

Sayı/Number 60

Ocak/January 2024

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

**P A M U K K A L E Ü N İ V E R S İ T E S İ
S O S Y A L B İ L İ M L E R E N S T İ T Ü S Ü D E R G İ S İ**

**P A M U K K A L E U N İ V E R S İ T Y
J O U R N A L O F S O C I A L S C I E N C E S I N S T I T U T E**

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/Number 60

Ocak/January 2024

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Durmuş AKALIN

Baş Editör

Doç. Dr. Umut UYAR

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Ömer GÜLEÇ

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2021 yılından itibaren yılda altı kez (Ocak, Mart, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Kasım) yayımlanmaktadır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryaya/Dizgi

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM TR DİZİN

MLA

EBSCO HOST

ASOS Index

Araştırmaz Bilimsel Yayın İndeks

Türk Eğitim İndeks

SOBİAD, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20160

Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE

Tel. + 90 (258) 296 21 82

pausbed.pau.edu.tr

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Arif BİLGİN Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Sakarya University, Türkiye
- Prof. Dr. Aylin ÖZMAN Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye
Turkish Education Association University, Türkiye
- Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD
University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
- Prof. Dr. Doğan GÜRSOY Washington Devlet Üniversitesi, ABD
Washington State University, USA
- Prof. Dr. Faye HAMMILL Strathclyde Üniversitesi, İskoçya
University of Strathclyde, Scotland
- Prof. Dr. Francesco D'ANDRA Salento üniversitesi, İtalya
Univesity of Salento, Italy
- Prof. Dr. Geri SMYTH Strathclyde Üniversitesi, İskoçya
University of Strathclyde, Scotland
- Prof. Dr. Géza DÁVID Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan
Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
- Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Medeniyet University, Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale Univesity, Türkiye
- Prof. Dr. Mithat ÜNER Atılım Üniversitesi, Türkiye
Atılım University, Türkiye
- Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Türkiye
- Prof. Dr. Orlin SABEV Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan
Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
- Prof. Dr. Sinan OLKUN Ankara Üniversitesi, Türkiye
Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Vincent LUIZZI Teksas Devlet Üniversitesi, ABD
Texas State University, USA
- Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Türkiye
- Prof. Dr. Tevfik DALGIÇ Texas Üniversitesi, ABD
University of Texas at Dallas, USA
- Prof. Dr. Tuğrul İNAL Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Türkiye
- Prof. Dr. Zbigniew BIALAS Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya
University of Silesia in Katowice, Poland
- Prof. Dr. Yunus BALCI Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale Univesity, Türkiye

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Dilek ÇETİNDAS	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hacer Simay KARAALP ORHAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Nurten SARICA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Tamer AKSOY	İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. Baysar TANIYAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Duygu YOLCU KARADAM	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Ferda Esin GÜLEL	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Gül Fahriye EVREN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Kamuran ŞİMŞEK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Umut UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Erbil AKTUĞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Eren ERGEN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Fatma AKBULUT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇOBAN KUMBALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mısra CİĞEROĞLU ÖZTEPE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Dilek ÇETİND AŞ
Prof. Dr. Hacer Simay KARAALP ORHAN
Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN
Prof. Dr. Nurten SARICA
Doç. Dr. Baysar TANIYAN
Doç. Dr. Duygu YOLCU KARADAM
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT
Doç. Dr. Ferda Esin GÜLEL
Doç. Dr. Gül Fahriye EVREN
Doç. Dr. Kamuran ŞİMŞEK
Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN
Doç. Dr. Umut UYAR
Dr. Öğr. Üyesi Erbil AKTUĞ
Dr. Öğr. Üyesi Eren ERGEN
Dr. Öğr. Üyesi Fatma AKBULUT
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇOBAN KUMBALI
Dr. Öğr. Üyesi Mısra CİĞEROĞLU ÖZTEPE
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Prof. Dr. Adnan GERÇEK	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Alpaslan AKÇORAOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. DüNDAR KÖK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Emre ÖZŞAHİN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Mithat AYDIN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SARICA	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Sema BUZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur AKIN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ALTINER	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Ayberk ŞEKER	Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Barış ÖVGÜN	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu BERKE	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Emre Esat TOPALOĞLU	Şırnak Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan ARASTAMAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. İlkut Elif KANDİL GÖKER	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir Caner DOĞAN	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir KARAGÖZ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Mim Sertaç TÜMTAŞ	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Minara ALİYEVA ÇINAR	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Murşit IŞIK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mürüvet HARMAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Onur AKKAYA	Kilis 7 Aralık Üniversitesi

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Doç. Dr. Serap YÜZGÜLLER	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Tülinay DALAK	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Umut BEKCAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf DEMİR	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Başak DÜZEL	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eda YALÇIN KAYACAN	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferda KARAGÖZ ÖZENÇ	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Feyza ALTUNBEY ÖZBAY	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Galip ÇAĞ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Göksel KARAŞ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hava TAHTALIOĞLU	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YAĞLI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Levent YIKICI	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Meltem KILIÇ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÜZÜLMEZ	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur IŞIK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Özdeşim SUBAY	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevinç SOYOCAK ÖZALP	Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sonnur AKTAY	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vildan GÜLPINAR DEMİRCİ	Aksaray Üniversitesi
Dr. Cansu SEVİNÇ CEYHAN	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Habib KÜÇÜKŞAHİN	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Mazlum AR	Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Mehmet ER	Gazi Üniversitesi
Dr. Mustafa BÜYÜKGEBİZ	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Adil Batuhan AKTAŞ, Mustafa Serdar PALABIYIK.....	1
Söylemsel Bir İnşa Olarak Kuşak ve Yol Girişimi: Eleştirel Jeopolitik Bir Analiz <i>The Belt and Road Initiative as A Discourse Construction: A Critical Geopolitical Analysis</i>	
Ahmed Yusuf SARIHAN.....	23
Export Efficiency and Competitiveness in High Tech Products: An Examination on Developed Markets <i>İleri Teknoloji Ürünlerde İhracat Etkinliği ve Rekabet Gücü: Gelişmiş Piyasalar Üzerine Bir İnceleme</i>	
Aylin SABANCI BAYRAMOĞLU, Serkan DOLMA.....	35
Bilgi Yönetimi ve Yapay Zekâ Alanları Arasındaki Teknoloji Yakınsamasının Öngörülmesi <i>Predicting Technology Convergence Between Knowledge Management and Artificial Intelligence Fields</i>	
Barış YILDIZ, Gizem AKBULUT YILDIZ	53
Sektörel Kalkınma Yardımlarının Üretkenlik Kapasitesi Üzerindeki Etkisi: Düşük ve Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Çalışma (2002-2018) <i>The Impact of Sectoral Development Aid on Productive Capacity: An Empirical Study on Low- and Middle-Income Countries (2002-2018)</i>	
Selahattin KOÇ, Berkay Cem İZER.....	65
Sosyal Medya Kullanımının Finansal Okuryazarlığa Etkisi: Sivas İli Örneği <i>The Effect of Social Media Usage on Financial Literacy: The Case of Sivas Province</i>	
Beste ALTINÇUBUK, Serkan ÜNAL.....	91
Üst Kademe Kuramı Doğrultusunda CEO Değişiminin Hisse Senedi Getirisine Etkisi <i>The Effect of CEO Change on Stock Return Within the Perspective of Upper Echelons Theory</i>	
Çelik EKMEKÇİ.....	103
The Yamamba-Like Characteristics of “Gagool” the Old Hag in Rider Haggard’s King Solomon’s Mines <i>Rider Haggard’ın Kral Süleyman’ın Hazineleri Romanında Yaşlı Cadı Gagool’un Yamambavari Özellikleri</i>	
Gökhan KAYA	109
Balkan Savaşları Sonrasında Bir Osmanlı Subayının Osmanlı Toplum Eleştirisi Millet-i Gayri Müsellaha: “Kan Yok, Can Yok, İnsan Yok, Mukaddesât Yok, Hülâsa Mevcudiyet Yok” <i>Ottoman Social Criticism of an Ottoman Officer After the Balkan Wars the Unarmed Nation [Millet-i Gayri Müsellaha]: “No Blood, No Lives, No Human Being, No Sacredness, in Short No Existence”</i>	
Mustafa GÖKER, İlkut Elif KANDİL GÖKER.....	129
Küresel Ekonomik Yönetişimde Finans ve Ticaret: IMF – GATT/DTÖ İş Birliği ve Kur Rejimi – Ticaret Bağlantısı <i>Finance and Trade in Global Economic Governance: IMF – GATT/WTO Cooperation and Exchange Rate Regime – Trade Linkage</i>	
Kübra ÖNDER, Muhammet ŞAHİN.....	153
İlk ve İkinci El Konut Talebinde Yakınsama Hipotezinin Analizi: 26 Alt Bölge Örneği <i>Analysis of the Convergence Hypothesis in the First and Second-Hand Housing Demand: 26 Sub-Regional Examples</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Murat ATEŞLİ.....	173
Batı Resminde Dinsel ve Distopik Söylemlere İlişkin Apokaliptik İmgeler <i>Apocalyptic Images Related to Religious and Dystopic Discourses in Western Painting</i>	
Murat İÇMEN	193
Bir Acil Durum Vergisi Önerisi Olarak Tek Seferlik Net Servet Vergisi Uygulaması <i>One-Off Net Wealth Tax Implementation as an Emergency Tax Proposal</i>	
Mustafa DOĞAN, Rüveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN.....	205
İtfaiyecilerin Hizmet Öncesi ve Hizmet İçi Eğitim Sürecinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma <i>A Qualitative Research on the Evaluation of the Pre-Service and in-Service Training Process of Firefighters</i>	
Mustafa KURT	229
Ekonomik Büyüme Bütçe Dengesi İlişkisinde Siyasi İstikrarın Rolü <i>The Role of Political Stability in the Relationship of Economic Growth and Budget Balance</i>	
Mustafa ÜNLÜ.....	243
Borsa Endeksi ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki Zamanla Değişen Nedensellik İlişkisi: BİST X100 Endeksi Üzerinden Ampirik Kanıtlar <i>Time Varying Causality Between Stock Market Index and Macroeconomic Variables: Empirical Evidences From BIST X100</i>	
Bahattin SAV, Özge ÖZBEK.....	257
Analyse du langage scénique d'Eugène Ionesco et exemple des pièces de théâtre dans la classe de FLE <i>Eugène Ionesco'nun Sahne Dilinin Çözümlemesi ve Fransızcanın Yabancı Dil Olarak Öğretildiği Sınıflarda Tiyatro Örnekleri</i>	
Rümeysa ERKAN, Emin ERTÜRK.....	269
(A)Simetrik Dolarizasyon Olgusu: VAR Analizi ve Hatemi-J Nedensellik Testi <i>(A)Symmetric Dolarization Case: VAR Analysis and Hatemi-J Asymmetric Test</i>	
Seda ÇANKAYA KURNAZ.....	281
Bir Politika Transferi Örneği Olarak Dünyada Süt Bankası Politikasının İnşası <i>The Construction of Milk Bank Policy in the World as an Example of Policy Transfer</i>	
Serdar ÜNAL.....	295
Yabancıya Yönelik Merakın Niyetlenilmemiş Sonuçları: Afrika Kökenli Siyahi Öğrenciler ve Irksal Temelli Mikro Saldırganlıklar <i>Unintended Consequences of Curiosity Towards Stranger: Black African Descent Students and Unintentional Racial Microaggressions</i>	
Serkan DEMİREL.....	321
Yatırım İşlemlerinin Dijitalleşmesinin Portföy Yönetim Şirketleri Performansına Etkisi Var mıdır? <i>Gender Wage Gap in Regional Turkish Labor Markets: NUTS1 Regions</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Suat DÖNMEZ	349
Düzensiz Göç Göçmenlere Emniyet ve Güvenlik Sağlayabilir Mi? <i>Can Irregular Migration Provide Safety and Security to Migrants?</i>	
Funda NAYIR, Tamer SARI, Gürkan SARIDAŞ.....	361
Karma Yöntem Araştırma Sorularının Doğasını Keşfetmek <i>Comprehending the Concept of Mixed Methods Research Questions</i>	
Ümmügülsüm DOHMAN	373
Rusça Deyim Sözlüklerinin Kuramsal ve Uygulama Sorunları <i>Theoretical and Practical Problems of Russian Idiom Dictionaries</i>	
Vildan MEYDAN	385
Right Wing Populism vs. Left Wing Populism: Clash of Alliances in Turkish Political System <i>Sağ Popülizm ve Sol Popülizm: Türk Siyasal Sisteminde İttifakların Çatışması</i>	
Yusuf Samet TANRIKULU, Nur Sinem PARTİGÖÇ.....	401
Güneş Enerjisi Santrallerinin (GES) Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) Tabanlı Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) Yöntemi ile Yer Seçimi: Denizli İli Örneği <i>The Site Selection for Renewable Energy Investments Using Geographic Information Systems (GIS)-Based Analytic Hierarchy Process (AHP) Method: A Case Study of Denizli</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.04.2023 ✓Accepted/Kabul:10.11.2023

DOI:10.30794/pausbed.1274883

Research Article/Araştırma Makalesi

Aktaş, A. B. ve Palabiyik, M. S. (2024). "Söylemsel Bir İnşa Olarak Kuşak ve Yol Girişimi: Eleştirel Jeopolitik Bir Analiz", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 1-21.

SÖYLEMSEL BİR İNŞA OLARAK KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ: ELEŞTİREL JEOPOLİTİK BİR ANALİZ

Adil Batuhan AKTAŞ*, Mustafa Serdar PALABIYIK**

Öz

Çin Halk Cumhuriyeti tarafından 2013 yılında duyurulan Kuşak ve Yol Girişimi (KYG) halen uluslararası siyasetin önemli tartışma konularından birisidir. Bu makale, girişimi eleştirel jeopolitik bir yaklaşımla ele alarak Çin resmi makamları ve Çin üniversitelerine mensup akademisyenlerin KYG'ye yönelik ürettikleri söylemleri incelemektedir. Bu amaçla makalede, Çin resmi makamları ve Çin akademisyenlerince üretilen metinler içerik analizi ve söylem analizi yoluyla incelenerek KYG'ye ilişkin söylemin ve bu söylem inşası sürecinde iktidar ile akademi arasındaki ilişkinin niteliklerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Makalede Çin hükümeti ve Çin akademisyenlerinin KYG'yi tasvir etmek adına ürettiği bilgi sorunsallaştırılmakta, bu iki söylemin tamamlayıcı nitelikte oldukları ve üretilen bilgilerin Çin'in çıkarlarına hizmet etmek üzere araçsallaştırıldığı gösterilmektedir. Bu yolla Çin'in KYG coğrafyasına yönelik alansallaştırma pratiklerini resmi ve akademik söylem aracılığıyla gerçekleştirdiği gözler önüne serilmektedir.

Anahtar kelimeler: : Bilgi-iktidar eksenli, Çin, Eleştirel jeopolitik, Kuşak ve yol girişimi, Söylem.

THE BELT AND ROAD INITIATIVE AS A DISCOURSE CONSTRUCTION: A CRITICAL GEOPOLITICAL ANALYSIS

Abstract

The Belt and Road Initiative (BRI), which the People's Republic of China announced in 2013, is still one of the critical topics of discussion in international politics. This article takes a critical geopolitical approach to the initiative and analyses the discourses on BRI produced by Chinese officials and academics from Chinese universities. For this purpose, the article analyses the texts produced by Chinese official authorities and academia through content and discourse analysis to reveal the characteristics of the discourse on the BRI and the relationship between power and academia in the process of discourse construction. The article problematizes the knowledge produced by the Chinese government and academia to portray the BRI, shows that these two discourses are complementary and the information produced is instrumentalized to serve China's interests. In this way, it is revealed that China carries out its spatialization practices towards the BRI geography through official and academic discourse.

Keywords: Knowledge-power nexus, China, Critical geopolitics, The Belt and road initiative, Discourse.

*Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ANKARA.

e-posta: batuhanaaktas@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-5829-1766>)

**Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü (kısmi zamanlı), ANKARA.

e-posta: spalabiyik@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5938-7017>)

GİRİŞ

Kuşak ve Yol Girişimi (KYG), Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2013 yılında Kazakistan ve Endonezya ziyaretleri sırasında gerçekleştirdiği konuşmalarıyla dünya kamuoyuna duyurulmuş, siyasi ve akademik çevrelerin dikkatini üzerine çekmiştir. Girişim dünya kamuoyunu adeta ikiye bölmüştür. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) mensup resmi makamlar, siyasi seçkinler ve akademisyenler girişimin Çin'in etki alanını genişletmeyi amaçlayan stratejik bir proje olduğunu ileri sürerek girişime şüpheyle yaklaşmaktadır. 2018 yılında gerçekleşen Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Zirvesi'ne katılan dönemin ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence yaptığı konuşmada Çin'in gelişmekte olan ülkeleri kendisine bağımlı hale getirmeyi amaçladığını belirterek ilgili ülkeleri bu projeye "aldanmamaları" konusunda uyarmıştır. Çin ve bu projeyi destekleyenler ise projenin tüm katılımcılarının refahını arttırmayı amaçlayan bir kazan-kazan projesi olduğunun altını çizmişlerdir. Nitekim Pence ile aynı zirvede konuşan Xi Jinping Çin'in KYG'yi ortaya koymasının ardında gizli bir amaç bulunmadığını ve girişimin bir çeşit tuzak olmadığını vurgulamıştır (The Guardian, 2018). Batı medyasının da kuşkuyla yaklaştığı KYG, Marshall Planı'yla kıyaslanmış "Çin'in imparatorluğa giden yolu" gibi yorumlarla güç ve siyasi rekabet odaklı bir proje olarak değerlendirilmiştir. ÇHC yetkilileri ise KYG'nin yanlış yorumlandığını, gerçekte KYG ile bölgesel ve küresel ekonomik işbirliğine yönelik bir platform kurmayı amaçladıklarını ısrarla vurgulamaktadır (Sidaway ve Woon, 2017: 1-4).

İpek Yolu Ekonomik Kuşağı (*The Silk Road Economic Belt*) ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu (*21st Century Maritime Silk Road*) olmak üzere iki temel ayağa sahip olan KYG, 150 ülkeyi (China Daily, 2023) ve dünyanın yaklaşık üçte ikilik nüfusuna ev sahipliği yapan bir coğrafyayı kapsayan devasa bir projedir. KYG'nin kara ayağını ifade eden İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Çin, Orta Asya ve Avrupa'yı karasal yollarla bağlamayı hedeflemektedir. Bir deniz güzergâhı olan 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu ise Güney Çin Denizi, Hint Okyanusu ve Güney Pasifik üzerinden geçmektedir. Kısacası KYG yeni altyapı ve ulaşım ağları oluşturmayı ve mevcut ağları geliştirmeyi hedeflemektedir. Böylece, başta Asya, Avrupa ve Afrika olmak üzere, bölgeler ve ülkeler arasındaki bağlantıyı artırmayı amaçlayan girişim, Çin'in en önemli dış politika araçlarından ve ekonomik projelerinden birine dönüşmüştür. KYG'nin ilk resmi belgesi niteliğindeki Eylem Planı'na göre bu girişim katılımcıları arasındaki işbirliğini beş temel nokta üzerinden geliştirmeyi amaçlamaktadır: (1) siyasi koordinasyonu sağlamak, (2) devletlerarası bağlantıları kolaylaştırmak, (3) ticaretin önündeki engelleri kaldırmak, (4) ekonomik bütünleşmeyi sağlamak ve (5) insanlar arası bağlantıyı arttırmak (NDRC¹, 2015). Çin KYG'nin ortaya çıkmasının ardındaki itkinin kültür, piyasa ve politika alanında karşılıklı faydayı ve iletişimi temel alan küresel bir işbirliği mekanizması oluşturma arzusu olduğunu vurgulamaktadır.

Oldukça geniş bir coğrafyayı kapsamaması ve ekonomik hacminin büyüklüğü KYG'nin bir araştırma konusu olarak akademisyenlerin de ilgisini çekmesine neden olmuştur. Rolland (2015) KYG'yi Çin açısından stratejik bir itki unsuru olarak ele alarak bu girişimi Çin'in Malakka Boğazı'na olan bağımlılığını aşma politikası çerçevesinde yorumlarken Yale (2015) KYG'nin deniz ayağının Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun Hint Okyanusu ve ötesindeki varlığına zemin hazırlamayı amaçladığını ileri sürmektedir. KYG'yi Çin'in içerideki sermaye birikimi sorunuyla başa çıkmasına yönelik bir adım olarak değerlendiren Demiryol (2022), girişimin Çin ve ortakları arasında asimetrik karşılıklı bağımlılığın yeni biçimleri için alan yaratacağını belirtmektedir. Demiryol'a göre bu proje sayesinde Çin'in uluslararası düzen içerisinde daha belirgin rol alma arayışı kolaylaşacaktır. Batı akademisyenler girişime çoğunlukla şüpheyle yaklaşırken, Çin akademiyasının bir parçası olan pek çok akademisyen girişimin tek yönlü stratejik hedefleri olmadığını ve herhangi bir ülkeyi – özellikle ABD'yi – hedef almadığını belirtmektedir. Su Hao, girişimin Asya ve Avrupa ekonomilerini bir araya getirmeyi amaçlayan bir araç olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtirken, KYG'nin ABD'nin bölgedeki baskısına yönelik bir yanıt olmadığını altını çizmektedir. KYG'nin yeni bir ekonomik işbirliği modeli olduğunu belirten Li Ziguo'ya göre ise girişim ABD ve Rusya'nın Avrasya bölgesindeki etki alanlarına karşı yapılan bir hamle olarak görülmemelidir (aktaran Godement, 2015: 6-7).

KYG'yi ele alan çalışmalar, dikkat çekici biçimde, verili coğrafi bilgiler üzerinden bir tartışma yürütmekte, ilgili alan yazınında eleştirel yaklaşım eksikliği göze çarpmaktadır. Klasik jeopolitiğin coğrafi bilgiyi verili olarak kabul edip sorunsallaştırmamasını eleştiren ve bu bilginin tarafsızlığını sorgulayan eleştirel jeopolitik yaklaşım, girişime yönelik eleştirel bakış açısı eksiğinin doldurulması adına oldukça yararlı görünmektedir. KYG'nin eleştirel jeopolitik bir yaklaşımla ele alınması, girişimin kapsadığı coğrafyanın dünya politikasını nasıl etkileyeceği şeklindeki geleneksel sorunun ötesine geçilerek, ilgili coğrafi savların siyasi pratik ve tartışmalar içerisindeki fonksiyonunu irdelemek

¹ Çin Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu.

anlamına gelmektedir. Eleştirel jeopolitik, coğrafi varsayım ve adlandırmaların siyasi aktörlerin dünya siyasetini alansallaştırma pratiğinin bir aracı olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla KYG üzerinden üretilen jeopolitik bilgi “doğal ve gerçek” değil, siyasi aktörlerin içerisinde yer aldıkları taraflı bir anlamlandırma aracıdır. Bu noktada eleştirel jeopolitik, Foucault’nun bilgi-iktidar eksenini kavramsallaştırmasından etkilenerek akademik bilginin, iktidarın dünya coğrafyasına dair bakış açısını meşrulaştırmak ve doğallaştırmak üzere araçsallaştırıldığını iddia etmektedir. Eleştirel jeopolitik, söylemin araçsal yönünü vurgulayarak, jeopolitik söylemleri söylem üreticilerine göre pratik jeopolitik, formel jeopolitik ve popüler jeopolitik olmak üzere üç kategoride ele almaktadır. Pratik jeopolitik devletlerin resmi yetkilileri ve kurumları tarafından üretilen resmi jeopolitik söylem anlamına gelirken, formel jeopolitik üniversiteler, düşünce kuruluşları vb. akademik bilgi üreten öznelere üretilen jeopolitik söylemleri ifade etmektedir. Popüler jeopolitik ise coğrafi söylemlerin üretilmesi noktasında popüler kültür öğelerinin rolüne odaklanmaktadır (Tuathail ve Dalby, 1998: 5).

1. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ: İÇERİK ANALİZİ VE ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ

Bu çalışma çerçevesinde KYG’ye ilişkin üretilen pratik ve formel jeopolitik söylem mercek altına alınacaktır². Böylece eleştirel jeopolitiğin, jeopolitik bilginin aktörlerin çıkarlarına hizmet eden öznel söylemler olduğu şeklindeki yaklaşımı temel alınarak, KYG’ye ilişkin Çin resmi kurumları ve Çin akademisi tarafından üretilen jeopolitik söylemin birbirlerini tamamlayıcı biçimde üretildikleri iddia edilecektir. Çalışma kapsamında pratik jeopolitik analize tabi tutulmak üzere Çin’in girişim için hazırladığı resmi dokümanlar ve Çin devlet yetkililerinin girişime yönelik gerçekleştirdikleri konuşmalar incelenmiştir. Resmi dokümanlara Çin’in resmi kurumlarının internet siteleri, KYG için hazırlanan *Belt and Road Portal*³ adlı internet sitesi ve China Daily başta olmak üzere Çin merkezli haber ajanslarının internet siteleri aracılığıyla ulaşılmıştır. Formel jeopolitik analiz yaklaşım içinse *Web of Science* veri tabanı kullanılarak Çin akademisi tarafından üretilen İngilizce kaynaklara ulaşılmıştır. İlgili kaynaklara ulaşmak üzere KYG’nin ilan edildiği 2013 yılı ile büyük ölçüde işlerlik kazandığı 2021 yılı arasındaki dönem tarih aralığı olarak belirlenmiş, *Belt and Road*, *Belt and Road Initiative*, *One Belt One Road*, *Maritime Silk Road*, *Silk Road Economic Belt* kavramları anahtar kelimeler olarak kullanılmış, Çin üniversiteleri işaretlenerek sosyal bilimler alanında yazılmış makaleler aratılmıştır. Ulaşılan kaynakların filtrelenmesi neticesinde çalışmada 22 pratik jeopolitik söylem ve 281 formel jeopolitik söylem kaynağı içerik analizi ve eleştirel söylem analizi yöntemleri ile incelenmiştir.

İçerik analizi araştırmacının ele alınan metinlerin içerisindeki kelimelerin, temaların, kavramların anlamları arasındaki ilişkilerin ölçülmesinde kullanılarak ilgili metinlerin çözümlenmesini sağlayan bir yöntemdir. İçerik analizinde önemli veri toplama yöntemlerinden biri analize tabi tutulan metinlerin içerisinde geçen sözcüklerin kaç kez tekrarlandığının tespit edilmesidir. Bu veriler aracılığıyla araştırmacı metnin niteliği hakkında fikir yürütebilir (Sallan Gül ve Nizam, 2021: Ö182-3). Bu çalışmada metinlerin içerisinde yer alan sözcüklerin kaç kez tekrar edildikleri tespit edilerek ilgili metinleri söylem analizine tabi tutmadan önce kavramsal çerçevelerinin ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Bu açıdan içerik analizinden yardımcı bir yöntem olarak yararlanılmış, eldeki metinlerin içerisinde geçen sözcüklerin sayılması hususunda online bir yazılımdan (*Text Analyzer*)⁴ yararlanılmıştır. Metinlerde geçen sözcüklerin tekrar sayıları yazılım aracılığıyla tespit edildikten sonra tek başına bir anlam ifade etmeyen kelimeler elenmiştir. Her bir metin özelinde elde kalan anlamlı kavramlar içerisinde en sık kullanılan onar kavram tespit edilmiş, metinleri kapsayan bütüncül bir kavramsal çerçeveye ulaşabilmek adına metinlerde sık kullanıldığı tespit edilen kavramların tüm metinlerin kaçında ortak biçimde en sık kullanılan kavramlar arasında yer aldıkları saptanmıştır. Böylece tüm metinler içerisinde en sık kullanılan kavramlar içerisinde yer aldığı tespit edilen beş kavram belirlenmiştir.⁵ Bu yolla metinlerin içerisindeki söylemin hangi kavramlar çerçevesinde inşa edildiği gözler önüne serilmiştir.⁶

Eleştirel sosyal bilim geleneğine dayanan bir yöntem olan eleştirel söylem analizi (ESA) ise güç ilişkilerinin söylemselliğini vurgulayarak söylem, toplum ve kültür arasında karşılıklı bir belirlenim ilişkisi olduğunu

² Bu çalışma yazarlar tarafından hazırlanmış yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

³ <https://eng.yidaiyilu.gov.cn>

⁴ Yazılım için bkz: <https://www.online-utility.org/text/analyzer.jsp>

⁵ Tespit edilen tüm kavramlar makale içerisinde Türkçe karşılıkları kullanılarak verilmiştir.

⁶ Makale içerisinde belirlenen kavramların incelenen metinlerin kaçında en sık kullanılan on kavram arasında yer aldıkları tablolar üzerinden gösterilmiştir. Çalışmada incelenen metinleri, belirtilen kavramların hangi metinlerde kullanıldığını, metinlerde incelenen alıntıları gösteren detaylı tablolar için bkz: Aktaş, A.B. (2021). Bir söylem inşası olarak Kuşak ve Yol Girişimi: Eleştirel jeopolitik bir analiz. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). TOBB ETÜ.

varsaymaktadır. Bu bağlamda metinlerin içerisindeki cümlelerin anlam oluşturma biçimlerini irdeleyen ESA, cümlelerin içinde saklı anlamların toplumun yeniden üretilmesindeki işlevsel rollerine odaklanır. Bunu yaparken metin içerisindeki anlamlar, temalar, imalar, aktörler, cümle yapıları, retorik ve söylem biçimleri incelenerek söylem çözümlenmeye çalışılır. Bu yolla söylemin içerisinde barındırdığı ideoloji deşifre edilebilmektedir. Bu çerçevede söylem analizi yorumlayıcı ve açıklayıcıdır. Araştırmacı tarafından yapılan yorumlar dinamik ve açıktır. Dolayısıyla bağlamsal değişiklikler ve yeni okumalar çerçevesinde farklı yorum ve açıklamalara ulaşmak mümkündür (Sallan Gül ve Nizam, 2021: Ö191-4).

Coğrafyalara ilişkin üretilen bilgi ve anlamlandırmaların nesnel ve tarafsız olduğu iddiasını reddeden eleştirel jeopolitik, jeopolitik söylemin ardındaki iktidar ilişkilerini açığa vurmaya hedefler. ESA'nın sunduğu perspektif de eleştirel jeopolitik yaklaşımın bu amacı gerçekleştirmesi adına oldukça kullanışlıdır. Söylemin tarihsel, sosyal ve kültürel bağlamından koparılamayacak, iktidar ilişkileriyle bağlantılı bir sosyal pratik olduğunu kabul eden ESA, alansal epistemolojilerin incelenmesi için çok uygundur. Böylece coğrafyalara ilişkin söylemsel inşaların jeopolitik içerikleri daha iyi değerlendirilebilir (Dahlman ve Brunn, 2003: 261-2). Bu nedenle çalışmada ESA'dan yararlanılarak KYG'ye ilişkin resmi ve akademik metinler içerisindeki anlam, metafor ve söylem biçimleri tespit edilerek metinlerin söylemsel yapıları ortaya koyulmuştur. Böylece metinler içerisinde girişimi tanımlayan ve belirli coğrafi alanları anlamlandıran söylemsel yapılar belirlenmiştir.

Yapılan içerik ve eleştirel söylem analizi, Çin akademisyeni tarafından üretilen formal jeopolitik söylem ile Çin siyasetçileri tarafından üretilen pratik jeopolitik söylemin birbirini tamamladığını, her iki söylemin de KYG'yi barışçıl amaçlarla kurgulanan ve katılımcılarına refah ve güvenlik sağlayacak bir düzen yaratmayı amaçlayan bir girişim olarak ortaya koyduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, kullanılan alansallaştırma pratikleri ve metaforlar ortak bir söylemi ön plana çıkarmakta, Çin akademisyeni ile devlet arasında bir bilgi-iktidar ilişkisi geliştirildiğini gözler önüne sermektedir.

2. JEOPOLİTİK MUHAKEME VE JEOPOLİTİK SÖYLEM: ELEŞTİREL JEOPOLİTİK YAKLAŞIM

Eleştirel jeopolitiğin klasik jeopolitik anlatının temellerini sarsacak bir biçimde ortaya çıkışı, Simon Dalby ve Gearoid Ó. Tuathail'in 1980'lerin sonunda ortaya koydukları çalışmalara dayanmaktadır. Soğuk Savaş sırasında daha çok dönemin jeopolitik kurgusunun ideolojik olarak nasıl biçimlendirildiği üzerine çalışan eleştirel jeopolitik, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle "jeopolitik muhakemenin" (*geopolitical reasoning*) tarihsel, düşünsel ve siyasal arka planını analiz etmeye başlayarak daha geniş bir araştırma alanına kavuşmuştur (Dodds, 2001: 471). Jeopolitik muhakemenin genelgeçer ve nesnel bir "bilgi" olmaktan çok, iktidar tarafından şekillendirilen, öznel bir alansal algılama yöntemi (Tirben, 2009: 218) olduğunu ileri süren eleştirel jeopolitik, tam da bu nedenle, jeopolitik bilgi üretimi ile iktidar arasındaki ilişkiyi ve ilişkinin bağlamsal temellerini sorgulamaktadır. Böylece, esasında, coğrafyanın siyaseti nasıl etkilediğine ilişkin geleneksel sorgulama biçiminden kaçınarak coğrafi varsayımların siyasi pratiklerin kurgulanmasında nasıl bir rolü olduğu üzerinde durmaktadır (Dalby, 1991: 274). Diğer bir deyişle, coğrafyanın siyaset üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlayan klasik jeopolitiğin aksine, eleştirel jeopolitik siyasi söylemin coğrafyayı nasıl tanımladığına bağlı olarak coğrafya ve siyaset arasındaki etkileşimi çift taraflı olarak kurmaktadır.

Tuathail ve Dalby (1998: 3)'ye göre jeopolitik, karar alıcıların jeopolitik gelenekleri çerçevesinde kurgulanan bir mefhum ve bir devlet yönetimi sanatı olmanın ötesinde, geniş bir kültürel olgu olarak tanımlanabilir. Devlet ve sınır inşası ile ulusun alan ile bağlanması ve ulus ile ülke arasındaki bağın iktidar tarafından tanımlanması, ulus-devleti bir jeopolitik inşa olarak ortaya koymuştur. Bu durum diğer birçok ulusal kimlik içerisinden birini seçmeyi, "içeriye" ve "dışarıya" belirleyen bir sınır çizgisinin ortaya çıkmasını ve muhtelif mekânların devletin bölünmez dâhili mekânı haline, diğer bir deyişle vatana dönüştürülmesini içermektedir. Kısacası jeopolitik, bir "bilgi" olmaktan çok bir "tahayyül"dür ve bu tahayyül de "zaman-mekân diyalektiğini aşkın bir özden üretmek suretiyle ulusal mekân ile ulusal zaman idrakinin uyumundan doğan ve büyük ulusal anlatının inşa edilmesini sağlayan siyasi, kültürel ve toplumsal bir söylemdir" (Yeşiltaş, 2014: 359). Dolayısıyla eleştirel jeopolitiğe göre mekân tek bir "gerçek" temsile sahip değildir. Aksine farklı kültürel, ideolojik ve siyasi temsil biçimlerine sahip olarak birçok şekilde inşa edilmektedir. Buradan hareketle eleştirel jeopolitik klasik jeopolitiğin bilimsellik, nesnellik ve doğallık iddiasına karşı çıkarak jeopolitiğin nesnel biçimde ele alınamayacağını ileri sürmektedir. Bu nedenle odak noktası iktidarın coğrafya ve jeopolitik söylemlere nüfuz etmiş pratiklerini ortaya çıkarmaktır. Böylece klasik jeopolitik

tarafından üretilen bilgi “yapıbozumuna” (*deconstruction*) uğratılarak jeopolitik bilgi üretiminin kurgusalılığı ve bağlamsallığı ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Jeopolitiği, doğruluğu kesin bir “bilgi” olmaktan ziyade, çok katmanlı bir “söylem” olarak ele alan eleştirel jeopolitik, mekâna için temsiller vasıtasıyla dünya siyasetinin coğrafi kategoriler üzerinden kavramsallaştırıldığını iddia etmekte ve bu pratiğe de “jeopolitik muhakeme” adını vermektedir (Tuathail, 2002: 602-3). Bu jeopolitik muhakeme biçimleri ise Tuathail ve Agnew tarafından söylemi üreten aktör temel alınarak üçe ayrılmıştır. İlk olarak “pratik jeopolitik” devletlerin karar alma mekanizmalarında yer alan lider(ler) ve bürokratlar tarafından ve devletin “resmi” iç/dış politikasında kullanılmak üzere üretilen söylemleri ifade eder. İkinci kategori olan “formel jeopolitik” ise düşünce kuruluşları, bilim insanları ve akademisyenler tarafından üretilen ve zaman içinde akademik bir “geleneğe” dönüşen jeopolitik söylemi tanımlar. Son olarak, “popüler jeopolitik” popüler kültür içerisinde, yazılı ve görsel medya aracılığıyla ortaya koyulan jeopolitik söylemdir (Tuathail ve Agnew, 1992: 81).

Jeopolitik bilginin nesnellüğünün sorgulanması noktasında eleştirel jeopolitik Foucault’nun bilgi-iktidar eksenini kavramından oldukça etkilenmiştir (Crampton, 2007). Foucault bilginin “hakikat oyunları” ismini verdiği bir sürecin parçası olarak iktidar tarafından üretildiğini iddia etmektedir. Hakikat oyunlarının tarafları olarak güç odakları, kendi hakikat kurgularını normalleştirmeye çalışmakta ve galip gelen tarafın hakikati “doğru olan” niteliği kazanmaktadır. Dolayısıyla Foucault’ya göre bilgi, özne ve iktidar tümüyle iç içedir ve birbirlerini var etmektedirler. Bir çeşit bilgi üretme mücadelesini anımsatan bu süreç içerisinde üniversitelerin rolüne değinen Foucault’ya göre akademi, bilimsel (ve dolayısıyla tarafsız) olduğu varsayılan bilgi üretim merkezleri olarak bilginin homojenleşmesini sağlamakta ve böylece bilgi tekeli oluşturmanın aracı olarak iktidarın söylemini meşrulaştırmak üzere kullanılmaktadır (Foucault, 2007: 73-4).

Coğrafi bilginin söylemler aracılığıyla üretildiğini ve bu nedenle objektif bir jeopolitik bilginin var olamayacağını iddia eden eleştirel jeopolitik için söylem pratikleri, toplum içerisindeki belirli grupların çıkarlarına hizmet etmek üzere araçsallaştırılarak, ilgili grubun dünya algısının meşrulaşmasını sağlamaktadır (Hepple, 1992: 139). Buna göre, üniversiteler ve düşünce kuruluşları, homojenize ve sterilize ettikleri, yani tektipleştirip nesnelleştirdikleri jeopolitik bilgiyi – aslında söylemi – iktidarın dünya algısına uygun bir dünya haritası temsili oluşturmak için onlara sunarlar. Bu sunuş, ilgili ulusun var olduğu iddia edilen dünya düzeni içerisindeki konumuna ilişkin baskın anlatıyı ortaya koyar (Dodds vd., 2013: 6-10). Eleştirel jeopolitik üretilen bu söylemleri sorunsallaştırarak jeopolitik bilginin iktidar mekanizmaları içerisinde yer alan entelektüellerce nasıl inşa edildiklerini ve doğallaştırıldıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde Anderson (1996), Antonsich (2009) ve Elden (2010) gibi eleştirel jeopolitik çalışanlar, devlet, egemenlik ve “alan” (*territory*) arasındaki ilişki ile ilgilenmiş, Newman (2006) ve Paasi (2003) gibi yazarlar ise “sınır” (*border*) kavramı üzerine yoğunlaşarak sınırların fiziksel anlamlarının ötesinde yarattıkları söylemsel ikilikler üzerinde durmuşlardır. Özünde mekânsal bir alanı eleştirel bir yaklaşımla ele alan bu çalışmalar, alan inşasının bir sosyo-politik inşa süreci olduğunu ifade eden “alansallaştırma” (*territorialization*) kavramının altını çizmektedirler. Diğer bir deyişle, alansallaştırma belirli politik amaçlar doğrultusunda ve söylemsel iktidar pratikleri yoluyla bir alanın inşa edilmesi, mevcut bir alana atfedilen anlamın ortadan kaldırılması (“alanbozumu” - *deterritorialization*) veya daha önce farklı bir anlam atfedilen bir alana yeni bir anlam atfedilmesi (“alanyapımı” - *reterritorialization*) süreçlerini içerir. Hassner’e (1997: 57) göre toplumsal yaşamın toprak, alan kontrolü ve sosyal kimlik gibi materyal, fonksiyonel ve sembolik boyutları, alan içerisinde bir araya gelmekte ve bir devletin gücünü bu üç boyutun birleşimi belirlemektedir. Dolayısıyla alana ve onun uzantısı olarak güce hâkim olmak isteyen iktidar, alanı ilgili devletin çıkarları doğrultusunda bir jeopolitik söylem olarak inşa etmektedir. Böylece kendiliğinden bir “şey” olmayan alan, insan inançları ve eylemlerinin ona verdiği mekânsal anlam neticesinde bir “şey” haline gelmektedir (Knight, 1982: 517).

Eleştirel jeopolitik mekâna ilişkin her tanımlamanın aslında bilgi-iktidar ilişkisi çerçevesinde üretilen bir söylem olduğu varsayımından hareket etmektedir. Bu çerçevede KYG de kapsadığı geniş coğrafya dolayısıyla hem akademik/formel hem de siyasi/pratik jeopolitik söylemde önemli bir özneye dönüşmüştür. Girişime ilişkin tartışmaların temelde iki ayrı ekseninde gerçekleştirildiği söylenebilir. Bir yandan KYG’nin bir ekonomik kalkınma projesi olarak gelişmekte olan ülkelere önemli avantajlar sağlayacak barışçıl bir fikir olduğu değerlendirilirken, öte yandan ABD ve Çin arasında Asya-Pasifik bölgesinin kontrolünü ele almak ve küresel bir hegemonya kurmak

adına sürdürülen mücadelenin Çin tarafından ortaya atılan bir diğer adımı olarak yorumlandığı görülmektedir (Blanchard ve Flint, 2017: 238). Dahası, girişime ilişkin bu yorum farklılıklarının Çin ve Batı merkezli olarak ayrıştığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla KYG üzerinden yürütülen karşılıklı ve birbirleriyle çelişen/çatışan bilgi üretme süreçlerinin Foucault'nun "hakikat oyunları" kavramı ile örtüştüğü ileri sürülebilir. Söylem ve bilgi üzerinden yürütülen bu güç mücadelesinde jeopolitik bilgi ile iktidar arasındaki ilişkinin yorumlanabilmesi adına Çin devlet seçkinlerince KYG'ye yönelik üretilen resmi söylem ile Çin akademiasınca üretilen akademik söylemin sırasıyla pratik ve formel jeopolitik kavramları çerçevesinde analiz edilmeleri oldukça yararlı görülmektedir. Bu nedenle KYG'yi eleştirel jeopolitik bir perspektiften ele almak hem girişime ilişkin eleştirel yaklaşım eksikliğini gidermek hem de eleştirel jeopolitiğin varsayımlarını test edebilmek adına önemli bir fırsat sunmaktadır.

3. İKTİDARIN JEOPOLİTİK SÖYLEMİ: KYG'NİN PRATİK JEOPOLİTİK ANALİZİ

Girişimin duyurulmasının ardından Çin yönetimi KYG'yi ve aynı zamanda KYG'ye ilişkin söylemi inşa etmeye girişmiştir. Eleştirel jeopolitik bir yaklaşımla düşünüldüğünde girişimin ne olduğuna ilişkin inşa edilen resmi söylem esasında Çin'in bölgesel ve küresel siyasetinin bir parçasıdır. Dolayısıyla bu bölümde, KYG'ye ilişkin Çin devlet yetkilileri ve resmi kurumlarınca ortaya konulmuş 22 konuşma metni ve resmi belge ele alınarak Çin devletinin KYG'yi nasıl bir jeopolitik özne olarak kurguladığı, yani Çin'in pratik jeopolitik söylemi incelenecektir. Analize tabi tutulan metinler başta Xi Jinping olmak üzere üst düzey ÇHC yetkililerinin KYG'yi duyurdukları sırada, Kuşak ve Yol Forumu gibi etkinliklerde gerçekleştirdikleri konuşmalar gibi doğrudan KYG'ye yönelik yapılan konuşmalar ve NDRC, ÇHC Dışişleri Bakanlığı gibi resmi kurumlar tarafından hazırlanan KYG'ye ilişkin raporlar olarak seçilmiştir. Bu belgelerde ortak biçimde en sık kullanıldığı belirlenen beş kavram Tablo 1'de gösterilmiştir.⁷

Tablo 1: Çin pratik jeopolitik söyleminde KYG için en sık kullanılan kavramlar

Kavramlar	İlk Onda Oldukları Metin Sayısı
Kalkınma (<i>development</i>)	22
İşbirliği (<i>cooperation</i>)	21
Çin (<i>China</i>)	18
Ülkeler (<i>countries</i>)	18
Ekonomik (<i>economic</i>)	12

Tablo 1 incelendiğinde pratik jeopolitik söylemin kavramsal çerçevesinin aktörlere hitap eden iki kelimedenden ve girişimin özelliklerini betimleyen üç kelimedenden baskın biçimde yararlanılarak oluşturulduğu görülmektedir. Dolayısıyla KYG'ye ilişkin resmi söyleme dair ilk dikkat çeken husus, söylemin belirli aktörlere hitap etmek ve girişimin belirli özelliklerini vurgulamak üzere kurgulandığıdır. Aktörler noktasında özellikle *Çin* kelimesinin bu denli sık kullanılması KYG'nin Çin devleti tarafından ortaya koyulması dolayısıyla doğal karşılanabilir. Yine de söylem analizi sırasında detaylıca görüleceği üzere Çin'in girişimin tüm dünya halklarının ve devletlerinin ortak projesi olduğunu ısrarla vurguladığı düşünüldüğünde söylem içerisindeki Çin vurgusu dikkat çekicidir. Çin'in resmi söylem aracılığıyla girişim kadar kendisini de anlatmayı amaçladığı, KYG çerçevesinde girişimi öne süren devlet olarak amaçlarını ve rolünü net bir biçimde ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Öte yandan söylem içerisinde Çin'in baskın biçimde yer alması, esasında, girişimin kurucusunun kendisini önemle hatırlatması şeklinde de yorumlanabilir.

KYG'ye dair pratik jeopolitik söylemin hitap ettiği aktör, *ülkelerdir*. Bu vurgu her şeyden önce girişimin devlet merkezli bir yapı kurmayı hedeflediğini göstermektedir. Çin'in KYG aracılığıyla gerçekleştirmeyi amaçladığı politikalar öncelikle devletlerin çıkarlarına hitap edecek biçimde düzenlenmiştir. Dolayısıyla Çin'in pratik jeopolitik söyleminin de devlet-merkezci bir biçimde kurgulandığı, girişimin bir parçası olacak ülkelerin neden bu girişime katılmaları gerektiği ve KYG içerisinde rollerinin ne olacağına yönelik ikna edici söylemlere yer verildiği söylenebilir. Bunun yanında projenin "ortağı" olacak ülkelere yönelik bu seslenişin Çin'in girişimin çok taraflı bir mekanizma olacağını vurgulama yollarından biri olduğu ve projenin devlet-aşan bir proje değil, devletlerarası bir proje olarak kurgulandığı düşünülebilir. Bu durumun bilhassa KYG'nin Çin hegemonyasının bir uzantısı olarak algılanmasının önüne geçecek ve projede yer alacak devletlerin egemenlikleri konusundaki hassasiyetlerini dikkate alacak bir söylem yarattığı da iddia edilebilir.

⁷ Analiz sonucunda en sık kullanıldığı tespit eden kavramlar makale içerisinde Türkçe karşılıkları kullanılarak verilmiştir.

Kavramsal çerçevede dikkat çeken *kalkınma*, *işbirliği* ve *ekonomik* kelimeleri girişimi tanımlayıcı kelimeler olmaları itibarıyla önemlidir. Metinlerin neredeyse tümünde ve sık biçimde kullanılan *kalkınma* ve *işbirliği* kavramları KYG'nin öncelikle kalkınmayı ve işbirliğini esas alan bir platform olduğunu ifade etmektedir. Bu *kalkınma* ve *işbirliğinin* temel alanının ise ekonomi olduğu anlaşılmaktadır. *Ekonomik* kelimesinin metinlerin yaklaşık yarısında sık biçimde kullanılması, ancak diğer yarısında bu kelimeye atıf yapılmaması, KYG'nin işbirliği mekanizması içerisinde ekonomi dışında alanlar da bulunduğunu göstermektedir. Gerçekten de metin bazında kelimelerin kullanım sıklıklarına dikkat edildiğinde enerji, eğitim, ticaret vb. farklı kavramlar göze çarpmakta ve bu kavramlar KYG'nin inşa etmek istediği diğer işbirliği alanlarını işaret etmektedir. Dolayısıyla girişimin kavramsal çerçevesi incelendiğinde KYG'nin, Çin'in öncülüğünde başta ekonomik kalkınma olmak üzere girişim aracılığıyla ilgili ülkelerin her alanda birlikte kalkınmalarına zemin hazırlatacak bir işbirliği mekanizması biçiminde tasvir edildiği görülmektedir.

Girişime yönelik söylemsel inşanın içeriğinin sık kullanılan kavramlar aracılığıyla analiz edilmesinin ardından bu kavramların oluşturduğu söylemi incelemek pratik jeopolitik tahayyülün anlaşılması açısından önemlidir. Çin yönetici elitinin gerçekleştirdiği konuşmaların ve devletin resmi belgelerinin analizi, Çin'in pratik jeopolitik söyleminde üç temel unsuru gözler önüne sermektedir. Bunlardan birincisi projenin aslında yeni bir girişim değil, kadim bir ticaret yolunun yeniden canlandırılması olarak sunulmasıdır. İkinci olarak Çin'in pratik jeopolitik söylemi "Amerikan rüyası" kavramına paralel bir "Çin rüyası" tanımlamakta ve geçmişten gelen birlik hissini geleceğe de yansıtarak projeye katılan devletlerin "ortak bir kader birliği" içinde olduğunu vurgulamaktadır. Son olarak, projenin adında yer alan iki mekânsal kavram olan "kuşak" ve "yol" kavramları hem belli bir alanı kuşatan, hem de farklı alanları birbirine bağlayan bir girişimin altını çizmektedir.

3.1.Ezelden Ebede Kadim Bir Yol: İpek Yolu'ndan Kuşak ve Yol'a

KYG'nin kapsayacağı coğrafya dikkate alındığında Çin'in bu güzergâhı ifade ederken sürekli olarak tarihi İpek Yolu'na atıf yaptığı gözlemlenmektedir. İpek Yolu ile KYG arasındaki bu durumun bir benzerlik olmadığı ve KYG'nin aslında "*kadim İpek Yolu'nun modern versiyonu*" (ÇHCDB⁸, 2018) olduğu pratik jeopolitik söylem içerisinde dile getirilmektedir. Xi Jinping, Kazakistan'daki konuşmasında "kadim İpek Yolu üzerinde bulunan ülkelere" seslenerek bu ülkelerin İpek Yolu sayesinde yıllarca dostluk ve barış içinde yaşadıklarını belirtmiş, İpek Yolu'nun Doğu ve Batı medeniyetleri arasında bir köprü olduğunu ifade etmiştir (Xi, 2013). Özellikle Asya ülkeleri ile Çin arasında kadim ve sarsılmaz tarihsel bağların varlığının altı çizilmiştir. Öyle ki dönemin ÇHC Devlet Konseyi üyelerinden Yang Jiechi İpek Yolu'nu "*Çin coğrafyasından başlayan... Asya medeniyetlerinin ortak tarihine ve ihtişamına tanıklık etmiş olan... Asya halkı için tarihi ve kültürel bir gurur kaynağı... Asya ülkeleri arasındaki birliğin ve işbirliğinin sancağı*" (ÇHCDB, 2014) olarak tanımlamıştır. Bu kadim ticaret yolu Asya medeniyetlerinin yıllarca refah ve barış içinde yaşamalarına vesile olmuştur. Ancak Jiechi'ye göre Asyalı devletler "*modern çağlardan itibaren yabancı güçlerin işgali ve kolonizasyonundan... muzdarip olarak geride*" (ÇHCDB, 2014) bırakılmıştır. Buna rağmen Asyalı devletlerin kaderlerini yeniden ellerine aldıklarını belirten Jiechi, Asya tarihinin İpek Yolu'nun yükselişi ve düşüşü ile ilişkili biçimde geliştiğini ve Asya'nın eski görkemli günlerine dönmesinin İpek Yolu'nun yeniden canlanması ile gerçekleşeceğini ifade etmektedir.

Kadim İpek Yolu anlatısı Asya'nın bütün ülkelerini tarihsel bir derinlik kazandıracak şekilde yeniden alansallaştırmaktadır. Mekânın anlamsal inşasında "içerisi" ve "dışarı", "biz" ve "öteki" gibi ikili zıtlıklar öncelikle Asyalılık etrafında şekillenerek Asya ve Batı/diğerleri şeklinde anlatı içerisinde yer edinmiştir. Böylece modern İpek Yolu'nun kurulması Asyalı devletlerin gelişiminin zaruri bir parçası olarak gösterilmekte ve dahası belirtilen coğrafyada hâlihazırda bulunduğu ancak uykuda olduğu iddia edilen kadim İpek Yolu'nu canlandıracak olması itibarıyla doğallaştırılmaktadır. Dolayısıyla Çin resmi söylemi içerisindeki KYG yeni bir proje değil, yıkıntıların yeniden bir araya getirileceği bir restorasyon, bir öze dönüş projesidir.

Asya için köklü bir gelenek ve Asyalı devletler için adeta kutsal bir mit biçiminde aktarılan kadim İpek Yolu metaforunun KYG'nin resmi dokümanlarında Asya merkezli olmakla beraber tüm dünya için yeniden alansallaştırıldığı da görülmektedir. Xi Jinping girişimi duyurduğu konuşmasında "*binlerce yıl boyunca, kadim İpek Yolu üzerindeki çeşitli ülkelerin halkları[nın], bugüne dek aktarılan bir dostluk sayfasını birlikte yazdığımızı*" vurgulayarak bu durumu "*kadim İpek Yolu'ndan aldığımız ilham*" şeklinde tanımlamıştır (Xi, 2013). Bu noktada Çin politika yapıcıları mekânsal bir inşa olan İpek Yolu'na bir "ruh" ekleyerek "İpek Yolu ruhu"ndan bahsetmişlerdir.

8 Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı.

Bu ruh İpek Yolu'nun maddi kazanımlarının ötesinde dünya barışına ve devletlerarası işbirliğine katkı sağlayan bir ruh olarak tanımlanmıştır (NDRC, 2015; China Daily, 2016; OLGPBRI⁹, 2017; Xi, 2017; ÇHCDB, 2018). Bu kavramsallaştırma hem bu tarihi yolun "ölmediği" hem de somut bir rota olmasının ötesinde faydalarının tüm insanlığa yayıldığını ifade etmektedir. Öyle ki "*Doğu ve Batı arasındaki iletişimin ve işbirliğinin bir sembolü*" (Eylem Planı, 2015) olan bu ruh "*insanlığa kadim İpek Yolu'ndan kalan büyük bir miras*"tır (Xi, 2017). Günümüzün küresel ekonomik sorunlarıyla, uluslararası ve bölgesel problemleriyle mücadele edilmesi adına İpek Yolu ruhunu sürdürmek çok önemlidir (NDRC, 2015). Çin resmi söylemi tam da bu noktada KYG'yi kadim İpek Yolu'nun "mirasçısı" ve İpek Yolu ruhunun "taşıyıcısı" biçiminde tasvir etmektedir. Tıpkı kadim İpek Yolu gibi KYG de "*ortaklaşa kalkınmayı ve refahı teşvik edecek bir kazan-kazan işbirliği yöntemi, barışa ve dostluğa yönelik her türlü alışverişi güçlendirecek, karşılıklı anlayış ve güveni arttıracak bir yol*" (NDRC, 2015) şeklinde ifade edilmiştir. Bu işbirliği projesi, böylece, "*İpek Yolu ruhunu taşımakta, karşılıklı fayda ve tamamlayıcı kazanımları gerçekleştirmeye çalışmaktadır*" (OLGPBRI, 2017). Dolayısıyla Çin pratik jeopolitik söylemi önce tarihsel olarak başta Asya coğrafyası olmak üzere dünyayı kadim İpek Yolu üzerinden tanımlayarak doğallaştırmakta, bu doğallaştırmayı da bir yandan KYG'yi doğallaştırmak üzere kullanmakta diğer yandan da KYG anlatısı üzerinden günümüz dünyasını yeniden alansallaştırmaya çalışmaktadır. Dahası "Batı'nın materyalizmi" Çin'in girişime eklediği "ruh" ile eleştirilmekte ve böylelikle girişimin yalnız materyal sonuçlarının değil, Asyalılık kimliğine katkılarının altı çizilmektedir.

3.2. Çin Rüyası ve Ortak Kadere Sahip Topluluk

Çin resmi söylemi içerisinde uluslararası düzenin mevcut durumu hem KYG'nin gerekliliğini ortaya koymak hem de girişimin bu düzen içerisindeki yerini ifade edebilmek adına sıklıkla vurgulanmıştır. İncelenen metinlerde günümüz dünyası, uluslararası ekonomik krizin etkilerini hissetmeye devam eden, ekonomisi yavaş bir biçimde toparlanan ve devletlerin kalkınmalarında hala büyük zorluklarla karşılaştıkları bir ortama sahip biçimde tasvir edilmektedir (NDRC, 2015). ÇHC Dışişleri Bakanı Wang Yi'ye göre küresel ölçekli pandemi ile "*küresel endüstriyel zincir ve tedarik zinciri bozul[makta]... dünya ekonomisi durgunluğa sürüklenmekte... korumacılık yükselmekte*" dir (CIDCA¹⁰, 2020). Jiechi'ye göre bütün bunlar dikkate alındığında dünya "bir yüzyılda görülmeyen derin değişimler" geçirmektedir (China Daily, 2019a).

Çin'in pratik jeopolitik söylemi uluslararası sistemin dengesiz ve istikrarsız yapısının olumsuz etkilerinin Çin'in son yıllarda gösterdiği ekonomik atılımlar ile Çin açısından bertaraf edildiğini vurgulamakta ve Çin'in yükselişi "*Çin rüyası*"¹¹ kavramıyla tanımlanmaktadır. Çin rüyası Xi Jinping'in ifadeleriyle "*Çin ekonomisinin dışa açılım ve reformlar sonucunda hızla büyümesi ile birlikte Çin'in güçlü, demokratik, kültürel olarak gelişmiş, uyumlu ve refaha kavuşmuş bir devlet olma yolunda ilerlemesi ve böylece Çin ulusunun yeniden dirilişinin gerçekleşmesi*" (ASEAN-China Centre, 2013) anlamına gelmektedir. Bu belirsiz uluslararası ortamda Çin ekonomisi dışa açılma ve reform süreci sayesinde başarılı bir ivme kazanarak hızla büyümüştür. Ancak dönemin ÇHC Ulusal Halk Kongresi Daimî Komitesi Başkanı Zhang Dejiang'a göre Çin ekonomisinin güçlü gelişimini sürdürebilmesi ve Çin rüyasını gerçekleştirebilmesi için dünyaya daha açık olması gerekmektedir (China Daily, 2016). Bu doğrultuda KYG Çin'in dışa açılımını genişletmesini ve derinleştirmesini sağlayacak (NDRC, 2015) ve böylece Çin rüyasının gerçekleştirilmesi adına önemli bir adım ve araç olacaktır. Bunun yanında hızla büyük ekonomik başarılarla imza atmış olan Çin, bu platform aracılığıyla deneyimlerini kalkınmak isteyen ülkelerle paylaşmayı vadetmektedir (OLGPBRI, 2017; China Daily, 2019b).

Çin pratik jeopolitik söylemi "*Çin rüyası ile dünyanın rüyasının bağlantılı olduğunu*" (OLGPBRI, 2017) belirterek KYG'nin "*Çin rüyası ile diğer ülke halklarının rüyasını birleştirecek*" (China Daily, 2016) bir platform oluşturacağını altını çizmektedir. Ekonomik kalkınma ve refah içinde yaşayan bir toplum oluşturmanın resmi söylem içerisinde tüm devletlerin ve yurttaşlarının ortak rüyası olduğu ifade edilerek tüm dünya devletleri arasında bir amaç birliği kurulması sağlanmış, Çin rüyası söyleminin tek taraflı tınısı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Bu noktada Çin resmi söylemi içerisinde kullanılan bir diğer önemli kavramsallaştırma, "ortak kadere ve ortak çıkara sahip topluluğun inşası", dikkat çekmektedir. Rüyaların ortaklaştırılmasıyla amaç birliğini sağlayan Çin, bu söylemi bir adım öteye taşıyarak ortak kadere ve ortak çıkara sahip bir topluluk oluşturmak adına istekli olduğunu ifade ederek KYG'yi de bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik bir çaba olarak nitelendirmiştir (Xi, 2013;

9 Office of The Leading Group for The Belt and Road Initiative.

10 China International Development Cooperation Agency.

11 Çin rüyası kavramını Xi Jinping, ilk kez 2012'de katıldığı "*The Road Toward Renewal*" adlı sergide kullanmıştır (Pekcan, 2019:49).

NDRC, 2015; OLGPBRI, 2017). Çin böylece girişimi tüm insanlığın çıkarlarına hizmet etmek üzere tasarladığına dair iddiasını desteklemekte ve KYG'ye yüklediği misyona dayanak oluşturmaktadır. Dahası "çıkar" gibi aktörlerin aktörlüğünü vurgulayan ve "kader" gibi onların aktörlüğünün ötesinde adeta metafizik bir geleceğe işaret eden iki zıt kavram bir arada birbirini bütünleyecek biçimde kullanılarak bir yandan projenin, taraflarının somut çıkarlarına, diğer yandan onların muhayyel geleceğine katkı sağlayacağı vurgulanmaktadır.

Çin resmi söylemi içerisinde kullanılan Çin rüyası ve ortak çıkar ve kadere sahip topluluk kavramlarının, kısaca, projenin herkesin çıkarını gözetecek bir platform olduğunu ifade etmek adına kullanıldıkları söylenebilir. Özellikle rüyaların ve kaderin ortaklığından söz edilmesi anlatı içerisinde projenin adeta karşı çıkılması mümkün olmayan mitik bir konuma yükseltilmesi anlamına gelmektedir. Bu söylem yoluyla Çin girişime davet ettiği ülkelere toplumlarının refah içinde yaşadıklarına dair rüyanın gerçekleşeceğini vadetmektedir. Girişimin mimarlarına göre ABD merkezli tek kutuplu "Amerikan rüyası" alternatifsiz değildir ve "Çin rüyası" çok kutuplu ve uyum içerisinde bir uluslararası sistem anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu girişime karşı çıkmak adeta halkların refah ve barış içerisinde yaşamalarına karşı çıkmak olacaktır.

3.3.Pratik Jeopolitik Söylemin Kavramları Olarak 'Kuşak' ve 'Yol'

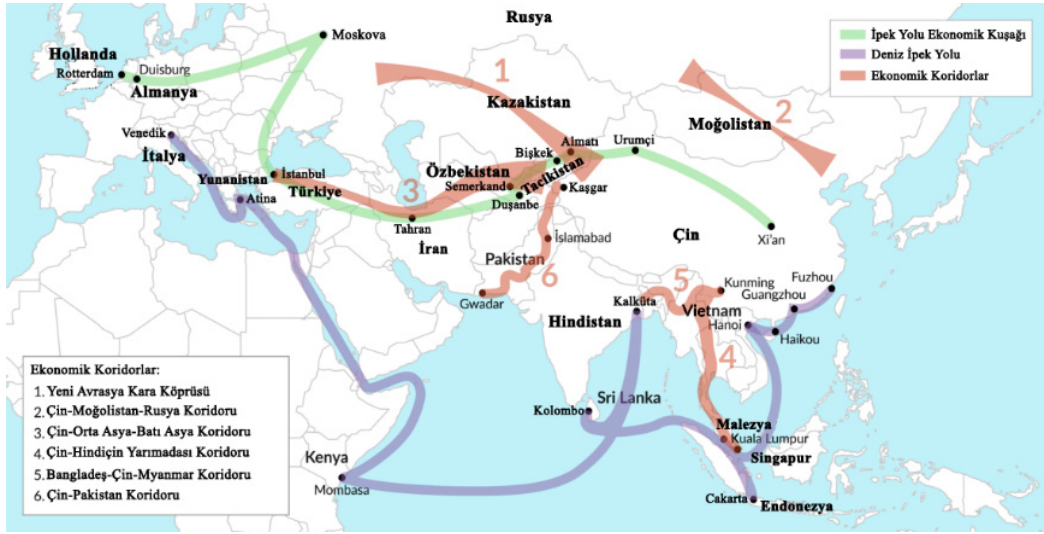
Çin resmi söylemi inşa edilirken girişimin adlandırılması dikkat çekici bir tartışma konusu olmuştur. Çince *Yi Dai Yi Lu* (一帶一路) olarak adlandırılan girişimin uluslararası adı Çince isminin İngilizce karşılığı olan *One Belt, One Road* (OBOR) (*Tek Kuşak Tek Yol*) olarak belirlenmiştir. Ancak 2016 yılına gelindiğinde girişimin uluslararası adı değiştirilerek *Belt and Road Initiative* (*Kuşak ve Yol Girişimi*) adını almıştır. Çin'e göre Tek Kuşak Tek Yol adında yer alan "tek" (*one*) kavramı çok dikkat çekmekte ve yanlış anlaşılmalara neden olmaktadır. Bu kavramın bir yandan tek bir kara ve tek bir deniz yolu olduğunun sanılmasına yol açtığı ve sınırlı bir teklifmiş gibi görünen tekillik algısının, bölgedeki ortakları rekabete yöneltebileceği belirtilmiştir. Buna ek olarak projenin açıklığını vurgulamak ve proje ilerledikçe ivme kazanan "Çin merkezli bir kurum inşası" eleştirilerinden kaçınmak adına *initiative* (*girişim*) kelimesi projenin adına dâhil edilmiş, böylece girişim resmi olarak Kuşak ve Yol Girişimi adıyla anılmaya başlanmıştır (Bērziņa-Čerenkova, 2016).

İsim tartışması hem Çin'in KYG'nin söylemsel inşasına ne denli önem atfettiğini göstermesi açısından hem de girişimi destekleyen ve eleştiren iki ayrı grubun kavramları, "hakikat oyunu" kavramını destekler biçimde nasıl kullandığını göstermesi açısından önemlidir. İsim değişikliğine rağmen Tek Kuşak Tek Yol, girişimi tanımlamak adına medya kuruluşları, düşünce kuruluşları ve akademisyenler tarafından kullanılmaya devam etmektedir. Shepard'a göre (2017) bu kullanım kelimenin "distopik tınısından" hoşlanan kişilerce tercih edilmektedir. Dolayısıyla girişimi eleştiren ya da destekleyen söylemler üretilirken girişimin adı yararlı bir kaynak olarak görülmektedir. Öte yandan Çin'in girişimin uluslararası adını değiştirirken Çince karşılığında herhangi bir değişikliğe gitmemesi ilgi çekicidir. Bu noktada girişimin uluslararası alanda nasıl algılandığına daha fazla önem verildiği söylenebileceği gibi, bu durumun Çin içinde ve dışında kullanılmak üzere farklı anlatıların inşa edildiğinin bir göstergesi olduğu da ileri sürülebilir.

Çin tarafından coğrafi bölgeleri temel alarak alansallaştırılan ve dolayısıyla bir başlangıç ve bitiş noktası bulunan KYG, önceki bölümlerde değinildiği gibi, somut sınırların ötesinde uluslararası ilişkileri yeniden düzenleyecek bir mefhum olması itibarıyla, esasında, sınırsızdır. Noakes bu durumu "*dünyanın bu gündem tarafından dokunulmayan neredeyse hiçbir köşesi yoktur*" şeklinde ifade etmektedir (aktaran Asia Media Center, 2018). Yine de kuşağın ve yolun kapsadığı coğrafi alanın sınırlarının ve bu sınırların anlamlarının değerlendirilmesi jeopolitik bir alansallaştırma pratiği olarak KYG'nin değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Kuşak ve Yol olarak anılan girişimin "kuşak" kısmını oluşturan İpek Yolu Ekonomik Kuşağı, Çin'i Orta ve Batı Asya boyunca Basra Körfezi ve Akdeniz ile birleştirerek ve Çin ile Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayarak Çin, Orta Asya, Rusya ve Avrupa'yı bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda içerisinde altı ekonomik koridor bulundurmaktadır¹². Tam adı 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu olan "yol" ayağı ise Güney Çin Denizi ve Hint Okyanusu üzerinden Çin kıyıları ile Avrupa'ya ulaşacak bir rota ve Çin kıyılarından Güney Çin Denizi üzerinden Güney Pasifik'e ulaşacak bir diğer rota oluşturmak adına ortaya koyulmuştur (NDRC, 2015).

¹² Altı ekonomik koridor: Yeni Avrasya Kara Köprüsü, Çin-Moğolistan, -Rusya Ekonomik Koridoru, Çin, -Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru, Çin-Hindicın Yarımadası Ekonomik Koridoru, Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ve Çin-Bangladeş-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru'dur (NDRC, 2015).

Harita 1: Kuşak ve Yol Girişimi güzergâhları haritası¹³

(Kaynak: GIS, 2019)

Harita 1’de görüldüğü gibi girişimin kuşak olarak ifade edilen rotası Çin’in iç bölgelerini Orta Asya ülkeleriyle birleştirmekte ve Avrupa’ya uzanmaktadır. Resmi söylem içerisinde girişimin Çin adına öneminden söz edilirken ülkenin iç bölgelerinin kalkınması için KYG’nin önemli bir araç olacağı belirtilmektedir (ÇHCDB, 2018; Xi, 2019). Bu rotanın kuşak kelimesi ile tanımlanması ilginçtir zira *belt* (*kuşak*) kelimesi bir yandan üzerinde eşya taşınan güçlü bir malzemeden yapılmış hareketli bir bant mekanizmasını ifade ederken, aynı zamanda belin etrafına sarılan bez parçası ve belirli ve ayırt edici özelliklere sahip coğrafi bir alan anlamlarına gelmektedir (Knowles ve Elliott, 1997:128). Projenin altyapı ve ulaşım imkânlarını artırma odaklı olduğu düşünüldüğünde başta ticari mallar olmak üzere “şeyleri” taşıyan bir mekanizma olarak adlandırılmış olması doğaldır. Öte yandan kuşağın iki ucu bir araya getiren ve esasında giyilen kıyafetin duruşunu güçlendiren birleştirici bir araç olması itibarıyla Çin’in, bu kullanım ile girişimin projeye dâhil olan ülkeleri birleştirecek ve güçlendirecek bir yapı olarak algılanmasını amaçladığı söylenebilir. Farklı bir bakış açısıyla kuşağın bir bedeni sarması gerekliliği düşünüldüğünde Çin’in kendi duruşunu güçlendirmek üzere güzergâh üzerindeki ülkeleri adeta bir kuşak olarak bir araya getirmeye çalıştığı da ileri sürülebilir. Son olarak kuşak kavramının belirli özelliklere sahip bir alanı ifade ediyor oluşu, esasında, Çin’in bölgeyi girişim üzerinden tanımlama ve yeniden alansallaştırma isteğinin bir ifadesi olarak okunabilir.

Yol ise çıkış ve varış noktaları arasındaki hat olarak tanımlandığında hem bir alan hem de bir güzergâhı ifade etmektedir. KYG ifadesindeki yol bir deniz yoludur ve o da tıpkı kara ticaret yolunun tarihsel boyutuna odaklanan İpek Yolu kavramında olduğu gibi bir Deniz İpek Yolu olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle kuşak Çin’i karadan ve birçok ortak devletle beraber Batı’ya ulaştıran bir alan olarak tasavvur edilirken, yol Çin’i doğrudan Batı’ya ulaştıran bir deniz güzergâhı olarak tanımlanmıştır. Kuşak içinden geçtiği ülkelerin toprakları üzerinde tanımlanan ve dolayısıyla o ülkelerin egemenlik alanlarından geçen, yani ancak o ülkelerin inisiyatifi ile Çin’i Batı’ya ve Batı’yı Çin’e bağlayacak bir güzergâh olabileceksen, yolun önemli bir kısmı açık denizlerden geçmektedir. Ancak burada da Çin’in ortakları limanları vasıtasıyla girişime dâhil olmaktadır. Diğer bir deyişle kuşak üzerinde olduğu kadar olmasa da yol üzerinde de Çin ortaklara ihtiyaç duymaktadır. Bu durum Çin’in muarızları tarafından bir taraftan Çin’in “ortak” ülkeler üzerinde nüfuz sahibi olabileceği endişesini gündeme getirirken, Çin açısından da bu ülkeler ile işbirliğini geliştirmenin gerekliliğini gündeme getirmektedir. Yani Çin’in muarızları Çin’in KYG’yi bir nüfuz alanı yaratma amacıyla tasarladıklarını ileri sürerken, Çin açısından ortaklara duyulan ihtiyaç bir kırılganlık göstergesidir. Bu da “ortak kadere sahip ülkeler” vurgusunun Çin’in tedirgin edici bir ülke olma hissiyatını azaltma eğiliminin bir parçası olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Çin’in pratik jeopolitik söylemi KYG’yi (1) tarihsel, (2) geleceğe yönelik, (3) şimdiye yönelik olmak üzere üç zaman boyutunda tanımlamaktadır. Bu söylem KYG’yi İpek Yolu’na bağlayarak bu girişimin aslında yeni/bilinmez/tehditkâr olmadığını, geçmişte de Çin ve Batı arasında İpek Yolu aracılığıyla madden refah ve manen barış/istikrar sağlandığını vurgulamaktadır. Bu tarihsel anlatıyı geleceğe yansıtma için de Çin rüyası kavramı

¹³ İlgili harita makale yazarları tarafından Türkçeleştirilmiştir.

ortaya atılmış, bölge ülkelerine “Amerikan rüyasına” alternatif olabilecek ve tek kutuplu/hegemonik bir hiyerarşi yaratmaya çalışan ABD’nin projeksiyonuna denge getirebilecek bir imkân tasavvur edilmiştir. Dahası Çin ve ortakları aynı kaderi, dolayısıyla aynı geleceği paylaşan aktörler olarak tanımlanmıştır. Bu durum KYG’nin bir Çin projesi olmanın ötesinde Çin ve ortaklarının projesi olarak tanımlanması açısından önemlidir. Son olarak KYG’nin iki mekânsal kavramı “kuşak” ve “yol” karadan ve denizden oluşturdukları bağlantılarla Doğu ve Batı’yı birleştirmenin ötesinde (1) Çin açısından ortaklarıyla beraber Batı/Avrupa merkezliliğe alternatif bir düzen kurmanın, (2) Çin’in muarızları açısından Çin’e büyük bir nüfuz alanı yaratmanın aracı olarak değerlendirilmiştir.

4.AKADEMYANIN JEOPOLİTİK SÖYLEMİ: KYG’NİN FORMEL JEOPOLİTİK ANALİZİ

KYG nitelikleri itibarıyla akademik çalışmalar için önemli bir araştırma öznesi olagelmıştır. Girişim hakkında bilgi üreten akademik çalışmalar bir bütün olarak ele alındıklarında KYG’ye ilişkin bir akademik söylem inşa etmektedirler. Eleştirel jeopolitik, inşa edilen söylemin toplum içerisindeki belirli grupların ilgili araştırma öznesine ilişkin yaklaşımlarını doğallaştırarak, ilgili grubun çıkarlarına hizmet etmek üzere araçsallaştırıldığını iddia etmektedir (Hepple, 1992:139). Böylece iktidarın dünyayı algılama biçimi çeşitli mekânlar üzerine üretilen hakiki coğrafi bilgiler olarak doğrulanmakta, bilgi/iktidar ekseninde jeopolitik alana ilişkin gerçeklikler üretilmektedir. Tablo 2’de bu bölümde incelenen makaleler içerisinde en sık kullanıldıkları tespit edilen kavramların kaç makalenin en sık kullanılan on kavramı içerisinde yer aldıkları gösterilmektedir.

Tablo 2: Çin formel jeopolitik söyleminde KYG için en sık kullanılan kavramlar

Kavramlar	İlk Onda Oldukları Makale Sayısı
Çin (<i>China</i>)	221
Ülkeler (<i>countries</i>)	142
Ekonomik/Finansal (<i>economic/financial</i>)	115/17
Çinli (<i>Chinese</i>)	100
BRI/OBOR/B&R/MSR/SREB ¹⁴	81/21/16/13/3
Kalkınma (<i>development</i>)	79
Yol (<i>road</i>)	78
Uluslararası (<i>international</i>)	49
Ticaret (<i>trade</i>)	46
Kuşak (<i>belt</i>)	44
İşbirliği (<i>cooperation</i>)	44
Yatırım (<i>investment</i>)	43
Asya (<i>Asia</i>)	37
Yeni (<i>new</i>)	32
Girişim (<i>initiative</i>)	25
Küresel (<i>global</i>)	25
Deniz (<i>sea/maritime</i>)	23
OFDI ¹⁵	22
Etki (<i>effect</i>)	21
Altyapı (<i>infrastructure</i>)	19
Dünya (<i>world</i>)	19
Model (<i>model</i>)	19
Ağ (<i>network</i>)	17
Bölgesel (<i>regional</i>)	17
Enerji (<i>energy</i>)	16
Büyüme (<i>growth</i>)	16
ABD (<i>USA</i>)	16

14 Kısaltmalar sırasıyla: Belt and Road Initiative, One Belt One Road, Belt & Road, Maritime Silk Road, Silk Road Economic Belt.

15 Doğrudan yabancı yatırım çıkışları.

Devlet (<i>state</i>)	15
Politik (<i>political</i>)	15
Stratejik (<i>strategic</i>)	14
İpek (<i>silk</i>)	14
Yönetişim (<i>governance</i>)	13
Demiryolu (<i>railway</i>)	13
Ulaşım (<i>transport</i>)	13
Bölge (<i>region</i>)	12
Politika (<i>policy</i>)	12
Kültürel (<i>cultural</i>)	11
İlişkiler (<i>relations</i>)	11
Piyasa (<i>market</i>)	10
Hükümet (<i>government</i>)	10

Tablo 2’de Çin akademiasının KYG’yi ele alma biçimine ilişkin önemli ipuçları bulunmaktadır. *Ekonomik/finansal, kalkınma, ticaret, işbirliği, yatırım* kavramlarının metinlerin çoğunluğunda yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla Çin resmi söylemi ile paralel olarak akademik bilgi üretilirken de girişimin çoğunlukla ekonomik bir perspektiften ele alındığı söylenebilir. Benzer biçimde “uluslararası” ve “küresel” kavramlarının akademik söylem içerisinde de sıkça yer alması, Çin akademiasının KYG’yi küresel ölçekli bir olgu olarak tanımladığına işaret etmektedir. Tabloda yer alan *enerji, altyapı, ulaşım, ticaret* gibi çeşitli sektörleri işaret eden kavramlar, girişimin işbirliği alanları olarak dikkat çekmektedir. Böylece Çin resmi söyleminin ekonomik bir işbirliği mekanizması biçiminde tanımladığı KYG’nin katkı sağlayacağı işbirliği alanlarının bilgisi Çin akademiası tarafından sağlanmaktadır.

Formel jeopolitik söylemin inşası sırasında baskın söylem dışında kalan ifadelerin değerlendirilmesi de pratik ve formel jeopolitik söylem arasındaki nüansları tespit edebilmek açısından önemlidir. Tablo 3’te makalelerde seyrek biçimde kullanılsalar da kullanımları dikkat çekici olan kelimeler yer almaktadır.

Tablo 3: Baskın formel jeopolitik söylemden ayrılan kavramlar

Kavramlar	İlk Onda Oldukları Makale Sayısı
Güvenlik (<i>security</i>)	7
Liderlik (<i>leadership</i>)	5
Düzen (<i>order</i>)	5
Strateji (<i>strategy</i>)	5
Jeopolitik (<i>geopolitical</i>)	5
Güç (<i>power</i>)	5
Çıkarlar (<i>interests</i>)	4
Risk (<i>risk</i>)	3
Askeri (<i>military</i>)	3
Riskler (<i>risks</i>)	2
Donanma (<i>navy</i>)	2
Yumuşak (<i>soft</i>)	2
Yükseliş (<i>rise</i>)	1
Etki (<i>influence</i>)	1
Silahlı (<i>armed</i>)	1

Tablo 3’te görülen kavramları dikkat çekici kılan işbirliği ve uyumdan ziyade devletlerin ulusal çıkarlarına atıfta bulunmalarıdır. Özellikle KYG’yi eleştirmek üzere Batı akademiasınca kullanıldığı görülen bu kavramların Çin akademiasında da yer bulması önemlidir. Öncelikle bu kavramların oldukça düşük yoğunlukta kullanıldıkları

ve Çin resmi söyleminde olduğu gibi baskın Çin akademik söyleminin de KYG'yi bir işbirliği projesi biçiminde tanımladığı ve girişimi ele alırken dünya ekonomisine olası etkileri üzerinden bir değerlendirme yaptıklarını vurgulamak gerekir. Yine de ekonomik perspektif dışında KYG'nin jeopolitik strateji, ulusal çıkar, güvenlik perspektiflerinden ele alan çalışmaların Çin akademisinde yer aldığı görülmektedir. Çin'in yükselen gücünün, uluslararası arenada daha fazla söz sahibi olma isteğinin vurgulandığı ve KYG aracılığıyla Çin ulusal çıkarlarının ABD'nin Asya politikaları karşısında korunabileceğini belirten çalışmalar, Çin pratik jeopolitik söyleminin aksine, Çin akademisinde üretilmektedir. Ancak bu çalışmalar fazla göz önüne çıkmamakta ve genel söylem içinde daha marjinal bir yer tutmaktadır.

Diğer bir deyişle, Çin akademisi tarafından üretilen baskın söylem, Çin'in pratik jeopolitik söylemini destekler ve onu bütünlük mahiyetindedir. Özellikle Çin devleti ile üniversiteler arasındaki kurumsal bağlar dikkate alındığında Çin akademisinin ürettiği söylemin ağırlıklı olarak Çin devletinin ürettiği söylem gibi KYG'yi bir barış ve işbirliği projesi olarak ele aldığı, konunun uluslararası sistemdeki dengeleri değiştirme ve rekabeti, dolayısıyla da çatışmayı artırma potansiyelini dile getirmekten kaçındığı söylenebilir.

4.1. Bir Araştırma Öznesi Olarak Kuşak ve Yol

Akademiya içerisinde girişime atfedilen anlamın niteliğini belirleyen unsurlardan biri de KYG'nin bir araştırma öznesi olarak hangi disiplinlerce tartışıldığıdır. Tablo 4'te, incelenen 281 makalenin girişimi ele aldıkları konu başlıkları görülmektedir.

Tablo 4: KYG'yi ele alan makalelerin alanlara göre dağılımı

İnceleme Alanı	Makale Sayısı
Ekonomi/Finans	165
Siyaset Bilimi/Uluslararası İlişkiler	90
Altyapı ve Ulaşım	12
Hukuk	5
Eğitim	3
İklim	2
Bilişim	2
Sağlık	1
Uzay	1

Çin akademisinde üretilen ilgili makalelerin yarısından fazlası KYG'yi ekonomik parametreler üzerinden ele almaktadır. Bu çalışmalar, "Kuşak ve Yol ülkeleri" kavramsallaştırmasını özellikle vurgulayarak KYG'nin ilgili ülkeler arasındaki işbirliğine nasıl katkı sağlayacağını (Zheng ve Jia, 2017; Shuyu, 2019; Jiahan, 2019; Julian vd., 2020; Ling vd., 2021) incelemektedirler. He (2019), Ni vd. (2020), Wu ve Jiao (2021) gibi akademisyenler ise Çin merkezli bir yaklaşımla girişimin ulusal ekonomiye olası etkilerini ele almaktadır.

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler disiplinleri, Çin akademisinde girişime yönelik yaklaşımında önemli yer tutan araştırma alanlarıdır. Özellikle başta ABD olmak üzere çeşitli ülkelerin siyasi ve akademik çevrelerinden girişime yönelik yükselen "sıfır toplamlı oyun, borç tuzağı diplomasisi, etki alanı artırma stratejisi" gibi eleştiriler, uluslararası siyasete içkin tartışmalar olmaları itibarıyla Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler disiplinlerinin kavram setleri kullanılarak üretilmektedir.

Bu alanda yazılmış makaleler çoğunlukla başta Asyalı devletler olmak üzere Çin ile Kuşak ve Yol coğrafyası üzerinde yer alan devletler arasındaki diplomatik ilişkiler ve işbirliği üzerinde KYG'nin nasıl bir etkisi olacağını mercek altına almaktadır (Musabelliu, 2017; Fardella ve Prodi, 2017; Khan vd., 2018; Xiangyang, 2019; Na-Xi vd., 2019; Changgang ve Yalew, 2020). Diğer yandan, daha seyrek olmakla birlikte girişimi jeopolitik açıdan ele alan (Yılmaz ve Changming, 2018; Anastasiadou, 2019; Flint ve Zhu, 2019; Flint ve Xiaotong, 2019; Mayer ve Zhang, 2020 vd.) ve güç mücadelesi üzerinden inceleyen (Wang, 2016; Zhou, 2016; Changhoon, 2017; Yinong, 2017; Liu, 2020 vd.) çalışmalar da bulunmaktadır. İlgili çalışmaların büyük kısmı girişimin bölgesel ve küresel

rekabete olası etkilerini ve jeopolitik yansımalar ortaya çıkaracağına itiraz etmezken KYG'nin Çin tarafından ortaya atılmasının ardındaki temel motivasyonunun hegemonya arayışı (Feiteng, 2017: 53) ya da jeopolitik bir manevra alanı yaratma (Zhexin, 2018: 331) olduğu şeklindeki iddiaları reddetmektedirler.

4.2.Çin Akademyasında Kadim İpek Yolu Metaforu

Kadim İpek Yolu, daha önce değinildiği üzere, KYG'ye ilişkin Çin resmi söyleminin yapıtaşlarından biridir. Ezelden ebede devletlerin tarihlerini ve hatta geleceklelerini şekillendiren bir mefhum biçiminde kullanılan bu metafor Çin akademik söylemi içerisinde, akademik bilginin niteliğinin de etkisiyle, daha seyrek biçimde kendisine yer bulmaktadır. Bununla birlikte incelenen makalelerin çoğunluğunda girişimin kapsadığı coğrafya kadim İpek Yolu'na referansla tanıtılmaktadır. Örneğin Jiang vd. (2021: 1) kadim İpek Yolu ruhunun Kuşak ve Yol ülkeleri ile Çin arasındaki ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi konusundaki önemini vurgularken Hu vd. (2019: 177) Güneydoğu Asya'nın kadim Deniz İpek Yolu üzerindeki konumuna dikkat çekerek Çin'in uzun yıllardır bölgeyle işbirliğinin devam ettiğini belirtmektedir.

Akademik metinler içerisinde metafora referansın "kökleri kadim İpek Yolu'na dayanan KYG" noktasında kaldığı pek çok makalenin yanında çerçevesi siyasal bilimlere dayanan çalışmaların kadim İpek Yolu söyleminden daha fazla yararlandıkları görülmektedir. Liu ve Dunford (2016: 325-6) KYG'nin temel vizyonlarından olan açık ve kapsamlı ekonomik, kültürel ve siyasal işbirliğini sağlamaya ilişkin arzunun kadim İpek Yolu'ndan esinlendiğini belirtmiştir. Bu tarihi rotanın pek çok medeniyeti bir araya getirdiğini ve Avrasya ile Afrika tarihinin çok önemli bir parçası olduğunu vurgulayan yazarlar girişimin bölgesel ve küresel işbirliğini teşvik etmek adına İpek Yolu ruhunu canlandırmayı amaçladığının altını çizmektedirler. Tarihsel ve kültürel değerlerin halen kullanılabilir olduğunu ortaya koymak adına Çin'in yeni ekonomik yaklaşımını kadim İpek Yolu üzerinden düzenlediğine dikkat çeken Guangcheng (2017:148-9)'e göre ise değişen uluslararası koşullar karşısında Çin "Avrasya'nın tamamında dostane bir hava yaratmak adına medeni, modern ve uygun biçimde kültürel ve ekonomik paylaşımı yeniden şekillendirecektir."

Öte yandan Çin akademisi içerisinde kadim İpek Yolu anlatısının rolü üzerinde daha fazla duran çalışmaların varlığı da göze çarpmaktadır. Tarihi ve kültürel referansların küresel meselelerin düşünsel yapısı üzerinde kurucu bir role büründürüldüğünü vurgulayan Mayer (2018: 1228-34), Çin'in KYG ve kadim İpek Yolu metaforu aracılığıyla inşa ettiği hayali Avrasya tarihinin ABD'nin dışında bırakıldığı ve Çin'in merkezinde yer aldığı Avrasya tahayyülünü ve Çin'in bölgedeki konumunu doğallaştırmak adına araçsallaştırıldığını ileri sürmektedir. Kadim İpek Yolu metaforunun Çin'e ve girişime yönelik endişeleri yatıştırmak üzere araçsallaştırıldığını kabul eden Zhao ve Tan-Mullins (2021: 292-3) ise bu kullanımın Çin'in güven inşası çabası olduğunu belirtmiş, "kendisinin ve KYG'nin işbirliği merkezli vizyonunu daha açık biçimde yansıtmalarının bir biçimi" olarak yorumlamışlardır.

4.3.Çin Akademyasına Göre Kuşak ve Yol

Çin akademisinin KYG'nin bilgisini üretmek üzere kullandığı tanımlayıcı söylemlerin akademik disiplinlere göre farklılaştığı saptanmıştır. İncelenen makaleler çerçevesinde Çin akademik yazınının baskın kısmını oluşturan, KYG'yi ekonomik perspektiften ele alan çalışmalar, girişimin çalışmanın konusu olan mekâna (coğrafyalara) ya da özneye (devletlere) olası etkilerinin incelenmesi üzerine odaklanmaktadır. Girişime yönelik kavramsal tartışmalar ise Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bünyesinde gerçekleştirilen çalışmaların daha fazla üzerinde durduğu konulardır. Girişimin tanımlanması noktasında makalelerin yaklaşık dörtte üçünün KYG'nin kazan-kazan ilişkisine dayanan, karşılıklı çıkarı temel alan, devletlerarası işbirliğini arttıracak ve uluslararası ekonomiyi ivmelendirecek, son kertede tüm insanlığa hizmet etmek üzere ortaya atılmış ekonomik bir girişim olduğuna yönelik ifadeler kullanarak benzer bir söylem üzerinde uzlaştıkları görülmektedir.

Girişimi Huang (2016: 314) eşitlik, karşılıklı fayda, açıklık ve işbirliği prensipli yeni bir ekonomik kalkınma düşüncesi olarak, Liu ve Dunford (2016: 323) ise İpek Yolu üzerindeki ülkeler ile Çin'in ilişkilerini sağlamlaştırmak üzere altyapı ve endüstriyel temelleri oluşturacak çok taraflı finansal araçları kapsayan bir çerçeve olarak tanımlamışlardır. KYG'nin bölgesel ve uluslararası kuruluşlara açık olduğuna dikkat çeken Chun (2017: 183) ise girişimin KYG ülkelerine olduğu kadar tüm dünyaya fayda sağlamak adına bir çabayı ifade ettiğini vurgulamaktadır. Yazara göre Çin geçmişte de olduğu gibi her zaman çevresindeki ülkelerle ekonomik işbirliği ve barış inşası

konusunda istekli olmuştur. Girişimin kapsayıcı ve barışçıl özelliklerinin de gösterdiği üzere KYG ile Çin askeri bir düzen ve tek taraflı kurumsal bir düzenleme (Hong, 2019: 131), jeopolitik bir güç (Chun, 2017: 183) arayışında değildir, aksine, “*tek taraflılığı değil uyumu arayan bir felsefeye*” sahiptir (Daojiong, 2015: 100). Girişimin bir işbirliği stratejisi olduğunu belirten Zhixin (2018: 331-2) de bu durumu Çin’in “*etki alanını arttırmak ya da ABD veya herhangi bir ülkeyle bölgesel hakimiyet için mücadele etmek için geliştirdiği jeopolitik bir strateji anlamına gelmediği*” cümlesiyle ifade etmektedir.

Çin akademiasında görülen baskın KYG tanımlamasının aksine, az sayıda da olsa girişime Çin’in yükselen gücü üzerinden yaklaşan birtakım çalışmaların varlığı dikkat çekicidir. Bu çalışmalar Çin’in kendi güvenliğine yönelik yapısal tehditleri, özellikle de ABD’nin hem uluslararası sistemde hem de bölgede başat güç olma arayışlarına karşı Çin’in bir denge unsuru olarak bu projeyi başlattığını iddia etmektedirler. Çin’in bölgedeki Amerikan politikaları nedeniyle kendisini güvensiz hissettiğini ifade eden Wang (2016: 458), Çin çevresindeki alanlarda yer alan kaynaklara yatırım yapılmasının Xi Jinping yönetimi tarafından “ölüm kalım meselesi” olarak görüldüğünü ifade ederek Çin’in bu yolla ABD’nin etkisini dengelemeyi amaçladığını ileri sürmektedir. Wang’a göre komşu devletlerle mevcut ilişkilerin geliştirilmesi Çin’in ABD karşısındaki pozisyonunu güçlendirecek ve böylece KYG Çin’e stratejik manevra alanı kazandıracaktır. KYG’nin Çin’in ABD’ye karşı Asya-Pasifik mücadelesine yönelik geliştirdiği küresel stratejik planın bir parçası olduğunu ileri süren Liu (2020: 14-27), girişim aracılığıyla çevre ülkelerle kurulacak daha iyi ve yakın ilişkilerin bölgedeki ülkeleri “ABD’ye doğru itmekten kaçınmanın” bir yolu olduğunu vurgulamaktadır.

Girişimin tanımlanması formel jeopolitik söylemin inşasında önemli yer tutmakla birlikte Çin akademiasının KYG’yi ve çeşitli coğrafyaları incelerken kullanmayı tercih ettiği birtakım yeni kavramsallaştırmalar özellikle söylem yoluyla mekânın bilgisinin yeniden üretilmesi açısından da oldukça dikkat çekicidir. İncelenen makaleler çoğunlukla, belirli coğrafi bölgeleri ele alırken “Kuşak ve Yol ülkeleri, Kuşak ve Yol bölgesi” şeklindeki adlandırmalar üzerinden girişimin coğrafi etkilerini araştırmaktadırlar. Farklı coğrafi bölgelerde yer alan ülkelerin KYG üzerinde bulunmaları üzerinden tanımlanmaları bir alansallaştırma pratiğini ifade etmektedir. Bu alansallaştırma pratiğinin bir diğer yansıması olan ve daha önce resmi söylem içerisinde de gördüğümüz “ortak kadere ve ortak çıkarlara sahip topluluk” söyleminin incelenen makaleler içerisinde de önemli yer tuttuğu görülmektedir. Dünyanın küresel ekonomik entegrasyonun yavaşladığı, popülizmin ve korumacılığın yükseldiği bir dönemde olduğuna dikkat çeken Xiaomei ve Shimin (2018: 171) KYG’nin “*ekonomik küreselleşme trendlerine yön vermek adına sarsılmaz bir çabayla ‘ortak kadere sahip bir topluluk’ kurmaya*” odaklandığını vurgulamaktadır. “Küresel köy” kavramına dikkat çeken Lingliang (2016: 534) ise insanlığın, devletlerin ekonomik, siyasal ve toplumsal çıkarlarının diğer devletlerin çıkarlarıyla iç içe geçtiği ve dolayısıyla her devletin bireysel çıkarlarının “*ortak çıkarlar zincirinin bir halkası haline geldiği ‘küresel köy’*” halini aldığını ileri sürmektedir. KYG’nin vizyonu çağın bu gerekliliklerine bir cevap niteliği taşımakta, ortak kadere sahip bir topluluğun inşasını sağlayarak devletlerin özgül çıkarlarının ortak çıkar zinciriyle uyumlu olarak gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır.

Tüm bu yönleriyle Çin akademiasının KYG coğrafyasını tanımlamak üzere ürettiği bilgi mevcut coğrafi verileri (kıtalar, sınırlar, ülkelerin coğrafyaları vb.) kullanmak yerine ortak çıkar ve ihtiyaçlar doğrultusunda bir araya gelen - ve bir araya gelmek zorunda olan - ülkelerin üzerinde buldukları yeni bir coğrafi tanımlama inşa etmektedir. Çin akademiasınca üretilen bu mekânsal söylem içerisinde girişime dâhil ülkelerin Asyalı, Afrikalı ya da Avrupalı olmaları bir anlam ifade etmemekte, ilgili coğrafya Kuşak ve Yol bölgesi olarak ve bu bölge üzerinde bulunan devletler de Kuşak ve Yol ülkeleri olmaları itibarıyla anlam kazanmaktadırlar. Böylece eşitsizliğin temsili olan ve küreselleşmenin önündeki engel olan mevcut coğrafi tanımlamalar terk edilmekte, insanlığın ortak çıkarları ve geleceğine hizmet eden ortak topluluk tahayyülünü ifade eden yeni tanımlamalar aracılığıyla ilgili coğrafya yeniden alansallaştırılmaktadır.

SONUÇ

Eleştirel jeopolitik kuram, coğrafi tanımlamaların çeşitli aktörlerin politik gündemlerini gerçekleştirme pratikleri olduğunu belirterek ilgili anlamlandırmaların tarafsızlığını reddetmektedir. Buna göre aktörlerin coğrafi mekâna yönelik her türlü tanımlamaları, bu aktörlerin ilgili mekâna ilişkin söylemini ifade etmektedir. Aktörler kurguladıkları söylem aracılığıyla mekânı alansallaştırırken bu alansallaştırmayı mekânı kendi çıkarlarına

hizmet edecek biçimde tanımlayarak yapmakta, dahası, bu tanımlamayı da kendi söylemini sürekli üreterek doğallaştırmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla geniş bir coğrafya üzerinde kurulması hedeflenen KYG'ye ilişkin resmi ve akademik söylemin eleştirel jeopolitik bir perspektifle analiz edilmesi girişimin Çin'in alansallaştırma pratiklerinin deşifre edilerek esasında söyleminin ardındaki gündeminin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Diğer yandan bu inceleme, Foucault'nun bilgi-iktidar eksenini kavramsallaştırmasından beslenerek söylem yoluyla üretilen bilginin de tarafsızlığının sorgulanmasına, bilgi üreten pratiklerde akademi ile iktidar arasındaki bağları KYG örneği üzerinden göstermektedir.

Yeni ticaret rotaları, ulaşım ağları, altyapı projeleri oluşturmayı vadeden ve özü itibarıyla Çin tarafından tanımlanan belirli bölgeler üzerinde kurulması planlanan KYG, ilgili bölgeler üzerinde yalnızca somut değil soyut ve kavramsal alansallaştırmaları da beraberinde getirmiştir. Çin hükümetinin resmi kurum ve yetkilileri aracılığıyla ürettiği, girişimi dünya kamuoyuna anlatan söylemler, ilk andan itibaren Çin'in dünya coğrafyasına ilişkin tahayyüllerini içerisinde barındırmaktadır. Bu noktada ilk dikkat çeken husus KYG'ye ilişkin söylemin girişimin ilan edildiği andan bu yana özellikle Asya coğrafyasının geçmişinde önemli bir yere sahip olan kadim İpek Yolu üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Coğrafi bir güzergâh olan kadim İpek Yolu, KYG anlatısı içerisinde Çin ile Asyalı devletler arasındaki eski ve kuvvetli dostluk bağlarını vurgulamak adına kullanılmaktadır. Ayrıca Asyalı devletlerin yükselişi ve gerilemesi bu tarihi yolun varlığına bağlanarak İpek Yolu, Asya coğrafyasının kaderini tayin eden bir jeopolitik özne olarak "kutsallaştırılmaktadır". KYG'yi kadim İpek Yolu'nun devamı ve mirasçısı olarak tanımlayan Çin resmi söylemi, bu anlatı neticesinde girişimi Asya'ya içkin, ezelden beri var olan doğal bir jeopolitik özne biçiminde kurgulayarak, esasında, KYG'nin bölgedeki varlığını doğallaştırmaktadır. Bununla birlikte ilgili anlatı yalnızca KYG'nin varlığını doğallaştırmakla kalmayıp Asya coğrafyasını doğrudan KYG üzerinden alansallaştırmak üzere seferber edilmektedir.

KYG'ye ilişkin resmi dokümanların ortaya çıkmasıyla kadim İpek Yolu metaforunun Çin resmi söylemi içerisinde Asya coğrafyasına hitap eden çerçevesinin genişletildiği ve bu kez dünya coğrafyasını alansallaştırmak üzere kullanıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda "Çin rüyası" ve "ortak kadere sahip topluluğun inşası" kavramları kadim İpek Yolu'nun eksenini genişletmek üzere göreve çağrılmaktadır. Kadim İpek Yolu'nun Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bir güzergâh olmasının ötesinde, bu kez, medeniyetler arası dostluğu ve iletişimi tarih boyunca sağlamış, uluslararası düzenin dostça ve işbirliği üzerinden işlemlerine vesile olmuş bir "mekanizma" olduğu vurgulanmaya başlamıştır. Uluslararası ortamın mevcut sorunlarına ve özellikle küresel ekonominin içerisinde geçtiği krizlerine dikkat çekilen bu anlatı içerisinde KYG, uluslararası sistemin ve tüm insanlığın ortak sorunlarına bir çözüm olması adına ortaya konulan bir platform olarak tasvir edilmektedir.

Bu projenin başlatıcısı olan Çin'in gerçekleştirmek istediği "rüyası" halkının refah ve barış içerisinde yaşadığı kalkınmış bir devlet olmaktır. Bu öyle bir rüyadır ki, esasında, tüm halkların ve dolayısıyla halklarını düşünen tüm devletlerin de rüyasıdır. Rüyaların ortaklığı bir kader ortaklığını da ifade etmektedir, dolayısıyla ortak rüyanın hayata geçirilmesi için ortak kadere sahip topluluğun inşa edilmesi, tüm halkların kaderinin ve çıkarının ortaklaştığı bir platformun kurulması gerekmektedir. Dolayısıyla, bu anlatı içerisinde KYG, tüm insanlığın yararına hizmet edecek, uluslararası sistemin mevcut sorunlarını çözerek barış ve işbirliği merkezli bir yapı kurulmasını sağlayacak "faydalarla dolu" bir yapı biçiminde kurgulanmaktadır. Bu kurguya bir bütün olarak dünya coğrafyasını ve uluslararası sistemi esasında girişim üzerinden alansallaştırmaktadır. Zira millet, coğrafya, ırk fark etmeksizin ortak çıkarlara ve ortak kadere sahip bir topluluk olarak dünya halkları KYG'nin sağlayacağı barış ve işbirliği ortamı içerisinde hep birlikte kalkınacaklardır.

Çin akademiasının bir araştırma öznesi olarak KYG'yi ele alış biçimi ve bu doğrultuda ortaya çıkan baskın akademik söylem Çin resmi söylemi ile oldukça paraleldir. Bu çalışmada incelenen akademik metinlerin girişimi ele aldıkları kavramsal çerçeve ekonomi, finans, işbirliği, ticaret gibi girişimin ekonomik bir özne olarak ele alındığını ifade eden kelimelerden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında değerlendirilmek üzere toplanan akademik metinlerin yarısından fazlasının ekonomi ve finans alanında yazılan makaleler olması, Çin akademiasının KYG'yi temelde ekonomik bir proje olarak tanımladığını göstermektedir. Öte yandan Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler disiplinleri incelenen makalelerin üçte birlik kısmını oluşturması itibarıyla dikkat çekicidir. İncelenen makalelerin büyük çoğunluğu KYG'yi bir işbirliği mekanizması olarak tanımladığı, KYG'nin başta ekonomik etkilerini ve çeşitli ülkelerle Çin arasındaki ilişkiye etkisini inceledikleri görülmektedir. Yine de Çin akademiası içerisinde girişimi

güvenlik, jeopolitik, strateji, güç gibi kavramlar çerçevesinde ele alan çalışmaların varlığı Çin akademik söyleminin seyrek de olsa Çin resmi söyleminden farklılaştığını göstermesi açısından önemlidir. Çoğunlukla ABD'nin Çin'e yönelik bölgesel ve küresel politikalarına değinen bu çalışmalar girişimi Çin'in Amerikan politikalarına karşı elini güçlendirecek bir adım olarak ele almaktadırlar.

Kadim İpek Yolu başta olmak üzere metaforik anlatımların Çin akademik söylemi içerisinde fazla yer bulamadığı görülmektedir. Bununla birlikte, incelenen akademik metinlerin büyük çoğunluğunun KYG'nin İpek Yolu'na referansla ortaya çıktığına değindiklerini ifade etmek gerekir. Baskın Çin akademik söylemi bu metaforlar yerine "Kuşak ve Yol bölgesi" ve "Kuşak ve Yol ülkeleri" kavramsallaştırmalarını üreterek önemli bir alansallaştırma pratiği gerçekleştirmektedir. İncelenen metinler içerisinde KYG'nin belirli ülke ve bölgelere ilişkin etkilerinin incelendiği pek çok çalışmada kullanıldığı görülen bu kavramlar ilgili coğrafyaları niteleyen Asya, Avrupa, Afrika gibi mevcut adlandırmaların önüne geçecek biçimde kullanılmaktadır. Girişim üzerinden tanımlanan ve Kuşak ve Yol bölgesi olarak yeniden alansallaştırılan ilgili coğrafyada yer alan devletler de Kuşak ve Yol ülkeleri olarak adlandırılarak girişim üzerinden tanımlanmaktadır.

Özetle, KYG'nin eleştirel jeopolitik bir perspektiften ele alınması sonucunda Çin'in dünyayı algılayış biçimini doğrulamak üzere KYG'yi araçsallaştırdığı görülmektedir. Çin KYG üzerine inşa ettiği söylem aracılığıyla bölgesel olarak başlayan ve daha sonra küresel bir yayılım gösterecek bir alansallaştırma pratiği içerisindedir. Resmi söylemin yanında bu söylemleri doğallaştırmak üzere akademya, Çin resmi söylemini yeniden üreten bir araç olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma sonucunda eleştirel jeopolitiğin bilgi ile iktidar arasında var olduğunu iddia ettiği tamamlayıcı rolün etkisi, KYG özelinde, Çin hükümeti ile Çin akademyası arasında küçük farklılıklar dışında yoğun biçimde görüldüğü tespit edilmiştir. Sonuç olarak jeopolitik bilginin belirli aktörlerin çıkarlarına hitap eden yanlı bir niteliğe sahip olduğu Çin ve KYG örneği üzerinden gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, A.B. (2021). *Bir söylem inşası olarak Kuşak ve Yol Girişimi: Eleştirel jeopolitik bir analiz*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). TOBB ETÜ.
- Anastasiadou, I. E. (2019). "Iron Silk Roads: The Geopolitics of Past and Present Initiatives for the Revival of Eurasian Trade through Overland Transport Corridors", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 12/1, 57-76, DOI: 10.1093/cjres/rsy035.
- Anderson, M. (1996). *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World*, Polity, Londra.
- Antonsich, M. (2009). "On Territory, The Nation-state and The Crisis of The Hyphen", *Progress in human geography*, 33/6, 789-806, DOI: 10.1177/0309132508104996.
- ASEAN-China Centre (2013). Speech by Chinese President Xi Jinping to Indonesian Parliament. Erişim: 12.04.2022, http://www.asean-china-center.org/english/2013-10/03/c_133062675.htm
- Asia Media Center (2018). Explainer: The Belt and Road Initiative. Erişim: 12.04.2022, <https://www.asiamediacentre.org.nz/features/explainer-belt-and-road-initiative-china/>
- Bērziņa-Čerenkova, U. A. (2016). BRI Instead of OBOR – China Edits The English Name of Its Most Ambitious International Project. Latvian Institute of International Affairs. Erişim: 12.04.2022, <https://liia.lv/en/opinions/bri-instead-of-obor-china-edits-the-english-name-of-its-most-ambitious-international-project-532>
- Blanchard, J. M. F. ve Flint, C. (2017). "The Geopolitics of China's Maritime Silk Road Initiative", *Geopolitics*, 22/2, 223-245, DOI: 10.1080/14650045.2017.1291503.
- Cao, J. (2019). "China's Belt and Road Initiative 2.0.", *China Quarterly of International Strategic Studies*, 5/2, 233-48, DOI: 10.1142/S2377740019500155.
- Crampton, J. W. ve Elden S. (2007). *Space, Knowledge and Power*, Ashgate, Aldershot.
- Changhoon, C. (2017). "China's Westward March: Strategic Views of One Belt, One Road", *The Korean Journal of International Studies*, 15/3, 483-500, DOI: 10.14731/kjis.2017.12.15.3.483.
- China Daily (2016). Full Text of Keynote Speech of China's Top Legislator at Belt and Road Summit in Hong Kong. Erişim: 12.04.2022, https://www.chinadaily.com.cn/china/2016-05/18/content_25349164.htm

- China Daily (2019a). Preparations Underway for The Second Belt and Road Forum for International Cooperation. Erişim: 12.04.2022, <http://www.chinadaily.com.cn/a/201903/30/WS5c9ea520a3104842260b3673.html>
- China Daily (2019b). Keynote Speech on The Belt and Road Initiative by H.E. Ambassador Liu Xiaoming at The British Parliament: New Stage, New Opportunities, New Role. Erişim: 12.04.2022, http://global.chinadaily.com.cn/a/201906/26/WS5d13389aa3103dbf1432a6c7_3.html
- China Daily (2023). Belt and Road 2022 in Numbers. Erişim: 24.02.2023, https://global.chinadaily.com.cn/a/202301/06/WS63b751c0a31057c47eba7ecd_1.html
- Chun, Z. (2017). "The Belt and Road Initiative and Global Governance in Transition", *China Quarterly of International Strategic Studies*, 3/2, 175-191, DOI: 10.1142/S2377740017500166.
- China International Development Cooperation Agency (2020). Opening Speech by State Councilor Wang Yi at The Meeting of The Advisory Council of The Belt and Road Forum for International Cooperation, 2020. Erişim: 12.04.2022, http://en.cidca.gov.cn/2020-12/21/c_576318.htm
- Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2014). Speech by Yang Jiechi: Jointly Undertake The Great Initiatives With Confidence and Mutual Trust. Erişim: 13.04.2022, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t1145860.shtml
- Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2018). Remarks by Executive Vice Foreign Minister Le Yucheng At The Welcoming Dinner of The First Meeting of The Advisory Council of The Belt and Road Forum for International Cooperation (BRF). Erişim: 11.04.2022, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/201812/t20181221_678714.html
- Dahlman, C. ve Brunn, S. (2003). "Reading Geopolitics Beyond the State: Organisational Discourse in Response to 11 September", *Geopolitics*, 8/3, 253-280, DOI: 10.1080/14650040412331307782.
- Dalby, S. (1991). "Critical Geopolitics: Discourse, Difference, and Dissent", *Environment and Planning D Society and Space*, 9/3, 261-283, DOI: 10.1068/d090261.
- Daojiong, Z. (2015). "China's Economic Diplomacy Focusing on the Asia-Pacific Region", *China Quarterly of International Strategic Studies*, 1/1, 85-104, DOI: 10.1142/S2377740015500050.
- Demiryol, T. (2022). "Between Geopolitics and Development: The Belt and Road Initiative and The Limits of Capital Accumulation in China", *China Report*, 1-21, DOI: 10.1177/00094455221080313.
- Dodds, K. (2001). "Political Geography III: Critical Geopolitics After Ten Years", *Progress in Human Geography*, 25, 469-484, DOI: 10.1191/030913201680191790.
- Dodds, K., Kuus M. ve Sharp J. (2013). "Introduction: Geopolitics and Its Critics", *The Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics*, (Ed: K. Doods, M. Kuus ve J. Sharp), Ashgate, Surrey.
- Du, J., Yang G. ve Dang H. (2020). "Special Issue on Foreign Trade and Investment in China's Continuing Economic Opening and The Belt and Road Initiative", *Pacific Economic Review*, 25/2, 121-26, DOI: 10.1111/1468-0106.12327.
- Elden, S. (2010). "Land, Terrain, Territory", *Progress in Human Geography*, 34/6, 799-817, DOI: 10.1177/0309132510362603.
- Fang, L., Kleimann M., Li Y. ve Schmerer H. J. (2021). "The Implications of The New Silk Road Railways on Local Development", *Journal of Asian Economics*, 75, 1-15, DOI: 10.1016/j.asieco.2021.101326.
- Fardella, E. ve Prodi G. (2017). "The Belt and Road Initiative Impact on Europe: An Italian Perspective", *China & World Economy*, 25/5, 125-138, DOI: 10.1111/cwe.12217.
- Feiteng, Z. (2017). "Beyond Geopolitical Myth: China's New Asia Strategy", *Looking for A Road*, (Ed: B. Shao), Brill, Leiden, DOI: 10.1163/9789004330818_004.
- Flint, C. ve Zhu C. (2019). "The Geopolitics of Connectivity, Cooperation, and Hegemonic Competition: The Belt and Road Initiative", *Geoforum*, 99 (Aralık), 95-101, DOI: 10.1016/j.geoforum.2018.12.008.
- Flint, C. ve Xiaotong Z. (2019). "Historical-Geopolitical Contexts and The Transformation of Chinese Foreign Policy", *Chinese Journal of International Politics*, 12/3, 295-331, DOI: 10.1093/cjip/poz011.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi* (Çev: H. Ü. Tanrıöver), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Godement, F. (2015). "One Belt, One Road: China's Great Leap Outward", *China Analysis*, 1-18.
- Güneş (2018). Tonga da Çin'in Kuşak-Yol Projesine Katıldı. Erişim: 13.04.2022, <https://www.gunes.com/dunya/tonga-da-cinin-kusak-yolprojesine-katildi-929644>
- Hassner, P. (1997). "Obstinate and Obsolete: Non-territorial Transnational Forces Versus The European Territorial State", *Geopolitics in The Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity*, (Ed: O. Tunander, P. K. Baev ve V. I. Einagel), Sage, Londra.
- He, B. (2019). "The Domestic Politics of The Belt and Road Initiative and Its Implications", *Journal of Contemporary China*, 28/116, 180-95, DOI: 10.1080/10670564.2018.1511391.
- Heppe, L. W. (1992). "Metaphor, Geopolitical Discourse and The Military in South America", *Writing Worlds: Discourse, Text and the Metaphor in The Representations of Landscape*, (Ed: T.J. Barnes ve J. S. Duncon), Routledge, Londra.
- Hong, Z. (2019). "China's Belt and Road Initiative and ASEAN", *China: An International Journal*, 17/2, 127-147, DOI: 10.1353/chn.2019.0019.
- Hu, F., Zhang X., Hu M. ve Cook D. L. (2019). "Chinese Enterprises' Investment in Infrastructure Construction in Cambodia", *Asian Perspective*, 43/1, 177-207, DOI: 10.1353/apr.2019.0006.
- Huang, Y. (2016). "Understanding China's Belt & Road Initiative: Motivation, Framework and Assessment", *China Economic Review*, 40, 314-321, DOI: 10.1016/j.chieco.2016.07.007.
- Jiang, W., Zhang H. ve Lin Y. (2021). "Trade Sustainability and Efficiency under the Belt and Road Initiative: A Stochastic Frontier Analysis of China's Trade Potential at Industry Level", *Emerging Markets Finance and Trade*, 58/6, 1-13, DOI: 10.1080/1540496X.2021.1925246.
- Khan, Z., Changgang G., Ahmad R. ve Wenhao F. (2018). "CPEC: A Game Changer in The Balance of Power in South Asia", *China Quarterly of International Strategic Studies*, 4/4, 595-611, DOI: 10.1142/S237774001850029X.
- Knight, D. B. (1982). "Identity and Territory: Geographical Perspectives on Nationalism and Regionalism", *Annals of The Association of American Geographers*, 72, 514-31, DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1982.tb01842.x>.
- Knowles E. ve Elliott J. (1997). *The Oxford Dictionary of New Words*, Oxford University Press, New York.
- Lingliang, Z. (2016). "Conceptual Analysis of China's Belt and Road Initiative: A Road Towards a Regional Community of Common Destiny", *Chinese Journal of International Law*, 15/3, 517-541, DOI: 10.1093/chinesejil/jmw021.
- Liu, F. (2020). "The Recalibration of Chinese Assertiveness: China's Responses to The Indo-Pacific Challenge", *International Affairs*, 96/1, 9-27, DOI: 10.1093/ia/iiz226.
- Liu, W. ve Dunford M. (2016). "Inclusive Globalization: Unpacking China's Belt and Road Initiative", *Area Development and Policy*, 1/3, 323-340, DOI: 10.1080/23792949.2016.1232598.
- Mayer, M. (2018). "China's Historical Statecraft and The Return of History", *International Affairs*, 94/6, 1217-35, DOI: 10.1093/ia/iyy209.
- Mayer, M. ve Zhang X. (2020). "Theorizing China-World Integration: Sociospatial Reconfigurations and The Modern Silk Roads", *Review of International Political Economy*, 28/4, 974-1003, DOI: 10.1080/09692290.2020.1741424.
- Musabelliu, M. (2017). "China's Belt and Road Initiative Extension to Central and Eastern European Countries - Sixteen Nations, Five Summits, Many Challenges", *Croatian International Relations Review*, 23/78, 57-76, DOI: 10.1515/cirr-2017-0007.
- Na-Xi, L., Meng-Fang H. ve Shan-Bing L. (2019). "How The Belt and Road Initiative Can Help Strengthen The Role of The SCO and Deepen China's Cooperation with Russia and The Countries of Central Asia", *India Quarterly*, 75/1, 56-68, DOI: 10.1177/0974928418821484.
- National Development and Reform Commission (2015). *Vision and Actions on Jointly Building the Silk Road Economic Belt and 21st Century Maritime Silk Road*. Erişim: 11.04.2022, <http://2017.beltandroadforum.org/english/n100/2017/0410/c22-45.html>
- Newman, D. (2003). "Boundaries.", *A Companion to Political Geography* (Ed: J. A. Agnew, K. Mitchell ve G. Ó. Tuathail), Blackwell, New Jersey.

- Ni, Z., Lu, X. ve Xue W. (2021). "Does The Belt and Road Initiative Resolve The Steel Overcapacity in China? Evidence From a Dynamic Model Averaging Approach", *Empirical Economics*, 61/1, 279-307, DOI: 10.1007/s00181-020-01861-z.
- Office of The Leading Group for The Belt and Road Initiative (2017). Building the Belt and Road: Concept, Practice and China's Contribution. Foreign Languages Press, Pekin.
- Paasi, A. (2003). "Territory", *A Companion to Political Geography*, (Ed: J. A. Agnew, K. Mitchell ve G. Ó. Tuathail), Blackwell, New Jersey.
- Pekcan, C. (2019). Çin Dış Politikası ve ABD ile İlişkiler, 1. Baskı, Dora, Bursa.
- Rolland, N. (2015). China's New Silk Road. The National Bureau of Asian Research. Erişim: 11.04.2022, <https://www.nbr.org/publication/chinas-new-silk-road/>
- Sallan Gül, S. ve Kahya Nizam, Ö. (2021). "Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42/1, Ö181-Ö198, DOI: 10.30794/pausbed.803182.
- Sidaway, J. D. ve Woon, C. Y. (2017). "Chinese Narratives on 'One Belt, One Road' (一帶一路) in Geopolitical and Imperial Contexts", *The Professional Geographer*, 69/4, 591-603, DOI: 10.1080/00330124.2017.1288576.
- Shepard, W. (2017). Beijing To The World: Don't Call The Belt And Road Initiative OBOR. Forbes. Erişim: 12.04.2022, <https://www.forbes.com/sites/wadeshepard/2017/08/01/beijing-to-the-world-please-stop-saying-obor/?sh=326ae8da17d4>
- The Guardian (2018). APEC Summit Fails to Agree on Statement Amid Us-China Spat. Erişim: 11.04.2022, https://www.theguardian.com/world/2018/oct/04/mike-pence-to-warn-against-chinese-intimidation-in-south-china-sea?CMP=gu_com
- Tirben, E. G. (2009). "Dünyaya Yeni Bir Bakış: Eleştirel Jeopolitik", Palabıyık, Mustafa Serdar (Der.), *Batı'da Jeopolitik Düşünce*, (Ed: M. S. Palabıyık), Orion, Ankara.
- Toal, G. ve Agnew J. (1992). "Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy" *Political Geography*, 11/2, 190-204, DOI: 10.1016/0962-6298(92)90048-X.
- Toal, G. ve Dalby S. (1998). "Introduction: Rethinking Geopolitics", *Rethinking Geopolitics* (Ed: G. Ó. Tuathail ve S. Dalby), Routledge, Londra.
- Toal, G. (2002). "Theorizing Practical Geopolitical Reasoning: The Case of The United States' Response to The War in Bosnia", *Political Geography*, 21/5, 601-628, DOI: 10.1016/S0962-6298(02)00009-4.
- Wang, Y. (2016). "Offensive for Defensive: The Belt and Road Initiative and China's New Grand Strategy", *The Pacific Review*, 29/3, 455-463, DOI: 10.1080/09512748.2016.1154690.
- Wu, S. ve Jiao, Y. (2022). "The Belt and Road Initiative and The Executive Compensation Contract: Evidence From Chinese Security Market", *Applied Economics Letters*, 29/16, 1460-1465, DOI: 10.1080/13504851.2021.1937493.
- Wu, S., Hu B. ve Pan Q. (2019). "The Impact of The US Interest Rate Hike on Emerging Market Economies and The Belt and Road Initiative", *China and World Economy*, 27/3, 126-42, DOI: 10.1111/cwe.12283.
- Xi, Jinping (2013, Eylül). Promote Friendship Between Our People and Work Together to Build a Bright Future. FMPRC. Erişim: 11.04.2022, <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cebel/eng/zxxx/t1078088.htm>
- Xi, Jinping (2017, Mayıs). Work Together to Build the Silk Road Economic Belt and The 21st Century Maritime Silk Road. Belt and Road Portal. Erişim: 13.04.2022, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/home/rolling/13299.htm>
- Xi, Jinping (2019, Nisan). Working Together to Deliver a Brighter Future For Belt and Road Cooperation. FMPRC. Erişim: 12.04.2022, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/201904/t20190426_678729.html
- Xiangyang, L. (2019). "The 'Absence' of Asian Regional Economic Integration and The Development Orientation of The Belt and Road", *Social Sciences in China*, 40/1, 132-47, DOI: 10.1080/02529203.2019.1556484.
- Xiaomei, Z. ve Shimin W. (2018). "Strategic Mutual Trust from the Perspective of Spatial Blending", *Social Sciences in China*, 39/4, 171-84, DOI: 10.1080/02529203.2018.1519232.

- Xing, G. (2017). "Understanding China's One-Belt-One-Road Initiative—A New Link Pattern for Deepened Interaction Between China and The World", *Looking for A Road* (Ed: B. Shao), Brill, Leiden, DOI: 10.1163/9789004330818_011.
- Yale, W. (2015). China's Maritime Silk Road Gamble. *The Diplomat*. Erişim: 11.04.2022, <https://thediplomat.com/2015/04/chinas-maritime-silk-road-gamble/>
- Yalew, M. T. ve Changgang G. (2020). "China's 'Belt and Road Initiative': Implication for Land Locked Ethiopia", *Insight on Africa*, 12/2, 175-93, DOI: 10.1177/0975087819891538.
- Yeşiltaş, M. (2017). "Jeopolitik", *Uluslararası İlişiklere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, (Ed: A. Balcı ve Ş. Kardaş), Küre, İstanbul.
- Yılmaz (Yao Shifan), S. ve Changming L. (2020). "Remaking Eurasia: The Belt and Road Initiative and China-Russia Strategic Partnership", *Asia Europe Journal*, 18/3, 259-80, DOI: 10.1007/s10308-019-00547-1.
- Yinhong, S. (2017). "Prudence Crucial for The One-Belt-One-Road Initiative", *Looking for A Road*, (Ed: B. Shao), Brill, Leiden, DOI: 10.1163/9789004330818_014.
- Zhao, Y. ve Tan-Mullins M. (2021). "From the Ancient Silk Road to The Belt and Road Initiative: Narratives, Signalling and Trust-Building", *British Journal of Politics and International Relations*, 23/2, 280-96, DOI: 10.1177/1369148120987464.
- Zheng, X. ve Jia L. (2017). "An Empirical Study on the Economic Effect of Financial Cooperation Among Countries of The 'Silk Road Economic Belt'", *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 28/5, 542-551, DOI: 10.5755/j01.ee.28.5.19189.
- Zhexin, Z. (2018). "The Belt and Road Initiative: China's New Geopolitical Strategy?", *China Quarterly of International Strategic Studies*, 4/3, 327-43, DOI: 10.1142/S2377740018500240.
- Zhou, F. (2016). "The U.S. Alliance System in Asia: A Chinese Perspective", *Asian Politics & Policy*, 8/1, 207-218, DOI: 10.1111/aspp.12231.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.08.2023 ✓Accepted/Kabul:30.10.2023

DOI:10.30794/pausbed.1335770

Research Article/Araştırma Makalesi

Sarihan, A. Y. (2024). "Export Efficiency and Competitiveness in High Tech Products: An Examination on Developed Markets", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 60, Denizli, pp. 23-34.

EXPORT EFFICIENCY AND COMPETITIVENESS IN HIGH TECH PRODUCTS: AN EXAMINATION ON DEVELOPED MARKETS

Ahmed Yusuf SARIHAN*

Abstract

High-tech products, which have a dominant share in global markets, have significant value both for the countries that sell them and for the countries that buy them. The competitive advantage of the exporter countries in these products arouses a research curiosity. Moreover, since these countries are mostly in the developed markets group, the extent to which high-tech exports are realized efficiently draws attention as a second research question. In addition to all these, the relationship between export efficiency and global competitiveness in related products constitutes the third and final research question. In this study, the aforementioned three research questions are answered using three different methods and answers are presented for countries that want to export high-tech products. It has been observed that exporting effectively makes a significant difference on the global competitiveness of high-tech products. Countries should channel their economic power to high-tech export, and that the country's wealth should be used efficiently in the financing of foreign trade.

Keywords: *Export efficiency, Export management, Competitiveness, International trade.*

İLERİ TEKNOLOJİ ÜRÜNLERDE İHRACAT ETKİNLİĞİ VE REKABET GÜCÜ: GELİŞMİŞ PİYASALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öz

Küresel pazarlarda baskın bir paya sahip olan yüksek teknoloji ürünleri hem bunları satan ülkeler hem de satın alan ülkeler için önemli bir değere sahiptir. İhracatçı ülkelerin bu ürünlerdeki rekabet üstünlüğü araştırma merakı uyandırmaktadır. Ayrıca bu ülkelerin çoğunlukla gelişmiş pazarlar grubunda yer alması nedeniyle yüksek teknoloji ihracatının ne ölçüde verimli gerçekleştirildiği de ikinci bir araştırma sorusu olarak dikkat çekmektedir. Tüm bunlara ek olarak, ilgili ürünlerde ihracat verimliliği ve küresel rekabet gücü arasındaki ilişki üçüncü ve son araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada yukarıda bahsedilen üç araştırma sorusu üç farklı yöntem kullanılarak cevaplandırılmış ve yüksek teknoloji ürün ihracat etmek isteyen ülkeler için cevaplar sunulmuştur. Etkin ihracat yapmanın ileri teknoloji ürünlerin küresel rekabetçiliğinde anlamlı bir farklılık yarattığı gözlemlenmiştir. Ülkelerin ekonomik güçlerini ileri teknoloji ürünlerin ihracatına yöneltmeleri ve böylece ülke zenginliklerinin uluslararası ticaretin finansmanında da etkin olarak kullanılması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: *İhracat etkinliği, İhracat yönetimi, Rekabetçilik, Uluslararası ticaret.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Applied Sciences, International Trade Department, BANDIRMA.
e-posta: asarihan@bandirma.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7119-9852>)

INTRODUCTION

Technology is one of the issues that have significant impacts on the developing world economy. Especially in the context of globalization, the contributions of technological advances are nowadays well understood by everyone. As a result of these technological advances, some countries provide various advantages, while some countries buy the technological progress they need from other countries. As a result of this flow of international trade, it is possible to say that technological progress has a significant impact on the direction of global trade. In fact, it is worth mentioning that there are some theories and hypotheses put forward in this regard. Although the relevant theoretical approaches will be discussed in the theoretical framework section of the study, it would be useful to elaborate a little more on the reflection of technology on products and trade.

High-tech products have a significant share in global trade. With their level of technological advancement, these products can often be described as light in weight but heavy in cost. Of course, this is not always a valid interpretation, as some products can also be heavy in weight. Regardless of their weight, the production of high-tech products has the potential to provide a great advantage to producing countries. Especially considering that 29.44% of the world's total exports are made up of a significant share of high-tech products (ITC, 2023), the production and sale of these products becomes more valuable. As mentioned above, it is not economically feasible for every country to produce and sell these products. Therefore, it would be right to focus on countries that can sell these products. For this purpose, it is possible to say that developed countries can be the leaders in the sale of these products by taking into account the concept of economic growth, which is accepted as a return of technology with an economic perspective. Again, looking at ITC (2023) data, it is seen that more than 50% of the total exports of these products are made by these countries. These countries are included in the MSCI Developed Market Index (MSCI, 2023).

But what do the high-tech products exported by these so-called developed markets mean for them? In other words, what is their global competitiveness in the exports of these products against other developed market economies? Or at what level of efficiency is the export of these products realized? In other words, when compared to competitors, are the resources actually used efficiently in the exportation of those products? And finally, is there an interaction between the efficiency of exports and the global competitiveness of those products? All these questions concern not only countries that produce and sell high-tech products but also emerging market economies, i.e. countries that plan to export these products in the future. This study aims to answer these questions and provide an enlightening guidance to both developed and emerging market economies on the export of high-tech products. In this context, firstly, the theoretical foundations of the subject are discussed.

1. THEORETICAL FRAMEWORK AND HYPOTHESIS DEVELOPMENT

Considering the contexts of developed market economies, which are the sample of the research, and high-tech product exports, which are the subject of the research, it is possible to state that more than one theory can form the basis of the research. First of all, to talk about developed economies, it is known that these economies need to have a certain level of GDP. Having this level of economic growth is theoretically handled with certain approaches. In this part of the study, the theories explaining development based on economic growth will be discussed first. Then, international trade theories explaining the trade of high technology products are explained.

Following the path of some researchers such as Schumpeter (1934) and Arrow (1962), Romer (1986) proposed an economic growth theory called endogenous growth model. This theory was supported by Lucas (1988). The basis of the theory is that the sale of values created by technological progress will increase economic integration and the country's economy will grow. Of course, although economic growth is not shown as a variable in this study, since the sample of the research is countries that have reached a certain level economically, this theory actually shows an explanatory feature. In addition, as mentioned above, it is the countries in the research sample that sell these products to the world at a rate exceeding 50% of high-tech product exports. Therefore, it would not be wrong to state that there may be a causality between them and trade in high-tech products. As a matter of fact, some studies also confirm the relationship between high-tech exports and economic growth (Şeker and Özcan, 2019).

After mentioning the theoretical approach to the research sample, it is useful to raise the first research question and explain the theory underlying this question. In fact, according to the theory of comparative advantage put forward by Ricardo (1817), countries should specialize in the products that they produce with the lowest cost compared to other countries and export those products. Balassa (1965) proposed the Revealed Comparative Advantage Index (RCAI) as a form of measurement of the comparative advantage, which was further developed later. Detailed information on the index is provided in the methodology section of this study. Considering the theory of comparative advantage and advanced market economies, the following research question is the first to be addressed:

Research Question 1: Which advanced market economies have a global competitive advantage in trade in high-tech products?

On the other hand, since it is not easy to produce and export high-tech products, it is believed that only some countries can be strong in this respect. Empirical studies have examined the factors that affect the exports of high-tech products. Some studies have considered the number of patents as innovation and examined its effect on high-tech exports (Akyol and Demez, 2020), while some studies have examined the effect of R&D expenditures on high-tech exports (Kılıç et al., 2014; Çetin, 2016; Göçer, 2013). These studies in the literature shed light for different approaches. So much so that in this study, the efficiency of high-tech product exports is brought to the agenda and R&D expenditures are considered as an input variable in efficiency measurement. Of course, different inputs are also included in this efficiency calculation. One of these inputs is labor force and the other is GDP. While GDP is chosen for the reasons mentioned in the previous research question, labor force is chosen due to the skilled labor theory proposed by Keesing (1965) and Kenen (1965). The relevant theory argues that the qualified workforce of the countries also shapes international trade. Considering the past studies and skilled labor theory, the following research question is the first to be addressed:

Research Question 2: Which advanced market economies have a better high-tech export efficiency?

The answers to the two identified research questions will raise two new variables for research. One of these variables is export efficiency in high-tech products and the other is global competitiveness in high-tech products. A theoretical basis is also needed to examine the relationship between the related variables. There are two theories that are of great value in understanding the relationship between these variables. The first is the technological deficit hypothesis (Posner, 1961) and the second is the product cycle theory (Vernon, 1966). According to the technological deficit hypothesis, since not every country will have the same technology, the countries producing the technology will sell these products first and the others will demand these products. On the other hand, in the theory of product cycle, it is argued that a lifetime is set for new products, and when other countries produce new products, the products reach the maturation point in this lifetime, and then the period of products ends with standardization. These two theories show that the sale of high-tech products will bring a global competitiveness when they are produced and sold. Afterwards, it is possible to say that other countries will imitate these products and realize their product cycle, and that the competitiveness of the countries will vary. Considering the variables provided by research questions and theories of Posner (1961) and Vernon (1966), the following hypothesis comes to the fore:

H_1 : According to the export efficiency level of high-tech products, there is a significant difference in the global competitiveness of high-tech products.

2. LITERATURE REVIEW

When looking at the research conducted with RCAI for competition measurement, it is possible to come across studies focusing on Türkiye quite frequently. Çakmak (2005) examined the textile and ready-to-wear sector, Serin and Civan (2008) studied some agricultural products, Şahinli (2011) analyzed the cotton sector, Yalçinkaya and others (2014) compared Türkiye and China, Erkan and others (2015) measured the competitiveness of vegetable products, Kösekahyaoglu and Ozdemir (2018) investigated the most sold agricultural products from Türkiye, Bakan and others (2019) explored the transportation sector, Akyüz (2019) assessed the competitiveness of paper products, and Aktop (2021) measured the competitiveness of the electrical machinery and equipment

sector using RCAI. In addition to these, it is, of course, possible to come across research conducted on different countries as well. Fertő and Hubbard (2003) measured the competitiveness of agricultural products in Hungary, Shohibul (2013) studied the competitiveness of Asian countries, Ishchukova and Smutka (2013) assessed Russia's competitiveness, Startiene and Remeikiene (2014) analyzed Lithuania's competitiveness, and Abbas and Waheed (2017) measured Pakistan's competitiveness using RCAI and conducted their studies accordingly. In addition to all of these, it is also possible to mention studies that evaluate multiple countries in the context of competitiveness using the RCAI index. Bahar et al. (2014) included different countries in the same study, Freund and Pierola (2015) examined 32 countries in a single study, Kuşat (2016) assessed the EU candidate countries in a single study, Kalaycı (2017) studied countries with free trade agreements together in a single study, Kuşat and Denli (2021) analyzed BRICS countries and one other country in a single study, and Kılıçarslan and Dumrul (2022) investigated BRICS countries in a single study using RCAI to measure competitiveness.

It is possible to come across numerous studies in the literature that relate export to economic issues. In this context, the crucial subject of the research is to understand the factors affecting exports or to identify the determinants of high-tech exports. This is essential because certain variables have been used as inputs for export efficiency in the applied DEA model. In this regard, continuing the literature review by discussing the variables associated with exports would be beneficial. Saputra (2014) examined the determinants of export performance for some sectors using the DEA method. In the relevant study, it was found that variables such as the number of employees, capital, and firm size had an impact on export performance. Although this study was conducted at a micro level, it can shed light on macro results. Sandu and Ciocanel (2014) investigated the impact of innovation and R&D expenses on high-tech product exports. Similarly, Seyoum (2005) and Tebaldi (2011) have also conducted studies on the relationship between R&D expenditures and high-tech product exports. Oura and others (2016) discussed the role of innovation in export performance, while Nam and An (2017) examined the influence of patents and R&D expenditures on internationalization. Ortega and others (2014) explored the relationship between exports and innovation, and Meo and Usmani (2014) analyzed the effects of R&D expenses, patent numbers, and academic publications on high-tech product exports. All these studies present scientific evidence suggesting that R&D and innovation concepts have an impact on exports. However, it is important to note that explaining exports and high-tech product exports solely based on these factors is not sufficient.

In many studies conducted to explain exports, the relationship between the level of economic development and exports is frequently addressed (Shakeel et al., 2014; Dedeoğlu and Kaya, 2013; Shakeel, 2021). As the subject of this study does not directly focus on the relationship between these two variables, there was no need for further exemplification in the literature. However, the existence of these studies can be considered as scientific evidence explaining the interaction between these two variables. In this context, investigating countries with developed markets and, as a result, studying high-tech exports presents a natural research opportunity, and the utilization of economic conditions in export efficiency is also justified. Finally, it would be appropriate to evaluate the researches on country exports using the DEA method. It is possible to come across studies that evaluate the economic efficiency of countries with the DEA method (Iqbal et al., 2019; Fathi et al., 2021). On the other hand, studies measuring the export efficiency of a country or a sector of a country with the DEA method can be seen in the literature (Kahveci and Taliyev, 2013; Putri et al., 2020). Literature review reveals that there are studies that measure a country's or a sector's global competitiveness using RCAI and studies that measure a country's or a sector's efficiency using DEA. However, it is evident that there are no researches combining these measurements together. Moreover, it is also correct to say that the direct examination of the relationship between export competitiveness and export efficiency has not been carried out. In this context, considering the theoretical framework and the literature, the applied methodologies in the research are deemed appropriate.

3. METHODOLOGY AND FINDINGS

Three different methods were utilized in the research process. In order to measure the global competitiveness of developed market economies in high technology products, which is the first question of the research, the Revealed Comparative Advantage Index (RCAI) was used. Data Envelopment Analysis (DEA) was used to measure the efficiency of high-tech exports of developed market economies, which is the second question of the research. The last question and hypothesis of the study, which is whether the global competitiveness of countries with high

efficiency in exporting high-tech products differs significantly from countries with low efficiency in exporting high-tech products, is analyzed using statistical analyses. Each of these methods has been applied under the sections opened for them. Before the methods, information about the data set was provided under the data section.

3.1. Data

First of all, it would be useful to provide information about the sample countries considered in the study. The countries whose relevant data are used in RCAI and DEA analyses are selected from the MSCI developed markets index (MSCI, 2023). The reason for this is that more than 50% of the world’s exports of high-tech products are realized by these countries (ITC, 2023). The countries involved can be seen in the tables showing the results of each application. Table 1 below presents information such as the data used in the research process, the source of the data, and for which variable the data was used.

Table 1. Information About the Dataset

No	Data	Utilized Analysis	Source
1	High-Tech Product Codes	RCAI (Separate and Total) – DEA (Total)	oecd.org
2	Developed Markets List	Research Sample	msci.com
3	World Export Statistics	RCAI – DEA (Output)*	trademep.org
4	Gross Domestic Product Statistics	DEA (Input)*	worldbank.org
5	Labor Force Statistics	DEA (Input)*	worldbank.org
6	Research and Development (R&D) Expenditure Statistics	DEA (Input)*	oecd.org -

**Inputs and Outputs are selected based on literature review.*

All of the data detailed in Table 1 above were taken for the year 2022 and calculations were made over one year. Thus, the exports of countries selling high-tech products in a recent period are investigated in the light of the latest data.

3.2. Application of RCA Index

Due to the difficulty of determining the comparative advantage of a country over other countries or groups of countries, or more precisely, the difficulty of measuring the price and non-price variables that determine comparative advantages in terms of a large number of countries and a large number of products, it is necessary to calculate comparative advantages based on post-trade data rather than pre-trade data. The most frequently used method at this point is Balassa’s RCA index. Balassa’s (1965) RCA approach assumes that the true form of comparative advantage can be observed from post-trade data. To measure a country’s comparative advantage in trade in a particular good or industry, Balassa constructed an index that measures the ratio of the share of that good or industry in total world exports to the country’s share in total exports. The aim here is to determine whether a country has a comparative advantage rather than to identify the underlying sources of comparative advantage. This index is formulated as follows:

$$RCA_{ij} = \left(\frac{x_{ij}}{X_j}\right) / \left(\frac{x_{iw}}{X_w}\right) \tag{1}$$

Here, the abbreviations refer to the following terms;

RCA: Revealed comparative advantage index,

i: product or product group,

j: country,

w: the world,

x: country’s exports of the relevant product,

X: country's total exports,
 x_{ij}: country j's exports of product i,
 X_j: total exports of country j,
 x_{iw}: total world exports of product i,
 X_w: total world exports,

As a result of the index calculations made during the research process, the RCA indices of the countries were calculated as in the table below.

Table 2. RCAI Results

Country	88**	30**	37**	84**	85**	Total*	Average*
Canada	2,79	0,53	0,06	0,59	0,17	0,42	0,83
USA	0,72	1,22	1,69	1,05	0,66	0,87	1,07
Austria	0,97	1,75	0,17	1,44	0,73	1,12	1,01
Italy	0,15	2,00	0,21	1,51	0,43	1,01	0,86
Australia	0,43	0,19	0,04	0,12	0,06	0,10	0,17
Belgium	0,20	4,51	2,33	0,51	0,20	0,85	1,55
Netherlands	0,40	1,04	1,70	1,08	0,57	0,81	0,96
Hong Kong	0,30	0,08	0,49	1,36	4,04	2,50	1,25
Denmark	0,46	4,24	0,11	1,19	0,46	1,19	1,29
Norway	0,19	0,09	0,00	0,15	0,07	0,10	0,10
Japan	0,37	0,30	10,82	1,80	1,02	1,22	2,86
Finland	0,24	0,40	0,06	1,09	0,57	0,73	0,47
Portugal	0,74	0,63	0,11	0,55	0,56	0,57	0,52
New Zealand	0,12	0,21	0,10	0,24	0,11	0,17	0,16
France	8,91	1,76	0,45	1,00	0,53	1,02	2,53
Spain	2,10	1,83	0,31	0,58	0,33	0,64	1,03
Singapore	1,62	0,56	0,60	1,38	2,42	1,79	1,31
Germany	2,89	2,14	1,10	1,42	0,72	1,19	1,65
Sweden	0,32	1,85	0,11	1,23	0,58	0,97	0,82
Ireland	1,66	9,48	0,60	0,42	0,52	1,61	2,53
Switzerland	0,77	6,73	0,03	0,57	0,24	1,17	1,67
Israel	5,14	1,38	0,01	0,69	1,12	1,08	1,67
UK	4,10	1,51	0,49	1,33	0,36	0,93	1,56

* The total term in the table refers to the RCAI value calculated for total exports of high-tech products. The average term refers to the arithmetic average of the RCAI values calculated separately for each product group. ** These numbers represent the HS code, which is the international classification of goods for some product groups. In other words, 5 different product groups were selected as high-tech products.

The index value greater than 1 indicates that the country has a comparative advantage in the relevant product group. In other words, the share of that product in the country's total exports is larger than its share in world trade. An index value less than one indicates that there is a comparative disadvantage in that product or product group. In the light of the index findings, countries such as Hong Kong, Singapore, Ireland and Japan draw attention with their high competitiveness.

3.3. Data Envelopment Analysis

Data envelopment analysis, which measures the relative efficiency of decision-making units (DMU) by producing multiple similar inputs and outputs, is a linear programming-based method (Sarraf & Nejad, 2020: 3;

Tütek et al., 2012: 223). Data envelopment analysis was developed by Charnes, Cooper and Rhodes in 1978 and is based on Farrell's (1957) work (Aldamak and Zolfaghari, 2017: 162). Although there are many data envelopment models in the literature, Ozdemir (2022) says the most widely used models are CCR (Charnes, Cooper and Rhodes, 1978) and BCC (Banker, Charnes and Cooper, 1984).

After selecting the appropriate sample size for DEA, i.e. decision-making units (DMUs) (Ramanathan, 2003), it remains to apply the appropriate input-oriented DEA model. As it is known, 23 countries covering developed market economies were selected as DMUs in this study. The DEA model applied in the study is the CCR-I model. The function of the model is given below.

$$Max n_k = \sum_{r=1}^s \mu_r \gamma_{rk} \tag{2}$$

$$\sum_{i=1}^m w_i x_{ik} = 1 \tag{3}$$

$$\sum_{r=1}^s \mu_r \gamma_{rj} - \sum_{i=1}^m w_i x_{ij} \leq 0 \quad (j = 1 \dots n) \tag{4}$$

$$\mu_r, w_i \geq \varepsilon > 0 \quad (r = 1 \dots s) \quad ve \quad (i = 1 \dots m) \tag{5}$$

Explanations of the abbreviations in equations (2), (3), (4) and (5) are given below:

μ_r : the weight value of the rth output

γ_{rk} : kth output value of the rth decision-making unit

w_i : weight value of i. input

x_{ik} : kth input value of the i. decision-making unit

In this direction, GDP, labor force and R&D expenditures are determined as input variables while total exports of the related products are selected as output variables to measure the efficiency of high-tech product exports of countries classified as developed market economies and the model is run. DEA results are presented in the table below.

Table 3. DEA Results

No	DMU	Score	Rank
1	Canada	0,0294	19
2	USA	0,0265	20
3	Austria	0,1236	7
4	Italy	0,0829	11
5	Australia	0,0075	22
6	Belgium	0,2527	4
7	Netherlands	0,1556	6
8	Hong Kong	1	1
9	Denmark	0,1224	8
10	Norway	0,0238	21
11	Japan	0,0511	14
12	Finland	0,0554	12
13	Portugal	0,0436	17

14	New Zealand	0,0071	23
15	France	0,0526	13
16	Spain	0,0457	15
17	Singapore	0,6597	2
18	Germany	0,1142	9
19	Sweden	0,0851	10
20	Ireland	0,3295	3
21	Switzerland	0,234	5
22	Israel	0,0453	16
23	UK	0,0378	18

According to DEA findings, Hong-Kong is the only country that effectively exports high-tech products among developed market economies in 2022. On the other hand, the efficiency scores of other countries other than Singapore are observed to be very low. However, 7 countries have efficiency scores above 0.10. This indicates that developed market economies do not export high-tech products efficiently in 2022, given the relevant input variables.

3.4. Testing of Hypothesis

According to the findings from previous methods, Hong-Kong stands out in both competitiveness and efficiency of high-tech products. But is there really a relationship between these two variables? In order to answer this question, the hypothesis of the research will be tested by utilizing statistical methods. As a result of the normality tests performed on the RCAI and DEA results used in the research, it was determined that the data were not normally distributed. For this reason, nonparametric tests were utilized. First of all, it was examined whether there is a significant relationship between the export efficiency of countries exporting high-tech products and their global competitiveness. First, of course, export efficiencies are divided into two groups. Those with an export efficiency of 0.10 and above were placed in group 2 and those with an export efficiency of <0.10 were placed in group 1. Grouping was also done for RCAI values. Here, those with RCAI values of 1 and above were classified in group 2 and those with RCAI values <1 were classified in group 1. After classification phase, Chi-square test was used to understand the relationship. The table below shows the results of the chi-square test.

Table 4. Chi-Square Test Results

		1. Group (<1 RCAI)	2. Group (>=1 RCAI)	χ^2	df.	p
Export Efficiency	1. Group (<0,10 Export Efficiency)	10	4	5,316	1	0,036
	2. Group (>= 0,10 Export Efficiency)	2	7			

The values in the table above present the findings of the Fisher’s exact chi-squared test, which was applied because the sample (n=23) was between 20 and 30, a four-well design was applied, and each of the cells had a value <5. The application of this method was proposed by Güngör and Bulut (2008). According to the test result, there is a significant relationship between the export efficiency level of high-tech products and the level of global competitiveness ($\chi^2(1) = 5.316, p<0.05$). Of course, in addition to the existence of a significant relationship, it is also useful to look at whether there is a difference in the global competitiveness of export activity groups. In order to test the hypothesis of the study, Mann Whitney U test was utilized.

Table 5. Mann Whitney U Test Results

Groups	N	Mean Rank	Sum of Ranks	U	Z	p
1. Group (<0,10 Export Efficiency)	14	8,79	123,00	18,000	-2,836	0,005
2. Group (>= 0,10 Export Efficiency)	9	17,00	153,00			

According to the table 5 above, there is a significant difference between the global competitiveness of countries with low export efficiency level and countries with high export efficiency level in high-tech products (U=18.00, p<0.01) and the second group, i.e. those with high export efficiency level, are more competitive (z=-2.836). In addition to the research questions answered as a result of the research findings, the H₁ hypothesis of the research was supported.

RESULTS AND DISCUSSION

It is an observable fact that life becomes easier as the role of technology in human life increases. It is also possible to say that technological advances have an important role in making the world a more sustainable place. In this context, it would be correct to assume that technological progress will occur as long as humanity exists, and based on this assumption, it would be correct to suggest that only countries with sufficient resources can make these advances. As a matter of fact, the high-tech products that will result from this technological progress will become products demanded by everyone. Therefore, the export of high-tech products is likely to occupy the international trade literature even more in the coming years. In particular, the entry of the so-called emerging markets into the trade scene of these products as new actors points to important trade wars in the future. In this context, the findings of this original research are of significant value.

The findings of the research show that some countries have a relatively high competitive advantage in the export of high-tech products. Countries such as Hong-Kong, Singapore, Japan and Ireland have a higher share in total exports of high-tech products than other countries. On the other hand, when it comes to efficiency scores, Hong-Kong and Singapore stand out in terms of effectiveness. The scores of other countries in terms of the efficiency of exports have been determined to be quite low. As the last but most important finding of the research, it has been determined that exporting effectively makes a significant difference on the global competitiveness of those related products. In other words, the more efficient the export of a country in the product in question is, considering the R&D expenditures, labor force and use of GDP resources, that country also increases its global competitiveness in that product. This means a very important result, especially for emerging market economies. The result of the study shows that even if they are developed market economies, some countries can be in a very low position compared to others in terms of efficiency in high-tech product exports. This low level of efficiency may also result in the global competitiveness of those countries being lower compared to countries with high efficiency levels. It is seen that exporting alone will not be sufficient for countries that will perhaps become a developed market economy in the future or perhaps will increase their exports of high technology products while still remaining an emerging market economy.

The economic development, labor force and R&D expenditures to be made will provide an important input for exports. These inputs will also pave the way for the country's high-tech product exports. However, it is also possible to say that the effective use of these inputs can be directly associated with global competitiveness. In this context, these findings obtained from developed markets contain important clues for emerging market economies. It is one of the important suggestions of the research that the countries should use the right processes to channel their economic power to export, and that the country's wealth should be used efficiently in the financing of foreign trade. However, it is noteworthy that the workforce should be used efficiently in production. It is believed that sensible remuneration policies should be adopted, especially in order to encourage qualified workforce at the point of high-tech product production and to stay in the country. Finally, it is useful to mention the R&D expenditures, which can be considered as one of the most important indicators at the point of producing high technology. The fact that these expenditures are made only in large amounts does not mean that they are done correctly. In order to shift the R&D expenditures to the most accurate projects, the necessary inspections and guidance should also be organized by the relevant government institutions.

REFERENCES

- Abbas, S., & Waheed, A. (2017). "Trade competitiveness of Pakistan: evidence from the revealed comparative advantage approach". *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 27(5), 462-475.
- Aktop, V. S. (2021). "Türkiye'nin "Elektrikli Makine ve Cihaz" Sektörünün Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi ile Analizi". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1083-1093.
- Akyol, M., & Demez, S. (2020). "İnovasyonun Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Üzerindeki Etkisi: Yeni Endüstrileşen Ülkeler İçin Panel Veri Analizi". *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15(57), 56-62.
- Akyüz, K. C. (2019). "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Kullanılarak Kâğıt Ve Kâğıt Ürünleri Sanayi Sektörünün Rekabet Gücünün Belirlenmesi". *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 21(1), 164-171.
- Aldamak, A., & Zolfaghari, S. (2017). "Review Of Efficiency Ranking Methods In Data Envelopment Analysis". *Journal of the International Measurement Confederation*, 106, 161-172.
- Arrow, J.K. (1962). "The Economic Implications Of Learning By Doing". *The Review of Economic Studies*, 29(3), 155-173.
- Bahar, D., Hausmann, R., & Hidalgo, C. A. (2014). "Neighbors And The Evolution Of The Comparative Advantage Of Nations: Evidence Of International Knowledge Diffusion?". *Journal of International Economics*, 92(1), 111-123.
- Bakan, S., Akkaya, O., & Yalçın, T. (2019). "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi: Türkiye Taşımacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama". *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 190-203.
- Balassa, B. (1965). "Trade liberalisation and "revealed" comparative advantage 1". *The Manchester School*, 33(2), 99-123.
- Banker, R. D., Charnes, A., & Cooper, W. W. (1984). "Some Models For Estimating Technical And Scale Inefficiencies In Data Envelopment Analysis". *Management Science*, 30, 1078-1092.
- Bravo-Ortega, C., Benavente, J. M., & González, Á. (2014). "Innovation, Exports, And Productivity: Learning And Self-Selection In Chile". *Emerging Markets Finance and Trade*, 50(sup1), 68-95.
- Çakmak, Ö. A. (2005). "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Ve Rekabet Gücü: Türkiye Tekstil Ve Hazır Giyim Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama". *Ege Academic Review*, 5(1), 65-76.
- Çetin, R. (2016). "Yeni Sanayileşen Ülkelerde Ar-Ge Harcamaları Ve Yüksek Teknoloji Ürünü İhracatı Arasındaki İlişkinin Panel Veri Analizi Yöntemi İle İncelenmesi". *Journal of the Faculty of Economics/İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66(2).
- Charnes, A., W. Cooper, & E. Rhodes. (1978). "Measuring The Efficiency Of Decision Making Units". *European Journal of Operational Research* 2(6), 429-444.
- Dedeoğlu, D., & Kaya, H. (2013). "Energy Use, Exports, Imports And GDP: New Evidence From The OECD Countries". *Energy Policy*, 57, 469-476.
- Erkan, B., Arpacı, B., Yaralı, F., & Güvenç, İ. (2015). "Türkiye'nin Sebze İhracatında Karşılaştırmalı Üstünlükleri". *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 18(4), 70-76.
- Farrell, M. J. (1957). "The Measurement Of Productive Efficiency". *Journal of the Royal Statistical Society Series A* (120), 253-290.
- Fathi, B., Ashena, M., & Bahari, A. R. (2021). "Energy, Environmental, And Economic Efficiency In Fossil Fuel Exporting Countries: A Modified Data Envelopment Analysis Approach". *Sustainable Production and Consumption*, 26, 588-596.
- Fertő, I., & Hubbard, L. J. (2003). "Revealed Comparative Advantage And Competitiveness In Hungarian Agri-Food Sectors". *World Economy*, 26(2), 247-259.
- Freund, C., & Pierola, M. D. (2015). "Export Superstars". *Review of Economics and Statistics*, 97(5), 1023-1032.
- Göçer, İ. (2013). "Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi Ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri". *Maliye Dergisi*, 165(2), 215-240.

- Güngör, M. % Bulut, Y. (2008). "Ki-Kare Testi Üzerine". *Firat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 84-89.
- Iqbal, W., Altalbe, A., Fatima, A., Ali, A., & Hou, Y. (2019). "A DEA Approach For Assessing The Energy, Environmental And Economic Performance Of Top 20 Industrial Countries". *Processes*, 7(12), 902.
- Ishchukova, N., & Smutka, L. (2013). "Revealed Comparative Advantage Of Russian Agricultural Exports". *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 61(4), 941-952.
- ITC, (2023). International Trade Data, (Access Date: 16.07.2023, Access link: <https://www.trademap.org/Index.aspx?nvpm=1%7c>)
- Kahveci, E., & Taliyev, R. (2013). "Export Performance And Industrial Organization Strategy: An Application On Turkish Textiles Firms By Data Envelopment Analysis". *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 6, 69-81.
- Kalaycı, C. (2017). "Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması". *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(2), 133-147.
- Keasing, D.B. (1965). "Labor Skills And International Trade: Evaluating Many Trade Flows With A Single Measuring Device". *Review of Economics and Statistic*, 47(3), 287-294.
- Kenen, P. B. (1965). "Nature, Capital, And Trade". *Journal of Political Economy*, 73(5), 437-460.
- Kiliç, C., Bayar, Y., & Özekicioğlu, H. (2014). "Araştırma Geliştirme Harcamalarının Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Üzerindeki Etkisi: G-8 Ülkeleri İçin Bir Panel Veri Analizi". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 115-130.
- Kılıçarslan, Z., & Dumrul, Y. (2022). "BRICS Ülkelerinin Hizmet Ticaretinde Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükleri". *Fiscaoeconomia*, 6(1), 99-117.
- Kösekahyaoglu, L., & Özdemir, M. B. (2018). "Türkiye'nin Fındık, Zeytinyağı ve Kuru Kayısı Ürünlerindeki Rekabet Gücünün Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yöntemi İle Analizi." *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 5(12), 88-107.
- Kuşat, N. (2016). "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Çerçevesinde AB Aday Ülkeleri Enerji Sektörü Rekabet Gücü Analizi (2006-2016)". *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(1), 362-376.
- Kuşat, N., & Denli, E. A. (2021). "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüklere Göre Türkiye-BRICS Rekabet Gücü Analizi (2008-2019)". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 94-111.
- Laursen, K. (2015). "Revealed Comparative Advantage And The Alternatives As Measures Of International Specialization". *Eurasian Business Review*, 5, 99-115.
- Lucas, E.R. (1988). "On The Mechanics Of Economic Development". *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Meo, S. A., & Usmani, A. M. (2014). "Impact Of R&D Expenditures On Research Publications, Patents And High-Tech Exports Among European Countries". *European Review for Medical & Pharmacological Sciences*, 18(1).
- MSCI, (2023). Developed Market Index, (Access Date: 16.07.2023, Access Link: <https://www.msci.com/our-solutions/indexes/developed-markets>)
- Nam, H. J., & An, Y. (2017). "Patent, R&D And Internationalization For Korean Healthcare Industry." *Technological Forecasting and Social Change*, 117, 131-137.
- Oura, M. M., Zilber, S. N., & Lopes, E. L. (2016). "Innovation Capacity, International Experience And Export Performance Of SME's In Brazil". *International Business Review*, 25(4), 921-932.
- Özdemir, K. (2022). Entegre Rapor Yayınlayan Bankaların Finansal Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi: Türkiye Örneği". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 1767-1780.
- Posner, M.V. (1961). "International Trade And Technical Change". (Ed.: D.M.Lamberton(Eds.). In: *Economics Of Innovation And Knowledge*. London: Penguin Modern Economics.
- Putri, E. P., Kusoncum, C., Putri, E. P., & Abdulrahim, M. (2020). "Performance Evaluation Using PCA-CRS Input Oriented DEA Method: A Case Study of East Java Exports in Indonesia to ASEAN Country". In *Proceedings of the 2019 International Conference on Physics and Mechanics of New Materials and Their Applications*, Nova Science Publishers, New York (pp. 425-432).

- Ramanathan, R. (2003). *An Introduction To Data Envelopment Analysis A Tool For Performance Measurement*. New Delhi: Sage Publications.
- Ricardo, D. (1817). "On The Principles Of Political Economy And Taxation". İçinde *The Works And Correspondence Of David Ricardo*, 1. Baskı, Ed. Piero Sraffa. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Romer, M.P. (1986). "Increasing Returns And Long-Run Growth". *The Journal of Political Economy*, 95(5), 1002-1037.
- Şahinli, M. A. (2011). "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi: Türkiye Pamuk Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(21), 227-240.
- Sandu, S., & Ciocanel, B. (2014). "Impact Of R&D And Innovation On High-Tech Export." *Procedia Economics and Finance*, 15, 80-90.
- Saputra, P. M. A. (2014). "Technical Efficiency And Export Performance: Evidence For Self-Selection Hypothesis From Indonesian Manufacturing Sector-Level Data". *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*, 7(4), 383-398.
- Sarraf, F., & Nejad, S. H. (2020). "Improving Performance Evaluation Based On Balanced Scorecard With Grey Relational Analysis And Data Envelopment Analysis Approaches: Case Study In Water And Wastewater Companies". *Evaluation and Program Planning*, 79(November 2019), 101762.
- Schumpeter, J. A. (1934), *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Serin, V., & Civan, A. (2008). "Revealed Comparative Advantage And Competitiveness: A Case Study For Turkey Towards The EU". *Journal Of Economic And Social Research*, 10(2), 25-41.
- Seyoum, B. (2005). "Determinants Of Levels Of High Technology Exports An Empirical Investigation". *Journal of Competitiveness Studies*, 13(1), 64.
- Shakeel, M. (2021). "Analyses Of Energy-GDP-Export Nexus: The Way-Forward". *Energy*, 216, 119280.
- Shakeel, M., Iqbal, M. M., & Majeed, M. T. (2014). "Energy Consumption, Trade And GDP: A Case Study Of South Asian Countries". *The Pakistan Development Review*, 461-476.
- Shohibul, A. (2013). "Revealed Comparative Advantage Measure: ASEAN-China Trade Flows". *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4(7), 136-145.
- Startienė, G., & Remeikienė, R. (2014). "Evaluation Of Revealed Comparative Advantage Of Lithuanian Industry In Global Markets". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 110, 428-438.
- Şeker, A., & Özcan, S. (2019). "Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 865-884.
- Tebaldi, E. (2011). "The Determinants Of High-Technology Exports: A Panel Data Analysis". *Atlantic Economic Journal*, 39, 343-353.
- Tütek, H., Gümüşoğlu Ş. & Özdemir, A. (2012). *Sayısal yöntemler yönetsel yaklaşım*. İstanbul. Beta Basım Yayım.
- Vernon, R. (1966). "International Investment And International Trade In The Product Cycle". *Quarterly Journal of Economics*, 80(2).
- Yalçinkaya, M. H., Çilbant, C., Erataş, F., & Hartoğlu, D. (2014). "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Ekseninde Rekabet Gücünün Analizi: Türk-Çin Dış Ticareti Üzerine Bir Uygulama". *Journal of Management and Economics Research*, 12(24), 41-57.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.07.2023 ✓Accepted/Kabul:01.12.2023

DOI:10.30794/pausbed.1321966

Research Article/Araştırma Makalesi

Sabancı Bayramoğlu, A.ve Dolma, S. (2024). "Bilgi Yönetimi ve Yapay Zekâ Alanları Arasındaki Teknoloji Yakınsamasının Öngörülmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 35-52.

BİLGİ YÖNETİMİ VE YAPAY ZEKÂ ALANLARI ARASINDAKİ TEKNOLOJİ YAKINSAMASININ ÖNGÖRÜLMESİ*

Aylin SABANCI BAYRAMOĞLU**, Serkan DOLMA***

Öz

Bu çalışmanın amacı, bilgi yönetimi ve yapay zekâ alanları arasındaki teknoloji yakınsamasını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda 2015-2021 yıllarını kapsayan patent verileri kullanılmıştır. Ağ analizi yöntemiyle alanların mevcut ilişkisi analiz edilmiştir. Bağlantı tahmin yöntemi kullanılarak alanlar arasında potansiyel olarak bağlantı oluşması beklenen teknoloji alanları belirlenmiştir. Öngörülen teknoloji yakınsamasının temaları topluluk tespiti ve konu modelleme yöntemleri kullanılarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada elde edilen bulgular makine öğrenmesi, sınır ağları ve doğal dil işleme gibi yöntem ve tekniklerin yeni teknolojilerin geliştirilmesinde kullanıldığını göstermektedir. Bu bağlamda önümüzdeki dönemde bilginin daha iyi yönetilmesi, anlamlı hale getirilmesi ve etkili bir şekilde kullanılması için bilgi grafiği ve ontoloji gibi anlamsal web kavramları ön plana çıkmaktadır. Bu kavramlar göz önünde bulundurulduğunda yapay zekâ yöntem ve tekniklerinin sağlık alanında ilaç ve tedavi öneri sistemlerinde, endüstride donanımsal sistemlerin yönetilmesi ve hata öngörülmesinde yaygın olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Bilgi yönetimi ve yapay zekâ teknolojileri ayrıca zeki soru-cevap sistemlerinin ve eğitim uygulamalarının geliştirilmesinde kullanılabilir.

Anahtar kelimeler: *Teknoloji yakınsaması, Ağ analizi, Bağlantı tahmini, Konu modelleme.*

PREDICTING TECHNOLOGY CONVERGENCE BETWEEN KNOWLEDGE MANAGEMENT AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE FIELDS

Abstract

The aim of this study is to examine the technological convergence between the fields of knowledge management and artificial intelligence. For this purpose, patent data from 2015 to 2021 was utilized. The current relationship between these fields was analyzed using network analysis methods. The link prediction method identified potential areas for technological connections. The themes of the predicted technology convergence were determined using community detection and topic modeling methods. The findings of this study indicate that methods and techniques like machine learning, neural networks, and natural language processing are being utilized in the development of new technologies. In this context, semantic web concepts, such as knowledge graphs and ontologies, are expected to come to the forefront in the future for better management, interpretation, and effective utilization of knowledge. Considering these concepts, it is evident that artificial intelligence methods and techniques could be widely applied in health for drug and treatment recommendation systems, and in industry for the management and error prediction of hardware systems. Knowledge management and artificial intelligence technologies can also be leveraged in developing intelligent question-answering systems and educational applications.

Keywords: *Technology convergence, Network analysis, Link prediction, Topic modelling.*

*Bu çalışma, 5 Haziran 2023 tarihinde Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalında savunulan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, DENİZLİ.

e-posta: abayramoglu@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2901-1224>)

***Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, DENİZLİ.

e-posta:dolma@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-3913-2225>)

1. GİRİŞ

Sanayi çağından bilgi çağına geçerken bilgi, merkezi bir güç haline gelmektedir. Sanayi çağında kuruluşlar, el emeğini otomatikleştirerek verimliliklerini ve rekabet güçlerini artırmaya başlamışlardır. Bilgi çağında ise hızla gelişen teknolojiyle beraber bilgiye daha kolay şekilde erişim sağlanmaktadır. Günümüz bilgi çağında kuruluşların bilgiyi etkin şekilde kullanmaları gerekmektedir. Bu noktada, bilginin kuruluşlar için önemi artmaktadır. Bu da bilgi yönetimi kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Gupta vd., 2000: 17). Bu bağlamda kuruluşlar, bilgi yönetimine ve bilgi teknolojilerine ihtiyaç duymaktadır (Lei ve Wang, 2020: 1).

Gupta vd. (2000), bilgi yönetimini, kuruluşların problem çözme, dinamik öğrenme, stratejik planlama ve karar verme gibi faaliyetler için gerekli olan önemli bilgi ve uzmanlığı bulmasına, seçmesine, düzenlemesine, yaymasına ve aktarmasına yardımcı olan bir süreç olarak tanımlamıştır. Bir disiplin olarak bilgi yönetimi, bilgi sistemlerinden muhasebeye, operasyon yönetiminden stratejik yönetime, pazarlamadan insan kaynakları ve organizasyon tasarımına kadar birçok disiplinle ilişkilidir (Serenko, 2013: 777). Özellikle yapay zekâ alanında bilginin aktarımı, bilginin paylaşılması, bilginin keşfi gibi bilgi yönetimi süreçleri ile ilgili birçok çalışma yapılmaktadır. Bilgi yönetiminin gelişmesi ve ilerlemesi için yapay zekâ önemli alanlardan biridir (Gupta vd., 2000: 19). Hem yapay zekâ hem de bilgi yönetimi, bilgi ve öğrenme ile bağlantılı olduğundan yapay zekadaki son gelişmeler kuruluşlarda bilgi yönetimini dönüştürmek için yenilikler sağlayabilir (Jarrahi vd., 2023: 88).

Yenilikler çoğu zaman halihazırda var olan bilgi ve teknolojilerin yenilikçi ve yaratıcı bir biçimde harmanlanmasıyla meydana gelir. Rekabetin, bilginin ve yeniliğin kuruluşlar için hayati öneme sahip olduğu birçok kaynakta vurgulanmaktadır. Farklı teknoloji alanları arasında kurulmuş olan birlikteliklerin incelenip gelecekte oluşması olası yenilik alanlarının ya da yakınsama alanlarının öngörülmesi bu nedenle oldukça önemlidir.

Bilgi yönetimi ve yapay zekâ alanları arasındaki ilişkiyi incelemenin farklı şekilleri vardır. Yakınsama (convergence), bu ilişkiyi incelemenin şekillerinden biridir. Yakınsama, farklı öğelerin birleşerek tek bir birim oluşturması veya farklı endüstrilerin, teknolojilerin birleşmesi kavramını ifade eder. Yakınsama; bilgi, teknoloji, pazar ve endüstri yakınsaması olmak üzere dört aşamalı ardışık bir süreç olarak tanımlanabilir. Yakınsama araştırması, gelişmekte olan alanların inovasyon özelliklerini ve gelişim eğilimlerini ortaya çıkarmaya yardımcı olmaktadır (Curran ve Leker, 2011: 258). Yakınsamaya kullandığımız akıllı cep telefonlarını veya batarya, elektrik motoru ve bilgisayar teknolojilerinin birleştirilmesiyle elektrikli aracın geliştirilmesini somut örnekler olarak verebiliriz.

Teknoloji yakınsaması kavramı ilk olarak Rosenberg (1963) tarafından “iki farklı endüstriyel sektörün ortak bir bilgi ve teknoloji temeli paylaşma süreci” olarak ortaya atılmıştır (Curran ve Leker, 2011: 257; Kim vd., 2019: 26). Teknoloji yakınsaması farklı alanlarda zaten var olan ya da yeni ortaya çıkmış teknolojilerin harmanlanması ve yeni bir teknolojinin ortaya çıkarılması olarak görülebilir. Yakınsama kavramının gelişmesiyle beraber akademisyenler bilgi yakınsamasından endüstri yakınsamasına kadar her seviyede yakınsamayı çeşitli yöntemlerle ölçmektedir. Patent verilerindeki ortak atıflar veya teknolojik alanların ortak sınıflandırmaları genellikle teknoloji yakınsamanın bir göstergesi olarak kullanılır (Jeong vd., 2015: 845).

Teknoloji yakınsamasının analizinde kullanılan başlıca veri kaynağı patentlerdir. Patentler, teknolojik yeniliklerin ve gelişmelerin detaylı bir kaydını sunar. Patent kayıtlarından elde edilen veriler teknolojik yönelimlerin bu yönelimler arasındaki yakınsamaların ve sektörler arası etkileşimlerin ortaya çıkarılmasında önemli bir role sahiptir. Patent verilerinin metinleri, anahtar kelimeleri, atıflar ve teknolojik kategorilerin sınıflandırmaları kullanılarak elde edilen ortak oluş ağları farklı teknoloji alanlarının nasıl geliştiğini bu alanlar arasındaki etkileşimleri ve ortaya çıkan yeni alanları tespit etmeye olanak sağlamaktadır (Jeong vd., 2015: 845)

Teknoloji yakınsaması çalışmaları yakınsamayı ortaya çıkarmak için kullanılan yöntem açısından incelendiğinde ağ analizi, bağlantı tahmini ve topluluk tespiti gibi tekniklerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Ağ analizi, patent verileri arasındaki ilişkileri görselleştirerek farklı teknoloji alanları arasındaki bağlantıları ve bu bağlantıların zaman içinde nasıl evrildiğini gösterir. Bağlantı tahmini yöntemi ise, mevcut teknoloji alanları arasındaki bağlantıları ve potansiyel gelişmeleri analiz ederek gelecekte oluşabilecek teknoloji yakınsamalarını tahmin etmeye yardımcı olur. Topluluk tespiti ise, benzer veya ilişkili teknoloji alanlarını gruplayarak var olan ve ya gelecekte oluşabilecek potansiyel teknoloji alanlarını incelemede kullanılmaktadır.

İlgili alanyazın incelendiğinde ağ yaklaşımını temel alan bu analiz yöntem ve tekniklerinin teknoloji yakınsamasının mevcut durumunu ve gelecekteki olası yakınsama alanlarını incelemek için sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Jeong vd. (2014) tarafından yapılan çalışma, Güney Kore hükümeti araştırma programlarından elde edilen patent verilerini ağ yaklaşımı kullanarak kapsamlı bir şekilde analiz etmiş ve tüm teknoloji alanlarını ele alarak gelecekteki innovasyon alanlarını öngörmeye çalışmıştır. Benzer bir biçimde Curran ve Leker (2011), ABD patent verilerini kullanarak makro ölçekte yakınsama ölçümü için bir yöntem sunmuş ancak bu yöntem belirli sektörler veya alanlara odaklanarak genel olarak yorumlanabilir ya da uygulanabilir kanıtlar sunmamıştır.

Literatürde bilgi yönetimi ve yapay zekâ arasındaki ilişkiyi farklı açılardan araştıran çalışmalar yapılmıştır. Yapay zekânın, kuruluşlarda bilgiyi etkin bir şekilde yönetmesinde yardımcı olabileceği ve süreci iyileştirdiği (Houari ve Far 2004: 240-249; Begler ve Gavriloza, 2018: 77-84; Pai vd., 2022: 1-23), örtük bilginin açık bilgiye dönüştürülmesinde kolaylaştırıcı olduğu (Nemati vd., 2002: 143-161; Avdeenko vd., 2016: 195-201; Sanzogni vd., 2017: 37-56), bilgi edinme, kodlama, analiz, paylaşım ve kullanım için çeşitli araçlar sunarak bilgi yönetiminin gelişimini kolaylaştırdığı ve verimliliği sağladığına (Gulavani ve Joshi, 2011: 10-11; Devadas ve Ganesan, 2012; Jallow, 2020: 78-82) dair çalışmalar yapılmıştır.

Avdeenko vd. (2016) yapmış olduğu çalışmada çeşitli organizasyon türlerindeki bilgi yönetim sistemlerinde bilginin örtük formdan açık forma ve tersine geçişini kolaylaştıran bir yaklaşım önermişlerdir. Bu yaklaşım yapay zekâ algoritmaları temelinde bilginin bir bilgi temsil modelinden diğerine dönüştürülmesine dayanmaktadır. Bu çalışmada bilginin kural tabanlı modelden durum tabanlı modele dönüştürülmesi için çeşitli yöntemler önerilmektedir. Anshari vd. (2023) bilgi, makine öğrenmesi, yapay zekâ ve büyük verinin kesişimi üzerine sistematik bir literatür incelemesi yapmıştır. Araştırmacılar makine öğrenmesinin büyük veriden geniş kapsamlı bilgi çıkarmaya olanak sağladığını insanların bu büyüklükteki verileri makineler olmadan incelemelerinin ve bilgi çıkarmalarının neredeyse imkânsız olduğunu öne sürmüşlerdir. Ayrıca makine öğrenimi sayesinde oluşturulan bilgi yönetim sistemlerinin mevcut genel bilgiyi kullanarak bir bilgi zekâsı platformu haline gelebileceğini vurgulamışlardır.

Literatür incelendiğinde bilginin dahilinde bu iki alan arasında gelecekte potansiyel olarak ilişki kurması beklenen teknoloji alanları ile ilgili yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada, bilgi yönetimi ve yapay zekâ alanları arasında gelecekte potansiyel olarak ilişki içerisinde olması beklenen teknoloji alanlarının ön görülmesi üzerine çalışılmıştır.

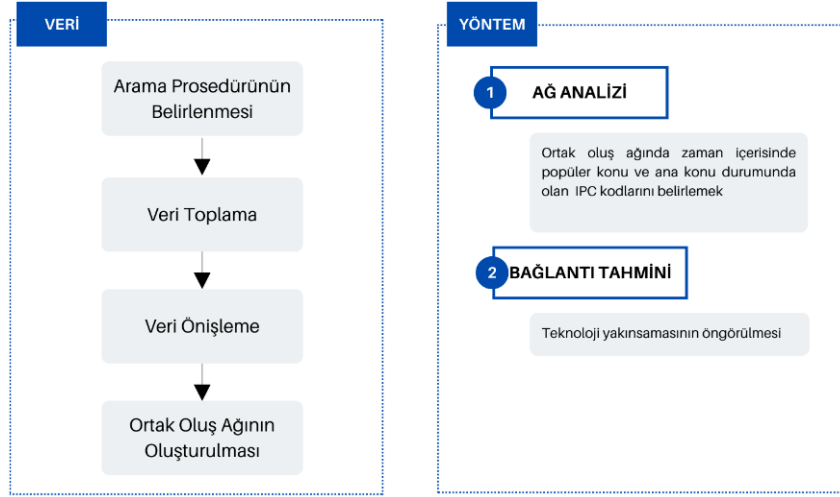
Bu çalışmanın amacı, bilgi yönetimi ve yapay zekâ alanları arasındaki teknoloji yakınsamasının incelenmesidir. Potansiyel olarak bağlantılı olması beklenen patent teknoloji alanlarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Alanların mevcut ilişkisini ve gelişimini analiz etmek için ağ analizi yöntemi, alanlar arasındaki yakınsamayı öngörmek için bağlantı tahmin yöntemi kullanılmıştır. Ağ analizi yöntemi, araştırmanın popüler noktalarını ve eğilimlerini anlamak için kullanılan bir analiz yöntemidir. Bağlantı tahmin yöntemi ise ağın topolojik yapısına dayalı olarak düğümler ve bağlantılar arasındaki ilişkiyi tahmin etmek için bir analiz sağlar. Araştırmanın bu amacını gerçekleştirmek için şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Bilgi yönetimi ve yapay zekâ alanları arasında mevcut durumda teknoloji yakınsamasının gerçekleştiği alt alanlar nelerdir?
2. Bilgi yönetimi ve yapay zekâ alanları arasında teknoloji yakınsamasının gerçekleşeceği öngörülen alt alanlar nelerdir?

2.YÖNTEM

Bu çalışmada, bilgi yönetimi ve yapay zekâ alanları arasındaki teknoloji yakınsaması incelenmiştir. Araştırma verileri, 2015 – 2021 yılları arasında patent verilerinin tutulduğu Patentscope veri tabanından elde edilmektedir. Patentscope, Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı (World Intellectual Property Organization, WIPO) tarafından işletilen resmi bir kaynaktır ve uluslararası patentler için bilgi sağlar (WIPO, 2022: 12). Bu nedenle araştırma kapsamında yer alan patent verileri için Patentscope'un kullanılması verilerin doğruluğu ve güvenilirliği için uygun bir seçimdir. İki alanın teknoloji yakınsamasını incelemek için Uluslararası Patent Sınıflandırması (IPC) ortak oluş ağ oluşturulmuştur. Ağ analizi yöntemiyle alanların mevcut ilişkisi ve gelişimi analiz edilmiştir. IPC ortak oluş ağında

mevcutta var olmayan ancak gelecekte ortaya çıkması muhtemel bağlantılar bağlantı tahmin yöntemiyle analiz edilerek patent teknoloji alanları ön görülmüştür. Ön görülen teknoloji alanlarının temaları konu modelleme yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırmanın uygulama adımları Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırmanın uygulama adımları

2.1 Veri Toplama ve Önışleme

Bu çalışmada teknoloji yakınsamasını analiz etmek için Patentscope veri tabanı kullanılmıştır. Ek 1’de belirtilen arama sorgusu kullanılarak 2015-2021 yılları arasında Patentscope veri tabanında yapay zekâ ve bilgi yönetimi ile ilgili 2,163 patent verisine erişilmiştir. Arama sorgusu oluşturulurken alanyazın incelenmiştir. Yapay zekâ alanyazını elde etmek için Liu vd. (2021)’nin oluşturduğu arama prosedüründen, bilgi yönetimi alanyazını elde etmek için ise Gaviria-Marin vd. (2019) ve Akhavan vd. (2016)’nın oluşturduğu arama prosedürlerinden yararlanılmıştır.

Patentscope veri tabanından elde edilen patent veri seti incelenerek birden fazla IPC koduna sahip olan patent verileri analize dahil edilmiştir. Diğer patent verileri veri setinden çıkarılmıştır.

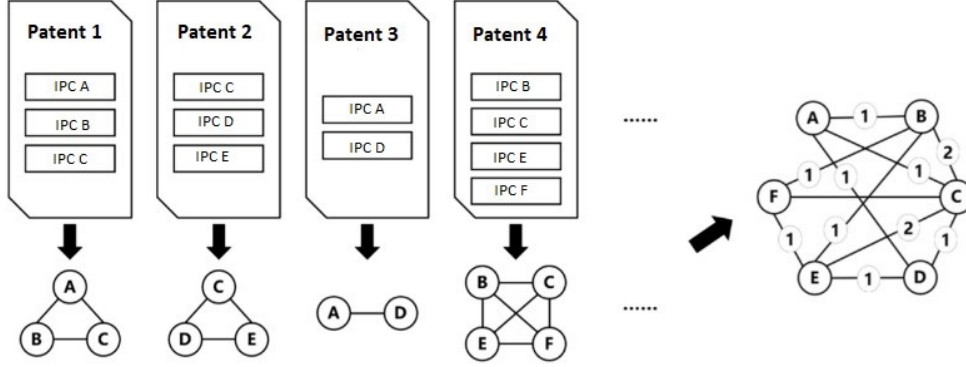
2.2 Veri Analizi

2.2.1 Patent IPC Ortak Oluş Ağının Oluşturulması

Patentler, teknolojilerin yasal olarak korunmasına yöneliktir. Bu nedenle patentlerin sınıflandırılması teknolojilere veya belirli teknolojileri kullanan ürünlere dayanmaktadır. Bu sınıflandırmalar genellikle belirli bir patent sınıflandırmalarının sistematiğini takip eder (Schmoch, 2008: 2). WIPO tarafından oluşturulan IPC çoğu patent ofisi tarafından evrensel ve resmi olarak kullanılmaktadır (Jeong vd., 2015: 847). Sınıflandırma kodları, patentin oluşturulmasına yardımcı olan disiplin bilgisini temsil edebilir. Bir patentte iki IPC kodu bulunması bu patentin IPC kodlarının temsil ettiği iki disiplinden bilgi içerdiği anlamına gelmektedir (Feng vd., 2020: 3). Bu çalışmada bulgular Patentscope tarafından yayınlanan IPC kodlarının kapsamına ilişkin açıklamalar kullanılarak yorumlanmıştır.

Bir patent ağı, IPC kodları olarak adlandırılan bir dizi düğüm ve bu düğümler arasındaki bağlantılar olarak tanımlanır. Bu ağ, ağırlıklı bir ağ olarak adlandırılır. Aynı patentte birden fazla IPC kodunun bulunması bu IPC kodları arasında bir ilişki olduğunu gösterir. İki farklı IPC kodunun birlikte bulunduğu patent sayısı arttıkça bu IPC kodlarının temsil ettiği teknoloji alanları arasında yakınsama yaşandığı öne sürülebilir (Jung vd., 2021: 5). IPC kodlarının ortak oluş ilişkileri kullanılarak incelenen teknoloji alanlarındaki patentler için IPC ortak oluş ağı oluşturulabilir (He vd., 2022: 5).

Ortak oluş ağları farklı aktörlerin birlikte yer aldığı olayların bu aktörlerin birbirleriyle ilişkisini tanımladığı ağlardır. Ortak oluş ağlarında iki aktörün bir olay ya da durumda birlikte bulunma sayısı benzerliklerinin bir ölçütü olarak kabul edilir ve aktörler arasındaki bağlantının ağırlığı ortak oluş sayısı ile ifade edilir. Ortak oluş ağlarında iki aktörün birlikte bulunma sayısının yüksekliği bu iki aktörün bazı özellikleri bakımından benzerliğinin bir ölçütü olarak kabul edilir. Şekil 2’de ortak oluş ağı oluşturulması örneği yer almaktadır. Patent verileri 2015-2017, 2018-2019 ve 2020-2021 yılları olacak şekilde üç periyoda ayrılır. Her bir patent verisinde bulunan IPC kodları ikili kombinasyonlar haline getirilerek bağlantı listelerinden IPC ortak oluş ağları oluşturulmuştur.

Şekil 2: Ortak oluş ağı oluşturulması

Kaynak: (Duan ve Guan, 2021:3753)

2.2.2 IPC Ortak Oluş Ağının Ağ Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Ağlar, varlıkların birbirleriyle olan ilişkilerini gösteren yapılardır. Ağda varlıklar düğüm, varlıklar arası ilişkiler ise bağlantı olarak adlandırılır. İnsanlar arasındaki tanıdıklık ilişkisi, web siteleri arasındaki bağlantılar, proteinler arasındaki ilişkiler ağlara örnek olarak gösterilebilir. Ağ kavramı pek çok alandaki ilişkileri ve bu ilişkiler üzerinden olay ve olguları anlamak için kullanılmaktadır. Her bir alanda düğümlerle sembolize edilen varlıklar ve bağlantılarla sembolize edilen ilişkiler farklı olabilir. Örneğin, finansal ağlar bankalar arasındaki varlık transfer ilişkilerini göstermek için kullanılabilir. Bu durumda ağdaki düğümler bankaları, düğümler arasındaki bağlantılar ise bankalar arasındaki varlık transferlerini sembolize etmek için kullanılır. Bilimsel alanların yapısının incelenmesi için oluşturulan kelime ya da yazar ortak oluş ağlarında ise düğümler makalelerin anahtar kelime ya da yazar bilgisini sembolize etmek için kullanılırken bağlantılar iki farklı kelime ya da yazarın aynı makalede birlikte bulunmasını temsil etmek için kullanılmaktadır (Özçınar, 2015: 44).

Ağ analizi, aktörler arasındaki ilişkilerin yapısal özelliklerini, bu yapıların nasıl oluştuğunu, nasıl işlediğini, nasıl değiştiğini inceleyen farklı disiplinler tarafından sıklıkla kullanılan bir analiz yöntemidir (Butts, 2008: 13). Ağ analizi yöntem ve teknikleri, aktörler arasındaki etkileşim örüntülerini keşfetmek amacıyla tasarlanmıştır. Dolayısıyla, ağ analizinin odak noktası aktörler arasında kurulan ilişkilerdir (Al-Taie ve Kadry, 2017: 11; Tabassum vd., 2018: 2).

Birçok farklı ağ analizi merkezilik ölçütleri bulunmaktadır. Derece merkeziliği, bir ağdaki düğümlerin ne kadar çok kenara sahip olduğunu ölçerek bir düğümün merkezi olma derecesini belirleyen bir merkezilik ölçütüdür. Bir düğümün derecesi, o düğüme bağlı olan kenarların sayısıdır. Derece merkeziliği basit bir merkezilik ölçüsü olmasına rağmen sosyal ağlarda etki, bilgiye daha fazla erişim veya daha fazla prestije sahip olmak gibi önemli faktörleri açıklamak için yararlı bir ölçüttür (Newman, 2010: 169). Örneğin, bir arkadaşlık ağındaki derece merkeziliği bir düğümün sahip olduğu arkadaş sayısını ifade eder. Yüksek dereceli düğümler ağda oldukça görünürdür ve genellikle önemli olarak kabul edilir (Borgatti vd., 2018: 177-178).

Arasındalık merkeziliği (Freeman, 1979), belirli bir düğümün farklı düğüm çiftleri arasındaki en kısa yolda ne sıklıkta bulunduğu bir ölçütüdür. Başka bir deyişle belirli bir odak düğüm için bu odak düğüm dışındaki her bir düğüm çifti için, birinden diğerine giden en kısa yolların (jeodezik mesafe) ne kadarının odak düğümden geçtiği hesaplanır. Yüksek arasındalık merkeziliğine sahip düğümler, diğer düğümler arasındaki bilgi geçişini kontrol etme gücüne sahiptirler. Bu sayede yer aldıkları ağ içinde önemli roller oynayabilirler. Bunun yanı sıra, en yüksek

arasındalık merkeziliğine sahip düğümler ağdan çıkarıldığında diğer düğümler arasındaki iletişim büyük ölçüde bozulabilir ve ağın işlevselliği azalabilir (Newman, 2010: 186).

Bu çalışmada, ortak oluş ağlarında zaman içerisinde popüler konu ve ana konu durumunda olan IPC kodlarını belirlemek için ağ analizi merkezilik ölçütleri hesaplanmıştır. Duan ve Guan (2021) ve Feng ve Law (2021) çalışmalarında da belirttiği gibi yüksek derece merkeziliğine sahip düğümler popüler konu olarak tanımlanır. Yüksek arasındalık merkeziliğine sahip düğümler ana konu olarak tanımlanır.

2.2.3 Bağlantı Tahmini

Ağlar dinamik bir yapıya sahiptir. Ağın yapısında yeni etkileşimlerin ortaya çıkması ağın yapısının hızlı bir biçimde değişmesine neden olur. Bu bağlamda ağın zaman geçtikçe nasıl değişeceğini tahmin edebilmek önemlidir. Bağlantı tahmini yöntemi bu durumu ele alır ve değişen bir ağdaki bir sonraki dönemde ortaya çıkabilecek olan bağlantıları tahmin etmeyi amaçlar (Liben-Nowell ve Kleinberg, 2003: 1019).

Bağlantı tahmini birçok alanda uygulanmaktadır. İçerik ve arkadaşlık öneri sistemlerinde (Jalili vd., 2017: 1-11; Schafer vd., 2007: 291-324; Wu vd., 2013: 43-52), biyoloji alanında protein-protein etkileşim ağında yer alan protein çiftleri arasındaki oluşabilecek etkileşimleri n bulunmasında (Iakovidou vd., 2010: 1-4; Lei ve Ruan, 2013: 355-364; Qi vd., 2006: 490-500), hiperlink bağlantı tahmininde (Zhang vd., 2018: 4430-4437), ortak yazarlık ağlarında gelecekte işbirliği içerisinde olacak yazarların tahmin edilmesinde (Pavlov ve Ichise, 2007: 42-55; Wohlfarth ve Ichise, 2008: 50-61), suç ve saldırı ağlarında suç eylemlerinin tahmininde (Desmarais ve Cranmer, 2013: 1-4; Xu ve Chen, 2008: 58-65), daha iyi pazarlama planları elde etmek için pazar ağlarında (Richardson ve Domingos, 2002: 61-70) ve potansiyel ticaret ağlarının tahmininde (Guan vd., 2016: 406-415) kullanılmaktadır.

Her düğümün bir varlığı temsil ettiği ve her bağlantının bağlı varlık çifti arasındaki etkileşimi temsil ettiği zamanında yönsüz bir ağın anlık görüntüsü alındığında, bağlantı tahmin problemi mevcut anlık görüntüdeki veya zamanındaki bağlantıların çıkarılması olarak tanımlanabilir (Martínez vd., 2016: 3-4).

Matematiksel olarak ifade edilirse, düğüm ve bağlantıların şeklinde belirtildiği yönsüz bir ağda düğümler kümesini ve bağlantılar kümesini temsil etmektedir. evrensel kümesi ise tüm bağlantıları içerir. Burada , kümesindeki eleman sayısını göstermektedir. Var olmayan bağlantılar kümesi olarak ifade edilir. Bu kümedeki bazı bağlantılar o anda var olmayan fakat gelecekte ortaya çıkabilecek bağlantılardır. Bu tür bağlantıları bulmak için bağlantı tahmini yöntemleri kullanılır (Lü ve Zhou, 2011: 3). Bağlantı tahmini yöntemleri benzerlik tabanlı yaklaşımlar, olasılıksal yaklaşımlar ve grafik tabanlı yaklaşımlar olarak sınıflandırılabilir.

2.2.3.1 Bağlantı Tahmin Yöntemleri

Benzerlik tabanlı yöntemler, her bir x-y çifti için bir ağdaki konumlarından yola çıkılarak yapısal benzerlik değerinin hesaplandığı temel bağlantı tahmin yöntemleri olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşımda, veri kümesinde aralarında ortak oluş ilişkisi bulunmayan düğüm çiftlerine benzerliklerine göre skorlar verilir. Ağın çeşitli yapısal özellikleri kullanılarak her bağlantı çifti için benzerlik ölçüleri hesaplanır (Kumar vd., 2020: 2). Ağ topolojisine dayalı yapısal benzerlik ölçütleri, bağlantı tahmin modellerinin temel yapısını temsil eder. Bu ölçütler Yerel Benzerlik Ölçütleri (Local Similarity Indices), Global Benzerlik Ölçütleri (Global Similarity Indices) ve Yarı-Yerel Benzerlik Ölçütleri (Quasi-Local Similarity Indices) olarak gruplandırılabilir (Kumar vd., 2020: 4).

Bu çalışmada yerel benzerlik ölçütleri kullanılmıştır. Yerel benzerlik ölçütleri genel olarak ortak komşular ve düğüm derecesi bilgileri kullanılarak hesaplanmaktadır.

Ortak Komşular İndeksi (Common Neighbor Index)

Ortak komşular, x ve y düğümlerinin ortak komşularının sayısını ifade etmektedir (Newman, 2001: 7). Ortak Komşular indeksine göre iki düğüm arasında ne kadar fazla ortak komşu var ise bu iki düğümün gelecekte bağlanma olasılığı o kadar yüksektir. Ortak Komşular indeksi Denklem 1'de verilmiştir.

$$CN = |\Gamma(x) \cap \Gamma(y)| \quad (1)$$

Burada $\Gamma(x)$, x ağda düğümünün komşularını ve $\Gamma(y)$, y düğümünün komşularını göstermektedir.

JACCARD İndeksi

JACCARD indeksi, ortak oluş ağındaki düğüm çiftlerinin ortak komşu sayısının çiftin toplam komşu sayısına oranı olarak tanımlanabilir (Duan ve Guan, 2021: 3755). Bir başka anlatımla JACCARD indeksi ortak komşular indeksinin normalleştirilmiş biçimidir. JACCARD indeksinin (Jaccard, 1901) matematiksel ifadesi Denklem 2’de gösterilmiştir.

$$JACCARD = \frac{|\Gamma(x) \cap \Gamma(y)|}{|\Gamma(x) \cup \Gamma(y)|} \quad (2)$$

Adamic Adar İndeksi

Adamic Adar indeksi, düğüm çiftinin ortak komşularını ve ortak komşuların komşularının sayısı göz önüne alınarak hesaplanır. Bu benzerlik indeksine göre düğüm çiftinin ortak komşu sayısı yüksek, bu komşuların komşularının sayısı az ise bu düğüm çiftinin gelecekte bağlantı kurma olasılığı yüksektir (Güneş vd., 2016: 154). İki düğüm arasındaki Adamic-Adar benzerliği (Adamic ve Adar, 2003) Denklem 3’te tanımlanmıştır.

$$AA = \sum_{z \in \Gamma(x) \cap \Gamma(y)} \frac{1}{\log(|\Gamma(z)|)} \quad (3)$$

Burada z , $\Gamma(x)$ ve $\Gamma(y)$ ’nin ortak komşusunu göstermektedir. z düğümünün kaç düğümle bağlantısının olduğu kısacası düğümünün derecesi, ve düğümlerinin bağlantı oluşturma olasılığının hesaplanmasında dikkate alınır.

Kaynak Paylaştırma İndeksi (Resource Allocation Index)

Kaynak paylaştırma indeksi, ağda doğrudan bağlantısı olmayan düğüm çiftleri arasındaki bağlantıları ortak komşuları üzerinden hesaplar. Aralarında doğrudan bağlantı olmamasına rağmen bu düğüm çiftleri ortak komşular üzerinden iletim sağlar. Aralarındaki benzerlik birbirlerinden aldıkları kaynaklara göre hesaplanır (Zhou vd., 2009: 627-628). Kaynak Paylaştırma indeksi, Adamic Adar indeksiyle oldukça benzerdir. İki benzerlik ölçütü arasındaki tek fark Adamic Adar indeksinde derecenin logaritması paydada yer alırken Kaynak Paylaştırma indeksinde paydada doğrudan derece yer alır.

Kaynak Paylaştırma indeksi benzerlik ölçütü Denklem 4’te tanımlanmıştır.

$$RA = \sum_{z \in \Gamma(x) \cap \Gamma(y)} \frac{1}{k_z} \quad (4)$$

Burada k_z , $\Gamma(x)$ ve $\Gamma(y)$ ’nin ortak komşusu olan düğümünün komşularının sayısını göstermektedir.

Tercihli Bağlantı İndeksi (Preferential Attachment Index)

Tercihli bağlantı indeksine göre bir ağda bir düğümün yüksek dereceli düğümlerle bağlantı kurma olasılığı daha yüksektir. Tercihli Bağlantı İndeksi (Barabasi ve Albert, 1999) Denklem 5’te tanımlanmıştır:

$$PA = k_x k_y \quad (5)$$

Burada k_x , x düğümünün derecesini k_y , y düğümünün derecesini göstermektedir.

2.2.3.2 Bağlantı Tahmin Yöntemleri Başarım Değerlendirmesi ve Bağlantı Tahmin Yöntemi Seçimi

Bağlantı tahmin yöntemlerinin doğruluğunu test etmek için mevcutta var olan bağlantılar (E) eğitim seti (ET) ve test seti (EP) olarak rastgele iki bölüme ayrılır. Eğitim seti ve test seti ortak elemanlar içeremez. Matematiksel olarak ifade etmek gerekirse eğitim seti ve test seti birleşimi mevcut bağlantılar kümesini ($ET \cup EP = E$), eğitim seti ve test seti kesişimi ($ET \cap EP = \emptyset$) boş kümeyi ifade eder. Rastgele alt örnekleme doğrulaması yönteminin avantajı, eğitim bölme oranının yineleme sayısına bağlı olmamasıdır (Lü ve Zhou, 2011: 3).

Bu çalışmada bağlantı tahmin yöntemlerinin başarılarını değerlendirmek için ROC eğrisinin altında kalan alan (Area Under the ROC Curve, AUC) değerlendirme ölçütü kullanılmıştır.

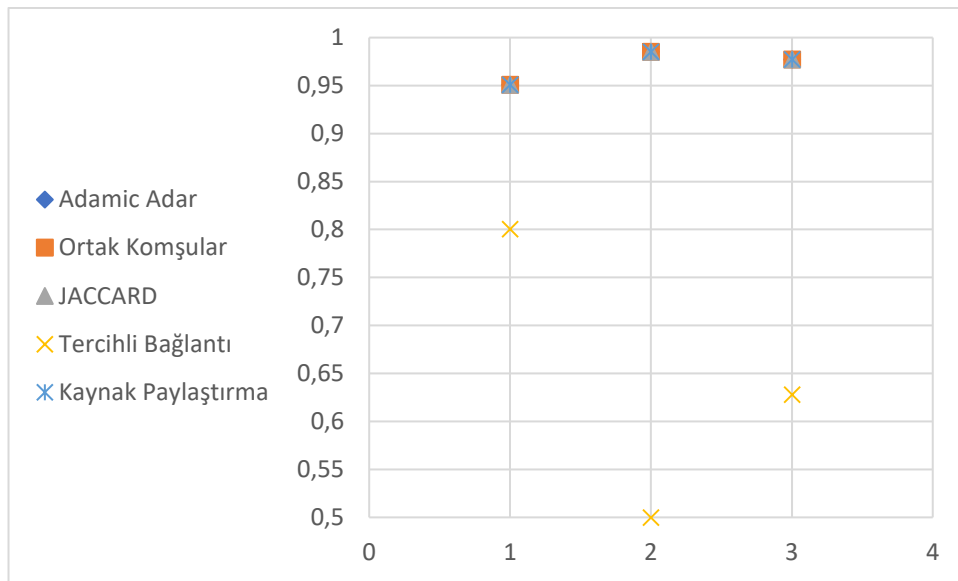
ROC eğrisi (Hanley ve McNeil, 1982), Y eksenindeki doğru pozitif oran / duyarlılık ile X eksenindeki yanlış pozitif oran (1-Seçicilik) arasındaki grafiklerdir. ROC eğrisinin altındaki alan, eğrinin altındaki tüm yamukları toplayan yamuk kuralı (trapezoidal rule) kullanılarak hesaplanan 0 ile 1 arasında tek noktalı özet istatistiklerdir (Kumar vd., 2020: 22). AUC değeri, test setinde rastgele seçilen bir bağlantının skor değerinin, rastgele seçilen var olmayan bağlantının skor değerinden büyük olma olasılığı olarak tanımlanabilir. Test setinde rastgele seçilen bir bağlantının skor değeri, rastgele seçilen var olmayan bağlantının skor değerinden büyükse 1 puan, iki taraf eşit ise 0,5 eklenir (Lu ve Zhou, 2011: 4). AUC değeri, Denklem 6'da yer alan formüle göre hesaplanmaktadır:

$$AUC = \frac{n' + 0.5n''}{n} \quad (6)$$

Burada , test kümesindeki bağlantıların benzerlik değerinin var olmayan bağlantının benzerlik değerinden kaç kez daha büyük olduğunu, test kümesindeki bağlantıların benzerlik değerinin var olmayan benzerlik değerine kaç kez eşit olduğunu ve n toplam karşılaştırma sayısını göstermektedir.

Teknoloji yakınsama sürecini analiz etmek için Periyot 1 (2015-2017), Periyot 2 (2018-2019) ve Periyot 3'e (2020-2021) ait IPC ortak oluş ağlarında Ortak Komşular, Adamic Adar, JACCARD, Tercihli Bağlantı ve Kaynak Paylaştırma bağlantı tahmin indeksleri hesaplanmıştır. Bu indekslere göre oluşturulan teknoloji yakınsama modellerinden en doğru tahmin sonucunu veren indeksi bulmak için AUC başarımlarını değerlendirme ölçütü kullanılmıştır. İlk olarak IPC ortak oluş ağı %80 eğitim ve %20 test seti olarak ayrılmıştır. AUC değerleri hesaplanmıştır.

Şekil 3'te teknoloji yakınsaması analizinde 2015'ten 2021 yılına kadar oluşturulan üç periyoda ait bağlantı tahmin modellerinin AUC başarımları gösterilmektedir. AUC sonuçlarına göre bağlantı tahmin modellerinin bu çalışma kapsamında oluşturulan IPC ortak oluş ağlarında bağlantı tahmin başarımları karşılaştırılmıştır. AUC analizi sonuçları incelendiğinde en düşük doğruluk değerinin Tercihli Bağlantı indeksi tarafından üretildiği görülmektedir. Tercihli Bağlantı indeksi çoğu ağda en kötü performansı göstermektedir. Zhou vd. (2009), Lü ve Zhou (2011) ve Kumar vd. (2020)'nin çalışmalarında belirttiği gibi Tercihli Bağlantı İndeksi yalnızca düğümlerin derecelerine göre hesaplandığı için hesaplama süresinin az olması ve diğer indekslere göre daha az bilgi gerektirdiğinden bağlantı tahmininde kullanılmaktadır. Adamic Adar, Ortak Komşular, JACCARD ve Kaynak Paylaştırma indekslerinin doğruluk değerleri birbirine çok yakın sonuçlar vermiştir. AUC analizi sonuçları göz önüne alınarak, Bilgi Yönetimi ve Yapay zekâ alanları arasındaki teknoloji yakınsamasını analiz etmek için en yüksek doğruluk değerine sahip Ortak Komşular indeksi seçilmiştir.

Şekil 3: Bağlantı Tahmin İndekslerinin AUC Değerleri

2.2.4 Teknoloji Yakınsaması Tahmin Ağının Oluşturulması

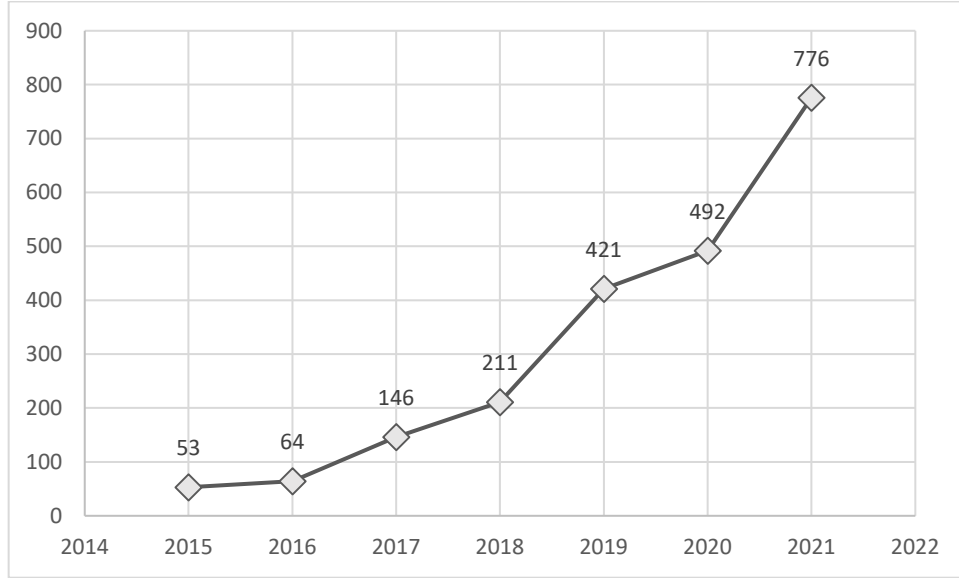
Seçilen bağlantı tahmini indeksi Periyot 3 (2020-2021) IPC ortak oluş ağına uygulanarak bağlantı tahmini yapılmıştır. Bağlantı tahmini sonucunda *tahmin ağı* oluşturulmuştur. Oluşturulan tahmin ağı 134 düğüm ve 1322 bağlantıdan oluşmaktadır. Bu ağın yorumlanmasını kolaylaştırmak için topluluk tespiti (community detection) yöntemlerinden biri olan Louvain Algoritması kullanılmıştır. Bu algoritma sonucunda tespit edilen toplulukların temalarını belirleyebilmek için her bir topluluğa konu modelleme (topic modelling) yapılarak alt alanların temaları belirlenmiştir.

Konu modelleme, belgelerdeki kelime kullanım kalıplarını keşfetmek ve benzer kalıpları paylaşan belgeleri bir araya getirmek için kullanılan bir yöntemdir (Alghamdi ve Alfalqi, 2015: 147). Konu modelleme algoritmaları, orijinal metinlerdeki kelimeleri analiz ederek metinlerdeki temaları, bu temaların birbirleriyle olan bağlantılarını ve zaman içinde bu bağlantıların nasıl değiştiklerini ortaya koymaya çalışan istatistiksel yöntemlerdir. Bu yöntem, belgelerin etiketlenmesine veya açıklanmasına ihtiyaç duymadan orijinal metinlerin analizinden konuları ortaya çıkarır. Konu modelleme, elektronik arşivleri insan açıklamasıyla mümkün olmayacak bir ölçekte düzenlenmesini ve özetlenmesini sağlar (Blei, 2012: 77). Bu çalışmada konu modellemesi yapmak için BERTopic (Grootendorst, 2020) algoritması kullanılmıştır. BERTopic diğer konu modelleme yöntemlerine göre bağlamın yakalanması ve analiz sürecine dahil edilmesi konusunda daha başarılıdır (Özçınar ve Öztürk, 2023: 337). Bu nedenle çalışmada BERTopic tercih edilmiştir.

3.BULGULAR

3.1 Tanımlayıcı İstatistikler

Patentscope veri tabanında 2015-2021 yılları arasında elde edilen patent verilerinin yıllara göre dağılımı incelendiğinde, bilgi yönetimi ve yapay zekâ alanlarını kapsayan patent sayısının 2018 yılından sonra önemli bir artış gösterdiği görülmektedir (bkz. Şekil 4).

Şekil 4: 2015-2021 Yılları Arasındaki Patent Sayısı

Çalışmaya dahil edilen patentlerin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde ilk sırada Çin'in (n=1,519, %75) ve ikinci sırada ABD'nin (n=277, %13) yer aldığı görülmektedir. İlk 10 ülkeye ait patent sayıları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Ülkelere Göre Patent Sayısı

Ülke	Patent Sayısı	Oran
Çin	1519	75.76%
ABD	277	13.82%
Hindistan	60	2.99%
Güney Kora	59	2.94%
Avustralya	24	1.20%
Kanada	18	0.90%
Japonya	15	0.75%
Rusya	12	0.60%
Malezya	5	0.25%
İngiltere	5	0.25%

3.2 IPC Ortak Oluş Aşının Analizine İlişkin Bulgular

Periyot 1 (2015-2021), Periyot 2 (2018-2019) ve Periyot 3 (2020-2021) arasında en yüksek derece merkeziliğine sahip ilk 20 IPC kodu Tablo 2’de gösterilmektedir. Her periyota ait IPC kodlarının derece merkeziliği değerleri renk çubuğuyla belirtilmiştir. *G06N 3/04* ve *G06N 3/08* IPC kodlarının derece merkeziliği en çok artan düğümler olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Yüksek Derece Merkeziliğine Sahip İlk 20 IPC Kodu

		2015-2017	2018-2019	2020-2021
G06N 3/04	-			
G06N 3/08	-			
G06F 40/30	-			
G06F 16/36	-			
G06K 9/62	-			
G06F 16/332	-			
G06F 16/33	-			
G06F 16/35	-			
G06F 40/295	-			
G06F 40/289	-			
G06N 20/00	-			
G06N 5/02	-			
G06N 5/04	-			
G06K 9/00	-			
G06F 40/211	-			
G06F 40/216	-			
G16H 50/20	-			
G06F 40/279	-			
G06F 40/242	-			
G06F 40/284	-			

Arasındalık merkeziliğine göre IPC kodları incelendiğinde *G06N 3/08* IPC kodunun zamanla arasındalık merkeziliği artış göstererek son periyotta en yüksek arasındalık merkeziliği değerine sahiptir. *G06N 20/00* ilk periyotta en yüksek arasındalık merkeziliğine sahipken zamanla arasındalık merkeziliği azalmıştır (bkz. Tablo 3).

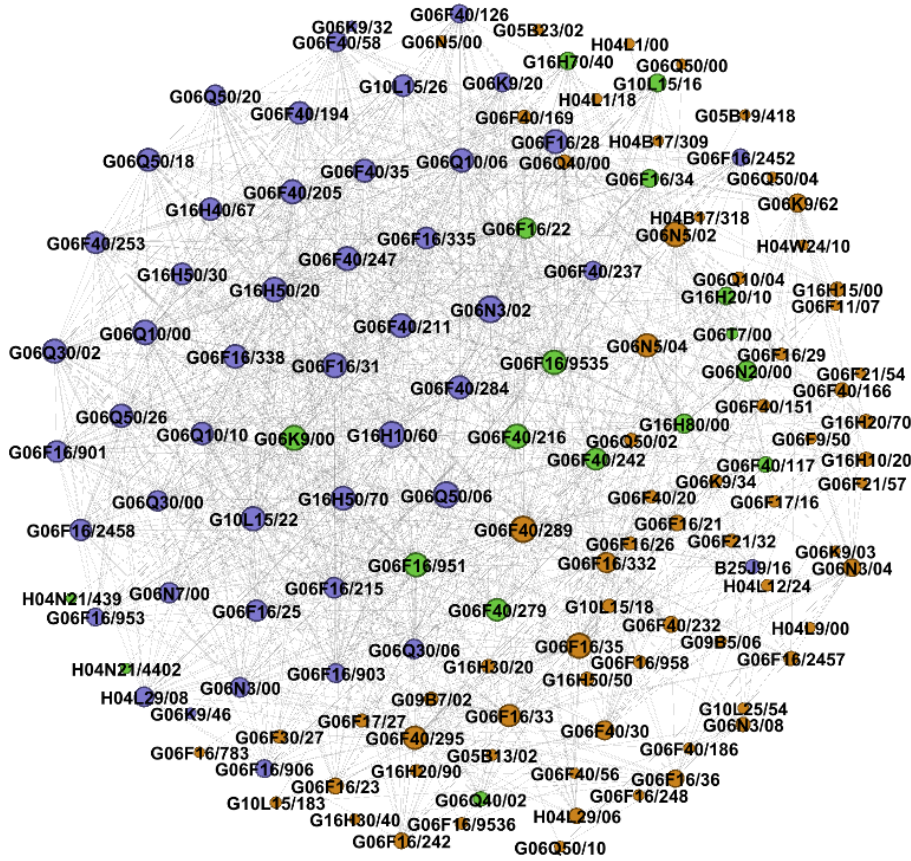
Derece merkeziliğinin gösterildiği Tablo 2’de olduğu gibi G06N 3/04, G06K 9/62 ve G06F 40/30 IPC kodları tüm periyotlarda popülerliğini korumuş ve farklı arasındalık merkeziliği değerlerini almıştır.

Tablo 3: Yüksek Arasındalık Merkeziliğine Sahip İlk 20 IPC Kodu

		2015-2017	2018-2019	2020-2021
G06N 3/08	-			
G06N 20/00	-			
G06N 3/04	-			
G06K 9/62	-			
G06N 5/02	-			
G06F 16/36	-			
G06F 40/30	-			
G06K 9/00	-			
G06N 5/04	-			
G16H 50/20	-			
G06F 16/332	-			
H04L 12/24	-			
H04L 29/08	-			
G10L 15/26	-			
G06Q 10/06	-			
G10L 15/22	-			
G16B 40/00	-			
G06F 30/20	-			
H04L 29/06	-			
G06F 40/35	-			

3.2 Öngörülen Teknoloji Yakınsaması Alt Alanları

Periyot 3 (2020-2021) IPC ortak oluş ağına bağlantı tahmin yöntemi uygulanarak elde edilen tahmin ağı bilgi yönetimi ve yapay zekâ alanları arasındaki teknoloji yakınsamasını göstermektedir. Gelecekte yakınsama göstermesi beklenen bu teknoloji alanlarının olası bağlantıları topluluk tespiti ve konu modelleme yöntemleriyle analiz edilmiştir. İlk olarak teknoloji yakınsaması tahmin ağındaki toplulukları tespit etmek için Louvain Algoritması uygulanmıştır. Bu algoritmanın uygulanması sonucunda ağda üç topluluk olduğu gözlemlenmiştir. Teknoloji yakınsaması tahmin ağı görseli Şekil 5’te gösterilmektedir. Toplulukların temalarının belirlenebilmesi için her bir toplulukta kümeleme katsayısı en yüksek olan ilk on IPC kodu seçilmiştir. Seçilen IPC kodlarının yer aldığı patentlerin özet bilgileri elde edilmiştir. Bu özet verilerine BERTopic algoritması uygulanarak konu modelleme analizi yapılmıştır. Böylelikle öngörülen teknolojik alanlarla ilgili temalar belirlenmiş ve bu temalarda en sık kullanılan kelimeler sunulmuştur.

Şekil 5: Teknoloji Yakınsaması Tahmin Ağı

Konu modelleme analizi sonucuna göre her toplulukta üç konu belirlenmiştir. Bu konulardaki patent sayıları ve en sık kullanılan kelimeler Tablo 4'te verilmiştir. Topluluk 1'de yer alan Konu 1 en fazla patent belgesini içermektedir ve "bilgi, veri, enformasyon, yöntem, kullanıcı, göre, icat, hedef, taban, graf" kelimelerinden oluşmaktadır. Topluluk 2'de yer alan Konu 1 ise 44 patent belgesiyle bu toplulukta en fazla patent belgesini içeren konudur. Konu 1 "bilgi, veri, yöntem, bilgi tabanı, temel, soru, enformasyon, çizge, cevap, tabanlı" kelimelerinden oluşmaktadır. Topluluk 3'te bulunan Konu 1 ise "bilgi, yöntem, veri, enformasyon, göre, varlık, icat, tabanlı, metin, model" kelimelerinden oluşmaktadır. Bu konu altında 71 patent belgesi yer almaktadır.

Tablo 4: Konu Patent sayısı ve Sık Kullanılan Kelimeler

Topluluk	Konu	Patent Sayısı	Kelimeler
T 1	Konu 1	70	bilgi, veri, enformasyon, yöntem, kullanıcı, göre, icat, hedef, taban, graf
	Konu 2	62	metin, varlık, yöntem, çıkarma, enformasyon, bilgi, model, veri, tabanlı, belge
	Konu 3	52	sağlık, enformasyon, veri, bilgi, görüntü, hasta, teşhis, ilaç, yöntem, tabanlı
T 2	Konu 1	44	bilgi, veri, yöntem, bilgi tabanı, temel, soru, enformasyon, graf, cevap, tabanlı
	Konu 2	40	veri, yöntem, model, bilgi, kontrol, tabanlı, ağ, özellik, hata, bilgi tabanı
	Konu 3	12	son, bilgi, öğrenme, üst, bilişsel, ağ, veri, bulut, zeka, son sunum
T 3	Konu 1	71	bilgi, yöntem, veri, enformasyon, göre, varlık, icat, tabanlı, metin, model
	Konu 2	33	soru, cevap, kullanıcı, hizmet, bilgi, modül, taban, bilgi tabanı, yöntem, diyalog
	Konu 3	24	öğrenme, bilgi, zeka, yapay zekâ, birim, yapay, kullanıcı, öğretme, eğitim, enformasyon

4. SONUÇ

Bu çalışmada, patent verilerine ağ analizi, bağlantı tahmini ve konu modelleme yöntemleri uygulanarak bilgi yönetimi ve yapay zekâ alanları arasındaki teknoloji yakınsaması incelenmiştir. Bilgi yönetimi ve yapay zekâ alanlarının ilişkilerini incelemek için ağ analizi yöntemi kullanılmıştır. Alanlar arasındaki teknoloji yakınsamasını öngörmek için IPC kodu ortak oluş ağları kullanılarak bağlantı tahmini yapılmıştır.

Bilgi yönetimi ve yapay zekâ arasındaki teknoloji yakınsaması, her iki alanı içeren patentler kullanılarak ortaya çıkarılmıştır. Her iki alana karşılık gelen anahtar kelimeleri içeren arama sorgusu Patentscope veri tabanında uygulanmıştır. 2015-2021 yılları arasında kapsayan patent verileri elde edilmiştir. Elde edilen patent sayılarının zamana göre değişimi incelendiğinde 2018 yılından sonra patent sayısında artış olduğu görülmektedir.

Patentlerin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde en çok patentin Çin'e ait olduğu görülmektedir. Ülke kısmı Çin olarak belirtilmiş patentlerin toplam patentlerin %75'ini oluşturduğu görülmektedir. İkinci sırada ABD (%13) yer almaktadır. WIPO (2019) raporuna göre yapay zekâ alanından en fazla patent başvurusu yapan ülkeler Çin ve ABD'dir. Yine bu rapora göre 2013 yılından 2016 yılına kadar yapay zekâ alanında gerçekleştirilen patent başvurularının yüzde 20'den fazlası Çin'e ait kuruluşlar tarafından yapıldığı belirtilmektedir.

Bilgi yönetimi ve yapay zekâ arasındaki mevcut durumdaki teknoloji yakınsaması ağ analizi yöntemiyle ortaya çıkarılmıştır. Patent IPC ortak oluş ağları Periyot 1 (2015-2017), Periyot 2 (2018-2019) ve Periyot 3 (2020-2021) olarak incelendiğinde *sinir ağı mimarisi ve sinir ağı öğrenme yöntemleri* popüler teknoloji alanları olarak ortaya çıkmaktadır. *Makine öğrenimi, veri tabanında yapılandırılmamış veya ham metin verilerinin alınması, kuruluşlarda zaman yönetimi, proje yönetimi veya bilgisayar kullanarak üretim planlama, bakım faaliyetlerinin planlanması ve doğal dil işleme* konuları ana teknoloji alanları olarak Periyot 1'de ortaya çıkmıştır. Bu teknoloji alanlarının, ana köprü görevi gördüğü ya da başka bir anlatımla alandaki pek çok yeniliğin bu alanlarla bir şekilde ilgili olduğu görülmektedir. Zamanla bu teknoloji alanları değişim göstererek Periyot 2 ve Periyot 3'e bakıldığında *sinir ağı öğrenme yöntemleri ve makine öğrenimi* ana teknoloji alanı olarak tespit edilmektedir. Son dönem incelendiğinde arasındalık merkeziliği bakımından öne çıkan düğüm sayısının azaldığı alandaki yeniliklerin belirli alanlarda toplanmadığı görülmektedir.

Bilgi yönetimi ve yapay zekâ arasındaki teknoloji yakınsaması bağlantı tahmini yöntemiyle öngörülmüştür. Yapılan analizler sonucunda bilgi yönetimi ve yapay zekâ alanlarının teknoloji yakınsaması üç alt alanda olmak üzere incelenebilir. Bu alt alanlardan ilki bilgi grafiği kullanılarak sağlık alanında ilaç ve tedavi öneri sistemleridir. Birçok sağlık uygulaması, bilgi yönetimi ve yapay zekâ teknolojilerinin birleşiminden yararlanarak hasta sağlığına daha iyi hizmet etmek için çalışmaktadır. Bu uygulamalar, veri madenciliği, yapay zekâ, makine öğrenmesi ve bilgi yönetimi tekniklerini kullanarak hastalık tanısı ve tedavi önerileri için daha doğru ve güncel bilgiler sağlayabilirler. Son dönemde sağlık alanındaki çalışmalar incelendiğinde bu çalışmada ortaya konulan öngörüye uygun bir biçimde bilimsel çalışmalarda bilgi grafiklerinin kullanımının başladığı görülmektedir. Örneğin Phan vd. (2022), tıbbi teşhis karar verme sürecini geliştirmek amacıyla bir sağlık bilgi yönetim sistemi önermişlerdir. Bu sistem, büyük veri ve yapay zeka alanındaki önemli unsurları bir araya getirerek bilgi keşfini sağlamak için makine öğrenme algoritmalarını kullanmaktadır. Bu çalışma, tıbbi teşhis için makine öğrenme modellerini uygulayarak bilgiden etkin bir şekilde faydalandığını göstermektedir. Tıbbi teşhislerin yanı sıra sağlık yönetimi hizmetlerinin geliştirilmesi ve sağlık sorunlarının daha iyi ele alınması için bilgi ağı oluşturulması da sağlık teknolojileri alanında tartışılmaktadır (Abu-Salih vd., 2023: 1-32). Örneğin Huang vd. (2019) sağlık hizmetleri yönetiminin gelişimini destekleyen bir sağlıklı beslenme bilgi ağı oluşturma modeli önermişlerdir. Model, gıda ve tıbbi bilgilerin ilişkisini sağlayarak bilginin kullanılabilirliğini artırmaktadır. Benzer şekilde Chi vd. (2018) sağlıklı beslenme bilgi ağı geliştirmişlerdir. Oluşturulan bilgi ağı, kullanıcılara daha fazla boyuttan sağlık bilgisi sağlamaktadır. Böylelikle kullanıcılara sağlıklı beslenme önerisi sunulmakta ve sağlıklı davranışlar teşvik edilmektedir.

Araştırma bulgularına göre yapay zeka ve bilgi yönetimi alanları arasındaki teknoloji yakınsaması süreci sonucunda ortaya çıkması beklenen ikinci alt alan bilgi grafiği kullanılarak donanımsal sistemlerin yönetilmesi ve hata öngörülmesidir. Donanım sistemleri, fabrikalarda ve diğer endüstriyel ortamlarda büyük önem taşır. Bu sistemlerin düzgün bir şekilde yönetilmesi, üretkenliği ve verimliliği artırabilir ve aynı zamanda hataların ve arızaların önlenmesine yardımcı olabilir. Bu bağlamda, bilgi yönetimi ve yapay zekâ teknolojileri, donanım

sistemlerinin yönetimi ve hata öngörülmesi için kullanılabilir. Örneğin, sensör verilerinin toplanması, makine öğrenmesi ve diğer veri analizi teknikleri kullanılarak donanım sistemlerindeki arızalar ve hatalar önceden tespit edilebilir. Bu sayede sistemlerin düzgün bir şekilde çalışması sağlanarak arızaların önlenmesi ve üretkenliğin artırılması mümkün olabilir. Bu konudaki öncü bilimsel çalışmalardan biri Cao (2018) tarafından gerçekleştirilmiştir. Cao (2018) anlamsal ağ teknolojilerini kullanarak sanayide birçok alanda kullanılması için akıllı durum izleme sistemi önermiştir. Ontolojik çerçeveye dayanan bu sistem üretim süreçlerindeki hata durumlarını tespit edebilecek ve teşhis ve önleyici bakım gibi görevler için uygun karar desteği sağlayabilmektedir. Bir diğer çalışmada ise Zhou vd. (2022), alana özgü endüstri bilgi ağı önermişlerdir. Bu bilgi ağı sayesinde kullanıcılar alan bilgisini hızlı bir şekilde anlayabilmekte hataların nedenlerini ve çözümünü anlayarak saha koşullarına göre uygun çözümü seçebilmektedir. Ayrıca kullanıcılar, bilgi ağı aracılığıyla süreçteki olayların nedenini ve iyileştirilmesini inceleyebilir. Ayrıca bunların etkisini görüntüleyebilir ve eylemin etkisini de öğrenebilir.

Araştırma bulgularına göre ortaya çıkması olası üçüncü alt alan zeki soru cevap ve eğitim sistemleridir. Bilgi yönetimi ve yapay zekâ teknolojileri, zeki soru-cevap sistemlerinin ve eğitim uygulamalarının geliştirilmesi için de kullanılabilir. Bilimsel alanyazın incelendiğinde 2010'dan sonra bu konudaki çalışmaların artmaya başladığı görülmektedir. Bu konudaki öncü araştırmalardan birinde Li ve Zhao (2021), alana özgü bilgi ağına dayalı zeki soru-cevap sistemi oluşturmuşlardır. Bir diğer çalışmada Knobloch vd. (2018), öğrenci etkileşimini içerik sunumu ile paralel hale getirerek öğrenci katılımını artırmayı amaçlayan bağlama duyarlı bir soru-cevap öğretim çerçevesini tanıtmışlardır. Bu çalışmada öğretim bağlamını dikkate alarak öğrenci etkileşimini destekleyen bir bilgi havuzu oluşturulmuştur. Bu bilgi havuzu, öğrencilerin yaklaşan sınavlara hazırlanmaları için kullanılabilmesi gibi aynı zamanda öğretmenler tarafından öğretim içeriklerini optimize etmek amacıyla da kullanılabilir. Yaklaşımın uygulanması sonucunda öğrenci katılımında artış sağlanması ve bu artışın özellikle aktif öğrenciler için sınav performansında olumlu bir etki yaratması belirtilmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma bilgi yönetimi ve zeki soru-cevap sistemlerinin eğitimdeki rolünü vurgulayarak öğrenci başarısını artırmaya odaklanmaktadır.

Bilgi yönetimi ve yapay zeka teknolojilerinin birleşmesiyle oluşan bu alt alanda üretilecek teknolojilerin, büyük dil modellerinin kullanımı, zeki soru cevap sistemleri ve eğitim sistemlerini daha etkili ve verimli hale getirmesi beklenebilir. Büyük dil modelleri, geniş bir veri kümesi üzerinde eğitildikleri için genel dil anlama yetenekleri ve bilgi erişimi sağlarlar. Bu da daha iyi bir soru-cevap deneyimi ve kişiselleştirilmiş eğitim sunumu sağlayabilir. Örneğin, chatGPT gibi büyük dil modelleri geniş bir dil bilgisi ve metin anlama kapasitesine sahiptir. Eğitim sistemlerinde büyük dil modelleri öğrencilere bireyselleştirilmiş öğrenme materyalleri sunmak için kullanılabilir. Bu modeller, öğrencilerin öğrenme düzeyini ve ihtiyaçlarını analiz edebilir ve daha sonra öğrenciye uygun içerikler ve ödevler önerebilir. Örneğin, bir dil öğrenme platformunda, büyük bir dil modeli, öğrencinin seviyesini değerlendirerek özelleştirilmiş dil pratikleri ve kelime öğrenme önerileri sunabilir. Büyük dil modelleri ayrıca eğitim materyallerini otomatik olarak üretebilme yetenekleri sayesinde eğitimcileri destekleyebilir. Öğretmenler, büyük dil modellerini kullanarak öğrenciler için test soruları, ödevler veya öğrenme materyalleri oluşturabilirler.

Bu çalışmada günümüzün hızla değişen bilgi ve teknoloji ortamında bilgi yönetimi ve yapay zekâ alanlarının yakınsama süreci ve bu süreç sonucunda ortaya çıkması olası teknoloji geliştirme alanları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bilgi yönetimi sürecinde verilerin anlamlı hale getirilmesi, doğru analiz edilmesi, uygun şekilde depolanması ve bu verilerden faydalı bilgilerin elde edilmesi kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda yapay zekâ teknolojileri bilgi yönetimi sürecinde organizasyonlar ve bireyler tarafından verimli ve etkili bir şekilde kullanılabilir. Derin öğrenme, makine öğrenmesi, doğal dil işleme, Nesnelere İnterneti, bilgi grafikleri ve diğer teknolojiler bu süreçte kullanılan araçlar arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. İlk olarak, bu çalışmada kullanılan veriler sadece Patentscope veri tabanından elde edilmiştir. Bu nedenle, diğer veri kaynaklarından elde edilen verilerin analizi bulguları daha bütüncül görülmelerini sağlayabilir. İkinci olarak çalışma kapsamında sadece İngilizce veriler analiz edilmiştir. Farklı dillerdeki verilerin analize dahil edilmesi farklı sonuçlar verebilir. Son olarak bu çalışmanın yaklaşımı farklı teknikler veya farklı bağlantı tahmin indeksleri kullanılarak daha da geliştirilebilir. Örneğin, bu çalışmada benzerlik tabanlı indeksler kullanılarak bağlantı tahmini yapılmıştır. Farklı indeksler kullanılarak bağlantı tahmini yapılması farklı yakınsama sonuçları öngörülebilir.

KAYNAKÇA

- Abu-Salih, B., Al-Qurishi, M., Alweshah, M., Al-Smadi, M., Alfayez, R., & Saadeh, H. (2023). Healthcare knowledge graph construction: A systematic review of the state-of-the-art, open issues, and opportunities. *Journal of Big Data*, 10(1), 81.
- Adamic, L. A., & Adar, E. (2003). Friends and neighbors on the web. *Social networks*, 25(3), 211-230.
- Akhavan, P., Ebrahim, N. A., Fetрати, M. A., & Pezeshkan, A. (2016). Major trends in knowledge management research: a bibliometric study. *Scientometrics*, 107(3), 1249-1264.
- Alghamdi, R., & Alfalqi, K. (2015). A survey of topic modeling in text mining. *Int. J. Adv. Comput. Sci. Appl. (IJACSA)*, 6(1).
- Al-Taie, M. Z., and Kadry, S. (2017). *Python for Graph and Network Analysis*, Cham: Springer International Publishing.
- Avdeenko, T. V., Makarova, E. S., & Klavsuts, I. L. (2016, October). Artificial intelligence support of knowledge transformation in knowledge management systems. In *2016 13th International Scientific-Technical Conference on Actual Problems of Electronics Instrument Engineering (APEIE)* (Vol. 3, pp. 195-201). IEEE.
- Barabási, A. L., & Albert, R. (1999). Emergence of scaling in random networks. *science*, 286(5439), 509-512.
- Begler, A., & Gavrilova, T. (2018). *Artificial intelligence methods for knowledge management systems* (No. 15106).
- Blei, D. M. (2012). Probabilistic topic models. *Communications of the ACM*, 55(4), 77-84.
- Borgatti, S. P., Everett, M. G., & Johnson, J. C. (2018). *Analyzing social networks*. Sage.
- Cao, Q. (2018). Semantic Technologies for the Modeling of Condition Monitoring Knowledge in the Framework of Industry 4.0. In *EKAW (Doctoral Consortium)*.
- Chi, Y., Yu, C., Qi, X., & Xu, H. (2018). Knowledge management in healthcare sustainability: a smart healthy diet assistant in traditional Chinese medicine culture. *Sustainability*, 10(11), 4197.
- Curran, C. S., & Leker, J. (2011). Patent indicators for monitoring convergence—examples from NFF and ICT. *Technological Forecasting and Social Change*, 78(2), 256-273.
- Devadas, T. J., & Ganesan, R. (2012). Intelligent Agent-Based Knowledge Management and Knowledge Discovery. *International Journal of Advanced Research in Computer Science*, 3(2).
- Desmarais, B. A., & Cranmer, S. J. (2012). Statistical inference for valued-edge networks: The generalized exponential random graph model. *PLoS one*, 7(1), e30136.
- Duan, Y., & Guan, Q. (2021). Predicting potential knowledge convergence of solar energy: bibliometric analysis based on link prediction model. *Scientometrics*, 126(5), 3749-3773.
- Feng, S., & Law, N. (2021). Mapping Artificial Intelligence in Education Research: a Network-based Keyword Analysis. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 31(2), 277-303.
- Feng, S., An, H., Li, H., Qi, Y., Wang, Z., Guan, Q., ... & Qi, Y. (2020). The technology convergence of electric vehicles: Exploring promising and potential technology convergence relationships and topics. *Journal of Cleaner Production*, 260, 120992.
- Freeman, W. J. (1979). Nonlinear dynamics of paleocortex manifested in the olfactory EEG. *Biological Cybernetics*, 35(1), 21-37.
- Gaviria-Marin, M., Merigó, J. M., & Baier-Fuentes, H. (2019). Knowledge management: A global examination based on bibliometric analysis. *Technological Forecasting and Social Change*, 140, 194-220.
- Grootendorst, M. (2020). BERTopic: Leveraging BERT and c-TF-IDF to Create Easily Interpretable Topics. Zenodo. doi:10.5281/zenodo.4381785.
- Guan, Q., An, H., Gao, X., Huang, S., & Li, H. (2016). Estimating potential trade links in the international crude oil trade: A link prediction approach. *Energy*, 102, 406-415.
- Gulavani, S. S., & Joshi, M. (2011). Knowledge Management using Artificial Intelligence Techniques. In *Proceedings of the 5th National Conference; INDIACOM-2011. Computing for Nation Development, March* (pp. 10-11).

- Gupta, B., Iyer, L. S., & Aronson, J. E. (2000). Knowledge management: practices and challenges. *Industrial management & data systems*.
- Güneş, İ., Gündüz-Öğüdücü, Ş., & Çataltepe, Z. (2016). Link prediction using time series of neighborhood-based node similarity scores. *Data Mining and Knowledge Discovery*, 30(1), 147-180.
- Hanley, J. A., & McNeil, B. J. (1982). The meaning and use of the area under a receiver operating characteristic (ROC) curve. *Radiology*, 143(1), 29-36.
- He, C., Shi, F., & Tan, R. (2022). A synthetical analysis method of measuring technology convergence. *Expert Systems with Applications*, 118262.
- Houari, N., & Far, B. H. (2004, August). Application of intelligent agent technology for knowledge management integration. In *Proceedings of the Third IEEE International Conference on Cognitive Informatics, 2004*. (pp. 240-249). IEEE.
- Huang, L., Yu, C., Chi, Y., Qi, X., & Xu, H. (2019, February). Towards smart healthcare management based on knowledge graph technology. In *Proceedings of the 2019 8th International Conference on Software and Computer Applications* (pp. 330-337).
- Iakovidou, N., Symeonidis, P., & Manolopoulos, Y. (2010, November). Multiway spectral clustering link prediction in protein-protein interaction networks. In *Proceedings of the 10th IEEE International Conference on Information Technology and Applications in Biomedicine* (pp. 1-4). IEEE.
- Jaccard, P. (1901). Étude comparative de la distribution florale dans une portion des Alpes et des Jura. *Bull Soc Vaudoise Sci Nat*, 37, 547-579.
- Jalili, M., Orouskhani, Y., Asgari, M., Alipourfard, N., & Perc, M. (2017). Link prediction in multiplex online social networks. *Royal Society open science*, 4(2), 160863.
- Jallow, H., Renukappa, S., & Suresh, S. (2020, December). Knowledge management and artificial intelligence (AI). In *ECKM 2020 21st European Conference on Knowledge Management* (p. 363). Academic Conferences International Limited.
- Jarrahi, M. H., Askay, D., Eshraghi, A., & Smith, P. (2023). Artificial intelligence and knowledge management: A partnership between human and AI. *Business Horizons*, 66(1), 87-99.
- Jeong, S., Kim, J. C., & Choi, J. Y. (2015). Technology convergence: What developmental stage are we in?. *Scientometrics*, 104, 841-871.
- Jung, S., Kim, K., & Lee, C. (2021). The nature of ICT in technology convergence: A knowledge-based network analysis. *Plos one*, 16(7), e0254424.
- Kim, J., Kim, S., & Lee, C. (2019). Anticipating technological convergence: Link prediction using Wikipedia hyperlinks. *Technovation*, 79, 25-34.
- Knobloch, J., Kaltenbach, J., & Bruegge, B. (2018, May). Increasing student engagement in higher education using a context-aware Q&A teaching framework. In *Proceedings of the 40th International Conference on Software Engineering: Software Engineering Education and Training* (pp. 136-145).
- Kumar, A., Singh, S. S., Singh, K., & Biswas, B. (2020). Link prediction techniques, applications, and performance: A survey. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 553, 124289.
- Lei, C., & Ruan, J. (2013). A novel link prediction algorithm for reconstructing protein-protein interaction networks by topological similarity. *Bioinformatics*, 29(3), 355-364.
- Lei, Z., & Wang, L. (2020). Construction of organisational system of enterprise knowledge management networking module based on artificial intelligence. *Knowledge Management Research & Practice*, 1-13
- Li, G., & Zhao, T. (2021, November). Approach of intelligence question-answering system based on physical fitness knowledge graph. In *2021 4th international conference on robotics, control and automation engineering (RCAE)* (pp. 191-195). IEEE.
- Liben-Nowell, D., & Kleinberg, J. (2003, November). The link prediction problem for social networks. In *Proceedings of the twelfth international conference on Information and knowledge management* (pp. 556-559).

- Liu, N., Shapira, P., & Yue, X. (2021). Tracking developments in artificial intelligence research: Constructing and applying a new search strategy. *Scientometrics*, 126(4), 3153-3192.
- Lü, L., & Zhou, T. (2011). Link prediction in complex networks: A survey. *Physica A: statistical mechanics and its applications*, 390(6), 1150-1170.
- Martínez, V., Berzal, F., & Cubero, J. C. (2016). A survey of link prediction in complex networks. *ACM computing surveys (CSUR)*, 49(4), 1-33.
- Nemati, H. R., Steiger, D. M., Iyer, L. S., & Herschel, R. T. (2002). Knowledge warehouse: an architectural integration of knowledge management, decision support, artificial intelligence and data warehousing. *Decision Support Systems*, 33(2), 143-161.
- Newman, M. (2010) *Networks: An Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Newman, M. E. (2001). Clustering and preferential attachment in growing networks. *Physical review E*, 64(2), 025102.
- Özçınar, H. (2015). Mapping teacher education domain: A document co-citation analysis from 1992 to 2012. *Teaching and Teacher Education*, 47, 42-61.
- ÖZÇINAR, H., & ÖZTÜRK, T. (2022). Eğitim bilimleri çalışmalarında kullanılan ağ yaklaşımının kavramsal haritalanması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1-23.
- Pai, R. Y., Shetty, A., Shetty, A. D., Bhandary, R., Shetty, J., Nayak, S., ... & D'souza, K. J. (2022). Integrating artificial intelligence for knowledge management systems—synergy among people and technology: a systematic review of the evidence. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 1-23.
- Pavlov, M., & Ichise, R. (2007). Finding experts by link prediction in co-authorship networks. *FEWS*, 290, 42-55.
- Phan, A. C., Phan, T. C., & Trieu, T. N. (2022). A systematic approach to healthcare knowledge management systems in the era of big data and artificial intelligence. *Applied Sciences*, 12(9), 4455.
- Qi, Y., Bar-Joseph, Z., & Klein-Seetharaman, J. (2006). Evaluation of different biological data and computational classification methods for use in protein interaction prediction. *Proteins: Structure, Function, and Bioinformatics*, 63(3), 490-500
- Richardson, M., & Domingos, P. (2002, July). Mining knowledge-sharing sites for viral marketing. In *Proceedings of the eighth ACM SIGKDD international conference on Knowledge discovery and data mining* (pp. 61-70).
- Rosenberg, N. (1963). Technological change in the machine tool industry, 1840–1910. *The journal of economic history*, 23(4), 414-443.
- Sanzogni, L., Guzman, G., & Busch, P. (2017). Artificial intelligence and knowledge management: questioning the tacit dimension. *Prometheus*, 35(1), 37-56.
- Schafer, J. B., Frankowski, D., Herlocker, J., & Sen, S. (2007). Collaborative filtering recommender systems. In *The adaptive web* (pp. 291-324). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Schmoch, U. (2008). Concept of a technology classification for country comparisons. *Final report to the world intellectual property organisation (wipo), WIPO*.
- Serenko, A. (2013). Meta-analysis of scientometric research of knowledge management: discovering the identity of the discipline. *Journal of Knowledge Management*, 773- 812
- Tabassum, S., Pereira, F. S., Fernandes, S., & Gama, J. (2018). Social network analysis: An overview. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*, 8(5), e1256.
- WIPO Guide to Using Patent Information. (2022). (n.p.): WIPO.
- WIPO. (2019). WIPO technology trends 2019: Artificial intelligence. *Geneva: World Intellectual Property Organization*.
- Wohlfarth, T., & Ichise, R. (2008, November). Semantic and event-based approach for link prediction. In *International Conference on Practical Aspects of Knowledge Management* (pp. 50-61). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Wu, S., Sun, J., & Tang, J. (2013, February). Patent partner recommendation in enterprise social networks. In *Proceedings of the sixth ACM international conference on Web search and data mining* (pp. 43-52)

- Xu, J., & Chen, H. (2008). The topology of dark networks. *Communications of the ACM*, 51(10), 58-65.
- Zhang, M., Cui, Z., Jiang, S., & Chen, Y. (2018, April). Beyond link prediction: Predicting hyperlinks in adjacency space. In *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence* (Vol. 32, No. 1).
- Zhou, T., Lu, L., & Zhang, Y. C. (2009). Predicting missing links via local information. *The European Physical Journal B*, 71(4), 623-630.
- Zhou, Z. W., Ting, Y. H., Jong, W. R., & Chiu, M. C. (2022). Knowledge Management for Injection Molding Defects by a Knowledge Graph. *Applied Sciences*, 12(23), 11888.

EKLER

Ek 1. Arama Sorgusu

(TS=(“Artificial Intelligen*” or “Neural Net*” or “Machine* Learning” or “Expert System\$” or “Natural Language Processing” or “Deep Learning” or “Reinforcement Learning” or “Learning Algorithm\$” or “supervised Learning” or “Intelligent Agent*” or “Transfer Learning” or “Gradient Boosting” or “Adversarial Learning” or “Feature Learning” or “Generative Adversarial Net*” or “Representation Learning” or “Multiagent Learning” or “Multi-agent Learning” or “Reservoir Computing” or “Co-training” or “Pac Learning” or “Probabl* Approximate* Correct Learning” or “Extreme Learning Machine*” or “Ensemble Learning” or “Machine* Intelligen*” or “Neuro fuzzy” or Neurofuzzy or “Lazy Learning” or “Multi* instance Learning” or “Multiinstance Learning” or “Multi* task Learning” or “Multitask Learning” or “Computation* Intelligen*” or “Neural Model*” or “Multi* label Learning” or “Multilabel Learning” or “Similarity Learning” or “Statistical Relation* Learning” or “Support* Vector* Regression” or “Manifold Regularization” or “Decision Forest*” or “Generalization Error*” or “Transductive Learning” or Neurorobotic* or “Neuro-robotic*” or “Inductive Logic Programming” or “Natural Language Understanding” or Adaboost* or “Adaptive Boosting” or “Incremental Learning” or “Random Forest*” or “Metric Learning” or “Neural Gas” or “Grammatical Inference” or “Support* Vector* Machine*” or “Multi* label Classification” or “Multilabel Classification” or “Conditional Random Field*” or “Multi* class Classification” or “Multiclass Classification” or “Mixture Of Expert*” or “Concept* Drift” or “Genetic Programming” or “String Kernel*” or “Learning To Rank*” or “Machine-learned Ranking” or “Boosting Algorithm\$” or “Robot* Learning” or “Relevance Vector* Machine*” or Connectionis* or “Multi* Kernel\$ Learning” or “Multikernel\$ Learning” or “Graph Learning” or “Naive bayes* Classifi*” or “Rule-based System\$” or “Classification Algorithm*” or “Graph* Kernel*” or “Rule* induction” or “Manifold Learning” or “Label Propagation” or “Hypergraph* Learning” or “One class Classifi*” or “Intelligent Algorithm*”)) AND TS=(“knowledge manage*” or “organization* knowledge*” or “knowledge acquisiti*” or “knowledge creati*” or “knowledge integrati*” or “knowledge transfer*” or “knowledge shar*” or “knowledge diffus*” or “knowledge spill*” or “knowledge use*” or “knowledge applicat*” or “knowledge discovery” or “tacit knowledge” or “explicit knowledge” or “knowledge retrieval” or “knowledge acquisition” or “knowledge elicitation” or “knowledge capture” or “knowledge engineering” or “knowledge organizing” or “knowledge process” or “knowledge audit” or “knowledge base” or “knowledge methods” or “knowledge productivity” or “knowledge quality” or “knowledge foresight” or “knowledge repository” or “knowledge worker” or “knowledge active forgetting” or “knowledge asset” or “knowledge culture” or “knowledge society” or “knowledge market” or “knowledge broker” or “knowledge based organization” or “knowledge performance” or “knowledge education” or “knowledge network” or “knowledge strategy” or “knowledge map” or “knowledge model” or “knowledge based system”)

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.08.2023 ✓Accepted/Kabul:20.11.2023

DOI:10.30794/pausbed.1336419

Research Article/Araştırma Makalesi

Yıldız, B. ve Akbulut Yıldız, G. (2024). "Sektörel Kalkınma Yardımlarının Üretkenlik Kapasitesi Üzerindeki Etkisi: Düşük Ve Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Çalışma (2002-2018)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 53-64.

SEKTÖREL KALKINMA YARDIMLARININ ÜRETKENLİK KAPASİTESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: DÜŞÜK VE ORTA GELİRLİ ÜLKELER ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA (2002-2018)

Bariş YILDIZ*, Gizem AKBULUT YILDIZ**

Öz

Son yıllarda pek çok uluslararası kuruluş ve araştırmacı tarafından az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerin üretkenlik kapasitelerinin nasıl arttırılacağı konusu tartışılmaktadır. Kalkınma yardımları, bu ülkelerin üretkenlik kapasitelerini önemli ölçüde etkileyen faktörlerden biridir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, sektörel kalkınma yardımlarının üretkenlik kapasitesi üzerinde bir etkisi olup olmadığını araştırmaktır. Çalışma 2002-2018 dönemini ve 84 ülkeyi kapsamaktadır. Panel veri yöntemi kullanılarak elde edilen bulgulara göre sosyal altyapı ve hizmet yardımları, üretkenlik kapasitesini istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, üretim sektörleri yardımları ise anlamlı ve pozitif etkilemektedir. Ekonomik altyapı ve hizmet yardımları ve çeşitli sektör yardımlarına ilişkin ise istatistiksel olarak anlamlı bir bulgu elde edilememiştir. Modelde kontrol değişkeni olarak kullanılan kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH), işgücüne katılım oranı ve ticari açıklık, üretkenlik kapasitesini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

Anahtar kelimeler: *Kalkınma yardımı, Üretkenlik kapasitesi, Panel veri analizi.*

THE IMPACT OF SECTORAL DEVELOPMENT AID ON PRODUCTIVE CAPACITY: AN EMPIRICAL STUDY ON LOW- AND MIDDLE-INCOME COUNTRIES (2002-2018)

Abstract

In recent years, the issue of how to increase the productive capacity of less developed and/or developing countries has been discussed by many international organizations and researchers. Development aid is one of the factors that significantly affects the productive capacity of these countries. The aim of the study is to investigate whether sectoral development aid has an impact on productive capacity. The study covers the period 2002-2018 and 84 countries. According to the findings of the analysis using the panel data analysis, Social Infrastructure and Services Aid has a statistically significant and negative effect on productivity capacity, while Production Sector Aid has a significant but positive effect. No statistically significant findings were found for Economic Infrastructure and Services Aid and Multi-Sector / Cross-Cutting Aid. GDP per capita, labor force participation rate and trade openness, which are used as control variables in the model, have statistically significant and positive effects on productivity capacity.

Keywords: *Development aid, Productive capacity, Panel data analysis.*

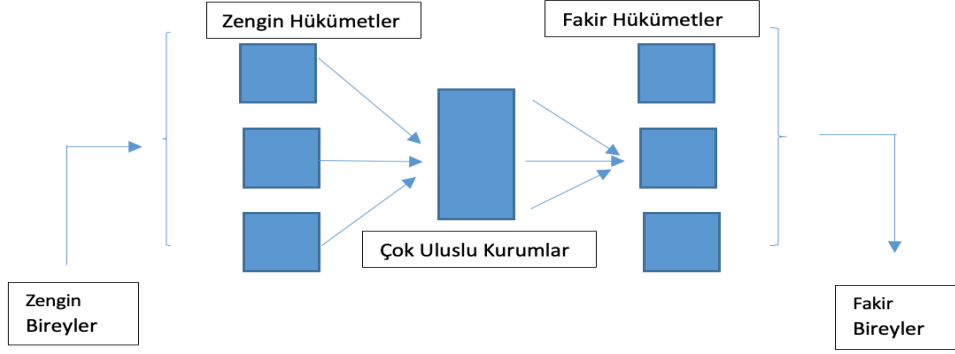
*Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, GÜMÜŞHANE.
e-posta: barisyildiz61@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-6186-4038>)

**Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, GÜMÜŞHANE.
e-posta:gizem-akbulut@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-7492-2428>)

1. GİRİŞ

1950'lerde, gelişmekte olan ülkelerde kapsamlı kalkınma programlarının uygulanması için kapasite oluşturmayı amaçlayan bir dizi kalkınma yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kalkınma kuruluşları, Kurum Geliştirme programları başlatmıştır. Böylece kalkınma yardımı kuruluşlarının yatırım programlarını uygulayacak nitelikteki kamu kurumları kurulması amaçlanmıştır. Bu kuruluşların bir amacı da Marshall Planı'nın Avrupa'da yakaladığı başarıyı, verimli kamu kurumlarının yardımıyla gelişmekte olan ülkelere de elde edilebilmesini sağlamaktır (Kühl, 2009: 554).

Kalkınma yardımlarının çok uluslu kurumların aracılığıyla gelişmiş ülkelere az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelere aktarılma mekanizması Şekil 1'de gösterilmiştir. Burada zengin hükümetler, gelişmiş ülkeleri; fakir hükümetler, az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkeleri simgelemektedir. Şekil 1'e göre zengin insanlar tarafından hükümetler desteklenerek, çok uluslu kurumlar aracılığıyla, fakir hükümetlere fon aktarımı sağlanır. Fakir hükümetler ise buradan sağladıkları fonları fakir insanlara ulaştırarak esas amaçlarını yerine getirirler. Ancak şeklin doğrusal bir ilişkiyi önerdiği görülmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki, kalkınma yardımları bir taraftan zengin ülkelerin az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelere yaptığı tek yönlü yardımlar olarak görülmesine rağmen, esasında geri beslemeli bir ilişkiyi de ortaya koymaktadır

Şekil 1: Yardım Sisteminin Basit Bir Görünümü

(Kaynak: Kharas, 2007: 4)

Ovaska (2003: 175)' ya göre yapılan herhangi bir yardımın bir kısmı, büyük ölçüde şart koşulan satın alma sözleşmeleri yoluyla sürekli olarak bağışçılara geri akabilir. Yardım aynı zamanda donörlerin (yardım eden ülkeler) kendi vatandaşlarına ait ticari firmalar için gelecekte ayrıcalıklı muamele görme potansiyellerini de artırabilir. Bununla birlikte, yardım alan ülkelere ekonomik büyümeyi artırdığı varsayılırsa, yardımların dünya meselelerine daha fazla istikrar getirebileceği düşünülebilir. Kalkınma yardımı aynı zamanda donörlerin bazı temel değerlerini de geliştirmelerinin bir yolu olarak görülmektedir. Dolayısıyla yukarıdaki şekilde ifade edilen nihai aşamadaki fakir bireylere yapılan yardımların, ardından zengin bireyler de bu yardımlar karşılığında beslendiğini gösterir nitelikte yorumlanması daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

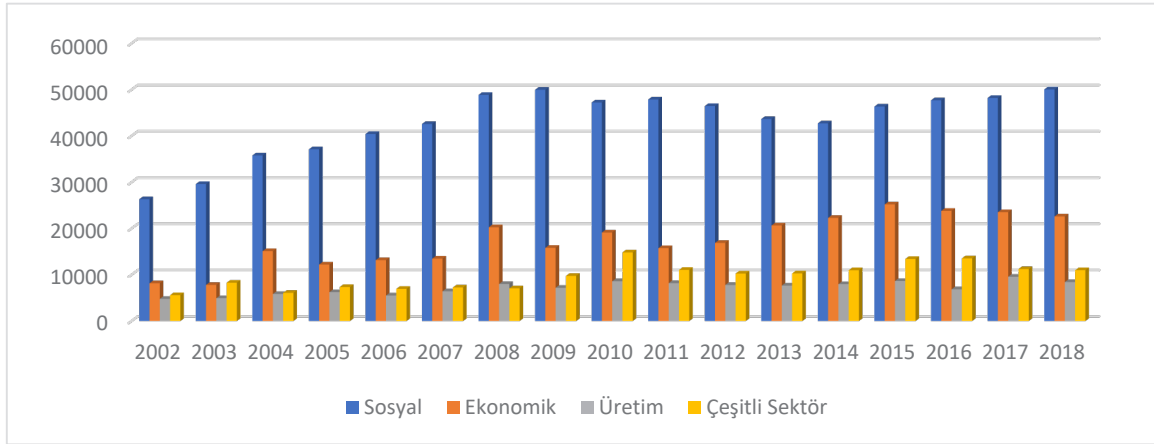
İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler'in (BM) kurulması ve Sovyetler Birliği (SSCB) ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında Soğuk Savaş'ın başlaması, ülkelerin daha iyi bir yaşam standardı sağlayabilecek bir ekonomiye ulaşmalarına veya «kalkınmalarına» yardımcı olmak amacıyla uluslararası yardım çalışmalarında büyük bir artış tetiklemiştir. Bu kalkınma yardımı ilk olarak savaş sonrası yeniden yapılanma için fona ihtiyaç duyan ülkeleri hedef almış, ancak kısa süre sonra dış yardım projelerinin kapsamı dünyanın büyük bir bölümünü kapsayacak şekilde genişlemiştir. Hem ABD hem de Sovyetler Birliği, kalkınmaya ihtiyacı olduğunu düşündükleri müttefiklerine yardım teklif etmiş ve bu da ülkelerin nasıl «ilerlediğine» dair bir araştırma furçasına neden olmuştur. Gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere parayı, kaynağı ve uzmanlığı yeniden dağıtarak, Soğuk Savaşın her iki tarafı da açıkça yoksul ülkelerin donör ülkenin ideolojisine uygun ekonomiler ve toplumlar inşa etmelerine yardımcı olmayı amaçlamıştır (Woodward, 2023).

Kalkınma Yardımları Komitesi (Development Assistance Committee-DAC)¹ tarafından 1961 yılından beri ülkeler arasındaki kaynak akışı hesaplanmaktadır. DAC, bu kaynak akışı içerisinde Resmi Kalkınma Yardımlarına (Official Development Aid-ODA) özel bir önem vermektedir. ODA, düşük ve orta gelirli ülkelerin ekonomik kalkınmasını ve refahını desteklemek için tasarlanmış bir devlet yardımı olarak tanımlanmaktadır. Sektörel ODA ise iki yanlı ODA taahhütlerinin sektörler göre dağılımını ifade etmektedir². Bu çalışma kapsamında dikkate alınan sektörel ODA ana ve alt sektörlerine ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Sektörel ODA Kategorileri

Ana Sektörler	Alt Sektörleri
Sosyal Altyapı ve Hizmetlere Yönelik Yardımlar	Eğitim; Sağlık ve Nüfus; Su Temini, Sıhhiye ve Kanalizasyon; Hükümet ve Sivil Toplumla İlgili Faaliyetler ve Diğerleri
Ekonomik Altyapı ve Hizmet Yardımları	Enerji; Ulaştırma ve Haberleşme; Bankacılık ve Finansal Hizmetler; İşletmecilik ve Diğerleri.
Üretim Sektörleri Yardımları	Tarım, Balıkçılık ve Ormanlık; Sanayi, Madencilik ve İnşaat; Ticaret ve Turizm.
Çeşitli Sektörler	Çevre; toplumsal cinsiyet projeleri; kentsel ve kırsal kalkınma ve Diğer Çeşitli Sektörler.

Tablo 1’de açıklanan ana sektörler ile ilgili toplam kalkınma yardımlarının yıllar itibarıyla değişimi Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Sektörel Toplam DAC ODA Değişimi, 2002-2018

Şekil 1’de görüldüğü üzere dört ana sektörel yardım içerisinde en yüksek paya sahip olan, sosyal altyapı ve hizmetlere yönelik yardımlardır. Bununla birlikte en az paya sahip olan sektörel yardım ise üretim sektörlerine ait yardımlardır. 2002-2018 dönemindeki değişime bakıldığında, en yüksek değişimin ekonomik altyapı ve hizmetlere ait yardımlarda olduğu görülmektedir. Buna göre 2002 yılından 2018 yılına gelindiğinde yaklaşık %176’lık bir artış meydana gelmiştir. Durberry, vd. (1998) çalışmalarında, istikrarlı bir makroekonomik politika uygulanması şartıyla, kalkınma yardımlarının ülke ekonomilerini pozitif yönde etkileyeceği vurgulanmıştır. Ancak buna karşıt bir görüş Lensink ve White (2001: 48) tarafından ortaya atılmıştır. Onlara göre, bir ülkenin “çok fazla yardım” alabileceği fikri, Laffer Eğrisi³ yaklaşımı ile açıklanabilir. Buna göre, dış yardımlar başlangıçta bir ülkenin toplam faydasını belirli bir noktaya kadar artırır, ardından daha fazla yardım alınması toplam faydayı azaltır. Bu görüşten de hareketle, yardımların bir ülke ekonomisini ne yönde etkilediği konusunda halen daha bir fikir

1 DAC, doğrudan yardım yapan bir kuruluş niteliğinde değildir. Ancak üye ülkelere ilişkin kalkınma verilerini toplayarak analizlerini yapar. Buradan hareketle, gelişmekte olan ülkelere aktarılacak olan yardımların hacmini ve etkinliğini koordine etmek üzere, önde gelen iki yanlı yardım donörlerinin yardım politikalarını gözden geçirecekleri, tartışacakları ve nihayetinde uygulayacakları politikaları sunacakları bir platform sağlar.

2 Tanımlara ilişkin detaylı bilgi için bkz. https://www.oecd-ilibrary.org/development/oda-by-sector/indicator/english_a5a1f674-en

3 Laffer Eğrisi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Laffer, A. B. (2004). The Laffer curve: Past, present, and future. Background, 1765(1), 1-16., <https://iife.edu.vn/wp-content/uploads/2020/04/Laffer-Couper-Last-Present-and-Future-bg1765.pdf>

birliğinin bulunmadığını ifade etmek mümkündür. Elbette kalkınma yardımlarının tek amacı ekonomik büyüme performansını etkilemek değildir. Buna ilaveten yatırım maliyetlerini düşürmek, riskleri azaltmak, rekabeti ve kapasiteyi geliştirmek de kalkınma kuruluşlarının amaçları arasında yer almaktadır (Hynes ve Lammersen, 2017: 11).

Kalkınma yardımlarının en önemli hedefleri arasında ülkelerin üretim kapasitelerini geliştirmeleri öne çıkmaktadır. Buna istinaden, uluslararası kalkınma politikaları tartışmalarında, kalkınmada gelişme kaydedilebilmesi için kilit unsur olarak üretkenlik kapasitesinin artırılması konusu giderek daha fazla vurgulanmaktadır. Nitekim, 2011-2020 döneminde az gelişmiş ülkelere yönelik İstanbul'da gerçekleşen IV. Birleşmiş Milletler Konferansında⁴ üretkenlik kapasitesini geliştirmek sekiz öncelikli alan arasında ilk sırada yer almıştır (UN, 2016: 11).

UNCTAD tarafından üretkenlik kapasitesi kavramı, "bir ülkenin mal ve hizmet üretme kapasitesini belirleyen, büyümesini ve gelişmesini sağlayan üretken kaynaklar, girişimcilik yetenekleri ve üretim bağlantıları" olarak tanımlanmıştır. Buradaki üretken kaynaklar kavramı, farklı türdeki üretken kaynaklar ve sermaye dahil olmak üzere üretim faktörlerini ifade etmektedir. Üretken kaynaklar, finansal ve fiziki sermayeyi içermekle birlikte hem makine ve teçhizatı (genel olarak firma/üretim tesisi düzeyinde faaliyet gösteren) hem de altyapıyı kapsamaktadır. *Girişimcilik yetenekleri*, işletmelerin sahip olduğu beceri, bilgi ve enformasyonu teşmil etmektedir. Girişimcilik kavramı ile hem girişimcilik yetenekleri hem de teknolojik yetenekler ifade edilmektedir. Bununla birlikte, firma/çiftlik düzeyinde bağlantıları kurmak, yatırım ve üretim için de gereken önemli becerileri içermektedir. Üretim bağlantıları ise mal ve hizmetlerin, bilginin, teknolojinin ve enformasyonun üretken birimleri (firma/üretim tesisi) ve beşerî kaynaklar olmak üzere üretken kaynaklar arasındaki akışlardır. Farklı sektörlerde faaliyet gösteren farklı büyüklükteki üretici birimler (mikro, küçük ve orta ölçekli işletmeler ve büyükler) ve mülkiyet yapıları (yerli/yabancı, kamu/özel) arasındaki değiş tokuşları kapsamaktadır (UNDP, 2011; UN, 2016). Freire (2011) tarafından ifade edildiği üzere nitelikli ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye yönelik hükümetlerin uygulayacağı ulusal ve uluslararası politikaların, ülkelerin üretkenlik kapasitelerini geliştirmeye yönelik olması gerekmektedir. Çünkü bu politikalar, nihayetinde, daha yüksek bir çıktı düzeyini sağlayacaktır. Ancak birçok gelişmekte olan ülkede ihtiyaçlar giderek artarken temel altyapı hizmetleri halen daha ciddi bir şekilde yetersiz kalmakta ve bu hizmetler nitelsiz olarak yerine getirilmektedir. Bu sorunlar, düşük gelirli ülkelerde daha şiddetli olmasına rağmen, çoğu orta gelirli ülkeler için halen daha sorun olmaya devam etmekte (Briceño-Garmendia, vd., 2004: 2) ancak bu sorunları aşmak için çaba sarf edilmektedir.

İyileştirmeler ise belirli bir zaman almaktadır. Yardım müdahaleleri ile yaşam döngüsündeki iyileşmeler arasındaki gecikme süresi belirsizdir ve bu süreler değişik yardım türleri için de farklıdır. Birçok donör herhangi bir dönemde bir ülkede aktif olarak yer alabilir. Bu durumda elde edilen çıktıların, uzun dönem haricinde, belirli kurumlar tarafından yapılan yardım müdahalelerine atfedilmesini zorlaştırır. Daha da önemlisi, yardımın etkinliği, alıcı hükümet de dahil olmak üzere, yardım projelerinin planlanması ve yürütülmesinde yer alan herkese bağlıdır. Bir yardım projesi başarısız olduğunda, bunun nedeni donörün düşük performansı veya alıcının düşük performansı veya her ikisi de olabilir (Birdsall vd., 2010: 3).

Bu araştırma, yürütülen literatür araştırmasından hareketle bildiğimiz kadarıyla sektörel kalkınma yardımlarının üretkenlik kapasiteleri endeksi üzerindeki etkisini araştıran öncül bir çalışma olmaktadır. Çalışma, mevcut veriler dahilinde ulaşılabilen 2002-2018 dönemini ve 84 ülkeyi kapsamaktadır. Dört farklı sektörel kalkınma yardımı ele alınarak oluşturulan ekonometrik model, panel veri yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonraki bölümlerinde; konuya ilişkin literatürde yer alan çalışmalar özetlenmiş, veri seti ve ekonometrik model tanımlanmış, metodoloji ve bulgular açıklanmıştır. Çalışma, sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Kalkınma yardımları üzerine yapılan öncü nitelikteki çalışmalardan biri Alesina ve Dollar (2000) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada kalkınma yardımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi politik uygulamalar çerçevesinde araştırılmıştır. Ekonomik büyüme hızının artması ve dolayısıyla yoksulluğun azaltılmasında politik

⁴ Konferansa ilişkin detaylı bilgi için bkz. UNDP (2011), Programme of Action for the Least Developed Countries for the Decade 2011-2020, Fourth United Nations Conference on the Least Developed Countries, İstanbul, 9-13 May 2011, <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/en-az-gelismis-ulkeler-2011-2020-eylem-planı>

performansın önemi ortaya konulmuştur. Ardından, kalkınma yardımlarının etkililiğinin uygulanan politikaların kalitesine ne ölçüde bağlı olduğuna dayanarak araştıran çalışma Burnside ve Dollar (2000) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaya göre para, maliye ve ticaret politikalarını doğru uygulayan gelişmekte olan ülkelerde kalkınma yardımları ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken zayıf politika uygulayan ülkelerde bu etki daha azdır. Dolayısıyla doğru politikaların uygulanmasının oldukça önemli olduğu vurgulanmıştır. Konuya ilişkin literatürdeki en etkili çalışmalardan birinin Burnside ve Dollar (2000) tarafından yapıldığını öne süren Kraay (2006) çalışmasında da benzer bulgular elde edilmiştir. Bunun ötesinde Kraay (2006), ekonomik büyüme performansının hızlanmasında yardım dışındaki faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini öne sürmüştür. Bu çalışmaların ardından çeşitli makroekonomik göstergeler modellere dahil edilerek literatür geliştirilmiştir. Minoiu ve Reddy (2010) çalışmasında kalkınma yardımlarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir. Çalışmada, yardım-büyüme ilişkisinin standart bir tanımlama yapılmasının yanlış olduğu ve farklı yardım türlerinin büyüme üzerindeki etkisinin de farklı olabileceği ifade edilmiştir. Bu bağlamda çalışma literatüre farklı bir yaklaşım kazandırmıştır.

Literatürde kalkınma yardımları-büyüme ilişkisini araştıran pek çok çalışmasına bulunmasına rağmen son yıllarda sektörel odaklı çalışmalara ağırlık verilmiştir. Sektörel bazda konuyu araştıran çalışmalardan biri Selaya ve Thiele (2010) tarafından yapılmıştır. Çalışmada toplam büyüme, ticarete konu olan sektörel büyüme ve ticarete konu olmayan sektörel büyüme ayrıştırması yapılmıştır. Yardımların, her iki sektörel büyüme üzerinde de pozitif etkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir. Jena ve Sethi (2020) tarafından yapılan çalışmada, kalkınma yardımlarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığı görüşü desteklenmektedir. Ancak Villanthenkodath ve Mushtaq (2021)'e göre yardımların pozitif bir etkiye sahip olduğu hipotezi her zaman geçerli değildir. Dış yardımın etkinliği, genellikle ekonomide nasıl kullanıldığı ile ilişkilidir. Bu nedenle çalışmada, dış yardımın sağlam politika ve ekonomik yönetim ile bağlantılı olması ve genel anlamda ekonomik büyümeyi artırmak için ekonominin çeşitli sektörleriyle bağlantılı olması gerektiği düşüncesi öne sürülmüştür.

Moreira (2005) kısa ve uzun dönem etkileri ele alarak yaptığı çalışmasında, yardımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, büyüklük olarak, kısa dönemde uzun dönemden daha az olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla uzun dönemli analizlerin yapılması, etkinin büyüklüğünün ortaya konması açısından daha gerçekçi olabilir. Diğer çalışmalardan farklı olarak Galiani vd. (2017), kalkınma yardımlarının büyüme üzerindeki nedensel etkisini araştırmak için ekonomik büyüme modeline, içsel yardım değişkenini dahil etmişlerdir. Uluslararası Kalkınma Kurulu (International Development Association-IDA) tarafından belirlenen gelir eşliğinin ekonomik büyüme ile ilişkilendirildiği çalışmanın sonucuna göre IDA eşliğini geçtikten sonra kalkınma yardımları azaldıkça, yardım artışlarının büyüme üzerindeki olumlu etkisinden daha yüksek oranda olumsuz bir etki ortaya çıkacaktır. Ancak bu çalışmanın bulguları, kısa dönemli analizlere dayanmaktadır. Uzun dönemli analizlerle sonuçların farklılaşabileceğinin de dikkate alınması gerekliliği durumu ortaya çıkmaktadır.

Daha spesifik olarak dış yardımları sektörel olarak değerlendiren ve makroekonomik göstergelerle ilişkisini inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Kalkınma yardımlarını sektörel bazda araştıran bazı çalışmalarda tarım sektörüne odaklanılmıştır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde büyümenin motoru olarak kabul edilen tarım sektörüne yönelik yardımlar ile ekonomik büyüme arasında doğrudan pozitif ilişki olduğunu kabul eden çalışmalar mevcuttur (Kaya vd., 2012; Ssozi vd., 2019; Aljonaid vd., 2022). Maruta vd. (2020) tarım ile birlikte eğitim ve sağlık sektörüne yönelik yardımları da çalışmalarına dahil ederek ilgili literatüre katkı sunmuşlardır. Bu çalışmada, Güney Amerika'da eğitim, Asya'da sağlık ve Afrika'da ise sağlık sektörüne yönelik dış yardımların daha etkin olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, dış yardımların sektörel ayrışmayla değerlendirilmesi, elde edilen bulguların da farklılaşmasını sağlamaktadır. Ekonomik büyüme ile ilişkili çalışmalardan farklı olarak sektörel dış yardımların gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini araştıran Saidon vd. (2013) çalışmalarında farklı sektörel dış yardımların gelir eşitsizliğini farklı şekilde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada ekonomik sektörlere yapılan yardımların gelir eşitsizliğini azalttığı, çünkü bu sektörlerin bir ülkede ekonomik büyüme sağlayan temel sektörler olduğu ifade edilmiştir. Çeşitli sektörlerde yapılan yardımların ise gelir eşitsizliğini arttırdığı tespit edilmiştir. Ulaşılan bulgu bu tür yardımların, genel çevre korumasına ve toplumun üst kesiminin daha çok yararlandığı diğer çeşitli sektörlerde yönelik yapılan yardımları içermesi ile açıklanmıştır. Sosyal ve üretim sektörlerine yönelik yardımlara ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir bulgu ise elde edilememiştir.

Liteatürde sektörel kalkınma yardımlarının, çeşitli makroekonomik göstergeler üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmalar mevcut iken ülkelerin üretkenlik kapasitesi üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların sayısının oldukça kısıtlı olduğu görülmüştür. Kalkınma yardımlarının üretkenlik kapasitesi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalardan biri Gnangnon (2021) tarafından yapılmıştır. Çalışmada toplam kalkınma yardımları, ticari ve ticari olmayan kalkınma yardımları akışları şeklinde ayrıştırılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre toplam kalkınma yardımları ülkelerin üretkenlik kapasitesini pozitif etkilemektedir. Bununla birlikte, ticari yardım akışlarının üretkenlik kapasitesi üzerindeki pozitif etkisinin büyüklüğü, ticari olmayan yardım akışlarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Kalkınma yardımlarının üretkenlik kapasitesi üzerindeki etkisini ampirik olarak araştıran ilk çalışma Gnangnon (2021) tarafından yapılmıştır. Ancak bu çalışmada kalkınma yardımlarının sadece ticari kategoriye göre ayrıştırılıp değerlendirilmesi çalışmanın geliştirilmeye açık yönünü göstermektedir. Bu çalışmada sektörel kalkınma yardımları dört kategoriye (Ekonomik, Sosyal, Üretim ve Çeşitli Sektör Yardımları) göre ele alınarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, dört sektörel kalkınma yardımının üretkenlik kapasitesi üzerindeki etkisini spesifik araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın literatürdeki bu boşlukları dolduracağı düşünülmektedir.

3. VERİ VE EKONOMETRİK MODEL

Bu çalışma, 2002-2018 dönem aralığında sektörel kalkınma yardımı alan toplam 84 ülkeyi kapsamaktadır. Çalışmada dört ana sektörel ODA olarak i)Sosyal Altyapı ve Hizmet Yardımları, ii)Ekonomik Altyapı ve Hizmet Yardımları, iii) Üretim Sektörleri Yardımları ve iv) Çeşitli Sektör Yardımlarına odaklanılmıştır. Sektörel ODA verileri, DAC ve Kreditor Raporlama Sistemi (Creditor Reporting System-CRS) kapsamında OECD veri tabanından elde edilmiştir.

Modelde bağımlı değişken olarak UNCTAD (2022) tarafından hesaplanan “Üretkenlik Kapasitesi Endeksi (Productive Capacities Index-PCI)” verisi kullanılmıştır. Bu endeks; bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), yapısal değişim, doğal sermaye, beşerî sermaye, enerji, ulaşım, özel sektör ve kurumlar olmak üzere toplam 8 alt kategorinin geometrik ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. PCI, 0 ile 100 aralığında bir değer almaktadır⁵.

Gnangnon (2021) çalışması referans alınarak geliştirilen model aşağıdaki gibidir:

$$\text{Model 1: } \ln pci_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln aid1_{it} + \beta_2 \ln aid2_{it} + \beta_3 \ln aid3_{it} + \beta_4 \ln aid4_{it} + \beta_5 \ln pcgdp_{it} + \beta_6 \ln lfp_{it} + \beta_7 \ln trade_{it} + \mu_i + \lambda_t + \sigma_{it} \quad (1)$$

Modelde i ve t sırasıyla ülke ve zamanı göstermektedir. β , α , δ ve γ tahmin edilen katsayıları ifade etmektedir. hata terimini göstermektedir. Modelde kontrol değişken olarak ekonomik büyümenin göstergesi kişi başına GSYH, emek faktörünün göstergesi işgücüne katılım oranı ve küreselleşmenin göstergesi olarak ticari açıklık verileri kullanılmıştır. Bu değişkenlerin tamamı World Development Indicators (WDI) veri tabanından elde edilmiştir. İlgili bilgiler Tablo 2 'de yer almaktadır.

Tablo 2: Değişkenlerin Tanımı

Değişkenlerin Adı	Değişkenlerin Tanımı	Elde Edilen Kaynak
Bağımlı Değişken		
pci	Üretkenlik Kapasiteleri Endeksi	UNCTAD
Bağımsız Değişken		
aid1	Sosyal Altyapı ve Hizmetlere Yönelik Yardımlar	OECD/DAC-CRS
aid2	Ekonomik Altyapı ve Hizmet Yardımları	OECD/DAC-CRS
aid3	Üretim Sektörleri Yardımları	OECD/DAC-CRS
aid4	Çeşitli Sektörler	OECD/DAC-CRS
Kontrol Değişkenler		
pcgdp	Kişi Başına GSYH (ABD, \$)	WDI
lfp	İşgücüne Katılım Oranı (%)	WDI
trade	Ticari Açıklık (%GSYH)	WDI

⁵ Teknik olarak “Üretkenlik Kapasitesi Endeksi”nin hesaplanmasına ilişkin detaylı bilgiler için bkz. <https://unctadstat.unctad.org/EN/Pci.html>

Değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine ilişkin bilgiler Tablo 3'te sunulmuştur. Tablo 'da görüldüğü üzere 2002-2018 dönemine ilişkin gözlem sayısı 1.428'dir. Üretkenlik kapasiteleri endeksi verisi minimum yaklaşık 2.53 iken maksimum 3.68'dir. Kişi başına GSYH verisi minimum yaklaşık 4.73 ve maksimum 10.7902, ticari açıklık minimum yaklaşık 0.26 iken maksimum yaklaşık 6.09'dur. İşgücüne katılım oranı verisinin minimum değeri yaklaşık 3.65 ve maksimum değeri yaklaşık 4.49'dur. Sosyal Altyapı ve Hizmetlere Yönelik Yardımlar verisinin ortalaması 4.811292, Ekonomik Altyapı ve Hizmet Yardımları verisinin ortalaması 3.024592, Üretim Sektörleri Yardımları verisinin ortalaması 2.747023 ve Çeşitli Sektörler verisinin ortalaması ise 2.921812'dir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Inaid1	1.428	4.811292	1.171001	0.4296379	8.41915
Inaid2	1.428	3.024592	2.039909	-4.892852	7.876004
Inaid3	1.428	2.747023	1.480153	-4.664496	6.54723
Inaid4	1.428	2.921812	1.32055	-3.3369	6.824384
Inpci	1.428	3.238887	0.19039	2.531832	3.675249
Inpcgdp	1.428	7.559509	1.069116	4.732395	10.7902
Inlfp	1.428	4.11714	0.1949931	3.654288	4.489198
Intrade	1.428	4.18111	0.5207554	0.258552	6.092712

4. METODOLOJİ VE BULGULAR

Panel veri; bireyler, hane halkı, firmalar, şehirler ve eyaletler gibi gözlenen yatay kesit birimlerini ve zaman boyutunu kapsamaktadır (Eom vd., 2007: 572; Wooldridge, 2009). Panel verinin, yatay kesit ve zaman serisi verisine kıyasla çeşitli avantajları bulunmaktadır. Bu avantajlardan birincisi hem yatay kesit hem de zaman boyutunu kapsadığı için gözlem sayısını arttırmasıdır. İkinci avantajı, serbestlik derecelerini arttırdığı ve açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantı sorununu azalttığı için ekonometrik tahminlerin etkinliğini de arttırmasıdır. Üçüncüsü ise panel veriler, salt yatay kesit veya salt zaman serisi verilerinde basitçe gözlenemeyen etkileri daha iyi tespit edebilir ve ölçülebilir (Hsiao, 2003: 3; Gujarati 2006: 638).

Panel veri modelleri, genellikle klasik model, sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Bu modellerden hangisinin kullanılacağına karar verebilmek amacıyla çeşitli önsel testler uygulanmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2013: 164). Bu önsel testlerden birincisi, klasik modelin geçerli olup olmadığını, diğer bir ifadeyle birim etkilerin varlığını sınamak amacıyla uygulanan F testidir. F testinde, birim etkilerin sifıra eşit olduğunu ifade eden ($H_0: \mu_1=0$) H_0 hipotezi sınanmaktadır. İkinci öncel test, birim etkilerin varlığını araştırmak amacıyla uygulanan Olabilirlik Oranı (LR) testidir. Bu testte birim etkilerin standart hatalarının sifıra eşit olduğu ($H_0: \sigma_{\mu}=0$) temel hipotezi sınanmaktadır. Üçüncü önsel test, zaman etkilerinin varlığını araştırmak amacıyla uygulanan LR testidir. Bu testte klasik modelin uygun olduğu şekilde ifade edilen H_0 ($H_0: \sigma_{\lambda}=0$) hipotezi sınanmaktadır. Bu önsel testler neticesinde birim ve/veya zaman etkilerin olduğu tespit edildiği takdirde bu etkilerin sabit mi yoksa tesadüfi mi olduğuna karar verilmesi gerekmektedir. Bunun için de Hausman (1978) test istatistiği kullanılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2013: 179). Bu önsel testlere ilişkin sonuçlar Tablo 4'te yer almaktadır. F testi sonucuna göre tüm modellerde H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla birim etkilerin var olduğu, klasik modelin uygun olmadığı tespit edilmiştir. LR testi sonucuna göre modelde H_0 hipotezi reddedilmiş olup klasik modelin uygun olmadığı görülmüştür. Diğer bir ifadeyle, birim etkilerin var olduğu tespit edilmiştir. Zaman etkilerinin varlığını sınamak için LR testi uygulandığında ise tüm modellerde zaman etkilerin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sabit etkiler ile tesadüfi etkiler modelleri arasında tercih yapabilmek amacıyla üçüncü aşamada, Hausman (1978) testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuca göre modelde "tesadüfi etkiler modeli geçerlidir" şeklindeki H_0 hipotezi reddedilmiştir. Neticede iki yönlü sabit etkiler modelinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: Uygun Modeli Belirleme Testleri

Testler	Katsayı	Olasılık değeri
F Testi	148.21***	0.000
LR Testi (Birim Etki)	2719.49***	0.000
LR (Zaman Etkisi)	120.57***	0.000
Hausman	150.06***	0.000

Not: ***, istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Panel veri modelleri, önemli avantajları olmasına rağmen hem yatay kesit hem de zaman serisi verisini kapsadığı için çeşitli çıkarım ve tahmin sorunları doğurabilmektedir (Gujarati ve Porter: 2009: 612). Bu modellerde, değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı problemlerinin olmadığı varsayımı yapılmaktadır. Ancak bu varsayımlardan bir ve/veya birden fazlası sağlanmadığı takdirde tahmin edilen katsayıların etkinlik kaybı ve standart hataların yanlış tahmin edilmesi sorunları ortaya çıkmaktadır (Gürüş, 2015: 71). Modelde değişen varyans sorunu olup olmadığı Greene (2000) Değiştirilmiş Wald (D. Wald) testi ile araştırılmıştır. D. Wald testinde H_0 hipotezi $H_0: \sigma_1^2 = \sigma^2$ şeklinde tanımlanmıştır. Elde edilen sonuçlarda tüm modellerde H_0 hipotezi reddedilmiştir. Buna göre modelde değişen varyans sorunu bulunmaktadır. Otokorelasyon varlığını sınamak amacıyla Bhargava vd. (1982) tarafından önerilen Durbin Watson testi ile Baltagi ve Wu (1999) tarafından geliştirilen Yerel En İyi Değişmez (LBI) testi uygulanmıştır. Buna göre modelde $H_0: \rho=0$ olarak kurulan H_0 hipotezi reddedilmiştir. Her iki testin sonucunun literatürde kabul edilen 2 eşik sayısından oldukça küçük olduğu görülmüştür. Buna göre modelde otokorelasyon sorunu bulunmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı varsayımı ise Pesaran (2004) tarafından geliştirilen test ile sınanmıştır. $T < N$ olduğu durumlarda geçerli olan bu testin sonucuna göre modelde H_0 hipotezi reddedilerek birimler arası korelasyon olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5: Spesifikasyon Test Sonuçları

Testler	Katsayı	Olasılık değeri
CD Test	43.061***	0.000
D. Wald Test	12935.04***	0.000
Durbin Watson	0.3549	
Baltagi-Wu	0.5339	

Not: ***, istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı varlığında dahi tutarlı, uzlamsal ve dönemsel korelasyonun genel formlarında dirençli standart hatalar üreten Driscoll-Kraay (1998) tahmincisi önerilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2013: 266). Bu bilgi ışığında çalışmada Driscoll-Kraay Standart Hatalar Tahmincisi (DKSE) kullanılarak model tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Tahmin Sonuçları

Değişkenler	(i)		(ii)		(iii)		(iv)	
	Katsayı	Standart Hatalar	Katsayı	Standart Hatalar	Katsayı	Standart Hatalar	Katsayı	Standart Hatalar
Inaid1	-0.0043*** (0.001)	0.0011	-0.0049*** (0.000)	0.0011	-0.0075*** (0.000)	0.0017	-0.0071*** (0.002)	0.0019
Inaid2			0.0013 (0.132)	0.0008	0.0008 (0.321)	0.0008	0.0009 (0.2779)	0.0008
Inaid3					0.0039*** (0.004)	0.0011	0.0040*** (0.003)	0.0011
Inaid4							-0.0012 (0.188)	0.0009
Inpcgdp	0.0472*** (0.000)	0.0049	0.0463*** (0.000)	0.0047	0.0451*** (0.000)	0.0045	0.0450*** (0.000)	0.0044
Inlfp	0.0376*** (0.006)	0.0117	0.0398*** (0.004)	0.0117	0.0429*** (0.004)	0.0125	0.0434*** (0.003)	0.0121
Intrade	0.0181*** (0.000)	0.0036	0.0170*** (0.000)	0.0035	0.0171*** (0.000)	0.0035	0.0174*** (0.000)	0.0036
Sabit	2.6131*** (0.000)	0.0793	2.6138*** (0.000)	0.0763	2.6126*** (0.000)	0.0757	2.6105*** (0.000)	0.0750
R ²	0.85		0.85		0.85		0.85	
F	7598.50*** (0.000)		7107.94*** (0.000)		4285.87*** (0.000)		5196.67*** (0.000)	

Not: ***, istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Model tahmin sonuçlarına göre sosyal altyapı ve hizmetler yardımı, üretkenlik kapasitesini istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkilemektedir. Buna göre sosyal altyapı ve hizmet yardımlarında %1'lik bir artış üretkenlik kapasitesini %0.07 azaltmaktadır. Esasında bu şaşırtıcı bulgunun açıklaması daha detaylı bir araştırmayı gerektirebilir. Buna paralel bir bulgu Kaya vd. (2012) çalışmasında elde edilmiştir. Bu çalışmada da ifade edildiği üzere, bu kategorideki yardımların neredeyse tamamı ekonomik büyümeyi daha uzun vadede etkileyecek yardımlar olarak değerlendirilebilir ya da bu yardım türünün alıcı ülkelere çoğunlukla belirli bir süre boyunca, özellikle negatif büyüme yaşadıkları dönemde verilmesinden de kaynaklanıyor olabilir. Diğer taraftan bu yardımların, üretkenliği törpülediği ve üretmeden tüketme eğilimini arttırdığı düşünülebilir.

Ekonomik altyapı ve hizmet yardımlarının üretkenlik kapasitesi üzerindeki etkisine dair istatistiksel olarak anlamlı bir bulgu elde edilememiştir. Gondwe ve Mbonigaba (2022)' ya göre az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri altyapı yatırımlarını finanse etmek için yeterli tasarruf düzeyine sahip olmamalarıdır. Dolayısıyla dış yardımlar, bu ülkeler için halen daha kritik bir dış kaynak olmaya devam etmektedir. Ancak bu ülkelerin gelişmiş ülkelere kıyasla yolsuzluk düzeylerinin yüksek olması bölgesel ticaret, entegrasyon ve ekonomik büyüme gibi çeşitli ekonomik hedeflere ulaşmalarında önemli bir engel olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu ülkeler kapsamında yolsuzlukla mücadelede olumlu sonuçlar alındığı takdirde, kurumların vereceği ekonomik altyapı ve hizmet yardımları ülkelerin üretkenlik kapasitesini destekleyebilecektir.

Üretim sektörleri yardımları, üretkenlik kapasitesini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilemektedir. Üretim sektörleri yardımı, geleneksel olarak hayatta kalmaya yönelik yapılan yardım modelleriyle çarpıcı bir tezat oluşturmaktadır. Günlük geçim ihtiyaçları için hızla tüketilen küçük ve sürekli bağışlar yerine, üretim yardımları yapmak hem üretken bireylere hem de onların küçük ölçekli işletmelerine nispeten büyük miktarlarda yatırımı arttırarak istihdamı arttırabilir. Bu da toplumda büyük ölçüde gelişmiş bir çarpan etkisi yaratarak işletme kazançları, hanehalkı gelirleri ve hanehalkı tüketimi üzerinde faydalı etkiler yaratabilir (Adeniji ve Nwagba, 2021: 8). Bu bulgu ile esasında yardımların niceliğinden ziyade niteliğinin çok daha önemli olduğu vurgulanabilir. Ülkelerin sürdürülebilir bir ekonomik düzene sahip olabilmeleri açısından sadece temel ihtiyaçlarını karşılayacak yardımlar, kısa vadede çözüm olabilir, ancak uzun vadede ülke ekonomisine katma değeri düşük olabilir.

Çeşitli sektör yardımlarının üretkenlik kapasitesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, Saido vd. (2013) tarafından yapılan çalışmanın bulguları ile çelişmektedir. Saido vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada çeşitli sektör yardımlarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu, çünkü bu sektöre yapılan yardımların, alıcı ülkelerin kentsel ve kırsal kalkınmasına odaklandığı vurgulanmıştır. Ancak ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olması, çeşitli sektör yardımlarının aynı şekilde bir ülkenin üretkenlik kapasitesini arttıracığı anlamına gelmemektedir. Çünkü Aid Atlas (2021) tarafından yayınlanan rapora göre çeşitli sektör yardımlarına ilişkin düşük kullandırma oranları, projelerin uygulanmasında zorluklar olduğunu veya finansmanın onaylandıktan sonra yeniden yönlendirildiğini gösterebilmektedir. Modeldeki kontrol değişkenler olan kişi başına GSYH, toplam işgücüne katılım oranı ve ticari açıklık oranı değişkenlerinin üretkenlik kapasitesini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilediği bulgusu elde edilmiştir.

5.SONUÇ

Bu çalışmada, sektörel yardımların üretkenlik kapasitesi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. 2002-2018 dönemi ve 84 ülkeyi kapsayan çalışmanın analizinde Driscoll-Kraay Standart Hatalar tahmincisi kullanılmıştır. Toplam sektörel yardımlar, sosyal, ekonomik, üretim ve çeşitli sektörler olmak üzere dört alt başlıkta incelenmiştir. Analiz sonucunda sosyal altyapı yardımlarının üretkenlik kapasitesini istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkilediği tespit edilmiştir. Bunun aksine, üretim sektörleri yardımlarının üretkenlik kapasitesini istatistiksel olarak anlamlı ve fakat pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Ekonomik altyapı ve çeşitli sektör yardımlarının üretkenlik kapasitesi üzerinde bir etkisi olduğuna ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir bulgu elde edilememiştir. Bununla birlikte modelde kontrol değişken olarak kullanılan kişi başına GSYH, işgücüne katılım oranı ve ticari açıklık değişkenlerinin üretkenlik kapasitesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisi olduğu görülmüştür.

Bu çalışmanın sonucu ile iki önemli çıkarım elde edilmiştir. Bunlardan birincisi, ampirik analiz sonucu elde edilen bulgular ile kalkınma yardımlarının niceliğinden ziyade niteliğinin daha önemli olduğu ortaya konulmuştur. İkincisi, ülkelerin mevcut ihtiyaçları doğru bir şekilde tespit edildikten sonra kalkınma yardımlarının yapılması ve takibinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü çalışmada ele alınan dört farklı sektörel kalkınma yardımının ülkelerin üretkenlik kapasitesini aynı şekilde etkilemediği görülmüştür. Çünkü, Pettersson (2007) çalışmasında da belirtildiği üzere belirli sektörleri hedefleyen kalkınma yardımları amacı doğrultusunda kullanılmazsa bu yardımların -faydası resmi olarak test edilmemiş olsa da- tazmininin mümkün olması düşünülebilir. Sonuç olarak, sektörel kalkınma yardımları kısa vadede pek çok az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkeyi daha üretken hale getirmek için faydalı olabilmektedir. Ancak uzun vadede bu ülkelerin kendi kendine yetebilmeleri için kendilerine uygun yerel politikaları tespit etmeleri ve bunlara daha fazla ağırlık vermeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adeniji, T. ve Nwagba, U. (2021). "New Thinking to Beat Poverty", *Innovating to Overcome Poverty in Africa Through Enterprise, Aid for Productivity, Growth Platform*. <https://aidforproductivity.org/wp-content/uploads/2022/01/aid-for-productivity-digital-file-v7.pdf> (10.09.2022)
- Aid Atlas (2021). *All Donors to All Recipients for Other Multi-Sector / Cross-Cutting during 2002–2020*, Atlas of Development Finance, <https://aid-atlas.org/a27f20a3-d5b7-459b-bba7-9e89733b6eb5> (10.09.2022)
- Alesina, A. ve Weder, B. (1999). Do corrupt governments receive less foreign aid?. *American economic review*, 92(4), 1126-1137.
- Alesina, A., & Dollar, D. (2000). Who gives foreign aid to whom and why?. *Journal of economic growth*, 5, 33-63.
- Aljonaid, N. A. A., Qin, F. ve Zhang, Z. (2022). "The Heterogeneous Impact of Sectoral Foreign Aid Inflows on Sectoral Growth: SUR Evidence from Selected Sub-Saharan African and MENA Countries", *Journal of Risk and Financial Management*, 15(3), 107.
- Baltagi, B. H. ve Wu, P. X. (1999). "Unequally Spaced Panel Data Regressions with AR (1) Disturbances", *Econometric theory*, 15(6), 814-823.
- Bhargava, A., Franzini, L. ve Narendranathan, W., (1982), "Serial Correlation and the Fixed Effects Model", *The Review of Economic Studies*, 49(4), pp.533-549

- Birdsall, N., Kharas, H. J., Mahgoub, A. ve Perakis, R. (2010). *Quality of Official Development Assistance Assessment*. Washington, DC: Center for Global Development.
- Briceño-Garmendia, C., Estache, A. ve Shafik, N. (2004). *Infrastructure Services in Developing Countries: Access, Quality, Costs, and Policy Reform* (Vol. 3468), World Bank Publications.
- Burnside, C. ve Dollar, D. (2000). Aid, policies, and growth. *American economic review*, 90(4), 847-868.
- Driscoll, J. C. ve Kraay, A. C. (1998). "Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data", *Review of economics and statistics*, 80(4), 549-560.
- Durbarry, R., Gemmell, N. ve Greenaway, D. (1998). *New Evidence on The Impact of Foreign Aid on Economic Growth* (No. 98/8), CREDIT Research paper.
- Eom, T.H., Lee, S.H. ve Xu, H. (2008). Introduction to Panel Data Analysis: Concepts and Practices. In Miller, G.J. & Yang, K. (Eds.), *Handbook of Research Methods in Public Administration* (pp. 571- 587). Middletown, Pennsylvania: CRC Press
- Freire, C. (2011). *Productive Capacities in Asia and The Pacific*, Working Papers Macroeconomic Policy and Development Division (MPDD).
- Galiani, S., Knack, S., Xu, L. C. ve Zou, B. (2017). "The Effect of Aid on Growth: Evidence from a Quasi-Experiment", *Journal of Economic Growth*, 22, 1-33.
- Gnangnon, S. K. (2021). "Productive Capacities, Economic Growth and Economic Growth Volatility in Developing Countries: Does Structural Economic Vulnerability Matter?", *Journal of International Commerce, Economics and Policy*, 2550001.
- Gondwe, G. ve Mbonigaba, J. (2022). "Foreign Aid and Economic Infrastructure in the Common Market for East and Southern Africa (COMESA)", *Journal of the Knowledge Economy*, 1-26.
- Greene, W. (2000) *Econometric Analysis*, Upper Saddle River, New Jersey: Prentice-Hall.
- Gujarati, D. (2003), *Basic Econometric*, Fourth Edition, McGraw Hill, USA.
- Gujarati, D. ve Porter, (2009). *Basic Econometric*, fifth Edition, McGraw Hill, USA.
- Güriş, S. (2015). Panel veri ve Panel Veri Modelleri, *Stata ile Panel Veri Modelleri* (Ed. Selahattin Güriş), Der Kitabevi, 2015.
- Hsiao, C. (2003). Analysis of panel data second edition. *Econometric society monographs*, Cambridge University Press.
- Hynes, W. ve Lammersen, F. (2017). *Facilitate Trade for Development: Aid for Trade*, Asian Development Bank Institute. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/229981/adbi-wp670.pdf>
- Jena, N. R. ve Sethi, N. (2020). "Foreign Aid and Economic Growth in Sub-Saharan Africa", *African Journal of Economic and Management Studies*, 11(1), 147-168.
- Kaya, O., Kaya, I. ve Gunter, L. (2012). "Development Aid to Agriculture and Economic Growth", *Review of Development Economics*, 16(2), 230-242.
- Kharas, H. (2007). Trends and Issues in Development Aid, *Wolfensohn Center for development working paper*, (1).
- Kraay, A. (2006). Aid, growth, and poverty. *The Macroeconomic Management of Foreign Aid: Opportunities and Pitfalls*, International Monetary Fund, 61-84.
- Kühl, S. (2009). "Capacity Development As The Model for Development Aid Organizations", *Development and Change*, 40(3), 551-577.
- Lensink, R. ve White, H. (2001). "Are There Negative Returns to Aid?", *Journal of Development Studies*, 37(6), 42-65.
- Maruta, A. A., Banerjee, R., ve Cavoli, T. (2020). "Foreign Aid, Institutional Quality and Economic Growth: Evidence from The Developing World", *Economic Modelling*, 89, 444-463.
- Minoiu, C. ve Reddy, S. G. (2010). "Development Aid and Economic Growth: A Positive Long-Run Relation", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 50(1), 27-39.

- Moreira, S. B. (2005). "Evaluating The Impact of Foreign Aid on Economic Growth: A Cross-Country Study", *Journal of Economic Development*, 30(2), 25-48.
- OECD (2023). *ODA by sector (indicator)*, <https://doi.org/10.1787/a5a1f674-en> (accessed on 11 Ocak 2023).
- Ovaska, T. (2003). *The Failure of Development Aid*, Cato J., 23, 175.
- Pesaran, M. H. (2004). *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*, IZA Discussion Papers 1240, Institute of Labor Economics (IZA).
- Petterson, J. (2007). "Foreign Sectoral Aid Fungibility, Growth and Poverty Reduction", *Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association*, 19(8), 1074-1098.
- Saidon, R., Yusop, Z., Ismail, N. W. ve Hook, L. S. (2013). "Sectoral Foreign Aid and Income İnequality", *International Journal of Economics and Finance*, 5(9), 117-122.
- Selaya, P. ve Thiele, R. (2010). "Aid and Sectoral Growth: Evidence from Panel Data", *The Journal of Development Studies*, 46(10), 1749-1766.
- Ssozi, J., Asongu, S. ve Amavilah, V. H. (2019). "The Effectiveness of Development Aid for Agriculture in Sub-Saharan Africa", *Journal of Economic Studies*, 46(2), 284-305.
- UNDP (2011). "Programme of Action for the Least Developed Countries for the Decade 2011-2020", *Fourth United Nations Conference on the Least Developed Countries*, İstanbul, 9-13 May 2011. <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/en-az-gelismis-ulkeler-2011-2020-eylem-planı> (18.05.2023).
- UN (2016). *Committee for Development Policy, Report on the eighteenth session (14-18 March 2016)*, Economic and Social Council Official Records, 2016 Supplement No. 13 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/096/70/PDF/N1609670.pdf?OpenElement> (18.05.2023).
- UNCTAD (2022), <https://unctadstat.unctad.org/EN/Pci.html>, (18.05.2023).
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). *Panel Veri Ekonometrisi, Stata Uygulamalı*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Villanthenkodath, M. A. ve Mushtaq, U. (2021). "Modelling The Nexus Between Foreign Aid and Economic Growth: A Case Of Afghanistan and Egypt", *Studies of Applied Economics*, 39(2).
- Wooldridge, J.M. (2009). *Econometrics: Panel Data Methods*. In: Meyers, R. (eds) *Encyclopedia of Complexity and Systems Science*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-0-387-30440-3_167
- Woodward, R. (2023). *Development Assistance Committee*, *Encyclopedia Britannica*, 20 Mar. 2023, <https://www.britannica.com/topic/Development-Assistance-Committee> . (28.06.2023).
- World Bank (2023). *World Development Indicators*, (18.05.2023)

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.11.2023 ✓Accepted/Kabul:22.12.2023

DOI:10.30794/pausbed.1384438

Research Article/Araştırma Makalesi

Koç, S. ve İzer, B. C. (2024). "Sosyal Medya Kullanımının Finansal Okuryazarlığa Etkisi: Sivas İli Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 65-89.

SOSYAL MEDYA KULLANIMININ FİNANSAL OKURYAZARLIĞA ETKİSİ: SİVAS İLİ ÖRNEĞİ

Selahattin KOÇ*, Berkay Cem İZER**

Öz

Finansal okuryazarlık, bireylerin gelir, mali durum, tasarruf ve yatırım araçları gibi konularda bilgi sahibi olmalarını ve bunları etkili bir şekilde yönetmelerini sağlayan beceriler bütünüdür. Sosyal medya platformları, bireylerin internet üzerinden içerik oluşturmasına ve dağıtmasına olanak tanıyan web 2.0 teknolojisinin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu araştırmanın amacı, anket verilerini kullanarak Sivas ilindeki bireylerin sosyal medya kullanımının finansal okuryazarlık üzerindeki etkisini incelemektir. Cinsiyetin internet kullanıcılarının temel ekonomi ve finans bilgilerine ve bunların sosyal ağ kullanımlarıyla ilişkisine etkisi bulunsa da finansal tutum ve davranışlarında önemli bir farklılık tespit edilmemiştir. Yaş açısından sadece finansal araç yorumlamaları için anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Eğitim düzeyinde finansal okuryazarlık durumları, finansal tutum ve davranışları, sosyal ağ tercihleri, sosyal ağ kullanımı, finansal videoların yeterli bulunulması ve finansal araçların görsel yorumlanması arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Meslek düzeyinde tüm değişkenlerde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Gelir düzeyinde ise sadece sosyal ağ kullanımı ile finansal araçların görsel yorumlanması arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Anahtar kelimeler: *Finansal okuryazarlık, Finansal eğitim, Sosyal medya, Web.*

THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA USAGE ON FINANCIAL LITERACY: THE CASE OF SIVAS PROVINCE

Abstract

Financial literacy is a set of skills that enables individuals to have knowledge about and effectively manage issues such as income, financial status, savings and investment instruments. Social media platforms have emerged with the development of Web 2.0 technology, which allows individuals to create and distribute content over the Internet. The aim of this study is to examine the impact of social media use on the financial literacy of individuals in Sivas Province using survey data. Although gender has an impact on the basic economic and financial knowledge of internet users and its relationship with the use of social networks, no significant difference was found in financial attitudes and behaviours. With regard to age, no significant difference was found only for the interpretation of financial instruments. In terms of education level, a significant difference was found between financial literacy, financial attitudes and behaviours, social network preferences, social network use, appropriateness of financial videos and visual interpretation of financial instruments. At the occupational level, significant differences were found for all variables. At the income level, only the use of social networks and visual interpretation of financial instruments were not significantly different.

Keywords: *Financial literacy, Financial education, Social media, Web.*

*Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, SİVAS.

e-posta: skoc@cumhuriyet.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4285-5632>)

**Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, SİVAS.

e-posta: izerberkay20@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-6810-7603>)

1. GİRİŞ

İnsanlar ekonomik gelişmelerle birlikte kendilerine uygun olan çeşitli ödeme araçlarını kullanarak ödemelerini yapmışlardır. Finansal okuryazarlık, bireylerin ekonomik durumlarını ve geleceklerini etkileyen finansal kararlar alırken bilinçli ve mantıklı olmalarını sağlayan bir kavramdır. Bu kavram sayesinde bireyler, ekonomik krizlerde veya satın alma güçleri düştüğünde harcamalarını kontrol altında tutabilir, kısıtlı kaynaklarını verimli bir şekilde kullanabilir ve finansal bilgilerini geliştirerek pratiğe dökebilirler. Bu nedenle finansal okuryazarlık, bireylerin finansal refahlarını artırmak için çok önemlidir (Bağcı, Arabacı 2019: 69).

Bireyler finansal davranışlarını gerçekleştirirken ailelerinden aldıkları finansal bilgileri uygulamaktadırlar. Finansal davranışların doğru ve tutarlı sonuçlar vermesi için finansal bilgi ve deneyimlerin önemi büyüktür. Finansal okuryazarlık bireylerin; becerilerini, bilgi ve tutumlarını finansal kararlarında kullanmaları, bunları bir davranış haline getirmeleri şeklinde tanımlanabilir. (Özkale, 2018: 17-18).

Finansal kavramlar, bireylerin ekonomik hayatlarında sıklıkla karşılaştıkları ve kullandıkları ancak genelde tam olarak anlamadıkları veya bilmedikleri terimlerdir. Bu kavramlar günlük hayatta ve iktisadi anlamda farklı şekillerde kullanılabilir ve farklı anlamlara gelebilir. Bu farklılıkların kaynağı ise matematik, istatistik ve teknik bilgiler gibi alanlardaki bilgi eksikliği veya yetersizliğidir. Bu kavramlara borçlanma, birikim, finansal varlık yönetimi, yatırım ve yatırım araçları, gelir terimleri örnek olarak verilebilir. (Öztürk, 2021: 4-5).

Finansal bilgiye sahip olmanın bireylerin finansal kararlarını nasıl etkilediği son yıllarda daha çok önem kazanmıştır. Finansal ürünleri doğru kullanabilen, yatırım yapabilen ve finansal riskleri yönetebilen bireyler hem kendileri hem de ülke ekonomisi için fayda sağlamaktadırlar. Finansal bilgisi yetersiz olan bireyler ise karşılaştıkları finansal sorunlarda zarar görebilmekte ve ekonomik istikrarsızlığa katkıda bulunabilmektedirler. Bu nedenle bireylerin risk ve getiri analizi yaparak yatırım kararları almaları gerekmektedir (Bayrakdaroğlu, Bilge 2018: 98).

Sosyal medya, internet erişimi olan bireyler için sınırsız bir bilgi kaynağı ve etkili bir iletişim aracıdır. Sosyal medya bireylerin fikir alışverişinde bulunmalarını, ortak amaçlar için birlikte hareket etmelerini, tavsiye ve rehberlik alıp vermelerini sağlar. Ayrıca sosyal medya merkezli, bariyersiz ve sınırsız bir iletişim ortamıdır. Bireyin kendini geliştirmesi için çeşitli yazılara ulaşmasını sağlar, ortak ilgi alanlarına sahip grupların iletişim halinde olmalarını ve çok geniş alanlarda yorum yapma ve iş birliği yapma fırsatı sunar (Amedie, 2015: 3).

Sosyal medya, web tabanlı platformlar vasıtasıyla bireylerin iletişim ve sosyalleşme fırsatı elde ettiği, diğer kullanıcılarla bağlantı oluşturduğu, kendilerini tanıttığı ve çeşitli içerikler yayınladığı sitelerdir. Sosyal medyanın farklı türleri mevcuttur. Bunlardan bazıları şöyledir: Sosyal ağlar, bloglar, mikrobloglar, medya paylaşım ağları, tartışma forumları, tüketici inceleme ağları, yer işareti ve içerik iyileştirme ağları (Uluç ve Yarcı, 2017: 89).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Finansal okuryazarlık ülkemizde ve dünyada çeşitli çalışmalara konu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Yapılan araştırmalar sadece ülkemizin değil OECD ülkeleri arasında da finansal okuryazarlığın düşük olduğunu göstermektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde finansal okuryazarlık seviyesinin yetersiz olması, sermaye piyasalarının büyümesini kısıtlayan bir faktör olmaktadır. Finansal okuryazarlık konusunda ülkemizdeki çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır (Aydın, 2018: 14).

Ağaç (2020), dijital okuryazarlık düzeyinin finansal okuryazarlık üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu amaçla Isparta, Antalya ve Burdur illerinde 1.115 kişiye yüz yüze anket uygulanmıştır. Ankette bireylerin dijital ve finansal okuryazarlık bilgileri ölçülmüştür. Yapısal eşitlik modeli kullanarak veriler analiz edilmiştir. Analiz sonucunda dijital okuryazarlığın finansal okuryazarlığı dolaylı yoldan etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada bireylerin bu iki alanda daha fazla bilgi ve kavram öğrenmelerinin faydalı olacağı önerilmiştir.

Alkaya ve Yağlı (2015) tarafından yapılan bir çalışmada, finansal okuryazarlık teorik olarak incelenmiş ve literatürdeki ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmada, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF öğrencileriyle anket uygulanmış ve çoğu öğrencinin para yönetimi ve harcama konusundaki bilgi ve becerilerinin birincil kaynağının aile olduğu belirlenmiştir. Ekonomi ve finans gelişmelerini takip etme konusunda öğrencilerin

%61,6'sı interneti, %31,9'u televizyonu tercih etmektedir. Bu sonuçlar, internet ve televizyonun finansal eğitimde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ancak, öğrencilerin çoğu (%61,6) temel düzeydeki finans bilgisinde başarısız olduğunu belirtmiştir. Bu durum, bireylerin finansal farkındalıklarını yükseltmek için finansal okuryazarlık eğitimine ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Er vd.nin 2014'teki çalışması, lisans eğitim programlarının finansal okuryazarlık üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bulgular, lisans öğrencilerinin %31,7'sinin yüksek, %30,1'inin orta ve %16'sının düşük seviyede finansal okuryazarlık düzeyine sahip olduğunu göstermiştir. Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyeleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. İİBF ve mühendislik öğrencilerinin okuryazarlık seviyeleri karşılaştırıldığında, ekonomi ile ilgili ders sayısı çeşitliliği ve sayısı nedeniyle anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Finansal ürün tercihinde bilgi kaynakları, lisans alanlarına göre benzer bulunmuş ve en etkili bilgi kaynağı bankalardan alınan bilgiler olarak belirlenmiştir.

Kılıç vd.nin (2015) yaptığı çalışmada, Gaziantep Üniversitesi'ndeki lisans öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri %48 ile düşük bulunmuştur. Öğrencilerin en başarılı olduğu alan bireysel bankacılık, en zayıf oldukları alan ise yatırımla ilgilidir. Çalışmada ayrıca erkek öğrencilerin finansal okuryazarlık bilgisi kadınlardan daha yüksek bulunmuştur. İİBF fakültesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri, finans alanında verilen dersler sayesinde yüksek çıktığı aktarılmıştır.

Canöz'ün (2016) yaptığı çalışmada Türkiye'deki internet ve sosyal medya kullanımının sosyo demografik özelliklere göre farklılıkları ve marka algısı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırmaya göre Türkiye'de yaşayan insanların büyük çoğunluğu (%78.5'i) internet kullanmaktadır, bu kullanıcıların %93.7'si haftada en az 3 gün internete girmektedir. Kullanıcıların %62.6'sı internete girdiklerinde 1-5 saat arasında zaman geçirmektedir. Çalışmada internet ve sosyal medya kullanımının, eğitim seviyesi, yaş ve medeni durum gibi sosyo-demografik özelliklere göre değiştiği belirtilmiştir. Bekarlar ve öğrencilerin genellikle evlilere ve ev hanımlarına göre internette daha fazla zaman geçirdiği bulgusuna erişilmiştir. Ayrıca sosyal ağ kullanımının, evlilerin bekarlara, kadınların erkeklere ve ortaokul mezunları, lise ve üniversite mezunlarına göre daha sık olduğu şeklinde sosyo-demografik farklılıklar gösterdiği bildirilmiştir. Çalışmaya göre, sosyal ağ kullanıcılarının %92.5'i sosyal imleme sitelerini kullanırken, %81.7'si video paylaşım sitelerini takip edip video izlemektedir. Sosyal ağlarda markalarla ilgili yapılan yorum ve içerikler, kullanıcıların %73.9'unu etkilemektedir.

Karaa ve Kuğu'nun (2016) çalışması, üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini ve bu okuryazarlığın sosyal medya kullanımıyla olan ilişkisini incelemektedir. Çalışmanın birincil amacı, üniversite öğrencilerinin temel ve ileri düzeydeki finansal okuryazarlık seviyelerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, 1.119 üniversite öğrencisine anket uygulanmış ve ileri düzey finansal okuryazarlık ile temel düzey finansal okuryazarlık arasında önemli bir ilişki bulunmuştur. Çalışmanın ikinci amacı, sosyal medya kullanımı ile finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırma sonuçlarına göre, ünlü ekonomistlerin sosyal medya hesaplarını takip etmek, finans konularında bilgi edinmek ve finans ders materyallerine maruz kalmak, ileri düzey finansal okuryazarlığı artırmaktadır. Üçüncü olarak, çalışma, demografik faktörlerin finansal okuryazarlık üzerindeki etkisini incelemiştir. Sonuçlar, finansal okuryazarlık düzeyinin yaş, sınıf ve ana çalışma alanlarına göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Son olarak, çalışma, üniversite öğrencilerinin finansal ve ekonomik haber ve verileri yorumlama becerilerine olan güvenlerini değerlendirmiştir. Bulgular, üniversite öğrencilerinin finansal ve ekonomik bilgileri yorumlama becerilerine aşırı güvendiklerini göstermektedir. Bu bulgular, finansal okuryazarlık eğitiminin önemini vurgulamaktadır.

Çetiner ve Çilingirtürk'ün (2019) çalışması, üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini ve sosyal medya kullanımıyla olan ilişkisini incelemiştir. Beklenen demografik farklılıklar bulunamamış, ancak yüksek gelirli bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin daha yüksek olabileceği belirlenmiştir. Cinsiyet açısından anlamlı bir fark bulunamamış, bu durum ekonomik yaşamdaki cinsiyet eşitliğine işaret etmiştir. Eğitim seviyesi, finansal okuryazarlık üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmamıştır, ancak bu durum, araştırma kitlesinin çoğunlukla yüksek eğitimli bireylerden oluşmasından kaynaklanabilir. Çalışmanın bir başka bulgusu, sosyal ağların ve internetin ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etme amacıyla kullanılmasının, finansal okuryazarlığı doğru yönde ve anlamlı bir şekilde etkilediğidir.

Doğan'ın (2018) yaptığı çalışmada, Z, Y ve X kuşakları arasındaki finansal okuryazarlık düzeyleri karşılaştırılmıştır. Çalışma, Z kuşağının finansal okuryazarlık düzeyinin oldukça düşük olduğunu, X kuşağının finansal okuryazarlık düzeyinin de düşük olduğunu, ancak Y kuşağının finansal okuryazarlık düzeyinin diğer kuşaklara göre daha yüksek olduğunu bulmuştur. Çalışmada, katılımcıların finansal okuryazarlık düzeyini belirlemek için 10 adet çoktan seçmeli soru kullanılmış ve katılımcıların genellikle faiz hesaplamasında başarılı olduğu, ancak yatırım çeşitlendirme konusunda bilgi düzeyinin yetersiz olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, erkeklerin finansal okuryazarlık düzeyinin kadınlardan daha yüksek olduğu ve bu durumun geleneksel cinsiyet rollerinden kaynaklandığı bulunmuştur. Medeni durumun finansal okuryazarlık düzeyini etkilemediği görülmüştür. Sonuç olarak, Y kuşağının finansal okuryazarlık düzeyinin Z kuşağından daha yüksek olduğu ve bu durumun Y kuşağının çalışma hayatında daha aktif olmasından kaynaklandığı belirlenmiştir. Çalışma, finansal okuryazarlık eğitimlerinin her kuşağın farklı özelliklerini göz önünde bulundurarak hazırlanması gerektiğini önermektedir.

Ergüt vd'nin 2020 tarihli çalışması, Türkiye'deki bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerini ve bu düzeylerin sosyo-demografik özelliklere göre nasıl değiştiğini incelemektedir. Çalışma, Türkiye'deki nüfusun %10'unun servetin %90'ına sahip olduğunu ve çoğu bireyin kısıtlı gelirleri ile geçim kaygısı taşıdığını belirtmektedir. Çalışmada, genç neslin daha çok anı yaşamaya dayalı bir yaklaşıma sahip olduğu, ancak eğitilmiş kesimde finans kariyeri hedefleyen ve bu yönde tutum sergileyen bireylerin finans konusunda bilgi sahibi olduğu bulgusuna erişilmiştir. 25 yaş üstü bireylerin, gelirlerini artırmak için sosyal ağları takip ederek birikimlerini finansal araçlarla değerlendirmeye çalıştığı belirlenmiştir. Çalışma, finansal okuryazarlık ile gelir veya varlık ilişkisi hakkında yapılan çalışmalara pek fazla rastlanmadığını, ancak eğitimin finansal okuryazarlık üzerinde etkili bir gösterge olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak, çalışma, sosyal ağ kullanımının finansal okuryazarlık durumları üzerinde etkili olduğunu ve bundan sonraki çalışmalarda sosyal ağ ve etkileşimlerinin de ölçülmesinin yararlı olacağını belirtmiştir.

Bayraktaroğlu ve Bilge'nin (2018) Muğla'da kadınların finansal konularda risk algıları, finansal okuryazarlık seviyeleri ve finansal eğitimleri üzerine yaptıkları bir çalışmada finansal eğitimin kadınların finansal okuryazarlık seviyesini artırdığı ve finansal okuryazarlık ve eğitim düzeyleri farklı olan katılımcıların demografik özelliklerinin de farklı olduğu belirlenmiştir.

Gök ve Coşkun'un (2020) Z kuşağı bireylerin finansal tutum, algı ve harcama davranışları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada ise finansal okuryazarlıkları düşük olan Z kuşağı bireylerin günlük harcamalarının yüksek olduğu varsayımı test edilmiş ve doğrulanmıştır. Ayrıca, Z kuşağı bireylerin finansal okuryazarlık eğitimi alarak daha bilinçli harcama ve tasarruf edebilecekleri belirtilmiştir.

Pamukçuoğlu'nun (2019) çalışmasında, Ankara ve İstanbul'da yaşayan 18 yaş ve üzeri bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerini ve bu düzeylerin sosyal medya ve kitlesel iletişim araçları kullanımıyla olan ilişkisini incelemiştir. Çalışma, bireylerin %72,9'unun giderlerini kısıp tasarruf yoluna başvurduğunu, %44,4'ünün ise kredi kartı kullandığını bulmuştur. Çalışma, katılımcıların %81,6'sının para yönetimini ailelerinden öğrendiğini ve finansal eğitimin temelini aile içinde atıldığını belirtmiştir. Ayrıca, katılımcıların %68,6'sının düzenli olarak tasarruf ettiğini ve tasarruf etmenin öncelikli sebebinin gelecekteki hayat standardını yükseltmek olduğunu bulmuştur. Çalışma, erkeklerin finansal okuryazarlık düzeyinin kadınlardan daha yüksek olduğunu ve medeni durumun finansal okuryazarlık düzeyini etkilemediğini belirtmiştir. Sonuç olarak, çalışma, finansal okuryazarlık düzeyi düşük olan grupların finansal okuryazarlık düzeylerinin geliştirilmesi için adımların atılması gerektiğini belirtmiştir.

Darıcı vd'nin (2023) yaptıkları bir araştırma, demografik değişkenler ile finansal okuryazarlık arasındaki ilişkileri karşılaştırmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, cinsiyet değişkeninin finansal okuryazarlık üzerinde bir etkisi bulunmazken, eğitim değişkeninin etkili olduğu bulgusuna erişilmiştir. Yaşa göre, 18-25, 26-35 ve 36-50 yaş arası bireylerin finansal ilgi düzeylerinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bölgesel olarak, Marmara ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri'nin finansal okuryazarlık ilgisi, Doğu Anadolu Bölgesi'ne göre daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca, gelir düzeyinin de finansal okuryazarlık üzerinde etkili olduğu araştırmanın bulguları arasında yer almıştır. Araştırma, finansal okuryazarlık konusunu alt boyutları ile incelemiş ve yeni kanıtlar sunmuştur. Ancak, araştırma sadece demografik faktörlere odaklanmıştır ve bu da araştırmanın temel kısıtını oluşturmaktadır.

Ceyhan ve Tosun'un (2023) yaptığı bir araştırma, finansal bilgi, tutum, davranışlar ve sosyo-demografik niteliklerin, kişilerin tasarruf kararlarında ne düzeyde etkili olduğunu anlamayı ve bu niteliklerin birbirleriyle olan ilişkilerini test etmeyi amaçlamıştır. Araştırma, Bartın ilinde ikamet eden ve kamu veya özel sektörde çalışan toplam 476 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, finansal okuryazarlık düzeyi ile katılımcıların çalıştıkları kurum tipi, hane halkı geliri, kredi kartı kullanma durumu, yaş, eğitim düzeyi ve aylık gelirleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, tasarruf yapma durumu ile hane halkı gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ek olarak, tasarruf davranışlarının yaşa, aylık gelire, medeni duruma, finansal gelişmeleri takip etme sıklığına ve finansal okuryazarlık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur.

Çetinkaya (2023) tarafından, finansal okuryazarlık seviyesi ile para yönetimi arasındaki bağlantıyı belirlemek amacıyla bir çalışma yürütülmüştür. Bu ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi kullanılmıştır. Ek olarak, katılımcıların finansal okuryazarlık seviyeleri ve para yönetimi alışkanlıklarının demografik özelliklere göre nasıl değiştiğini belirlemek için çeşitli analizler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların finansal okuryazarlık seviyeleri temel ve ileri düzey olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, finansal okuryazarlık ve para yönetimi arasında olumlu bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, katılımcıların finansal okuryazarlık seviyeleri ve para yönetimi alışkanlıklarının, farklı demografik özelliklere sahip olanlar arasında değiştiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, katılımcıların çoğunun temel düzeyde finansal okuryazar olduğu, ancak ileri düzey finansal okuryazarlık yeteneklerine kısmen sahip olduğu belirlenmiştir.

Goyal ve Kumar (2020), 2000 ile 2019 yılları arasında hakemli dergilerde yer alan 502 makaleyi inceleyerek finansal okuryazarlık alanındaki literatürü sistematik bir şekilde değerlendirmişlerdir. Bu alanda yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu düşünen araştırmacılar, bibliyometrik analiz yöntemini kullanarak hem nicel hem de nitel bir çalışma sunmuşlardır. Çalışmada, alıntı ağı, sayfa sıralaması analizi, ortak alıntı analizi, içerik analizi ve yayın eğilimleri gibi tekniklerle finansal okuryazarlık alanının önemli çalışmaları, entelektüel yapısı ve araştırma boşlukları ortaya konmuştur. Çalışmada ayrıca, bibliyometrik analiz ile finansal okuryazarlık alanında öncü olan dergiler, ülkeler ve makaleler belirlenmiştir. Araştırmacılar, çalışmalarının sonucunda finansal okuryazarlık düzeyinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki insanlar arasında düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Bu nedenle, politika yapıcıların finansal okuryazarlığı ve finansal refahı artırmak için gerekli adımları atmaları gerektiğini vurgulamışlardır.

Atkinson ve Messy'nin (2012) yaptığı çalışmada 14 ülkede finansal okuryazarlık seviyeleri, finansal bilgi, davranış ve tutum değişkenleri açısından değerlendirilmiştir. Bu ülkelerin finansal bilgi puanı ortalama yüzde 51, finansal davranış puanı ortalama yüzde 50,8 ve finansal tutum puanı ortalama yüzde 53 olarak hesaplanmıştır. Çalışmada ayrıca, finansal bilgi ile davranış arasında ve finansal davranış ile tutum arasında olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Jorgensen ve Savla'nın (2010) çalışması, genç yetişkinlerin finansal okuryazarlığı üzerinde algılanan ebeveyn etkisinin önemini vurgulamaktadır. Bu çalışma, 420 üniversite öğrencisi üzerinde yapılmış ve Üniversite Öğrencileri Finansal Okuryazarlık Anketi (CSFLS) kullanılmıştır. Bulgular, algılanan ebeveyn etkisinin, öğrencilerin finansal tutumları üzerinde doğrudan ve orta derecede anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ancak, bu etki finansal bilgi üzerinde görülmemiştir. Bununla birlikte, finansal tutumun aracı rolü ile algılanan ebeveyn etkisi, finansal davranış üzerinde dolaylı ve orta derecede anlamlı bir etkiye sahip olmuştur.

Adeleke'nin (2013) yaptığı bir çalışma, üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri üzerinde cinsiyet veya cinsiyet rolünün herhangi bir etkisi olmadığını göstermiştir. Bu çalışma, öğrencinin okuldaki yılı ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, katılımcıların yaşları ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasında da anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çalışma, öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri ile Bem Cinsiyet Rol Ölçeğinin (BSRI) eril, dişil, androjen ve farklılaşmamış kategorileri arasında herhangi bir ilişki bulamamıştır.

Henager ve Cude (2016) tarafından yapılan bir çalışma, çeşitli yaş grupları arasında finansal okuryazarlık ve finansal davranışlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada yaş grupları 18-24, 25-34, 35-44, 45-54, 55-64 ve 65 ve üzeri olarak belirlenmiştir. Tüm örnekleme bakıldığında hem nesnel hem de öznel finansal okuryazarlık

değişkenleri, uzun ve kısa vadeli finansal davranışlarla pozitif ilişkilidir. Yaş alt örneklemelerinde, genç yaş gruplarında öznel finansal bilgi veya güven, nesnel finansal bilgi veya öznel finansal yönetim becerisine kıyasla uzun ve kısa vadeli finansal davranışlarla daha güçlü bir şekilde ilişkili bulunmuştur. Daha büyük yaş gruplarında ise, nesnel finansal bilgi, diğer iki finansal okuryazarlık ölçütüne göre uzun vadeli finansal davranışla daha güçlü bir şekilde ilişkili bulunmuştur.

Swiecka vd.nin (2020) Polonya’da yaptıkları bir çalışmada finansal okuryazarlık seviyesini belirlemeyi ve finansal okuryazarlığın cinsiyete göre değişip değişmediğini araştırmıştır. Çalışmada, cinsiyetin erken yaşta finansal okuryazarlık üzerindeki etkisi incelenmiş ve daha geniş temalar dar temalar olarak adlandırılan temalarla karşılaştırılmıştır. Araştırmanın bulguları, Polonya’daki gençlerin finansal bilgi düzeyinin genel olarak iyi ve kısmen çok iyi olduğunu göstermektedir. Katılımcıların %45.3’ü ortalama düzeyde bir puan elde ederken, %43.8’i finansal bilgi konusunda yüksek seviyede bir puan elde etmiştir. Çalışmada bu bulgulardan gençlerin finansal karar alma süreçlerinde rasyonel davranabildikleri çıkarımı yapılmıştır. Ayrıca çalışmada, cinsiyetin finansal davranış ve finansal araçların kullanımı üzerinde bir fark yarattığı görülmüştür, ancak cinsiyetin finansal bilgi düzeyi üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı vurgusu yapılmıştır. Ayrıca, erkeklerin finansal okuryazarlık düzeyi kadınlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Ansari vd.nin (2023) yaptıkları araştırmada, finansal bilginin belirleyicileri ve anlayışı incelenmiştir. Araştırmada, kadınlar arasında finansal okuryazarlığa öncelik verilmesi gerektiği, kamu sektörü çalışanlarının finansal okuryazarlıklarını geliştirmek için finansal farkındalık programlarına ihtiyaç olduğu ve 24 yaşından küçüklerin finansal okuryazarlık düzeyinin yaşlılara göre daha düşük olduğu bulgusuna erişilmiştir. Ayrıca, aylık gelirleri 5.000 SR ile 15.000 SR arasında değişen kişilerin, daha yüksek gelire sahip olanlara kıyasla finansal okuryazarlık konusunda daha düşük performans gösterdiği tespit edilmiştir.

Böhm’ün (2023) yaptığı bir araştırmada, finansal okuryazarlık düzeyi üzerinde en büyük etkiye sahip olan faktörlerin belirlenmesi ve bu etkinin büyüklüğünün analiz edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma, Slovakya’daki Žilina Üniversitesi’nde öğrenim gören 363 birinci sınıf öğrencisini kapsamaktadır. Araştırma, beş grup faktörün finansal okuryazarlık düzeyi üzerindeki etkisini değerlendiren bir anket ve bir test olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın sonuçları, öğrencinin cinsiyeti, babanın eğitimi, ailenin finansal geçmişi ve öğrencinin yarı zamanlı çalışma deneyiminin finansal okuryazarlığın en önemli belirleyicileri olduğunu göstermektedir. Bu faktörlerin belirlenmesinin, finansal okuryazarlık eğitiminin belirlenen eşitsizlikleri azaltacak şekilde düzenlenmesine yardımcı olabileceği yorumu yapılmıştır.

Angelica vd.nin (2023) çalışması, Z kuşağının finansal okuryazarlık düzeylerini ve bu düzeylerin sosyal medya ve içerik türlerine bağlı olarak nasıl değiştiğini incelemektedir. Çalışma, sosyal medyada sunulan finansal içeriğin, sosyal medya ve içerik türlerinin sayısı, içerik oluşturucuların ve izlenen konuların sayısı ve süresi ile ölçüldüğünü belirtmektedir. Finansal okuryazarlık ise finansal tutum, davranış ve bilgi ile ölçülmüştür. Bu araştırma, nicel yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmiş ve veriler, çevrimiçi bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmada, Endonezya’nın Java ve Sumatra bölgelerinden 287 örneklem toplanmış ve bu örneklemelerin 222’si finansal içerik izleyicisi olarak belirlenmiştir. Çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda, finansal içeriklerin finansal okuryazarlığı %20,4 oranında etkilediği bulunmuştur. İzlenen toplam finansal konu miktarı, finansal okuryazarlık üzerinde en önemli etkiye sahipken, finansal içerik izlemek için kullanılan toplam sosyal medya miktarının önemli bir negatif etkisi olduğu belirlenmiştir. ANOVA analizi sonucunda, finansal içerikleri en sık YouTube üzerinden izleyen kişilerin, en yüksek finansal okuryazarlık puan ortalamasına sahip olduğu belirlenmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Finansal okuryazarlık; ekonomi bilgisi, bütçe yönetimi ve yatırım gibi konuları içermektedir. Bu kavram, bireylerin finansal durumlarını anlamalarını ve yönetmelerini sağlar. Bu nedenle, finansal okuryazarlık, bireylerin ekonomik kararlarını bilinçli bir şekilde alabilmeleri için önemlidir. (Yardımcıoğlu, Yörük 2016: 174)

Günümüzde internet, milyarlarca kişi tarafından kullanılan bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu kullanıcılar, sosyal medya aracılığıyla finansal bilgilere erişir ve yatırım tavsiyeleri alır. Sosyal medyanın etkili kullanımı, finansal okuryazarlık düzeylerini yükseltmeye yardımcı olur. Bu durum, sosyal medyanın finansal bilgi erişimindeki önemini vurgular.

Bu çalışma, internet kullanıcılarının demografik özelliklerini (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, gelir vb.) temel ekonomi ve finans bilgileri, finansal davranış ve tutumları, finansal okuryazarlık durumları ile sosyal medya kullanımı arasındaki ilişkiyi belirlemeyi ve sosyal medyadaki finansal okuryazarlık durumlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

3.2. Araştırmanın Örnekleme

Çalışma anket yöntemi kullanılarak Sivas ili merkezinde yapılmıştır. Ana kütle olarak Sivas Merkez nüfusu olan 388.079 (cip.tuik.gov.tr 2021) kişi alınmıştır. Örneklem olarak 388.079 kişiden 0,05 anlamlılık seviyesinde %5'lik örneklem hatası ile 919 örneklem ile anket yapılmış olup geçersiz anketler çıkarıldığında 584 kişi ile analiz yapılmıştır. Ana kütledeki meslek grupları çalışana birim sayıları bilinmediği için şu formülden faydalanılmıştır:

$$n = \frac{z^2 \times \hat{p}(1 - \hat{p})}{\varepsilon^2}$$

%95 güven düzeyi için $z = 1.96$ olmaktadır.

ε örneklem hatası = %5 alınmıştır.

P değeri genel olarak bilinmediği için ana kütle için en iyi biçimde temsil etmek ve en yüksek değere ulaşmak amacıyla $p = \%50$ alınmıştır.

$$n = \frac{1,96^2 \times 0,5(1 - 0,5)}{0,05^2} = 384,16$$

Evren büyüklüğü 1,000,000 ve üzeri olduğunda, %5 örneklem hatası ve %95 güven aralığına sahip olma durumunda, örneklem sayısı genellikle 384 olarak kabul edilir (Yazıcıoğlu, Erdoğan 2004). Ancak, bu çalışmada güvenilirliği artırmak adına 919 kişi örneklem olarak seçilmiştir.

3.3. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada, veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Anket, 2019 yılında yayımlanan "Sosyal Ağların Finansal Okuryazarlık Üzerine Etkisi" başlıklı makaledeki ankete dayanarak hazırlanmıştır (Çetiner, Çilingirtürk 2019). Anket, ek sorular eklenerek genişletilmiştir. Ankette, demografik bilgileri toplamak için cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, gelir durumu ve sosyal ağ kullanım sıklığı gibi bilgiler yer almaktadır. Anketin ilk bölümü, internet kullanıcılarının temel ekonomi ve finans bilgilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Anketin ikinci ve üçüncü bölümleri, internet kullanıcılarının finansal tutum ve davranışlarını ölçmeyi hedeflemektedir. Anketin dördüncü bölümü, internet kullanıcılarının finansal okuryazarlık durumları ile sosyal ağ kullanımları arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlamaktadır. Anketin beşinci bölümü, internet kullanıcılarının sosyal medyadaki finansal okuryazarlık durumlarını ölçmeyi hedeflemektedir.

Anket, 919 kişiye yüz yüze ve online olarak uygulanmıştır. Anketin birinci bölümünde 1. – 14., 3. – 15., 4. – 20., 5. – 19. ve 11. – 18. sorular ters yönlü kodlanmıştır. Anketin ikinci bölümünde 17. – 25. sorular ters yönlü, 6. – 22., 10. – 23. ve 11. – 24. sorular aynı yönlü kodlanmıştır. Anketin üçüncü bölümünde 2. – 12., 8. – 9. ve 5. – 13. sorular ters yönlü, 1. – 4. sorular aynı yönlü kodlanmıştır. Anketin dördüncü bölümünde ise 3. – 6., 8. – 10., 7. – 11. ve 19. – 32. sorular aynı yönlü kodlanmıştır.

3.4. Araştırmanın Kısıtları

Bu çalışma, Sivas ilinde yaşayan internet kullanıcıları arasında meslek ve grup ayrımı gözetmeksizin bir anket uygulamasını içermektedir. Anket, başlangıçta yüz yüze gerçekleştirilmiş, ancak pandemi nedeniyle Google

Forms aracılığıyla online olarak da uygulanmıştır. Ankete katılan meslek grupları arasında mühendis ile teknik personeller, memurlar, işçiler, öğretmenler, öğrenciler, doktorlar, hemşireler, diğer sağlık çalışanları, ev hanımları ve esnaf bulunmaktadır. Ayrıca anket 2021 yılında gerçekleştirildiği için o dönemin gelir düzeyleri alınmıştır. Araştırmanın Sivas ilinde gerçekleştirilmesi ve belirli meslek gruplarına odaklanması, araştırmanın kısıtlılıklarını oluşturmaktadır. Ankette, demografik bilgiler dahil olmak üzere toplamda 100 soru yer almaktadır. Ancak, 919 kişiye uygulanan anketten 335'i ters kodlu sorularda başarısız olduğu için analize dahil edilmemiştir ve 584 anket analiz edilmiştir. Bu durum, bazı soruların güvenilirlik ortalamasını düşürdüğü için analizden çıkarılmasına neden olmuştur. Anketin ilk bölümündeki 2., 7., 9., 12., 16. ve 17. sorular, ikinci bölümündeki 5., 7., 8., 9., 10., 13., 14., 15., 21. ve 23. sorular ve üçüncü bölümündeki 1., 4., 8., 9. ve 11. sorular analiz dışı bırakılmıştır. Toplamda 79 soru üzerinden analizler gerçekleştirilmiş ve sonuçlar raporlanmıştır.

3.5. Araştırma Verilerinin Analizi

Anket verileri, analiz için IBM SPSS 22.0 programına aktarılmıştır. Parametrik test varsayımlarının (normal dağılım varsayımları) karşılanamaması durumunda (Kolmogorov – Smirnov), bağımsız iki grup arasındaki ölçümlerin karşılaştırılmasında Mann – Whitney U testi kullanılmıştır. Aynı şekilde, bağımsız birden fazla grup arasındaki ölçümlerin karşılaştırılmasında Kruskal – Wallis testi ve analiz sonucunda anlamlılık kararı verildiğinde gruplar arasındaki farkı belirlemek için Mann – Whitney U testi uygulanmıştır. Sayısal niteliksel verilerin değerlendirilmesinde 2*2 ve çok hücreli düzenlerde Ki-kare testi (χ^2) kullanılmıştır. Veriler, tablolarda aritmetik ortalama, medyan, standart sapma, minimum değer, maksimum değer, birey sayısı ve yüzde olarak sunulmuş ve hata düzeyi 0.05 olarak belirlenmiştir. Bazı verilerin analizinde, p değerinin 0,05 ile 0,10 arasında bulunması durumunda, daha geniş bir hata payı kabul edilmiştir. Bu nedenle, bu belirli veri setleri için hata düzeyi 0,10 olarak alınmıştır. (Bkz. Tablo 1, Tablo 9 ve Tablo 19).

4.ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmada analizi yapılan 584 bireyden 282'si (%48.3) kadın, 302'si (%51.7) erkek bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların %11.5'i 18-22 yaş, %15.4'ü 23-28 yaş, %24.7'si 29-35 yaş, %26.2'si 36-44 yaş ve %22.3'ü 45 ve üzeri yaş grubunu oluşturmaktadır. Katılımcıların %12.5'i ilköğretim mezunu, %20.5'i ortaöğretim mezunu, %12.5' ön lisans mezunu, %46.2'si lisans mezunu ve %8.2'si lisansüstü mezunu olmaktadır. Katılımcıların %8.4'ü mühendis ve teknik personel meslek grubuna, %11.1'i memur meslek grubuna, %10.1'i işçi meslek grubuna, %9.8'i öğretmen meslek grubuna, %10.3'ü öğrenci meslek grubuna, %10.8'i doktor meslek grubuna, %9.6'sı hemşire meslek grubuna, %9.4'ü diğer sağlık meslek gruplarına, %10.8'i ev hanımına, %9.8'i esnaf meslek grubuna dahildir. Katılımcıların gelir durumuna bakıldığında %26.2'si 0 – 2826 TL arası, %10.6'sı 2827 – 4000 TL arası, %36.5'i 4001 – 6000 TL arası, %21.6'sı 6001 – 10000 TL arası ve %5.1'i 10000 TL ve üzeri aldığı görülmektedir.

Tablo 1: Ekonomi, Finans ve Sosyal Ağ İlişkileri (Cinsiyet)

	Cinsiyet	N	Medyan	Minimum	Maksimum	p
Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans Bilgileri	Erkek	282	47.00	19.00	63.00	0.001*
	Kadın	302	43.00	21.00	61.00	
Finansal Tutum	Erkek	282	49.00	17.00	70.00	0.112
	Kadın	302	48.00	17.00	67.00	
Finansal Davranış	Erkek	282	30.00	12.00	40.00	0.614
	Kadın	302	30.00	13.00	40.00	
Finansal Okuryazarlık Durumları ile Sosyal Ağ kullanımı ilişkisi	Erkek	282	51.00	37.00	64.00	0.060*
	Kadın	302	50.00	33.00	64.00	

* p < 0.10 önemli

Çalışmanın temel düzeyde ekonomi ve finans bilgileri kısmı ile yapılan analiz sonuçlarına bakılacak olursa, cinsiyete göre internet kullanıcılarının temel düzeyde ekonomi ve finans bilgi düzeyleri puanları karşılaştırıldığında, cinsiyetler arası anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir (p < 0.10). Çalışmada yer alan internet kullanıcılarının finansal tutum ve davranış puanları karşılaştırıldığında cinsiyetler arası anlamlı farklılıklar bulunmamıştır (p >

0.10). İnternet kullanıcılarının finansal okuryazarlık durumları ile sosyal ağ kullanımları arasındaki ilişki puanları cinsiyete ait puanlar ile karşılaştırıldığında cinsiyetler arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. ($p > 0.10$).

Tablo 2: Sosyal Ağ Kullanımı ve Finansal Araçlar Bilgisi (Cinsiyet)

			Facebook	Twitter	Youtube	Haber Kanalları	Diğer	Toplam
Cinsiyet	Erkek	N	23	39	61	145	14	282
		Yüzde	8.2%	13.8%	21.6%	51.4%	5.0%	100.0%
	Kadın	N	26	33	61	163	19	302
		Yüzde	8.6%	10.9%	20.2%	54.0%	6.3%	100.0%
Toplam		N	49	72	122	308	33	584
Yüzde		8.4%	12.3%	20.9%	52.7%	5.7%	100.0%	

$$\chi^2 = 1.81$$

$$p = 0.771$$

$$p > 0.05 \text{ önemsiz}$$

Cinsiyete göre finansal araçlar hakkında bilgi edinmek yönünde sosyal ağlar arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir ($p > 0.05$).

Tablo 3: Finansal Piyasalar Videolarının Yeterliliği (Cinsiyet)

			Hayır	Evet	Toplam
Cinsiyet	Erkek	N	226	56	282
		Yüzde	80.1%	19.9%	100.0%
	Kadın	N	251	51	302
		Yüzde	83.1%	16.9%	100.0%
Toplam		N	477	107	584
Yüzde		81.7%	18.3%	100.0%	

$$\chi^2 = 0.86$$

$$p = 0.354$$

$$p > 0.05 \text{ önemsiz}$$

Cinsiyete göre finansal piyasalar hakkında videoların finansal okuryazarlığı sağlamada yeterli olup olmadığı incelendiğinde anlamlı farklılıkların olmadığı bulgusuna erişilmiştir ($p > 0.05$).

Tablo 4: Twitter'da Finansal Araçların Görsel Yorumları (Cinsiyet)

			Hayır	Evet	Toplam
Cinsiyet	Erkek	N	234	48	282
		Yüzde	83.0%	17.0%	100.0%
	Kadın	N	259	43	302
		Yüzde	85.8%	14.2%	100.0%
Toplam		N	493	91	584
Yüzde		84.4%	15.6%	100.0%	

$$\chi^2 = 0.85$$

$$p = 0.355$$

$$p > 0.05 \text{ önemsiz}$$

Cinsiyete göre Twitter içerisinde yapılan finansal araçların yorumlanması ile ilgili verilen görsellerin anlaşılır ve yeterli olma durumu karşılaştırıldığında anlamlı farklılıklara ulaşılmamıştır ($p > 0.05$).

Tablo 5: Ekonomi, Finans ve Sosyal Ağ İlişkileri (Yaş)

	Yaş	N	Medyan	Minimum	Maksimum	Sıra Ortalaması	p	KW
Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans Bilgileri	18-22	67	41.00	28.00	61.00	229,54	.001*	21.96
	23-28	90	44.00	32.00	60.00	295,31		
	29-35	144	44.00	25.00	63.00	286,56		
	36-44	153	44.00	19.00	61.00	281,03		
	45+	130	47.00	25.00	61.00	343,09		
Finansal Tutum	18-22	67	48.00	26.00	65.00	279,97	.021*	11.59
	23-28	90	50.00	17.00	67.00	342,06		
	29-35	144	49.00	17.00	70.00	300,65		
	36-44	153	48.00	25.00	69.00	280,20		
	45+	130	47.00	27.00	66.00	270,10		
Finansal Davranış	18-22	67	28.00	13.00	40.00	236,19	.001*	18.16
	23-28	90	31.50	12.00	40.00	329,33		
	29-35	144	30.50	15.00	40.00	302,26		
	36-44	153	29.00	13.00	38.00	266,98		
	45+	130	31.00	12.00	40.00	315,25		
Finansal Okuryazarlık Durumları ile Sosyal Ağ kullanımı ilişkisi	18-22	67	51.00	39.00	59.00	304,72	.001*	47.96
	23-28	90	51.00	36.00	63.00	319,07		
	29-35	144	52.00	37.00	64.00	331,82		
	36-44	153	51.00	35.00	61.00	309,74		
	45+	130	48.00	33.00	61.00	203,97		

* p < 0.05 önemli

Yaş gruplarına ilişkin temel düzeyde ekonomi ve finans bilgi düzey puanları ikişerli karşılaştırıldığında 18 – 22 ile 45+ yaş ve 36 – 44 ile 45+ yaş arasındaki farklılık önemli bulunurken ($p < 0.05$), diğer yaş grupları arasında anlamlı farklılıkların olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0.05$). Yaş gruplarına ilişkin finansal tutum puanları ikişerli karşılaştırıldığında 23 – 28 ile 45+ yaş arasındaki farklılık anlamlı bulunurken ($p < 0.05$), diğer yaş grupları arasında anlamlı farklılıkların olmadığı bulgusuna varılmıştır ($p > 0.05$). Yaş gruplarına ilişkin finansal davranış puanları ikişerli karşılaştırıldığında 18 – 22 ile 23 – 28 yaş, 18 – 22 ile 29 – 35 yaş ve 18 – 22 ile 45+ yaş arasındaki farklılık anlamlı bulunurken ($p < 0.05$), diğer yaş grupları arasında anlamlı farklılıkların olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0.05$). Yaş gruplarına ilişkin finansal okuryazarlık durumları ile sosyal ağ kullanımları arasındaki ilişki puanları ikişerli karşılaştırıldığında 18 – 22 ile 45+ yaş, 23 – 28 ile 45+ yaş, 29 – 35 ile 45+ yaş ve 36 – 44 ile 45 + yaş arasındaki farklılık anlamlı bulunurken ($p < 0.05$), diğer yaş grupları arasında anlamlı farklılıkların olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p > 0.05$).

Tablo 6: Sosyal Ağ Kullanımı ve Finansal Araçlar Bilgisi (Yaş)

			Facebook	Twitter	Youtube	Haber Kanalları	Diğer	Toplam
Yaş Grupları	18 – 22	N	1	14	18	28	6	67
		Yüzde	1.5%	20.9%	26.9%	41.8%	9.0%	100.0%
	23 - 28	N	10	17	24	36	3	90
		Yüzde	11.1%	18.9%	26.7%	40.0%	3.3%	100.0%
	29 – 35	N	14	17	30	80	3	144
		Yüzde	9.7%	11.8%	20.8%	55.6%	2.1%	100.0%
	36 – 44	N	10	17	33	81	12	153
		Yüzde	6.5%	11.1%	21.6%	52.9%	7.8%	100.0%
	45+	N	14	7	17	83	9	130
		Yüzde	10.8%	5.4%	13.1%	63.8%	6.9%	100.0%
Toplam		N	49	72	122	308	33	584
Yüzde		8.4%	12.3%	20.9%	52.7%	5.7%	100.0%	

$$\chi^2 = 39.86$$

$$p = 0.001$$

$$p < 0.05 \text{ önemli}$$

23 – 28 yaş grubundaki bireyler daha fazla oranda Facebook kullanmaktadır. 29 – 35 yaş grubundaki bireyler en yüksek oranda haber kanallarını, 36 – 44 yaş grubu en fazla haber kanallarını ve YouTube'u, 45+ yaş grubundaki bireyler ise en fazla haber kanallarını tercih etmektedir. 18 – 22 yaş grubu bireyler en fazla Twitter'ı ve Youtube'u kullanmaktadır.

Tablo 7: Finansal Piyasalar Videolarının Yeterliliği (Yaş)

			Hayır	Evet	Toplam
Yaş Grupları	18 – 22	N	52	15	67
		Yüzde	77.6%	22.4%	100.0%
	23 - 28	N	66	24	90
		Yüzde	73.3%	26.7%	100.0%
	29 – 35	N	121	23	144
		Yüzde	84.0%	16.0%	100.0%
	36 – 44	N	123	30	153
		Yüzde	80.4%	19.6%	100.0%
	45+	N	115	15	130
		Yüzde	88.5%	11.5%	100.0%
Toplam		N	477	107	584
Yüzde		81.7%	18.3%	100.0%	

$$\chi^2 = 9.62 \quad p = 0.047$$

$$p < 0.05 \text{ önemli}$$

Yaş gruplarına göre finansal piyasalar hakkında videoların finansal okuryazarlığı sağlamada yeterli olup olmadığı incelendiğinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($p < 0.05$). Görüldüğü gibi en fazla oranda 23 – 28 yaş ve 18 – 22 yaş grubundaki bireyler etkilendiğini belirtmişlerdir.

Tablo 8: Twitter’da Finansal Araçların Görsel Yorumları (Yaş)

			Hayır	Evet	Toplam
Yaş Grupları	18 – 22	N	54	13	67
		Yüzde	80.6%	19.4%	100.0%
	23 - 28	N	74	16	90
		Yüzde	82.2%	17.8%	100.0%
	29 – 35	N	119	25	144
		Yüzde	82.6%	17.4%	100.0%
	36 – 44	N	127	26	153
		Yüzde	83.0%	17.0%	100.0%
	45+	N	119	11	130
		Yüzde	91.5%	8.5%	100.0%
Toplam		N	493	91	584
Yüzde			84.4%	15.6%	100.0%

$\chi^2 = 6.66$ $p = 0.155$

$p > 0.05$ önemsiz

Yaş gruplarına göre Twitter içerisinde yapılan finansal araçların yorumlanması ile ilgili verilen görsellerin anlaşılır ve yeterli olma durumu karşılaştırıldığında anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir ($p > 0.05$).

Tablo 9: Ekonomi, Finans ve Sosyal Ağ İlişkileri (Eğitim Düzeyi)

	Eğitim Düzeyi	N	Medyan	Minimum	Maksimum	Sıra Ortalaması	p	KW
Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans Bilgileri	İlköğretim	73	42.00	25.00	61.00	245,17	.001*	19.01
	Ortaöğretim	120	47.00	19.00	63.00	316,97		
	Ön Lisans	73	47.00	25.00	61.00	336,21		
	Lisans	270	44.00	21.00	61.00	275,15		
	Lisansüstü	48	48.00	31.00	59.00	334,42		
Finansal Tutum	İlköğretim	73	47.00	27.00	58.00	255,99	.001*	18.15
	Ortaöğretim	120	48.50	17.00	67.00	302,00		
	Ön Lisans	73	46.00	17.00	65.00	235,08		
	Lisans	270	49.00	17.00	70.00	304,48		
	Lisansüstü	48	51.00	31.00	66.00	344,22		
Finansal Davranış	İlköğretim	73	30.00	12.00	38.00	288,29	.053*	9.34
	Ortaöğretim	120	32.00	13.00	40.00	333,41		
	Ön Lisans	73	30.00	16.00	40.00	289,95		
	Lisans	270	30.00	12.00	40.00	277,85		
	Lisansüstü	48	29.00	18.00	39.00	282,92		
Finansal Okuryazarlık Durumları ile Sosyal Ağ kullanımı ilişkisi	İlköğretim	73	48.00	33.00	59.00	211,36	.001*	51.31
	Ortaöğretim	120	49.00	36.00	61.00	241,86		
	Ön Lisans	73	50.00	40.00	63.00	272,23		
	Lisans	270	52.00	38.00	64.00	328,82		
	Lisansüstü	48	53.50	44.00	64.00	369,03		

* $p < 0.10$ önemli

Eğitim düzeylerine ilişkin temel düzeyde ekonomi ve finans bilgi düzey puanları ikiyeşerli karşılaştırıldığında ilköğretim ile ortaöğretim, ilköğretim ile ön lisans, ilköğretim ile lisansüstü ve ön lisans ile lisans arasındaki farklılık anlamlı bulunurken ($p < 0.10$), diğer gruplar arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. ($p > 0.10$) Eğitim

düzeylerine ilişkin finansal tutum puanları ikiye karşılaştırıldığında ilköğretim ile lisansüstü, ortaöğretim ile ön lisans, ön lisans ile lisans ve ön lisans ile lisansüstü arasında anlamlı farklılıklar bulunurken ($p < 0.10$), diğer gruplar arasında anlamlı farklılıklara rastlanılmamıştır. ($p > 0.10$) İnternet kullanıcılarının finansal davranış puanları eğitim düzeylerine göre karşılaştırıldığında ortaöğretim ile lisans arasındaki farklılık anlamlı bulunurken ($p < 0.10$), diğer gruplar arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. ($p > 0.10$) Eğitim düzeylerine ilişkin finansal okuryazarlık durumları ile sosyal ağ kullanımları arasındaki ilişki puanları ikiye karşılaştırıldığında ilköğretim ile ön lisans, ilköğretim ile lisans, ilköğretim ile lisansüstü, ortaöğretim ile lisans, ortaöğretim ile lisansüstü, ön lisans ile lisans ve ön lisans ile lisansüstü arasındaki farklılıklar anlamlı bulunurken ($p < 0.10$), diğer eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. ($p > 0.10$)

Tablo 10: Sosyal Ağ Kullanımı ve Finansal Araçlar Bilgisi (Eğitim Düzeyi)

			Facebook	Twitter	Youtube	Haber Kanalları	Diğer	Toplam	
Eğitim Düzeyleri	İlköğretim	N	14	4	8	42	5	73	
		Yüzde	19.2%	5.5%	11.0%	57.5%	6.8%	100.0%	
	Ortaöğretim	N	6	7	22	81	4	120	
		Yüzde	5.0%	5.8%	18.3%	67.5%	3.3%	100.0%	
	Ön Lisans	N	5	10	18	35	5	73	
		Yüzde	6.8%	13.7%	24.7%	47.9%	6.8%	100.0%	
	Lisans	N	18	43	61	131	17	270	
		Yüzde	6.7%	15.9%	22.6%	48.5%	6.3%	100.0%	
	Lisansüstü	N	6	8	13	19	2	48	
		Yüzde	12.5%	16.7%	27.1%	39.6%	4.2%	100.0%	
	Toplam		N	49	72	122	308	33	584
	Yüzde			8.4%	12.3%	20.9%	52.7%	5.7%	100.0%

$$\chi^2 = 40.01$$

$$p = 0.001$$

$$p < 0.05 \text{ önemli}$$

İlköğretim mezunu olanlar en fazla Facebook'u, ortaöğretim mezunu olanlar en fazla oranda haber kanallarını, ön lisans mezunu olanlar Youtube'u, Lisans mezunu olanlar Twitter'ı, Lisansüstü mezunu olanlar en fazla oranda Twitter'ı ve Youtube'u tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 11: Finansal Piyasalar Videolarının Yeterliliği (Eğitim Düzeyi)

			Hayır	Evet	Toplam	
Eğitim Düzeyleri	İlköğretim	N	61	12	73	
		Yüzde	83.6%	16.4%	100.0%	
	Ortaöğretim	N	110	10	120	
		Yüzde	91.7%	8.3%	100.0%	
	Ön Lisans	N	57	16	73	
		Yüzde	78.1%	21.9%	100.0%	
	Lisans	N	212	58	270	
		Yüzde	78.5%	21.5%	100.0%	
	Lisansüstü	N	37	11	48	
		Yüzde	77.1%	22.9%	100.0%	
	Toplam		N	477	107	584
	Yüzde			81.7%	18.3%	100.0%

$$\chi^2 = 11.28 \text{ } p = 0.024$$

$$p < 0.05 \text{ önemli}$$

Ortaöğretim mezunu olanlar daha fazla oranda finansal okuryazarlığını etkilemediğini belirtirken, ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunu olan bireyler etkilediğini belirtmişlerdir.

Tablo 12: Twitter’da Finansal Araçların Görsel Yorumları (Eğitim Düzeyi)

			Hayır	Evet	Toplam	
Eğitim Düzeyleri	İlköğretim	N	63	10	73	
		Yüzde	86.3%	13.7%	100.0%	
	Ortaöğretim	N	113	7	120	
		Yüzde	94.2%	5.8%	100.0%	
	Ön Lisans	N	62	11	73	
		Yüzde	84.9%	15.1%	100.0%	
	Lisans	N	219	51	270	
		Yüzde	81.1%	18.9%	100.0%	
	Lisansüstü	N	36	12	48	
		Yüzde	75.0%	25.0%	100.0%	
	Toplam		N	493	91	584
	Yüzde			84.4%	15.6%	100.0%

$\chi^2 = 14.36$

$p = 0.006$

$p < 0.05$ önemli

En fazla oranda ortaöğretim mezunu olanlar anlaşılır ve yeterli bulmadıklarını belirtirken, lisans ve lisansüstü mezunu olanlar anlaşılır ve yeterli bulduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 13: Ekonomi, Finans ve Sosyal Ağ İlişkileri (Meslek Grubu)

	Meslek	N	Medyan	Minimum	Maksimum	Sıra Ortalaması	P	KW
Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans Bilgileri	Mühendis ve Teknik Personel	49	46.00	30.00	59.00	332,82	.001*	87.04
	Memur	65	49.00	21.00	61.00	368,97		
	İşçi	59	41.00	25.00	55.00	204,52		
	Öğretmen	57	42.00	33.00	53.00	249,71		
	Öğrenci	60	41.00	28.00	61.00	211,48		
	Doktor	63	47.00	34.00	59.00	346,63		
	Hemşire	56	45.00	31.00	61.00	292,21		
	Diğer Sağlık Çalışanı	55	43.00	28.00	53.00	235,84		
	Ev Hanımı	63	43.00	34.00	61.00	277,10		
	Esnaf	57	50.00	19.00	63.00	401,95		
Finansal Tutum	Mühendis ve Teknik Personel	49	47.00	17.00	65.00	235,72	.001*	29.11
	Memur	65	47.00	25.00	65.00	248,76		
	İşçi	59	47.00	17.00	65.00	276,54		
	Öğretmen	57	50.00	31.00	69.00	328,37		
	Öğrenci	60	47.50	26.00	61.00	270,37		
	Doktor	63	53.00	37.00	70.00	349,01		
	Hemşire	56	51.00	27.00	67.00	339,84		
	Diğer Sağlık Çalışanı	55	46.00	17.00	64.00	256,53		
	Ev Hanımı	63	49.00	29.00	65.00	298,25		
	Esnaf	57	52.00	27.00	64.00	314,53		

Finansal Davranış	Mühendis ve Teknik Personel	49	31.00	18.00	36.00	322,58	.001*	39.06
	Memur	65	29.00	12.00	36.00	267,68		
	İşçi	59	31.00	13.00	40.00	317,91		
	Öğretmen	57	28.00	16.00	38.00	254,38		
	Öğrenci	60	27.00	13.00	36.00	213,44		
	Doktor	63	32.00	23.00	38.00	355,71		
	Hemşire	56	30.00	12.00	40.00	295,29		
	Diğer Sağlık Çalışanı	55	27.00	16.00	39.00	243,22		
	Ev Hanımı	63	32.00	17.00	40.00	326,73		
	Esnaf	57	31.00	13.00	40.00	327,10		
Finansal Okuryazarlık Durumları ile Sosyal Ağ kullanımı ilişkisi	Mühendis ve Teknik Personel	49	52.00	40.00	61.00	320,12	.001*	75.66
	Memur	65	50.00	40.00	58.00	258,31		
	İşçi	59	49.00	35.00	58.00	222,91		
	Öğretmen	57	52.00	40.00	62.00	345,05		
	Öğrenci	60	51.50	39.00	59.00	309,45		
	Doktor	63	54.00	48.00	64.00	393,33		
	Hemşire	56	51.00	37.00	64.00	317,97		
	Diğer Sağlık Çalışanı	55	51.00	40.00	63.00	316,94		
	Ev Hanımı	63	48.00	33.00	59.00	176,30		
	Esnaf	57	50.00	43.00	58.00	277,76		

* p < 0.05 önemli

Mesleğe ilişkin temel düzeyde ekonomi ve finans bilgi düzey puanları ikiyeşerli karşılaştırıldığında mühendis ve teknik personel ile işçi, mühendis ve teknik personel ile öğrenci, memur ile işçi, memur ile öğrenci, memur ile diğer sağlık çalışanı, işçi ile doktor, işçi ile hemşire, işçi ile ev hanımı, işçi ile esnaf, öğretmen ile esnaf, öğrenci ile doktor, öğrenci ile esnaf, doktor ile diğer sağlık çalışanı, diğer sağlık çalışanı ile esnaf ve ev hanımı ile esnaf arasındaki farklılıklar anlamlı bulunurken ($p < 0.05$), diğer meslekler arasında anlamlı farklılıkların olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0.05$). Mesleğe ilişkin finansal tutum puanları ikiyeşerli karşılaştırıldığında mühendis ve teknik personel ile doktor, mühendis ve teknik personel ile hemşire, memur ile doktor ve doktor ile diğer sağlık çalışanı arasında anlamlı farklılıklar bulunurken ($p < 0.05$), diğer meslekler arasında anlamlı farklılıkların olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p > 0.05$). Mesleğe ilişkin finansal davranış puanları ikiyeşerli karşılaştırıldığında mühendis ve teknik personel ile öğrenci, işçi ile öğrenci, öğretmen ile doktor, öğrenci ile doktor, öğrenci ile ev hanımı, öğrenci ile esnaf, doktor ile diğer sağlık çalışanı arasındaki farklılık anlamlı bulunurken ($p < 0.05$), diğer meslekler arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir ($p > 0.05$). Mesleğe ilişkin finansal okuryazarlık durumları ile sosyal ağ kullanımları arasındaki ilişki puanları ikiyeşerli karşılaştırıldığında mühendis ve teknik personel ile işçi, mühendis ve teknik personel ile ev hanımı, memur ile doktor, işçi ile öğretmen, işçi ile öğrenci, işçi ile doktor, işçi ile hemşire, işçi ile diğer sağlık çalışanı, öğretmen ile ev hanımı, öğrenci ile doktor, öğrenci ile ev hanımı, doktor ile ev hanımı, doktor ile esnaf, hemşire ile ev hanımı, diğer sağlık çalışanı ile ev hanımı ve ev hanımı ile esnaf arasındaki farklılıkların anlamlı olduğu bulunurken ($p < 0.05$), diğer meslek grupları arasındaki farklılıklar anlamsız bulunmuştur ($p > 0.05$).

Tablo 14: Sosyal Ağ Kullanımı ve Finansal Araçlar Bilgisi (Meslek Grubu)

			Facebook	Twitter	Youtube	Haber Kanalları	Diğer	Toplam
Meslek	Mühendis ve Teknik Personel	N	4	8	11	22	4	49
		Yüzde	8.2%	16.3%	22.4%	44.9%	8.2%	100.0%
	Memur	N	2	3	19	35	6	65
		Yüzde	3.1%	4.6%	29.2%	53.8%	9.2%	100.0%
	İşçi	N	11	7	13	27	1	59
		Yüzde	18.6%	11.9%	22.0%	45.8%	1.7%	100.0%
	Öğretmen	N	4	6	10	34	3	57
		Yüzde	7.0%	10.5%	17.5%	59.6%	5.3%	100.0%
	Öğrenci	N	1	12	14	29	4	60
		Yüzde	1.7%	20.0%	23.3%	48.3%	6.7%	100.0%
	Doktor	N	12	13	12	23	3	63
		Yüzde	19.0%	20.6%	19.0%	36.5%	4.8%	100.0%
	Hemşire	N	4	7	20	20	5	56
		Yüzde	7.1%	12.5%	35.7%	35.7%	8.9%	100.0%
	Diğer Sağlık Çalışanı	N	3	12	10	28	2	55
		Yüzde	5.5%	21.8%	18.2%	50.9%	3.6%	100.0%
	Ev Hanımı	N	8	2	4	45	4	63
		Yüzde	12.7%	3.2%	6.3%	71.4%	6.3%	100.0%
	Esnaf	N	0	2	9	45	1	57
		Yüzde	0.0%	3.5%	15.8%	78.9%	1.8%	100.0%
Toplam		N	49	72	122	308	33	584
Yüzde		8.4%	12.3%	20.9%	52.7%	5.7%	100.0%	

$\chi^2 = 93.18$

$p = 0.001$

$p < 0.05$ önemli

Tüm meslek gruplarında en fazla oranda tercih edilen haber kanallarıdır. Ayrıca haber kanallarından sonra en fazla tercih edilen sosyal ağın Youtube olduğu görülmektedir (Tablo 14).

Tablo 15: Finansal Piyasalar Videolarının Yeterliliği (Meslek Grubu)

			Hayır	Evet	Toplam
Meslek	Mühendis ve Teknik Personel	N	37	12	49
		Yüzde	75.5%	24.5%	100.0%
	Memur	N	57	8	65
		Yüzde	87.7%	12.3%	100.0%
	İşçi	N	52	7	59
		Yüzde	88.1%	11.9%	100.0%
	Öğretmen	N	43	14	57
		Yüzde	75.4%	24.6%	100.0%
	Öğrenci	N	48	12	60
		Yüzde	80.0%	20.0%	100.0%
	Doktor	N	53	10	63
		Yüzde	84.1%	15.9%	100.0%
	Hemşire	N	40	16	56
		Yüzde	71.4%	28.6%	100.0%
	Diğer Sağlık Çalışanı	N	39	16	55
		Yüzde	70.9%	29.1%	100.0%
	Ev Hanımı	N	57	6	63
		Yüzde	90.5%	9.5%	100.0%
	Esnaf	N	51	6	57
		Yüzde	89.5%	10.5%	100.0%
Toplam		N	477	107	584
Yüzde		81.7%	18.3%	100.0%	

$\chi^2 = 20.07$ $p = 0.017$

$p < 0.05$ önemli

En fazla oranda ev hanımları ve esnaf bireyleri etkilemediği ilgili tabloda görülürken, en fazla oranda etkilenen meslek gruplarının mühendis ve teknik personeller, öğretmenler, hemşireler ve diğer sağlık çalışanlarının finansal okuryazarlığı olduğu tespit edilmiştir (Tablo 15).

Tablo 16: Twitter’da Finansal Araçların Görsel Yorumları (Meslek Grubu)

			Hayır	Evet	Toplam
Meslek	Mühendis ve Teknik Personel	N	45	4	49
		Yüzde	91.8%	8.2%	100.0%
	Memur	N	59	6	65
		Yüzde	90.8%	9.2%	100.0%
	İşçi	N	53	6	59
		Yüzde	89.8%	10.2%	100.0%
	Öğretmen	N	47	10	57
		Yüzde	82.5%	17.5%	100.0%
	Öğrenci	N	51	9	60
		Yüzde	85.0%	15.0%	100.0%
	Doktor	N	48	15	63
		Yüzde	76.2%	23.8%	100.0%
	Hemşire	N	43	13	56
		Yüzde	76.8%	23.2%	100.0%
	Diğer Sağlık Çalışanı	N	38	17	55
		Yüzde	69.1%	30.9%	100.0%
	Ev Hanımı	N	55	8	63
		Yüzde	87.3%	12.7%	100.0%
	Esnaf	N	54	3	57
		Yüzde	94.7%	5.3%	100.0%
Toplam		N	493	91	584
Yüzde			84.4%	15.6%	100.0%

$\chi^2 = 26.09$ p = 0.002

p < 0.05 önemli

En fazla oranda memurlar ve esnaflar yeterli ve anlaşılır olmadığını belirtirken en fazla oranda diğer sağlık çalışanları, hemşireler ve doktorlar anlaşılır ve yeterli bulduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 17: Ekonomi, Finans ve Sosyal Ağ İlişkileri (Gelir Düzeyi)

	Gelir Düzeyi	N	Medyan	Minimum	Maksimum	Sıra Ortalaması	p	KW
Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans Bilgileri	0-2826	153	43.00	25.00	61.00	245,80	.001*	56.73
	2827-4000	62	41.00	25.00	53.00	220,65		
	4001-6000	213	44.00	21.00	61.00	289,61		
	6001-10000	126	48.00	24.00	63.00	370,76		
	10000+	30	48.50	19.00	59.00	371,02		
Finansal Tutum	0-2826	153	48.00	17.00	65.00	277,10	.011*	13.07
	2827-4000	62	45.50	17.00	60.00	241,72		
	4001-6000	213	49.00	27.00	67.00	301,28		
	6001-10000	126	50.50	27.00	70.00	326,46		
	10000+	30	47.00	25.00	64.00	271,05		

Finansal Davranış	0-2826	153	30.00	13.00	40.00	293,27	.003*	16.03
	2827-4000	62	28.00	13.00	38.00	246,60		
	4001-6000	213	30.00	12.00	40.00	276,58		
	6001-10000	126	31.00	13.00	40.00	338,49		
	10000+	30	31.00	15.00	36.00	303,28		
Finansal Okuryazarlık Durumları ile Sosyal Ağ kullanımı ilişkisi	0-2826	153	50.00	33.00	60.00	250,99	.001*	23.30
	2827-4000	62	50.00	39.00	63.00	273,57		
	4001-6000	213	51.00	37.00	64.00	301,94		
	6001-10000	126	52.00	38.00	64.00	343,54		
	10000+	30	49.50	42.00	58.00	261,93		

* p < 0.05 önemli

Gelir düzeylerine ilişkin temel düzeyde ekonomi ve finans bilgi düzey puanları ikiyeşerli karşılaştırıldığında 0 – 2826 ile 6001 – 10000 arası, 0 – 2826 ile 10000+ arası, 2827 – 4000 ile 4001 – 6000 arası, 2827 – 4000 ile 6001 – 10000 arası, 2827-4000 ile 10000+ arası ve 4001 – 6000 ile 6001 – 10000 arası farklılıklar anlamlı bulunurken (p < 0.05), diğer gelir düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların olmadığı tespit edilmiştir (p > 0.05). Gelir düzeylerine ilişkin finansal tutum puanları ikiyeşerli karşılaştırıldığında 0 – 2826 ile 6001 – 10000 arası ve 2827 – 4000 ile 6001 – 10000 arasında anlamlı farklılıklar bulunurken (p < 0.05), diğer gelir düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir. (p > 0.05) Gelir düzeylerine ilişkin finansal davranış puanları ikiyeşerli karşılaştırıldığında 2827 – 4000 ile 6001 – 10000 arası ve 4001 – 6000 ile 6001 – 10000 arasında anlamlı farklılıklara ulaşılırken (p < 0.05), diğer gelir düzeyleri arasında anlamlı farklılıklara ulaşılmamıştır (p > 0.05). Gelir düzeylerine ilişkin finansal okuryazarlık durumları ile sosyal ağ kullanımları arasındaki ilişki puanları ikiyeşerli karşılaştırıldığında 0 – 2826 ile 4001 – 6000 arası ve 0 – 2826 ile 6001 – 10000 arası farklılıklar anlamlı bulunurken (p < 0.05), diğer gelir düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır (p > 0.05).

Tablo 18: Sosyal Ağ Kullanımı ve Finansal Araçlar Bilgisi (Gelir Düzeyi)

			Facebook	Twitter	Youtube	Haber Kanalları	Diğer	Toplam	
Gelir Düzeyleri	0-2826	N	14	19	26	85	9	153	
		Yüzde	9.2%	12.4%	17.0%	55.6%	5.9%	100.0%	
	2827-4000	N	7	9	14	31	1	62	
		Yüzde	11.3%	14.5%	22.6%	50.0%	1.6%	100.0%	
	4001-6000	N	11	24	55	109	14	213	
		Yüzde	5.2%	11.3%	25.8%	51.2%	6.6%	100.0%	
	6001-10000	N	14	19	25	61	7	126	
		Yüzde	11.1%	15.1%	19.8%	48.4%	5.6%	100.0%	
	10000+	N	3	1	2	22	2	30	
		Yüzde	10.0%	3.3%	6.7%	73.3%	6.7%	100.0%	
	Toplam		N	49	72	122	308	33	584
	Yüzde			8.4%	12.3%	20.9%	52.7%	5.7%	100.0%

$\chi^2 = 19.85$ p = 0.227

p > 0.05 önemsiz

Gelir düzeylerine göre finansal araçlar hakkında bilgi edinmek yönünde sosyal ağlar arasında anlamlı farklılıkların olmadığı tespit edilmiştir. (p>0.05).

Tablo 19: Finansal Piyasalar Videolarının Yeterliliği (Gelir Düzeyi)

			Hayır	Evet	Toplam	
Gelir Düzeyleri	0-2826	N	126	27	153	
		Yüzde	82.4%	17.6%	100.0%	
	2827-4000	N	52	10	62	
		Yüzde	83.9%	16.1%	100.0%	
	4001-6000	N	163	50	213	
		Yüzde	76.5%	23.5%	100.0%	
	6001-10000	N	107	19	126	
		Yüzde	84.9%	15.1%	100.0%	
	10000+	N	29	1	30	
		Yüzde	96.7%	3.3%	100.0%	
	Toplam		N	477	107	584
	Yüzde		81.7%	18.3%	100.0%	

$$\chi^2 = 9.41 \quad p = 0.052$$

$$p < 0.10 \text{ önemli}$$

Gelir grubuna göre finansal piyasalar hakkında videoların finansal okuryazarlığı sağlamada yeterli olup olmadığı incelendiğinde anlamlı farklılık bulunmuştur ($p < 0.10$). Görüldüğü gibi en fazla oranda 4001-6000 gelir düzeyine sahip bireyler etkilendiğini belirtmişlerdir.

Tablo 20: Twitter'da Finansal Araçların Görsel Yorumları (Gelir Düzeyi)

			Hayır	Evet	Toplam	
Gelir Düzeyleri	0-2826	N	130	23	153	
		Yüzde	85.0%	15.0%	100.0%	
	2827-4000	N	56	6	62	
		Yüzde	90.3%	9.7%	100.0%	
	4001-6000	N	174	39	213	
		Yüzde	81.7%	18.3%	100.0%	
	6001-10000	N	104	22	126	
		Yüzde	82.5%	17.5%	100.0%	
	10000+	N	29	1	30	
		Yüzde	96.7%	3.3%	100.0%	
	Toplam		N	493	91	584
	Yüzde		84.4%	15.6%	100.0%	

$$\chi^2 = 6.64 \quad p = 0.156$$

$$p > 0.05 \text{ önemsiz}$$

Gelir gruplarına göre Twitter içerisinde yapılan finansal araçların yorumlanması ile ilgili verilen görsellerin anlaşılır ve yeterli olma durumu karşılaştırıldığında anlamlı farklılıkların olmadığı bulgusuna erişilmiştir. ($p > 0.05$).

5. SONUÇ VE YORUMLAR

Bireyler sosyal medya aracılığıyla çeşitli finansal bilgilere ulaşmakta, birikim ve yatırım yapmaktadır. Bu amaçla sosyal medya kullanımının finansal okuryazarlık üzerinde etkileri Sivas ilinde incelenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda Sivas'ta 919 internet kullanıcılarına yüz yüze ve online olmak üzere internet kullanıcılarının; temel düzeyde ekonomi ve finans bilgileri, finansal tutumları, finansal davranışları, finansal okuryazarlık durumları ile sosyal ağ kullanım alışkanlıklarını, finansal araçlar hakkında bilgi edinmek yönünde yapılan sosyal ağ tercihleri, finansal piyasalar hakkında yapılan videoların finansal okuryazarlığı sağlamada yeterli olup olmadığı görüşleri,

Twitter içerisinde yapılan finansal araçların yorumlanması amacıyla verilen görsellerin anlaşılır ve yeterli bulunma durumu hakkındaki görüşleri bilgilerinin edinilmesi amacıyla anket çalışması yapılmıştır. Bu veriler cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir düzeyi ve meslek verileri ile karşılaştırılmıştır.

İnternet kullanıcılarının temel düzeyde ekonomi ve finans bilgilerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği bulgusuna erişilmiştir. Bu bulgu literatürde bazı araştırmalarla örtüşmektedir (Chen ve Volpe (2002), Lusardi ve Mitchell (2008), Swiecka vd. (2020), Ansari vd. (2023), Böhm vd. (2023)). Alkaya ve Yağlı'nın (2015) yaptığı çalışmada benzer sonuçlara ulaşılmıştır ve bu durumun erkeklerin kadınlara kıyasla daha erken iş hayatına atılmasına bağlanmıştır. Literatürde cinsiyete göre farklılık göstermediği araştırmalar da bulunmaktadır (Jorgensen ve Savla (2010), Adeleke (2013), Darıcı vd. (2023)). Finansal okuryazarlık durumları ile sosyal ağ kullanımları arasındaki ilişki puanları cinsiyete göre farklılık gösterdiği bulgusuna erişilmiştir. Araştırmada, cinsiyete göre sosyal ağ tercihlerinin benzer olduğu görülmüştür. Bu, sosyal ağ tercihlerinde cinsiyet ayrımı olmadığını göstermektedir. Katılımcıların finansal okuryazarlığı sağlama konusunda finansla ilgili video örneklerine karşı tepkileri cinsiyet fark etmeksizin büyük oranda hayır çıkmıştır. Ayrıca, Twitter'da yer alan finansal araç yorumlarının anlaşılır ve yeterli bulunup bulunmadığı konusunda da benzer bir durum söz konusudur. Bu durum, finansal araç yorumlarını anlama ve yeterli bulma konusunda erkek ve kadın bireylerin farklı düşünmediğini göstermektedir.

Katılımcıların temel düzeyde ekonomi ve finans bilgileri yaş grupları ile kıyaslanınca belirgin farklılıklar tespit edilmiştir. Bu bilgiden bireyin bilgisi ve tecrübesinin yaşa göre fark edebileceği anlamı çıkarılabilir. Finansal davranış ve tutumların yaş gruplarına göre farklılık göstermesi ise yine zamanla elde edinilen bilgi ve tecrübenin artması, iş hayatına atılma gibi konulardan kaynaklanmaktadır. Bu bulgu Henager ve Cude'nin (2016) yaptığı araştırma ile de benzerlik göstermektedir. Çalışmalarında yaşlı bireylerin diğer yaş gruplarındaki bireylere nazaran uzun vadeli finansal tutum ve davranışlardan daha farklı olduğu görülmektedir. Çalışmada, 45 yaş ve üzeri grubun diğer yaş gruplarından farklılık gösterdiği, bu durumun kuşak farkı ve bilgi-tecrübe kaynaklı olabileceği belirtilmiştir. 45+ yaş grubunun en fazla haber kanallarını tercih ettiği, gençlerin ise daha çok Twitter ve Youtube kullandığı görülmüştür. Angelica vd.nin (2023) Endonezya'da Sumatra ve Java adalarında yaptığı çalışmada ise Z kuşağının YouTube'u finansal içerik görüntülemek için en sık kullanan kişilerin diğer sosyal medya kullanıcılarına göre daha iyi finansal okuryazarlık puanlarına sahip oldukları keşfedilmiştir. Endonezya'daki araştırma sonucu ile bu çalışmada erişilen gençlerin finansal bilgiye erişimi için YouTube'u en çok kullanması arasında bir korelasyon olabilir. Ayrıca finansla ilgili video örneklerinin finansal okuryazarlığı sağlama konusunda farklı etkileri olduğu, yaşlı bireylerin bu videolardan en az etkilendiği bulgusuna erişilmiştir. Ancak Twitter'da yer alan finansal araçların yorumlanmasında yaşa bağlı bir farklılık görülmemiştir. Yaşlı bireylerin teknoloji kullanımı bu sonuçlara etki etmiş olabilir.

Eğitim düzeyi ile analiz verileri karşılaştırılacak olursa temel düzey ekonomi ve finans bilgileri bakımından ilköğretim mezunları ile ön lisans, lisans ve yüksek lisans mezunları arasında farklılık göstermektedir. Eğitim seviyesi arttıkça bireylerin temel düzey ekonomi ve finans bilgilerinin arttığı bulgusuna ulaşılabilir. Ceyhan ve Tosun'un (2023) yaptıkları çalışmada eğitim seviyesine göre finansal okuryazarlık seviyelerinin değiştiği bulgusuna erişilmiştir. Bu çalışmanın verileri ile benzerlik göstermektedir. Er vd.nin (2014) yaptıkları çalışmada da üniversite öğrencilerinin %31,7' sinin yüksek, %30,1' inin orta, %16 sinin ise düşük finansal okuryazarlığa sahip olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmanın verileri ile karşılaştırılınca lisans düzeyi eğitime sahip bireylerin daha düşük eğitim seviyelerine sahip bireylerden daha yüksek finansal okuryazarlığa sahip olduğu yorumunu desteklemektedir. Araştırmada, eğitim seviyesi arttıkça bireylerin finansal tutumlarında ve davranışlarında değişim olduğu görülmüştür. Lisans ve lisansüstü arasında finansal tutum açısından fark bulunmazken, ilköğretim ile lisansüstü, ortaöğretim ile ön lisans, ön lisans ile lisans ve ön lisans ile lisansüstü arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca finansal davranış bakımından da ortaöğretim ile lisans arasında farklılık bulunmuştur. Bu durum, eğitim seviyesinin finansal tutum üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Sosyal ağ tercihlerinde en çok Facebook'un kullanıldığı, ortaöğretim mezunlarının ise haber kanallarını daha çok tercih ettikleri görülmüştür. Eğitim seviyesi arttıkça, bireylerin yeni teknolojilere ve finansal bilgilere daha açık hale geldikleri yorumuna ulaşılabilir. Ortaöğretim mezunları, finansla ilgili videoların kendilerini daha az etkilediğini belirtirken, eğitim seviyesi arttıkça bireylerin bu tür videolardan daha çok etkilendikleri görülmüştür. Bu durum, eğitim seviyesi arttıkça insanların yeni bilgilere daha açık olabileceğini göstermektedir. Twitter kullanımı konusunda da benzer bulgular elde edilmiştir.

Eğitim düzeyi ile analiz verileri karşılaştırılacak olursa temel düzey ekonomi ve finans bilgileri bakımından meslekler arasında farklılık görülmektedir. Çetinkaya'nın (2023) yaptığı araştırmada meslek değişkeninin temel düzey finansal okuryazarlıkta faiz ve enflasyon bilgileri ile anlamlı bir farklılık gösterdiği bulgusuna erişilmekte olup, ileri düzeyde ise, borsanın işlevi, yatırım fonları hakkındaki bilgi, risk çeşitlendirmesi I, en yüksek dalgalanmalar ve risk çeşitlendirmesi II bilgileri ile arasında belirgin bir ayırım tespit edilmektedir. Bu tespit çalışmanın bu verileriyle benzerlik göstermektedir. Finansal davranış anlamında öğrencilerin diğer meslek gruplarından belirgin bir fark göstermesi, henüz finansal anlamda ilk defa özgür olmaları ve kısıtlı bir bütçeye sahip olmaları anlamına gelebilir. Kılıç vd.nin (2015) yaptıkları çalışmada da öğrencilerin yeni yeni ekonomik bağımsızlık kazanması yorumu, bu yorumu desteklemektedir. Finansal okuryazarlık durumları ile sosyal ağ kullanımları arasındaki ilişki puanları eğitim düzeyi ile kıyaslandığında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Daha çok işçi ile diğer meslek grupları ve ev hanımı ile diğer meslek grupları arasında farklılıklar olması, bireylerin kendi meslek alanları ile ilgili kendilerini geliştirirken sosyal medyayı daha iyi kullanmayı öğrenmiş olabilmeleri bu konuyu açıklayabilir. Canöz'ün (2016) yaptığı çalışmada da işçiler ile memur, serbest meslek ve öğrenciler; esnaflar ile memur, serbest meslek ve öğrenciler; emekliler ile işçi, memur, serbest meslek, sanayici-tüccar ve öğrenciler; ev hanımları ile memur, serbest meslek ve öğrenciler arasında farklılık olduğu görülmektedir. Meslek gruplarına bakılmaksızın bireylerin finansal bilgi edinme konusunda en çok haber kanallarını ve YouTube'u tercih ettiği görülmektedir. Bu bulgu, geleneksel medyanın hala önemli bir bilgi kaynağı olduğunu göstermektedir. YouTube'un etkisi konusunda ise ev hanımları ve esnaflar gibi gruplar YouTube'dan daha az etkilenirken, yüksek eğitim seviyesine sahip meslek grupları bu platformdan daha çok etkilenmektedir. Bu durum, yüksek eğitim seviyesi gerektiren mesleklerdeki bireylerin yeni yorumlara ve bilgilere daha açık olduğunu düşündürmektedir. Twitter kullanımı konusunda da benzer bir eğilim gözlemlenmiştir. Bu bulgular, mesleğin gerektirdiği eğitim seviyesinin, finansal okuryazarlık üzerinde dolaylı bir etkisi olabileceğini işaret etmektedir.

Gelir düzeyi ile analiz verileri karşılaştırılacak olursa temel düzeyde ekonomi ve finans bilgi düzeyleri bakımından görece düşük gelire sahip olanlar ile görece daha yüksek gelire sahip olanlar arasında fark görülmektedir. Bu durum, daha yüksek gelire sahip bireylerin birikim ve yatırıma daha fazla bütçe ayırmaları, finansal eğitime daha fazla önem vermeleri, bunun sonucunda da daha fazla finansal okuryazarlığa sahip olmaları açıklanabilir. Capuano ve Ramsey (2011), yaptıkları çalışmada daha fazla gelire sahip bireylerin finansal eğitime daha önem göstermeleri ve finansal piyasalarda daha aktif olmaları bu yorumu güçlendirmektedir. Finansal okuryazarlık durumları ile sosyal ağ kullanımları arasındaki ilişkiye bakılacak olursa burada da görece düşük gelir ile görece yüksek gelir arasında fark olduğu görülmektedir. Ceyhan ve Tosun'un (2023) yaptıkları çalışmada aylık gelir düzeyine göre yapılan değerlendirmede, en düşük gelir grubundaki katılımcıların büyük bir kısmının finansal okuryazarlık seviyelerinin düşük olduğu tespit edilirken, en yüksek gelir grubundaki katılımcıların ise genellikle ileri düzeyde finansal okuryazarlık becerilerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bu verileriyle uyumaktadır. Canöz'ün (2016) çalışmasında, 1000 TL ve altında gelire sahip olanlar ile 4501-6000 TL arasında ve yine 1000 TL ve altında gelire sahip olanlar ile 6001 TL ve üzeri gelire sahip olanlar arasında farklılık olduğu belirtilmektedir, bu bulgu ise yapılan bu yorumu desteklemektedir. Twitter içinde yapılan finansal araçların yorumlanması amacıyla verilen görsellerin anlaşılır ve yeterli olup olmadığı gelir düzeyine göre bir farklılık göstermezken örnek verilen piyasa videolarının finansal okuryazarlığı sağlamada yeterli olup olmadığı farklılık göstermektedir.

Çalışmanın bulgularına bakılacak olursa sosyal medya kullanımı; yaşa, eğitim düzeyine, mesleğe göre finansal okuryazarlığı etkilemekte, cinsiyet ve gelir düzeyine göre etkilemediği görülmektedir. Çalışmanın bu bulguları yaş, eğitim düzeyi ve mesleğe göre literatürle benzerlik göstermektedir. Karaa ve Kuğu (2016) yaptıkları çalışmada finansal okuryazarlık ile sosyal medya arasında anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşmışlardır ki bizim çalışmamız ile paralellik göstermektedir. Çetiner ve Çilingirtürk'ün (2019) yaptığı çalışmaya göre bireylerin demografik özelliklerine göre anlamlı farklılıklar çıkmaması, bu çalışmanın cinsiyet ve gelir düzeyine göre sosyal medya ve finansal okuryazarlık etkileşimi bakımından benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Doğan'ın (2018) yaptığı çalışmada X, Y ve Z kuşaklarının finansal okuryazarlık düzeylerinin farklılık gösterdiği belirtilmektedir. Bu çalışmanın yaş grupları arasında finansal okuryazarlık seviyesinin farklı bulunması ile uyumaktadır. Ayrıca Doğan'ın çalışmasında eğitim düzeyi ile gelir düzeyi bakımından finansal okuryazarlılık fark göstermektedir. Bu çalışmanın verileri ile de örtüşmektedir. Yine Doğan'ın çalışmasında Y kuşağının finansal amaçlı sosyal medya kullanımının finansal okuryazarlığa etkisi olduğu, Z kuşağında ise anlamlı bir etkisi olmadığı

gözlemlenmiştir. Bu çalışmada ise 18 – 22 yaş ile 23 – 28 yaş aralığının finansal amaçlı videolardan diğer yaş gruplarına göre, anlamlı düzeyde daha çok etkilendikleri görülmektedir. Ergüt vd.nin (2020) çalışmalarında 25 yaş üstü genç kesimin internete daha aşina olduğu sonucu ve bu çalışmanın yaşlıların internet kullanım bilgisinin daha az olduğu yorumu birbiriyle uyumaktadır.

Pamukçuoğlu'nun (2019) yaptığı çalışmaya göre bireyler finansal durumlarını değerlendirirken en sık başvurdukları kaynak internettir. Bu çalışmanın bulguları ise haber kanalları olduğunu göstermektedir. Ayrıca Pamukçuoğlu'nun çalışmasına göre eğitim ile finansal okuryazarlığın gelişebileceğini belirtmiştir ve bu çalışmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Ayrıca Pamukçuoğlu'nun "TV'de finans/ekonomi programlarını takip etmek finansal bilgi düzeyimi artırır." ifadesi, çalışmasında en çok katılan ifade olmuştur. Bu durum bu çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Araştırmanın sadece Sivas ilinde gerçekleşmesi, anketin pandemi nedeniyle önce yüz yüze sonra Google Forms yardımı ile online şekilde gerçekleştirilmesi ve sayılı meslek grupları ile yapılması araştırmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Bu ve benzeri çalışmalar daha fazla şehirde ve daha fazla sayıda meslek gruplarına yapılması ile genişletilebilir. Ayrıca literatürde sosyal medya ile finansal okuryazarlığı inceleyen araştırmaların azlığı nedeniyle bu alanda yapılan çalışmalar artırılabilir.

KAYNAKÇA

- Adeleke, T. (2013). The effects of gender and gender role on the financial literacy of college students. Wilmington, North Carolina: Oklahoma State University.
- Ağaç, Sevim (2020), Dijital Okuryazarlığın Finansal Okuryazarlık Üzerine Etkisi: Batı Akdeniz Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Alkaya Aylin ve Yağlı İbrahim (2015). "Finansal Okuryazarlık-Finansal Bilgi, Davranış ve Tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(40). 585-599.
- Amedie, Jacob (2015). "The Impact of Social on Society. Advanced Writing: Pop Culture Intersections, 2". Erişim adresi: https://scholarcommons.scu.edu/engl_176/2 (Erişim Tarihi: 19.09.2022)
- Angelica, A. E., Zen, T. S., & Hasanah, E. N. (2023). The Effect of Financial Contents on Social Media Towards Financial Literacy on Generation Z in Sumatra and Java. Journal of Consumer Studies and Applied Marketing, 1(1), 37–45. <https://doi.org/10.58229/jcsam.v1i1.47>
- Ansari, Y., Albarrak, M. S., Sherfudeen, N., & Aman, A. (2023). Examining the relationship between financial literacy and demographic factors and the overconfidence of Saudi investors. Finance Research Letters, 52, 103582.
- Atkinson Adele and Flore-Anne Messy (2012). Measuring Financial Literacy: Results of the OECD, International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15, OECD Publishing, Paris.
- Aydın, Alev Dilek (2018). "Türkiye'de Finans Eğitimi ve Finansal Okuryazarlık Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 1(1), 12-20.
- Bağcı Haşim ve Arabacı Sefa Mert (2019). "Finansal Okuryazarlık Düzeyinin ve Finansal Okuryazarlığı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi", BMİJ, 7(3): 68-88.
- Bayrakdaroğlu Ali ve Bilge Serenay (2018). Kadınlarda Finansal Eğitimin Finansal Okur-Yazarlık Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 19(42), 97-119.
- Böhm P, Böhmová G, Gazdíkóvá J, Šimková V. Determinants of Financial Literacy: Analysis of the Impact of Family and Socioeconomic Variables on Undergraduate Students in the Slovak Republic. Journal of Risk and Financial Management. 2023; 16(4):252. <https://doi.org/10.3390/jrfm16040252>
- Canöz, Nilüfer (2016). "Modern İletişimde Sosyal Medyanın Yeri: Türkiye'deki Kullanıcılara Yönelik Bir Araştırma", Humanities Sciences (NWSAHS), 11(2), 33-54.

- Capuano Angelo and Ian Ramsay (2011). "What Causes Suoptimal Financial Behaviour? An Explotatation ofFnancial Literacy, Social Influences and Behavioural Economics", The University of Melbourne Financial Literacy Project Research Report, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1793502, 06.10.2022.
- Ceyhan, İ. F., & Tosun, S. (2023). Finansal Okuryazarlık ile Tasarruf Davranışları İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), 1081-1103. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1209199>
- Chen Haiyang and Volpe Ronald (2002). Gender Differences in Personal Financial Literacy Among College Students, *Financial Services Review*, No. 11, August, pp. 289-307.
- Çetiner Müge ve Çilingirtürk Ahmet Mete (2019). "Sosyal Ağların Finansal Okuryazarlık Üzerine Etkisi", *Sosyoekonomi*, 27(41), 41-56.
- Çetinkaya, A. (2023). Para Yönetiminde Finansal Okuryazarlığın Rolü: Ampirik Bir Araştırma. *Muhasebe Ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 6(2), 201-218. <https://doi.org/10.32951/mufider.1347677>
- Darıcı, B., Şahin Kutlu, Ş., & Kevser, M. (2023). Finansal Okuryazarlık: Türkiye Araştırması. Şahin Kutlu Ş., Kevser, M., Darıcı B. (Der.), *Finans ve Mutluluk Ekonomisi içinde* (ss. 1-18). Bursa: Ekin.
- Doğan, Dilber (2018). Kuşaklar Arasındaki Finansal Okuryazarlık Seviyesi Üzerinde Sosyal Medya İle Kitle İletişim Araçlarının Etkisinin İrdelenmesi, *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya*.
- Er Fikret, Temizel Fatih, Özdemir Ali ve Sönmez Harun (2014). "Lisans Eğitim Programlarının Finansal Okuryazarlık Düzeyine Etkisinin Araştırılması: Türkiye Örneği", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 113-125.
- Ergüt Özlem, Camkiran Ceren ve Çilingirtürk Mete (2020). "Finansal Okuryazarlık Düzeyi ile Sosyal Ağların Etkileşimi Üzerine Ampirik Bir Uygulama", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(Özel Sayı), 295-307.
- Goyal Kirti ve Kumar Satish (2020). "Financial literacy: A Systematic Review and Bibliometric Analysis", *International Journal of Consumer Studies*, 45(1), 1-26.
- Gök Benan ve Coşkun Ali (2020). "Z Kuşağının Finansal Okuryazarlık Eğilimlerinin İncelenmesine İlişkin Bir Araştırma", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 6(1), 356-366.
- Henager Robin and Cude Brenda (2016). "Financial Literacy and Long- and Short-Term Financial Behavior in Different Age Groups", *Journal of Financial Counseling and Planning*, 27(1), 3-19.
- Jorgensen, B. L., & Savla, J. (2010). Financial Literacy of Young Adults: The Importance of Parental Socialization. *Family Relations*, 59(4), 465-478. doi:10.1111/j.1741-3729.2010.00616.x
- Karaa İbrahim ve Tayfun Kuğu (2016). "Determining Advanced and Basic Financial Literacy Relations and Overconfidence, and Informative Social Media Association of University Students in Turkey". *Educational Sciences: Theory and Practice*, 16(6), 1865-1891.
- Kılıç Yunus, Ata Ali ve Seyrek İbrahim (2015). "Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (66), 129-150.
- Lusardi Annamaria and Mitchell Olivia (2008). "Planning and Financial Literacy: How Do Women Fare?", *American Economic Review*, 98(2), 413-17.
- Özkale, Abdullah (2018). Finansal Okuryazarlık ve Matematiksel Okuryazarlık Perspektifinde Türkiye ve Kanada (Ontario) Öğretim Programlarının İncelenmesi ve Bir Model Önerisi, *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir*.
- Öztürk, Mehmet Eren (2021). "TRB1 Bölgesi Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Araştırma", *Munzur Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tunceli*.
- Pamukçuoğlu, Kübra (2019). Medyanın Finansal Okuryazarlık Üzerindeki Etkisi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara*.
- Swiecka B, Yeşildağ E, Özen E, Grima S. Financial Literacy: The Case of Poland. *Sustainability*. 2020; 12(2):700. <https://doi.org/10.3390/su12020700>

Uluç Güliz ve Yarcı Ayşegül (2017). "Sosyal Medya Kültürü", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (52), 88-102.

Yardımcıoğlu Mahmut ve Yörük Ali (2016). "Türkiye'deki Finansal Okuryazarlığın ve Finansal Farkındalığın Durumu", Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 9(2), 173-208.

Yazıcıoğlu Yahşi ve Erdoğan Samiye (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Detay Yayıncılık.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.09.2023 ✓Accepted/Kabul:10.11.2023

DOI:10.30794/pausbed.1353644

Research Article/Araştırma Makalesi

Altınçubuk, B. ve Ünal, S. (2024). Üst Kademe Kuramı Doğrultusunda CEO Değişiminin Hisse Senedi Getirisine Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 91-102.

ÜST KADEME KURAMI DOĞRULTUSUNDA CEO DEĞİŞİMİNİN HİSSE SENEDİ GETİRİSİNE ETKİSİ

Beste ALTINÇUBUK*, Serkan ÜNAL**

Öz

Üst kademe teorisi üst yönetimdeki kişilerin özelliklerinin firma performansları ve stratejileri üzerinde dikkate değer bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada CEO değişimi, CEO değişim sıklığı, CEO görev süresi ve firma hisse senedi performansı arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmada bağımlı değişkenler olarak CEO değişiminin yaşandığı yıl ve takip eden yıldaki hisse senedi performansı kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler olarak ise CEO değişimi, CEO değişim sıklığı ve CEO'nun aynı pozisyonda geçirdiği yıl kullanılmıştır. Araştırmada BIST100 endeksinde bulunan firmaların 2011-2021 yıllarındaki CEO pozisyonu ve 2011-2022 yıllarındaki hisse senedi performansı verisinden faydalanılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; CEO değişimi, CEO değişim sıklığı ve CEO'nun kıdemi ile hisse senedi performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Anahtar kelimeler: CEO Değişimi, Hisse Getirisi, Borsa İstanbul.

THE EFFECT OF CEO CHANGE ON STOCK RETURN WITHIN THE PERSPECTIVE OF UPPER ECHELONS THEORY

Abstract

The Upper Echelons Theory states that the characteristics of individuals in top management have a significant impact on firm performance and strategies. In line with this, in this study, the relationship between CEO change, frequency of CEO change, CEO tenure, and stock price performance has been examined. In the research, the year of the CEO change and the stock performance in the following year were used as dependent variables. CEO change, the frequency of CEO change and the year the CEO spent in the same position were used as independent variables. In the research, the CEO position of the companies in the BIST100 index in the years 2011-2021 and the stock performance data in the years 2011-2022 were used. According to the results obtained from the research; there is no statistically significant relationship between CEO change, CEO turnover frequency and CEO tenure and stock price performance.

Keywords: CEO Change, Stock Return, Borsa İstanbul.

*Öğr. Gör.Dr., Ufuk Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Programı, ANKARA.

e-posta:beste.altincubuk@ufuk.edu.tr(<https://orcid.org/0000-0002-0894-2372>)

**Doç. Dr.,Ufuk Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı, ANKARA.

e-posta: serkan.unal@ufuk.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-7060-979X>)

1.GİRİŞ

Borsada yatırım yapan yatırımcılar açısından hisse senedi performansına etki eden unsurların anlaşılması, yatırım kararlarını iyileştirici etkiye sahiptir. CEO değişimi de performansı etkileyebilecek unsurlardan biridir. Şirketlerdeki CEO değişimi ile borsa performansı arasında karmaşık bir ilişki vardır ve bu ilişki çeşitli faktörlerden etkilenebilir. Öncelikle liderlik istikrarı şirketler için önemlidir (Sridharan & St. John, 1998). CEO değişiklikleri genellikle şirket liderliğinde ve yönetim stratejilerinde bir kaymaya işaret eder. Sık CEO değişiklikleri, kuruluş içinde yatırımcı güvenini etkileyebilecek ve dolayısıyla borsa performansını etkileyebilecek istikrarsızlık veya zorluklar anlamına gelebilir. İkinci olarak CEO değişimi ile yatırımcı algısı arasında bir ilişkiden bahsedilebilir (Beatty & Zajac, 1987). CEO değişiklikleri yatırımcılar tarafından farklı yorumlanabilir. Bazı CEO değişiklikleri, yeni bakış açıları ve yeni stratejiler getirerek olumlu olarak görülebilse de diğerleri şirketin istikrarı veya liderliğinin etkinliği hakkında endişeler doğurabilir. Yatırımcı algısı ve duyarlılığı, hisse senedi fiyatlarını ve piyasa performansını etkileyebilir. Üçüncü olarak CEO değişimi beraberinde bir stratejik yön değişimini getirebilir (Zhang & Wiersema, 2009). Özellikle yeni CEO'nun farklı iş stratejileri uygulaması veya belirli büyüme alanlarına odaklanması, yatırımcı beklentilerini etkileyebilir. Yatırımcı beklentileri ve piyasa eğilimleri ile uyumlu olumlu değişiklikler, borsa performansının artmasına neden olabilir. Dördüncü olarak CEO değişiminin hisse performansına etkisi şirket performansına bağlı olarak da değişebilir (Farrell & Whidbee, 2003). CEO değişikliği, iyileşen finansal sonuçlar, operasyonel verimlilik veya stratejik girişimlerle aynı zamana denk gelirse, hisse senedi fiyatlarını olumlu yönde etkileyebilir. Tersine, düşük performans veya finansal istikrarsızlık dönemlerinde bir CEO değişikliği meydana gelirse, borsa performansı üzerinde olumsuz bir etkisi olabilir. Son olarak sektör ve şirket kültürü ile CEO değişiminin performansa etkisi arasındaki ilişkiden de söz edilebilir. Eğer bir şirket düzenli periyotlarla CEO değiştiriyorsa ve zamanı geldiğinde değişim gerçekleşiyorsa piyasa tepkisi nötr olabilir. Diğer yandan yeni atanmış bir CEO'nun değişimi olumsuz bir gelişmeye işaret edebilir.

Bu çalışmada CEO değişiminin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi farklı boyutlarıyla analiz edilmiştir. Araştırmada üç bağımsız değişkenden faydalanılmıştır. İlk olarak CEO değişiminin, yaşandığı yıldaki ve takip eden yıldaki hisse senedi performansına etkisi araştırılmıştır. İkinci olarak sık CEO değiştiren firmalar ile nadiren CEO değiştiren firmaların hisse senedi performansı olarak ayrışıp ayrışmadığı test edilmiştir. Üçüncü olarak CEO'nun aynı firmadaki CEO olarak geçirdiği sürenin hisse performansına etkisi analiz test edilmiştir. Bu çalışmada elde edilen sonuçların özellikle borsada yatırım yapan yatırımcılar açısından fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Yatırımcılar çalışmadan elde edilen sonuçlara bağlı olarak CEO değişimine ne kadar anlam yüklemeleri gerektiğini yorumlayabileceklerdir.

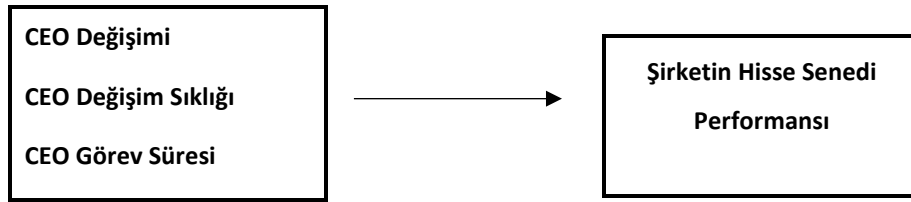
Bu çalışmada yurtdışında yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak CEO değişimi, CEO değişim sıklığı ve CEO kıdemi ile şirket hisse senedi performansı arasındaki ilişki farklı bir bağlama sahip olan Türkiye'de incelemiştir. Ayrıca literatüre katkı amacıyla CEO değişim sayısı dikkate alınarak CEO değişim sıklığı ve şirketlerin hisse senedi performansları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Ayrıca literatürdeki diğer çalışmalarda genellikle performans değişkeni olarak kârlılık, Tobin's Q gibi değişkenler ele alınırken bu çalışmada hisse senedi performansı kullanılmıştır.

2.LİTERATÜR

Hambrick ve Mason (1984) çalışmalarında üst kademe kuramı kapsamında örgütün karakterinin, üst yönetimin özelliklerinin bir yansıması olduğunu belirtmiştir. Üst kademe kuramı performans düzeyi, stratejik seçim gibi örgüt çıktılarının yönetim ekibinin özelliklerinden etkilendiğini savunmaktadır. Hambrick ve Mason (1984) yönetici tecrübesi ile firma büyümesi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu, stabil ve dinamik sektörlerde CEO tecrübesinin firma kârlılığını olumlu etkilediği önermelerini yapmışlardır. Daily ve Johnson (1997) CEO gücü ve şirket performansı arasında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Ayrıca performansın CEO gücünün hem öncülü hem çıktısı olduğunu kanıtlamışlardır. Wang vd. (2016) ise CEO'ların şirket performansında rol oynayıp oynamadığını araştırmış ve üst kademe teorisini destekleyecek şekilde firma performansı ve firma stratejik eylemleri ile CEO özellikleri arasında bir ilişki tespit etmiştir. Ünal ve Doğru (2021) üst kademe kuramı ile ilgili olarak yapmış oldukları çalışmada CEO'ların özellikleri ile şirket performansı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada BIST100 endeksinde yer alan şirketlerin 2015-2019 yılları arasındaki 5 yıllık performans verisinden faydalanılmıştır. Çalışmaya 163 farklı yönetici dahil edilmiş olup, çalışmada kullanılan gözlem sayısı 475 şirket*yıldır. Araştırma bulgularına göre CEO'ların %84'ü içeriden atanmaktadır. İçeriden atanan CEO'ların aynı şirkette CEO olarak

ortalama çalışma sürelerinin dışarıdan atanarlara göre üç kat daha uzun olduğu görülmüştür. Araştırmaya göre BIST100 endeksinde işlem gören şirketlerde CEO nadiren yönetim kurulu başkanıdır. CEO ikiliği, gözlemlerin yalnızca %8'inde mevcuttur. Araştırma kapsamında incelenen CEO'ların ortalama yaşı 52 iken CEO'ların önemli bir bölümünün 60 yaşında emekli olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulguları özet olarak içeriden atanan CEO'ların daha uzun süre görevde kalabildiklerini ve tecrübeleri ile performansları arasında doğrusal bir ilişki olduğunu göstermektedir. Dursun ve Köseoğlu (2016) üst kademe kuramı ile ilgili olan çalışmalarda demografik özelliklerin daha çok dikkate alındığı, bilişsel özelliklerin ise detaylı olarak değerlendirilmediğini belirtmişlerdir.

Bu kapsamda bu çalışmada üst kademeler teorisi çerçevesinde temel olarak CEO değişimi ve CEO değişim sıklığı ile firma performansı arasındaki ilişki incelenmiş olup ayrıca CEO görev süresi ile firma performansı arasındaki ilişki de gözden geçirilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın modeli aşağıda yer almaktadır:

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.1.CEO Değişimi ve Şirket Hisse Senedi Performansı İlişkisi

Puffer ve Weintorop (1991) emeklilik yaşını doldurmamış 408 CEO'dan oluşan örneklem ile yaptıkları çalışmalarında CEO değişiminin kurumsal performans ile ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Diğer çalışmalardan farklı olarak araştırmacılar tutarsız bulguların performans göstergesinin doğru seçilmemesinden kaynaklı olabileceğini vurgulamışlardır. Şirketlerin CEO performansını değerlendirirken yönetim kurulu üyelerinin şirket performansı ile ilgili beklentilerinin de dikkate alınmasını gerektiğini savunmuşlardır. Khurana ve Nohria (2000) 200 firmadan oluşan boylamsal veri seti ile yaptıkları çalışmalarında CEO değişimi ve takip eden dönem firma performansı arasında bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. CEO değişimi ile ortaya çıkan örgütsel aksamanın derecesi ve yeni CEO tarafından yaratılan örgütsel değişimin takip eden firma performansını önemli ölçüde etkilediğini göstermişlerdir. Kato ve Long (2006) hem hisse senedi performansı hem de muhasebe performansı ile CEO değişimi arasındaki ilişkinin çoğunluk hissedarı olan firmalar için daha güçlü olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer taraftan araştırmacıların bulgularına göre, özel teşebbüs statüsünde olan veya çoğunluk hissedar tarafından kontrol edilen borsaya açık firmalar, CEO'larının değiştirilmesinden sonra daha fazla performans artışı yaşıyor gibi görünmektedir. Kaplan ve Minton (2006) 1992-2005 yılları arasında ABD'de faaliyet göstermiş firmalardan oluşan örneklemelerinde iç etkenlerden kaynaklı (yönetim kurulu) CEO değişimi ve dış etkenlerden kaynaklı CEO değişimi (iflas ve devralma) ile şirket performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu ilişkiyi incelerken performans değişkeni olarak sektöre göre performans, genel piyasaya göre performans ve hisse senedi performansını esas almışlardır. Araştırmanın sonuçlarına göre, içsel CEO değişimi ile bu üç performans değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilirken dışsal CEO değişimi ile performans değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Conyon ve He (2012) Çin'deki halka açık firmalardan oluşan çalışmalarında CEO değişim kararında firmaların muhasebe ve piyasa performanslarının etkili olduğunu göstermişlerdir. Firmaların, CEO değişim kararlarında muhasebe performansına kıyasla hisse senedi performansına daha çok önem verdiğini bulmuşlardır. Yönetimde yapılan değişiklik sonrasında ise muhasebe performansına verilen önemin azaldığı hisse senedi performansına verilen önemin arttığını belirtmişlerdir. Gao vd. (2017) ise kamu firmalarında özel firmalara göre daha fazla CEO değişimi yaşandığını bulmuşlardır. Ayrıca kamu firmalarının özel firmalara göre daha çok değişim performans duyarlılığı yaşadığını ispat etmişlerdir. Değişim öncesi performansı incelediklerinde özel firmaların performans iyileştirmelerinin kamu firmalarına göre daha fazla olduğunu görmüşlerdir. Prime (2007) ise kamu şirketlerinde iki temel problem tespit etmiştir. Bu problemlerden ilki üst yönetim ile hissedarlar arasındaki çıkar farklılıkları, ikincisi ise kontrolde olanlar ile azınlık hissedarlar arasındaki çıkar farklılıklarıdır. Bu iki problemin ise CEO değişimi ve firma performansı arasındaki ilişkiden etkilendiğini savunmuşlardır. Araştırmacılara göre, eğer CEO değişimi ile firma performansı arasında güçlü bir ilişki varsa, üst yönetim ve hissedarlar arasındaki çıkar farklılıkları azalmaktadır.

Jenter ve Kanaan (2015) çalışmalarında CEO'ların kontrolleri dışında gerçekleşen kötü firma performansı sonrasında görevden alındıklarını bulmuşlardır. Sektör performansındaki düşüşün CEO değişim olasılığını arttırdığını tespit etmişlerdir. 1993-2009 yılları arasında gerçekleşen 3.365 CEO değişimi örneklemleri ile bankalarda yaptıkları çalışmalarında kötü piyasa performansından sonra CEO'ların işten atılma olasılıklarının önemli ölçüde daha yüksek olduğunu göstermişlerdir. Jenter ve Lewellen (2021) ise CEO değişimi ile firma performansı arasındaki ilişkiyi farklı bir açıdan ele almıştır. Zorunlu ve isteğe bağlı CEO değişimi kavramları yerine performansa dayalı CEO değişimi kavramını ortaya atmışlardır. Firma performansı iyi olsaydı gerçekleşmeyecek olan CEO değişimlerini esas alan bu yaklaşım performansa dayalı CEO değişimlerinin zorunlu CEO değişimlerine göre daha yüksek olduğunu ileri sürmektedir. Çalışmalarında CEO değişiminin %38-%55 civarının performans kaynaklı olduğunu göstermişlerdir. Doğan vd. (2016) çalışmalarında CEO değişiminin firmaların kârlılıklarını negatif şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir. Durgun vd. (2023) çalışmalarında Brand Finance Türkiye raporunun 2021 sayısındaki ilk 100 şirketi temel alarak içeriden ve dışarıdan atanan CEO'ların performanslarını incelemişlerdir. Makalede 2010-2019 yılları arasında araştırma kapsamında olup Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin CEO'ları, mali tabloları ve hisse performansları incelenmiştir. Diğer tüm koşulların eşit olduğu varsayılarak firma içinden veya dışarıdan atanan ilgili CEO'ların şirket başarısı üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Araştırmada değişkenler olarak aktif kârlılığı, öz kaynak kârlılığı ve hisse senedi performansları değişkenleri kullanılmıştır. Sonuç olarak, CEO'nun şirket içinden ve dışarıdan atanmasının şirketin başarısı ve hisse değeri üzerinde çok az etkisi olduğu veya hiç etkisi olmadığı görülmüştür.

Bu çalışmada CEO değişimi ile firma performansı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Literatür çerçevesinde CEO özelliklerinin ve gücünün performans üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu kapsamda CEO değişimi yaşayan firmaların CEO değişimi sonrası hisse senedi performanslarının bundan etkileneceğini düşünülmektedir;

Hipotez 1: CEO değişimi ile şirketin takip eden dönemdeki hisse senedi performansı arasında pozitif bir ilişki vardır.

Diğer taraftan, daha çok CEO değiştiren firmaların performansı, yeni gelen CEO'ların şirkete ve göreve alışma sürecinden olumsuz etkilenebilir. Bu varsayım altında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur;

Hipotez 2: CEO değişim sıklığı ile şirketin takip eden dönemdeki hisse senedi performansı arasında pozitif bir ilişki vardır.

2.2.CEO görev süresi ve Şirket Hisse Senedi Performansı İlişkisi

Hambrick ve Fukutomi (1991) CEO görev süresinin dinamiklerine ilişkin bir model oluşturmuştur. Araştırmacıların temel savları bir üst düzey yöneticinin bir pozisyondaki görev süresi içinde belirli aşamalar olduğu ve bu aşamaların CEO'nun davranışı, dikkati ve örgüt performansı üzerinde etkisinin olduğudur. Allgood ve Farrell (2000) 1980-1993 yılları arasında 1.388 CEO değişimi yaşayan 875 firma ile yaptıkları çalışmalarında CEO görev süresinin zorunlu işten ayrılma ve firma performansı arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğini incelemiştir. CEO görev süresi ile firma performansı arasında ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Araştırma bulgularına göre, kurucu CEO'lar performanslarının ilk yıllarında firma performansından sorumlu tutulmazken, ilerleyen yıllarda sorumlu tutulurlar.

CEO görev süresinin firma performansını etkilediği görülse de bu ilişkiyi etkileyen mekanizmaların henüz yeterince incelenmediğini savunan araştırmacılar da bulunmaktadır. Bu araştırmacılar CEO görev süresinin üst yönetim risk alma eğilimi ve girişimcilik inisiyatifleri üzerindeki etkileri aracılığıyla firma performansını etkilediğini göstermişlerdir (Şimşek, 2007). Henderson vd. (2006) gıda sektöründen 98 CEO'nun ve bilgisayar sektöründen 228 CEO'nun yer aldığı çalışmalarında CEO görev süresi ile firma performansı arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Araştırma bulgularına göre daha durağan olan gıda sektöründe CEO görev süresi ile firma performansı arasında istikrarlı bir ilişki vardır. Daha dinamik olan bilgisayar sektöründe ise CEO görev süresi ve firma performansı arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Hou vd. (2015) 1998-2005 arasında faaliyet gösteren 500 Standart&Poors firmasından oluşan örneklemlerinde CEO görev süresi arttıkça performansa bağlı faydaların azaldığını ve performansa bağlı olmayan faydaların arttığını tespit etmişlerdir. Bu çerçevede CEO özellikleri ile kurumsal hedefler arasında bütüncül bir yaklaşım olmadığından bahsetmişlerdir. Choi vd. (2020) ise 2012-2016 yılları arasında Kore firmaları ile ilgili yaptıkları çalışmalarında yönetimin CEO değişimi ve kurumsal sosyal performans arasındaki ilişkiyi

düzenleyici etkisini incelemişlerdir. Sonuçlara göre, son yılını çalışan CEO'ların sosyal performansı düşürdüğü görülmektedir. Diğer taraftan kurumsal yönetim dikkate alındığında iyi bir kurumsal yönetim, CEO görev süresi ve kurumsal sosyal performans arasındaki ilişkiyi olumlu yönde etkilemektedir.

Literatürde farklı sonuçlar bulunmuş olsa da bu çalışmada CEO görev süresi arttıkça CEO tecrübesinin artacağı ve bunun firmaya olumlu yansıtacağı düşünüldüğü için CEO görev süresi ile şirket hisse senedi performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur;

Hipotez 3: CEO görev süresi ile şirketin takip eden dönemdeki hisse senedi performansı arasında pozitif bir ilişki vardır.

3.ARAŞTIRMA

3.1.Veri

Bu çalışmada Borsa İstanbul BIST100 endeksinde bulunan şirketlerin verisinden faydalanılmıştır. Araştırmada şirketlerin 2011-2021 yılları arasındaki CEO pozisyonları ve 2011-2022 dönemindeki hisse senedi getirisi kullanılmıştır. Araştırma, CEO verisine ulaşılabilen 94 adet şirkete ait 1045 hisse*yıldan oluşan veri setini kapsamaktadır.

3.2.Metodoloji

Bu araştırmada CEO değişimi ve hisse senedi getirisi arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeni araştırma kapsamında incelenen hisse senetlerinin getirileridir. CEO değişimine farklı boyutları ile bakabilmek için araştırmanın bağımsız değişkenleri, "Son 5 Yıldaki CEO Değişim Sayısı", "Son Yıl CEO Değişimi Olup Olmadığı" ve "CEO'nun Görev Süresi" olarak belirlenmiştir. Bu üç değişken de birbiri ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin son 5 yıldaki CEO değişim sayısı, son yıl CEO değişimi olup olmadığı ve CEO'nun görev süresi ile ilişkilidir. Ayrıca CEO'nun görev süresinin uzun olması son 5 yıldaki CEO değişim sayısını ve son yılda CEO değişiminin olup olmadığını doğrudan etkilemektedir. Bu yüzden farklı hipotezler oluşturulmuş ve bu değişkenler farklı denklemlerde test edilmiştir. Her ne kadar üç değişken de CEO değişimi ile ilgili olsa da bu üçü arasındaki tanım farklılıkları araştırmanın bakış açısını genişletmiştir.

Araştırmada kontrol değişkenleri olarak BIST100 endeksinin getirisi, performansı ölçülen hisse senetlerinin bulunduğu sektör getirileri ve piyasa değeri kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan değişkenler ve açıklamaları Tablo 1'de paylaşılmıştır.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Türü	Değişken Adı	Değişken Açıklaması
Bağımlı Değişken	Hisse Getirisi	Dönem Sonu düzeltilmiş hisse fiyatı / Başlangıç düzeltilmiş hisse fiyatı -1
Kontrol Değişkeni	BIST100 Getirisi	Dönem Sonu BIST100 endeksi / Başlangıç BIST100 endeksi - 1
Kontrol Değişkeni	Sektör Getirisi	Sektördeki şirketlerin hisse performansının ortalaması
Kontrol Değişkeni	Piyasa Değerinin Doğal Logaritması	İlgili yılda şirketin piyasa değerinin doğal logaritması
Bağımsız Değişken	Son Yıl CEO Değişimi Olup Olmadığı	Son dönem CEO değişimi durumu (1: Değişim oldu, 0: Değişim olmadı)
Bağımsız Değişken	CEO'nun Görev Süresi	İçinde bulunan yıl dahil olmak üzere son 5 yılın kaçında mevcut CEO'nun CEO görevinde olduğu. Örneğin 2011-2015 yıllarında görevde olan CEO'lar için bu değişkenin 2015 yılında aldığı değer 5'tir. 2013 yılında göreve başlamış bir CEO için bu değişken 2015 yılında 3 değerini almaktadır.
Bağımsız Değişken	Son 5 Yıldaki CEO Değişim Sayısı	İlgili şirkette son 5 yıl içindeki CEO değişim sayısı

Araştırmada Rassal Etkiler ve Sabit Etkiler yöntemleri ile regresyon analizleri ve t testleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmada hisse senedi getirisine farklı boyutları ile bakabilmek adına aşağıda listelenmiş olan 9 farklı denklem kurgulanmıştır. Hisse getirisi değişkeni, t yılındaki n hissenin performansını; BIST100 getirisi değişkeni, t yılındaki BIST100 endeksi getirisini; sektör getirisi değişkeni, n şirketinin bulunduğu sektördeki şirketlerin t yılındaki ortalama getirisini; CEO değişimi değişkeni, son yıl CEO değişimi olup olmadığını; görev süresi değişkeni, son dönem CEO'nun görev süresini yıl olarak; 5 yıldaki değişim değişkeni, ilgili şirkette son 5 yıl içindeki CEO değişim sayısını, ln(PD) ilgili şirketin ilgili yıldaki piyasa değerinin doğal logaritmasını, n ilgili hisseyi; t, incelenen yılı; ε, hata terimini ifade etmektedir. İlgili denklemler hem t yılı için hem de takip eden dönemdeki performansı takip etmek için t+1 yılındaki hisse getirileri üzerinden oluşturulmuştur.

$$\text{Hisse Getirisi}_{nt} = \beta_1 \text{CEO Değişimi}_{nt} + \beta_2 \text{BIST100 Getirisi}_t + \beta_3 \ln(\text{PD}) + \varepsilon \quad (1)$$

$$\text{Hisse Getirisi}_{nt} = \beta_1 \text{CEO Değişimi}_{nt} + \beta_2 \text{Sektör Getirisi}_{nt} + \beta_3 \ln(\text{PD}) + \varepsilon \quad (2)$$

$$\text{Hisse Getirisi}_{nt} = \beta_1 \text{CEO Değişimi}_{nt} + \beta_2 \text{BIST100 Getirisi}_t + \beta_3 \text{Sektör Getirisi}_{nt} + \beta_4 \ln(\text{PD}) + \varepsilon \quad (3)$$

$$\text{Hisse Getirisi}_{nt} = \beta_1 \text{Görev Süresi}_{nt} + \beta_2 \text{BIST100 Getirisi}_t + \beta_3 \ln(\text{PD}) + \varepsilon \quad (4)$$

$$\text{Hisse Getirisi}_{nt} = \beta_1 \text{Görev Süresi}_{nt} + \beta_2 \text{Sektör Getirisi}_{nt} + \beta_3 \ln(\text{PD}) + \varepsilon \quad (5)$$

$$\text{Hisse Getirisi}_{nt} = \beta_1 \text{Görev süresi}_{nt} + \beta_2 \text{BIST100 Getirisi}_t + \beta_3 \text{Sektör Getirisi}_{nt} + \beta_4 \ln(\text{PD}) + \varepsilon \quad (6)$$

$$\text{Hisse Getirisi}_{nt} = \beta_1 5 \text{yıldaki Değişim}_{nt} + \beta_2 \text{BIST100 Getirisi}_t + \beta_3 \ln(\text{PD}) + \varepsilon \quad (7)$$

$$\text{Hisse Getirisi}_{nt} = \beta_1 5 \text{yıldaki Değişim}_{nt} + \beta_2 \text{Sektör Getirisi}_{nt} + \beta_3 \ln(\text{PD}) + \varepsilon \quad (8)$$

$$\text{Hisse Getirisi}_{nt} = \beta_1 5 \text{yıldaki Değişim}_{nt} + \beta_2 \text{BIST100 Getirisi}_t + \beta_3 \text{Sektör Getirisi}_{nt} + \beta_4 \ln(\text{PD}) + \varepsilon \quad (9)$$

3. 3. Bulgular

Araştırmaya ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de paylaşılmıştır. Performans değerlerinin ortalama ve medyan değerlerinin genel olarak olumlu bir performansa işaret ettiği görülmektedir. Son 5 yıldaki CEO değişim sayısının ortalama değeri 0,86'dır. Bu değer örneklemdaki şirketlerin ortalama olarak CEO'larını nadiren değiştirdiklerini göstermektedir. En yüksek değer olan 4 ve basıklık değerleri bazı şirketlerin diğerlerine kıyasla daha yüksek oranda CEO değiştirebildiklerini belirtmektedir. CEO değişimi yaşanan şirketlerin oranının %17 olduğu görülmektedir bu da CEO'ların mevcut pozisyonlarında uzun süre kaldıklarını teyit etmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Hisse Performansı	BIST Performansı	Sektör Performansı	Son 5 Yıldaki CEO Değişim Sayısı	CEO Değişimi	CEO'nun Görev Süresi
Ortalama	0.32	0.14	0.31	0.86	0.17	3.56
Medyan	0.19	0.17	0.21	1.00	0.00	4.00
Maks	8.52	0.44	5.54	4.00	1.00	5.00
Min	-0.68	-0.21	-0.54	0.00	0.00	1.00
S. Sapma	0.70	0.24	0.58	0.91	0.38	1.60
Çarpıklık	3.79	-0.24	3.31	1.01	1.73	-0.52
Basıklık	31.29	1.46	24.62	3.75	4.00	1.62
Jarque-Bera	35,213	114	21,866	111	515	82
Olasılık	0	0	0	0	0	0
Gözlem	985	1045	1027	570	950	665

Tablo 3'te korelasyon matrisi sunulmuştur. Buna göre hisse performansı ile sektör performansı arasında yüksek korelasyon olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi araştırmada detaylı bir sektör dağılımı kullanılmış ve toplamda 36 farklı sektöre yer verilmiştir. Bu nedenle de her bir sektördeki şirket

sayısı azdır ve ilgili şirketin sektör performansına etkisi yüksek oranda gerçekleşmektedir. İkinci olarak benzer sektörlerde bulunan şirketler doğal olarak birlikte hareket etmektedir. Özellikle bazı sektörlerdeki şirketlerin azlığı nedeniyle sadece sektöre kıyasla değil aynı zamanda BIST100'e kıyasla da performanslar araştırmaya dahil edilmiştir. Fakat yine de bir şirketin hisse senedi performansı aynı sektörde bulunan diğer şirketlerden CEO değişimi nedeniyle ayrışıyorsa bu önemli bir bulgu olacağı için araştırmaya sektör getiri değişkeni de eklenmiştir.

Tablo 3. Korelasyon Matrisi

	Hisse Performansı	BIST Performansı	Sektör Performansı	Son 5 Yıldaki CEO Değişim Sayısı	CEO Değişimi	CEO'nun Görev Süresi
Hisse Performansı	1.00	0.29	0.82	0.02	0.03	-0.02
BIST Performansı	0.29	1.00	0.35	0.03	0.10	-0.04
Sektör Performansı	0.82	0.35	1.00	0.01	0.02	0.02
Son 5 Yıldaki CEO Değişim Sayısı	0.02	0.03	0.01	1.00	0.52	-0.78
CEO Değişimi	0.03	0.10	0.02	0.52	1.00	-0.73
CEO'nun Görev Süresi	-0.02	-0.04	0.02	-0.78	-0.73	1.00

Tablo 4, bağımsız değişkenlerin aldığı çeşitli değerlere göre, içinde bulunulan yıldaki (t) ve takip eden yıldaki (t+1) BIST100'e ve sektöre kıyasla ortalama hisse senedi getirilerini göstermektedir. Son 5 yıldaki CEO değişim sayısı ile ortalama hisse senedi getirileri incelendiğinde CEO değişim sayısındaki artış ile görece hisse senedi getirileri arasında sağlıklı bir ilişki olmadığı görülmektedir. CEO değişiminin yaşandığı yıl BIST100'e kıyasla ortalama performans, CEO değişimi olan firmalar ile olmayan firmalarda aynıdır. Fakat sektöre kıyasla performanslara bakıldığında CEO değişimi yaşanan firmalarda performansın nispeten daha yüksek olduğu görülmektedir. CEO değişiminden sonraki yıldaki performanslara bakıldığında ise CEO değişimi yapan firmaların performansının ortalama olarak daha yüksek olduğu görülmektedir. CEO'nun aynı görevde kaç yıldır bulunduğu ile hisse performansı arasındaki ilişki incelendiğinde, bu iki değişken arasında sağlıklı bir ilişki olmadığı göze çarpmaktadır.

Tablo 4. Bağımsız Değişkenlere Bağlı Olarak Ortalama Hisse Performansları

		Hisse Performansları			
		t Yılı		t+1 Yılı	
		BIST100'e Kıyasla	Sektöre Kıyasla	BIST100'e Kıyasla	Sektöre Kıyasla
Son 5 yıldaki CEO Değişim Sayısı	0	18.8%	-2.0%	36.2%	0.2%
	1	28.8%	1.2%	31.1%	0.3%
	2	18.5%	1.2%	48.9%	2.6%
	3	28.1%	4.6%	18.8%	-13.6%
	4	15.4%	-1.1%	63.2%	-0.7%
CEO değişimi (1:evet;0: hayır)	0	19.6%	2.0%	19.4%	-0.1%
	1	19.6%	-0.4%	26.9%	0.0%
CEO kaç yıldır görevde	1	23.9%	2.9%	22.9%	-1.7%
	2	17.5%	1.8%	39.1%	7.2%
	3	23.3%	6.3%	43.8%	0.7%
	4	41.3%	1.1%	23.4%	-4.9%
	5	19.1%	-3.2%	29.9%	-0.7%

İçinde bulunan yıldaki hisse senedi getirisinin bağımlı değişken olduğu regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te paylaşılmıştır. Gerek CEO değişimi gerek CEO'nun görev süresi gerekse son 5 yıldaki CEO değişim sayısı dikkate alındığında sonuçların istatistiksel olarak anlam taşımadığı görülmektedir. Denklemlerin açıklama gücü yalnızca BIST100'ün kontrol değişkeni olduğu denklemlerde düşüktür. Özellikle sektör performanslarının kullanıldığı denklemlerde R² değerlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçta Borsa İstanbul'da sektörlerin sürü davranışı (Süsay ve Tanrıöven, 2023) ve makro ekonomik koşullardaki ve çevresel diğer faktörlerdeki değişimin farklı sektörlere etkilerinin farklı olması belirleyici olabilir. Ayrıca bağımsız değişken kat sayılarının yönü de değerlendirildiğinde bazı bağımsız değişkenlerin hisse senedi getirilerinde pozitif bazılarının ise negatif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu da elde edilen sonuçların istatistiksel olarak anlama sahip olmadığını teyit etmektedir.

Tablo 5. t Yılındaki Hisse Senedi Getirisinin Bağımlı Değişken Olduğu Regresyon Analizleri

PANEL A- Sabit Etkiler, Bağımlı Değişken: t Hisse Senedi Getirisi										
		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
CEO Değişimi	Katsayı	-0.01	0.01	0.01						
	Olasılık	0.80	0.78	0.75						
CEO'nun Görev Süresi	Katsayı				0.00	-0.02	-0.02			
	Olasılık				0.97	0.26	0.18			
Son 5 Yıldaki CEO Değişim Sayısı	Katsayı							-0.06	0.00	0.00
	Olasılık							0.35	0.99	0.90
BIST100	Katsayı	0.74		-0.05	0.49		-0.21	0.63		-0.17
	Olasılık	0.00		0.45	0.00		0.03	0.00		0.19
Sektör	Katsayı		0.95	0.95		0.93	0.95		0.94	0.95
	Olasılık		0.00	0.00		0.00	0.00		0.00	0.00
Piyasa Değerinin Doğal Logaritması	Katsayı	0.34	0.11	0.11	0.46	0.14	0.16	0.48	0.14	0.16
	Olasılık	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
R2		0.31	0.72	0.72	0.36	0.73	0.74	0.34	0.73	0.73
PANEL B- Rassel Etkiler, Bağımlı Değişken: t Hisse Senedi Getirisi										
		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
CEO Değişimi	Katsayı	-0	0.02	0.02						
	Olasılık	0.97	0.49	0.48						
CEO'nun Görev Süresi	Katsayı				0.00	-0.02	-0.02			
	Olasılık				0.96	0.13	0.12			
Son 5 Yıldaki CEO Değişim Sayısı	Katsayı							0.01	0.02	0.02
	Olasılık							0.79	0.47	0.46
BIST100	Katsayı	1.02		-0.01	1.21		-0.03	1.29		-0.02
	Olasılık	0		0.81	0.00		0.78	0.00		0.84
Sektör	Katsayı		1.00	1.00		1.00	1.00		1.00	1.00
	Olasılık		0.00	0.00		0.00	0.00		0.00	0.00
Piyasa Değerinin Doğal Logaritması	Katsayı	0.03	0.02	0.02	0.02	0.01	0.01	0.03	0.01	0.01
	Olasılık	0.06	0.08	0.08	0.28	0.43	0.40	0.20	0.31	0.30
R2		0.12	0.69	0.69	0.12	0.69	0.69	0.09	0.68	0.68

CEO'ların aldığı kararların bazılarının etkileri içinde bulunan yıl değil takip eden yıllarda gerçekleşebilir. Tablo 4'teki analizin bir benzeri CEO ile ilgili bağımsız değişkenin hesaplandığı yıldan sonraki yıldaki hisse performansları baz alınarak Tablo 6'da tekrarlanmıştır. Buradaki sonuçlar incelendiğinde de elde edilen bulguların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

Tablo 6. t+1 Yılındaki Hisse Senedi Getirisinin Bağımlı Değişken Olduğu Regresyon Analizleri

PANEL A- Sabit Etkiler, Bağımlı Değişken: t+1 Hisse Senedi Getirisi										
		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
CEO Değişimi	Katsayı	-0.07	0.01	0.01						
	Olasılık	0.32	0.88	0.80						
CEO'nun Görev Süresi	Katsayı				0.01	-0.01	-0.01			
	Olasılık				0.74	0.55	0.52			
Son 5 Yıldaki CEO Değişim Sayısı	Katsayı							0.00	0.00	0.01
	Olasılık							0.95	0.99	0.80
BİST100	Katsayı	0.71		-0.15	0.61		-0.23	0.49		-0.33
	Olasılık	0.00		0.01	0.00		0.00	0.00		0.00
Sektör	Katsayı		0.90	0.94		0.88	0.93		0.87	0.93
	Olasılık		0.00	0.00		0.00	0.00		0.00	0.00
Piyasa Değerinin Doğal Logaritması	Katsayı	0.44	0.13	0.16	0.57	0.17	0.24	0.67	0.20	0.32
	Olasılık	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
R2		0.55	0.80	0.80	0.57	0.79	0.80	0.57	0.79	0.80
PANEL B- Rassel Etkiler, Bağımlı Değişken: t Hisse Senedi Getirisi										
		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
CEO Değişimi	Katsayı	-0.1	0.00	0.00						
	Olasılık	0.27	0.98	0.99						
CEO'nun Görev Süresi	Katsayı				0.00	-0.01	-0.01			
	Olasılık				0.85	0.69	0.69			
Son 5 Yıldaki CEO Değişim Sayısı	Katsayı							0.01	-0.01	-0.01
	Olasılık							0.88	0.64	0.63
BİST100	Katsayı	1.28		-0.02	1.33		-0.02	1.31		-0.02
	Olasılık	0		0.73	0.00		0.79	0.00		0.76
Sektör	Katsayı		0.99	1.00		0.99	1.00		0.99	1.00
	Olasılık		0.00	0.00		0.00	0.00		0.00	0.00
Piyasa Değerinin Doğal Logaritması	Katsayı	0.04	0.01	0.01	0.06	0.01	0.01	0.06	0.02	0.02
	Olasılık	0.01	0.26	0.23	0.01	0.40	0.37	0.05	0.38	0.34

Tablo7'de CEO değişimi olan ve olmayan şirketlerin BİST100 endeksine kıyasla performanslarının farklılığı t testleri ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu sonuçlar regresyon analizlerinde elde edilen sonuçları teyit etmektedir.

Tablo 7. CEO Değişimi Olan ve Olmayan Şirketlerin Hisse Senetlerinin BİST100 Endeksine Kıyasla Performanslarının Farklılığını Analiz Eden t Testleri

	t Yılında Hisse Senedi Getirileri		t+1 Yılında Hisse Senedi Getirileri	
	CEO Değişimi Olmayan Firmalar	CEO Değişimi Olan firmalar	CEO Değişimi Olmayan Firmalar	CEO Değişimi Olan firmalar
Ortalama	0.20	0.20	0.27	0.26
Varyans	0.45	0.43	0.62	0.20
Gözlem	743	158	743	158
df	232		393	
t istatistiği	0.00		0.31	

4. SONUÇ

Bu araştırmada CEO değişiminin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Şirketlerde CEO değişiklikleri ile borsa performansı arasındaki ilişki karmaşıktır ve çeşitli faktörlerden etkilenebilir. Bu çalışma, CEO değişikliğinin hisse performansına etkisi anlamında öne sürülebilecek farklı tezlerin geçerliliğinin anlaşılmasına dönük bulguları ortaya koymaktadır. Bu sayede yatırımcıların CEO değişimini hisse performansı anlamında nasıl yorumlayabilecekleri ortaya konmuştur.

İlk olarak, liderlik istikrarı şirketler için önemlidir ve CEO değişiklikleri genellikle şirket liderliğinde ve yönetim stratejilerinde bir kaymaya işaret eder. Sık CEO değişiklikleri, yatırımcı güvenini etkileyebilecek ve sonuç olarak hisse senedi performansını etkileyebilecek istikrarsızlık veya zorluklar yaratabilir. Bununla birlikte, çalışmada son beş yıldaki CEO değişikliklerinin sayısı ile göreceli hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu da daha fazla sayıda CEO değişikliğinin mutlaka daha iyi veya daha kötü hisse senedi performansına yol açmadığını ortaya çıkarmaktadır.

İkinci olarak, yatırımcı algısı ve hassasiyeti, CEO değişikliklerini yorumlamada rol oynayabilir. Farklı CEO değişiklikleri, yeni bakış açıları ve stratejiler getirerek olumlu olarak görülebilirken, diğer yandan şirket liderliğinin istikrarı veya etkinliği hakkında endişeler doğurabilir. Yatırımcı algısı ve duyarlılığı, hisse senedi fiyatlarını ve piyasa performansını etkileyebilir. Buna karşın araştırma bulguları, CEO değişikliği yapan şirketlerin bulunduğu sektördeki diğer şirketlere ve BİST100 endeksine kıyasla performans farkına sahip olmadığını göstermektedir. Bu bulgular Durgun vd. (2023) tarafından yakın dönemde yapılan çalışma bulgularıyla da uyumludur.

Üçüncüsü, CEO değişiklikleri stratejik bir kaymayı beraberinde getirebilir. Yeni bir CEO, farklı iş stratejileri uyguladığında veya belirli büyüme alanlarına odaklandığında, yatırımcı beklentilerini etkileyebilir. Yatırımcı beklentileri ve piyasa eğilimleriyle uyumlu olumlu değişiklikler, hisse senedi performansında artışa yol açabilir. Bununla birlikte, çalışmada, CEO'nun görev süresi ile hisse senedi performansı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu da bir CEO'nun görevde kaldığı sürenin hisse senedi getirilerini güçlü bir şekilde etkilemediğini göstermektedir.

Dördüncü olarak, üst kademe teorisi kuruluşlardaki en üst düzey karar vericilere odaklanarak ekip düzeyindeki analizi stratejik yönetim araştırmasının kapsamına sokar. Bununla birlikte, üst kademe teorisi örgüt çevresinin rolünü kabul edilmiş olsa da mevcut incelemeler üst yönetim ekiplerinin gömülü olduğu dış bağlama çok az dikkat etmiştir. Teori, yönetici özelliklerinin ve etkilerin farklı endüstri bağlamlarına göre değişebileceğini belirtmiş olsa da dış çevresel güçlerin üst yönetim özelliklerini ve süreçlerini nasıl şekillendirdiğini açıklamamıştır (Yamak vd., 2014). Bu araştırma bulguları çevresel etkilerin de önemli olduğunu teyit etmektedir.

Her ne kadar üst kademe kuramına göre üst düzey yöneticiler şirket performansını etkiliyor olsa da farklı çevresel koşullar, üst kademe yöneticilerin firma performansı üzerinde etkisini sınırlayabilir. Hambrick (2007) çalışmasında üst kademe teorisi ile ilgili yapılan ampirik çalışmaların çoğunun Amerika firmalarını örneklem olarak seçtiğini belirterek teorisinin daha iyi anlaşılabilmesi için farklı ülke örneklemelerinin de kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Yöneticinin karar yetkisi; birey, örgüt ve çevre olmak üzere üç farklı kavramdan etkilenmektedir (Crossland ve Hambrick, 2011). Özellikle ulusal değerler yöneticilerin karar verme yetkilerini önemli ölçüde etkileyebilir. House ve Javidan'a (2004) göre liderlere verilen etki, prestij ve ayrıcalık miktarı kültüre göre büyük ölçüde değişmektedir. Bazı kültürlerde, liderlerin yapabilecekleri ve yapamayacakları konusunda ciddi kısıtlamalar söz konusudur. Bazı kültürlerde ise liderlere özel ayrıcalıklar, yüksek statü ve takipçileri üzerinde uygulayabilecekleri önemli miktarda güç verilir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde firma performansı ülke bağlamından oldukça etkilenebilir. Konu ile ilgili literatürdeki çalışmaların birçoğu Avrupa ve ABD kökenli gelişmiş ülkelerde yapılmıştır. Bu ülkelerdeki kurumsal yapı Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere farklılık göstermektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ve aile şirketlerinin oldukça fazla olduğu ülkelerde firmaların yönetim kurullarının genellikle aile bireylerinden oluşması ve CEO'ların aslında yönetimde aile bireyleri kadar etkisinin olmaması nedeni ile CEO performansı ve firma performansı arasındaki ilişki kuvvetli olmayabilir. Ararat vd. (2014) çalışmalarında Türkiye'de yer alan 13 holding firmasının 11'nin aile bireyleri tarafından yönetildiğini belirtmiştir. Ayrıca Crossland ve Hambrick (2011)

çalışmalarında kültürel olarak sıkı olan ve normların homojen olduğu toplumlarda, CEO'ların hareket alanı kısıtlı olduğunu göstermişlerdir.

Crossland ve Hambrick (2011) üst kademe teorisi çerçevesinde farklı ülkelerde ve bağlamlarda farklı sonuçlar elde edilebileceğini belirtmişlerdir. Bu çalışmada bu doğrultuda Türkiye'deki BİST100 endeksinde yer alan firmalarda CEO değişimi ile hisse senedi getirisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını ortaya koymuştur. Borsa yatırımcıları CEO değişimine verecekleri önemi belirlerken bu çalışmanın sonuçlarını göz önünde tutabilirler.

Sonuç olarak, CEO değişikliğine giden şirketler için nispeten daha yüksek performans gösteren bazı gözlemler olsa da bulgular istatistiksel öneme sahip değildir. CEO değişikliklerinin hisse senedi performansı üzerindeki etkisini incelerken endüstri dinamikleri, ülke kültürü, şirket kültürü ve pazar koşulları gibi diğer bağlamsal faktörleri dikkate almak önemlidir. Her şirketin durumu benzersizdir ve birden çok faktör borsa performansına katkıda bulunur. Ayrıntılı araştırma yapmak, mali verileri analiz etmek ve daha geniş pazar eğilimlerini göz önünde bulundurmak, belirli şirketler veya sektörler için bu ilişkinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilir. Ayrıca bu çalışmada yalnızca BIST100 endeksinde dahil edilen şirketlerin analiz edilmiştir. Bu nedenle araştırma, şirketlerin büyüklüğü ve likiditesi açısından belli kısıtlara sahiptir. Bundan sonra bu alanda yapılacak çalışmalarda, kültürel, bireysel ve çevresel unsurları dikkate alarak daha büyük bir örneklem büyüklüğü ve daha uzun bir zaman çerçevesi ile değerlendirme yapılması, bu ilişkinin ve onun altında yatan faktörlerin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Allgood, S., & Farrell, K. A. (2000). The effect of CEO tenure on the relation between firm performance and turnover. *Journal of financial research*, 23(3), 373-390.
- Ararat, M., Suel, E., & Yurtoglu, B. B. (2014). Sustainable investment in Turkey: the case in context-an update. Available at SSRN 2447937.
- Beatty, R. P., & Zajac, E. J. (1987). CEO change and firm performance in large corporations: Succession effects and manager effects. *Strategic Management Journal*, 8(4), 305-317.
- Choi, J. H., Kim, S., & Lee, A. (2019). CEO tenure, corporate social performance, and corporate governance: A Korean study. *Sustainability*, 12(1), 99.
- Canyon, M. J., & He, L. (2020). CEO turnover in China: The role of market-based and accounting performance measures. *In The Chinese Capital Markets* (pp. 77-100). Routledge.
- Crossland, C., & Hambrick, D. C. (2011). Differences in managerial discretion across countries: how nation-level institutions affect the degree to which CEOs matter. *Strategic Management Journal*, 32(8), 797-819.
- Daily, C. M., & Johnson, J. L. (1997). Sources of CEO power and firm financial performance: A longitudinal assessment. *Journal of Management*, 23(2), 97-117.
- Doğan, M., Ağca, V., & Karayel, M. (2016). Türkiye'de CEO değişimine etki eden faktörler ve değişiminin finansal performans üzerindeki etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 7(2), 15-27.
- Durgun, A. F., Attila, İ., & Aktaş, R. (2023). CEO Turnover: The Impact Of The CEO's Internal and External Appointment On Company Success. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (40), 69-82.
- Dursun, İ. T., & Köseoğlu, Y. (2016). Üst kademe teorisi'ni yeniden düşünmek: Üst yönetim ekiplerinin bilişsel özellikleri & teorik açıdan kapsamı ve önemi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4(4), 117-133.
- Farrell, K. A., & Whidbee, D. A. (2003). Impact of firm performance expectations on CEO turnover and replacement decisions. *Journal of accounting and economics*, 36(1-3), 165-196.
- Gao, H., Harford, J., & Li, K. (2017). CEO turnover-performance sensitivity in private firms. *Journal of financial and quantitative analysis*, 52(2), 583-611.
- Hambrick, D. C., & Fukutomi, G. D. (1991). The seasons of a CEO's tenure. *Academy of management review*, 16(4), 719-742.
- Hambrick, D. C., & Mason, P. A. (1984). Upper echelons: The organization as a reflection of its top managers. *Academy of management review*, 9(2), 193-206.

- Hambrick, D. C. (2007). Upper echelons theory: An update. *Academy of management review*, 32(2), 334-343.
- Henderson, A. D., Miller, D., & Hambrick, D. C. (2006). How quickly do CEOs become obsolete? Industry dynamism, CEO tenure, and company performance. *Strategic Management Journal*, 27(5), 447-460.
- Hou, W., Priem, R. L., & Goranova, M. (2017). Does one size fit all? Investigating pay–future performance relationships over the “seasons” of CEO tenure. *Journal of Management*, 43(3), 864-891.
- House, R. J., Hanges, P. J., Javidan, M., Dorfman, P. W., & Gupta, V. (Eds.). (2004). Culture, leadership, and organizations: *The GLOBE study of 62 societies*. Sage publications.
- Kaplan, S. N., & Minton, B. (2006). How has CEO turnover changed? Increasingly performance sensitive boards and increasingly uneasy CEOs. <http://www.nber.org/papers/w12465>.
- Jenter, D., & Kanaan, F. (2015). CEO turnover and relative performance evaluation. *The Journal of Finance*, 70(5), 2155-2184.
- Jenter, D., & Lewellen, K. (2021). Performance-induced CEO turnover. *The Review of Financial Studies*, 34(2), 569-617.
- Kato, T., & Long, C. (2006). Executive turnover and firm performance in China. *American Economic Review*, 96(2), 363-367.
- Khurana, R., & Nohria, N. (2000). The performance consequences of CEO turnover. *Available at SSRN 219129*.
- Prime, P. B. (2007). Firm performance and CEO turnover in China: implications for Chinese equity markets and corporate governance. *Academy of Management Perspectives*, 21(2), 78-80
- Puffer, S. M., & Weintrop, J. B. (1991). Corporate performance and CEO turnover: The role of performance expectations. *Administrative Science Quarterly*, 1-19.
- Sridharan, U. V., & St. John, C. H. (1998). The effects of organizational stability and leadership structure on firm performance. *Journal of Managerial Issues*, 469-484.
- Simsek, Z. (2007). CEO tenure and organizational performance: An intervening model. *Strategic Management Journal*, 28(6), 653-662.
- Süsay, A., & Tanrıöven, C. (2023). Yatırımcıların Sürü Davranışı Eğilimleri ve Para Politikasının Sürü Davranışına Etkisi: *BIST Örneği. Maliye Dergisi*, 184:41-73
- Unal, S., & Doğru, Ç. (2021). Üst Kademe Kuramı Kapsamında Hisse Getirileri Üzerinde CEO'nun Özelliklerinin Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(29), 204-223.
- Yamak, S., Nielsen, S., & Escribá-Esteve, A. (2014). The role of external environment in upper echelons theory: A review of existing literature and future research directions. *Group & Organization Management*, 39(1), 69-109.
- Zhang, Y., & Wiersema, M. F. (2009). Stock market reaction to CEO certification: The signaling role of CEO background. *Strategic Management Journal*, 30(7), 693-710.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.10.2023 ✓Accepted/Kabul:15.01.2024

DOI:10.30794/pausbed.1369556

Research Article/Araştırma Makalesi

Ekmeççi, Ç. (2024). "The Yamamba-Like Characteristics of "Gagool" The Old Hag in Rider Haggard's *King Solomon's Mines*", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 60, Denizli, pp. 103-108.

THE YAMAMBA-LIKE CHARACTERISTICS OF "GAGOOL" THE OLD HAG IN RIDER HAGGARD'S *KING SOLOMON'S MINES*

Çelik EKMEKÇİ*

Abstract

Yamamba is an old hag who lives in the mountain or forest in Japanese creation myth. Yamamba's most threatening characteristics are her avenging side and her fearful trait that cause terror mostly among men. Therefore, Yamamba is mostly known for her anthropophagus qualities that make her a terrifyingly evil woman. Based on this Japanese myth, it is also possible to see the same Yamamba-topos in Western literature. In Rider Haggard's *King Solomon's Mines* (1885), Gagool the old hag also has Yamamba-like characteristics that not only does she live in the mountain as an evil force but also threatens men by causing calamities and producing monstrosities. Therefore, Gagool the old witch in Haggard's *King Solomon's Mines* can be considered an evil woman having notorious Yamamba traits. In this study, Gagool's Yamamba-like features will be scrutinized to discuss her dreadful existence as a devouring witch. It is also within the purpose of this study to illustrate how Eastern folklore influences Western literature greatly and plays a significant role in constructing a ravenous old woman image to deconstruct the male authority and power.

Keywords: *Yamamba, Old witch, Evil woman, Fearful woman, Cannibal woman, Gagool, King Solomon's Mines.*

RIDER HAGGARD'IN *KRAL SÜLEYMAN'IN HAZİNELERİ* ROMANINDA YAŞLI CADİ GAGOOL'UN YAMAMBAVARI ÖZELLİKLERİ

Öz

Japon yaratılış mitolojisinde Yamamba dağda veya ormanda yaşayan yaşlı bir cadıdır. Yamamba'nın en korkutucu özellikleri arasında, çoğunlukla erkeklerde dehşete sebebiyet veren intikamcı yanı ve korku saçan niteliği gelmektedir. Böylece, Yamamba, onu korkunç bir şekilde şeytani kadın yapan yamyam özelliğiyle tanınmaktadır. Bahsedilen bu Japon mitine de dayanarak, Yamamba'ya ait benzer tema ve öğeleri Batı Edebiyatında da görmek mümkündür. Rider Haggard'ın *Kral Süleyman'ın Hazinesi* (1885) romanında yaşlı cadı Gagool karakterinde de kendisinin sadece şeytani bir güç olarak dağda yaşaması değil, aynı zamanda insanlar arasında garabetler saçarak musibetlere sebebiyet vermesi gibi Yamambavari özelliklerin mevcut olduğu söylenebilir. Böylece, Haggard'ın *Kral Süleyman'ın Hazinesi* (1885) romanında, yaşlı cadı Gagool karakteri, kötü şöhretli Yamamba özelliklerine sahip şeytani bir kadın olarak görülebilmektedir. Bu çalışmada, Gagool'un Yamambavari özellikleri, onun yırtıcı bir cadı olarak korkunç varlığını tartışmak üzere incelenecektir. Bu çalışmanın bir diğer amacı da Doğu halkiyatının Batı edebiyatına nasıl tesir ettiğini ve vahşi yaşlı kadın tasvirinin erkek otoritesi ve gücünü alaşağı etmede nasıl önemli bir rol oynadığını göstermektir.

Anahtar kelimeler: *Yamamba, Yaşlı cadı, Şeytani kadın, Korkunç kadın, Yamyam kadın, Gagool, Kral Süleyman'ın Hazinesi.*

About Yamamba's Wicked Traits

According to the Japanese myth of creation, Yamamba or Yamauba is believed to be a devouring witch living in the mountain. Yamamba's most known trait is her cannibalistic side through which her evil characteristics are represented since she chases after men and devours them straightaway. According to Kazuhiko Komatsu, Yamamba is an anthropophagite, who is defined as, "tall, with long hair, piercing eyes, and a large mouth that opens from ear to ear" (2000: 428). In Japanese folklore, Yamamba's dreadful appearance not only affects her 'cannibalistic side' but also bases her 'dark setting' as a mountain-woman. The mountain topos has a significant effect on the formation of her character. Konno Ensuke draws a parallel between the animalistic features of Yamamba and animal typed yōkai in his following words: "Yōkai-like creatures that are believed to live in the mountains are usually considered the yamahime type; and if they are old, they are called yamamba, yamauba or yamahaha" (qtd. in Reider, 2021: 6). It can, therefore, be considered that the mountain topos, which has a metamorphosing effect on Yamamba as the mountain witch, turns into her playground where she performs her notorious and savage activities.

As stated, Yamamba or Yamauba is believed to be notorious for devouring men. Based on this very specific feature of her, Yamamba also has a Western counterpart in literature apart from that of the Eastern. In European myths, tales, and stories there are also yamamba-like old women/witches who viciously devour men. Thusly, Yamamba-topos can explicitly be seen in Western literature as well. In this regard, in Rider Haggard's *King Solomon's Mines*, Gagool displays Yamamba-like characteristics, and she not only lives in the mountain but also is considered to be an old-hag dealing with witchcraft. Hence, in this study, Gagool's Yamamba characteristics are going to be scrutinized as a devouring witch to demonstrate how Eastern folklore affects Western literature, especially in depicting the mythological figure of an evil woman. It is also within the scope of this study to show how monstrous female figure becomes a threatening force for men and their authorities.

Yamamba As the Evil yet Empowered 'Mountain Ogress'

What makes Yamamba frightening and notorious in Japanese myths is her cannibalistic tendency. Her anthropophagous trait makes Yamamba a "ravenous female" (Copeland, 2005: 21). Yamamba's ravenous appetite can be considered her desperate need for belonging. In other words, Yamamba's exclusion from society is considered to be the mere reason why she acts evil towards men. As Marc Sebastian-Jones puts it in his "Preface to the Special Issue on the Fairy Tale in Japan,"

[i]n traditional Japanese folktales the monster-woman has a counterpart in the figure of the *yamauba* (or *yamamba*), a mountain witch who, ostracized from society, lives a bleak, marginalized life in the mountains. The *yamauba* is a complex and ambiguous figure usually portrayed as an ugly old crone. A shape-shifter with supernatural strength, the *yamauba* is also a cannibalistic demon who is quite capable of eating babies and devouring men who are unfortunate, or foolish, enough to stray into her domain. (2013: 175)

Yamamba's destructive side is extremely fatal as expressed; however, she has also an enigmatic power through which she is able to transform herself to trap her victims. The similar theme can also be seen in Grimm's "Hansel and Gretel" in the form of an old hag as the European counterpart of Yamamba. As Noriko T. Reider also contends in her "*Spirited Away: Film of the Fantastic and Evolving Japanese Folk Symbols*," Yamamba: "conjures up the image of a mountain-dwelling hag who devours unsuspecting humans who happen upon her path. In many ways, she can be considered the Japanese counterpart of the witch in *Hansel and Gretel* of the Grimm Brothers [...]" (2005: 11). Behind her transformational power, there lies Yamamba's never-ending cannibalistic desire as a devouring witch. This is mostly related to Yamamba's overall acceptance "as a frightening-looking old woman with an affinity for human flesh" (Reider, 2010: 69). As seen, Yamamba as an old hag, has an everlasting anthropophagous tendency which serves her wicked existence. In her article titled "In Pursuit of the Yamamba: The Question of Female Resistance" Meera Viswanathan writes that Yamamba is:

a terrifying old woman with long gray hair, possessing superhuman strength and prescience, dwelling in the mountains, preying on stray male travelers who intrude on her as she occupies herself with the task of spinning; she is capable of extraordinary transformations, ranging from animal to beautiful maiden. Should her prey attempt to escape, she chases it down in the mountains and devours it with uncanny delight [...] (1996: 242).

Yamamba's transformational power is her evil strategy to make her victims paralyzed and to devour them. In other words, Yamamba as the mountain ogress, bewitches the men who dare to trespass her dark territory through her black magic and as soon as she catches the trespassers (victims) who are about to run away from her, she destroys them there and then. All in all, Yamamba the devouring witch is represented as an evil force as a part of her nature which causes mythic devastating catastrophes for men. Hence, the same thematic and mythic representation of Yamamba, the old witch image, can also be reflected in the characteristics of "Gagool" the old hag in Haggard's *King Solomon's Mines*.

Having depicted mythical and distinct features of Yamamba, it is also worthy to discuss her empowered existence as a woman. This sense of empowered woman image in Yamamba's existential trait makes it possible to see her as an inspirational figure for women writers especially for the ones who demythologize the old myths and re-write the androtexts within the scope of gynocentrism. As S. Yumiko Hulvey puts it in her "Myths and Monsters: The Female Body as the Site for Political Agendas," Japanese women writers: "prefer to be feared as agents of death, as decreed by myth, rather than bow down meekly as the oppressed Other" (qtd. in King, 2000, pp. xiii). This concern can be considered the core reason why representation of women, even if it is depicted from a mythical scope, is valued rather than devalued. Based on this very feminist reading as an understanding, women in Japanese mythology are empowered and they become fear and terror for men. For Hulvey, one of the main reasons behind Yamamba's having notorious traits causing horror among men is that Yamamba "harkens back to female prototypes in ancient creation myths that impart a sense of empowerment to women [...]" (2000, p.72). It is this sense of female empowerment that makes that Japanese myth authentic but alarmingly striking. However, this is also considered to be the defilement policy of patriarchy which puts women into inferior positions since it is seen that "the Japanese creation myth which posits the female body as the site of defilement and pollution, was a play adopted by patriarchy to associate females with negative attributes [...]" (2000, p. 72). This concern which keeps women out of the system is mainly about the condemnation politics of marginalization and classification of women. As Gerda Lerner contends in her *The Creation of Patriarchy* (1986), women are seen as "half and sometimes more than half of humankind [...]" (1986: 4). Based on this understanding, it is possible to see that women are otherized, marginalized and excluded just like Yamamba. In other words, that isolation and marginalization can be considered to be the core and basic reason behind Yamamba's being exposed to those mentioned negative attributions which in fact show how empowered she is despite the harsh patriarchal policies and politics against women in general, Yamamba in particular. Hence, Yamamba as a 'Mountain Ogress,' is seen as an empowered yet dangerous woman who breaks the male authority and power since she is the one who is evil by causing troubles among men.

Yamamba-like Gagool in *King Solomon's Mines*

Haggard's *King Solomon's Mines* is a colonial novel signifying white supremacy over the others. In the novel, there are seminal white characters such as Sir Henry Curtis, Captain Good and Allan Quatermain the narrator, having typical white mentality. They are civilized white men who are partly in a quest for the road of King Solomon to find his great treasure. There are also some native people such as Khiva and Umbopa to accompany and serve the white men during the quest. Thusly, white men and the others are in the same path to reach the target. Then, they enter Kukuanalnd the land of Solomon's treasure. In Kukuanalnd, there are also major characters such as King Twala, Infadoos and Gagool as the local natives. However, Gagool the old hag is manly different from the others in terms of her witchcraft and other authentic qualities by having Yamamba-like characteristics. In the novel, Gagool takes her place for the very first time when white men are introduced to King Twala. As soon as they are welcomed, Gagool the old hag not only describes the mentality of white men but also defines their real intentions and the reason for their presence in Kukuanalnd.

[...] Blood is good, the red blood is bright; there is no smell like the smell of new-shed blood. The lions shall lap it and roar, the vultures shall wash their wings in it, and shriek in joy.

"I am old! I am old! I have seen much blood; ha, ha! but I shall see more ere I die, and be merry. How old am I, think ye? Your fathers knew me, and their fathers knew me, and their fathers' fathers. I have seen the white man, and know his desires. I am old, but the mountains are older than I. Who made the great road, tell me? Who wrote in pictures on the rocks, tell me? Who reared up the three silent ones yonder, who gaze across the pit, tell me?" (And she pointed towards the three precipitous mountains we had noticed on the previous night.)

"Ye know not, but I know. It was a white people who were before ye are, who shall be when ye are not, who shall eat ye up, and destroy ye. Yea! yea! Yea!"

"And what came they for, the white ones, the terrible ones, the skilled in magic and all learning, the strong, the unswerving? What is that bright stone upon thy forehead, O king? Whose hands made the iron garments upon thy breast, O king? Ye know not, but I know. I the old one, I the wise one, I the Isanusi!" (witch doctress) [...] (Haggard, 1994: 100).

As stated in the passage, Gagool knows everything about the white men, especially about their true selves and cravings. Therefore, this foreseeing quality can be considered the ultimate sign of Gagool's having witch-like enigmatic characteristics. In a similar vein, in Japanese creation myth, Yamamba is also known as wise and cunning being; hence, Gagool represents the similar traits. What is noteworthy here is that Gagool resembles herself to Isanusi. In *Dictionary of South African English*, "Isanusi" is defined as "a traditional healer or diviner, often an aged practitioner who has developed his or her psychic gifts, and whose clairvoyant powers enable him or her to 'smell out' evil; [...] smelling doctor; witch doctor" (*Isanusi, Dictionary of South African English*). Gagool defines herself as a witch doctor who senses and foresees every intention just like her idol "Isanusi." Moreover, Gagool sees herself as a mountain deity just like Yamamba. Yamamba is also considered to be a mountain deity¹ and a great mother² in Japanese mythology. In the novel, when King Twala is killed, Ignosi (Umbopa) the rightful king of Kukuani land comes to the throne. He starts talking to Gagool about the passage to Solomon's Mines to guide the white men in finding the treasure.

"What will ye with me, Ignosi?" she piped. "Ye dare not touch me.

If ye touch me I will blast ye as ye sit. **Beware of my magic.**"

"Thy magic could not save Twala, old she-wolf, and it cannot hurt me," was the answer.

"Listen: I will this of thee, that thou reveal where is the chamber where are the shining stones." "Ha! ha!" she piped, "none know but I, and I will never tell thee.

The white devils shall go hence empty-handed."

"Thou wilt tell me. I will make thee tell me" [...].

"How, O king?"

"Nay, thus; if thou tellest not thou shalt slowly die."

"Die!" she shrieked, in terror and fury; "ye dare not touch me man, ye know not who I am. **How old think ye am I?** [...].

"Yet will I slay thee. See, Gagool, **mother of evil**, thou art so old thou canst no longer love thy life. **What can life be to such a hag as thee, who hast no shape, nor form, nor hair, nor teeth- hast naught, save wickedness and evil eyes?** It will be mercy to slay thee, Gagool."

1 As Hori Ichiro puts it, Yamamba is considered a mountain deity thusly, "the mountain deity is believed to be a goddess who gives birth to twelve children every year. She is therefore called Mrs. Twelve (Jūni-sama), and her twelve children symbolize the twelve months of the year" (1968: 167).

2 In her *Shadow and Evil in Fairy Tales*, Marie-Louise von Franz writes that "the Great Mother who encompasses both the light and dark sides can be seen in many mytho-religious figures such as the Egyptian mother Goddess, Isis, and the Hindu's Kali" (1974: 195).

“Thou fool,” shrieked the old fiend, [...].

“Cease **thine evil talk** and answer me,” said Ignosi, angrily. “Wilt thou show the place where the stones are, or wilt thou not? If thou wilt not, thou diest, even now,” and he seized a spear and held it over her [...]. “Nay, I will show it” [...] [my bald added] (Haggard, 1994: 172-173).

As mentioned in the above quotation, King Ignosi knows Gagool by heart, knows her tricks and her wicked intentions that may cause the white men’s fall. Based on that, he warns Gagool not to follow Yamamba-like traits during the journey since he already sees the impending great danger that will befall. Moreover, in the above passage, it is also possible to see Yamamba-like characteristics of Gagool from King Ignosi’s word choice. He calls Gagool as ‘the mother of evil’ having not only an evil shape and form but also evil hair and eyes just like an old witch or Yamamba. In the below conversation between King Ignosi and Gagool, Gagool accepts being a guide for the white men to Solomon’s Road in which the white men are able to reach King Solomon’s treasure; however, Gagool tells the ancestral catastrophic fallacy that is doomed for the white men. Gagool as the mountain ogress tells Ignosi about her wicked and evil Yamamba-like intentions that awaits the white men:

[...] Tomorrow shalt thou go with Infadoos and my white brothers to the place, and beware how thou failest, for if thou showest it not, then shalt thou slowly die. I have spoken.

“I will not fail, Ignosi. I always keep my word: ha! ha! ha! Once a woman showed the place to a white man before, and behold evil befell him,” and here her wicked eyes glinted. “Her name was Gagool too. Perchance I was that woman.” [...].

“Mayhap, mayhap; when one lives long one forgets. Perhaps it was my mother’s mother who told me, surely her name was Gagool also. But mark, ye will find in the place where the bright playthings are, a bag of hide full of stones. The man filled that bag, but he never took it away. Evil befell him, I say, evil befell him! Perhaps it was my mother’s mother who told me. It will be a merry journey--we can see the bodies of those who died in the battle as we go. Their eyes will be gone by now, and their ribs will be hollow. Ha! ha! ha!” (Haggard, 1994: 172-173).

Upon the command of King Ignosi, Gagool reveals the plan of the journey to treasure. She, then, shares the old memoir which is about the same cursed prophecy on the white men in the past and also states that the destiny of white victims will be the same with these new white men. Gagool thinks that collecting the bright stones will victimize the white men; hence, the evil force befalls them. The evildoer in the past was her grandmother whose name is Gagool too, now Gagool will replace her grandmother’s monstrous position just like Yamamba. When the journey begins, every character knows about the evil and wicked characteristics of Gagool. As Quatermain the narrator puts it, “Gagool was waiting for us, still with that evil grin upon her horrid face” (1994: 179). When they finally reach the gate of the mountain in which King Solomon’s treasure is located, they see stalactites and passages to cave like chambers. Gagool asks the white men, “Are you ready to enter the Place of Death?” (1994: 182). Gagool’s dark and evil Yamamba-setting is the mountain in which the evil and dead spirits exist. As Gagool says, “[t]he those who enter the Hall of the Dead, evil comes. Hee! hee! ha! ha!” (1994: 183). Finally, when the white men enter, they are stunned by the existence of the bright stones and diamonds, and they even ask “[h]ow did the old hag know all these things? [...]” (1994: 189). The white men know that Gagool is a witch, they call her hag and an old devil, and they also know Gagool’s wicked plans by heart. That is the very reason why they do not trust her since they are sure that something will happen, and they will be trapped. However, Gagool, this time, is the one who is trapped and hunted in the hunt uncannily when she is about to cause calamities and monstrosities for the white men in the end. The Yamamba figure, Gagool the old hag, is ruined exceptionally this time when Yamamba as a cunning witch is taken into consideration.

Conclusion

As stated, in Japanese creation mythology, Yamamba is known to be a devouring witch causing troubles for men. Though she is believed to be in Eastern mythological figure as an origin, she becomes an inspiration for Western literature as well. Based on that, the same Yamamba-topos are reflected in the characterization of

Gagool in Rider Haggard's *King Solomon's Mines* since she has the similar dreadful and notorious traits causing terror, horror, and fear among men. Therefore, Gagool as an old hag represents the evil side of Yamamba not only by having the same notorious traits from witchcraft to mountain dwelling, but also by possessing the same anthropophagous tendency for devouring as well as her dark rituals with black magic. However, it should also be considered that the mentioned distinct characteristics of Yamamba also show how empowered she is especially when the collapse of male power and authority is taken into consideration. It is seen that such an empowered woman breaks the normative codes of patriarchy. In other words, the patriarchal politics and androcentric policies are violated through Yamamba since she malignantly and mischievously becomes fear, terror, and a horrific threat for men. In a similar vein, the same thematic concern is also represented in Haggard's *King Solomon's Mines* since Gagool is also as fearful and threatening as Yamamba. As mentioned, the distinct Yamamba-like characteristics of Gagool are reflected in this study. However, it is also possible to see the same male anxiety and fear in the representation of Gagool since she scatters the seeds of awe among men. Therefore, Gagool becomes the one who is utterly empowered. Through these distinct qualifications, Gagool reflects the similar Yamamba-like folkloric and mythical features by causing the same sense of monstrosities among men just like Yamamba as an atrociously devouring but extremely empowered old hag.

REFERENCES

- Copeland, R. (2005). "Mythical Bad Girls: The Corpse, the Crone, and the Snake." In *Bad Girls of Japan*, ed. Laura Miller and Jan Bardsley, pp. 15–31. Palgrave.
- Haggard, R. (1994). *King Solomon's Mines*. The World's Best Readings.
- Hori, I. (1968). *Folk Religion in Japan: Continuity and Change*. University of Chicago Press.
- Hulvey, S.Y. (2000). "Myths and Monsters: The Female Body as the Site for Political Agendas", ed. Debra Walker King, *Body Politics and The Fictional Double*, Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, pp.71-88.
- "Isanusi, n." Dictionary of South African English. Dictionary Unit for South African English, 2023. Web, <http://https://dsae.co.za/entry/isanusi/e03339>
- Komatsu, K. (2000). "Kaisetsu: Tengu to yamauba" [Explanations of *tengu* and *yamauba*]. In *Kaii no minzokugaku* [Folklore of the strange], vol. 5, edited by Komatsu Kazuhiko, 417–434. Tokyo: Kawade Shobō.
- Lerner, G. (1986). *The Creation of Patriarchy*. Oxford University Press.
- Reider, N. (2005). "Spirited Away: Film of the Fantastic and Evolving Japanese Folk Symbols." *Film Criticism*, 29(4), 4-27. Web. <http://www.jstor.org/stable/44019178>
- . (2010). *Japanese Demon Lore: Oni from Ancient Times to the Present*. Utah State University Press.
- . (2021). *Mountain Witches: Yamauba*. Utah State University Press.
- Sebastian-Jones, M. (2013). "Preface to the Special Issue on the Fairy Tale in Japan." *Marvels & Tales*, 27(2), 172-178. Web. <http://digitalcommons.wayne.edu/marvels/vol27/iss2/2>
- Viswanathan, M. (1996). "In Pursuit of the Yamamba: The Question of Female Resistance." In *The Woman's Hand: Gender and Theory in Japanese Women's Writing*, edited by Paul G. Schalow and Janet A. Walker. Stanford University Press, pp. 239–61.
- von Franz, M. L. (1974). *Shadow and Evil in Fairy Tales*. Spring Publications.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.11.2023 ✓Accepted/Kabul:04.12.2023

DOI:10.30794/pausbed.1385324

Research Article/Araştırma Makalesi

Kaya, G. (2024). "Balkan Savaşları Sonrasında Bir Osmanlı Subayının Osmanlı Toplum Eleştirisi *Millet-i Gayri Müsellaha*: "Kan Yok, Can Yok, İnsan Yok, Mukaddesât Yok, Hülâsa Mevcudiyet Yok"", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 109-128.

BALKAN SAVAŞLARI SONRASINDA BİR OSMANLI SUBAYININ OSMANLI TOPLUM ELEŞTİRİSİ *MİLLET-İ GAYRİ MÜSELLAHA*: "KAN YOK, CAN YOK, İNSAN YOK, MUKADDESÂT YOK, HÜLÂSA MEVCUDİYET YOK"

Gökhan KAYA*

Öz

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu yaklaşık yarım binyıldır hakimiyeti altında tuttuğu Balkan Yarımadası'nı kaybetti. Balkanların kaybı, özellikle Osmanlı elitlerinde büyük bir travma yarattı. Bu travmanın en belirgin sonuçlarından birisi, Balkan Savaşları'nda alınan yenilginin nedenlerine ve sonuçlarını anlamaya yönelik askeri, idari, siyasi, ekonomik, ahlaki ve toplumsal alanları içeren eleştiri kültürüydü. Çalışmamızın konusu olan *Millet-i Gayri Müsellaha* adlı risale Balkanların kaybedilmesinin nedenlerini Osmanlı toplumun değişik kesimlerinin imkân, potansiyel ve siyasi bilinç eksikliğinde görür. Diğer bir deyişle Yazar'a göre Balkanların kaybı, Müslüman Türklerin bu eksiklikleri ile Balkan ayrılıkçı milliyetçilerinin planlı ve bilinçli davranışları arasındaki büyük farkın doğal bir sonucudur. Eserin yazarı Makedonya'da Osmanlıdan bağımsızlık kazanmak için faaliyet gösteren çetelerle mücadele etmiş, ardından Balkan Savaşlarında sonrasında I. Dünya Savaşı'nda görev yapmış en nihayetinde Cumhuriyet Dönemi'nde yüksek dereceli askeri görevlerde bulunmuş İsmail Hakkı Akoğuz'dur. Dolayısıyla Yazarın bir mülazım-ı evvel/üsteğmen iken Balkan Savaşları'nın hemen sonrasında yazdığı Risale, Makedonya'da bulunduğu esnada çoğunlukla deneyimlediği kimi zamanda gözlemlediği olgu ve olaylara dayanmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Balkan Savaşları, Travma, Osmanlı Elitleri, Osmanlı Toplumunu, Eleştiri.*

OTTOMAN SOCIAL CRITICISM OF AN OTTOMAN OFFICER AFTER THE BALKAN WARS *THE UNARMED NATION [MİLLET-İ GAYRİ MÜSELLAHA]*: "NO BLOOD, NO LIVES, NO HUMAN BEING, NO SACREDNESS, IN SHORT NO EXISTENCE"

Abstract

At the early 20th century, the Ottoman Empire lost the Balkan Peninsula, which it had ruled for nearly half a millennium. The loss of the Balkans traumatized the Ottoman elites in particular. One of the most prominent consequences of this trauma was the culture of criticism, including military, administrative, political, economic, moral and social spheres, aimed at understanding the causes and consequences of the defeat in the Balkan Wars. The treatise *Millet-i Gayri Müsellaha*, which is the subject of our study, sees the reasons for the loss of the Balkans in the lack of opportunity, potential and political consciousness of different segments of Ottoman society. In other words, according to the author, the loss of the Balkans was a natural consequence of the great difference between these shortcomings of the Muslim Turks and the planned and conscious behavior of the Balkan separatist nationalists. The author of the work is İsmail Hakkı Akoğuz, who fought against the gangs operating in Macedonia to gain independence from the Ottoman Empire, then served in the Balkan Wars, then in World War I, and finally in high-ranking military positions in the Republican Era. Therefore, the Treatise which the author wrote as a first lieutenant in the immediate aftermath of the Balkan Wars, is based on facts and events that he mostly experienced and sometimes observed during his time in Macedonia.

Keywords: *Balkan Wars, Trauma, Ottoman Elites, Ottoman Society, Criticism.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ÇORUM.
e-posta: okhankaya71@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-6652-5630>)

Giriş

Balkan Savaşları'nın kaybetmenin Osmanlı İmparatorluğu açısından somut sonuçlarından birisi tüm topraklarının %32,7'sini tüm nüfusunun ise %20'sini kaybetmesidir (Erickson, 2003: 38). Diğer bir sonuç ise 1914-1920 yılları arasında Balkanlardan gelen 413.922 muhacirin Anadolu'ya göç etmesidir (McCarthy, 2012: 181). Başka bir deyişle Balkanların kaybedilmesi, Osmanlı aydınları için sadece İmparatorluğun iki ana coğrafya parçasından birisinin elden çıkması değildi; İmparatorluğu imparatorluk yapan, topraktan daha fazlasını ifade eden bir kayıptı. Kaybın yarattığı travma sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalan zamanını etkilemekle kalmadı yeni cumhuriyetin oluşumunda da etkili oldu (Boyar, 2007: 1). Osmanlılar için I. Balkan Savaşı'nda¹ alınan yenilgi sonrasında gelen Rumeli'nin kaybı, sivil ve askeri kesim başta olmak üzere Osmanlı toplumunda, içinde şaşkınlık², hayal kırıklığı, kızgınlık gibi duyguları barındıran eleştiri dalgası yaratmıştır. Eleştiriler askeri konulardan,³ siyasi ve toplumsal yapıya, idari hatalardan toplumsal ahlâk ve hatta kişisel ahlâk alanlarına kadar uzanmıştır. Balkanların kaybının bir sonucu olan ve konu üzerinde çalışmış bir tarihçinin deyişimiyle "Osmanlı Yenilgi Kültürü"nü⁴ başka bir deyişle kaybın yarattığı travmanın hemen gözlemlenebilir sonuçlarından olan bu eleştiri dalgasının ürünlerinden birisi de⁵ ele aldığımız "Millet-i Gayri Müsellaha" risalesidir. Risalenin içeriğinde yukarıda sözü edilen eleştirilerin hemen hepsi az ya da çok mevcut olsa da yazar doğrudan Osmanlı toplumunun çeşitli kesimlerini hedef almıştır. Bahsi geçen yenilgi kültürünün içinde şekillenmiş bu risalenin tarihi belli değildir. Ancak eserin içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla Balkan Savaşları'nın hemen sonrasında yazılmıştır. Bu anlamda ele aldığımız eser, Osmanlı toplumuna ahlaki, siyasi eleştirileri barındırdığı için Osmanlı ıslahat risaleleri ya da nasihatname/siyasetname adı verilen yazın türü içerisinde görülebilir. Zira bu yazın türü hükümdarların sahip olması gereken özellikler, devlet yönetiminin öncelikleri, ilke ve değerleri, tebaanın durumu gibi konuları içermektedir.⁶

1. ESERİN MÜELLİFİ, KISA BİYOGRAFİSİ VE YAZILMA NEDENİ: "UMUMA NÂFİ KÜÇÜK VE MÜBREM İHTİYAÇLAR, VUKU BULMUŞ BİRTAKIM HÂLLER"İ YAZMAK

Eserin müellifinin ismi risalenin künyesinde yazılmamış, sadece ünvanı belirtilmiştir: "Mekteb-i Harbiye Zabitanından Mülazım-ı Evvel Hakkı". Müellifinin tam kimliğini ortaya çıkarmak için risalede yer alan bilgilerden, ipuçlarından yola çıkarak yaptığımız araştırmalardan çıkan sonuca göre eser sahibinin adı İsmail Hakkı Akoğuz'dur. Kendisine dair biyografik bilgi ise TSK Atase Başkanlığı'nın 1989 tarihli "Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri" isimli kitapta bulunmadığından dolayı aşağıda bahsi geçen Felix Guze'nin eserinin giriş bölümünde verilen biyografiden alınmıştır.

İsmail Hakkı Akoğuz 1887-1978 yılları arasında yaşamıştır. 1905 tarihinde teğmen rütbesiyle Harbiye'den mezun olduktan sonra 1905-1910 yılları arasında Filibe'de ardından Erzincan'da bölük komutanlıkları yapmış, 1910 tarihinde üsteğmenliğe terfi etmiş, 1910-1912 tarihlerinde ise Almanya'ya gönderilmiştir. Yurda döndükten

1 Balkan Savaşları hakkında Bkz. Andonyan, A. (1999) *Balkan Savaşı*, (Çev: Z. Biberyan), Aras Yayıncılık, İstanbul; Erickson, E. J. (2003). *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans*, Praeger, London; Hall, C. R. (2000). *Balkan Savaşları 1912-1913 1. Dünya Savaşı'nın Provası*, (Çev: M. Tanju Akad) Homer Yayınları, İstanbul; Troçki, L. (1995) *Balkan Savaşları*, (Çev: T. Güney), Arba Yayınları, İstanbul; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi 1912-1913*.(1979). Genelkurmay Atase Yayınları, Ankara; Tüccarzade İbrahim Hilmi (2017). *Balkan Harbi'ni Niçin Kaybettik i* (Der. M. Yıldız-H. Akyol), İz Yayıncılık, İstanbul; Türkgeldi A.F. (1949). *Görüp İşittiklerim*, TTK Yayınları, Ankara, s. 65-126.

2 Ahmet Emin Yalman'ın şu satırları bu şaşkınlık ve hayal kırıklığının bir yansımasıdır:

"Bir buçuk yıllık ayrılıktan sonra memleket hasretini şiddetle duyuyordum. Babama, anneme, kardeşlerime, Selanik'te kalmış olan amcama çok düşkündüm. Tatil aylarına ait maaşlarımı yol harçlığı yapmak suretiyle 1912 yılının yaz tatilini memlekette geçirmek için bir plan yaptım. (...) İstanbul'da Büyükkada'da, Hristos'daki bir evde yaz tatilimi geçirdim. Bu arada Selanik'e gittim. Amcamın yanında beş, on gün kaldım, doğduğum şehrin havasını hazla teneffüs ettim. Kısa bir müddet sonra Balkan Harbi adlı kıyametin kopacağına Selanik ve Rumeli'nin elimizden gideceğine dair ortada hiçbir belirti yoktu. Memleketin mukadderatını sevk ve idarede baş rolü oynayan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi ve 'Hürriyetin Kâbesi' sıfatıyla Selanik, anavatanın en sağlam ve hassas bir parçası gibi görünüyordu" (Yalman, 1997: 170).

3 Askeri alandaki tartışmaların hangi temaları kapsadığına dair Bkz. (Uyar, 2012: 65-74).

4 Osmanlı Yenilgi Kültürü adlandırması Eyal Giniö'ya aittir. Bkz. (Giniö, 2022: 27, vd.)

5 Balkan Savaşları sonrasında yazılan irili ufaklı eserlerin -bizim ele aldığımız risale söz konusu eserde yer almamış olsa da- bir dökümü için Bkz. (Giniö, 2022: 402-405).

6 Bu yazın türü için Bkz. Abou-Al-Haj, R. (1988). "The Ottoman Nasihatname as a Discourse Over Morality". (Ed.) A. Temimi. *Melanges Professeur Robert Mantran*, Publications du Centre d'Etudes et de Recherches Ottomanes, Morisques, de Documentation et d'Information, Zaghwan, s.17-30; Fleischer, C.H. (1990). "From Seyhzade Korkud to Mustafa Âli: Cultural of the Ottoman Nasihatname", (Ed.) H.W. Lowry & R.S. Hattox. *IIIrd Congress on The Social and Economic History of Turkey*, Isis Press İstanbul, s. 66-77; Fodor, P. (1986). "State and Society, Crisis and Reform in 15th-17th Century Ottoman Mirror for Princes", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* Budapest, S. 40, s. 217-240; Levend, A.S. (1962). "Siyasetnâmeler", *TDAY Belleten*, Ankara, s.167-194; Özvar, E. (1999). "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 7, S.2, s. 135-151; Uğur, A. (1992). *Osmanlı Siyaset-Nâmeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

sonra 1912-1913 yılları arasında 29. Tümen 87. Alay 1. Bölüğe atanmış bu birlik ile Balkan Savaşları'na katılmıştır. 1914'te yüzbaşılığa terfi etmiş, 1914-1917 arasında Kafkas Cephesi 3. Ordu Komutanlığı başyaverliğinde bulunmuştur. 1920'de binbaşı olmuş, aynı yıl Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmıştır. 1950 yılında orgeneral rütbesiyle emekli olana kadar Türk Silahlı Kuvvetleri'nin çeşitli kademelerinde görev almıştır. Almanca bilen Akoğuz, Ludendorf'un hatıraları ile Alman subayı Felix Guze'nin yazdığı "Büyük Harp'te Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler" ve Rafael de Nögalis'in "Hilal Altında Dört Sene" adlı eserlerini çevirmiştir (Guze, 2007, s. XI- XII). Ayrıca Akoğuz'un "Erkan-ı Harb Binbaşı İ. Hakkı adıyla Almandan tercüme edilmiş iki eseri de İBB Atatürk Kitaplığı'nda mevcuttur. Kitapların kısa künyesi ise şöyledir: 1335/1919 tarihli "Mevzî Muharebelerinde Düşman Taarruzlarını Tard Hakkında Kavaid-i Umumiye" ile yine 1335/1919 tarihli "Topçu ile Tayyarenin Beraber Çalışması Hakkında Kavaid-i Umumiye".

Kanaatimizce Akoğuz'un risalenin yazarı olduğu, risalede verdiği bilgiler doğrultusunda neredeyse sabittir. Kendisinin Almanca bildiği Almandan yaptığı çevirilerden anlaşılmaktadır. Almandayı ise Almanya'da bulunduğu esnada öğrendiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda Müellif'in Almanya'da bulunduğu dair ilk ipucu, Risale'nin 7. sayfasında Colmar Freiherr [Goltz Paşa] von der Goltz'un, Türkçeye "Millet-i Müsellaha" ismiyle çevrilmiş "Das Volk in Waffen" kitabından bahsederken "O kitabın kıymeti Almanya'da okulla beş on sene hercümerç olmuş insanlar daha iyi takdir ederler" ifadesidir (İsmail Hakkı, tarihsiz: 7). Yazarın Almanya'da bulunduğu dair kesin bilgi ise risalenin 10. ve 24. sayfalarında mevcuttur: "(...) Memleketin ihtiyacâtını tehvin etmek maksadıyla herkesin kendi mesleğinde fikrini büyümek için bizi Avrupa'ya gönderdiler" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 10). "Bir gün bir ziyafette hatırı sayılır hakiki bir Avrupalı (...) bir Almanla hem de Almanya'da görüşüyordum" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 24).

İsmail Hakkı'nın 1914'te yüzbaşılığa atanmadan önce mülâzım-ı evvel (üsteğmen) iken yazdığı bu risalenin başlığında bulunan "Ve eiddu lehum mesteta'tum min kuvvetin" [onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın]⁷ Kur'an'ın Enfal Suresi'nin 60. Ayetidir. Bir anlamda bu ayet, Risale'nin yazılış amacı hakkında bize bilgi vermektedir. Başka bir deyişle Yazar, Balkan Savaşları'nda alınan yenilginin en önemli nedeninin Osmanlı toplum kesimlerinin güç ve imkânlarının yetersizliğinden, daha kötüsü ise toplumun kendi durumunun farkında olmamasından kaynaklandığını söyler. Balkan Savaşları'nda alınan yenilginin askeri ve siyasi nedenlerine doğrudan değinmez. Ancak ülke ve toplumun genel hali söz konusu olunca siyasi, ahlaki, iktisadi, Batılılaşma gibi alanlara ilişkin -kimi zaman sertleşen- eleştirilerini sakınmaz. Ayrıca İsmail Hakkı yenilginin nedenlerinin -Osmanlı toplumunun gücünün ve imkanlarının yetersizliğinin göstergesi olarak- çoğunlukla dile getirilmeyen, gözden kaçan toplumsal hayatın içinde gerçekleşen bir takım olay ve olgularda aranılmasını gerektiğini söyler: "Benim felsefe-i hayata karışarak gayri müsbet bir takım ahvâlden bir millete nâfi, müsbet bir ilm meydana koymaya ne kuvve-i akliyye ve muhakemem ne de ilmim müsaittir fakat umuma nâfi öyle bir takım gayet küçük ve mübrem ihtiyaçlar vardır ki yekünü pek büyük menâfi temin ederler. İşte benim yazmak istediğim bu gibi vâki' olmuş birtakım hâllerdir. (...) Bunları toplayıp bir araya dizerek tespit edebileceğimi düşünerek benim gibi düşünenlere bir başlangıç bırakmak istedim" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 4).

İsmail Hakkı, XX. yüzyılın başında Osmanlı toplumunun elit kesimi diyebileceğimiz, askeri ve sivil kesimde sürekli duyduğu, "Azizim her şeyde olduğu gibi burada da evvela marazı teşhis etmeli ba'de devâ aramalıdır" sözünün Osmanlı toplumu için geçersiz olduğunu, "Bizim milletin başına gelen şu nâmütenahi felaketlerin esbabı ihtilât-ı marazdır"⁸ diyerek birden fazla marazın mevcudiyetini belirtir. Bu ifadelerinden sonra Yazar, asıl marazın

7 Enfal Suresi'nin 60. Ayetinin Diyanet İşleri Başkanlığı'na göre meali şöyledir: "Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir."

Tefsiri ise şöyle verilmiştir: "(...) İslâm'a göre savaş gücüne sahip olmaktan, savaş için hazırlanmaktan maksat, dinleri başka da olsa fiilen savaşarak insanları öldürmek olmayıp onların maddî ve mânevî olarak kendilerine ve başkalarına zarar vermelerini engellemektir. Bu da düşmandan daha güçlü olmakla mümkündür. Sağduyusunu yitirmemiş olan topluluklar, ortada zaruret bulunmaksızın kendilerinden daha güçlü bir topluluğa saldırmazlar. 'Hazır ol cenge eğer ister isen sulhu salâh' şeklinde manzumlaştırılmış bulunan bu ilke, barışın ancak, bunu isteyenlerin caydırıcı güce sahip olmaları sayesinde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Âyetin bu kısmı evrensel bir gerçeği dile getirmektedir. Buradaki "Savaş atları" ve bazı sahih hadislerde [Müslim, "İmâre", 167] teşvik edilmiş bulunan okçuluk ve atıcılık ise tarihî şartlar içinde yapılmış bir tavsiyedir, bir semboldür. Bunun günümüze yansıyan anlamı ise "en uygun, maksadı gerçekleştirmede etkili olan silahlar ile diğer araç gereçler, askerî eğitim, savunma ve savaş stratejisi gibi savunma ve zafer için gerekli olan her türlü askerî güç ve imkânlar" demektir.

Bkz. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enf%C3%A2l-suresi/1220/60-ayet-tefsiri>

8 Hastalık kavramının XIX. yüzyıl Avrupa modern siyasal söyleminde kullanılmasına, yaygınlaşmasına ve yerleşmesine dair Bkz. Sontag, S. (2005) *Metafor Olarak Hastalık*, (Çev: O. Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, s.89-96.

Osmanlı toplumun oluşturan kişilerin, kendilerini “ile ü emrazdan salim” olduğunu sanıp, “marazı ötekinde berikinde görüp arama(k)” olduğunu belirtir (İsmail Hakkı, tarihsiz: 4).

Yazar, eserinin hiç kimseyi doğrudan hedef almamasına rağmen, uğrayacağı eleştirileri, işiteceği lanetleri, tahammülsüzlüğü de bir tür toplumsal maraz olarak gördüğünü belirtir. Kitabı okuyanların bu tahammülsüzlüğünün nedenlerini, kitaba ne türden eleştirileri yönelteceklerini de sıralar. “Kendisini milletin hakiki, hamiyetli” birer müdafileri olarak gören bu kişilerin, kitabı, “İnzâr-ı ecânibe karşı milletin bu kadar mütedenni olduğunu gösterme[nin]” uygun olmadığını ifade edeceklerini belirtir (İsmail Hakkı, tarihsiz: 4-5). Yazar bu türden eleştirileri iki gerekçe ile nazik bir dille reddeder. İlk gerekçesi, herkesin düşüncesine uygun, her okuyanı memnun edecek “bir mevcudiyet” meydana getirmenin mümkün olmadığıdır. Diğer gerekçe ise, “Biz böyle daha ne vakitlere kadar aldatacağız?” tepkisini gösterdikten sonra değişen koşulların insanın düşüncelerini de değiştirdiğini, önyargılı olmanın bir faydasının olmadığıdır (İsmail Hakkı, tarihsiz: 5). Ardından İsmail Hakkı, “kendi kanaat-ı vicdaniyemin hüküm-i mücibince yazdım” dediği eserinin özellikle hükümete yönelik politik bir eleştiri taşımadığını özellikle belirtir: “(...) Alâkadar olmaya mezun olmadığım memleketin idaresine fi zamanına muvafık gelmez de bu yaraların şimdiki halde meydana çıkmasına mukadderâtımızı ellerine tevdi ettiğimiz hükümetimizin rızası olmazsa o vakit bilâkayd ü şart mütâvat ederek vicdanen sükûta mecbur olurum”. Yazar, devamında “askerlik membaini milletden aldığı için ve memleketde bu halde bulunduğu için sa’y ü gayret ve hatt ı harekete dair malûmât-ı mülkiye vermek maksadıyla yazılmışdır” ifadesiyle, ülke idaresi ile ilgili eserde verdiği bilgilerin nedenini de açıklamaktadır (İsmail Hakkı, tarihsiz: 5-6).

İsmail Hakkı’nın Osmanlı toplumuna dair izlenim, deneyim ve düşünceleri ile mağlubiyetin doğurduğu koşulların bir ürünü olan bu risaleyi yazmış ancak mağlubiyette siyasi iktidarın payı konusunda olabildiğince suskun kalmayı, hükümetten olası bir uyarı, yaptırım karşısında da suskun kalacağını belirtmesi ilginçtir. Bu ihtiyat risale boyunca büyük ölçüde korunmaya çalışılmıştır.

2. “MİLLET OLAMAMIŞ BİR YIĞIN-I BEŞER” İLE MUKALLİD TÜRLERE DAİR ELEŞTİRİLER

İsmail Hakkı, kendi gözlem, deneyim ve bilgileri ışığında kitabının ilk iki kısmının Osmanlı toplumunun XX. yüzyılın başındaki durumuna dair olduğunu belirtmiştir. Kendi deyimiyle eserinde “vâki’ olan ahvâlin suret-i cereyânını ve mütalaâtı havi” olan ilk iki bölümü takiben “bunların nasıl olması icâb ettiğini şerh ve izah” edeceği üçüncü bölüm yer almıştır (İsmail Hakkı, tarihsiz: 6).

Yazar eserinin başlığındaki “Gayri” ifadesini, 1883 yılında Osmanlı ordusunda ıslahat için gelen General Von der Goltz’ın *Das Volk in Waffen* adlı eserinin Türkçeye 1884’te *Millet-i Müselleha* adıyla çevrilmiş kitap⁹ ile farkını dile getirmek için koyduğunu belirtir. Ardından Goltz’u bir dahi olarak nitelendirir, kendisinin “Goltz Paşa” kadar ihtisas sahibi olmadığını, eğer olsaydı “Türkiye’ye¹⁰ mahsus bir millet-i müselleha yazmayı arzu ederdim” diyerek, Goltz’un kitabının “Bizim için o kitabın muhtevi olduğu cevherler husulü gayrimümkün bir dua hükmünde kalır” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 7). Goltz’un kitabının “Türk milleti” için bir işlevi olmadığını ise şöyle açıklar:

Müellifi Alman olmakla beraber Alman nazar-ı itibare alınarak yazılmıştır. Başkasının ticaret ve sermayesinden bittabi bize bir hisse-i itibar çıkmaz. Millet lafzının ifhâm ettiği mânada tekmiil etmiş olan Alman kavmi için râh-ı saadet-i müselleha olmakta olduğunu derk eden erbâb-ı kemâlâtın o kavmi bir millet-i müselleha haline getirmelerine cehd ü gayret etmeleri terakkiyât-ı tabiiyeden olsa gerekir. Bizim gibi henüz millet olamamış bir yığın-ı beşer için o kitap ancak güzel yazılmış bir eser olabilir. Mevcud olmayan bir millet nasıl teslih olunabilir? (İsmail Hakkı, tarihsiz: 7).

Henüz millet olamamış bir “yığın” olarak Osmanlı toplumunun millet olabilmesinin çaresini şu ifadelerle dile getirir: “Türkiye’nin millet-i müsellehası hakiki İslamiyet’in hükmiyât ve felsefesinde mündemiçtir. Fakat asıl hüner o hükmiyâtın muktezâsına sahip olmaktır. İşte maâteessüf biz henüz o mertebeye vâsil olamamışız” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 8).

9 Von der Goltz’un eserinin Sosyal Darwinizm ile bağlantısını, güçlü ordu ile güçlü ve medeni toplum arasında kurulan ilişkinin Osmanlı aydınlarında yarattığı etki ve tartışmalar için Bkz. Atilla Doğan, A. (2006) *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.145-331.

10 İsmail Hakkı Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlı kavramlarını eserinde hiç kullanmaz. Türkiye ve Türk kavramlarını tercih eder.

İsmail Hakkı yukarıdaki ifadeleri takiben Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının toplumda oluşan görünürlükler, düşünceler ve eğilimlerin eleştirisine başlar. İlk olarak "Avrupa'nın ihtiyacı Avrupa'nındır. Bizim değildir. Bizim ihtiyacımızı biz de aramak lazımdır" diyerek, Avrupa'nın ihtiyaçları ile Osmanlı'nın ihtiyaçları arasında "seciye-i akvâm" dan dolayı farklılık gösterdiğini belirtir. Ardından Osmanlı toplumunda görülen Avrupalılaştırmanın ürettiği sonuçları eleştirmeye koyulur. Bu eleştirisinde seciye farkı gözetmeksizin Avrupa'yı taklit edenlere "mukallid" demiş, bunun sonucunun ise ağır olduğunu ifade etmiştir: "Bu mukallidlikle Türklük kendisinin malı ve mücib-i iftihârî ne olduğunu bilemeyecek kadar benliğini kaybetmiştir. Acaba bu eski Türkün baba mirası, kendi sermayesi yok mudur? Elbette olacaktır. Fakat pek vasî olan bu memlekete bir suret-i gayri muntazamâda dağılmıştır. Mirasyedi Türk mevcudiyetini bilmiyor ve hatta tanımıyor" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 8). İsmail Hakkı, kendi deyimiyle "mevcudiyetini tanımayan mirasyedi Türk"ün mevcudiyetini kaybetmesinin nedenlerine takip eden sayfalarda değinmeye başlar. Avrupa'dan alınan teknik, teknolojik ürünlerden otobüs örneğini verir, "ne kadar da seri gidiyor bizim de vesait-i nakliyyeye ihtiyacımız var, getirelim bakalım" denilerek getirilen bu aracın, memleketteki yolların durumu gözetilmeden alındığı için, "astarı yüzünden pahalı" çıkmıştı (İsmail Hakkı, tarihsiz: 8-9).

Yazar, askeri ve sivil Osmanlı/Türk aydınlarının Türk milletini tanımadığı kanaatini ispatlamak için Avusturya Sefareti tercümanı olan Draskovic ile yaptığı bir konuşmayı dile getirir. Tercümanın, kendisine "Türk milletinin" ahvalini anlamak için Galata Köprüsü'nde dilencilik dahi yaptığını, ancak Türklerin kendilerini anlamak için çaba harcamadığını örneğini verir. Avrupalıların Türk milletini tanımak için gösterdikleri çabaya karşılık Türklerin bu çabasının olmadığı düşüncesini ise Avrupa'ya gönderilen öğrencileri örnek gösterir.¹¹ İsmail Hakkı, memleketin yetişmiş insan ihtiyacını karşılamak, "mesleğinde fikrini büyütme" için kendisinin de dahil olduğu Avrupa'ya gönderilen öğrencilere sözü getirir. Yazar Avrupa'da bazı öğrencilerin Avrupa yaşam tarzına hemen adapte olduklarını. Bu öğrencilerin de dahil olduğu bir araya gelişlerinde, "köhne kulübeli, toz topraklara mağrûk ve fakat tabî, bakir, saf, semâvi güneşli süreklî Türkiye'mizden bahsederdik" ifadeleriyle memleket özlemi duyduklarını belirtir. Sonrasında, "Türkiye'nin neye mütevakkıf olduğunu düşünen" öğrencilerin özledikleri, istedikleri Türkiye'yi şöyle ifade ettiklerini söyler: "Kimi kadınların serbestiyetinde arar kimi hukukta müsavâtta bahseder dururdu." Bazı öğrencilerin Türkiye'de görmek istedikleri, özlemini duydukları bu ifadeleri eleştirmez. Eleştirdiği, Beyoğlu'nda arabayla gezmek, türünden faaliyetlerdir (İsmail Hakkı, tarihsiz: 10). İsmail Hakkı'nın daha şiddetli eleştirdiği ise Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin, "yanlış tedkikâtte" bulunanlar, memlekete döndükten sonra kendini üstün görüp Türkleri beğenmeyenlerdir. Üstelik Yazar'a göre bu kişiler Avrupalıymış gibi ülkeye dair telkinlerde bulunuyorlar daha kötüsü ise "hâliyle, etvârıyla bütün teferruatıyla Avrupa adetlerini kabul ettirmek istiyor eğer zerresi noksan olursa terakki olmayacaktır" diyenlerdir (İsmail Hakkı, tarihsiz: 11).

"Avrupa simsarları" olarak adlandırılan bu kişilerin hatta "herkesin her gün" Amerika'yı garâib-i âlem olarak adlandırmasına da değinmeden geçmez İsmail Hakkı: "Bizim böyle Amerika'da garâib aramız ağzını boyaya bulaştırıp burnunun salyalarını yalayan çocukların yanındakilerin üzerlerine damlattığı lekeye gülmelerine benzer" diyerek, (İsmail Hakkı, tarihsiz: 14) sözü Beyoğlu'na getirir. Bu kısımda Yazar hem Avrupalı hayatın en büyük göstereni olan lüks tüketim tarzını¹² eleştirir hem de bu tüketimin arka planını, ne uğruna gerçekleştiğini ifade eder:

Beyoğlu dediğimiz o Frenk mahallesinin caddesini binalarını hatta binaları içindeki gelinlik kızlarının drahoma akçeleriyle cihazlık eşyasını hep o köhne Bizans'ın âtıl, iki büklüm, hasta insanları tedarik ediyor. Hatta polislerine, memurlarına hülâsa her şeyine maaşlar veriyor. Ne için? Hakaret görüp dayak yemek için. Yok öyle değil? Bu bir kanûn-ı tâbiiyettir. Sen nasıl budala köylüyü yoluyorsun da çalıştığını hep elinden aldığın halde onu sana borçlu çıkarıyorsun ve her türlü zulmü yaptıktan mâadâ o biçare her vakit sana bende oluyor ve sen de ona Türklerin tabirince mütegalibe kesiliyorsun o biçare, âciz, miskin, cahil hakkını hukukunu aramayı bilmiyor ve eğer ararsa göreceği ceza tâbii mâlum. İşte efendim aynı muameleyi bizim velinimetimiz olan Frenkler de bize yapıyorlar. Adalet-i ilâhiye yerini buluyor. O en mütegalibe tanıdığımız cabbar büyüklerimiz bile memleketimizde bizim paramızla geçinen, bizim paramızla kafamıza tekme vuran bir müddet evvel hizmetçimiz

11 XIX. yüzyılda Avrupa'ya gönderilen öğrenciler için Bkz. Gençoğlu, M. (2008). *Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908) Bir Grup Biyografisi Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

12 Batı tarzı lüks tüketim tarzının Osmanlıda yayılmasını Osmanlı gazetelerindeki reklamlardan yola çıkarak inceleyen bir eser için Bkz. Koloğlu, O. (1999). *Reklamcılığımızın İlk Yüzyılı 1840-1940*, Reklamcılar Derneği, İstanbul 1999.

iken mahzâ-yı tebdil-i mezhep ve meslek ederek Frenk olduğundan efendimiz olan mütegalibeyn efrenc de bizi aynı vech ile boyunduruk altında yaşatıyor. Ne için? Zira bu millet-i gayri müsellaha “Ve eıddu lehum mesteta’tum min kuvvete” lazım gelen kuvvetten mahrum hatta henüz millet olmaktan uzak kalmış onlar ise millet olmakla beraber müsellahtırlar (İsmail Hakkı, tarihsiz: 14-15).

2.1. “TABAKÂT-I ALİYYE, ÜDEBÂ VE ŞUARÂ’NIN” ELEŞTİRİSİ

İsmail Hakkı, Batılılaşmış Türklerden sonra, “Tabakât-ı alıyye ve tabakât-ı üdebâ ve şuarâ” diye ifade ettiği toplumun bürokrat, okur-yazar, elit takımına eleştirilerini yöneltir. Yazar ilkin yazdıklarının “milletin ekseriyeti” tarafından anlaşılmasını istediği için süslü bir yazımdan uzak durduğu gibi “üslûpta da nezâket” gözetmediğini en iyisinin “bu çıplak millete çıplak lakırdı söylemek” olduğunu belirtir. Bir anlamda toplum elit okur-yazar kesimini sade ve anlaşılır yazmadığı için eleştirir. Kendi yazdığı kitabın ise hem üslûbu hem de içerdiği hakikatler yüzünden bu kimselerin “mideleri bulanıp kusacaklar” ise de bu durumun kendisini rahatsız etmeyeceğini belirtir. Zira “onlar şimdiye kadar pek çok müzeyyenât yuttular, yuttular, yuttular hiç hakikati anlamadılar veyahut başka mecraya sattılar ve kendilerine kimse sual ve cevap etmedi. İşte böyle mide bulantısı belki sıhhatlerinin, hayatlarının, mevcudiyetlerinin tehlikede olduğunu anlatır da selâmet ve istikâmete yanaşırlar” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 15-16).

Yazar, “kâşâne-i zulm ve istibdad yıkılınca” topluma dair hakikatleri söyleme konusunda “üdebâ-i meşhure”nin sessizliğe gömüldüğünü, oysa ki “hürriyet-i şahsiye onların ağızlarını un çuvalı gibi açmalı idi” ifadeleriyle bu sessizliği tuhaf karşılar. Ardından bunun nedenini ise, bu kesimin yazı yazmayı kişileri övmek ya da yermek yahut kendilerine methiye düzmekten ibaret görmelerine bağlar. Ayrıca İsmail Hakkı, II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında “Bu millete medâr-ı şifa olacak fikri telkin” edecek kalemlerin “ağızlarına kilit vurulmuş” gibi sustuklarını, bunun büyük bir yanlış olduğunu da belirtir (İsmail Hakkı, tarihsiz: 16).

İsmail Hakkı’nın aydınlara yönelik eleştirisi kozmopolit aydınları da kapsar. “Vatanım rû-yi zemin milletim nev-i beşer”¹³ diyenleri, ironik bir dille, gerçekçi olmamakla suçlar.¹⁴ Bu sözün gerçekçi olmadığı gibi hayalperest bir ifade olduğunu ise I. Balkan Savaşı’nda Bulgarlar karşısında alınan yenilgiyi dile getirerek kanıtlamaya çalışır.¹⁵

Türk aydınlarının Avrupa tarzı hayata özenmelerini, hayalperest evrenselci düşüncelerini eleştirdikten sonra Almanya’da bulunduğu esnada “Bir ziyafette hakiki bir Avrupalı hatırı sayılır bir Alman” ile yaptığı konuşmadan yola çıkarak eserinin Avrupa’nın sömürgeciliğinin ekonomik ve ticari aklını anlatır. “Şark’a ait Garb’ın fikri ve niyeti beynimi daha müthiş tokmaklarla dövüyordu”, “gözüm faltaşı gibi açılıyordu” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 24-28) gibi ifadeler eşliğinde sözü Türkiye’ye getirir. Ülkenin ekonomik, ticari, altyapı hatta yiyecek, içecek, giyecek gibi alanlarda Avrupa’ya bağlı olduğunu, bunun ülkeyi uçuruma sürüklediği belirtir: “Koca bir imparatorluk inhilâl ediyor tarihe karışıyor. Bu canhırâş mevt ve intihâr hiç kimsede bir tesir bırakmıyor[du]” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 29).

İsmail Hakkı, İmparatorluğun bu feci hâlinin kimseyi etkilemediğini, telaşlandırmadığını, Türklerin yaşanan zamanı anlamadığını, hâlâ geçmişteki fütühâtla övündüklerini, geçmişte yaşadıklarını belirtir:

Ey Türk mâzinin mefâhiri senin nefs-i vâpesinine deva olamadığını el’an anlayamadın mı? O şerefli fütühâtınla beraber orada mevcudiyetin de mahv olsaydı pek şanlı bir ölüm, pek mübeccel bir irtihâl olabilirdi. Fakat, zaman o bütün mefhâretleri ifnâ edecek hayatları arz ettikten sonra seni adem-âbâd nisvâna gönderiyor. Ne kadar şâyân-ı terahhum ve teessürdür ki, en şenî bir ölümle ölürken bile el’an mâzinin mefâhiri, ecdadının kendisi de inanmadığı fütühâtı ile müteselli oluyor (İsmail Hakkı, tarihsiz: 29).

¹³ Dize, Tevfik Fikret’in “Haluk’un Amentüsü” şiirinde yer alır.

¹⁴ “Demek ki küre-i arzın her yeri vatanım olacak. Ah hayır hayır komşudaki arabacının ahırını da küre-i arzın bir parçasıdır. Doğrusu orasının benim vatanım olmasını hiçbir veçhile arzu etmiyorum. Hem canım bunun sahibi olduğunu ben daha o vakit anladım çünkü prensip denilen bu kaide çıktığı vakit dikkat ettim hiç kimse karyolasını ahıra, ahırdaki öküzü hanımefendinin yanına çıkarmadılar. O vakit anladım ki bu kazıyye-i mantık denilen o kitaba sığmamış da erbâbın ağızından fırlamış kaçmış” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 23).

¹⁵ “Baksana! Kafir Bulgar hiç böyle bir şey söyledi mi? 1328 senesi gördük. Milletim nev-i beşer diyen milletin kafasını kıtır kıtır kesti. Biz dilenci gibi Avrupa denilen nev-i beşerden merhamet talep ettiğimiz halde yüzümüze gözümüze tekme ile vurdular işte onların acısıdır ki hem Rumeli’den hem insanlıktan çıktık” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 24).

Yazar, kitabını okuyan insanların büyük kısmının “Avrupalılara tecavüzâtta bulunduğumdan beni tezyif edecektir” ifadesiyle kendisini eleştirecek insanları hedef alır: “Müdafaa-i milliyeye beş on kuruş vermemek için İsviçre’ye, Fransa’ya, Mısır’a icrâ-i seferi gözüne aldırın Türkler Avrupalı efendilerine karşı en celî hakikati bile tahkir addeden”leri, içimizdeki “Avrupa’nın kiralı bir ordusu” olarak nitelendirir (İsmail Hakkı, tarihsiz: 30).

İsmail Hakkı, bu ordunun içinde “siyasi, idari yetişmiş büyükler”in olduğu ifadesi XIX. yüzyıl Osmanlı Modernleşmesinin failleri Osmanlı yüksek bürokrasisine dair bir eleştiridir. Ancak bu eleştirisini derinleştirmez. Onun hedefinde, ülkenin idaresi konusunda bilgisiz, bilgiyi de edinmeye çalışmayan, siyasi bilinçten, hatta kendi varlığından bile habersiz olan millet vardır. Eleştirisini hayli ağır bir ifadelerle millete yöneltir:

Değil insanlıkta terakki etmek fakat bana kalırsa bu millete evvela insanlık havası vermek için acaba kuvvet ve kudretimiz, Avrupa mukavemetinin sa’isi mevcut mudur? Tefessüh ve inhilâl eden bu koca kitleyi bütün şâibe ve hastalıklardan tecrîd etmek acaba en muktedir bir doktorun iktidarı dahilinde midir? Artık bu halde bulunan bir millete Ve eiddu lehum mesteta’tum min kuvvetin diye hitabet ne kadar gülünç olur. Çünkü ne kuvvet ve ne o kuvveti istimâl edecek olmadıktan sonra kudretiniz yettiği derecede kuvvet hazırlayın demek pek nâbemahal[di] (İsmail Hakkı, tarihsiz: 30-31).

Milletin bu kuvvetsizliğini çeşitli örneklerle açıklamaya devam eder yazar, İstanbul’un sokaklarına kaldırım döşemek için gerekli taşların bile Avrupa’dan geldiği, kaldırım taşı üretmenin, bizde mevcut olmayan bir ekonomik mantık, örgütlenme ve aklın ürünü olduğu örneğini Almanya’dan verir.¹⁶ Devamında ülkede taş olmadığı için bunların yapılamadığı sonucu çıkarabilecek okuyucuyu da uyarır: “Allah Allah demek bizde taş da yok ha. Hayır öyle değil. Bizde her şey var fakat yalnız kan yok, can yok, insan yok, mukaddesât yok hulâsa mevcudiyet yok, yoksa bu ülkede her şey mevcut” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 31).

İsmail Hakkı, eserinin 32, 33. ve 34. sayfalarında Almanya’da rasyonel aklın, üretim ve tüketimin bir anlamda kapitalist zihniyetin nasıl bir örgütlenme ile iş gördüğünü, sömürgeciliğin de bunun bir parçası olduğunu anlatır.¹⁷

Bir anlamda yazar Türkiye için Almanya’yı model olarak görür ancak model aynı zamanda kendi ekonomik çıkarları için gerekirse ordusunu bile işe koşan bir rakiptir de. Model alınan Alman milletinin hem millet-i müsellaha hem de millet-i gayrimüsellaha olduğunu, Türk milletinin ise “donanma îanesine, muavenet-i milliyeye¹⁸ bir metelik vermeyi bile çok gördüğünü”, bağış yapmamak için vesileler aradığını belirten yazar (İsmail Hakkı, tarihsiz: 34), eleştirisini daha ağır bir tondan yapmaya başlar.

¹⁶ “Almanya arazisi Arabistan çölü gibi kumdur. Yalnız cenûb cihetlerinde birtakım kabarıklıklar vardır. Ahâlî 300, 400 metre bu yüksek dağları seyretmek için şimendiferlerle seyahat yaparlar. O dağların başlarında lokantalar, sayfiyeler vardır. Oralarda binlerle kişiler vâsi münazara karşı kendisini dinlendirir her köyde birçok fabrika bacaları kendilerini gösterir bunların kısm-ı âzamı tuğla fabrikalarıdır. Şimendiferler Bavviera’dan taş taşırlar. (...) Ben orada kökünden kazanmış birçok dağlar gördüm” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 31).

¹⁷ İsmail Hakkı kapitalist zihniyetin akılcılığını bir Alman’ın ağzından aktarmayı tercih eder: “[Almanya’da] maatteessüf demirden hiçbir şimendifer köprüsü ayağı ve hiçbir karyola görmedim. Taaccüb ettim arkadaşlarımdan birine sordum istihzâkârane bir tebessümle dedi ki biz fakir bir milletiz biz taş ve ağaç ile de iktifâ ederiz sizin memlekette taş çoktur. Hem taş yükte ağır pahada hafiftir. Ağaç karyolada yatarız taş ve tuğla köprülerden geçeriz. Bizim o kadar debdebe ve ihtişâma vakit ve halimiz müsaade değildir demirden de karyola köprü ayağı yaparız. Fakat sizin gibi asil ve necib bir millete satarız. Şimendiferler pahalı çıkar kilometre tazminatı fazla olur. İki kat ticaret ederiz. Biz fakirâne mesud bir hayat geçiririz. Siz sefihâne, rezilâne ömür sürersiniz. Aman birader aman taşı da sizden alıyoruz. Daha ziyade müsterih olun, bizim gibi aklını idrakını gâib etmiş bir millete bu yaptığınız pek âlîcenâbânedir. Devam etti bak sizin olanağınız bizim olanağımızın on misli olduğu halde bizde 65 milyon insan var sizde ise 20 milyon. Sizin sanatınız çiftçi bizimki ise fabrikatör siz bizim malımızı isterseniz almazsınız ve zaten memleketiniz cenûbta sıcaktır çadır altında da geçinebilirsiniz. Kundura yerine çarık giyebilirsiniz. Şeker yerine pekmez yersiniz fakat, biz ise sizin gibi yapamayız. Zira, bizim ne davarımız var ne de tarlamız beher adama ancak iki karışlık yerimiz vardır. Oda kumdur ekin olmaz ot bitmez. Bunun için ah razı olsun bizim ecdadımız düşünmüş biz mutlaka yemeğe de Muhtacı eğer buğday ve ekmeğe yerseniz para kâmilene size gidecektir. Hem bizde ekmeğe yapacak adam yoktur, çünkü, uzun şeydir. Tarlayı sürmek, ekmeğe biçmek, harman dövmek, değirmene götürmek, fırına vermek bunların hepsi için birer işçi lazımdır. Bundan dolayı biz patates yeriz bunun değirmeni, fırını, harmanı yoktur bunlara gidecek adamlar fabrikalarda size saat, silah, karyola şimendifer vesâire yaparlar bu vech ile hem karnımız doyar ve hem de memlekete vâridat hârice paramız gitmez. Hâricten yiyeceğe âid bir şey geldi mi yüzde iki yüz gümrük aldıktan sonra o malı yakarız. Fakat, siz yüzde on bir gümrüğü on iki yapmak için bize rica etmeye, yalvarmaya mecbursunuz. Ben dedim ki, bizde sizin mallarınızı almazız. O bir tavr-ı mağrurâne ile geçmiş ola efendim. İster istemez alacaksınız hem fiyatını biz tayin edeceğiz. Çok şükür ecdadımız onu da düşünmüş bu senin söylediğin gibi ya bunlar inat edip almazlarsa zorla aldirmek için şanlı ordu ve donanmamızı vücûda getirmişler ve biz onları terakî ettiriyoruz. Şimdi bize düşen vazife havaî bir filo yapmak. İşte onu da ikmâl ediyoruz” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 32-33).

¹⁸ İlane, özellikle XIX. yüzyılda Osmanlıda olağanüstü giderler için halktan toplanan mali yardımlara denir. Bu konuda Bkz. Özcan, A. (1981). Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında Hizmeti Geçen Bir Hayır Kurumu: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti”, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan*, İstanbul; Polat, Nâzım. H. (1991). *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Donanmaya toplanan îânenin¹⁹ bile toplanış amacına uygun harcanmadığı, çeşitli memurların yolsuzluk yaptığını, bunun, sıradan insanların bağış yapmamak için aradıkları vesile olduğunu belirtir, daha mühimi İsmail Hakkı, ağır bir ithamla hilekârlığın Türk'ün karakterinin yapısal bir özelliği gibi görür:

Ben îâne-i milliyeye artık para veremem' deme zira bana malûmdur. Sen zaten böyle bir vesile arıyordun fakat yanındaki arkadaşından utanıyordun ve yahut itibarına halel gelecek korkusuyla veriyordun sanki sen de o mevkide bulunsan daha beterini yapmazsın değil mi? Belli belli köylüye yaptığın muameleden, ticarete yaptığın hilekârlıktan hepsi bellidir. Sen Türk müsün, öyle ise 'Gülü ta'rife ne hacet ne çiçektir biliriz' sen ne söylersen söyle bizde Şeyhin kerameti olur menkul kendinden der geçeriz (İsmail Hakkı, tarihsiz: 34-35).

Yazar, Türk milletinin yapısal özelliklerine dair ifadelerine devam eder. Türk olmanın "Âlem-i mesâib hayatı tamamı tamamına tatmak için" yeterli olacağını, bir Türk'ün kendisini bir anlığına Fransız ye da Rus olduğunu hayal etmesinin bile kendisini "müsterih" kılacağını belirtir. Ardından İsmail Hakkı, kumandanından işittiği ve kendisinin de katıldığı şu ifadeleri dile getirir: "Bizim millet nasıl bir millettir her melâneti yaparız haysiyetsizliğin en bayağısına razı bizde yalnız sen fenasin şöylesin, böylesin hitâbına gurur-ı nefsimizden dolayı naşî tahammül edemeyiz (...) Efrâd-ı millet yalnız bu hitâbdan müteessir olur" İnsanın sadece kendisine yapılan haksızlığa, eleştiriye tepki göstermesinin yeterli olmadığını belirttikten sonra "mertlik ve insanlık bu gibi ahvâl-i fevkalâdeye karşı koymaktır" diyerek esas olanın da bu tavır olduğunu söyler (İsmail Hakkı, tarihsiz: 35).

İsmail Hakkı eserinin 36. sayfasından itibaren Türk milletinin ahlaki değer ve ilkelerinin bozulma nedenlerini anlatmaya başlar.

2.2. "MİLLET-İ MU'AZZAMAYA TEHZİB VE TASHİH-İ AHLÂK NOKTA-İ NAZARINDAN TENKİDÂT"

Yazar, bir önceki sayfada dile getirdiği kişilerin kendilerine yapılan her türden eleştiriye, haksızlığa ve hakarete, toplumda kendi itibarını zedelediği için karşı çıktığını, bu kişisel karşı çıkışın, "tehzib ve tashih-i ahlak nokta-i nazarından" düşünülmediğini belirtir. "Onun için bu kadar asırlık bu millet-i mu'azzamanın tarih-i hayatında böyle tenkîdâta pek nadir hatta ma'dûm denecek derecede tesadûf" olduğundan dolayı bu eleştiriye, yazar, "vazife-i nazifeyi mümkün mertebe ifâ" etmek maksadıyla yaptığını ifade eder (İsmail Hakkı, tarihsiz: 36-37).

İsmail Hakkı eleştirilerine köy hayatında ve köylülerde görülen ahlaki bozulma ile başlar. Yazar'a göre "on beş" sene önce köylerde "hiç kesâdlık" olmadığı herkesin köyünde hayatından memnun olduğunu, bu memnuniyete bağlı olarak köylünün çalışkan ve üretken olduğunu²⁰ ancak bu "cennet" misali köylerin ve köylülerin²¹ artık mevcut olmadığını belirtir: "Evet cennet imiş şimdi anlıyorum ki cennet oraları imiş çünkü elimize bir daha geçmemek üzere çıkmıştır. Biz ise masumiyetimiz dolayısıyla oralardan Hazreti Adem gibi tard olduk" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 38).

Yitik cennetin, neden yitirildiğine ilişkin Yazar'ın ilk öne sürdüğü günah içki içmektir: "Çok hoşuma gidiyordu. Akşam oldu mu köyün sokaklarında sürülerle sarhoşlar babasına rakı almak için cebinde, belinde şişeleriyle küçük çocuklar dolaşmazdı. Hatta köyde meyhane bile yok idi. Ona mukabil öküzler ve koyunlar aheste aheste ahırlarına

¹⁹ İsmail Hakkı'nın Donanmaya bağış yaptığı Donanma-i Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin düzenlediği bir makbuzdan anlaşılmalıdır: (BOA. HSD.TVP. 62/1)

²⁰ Bu memnuniyet ve üretkenliği yazar köy hayatını betimlediği ifadelerle dile getirmiştir: "Hatırlıyorum, bundan on beş sene evvel idi herkesin cebinde ihtiyacına kâfi parasıyla evinde zahiresi mevcuttu. Hiç kesâdlık yoktu. Yaz günleri herkes saf havalı başak kokulu sahralara köylere dağılırlardı. Büyük kaldırımsız yollarda eşeklerine binmiş adamlar ayaklarını sallaya sallaya beşüş çehre ile türküler söylüyorlardı. (...) Sabahleyin kalk boruları çanlar yerine horozlar uyandırıyor. Henüz güneş doğmadan mini mini köylüler çarıklarını bağlıyor babası öküzleri boyundurukluyor, kendisi ucu sivri sopacağı alıyor tarlaya gidiyordu. Evde yetişmiş kızlar misafirlere tavuk kesiyor kendilerine toprak kaplarda pişirdikleri pideleri yapmakla meşgul oluyordu. Yani başındaki dereciğin etrafındaki söğüdüler daha ötede köyün merası. Meradaki koyunların çan sesleri beride köyün iki oluklu çeşmesinin harıl harıl akışı yekdiğere mezc olarak ruha bir şevk, asaba bir istirahat veriyor (...) Zannedersem buraları hep cennet idi" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 37-38).

²¹ İsmail Hakkı'nın yakın zamanlara kadar köylerin ve köylülerin bozulmamış özelliklerinden bahsedip köy hayatının saf ve korunmuşluğuna yaptığı vurgu, Ziya Gökalp'e kadar giden bir izleğe sahiptir. XX. yüzyılın başlarında Ziya Gökalp, Türk milli kültür özelliklerinin köylülerde bulunduğunu ısrarla savunmuştu. Ona göre büyük kısmını köylülerin oluşturduğu halk "yaşayan bir hars müzesi" bir "milliyetçilik konservatuarı"ydı. Bkz. (Georgeon, 1986, 93).

Bu anlamda yüzyıl başlarında – ki sonradan Cumhuriyeti kuran kuşak olacak- Osmanlı Türk aydınları arasında Türk Milliyetçiliği ile köy ve köycülük arasında yakın bir ilişki vardır. İsmail Hakkı'nın da Cumhuriyeti kuran kuşağın bu izleğine sahip olduğu anlaşılmalıdır. Özellikle Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyetin ilk dönemine uzanan bir zaman diliminde köy, köycülük, halkçılık ile Türkçülük arasındaki ilişkinin çok boyutlu bir incelemesi için Bkz. Karaömerlioğlu, A. (2006), *Orada Bir Köy Var Uzakta*, İletişim Yayınları, İstanbul. s. 21-87

gidiyorlardı. Akşam hiç ses yok. Hatta çalgı bile yok hele kasabadaki sarhoşların na'raları, kadın ve çocukların feryâd ve figânları hiç işitilmez binaenaleyh müteessir olmak da yok idi" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 38-39).

Özellikle kasabalarda açılan meyhanelerin ve içki içmenin doğal bir sonucu ise silah kullanmanın artmasıdır. Hemen her akşam "iki medeni canavar yekdiğerine silah atarlardı". Kasabalarda geceleri silah seslerinin artık olağan olduğunu, herhangi bir mesele olmasa bile insanların silah kullanmasının doğallaştığını söyler (İsmail Hakkı, tarihsiz: 39). Alkol kullanımına dair eleştirilerini devam eden yazar, içki tüketiminin şehirlerden ve kasabalardan köylere kadar yayıldığını belirtir: "Kasabaların, şehirlerin bu ahlaksızlığı artık taşmış mazarrâtları köylere kadar sirayet etmiş idi." Yazar'a göre köylerde içkinin yaygınlaşmasının sonucu olan köyün saflığının bozulmasında büyük çiftlik sahibi beylerin köydeki çiftliklerine geldiklerinde yanlarında şişelerce rakı getirmeleri neden olmuştur. Dahası köylünün yabancı olduğu ince saz takımını da yanlarında getiren beyler bir süre sonra "acaib kıyafetli kadınları da böyle meclislere dahil" etmeye başlamışlardır (İsmail Hakkı, tarihsiz: 40).

İsmail Hakkı bu gelişmelerin bir adım sonrasının Bey'in kasabadan içki getirmenin zahmetini çekmemek için gayrimüslim Estoyan'ın köyde bir dükkân açmasına izin vermesi olduğunu belirtir. Dükkân açıldıktan sonra köylüler pazara gitmeyi bırakmışlar, dükkânındaki mal çeşidini arttıran Estoyan'ın dükkânından alışveriş yapmaya başlamışlardır. Ancak daha vahim bir gelişme içki de satmaya başlayan Estoyan, köylülerin içkiye başlamasına neden olmuş bunun sonucunda, "Her tarafı bir zulmet kapladı. Evlere kavga girdi. Şimdi burası da kasabalar gibi şamata gürültü menbai oldu. Hepimizin rahatı bozuldu. Bunları görerek bizim ağalar da aynı âsarı takibe koyuldular. Bazı akşamlar bunlarda evi bulamayıp çamurlar içinde uyuyorlardı. Çiftliklerdeki çiftçilerin ekserisi gayrimüslim olduğundan bunlar için Estoyan'ın dükkânı artık bir kahvehane olmuştur" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 41).

Eserde, köy ve köylü hayatının içinde mutluluk ve huzur barındıran saflığının bozulmasına karşı özelde köylülerin genelde ise milletin herhangi bir tepki verdiğine dair bir ifade yoktur. Ancak bu tepkisizliklerinin temel nedeninin kendi çıkarlarını koruma konusundaki gayretleri olduğuna dair sert ifadeler mevcuttur. Özellikle tütün rejisinin²² ülkenin aleyhine kurulmuş bir kurum olduğu açıkken bu konuda herhangi bir tepkinin verilmeyeşine dair ifadeler bu sert ifadeler arasında en dikkat çekici olanlardandır: "Yirmi milyon insan hükümete biz borsayı istemiyoruz tütün satmak etmek satmak gibi olsun biz bu parayı yani sekiz yüz bin lirayı vergiye zam ideceğiz diyemediler ve diyemezler çünkü millet olacak bu kitle-i beşerin hepsi menfaatleri müktezası Avrupalıların kiralı liralı ordusudur. Beş dakikalık tembelliğine hanel gelmemek için kendi kardeşini ateşe atmağa razı olan insan şeklindeki hayat kırpıntılarının imhası için şayan-ı tatbik başka ne usûl olabilir?" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 39-40).

İsmail Hakkı, eserinin 41-48 ile 57-70 sayfalarını yukarıda bahsi geçen gayrimüslim Estoyan ile Müslüman Emin Çavuş'un faaliyetlerine ayırır. Bu kısımlarda Estoyan'ın açtığı dükkân üzerinden Balkanlar'da milliyetçiliğin nasıl güç kazandığını anlatır. Buna karşılık köyün önde gelen kişilerinden olan Emin Çavuş'un, Müslüman yerel toprak ağalarından yardım almadan kişisel gayretleriyle Müslümanlara toplumsal kalkınma bilincini aşılama çabalarını anlatır.

3. GERÇEK VE İDEAL: GİRİŞİMCİ HRİSTİYAN ESTOYAN'A KARŞI BİR MODEL ALARAK MÜSLÜMAN EMİN ÇAVUŞ

İsmail Hakkı, Estoyan'ın köyde açtığı dükkânın zamanla daha çok gayrimüslimlerin gittiği kahvehaneye dönüşmesi, kendisi de okur-yazar olan Estoyan'ın kahvehaneye getirdiği "gavurca" gazeteleri okuyan Hristiyanların geçirdiği dönüşümden de bahseder: "Estoyan'ın dükkânından çıkan Hristiyanlar bir iki gün hep Müslümanlara ekşi çehre ile bakarlardı. Sanki orada hep sirke içiyorlardı. Evvelce ne kadar iyi idi konu komşu Müslüman, Hristiyan hep birbirimizin evine giderken şimdi Hristiyan ile Müslümanların arası açıldı. Birbirine soğuk duruyorlar idi" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 41-42).

Yazar'a göre Estoyan'ın kahvehanesi bir yandan Müslümanlar ile Hristiyanların bir arada yaşamayı, toplumsal barışı zedeleyen bir yer haline gelirken diğer yandan da Estoyan'ın zenginleşmesine neden oldu. Önce birkaç tane tarla alan Estoyan, sonrasında bu tarla üstüne yaptığı güzel evde, köye gelen beyi bazen günlerce misafir etti. Yazar bu misafirliğin nedenini beylere sunulan içkiden kaynaklandığını belirtir. Estoyan'ın köyde yaptığı ev için kasabadan getirdiği "hepsi setre pantolonlu" işçiler, dükkânda çalışmaya başlamış, bir iki sene sonra bu işçilerin

²² Tütün rejisi için bkz. Öztürk, M.Y.- Keskin, Nuray. E. (1992). "Osmanlı'da Yabancı Yatırımlar Dünyın-ı Umumiye ve Tütün Rejisi", *Memleket Siyaset Yönetim*, 2011, C. 6 S. 16, s.116-150; Oktar, T. (1992) *Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.

dört beş tanesi çırak olarak dükkânda devamlı çalışmaya başlamış sonrasında köye yerleşmişlerdir. “Estoyan’ın evinin yanı başı adeta bir mahalle olmuştu” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 42).

Yazar muhtemelen Balkanlardaki bir Müslüman köyünde Hristiyan nüfusun sosyo-ekonomik ve kültürel yönden güç kazanmasını anlattığı bu bölüme devam eder:

Günün birinde birçok ustalar geldi taşları yonttular, ağaçları rendelediler hülasa iki muhteşem büyük, ziyetli bina yaptılar. Bunların biri mekteb biri kilise idi. Evvelce bizi Ezân-ı Muhammedi uyandırırken şimdi artık köyün kilisesinin çanı uykudan kaldırıyor. Zaten imamda ihtiyarlamış ve mescid harab olmuş idi. Birkaç defa beylere bizim köye de bir mekteb yapılması söylenmiş ise de beyin hiçbir gün ayık olduğunu gören olmadığından ben maarife borcumu veriyorum hükümete gidin vergiyi nasıl alıyorsa öylece mekteb yapısın diyorlardı (İsmail Hakkı, tarihsiz: 42).

İsmail Hakkı gayrimüslimlerin nüfus, ekonomik ve kültürel varlıklarını sağlama çabalarına karşılık köyün gerek yerel eşrafının gerekse de yönetici elitlerinin sorumsuz, bilinçsiz ve ahlaksız davranışlarını yerdikten sonra köyün Müslüman ve gayrimüslim sekene tarafından sevilen Emin Çavuş’u ön plana çıkarır.

“Bir fukaranın çocuğu” olan Emin Çavuş, ağaların beylerin aksine toplumsal sorumluluk duygusuna sahip, kararlı, azimli, okuma yazmayı askerde iyice öğrenmiş bu konuda köyün imamını geride bırakmış bir kişi olarak resmedilir.²³ Köye “mekteb yaptırmayı fikrine koymuş” olan Emin Çavuş, “bu iş için her kapının mandalını açıyor fakat maalesef her yerden kovuluyordu.” Ancak yılmayan Emin Çavuş köyün gençlerini “kandırıp” köyün yanındaki taşlı büyük tarlayı önce temizlettirmiş ardından köylüye tarlayı sürdürmüş, verdiği tohumu tarlaya ektirmiştir. “Emin Çavuş akıllı, ne kadar olsa okumuşluğu da var. O tarlayı bir ekti ki o sene oradan herkesten ziyade hasılat aldı” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 43). Emin Çavuş köye okul yapılabilmesi için ilkin işgücünü organize etmiş, âtil duran bir tarlayı gelir getiren bir yer haline dönüştürmüştür. Bir anlamda Emin Çavuş, Estoyan’ın girişimci kapitalist ticari aklına karşı Müslüman genç köylüye doğanın işlenmesiyle elde edilecek faydayı göstermiş başka bir deyişle tarımsal ticari aklı öne çıkarıyordu.

Bu iki aklın birleştikleri nokta okulun, eğitim-öğretimin önemiydi. İsmail Hakkı, eserin geri kalanında Estoyan’ın okul ile kilise birlikteliğinin nasıl sonuçlandığına dair bir bilgi vermez. Sadece Estoyan’ın kahvehanesinden çıkan Hristiyanların Müslümanlara “ekşi çehre” ile baktıklarını, araya bir soğukluğun girdiğini söyler.²⁴ Yazar, Emin Çavuş’un gayretinin sonuçlarını anlatmaya devam eder:

Kışın da caminin yanına hep taş taşıdılar kerpiç kestiler. Gençler artık Emin Çavuşun sözünden dışarı çıkmıyorlar oduna gittikçe birer ikişer direk getiriyorlar. Altı ay hiç usanmadılar karınca gibi çalıştılar. Hülasa bütün köy bunların deliliklerine bakıyorlardı. Yaz geldi. Emin Çavuş zahireyi sattı. Kasabadan iki usta getirdi. Bir ay kerpiç ve tuğla yaptılar. Nihayet güzel bir bina vücuda gelerek köyün en güzel binası oldu. Yanına da evceğiz bir ahır kondurdular evler bitti. Günün birinde Emin Çavuş kasabadan bir genç hoca getirdi. O evi ve mektebi ona verdi. (İşte sana tarlada biz senin çiftini süreceğiz, ekinini biçeceğiz sen yalnız bu çocukları okut) dedi. Kitaplar getirdiler adeta zor ile çocukları mektebe gönderdi (İsmail Hakkı, tarihsiz: 43-44).

Emin Çavuş’un gayretiyle okula kavuşan köyde yeni bir sorun ortaya çıkar. Kasabadan gelen genç hoca ile köyün imamı arasındaki anlaşmazlıktır bu: “Bunlar birbirleriyle görüşmüyorlar[dı]” Köydeki ihtiyarlar ile bazı gençler eski imamı seviyor, Emin Çavuş ile birkaç delikanlı da yeni imamı seviyorlardı. Eski imamın, yeni imam aleyhine köylüye yaptığı propaganda; köye gelip arazi sahibi olan Hristiyanlar yüzünden “fukaralığın arttığı”, okul kitaplarındaki resimlerin, “gavurların kitabındaki resimlerle” aynı olmasının küfür olduğu üzerinedir. Propaganda

²³ İsmail Hakkı’nın Emin Çavuş’u XX. yüzyılın başlarında Osmanlı aydınlarında görülen Osmanlının çözülüşünü engelleyecek milli kahramanın taşra versiyonudur denilebilir. Bu beklenti, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Atatürk biyografisinin ilk cümlesinde geçer: “Bizim ilk gençlik yıllarımız bir milli kahramana hasretle geçti. Biz; -şimdi ellisine varanlar, elliden ötekiler- gözlerimizi dünyaya bir bozgun havası içinde açtıktı.” Yakup Kadri bu ifadeleri takiben kendi kuşağını benzettiği “kürek mahkumları kafilesinin” aradığı “sabah yıldız”ı adaylarından bahseder: Namık Kemal, Mahmud Şevket Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa, Enver Paşa, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp. Bkz. (Karaosmanoğlu, 2000, 13-21). İsmail Hakkı, Osmanlının sonunu Cumhuriyetin kuruluşunu görmüş 1880 kuşağına aittir. Bu anlamda İsmail Hakkı için Emin Çavuş, Yakup Kadri’nin kahramanı bekleyen Osmanlı Türk toplumunun yerel düzeydeki örneğidir.

²⁴ Balkanlarda eğitim ve kilisenin ulusal kimliklerin oluşturulmasındaki rolü ve bu üç olgunun aralarındaki ilişki için bkz. Yosmaoğlu, İ. (2013). *Blood Ties: Religion, Violence, and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia 1878-1908*, Cornell University Press, London, s.48-79, 169-209.

işe yaramış, köylüler yeni imamın evini basarak onu dövmüş, ardından bir eşeğe bindirmiş, okulu da içindeki kitaplarla birlikte yakmışlardır.²⁵ Yazar, bu linç olayı esnasında Emin Çavuş ve arkadaşlarının başka bir köyde davette olduğundan köylülerin bundan cesaret aldığını söyler: “Emin Çavuş orada olaydı herkes onun şerrinden korktuğundan kimse bir şey yapamayacak idi” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 44-45). Bu olaylar karşısında Emin Çavuş’un çaresizliğini ve niçin böyle bir gayret gösterdiğini İsmail Hakkı şöyle dillendirir:

İhtiyar imam rakibinden köy de bid’attan kurtuldu. Kurtuldu ama tahakküm boyunduruğundan kimse kurtulamadı. Ve belki inkıraz vadisine bütün mülk dahil oluyordu. Emin Çavuş köye davet ettiğinde bütün ikbal ve istikbal hakkında beslediği ümitlerinin böyle bir gecede mahv ü munkariz olduğunu gördüğünde milletin düşeceği varta-yı helâki göz önüne getirerek ağladı. Çünkü o şehirler, kasabalar görmüş Millet-i Osmaniye içinde saf kalmış bir hayat var ise o da köyler olduğunu takdir etmiş terakki ve teâli için yapılacak teşebbüsât ve mesaiye buradan başlamaktan başka çare kalmadığını gördüğü derslerden anlamıştı (İsmail Hakkı, tarihsiz: 45-46).

Emin Çavuş, “asr-ı hazırda çalışmanın derece-i lüzûmunu herkesin beynine sokmak istiyordu.” bu düşüncesini köyün imamına, Kuran’daki “Ve eiddu lehum mesteta’tum min kuvvetin” ayetini delil göstererek açıkladı. Köyün imamının Emin Çavuş’u, “sen daha dünkü töremesin senin aklın böyle din-i islamın büyüklüğüne ermez” diyerek küçümsediğini, Çavuş’u “bir daha böyle şeylere teşebbüs edersen seni bu köyden tard ederiz” diyerek tehdit ettiğini belirten yazar, “Fakat ne çare ki cehalet kuru bir inat” ifadesiyle imamın ve onu destekleyenlerin içinde buldukları hali ifade eder.²⁶ Bu satırların devamında Yazar, Emin Çavuş ve yanındakilerin, “damarlarında ne kadar kan var ise hepsini ifnâ edinceye kadar bu hususda çalışmaya ahd ettik[lerini]” belirtir. Bu ifadeyle Emin Çavuş ve destekçilerinin mücadeleden vazgeçmediklerini söyleyen yazar, köye gelen jandarmaya bu durumu Emin Çavuş’un anlattığını ancak jandarmanın, “kendisine acaba hangi ağa bir tavuk kızartarak bir ziyafet çekeceğini düşünmüş olduğundan” bütün bunları bir safsata olarak görmüştür (İsmail Hakkı, tarihsiz:46-47).

Yazar anlattığı bu olaylara şahit olduğunu ilk defa eserin 47. sayfasında dile getirir: “Ben köye geldikçe imam efendi ve ihtiyarlar daima Emin Çavuş’tan şikâyet ederler idi. (...) Emin Çavuş da kasabaya pazara vardıkda beyler ve ağalardan daima müşkilât görüyordu” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 47). İsmail Hakkı şahit olduğu cehaleti anlattıktan sonra Osmanlı Modernleşmesi’ni iyi niyetli bir çaba anlamında kısmen olumlayarak bir anlamda Emin Çavuş benzeri kişilerin gayretlerinin başarısızlık nedenlerini 48 ila 56. sayfalar arasında anlatır.

Yazar, Osmanlı modernleşmesinin yeterince başarılı olamamasını, ilkin Osmanlı elitlerinin ve halk tabakasının bilinçsizliği, sorumsuzluğu ve iki kesimde de görülen kendi çıkarını ve keyfini kollamayı her şeyden üstün tutmaları gibi nedenlere bağlar. Bu anlamda İsmail Hakkı, gerçek ya da kurgu olduğuna dair bir ifade belirtmeden bir hikâye anlatmaya koyulur. Yazar, yerel bir beyin Ramazan’da bulunduğu bölgedeki yüksek bürokratlara verdiği bir iftar yemeğinde, ezanın okunmasına beş dakika kala bürokratların keman dinleme isteklerinin eğretiliğini, yakışsızlığını örnek gösterir. “Topa beş dakika kalmış inkırâza on adım varken ve millet de yukarıdaki halde iken dahili düşmanlar öylece faaliyette, elinde parası pulu olanlar yani zenginler müdâfa-i milliyeye beş kuruş vermemek için beş yüz liralık seyahatlere giderken memleket baştan başa bir serseri yatağı iken sen koltukta İngiliz idaresi, Fransız kanunu Alman askerliği İtalyan jandarması kabul et. Mühassissler getir uğraş dur” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 48).

25 “Mektebe kitaplar getirmişler içlerinde evrak makineleri resimler, insan resimleri koyun resimleri var idi. Mekteb açılalı bir iki ay olmuştu. Bir gün eski imam köyün ağalarını topladı. “Tövbe cemaat tövbe deyin bak ne günlere kaldık bu Hristiyanlar geldiği günden itibaren bizim köyün minneti kalktı. Fukaralık üzerimize çöktü. Şimdi onlar da arazi sahibi oldu. Bu küfürdür Cenab-ı Hakk’a asi olduk bak şimdi de büsbütün dinden çıkıyoruz. Zamane Müslümanları başına sarık sarmış hocayım diye geziyor. Bak işte gavurların kitabında ne resimler varsa bizim mekteplerde de aynı şeyler var. İşte böyle yavaş yavaş hafazanallah bizi büsbütün dinden çıkaracaklar çiftçinin ya ak Emin çavuşumu? Bugün bu baya zorba kesildi. Çoluğumuzu çocuğumuzu kafir yapacaklar hele o imam zaten yüzünden belli ki: hiç nur yok. Müslümanlık nerede o nerede? Rica ederim Allah rızası için bunun bir çaresine bakınız diye onlara uzun uzun vaaz verdi. Ertesi akşam köyde ne kadar ihtiyar genç var ise yeni imamın evini bastılar sopalarla bir dayak attıktan sonra bir eşeğe bindirdiler. O akşam mektebinde içine ot koyarak bütün kitaplarla beraber yaktılar” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 44-45).

26 İsmail Hakkı, köyün imamının cahil ve kötü niyetli olduğuna dair ilerleyen sayfalarda örnekler vermekten çekinmez: “Bir gün köyün ihtiyarları mescidin önünde bir daire resm edip çömelerek muhabbet ettikleri esnada Emin Çavuş küçük çocuklarla kolları yana uzatmış olduğu halde talim ederken İmam Efendi ahaliye bakın ne zamanlara yetiştik Çocuklara Hazreti İsa’nın çarmıha gerildiğinin resmini yaptırıyor daha bu yaştaki masumlara istavroz talim ediyor diye kilisenin haçını bir de çocukların vaziyetini göstererek bütün ahalinin uruk-u taassubuna dokunmuş idi” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 46).

Bu satırları takiben yazar yukarıda bahsi geçen Avrupa'dan idari, adli, askeri, güvenlik alanlarındaki uygulamaları aktarma yanlıları ile yine Avrupa'yı model alarak gerçekleştirilen modernleşme hareketlerinde daha ihtiyatlı olunması gerektiğini söyleyenleri²⁷ toplumun bu modernleşmeye hazır olmaması bağlamını gözden kaçırdıkları için eleştirir.²⁸

İsmail Hakkı devamında sözü, eksik olan insanıyeti telafi etmenin bir yolu olarak toplumsal düzen, itaat ve asayişin sağlanmasının gerekirse otoriter bir yönetimle olması gerektiğine getirir.²⁹ Bir anlamda okur-yazarlığı olmayan özellikle taşra halkı ile kahvehanelerde bütün günü lakırdı ile geçirenlere³⁰ otoriter bir yönetimi reva görürken eğitilmiş, okur-yazar Osmanlı nüfusunun ihtiyacının ise medeni bir kanun olduğunu söyler. Ardından ülkede "gerek vesile-i ticaret ve gerekse vesile-i hiyanet" amacıyla bulunan ve eğitilmiş Osmanlıların "bir iki misli Alman, İtalyan, Fransız, Amerikalı, İspanyalı, Rus"a sözü getirir; Yazar, bu yabancıların ülkede olması ile modernleşme arasında ironik bir dille bağlantı kurar: "Hükümet tabii düşünmüş onların keyfini yapmak ve arzularını yerine getirmek ve kimsenin de hatırı kalmamak için hepsinden bir kanun kabul itmiş yani bizim memleketimiz iktisaden menâtik-ı nüfûziyeye ayrıldığı gibi kanunen de ayrılmıştır" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 52).

İsmail Hakkı, Osmanlı Modernleşmesinin başarısızlık nedenlerinden birisi olarak gördüğü çok hukukluluktan³¹ sonra Avrupai, alafranga yaşayış tarzının yarattığı kültürel ikiliğin sonuçları ile devletin iktisadi politikalarının yetersizliklerini dile getirir. Bir anlamda yazar eserinin başlarında değindiği alafranga yaşam biçimi ile uygulanan iktisadi politikalar arasında bağ kurar: "Hiç müteessir olmayınız efendim. İktisaden ayrılan menâtik-ı nüfûziye bize daha müessirdir" sözüyle bunu belli eder. Bu konunun düşünülmesi gerektiğini söyleyerek, bir subayın ev hayatında Türkçe konuştuğunu, kışlada Almanca talim ettiğini, sokakta "İtalyanca yürü[düğünü], diğerine karşı muamelesi[nin] adliye-i kavânine nazaran Fransızca" olduğunu belirtir (İsmail Hakkı, tarihsiz: 53).

Yazarın bukalemuna benzettiği bu insanların gündelik hayatlarındaki her türden işlemleri ve "bin bir çeşit mağazası olan bu kitle-i beşer acaba hangi millettendir" diyerek "bu kitle-i beşerin" görüntüsünü eleştirenlere ironik bir dille katılır: "biz de serbest-i mezâhib var işte herkesin enzâr-ı istihsânına vaz' edilmiş. Herkes arzu ettiği milliyeti kabul eder ve etmiştir." Bu satırları takiben sokaktaki insanların giyiniş ve görünüşünün "modası ayrı ayrı adeta canlı müze" gibi olduğunu, bir karnavali³² andıran insanların giysilerinin ve görünüşlerinin dışında dükkân tabelalarında her çeşit yazının hatta Çincenin bile olduğu, "Hülasa bu kitle-i benî âdeme millet demekten ziyade koleksiyon demek daha muvâfık olacaktır" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 53-54).

27 "Rica ederim. Ne için böyle muhtelif sistemde idareler kabul olunuyor. Şimdiye kadar uğraşıldı ne oldu. Bu kabul olunan kanunlar idareler at pazarından eşek satın almağa benzemez. Her milletin kendisine mahsus bir ihtiyaç-ı kanunıyesi vardır. Ama denecek ki canım onları kabul eder isek yani başımızdaki hükümetler faytonla giderken bizim kağı arabasıyla gitmemize benzer fakat efendim hiç olmazsa kat'i merâhil edeceğinize kanisiniz" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 49).

28 "Sen ister isen saltanat arabası kabul et bizim memlekette onun tekerlekleri kırık olduğundan mümkün değil yürümez. Çarpıla çarpıla içimiz çıkar ve hem de herkes ilerlerken biz kan tere batmış el'ân yerimizde bocalayıp kalırız size iki misâl memleketin ne vechile bir kanuna ihtiyacı olduğunu pek güzel anlatır. Hem bu gibi vakayi' her gün gözümüzün önünde iken biz yine muttasıl yeni mektebe başlayan bir çocuğu elifba kitabı okutmadan kimya ve hikmet, felsefe, Darwin kanunları okutmağa kalkışıyoruz. Sorsalar pürtelaş aman efendim Avrupadan iki yüz sene geri kalmış durmağa, artık elifba ile vakit geçirmeğe vaktimiz yok deriz. Şaşkın tavuklar gibi kâh köy mektebelerine askerlik kabul eder. Kâh uzun adımlı darülfünûnlar, sultâniler tesis ederiz. Toprak çürük devrilir. Haydi olmadı ne yapalım otuz kuruş maaşlı muallimler neyimize yetmedi, tekrar onları mevki-i fiile getirelim deriz. Bu hüsn-ü niyetin çokluğundan, fart-ı hamiyetten ileri gelse gerektir. <<gerek değildir ya>> ne ise öyle olsun. Bakınız efendim bizim evvela insanlığa ihtiyacımız vardır. Jandarma, polis, adliye memurlarını, tahsildârları ziyadeleştirmekten hiçbir şey çıkmaz" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 49-50).

29 "(...) köyde bir ağa veyahut kasabada bir bey kendi hüküm ve nüfûzu altındaki köylüyü öyle bir idare eder, ki 500 bin askerli, 100 bin jandarma ve polis ve yüz binlerle memurlu hükümet aciz ve hayran kalır kimse adliyeye müracaat itmez herkes için hükümet bir zebani. Halbuki o mütegalibe ihtimal ki daha ziyade zulm yapar fakat, herkes ona mütabi' ve münkâd. İşte bu milletin ihtiyacı olan idare kanunu bütün mütegalibenin tatbik ettiği kanun olsa gerektir" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 50).

30 "(...) Bizim milletin her biri kendinde hem hakikaten bir peygamber kuvveti görür. Çünkü, kahvehanelerde edilen laklakiyat onu bunu çekıştirdikten sonra ben bir nâzır olsam bir sadrazam olsam. Hülasa ben bir padişah olsam diye cereyan eder. Bu lakırdıların kâilleri hep o kuvvetleri kendilerinde görürler. Günlerle bu hayâlât ile gezip arabalara, tramvaylara, denize düşenlerle tesadüf edersiniz. Artık akıl bu milletin neresinde olduğunu bittabi siz kendiniz takdir ederseniz" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 51-52).

31 Osmanlıya Batı hukukunun girmesi ile ilgili bkz. G. Bozkurt, G. (2020). *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839- 1939)*, TTK Yayınları, Ankara.

32 "(...) Sokağa beş dakika şöyle bir baksan Fransız sakallılar, Alman sakallılar bazıları bıyıklarını, sakalını kökünden kazımış. Maymuna dönmüş. Öteden sarı pabuçlu bir hoca beride kravatlı boyun bağlı kısa pelerin ve sarıklı diğer bir hoca fesler rengarenk kostümler için ise herkesin üzerindeki elbisenin biçimi, modası ayrı ayrı adeta canlı müze. Hatta bir gün siyah bir Alman her memleketin kostümünü soruyorlar o da cevap veriyor. Tam Türkiye'ye sıra gelmiş herif düşünür düşünür düşünür sinematograf gibi bütün kıyafetleri gözünden geçirir bir türlü hiçbirine karar veremez nihayet der ki doğrusu bilemiyorum ben orada on beş gün kaldım zannediyorum bu zaman zarfında onların karnavalları vardı" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 53).

Yazar, eserinin 54. ve 55. sayfalarını millet ile devlet arasındaki karşılıklı güvensizliği, insanların ödediği vergiler, bu vergileri devletin ne pahasına toplandığı ve merkezi hazinenin gelir giderleri bağlamında ele alır. Yazar, ilkin sokağın bir müzeye, koleksiyona hatta bir Almanın gözünden karnavala benzetilmesinin belirli bir turistik değeri olduğunu ancak bundan yararlanılmadığını, Avrupa'ya gönderilen kişilerin bir anlamda Türkiye'yi turistik anlamda anlatamadıklarını hatta pazarlayamadıklarını belirtir: "Avrupalılar buranın böyle olduğunu bilseler seyahat maksadıyla buraya hücum edecekler ve biz de senevi birkaç milyon hazır para elde edeceğiz ama ne çare ki Avrupa'ya gönderdiğimiz adamlar Avrupa'da Türk simsarı olamayıp Türkiye'ye avdetten sonra Avrupa simsarı oluyorlar. Bu veçhe ile her nereye yapışsak hep zararlı çıkıyoruz" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 54). Millet ile devletin karşılıklı güvensizliği takip eden satırlarda dile getirilir:

Ama denecek ki a canım millet ne yapsın hükümet bakmıyor çalıştığımız parayı hükümete veriyoruz bu kadar seneden beri yol parası, ticaret, emlak, aşar ne vermedik? Hani hükümet ne mevcudiyet gösterdi. Evet hepsini verdiğiniz ama verinceye kadar hükümetin canını çıkardınız. Sizden o paraları tahsil etmek için tahsildar, belediye tahsildarı, polis, jandarma, kolcu, gümrük kolcusu, muhtar hülâsa o kadar memur beslettiniz, ki verdiğiniz paralarla o memurları ancak doyuramadınız. Eğer doğrudan doğruya sandıklara hem de vakt-i zamanıyla verse idiniz hem sizin hem de hükümetin kesesinde para bulunurdu (İsmail Hakkı, tarihsiz: 54).

Alıntıdan anlaşılacağı üzere İsmail Hakkı, "Bence hükümetin sizin zannettiğiniz kadar kabahati yoktur" kısmıyla eleştirilerini zamanında vergisi vermeyenlere yöneltir. Yazar bu konudaki argümanını kendi deyimiyle "fütûhât" devrinden itibaren "iki yüz seneden beri tedenni ve inhitât" devrine kadar geçen süre üzerinden kurgular. İki yüz yıllık bu devirde görevli vali, mutasarrıf, kaymakam gibi kişilerin toplam sayısını altı milyon olduğunu belirtir. Bu sayının "Bugün Sırbistan'ın nüfusunun iki misli, Romanya ve Bulgaristan'ın biricik misline yakın Yunan'ın üç misli" olduğunu söyledikten sonra Yazar, hükümetin "mevcudiyet" göstermediğine dair eleştirilere şu cevabı verir: "yirmi milyonluk bir milletin hasılatı içinden altı milyonu sizin dediğiniz gibi fena ise ve ötekileri de her vakit müsvedde halinde kalırsa hükümetin sırf kendine mahsus o kadar büyük kabahati yoktur", der. İsmail Hakkı, hükümeti eleştirenlerin "müsvedde halinde" kalmasının esas sorunu teşkil ettiğini belirtir. Ardından insan kaynağımızın "İstanbul'un kuruyan çeşmeleri" gibi kurduğunu, "evet eski menâbi kurumuş hâlâ millet cahildir diye milleti teberrû ettirmek en şâyân-ı teessüf-ü ahvâldendir" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 55). Bir anlamda milletin yeniden kazanılabileceği iyimserliğini taşıyan bu satırlardan sonra milletin cahilliğini eleştirenlerin bu cehaletin "vasita-i menfaat" sonucu olduğunu anlayamadığını belirtir:

(...) cehalet bir özür teşkil edebiliyor demek ha!... Fakat, o özür yalnız bizim memleketimizde hem de barometreye göre caridir. Tabii herkes bilir ki milletin hepsini Dârülfünundan çıkarıp millet diye kabul edemeyiz nice cahil adamlar var ki milyonlarını çömler içine koyarak toprağa gömmüş de üzerine de üç defa oturmuştur ve tılsım olmak üzere demiştir, ki ben buraya üç defa oturmadıkça bu para buradan çıkmasın. Bunların cehaletlerinin nasıl bir mazeret teşkil edeceğine doğrusu benim hiç aklım ermiyor. Sen o cahil dediğin adamlarla bir defa mahkemeye düşersen o vakit cehaletin ne suni bir vasita-i menfaat olduğunu anlarsın. Arzu olunur ki Dârülfünundan tarih muallimi, Dârülfünundan hükümet muallimi, Dârülfünundan tüccar, Dârülfünundan bakkal, Dârülfünundan kunduracı, Dârülfünundan hamal, Dârülfünundan çöpçü neşet etsin ama seviye-i irfan-ı beşer ve istidâd-ı benîâdem henüz hiçbir hükümette o derece vüs'at peyda eylememiştir (İsmail Hakkı, tarihsiz: 56).

İsmail Hakkı eserinin 57-80. sayfalarında Emin Çavuş ile Estonya'nın hikayesine geri döner. Başka bir deyişle Balkanlarda mukim Müslümanlar ile Hristiyanların içinde buldukları hâli, Estoyan'ın faaliyetlerine karşılık Emin Çavuş'un gayretlerini özellikle Müslüman ağaların, beylerin ve resmi görevlilerin vurdumduymazlıklarını anlatmaya koyulur.

3.1. BALKAN MİLLİYETÇİLİĞİNİN TOPLUMSAL TABANI İLE BİLİNÇSİZ MÜSLÜMANLAR: "VATANIN ZİRVE-İ İKBÂLİNDE KARA BULUTLAR"

Yazar, Estoyan'ın okulunda Hristiyan çocukların, askeri talim için pazar günleri ovalara çıktıklarını, yüksek duvarlarla çevrili olduğu için içerisi görülmeyen Kilise avlusunda atış talimi yapıldığını belirterek bu bölüme başlar.

Atış taliminin kanıtı olan kapsülleri köyün ağaları olan İsmail ve Nadir ağalara gösteren Emin Çavuş, ağaların “gözbebeklerine perde indiğinden dolayı” bu durumu önemsemediklerini görünce çok üzölmüş ve ağlamıştır (İsmail Hakkı, tarihsiz: 57).

“Elbise-i milliye” giyen, “Avrupa kumaşlarına para vermediği haram” bilen, “saf hava teneffüs etmiş pak bir vicdan taşıyan koca Türk” Emin Çavuş, kasabada bile bu durumu anlayacak kimsenin olmadığını bildiğinde ise daha üzölüyordu. Çünkü kasabada “milliyet artık uföl etmeye yüz tutmuştu” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 58). İsmail Hakkı, milliyetin yok olmaya yüz tuttuğunun kanıtları olarak şu ifadeleri yazar: “Hükümetin her dairesi setre pantolonlu adamlara suhûlet gösteriyor yalnız onları insan tanıyor elbise-i milliye taşıyan kimselere bedevi, serseri muamelesi yapıyordu. Kasabaların ahlakı, milliyeti o kadar incelemiştir ki bir kasabalı elbise-i milliye labis bir adamla bir kahvede bir arada oturmaya utanıyordu. Medeniyet memlekete pek zehrîk bir surette duhul ediyordu” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 58). Köylülerin hor görölmesi yetmiyormuş gibi Hristiyanların kendilerine “Avrupalı süsü “verip, ağır başlı davrandıklarını, “Türklerle iltifat etmeye tenezzöl etmedikleri” halde “Türkler onlara sokuluyor tabasbus ediyorlardı” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 58). Hristiyanların Türklerle yönelik bu davranışlarının “bir program dahilinde” olduğunu söyleyen yazar bu programı anlatmaya koyulur. Hristiyanların okullarında Avrupa’da eğitim görmüş, “gayet fikirli” hocaların “Türklerle hâkim olmak için yavaş yavaş onlara tahakküm ederek onları zillete alıştırmak behemehâl lazımdır diye herkese telkin” etmelerini bu programın ilk basamağıdır. Diğer aşamalara dair ilk örnek Alafrangalığın Müslümanlar arasında yaygınlaştırılması amacına yönelik Emin Çavuş’un bir odaya girerken ayakkabısını çıkarmasının Müslümanlar tarafından eleştirilip, ayıplandığını, Hristiyanlar tarafından ise takdis edildiği örnektir. Sonraki basamak Türklerin, Türkçeyi unutmaları aşamasıdır. Buna dair örnek, Türklerin alışveriş için Hristiyanların lisanını öğrenmesine karşılık Hristiyanların Türkçe öğrenmemesidir. “Hatta pazarda bir yük odun bile almak için mutlaka Bulgarca yahut Sırpça söylemek icâb ediyordu. Türkçe söyleyenlerden mutlaka iki üç kuruş fazla talep ediyorlardı” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 59). Bu programın sonucu ise Yazar’a göre şöyledir: “Seneler geçiyor Türklerin ahlâkı hüküm ve nüfûzlarıyla beraber tedenni ediyordu. Efrâd-ı ahâlîde kuvvet ve kudret kalmıyordu. Mektebler köhne, câmiler yıkık, sokaklar, caddeler bozuk idi. Gün geçtikçe memleketin üzerine kuru bir hârabat, toz toprak çöküyor bu hâl içindekilerin pek büyük bir dertle müteellim olduklarını anlatıyordu” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 59-60).

Hristiyanların bir program dahilinde hareket etmelerine karşılık Müslümanların çoğunluğunun bu durumun farkında olmamasını, “Fakat Heyhat! Âlâm ve evcâi hissedecek kalp kurumuş, görececek gözler kör olmuştu” ifadesiyle dile getirir. Sonra sözü Emin Çavuş’a getirir. Emin Çavuş’un askeri öğrenci iken bölük komutanının Kadir Gecesi’nde bütün askeri öğrencilere vaaz verdiği “Bin Bir Hadis” isimli kitabı kitapçıda görünce “sevincinden çıldırarak dereceye geldiği” ve hemen satın aldığını belirten İsmail Hakkı, konuyu köyün imamına getirir. Kitapçının Emin Çavuş’a ismi geçen kitabın işe yaramaz olduğunu, Şah İsmail, Kerem ile Aslı, Mızraklı İlmihal kitaplarını önermesi üzerine, Emin Çavuş’un “Ayol ben bu kitabı bizim köyün imamını Müslüman etmek için aldım” dediğini belirtir. Bir anlamda yazar, köyün imamının ve Müslüman cemaatinin bu kitabı okuyunca bilinçleneceği, İslam’ı doğru anlayacağı iyimserliğini bırakmak istemez. Aynı iyimserlik yukarıda bahsi geçen atış talimlerinden kalan bir kapsülü zaptiye yüzbaşısına götüren Emin Çavuş vasıtasıyla ifade eder. Ancak yüzbaşı, kapsülü “evirip çevirerek hiç bu adam öldürür mü? Budala herif hiç bu kadar küçük fişenk olur mu? Bu bir oyuncak olacak. Haydi! Haydi! Sen çiftine git sana böyle şeyler lazım değil “diyerek tepki verir. Emin Çavuş hayal kırıklığına uğrar: “Eyvah ne günlere kaldık herkes uykuda hatta hâlden haberdar olmak için hiç kimsede bir duygu yok. Bir gün gelecek ki memleket ateşe yanacak hiç kimse elini kaldırıp mukabele edemeyecektir.” Hayal kırıklığını takip eden duygu ise vatan ve millet için çalışmaya duyulan inançtır: “Ey Rabbü’l-Erbâb! Senin ism-i celâline kasem ederim ki bana emanet ettiğin bu can cismimde, bu kan damarımda durdukça bu vatan, bu millet için çalışacağım. Çünkü. Sen Kur’ân-ı Âzîmüştân’da ‘Ve eıddu lehum mesteta’tum min kuvvetin’ emir buyuruyorsun” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 60-62).

Eserin takip eden satırlarında İsmail Hakkı, Emin Çavuş’un babasının eski arkadaşlarından olan ihtiyar Bulgar Yuvan Ağa’nın ağzından Balkan Milliyetçiliğinin toplumsal arka planını, Müslümanlar ile Hristiyanların aralarının bozulma nedenlerini dile getirir. Yuvan Ağa’ya göre nedenler: Setre pantolonlular, komitacılık, Hristiyan okullarına

“Sofya’dan gelen hocalar” ve Türklerin “mektepleri kilise cemaatlerine” bırakmalarıdır. Emin Çavuş Yuvan Ağa’nın sıraladığı nedenlere katıldığı gibi yerel ağalar ve beylerin ahlaki bozulmasını da ekler.³³

Emin Çavuş ve arkadaşları Balkan komitacılığı özellikle Bulgar komitacılığına ilişkin “Alev saçığı sarmış halbuki evdekilerin yangından haberi” olmadığına dair ifadelerini takiben “Bir çare-i tesviye bulmak” amacıyla silahlanmaya karar verirler. Bu sorunu çözmek için Kendilerinin yetersizliklerini biliyorlardı: “Teşkil eden bu komita heyetini artık bir Emin Çavuşla üç dört arkadaşı söndüremez idi”. Ancak “hükümetin uzun kolu” nun yokluğunda ve “hükümetin akli başına gelinceye kadar köydeki teşebbüsü geç bırakmak için” çabalıyorlardı (İsmail Hakkı, tarihsiz: 64). Emin Çavuş ve arkadaşları köydeki komitacılara karşı atış talimi gibi hazırlıklar içindeyken Zabtiye yüzbaşısının Kilise’deki atış yerini fark etmesi, devamında Emin Çavuş’tan bu konuda bilgi alması, “hükümetin kuvvet ve kudretini” gösterme şansını doğurmuştu. Gerçeğin ortaya çıkma ihtimali Estoyan’ın köyün ileri gelenlerine verdiği ziyafetle gölgelenme tehlikesine rağmen yüzbaşı, Estoyan’ı sorgulamıştı. Ancak yüzbaşı ve adamlarının gerek Estoyan’ın meyhanesinde hizmet eden “kızının hayalinden başka bir şey ile meşgul” olamamaları gerekse de köyün Hristiyan ileri gelenlerinin “bizim yüzbaşı efendinin devam ettiği meyhanenin müşterisi olmaya” başlamaları sorgunun sonuca ulaşmasını engelledi. Dahası “Bunların araları o derece samimi oldu ki bir sene sonra yüzbaşı efendi bu samimiyet dolayısıyla pek büyük bir varidât temin” etmesi her şeyin unutulmasına neden oldu (İsmail Hakkı, tarihsiz: 65-69). “Çocuklar büyüyor onlarla beraber komita sülûkuna dahil olanlar da çoğalarak Bulgarların cemiyetleri de büyüyordu” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 69). Hükümet ise bir yandan “hariçten bir heyula” gibi görünüyor diğer yandan da “kafasının içi pek akla ve fikre gelmediği bir nispette boş[tu]”. Yazar’a göre daha vahim olanın ise memurların kendi konum ve mevkilerini dikkate almadan “ahalinin içine karışmaları bazı olur olmaz kimselere yularını vermesi inhitât için en müessir sebep”tir³⁴ (İsmail Hakkı, tarihsiz: 70).

3.2. KOMİTACILAR, HÜKÜMET, MÜSLÜMANLAR, HRİSTİYANLAR VE “MU’ZİB”LER

Başlıkta geçen mu’zib ifadesini, İsmail Hakkı, eserinin tamamında görülen eleştirilerinin azap ve sıkıntı vermesine binaen kullanmıştır. Bu eleştirileri eserinin 70-80. sayfaları arasında iyice belirginleşir. Söz konusu bölümde Komitacılık faaliyetlerini, bu faaliyetler karşısında Müslüman ve Hristiyanların davranışları, hükümetin tavrı gibi konuları yazmıştır. Komitacıların faaliyetlerini hızlandırdığı söyleyen yazar, Müslümanlara “meyl ve muhabbeti” olan Hristiyanları “celb ve istintâka” başladıkları, yukarıda bahsi geçen Yuvan’ın da “bunların şerrinden” kurtulamadığını belirtir (İsmail Hakkı, tarihsiz: 70). Komitacılar, Osmanlı hükümetine sadık olan Hristiyanların muhbir oldukları dedikodusunu yaymışlar, böylelikle kendilerinin Hükümet içinde nüfûzlarının olduğunu özellikle Hristiyanlara arasında yayılmasını istemişlerdir. Daha kötüsü Yuvan’ın karakola geldiğinde Jandarma bölük komutanının odasında yukarıda bahsi geçen yüzbaşı, komita reisi, meclis idare azâsı ile bir adamın

33 “Yuvan: Ağa! Bilmem ki içimize setre pantolonlular girdiği günden beri rahatımız kaçtı. Evvelce ne güzel idi. Birbirimize karşı daima kardeş gibi idik. Şimdi ise o dostluk bozuldu. Zamane gençleri ne yaptıklarını ne yapacaklarını bilmiyorlar. Bu fukaralık zamanında vergi ver ağaya ver bir de şimdi başımıza komita parası çıktı. Vermez isek öldürürler hükümetin zabtiyelerinden maada köylerde de komita var. Onlar da para topluyorlar. Birkaç defa beni de çağırdılar ben yapmayın! etmeyin rahat sizi azdırıyor bu kadar senedir bu Türkler bize ne yaptılar? Asil bizim rahatımızı siz bozdunuz. Siz geldikten sonra bizim evimizden bereket kalktı dedim. Şimdi beni hiç sevmezler. Ama bilir misin Emin Çavuş bu kabahat yine hep sizdendir. Mekteblere Sofya’dan hoca getirdiniz, mektepleri kilise cemaatlerine bıraktınız hükümet hiç mekteplerde ne olub bittiğine bakmadı. Bütün gençleri hep sizden soğuttular. Şimdi bizim çocuklardan biri bir Türk gördü mü sanki babasının katilini görmüş gibi ondan haz etmiyor.

Emin Çavuş: Ah bre Yuvan bu kabahat hem sizde hem bizdedir. Fakat ben de seninle beraberim en ziyadesi bizim ağalarda ve beylerdedir eğer bizim beyler paralarını rakıya kumara batırmasa idiler hem size hem bize yardım ederlerdi. Bak eski ağalar nasıl bizim köyü idare etmişler köye iki oluklu bir çeşme sokaklara bir kaldırım yapmışlar hep rahatlığımızı düşüncümüz şimdiki ise köyde meyhane açmayı düşündüler. Bizim askerde bir zabıtamız var idi diyorduk siz sizin aranızda Türkçe söyleyen Hristiyanlardan hiç korkmayın onlar sizinle daima beraberdir. Avrupalı denilen Frenklerle Frenkliğe uyan Hristiyanlardan korkun. Çünkü onlar kendi menfaatlerini çıkarmak için hem sizin hem onların rahatlarını bozarlar” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 63-64).

34 İsmail Hakkı’nın memurların halkın arasına karışmasının inhitâtın nedenleri arasında sayıp eleştirmesi, XVII. yüzyıl Osmanlı nasihatnâme yazarlarının “inhitât” anlatılarında toplumsal sınıflar arası geçişin artmasını eleştirmesine benzer. Bu yazarların en bilinenlerinden olan Koçi Bey yazdığı risalede, toplumun farklı zümre ve gruplarının iç içe geçmesini, bu zümreler ve sınıfların aralarındaki sınırların muğlaklaşmasından memnuniyetsizliğini belirtir. Başka bir deyişle reayanın ve yönetici sınıfın Osmanlı Klasik Dönemi’ndeki gibi farklılıklarının korunmamasını inhitâtın en belirgin kanıtı olan Celali İsyanları’nın nedenleri arasında sayar: “Reâyâ ata binip, kılıç kuşanmağa alırsıya, o lezzet dimağında yerleşip, tekrar raiyyet olamaz. Askerliğe de yaramaz. Sonradan eşkiya gürûhuna katılıp, pek çok fitne ve fesada sebep olur. Anadolu vilâyetinde evvelce çıkan celâli eşkiyâsının çoğu bu çeşitlerdi. Bu bakımdan geçmişteki vezirler bu çeşitlerinden şiddetle çekinüp, satın alınmış kul kullanırlardı. Kat’iyyen pâdişâh kulları kullanmazlardı ve kendilerinin adamı yapmazlardı.” Bkz. *Koçi Bey Risalesi*, (1972) (Sad: Zuhuri Danışman), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.7.

Ayrıca Osmanlı nasihatnâme yazarlarının inhitat anlatılarının nasıl anlaşılması/yorumlanması gerektiğine dair çığır açıcı çalışma için Bkz. Abou-El-Haj, R. (2000). *Modern Devletin Doğuşu: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev: O. Özel-C. Şahin), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

birlikte oturduklarını görmesidir. Nitekim muhbirin Yuvan olduğunu söylemek için getirilen yalancı şahidin “işte bu adamdır yüzbaşı efendi” demesiyle yüzbaşının “hiç sorgu sual etmeden Yuvan’ı hapse” göndermesidir³⁵ (İsmail Hakkı, tarihsiz: 70).

İsmail Hakkı, Balkanlarda komitacıların faaliyetlerini anlatmaya devam eder. Makedonya Komite Teşkilatı’nın³⁶ her kasabaya bir hukuk mezunu gönderdiğini, bu mezunların Hristiyanların Müslümanlarla olan davalarını, Hristiyanlar lehine kazanmalarını sağladıklarını belirtir. Bu durumun doğal bir sonuç olduğunu zira hâkimin bile mecelleyi bilmediğini, “mahkemede İslamlar cahil ve aç Hristiyanlar ise âlim ve müttehid idiler”³⁷ (İsmail Hakkı, tarihsiz: 71).

Komitacıların gasp, hırsızlık ve zarar verici eylemlere giriştiklerini, bu eylemleri esnasında yakalandıklarında da “vilayet ve payitahtlar ve hatta hâmileleri bulunan konsoloslara müracaat” etmişler, daima Hristiyanların derdest edilip, zulüm gördüklerini söyleyerek propaganda yaptıklarını belirtmiştir. Bu propaganda karşısında hükümet güçlerinin “meseleye vâkıf olmadıklarından ve esasen hukuktan bîhaber olduklarından verdikleri cevaplarla Hristiyanların müracaatlarını teyid ediyorlardı”. Sonrasında ise “Bil-mecburiye vilayet veya payitaht onlara hak veriyor konsoloslarsa vakıadan haberdar” oluyorlar, devamında ise konsololar “bazı şahitler bile satın” alarak, komitacıları haklı çıkarıyorlardı. Yazar, bu gelişmelere ek olarak komitaların “icra-i faaliyetleri” sonucunda ihtilalcilerin sayısının arttığını, bu ihtilalcilerin ve gönüllülerin “akrabası işe edilip jandarmalarla köylüleri öldürmeye teşvik” ettiklerini belirtmiştir (İsmail Hakkı, tarihsiz: 72).

İsmail Hakkı, Hükümetin Balkanlarda komitacılığa karşı etkili önlem almak için sadece polis, jandarma, bekçi sayısını arttırdığını, güvenlik ve asayiş dışında başka önlem almamasının hata olduğunu belirtmiştir. Rumlar, Bulgarlar ve Sırların istediği düzenlemelerin “ihsan edilirse faydası cebren alınırsa mazaratı”nı Hükümetin dikkate almamasını da eleştirir. Bahsi geçen milletlerin “hamileri pek kuvvetli” olduğundan, “istediğini yaptırır bu ahalinin metâlibi”ne karşılık Türklerin, “kendi yanı başında neler olup neler geçtiğinden bile bîhaber o kadar derin bir uykuya dalmış idi, ki rüya bile görmüyordu”³⁸ (İsmail Hakkı, tarihsiz: 73-74).

Osmanlı Hükümeti’nin ıslahat olarak gördüğü güvenlik görevlilerinin ve önlemlerinin arttırılmasının, Berlin Antlaşması’nın bir gereği olmasına rağmen bölgenin Hristiyan halkının talepleri sonucunda yerine getirilmiş gibi gözükmesini eleştirir. Yazar’ın eleştirisi; bu önlemleri, Berlin Antlaşması’nın bir gereği ya da halkın talebi olsun olmasın hükümetin hemen kabul etmesinedir. Dahası bunun bir ıslahat gibi göstermek bir yana neden olacağı olumsuz sonuçları Hükümetin görememesidir. Hükümetin bu önlemleri karşısında komitacılar, bir yandan Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında var olan karşılıklı güvensizliği kendi amaçları doğrultusunda büyük bir kargaşaya dönüştürmenin diğer yandan da Hristiyanları Müslümanlara karşı harekete geçirmenin yollarını arıyorlardı. Komitacıların buldukları yol Türklerin zulm ettikleri propagandasını yaparak, “Türklerin zulümlerine tahammüle dinin müsaadesi olmadığını” söyleyerek sıradan Hristiyanları harekete geçirmektir (İsmail Hakkı, tarihsiz: 74-75). Kilise, Hristiyan halka vaazlar vererek Komitacıların propagandalarını daha da yoğunlaştırmış, bunun sonucunda “ahali bir cism-i câmid gibi ne yapacağını nasıl bir hırs-ı intikam ile Türkleri parçalayacağını kestiremiyordu” Papazlar Türkler aleyhine vaazlarını gittikçe arttırırken, bu vaazların yapıldığı kilisenin birkaç adım ötesindeki camide, caminin hocası “mecalsiz, aç, takatsiz olan bütün ehl-i islâmı bir tevekkül-i mutallâka

35 Bu olayın devamında İsmail Hakkı, komitacılarla hükümet görevlileri arasındaki maddi çıkar birliğini şöyle ifade etmiştir: “Beş on gün sonra komitacıardan biri mahbushaneyeye giderek Yuvan’a eğer sen Türklere sadık kalmakta devam edersen sorgusuz sualsiz gebereceksin. Zira her şey bizim elimizdedir. Artık şimdiden sonra böyle bir şey yapmayacağına söz verirken yarım saate kadar kurtulursun dedi. Ve ondan söz aldı. Yarım saat sonra Yuvan’ı jandarma yüzbaşısı çağırdı ve git meclis idare azâsı falan efendinin affını talep et! İşte seni bırakıyorum dedi. (...) Bu vakianın iç yüzü gayet basittir. Yüzbaşı efendinin meyhane arkadaşı olan meclis idare azâsı komita samimiyete binaen Yuvan’ın köyde kendi arazisine tecavüzünden dolayı haps edilmesini rica etmiş ve bu reddedilememiş idi.” (İsmail Hakkı, tarihsiz: 71).

36 Makedonya’daki komita faaliyetleri için Bkz. Aydemir, Ş. S. (1970). *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa*, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, ss.431-456; Aydın, M. (1989). “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 9, s. 209-234; Beydilli, K. (1989) “II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes’alesine Dâir”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 9, s.77-99; Tokay, G. (1995). *Makedonya Meselesi*, Afa Yayınları, İstanbul.

37 Ayrıca, aynı kökenden geldiklerinden Bulgarlar ile Makedonyalılar aralarında bir fark olmadığını öne süren, Makedonya İç Devrimci Örgütü, Makedonya’nın özerkliği için Bulgar köylülerini seferber etmeye yönelik bir program izlemiştir. Bkz. Oren, N. (1973). *Revolution Administered: Agrarianism and Communism in Bulgaria*, John Hopkins University Press, Baltimore, s. 30-33; Tekeli, İ. (1988). “Makedonya İç Devrimci Örgütü”, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1806-1807.

38 İsmail Hakkı, bölge halklarının isteklerini Berlin Antlaşması’nın hükümlerine dayandırdıklarını eserinin 73. sayfasında iki defa ifade eder. Antlaşma’dan sonra Balkanlar’daki toplumsal güvenlik ve asayiş için Bkz. Bayıl, Y.B. (2019), “Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar’da Güvenlik ve Asayiş Meselesi”, *History Studies*, C. 11 S. 3, s. 861-880.

ile felaha davet ediyordu". Bu satırların devamında İsmail Hakkı, Makedonya'da milliyetçi anlamda bilinçlenen Hristiyanların aksine Müslümanların içinde buldukları ataleti ve nedenlerini ifade eder: "Fakat heyhat! O gün bugün oradaki Müslümanlar hepsi birer işkence ile mahvoldukları halde içlerinden hiç kimse pir-i fani hocanın tebşir ettiği vech ile felah bulamadı. Ne için? Zira onlar kuvveti hazırlayıp karşı koyarken biz ebediyyen zulmetler, uykular içinde uyanmamak üzere cennetin yeşil ırmaklarının, hurilerinin hayaliyle boğucu bir rüya görüyorduk ve her kim, ki bizi ikaz ederse elini kırıp dilini koparıyorduk" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 76).

Müslümanların bu ataletinden kurtulmalarının yolunun ise "kuvvet ve kudreti "ile "feleğe başka bir renk başka bir tabiat" verebilen insanlığın gücünü kendinde bulması olduğunu söyleyen İsmail Hakkı sözü Türklerin ticari anlamda zihniyetine getirir. Eserinin son üç sayfası bir anlamda Türklerde eksik olan iktisadi aklın ve milliyetçiliğin önemine dairdir.

Yazar ilkin bir dükkânı tasvir eder: "İki kutu eski makara ile bir arşın kaytan ve iki tüp basma, birkaç boncuklu kese, iki kemer birkaç bez tütün kesesi ile içinde iki aylık elma ve armut dolu iki sepet mevcut bulunan iki adım uzun, iki adım geniş bir dükkânın bir karışık eski püsküsü üzerine oturur ve sabahtan akşama kadar kırk senelik kürkümüzün içine büzülürüz, büzülürüz. İşte bu bir Türk tüccarı ve ticarethanesidir" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 77-78). İsmail Hakkı böyle bir ticarethanenin bulundurduğu sınırlı sayıda ve eski mallarla satış yapmasının çok zor olduğunu, dükkân sahibinin de daha fazla satış için amaçsızlığını ve isteksizliğini belirtir. Bu amaç ve istek yokluğundan dolayı Türklerin sermaye sahibi olamadığını, ülkedeki sermaye sahibi olanların ise Avrupalılar olduğunu belirtir: "memleketin sermaye ve saadetini hep Avrupalılar almışlar ve bir sürat-ı mütezayide ile biz hep o sermayeye mahkûm oluyoruz" ancak durumun böyle olmasına karşılık İsmail Hakkı kendi tercihini de belirtmeden geçmez: "Ben ihtiyacât-ı şahsiyemi muhakkak bir Türk'ten tehvin edeceğim. Nasıl ki bir Fransız'ın parası yine Fransız'a gidecektir. Benim de paramın bir Türk'e gitmesini isterim. Bir defa bir şeye muhtaç oldum mu derhal Yahudiler gibi üç Müslüman dükkânında arayacağım. Onlardan almaya ahd edeceğim. Gerçi içindeki beş on paralık mal yine Avrupa'nın ise de hiç olmazsa ticaretini bir Türkün almasını isterim" (İsmail Hakkı, tarihsiz: 78).

İsmail Hakkı, Türklerin sermaye birikimine sahip olmasının önemini bunun için Türklerin dükkânlarından alışveriş yapılması konusunda ısrar edilmesini, kendisinin böyle yaptığını belirtir. ardından Ahmed Ağa isimli bir esnafı olan bir müşterinin diyalogunu anlatır. Diyalogun kurgu ya da gerçek olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgi vermez. Diyalog, bir müşterinin Ahmed Ağa'nın sahip olduğu dükkâna gelip, makara istemesi üzerine dükkân sahibinin umursamaz bir tavırla "solmuş" bir makarayı çıkardığını, müşterinin "daha iyisi yok mu?" sorusuna hiddetlendiğini, daha yeni makarayı çıkardığında, müşterinin pazarlık yapma niyeti karşısında Ahmed Ağa'nın, onu kovması üzerinedir. Bu muâmele karşısında yazarın düşünceleri şöyledir:

Neye uğradığını şaşırarak bir hiddet oradan savuşurken aynı kıyafette birçok adamların öyle küçük, pis hücrelerden: bir eli kapıda ve vücûdlarının ön kısımları harice bükük gözlükleri üzerinden sana baktıklarını görürsün. Sen de bugünkü işlemek istediğin hayr işten bin kere pişman olarak seni öldürmek için kârıyla top ve tüfek alacağını pek güzel bildiğin bir Bulgar'ın dükkânına kendini atar. Ve intihara bir hatve daha atarsın (...) Sonra bizim Ahmed Ağa ile otur konuş kesadlık hiç alışveriş yok, Yarabbi seneler geçiyor kifâf-ı nefis için evde ne var ne yok bütün bakır takımları satıldı. Kaç senedir kimse dükkândan bir şey almadığı için üzerimize bir kat elbise bile alamadık diye işitirsin. Ya! Musibete bak! Hem öyle bir musibet ki musibeti dua ve niyaz ile davet edenler de musibetin nereden geldiğini bilmiyorlar. Sonra yüreğin parçalansın ilelebed acı ama neye ve kime? İş bu dereceye geldikten sonra acaba hangi sahib-i zuhur bizim bu derdimize hiç olmazsa teselli verecek kadar bir deva bulabilir. Heyhat! (İsmail Hakkı, tarihsiz: 78-80).

SONUÇ

Balkan Savaşları'nda alınan ağır yenilgi sonrasında Balkanların kaybının özellikle Osmanlı elitlerinde yarattığı derin üzüntü, yoğun bir eleştiri dalgasına neden olmuştur. Bu eleştiri dalgasının bir ürünü olan *Millet-i Gayri Müsellaha*, bahsi geçen üzüntü ve kaybın verdiği bir ruh haliyle yazılmış olsa da Harbiye mezunu genç bir teğmenin mensup olduğu topluma dair eleştirilerini de içerir. Eser, bir daha böyle bir yenilgi alınmaması için Osmanlı toplumunun her kesiminde mevcut olan eksik ve yetersizliklerinin görülmesi gerektiğine olan inancın bir ürünüdür. Başka bir deyişle kendisinin deyimiyle "bu çıplak millete çıplak lakırdı söylemek"tir amacı. Bu

anlamda İsmail Hakkı, bir millet olmanın yolunun toplumsal sorumluluk, yardımlaşma, çalışma, sosyo-ekonomik ve kültürel bilinç gibi özelliklere sahip olmasına bağlı olduğunu söyler. Müslümanların ya da sık sık kullandığı ifade ile Türklerin yeterince ya da hiç sahip olmadığı bu özelliklerden dolayı Balkanların kaybedildiğini belirtir. Yazar'a göre bu özelliklere sahip olduğunda "bir yığın-ı beşer" olmaktan çıkılıp millet olunur.

İsmail Hakkı'nın eleştirileri Avrupa görmüş, Avrupa'yı da kendi toplumunu da anlayamamış hatta bilmek ve anlamak için çaba göstermemiş Avrupalılaşmış, alafranga kesimlerle başlar. "Avrupa simsarları", "mirasyedi Türk" dediği bu tiplerin milli benlikten kopuk olmaları, Avrupa tarzı tüketim ve davranışları benimsemeyi Avrupalılaşmak olarak yanlış anlamaları kendilerine yöneltilen başlıca eleştirilerdir. Bu eleştiriyle bağlantılı olarak aydınların halkı tanımadığı, tanımaya dair bir çaba göstermemeleri de kınanır. Daha sert ifadelerle kınanan ise Avrupa'yı gördükten sonra memleketlerine dönünce buradaki Türkleri beğenmeyenlerdir. İlginç olan husus ise İsmail Hakkı'nın alafrangalık, lüks tüketim, Avrupa'yı yanlış tanıma ile iktisadi geri kalmışlık arasında bağ kurmasıdır. Bu anlamda üretim Avrupa'nın iktisadi aklının bir ürünü iken tüketimi Avrupalılaşmış Türklerin alışkanlığı olarak işaretler.

Osmanlı elitleri özellikle okur-yazar, aydın kesim de eleştirilerden payını alır. Bu kesimin en büyük günahı, toplumun içinde bulunduğu duruma dair hakikati söylememektir. Bunun nedenlerini ise kendi dar çevreleri içinde kalıp, toplumsal gerçeklerle ilgilenmemeleri ile siyasi ikbal ve çıkar gözetmeleridir.

Yazarın daha çok köylülere yönelttiği belli başlı üç eleştiri vardır: Cehalet, tembellik, irade ve istek yokluğu. Bu üç özelliği, Müslüman Emin Çavuş'un çabalarının köylüler ile bölgenin Müslüman ağa ve yöneticiler nezdinde karşılık görmediğine ilişkin anlatı tembellik, irade ve istek yokluğuna örnek gösterilir. Cehalet örneği gerçek İslam'ı bilen, eğitime, çalışmaya, gayrete önem veren yeni imamın, eski imamın köylüleri kıskırtmasının da etkisiyle köyde istenmediği hatta evinin yakıldığına dair örnektir. Bu olumsuz özellikleri bünyesinde taşıyan ve değişmemekte ısrar eden Müslümanlara karşılık komitacıların da yardımıyla Hristiyanların eğitimde, iktisatta, milli bilinci kazanmada planlı, programlı hareketleri Balkanların kaybedilmesinin esas nedeni olduğunu söyler İsmail Hakkı.

Bir anlamda yazara göre Balkanların kaybedilmesinin görünen nedeninin Balkan Savaşları'ndan alınan mağlubiyet olsa da esas nedenin Müslümanların içinde buldukları toplumsal, ahlaki, iktisadi durumlarının farkına varmalarını engelleyen bilinç, irade, istek ve rasyonel akıl yokluğu olduğunu söyler.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Satın Alınan Evrak, Tefrik Paşa Evrakı (HSD., TVP.)

Abou-Al-Haj, R. (1988). "The Ottoman Nasihatname as a Discourse Over Morality", (ed.) A. Temimi. *Melanges Professeur Robert Mantran*, Publications du Centre d'Etudes et de Recherches Ottomanes, Morisques, de Documentation et d'Information, Zaghuan, 17-30.

Abou-El-Haj, R. (2000). *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (çev.) O. Özel-C. Şahin, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Aydemir, Ş. S. (1970). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Aydın, M. (1989). "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* S. 9, 209-234.

Andonyan, A. (1999). *Balkan Savaşı*, (Çev.) Z. Biberyan, Aras Yayıncılık, İstanbul.

Bayil, Y. B. (2009). "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Güvenlik ve Asayiş Meselesi", *History Studies* 11/3, 861-880.

Beydilli, K. (1989). "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesine Dâir", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 77-99.

Boyar, E. (2007) *Ottomans, Turks and the Balkans: Empire Lost, Relations Altered*, Taurus Academic Studies, London.

- Bozkurt, G. (2020). *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsyon Süreci (1839- 1939)*, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara.
- Doğan, A. (2006). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Erickson, E. J. (2003). *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans 1912-1913*, Praeger, London.
- Erickson, E. J.(2003). *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, (Çev.) T. Akad Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Fleischer, Cornell. H. (1990). From Seyhzade Korkud to Mustafa Âli: Cultural of the Ottoman Nasihatname, (Ed.) H.W. Lowry & R.S. Hattox. *Illrd Congress on The Social and economic history of Turkey*, Isis Press, İstanbul, 66-77.
- Fodor, P. (1986). “State and Society, Crisis and Reform, in 15th-17th Century Ottoman Mirror for Princes”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* V. 40, Issue:2-3, Budapest, 217-240.
- Gençoğlu, M. (2008). *Osmanlı Devleti’nce Batı’ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908) Bir Grup Biyografisi Araştırması*, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Georgeon, F. (1986). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura 1876- 1935*, (Çev.) A. Er, Yurt Yayınları, Ankara.
- Ginio, E. (2022). *Osmanlı Yenilgi Kültürü: Balkan Savaşları ve Sonrası*, (Çev.) C. Atay, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Guze, F. (2007). *Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’ndeki Muharebeler*, (Çev.) Yarbay İ. Hakkı Akoğuz, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Gürbilek, N. (2001). *Kötü Çocuk Türk*, Metis Yayınevi, İstanbul.
- Hakkı (Tarihsiz). *Millet-i Gayri Müsellaha*, Yeni Turan Matbaası, İstanbul
- Hall, R. C. (2000). *Balkan Savaşları 1912-1913 1. Dünya Savaşı’nın Provası*, (Çev.) M. T. Akad, Homer Yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2000). *Atatürk: Biyografik Tahlil Denemesi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karaömerlioğlu, A. (2006). *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koçi Bey Risalesi*. (1972). (Sad.) Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Koloğlu, O. (1999) *Reklamcılığımızın İlk Yüzyılı 1840-1940*, Reklamcılar Derneği, İstanbul.
- Levend, A. S. (1962). “Siyasetnâmeler”, *TDAY Belleten*, Ankara, 167-194.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi, Makaleler IV*, Der. M. Türköne-T. Önder, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mccarthy, J. (2012). *Ölüm ve Sürgün*, (Çev.) F. Sarıkaya, TTK Yayınları, Ankara.
- Moran, B. (2008). *Türk Romanı’na Eleştirel Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Oktar, T. (1992). *Osmanlı Devleti’nde Reji Şirketi*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- Oren, N. (1973). *Revolution Administered: Agrarianism and Communism in Bulgaria*, John Hopkins University Press, Baltimore.
- Özcan, A. (1981). “Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında Hizmeti Geçen Bir Hayır Kurumu: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti”, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 269-296.
- Öztürk, M. Y.- Keskin, N. E. (2011). “Osmanlı’da Yabancı Yatırımlar Düyûn-ı Umumiye ve Tütün Rejisi”, *Memleket Siyaset Yönetim*, C. 6, S.16, 116-150.
- Özvar, E. (1999). “Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C.7, S.2, 135-151.
- Polat, N. (1991) H. *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sontag, S. (2005). *Metafor Olarak Hastalık*, (Çev.) O. Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Tanpınar, A. H. (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Tekeli, İ. (1988). “Makedonya İç Devrimci Örgütü”, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1806-1807.
- Tokay, G. (1995). *Makedonya Meselesi*, Afa Yayınları, İstanbul 1995.

- Troçki L. (1995). *Balkan Savaşları*, (Çev.) T. Güney, Arba Yayınları, İstanbul.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi (2017). *Balkan Harbi'ni Niçin Kaybettik*, (Der. M. Yıldız-H. Akyol), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Türkgeldi A.F. (1949). *Görüp İştiklerim*, TTK Yayınları, Ankara.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi 1912-1913*. (1979). Genelkurmay Atase Yayınları, Ankara.
- Uğur, A. (1992). *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Uyar, M. (2012). "Osmanlı Askerî Rönesansı: Balkan Bozgunu ile Yüzleşmek". *Türkiye Günlüğü*, S. 110, Bahar, 65-74.
- Yalman, A. E. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz 1888-1922*, 2. Baskı, (Haz.) E. Ş. Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- Yosmaoğlu. İ. (2013). *Blood Ties: Religion, Violence, And The Politics Of Nationhood in Ottoman Macedonia 1878-1908*, Cornell University Press, London.

İnternet Kaynakları

- Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim (31.10.2023)
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enf%C3%A2I-suresi/1220/60-ayet-tefsiri>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.11.2023 ✓Accepted/Kabul:28.12.2023

DOI:10.30794/pausbed.1384293

Research Article/Araştırma Makalesi

Göker, M. ve Kandil Göker, İ. E. (2024). "Küresel Ekonomik Yönetişimde Finans ve Ticaret: IMF – GATT/DTÖ İş Birliği ve Kur Rejimi – Ticaret Bağlantısı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 129-151.

KÜRESEL EKONOMİK YÖNETİŞİMDE FİNANS VE TİCARET: IMF – GATT/DTÖ İŞ BİRLİĞİ VE KUR REJİMİ – TİCARET BAĞLANTISI

Mustafa GÖKER*, İlkut Elif KANDİL GÖKER**

Öz

Ticaret akımlarının sağlığı, sağlam bir finans sisteminin varlığına bağlıdır. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı sonrası küresel ekonomik yönetim düzeni tasarlanırken para ve ticaret konuları bir bütünün parçaları olarak ele alınmıştır. Kur istikrarı, ticaret sisteminin işleyişi bakımından ön koşul olarak görülmüş ve bu nedenle oluşturulan sabit kurlara dayalı bir uluslararası para sistemi 1971'e kadar yürürlükte kalmıştır. Bazı GATT hükümleri ile de, GATT ile IMF arasında özel bir iş birliği şekli tesis edilmiştir. Bu iş birliği, kapsamı genişletilerek, 1995'te DTÖ dönemine taşınmıştır. İş birliğinin bir kısmı geleneksel şekillerde iken, GATT döneminden gelen diğer bir kısmı özgün nitelikler arz etmektedir. Çalışma, bahse konu iş birliği şekillerini ele alarak, küresel ekonomik yönetimdeki finans ve ticaret bağlantısının mevcut durumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bretton Woods sisteminin sabit kur uygulamalarının terk edilmesiyle finans-ticaret bağlantısının özellikle kur rejimi ve IMF'in işlevleri bağlamında yasal ve kurumsal altyapısının zayıfladığını; IMF ve GATT/DTÖ bünyesindeki reformlar ile mevcut yasal ve kurumsal kapasitenin bu zayıflığı gidermeye yeterli olmadığını; mevcut konjunktürde, yanlış kur uyarlamalarının ticaret üzerinde neden olduğu olumsuzluğu ele almaya yönelik uluslararası bir iradenin mevcut bulunmadığını tespit etmektedir.

Anahtar kelimeler: *Finans-ticaret bağlantısı, Küresel ekonomik yönetim, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Kur rejimleri.*

FINANCE AND TRADE IN GLOBAL ECONOMIC GOVERNANCE: IMF – GATT/WTO COOPERATION AND EXCHANGE RATE REGIME – TRADE LINKAGE

Abstract

The health of the international trade flows depends on the existence of a sound international financial system. Therefore, when designing the global economic governance order after the Second World War, money and trade issues were considered as parts of a whole. Exchange rate stability was seen as a prerequisite for the functioning of the trading system, and therefore an international monetary system based on fixed exchange rates remained in force until 1971. Besides, GATT established a special form of co-operation between the GATT and the IMF, which was later extended to the WTO era in 1995. While some of the co-operation is in traditional forms, some of it is unique in that it comes from the GATT era. The study aims, by addressing these forms of co-operation, to present the state of play of the finance and trade nexus in global economic governance. It finds that (i) with the abandonment of the fixed exchange rates of the Bretton Woods system, the legal and institutional infrastructure of the finance-trade linkage weakened, especially in terms of the exchange rate regime and the functions of the IMF; (ii) reforms within the IMF and the GATT/WTO and existing legal and institutional capacity are not sufficient to eliminate this weakness; and (iii) in the current conjuncture, there is no international will to address the negative impact caused by exchange rate misalignments on trade.

Keywords: *Finance-Trade linkage, Global economic governance, International Monetary Fund (IMF), World Trade Organization (WTO), Exchange rate regimes.*

*Dr., Ticaret Bakanlığı, ANKARA.

e-posta: mustafa7goker@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0002-7853-5887>)

(Çalışmadaki görüşler yazara ait olup, çalıştığı kurumu bağlamaz.)

**Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman ABD, KIRIKKALE.

e-posta: elifkandil@kku.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-5290-3514>)

1. GİRİŞ

Ticaret; küreselleşmenin bu günkü geldiği aşamada finans, yatırım, kalkınma, işgücü, çevre, insan hakları ve fikri mülkiyete kadar çok çeşitli alanlarla yakın ilişkisi olan bir olgu haline gelmiştir. Diğer taraftan, yaygınlaşan küreselleşme, dünya ekonomik yönetiminde kilit rol sahibi olan çok taraflı kuruluşlar arasında yakın iş birliği ihtiyacını artırmıştır. Bu bağlamda, küresel ekonomik yönetimin birbirini destekleyen iki unsuru olarak ticaret ile finansın bağlantısı özel bir yer işgal etmektedir. Esasen, uluslararası ekonomik yönetim düzeninde, ticaretin finans ve yatırımlar ile bağlantısı görece erken keşfedilmiştir. Bundan dolayı İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni düzeni tasarlanırken ticaret, sermaye/yatırım ve finans/para konuları birlikte ele alınmıştır. Bunlardan son ikisi Bretton Woods kurumları (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası-IBRD ve Uluslararası Para Fonu-IMF) ile düzenlenirken, ticaret konusunu ele almak üzere öngörülen Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) hayata geçirilememiştir. Ticaretin sınırlı bir kısmı, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurulana kadar Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT) ile idare edilmiştir.

Ticaret – finans bağlantısı savaştan sonraki yıllar boyunca da, gündemdeki yerini korumuştur. Zamanla uluslararası ekonomik yapıda meydana gelen gelişmeler, kurumsal değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Sabit kurların 1970'lerin ilk yarısında terk edilmesiyle IMF'te önemli işlev değişiklikleri olmuş; GATT bünyesinde gerçekleştirilen ticaret müzakereleri ile ticaret kurallarının kapsamı ve derinliği artmış, fakat yasal bölünmüşlük (fragmentation) gibi bazı sorunlar da ortaya çıkmıştır. Biriken sorunların ve küresel ekonomideki gelişmelerin zorlamasıyla, güçlendirilmiş kurallar ve gelişmiş bir örgütsel yapıya olan ihtiyaç Uruguay Müzakerelerinin neticesinde DTÖ'nün vücuda gelmesine yol açmıştır. Bu gün için, küresel düzeyde, temel olarak, uluslararası ticaret DTÖ tarafından, uluslararası finans ve para konuları ise IMF tarafından düzenlenmektedir.

Son yıllarda dünya ekonomisi ve siyasetinde yaşanan gelişmelerle gözler bir kez daha küresel yönetimin aktörlerine çevrilmiştir. Küresel ticarete 1990'lar ve 2000'lerin ilk yarısındaki yüksek artışları takiben, 2005'ten itibaren ticaretin gayri safi yurt içi hasılaya oranı yatay seyretmeye başlamıştır. Liberalleşme çabalarındaki duraksamaya şahitlik edilen bir dönemden sonra 2008 küresel kriziyle birlikte ticaret kısıtlamaları, ticarete zarar verici sübvansiyonlar ve öteki ticaret çarpıtıcı politika tedbirleri yayılmaya başlamıştır (IMF, 2023b:1). İlave olarak çok taraflı liberalleşmeye yönelik siyasi destek kaybı, artan ticaret gerginlikleri ve korumacı tedbirlerdeki artış (de Las Casas Rustomjee, 2019: 7-8); daha spesifik olarak da, yakın zamanda uluslararası toplumun yüz yüze kaldığı; 2017'de Trump Yönetimi'nin işbaşına gelmesiyle tırmanan Çin-ABD ticaret gerginlikleri, 2020 başlarında tüm dünyayı saran Covid pandemisi ve 2022 Şubatında başlayan Ukrayna Savaşı bu trendi hızlandırmış ve ticaret konusunu küresel ekonomi politikası gündeminin ön sıralarına taşımıştır. Diğer taraftan, finans konusu geleneksel olarak ticaret ile ayrılmaz bir şekilde düşünülmüştür. Bu bakımdan, kural odaklı bir uluslararası ticaret sisteminin işleyişinde ticaret ve finans/para ilişkileri ile bu konulardan küresel düzeyde sorumlu olan uluslararası örgütlerin iş birliği kapasiteleri önem arz eder hale gelmiştir.

Görev alanı birbiri ile bağlantılı kuruluşların işbirliği doğal bir husustur. Ancak IMF ve DTÖ'nün yasal dokümanlarında, karşılıklı iş birliğine yönelik özel düzenlemeler yapılmıştır. Bu durum, mevcut küresel ekonomik yönetim düzeninin kurucularının ticaret ve finans arasındaki güçlü ve koparılamaz bağlantının farkında olmaları ve ona özel bir önem atfetmelerinin bir sonucudur. Çalışmamızda bu iş birliği nitelik bakımından yapılan bir ayırım temelinde ele alınmaktadır. İki örgüt arasında tanımlanmış bulunan ilişkinin bir kısmı geleneksel iş birliği faaliyetlerinin tipik bir örneğini teşkil ederken, diğer bir kısmı ise özgün bir nitelik arz etmektedir. Bu çerçevede, DTÖ ve IMF'in küresel yönetimdeki rolü, iki kurum arasındaki iş birliğinin yasal temelleri ve niteliği ile işlevselliği incelenmekte; eksiklikler ve gelişmeye açık alanlar tartışılmaktadır.

Çalışmada, yöntem olarak, konuya ilişkin literatürün yanı sıra ilgili örgütlere ilişkin hukuksal enstrümanların, politika belgelerinin ve diğer ilgili kurum içi ve kurumlar arası dokümanların analizi ve yorumlanması benimsenmiştir. Çalışmanın konu düzeni şu şekilde planlanmıştır: İkinci Bölümde, ticaret ve finans bağlantısının tarihsel ve kurumsal arka planı verilmek suretiyle DTÖ ve IMF'in küresel ticaret mimarisindeki yeri ile her iki örgütün ilişkili görev tanımları ve sorumluluk alanlarına değinilmektedir. Üçüncü Bölümde, ticaret ve finans bağlantısının ve iki örgüt arasındaki iş birliğinin yasal temelleri ele alınmaktadır. Dördüncü ve Beşinci Bölümlerde, sırasıyla, iş birliğinin geleneksel ve özgün şekilleri incelenmektedir. Altıncı Bölümde, ticaret ve finans bağlantısının bir sorun alanı olarak zayıflığı meselesi ve geleceği tartışılmaktadır.

2. KÜRESEL EKONOMİK YÖNETİŞİM MİMARİSİNDE TİCARET VE FİNANS BAĞLANTISINA DAİR TARİHSEL VE KURUMSAL ARKA PLAN

2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Düzenin Ortaya Çıkışı, Temel Unsurları ve Günümüze Gelişimi

Mevcut küresel yönetim mimarisinin temelleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında atılmış olmakla birlikte, devletler arası ekonomik entegrasyonun kalıcı bir barış için zemin hazırlayacağı düşüncesi daha eskiye gitmektedir. Bu bakımdan, iki savaş arası dönem (1919-1939) kurumsal bir küresel yönetime dair kayda değer girişimlerin olduğu bir zaman dilimidir. Bu dönemde, ekonomik entegrasyonu sağlamaya yönelik önemli çabalar gündeme gelmiş ancak arzu edilen başarı elde edilememiştir. Bu başarısızlıkta devletlerin savaş sonrasında karşı karşıya kaldıkları bazı ikilemler önemli rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı, dünya kaynak ve pazarlarının ekonomik paylaşım sorunu nedeniyle çıkmıştı ve savaş masraflarını karşılayabilmek için devletler sahip oldukları altın stokundan daha fazla para basarak altın standardını askıya almışlardı. Savaştan sonra, devletler altın standardına dönme arzusundaydılar ancak basmış oldukları fazla parayı, bunu destekleyecek altın stokları bulunmamasına rağmen, ekonomi üzerindeki olası durgunluk etkisi nedeniyle piyasadan çekmek de istemiyorlardı. Rusya'daki 1917 Bolşevik Devrimi'nin etkisiyle kendi ülkelerinde de sosyal ve ekonomik sıkıntılardan kaynaklı siyasal patlamalardan çekinen Batılı devletler, "komşuyu zarara sokma (beggar thy neighbor)" politikalarını benimsemişler ve bu kapsamda ulusal paralarının değerini düşürerek ihracatlarını, cari hesap fazlası oluşturarak da altın rezervlerini artırmaya yönelmişlerdir (Louka, 2020: 190). Bu durum kur savaşlarına yol açmış ve yeni bir çatışmanın temellerini atmıştır.

Çatışmayı önlemeye yönelik uluslararası çabalardan sonuç alınamamıştır. Örneğin; 1920 Brüksel, 1922 Cannes ve 1922 Genoa konferanslarında, uluslararası ödemeler ve ticaretin işler hale getirilmesine yönelik arayışlar gündeme gelmiştir. Genoa Konferansı'nda, altın standardı yerine altın-kur standardı¹ ve bunu desteklemeye yönelik olarak, merkezinde New York ve Londra'nın bulunacağı bir uluslararası iş birliği ve koordinasyon mekanizması oluşturulması konusunda, devlet taahhütleri ve içeriği çok da açık olmayan bir mutabakat oluşmuştur. Ancak Genoa Konferansı, zamanın etkili devletleri ABD, İngiltere ve Fransa arasında özellikle altın stokunu artırmaya yönelik rekabeti sona erdirmeye başarısız olmuş, kur savaşları küresel bir ticaret savaşına dönüşmüştür. Bu arada, 1925'te İngiltere ve 1928'de Fransa altın standardına dönüş yapmıştır. Ancak, aşırı değerli İngiliz Poundu ve zayıf Fransız Frangi, İngiltere'den Fransa'ya altın kaçışına neden olmuştur. Avrupa'nın borçlu ülkelerinin en büyük kreditorü olan ABD ise, yükselen ekonomik ve siyasi güç olması nedeniyle, Avrupa'dan kendi ülkesine küresel istikrarı tehdit edecek derecede akan sermaye ve altını frenlemek amacıyla iç faiz hadlerini düşürme sözü vermiş ancak bunun tam tersine olarak, borsadaki spekülasyon bir artışı önlemek amacıyla 1928'de faiz artışına gitmek zorunda kalmıştır (Louka, 2020: 191-192).

Young Planı (1929) olarak bilinen ve ulusal merkez bankalarının küresel düzeydeki merkez bankası rolünü oynaması amacıyla bir Uluslararası Ödemeler Bankası (The Bank of International Settlements) oluşturulmasını içeren inisiyatifin öncüleri olan Amerikan banker ve sanayicileri de, aynı felsefeyle, yani ekonomik entegrasyonun siyasal barışı sağlayacağı düşüncesiyle yola çıkmışlardır. Uluslararası Ödemeler Bankası, 2 Mart 1929 tarihinde kurulmuş (Louka, 2020: 192-193), ancak kısa bir süre sonra, 24 Ekim 1929 tarihinde, Kara Perşembe olarak bilinen günde ABD borsası çökmüştür. 1931 yazında ise Alman bankacılık sistemi çökmüştür. Ardından, 1931 yılının Temmuz ayında Almanya, Eylül ayında İngiltere ve 1933 yılında ABD altın standardını terk etmiştir. 1936 yılı içinde ise İsviçre, Fransa ve İtalya altın standardından ayrılmıştır (Louka, 2020: 193, 196). Rekabetçi kur politikaları, krizi daha da derinleştirmiştir. 1930'ların Büyük Buhran yılları kur politikalarının ticaret için nasıl zorluklar yarattığının en önemli örneği olarak gösterilmektedir (Irwin, 2011: 30). Finans alanındaki bu sorunlar, uluslararası iş birliği konusunda devletlerce sürdürülen gönülsüz bazı girişimler nedeniyle aşılamamış ve siyasal barışı sağlayacak bir ekonomik entegrasyon "ülküsü" savaş sonrasına kalmıştır.

Meselenin ticaret ayağına bakıldığında, 1930'lar boyunca ortaya çıkan küresel ekonomik yapıdaki dağınıklığın ve belirsizliğin yol açtığı en büyük sıkıntılardan birisinin, şüphesiz korumacılık eğilimleri nedeniyle, küresel ticaretteki düşme olduğu görülmektedir. Ticaretin liberalleştirilmesiyle görevli bir uluslararası örgüt fikri ABD'nin

1 Altın standardında, bir devlet parasal genişleme sağlamak istiyorsa bunu destekleyen altın stokuna sahip olmalıydı. Bu da onları altın elde etme konusunda sert bir rekabete sürüklüyordu. Önerilen altın-kur standardında ise, devletler, kolaylıkla altına dönüştürülebilen sınırlı sayıdaki devletin ulusal paralarını rezervlerinde bulunduracaklardı. Altın rezervleri Londra ve New York'ta tutulacaktı. Sisteme dahil olan çevre (periferi) devletleri, ulusal kurlarını doğrudan altın yerine altına konvertibl merkez para birimlerini alıp satarak düzenleyebilecekleri.

1934 yılından itibaren müzakere etmeye başladığı ikili ticaret antlaşmalarına kadar götürülebilir. ABD ve İngiltere bu anlayışı daha geniş bir alana taşımışlar ve savaş sonrası küresel düzenin öncüleri olmuşlardır. Daha savaş yıllarında gerçekleştirilen Atlantik Şartı (1941), devletlerin, ekonomik refahları için ihtiyaç duydukları ham maddeye ve ticarete eşit koşullarda erişiminin sağlanması hedefine atıf yapmaktaydı. Ayrıca, savaş boyunca ABD yardımlarının koşullarını belirleyen 1942 Ana Ödünç Verme – Kiralama Antlaşması'nda (Madde VII), benzeri düşüncedeki ülkelere açık olacak, uluslararası ticarete ayrımcı uygulamalar ile tarifelerin ve öteki ticaret engellerinin bertarafını sağlayacak bir antlaşma vücuda getirme hedefi dile getirilmekteydi.

Bahsi geçen iki enstrümandaki taahhütler, savaş sonrası küresel yönetişimin kurumsal aktörlerini ortaya çıkaracak 3 konferansa yol açmıştır. Temmuz 1944'teki Bretton Woods Konferansı IBRD ve IMF'i; Ağustos – Ekim 1944'teki Dumbarton Oaks Konferansı BM Örgütü'nü; Kasım 1947 – Mart 1948'deki Havana Konferansı (BM Ticaret ve İstihdam Konferansı) ise ITO Şartı'nı ortaya çıkarmıştır. Bretton Woods Konferansı'nda IBRD ve IMF kurulmuş, ancak ticaret konusu ele alınmayarak ticaret alanında benzer ve tamamlayıcı bir uluslararası örgüt kurulması ihtiyacı teyit edilmiştir (Jackson, 1998: 15-16). Bu bakımdan, bahsi geçen kuruluşlar savaş sonrası küresel ekonomik mimari bütünü, aynı ilkeler temelindeki unsurları olarak görülmelidir. Eski DTÖ Genel Direktörlerinden Pascal Lamy, savaş sonrasında bu kurumların, bitmeyen savaşların neden olduğu zarar ve yıkımdan büyük yaralar almış ve yeni bir uluslararası düzen arayışında olan uluslararası toplumun benzeri görülmemiş bir iş birliğinin ürünü olarak takdim etmektedir (VanGrasstek, 2013: vii). Yeni küresel mimaride; IBRD'nin sermaye akımlarından ve yatırımlardan, IMF'in finans/para akımlarından, ITO'nun ise mal akımlarından sorumlu olması öngörülmüştür. Değeri altına sabitlenmiş bir ABD Doları'nın merkezde olduğu ve uluslararası kurumsal ayağı IMF tarafından temsil edilen yapı Bretton Woods Sistemi olarak anılmıştır. Değeri altına bağlanmış ABD Dolarının en büyük uluslararası rezerv para olduğu bu sabit kur sisteminde (altın-kur standardı), ABD Doları küresel rezerv para niteliğindeydi; diğer ulusal paralar ise, altın-kur standardı temelinde (1 ons altın = 35 ABD Doları) ABD Doları'na göre tanımlanmakta ve devletlerin kurları belirli bir yüzde içinde (ilk başta +%1 aralığında) sabit tutma yükümlülüğü bulunmaktaydı. Sistem, 1971'de Doların altın ile bağının kopmasına kadar sürdürülmüş, daha sonra günümüze kadar uzanacak olan dalgalı kurlar sistemine geçilmiştir.

IBRD ve IMF'in aksine ITO, ABD Kongresi'nde onaylanmaması nedeniyle hayata geçirilememiştir. Soğuk Savaş'ın baş göstermesiyle, ABD'de öncelikler değişmiş ve ITO'ya karşı bir kamuoyu oluşmuştur. ITO Şartı, uzun bir bekleme sürecinde Kongre'den onay alamayınca Başkan Truman tarafından 1951 yılında geri çekilmiştir. Bu gelişme, bir uluslararası ticaret örgütü kurulması inisiyatifinin sahibi ve arkasındaki itici gücün ABD olması nedeniyle ironik bir durum yaratmıştır. ABD'nin üye olmadığı bir örgüte diğer devletler katılmayı anlamsız bulmuştur. Esasen, GATT Âkid Tarafları² da, ITO'nun onayını tehlikeye atmamak adına, hazırlıkları ITO ile eş zamanlı yürütülen GATT'ı tek başına ulusal parlamentolarının onayına sunmak yerine ITO'nun tamamlanmasını beklemişler ve her ikisini birden paket olarak onay prosedürlerinden geçirmenin daha uygun olacağını düşünmüşlerdir (Jackson, 1998: 18). Bu bağlamda, GATT, ortamın liberal havası dağılmadan mal ticaretini acilen kolaylaştırma ve geliştirme ihtiyacı nedeniyle, hızlı tarife indirimleri sağlamak üzere (Jackson, 1998: 17-18), bir geçici uygulama protokolü ile 1 Ocak 1948'de yürürlüğe konulmuştur. ITO'ya kıyasla oldukça dar kapsamlı bir ticaret antlaşması olan ve üç kısımdan oluşan GATT'ın sadece I ve III. Kısımları tümüyle, buna karşın esasa dair yükümlülüklerin çoğunun yer aldığı II. Kısım ise, mevcut ulusal yasalarla uygun olduğu ölçüde uygulanmak üzere yürürlüğe konulmuştur. Geçici uygulama protokolüne göre, bir GATT âkid tarafı, GATT II. Kısım yükümlülüklerinden birisine uygun olmayan bir ulusal tedbirini yürürlükte tutmaya yetkili idi. Bu düzenlemeye “mevcut mevzuat istisnası”, bundan kaynaklanan haklara da “büyükbaba hakları (grandfather rights)” denilmiştir (Van den Bossche and Zdouc, 2021: 89). Sonradan, 1954 ve 1955'te bir Ticari İş Birliği Örgütü kurulması girişimleri de yine ABD Kongresi'nden onay alınamayacağı izlenimi oluşması üzerine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durum, uzunca bir süre GATT müzakerelerinde GATT'ın kurumsal zayıflıklarına yönelik reform önerileri gündeme getirme şevkini kırmıştır (VanGrasstek, 2013: 44). GATT, 1995 yılında DTÖ kurulana kadar, kurumsal yapısındaki tedrici gelişmelerle *de facto* bir uluslararası örgüt olarak faaliyet göstermiştir. Kapsamlı değişiklikler ve yenilikler ancak 1995'te DTÖ ile hayata geçirilmiştir.

² Klasik örgütlerde “üye devletler”den bahsedilirken, GATT metinlerinde “âkid taraflar” tabiri kullanılmıştır. GATT'ın en yüksek karar organı ise “GATT Âkid Tarafları” olarak adlandırılmıştır. Bu çerçevede, çalışma boyunca, âkid taraflar terimi küçük harfle başladığında bireysel olarak GATT'a taraf olan ülkeler, büyük harflerle başladığında ise GATT'ın en yüksek karar organı anlaşılacaktır.

2.2. IMF ve DTÖ'nün Görev Tanımı ve Sorumluluk Alanları Arasındaki İlişki

IMF, temel olarak uluslararası parasal ve finansal sistemin istikrarından sorumludur. IMF Antlaşması'na³ göre, IMF'in temel amaçlarından birisi, üye devletlerin ödemeler dengesi istikrarını (Madde I:iv) ve finansal sağlığını (Madde I:i) temin etmektir. Bu anlamda, kritik hallerde sermaye kontrolleri ve kambiyo kısıtlamalarının istisnai kullanımı için yetkilendirilmiştir. Ticaret ve finans konularını ayrılmaz bir biçimde ele alan Bretton Woods Sistemi'nin IMF için ticaret bağlamında öngördüğü işlev; üye devletlerin para politikalarını uyumlu hale getirmek ve döviz istikrarını korumak suretiyle, uluslararası ticaret için güvenli ve öngörülebilir bir ortam yaratmaktır. Bu şekilde, rekabetçi kur uyarlamalarının uluslararası ticaret üzerindeki baskısının kırılması hedeflenmiş, öngörülebilir ve istikrarlı kurlar sayesinde ticaret akımlarının sağlıklı işleyeceği öngörülmüştür. Bretton Woods Konferansı'nın başkanlığını yürüten ABD Hazine Bakanı Henry Morgenthau, Jr., Bretton Woods Sistemi'ni, geçmişte devletlerin istihdamı ve yaşam standartlarını korumak için başvurduğu ancak dünya çapında bir ekonomik çöküşe hatta savaşa yol açan "rekabetçi kur devalüasyonları, aşırı tarife engelleri, ekonomik olmayan değiş-tokuş antlaşmaları, çoklu para uygulamaları ve gereksiz kambiyo kısıtlamaları" gibi beyhude taktiklere bir alternatif olarak nitelendirmiştir (Morgenthau, 1944: 3). Bu sistemde IMF, ödemeler dengesi zorlukları ile karşılaşan ülkelere geçici finansal yardım temin edecek, bu yolla ödemeler dengesinde gerekli uyarlamalar sağlanacaktı. Böylece, IMF, uluslararası ekonomik sistemde olabilecek geçici aksamalara karşı çok taraflı bir savunma mekanizması olarak tasarlanmış; devletlerin ödemeler dengesinde meydana gelebilecek mevsimsel, döngüsel ve acil dalgalanmalar için geçici nitelikte bir yardım aracı olarak düşünülmüştür (Louka, 2020: 201). IMF, bir bakıma, ödemeler dengesi sorunları ile karşılaşan üye devletlere kredi sağlayan bir kredi birliği (Louka, 2020: 239) veya üye devletlerin sermaye koyduğu bir çeşit kredi kooperatifi ((Fritz-Krockow and Ramlogan, 2007: 1) gibi düşünülebilir.

1971'de Doların altın ile bağının kopması ve sabit kur sisteminin terkedilmesinden sonra IMF'in işlevlerinde değişimler olmuştur. Bu gün IMF, ödemeler dengesi finansmanı, makroekonomik politika tavsiyeleri, ekonomik yönetimin iyileştirilmesine yönelik teknik yardım ve eğitim gibi çeşitli hususlarda faaliyet göstermektedir. Ayrıca, kabul edilip uygulanmaları halinde, uygulayan devletlere yatırımcılar nezdinde güvenilirlik sağlayan, finans ve istatistik alanlarında iyi uygulama standartları ve kodları hazırlamaktadır. IMF'in işlevlerinin önemli bir kısmını da gözetim faaliyetleri oluşturmaktadır. Bretton Woods Sistemi'nde, tanımlanmış sabit kurların korunmasını desteklemek ve denetlemek olan IMF'in temel işlevi, kambiyo politikalarının artık devletlerce belirlendiği dalgalı kur sistemlerinde ağırlıklı olarak makroekonomik istikrarın geliştirilmesi ile parasal ve finansal gelişmelerin gözetimine doğru evrilmiştir. IMF, üç tür gözetim faaliyeti gerçekleştirmektedir: (i) Çok taraflı (küresel) gözetim (ii) İkili (ülke-spesifik) gözetim (iii) Bölgesel gözetim.

Küresel ekonomik gelişmeleri ele alan çok taraflı gözetim faaliyetinin sonuçları Dünya Ekonomik Görünümü (World Economic Outlook), Finansal Sektör İstikrar Değerlendirmesi (The Financial Sector Stability Assessment), Dış Sektör Raporu (External Sector Report) vb. yayınlarla duyurulmaktadır. Devletler, IMF'e üye olmakla, ekonomi politikalarını IMF denetimine açmakta olup, bu kapsamda yürütülen ülke-spesifik nitelikli ikili gözetim faaliyetleri, IMF Antlaşması Madde IV kapsamında yürütülmektedir. Madde IV, Section 3(a), IMF'e, uluslararası para sisteminin etkili işleyişini ve üye devletlerin Madde IV kapsamındaki yükümlülüklerine uygun davranıp davranmadıklarını gözetim yetkisi vermektedir. Bu gözetim işinin uygulama ilkeleri 1977 Kur Politikalarının Gözetimine Dair Karar ile belirlenmiş olup, bu karar ihtiyaca göre zaman zaman güncellenmektedir. Bu kapsamda, IMF her üye devletle, iç ve dış finansal durumu değerlendirmek üzere ikili görüşmeler yapmakla görevlidir. Bu görüşmelerde, IMF'in iki rolü ortaya çıkmaktadır: devletlere danışmanlık rolü ve mali disiplinin sağlayıcısı rolü (Rendak, 2014: 230). Madde IV'ün zorunlu ikili gözetim usulüne ilave olarak, zorunlu olmayan, gözetim işlevini güçlendirmeye yönelik yeni araçlar da eklenmiştir. Örneğin, 2006 yılında uygulamaya konulan Finansal Sektör Değerlendirme Programı (FSAP) bunlardan birisidir. Bölgesel ticaret politikalarının gözetimi ise, değerlendirme raporları vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Son yıllarda artan bu raporlar, Dünya Ekonomik Görünümü raporlarında değerlendirilen gelişmeler ile bunların bölgesel ve ülke bazında büyüme ve yatırım potansiyeline etkilerini ilişkilendirmek suretiyle, Fon'un gözetim faaliyetlerinin çok taraflı ve ikili boyutlarını bir araya getirmektedirler (de Las Casas and Rustomjee, 2019: 12).

³ Bretton Woods Konferansı'nda kabul edildiği şekliyle orijinali "Articles of Agreement of the International Monetary Fund" şeklinde olan IMF anayasası için çalışma boyunca "IMF Antlaşması" tabiri kullanılacaktır.

Küresel ekonomik yönetişimin ticaret ayağında ise DTÖ görevli olup, uluslararası ticaret sisteminin işleyişi ve istikrarından sorumludur. DTÖ'nün işlevini anlamak için, bir bütünün parçaları olarak IMF ve IBRD ile birlikte tasarlanan ancak akim kalan ITO'nun görev alanını hatırlamak gereklidir. ITO'nun, ticaretin yanı sıra, ticaretle bağlantılı bir dizi diğer hususla da ilgilenmesi öngörülmüştür. ITO Şartı, 7 bölüm ve 79 maddeden oluşmakta ve tarife indirimleri, kotaların ve tercihli düzenlemelerin kaldırılması ve öteki ticaret politikası araçlarının kullanımının disipline bağlanması ile işçi hakları, boykot, kambiyo kontrolleri, sübvansiyonlar, kısıtlayıcı iş uygulamaları, mal antlaşmaları, yatırımlar, rekabet politikaları, uyumsuzlukların çözümü gibi ticaretle bağlantılı çok çeşitli konularda hükümler içermektedir. Bunların mal ticaretine dair sınırlı bir kısmı GATT vasıtasıyla ancak hayata geçirilebilmiş, diğerleri için DTÖ'nün kuruluşunu beklemek gerekmiştir. DTÖ dönemindeki yeniliklerin başlıcaları; yeni konular (hizmetler, ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları ve yatırımlar gibi), yeni mekanizmalar (Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması – TPRM gibi), iyileştirilmiş bir anlaşmazlık çözüm mekanizması, evrensel yakın bir üyelik yapısı ve iyileştirilmiş karar alma mekanizmaları olarak sayılabilir. DTÖ, temel olarak ülkeler arası ticaret kurallarının oluşturulması, yürütülmesi ve denetlenmesi ile ilgilenmekte olup, uluslararası ticaretin düzgün, öngörülebilir ve serbest şekilde sürdürülmesine yardım için çalışmakta ve küresel ticaret kurallarına dair ülkeler arasında ortaya çıkabilecek uyumsuzlukların çözümü için bir mekanizma sunmaktadır. Ayrıca, yeni kurallar için müzakere platformu işlevi görmektedir. 1995 yılında BM tarafından yayımlanan bir raporda, DTÖ'nün kuruluşu küresel ekonomik yönetişimin temel bir yapı taşı olarak değerlendirilmiştir (The UN Commission on Global Governance, 1995: 167).

Bu gün IMF ve DTÖ kendi görev alanları itibarıyla küresel yönetim ve iş birliğinin ana platformlarındandır. DTÖ, üyeleri arasında dünyanın önde gelen siyasal ve ekonomik güçlerinin yer aldığı, onu evrensel bir örgüt olmaya oldukça yaklaştıran kapsamlı üye sayısı (164) ile küresel yönetim sisteminin önemli bir unsurudur. IMF'in ise, 190 üyesi bulunmaktadır. BM'nin üye devlet sayısının 193 olduğu ve ayrıca IMF ve DTÖ nezdindeki gözlemci statüsüne sahip birimlerin sayısı da göz önüne alındığında, bu örgütlerin dünya ekonomi yönetimindeki yeri daha iyi anlaşılabilir. IMF üyesi devletlerin büyük çoğunluğu, yaklaşık 150 civarı (IMF, 2017), aynı zamanda DTÖ üyesidir. Bu özdeş üyelik durumları belirli konularda ortak bir anlayış geliştirmesini kolaylaştırıcı bir husus olmuştur. Bu iki örgütün faaliyet alanı birbirleriyle ayrılmaz bir etkileşim içinde olduğundan İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki küresel sistemin tasarımında birlikte düşünülmüşlerdir. Ticaret akımlarının canlılığı ve istikrarı, düzgün işleyen sağlam bir uluslararası finans/para sisteminin varlığına bağlıdır. Diğer taraftan, düzgün işleyen ticaret akımları da ödemeler dengesizliği ve finansal kriz risklerini düşürücü etki doğurur. Bu bakımdan, IMF ve DTÖ'nün görevleri birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Uluslararası mal ve hizmet akımları, kambiyo ve ticaret kısıtlamalarından etkilenmekte olup, bu kısıtlamaların sınırlandırılması her iki örgütün ortak politika amaçlarındandır. Bu bağlamda, her iki örgüt, küresel ekonomik politikaların geliştirilmesinde daha ileri bir uyum sağlama taahhüdü altına girmişlerdir. Diğer taraftan, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni küresel mimarinin kuruluşu süreci hatırlanacak olursa, iki örgüt arasında amaçlar bakımından söz konusu olan bu tamamlayıcılık karakterine karşın, örgütsel ve yasal yapılarındaki asimetrik bazı hususlar ile yetki alanları ve hitap ettikleri ulusal gruplar arasındaki farklılıklar da dikkate değerdir (Siegel, 2005: 875-881).

IMF'in görevlerinin bir kısmı spesifik olarak doğrudan ticaret alanına yöneliktir. IMF Antlaşması Madde I, IMF'in ana görevi olan küresel para ve finans sisteminin geliştirilmesi ve istikrarının korunmasının yanı sıra finans – ticaret bağlantısını ortaya koyan şu hükümleri ihtiva etmektedir: (i) Uluslararası ticaretin genişlemesi ve dengeli şekilde büyümesini kolaylaştırmak (ii) Üye devletler arasında, cari işlemler için çok taraflı bir ödemeler sisteminin kurulmasına ve dünya ticaretinin büyümesini engelleyen kambiyo kısıtlamalarının bertarafına yardımcı olmak. Fon, bu görevlerini çok taraflı ve ikili gözetim faaliyetleri ile kur manipülasyonlarını ve onaylanmamış kambiyo kısıtlamalarını önleme bağlamındaki analizleri ve politika tavsiyeleri yoluyla gerçekleştirmektedir. Böylece, gözetim faaliyetleri vasıtasıyla IMF, ticaret politikalarındaki gelişmelerin sistemik ve makroekonomik yansımalarına dikkat çekilmesinde önemli bir rol oynar hale gelmiştir. Bu gözetim faaliyetleri, borç verme ve kapasite geliştirmeye ilişkin ticaret işleri ile desteklenmektedir (IMF, 2023b: 1). Buna göre Fon'un üye devletlere ticari konularda politika tavsiyesi sağlama rolü için üç çerçeveden bahsedilebilir: (i) gözetim faaliyetleri (ii) borç verme (iii) kapasite geliştirme.

IMF'in doğrudan ticaret alanına refere etmeyen işlevlerinin de ticaretin geliştirilmesine ve istikrarına katkısı bulunmaktadır. Bu kapsamda, IMF'in temel işlevlerinden olan kur istikrarının geliştirilmesi ile devletlerin

ödemeler dengesi sorunlarının düzeltilmesi için destek sağlaması, ticaret akımlarının destekleyici etkiler yaratacak niteliktedir. IMF Antlaşması Madde IV:4(a), etkili ödemeler dengesi uyarlamalarını engellemek ve diğer ülkelere karşı haksız rekabet avantajı sağlamak amacıyla kur manipülasyonu yapılmasını yasaklamaktadır. Madde VIII (Section 2), uluslararası cari işlemlere dair ödemeler üzerine IMF onayı olmadan devletler tarafından kısıtlamalar konulmasına yasak getirmektedir. IMF, bu tür kısıtlama taleplerini sadece ödemeler dengesi için gerekiyorsa, ayrımcı değilse ve geçici olarak uygulanacaksa olumlu karşılamaktadır. GATT Madde XIV ve XV, IMF Antlaşması'nın Madde VIII hükümlerini tanımakta ve ona atıf yapmaktadır. Benzeri şekilde, ayrımcı veya çoklu kur uygulamaları da IMF Antlaşması'nda izin verilen durumlar haricinde yasaklanmaktadır (GATT Madde VIII-Section 3). Kur disiplinine yönelik bütün bu hususlar ticarete yönelik olumlu etkiler barındırmaktadır.

Ödemeler dengesizliği yaşayan ülkelere yönelik IMF destek programları ticarete dair politika tavsiyelerinin önemli bir aracı olmuştur. Başta Gelişme Yolundaki Ülkeler (GYÜ'ler) olmak üzere, 1970'ler ve 80'lerdeki birçok ödemeler dengesi krizi, içe dönük sanayileşme politikalarının (ithal ikamecilik) uygulandığı bir ortamda cereyan etmiştir. Bu nedenle IMF, kendi rolüne, dışa dönük bir ticaret politikasının geliştirilmesi ve böylece devletlerin ödemeler dengesini iyileştirmek için iç talebin baskılanmasına bağımlılığının azaltılmasına rehberlik etmeyi eklemiştir. Bu durum, destek programlarının tasarlanmasında ticaret politikaları ve reformlarının dikkate alınmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda, IMF'in gözetim faaliyetleri ve koşula bağlı finansal destekleri ister istemez devletlerin ticaret politikalarını etkiler hale gelmiştir. Örneğin, bir IMF destekli program (standby), dış finansal durumun iyileştirilmesi amacıyla dış ticarete dair reformlar içerebilir ve bunlar ilgili devletin DTÖ yükümlülüklerini etkileyebilir. Yine, ticaret politikalarının makroekonomik ve finansal etkileri IMF'in izlemesi ve değerlendirmesi gereken hususlar ihtiva edebilir. IMF Yürütme Kurulu, IMF destekli programlar kapsamında ticari liberalleşmeye yönelik koşulları uygun makroekonomik ve öteki yapısal politikaların bir tamamlayıcısı olarak nitelendirmiştir (IMF, 2009a: 85). Ancak son yıllarda, devletlerin, artan oranda ticari liberalleşme çabalarına katılması ve serbest ticaret antlaşmaları akdetmesine bağlı olarak, IMF destekli programlarda ticaret politikaları bağlantılı koşulluluğun neredeyse ortadan kalktığı görülmektedir (de Las Casas and Rustomjee, 2019: 19).

Ticaret politikalarının makroekonomik etkilerinin değerlendirilmesi ve neden olduğu maliyetlerin telafisinde de IMF, üye devletlere katkıda bulunmaktadır. Liberalleşme reformlarının özellikle ödemeler dengesi ve mali gelirlere dair potansiyel uyum maliyetleri, büyüme ve yoksulluk üzerindeki etkileri ve liberalleşmeden beklenen yararların azamileştirilmesine yönelik tamamlayıcı politikalar konusunda IMF desteği önem taşımaktadır. IMF Direktörleri, 2005 yılında potansiyel uyarılma maliyetleri ve daha açık bir uluslararası ticaretten kaynaklanan finansman ihtiyaçlarının ele alınmasında üye devletlere yardımda önemli bir rol oynamaya devam edeceğini beyan etmiştir (IMF, 2005). Buna karşın, ticaret politikalarının oluşturulmasına IMF tarafından ne derecede nüfuz edileceği konusunda netleşmiş bir tutum bulunmayıp, zaman zaman bunun kapsamı ve düzeyi değişmektedir. Bir kesim IMF'in kendi çekirdek (core) sorumluluk alanlarının (makroekonomik istikrar; para, finansa ve kambiyo politikaları; finansal piyasaların ulusal ve uluslararası düzeyde işleyişine dair sistem sorunları) dışına çıkmamasını savunurken, bir diğer kesim, çekirdek alanlar ile ticaret politikaları arasındaki sıkı etkileşime dikkat çekmektedir. IMF Yönetimi ise, ticaret gündemini bazı durumlarda teşvik ederken sonradan geri plana atmıştır (IMF, 2009a: 85, 86). IMF personeli, faaliyetlerinde ticaret konularını nasıl ve ne derecede ele alacaklarını ve DTÖ ile etkileşimi, ilgili rehberlerdeki ilkelere göre ve IMF üst yönetiminin değişen tercihlerini yansıtır şekilde yürütmektedir (IMF, 2009a). IMF, ticaret politikaları ile ilgili olarak DTÖ ile ortaya çıkabilecek bir yetki çatışmasından uzak durmaya hassasiyet göstermiştir. Bu nedenle, IMF personeli, verecekleri tavsiyelerde ticaret kısıtlamalarını ödemeler dengesi yönetiminde bir enstrüman olarak kullanmaktan uzak durma hususunda talimatlandırılmıştır (IMF, 1995a). Örneğin; DTÖ kuralları belirli koşullar altında ek ithalat vergileri konulmasına müsaade etmesine ve bunların makroekonomi üzerinde sınırlı bir etkisi bulunmasına rağmen, IMF, bozulmalara yol açtığı, yapısal değişimi engellediği ve kendisinin örgüt olarak amaçları arasında bulunan açık uluslararası ticaretin geliştirilmesi amacına aykırı düştüğü için çoğu kez ek vergilere karşı çıkmıştır (IMF, 1999).

3. İŞBİRLİĞİNİN YASAL TEMELLERİ, USUL VE ESASLARI

Finans ve ticaret arasındaki yakın bağlantı ile IMF ve DTÖ'nün ilişkili görev alanları, iş birliğinin kurumsal ve yasal bir temelde yürütülmesini zorunlu kılmıştır. İlgili diğer uluslararası kuruluşlarla da iş birliği yapmalarına karşın, bu iki örgütün birbiri ile ilişkileri özel bir karaktere sahiptir. Bretton Woods'un ürünü olan bu iki örgütün

ortak kökenleri ve tamamlayıcı görev alanları, yoğun ve iyi tanımlanmış iş birliği şekillerine yol açmıştır (Fritz-Krockow and Ramlogan, 2007: 66). Bir sistemin parçaları olarak tasarlanmış olmaları iş birliğini kaçınılmaz kıldığı gibi, örgütlerin resmi metinlerinde de iş birliğini zorunlu kılan hükümler bulunmaktadır. İş birliğinin bir kısmı, yaygın şekilde karşılaşılan türden faaliyetlerden oluşmaktadır. Bilgi ve belge paylaşımı, ortak eğitim ve organizasyon işleri, karşılıklı toplantılara katılım gibi faaliyetler her örgüt arasında karşılaşılabilecek türden konvansiyonel iş birliği şekilleridir. Ancak, DTÖ ile IMF bağlamında “iş birliği” kavramı daha geniş bir boyuta da işaret etmekte olup, iş birliğinin kendine özgü şekillerini de kapsamaktadır. İlgili antlaşma hükümlerinde ayrıntılı düzenlenen bu ikinci tür iş birliğini “resmi danışmalar” olarak adlandırmak mümkündür.

IMF, GATT’tan önce hayata geçirilmiş bir örgüt olduğundan dolayı, IMF Antlaşması, GATT ile ilişkilere dair özel bir hüküm barındırmamakta ancak diğer uluslararası örgütlerle ilişkilere dair genel bir hüküm içermektedir. Madde X, IMF’i, her türlü genel uluslararası örgütle iş birliği yapmakla yükümlü kılmaktadır. GATT döneminde, GATT ile iş birliği ilişkileri ihtiyaç duyulduğunda yapılan güncel düzenlemelerle sürdürülmüştür.⁴ DTÖ yasal metinlerinde IMF ile iş birliğine yönelik spesifik atıfların IMF Antlaşması’nda bir karşılığının bulunmaması bir tek yanlılık meselesi ortaya çıkarmış ancak gerek GATT dönemindeki gerekse de DTÖ dönemindeki çeşitli enstrümanlar vasıtasıyla (1948 tarihli GATT Âkid Taraflarıyla Danışma ve İş Birliği Düzenlemesi, 1995 tarihli Rehber İlkeler, 1996 tarihli DTÖ-IMF İş Birliği Antlaşması) bu sorun aşılmıştır.

GATT 1947 metninde spesifik olarak IMF ile iş birliğini ele alan hükümler bulunmaktadır. Kambiyo Düzenlemeleri başlıklı Madde XV, IMF’in yetki alanındaki kambiyo konuları ile GATT’ın yetki alanındaki miktar kısıtlamaları ve öteki ticaret tedbirlerine dair koordineli politikaların yürütülebilmesini teminen, GATT Âkid Taraflarının IMF ile iş birliği arayışında olacağını hükme bağlamıştır (Madde XV:1). Ayrıca, parasal rezervler, ödemeler dengesi ve kambiyo düzenlemelerine dair sorunların ele alınmasında IMF ile danışmalar yapma ve bu kapsamda IMF’ten gelecek girdileri (istatistiki bulgular, öteki olgular ve bazı hususlara dair tespitler) kabul etme yükümlülüğü getirilmiştir (Madde XV:2). Âkid Taraflar, Madde XV:2 kapsamındaki danışmalara ilişkin usullerin belirlenmesinde IMF ile antlaşma arayışında olacaktır (Madde XV:3). Bu kapsamda, GATT Âkid Tarafları Oturum Başkanı, Madde XV’e işlerlik kazandırmak amacıyla idari karakterli bir düzenleme yapılması yönündeki bir öneriyi IMF’e iletmıştır (IMF, 1998: 500-502). Bu çağrı metninde, GATT’ın geçici olarak yürürlüğe konulmuş olması nedeniyle, GATT Madde XV:3’ün uygulanmasına yönelik olarak kapsamlı bir antlaşmaya gerek olmadığı belirtilmiş ve enformel bir prosedür önerilmiştir. Öneriye göre, danışma ihtiyacının ortaya çıktığı hallerde, GATT Oturum Başkanı, her özel durum için ayrı ayrı, IMF İdari Direktörü’ne danışma talebini iletecek ve gerekli bilgileri sağlayacaktır. Benzeri şekilde, IMF, ihtiyaç duyduğunda, ortak konularda GATT ile danışma talebinde bulunabilecektir. Söz konusu belgede, GATT’ın bu tür taleplere cevap için hazır olacağı ifade edilmiştir. Olay bazlı bu enformel usullerin uygulanmasından elde edilecek tecrübe yeterli dereceye ulaştığında, gerekirse, formel usullerin de geliştirilebileceği ifade edilmiştir. GATT’ın bu önerisi IMF tarafından olumlu karşılanmış olup, bu kapsamda, “GATT Âkid Taraflarıyla Danışma ve İş Birliği Düzenlemesi” IMF Yürütme Kurulu tarafından (Decision No. 363-1) 1948 yılında kabul edilmiştir (IMF, 1998: 499).

Geniş anlamda küresel ekonomik yönetimde uyuma yönelik bir iş birliği konusu Uruguay Müzakereleri gündeminde yer bulmuştur. Uruguay Müzakerelerini başlatan Punta del Este Bildirisi’ndeki müzakere konuları arasında “küresel ekonomik politikaların oluşturulmasında daha ileri bir uyumu teminen GATT ile IMF ve Dünya Bankası (WB) arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi” başlığı da yer almıştır. Müzakereler sırasında GATT sisteminin zayıflıkları arasında, GATT’ın; IMF, WB ve diğer uluslararası kuruluşlarla ilişkilerinde uyum eksikliği sıkça gündeme gelmiştir (VanGrasstek, 2013: 58). Bu bağlamda, IMF ile iş birliği konusu uluslararası ekonomik yönetim mimarisine dair müzakere dönemi boyunca neredeyse getirilen tüm önerilerde öne çıkan bir konu olmuştur. Örneğin, “erken hasat” yaklaşımı kapsamında, 5 – 9 Aralık 1988 Montreal Bakanlar Konferansı’nda kabul edilen TPRM’in kurulması ile, GATT Âkid Tarafları, küresel ekonomik politika yapımında uyumu iyileştirmek amacına yönelik olarak iki yılda bir bakanlar konferansı toplanması ve IMF ile WB’nin de buraya davet edilmesi konusunda mutabakat sağlamışlardır (GATT, 1989). Yine, AB tarafından önerilen Çok Taraflı Ticaret Örgütü (MTO) taslağında, küresel politika yapımında daha ileri bir uyumu teminen, öteki uluslararası kuruluşlarla, özellikle de IMF ve WB

⁴ Gelişmelerin takibi için Seçme Kararlar ve Dokümanlar başlıklı yayının farklı yıllardaki versiyonlarının “Madde X-Öteki Uluslararası Örgütlerle İlişkiler” bölümüne bakılabilir (<https://www.imf.org/en/Publications/Selected-Decisions/>). Anılan yayının 2021 tarihli son versiyonu (42. Sayı) için bkz. https://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/2022/42nd_Sel_Dec_EN_Web_FINAL.pdf

ile eşit şartlarda iş birliğini mümkün kılacak sağlam ve yeterli bir kurumsal çerçeve ihtiyacına yer verilmiştir (Patterson and Patterson, 1994: 45; VanGrasstek, 2013: 60-68).

DTÖ – IMF ilişkileri, GATT – IMF ilişkilerinin devamı niteliğindedir. DTÖ, bir bakıma GATT'ın halefidir ancak ondan daha kapsamlı bir sorumluluk alanı ve daha gelişmiş bir kurumsal yapıya sahiptir. Ayrıca, DTÖ antlaşmaları diğer örgütlerin görev alanına yönelik daha fazla atıflar barındırmakta; anlaşmazlık çözüm mekanizması diğer örgütlerin görev alanına giren düzenlemelere daha fazla teması gerektirmektedir. Orijinal GATT 1947 metninde sadece iki örgüte atıf bulunmaktaydı: IMF ve BM. Buna karşın, DTÖ dönemi antlaşmalarında, ilave olarak; Codex Alimentarius, BM Gıda Örgütü (FAO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Uluslararası Bitki Koruma Sözleşmesi (IPPC), Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), BM Çevre Programı (UNEP), WB, Dünya Gümrük Örgütü (WCO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Hayvan Sağlığı Örgütü (OIE), Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) gibi örgütlere değişen statülerde atıflara yer verilmiştir. IMF ile iş birliğinin kapsamının genişlemesi bu bağlamda düşünülmelidir.

DTÖ döneminde IMF ile ilişkilere dair ilave yasal enstrümanlar ortaya çıkmıştır. Uruguay Nihai Senedi ekinde yer alan “Küresel Ekonomik Politika Yapımında Daha İleri Bir Uyumun Gerçekleştirilmesi Hakkında Karar”da, küresel ekonomik politikaların oluşturulmasında daha ileri bir uyumun gerçekleştirilmesi dileğine yönelik kavramlar ve öneriler ele alınmış; DTÖ'ye, para ve finans konularından sorumlu uluslararası örgütlerle iş birliğini geliştirmesi için çağrıda bulunulmuştur. Yine, Uruguay Nihai Senedi ekinde yer alan “Küresel Politika Yapımında Daha İleri Bir Uyumun Gerçekleştirilmesine DTÖ'nün Katkısı Hakkında Deklarasyon”da, liberalleşmenin bütün dünya ekonomisi için avantajlarına ve bazı genel ilkelere değinildikten sonra, ekonomi politikalarının farklı yönlerinin arasındaki bağlantıların bu alanlardaki uluslararası kurumların uyumlu ve birbirini destekleyici politikalar izlemelerini gerektirdiği dile getirilmiş; DTÖ'nün parasal ve finansal konulardan sorumlu uluslararası kuruluşlarla iş birliğini geliştirmesi zorunluğunun sonucu olarak, DTÖ Genel Direktörü, küresel ekonomik politika yapımında daha ileri bir uyumun sağlanması için iş birliğinin yansımaları ve şekillerini IMF İdare Direktörü ve WB Başkanı ile gözden geçirmeye davet edilmiştir. Uruguay Nihai Senedi ekindeki “DTÖ'nün IMF ile İlişkisi Hakkında Deklarasyon” ise, GATT 1947 hükümleri ile (özellikle Madde XV) kurulan GATT – IMF ilişkisini, DTÖ Antlaşması Ek-1A antlaşmalarını şamil hale getirmiştir.⁵ IMF ile iş birliği DTÖ Antlaşması'nda da yer bulmuştur. Madde III'ün 5. Paragrafı, spesifik olarak IMF ile iş birliğini ele almakta olup, küresel ekonomik politikaların oluşturulmasında daha ileri bir uyumu teminen, DTÖ'nün, uygun olduğunda, IMF ile iş birliği yapacağını hükme bağlamıştır. Buna ilave olarak, DTÖ Antlaşması'nda daha genel anlamda diğer örgütlerle ilişkileri düzenleyen hükümler de bulunmaktadır. Bu bağlamda, Madde V hükümleri, Genel Konsey'e, DTÖ'nünkine benzer sorumlulukları ve konuları olan diğer hükümetler arası (paragraf 1) ve hükümet dışı (paragraf 2) örgütlerle etkili iş birliği ve danışma mekanizmaları oluşturulmasına yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmesi sorumluluğu vermektedir.

Küresel ekonomik politika yapımında uyumu sağlamaya yönelik bu hükümlerin somut temelde uygulanmasını teminen, DTÖ'nün kuruluşunun hemen akabinde, 1996 yılında DTÖ ile IMF arasında bir iş birliği antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma, küresel ekonomik politikaların oluşturulmasında daha ileri bir uyumun sağlanması için iş birliğinin temel ilkelerini belirlemektedir. Antlaşma'nın dibacesinde, GATT Madde XV:1, XV:2, XV:3, XII ve XVIII ile GATS Madde XII hükümlerine atıf yapılmaktadır. Antlaşma'nın 4 no.lu paragrafında, IMF, DTÖ Ödemeler Dengesi Kısıtlamaları Komitesi'nin üye devletler tarafından ödemeler dengesini korumak amacıyla aldıkları tedbirler hakkında ilgili üye devletle yürüteceği danışmalara katılım sağlama konusunda mutabakatını açıklamaktadır. Paragraf 6 hükümleri, IMF'in DTÖ organlarındaki gözlemci statüsünü ele almaktadır. Buna göre, IMF, DTÖ Sekreteryası'na, IMF Yürütme Kurulu'nun ticaret politikası ve ortak ilgi konusu hususlara dair toplantılarına katılım daveti gönderecektir. Buna karşın, DTÖ, Bakanlar Konferansı, Genel Konsey, Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Organı, Ticaret ve Kalkınma Komitesi, Bölgesel Ticaret Antlaşmaları Komitesi, Ticaretle Bağlantılı Yatırım Antlaşmaları Komitesi ile Ticaret ve Kalkınma Komitesi ve bunların alt organlarının toplantılarına IMF'in bir personelini gözlemci olarak göndermesi için davette bulunacaktır. Bütçe, Finansman ve Yönetim Komitesi, Anlaşmazlıkların Halli Organı (AHO) ile anlaşmazlık çözüm panellerine IMF'in gözlemci göndermesi için davette

⁵ https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/34-dimf_e.htm Bazı Ek 1A antlaşmalarında ödemeler dengesi sorunlarına yönelik olarak GATT hükümlerine atıf yapılmakta, bu şekilde dolaylı olarak, IMF ile iş birliği içeren konularda bu antlaşmalar GATT'a tabi olmaktadır. Örneğin; GATT'taki istisna hükümlerini (ödemeler dengesi istisnaları dâhil) kabul eden TRIMS Antlaşması Madde 3 ile kalkınmakta olan üye devletlere Ulusal Muamele yükümlülüğü ve genel miktar kısıtlamaları yasağından istisnaları düzenleyen TRIMS Antlaşması Madde 4.

bulunulması bu genel yükümlülüğün dışında tutulmuştur. AHO toplantıları için DTÖ, sadece ele alınan anlaşmazlık konusunun IMF ile ilgili olduğu hallerde gözlemci davetinde bulunacaktır. Yine, DTÖ ve IMF Sekreteryası arasında gerçekleştirilecek danışmalar neticesinde katılımın her iki örgütün yararına olduğunun değerlendirildiği hallerde DTÖ, AHO'nun anlaşmazlık çözümü dışındaki konularda gerçekleştireceği toplantılarına da gözlemci statüsü ile katılım davetinde bulunacaktır. 1970 yılında belirlenen usullere göre (L/3388, 18S/48 simgeli GATT Dokümanı, s.51, parag. 8) bu davet her danışma için ayrı ayrı DTÖ Genel Direktörü tarafından IMF'e gönderilen bir tebliğ (communication) ile yapılmakta, IMF ile danışmalar Ödemeler Dengesi Kısıtlamaları Komitesi'nde ilgili üye devlet ile yapılan danışmalardan önce gerçekleştirilmektedir (Analytical Index of the GATT – Article XV: 431).

İş Birliği Antlaşması'nda, bilgi ve doküman değişimi, enformel danışmalar ve anlaşmazlık çözümüne dair hususlarda çeşitli düzenlemelere de yer verilmiştir. Paragraf 8 hükümleri, ödemeler dengesi dışında kalan hususlarda iş birliği konusunu ele almaktadır. Buna göre, (i) her iki taraf, karşılıklı ilgi alanına giren konularda görüşlerini yazılı olarak öteki tarafa ve ilgili organlarına (DTÖ panelleri hariç) iletebilir ve bu görüşler bu organların resmi kayıtlarının bir parçası haline gelecektir. Böylece, gayri resmi olarak başlayan görüş alışverişi resmi bir formata dönüşmüş olmaktadır. Burada görüş alışverişi konusunda bir uzlaşma ifade edilmekte; görüşlerin kayda alınması yükümlülüğü getirilmekte ancak görüşlerin karşı tarafı bağlayıcılığı bulunmamaktadır. DTÖ panelleri bu kapsamın dışında tutulmuş, böylece, IMF görüşleri sunumunun sadece Madde XV'te öngörülen konular ile sınırlı kalması sağlanmıştır. (ii) IMF, kendi yetki alanına giren kambiyo tedbirlerini ele alan ilgili DTÖ organlarını (DTÖ panelleri dâhil), söz konusu tedbirlerin IMF Antlaşması'na uygun olup olmadıkları konusunda yazılı olarak bilgilendirecektir. Paragrafın bu ikinci bölümünün IMF'e getirdiği cevap verme yükümlülüğü ile, kambiyo kısıtlamalarının IMF Antlaşması'na uygunluğu konusunda GATT Madde XV:2'nin getirdiği IMF'e danışma yükümlülüğünün işleyişinde tek yanlılık sorunu çözülmüştür. IMF'in yazılı cevap verme yükümlülüğü kapsamına bu sefer DTÖ panellerinden bir uyuşmazlık özelinde gelecek talepler de alınmıştır. Ancak IMF'e DTÖ panel süreçlerinde tam kapsamlı bir rol öngörülmemiş olup, bu bağlamdaki işlevi bir dava özelindeki taleplere karşı yazılı cevap sunmak ile sınırlandırılmıştır (Siegel, 2005: 885).

DTÖ Genel Konseyi, İş Birliği Antlaşması'nı onaylarken, bir de karar (WT/L/194, Nov. 18, 1996) kabul etmiştir. Bu kararda (paragraf 4(b)), IMF'in, yetki alanındaki bir kambiyo tedbirinin IMF Antlaşması ile uygunluğuna dair DTÖ panellerine yönelik görüşlerini bir mektupla AHO Oturum Başkanı'na yönlendireceği düzenlenmektedir. AHO Oturum Başkanı, panel oturum başkanını böyle bir bildirimden haberdar edecek ve panel aksini kararlaştırmadıkça bu bildirim panel ve uyuşmazlık tarafları haricinde gizli kalacaktır. Buna karşın IMF Yürütme Kurulu (Decision No. 1 1381-(96/105), Nov. 25, 1996), İş Birliği Antlaşması'nı sadece mevcut haliyle onaylamıştır (Siegel, 2005: 885).

Bütün bunlara karşın, İş Birliği Antlaşması'nın, tüm hususları kapsayan bir enstrüman olmadığı görülmektedir. Öncelikle, iki örgüt arasındaki yetki sorunu ele alınmış değildir. Örneğin Antlaşma'da IMF yükümlülüklerine öncelik verecek veya GATT yükümlülüklerinden muafiyet sağlayacak herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bunun yansımaları *Argentina-Textiles and Apparel* davasında görülmüştür. Arjantin'in, IMF ile yürüttüğü bir ödemeler dengesi uyarılma programı kapsamında IMF'in isteğiyle ithalatta uygulamaya koyduğu istatistik vergisi DTÖ'de dava edilmiş ve DTÖ paneli bu tedbiri GATT Madde VIII hükümlerine aykırı bulmuştur (Argentina – Textiles and Apparel, WTO Panel Report, 1997). Keza, IMF'in gözlemci statüsü ile katılımına dair yapılan bütün düzenlemelerde anlaşmazlık çözüm panelleri davet yükümlülüğünün dışında tutulmuştur. Panel usulleri ile temyiz usulleri bağlamında da, IMF'in gözlemci olarak davet edilmesi konusunda herhangi bir düzenlemeye ne DTÖ Anlaşmazlıkların Halli Kural ve Usulleri Hakkındaki Mutabakat'ta ne de DTÖ Temyiz Çalışma Usullerinde rastlanmaktadır.

IMF tarafında ise, DTÖ'nün kuruluşunun hemen ertesinde, DTÖ personeli ile yürütülecek iş birliği ve danışmalarda kendi personeline yönelik ilke ve usulleri belirlemek üzere, "IMF Personelinin Yeni Kurulan DTÖ Personeli İle İş Birliği İçin Rehber İlkeler ve Çerçeve" (kısaca Rehber İlkeler) adlı belge kabul edilmiştir (IMF, 1995b). Bu belgede Uruguay Müzakereleri Nihai Senedi ekinde yer alan ve DTÖ Genel Direktörü'ne küresel ekonomik politika yapımında daha ileri bir uyumu gerçekleştirmek adına IMF İdari Direktörü ile danışma yükümlülüğü getiren ifadelere atıf yapılarak, DTÖ tarafına getirilen iş birliği yükümlülüğünün tek taraflı kalmaması sağlanmıştır. Bu bağlamda, ödemeler dengesi danışmaları, küresel ekonomik politika yapımında uyum, devletlere

yönelik politika tavsiyesi ve yükümlülüklerin uyumu, yetki alanlarına dair açık sorunların çözümü, personelin temasları, temsil, belge değişimi ile araştırma sonuçları ve bilgi değişimi konularında iş birliğine ve danışmaların nasıl yürütüleceğine dair usuller belirlenmiştir. Rehber İlkeler’de IMF, GATT Madde XII’deki danışma usulleri kapsamında DTÖ tarafından (Ödemeler Dengesi Kısıtlamaları Komitesi) bir ülkeye dair kendisinden talep edilecek güncel bilgi, bulgu ve tespitleri zamanında iletmeye hazır olduğunu beyan etmiştir. Belgede küresel ekonomik politika yapımında uyum konusu da ele alınmıştır. DTÖ Antlaşması’nın DTÖ’ye küresel ekonomik politika yapımında daha ileri bir uyum için getirdiği IMF ile iş birliği yükümlülüğüne cevaben, Rehber İlkeler, IMF ve DTÖ iş birliğinin, sırasıyla, makroekonomik ve ticaret politikaları arasındaki uyuma hizmet ettiğine atıf yapmış, buna bağlılık taahhüdünde bulunmuştur. Gözetim fonksiyonlarının yürütülmesinde politika uyumunun sağlanması ve duplikasyonun önlenmesi, istikrar programları kapsamında önerilen politika tedbirlerinin ve program koşullarının DTÖ yükümlülükleri ile uyumluluğunun göz önüne alınması, vb. hususlara dair IMF personeline yönelik talimat, ilke ve taahhütlere de yer verilmiştir. Ayrıca, iki örgütün personeli arasında etkili iş birliği ve etkileşimin önemine vurgu yapılmış, bu kapsamda karşılıklı gayri resmi ziyaretlerin artırılması talimatlandırılmıştır. Buna yönelik olarak, IMF’in Cenevre Ofisi’nin DTÖ ile temasları sürdürmek üzere faaliyetlerine devam etmesi ve IMF merkezi tarafından desteklenmesi kararlaştırılmıştır (Bu ofis 2008 yılında kapatılmıştır). Yine etkili iletişimi teminen DTÖ personeli ile periyodik toplantılar gerçekleştirilmesi ve ihtiyaç duyulması halinde üst düzey toplantılar organize edilmesi öngörülmüştür.

4. İŞBİRLİĞİNİN GELENEKSEL ŞEKİLLERİ

IMF ve DTÖ iş birliğinin temeli küresel ekonomik politika yapımında uyumun sağlanması olup, iş birliğinin geleneksel şekilleri bilgi ve belge paylaşımı, karşılıklı çalışmaların takibi ve küresel ekonominin geliştirilmesine yönelik iş birliği projeleri, ortak etkinlikler ve koordinasyon gibi bilinen iş birliği faaliyetlerinden oluşmaktadır.

Finans ve ticaret bağlantısına işaret eden, iş birliği projelerinin önemli bir örneği Ticaret Entegrasyon Mekanizması (TEM)’dir. IMF, kuruluş gayesi gereği serbest ticaretin güçlü bir savunucusudur. Bu nedenle, önceki ticaret müzakerelerinde olduğu gibi, Doha Ticaret Müzakereleri’nde de müzakerelerin ilerleyişine katkı sağlamak amacıyla Nisan 2004’te IMF Yürütme Kurulu tarafından TEM’in oluşturulması onaylanmıştır (IMF, 2004). Mekanizma’nın amacı, bir ülkede, diğer ülkelerin ticaretin liberalleştirilmesine yönelik tedbirlerinden kaynaklanan ödemeler dengesi zorluklarını ele almaktır. Çok taraflı ticaret müzakereleri haricinde kendi liberalizasyon tedbirlerinin olumsuz etkilerine maruz kalan ülkeler bu mekanizmadan yararlanamazlar. Örnek vermek gerekirse, bir ülkenin tercihli avantajları, bu avantajı elde ettiği ülkenin üçüncü ülkelere karşı ilave liberalleşme çabaları (MFN tarifelerindeki bir indirim) neticesinde erozyona uğrayabilir; tarımsal sübvansiyonların kaldırılması gıda ürünlerinin ticaret hadlerinde olumsuz etkilerde bulunabilir veya DTÖ Tekstil ve Giyim Antlaşması (1 Ocak 2005 tarihi itibarıyla mülga) kapsamında tanınan kotaların sona ermesiyle ihracat pazarlarında kayıplar yaşanabilir. Bu kapsamda, örneğin, ödemeler dengesi uyarlamalarına yönelik fon desteği sağlanabilir. Bu mekanizma yeni bir kredi kaynağı olmayıp, IMF’in mevcut fonlarına erişimi kolaylaştıran bir politikadır. TEM, Doha müzakereleri kapsamında kabul edilen ticaret politikalarının tümüyle uygulanmasından sonra sona ermek üzere geçici olarak tasarlanmış bir enstrümandır (Fritz-Krockow and Ramlogan, 2007: 37). GYÜ’lerin Doha müzakereleri kaynaklı kaygılarına yönelik tasarlanmış olmakla birlikte, DTÖ üyesi olsun veya olmasın her IMF üyesi TEM yardımından yararlanma imkânına sahiptir (IMF, 2009b: 7, dipnot 24). TEM’in, 2003 Cancun Bakanlar Konferansı’ndan sonra sürüncemeye giren Doha müzakerelerinin ilerlemesine katkısının marjinal düzeyde kaldığını değerlendiren görüşler bulunmaktadır (IMF, 2009b: 15, parag. 35). TEM, 2006 yılından sonra kullanılmamış olup, bu ilgisizliğin arkasında tasarım kusurlarının ve IMF bünyesindeki daha cazip alternatiflerin yattığı değerlendirilmektedir (de Las Casas and Rustomjee, 2019: 20).

İş birliği her iki örgütün gözetim fonksiyonlarının yürütülmesinde de gerekli olan bir unsurdur. IMF gözetimi, temel olarak makroekonomik ve finansal konulara yönelik olmakla birlikte ticaret politikaları ile de yakından ilişkilidir. DTÖ ise, ticaret politikalarının daha mikro ve spesifik yönlerini denetlemektedir. Bu bağlamda, iki örgüt birbirinin gözetim faaliyetlerine girdiler de temin etmektedir. Örneğin, IMF’in program (standby) ve gözetim çalışmalarında ticaret politikası konuları sıklıkla yer bulmaktadır. Aynı şekilde, IMF gözetim raporları da DTÖ’nün ticaret politikalarını gözden geçirme sürecine ve üye devletlerin ticaret politikalarının gözden geçirme raporlarına girdi temin etmektedir (Fritz-Krockow and Ramlogan, 2007: 69). Bu konu IMF tarafından hazırlanan Rehber

İlkeler’de ele alınmış olup, orada gözetim fonksiyonlarının yürütülmesinde politika uyumunun sağlanması ve duplikasyonun önlenmesine dair ilke ve taahhütlere yer verilmiştir. Bu kapsamda, IMF denetimi ve gözetiminin spesifik makroekonomi – ticaret bağlantılarına özel önem vermesi, DTÖ’nün TPRM gibi kendi mekanizmalarında ürettiği görüş ve değerlendirmelerin IMF tarafından dikkate alınması, DTÖ’nün ticaret politikalarını gözden geçirme raporlarında ilgili ülkenin makroekonomik görünümüne dair ihtiyacı olan bilgilerin IMF tarafından temin edilmesine yönelik usuller belirlenmiştir.

DTÖ – IMF iş birliği, IMF tarafından, üye devletlerle yürütülen ekonomik istikrar programlarının tasarlanması bakımından da önem arz etmektedir. IMF, talep eden ülkelerle ekonomik istikrar programları yürütmekte ve bu tür programlar kapsamında koşula bağlı mali kaynaklar sağlamaktadır. Bu faaliyetler DTÖ ve IMF’in ortak üyeleri bakımından bazı hususlara dikkat edilmesi ve azami iş birliği ile koordinasyon ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Konu, IMF’in Rehber İlkeler belgesinde ele alınmış olup, belgede, IMF personeline yönelik olarak, devletlere önerilen politika tedbirlerinin ve program koşullarının ilgili devletin DTÖ yükümlülükleri ile uyumlu olmasına dikkat edilmesine dair talimatlar belirlenmiştir. Bu kapsamda, örneğin, bağlı tarife oranlarının üstünde vergiler konulmasının önerilmemesi talimatlandırılmaktadır. IMF önerilerinin DTÖ yükümlülüklerine uygunluğuna dair belirsizlik veya şüphe olması durumunda, IMF personeli, DTÖ personeli ile temas kurup danışmalarda bulunmaya yönlendirilmektedir. Böylece, potansiyel çatışmaların da önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Benzer şekilde, Rehber İlkeler’e göre, IMF destekli programlar çapraz koşulluluktan (cross conditionality) kaçınacak şekilde hazırlanmalı ve uygulanmalıdır. Başka bir ifadeyle, IMF kaynaklarının kullanımı DTÖ yükümlülüklerine dair performansla ilişkilendirilmemelidir. Buna karşın, IMF destekli programların, DTÖ’nün de tercih ettiği şekilde, sübvansiyonlarda veya ticaret engellerinde düşüşler öngörmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak bunun gibi program şartlarının DTÖ yükümlülüklerinde bir değişikliğe yol açmamasına dikkat edilmelidir. Örneğin bir program, tarifelerde bağlı DTÖ oranlarının altına düşmeyi gerektirebilir ancak bu durum bağlı tarife yükümlülüklerinin bu yeni seviyede tekrar tanımlandığı anlamına gelemeyecektir.

IMF’in, gözetim faaliyetleri sonucu hazırladığı yayın ve raporlar ticaret politikalarının şekillendirilmesinde yönlendirme ve rehberlik işlevi yerine getirmektedir. Bu bakımdan, Dünya Ekonomik Görünümü, Finansal Sektör İstikrar Değerlendirmesi, Dış Sektör Raporu gibi IMF enstrümanları önem arz etmektedir. Bunlar arasında Dünya Ekonomik Görünümü ticaret konularına en fazla odaklanan bayrak gemisi bir rapor iken, Dış Sektör Raporu uluslararası ticaret konularına giderek artan oranda yer vermektedir. (de Las Casas and Rustomjee, 2019: 11). Artan ticaret gerilimlerine bağlı olarak çok taraflı gözetim faaliyetlerinde 2015 yılından başlayarak ticaret konularına daha fazla ağırlık verilmeye başlanmıştır (de Las Casas and Rustomjee, 2019: 28). IMF’in, başka kuruluşlarla ortak hazırladığı raporlarda da ticaret konusuna ağırlık verdiği durumlara rastlanmaktadır. Örneğin 2016, 2017 ve 2018 yıllarında G20 kapsamında DTÖ ve WB ile iş birliği içinde, büyümenin motoru olarak ticaretin önemi ve işleyen çok taraflı ticaret kurallarına olan ihtiyaç konusunda üç adet yüksek profilli rapor yayınlamıştır (de Las Casas and Rustomjee, 2019: 11, 13). Ayrıca, IMF bünyesinde ortalama ayda bir olacak şekilde, çok taraflı bir perspektiften, Fon yönetimine hitaben çok sayıda ticarete ilişkin birifingler ve çalışma dokümanları üretilmiştir (de Las Casas and Rustomjee, 2019: 12).

IMF’in ticaret politikalarına dair diğer ilgili örgütlerle iş birliği çabalarında, çok taraflılığa yönelik tehditlere rağmen, son yıllarda artış olduğu gözlenmektedir (de Las Casas and Rustomjee, 2019: 24). Çok taraflı müzakereler ve ticaret kurallarının uygulanması konusunda DTÖ’nün yanı sıra, yapısal politikalar konusunda WB ile ve kalkınma konularında UNCTAD ile yürütülen iş birliği faaliyetlerinin ticaret ile önemli kesişim noktaları bulunmaktadır. Ticaretle ilgili olarak, finans ve ticaret konularından sorumlu kurumlar arasında artan iş birliği son yıllarda küreselleşmeye ve çok taraflılığa karşı yükselen popülist karşıtlık ile küresel düzeydeki ticari gerginliklere ve çok taraflı ticari yönetimdeki gerginliğe cevap verme gayretlerine atfedilebilir. IMF, serbest ticaret rejimlerinin uluslararası alanda savunulmasında da öncü bir rol oynamaktadır. IMF, Nisan 2015’ten bu yana reforme edilmiş yeni çok taraflı bir ticaret sistemi ve “yeni çok taraflılık” olarak adlandırdığı politikayı güçlü bir şekilde savunmakta olup, çok taraflı ticaret sisteminin savunulması ve desteklenmesine yönelik bu öncü rolü paydaşlarından güçlü bir takdir görmektedir (de Las Casas and Rustomjee, 2019: 23).

IMF, teknik destekler kapsamında ticaret politikalarını etkilemektedir. Finansal İşler Departmanı (FAD) ve İstatistik Departmanı (STA), ticaret politikalarına dair kapasite inşası için üyelere teknik destek sağlamaktadır.

FAD'nin teknik yardımları daha çok vergi gelirlerinin mobilizasyonunu desteklemek ve vergi yönetimini güçlendirmek amacıyla vergi ve gümrük idaresine ilişkindir. IMF personeli ile gerçekleştirilen mülakatlarda, personel, Fon'un bu alandaki teknik yardımlarının karmaşıklığının ve yardımlara yönelik taleplerin arttığını, bunun, ticarete ve e-ticarete dijitalleşme artışının, ülkelerin liberalleşme ve tarife indirimlerinde aldığı yolun ve ilginin bölgesel entegrasyon çabalarına yöneliminin bir yansıması olduğunu dile getirmiştir (de Las Casas and Rustomjee, 2019: 22). STA ise, üye devletlere mal ve hizmet ticaretine dair istatistikler derlemede destekler sağlamakta, bu kapsamda, eğitim, müşterek eğitim ve kurslar düzenlemektedir. Mal ve hizmetler ticaretine dair istatistikler ödemeler dengesi ve ulusal hesap istatistiklerinin önemli bir bileşenini temsil etmektedir.

IMF, gelişmeler konusunda pozisyonunu güncel tutmak adına, ticaretin kendi faaliyetlerindeki rolüne dair periyodik gözden geçirmeler gerçekleştirmektedir. Bu faaliyet IMF'e ticarete dair çalışmalarındaki hedeflerini ve modalitelerini güncelleme imkânı vermekte ve örgüt stratejilerine temel teşkil etmektedir. IMF'in bu konuda hazırladığı son rapor, açık, istikrarlı ve şeffaf ticaret politikalarının ekonomik büyüme ve sağlık ile küresel tehditlerin ele alınmasındaki kilit rolüne, bu kapsamda ülkelerin ticaretle bağlantılı tehditleri (iklim değişikliği ve yeni teknolojiler gibi faktörler nedeniyle küresel ekonomide meydana gelen yapısal değişiklikler, artan jeopolitik gerilimlerin yol açabileceği jeo-ekonomik bölünme, iklim, eşitsizlik ve güvenlik gibi ticaret dışı hedefler ile ticari hedefler arasında politika uyumsuzluklarının yaratabileceği gerilimler, vb.) ele almasına yardım için Fon'un rolünün canlandırılmasına vurgu yapmakta ve bunun için bir gündem ortaya koymaktadır (IMF, 2023a: 1). Aynı raporda, Yürütme Kurulu üyeleri, açık, istikrarlı ve şeffaf ticaret politikaları için güçlü çok taraflı bir ticaret sisteminin önemine değinmekte; Fon'un ulusal veya uluslararası güvenlik gerekçeleri ile uygulamaya konulan ticaret tedbirlerinin yerindeliliğini değerlendirecek pozisyonda olmadığını ancak bu tür politikaların ekonomik sonuçlarının değerlendirilmesi gerektiğini not etmekte; ve IMF personelinin, DTÖ'nün güçlendirilmesine yönelik desteğin sürdürülmesi, ikili gözetimlerde ticaret politikası konularına daha tutarlı ve aktif şekilde yer verilmesi, çok taraflı gözetim sonuçlarının ve analizlerin ülkelere göre özelleştirilmiş (tailored) pratik politika tavsiyelerine dönüştürülmesi hususlarında yönlendirmektedir (IMF, 2023a: 2).

Küresel yönetişimde iş birliğini sağlamaya yönelik olarak IMF ve DTÖ dışında da platformlar bulunmakta olup, her iki örgüt bu kapsamdaki faaliyetlere katkı sağlamaktadır (WTO, 2022: 177). Örneğin BM Genel Sekreteri başkanlığında gerçekleştirilen Üst Düzey Yöneticiler Koordinasyon Kurulu (CEB), aralarında IMF ve DTÖ'nün de bulunduğu 28 uluslararası örgütün üst yöneticisinin katıldığı bir üst düzey koordinasyon platformudur (VanGrasstek, 2013: 155). 2005 yılında DTÖ Genel Direktörü tarafından başlatılan Ticaret İçin Yardım (Aid for Trade) inisiyatifinde OECD, ITC, UNCTAD, UNDP, WB ve bölgesel kalkınma bankaları gibi örgütlerin yanı sıra IMF de yer almaktadır. Bu inisiyatif, ortaklarla iş birliği yoluyla ticaret kapasitesi inşasında uyumu geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bunun için oluşturulan koordinasyon organının (Güçlendirilmiş Entegre Çerçeve) sekretaryasına DTÖ ev sahipliği yapmaktadır (VanGrasstek, 2013: 190-191). Diğer taraftan, DTÖ ve diğer küresel yönetim ortağı örgütler birbirlerine karşılıklı olarak gözlemci statüsü tanımışlardır. Bu kapsamda, DTÖ ve IMF birbirinin çeşitli organlarının toplantılarına gözlemci olarak katılım sağlamaktadır (DTÖ-IMF İş Birliği Antlaşması, WT/L/195 simgeli doküman). IMF, DTÖ çalışmalarına katılımı kolaylaştırmak için, 2008 yılında kapatılana kadar, Cenevre'de bir ofis de bulundurmıştır. IMF bünyesinde ise, DTÖ ile ilişkileri yürütmek üzere GATT döneminde beri IMF'in Yürütme Kurulu'na bağlı bir irtibat komitesi (Committee on Liaison With the WTO) faaliyetlerini sürdürmektedir. Bir diğer iş birliği yolu, ortak araştırma ve yayın faaliyetleridir. Bu kapsamda, DTÖ; başta IMF olmak üzere, OECD, ILO, WHO, UNCTAD, WB gibi çok çeşitli uluslararası örgütlerle ortak çalışmalar yapmakta ve raporlar yayımlamaktadır.

5. İŞBİRLİĞİNİN ÖZGÜN ŞEKİLLERİ

İki örgüt arasındaki iş birliğinin diğer bir kısmı konvansiyonel iş birliği faaliyetlerden farklı bir nitelik arz etmektedir. İş birliğinin bu türünün özgünlüğü, DTÖ bakımından bazı yasal zorunluluklar içermesinden kaynaklanmaktadır. Bu iş birliğinin temelini ödemeler dengesine ilişkin danışmalar oluşturmaktadır. Bu kapsamda, DTÖ, parasal rezervler, ödemeler dengesi ve kambiyo düzenlemelerine dair hususları ele alırken IMF ile danışmalarda bulunma yükümlülüğü altındadır. GATT Madde XII, devletlere, ödemeler dengesini korumak gerekçesiyle, ticari kısıtlamalar getirme imkânı tanımakta ancak bunun için Ödemeler Dengesi Kısıtlamaları Komitesi ile danışmalarda bulunma zorunluluğu getirmektedir. "GATT 1994'ün Ödemeler Dengesi Hükümlerine Dair Mutabakat" paragraf 5'te de, ödemeler dengesi gerekçesiyle alınan kısıtlayıcı ithalat tedbirlerine ilişkin

olarak, tedbiri alan üye devlet ile danışmalarda bulunmak Komite'nin görevi olarak belirlenmektedir. Bu danışmalar sırasında Komite'nin, ilgili üye devletin makroekonomik durumu (özellikle de ödemeler dengesi ve rezerv pozisyonu) hakkında IMF ile danışmalarda bulunması gerekmektedir.

DTÖ hukukunda; ödemeler dengesi, likidite veya rezerv sorunlarıyla karşılaşan üye devletlere, normalde yasak olan ithalat kısıtlamalarını mümkün kılacak şekilde DTÖ kurallarından istisnalar tanınmıştır. GATT Madde XII ve Madde XVIII (uygulama esasları, GATT 1994'ün tamamlayıcı ve entegre bir parçası olan "GATT 1994'ün Ödemeler Dengesi Hükümlerine Dair Mutabakat" ile detaylandırılmıştır) ile GATS Madde XII hükümleri bunlardandır. Kambiyo Düzenlemeleri başlıklı GATT Madde XV ise, IMF'in ilgili kural ve tasarruflarını tanımakta ve DTÖ'ye entegre etmektedir. Esasen, geçmişte oldukça yaygın olan ödemeler dengesi tedbirlerine dalgalı kur rejimlerinin yaygınlaşmasıyla ihtiyaç azalmış olup, ödemeler dengesi sorunları ticaret kısıtlamaları dışındaki araçlarla da çözülebilmektedir. Ancak, özellikle hızlı ekonomik kalkınma sürecinde parasal rezervleri üzerinde ciddi baskılar hisseden kalkınmakta olan ülkelerin bunları kullanmayı sürdürmesi konunun önemini korumasına neden olmaktadır (Van den Bossche and Zdouc, 2021: 720).

GATT'ın tüm âkid taraflarının başvurabildiği Madde XII ile sadece kalkınmakta olan tarafların başvurabildiği Madde XVIII, bu günkü halini 1957 yılındaki değişiklikler ile almıştır (WTO Website, Technical Information on Balance of Payments). Bu şekliyle, ödemeler dengesi amaçlı kısıtlayıcı tedbirler, Miktar Kısıtlamaları Çalışma Grubu tarafından, Madde XI:1'deki miktar kısıtlamaları genel yasağına bir istisna olarak vücuda getirilmiştir (GATT, 1955; Analytical Index of the GATT – Article XV: 430, dipnot 2). Bu kapsamda, Madde XII'de dış finansal pozisyonun ve ödemeler dengesinin korunması amacıyla değer veya miktar üzerinden ithalatta kısıtlama uygulanabilmesine imkân tanınmış ve bunun koşulları ile araçları düzenlenmiştir. Madde XII:2(a), bu tür kısıtlamaların uygulanabilmesi için "gereklilik" kriterini tespit etmektedir. Buna göre; izin verilen ithalat kısıtlamaları (i) parasal rezervlerde "yakın ciddi bir düşüş tehdidini" önlemek veya "ciddi bir düşüşü" durdurmak için veya (ii) bir âkid tarafın parasal rezervlerinin "çok düşük" olması halinde, rezervlerde "makul bir artış oranı" sağlamak için gerekli olanı aşmamalıdır.

Benzer şekilde kaleme alınmış ancak daha az katı bir istisna hükmü, "Ekonomik Kalkınmada Hükümet Yardımı" başlıklı Madde XVIII'de, kalkınmakta olan ülkelerin hükümetlerinin kalkınma programlarını desteklemeye yönelik kısıtlayıcı tedbirler için söz konusudur. Madde XVIII:1, istisna tanınan ülkeleri, "sadece düşük bir yaşam standardını destekleyebilen" ve "kalkınmanın erken aşamalarında olan" ekonomiler olarak belirtmiştir. Âkid Taraflar, bu tür ekonomilerin kalkınma ihtiyaçlarını tanımakta ve GATT disiplinlerinden belirli istisnalar sağlamaktadır. Bu istisnaların bir bölümü dış finansal duruma yönelik olup, konu Madde XVIII:B'nin 9-12. paragraflarında ele alınmaktadır. Paragraf 9, bir âkid tarafın; (i) dış finansal pozisyonunu korumak ve (ii) ekonomik kalkınma programının uygulanabilmesi için yeterli rezerv düzeyini temin etmek amacıyla, ithaline izin verilen malların miktar veya değerini kısıtlayarak genel ithalat düzeyini kontrol etmesine imkân tanımaktadır. Bunun için, Madde XII:2(a)'dakine benzer ancak biraz daha gevşek bir gereklilik kriteri getirmektedir. Bu bağlamda, Madde XVIII:9(a)'da Madde XII:2'nin "yakın" kriteri atlanmakta; Madde XVIII:9(b)'de ise, Madde XII:2'nin "çok düşük" parasal rezervler yerine, "yetersiz" parasal rezervler ifadesine yer verilmektedir.

Bu noktada basitleştirilmiş ve tam danışma usulleri arasındaki ayrıma değinmek gereklidir. Basitleştirilmiş danışmalar, kalkınmakta olan ülkeler için öngörülmüş bir usul olup, 1972 yılında kabul edilmiştir (GATT, 1973). Danışma usulleri daha sonra GATT 1994'ün Ödemeler Dengesi Hükümlerine Dair Mutabakat'ta yer bulmuştur. Mutabakat'ta basitleştirilmiş danışmalara ilaveten tam danışmalar da düzenlenmiştir (sırasıyla, paragraf 5 ve 8). Bu iki belge hükümlerine göre, Ödemeler Dengesi Kısıtlamaları Komitesi, basitleştirilmiş usullere başvuran ülke ile tam danışma usullerine geçilip geçilmeyeceğini değerlendirip kararlaştırabilir.⁶ Bu çerçevede, tam danışma usullerinde IMF, Komite'ye ödemeler dengesi istatistiklerini de içeren bir Güncel Ekonomik Gelişmeler Dokümanı ve resmi beyan sunar. Kalkınmakta olan ülkeler için öngörülen basitleştirilmiş danışma usulleri söz konusu olduğunda ise, IMF, dokümantasyon temininde bulunur ancak Komite'ye resmi beyan sunmaz ve IMF tarafından temin edilen ödemeler dengesi istatistiklerine, danışmaların sonucu Komite tarafından tam danışmalara bağlanmadan başvurulmaz (GATT, 1973: 1-2, parag. 3).

⁶ Mutabakat paragraf 8'e göre, tam danışmalara geçiş kararı 1972 kurallarında sayılan faktörler temelinde verilir. Ayrıca, kalkınmakta olan bir ülke (en az gelişmiş ülkeler hariç) basitleştirilmiş danışma usullerine arka arkaya en fazla iki defa başvurabilir; ondan sonra tam danışma usullerini kullanmak durumundadır.

Madde XII ve XVIII'in istisna hükümleri ile IMF kural ve tasarrufları arasındaki ilişki Madde XV'te kurulmaktadır. Madde XV:1, Âkid Taraflara, IMF'in yetki alanına giren kambiyo konuları ile Âkid Taraflar'ın yetki alanına giren miktar kısıtlamaları ve öteki ticaret tedbirlerine dair GATT ile IMF arasında koordineli bir politika gütmeyi mümkün kılacak bir iş birliği arayışı yükümlülüğü getirmektedir. Madde XV:2 ise, daha spesifik olarak, parasal rezervler (monetary reserves), ödemeler dengesi (balance of payments) veya kambiyo düzenlemeleri (foreign exchange arrangements) ile ilgili sorunların değerlendirilmesi veya ele alınmasında IMF ile "tam bir danışma" yükümlülüğü getirmektedir. Bu danışma yükümlülüğü kapsamında, Âkid Taraflar, "kambiyo, parasal rezervler ve ödemeler dengesi" hususlarında IMF tarafından sunulan istatistiki bulgular ve öteki olgular (facts) ile bir âkid tarafın kambiyo konularındaki bir tasarrufunun (action) IMF Antlaşması'na veya söz konusu âkid taraf ile Âkid Taraflar arasındaki bir özel kambiyo antlaşmasına⁷ uygun olup olmadığına dair tespitlerini (determinations) kabul etmekle yükümlüdür. Buna göre, IMF tarafından gelecek üç tür enstrümanı kabul etme yükümlülüğü getirilmiştir: (i) istatistiki bulgular (ii) diğer olgusal bilgiler (iii) IMF Antlaşması veya varsa özel kambiyo antlaşması hükümlerine uygunluk durumuna dair IMF tespitleri. Bunlardan ilk ikisi olgusal (kanıtsal) hususlara ilişkin iken sonuncusu hukuk konularına ilişkindir.

Madde XV:2'nin IMF araçlarına yönelik tanıma hükümleri bunlarla sınırlı olmayıp, son cümlede, yukarıda açıklanan Madde XII ve Madde XVIII kapsamındaki ödemeler dengesi istisnalarına dair tanıma yükümlülüğü de getirilmektedir. Bu kapsamda, Madde XII ve XVIII koşullarının sağlanıp sağlanmadığının tespitinde IMF'e rol atfedilmektedir. Buna göre; Âkid Taraflar, Madde XII:2(a) ve Madde XVIII:9 kapsamında; (i) neyin parasal rezervlerde "ciddi bir düşüş" sayılacağına (ii) neyin parasal rezervlerde "çok düşük bir düzey" sayılacağına (iii) neyin parasal rezervlerde "makul bir artış oranı" sayılacağına ve (iv) bu tür hususlara dair danışmalar kapsamındaki öteki konuların finansal yönlerine ilişkin IMF tarafından yapılacak tespitleri (determinations) kabul etmekle yükümlüdür. Madde XII:2(a)(i) ve Madde XVIII:9(a)'da fiilen parasal rezervlerde ciddi düşüşün yanı sıra "parasal rezervlerde ciddi düşüş tehdidi" unsuruna da yer verilmesine karşın, Madde XV:2'in son cümlesinde IMF'ten kabul edilecek tespitler arasında "tehdit" durumu sayılmamıştır. Bunun bilinçli bir tercih olduğu düşünülmekte olup, tehdit durumu tedbiri alacak âkid tarafın değerlendirmesine bırakılmıştır.

Madde XV:9 ise, IMF Antlaşması (veya özel kambiyo antlaşması) hükümlerine uygun şekilde konulan kambiyo kontrolleri veya kısıtlamaları ile yalnızca bunları etkili kılma amacına yönelik destekleyici ithalat veya ihracat kısıtlamaları veya kontrollerine GATT kurallarından istisna tanımakta, GATT'ın hiçbir hükmünün, belirlenen şartları taşıyan tedbirleri engellemeyeceğini hüküm altına almaktadır. Madde XV:9(a)'ya yakından bakıldığında, sadece IMF Antlaşması veya özel kambiyo antlaşması hükümlerine uygun kambiyo kontrolleri ve kısıtlamaları içeren tedbirlere izin verildiği görülmektedir. Bu hüküm Madde XV:2 ile birlikte düşünüldüğünde, kambiyo kontrol veya kısıtlamalarının IMF Antlaşması veya özel kambiyo antlaşması hükümlerine uygunluğu konusunda IMF'in tespitlerinin DTÖ'de kabul edilmesi yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu durumda, IMF'in bir kambiyo tedbiri olarak tanımladığı ve IMF/özel kambiyo antlaşması kurallarına uygun olan tedbirlere GATT disiplinlerinden muafiyet tanınmakta buna karşın sadece IMF tarafından kambiyo tedbiri olarak sayılmayan veya kambiyo tedbiri olarak kabul edilmekle birlikte IMF Antlaşması/özel kambiyo antlaşması hükümlerine uygun değerlendirilmeyen tedbirler şikâyet konusu edilebilir olmaktadır (Zimmermann, 2011: 463-69).

Madde XV'te, kambiyo konularına dair, her birisi kendi spesifik anlamına sahip olacak şekilde üç farklı kavrama yer verilmiştir: kambiyo düzenlemeleri (exchange arrangements) (XV:1), kambiyo tedbirleri (exchange action) (XV:4), kambiyo kontrolleri veya kısıtlamaları (exchange controls or restrictions) (XV:9). Madde XV'in başlığı "Kambiyo Düzenlemeleri" olarak belirlenmiştir. GATT Madde VII:4(c)'de ise çoklu kurlardan (multiple rates of exchange) bahsedilmektedir. Diğer taraftan, IMF Antlaşması Madde IV'ün madde başlığı, "Kambiyo Düzenlemelerine İlişkin Yükümlülükler" şeklindedir. Buradan yola çıkarak, kambiyo düzenlemeleri teriminin farklı tedbirleri ve mekanizmaları kapsayacak şekilde kapsayıcı ve genel bir anlamda kullanılmış olduğu söylenebilir. IMF Antlaşması'nda ise, bu kavramların hepsine (kambiyo düzenlemeleri, kambiyo kontrolleri, kambiyo kısıtlamaları, çoklu kur/para uygulamaları) kendi spesifik anlamları dairesinde yer verilmektedir.

⁷ GATT Madde X:6, IMF üyesi olmayan GATT üyelerinin, Âkid Tarafların IMF ile danışarak belirleyeceği süre içinde IMF üyesi olmasını veya Âkid Taraflar ile özel kambiyo antlaşması yapmasını düzenlemektedir. DTÖ üyesi olup IMF üyesi olmayan örneğe nadiren rastlanmaktadır. Örneğin, Tayvan 2001'de DTÖ üyesi olmuş ancak gümrük bölgeleri IMF üyesi olmadığından IMF üyeliği mümkün olmamıştır.

DTÖ döneminde devreye giren GATS ile, hizmet işlemlerine dair örtüşen yeni alanlar dikkate alındığında, GATT dönemindeki etkileşim şekillerine ilave bazı yenileri ortaya çıkmıştır. Örneğin; kur manipülasyonlarının ticaret etkisi, GATS kapsamındaki finansal hizmetlere dair taahhütler için ihtiyati istisnaların kapsamı gibi hususlar sayılabilir (Ziegel, 2005: 874). Ayrıca GATS da, GATT'a benzer ödemeler dengesi istisnalarına yer vermiştir. GATS Madde XII, hizmetler sektörü için hem genel olarak hem de kalkınmamış ve geçiş dönemi ekonomilerinin ekonomik kalkınma ve ekonomik geçiş programlarının ihtiyaçlarına yönelik olarak, istisna hükümlerini GATT Madde XV ile eşdeğer olmayan ancak benzer bir içerikte ele almıştır. GATS Madde XII, IMF enstrümanları için GATT Madde XV'e benzer bir tanımayı içermektedir. Ancak, GATS, üyelerin taahhüdüne bağlanmış hizmetlere dair ödemeleri de kapsadığından ve bu husus uluslararası cari işlemler için ödemeler ve transferlere ilişkin IMF yetki alanı ile çakışmalar içerdiğinden GATT'a göre daha kompleks bir yapı arz etmektedir. Ciddi ödemeler dengesi ve dış finansal zorluklar veya bu yönde tehditlere karşı üye devletlerin hizmet ticaretinde (işlemler için ödemeler veya transferler de dahil olmak üzere devletlerin hizmetlere dair spesifik taahhütleri üzerinde) ve kalkınmamış veya geçiş ekonomilerinin ekonomik kalkınma veya geçiş programlarının uygulanabilmesi için yeterli finansal rezerv düzeyini sürdürebilmesine yönelik kısıtlayıcı tedbirler uygulamasını teminen istisna getiren GATS Madde XII; (i) diğer şartların yanı sıra, söz konusu kısıtlamaların IMF Antlaşması'na uygun olması (Madde XII:2(b)) koşulunu ve (ii) Ödemeler Dengesi Kısıtlamaları Komitesi ile tedbiri alan üye devlet arasında yapılması gereken danışmalarda IMF tarafından kambiyo, parasal rezervler ve ödemeler dengesine dair sunulacak bütün istatistik bulgular ve öteki olguların kabul edilmesi yükümlülüğünü (iii) danışmaların sonuçlarının, danışma başvurusunda bulunan üye devletin ödemeler dengesi ve dış finansal durumuna dair IMF'in değerlendirmelerine dayandırılması yükümlülüğünü getirmektedir (Madde XII:5(e)).

IMF ile danışma yükümlülüğünün kapsamına dair açıklığa kavuşturulması gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Bu kapsamda, Madde XV:2'deki IMF ile danışmalarda bulunma yükümlülüğünün belirli hususlara ilişkin tedbirlerle sınırlı olduğu görülmektedir. IMF destekli bir istikrar programı kapsamındaki bir "uyum tedbiri" için IMF ile danışmalarda bulunma yükümlülüğünün bulunup bulunmadığı *Argentina – Textiles and Apparel* davasında gündeme gelmiş; dava paneli, Madde XV:2'de sayılan tedbirleri (kambiyo, parasal rezervler ve ödemeler dengesi hususlarına dair tedbirler) IMF ile danışmalar gerektiren sınırlı bir liste olarak değerlendirmiş ve inceleme konusu "uyum tedbirleri"nin sayılan hususlardan birisine dair olmadığı gerekçesiyle IMF'e başvurmayı gerekli görmemiştir (Argentina – Textiles and Apparel, WTO Panel Report, 1997: parag. 6.79). Temyiz Organı, "bir IMF destekli programın gereği olarak uygulanan her türlü ticaret tedbiri için değil, sadece Madde XV:2'de açıkça sayılan hususlarda IMF ile danışma yükümlülüğü vardır" diyerek, panelin bu kararını teyit etmiştir (Argentina – Textiles and Apparel, WTO Appellate Body Report, 1998: parag. 84).

Diğer taraftan, Madde XV:9, "kambiyo kontrolleri veya kambiyo kısıtlamaları" ile "ithalat veya ihracat kısıtlamaları veya kontrolleri" arasında bir ayrıma gitmekte, kambiyo tedbirlerinin IMF Antlaşması'na (veya özel kambiyo antlaşmasına) uygun olmak koşuluyla alınabileceğine hükmetmektedir. Madde XV:9 ve XV:2 bir arada değerlendirildiğinde, IMF ile danışma yükümlülüğünün doğmuş olması tedbirin bir kambiyo tedbiri olmasına bağlıdır. Bu kapsamda, IMF tarafından sunulacak istatistik bulgular, diğer olgular ve IMF Antlaşması (veya özel kambiyo antlaşması) hükümlerine uygunluk tespitleri gündeme gelecektir. Ancak bir tedbirin kambiyo tedbiri mi yoksa ticaret tedbiri mi olduğunu ayırt etmek zorluklar içeren bir iştir. GATT döneminde bu ayrımın neye göre yapılacağı hususunda bir düzenleme yok iken, IMF'in 1 Haziran 1960 tarihli bir kararıyla (Ödemeler Sınırlandırmalarına Dair IMF Kararı – Karar No. 1034-(60/27)) bu husus belirli bir ölçüde netleştirilmiştir. Buna göre, bir tedbir, dövizin erişilebilirliği veya kullanımı üzerinde doğrudan bir hükümet sınırlaması içeriyorsa bir kambiyo tedbiridir (Mitchell and Sheargold, 2009: parag. 7).

Özgün iş birliği, usulleri belirlenmiş bir konudur. IMF tarafı, ödemeler dengesi kısıtlamalarına dair DTÖ'den gelebilecek talepleri karşılamaya yönelik ilke ve kurallara Rehber İlkeler belgesinde yer vermiştir. IMF, Rehber İlkeler'de, DTÖ tarafından, ilgili ülkeye dair kambiyo, parasal rezervler ve öteki olgusal hususlar ile rezerv durumunun ciddiyeti hakkında IMF'ten talep edilen ilgili ve güncel bilgi, bulgu ve tespitleri zamanında DTÖ'ye iletmeye hazır olduğunu beyan etmektedir. "Tam danışmalar" durumunda ise Yürütme Kurulu'ndan geçen resmi bir bildirim (statement) sunmayı taahhüt etmektedir.

6. FİNANS VE TİCARET BAĞLANTISININ YASAL VE KURUMSAL ALTYAPISININ ZAYIFLIĞI VE GELECEĞİ MESELESİ

Ticaretin, işleyen bir uluslararası para sistemine bağlı olduğu gerçeğinin ve dolayısıyla bu iki konunun birlikte ele alınması ihtiyacının anlaşılmasıyla, Bretton Woods'ta, ekonomik çöküşün başlıca nedeni olarak görülen rekabetçi kur manipülasyonlarına meydan vermeyecek bir sabit kur uygulaması benimsenmiştir. Rekabetçi kur uygulamalarının "ekonomik şer" olarak adlandırılması (Morgenthau, 1944: 2), konuya yüklenen anlama işaret etmektedir. Bu bakımdan, Bretton Woods'ta kurlarla ticaret arasındaki bağlantı açık bir şekilde tanımlanmış, ayrıca IMF Antlaşması Madde IV hükümleri ile, kurlar üzerinde sıkı bir kontrol mekanizması kurulmuştur. Bu kapsamda, kurlar, belirlenen değerlerden yüzde 1 oranından fazla sapamayacaktır. Üye devletler, kur istikrarını sağlamak için IMF ile iş birliği yapma, kurları belirlenen marj arasında tutma ve rekabetçi kur ayarlamalarından kaçınma yükümlülüğü altına girmiştir. Kurlar ve ticaret bağlantısı GATT ve ITO müzakerelerinin yürütüldüğü 1947-1948 Havana Konferansı'nda da ele alınmıştır. GATT Madde XV:4 (muadili ITO Şartı Madde 24.4), âkid taraflara, kambiyo düzenlemeleri vasıtasıyla GATT'ın amaçlarını; ticaret düzenlemeleri vasıtasıyla da IMF Antlaşması'nın amaçlarını engellememe yükümlülüğü getirmiştir. Madde XV tarafından, Madde XII ve XVIII'de düzenlenen ödemeler dengesi istisnaları kapsamında alınan önlemlerin meşruiyeti değerlendirilirken IMF ile danışmalarda bulunma ve oradan gelecek girdileri kabul etme yükümlülüğü getirilmek suretiyle, GATT'ın amaçlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini tespit etmede IMF ile bir bağlantı temin edilmiştir.

Bu düzenlemeler ticaret ile kurlar arasında sıkı ve işleyen bir yasal bağlantı kurmuştur. Sabit kur uygulaması ve IMF'in güçlü gözetim mekanizmaları, kurları ticaret için bir tehdit unsuru olmaktan ve ticaret çevrelerinin gündeminden çıkartmıştır. Ticaret müzakerecileri kurları veri kabul ederek ticaret kurallarının oluşturulmasına odaklanma konforuna erişmiştir. Bu sistemde, belirlenen marj dışında kur düzenlemesi IMF'in izni olmadan mümkün değildir. IMF, ödemeler dengesi zorluklarını kendi başına halledemeyen ve bu nedenle kurları sürdürmekte sorunlar yaşayan ülkelere finansman desteği sağlamakta, gerekirse devalüasyon yetkisi vermektedir. Bunun için ilgili ülkenin kur seviyesi ile ekonomik gerçekler arasında "temel bir dengesizlik (fundamental disequilibrium) bulunması gerekmektedir (IMF Ant. Schedule C: 6-7).

Uluslararası ekonomik sistem, başta parasal ayak olmak üzere, 1960 sonlarından itibaren istikrarsızlık belirtileri göstermeye başlamış, günümüze gelene kadar köklü değişikliklere sahne olmuştur. Öncelikle, savaş sonrasında hızlı toparlanma gerçekleştiren Almanya ve Japonya gibi ekonomilerin ulusal paraları hâlâ 1949'da belirlenen kurlara bağlıydı ve bu durum aşırı değerlenme (overvaluation) sorunu yaratmaktaydı. IMF'in o günkü pratiği, aşırı değerlenmiş ulusal paralar için bir uyarılma öngörmüyor, sadece ödemeler dengesi açıkları ile karşılaşan ülkeler için devalüasyon uygulamalarına odaklanıyordu. Esasen, iki savaş arası dönemin olumsuz hatıralarından olsa gerek, kurlar birçok ülke bakımından kutsal bir dokunulmazlık algısına tabi idi. Diğer taraftan, sistemin merkezindeki ABD'nin, Soğuk Savaş şartlarının ve daha spesifik olarak Vietnam Savaşı'nın getirdiği masraflar nedeniyle verdiği büyük bütçe açıkları dolar basılarak finanse edilmekteydi. Bu durum, altın karşılığı bulunmayan büyük miktarlarda doların dünya piyasalarında dolaşıma girmesine neden olmuştur. Bu şartlar, sabit kur sisteminin sürdürülebilirliğine dair kaygıların artmasına yol açmıştır. Esasen, sabit kur sistemlerinin sürdürülebilirliğine dair akademik eleştiriler çok daha önceden dillendirilmiştir (Friedman, 1953; Triffin, 1960; Johnson, 1969). Vietnam Savaşı'nın altıncı yılı olan 1971'e gelindiğinde, ABD'nin doların altın paritesini artık sürdüremeyeceği anlaşılmış ve ABD Başkanı Nixon, 15 Ağustos 1971'de, doların altına konvertibilesinin kaldırıldığını ilan etmiştir. Bretton Woods'un sabit kur sisteminin çöküşünün ilanı anlamına gelen bu açıklamayla, ulusal paralar dalgalanmaya bırakılmıştır.

IMF, 1970'ler boyunca sistemin yeniden yapılandırılması ve yeni koşullara adaptasyonuna yönelik faaliyetlere girişmiş ve bu amaca yönelik olarak devletleri koordinasyon ile uğraşmıştır. Bu kapsamda, 1972'de Uluslararası Para Sisteminin Reformu Komitesi (20'ler Komitesi) ve 1974'te Dalgalı Kurların Yönetimine Dair Rehber İlkeler oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, yasal reformlara yönelik çalışmalar da yürütülmüştür. IMF Antlaşması Madde IV, 1977 yılında değiştirilmiş ve üye devletlere kendi seçecekleri kur düzenlemelerini uygulama hakkı tanınmıştır (Decision No. 5392-(77/63)). Madde IV, ulusal para sisteminin temel amacını; (i) malların, hizmetlerin ve sermayenin ülkeler arasında değişimini kolaylaştıracak ve (ii) sağlam bir ekonomik büyümeyi sürdürecektir bir çerçeve temin etmek olarak belirlemiş, devletlere bu yolda IMF ile iş birliği yapma, istikrarlı bir kur sistemi geliştirme ve kur manipülasyonlarından kaçınma yükümlülüğü getirmiştir. Bununla, devletler, paralarını altına

çıpalamak hariç, istediği kur politikalarını ve politika kombinasyonlarını (tam dalgalı sistem, başka ulusal para veya paralar sepetine çıpalama, parasal birlik, vb.) uygulama yetkisine kavuşmuştur.

Sabit kur sisteminin terk edilmesiyle, IMF'in hem görev alanında hem de organizasyonel yapısında radikal değişiklikler, başka bir tabirle bir "sessiz devrim (Boughton, 2001)" meydana gelmiştir. Sabit kurlarda IMF'in uluslararası para sisteminin stabilizasyonu işlevi sıkı kur kontrolünden ödemeler dengesi odaklı gözetim sistemine doğru evrilmiştir (Thorstensen, Ramos, and Muller, 2013: 357). Böylece, IMF, sabit kur sisteminin ve konvertibilitenin istikrarı yerine dalgalı kur koşullarında devletlerin dış ödemeler dengesinin korunmasına yoğunlaşacaktı. Bunun için, koşula bağlı kredi verme ve sistemik gözetim gibi araçlar geliştirilmiştir. Gözetim faaliyetinin en önemli amacı ise, üye devletlerin rekabetçi kur manipülasyonlarına başvurmamalarını temin etmek olmuştur. Bunun için üye devletlerin kur politikaları üzerinde "sıkı gözetim" yapılacaktır (Madde IV:3(b)). Ancak ilerleyen yıllarda gözetim faaliyeti bazı makroekonomik değerlendirme işlerini de kapsar hale gelmiş ve kur manipülasyonlarını takip işi giderek gevşemiştir (Thorstensen, Ramos, and Muller, 2013: 362). Bu arada, Madde IV'ün ağırlığı da azalmıştır. IMF Antlaşması'nın ilk halinde IMF izni olmadan kur değişikliğine giden üye devletler için IMF'ten borç alma yolu kapatılıyor, kur değişikliği makul bir süre içinde düzeltilmezse üyeliğin sona erebileceği bir yaptırım öngörülüyor iken (Madde IV:6 ve Madde XV:2(b)), 1977 Değişikliği ile Madde IV'teki bu yaptırım bağlantısı kurulmamıştır.⁸

Sonraki dönemlerde IMF, üye devletlerin kambiyo politikaları üzerindeki gözetiminin zayıflığı nedeniyle ciddi eleştiriler almıştır (Goldstein and Weatherstone, 2010). Bunun üzerine IMF Yürütme Kurulu'nun 2007 Değişikliği (Üye Devletlerin Politikalarının İkili Gözetimi Hakkında Karar), 1977 Değişikliği'nin açıklarını gözden geçirmiş ve onun yerini almıştır. 2007 Değişikliği ile, kur manipülasyonu kavramına dair daha spesifik tanımlamalara yer verilmiş (Annex, parag. 2) ve devletlerin hangi kambiyo politikalarından kaçınmaları gerektiği konusunda daha fazla açıklık getirilmiştir. 2007 Değişikliği sonrası dönemde, üye devletlerin kambiyo politikaları üzerindeki IMF denetiminin güçlendiği, IMF verilerine göre 2007 öncesi gözetim raporlarının üçte ikisinden azında herhangi bir çeşit kur analizine yer verilirken 2011 raporunda bu oranın yüzde 90 üzerine çıktığı, bu analizlerin de çoğunlukla dengesiz kur uyarlamaları tahmini şeklinde olduğu görülmektedir (Thorstensen, Ramos, and Muller, 2013: 365). 2007 Değişikliğinin ele aldığı "ikili gözetim" mekanizması, bir üye devletin kambiyo politikalarının daha çok o ülkenin ulusal ekonomisi üzerindeki etkilerini ele alırken, 2012 Değişikliği (İkili ve Çok Taraflı Gözetim Hakkında Karar – Decision No. 15203-(12/72)) ile, spesifik olarak kambiyo düzenlemelerinin küresel ve sistemik etkilerini takip etmek üzere mekanizmalar da geliştirilmiştir. 2012 Değişikliği ile getirilen Entegre Gözetim Mekanizması, ikili gözetimi düzenleyen 2007 Değişikliğini tamamlayıcı niteliktedir. Böylece, 2007 ve 2012 reformları ile IMF, kambiyo düzenlemeleri ve rekabetçi devalüasyonlar üzerinde kontrolü kaybettiğine dair kendisine yönelik eleştirileri gidermeyi amaçlamıştır. Sonrasında da, gözetim sistemini modernize etmeye yönelik stratejiler ve ilave gözetim mekanizmaları geliştirilmiştir (Thorstensen, Ramos, and Muller, 2013: 366-69).

Yine de, IMF'in sabit kurlar döneminde üye devletlerin kambiyo politikaları üzerindeki sıkı denetim rolünü kaybettiği gerçeği göz ardı edilemez. Ayrıca, bütün bu reformlar 2008 küresel krizinin neden olduğu kur savaşlarını önlemekte yeterli olmamıştır. Bunda, değişen koşulların yanı sıra yetersiz kalan kurumsal kapasitenin de rol oynadığı muhakkaktır. IMF'in ağırlıklandırılmış oy sisteminde karar mekanizmaları tıkanabilmekte; DTÖ'deki gibi bir anlaşmazlıkların halli mekanizmasının olmayışı uygulamayı zayıflatabilmektedir. Revize edilen Madde IV, beklentiyi karşılamakta yetersiz kalmış olup, hükümetlerin, IMF tarafından gerçekleştirilen sorgulamalara uygun cevap vermesini motive edecek unsurlar mevcut değildir (Lowenfeld, 2010: 585). Yine, kur manipülasyonu yapan ülkenin ticari avantaj elde etmek amacıyla bunu yaptığını objektif olarak kanıtlamanın zorlukları bulunmaktadır (Zimmermann, 2011: 430-37). IMF, bir üye devletin kur manipülasyonu yaptığını tespit etse bile, ilgili devleti bu politikalarından vazgeçirecek güçlü anlaşmazlık çözüm ve zorlama mekanizmalarına sahip değildir (Gadbaw, 2010: 562-63, 567, 569-70). Sonuç olarak, gösterilen bütün reform çabalarına rağmen, ticaret ile para arasında sabit kur sistemindeki güçlü yasal ve kurumsal bağlantı tekrar oluşturulamamıştır. Bu da gözlerin GATT/DTÖ sistemindeki korunma enstrümanlarına çevrilmesine neden olmuştur.

Konuya ticaret tarafından bakıldığında; GATT Âkid Tarafları, sabit kur sisteminin terk edilmesiyle, kurlardaki istikrarsızlıkların ticaret akımları üzerindeki olumsuz etkilerinden ve ulusal pazarlarda yarattığı baskıların ticarete

⁸ Madde IV'ün yeni halinde, üyelikten çekilme konusunu düzenleyen Madde XV:2(b)'nin değişiklik sonrası muadili olan Madde XXVI:2'ye herhangi bir atf yapılmamıştır.

korumacı tedbirlere yol açmasından kaygılıydılar. Bu nedenle, kur istikrarı ile ticaret arasındaki ilişkiyi dikkate alacak şekilde sistemin iyileştirilmesi için IMF'e çağrıda bulundular (GATT, 1984). Buna karşın, GATT'ta kur dalgalanmalarının yol açacağı potansiyel olumsuzluklar ve belirsizlikleri ele almaya yönelik sistemik reformlar gerçekleştirilmemiş, GATT metni, değişmeden DTÖ dönemine taşınmıştır. Uruguay Müzakereleri Nihai Senedi ekinde yer alan ve daha önce değinilen karar ve bildirimler ile DTÖ-IMF İş Birliği Antlaşması, genel anlamda iş birliği konusunu ele alan farklı nitelikte metinler olup, ticaret müzakerelerinin konu kapsamı genişlemiş olmasına rağmen (hizmetler, ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları, ticaretle bağlantılı yatırım önlemleri, vs.) kambiyo konularıyla ilgili ayrıntılı düzenlemeler müzakere edilmemiş, kur manipülasyonlarını ve yanlış kur uyarlamalarını ele alacak spesifik mekanizmalar oluşturulmamıştır. 1990 sonlarındaki krizlerle (Asya Krizi), krize giren ekonomilerin, bazıları IMF programı kapsamında, büyük çaplı devalüasyonlara başvurması, kurlarla ticaret arasındaki yasal bağlantı sorununu tekrar gün yüzüne çıkarmış ve "ithalata hassas sektörler" tarafından haksız ticaret (unfair trade) eleştirileri gündeme gelmiştir (Aubion, 2007: 13).

Buna karşın, GATT/DTÖ sisteminde kambiyo konularına ilişkin yasal zemin tümünden boş değildir. GATT kuralları temel olarak ithalatta gümrük vergilerinin ticaret üzerindeki kısıtlayıcı etkilerini ele alacak şekilde tasarlanmış olmakla birlikte, sübvansiyonlar ve damping uygulamaları gibi ticaret üzerinde olumsuz etkisi olabilecek diğer tedbirlere dair düzenlemelere de yer vermiştir. Teknik olarak damping veya sübvansiyon sayılmayan ancak ticaret üzerinde benzeri etkiye sahip uygulamalar söz konusu olabilmektedir. Bunlardan birisi, ulusal paraların dış ticarete rekabet avantajı sağlayacak şekilde devalüasyonu veya değerinin düşürülmesidir. Kur dampingi denilebilecek bu uygulama ile, ihracatçılara fiyat üzerinden rakip ülkelerin ürünlerine göre avantaj sağlanmış olmaktadır. Bu husus aslında Bretton Woods'un sabit kur sistemi ile ele alınmış olmasına karşın, GATT'ın çeşitli hükümleri ile de desteklenmiştir. Bu şekilde, ticaret topluluğunun kur istikrarı ile bağlantısı sağlanmış ve kural odaklı ticaret sisteminin çoklu kur düzenlemeleri veya kambiyo kısıtlamaları ile engellenmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Auboin, 2007: 4-5). Buna karşın, dalgalı kurlar döneminde GATT/DTÖ bünyesinde konuya ilişkin yeni kurallar geliştirilmediği için halihazırda 1995'te DTÖ sistemine entegre edilmiş bulunan GATT'ın ilgili hükümleri yasal bir çerçeve sunmaya devam etmektedir. Bunların başlıcalarına önceki satırlarda değinilmiş olmakla birlikte, ticaret etkisi olabilecek kambiyo düzenlemelerini ele alan ve ticaret-finans bağlantısını sağlayan başka GATT hükümleri de bulunmaktadır. Madde II:6, bağlı tarife oranları ile kur ayarlamaları arasındaki ilişkiyi temin etmekte, IMF kurallarına uygun olarak ulusal parasında yüze 20'den fazla devalüasyon gerçekleştiren bir ülkenin spesifik bağlı tarife oranlarını tekrar müzakere edebilmesine imkân tanımaktadır. Sabit kurlar döneminde, devalüasyon için IMF'ten izin alınması gerektiğinden bu hükmün uygulanmasında bir belirsizlik oluşmamıştır. Ancak dalgalı kurlara geçilince uygulamanın hangi parite üzerinden, nasıl yapılacağı ve IMF'in rolünün ne olacağı gündeme gelmiştir. Bunun üzerine GATT tarafından, 29 Ocak 1980 tarihinde, konuyu açıklayan rehber kurallar ve ilkeler geliştirilmiştir (Guidelines for Decision Under Article II:6(a) of the General Agreement – L/4938, 27S/28-29). Bununla, IMF'in dalgalı kur döneminde kur istikrarı için benimsediği yeni gözetim işlevine paralel bir yöntem geliştirilmesi amaçlanmıştır. Madde VII:4 ise, gümrük değerlendirme işlemlerinde ulusal paraların birbirine çevrilmesinin gerektiği durumlarda IMF Antlaşması'na uygun şekilde belirlenmiş paritelerin, IMF tarafından tanınan kurların veya özel kambiyo antlaşmalarına uygun olarak belirlenmiş paritelerin temel alınacağını hükme bağlamaktadır.

Diğer taraftan, GATT'ta dış ödeme sorunlarına karşı bazı korunma mekanizmaları getirmek amacıyla istisnalar düzenleyen Madde XII ve XVIII'in, sabit kurlarda kısa süreli ve geçici çözümler sağlarken kurlar dalgalanmaya bırakılınca işe yaramaz olduğu anlaşılmıştır (Thorstensen, Ramos, and Muller, 2013: 360). Gerek bu maddeler gerekse de Madde XV hükümleri kurların ticarete olumsuz etkileri konusunda spesifik çözüm yolları öngörmekte olup, iki örgüt arasında kambiyo düzenlemelerine dair danışma yükümlülüğü getirilmektedir. Bu ise, temel olarak, ticaret ve kambiyo konuları arasında bir uyum sağlama ve kurallar çatışmasından kaçınmaya hizmet etmektedir. Ayrıca, DTÖ tarafına, IMF'in teknik bilgisinden yararlanma imkânı sağlamaktadır. Madde XV:6'nın GATT ülkeleri için IMF'e üye olma veya en azından Âkid Taraflar ile özel kambiyo antlaşması yapma yükümlülüğü getirmesi, âkid tarafların IMF disiplini altına girmesini tazyik ederek, ticaret üzerinde olumsuz etkileri olacak rekabetçi kur ayarlamalarının önüne geçmiştir.

IMF ve GATT/DTÖ cephesindeki mevcut bu yasal altyapı, Bretton Woods'un sabit kur sisteminin terkenden sonra ortaya çıkan yeni ortamda yanlış kur uyarlamalarının ticaret üzerindeki olumsuz etkilerini ele almaya

yecek kapasiteye sahip değildir. IMF Antlaşması Madde IV birkaç kez revize edilmiş olmasına rağmen sabit kurlar döneminin güvencesini temin edememiştir. Madde IV ile, kur manipülasyonları yasaklanmaktadır ancak bir tedbirin niyetinin manipülasyon olup olmadığını objektif olarak tespit etmenin güçlükleri ve IMF'in dalgalı kurlar döneminde benimsediği pasif rol nedeniyle uygulama zorlukları bulunmaktadır. IMF'in bu husustaki kurumsal kapasitesini artıracak düzenlemeler ise karar alma mekanizmalarındaki karmaşıklığa (ağırlıklandırılmış oy vb.) ve siyasi irade eksikliğine takılmaktadır. Buna karşın GATT/DTÖ bünyesinde de, dalgalı kurlara geçiş öncesi IMF'in kur istikrarına dair temin ettiği korumayı tekrar sağlayacak bir mekanizma geliştirilmiş değildir (Thorstensen, Ramos, and Muller, 2013: 371). GATT Madde XV esas olarak, ticareti engelleyecek tedbirlere odaklanmakta olup, kur manipülasyonları bunlardan sadece birisidir. Kur manipülasyonları ise IMF'in yetki alanındadır ve IMF tarafından IMF Antlaşması (veya ilgili özel kambiyo antlaşması) hükümlerine uygun bulunan bir kambiyo tedbirine (kambiyo kontrolleri veya kambiyo kısıtlamaları) GATT izin vermek durumundadır (GATT Madde XV:9). Ancak GATT/DTÖ bünyesinde, geniş bir yorumla, IMF'in kur manipülasyonu tespiti olmadan da DTÖ yargısınca GATT'in amaçlarından birisinin engellendiği tespiti yapılabilir. DTÖ'nün GATT Madde XV kapsamındaki yükümlülüğü, IMF'e danışmak ve oradan elde ettiği istatistik bulguları ve uygunluk tespitlerini kendi objektif analizinin bir parçası olarak kullanmaktır. Madde XV'teki danışma yükümlülüğünün DTÖ panellerine uzanıp uzanmadığı ise, ayrıntılarına burada girilemeyecek başka bir tartışma konusudur.

Böylece, GATT'ın, sabit kur döneminde kaleme alınan hükümlerinin herhangi bir değişikliğe uğramadan DTÖ sistemine entegre edilmiş olması ve DTÖ bünyesinde ulusal kur politikalarının ticaret üzerindeki olumsuz etkilerini ele alan efektif enstrümanların geliştirilmemiş olması, IMF Antlaşması Madde IV gözetiminin dalgalı kurlar döneminde zayıflayan yapısı ile birleşerek, ticaret akımlarını rekabetçi kur düzenlemelerinin olumsuz etkilerine karşı savunmasız bırakmıştır ve bu durum günümüz için hâlâ geçerlidir. DTÖ döneminin iş birliğini düzenleyen belgeleri, sabit kur dönemine özgü, kurların ticaret üzerindeki sıkı desteğini tekrar eski haline getirecek nitelikte değildir. Dalgalı kurların getirdiği yeni ortamın ihtiyaçlarını ele alacak spesifik kurallar geliştirmeye yönelik herhangi bir çaba şu an için DTÖ gündeminde mevcut değildir. 2008 krizi ile, ihracatı canlandırma odaklı ekonomik büyüme sağlamaya yönelik doğrudan veya dolaylı (konvansiyonel olmayan parasal genişleme enstrümanlarının devreye sokulması gibi) rekabetçi kur uyarlamaları tekrar dünya gündemine oturunca, küresel ekonomik yönetim sisteminin gerekli kurumsal mekanizmalardan yoksun bulunduğu bir kez daha anlaşılmıştır. Eleştirilerin büyük çoğunluğu, ticaret ve para arasındaki bağlantının başarısızlığı bağlamında DTÖ ve IMF'in kurumsal kapasitesindeki zayıflıklara yönelmiştir (Bergsten, 2012). Kurlar ve ticaret arasındaki ilişkiye dair ortaya çıkan sorunlar 1970'lerden sonra, Plaza (1985) ve Louvre (1987) örneklerinde olduğu gibi IMF ve GATT/DTÖ kurumsal yapısı dışında ikili çözümlerle ele alınmıştır ancak 2008 küresel krizi sonrasında gelişen günün mevcut politik ortamında bu tür antlaşmalara varılabilmesi daha zordur (Thorstensen, Ramos, and Muller, 2013: 373). Yakın gelecekte kur manipülasyonlarını ve kurlar üzerinde benzeri etkiler yaratan ulusal para politikası tedbirlerini ele alacak uluslararası bir irade şu anda mevcut görünmemektedir.⁹

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Finans/para ve ticaret konusu geleneksel olarak ayrılmaz bir etkileşim içinde olmuş ve günümüzün küresel ekonomik yönetim sistemi tasarlanırken birlikte ele alınmıştır. Bunun başlıca nedeni, korumacı ticaret politikaları ve kur manipülasyonlarının küresel ekonomi üzerindeki yıkıcı etkisinin savaşın başlıca nedeni olduğu yönündeki yaygın kanaat idi. Bu etkileşimin kurumsal ayağını IMF ve DTÖ temsil etmektedir. İki örgütün, küresel politika yapımında daha ileri bir uyumu teminen iş birliği yapma yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu iş birliğinin bir bölümü geleneksel şekillerde iken bir kısmı da özgün nitelikler arz etmektedir. Bu hususlara dair çok sayıda enstrüman geliştirilmiştir. Ancak uygulamada iş birliği iki kurum arasındaki mevcut kurumsal ve operasyonel farklılıklardan da etkilenmiştir.

Bretton Woods'un sabit kurlar sisteminde ticaret üzerindeki kur riski bertaraf edilmişken, 1970'lerin ilk yarısında dalgalı kurlara geçilmesiyle, uluslararası ticaret ve para konularında önemli dönüşümler meydana gelmiştir. IMF, yeni koşullara uyum sağlamaya yönelik radikal değişimler geçirmiş, görev tanımında önemli

⁹ Dengesiz kur uyarlamalarının DTÖ kural ve araçlarına etkisiyle ilgili DTÖ'de Ticaret, Borç ve Finans Çalışma Grubu'nda zaman zaman tartışmalar yürütülmektedir. Ancak uygun tartışma platformunun IMF olduğu yönünde görüşler ileri sürülmektedir. Grubun çalışmaları için bkz. https://www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/dev_wkgrp_trade_debt_finance_e.htm Konuyla ilgili akademik çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin tarifeler bağlamında kur politikalarının ticaret politikası araçları üzerindeki etkisi için bkz. Thorstensen vd. 2012.

farklılaşmalar olmuştur. IMF, sabit kurlar döneminin denetleyici rolünden dalgalı kurlar döneminin gözetleyici ve yönlendirici rolüne geçmiştir. Ticaret sistemi ise, 1995 yılında, DTÖ'nün kuruluşu ve çok sayıda ticaret antlaşmasının ortaya çıkmasıyla sonuçlanan Uruguay Müzakereleri ile köklü bir dönüşüme uğramıştır. Ancak bu süreçte ticaret-finans ilişkisi çok büyük oranda GATT döneminde tanımlandığı şekliyle kalmıştır. Uruguay Müzakereleri Nihai Senedi ekinde yer bulan bazı yasal araçlar genel iş birliğine dair düzenlemelerden ibaret kalmıştır. Ne DTÖ ne de IMF tarafında, kambiyo konularıyla ilgili ayrıntılı düzenlemeler oluşturulamamış, kur manipülasyonlarını ve yanlış kur uyarlamalarını ele alacak spesifik mekanizmalar geliştirilememiştir. GATTın mevcut hükümleri, kurların ticarete olumsuz etkileri konusunda spesifik çözüm yolları içermemekte olup, IMF ve DTÖ arasında kambiyo düzenlemelerine dair danışma yükümlülüğünden ibarettir. Gerek finans gerekse de ticarete dair bütün reform çabaları ve sonuçta vücuda gelmiş bulunan yasal altyapı sabit kurlar döneminin kur güvencesinin ticaret için sağladığı konforu tekrar temin edememiş; yanlış kur uyarlamalarının uluslararası ticaret üzerindeki olumsuz etkilerini ele almaya yetecek kapasiteye sahip olamamıştır. IMF, Bretton Woods dönemindeki üye devletlerin kambiyo politikaları üzerindeki sıkı denetim rolüne artık sahip değildir. Mevcut kurumsal ve yasal altyapının 2008 küresel krizinin neden olduğu kur savaşlarını önlemekte yetersiz kalması finans ve ticaret arasındaki yasal ve kurumsal bağlantının zayıflığına dair tartışmaları berbaberinde getirmiştir. Eleştiriler ekseriyetle IMF ve DTÖ'nün kurumsal kapasitesindeki zayıflıklara yönelmiştir. Mevcut küresel konjonktürde, kur manipülasyonlarını ve kurlar üzerinde benzeri etkiler yaratan ulusal para politikası tedbirlerini ele alacak uluslararası bir iradenin mevcut olmadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Analytical Index of the GATT – Article XV https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/ai17_e/gatt1994_art15_gatt47.pdf (24.04.2023)
- Argentina – Textiles and Apparel, WTO Panel Report, 1997, WT/DS56/R.
- Argentina – Textiles and Apparel, WTO Appellate Body Report, 1998, WT/DS56/AB/R.
- Aubion, M. (2007). “Fulfilling the Marrakesh Mandate on Coherence: Ten Years of Cooperation between the WTO, IMF and World Bank”, Discussion Paper No. 13, World Trade Organization, Geneva.
- Bergsten, F. (2012). Keynote Speech at the VIII Annual Symposium on International Trade (17 October 2012), Washington College of Law, American University, Washington D.C.
- Bergsten, F. (2014). “Addressing Currency Manipulations Through Trade Agreements” Policy Brief 14-2 (January 2014), Peterson Institute for International Economics, Washginton D.C.
- Boughton, J.M. (2001). *Silent Revolution: The International Monetary Fund 1979-1989*, International Monetary Fund, Washginton D.C.
- de Las Casas, M. and Rustomjee, C. (2019). IMF Involvement in International Trade Policy Issues: Evaluation Update 2019, Independent Evaluation Office of IMF, Washington D.C. <https://ieo.imf.org/en/our-work/Evaluations/Completed/2009-0616-imf-involvement-in-international-trade-policy-issues> (17.04.2023)
- Friedman, M. (1953). “The Case for Flexible Exchange Rates.” *Essays in Positive Economics*, University of Chicago Press, Chicago.
- Fritz-Krockow, B. and Ramlogan, P. (2007). *International Monetary Fund Handbook: Its Functions, Policies and Operations*, International Monetary Fund, Washington D.C.
- GATT (1955), Report of Review Working Party I on Quantitative Restrictions, L/332/Rev.1, 28 February, 1955 (adopted on 2, 4 and 5 March 1955, 3S/170). https://www.wto.org/gatt_docs/English/SULPDF/90690002.pdf (21.02.2023)
- GATT (1973), Procedures for Regular Consultations on Balance-of-Payments Restrictions with Developing Countries (As approved by the Council of Representatives on 19 December 1972), L/3772.Rev.1, 10 January 1973. <https://docs.wto.org/gattdocs/q/GG/L3799/3772R1.PDF> (21.02.2023).
- GATT (1984), Exchange Rate Fluctuations and their Effect on Trade – Fortieth Session of the Contracting Parties, action taken on 30 November 1984, L/5761.
- GATT (1989), GATT Document on Mid-Term Meeting, Trade Negotiation Committee, MTN.TNC/11 of 21 April 1989. <https://docs.wto.org/gattdocs/q/UR/TNC/11.PDF> (27.04.2023)

- Gadbaw, R.M. (2010). "Systemic Regulation of Global Trade and Finance: A Tale of Two Systems" , *Journal of International Economic Law*, 551–574.
- Goldstein, M. and Weatherstone, D. (2010). "Confronting Asset Bubbles, Too Big to Fail, and Beggar-thy-Neighbor Exchange Rate Policies", Policy Brief 10-3 (February 2010), Peterson Institute for International Economics, Washington D.C.
- Irwin, D.A. (2011). "Esprit de Currency", *Finance and Development*, 48/2, 30-33.
- IMF (1995a), Reference Note on WTO-Consistency (unpublished), International Monetary Fund, Washington, D.C.
- IMF (1995b), Guidelines / Framework for Fund Staff Collaboration With the New World Trade Organization, EB/CGATT/95/1 Supplement 1, 10968-(95/43), April 21, 1995. [https://www.imf.org/en/Publications/Selected-Decisions/Description.aspx?decision=10968-\(95/43\)](https://www.imf.org/en/Publications/Selected-Decisions/Description.aspx?decision=10968-(95/43)) (20.04.2023)
- IMF (1998), Selected Decisions and Selected Documents of the International Monetary Fund, Twenty Third Issue, International Monetary Fund, Washington D.C. <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781451971149/9781451971149.xml> (20.04.2023).
- IMF (1999), Note on Import Surcharges (unpublished), International Monetary Fund, Washington, D.C.
- IMF (2004), Trade-Related Balance of Payments Adjustment – *Fund Support*, Trade Intergration Mechanism, Decision No. 13229-(04/33), April 2, 2004. [https://www.imf.org/en/Publications/Selected-Decisions/Description.aspx?decision=13229-\(04/33\)](https://www.imf.org/en/Publications/Selected-Decisions/Description.aspx?decision=13229-(04/33)) (25.04.2023)
- IMF (2005), The Acting Chair's Summing Up, Doha Development Agenda and Aid for Trade (Document No. BUFF/05/187), International Monetary Fund, Washington, D.C.
- IMF (2009a), IMF Involvement in International Trade Policy Issues: Evaluation Report, Background Document 3 (Guiding the IMF's Involvement in International Trade Policy), Independent Evaluation Office of the IMF, Washington D.C.
- IMF (2009b), IMF Involvement in International Trade Policy Issues: Evaluation Report, Background Document 2 (Cooperation between the IMF and the WTO), Independent Evaluation Office of the IMF, Washington D.C.
- IMF (2017), IMF Factsheet. <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/imfwto.htm> (17.04.2023)
- IMF (2023a), Press Release Related to Review of the Role of Trade in the Work of the Fund (IMF Policy Paper No. 2023/013, April 3, 2023), March 2023, PR23/105.
- IMF (2023b), Review of the Role of the Trade in the Work of the Fund (IMF Policy Paper No. 2023/013, April 3, 2023), Washington, D.C. <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2023/04/03/Review-of-the-Role-of-Trade-in-the-Work-of-the-Fund-531177> (17.07.2023)
- Jackson, J.H. (1998). *The World Trade Organization: Constitution and Jurisprudence*, Royal Institute of International Affairs, London.
- Johnson, H.G. (1969). "The Case For Flexible Exchange Rates 1969", Paper Presented at Federal Reserve Bank of St. Louis (June 1969).
- Louka, E. (2020). *The Global Economic Order: The International Law and Politics of the Financial and Monetary System*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham (UK), Northampton (MA, USA).
- Lowenfeld, A.F. (2010). "The International Monetary System: A Look Back Over Seven Decades", *Journal of International Economic Law*, 13/3, 575-595.
- Mitchell, A. and Sheargold, E. (2009). GATT Art. XV: Exchange Arrangements, Georgetown Business, Economics & Regulatory Law Research Paper No. 1507253, November 2009.
- Morgenthau, H. (1944). Adress by Henry Morgenthau, Jr, at the Closing Plenary Session at the Bretton Woods Conference on 22 July 1944. https://www.cvce.eu/content/publication/2003/12/12/b88b1fe7-8fec-4da6-ae22-fa33edd08ab6/publishable_en.pdf (20.04.2023)
- Rendak, N. (2014). "Monitoring and Surveillance of the International Monetary System: What Can Be Learned From The Trade Field?" *The Rule of Law in Monetary Affairs, World Trade Forum*, (Ed: T. Cottier et al.), Cambridge University Press, Cambridge.

- Siegel, D. E. (2005). Legal Aspects of IMF/WTO Relationship: The IMF's Articles of Agreement and the WTO Agreements. In International Monetary Fund, *Current Developments in Monetary and Financial Law (Vol. 3)*, Chapter 40, 873-941. <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781589063341/ch040.xml> (19.05.2023)
- The UN Commission on Global Governance (1995). *Our Global Neighbourhood*, Oxford University Press, Oxford.
- Patterson, G. and Patterson, E. (1994). "The Road From GATT to MTO", *Minnesota Journal of International Law*, 3, 35-59.
- Thorstensen, V., Marçal, E. and Ferraz, L. (2012). "Impacts of Exchange Rates on International Trade Policy Instruments: The Case of Tariffs", *Journal of World Trade*, 46/3, 597-634.
- Thorstensen, V., Ramos, D. and Muller, C. (2013). "The Missing Link Between the WTO and the IMF", *Journal of International Economic Law*, 16/2, 353-381.
- Triffin, R. (1960). *Gold and the Dollar Crisis*, Yale University Press, New Haven.
- VanGrasstek, C. (2013). *The History and Future of the World Trade Organization*, WTO Publications, Geneva.
- Van den Bossche, P. and Zdouc, W. (2021). *The Law and Policy of the World Trade Organization*, Fifth Edition, Cambridge University Press, Cambridge.
- WTO (2022), Annual Report, World Trade Organization, Geneva.
- WTO Website, Technical Information on Balance of Payments. https://www.wto.org/english/tratop_e/bop_e/bop_info_e.htm (21.02.2023)
- Zimmermann, C. D. (2011). "Exchange Rate Misalignment and International Law", *American Journal of International Law*, 105/3, 423-476.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.10.2023 ✓Accepted/Kabul:21.11.2023

DOI:10.30794/pausbed.1370918

Research Article/Araştırma Makalesi

Önder, K. ve Şahin, M. (2024). "İlk ve İkinci El Konut Talebinde Yakınsama Hipotezinin Analizi: 26 Alt Bölge Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 153-171.

İLK VE İKİNCİ EL KONUT TALEBİNDE YAKINSAMA HIPOTEZİNİN ANALİZİ: 26 ALT BÖLGE ÖRNEĞİ

Kübra ÖNDER*, Muhammet ŞAHİN**

Öz

Türkiye'nin 26 alt bölgesinin ilk ve ikinci el konut talebi yakınsama hipotezi ile incelenmiştir. Çalışmada, 2013 Ocak-2023 Mart dönemine ait aylık zaman serileri kullanılmıştır. Bölgeler arası konut talebi yakınsama hipotezi koşullu ve koşulsuz tahmin edilmiştir. Analizlerde dinamik panel sistem GMM yaklaşımından yararlanılmıştır. İlk el konut talebine ait koşulsuz yakınsama modeli analizi sonucunda; ilk el konut satışına ait gecikmeli değerlerin konut talebini pozitif etkilediği belirlenmiştir. Koşulsuz yakınsama modelinde ise konut fiyatı ile hane geliri değişkeni ilk el konut talebini pozitif etkilerken ikinci el konut satış miktarı ise ilk el konut talebini negatif etkilemektedir. İkinci el konut satışına ait yakınsama hipotezi bulgularına göre ise koşulsuz modelde; ikinci el konut satışının gecikmeli değerleri ikinci el konut talebini pozitif etkilemektedir. Koşullu modellerde yer alan hane geliri değişkeni ikinci el konut talebini pozitif ilk el konut satış değişkenini ise negatif etkilemektedir. İkinci el konut satış yakınsama modelindeki konut fiyatı değişkeni ise istatistiki olarak anlamsızdır.

Anahtar kelimeler: *Tüketim, Yakınsama, Konut, Sistem GMM.*

ANALYSIS OF THE CONVERGENCE HYPOTHESIS IN THE FIRST AND SECOND-HAND HOUSING DEMAND: 26 SUB-REGIONAL EXAMPLES

Abstract

The demand for the first and second-hand housing in Türkiye's 26 sub-regions was examined with the convergence hypothesis. In the study, monthly time series for the period between January 2013 and March 2023 were used. The first and second-hand housing demand was estimated with the conditional and unconditional convergence hypothesis. Dynamic panel system GMM approach was used in the analyses. As a result of the unconditional convergence model analysis of the first-hand housing demand; It has been determined that delayed values of the first-hand home sales positively affect housing demand. In the unconditional convergence model, the house price and household income variables positively affect the first-hand house demand, while the amount of second-hand house sales negatively affects the first-hand house demand. According to the convergence hypothesis findings regarding second-hand house sales, the lagged value of the second-hand house sales in the unconditional model positively affects the second-hand house demand. The household income variable in the conditional models has a positive effect on the second-hand house demand, and the first-hand house sales variable has a negative effect. The house price variable in the second-hand house sales convergence model is statistically insignificant.

Keywords: *Demand, Convergence, House, System GMM.*

*Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, BURDUR.
e-posta: konder@mehmetakif.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-3537-3635>)

**Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, GÜMÜŞHANE.
e-posta: sahin@gumushane.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1490-8947>)

1. GİRİŞ

Barınma tıpkı hava, su, beslenme, ısınma, giyinme gibi insanın en temel ihtiyaçlarındandır. Ancak bu temel ihtiyacı karşılayamayanların sayısı azımsanamayacak düzeydedir. Dünya genelinde yaklaşık olarak 150 milyon evsiz bulunmaktadır (Danes ve Chamba, 2022). Sorun tüm yerküre için geçerli olmakla birlikte, özellikle düşük gelirli ülkelerde daha sürdürülemez bir hale gelmiştir. Nijerya’da evsizlerin sayısının 24,4 milyon kişi olduğu tahmin edilmektedir. Onu 20 milyon kişi ile Pakistan, 12 milyon kişi ile Mısır ve 6,5 milyon kişi ile de Suriye izlemektedir (World Population Review, 2023). Üstelik barınma ile ilgili tek mesele evsizlik de değildir. Yaklaşık olarak 1,6 milyar insan (dünya nüfusunun beşte biri) fiziki koşulların elverişsiz olduğu konutlarda yaşamaktadır (Filipenco, 2023).

Evin insanın temel barınma alanı olması, onun kullanım değerini yansıtmaktadır. Ancak fiyatlandırılabilir her metada olduğu gibi evin bir de değişim değeri vardır. 2023 yılı itibarı ile küresel emlak piyasası değerinin (498,6 trilyon Doları konut ve 115 trilyon Doları da işyeri olmak üzere) 613,6 trilyon Dolar olduğu tahmin edilmekte ve söz konusu bu değer 2028 yılında 729,4 trilyon Dolara (595,9 trilyon Doları konut ve 133,5 trilyon Doları da işyeri) ulaşacağı öngörülmektedir (Statista, 2023). Diğer varlık fiyatlarında olduğu gibi konut fiyatlarında da zaman zaman aşırı fiyat hareketleri görülebilmektedir. Örneğin 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) ortaya çıkan ve kısa bir süre içerisinde dünya ekonomisinin hemen hemen tamamını etkisi altına alan Mortgage Krizi, Amerikan konut piyasasındaki spekülasyonun patlaması sonucunda meydana gelmiştir (Bosworth ve Flaaen, 2009; Peicuti, 2013). Bu bakımdan konutun sosyal boyutu kadar, ekonomik boyutunun da önem arz ettiğini belirtmek gerekir.

Konutun gerek sosyal yapı gerekse de ekonomik dengeler bakımından bu denli önemli oluşu, etkili ve kapsamlı politikaların hayata geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Her ne kadar yönetim kavramının önem kazanması ile birlikte özel, karma ve gönüllü kuruluşların süreç içerisindeki rolleri giderek artsa da, konut politikalarının başlıca aktörü hâlihazırda devlettir. Bu doğrultuda devlet; kural koyucu olarak konut piyasalarını regüle edebilir, doğrudan konut tedarikçisi olabilir (satılık veya kiralık konutlar inşa edebilir), bireyleri ve(ya) kuruluşları hibe ve(ya) kredi aracılığı ile destekleyebilir, satış ve(ya) kira bedelleri ile kredi faiz oranlarında tavan (üst limit) belirleyebilir, konut alım satımlarında ve(ya) konut kredilerinde vergi indirim ve muafiyetleri ile konuta erişimi kolaylaştırabilir ve konut piyasasındaki bilgi asimetrisinin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak rehberlik ve bilgilendirme hizmetleri sunabilir (Clapham, 2018; Angel, 2000; Alpanda ve Zubairy, 2016; Poterba, 1992).

Türkiye’de konut piyasası nüfus artışı, GSYİH değerindeki artış ve göç olgusu gibi çeşitli faktörlerin de etkisi ile büyüme trendi içerisindedir. Esasen bu durum 1950-1960’lı yıllardan itibaren büyüyen kentler (Keleş, 1983: 7-8) ile ivme kazanmış, köyden kente göçün kalabalıklaştırdığı başta İstanbul olmak üzere başlıca metropollerde emlak piyasasının değeri giderek yükselmiştir. TÜİK (2023a) verilerine göre takvim etkilerinden arındırılmış inşaat ciro endeksi değeri 2009-2022 yılları arasında yaklaşık olarak 18 katlık bir artışla 77,9’dan 1438,4’e yükselmiştir. Buna paralel olarak benzer bir durum konut satışları için de geçerli olup 2013 yılı içerisinde 1 milyon 157 bin adet olan konut satış miktarı 2022 yılında 1 milyon 485 bin adete ulaşmıştır (TÜİK, 2023b).

İnşaat sektörü ve onunla da bağlantılı olarak konut piyasası Türkiye ekonomisi için büyük önem taşımaktadır. İnşaat sektörünün GSYİH içerisindeki payı %4,87 düzeyindedir. Sektörün GSYİH’ya katkısı 1998-2022 yılları arasında 28,7 milyar TL’den 87,4 milyar TL’ye yükselmiştir (TÜİK, 2023c). İnşaat sektöründe 1,6 milyon kişiyi aşkın ücretli çalışan istihdam edilmektedir. Bu değer TÜİK sınıflandırmasına dahil olan dört temel sektörün (sanayi, inşaat, ticaret ve hizmetler) toplam istihdam düzeyinin %10,95’ine karşılık gelmektedir (TÜİK, 2023d). Sektör önemli ölçüde döviz girdisi de sağlamaktadır. Türkiye 2022 yılında toplam 33,74 milyar Dolar değerinde inşaat malzemeleri ihracatı gerçekleştirmiştir (İMSAD, 2023). Ayrıca aynı yıl yurtdışı müteahhitlik hizmetleri kapsamında da toplam 19,1 milyar Dolar gelir elde edilmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2023).

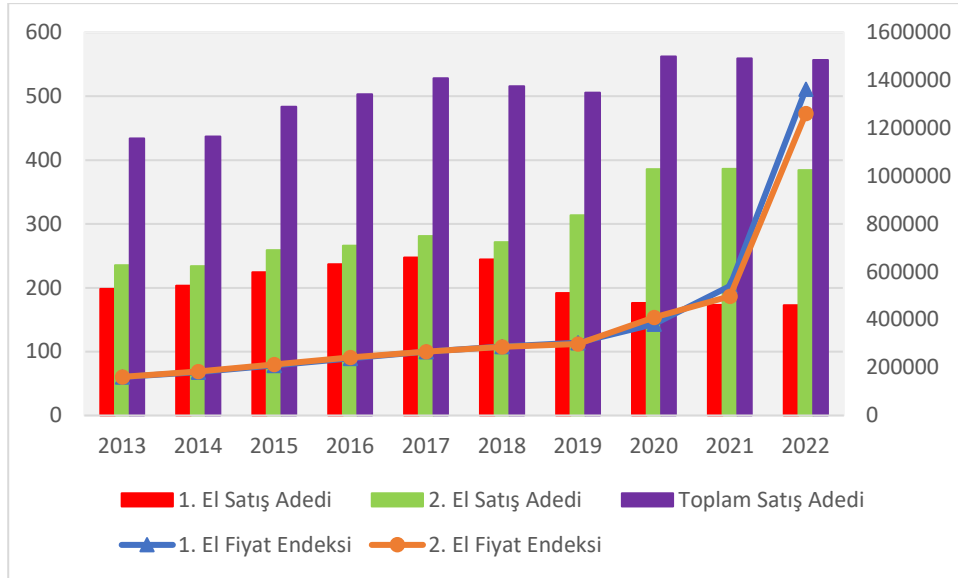
Konut piyasası inşaat sektörünün temel bileşenlerindedir. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre Türkiye’de -inşaat halindeki konutlar ile yazlık veya mevsimlik konutlar da dahil olmak üzere- toplam 38,4 milyon adet konut bulunmaktadır (Cumhurbaşkanlığı, 2019: 338). Hanehalklarının ikamet ettiği konut sayısı ise yaklaşık olarak 25,3 milyon adettir. Bunlardan %60,7’si ev sahibine aitken, kirada kalanların oranı %25,6, ev sahibi olmayan ama kira da ödemeyenlerin oranı %8,4 ve lojmanda kalanların oranı da %0,9’dur. %2,3 oranındaki konutun

mülkiyet durumu ise bilinmemektedir. İller bazında ikamet edilen konut sayısının en yüksek olduğu il 4,8 milyon adet ile İstanbul'dur. Bu ilin ardından 1,9 milyon adet ile Ankara ve 1,5 milyon adet ile de İzmir gelmektedir. Türkiye genelindeki konutların %12,6'si 1980 ve öncesinde, %30,9'u 1981-2000, %19,3'ü 2001-2010 ve %28,1'i de 2011-2020 yılları arasında inşa edilmiş olup, %9,1'nin inşaat tarihi ise tespit edilememiştir (TÜİK, 2022).

İnşaat ve konut Türkiye ekonomisi için büyük öneme sahip olmakla birlikte, son yıllarda belirgin bir durağanlığın yaşandığı gözlenmektedir. Türkiye'de konut satışları 2013-2017 yılları arasında sürekli artarak 1 milyon 157 bin adetten 1 milyon 409 bin adete yükseldikten sonra, 2018 yılında 1 milyon 375 bin adete, 2019 yılında da 1 milyon 348 bin adete gerilemiştir. 2020-2022 yılları arasında ise satışlar kısmi bir toparlanma ile ortalama 1,4 milyon adet seviyelerinde seyretmiştir (TÜİK, 2023b). GSYİH bazında inşaat sektörünün hacmi 2021 yılında bir önceki yıla göre -%0,6, 2022 yılında da 2021 yılına göre -%8,4 oranında küçülme göstermiştir. Böylece inşaatın GSYİH'ya katkısı 2021 yılında %5,38 iken, 2022 yılında %4,66 seviyesinde kalmıştır (TÜİK, 2023c).

Bu durumun ortaya çıkmasında büyük ölçüde küresel salgın ve artan maliyet baskısı belirleyici olmuştur. COVID-19 salgını birçok sektörde olduğu gibi inşaat sektörü ve konut piyasası üzerinde de baskı yaratmıştır (KPMG, 2021). Sektör salgının yol açtığı bu baskıyı atlattıktan sonra bu kez de enflasyonist konjonktür ve bunun girdi maliyetlerine yansımaları ile karşı karşıya kalmıştır. 2021 ve 2022 yıllarında hızlanan ve 2022'nin son çeyreğinde %80'lere ulaşan yıllık TÜFE değişim oranı (TÜİK, 2023e) ile yine aynı dönemde yıllık %150'ler düzeyinde seyreden yurtiçi ÜFE değişim oranı (TÜİK,2023f) inşaat maliyetlerini belirgin bir şekilde arttırmış olup, inşaat maliyet endeksindeki yıllık değişim 2022 yılının son çeyreğinde %110'lara varmıştır (TÜİK, 2023g).

Türkiye'de konut piyasasının son yıllardaki durumu Şekil 1'den görülebilir. Fiyat endekslerinin sol ekseninde, satış adetlerinin ise sağ ekseninde gösterildiği bu grafiğe göre; 2020-2022 yılları arasında gerek 1. el, gerekse de 2. el fiyat endeksleri belirgin şekilde artmıştır (2019-2022 yılları arasında 1. el konutlarda yıllık ortalama 114'ten 511,4'e ve 2. el konutlarda da 112,2'den 473,2'ye olmak üzere). Konut fiyatlarındaki yükselişi uluslararası karşılaştırmalar da doğrulamaktadır. Türkiye'de 2022 yılı 1. çeyreği ile 2023 yılı 1. çeyreği arasındaki 1 yıllık dönemde yaklaşık olarak %132,8'lik fiyat artışı yaşanırken, Türkiye'yi takip eden Kuzey Makedonya'da bu oran %18,8 ve Hırvatistan'da da %17,3 olarak gerçekleşmiştir (Knight Frank, 2023). Fiyatlardaki artış piyasa yapısını belirgin şekilde değiştirmiştir. Öyle ki 1. el konut satışları 2019-2022 yılları arasında 511 bin adetten 460 bin adete düşerken, 2 el konut satışları ise aynı dönem itibarı ile 837 bin adetten 1 milyon 25 bin adete yükselmiştir (Şekil 1). Böylece fiyatlardaki artışın alıcıları daha çok 2. el konutlara yönlendirdiğini söylemek mümkündür.

Şekil 1: Konut Fiyat Endeksleri ve Satış Adetleri

Kaynak: TCMB, 2023; TÜİK, 2023b verilerinden yazarlarca derlenmiş ve hesaplanmıştır.

2. LİTERATÜR

Yakınsama hipotezini araştırma konusu olarak tercih eden çalışmalar incelendiğinde; yakınsamanın çoğunlukla ülkelerin gelir düzeyi boyutunda ele alındığı ve uzun dönemde ülkelerin gelir düzeylerinin birbirlerine ne kadar yakınsadığı hususu üzerine odaklanıldığı belirlenmiştir (Cole ve Neumayer, 2003; Johnson, 2000; Kaitila, 2013; Rattsø ve Stokke, 2014). Zaman içinde konu farklı başlıklar altında irdelenmiş ve enerji fiyatları (Moutinho, Robaina-Alves ve Mota, 2014; Zhu ve Lin, 2020; Dinh vd., 2020), hisse senetleri ve finansal sistem (Chien vd., 2015; Matos vd., 2011; Murinde vd., 2004; Mylonidis ve Kollias, 2010; Schmidt vd., 2001) gibi birçok konunun incelenmesinde de bu yaklaşımdan yararlanılmıştır. Konut talebi/sahipliği ve konut sektörü konusu ise yakınsama hipotezi perspektifinde irdelenmemiş genellikle konut fiyatına etki eden faktörler konut tercihi ve hedonik fiyatlandırma ile konut talebi üzerinde durulmuş olup konu ülke, bölge ve il düzeyinde incelenmiştir (Alkan vd., 2014; Goodman ve Thibodeau, 2003; Kader vd., 2022; San Ong, 2013; Sheppard, 1999; Straszheim, 1974; Yoo ve Kwon, 2019; Zainon vd., 2017; Zhang vd., 2016). Konut konusu konut balonu (Baker, 2008; Holt, 2009; Dokko vd., 2011; McDonald ve Stokes, 2015), konut finansmanı (Buckley, 2012; Warnock ve Warnock, 2008) ve konut piyasasının etkinliği (Larsen ve Weum, 2008; Pollakowski ve Ray, 1997) başlıkları altında da irdelenmiştir. Yukarıda belirtilen başlıklar analiz edilirken zaman, yatay kesit ve panel veri setlerinden yararlanıldığı ve analizlerin de çoğunlukla çoklu regresyon yöntemleri kullanılarak gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Bu yöntemlerin dışında konut piyasası yakınsama hipotezi yaklaşımı ile de analiz edilmiştir.

Konuya yönelik yürütülen en eski çalışmalardan biri Meen'in (1999) çalışmasıdır. Meen (1999) 1973-1994 dönemi verilerini kullandığı çalışmada, ADF birim kök testinden yararlanmış ve İngiltere'de bölgesel konut fiyatlarının durağan olmadığı diğer bir ifade ile dalgalanma etkisinin bulunmadığını ileri sürmüştür. Meen (1999) yaptığı çalışmada; eğer konut piyasasında bir dalgalanma etkisi var ise bu durumun fiyat farklarındaki kısa vadeli değişimlerin mekânsal fiyat modellerine yol açacağı ve uzun vadede konut fiyatlarını yakınlaşmaya doğru sürükleyeceğini ifade etmiştir. Meen'in bu yaklaşımı birçok çalışmaya ev sahipliği yapmış ve farklı ekonometrik yöntemlerin denenmesine de sebep olmuştur. Bu çalışmaları iki ana başlıkta ele almak mümkündür. İlki kısa vadede bölgesel konut fiyatlarının dalgalanma etkisiyle birbirlerini nasıl etkilediği üzerine temellenen çalışmalardan (Holly vd., 2011; Chiang, 2014; Bashar, 2020) ikincisi ise eşbütünleşme tahmini, Granger nedensellik, birim kök ve parametrik olmayan testlerin kullanıldığı yaklaşımlardır. Bu yaklaşımların bazıları dalgalanma etkisinin meydana geldiğini ve bölgesel konut fiyatlarında bir yakınsamanın var olduğunu destekleyen bulgular elde ederken (Holmes ve Grimes, 2008; Balcılar vd., 2013) bazıları bölgesel konut fiyatlarının uzun vadeli yakınsama için kanıt oluşturmayacağını (Abbott ve De Vita, 2012) ve bazı çalışmalarda da bölgesel konut fiyatları arasındaki ilişkinin ne sabit bir yakınsama ne de bir sapma içerdiğini ileri sürmüştür (Kim ve Rous, 2012; André vd., 2019). Nitekim Cook (2003) İngiltere için 1973:Q4 ile 2002:Q3 dönemi verilerini kullanarak yapmış olduğu çalışmada, asimetric birim kök testi yaklaşımını kullanmış ve yapılan analiz sonucunda, İngiltere'nin birçok bölgesinde uzun dönemde ulusal konut fiyatına yakınsadığı sonucuna ulaşmıştır. Cook'da (2003) Meen gibi aynı dönem verilerini kullanarak İngiltere'nin konut piyasasını analiz etmiş ancak Meen'in çalışmasından farklı bulgulara ulaşmıştır. Bu farklılık, Meen'in (1999) kullandığı ADF birim kök testinin gücünün düşük olması, kullanılan birim kök testinin bölgeler arasındaki etkileşimi ve asimetriyi dikkate almamasıyla ilişkilendirilmiştir. Cook (2005) yaptığı diğer bir çalışmada ise Elliott vd.'nin (1996) önerdiği DF-GLS ve Kwiatkowski vd.'nin (1992) önerdiği KPSS testleri birlikte kullanmıştır. 1973:Q4-2003:Q4 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada konut piyasasındaki yakınsama analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, bazı bölgelerde konut fiyatlarının durağan olduğu yani konut fiyatlarında yakınsamanın var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İngiltere'deki bölgeler arasındaki konut fiyatı yakınsamasını analiz eden bir diğer çalışma ise Zhang'ın (2010) çalışmasıdır. Bu çalışmada 1973:Q4-2009:Q1 dönemi verileri kullanılmış olup, analizde kesirli bütünleşik birim kök testinden yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, konut fiyatlarında meydana gelen şokların bazı bölgelerde uzun sürdüğü ve bölgeler arası farklılığın konut fiyatlarındaki şoklara verdiği tepki açısından farklılaştığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Lee ve Chien (2011) çalışmasında ise Tayvan'ın bölgesel konut fiyatlarındaki yakınsama irdelemiştir. 1983:Q1-2005:Q3 dönem verilerinin kullanıldığı çalışmada, panel SURADF testinden yararlanılmış ve yapılan analizde, bazı bölgelerde konut fiyatlarının durağan yani bu bölgelerde konut fiyatlarında yakınsamanın olduğu bazı bölgelerde ise fiyatların durağan olmadığı ve iraksamanın var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun, analizde; konut piyasasındaki yapısal değişimin, finansal krizlerin ve doğrusal olmayan veri setinin kullanılıyor olmasından

kaynaklanabileceği ileri sürülmüştür. Ma ve Liu'nin (2013) çalışmasında ise mekânsal vektör hata otoregresif modelini kullanarak konut fiyatlarında zaman ve mekandan kaynaklı ortaya çıkan dalgalanmayı Avusturya'nın büyük kentleri özelinde analiz etmiştir. 1993:Q1-2010:Q4 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada, konut fiyatları arasında mekânsal korelasyonun olduğu ve bu korelasyonun demografik bilgi yerine coğrafi bilgi sisteminden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Yıldırım ve Kaya'nın (2020) çalışmasında, konut piyasasında ortaya çıkabilecek fiyat balonunun ekonomi üzerindeki etkisi konut fiyatlarındaki artışın/azalışın konut fiyatındaki değişime yakınsanıp yakınsanmadığı İİBS düzey-2 bölgesine ait nispi konut fiyat endeksi veri seti kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde, 2010 Ocak ile 2018 Mayıs dönemine ait aylık veri seti kullanılmış olup, kullanılan konut fiyat endeksi serisi fiyat endeksi verisinden türetilmiştir. Çalışmada, konut fiyatlarında bölgeler arasında bir yakınsamanın olup olmadığı literatürdeki yaygın olarak kullanılan birim kök testleri (Artırılmış Dickey-Fuller, Phillips-Perron ve Zivot-Andrews yapısal kırılmalı birim kök testi) ile analiz edilmiştir. Birim kök testlerinden elde edilen bulgulara göre 26 alt bölgede konut fiyatlarının yakınsanmadığı, TR22, TR41 ve TR42 bölgelerinin Zivot-Andrews birim kök testi sonucuna göre yapısal kırılma ile birlikte ulusal konut fiyatlarına yakınsandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Afşar ve Doğan'ın (2021) çalışmasında da Yıldırım ve Kaya'nın (2020) çalışmasında olduğu gibi İİBS düzey-2 26 alt bölgesinin konut fiyat yakınsaması ve fiyat farklılaşması Kulüp Yakınsama Hipotezi çerçevesinde analiz edilmiştir. Analiz, 2010 Ocak-2021 Nisan dönemini kapsamakta olup, yapılan analiz sonucunda, 26 alt bölgede bölgesel konut fiyatlarında yakınsamanın olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmaların yanı sıra bazı çalışmalarda konut piyasasında dalgalanma etkisinin olduğunu (Luo vd., 2007), dalgalanma etkisinin sadece metropolitan şehirlerde/ bölgelerde olduğunu (Meen, 2002; Canarella vd., 2010) ve bazı çalışmalarda ise konut piyasasında dalgalanma etkisinin olmadığını (Clapp ve Tirtiroglu, 1994) ileri süren çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Nitekim ulusal alan yazına kıyasla uluslararası alan yazında dalgalanma etkisinin/yakınsama konusunun daha geniş kapsamda ele alındığı söylenebilir.

Konut yakınsama konusu farklı yöntem ve farklı boyutlarla ele alınmasına rağmen konuyu Sistem-GMM yaklaşımı ile analiz eden çok az çalışma bulunmaktadır (Demir ve Yıldırım, 2017; Wang vd., 2021). Bu çalışmalardan biri Demir ve Yıldırım'ın (2017) çalışmasıdır. Çalışmada, 1996-2015 dönemi verileri kullanmış ve 20 OECD ülkesinin konut fiyatlarının birbirini yakınsayıp yakınsamadığı beş yıllık periyotta panel veri seti kullanılarak Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu (sistem-GMM) ile analiz edilmiştir. Koşullu ve koşulsuz yakınsama hipotezlerinin test edildiği çalışmada, koşullu yakınsama modelinde; piyasa aktivitesi, gelir seviyesi, inşaat, işsizlik oranı, konut izinleri ve hisse fiyatları gibi talebi etkileyen kontrol değişkenler kullanılmıştır. Yapılan koşullu ve koşulsuz yakınsama analizinde; (i) OECD ülkeleri arasında istatistiksel olarak önemli bir yakınsama sürecinin bulunduğu ve (ii) kontrol değişkenlerinin yakınsama hızını artırdığı bulgularına ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, ilk ve ikinci el konut piyasasında yakınsama hipotezini analiz etmektir. Çalışmanın analizinde koşulsuz ve koşullu sistem-GMM'den yararlanılmış ve konu Türkiye'nin 26 alt bölgesi için irdelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışma 26 alt bölge düzeyinde irdelenecek olması ve analizde sistem GMM yaklaşımının kullanılıyor olması sebebiyle literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bu nedenle çalışma gerek konut piyasasına yönelik oluşturulacak politikalara fikir sunacak gerekse gelecekte yapılması planlanan çalışmalara ışık tutacaktır.

3. VERİ SETİ ve YÖNTEM

İstatistik Bölge Birimleri (İBBS) Düzey-2 sınıflaması kapsamında Türkiye'nin 26 alt bölgesinin (Ek-1) ilk ve ikinci el konut sahipliği/talebi yakınsama hipotezinin analiz edildiği çalışmada, 2013:Ocak-2023:Mart dönemine ait aylık zaman serileri kullanılmıştır. Çalışmanın analizinde; alt bölge düzeyinde satışı gerçekleştirilen ilk ve ikinci el konut satışı sayısı (adet), konut fiyat endeksi, ortalama hane geliri değişkenlerinden yararlanılmıştır. Değişkenler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) web sayfasından temin edilmiştir. Analizde alt bölgeler arasında daha net bulgular elde edebilmek için ilk ve ikinci el konut sayıları bölgenin aktif nüfusuna bölünmüş ve aktif nüfus başına düşen konut sayısı dikkate alınmıştır (çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde ilgili değişken kişi başına konut sayısı olarak ifade edilecektir). Analiz aylık zaman serileri kullanılarak gerçekleştirilmekte olup, analize dahil edilen hane geliri değişkeni yıllıktır. Çalışmanın analizinde sistem GMM yaklaşımı kullanılmaktadır. Bu yaklaşım eksik/kayıp verilerin (missing values) analizine izin vermesine

rağmen eksik verinin yaratabileceği sorunu gidermek için GSMH deflatörü (2003=100) ile reelleştirilen hane geliri değişkeni, aylık tüketici fiyat endeksindeki değişim göz önünde bulundurularak geriye doğru yürütülmüştür. Ayrıca, hane geliri değişkenine ait kayıp veriler SPSS 22 paket programından destek alınarak giderilmiştir. Farklı yöntemler ile oluşturulan bu iki zaman serisi arasındaki ilişki korelasyon matrisi ile irdelenmiş ve değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisinin oldukça yüksek olduğu (%87) tespit edilmiştir. Çalışmanın analizinde sistem GMM yaklaşımı kullanılmış olup, analizde Stata 15 paket programından yararlanılmıştır.

Ekonomik değişkenler homojen değil de heterojen bir yapıya sahip olduğunda zaman serisi analizleri kesit veri analizlerine kıyasla değişkenler arasındaki bağlantıya yönelik daha fazla bilgi sunmakta ve anlamlı bilgi sağlamaktadır (Ranjan ve Dhal, 2003) panel veri analizinde hem zaman hem de birim boyutu bulunduğundan dolayı zaman ve kesit veri analizlerine oranla daha fazla bilgi sunmaktadır (Baltagi, 2005). Bu üstünlüğünden dolayı ampirik çalışmalarda panel veri analizi yöntemleri daha yaygın kullanılmaktadır.

Yakınsama hipotezi analizinde de farklı analiz yöntemleri kullanılmakla birlikte son dönemlerde özellikle büyüme konusunu inceleyen ampirik çalışmalarda Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) (birinci fark ve sistem GMM) oldukça yaygın kullanılmaktadır (Bond, Hoeffler ve Temple 2001; Caselli vd., 1996; Islam 1995). İlk ve ikinci el hane sahipliğinin analiz edildiği bu çalışmada da yakınsama hipotezi GMM yaklaşımından yararlanılarak incelenmiştir. GMM modelleri dinamik bir panel modeli olup; bu modelin tercih edilmesinde; (i) çalışmaya dahil edilen 26 alt bölgenin sosyal ve ekonomik bakımından heterojen bir yapı sergilemesi, (ii) panel veri analizinin yatay kesit ve zaman serisi analizlerine göre değişkenler arasındaki bağlantı hususunda daha fazla bilgi vermesi ve (iii) yöntemin çalışmanın amacına daha fazla hizmet sunması etkili olmuştur.

GMM yaklaşımları; (i) bağımlı değişkenin gecikmeli seviyelerinin bağımsız olarak modele dahil edildiği regresyon modelinde endojenliğin kontrol edilmesine imkanı tanımaktadır (Wooldridge, 2009). Yöntem sonlu örneklem yanlılığı ve diğer belirsizlikleri (değişkenlerin gecikmeli değerlerinin modele araç olarak dahil edilmesi ile) azaltmaktadır (Amuakwa-Mensah vd., 2017). GMM yaklaşımında, sonlu örneklem yanlılığı önemsizdir ve varyans çok daha küçüktür. Ayrıca GMM yaklaşımları enstrüman (araç) değişkenleri modele dahil ederek endojenliği engellemekte ve tahmin sonuçlarının tutarlı ve etkin olmasını sağlamaktadır (Blundell ve Bond, 1998). GMM yaklaşımlarından birinci fark yaklaşımında dinamik panel veri modellerindeki tüm değişkenlerin birinci farkları alınarak endojenliği, gözlenemeyen birimlere ait etkileri, kayıp (atlanmış) değişken yanlılığı ve dağılmış sabit etkilerin ortadan kalkması sağlanmaktadır. Sistem GMM yaklaşımında ise tahmincinin etkinliğini önemli ölçüde artırmak için regresyona daha fazla enstrüman dahil etmekte ve bu sayede endojenite olabildiğince düzeltilmektedir. Yaklaşım, araç değişkenleri dönüştürerek sabit etkiler ile olan korelasyonunu ortadan kaldırmakta, değişkenlerin gecikmeli değerlerini modelden dışlamak yerine değişkenlerin gelecekteki tüm gözlemlerini modelden dışlamaktadır. Bu sayede veri kaybını en aza indirmekte ve zaman serilerindeki kayıp verilere (missing value) rağmen tahmin edilen birimler için son gözlem hariç analiz yapılabiliğini artırmaktadır (Arellano ve Bond, 1991). Dolayısıyla sistem GMM yaklaşımı Blundell ve Bond'a (1998) ile Blundell ve Bond, (2000) göre birim sayısının az olduğu ve büyük ölçüde bilinmediği durumlarda diğer tahmin edicilere göre daha fazla bilgi üstünlüğüne sahiptir (Soto, 2009). Ayrıca sistem GMM yaklaşımı diğer yöntemlere kıyasla daha esnek varsayımları bünyesinde bulundurmaktadır. Bu özelliği, yöntemin daha fazla tercih edilmesine yol açmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada da Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen sistem-GMM tahmini yaklaşımından yararlanılmıştır:

$$\ln Y_{it} = \beta_1 \ln Y_{it-1} + \beta_2 X'_{it} + (u_i + v_{it}) \quad (1)$$

Yukardaki eşitlikte, denklemin rastgele yürüyüş modeli olduğu ve Y 'nin de sürekli bir değişken olduğu kabul edilmektedir. Zaman boyutunun kısa olduğu modellerde fark GMM yaklaşımının kullanılması β_1 'in sonlu örneklemde yetersiz ve yanlı tahmin sonuçlarının elde edilmesine neden olabilmektedir (Blundell ve Bond, 1998). Bu sorunu ortadan kaldırmak için daha fazla sayıda enstrüman (moment koşulları) kullanılmaktadır. Bu bağlamda, GMM yönteminde kullanılan enstrümanların genel geçerliliği test edilmektedir. Enstrümanların genel geçerliliği J testi (Hansen, 1982) ve Sargan testi (Sargan, 1985) ile sınımlanmaktadır. Testlerin boş hipotezinin kabulü enstrümanların seçimini desteklerken reddi desteklememektedir. Bu testlere ek olarak diferansiyel denklemlerin artıklarının ikinci dereceden serilerle ilişkili olup olmadığını belirlemek için AR(2) testinden de yararlanılmaktadır.

Eğer AR(2) değeri 0.05'ten büyük ise, boş hipotezi kabul edilmektedir. Dolayısıyla tahmin sonuçlarında doğru şekilde belirlenmiş moment koşullarına ve ilişkisiz hata terimlerine ulaşılmaktadır.

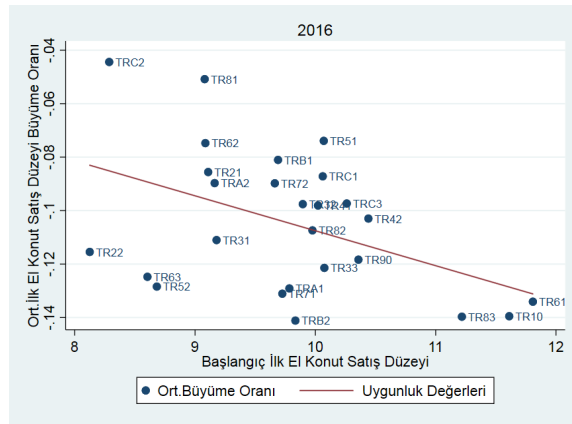
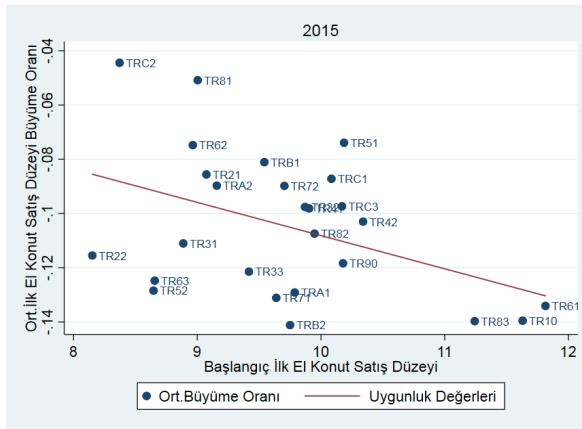
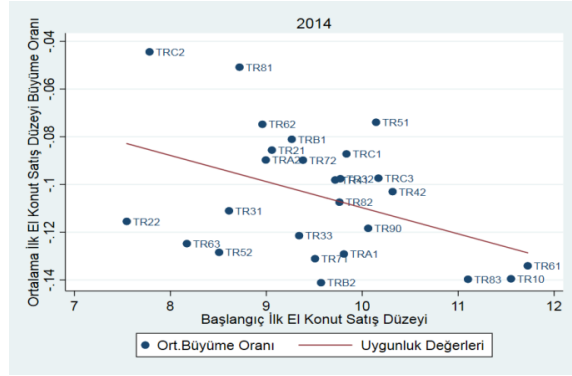
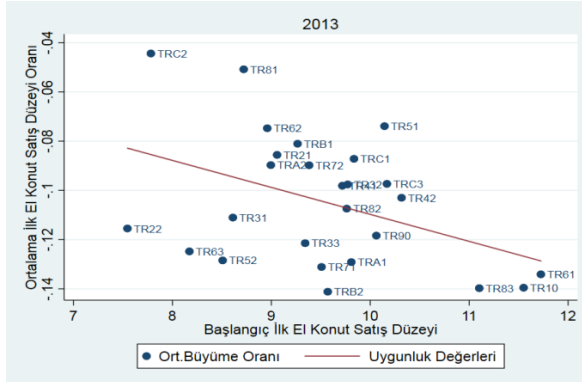
4. ARAŞTIRMA BULGULARI

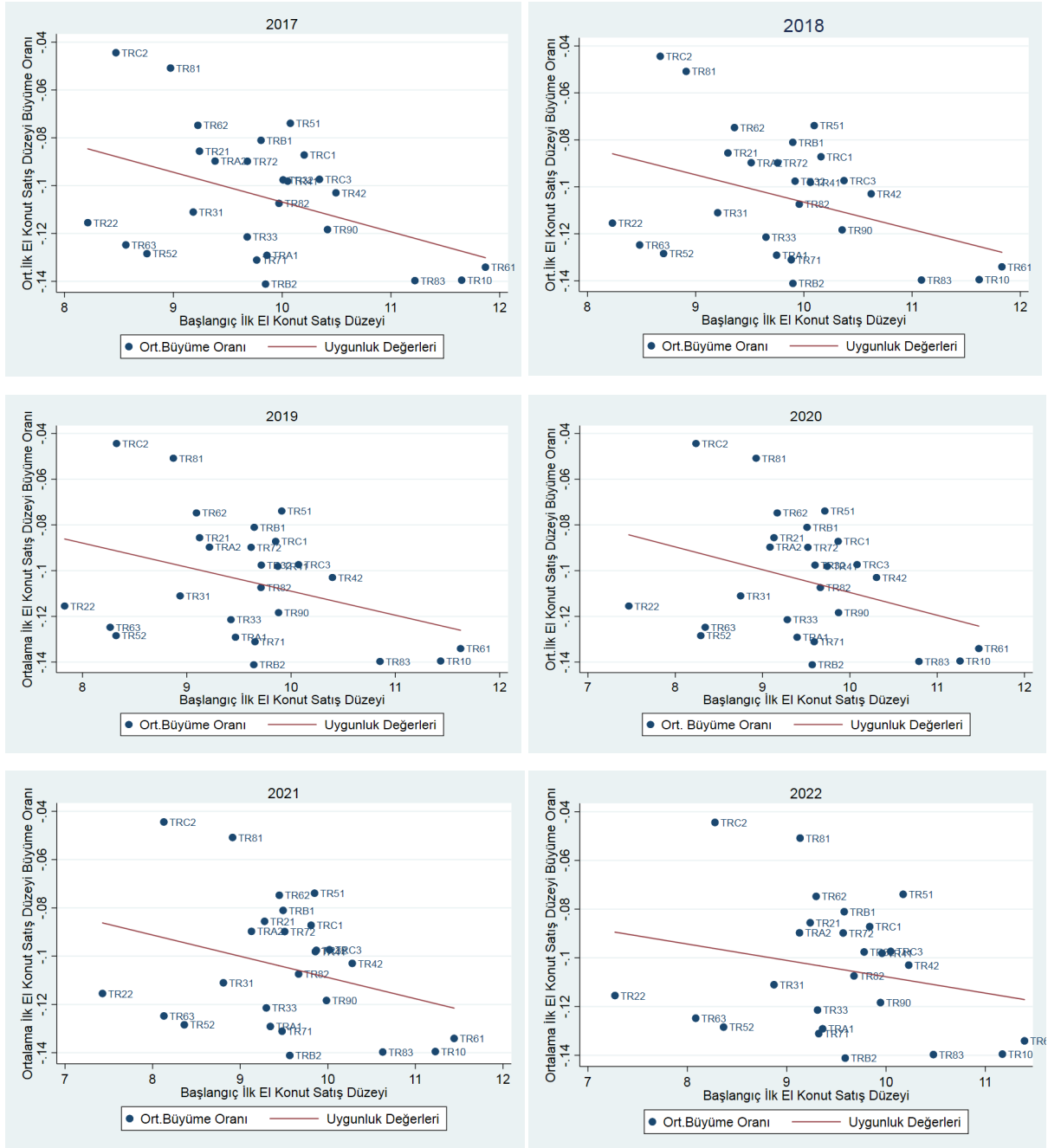
Türkiye'nin 26 alt bölgesinin ilk ve ikinci el konut talebini yakınsama hipotezi çerçevesinde değerlendiren çalışmada, ilk olarak yakınsama analizinde kullanılan değişkenlere ait açıklayıcı istatistikler değerlendirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Açıklayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minumum	Maksimum
Alt Bölge Düzeyinde					
İlk El Konut Satışı	286	1696,947	1530,978	188	9401,849
İkinci El Konut Satışı	286	2572,624	2617,352	115,231	16322,920
Konut Fiyatı Endeksi	286	202,929	213,249	52,862	1183,700
Hane Geliri	286	24,155	16,314	2,719	93,397

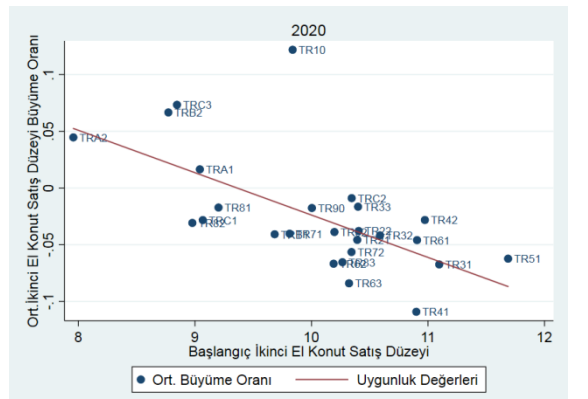
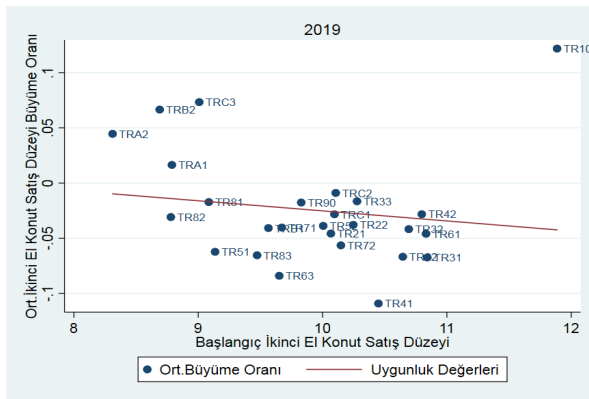
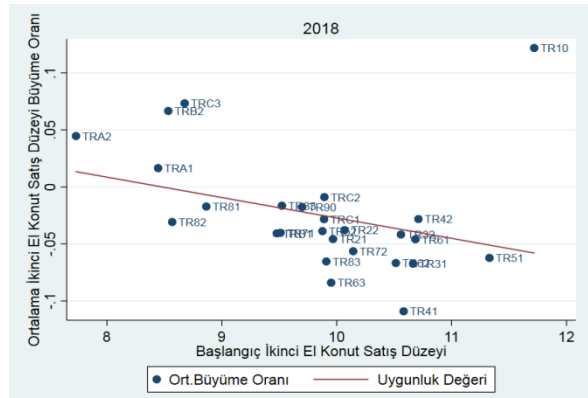
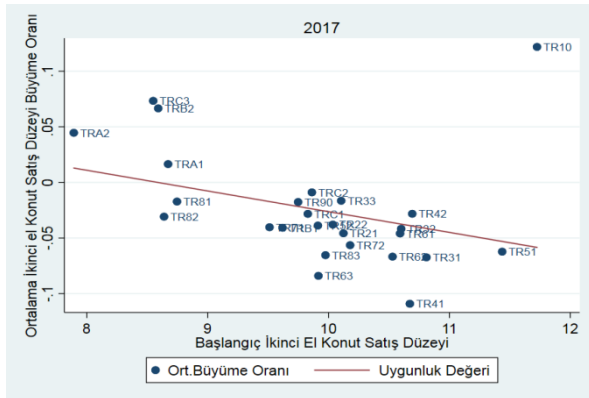
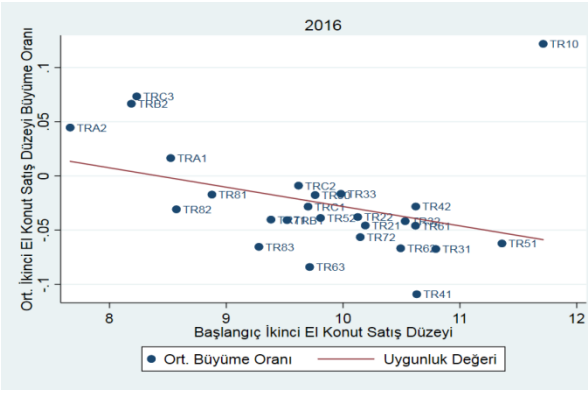
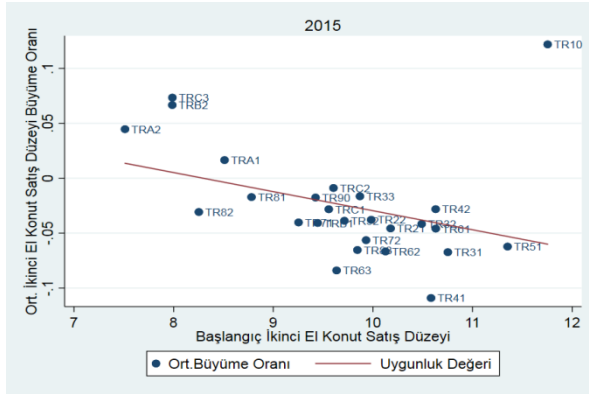
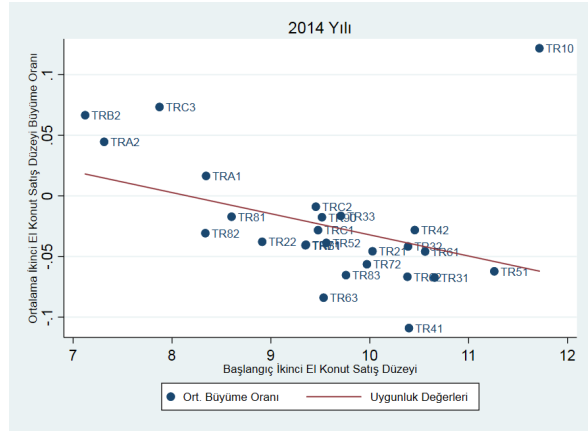
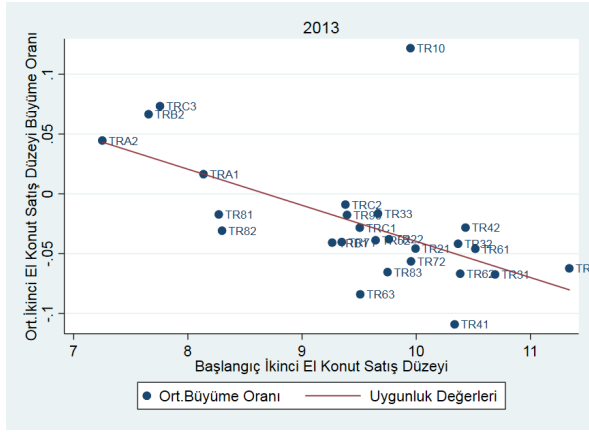
Tablo 1'de sunulan 26 alt bölgenin ilk ve ikinci el konut satışı, hane geliri ve konut fiyatı değişkenine ait tanımlayıcı istatistikler değerlendirildiğinde; standart sapma değerlerinin analize dahil edilen tüm serilerde oldukça yüksek olduğu dolayısıyla değişkenlerin ortalamadan oldukça saptığı bir başka ifade ile serilerin büyük bir yayılım gösterdiği söylenebilir. Açıklayıcı analiz bulgularını takiben ilk ve ikinci el konut satışları analizinde yakınsama davranışının olup olmadığı ilk olarak grafik yardımı ile incelenmiştir (Şekil 2 ve 3).

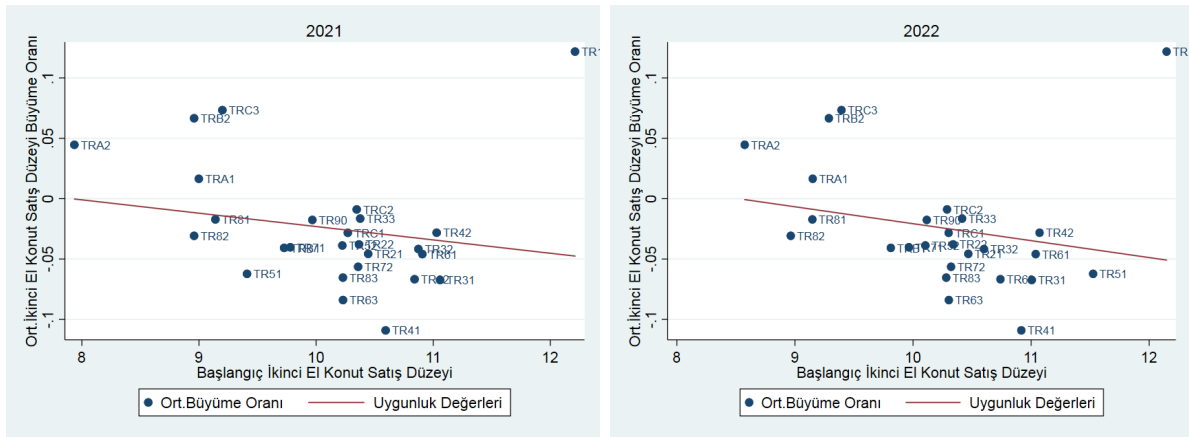

Şekil 2: 2013-2022 Yıllarına ait Hane Halkı İlk El Konut Satın Alma Düzeyi için Koşulsuz Yakınsama

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 3: 2013-2022 Yıllarına ait Hane Halkı İkinci El Konut Satın Alma Düzeyi için Koşulsuz Yakınsama

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Hanehalkı ilk ve ikinci el konut talebinin alt bölge düzeyinde koşulsuz yakınsama eğilimi gösterip göstermediğini tespit etmek amacı ile oluşturulan grafiklerde; analize dahil edilen tüm yıllar için başlangıç konut sahiplik düzeyi ile 2013:Ocak-2023:Mart dönemine ait konut sahiplik düzeyinin ortalama büyüme oranı kullanılmıştır. Şekillerde yer alan kırmızı çizgi başlangıç konut satış düzeyi ile konut satışının ortalama büyüme oranı arasındaki ilişkiyi yansıtmakta olup, çizginin eğimi eğer negatif ise koşulsuz yakınsamanın var olduğuna çizginin eğimi eğer pozitif ise koşulsuz iraksama eğiliminin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca çizginin eğimi yakınsama/iraksamanın büyüklüğü hakkında da bilgi sunmaktadır. Eğim arttıkça yakınsama/iraksama yükselmekte tersi durumda ise düşmektedir. Şekil 2 ve 3 bu çerçevede değerlendirildiğinde; hanehalklarının ilk ve ikinci el konut talebinin alt bölge düzeyinde (tüm yıllarda) yakınsama eğilimi gösterdiği görülmektedir. Şekilde yer alan çizginin eğimi ise ilk el konut talebinde güçlü bir yakınsamanın olduğuna ikinci el konut talebinde de bazı yıllar (2019, 2021 ve 2022) hariç yine güçlü bir koşulsuz yakınsamanın bulunduğu işaret etmektedir.

Alt bölge düzeyinde konut sektöründeki hanehalkının ilk ve ikinci el konut sahipliği yakınsamasının tahmin edildiği çalışmada, Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond (1998) tarafından ortaya atılan sistem GMM kullanılmıştır. İlk ve ikinci el konut talebine ait koşulsuz ve koşullu sistem GMM analizi tahmin sonuçları Tablo 2a ve 2b’de sunulmuştur.

Tablo 2: İlk ve İkinci El Konut Talebine Ait Sistem GMM Tahmin Sonuçları (2013 – 2023)

	İlk El Konut Talebi			
	Koşulsuz Model	Koşullu Model		
		Model 1a	Model 2a	Model 3a
İlk El Konut Satışı (t-1)	0,7402*** (0,0713)	0,7108*** (0,0000)	0,4520*** (0,1536)	0,5194* (0,1791)
Konut Fiyatı	-	1,4662*** (0,0000)	1,1514*** (0,0000)	0,6229* (0,1695)
Hane Geliri	-	-	0,5944* (0,2906)	-0,0525 (0,1209)
İkinci El Konut Miktarı	-	-	-	-0,3711** (0,3315)
Sabit Katsayı	-2,5891** (1,1999)	-7,0081*** (0,0000)	-4,4341** (0,1,8666)	-3,1091* (1,1074)
Zimni Yakınsama Oranı	0,02735	0,03103	0,07219	0,0596
Grup sayısı	26	26	26	26

Gözlem sayısı	260	260	260	260
Enstrüman sayısı	21	20	24	24
F-istatistik	22582,52	6364,73	4188,41	32941
AR(1) testi	0,025	0,045	0,046	0,004
AR(2) testi	0,089	0,085	0,083	0,062
AR(3) testi	0,159	0,137	0,113	0,211
Hansen Testi	0,299	0,085	0,265	0,233
Diff-Hansen-istatistiği	0,253	0,248	0,405	0,119
İkinci El Konut Talebi				
	Koşulsuz Model	Koşullu Model		
	Model 1b	Model 2b	Model 3b	Model 4b
İkinci El Konut Satışı (t-1)	0,9491*** (0,0137)	0,9494*** (0,0125)	0,8754*** (0,0459)	0,6984* (0,0775)
Konut Fiyatı	-	-0,0298 (0,1377)	0,0239 (0,1626)	-0,1050 (0,1172)
Hane Geliri	-	-	0,2073* (0,1186)	0,1243** (0,0564)
İlk El Konut Miktarı	-	-	-	-0,2833* (0,0856)
Sabit Katsayı	0,3527*** (0,1092)	0,6131 (0,6196)	0,1809 (0,7592)	0,1046 (0,6825)
Zımni yakınsama oranı	0,00475	0,00472	0,0121	0,0326
Grup sayısı	26	26	26	26
Gözlem sayısı	260	260	260	260
Enstrüman sayısı	14	18	21	24
F-istatistik	250420,10	236216,17	67290,75	133508,66
AR(1) testi	0,000	0,000	0,000	0,003
AR(2) testi	0,110	0,114	0,198	0,373
AR(3) testi	0,295	0,267	0,287	0,395
Hansen Testi	0,905	0,670	0,263	0,236
Diff-Hansen-istatistiği	0,759	0,529	0,364	0,233
<i>Not: ***, **, * işaretleri 1%, 5% ve 10% düzeylerinde anlamlılığı ifade etmektedir, Standart hatalar parantez içinde verilmiştir,</i>				

Tablo 2’de 26 alt bölge için hane halklarının ilk ve ikinci el konut talebinin yakınsama hipotezine ait analiz bulguları yer almaktadır. Koşullu ve koşulsuz GMM tahmin sonuçlarının yer aldığı tabloda, Model 1a ve Model 1b sırası ile ilk ve ikinci el konut satışına ait koşulsuz sistem GMM tahmin sonuçlarını Model 2a, 3a ve 4a ile Model 2b, 3b ve 4b de sırasıyla ilk ve ikinci el konut talebine ait koşullu sistem GMM tahmin sonuçlarını vermektedir. Koşullu sistem GMM modellerinde; Model 2a ve 2b konut satışının gecikmeli değeri ile konut fiyatı değişkenleri kullanılırken Model 3a ve 3b modellerinde ise Model 2a ve 2b’deki değişkenlere ek olarak hanenin ortalama geliri değişkeni eklenmiştir. Model 4a ise var olan değişkenlere ikinci el konut miktarı Model 4b ise ilk el konut satış miktarı değişkeni eklenilerek oluşturulmuştur.

Koşullu ve koşulsuz sistem GMM tahmin sonuçlarının yorumlamadan önce tahminlerin tutarlılığı ve geçerliliğini tespit etmek için tüm modellerin GMM yaklaşımı varsayımlarını sağlayıp sağlamadığı kontrol edilmiştir. Bu varsayımlardan birincisi grup sayısının enstrüman sayısına eşit veya büyük olma durumudur. Bu varsayım gerek ilk el konut satışı gerekse ikinci el konut satışı modellerinin tamamında sağlanmıştır. Sistem GMM tahminine yönelik bir diğer varsayım ise hata terimleri arasındaki otokorelasyonun varlığına yöneliktir. Varsayım gereği hata

terimleri arasında birinci dereceden otokorelasyon sorunu bulunmamalıdır. Koşullu ve koşulsuz tahmin sonuçları incelendiğinde, ilk ve ikinci el konut satışı modellerinde; AR(1) tahmin sonuçlarına ait Arellano-Bond testi ($Pr > z$) olasılık değeri $p < 0,05$ 'dir. Dolayısıyla hata terimleri arasında birinci dereceden otokorelasyon bulunduğu yönelik oluşturulan sıfır hipotezi ret edilmiş ve hata terimleri arasında birinci dereceden bir otokorelasyon sorunu bulunmadığına karar verilmiştir. GMM yöntemine ait bir başka varsayım da hata terimleri arasında ikinci ve üçüncü dereceden otokorelasyon sorununun bulunmasına yönelik olup, bu varsayımın hipotezi AR(1)'in tersidir. İlk ve ikinci el konut talebinin sistem GMM bulguları değerlendirildiğinde; gerek koşullu gerekse koşulsuz ilk ve ikinci el konut satış modellerine ait AR(2) ve AR(3) tahmin sonuçlarının ilgili varsayımların sağladığı (AR(2) ve AR(3) testine ait olasılık değerlerinin $p > 0,05$ 'dir.) tespit edilmiştir. Sistem GMM tahmininin sağlaması gereken son koşul ise tahminde kullanılan enstrümanların tutarlı ve geçerli olma durumudur. Bu koşul, Hansen-istatistiği ve Fark-Hansen istatistiği (Diff-Hansen) değerleri ile sınanmıştır. İlk el ve ikinci el konut satışı modeline ait koşullu ve koşulsuz sistem GMM tahmin sonuçlarına ait Hansen-istatistik ve diff-Hansen istatistik değerleri incelendiğinde, iki teste ait istatistik değerlerinin 0,05'ten büyük olduğu dolayısıyla regresyondaki tüm enstrümanların geçerli ve tutarlı olduğu belirlenmiştir.

Tüm varsayımları sağlayan ilk el ve ikinci el konut satışı yakınsama modellerinin analiz bulguları istatistiki olarak değerlendirildiğinde; ilk el konut talebinin koşullu ve koşulsuz (Model 4a modelindeki ikinci el konut miktarı hariç) modellerinde yer alan tüm değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğu; ikinci el konut talebi yakınsama modelinde yer alan konut fiyatı bağımsız değişkeninin ise Model 2b, 3b ve 4b modellerinde istatistiksel olarak ($p > 0,05$) anlamsız olduğu belirlenmiştir.

İstatistiksel olarak anlamlı olan değişkenler iktisadi olarak değerlendirildiğinde; tüm koşullu ve koşulsuz sistem GMM modellerinde yer alan gecikmeli konut satışı bağımsız değişkenlerinin katsayı değerinin sıfır ile bir arasında değerler aldığı tespit edilmiştir. Gecikmeli konut satış değişkenine ait tahmin edilen katsayı değeri aynı zamanda yakınsama eğilimini; ilk el konut satışı modellerinde sırası ile Model 1a'da yaklaşık 0,74; Model 2a'da 0,71; Model 3a'da 0,45 ve Model 4a'da ise yaklaşık 0,52 olarak hesaplanırken ikinci el konut satışı modellerinde sırası ile Model 1b ve 2b'de yaklaşık 0,95; Model 3b'de yaklaşık 0,88 ve Model 4b'de ise yaklaşık 0,70 hesaplanmıştır.

Koşullu ve koşulsuz yakınsama hipotezi tahmin sonuçları dikkate alınarak hesaplanan zımnî yakınsama oranları göz önünde bulundurulduğunda; 26 alt bölge düzeyinde hane halkı konut satışını her yıl (yıllık periyotta) Model 1a'da yaklaşık %2,74; Model 2a'da %3,10; Model 3a'da yaklaşık %7,22 ve Model 4a'da %5,96; Model 1b ve 2b'de yaklaşık %0,5; Model 3b'de %1,2 ve Model 4b'de ise %3,26 hız ile yakınsandığı tespit edilmiştir.

Modellere dahil edilen değişkenler işaret açısından değerlendirildiğinde; ilk el konut satışı modelinde; gecikmeli konut satışı değişkeninin koşullu ve koşulsuz modellerde konut satışını olumlu yönde etkilediği, hane geliri değişkeninin koşullu modellerden Model 3a'da konut satışını iktisadi beklenti ile uyumlu olarak pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. İlk el konut satışı koşullu modellerine eklenen konut fiyatı değişkeninin iktisadi beklentiden farklı olarak ilk el konut satışı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. İlk el konut satışı için oluşturulan koşullu sistem GMM modeline eklenen ikinci el konut miktarı ise ilk el konut satışını iktisadi beklenti ile uyumlu olarak negatif yönde etkilemiştir. İkinci el konut satışına yönelik oluşturulan koşulsuz/koşullu sistem GMM modellerinde yer alan ikinci el konut satışı değişkeninin konut satışı üzerindeki etkisi iktisadi beklenti ile uyumlu olarak pozitif, koşullu sistem GMM modellerinde yer alan hane geliri ve ilk el konut miktarı değişkenleri de konut satışının gecikmeli değeri gibi ikinci el konut satışını pozitif yönde etkilemektedir.

5. SONUÇ

Konut sahipliği yakınsamasının Türkiye'nin 26 alt bölgesi için incelendiği çalışmada, sistem GMM yaklaşımı kullanılmıştır. Koşulsuz ve koşullu tahmin modellerinde; gecikmeli konut satış değişkeninin katsayısı sıfır ile bir arasındadır. Dolayısıyla, koşullu ve koşulsuz tahmin modellerinde yakınsama hipotezi geçerlidir.

Koşulsuz yakınsama modeline göre önceki dönem konut satışı cari dönem konut satışını pozitif yönde etkilemekte olup, önceki dönem konut satışı cari dönemdeki konut satışını her dönemde %2 artırarak yakınsamaktadır. Koşullu yakınsama modellerine ait yakınsama hızı koşulsuz yakınsama modellerine kıyasla daha yüksektir. Model 2a'da yakınsama hızı %3,10 iken koşullu modele gelir değişkeni eklendiğinde yakınsama hızı

artmakta ve yakınsama hızı oranı %7,22'ye yükselmektedir. İlk el koşullu sistem GMM modeline ikinci el konut miktarı değişkeni eklediğimizde ise yakınsama hızı düşmesine rağmen koşulsuz modele kıyasla yakınsama hızı yine yüksektir (%5,96).

Yakınsama hızı ilk el konut satışı modellerinde olduğu gibi ikinci el konut satışı modellerinde de pozitifdir. Koşulsuz modelde yakınsama hızı %0,475'ken konut fiyatının dahil edildi koşullu sistem GMM modelinde yakınsama hızı koşulsuz yakınsama modelinde olduğu gibi %0,472'dir. Yakınsama hızı ikinci el konut satışı modeline gelir ve ilk el konut miktarı değişkeni eklendiğinde büyük bir sıçrama göstermekte ve gelir değişkeninin dahil edildiği koşullu yakınsama modelinde %1,21'e ilk el konut miktarının dahil edildiği modelde ise %3,26'ya tırmanmaktadır. Nitekim, koşulsuz modellere kıyaslı hem ilk el hem de ikinci el konut satışı modellerinde yakınsama hızı artmıştır.

İlk el konut satışı modelinde; gecikmeli dönem konut satış miktarı cari dönem konut satış miktarını %7,4 artırırken bu oran koşullu modellerde giderek azalmaktadır. Koşullu modellerde yer alan konut fiyatı değişkeni ilk el konut satışını olumlu (iktisadi beklentinin tersine) yönde etkilemektedir. Bu oran sadece konut fiyatı değişkeninin bulunduğu koşullu modelde %146 iken gelir ve konut fiyatının bulunduğu koşullu modelde %115'e konut fiyatı, gelir ve ikinci el konut miktarı değişkenlerinin yer aldığı modelde ise %62'ye kadar düşmektedir. Konut fiyatının ilk el konut satışı üzerindeki iktisadi olarak beklenmeyen bu pozitif etkisi son dönemlerde pandeminin hanehalklarının yaşam alanı tercihinde sebep olduğu konut tipi değişikliği ve yine son dönemde yaşanan küresel gelişmelerin bir sonucu olarak konutun güvenli yatırım limanı olarak görülmesi etkili olmuş olabilir. Konut inşaa maliyetinde yaşanan son dönemdeki artışlar konut fiyatlarına da yansımaya rağmen konut fiyatlarındaki artıştan konut talebi olumsuz yönde etkilenmemiş hatta yukarıda belirtilen nedenler veya farklı sebeplerle konut talebi her geçen yıl artmıştır.

Hane geliri de ilk el konut satışını pozitif yönde etkileyen bir diğer parametredir. Gelirin ilk el konut talebi yakınsaması üzerindeki etkisi %5,94 oranındadır. Bireyler gelirleri arttıkça ister yatırım ister kira geliri ister yaşam alanı tercihi gibi herhangi bir nedenle konut talebini artırmaktadır. Hane geliri gibi ikinci el konut miktarı da bölgeler arası ilk el konut satışı yakınsamasını etkilemektedir. Bu etki negatif olup, ikinci el konut satışında ortaya çıkan %1'lik bir artış bölgeler arası ilk el konut satışını yaklaşık %3,7 yakınsamaktadır. Bu durum, toplam konut talebi içinde ikinci el konut talebinin oranı ile ilişkilidir. Nitekim ikinci el konut satış miktarı arttıkça toplam talep içindeki ilk el konut talebi azalacağından ikinci el konut satış miktarı ile ilk el konut satış miktarı arasında ters orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile ikinci el konut satışı değişkeni ilk el konut satışı değişkeninin ikamesidir.

İkinci el konut satışı tahmin sonuçlarına göre, gecikmeli ikinci el konut satış miktarları ilk el konut modellerinde olduğu gibi ikinci el konut satış miktarını koşullu ve koşulsuz modellerin tamamında olumlu yönde etkilemektedir. Bu etkinin oranı koşulsuz modelden koşullu modele geçildikçe düşmektedir. Azalan etki oranı koşullu modele eklenen diğer değişkenlerden kaynaklanmaktadır. Nitekim modele konut fiyatı, hane geliri ve ilk el konut satışı değişkeni eklendiğinde modelde yer alan gecikmeli ikinci el konut satışı değişkeninin ikinci el konut satışı değişkeni üzerindeki etkisi azalmaktadır.

İkinci el koşullu konut satışı modelinde yer alan konut fiyatı değişkeni istatistiki olarak anlamsız iken hane geliri değişkeni ve ilk el konut satış miktarı değişkenleri istatistiki olarak anlamlıdır. Hane geliri değişkeni ikinci el konut satışını ilk el konut satışında olduğu gibi pozitif etkilemektedir. Bu etki Model 3b'de %20,73 iken Model 4b'de %12,43'dür. Hane gelirinin ikinci el konut talebi üzerindeki pozitif etki ilk el konut talebinde olduğu gibi hanenin yatırım veya tüketim gibi faktörlerle konut talebinde etkilidir. Nitekim hanehalkı tüketim harcamaları içinde en yüksek paya kira ve konaklama giderleri sahip olup, bireyler yüksek kira bedeli ödeyerek veya kira beledinin biraz üzerinde bedel ödeyerek konut sahibi olmayı tercih etmektedirler. TÜİK'in yayınlamış olduğu Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması mikro veri seti bu durumu desteklemektedir. Mikro veri seti sonuçlarına göre hane geliri arttıkça hanelerin konut sahiplik oranı artmaktadır. Oran %20 gelir grubu için %56,4 iken en yüksek gelire sahip olan beşinci %20'lik gelir grubu için %67,8'dir.

Bölgeler arası ikinci el konut talebi yakınsamasını etkileyen bir diğer unsur ise ikinci el konutun yakın ikamesi olan ilk el konut miktarıdır. Toplam konut arzı konut talebini karşılayamadığında bu talebi karşılamak için ya konut arzı artacak ya da talep fazlasından kaynaklı olarak konut fiyatları yukarı yönlü hareket edecektir. TÜİK'in

yayınlanmış olduğu 2023 yılı Ocak-Temmuz dönemi konut satış istatistikleri incelendiğinde, toplam konut talebinin %30'unun (202.799 bin adet) ilk el konuttan karşılandığı talebin geriye kalan %70'inin (472.528 bin adet) ise ikinci el konut satışından kaynaklandığı tespit edilmiştir (TÜİK, 2023h). Dolayısıyla, ikinci el konut satışı arttıkça/azaldıkça ilk el konut satışı azalacaktır/artacaktır.

KAYNAKÇA

- Abbott, A. ve De Vita, G. (2012). "Pairwise Convergence of District-Level House Prices in London", *Urban Studies*, 49(4), 721-740.
- Abioğlu, V. (2020). "Türkiye Konut Piyasasında Balon Oluşumları: Bölgesel İnceleme", *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 1-14.
- Afşar, A. ve Doğan, E. (2021). "Bölgesel Fiyat Farklılıkları ve Konut Fiyat Yakınsaması", *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 5(8), 122-134.
- Afşar, A., Yılmazel, Ö. ve Yılmazel, S. (2017). "Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Model ile Belirlenmesi: Eskişehir Örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 195-205.
- Aktürk, E. ve Tekman, N. (2016). "Konut Talebi ve Erzurum Kent Merkezinde Tüketicilerin Konut Edinme Kararlarını Etkileyen Faktörler", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(2), 423-440.
- Alkan, L. ve Ugurlar, A. (2015). *Türkiye'de Konut Sorunu ve Konut Politikaları*, Ankara: Kent Araştırmaları Enstitüsü.
- Alkan, Ö., Karaaslan, A., Abar, H., Celik, A. K. ve Oktay, E. (2014). "Factors Affecting Motives for Housing Demand: the Case of a Turkish Province", *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 9(3), 70-86.
- Alp, E. ve Seven, Ü. (2019). "The Dynamics of Household Final Consumption: The Role of Wealth Channel", *Central Bank Review*, 19(1), 21-32.
- Alpanda, S. ve Zubairy, S. (2016). "Housing and Tax Policy", *Journal of Money, Credit and Banking*, 48(2-3), 485-512.
- Amuakwa-Mensah, F., Marbuah, G. ve Ani-Asamoah Marbuah, D. (2017). "Re-Examining the Determinants of Non-Performing Loans in Ghana's Banking Industry: Role of the 2007-2009 Financial Crisis", *Journal of African business*, 18(3), 357-379.
- André, S., Leguerinel, I., Palop, A., Desriac, N., Planchon, S. ve Mafart, P. (2019). "Convergence of Bigelow and Arrhenius Models Over a Wide Range of Heating Temperatures", *International Journal of Food Microbiology*, 291, 173-180.
- Angel, S. (2000). *Housing Policy Matters: A Global Analysis*, New York: Oxford University Press.
- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations". *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M., & Bover, O. (1995). "Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models", *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51.
- Artul, H. ve Ergün, M. (2022). "Yabancıların Konut Edinme Tercihine Etki Eden Temel Kriterlerin Sıralanması; Ordu-Giresun İlleri Örneği", *Anadolu Üniversitesi Mesleki Eğitim ve Uygulama Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Baker, D. (2008). "The Housing Bubble and the Financial Crisis", *Real-World Economics Review*, 46(20), 73-81.
- Balcilar, M., Beyene, A., Gupta, R. ve Seleteng, M. (2013). "'Ripple' effects in South African House Prices", *Urban Studies*, 50(5), 876-894.
- Baltagi, B. H. (2008). "Forecasting with Panel Data", *Journal of Forecasting*, 27(2), 153-173.
- Bashar, D. A. (2020). "Artificial Intelligence Based LTE MIMO Antenna for 5th Generation Mobile Networks", *Journal of Artificial Intelligence and Capsule Networks*, 2(3), 155-162.
- Berberoğlu, M. G. Teker, S. (2005). "Konut Finansmanı ve Türkiye'ye Uygun Bir Model Önerisi", *İTÜ Dergisi/b*, 2(1), 58-68.
- Blundell, R. ve Bond, S. (1998). "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models", *Journal of Econometrics*. 87, 115-143.
- Blundell, R. ve Bond, S. (2000). "GMM Estimation with Persistent Panel Data: An Application to Production Functions", *Econometric Reviews*, 19(3), 321-340.

- Bond, S. R., Hoeffler, A. ve Temple, J. R. (2001). *GMM Estimation of Empirical Growth Models*, CEPR Discussion Paper No. 3048.
- Bosworth, B. ve Flaaen, A. (2009). *America's Financial Crisis: The End of an Era*, Asian Development Bank Institute Working Paper No. 142.
- Buckley, R. M. (2012). *Housing Finance in Developing Countries: A Review of the World Bank's Experience*, London: Routledge.
- Çalmaşur, G. ve Aysin, M. E. (2019). "Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Hedonik Modelle Belirlenmesi: TRA1 Alt Bölgesi Üzerine Bir Uygulama", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (22), 77-92.
- Canarella, G., Miller, S. ve Pollard, S. (2012). "Unit Roots and Structural Change: An Application to US House Price Indices". *Urban Studies*, 49(4), 757-776.
- Caselli, F., Esquivel, G. ve Lefort, F. (1996). "Reopening the Convergence Debate: A New Look at Cross-Country Growth Empirics", *Journal of Economic Growth*, 1(3), 363-389.
- Çelik, C. ve Kırıl, G. (2018). "Kümeleme Yöntemiyle Konut Talebinin İncelenmesi: Türkiye II Grupları Üzerine Bir Uygulama". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 123-138.
- Çetin, A. C. (2021). "Türkiye'de Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Analizi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-30.
- Chiang, S. H. (2014). "Housing Markets in China and Policy Implications: Comovement or Ripple Effect", *China & World Economy*, 22(6), 103-120.
- Chien, M. S., Lee, C. C., Hu, T. C. ve Hu, H. T. (2015). "Dynamic Asian Stock Market Convergence: Evidence from Dynamic Cointegration Analysis Among China and ASEAN-5". *Economic Modelling*, 51, 84-98.
- Clapham, D. (2018). "Housing Theory, Housing Research and Housing Policy", *Housing, Theory and Society*, 35(2), 163-177.
- Clapp, J. M. ve Tirtiroglu, D. (1994). "Positive Feedback Trading and Diffusion of Asset Price Changes: Evidence from Housing Transactions", *Journal of Economic Behavior & Organization*, 24(3), 337-355.
- Cole, M. A. ve Neumayer, E. (2003). "The Pitfalls of Convergence Analysis: is the income Gap Really Widening?", *Applied Economics Letters*, 10(6), 355-357.
- Cook, S. (2003). "The Convergence of Regional House Prices in the UK", *Urban studies*, 40(11), 2285-2294.
- Cook, S. (2005). "Detecting Long-Run Relationships in Regional House Prices in the UK", *International Review of Applied Economics*, 19(1), 107-118.
- Cumhurbaşkanlığı (2019). *2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Danes, A. ve Chamba, J. (2022). *How Can Data Stop Homelessness Before it Starts?*, https://www.ey.com/en_gl/government-public-sector/how-can-data-stop-homelessness-before-it-starts, (07.08.2023).
- Demir, C. ve Yıldırım, M. O. (2017). "Convergence in House Prices Across OECD Countries: A Panel Data Analysis, Central European Review of Economic Issues", *Ekonomicka Revue*, 20, 5-15.
- Dinh, C. T., Tran, N. H., Nguyen, M. N., Hong, C. S., Bao, W., Zomaya, A. Y. ve Gramoli, V. (2020). "Federated Learning Over Wireless Networks: Convergence Analysis and Resource Allocation", *IEEE/ACM Transactions on Networking*, 29(1), 398-409.
- Dokko, J., Doyle, B. M., Kiley, M. T., Kim, J., Sherlund, S., Sim, J. ve Van Den Heuvel, S. (2011). "Monetary Policy and the Global Housing Bubble", *Economic Policy*, 26(66), 237-287.
- Elliott, G., Rothenberg, T. ve Stock, J. H. (1996). "Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root", *Econometrica*, 64, 813-36
- Filipenco, D. (2023). *Homelessness Statistics in the World: Causes and Facts*, <https://www.developmentaid.org/news-stream/post/157797/homelessness-statistics-in-the-world>, (04.08.2023).
- Goodman, A. C. ve Thibodeau, T. G. (2003). "Housing Market Segmentation and Hedonic Prediction Accuracy", *Journal of Housing Economics*, 12(3), 181-201.

- Hansen, L. P. (1982). "Large Sample Properties of Generalized Method of Moments Estimators", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 50(4), 1029-1054.
- Hoeffler, A. (2002). "The Augmented Solow Model and the African Growth Debate", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64(2), 135-158.
- Holly, S., Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2011). "The Spatial and Temporal Diffusion of House Prices in the UK", *Journal of Urban Economics*, 69(1), 2-23.
- Holmes, M. J. ve Grimes, A. (2008). "Is There Long-Run Convergence Among Regional House Prices in the UK?", *Urban Studies*, 45(8), 1531-1544.
- Holt, J. (2009). "A Summary of the Primary Causes of the Housing Bubble and the Resulting Credit Crisis: A Non-Technical Paper", *The Journal of Business Inquiry*, 8(1), 120-129.
- İMSAD (2023). *Türkiye İMSAD Dış Ticaret Endeksi Sonuçlarını Açıkladı*, https://imsad.org/Uploads/Files/Turkiye_IMSAD_Aralik2022_Dis_Ticaret_Endeksi_BB.pdf, (04.08.2023).
- Islam, N. (2003), "What Have We Learnt from the Convergence Debate?", *Journal of Economic Surveys*, 17(3), 309-362.
- Johnson, P. A. (2000). "A Nonparametric Analysis of Income Convergence Across the US States". *Economics Letters*, 69(2), 219-223.
- Kader, S. A., Zayed, N. M., Faisal-E-Alam, M., Salah Uddin, M., Nitsenko, V. ve Klius, Y. (2022). "Factors Affecting Demand and Supply in the Housing Market: A Study on Three Major Cities in Turkey", *Computation*, 10(11), 196.
- Kaitila, V. (2013). *Convergence, Income Distribution, and the Economic Crisis in Europe*, ETLA Working Papers No. 14.
- Keleş, R. (1983). *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Kim, Y. S. ve Rous, J. J. (2012). "House Price Convergence: Evidence from US State and Metropolitan Area Panels", *Journal of Housing Economics*, 21(2), 169-186.
- Knight Frank (2023). *Global House Price Index*, <https://content.knightfrank.com/research/84/documents/en/global-house-price-index-q1-2023-10310.pdf>, (10.08.2023).
- Kördeş, G., Işık, S. ve Mert, M. (2014). Antalya'da Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli ile Tahmin Edilmesi", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 14(28), 103-132.
- KPMG (2021). *KPMG Perspektifinden İnşaat Sektörüne Bakış*, <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2021/08/insaat-sektorel-bakis-2021.pdf>, (09.08.2023).
- Kwiatkowski, D., Phillips, E. C.B., Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). "Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have a Unit Root?", *Journal of Econometrics*, 54, 159-178.
- Larsen, E. R. ve Weum, S. (2008). "Testing the Efficiency of the Norwegian Housing Market", *Journal of Urban Economics*, 64(2), 510-517.
- Lee, C. C. ve Chien, M. S. (2011). "Empirical Modelling of Regional House Prices and the Ripple Effect", *Urban Studies*, 48(10), 2029-2047.
- Luo, Z., Liu, C. ve Picken, D. (2007). "Granger Causality Among House Price and Macroeconomic Variables in Victoria", *Pacific Rim Property Research Journal*, 13(2), 234-256.
- Ma, L. ve Liu, C. (2013). "Ripple Effects of House Prices: Considering Spatial Correlations in Geography and Demography", *International Journal of Housing Markets And Analysis*, 6(3), 284-299.
- Matos, P. R. F., Penna, C. M. ve Landim, M. N. (2011). "Performance Convergence Analysis of Stock Exchanges: The Situation of the Ibovespa in the World Scenario", *Brazilian Review of Finance*, 9(3), 437-459.
- McDonald, J. F. ve Stokes, H. H. (2015). "Monetary Policy, Fiscal Policy, and the Housing Bubble", *Modern Economy*, 6(2), 165-178.
- Meen, G. (1999). "Regional House Prices and the Ripple Effect: A New Interpretation", *Housing Studies*, 14(6), 733-753.

- Meen, G. (2002). "The Time-Series Behavior of House Prices: A Transatlantic Divide?". *Journal of Housing Economics*, 11(1), 1-23.
- Moutinho, V., Robaina-Alves, M. ve Mota, J. (2014). "Carbon Dioxide Emissions Intensity of Portuguese Industry and Energy Sectors: A Convergence Analysis and Econometric Approach", *Renewable and sustainable energy reviews*, 40, 438-449.
- Murinde, V., Agung, J. ve Mullineux, A. (2004). "Patterns of Corporate Financing and Financial System Convergence in Europe", *Review of International Economics*, 12(4), 693-705.
- Mylonidis, N. ve Kollias, C. (2010). "Dynamic European Stock Market Convergence: Evidence from Rolling Cointegration Analysis in the First Euro-Decade", *Journal of Banking & Finance*, 34(9), 2056-2064.
- Önder, K. ve Turgut, H. (2018). "Examination of the Factors Affecting Household Rental Housing Demand Through Data Mining". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (2), 227-238.
- Peicuti, C. (2013). "Securitization and the Subprime Mortgage Crisis", *Journal of Post Keynesian Economics*, 35(3), 443-455.
- Pollakowski, H. O. ve Ray, T. S. (1997). "Housing Price Diffusion Patterns at Different Aggregation Levels: An Examination of Housing Market Efficiency", *Journal of Housing Research*, 8(1), 107-124.
- Poterba, J. M. (1992). *Taxation and Housing: Old Questions and New Answers*, NBER Working Paper No. 3963.
- Ranjan, R. ve Dhal, S. C. (2003). "Non-Performing Loans and Terms of Credit of Public Sector Banks in India: An Empirical Assessment", *Reserve Bank of India Occasional Papers*, 24 (3), 81-121.
- Rattsø, J. ve Stokke, H. E. (2014). "Population Divergence and Income Convergence: Regional Distribution Dynamics for Norway", *Regional Studies*, 48(11), 1884-1895.
- San Ong, T. (2013). "Factors affecting the price of housing in Malaysia", *J. Emerg. Issues Econ. Financ. Bank*, 1, 414-429.
- Sargan, J. D. (1959). "The Estimation of Relationships With Autocorrelated Residuals by the Use of Instrumental Variables", *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 21(1), 91-105.
- Schmidt, R. H., Hackethal, A. ve Tyrell, M. (2001). *The Convergence of Financial Systems in Europe*. Finance & Accounting Working Paper Series No. 75.
- Sheppard, S. (1999). "Hedonic Analysis of Housing Market", *Handbook of Regional and Urban Economics*, 3, 1595-1635.
- Soto, M. (2009). *System GMM Estimation with Small Sample*, Universitat Autònoma de Barcelona Working Paper, Barcelona, Spain, 1–26.
- Statista (2023). *Real Estate – Worldwide*, <https://www.statista.com/outlook/fmo/real-estate/worldwide>, (05.08.2023).
- Straszheim, M. (1974). "Hedonic Estimation of Housing Market Prices: A Further Comment", *The Review of Economics and Statistics*, 56(3), 404-406.
- TCMB (2023). *Konut Fiyat Endeksi*, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/istatistikler/reel+sektor+istatistikleri/konut+fiyat+endeksi/>, (10.08.2023).
- Ticaret Bakanlığı (2023). *Yurt Dışı Müteahhitlik ve Teknik Müşavirlik*, <https://www.ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/yurtdisi-muteahhitlik-teknik-musavirlik>, (07.08.2023).
- TÜİK (2022). *Bina ve Konut Nitelikleri Araştırması, 2021*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bina-ve-Konut-Nitelikleri-Arastirmasi-2021-45870&dil=1>, (07.08.2023).
- TÜİK (2023a). *Ciro Endeksleri, Ocak 2023*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ciro-Endeksleri-Ocak-2023-49575>, (06.08.2023).
- TÜİK (2023b). *Konut Satış İstatistikleri, Mart 2023*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Konut-Satis-Istatistikleri-Mart-2023-49517>, (06.08.2023).
- TÜİK (2023c). *Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, I. Çeyrek: Ocak-Mart, 2023*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-I.-Ceyrek:-Ocak-Mart,-2023-49665>, (07.08.2023).

- TÜİK (2023d). Ücretli Çalışan İstatistikleri, Mayıs 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ucretli-Calisan-Istatistikleri-Mayis-2023-49361>, (07.08.2023).
- TÜİK (2023e). *Tüketici Fiyat Endeksi, Mart 2023*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Mart-2023-49652>, (09.08.2023).
- TÜİK (2023f). *Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi, Nisan 2023*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yurt-Ici-Uretici-Fiyat-Endeksi-Nisan-2023-49396>, (09.08.2023).
- TÜİK (2023g). İnşaat Maliyet Endeksi, Haziran 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Insaat-Maliyet-Endeksi-Haziran-2023-49496>, (09.08.2023).
- TÜİK. (2023h). *Konut Satış İstatistikleri, Ocak 2023*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Konut-Sat%C4%B1%C5%9F-%C4%B0statistikleri-Ocak-2023-49519&dil=1>, (30.08.2023).
- Uyar, S. G. K. ve Kılıç, E. (2017). "Yabancıların Konut Talebinin Türkiye'deki Bölgesel Konut Talebi Üzerine Etkisi: Mekansal Ekonometrik Analiz", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 292-306.
- Uysal, D.ve Yiğit, M. (2016). "Türkiye'de Konut Talebinin Belirleyicileri (1970-2015): Ampirik Bir Çalışma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 19(1), 185-209.
- Wang, J., Peng, B., Xia, X. ve Ma, Z. (2021). "Are Housing Prices Sustainable in 35 Large and Medium-Sized Chinese Cities? A Study Based on the Cheap Talk Game and Dynamic GMM". *Sustainability*, 13(22), 12791.
- Warnock, V. C. ve Warnock, F. E. (2008). "Markets and Housing Finance", *Journal of Housing Economics*, 17(3), 239-251.
- Wooldridge, J. M. (2009). "On Estimating Firm-Level Production Functions Using Proxy Variables to Control for Unobservables", *Economics Letters*, 104(3), 112-114.
- World Population Review (2023). *Homelessness by Country 2023*, <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/homelessness-by-country>, (04.08.2023).
- Yayar, R. ve Gül, D.. (2014). "Mersin Kent Merkezinde Konut Piyasası Fiyatlarının Hedonik Tahmini", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 87-100.
- Yayar, R. ve Karaca, S. S. (2014). "Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Hedonik Modelle Belirlenmesi: TR83 Bölgesi Örneği", *Ege Akademik Bakış*, 14(4), 509-518.
- Yıldırım, A. ve Kaya, A. (2020). "Türkiye'de Bölgesel Konut Piyasası: Düzey-2 Bölgeleri İçin Yakınsama Analizi", *Sosyoekonomi*, 28(46), 157-172.
- Yoo, H. ve Kwon, Y. (2019). "Different Factors Affecting Vacant Housing According to Regional Characteristics in South Korea". *Sustainability*, 11(24), 6913.
- Zainon, N., Mohd-Rahim, F. A., Sulaiman, S., Abd-Karim, S. B. ve Hamzah, A. (2017). "Factors Affecting the Demand of Affordable Housing Among the Middle-Income Groups in Klang Valley Malaysia", *Journal of Design and Built Environment*, December, 1-10.
- Zhang, D. (2010). *Testing Convergence on UK Regional House Prices: A Fractional Integration Approach*, International Conference on Applied Economics.
- Zhang, M., Song, Y., Li, P. ve Li, H. (2016). "Study on Affecting Factors of Residential Energy Consumption in Urban and Rural Jiangsu", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 53, 330-337.
- Zhu, J. ve Lin, B. (2020). "Convergence Analysis of City-Level Energy Intensity in China", *Energy Policy*, 139, 111357.

EK-1: 26 Alt Bölgenin İsimleri ve Kodları

Kod	Bölge İsimleri	Kod	Bölge İsimleri
TR10	İstanbul	TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR22	Balıkesir, Çanakkale	TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
TR31	İzmir	TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TR51	Ankara	TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
TR52	Konya, Karaman	TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TR62	Adana, Mersin	TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.01.2023 ✓Accepted/Kabul:21.11.2023

DOI:10.30794/pausbed.1228222

Research Article/Araştırma Makalesi

Ateşli, M. (2024). "Batı Resminde Dinsel ve Distopik Söylemlere İlişkin Apokaliptik İmgeler", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 173-192.

BATI RESMİNDE DİNSEL VE DİSTOPİK SÖYLEMLERE İLİŞKİN APOKALİPTİK İMGELER*

Murat ATEŞLİ**

Öz

Ütopya anlatılarının kökeni mitos efsanelerine ve dini metinlere dayanmaktadır. Bu anlatılarda eski dünyanın ideal yaşamı ve cennet olgusu vurgulanmaktadır. Ütopya anlatıları, geçmiş zamanlarda var olan veya belirsiz bir gelecekte yaşanması beklenen mükemmel bir dünyayı tasvir eder. Distopik söylemler ve apokaliptik anlatılar ise birbirleriyle yakından ilişkilidir ve ütopya anlatılardan etkilenmiştir. Apokaliptik ve distopik betimlemeler cehennem aratmayacak şekilde her yönüyle yaşamının zor olduğu yeri ve zamanı tarif eder. Dini bir söylem olarak apokaliptik betimlemeler ve siyasal söylem olarak distopya anlatılar eski medeniyetlerin yozlaşmasından günümüz kapitalist toplumlarının hedonistçe bir tüketim çılgınlığına kadar toplumun ve devletlerin kaotik bir biçimde çöküşünü vurgular. Her iki söylemde; acımasız yöntemlere başvuran otoriter uygarlıklar ile azgın ve sapkın toplumların başına korkutucu büyük felaketler, salgın hastalıklar, savaşlar ve kıtlık gibi kehanetlerle açıklanan bir dizi olayların geldiği anlatılır. Batı resminde apokaliptik imgelerin genel çerçevesi, Yeni Ahit'te İncil yazarı Aziz Yuhanna'ya ait Apokalips / Vahiy Kitabı bölümündeki metne dayanmaktadır. Batı uygarlığında kıyamet olgusu ve betimlemeler uzunca bir zaman dinsel bir bakış açısıyla ele alınmış; günümüz dünyasında ise sosyolojik, iktisadi ve siyasal aşırılıklar neticesinde devletlerin ve toplumların yıkımını içeren bir kavram olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu çalışmanın amacı ve kapsamı, 13. yüzyıldan günümüze Batı sanatında apokalips kavramını incelemek, dini ve distopik söylemlerle ilişkilendirilen apokaliptik anlatıları resmeden sanatçıları belirlemektir.

Anahtar kelimeler: *Apokalips, Distopik, İmge, Kıyamet, Resim.*

APOCALYPTIC IMAGES RELATED TO RELIGIOUS AND DYSTOPIC DISCOURSES IN WESTERN PAINTING

Abstract

The origin of utopia narratives is based on mythical legends and religious texts. In these narratives, the ideal life of the old world and the phenomenon of paradise are emphasized. Utopia narratives depict a perfect world set in past times or living in an uncertain future. Dystopian discourses and apocalyptic narratives are closely related to each other and have been influenced by utopian narratives. Apocalyptic and dystopian descriptions describe the place and time when it is difficult to live in all aspects, like hell. Apocalyptic descriptions as a religious discourse and dystopian narratives as political discourse emphasize the chaotic collapse of society and states, from the degeneration of ancient civilizations to the hedonistic consumerism of today's capitalist societies. In both discourses; It is told that a series of events explained by prophecies such as terrible disasters, epidemics, wars and famine befell authoritarian civilizations that resort to ruthless methods and raging and deviant societies. The general framework of apocalyptic images in Western painting is based on the text in the New Testament from the Bible writer St. John's Apocalypse / Book of Revelation. The apocalypse phenomenon and descriptions in Western civilization have been dealt with from a religious point of view for a long time; In today's world, it has begun to be defined as a concept that includes the destruction of states and societies as a result of sociological, economic and political extremism. The aim and scope of this study is to examine the concept of apocalypse in Western art from the 13th century to the present day, and to identify the artists who painted apocalyptic narratives associated with religious and dystopian discourses.

Keywords: *Apocalypse, Dystopian, Doomsday, Image, Painting.*

*Bu çalışmada elde edilen bulguların bir kısmı 15-16 Nisan 2021 tarihleri arasında düzenlenen AART Uluslararası Anadolu Sanat Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, Resim Ana Sanat Dalı, ESKİŞEHİR.
e-posta: muratatesli@anadolu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3954-100X>)

GİRİŞ

İnsan, hayatı boyunca kendi varoluşunun anlamını bulmaya çalışırken nihai son olarak ölümü -yok oluşundaki hiçlik korkusunu ve belirsizliği- gerilimli bir huzursuzluk içinde bekler. Bireysel eskatolojik¹ bakış açısıyla değerlendirildiğinde ölümü beklemek, bireyin kendi küçük kıyametiyle yüzleşmesidir. Bilim insanları ve düşünürler, en küçük organizmalardan devasa galaksilere kadar evrendeki tüm varlık ve nesnelerin bir başlangıcı ve sonu olduğu konusunda farklı görüşler öne sürmelerine karşın hemfikirdirler. Kadim pagan inançlardaki eskatolojya² mitoslarından semavi dinlerdeki apokalips / kıyamet vahiylerine kadar, ölüm ve ölüm sonrası yaşam ile dünyanın / evrenin yok oluş anı ve sonrasında olacaklar konusundaki kehanetlerde tanrısal yüce varlıkların / varlığın iyi ile kötü ruhu ayırarak madde ötesi sonsuz yaşama ulaşmalarında büyük felaketlerle “*katastrofi*”³ dünya üzerindeki yaşamı sonlandırıp yeni bir başlangıç kuracağına inanılmıştır. Bu kozmik eskatolojik felaket sonrası yeni başlangıçta insan ruhu, dünyada geçirdiği süre boyunca yaptığı iyi veya kötü tüm eylemlerinden sorumlu olarak yargılanıp ya sonsuz huzurlu mutlu bir yaşamla ödüllendirileceği ütopyik bir mekân olan cennete ya da sonsuz ıstırap dolu dehşetengiz bir çileyle cezalandırılacağı distopyik bir mekân olan cehenneme gönderilecektir. Tarihsel açıdan kaynakları mitos efsanelerine ve kutsal kitaplardaki metinlere dayanan ütopycı anlatılar, kadim dünyanın idealleştirilmesine ve cennet olgusuna gönderme yapar. Bu anlatıların temel konusu, geçmiş ve gelecekte var olduğu düşünülen mükemmel bir dünyada insanların mutlu bir yaşam sürdürdüğü kurgusal anlatımlar şeklindedir. Aynı şekilde distopyacı anlatılarla ilişkili apokaliptik betimlemelerde ise, ütopycı literatürdeki kurgu zaman ve mekanlardan etkilenmiş olup, insanlar için ıstırap dolu bir yere, kargaşa ve acımasızlığın kol gezdiği cehenneme gönderme yapılır. Dinsel açıdan ele alınan apokaliptik betimlemelere rağmen felsefi ve politik bir bakış açısıyla değerlendirilen distopyik söylemlerdeki temel yaklaşım, tarihsel süreç içinde eski uygarlıkların büyük felaketlerle yok oluşuna benzer biçimde Aydınlanma ve Sanayi Devrimi'nin hızlandırıcı dinamikleriyle ortaya çıkan ve modernite ile şekillenen kapitalist uygarlıkların toplumsal ve siyasal düzenlerinin çöküşü üzerinedir. Apokaliptik ve distopyik kurgusal anlatılarda; despot yönetici zümrelerce yönetilen ve adalet duygusunun yoksun olduğu uygarlıkların ve her türlü günahın sıradanlaştığı hedonist ve yozlaşmış toplumların dehşetengiz bir biçimde kaotik çöküşleri büyük felaketler, savaşlar, salgın hastalıklar gibi cehennemsi tasavvurlar biçiminde ele alınmıştır.

Her toplumun kendi dinsel inançlarına göre geçmiş dönemlerde *Altın Çağ* olarak ifade edilen mükemmel bir zamanın ve bir hayatın var olduğu; büyük bir felaket sonrasında özlenen bu Altın Çağ'ın yeniden kurulacağı ya da Binyılcı [Milenyum] beklentilerle tanrısal bir kurtarıcı (Ahura Mazda, Mesih- Mehdi) tarafından kötü, şeytani güç ve ruhlarla yapılan büyük bir savaşın (Armagedon) sonucunda kurulan kutsal ülkede müreffeh içinde yaşanılacağı söylenir. Babil ve İran mitoslarından başlayarak Yahudilik ve Hıristiyanlık dininin metinlerindeki yaratılış öykülerinde dünyanın ve insanlığın geçirdiği zaman dilimlerini biner yıllık uzun dönemlere ayırır. Bu dönemler genel hatlarıyla ütopyik mükemmel dönemlerden yozlaşma ve kötülüğün kol gezdiği distopyik zamanlar olarak tarif edilir. Babil mitoslarında dünya üzerindeki hayat “*başlangıçtaki mükemmel zaman*”, “*giderek kötüleşen zaman*” ve “*başlangıçtaki mükemmel zamana dönüş*” olmak üzere üç döneme; İran mitolojisinde toplam on iki bin yıldan oluşan üçer bin yıllık dört döneme bölünmüştür. Yahudilik inancında ise bu dönemler Tekvin'de belirtilen Tanrı'nın kozmolojik yaratım süreci bağlamında altı gün ile ifade edilmiş ve yedinci günde Tanrı dinlenmeye çekilmiştir. Bir kısım aporkif metinde ise bu günlerin her biri biner yıllık zamanı içerdiği belirtilerek dünyada yaşanan zamanın yedi bin yıl olduğu ifade edilmiştir. Başka bir aporkif metinde ise biner yıllık dönemlerden oluşan sekiz çağ ile dünya zamanı bölünmüştür. Bu metinde, Tanrı Enoch'a dünyanın çağlarının ya da o ana kadar geçen zamanın yedi bin yıl olduğunu gösterir ve tanrı kendi işlerinden sonra ilk olarak “*sekizinci günü*” yarattığını söyler. Tanrı'nın ilk yedi günle ifade ettiği yedi bin yıllık dönem yaşanmış, sekizinci gün ile sekiz bininci yılın başladığını artık nihai bir “*son*”un gelmekte olduğu belirtmiştir. Hıristiyanlıkta da dünyanın süresi ve onun çağları erken dönem metinlerde düalist bir yaklaşımla “*bu çağ*” ve “*gelecek çağ*” ya da “*beklenen çağ*” şeklinde ifade edilmiştir. Hazreti İsa'nın takipçilerinden Barnabas'a atfedilen mektuplarda, Tanrı altı günde tüm işleri yapmış, yaratılışı tamamlamış ve

1 “Dünyanın sonunda olacak olan olayları ile ilgilenen bilime eskatoloji denir. Eskatoloji, ikiye ayrılmaktadır: 1) Bireysel Eskatoloji: kişinin kendi ölümü, ölüm sonrası durumu. 2) Kozmik Eskatoloji: genel dönüşümü, değişimi veya şu anki dünyanın sonunu ortaya koyar ve açıklar” (Tohtahunova, 2010, s: 1).

2 Eskatolojya, dünyevi hayatın son bulması ve insanın mahşer günü uhrevi hayatta karşılaşacağı durumlarla ilgili felsefi kavram.

3 Katastrofi: (Catastrophe) Türkçede *felaket* anlamına gelen sözcük 16. yüzyılın ortalarından itibaren batı dillerinde, “umulan şeyin tersine çevrilmesi” anlamına gelmektedir. Özellikle, bir tiyatro oyununda ölümcül bir dönüm noktası ya da olay örgüsünün sona ermesi durumlarını ifade eder. Latinceye *catastroph*a olan ve kökeni Eski Yunancaya dayanan sözcük; kata “*aşağı*” ile strephein “*çevir*”, “*rüzgâr, dönüş*” kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. *Katastrophe* “*devrilme, ani bir son*”; *katastrephein* “*altüst etmek, geri çevirmek, çiğnemek*”; “*sona gelmek*”, “*Ani felaket*” anlamına gelmektedir (<https://www.etymonline.com/word/catastrophe>, Erişim Tarihi:15.01.2021).

yedinci günde istirahate çekilmiştir. Kozmogonik açıdan yeryüzündeki hayatın başlangıcını ifade eden yedinci gün eskatolojik açıdan dünyanın sonunu ifade etmektedir. Tanrı, yedinci günde oğlunu yeryüzüne gönderecek, tüm kötülükleri yok ederek zalimleri yargılayıp Altın Çağ'ı başlatarak Dünyevi Cennet Krallığını kuracaktır. Hıristiyanlıkta bu inanışa Millenium denmektedir. Millenium (Millenarizm) bu dünyanın yakında son bulacağı ve cennet gibi dünyevi bir hayatın yeniden ortaya çıkacağı inancıdır (Batuk, 2003: 221-238). Bu bağlamda Altın Çağ'a dönüş beklentisi ve Binyılcılık (Millennializm) inancı apokaliptik ve post-apokaliptik kıyamet söylemleriyle yakından ilişkilidir.

Apokaliptik literatürde kozmik eskatolojinin iki farklı süreçle değerlendirildiği görülmektedir: İlki, dünyanın sona ermesinden önce kehanetlerdeki işaretlerle ortaya çıkacak olayları ifade eden "*Kıyamet Öncesi*" kozmik eskatolojidir. Her din kendi bakış açısıyla bu süreçteki kehanetleri betimler. İkincisi, kıyamet sonrası gerçekleşecek olayları açıklayan "*Kıyamet Sonrası*" kozmik eskatolojidir. Bu süreçte de ölüm sonrası yaşanacak olaylar anlatılır (Tohtahunova, 2010: 1). Batı resim sanatında bu iki tür eskatolojya, kökeni Sümer ve Babil mitoslarına kadar dayanan apokalips edebiyatındaki söylemlerin izinde, Eski ve Yeni Ahit'teki "*Büyük Tufan, Kıyamet Günü ve Son Yargı*" gibi katastrofik betimlemeler şeklinde ele alınmıştır. Modernite ile başlayıp çağdaş sanat yapıtlarında ele alınan kıyamet kavramı, dinsel referanslara göndermeler yapılarak distopyacı literatürdeki metinler bağlamında yaşanan gerçeklikle sıkı bir bağ kurularak bizatihi deneyimlenmiş savaş sahneleri, siyasal ve toplumsal krizlerin toplumu alt üst edışı ve iklim krizinin tetiklediği ekolojik yıkımın göstergeleri şeklinde sanatçılar tarafından yorumlanmaya devam edilmiştir.

1. APOKALİPS KAVRAMININ KÖKENİ VE KATASTROFİK İLK METİNLER

Apocalypse [Türkçe söylenişle "apokalips"] kavramı, dini terminolojide "*kıyamet*" olarak, daha geniş anlamda "*dünyanın sonu*" ve en geniş anlamda "*son*" olarak tanımlanmaktadır (İmamoğlu, 2019: 13). Kökeni Eski Yunan diline dayanan ve Katolik kiliselerin kullandığı ritüel dil olan Latince "*vahiy, açıklama,*" anlamına gelen Apocalypsis sözcüğü, Yunanca Apo "*uzak*" ve kalyptein "*örtmek, gizlemek, kapatmak*" sözcük köklerinin birleşmesiyle türemiş olup "*ortaya çıkarmak, açığa vurmak, ifşa etmek*" anlamındadır. Hıristiyan inancındaki dünyanın sonunun betimlemesi olarak sözcüğün dinsel ve kavramsal açıdan ortaya çıkması ve ilk kez söyleme ulaşması; Yeni Ahit'te Patmoslu Yuhanna'nın Vahiy'indeki "*Apokalypsis*" bölümünden gelmektedir. Kitab-ı Mukaddes'in Vahiy 1: 1-2 kısmında şu ifadeler yer almaktadır: "*İsa Mesih'ten gelen vahiy. Tanrı bu vahiyi ona, yakında gerçekleşmesi kesin olan şeyleri kullarına göstereceğini diye verdi. O da meleğini göndererek, hizmetkârı Yuhanna'ya bunu simgelerle ilettiler. Yuhanna da Tanrı'dan gelen ve İsa Mesih'in aktardığı söze, gördüğü her şeye tanıklık etti.*" 11. yüzyıl İngilizce'sindeki "*Pocalipsis*" sözcüğünden dönüşmüş olan "*Apocalypse*", 1380 yılında John Wycliffe tarafından sözlük anlamı "*Vahiy*" olarak çevrilmiştir. Orta Çağ İngilizcesinde genel anlamı "*içgör, vizyon; halüsinasyon*" olan sözcüğün modern İngilizcede "*felaket getiren bir olay, kıyamet, mevcut dünyanın yakın bir sonu inancı*" anlamında kullanılması 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaygınlaşmaya başlamıştır.⁴ Apocalypse kavramının Türkçe karşılığı olarak yaygın anlamındaki kıyamet, köken olarak Aramca dilinden Arapça'ya geçen kıyāma "*قِيَام*" sözcüğünden Türkçe'ye geçmiş olup "*birlikte ayağa kalkma, kalkışma, son yargı gününde ölümlerin ayağa kalkması*"nı ifade etmektedir. Ölümlerin yeniden dirilişi anlamında Eski Yunancadaki Anástasis "*ανάστασις*" sözcüğüyle örtüşme ihtimali bulunmaktadır. Apocalypse'in ilk anlamlarından biri olan "*Vahiy*" sözcüğü de "*içe doğma, ilham, Tanrı tarafından insana iletilen fikir*" anlamında Türkçe'ye Arapçadan geçmiştir. (Nişanyan, 2009: 326-652) Apokalips kavramı, dünyanın sonundan "*kıyamet*", ardından da kıyamet sonrasının geleceğinden "*kurtuluş*" söz eden, yani aynı anda hem yok oluşu hem de yeniden dirilişi betimleyen ikili bir anlama sahiptir. Söz konusu durum, vahyin ikili bir anlam katmanındaki değerinden gelmektedir (Oktay, 2004: 87).

Apokaliptik ve eskatolojik açıdan literatürde "*felaket, yok oluş*" bağlamında ilk katastrofik betimlemeler kadim uygarlıkların tufan mitoslarında görülmektedir. Sümer, Babilonya, Antik Yunan ve İbrani tufan mitoslarında, yoldan çıkmış ve şirazesini kaybetmiş insanlığı tanrılar veya tanrı tarafından büyük bir tufan felaketiyle cezalandırılması anlatılır. Sümer tufan mitosunda; dünya üzerinde huzursuzluk ve gürültü yapan insanların tanrılar tarafından büyük bir azap ve tufanla yok edilmesine karar verilir. Bu tufandan insanları kurtarmak için tanrı Enki, Sippar kentinin kralı Ziusudra'ya bilgi vererek yardım eder. Ziusudra bir gemi yapar, kendisi ve bir kısım insanları tufandan kurtarır. Babilonya mitolojisinde de katastrofik betimleme olarak tufan mitosunu Gilgameş Destanı'nda yer

⁴ Bkz. Apokalips sözcüğünün etimolojik kökeni için: (<https://www.etymonline.com/search?q=Apocalypse>, Erişim Tarihi: 15.01.2021).

almaktadır. Bu mitosta Kral Gilgamiş'in atası Utnapiştim'in tufandan kurtuluşu, tüm canlı ve yaşam tohumlarını bir gemi vasıtasıyla nasıl kurtardığı anlatılır (Hooke, 2015: 38-60). Sümer ve Babilonya tufan mitoslarındaki benzerlik Antik Yunan mitolojisindeki Deukalion ve Pyrrha öyküsünde de görülmektedir. Hesiodos'un "*İşler ve Günler*" adlı eserinde altın, gümüş, tunç ve kahramanlar soyu ile birlikte demir çağı dönemini kapsayan beş insan soyu anlatılmaktadır. Demir çağı öncesi insan soylarının ölümsüz ve mutlu yaşamları bir yok oluşla sonlanıp demir çağında insan türü için acı, keder ve felaketlerle dolu ölümlü zor bir yaşantı haline dönüşmüştür. Antik Yunanlı ozanlar Apollodoros ve Ovidius, Hesiodos'un öykülerinden yola çıkarak büyük bir yok oluşun tunç veya demir çağında olduğunu söylemişlerdir. Zeus'un günahkâr insanları bir tufan felaketiyle yok etmek istediğini Prometheus, oğlu Deukalion'a bildirir. Deukalion, karısı Pyrrha ile birlikte gerekli ihtiyaçlarını alır ve tufandan kurtulmak için yaptığı gemiye sığınır. Dokuz gün dokuz gece süren tufandan sonra tüm insanlık yok olmuştur. Parnassos dağının zirvesinde gemiden inen Deukalion ve Pyrrha tanrılardan af dileyip kurbanlar sunduktan sonra yok olan insan soyunun devamını dilerler. Tanrılar tarafından dilekleri kabul edilen Deukalion ve Pyrrha, tanrıça Toprak Ana'nın kemikleri taş ve kayalardan dini bir ritüelle insan soyunu tekrar diriltirler (Cömert, 1999: 22-23). Peter Paul Rubens'in 1636-37 yılları arasında yaptığı "*Deukalion ve Pyrrha*" (Görsel 1) adlı küçük boyutlu skeç yağlıboya resmi bu mitosu tasvir etmektedir.

Görsel 1: Peter Paul Rubens, "Deukalion ve Pyrrha", 1636- 37, Ahşap Panel Üzerine Yağlıboya, 26,4x41.7 cm, Prado Müzesi, Madrid.

(Kaynak: <https://www.museodelprado.es/en/the-collection/art-work/deucalion-and-pyrrha/0851e122-93c1-44b4-9e94-23fd1c4edae9>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 09.02.2021)

Kelt mitolojisinde apokaliptik ve katastrofik betimleme olarak Moytura Savaşı mitosu gösterilebilir. Bu savaşta, Kelt ölüm tanrıçası Morrigan, dünyanın sonunu bildirmekte; mevsimlerin düzeninin bozulacağını, insanlığın yozlaşarak toplumsal çöküş yaşayacağını, şeytani kötülük ve ahlaksızlığın dünya üzerinde yeşereceğinden bahsetmektedir. Orta Çağ İrlandalı ozanların ağdalı ve karmaşık üslubuyla aktarılarak yazılmış "*Moytura Savaşı, İki Bilge'nin Konuşması*" olarak bilinen kitapta tekrar ele alınmış ve önemli ölçüde detaylandırılmıştır. Bu mitosta geçen felaket betimlemeleri Hıristiyanlık inancındaki apokalipse benzetilebilir. Ayrıca Antik Çağ Yunan coğrafyacı ve filozof Strabon'un kayıtlarına benzer biçimde pagan Kelt rahipleri Druidler de bir gün ateş ve suyun dünya üzerinde tek başına hüküm süreceği kehanetini bildirmişlerdi (Chevalier ve Gheerbrant, 1996:33).

Görsel 2: William de Brailes, “Hayvanlar Nuh’un Gemisine Biniyor”, yaklaşık 1230’lu yıllar, Minyatür Resim Parşomen Üzerine Mürekkep, Boya ve Varak, 13,2 x 9,5 cm, The Walters Art Museum, Baltimore, MD.

(Kaynak: <https://art.thewalters.org/detail/8948/the-animals-enter-noahs-ark-genesis-613-716-2/> Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 28.10.2023)

İbrani tufan mitosu olarak Eski Ahit’teki Peygamber Nuh’un yaşadığı tufan öyküsü en yaygın katastrofik betimlemelerden biridir. Batı resim geleneğinde sıklıkla işlenen bu tufan öyküsü, Sümer, Babilonya ve Antik Yunan mitolojilerindeki felaket öyküleriyle kurgusal ve içerik açısından büyük bir benzerlik göstermektedir (Hooke, 2015:181- 184). Büyük Tufan betimlemelerinin ilk örnekleri Orta Çağ elyazması kitapların minyatür resimlemelerinde görülmektedir. İngiliz sanatçı William de Brailes’in yaklaşık 1230’lu yıllarda yaptığı düşünülen “Hayvanlar Nuh’un Gemisine Biniyor” adlı minyatürü ilk tufan betimlemelerindendir (Görsel 2). Paolo Uccello’nun fresk tekniğinde 1447-48 yılları arasında yaptığı “Tufan ve Suların Çekilmesi” adlı eserinde (Görsel 3) Nuh peygamber ve insanların tufan esnasında ve sonrasında yaşadıkları olaylar eşzamanlı bir biçimde betimlenmiştir.

Görsel 3: Paolo Uccello, “Tufan ve Suların Çekilmesi”, 1447-48, Fresk Duvar Resmi, 215 x 510 cm, Green Cloister, Santa Maria Novella, Floransa.

(Kaynak: <https://www.wga.hu/index1.html>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 11.02.2021)

2.DİNSEL VE ANTİ-ÜTOPIK SÖYLEMLER EKSENİNDE APOKALİPTİK BETİMLEMELER

Kadim uygarlıkların temel mitoslarındaki “evrenin, tanrıların ve insanın yaratılışı” içinde yer alan katastrofik ve eskatolojik felaket betimlemeleri hikayelerdeki olay örgüleri ile anlatılmış; semavi dinlerin yaygınlaşmasıyla beraber imgelem, vizyon anlatımları biçimini alarak kutsal metinlerde vahiy ve kehanet mucizesine dönüşmüştür. Hıristiyanlık ve İslam inancıyla kıyaslandığında eski tarım toplumlarındaki birçok paganik din, metafizik sorunlara ve ölüm sonrası yaşama dair konular üzerinde detaylı bilgiler sunmamaktadır, bunun yerine tarım üretimini arttırmak gibi gündelik yaşantının sorunlarıyla ilgili durumlara odaklandıkları görülür.

Eski Ahit’te tanrı, ölümden sonra cezalandırmaktan veya ödüllendirmekten bahsetmez, bildirdiği buyruklara ve yasaklara İsrailoğullarının uyup yerine getirdikleri sürece dünyevi yaşantılarını kolaylaştırıp zorlaştırmayacağıyla ilgili sözler söylemiştir (Harari, 2016: 60). Eski Ahit’teki *Yasa’nın Tekrarı* (Deuteronomi) kitabının 11. Bölümünde 13-17. ayetlerinde Hz. Musa İsrailoğullarına şu sözleri tebliğ etmiştir: “Size bildirdiğim buyruklara iyice kulak verirsiniz ülkenize ilk ve son yağmuru vaktinde yağdıracağım. Öyle ki tahılınızı, yeni şarabınızı, zeytin yağınızı

toplayasınız. Tarlalarda hayvanlarınız için ot sağlayacağım, siz de iyi doycaksınız. Sakın ayartılıp yoldan çıkmayınız; başka ilahlara tapmayınız, önlerinde eğilmeyiniz! Öyle ki Rab size öfkelenmesin; yağmur yağmasın, toprak ürün vermesin diye gökleri kapamasın; size vereceği verimli ülkede çabucak yok olmayasınız.” Eski Yahudi geleneği olan apokaliptik metinler M.Ö. 3 ile M.S. 1 yılları arasında yoğunlaştığı görülür. Bu metinlerin ana konusu dünyanın ve insanlığın sonunun yaklaşmakta olduğudur. Çok yakında gerçekleşmesi beklenen bu sürece ya Tanrı'nın kendisi müdahale edecek ve evrensel barışı getirecek ya da seçtiği kişi, Davut'un oğlu Mesih bu görevi yerine getirecekti. Apokaliptik beklentilerin en önemli unsuru olan Mesih karakteri kıyamet betimlemelerinde sahneye hâkim bir figürdür. Daha sonraki metinlerde İsa'nın kendisi de Mesih figürü olarak dönüştüğü görülür (Batuk, 2008: 6). Yahudi kıyamet düşüncesinin zirvede olduğu dönemde İsa, Vaftizci Yahya'nın tutuklanmasından sonra öğretilerini Celile'de yaymaya başlamıştı. Bu dönemde “*Ethiopic Book of Enoch*,” “*The Book of Jubiles*,” “*Testaments of XII Patriarks*,” “*The Book of the Secrets of Enoch*,” “*The Book of Solomon*” ve “*Sibylline Oracles*” gibi kitaplar yazılmıştır. Esseniler gibi bazı gruplar ve Yuhanna gibi şahsiyetler dünyanın sonunun yakın olduğuna inanıyordu. Bu dönemdeki apokaliptik inançlar, bir Mesih krallığının ya da Mesih'in başlatacağı ilahi bir krallığın kurulması yoluyla Tanrı'nın tarihe müdahalesine odaklanmıştır (Batuk, 2008:7).

Dünyanın sonsuz bir döngüyle devam edip yok olmayacağı inancı kadim uygarlıkların dinlerin söylencelerinde ve Eski Ahit'te yerleşmiş bir kalıp olmasına karşın; dini ve siyasi otoriteler, dünyanın bir kıyamet felaketiyle nihai bir sona ulaşmış ölüm sonrası durumun gerçek olduğu fikrini kitleler üzerinde dinsel, toplumsal ve siyasi bir baskı oluşturma aracı olarak kullandılar. Böylelikle, kutsal kitaplardaki metafor ve sembollerle iç içe geçmiş katastrofik metinleri mutlak doğruluğu olan apokaliptik vizyonlar olarak tanımlamışlardır. Bununla birlikte kutsal metinlerdeki apokaliptik vizyonlar eskatolojik literatürün temelini de oluşturmuştur.

Görsel 4: Giotto, “Son Yargı Günü”, 1304-05, Fresk Duvar Resmi, 10 x 8,4 m, Arena Sapel, Padua.

(Kaynak: <https://www.artbible.info/art/large/398.html> Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 29.10.2023)

Hıristiyanlık dini, kıyamete dayalı bir inanç sistemi olduğundan, bütün meselenin özü ölüm ve yeniden diriliş yoluyla insanlığın kurtuluşu üzerine oturmaktaydı. Dinin özünde ahiretin olumlu ve olumsuz yanları büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Hıristiyanlığın ilk birkaç yüzyılındaki apokaliptik yazın “*Son Yargı Günü*” (Görsel 4 ve Görsel 5) ve sonrasındaki ahirete dair sahneleri işlemiştir. Bu anlatılar ya havarilere, azizlere ve Eski Ahit figürlerine atfedildi ya da kahramanları onlar olmuş ve otantik oldukları iddia edilmiştir. Apokalips metinleri arasında yer alan “*Petrus’un Apokalipsisi*” 2. yüzyılın ortalarına aittir. Pavlus’un Apokalipsisi dönemin apokaliptik anlatıları içinde iyi ve ayrıntılı yazımıyla en çok bilinen metindir ki bütün Avrupa dillerinde çevirisi dışında, Asur, Kıpti ve Habeş dillerinde de elyazması kopyaları da bulunmaktadır. Bununla birlikte ilk metinlerden biri olan “*Bakire Meryem’in Apokalipsisi*” Orta Çağ’da Bakire Meryem kültü için önemli kaynak olmuştur. Bazılarının artık yalnızca parçaları kalmış olan diğer apokalipsiler ise Thomas, Tsefenya, Baruh, Gorgorius, Ezra, İsak, Pakomius ve İlyas gibi azizlere atfedilmektedir (Turner, 2004: 106-107).

Görsel 5: Hieronymus Bosch, "Son Yargı Günü", 1447-48, Ahşap Panel Üzerine Yağlıboya, 164 x 127 cm orta panel, Güzel Sanatlar Akademisi, Viyana.

(Kaynak: Lintfert, 2003: 85)

Dinsel açıdan apokaliptik metinlere kavramsal bir çerçeve sağlamış olan ve Yeni Ahit'e son anda alınıp kabul edilmesi de İncil yazarı Aziz Yuhanna'ya yapılan bir atıf hatasıyla gerçekleşen *Apokalips / Vahiy Kitabı* bölümü, en yaygın simgesel eskatolojik metindir. Daha sonraki apokaliptik görüşlerin temelini oluşturan Yeni Ahit'teki bu bölümün yazarına, İncil'ci Aziz Yuhanna'dan ayırt etmek için Patmoslu Yuhanna ismi verilmiştir (Turner, 2004: 77-79). Her ne kadar Vahiy Kitabı, Patmoslu Yuhanna tarafından yazıldığı söylene de Kilise otoritelerinin geleneksel kabulüne göre Yeni Ahit'teki dördüncü İncil ile kendisine atfedilen üç mektubun da yazarı olan havari Aziz Yuhanna tarafından yazıldığı düşünülmektedir (Adam, 2001: 119). Orta Çağ'dan başlayarak her dönemde Vahiy kitabının çok sayıda dikkate değer tasviri duvar mozaikleri, fresk, minyatür, resim ve baskı resim biçimlerinde resmedilmiştir. 6. yüzyılda Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'nde bulunan Tanrı Kuzusu mozaiklerinden, 9. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Avrupa'daki tezhipli el yazmalarında bulunan canlı canavar ve ejderha tasvirlerine kadar, Vahiy olaylarını tasvir eden görüntüler Orta Çağ boyunca dini sanat eserlerinde ve el yazmalarında yaygın olarak görülmektedir (Carey, 1999; O'Hear ve O'Hear, 2015). Apokalips / Vahiy Kitabı, ilk yüzyılın ikinci yarısında Roma idaresinde, özellikle de imparatora tapınmaya dayalı Pagan inanış kültürüne karşı protesto olarak yazıldığı düşünülmektedir. Dönemin imparatoru Domitianus kendisine daima "*dominus et deus- efendi ve tanrı*" diye hitap edilmesini isteyen zalim ve şatafat düşkünü biriydi. Vahiy'in kehanetleri şu an için o dönemki anlayışa göre çok tuhaf gelen bir metindir. Çünkü, Eski Ahit'teki Daniel ve Hezekiel'in kitapları gibi, zorla kabul ettirilmeye çalışılan tiranlığa karşı yazılmış geleneksel Yahudi kıyamet edebiyatının devamı gibidir (Turner, 2004: 77-79).

Yahudi kıyamet anlatılarındaki sembolik dil ve imgeler Patmoslu Yuhanna'nın apokalipsindeki anlatıma kaynaklık etmiş olduğu söylenebilir. Hezekiel'e ait kıyamet apokalipsinde, Kudüs'ün düşüşünden on yıl önce Babilonya'da Kebar ırmağı yakınında Hezekiel'in gördüğü vizyon ve kehanet anlatılır (Tükel ve Yüzgüller, 2018: 68-69), Eski Ahit'in Hezekiel Kitabı 1:1-28. ayetlerinde kısaca şu ifadeler geçmektedir: "*Ve baktım, ve işte şimalden vuran yeli, durmadan ateş saçan bulut geliyordu. Ve çevresinde parlıltı, ve ortasında, sanki ateş ortasında ışıldayan maden, ve onun ortasında dört canlı varlık benzeri çıktı. [...] ve her birinin dört yüzü [...] dört kanadı vardı [...] sağda dördünün aslan yüzü, ve solda dördünün öküz yüzü, dördünün de kartal yüzü vardı.*"

Görsel 6: Raffaello Sanzio da Urbino, "Hezekiel'in Vizyonu", 1518 civarı, Ahşap Panel Üzerine Yağlıboya, 41 x 30 cm, Palazzo Pitti, Floransa.

(Kaynak: <https://www.uffizi.it/en/artworks/ezekiel-raphael>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 14.02.2021)

Hezekiel'in apokalipsine benzer biçimde Dainel'in vizyon anlatısında Kral Belşassar ve ülkesi Babilonya'yı bekleyen büyük bir çöküşün kehanetleri anlatılır (Daniel 5:1-31). Batı resminde sıklıkla işlenmiş olan bu iki İbrani kıyamet anlatısı Raffaello Sanzio da Urbino'nun "Hezekiel'in Vizyonu" (Görsel 6) ile John Martin'in "Belşassar'ın Ziyafeti" (Görsel 7) adlı resimlerinde tasvir edilmiştir. Bununla beraber, Hıristiyanlık ve İslam inançlarına da geçmiş olan İbrani kıyamet anlatılarına örnek olarak, Eski Ahit'in Tekvin bölümündeki Sodom ve Gomorra şehirlerinin yok edilmesi ve Lut'un kurtuluşu öyküsü de örnek olarak gösterilebilir. Yehovacı anlatıma göre, bu şehirlerdeki söz konusu yıkım gökten bir ateş ve kükürt yağmuru ile geldi. Tanrının Büyük Tufan'daki öfkesine benzer biçimde, insanların yapmış oldukları kötülükler ve sapkınlıklar Sodom ve Gomorra kentlerin yok edilmesinin sebebidir. Lut, yıkımdan Hz. İbrahim'in Rabbe (Yehova) ricası ve yalvarması üzerine kurtarılır. Kendisinin kurtarılmasını sağlamakla görevli melekler, Lut'a felakete uğramış şehirlere geri dönüp bakmamalarını buyururlar; ki bu emre uymayan Lut'un karısı geriye bakar ve tuzdan bir kaya parçasına dönüşür (Hooke, 2015: 190-191). "Yehova, Sodom ve Gomorra üzerine göklerden kükürt ve ateş yağdırdı. Yehova'dan gelen ateş, bu şehirleri, tüm o havzayı altüst etti; şehirlerin halkını da topraktaki bitkileri de yok etti. Bu arada, karısı Lût'un arkasında kalmıştı, geriye bakıyordu ve o tuzdan bir direk oldu" (Tekvin 19:24-26).

Görsel 7: John Martin, "Belşassar'ın Ziyafeti", 1820, Tuval Üzerine Yağlıboya, 80 x 120 cm, Yale Center for British Art, Connecticut.

(Kaynak: Boynudelik, 2018: 24)

Kuzey Avrupa Rönesans'ı ustalarından Joachim Patinir'in "*Sodom ve Gomorra'nın Yıkımı*" adlı eseri (Görsel 8) bu hikâyeyi betimlemektedir. Tarihsel ve mekânsal açıdan paralellikler bulunmamasına karşın Sodom ve Gomorra kentlerinin yaşadığı büyük yıkım öyküsünün benzerini 1. yüzyılda Antik Roma dönemi kentleri olan Herkulaneum, Stabie ve Pompeii yerleşimlerinde de yaşanmıştır. 18. yüzyılda başlayan arkeolojik kazılarla İtalya yarım adasındaki Vezüv yanardağının şiddetli volkanik faaliyetleri bu kentlerin yok olmasına sebep olmuştur. Bu tarihsel olay apokalips yazınının dinsel anlatımlarıyla zenginleştirilerek distopik söylemlerin yoğunlaştığı 18. ve 19. Yüzyıl sanatçıları arasında sıklıkla resmedilen bir konu olmuştur. Kıyamet ve yıkım konularıyla bilinen John Martin ve William Marlow gibi sanatçılar tarafından Pompeii ve Herkulaneum felaketi resmedilmiştir. (Görsel 9 ve Görsel 10)

Görsel 8: Joachim Patinir, "Sodom ve Gomorra'nın Yıkımı", 1520 civarı, Ahşap Panel Üzerine Yağlıboya, 23 x 29,5 cm, Museum Boijmans van Beuningen, Rotterdam.

(Kaynak: <https://www.boijmans.nl/collectie/kunstwerken/3593/landschap-met-de-brand-van-sodom-en-gomorra>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 14.02.2021)

Görsel 9: William Marlow, "Gece Patlayan Vezüv", 1768, Tuval Üzerine Yağlıboya, 91,5 x 127 cm, Denver Sanat Müzesi Berger Koleksiyonu, Denver.

(Kaynak: <https://www.denverartmuseum.org/en/object/2019.17>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 18.02.2021)

Görsel 10: John Martin, "Pompeii ve Herkulaneum'un Yıkımı", 1822 civarı, Tuval Üzerine Yağlıboya, 161,6 x 253 cm, Tate, Londra.

(Kaynak: <https://www.tate.org.uk/art/artworks/martin-the-destruction-of-pompeii-and-herculaneum-n00793>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 18.02.2021)

İbrani kıyamet edebiyatındaki kaynaklara olan benzerliğiyle Patmoslu Yuhanna'nın Apokalips'inde betimlenen aşırı dramatik çatışma, evrensel iyi ve kötü güçler arasındadır; kötü olarak büyük ve yedi başlı kızıl ejderhayla simgelenen Roma İmparatorluğu tarif edilir. Anlatıda, ateşe verilmiş yeryüzü, tuzlu ve tatlı suların zehirlenmesi, volkanik patlamalar, korkunç çekirgelerin ve atların musibetleri, büyük insan katliamları ve büyük depremlerle gelen kıyamet betimlenir (Turner, 2004: 77-79). Apokalips bölümü, günümüz korku ve bilim kurgu film türlerindeki fantastik öğelerle benzerlik göstermektedir (Oktaç, 2004: 87). *"Ve altıncı mührü açtığı zaman gördüm ve büyük zelzele oldu ve güneş kıldan çul gibi siyah oldu ve bütün ay kan gibi oldu ve göğün yıldızları, incir ağacı büyük yel tarafından sarsıldığında ham incirleri attığı gibi, yer üzerine düştüler. Ve gök, dürülmekte olan tomar gibi geri çekildi ve her bir dağ ve ada yerlerinden kaldırıldılar (Vahiy 6:12-14)"*. Apokalips anlatısında melekler, canavarlar, türlü felaket ve musibetler metaforik ve simgesel motiflerle betimlenmiştir. Bu betimlemelerde en bilindik figürler *"Apokalips'in Dört Atlısı"*dır. Apokalips'in Atlıları *"Açlık, Hastalık, Savaş ve Ölüm"*ü temsil etmektedir ve günahkarları cezalandırmak üzere insanlığın üzerine büyük bir yıkım sağlamak üzere gönderilmişlerdir (Oktaç, 2004: 87).

Görsel 11: Bounamico Buffalmacco, , "Ölümün Zaferi", 1335-36, Fresk Duvar Resmi, 5,64 x 14,97 m, Pisa, Camposanto Monumentale, Toskana.

(Kaynak: <https://www.finestresullarte.info/en/works-and-artists/the-triumph-of-death-bonamico-buffalmacco-s-masterpiece-in-the-pisa-cemetery>, Ekran Görüntüsü, ErişimTarihi:08.11.2023)

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla baş gösteren güçlü devlet otoritesi boşluğu sebebiyle, yüzyıllarca süren istikrarsızlık ortamı siyasal ve ekonomik çöküntü duygusu Orta Çağ Avrupası'ndaki toplumlar üzerinde geleceğe dair belirsizlik ve yok oluş korkusunu besliyordu. Bununla birlikte, 10. yüzyıldan 17. yüzyılın sonuna kadar yaşanan deprem, sel taşkınları gibi doğal felaketler; kuyruklu yıldız, kızılbaşan ay görünümü gibi astronomik olaylar ya da salgın hastalık ve kıtlıkların Eski ve Yeni Ahit'teki *"Apokalips"* öykülerindeki kehanetlerle örtüştüğünü düşünen Ortodoks , Katolik ve Protestan kiliselerinin otoriteleri tarafından, yakın bir kıyametin geldiği söylenip, bu alametlerle ilişkilendirdikleri İslam ve Türk devletlerinin siyasal ve askeri eylemlerinin Avrupa'daki devletleri ve halkı topyekûn yok edeceği korkusu propaganda şeklinde yayılmaktaydı. Aynı zamanda, bu kıyamet korkusu kilise ve iktidar odakları için kitleler üzerinde dinsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik bir kontrol gücü sağlıyordu (Coşan, 2012). Özellikle 14. yüzyılda Avrupa kıtasında Kara Ölüm ve Büyük Kıtlık'ın yarattığı ekonomik çöküş ve milyonlarca insanın ölümü (Boroda, 2008), Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardan başlayarak Avrupa içlerine kadar ilerlemesinin yarattığı korku ve 15. yüzyılda Ortodoks Kilisesinin merkezinin ve Doğu Roma İmparatorluğunun başkentinin Türkler tarafından fethi kıyamet algısını güçlendirmiştir (Şahin, 2010). Bu bağlamda o dönemin apokaliptik korkularını yansıtan imgelere örnek olarak Bounamico Buffalmacco'nun 1335-36 yılları arasında yaptığı *"Ölümün Zaferi"* (Görsel 11) adlı freski, Pieter Brueghel'in *"Ölümün Zaferi"* adlı yağlıboya resmi ve Jean Le Tavernier'den sonra 1455 yılında yapıldığı düşünülen *"Konstantinopolis'in Kuşatılması"* (Görsel 12) adlı minyatür resim gösterilebilir. 15. yüzyılda Avrupa'daki toplumları saran kıyamet korkusunu en iyi betimleyen çalışma, Albrecht Dürer'in 1497 ve 1498 yılları arasında yaptığı ağaç gravür baskı resimleridir. Patmoslu Yuhanna'nın Apokalips'indeki tüm anlatımlar, Almanca ve Latince edisyonlarıyla birlikte metin ve görseller halinde onbeş baskı resimden oluşmaktadır. Vahiy Kitabı'nın en bilindik betimlemesi olan ağaç gravür resim *"Apokalips'in Dört Atlısı"*dır (Görsel 13) (Stokstad, 1999: 733). Kıta Avrupası'nda 1500 yılına ramak kalmışken pek çok insan dünyanın sonunun yaklaştığına inanmaktaydı, bundan dolayı kıyamet gününe ilişkin resimler gündemde çok sık yer almaktaydı. Yeni Ahit'te (Vahiy 6:1-8) İsa Mesih'in elinde tuttuğu Kutsal Kitap'ın ilk dört mührü kırıldıktan sonra dört atlinin ortaya çıkacağı yazar. Atlıların kimliği sahnenin betimlenme şekline göre değişir: Dürer'in

kompozisyonunda elinde yay tutan figür, salgın hastalık vebayı; kılıcını havaya kaldıran figür, savaşı; boş teraziyle at süren figür, kıtlığı; insanları cehennemin pençesine sürükleyen figür ise ölümü simgeler. Bu sembolik anlatımdaki apokalips figürlerini tanımlayan esas kaynak olarak Eski Ahit'teki Zekeriya (6:1-7) kısmındaki her birinin farklı renkte olan atların çektiği ve "göğün dört ruhu" olarak tanımlanan dört savaş arabasının geleceğini haber veren kehanet olduğu da söylenebilir (Zaczek, 2012: 187).

Görsel 12: Jean Le Tavernier sonrası "Konstantinopolis'in Kuşatılması", 1455, Minyatür Resim, 39,4 x 28,3 cm, National Library, Paris.

(Kaynak: <https://www.superstock.com/asset/turkish-siege-constantinople-gothic-art-miniature-painting-france-le-de/4435-9357>, Ekran Görüntüsü, ErişimTarihi:08.11.2023)

Görsel 13: Albrecht Dürer, "Apokalips'in Dört Atlısı", 1497-1498, Ağaç Gravür, 39,4 x 28,3 cm, Metropolitan Sanat Müzesi, New York.

(Kaynak: Stokstad, 1999: 733)

Aynı konuyu Arnold Böcklin, "Savaş" (Görsel 14) adlı eserinde farklı bir açıyla yeniden yorumlamıştır. Bu eserde Dürer'in Apokalips betimlemesindeki figürlerden biri kadın figürüne dönüşmüş ve kompozisyonda dört at yerine üç at resmedilmiştir. Böcklin'in yapıtında, ufuk çizgisine doğru büyük bir yangınla harap hale gelmiş bir şehrin boş sokakları üzerinde uğursuzluk ve yıkım getiren atlılar çılginca dörtnala gökyüzünde yarışmaktadır. "Savaş"ı temsil eden figür, başındaki parlak çelik miğferin altında sinsi ve korkunç bakışıyla grubun ortasında kır bir ata binmiş ve kükürt sarısı cüppesiyle "Veba" tarafından neredeyse gizlenmiş durumdadır. "Veba", kılıcı omzunda ve başında

yılanlarla yaralanmış halde görünmekte; kel kafasında taşıdığı defne yapraklarından yapılmış tacı ile “Ölüm”, atının eyerinde yazılı Eski Yunanca “yenilmez” anlamına gelen “Aleptos” Αλέπτος kelimesinden türetilmiş “ALEP” sözcüğünü doğrularcasına zaferinden kuşku duymaksızın muzaffer bir eda içinde “Savaş”, “Veba” ve “Öfke” nin yanında atını sürmektedir. Resmin üst kısmında ise, iki elinde tuttuğu meşalelerle “Öfke”, terk edilmiş şehrin üzerine ateş kismaktadır. Panik içinde gözleri fal taşı gibi açılmış ve burun deliklerinden alevler soluyan atlar, sırtlarında taşıdıkları dehşet ve yıkımı şehrin üzerine yaymaktadırlar (Biedermann, 2018).

Görsel 14: Arnold Böcklin, “Savaş”, 1896, İhlamur ağacı panel üzerine yağlıboya, 100 x 69,5 cm, Galerie Neue Meister Staatliche Kunstsammlungen, Dresden.

(Kaynak: Biedermann, 2018: <https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/240135> Ekran Görüntüsü, ErişimTarihi:18.02.2021)

Üç kutsal kitapta yer alan apokalips / kıyamet tasvirleri, içinde yaşanan toplumun nerdeyse elle tutulur duruma gelmiş kriz ve bunalım dönemlerine denk gelmiştir (Oktay, 2004: 89). Aydınlanma çağıyla birlikte hayatı ve olayları rasyonel bir bakış açısıyla yorumlamak dinsel dogmaları zayıflatmış ve insanları seküler bir dünya görüşüne sahip olmaya itmıştır. Böylelikle kıyamet olgusu siyasal ve bilimsel normlarla değerlendirilme eğilimine dönüşmüştür. Toplum içinde dinsel bakış devam etmekle birlikte salt dini otoritelerin bakış açısıyla oluşturulan apokalips doktrinler tek taraflı yorumlanmamıştır. 18. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıl boyunca yaşanan siyasal, ekonomik ve bilimsel gelişmeler -olumlu birtakım kazanımlar sağlamasına karşın- insanların yaşamlarına dair öngöremedikleri belirsiz ve istikrarsız bir ortam yaratmıştır. Bu belirsizlik ve istikrarsızlık ortamı 19. yüzyıl Napolyon Savaşları’ndan 2000’li yılların başlarına kadar Avrupa’da ve dünyada, kutsal kitap anlatılarındaki kıyamet felaketlerini aratmayacak şekilde, kitlesel katliamların olduğu savaşları yaşatmıştır. Dinsel apokalips anlatılarındaki cennet ve cehennem imgelemlerinin yerini bizatihi yaşanan dünyada ütopyik ve distopik bağlamda kıyamet ve kıyamet sonrası anlayışa dönüştürmüştür.

Her çağın savaş, doğal afet veya salgın deneyimlerinden elde edilen kendine özgü kıyamet yorumu vardır. Bilim ve teknolojiye üst seviye ilerlemelere rağmen, hala birçok insan tarafından bazı yönlerden mahşer gününün bir gün geleceği beklenilmekte ve dünya üzerinde fani bir zaman diliminde yaşanıldığı düşünülmektedir (Milne, 2011: 53-59). Albrecht Dürer’in apokalips baskı resim serisi ile başlayan ve John Martin’de ana bir tema olan kıyamet tasvirleri geleneği, 20. yüzyıl çağdaş sanat yapıtlarında dinsel bağlamın ötesinde distopyacı çerçevede ekolojik, bilimsel, toplumsal ve siyasal bir söylem etrafında betimlemelere dönüşmüştür. John Martin’in Ahit’teki yıkıma dair destansı düşlemleri ve uçsuz bucaksız manzara resimleri hem kendi zamanında hem de bizim zamanımızdaki izleyiciler üzerinde büyük etkisi olan hayali bir duygu yelpazesini ve derinliğini ortaya koymaktadır. John Martin kendi döneminin popüler bir ressamı olmanın ötesinde, 19. yüzyılın başlarında “Ulvi ve Yücelik” kavramıyla ilişkili düşsel manzara resminin en önemli savunucularından biri olmuştur. Edmund Burke tarafından yazılmış “*Philosophical Inquiry into the Origins of our Ideas of the Sublime and Beautiful*” (1757) [Yüce ve Güzel

Fikirlerimizin Kökenlerine Yönelik Felsefi Araştırma] adlı kitapta etkili bir şekilde tanımlandığı gibi, ulvi / yüce olgusu doğal güzelliğin basit kavrayışlarının ötesine geçerek ve öylesine şaşırtıcı derecede, şiddete veya gizeme sahip sahneleri kuşatmıştır ki; huşu ve şaşkınlık, dehşet ve sevinç gibi çelişkili tepkilere ilham vermiştir (Milne, 2011: 53-59).

Thomas R. Malthus'un "Essay on the Principle of Population as it Affects the Future Improvement of Society" (1798) [Toplumun Gelecekteki İlerlemesini Etkileyen Nüfus İlkeleri Üzerine Bir Deneme] adlı kitabında gelecekteki ütopyacı bir devletin kusursuz politik yapısıyla ilgili argümanların anlamsız olduğu ileri sürülür. Evrensel huzur ve refahın tüm yönleriyle fütüristtik açıdan gerçekleşebilmesi ekolojik yönden imkansızdır. Malthus dünya nüfusunun katlanarak artmasına karşın gıda tedarikinin aritmetik olarak artabileceğini belirtmiştir. Malthus, bu dengesiz sürecin sonucu olarak insan topluluklarının savaş, kıtlık ve hastalıklar sebebiyle nüfusunun azalmaya başlamasının kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır. Bu yıkıcı olgularla şekillenen nüfus politikası önceleri apokaliptik söylemin ikonik figürleri olan "Mahşerin Atlıları" adıyla anılsa da daha sonraları "Malthusçu Denetim" olarak yeniden adlandırılmıştır (Stableford, 2017: 361). Aydınlanma çağıının pozitifist düşüncesinde insanın doğa ve yazgısını kontrol edebilecek güçte bir varlık olmasına karşıt olarak Romantizm ile başlayan doğanın yüceliği ve ölüm karşısında bireyin çaresiz yalnızlığı nevrotik bir bunalımı yaygınlaştırarak toplumu topyekûn bir karamsarlığa sürüklemiştir. Özellikle 19. yüzyıl ortalarından ve 20. yüzyılın başlarından itibaren yazarlar tarafından Sanayi Devrimi'nin birey ve toplum üzerindeki etkileri, apokalips kavramı bağlamında fantastik ve bilim-kurgu tarzında edebiyat eserlerinde distopik yaklaşımlarla ele alınmaya başlanmıştır. Bu yazarların eserlerinde genel hatlarıyla Sanayi Devrimi'nin ve siyasi çalkantıların yarattığı etkilerin sonucu olarak geleneksel toplumsal yapılarda var olan yaşam biçimlerinde işlerin nerede ters gitmeye başladığı ve dünya üzerinde hayal edilen cennet vizyonunun ne zaman cehennem öngörüsüne dönüştüğüne dair cevaplar arandığı görülür. "Birçok anlatıda Viktorya döneminin umutlu ve bir düşü andıran iyimserlik halinden H. G. Wells'in kafa karışıklığı çağı diye tabir ettiği bir döneme, oradan da kısa sürede Birinci Dünya Savaşı'nın grotesk katliamıyla güçlü bir şekilde sembolize edilen kâbus gibi yirminci yüzyıla geçilir. Akıl ve bilimin ilerleyişine önem verilen Aydınlanma iyimserliğinin yerine, insanlığın sınır tanımaz yeni tahripkâr kuvvetleri dizginlemekten aciz olduğu duygusu gelmiştir" (Claeys, 2017: 155).

H. G. Wells'in 19. yüzyıl edebiyatında bir tür olarak ortaya koyduğu distopyacı söylemin öncülüğünde 20. yüzyılın toplumsal ve siyasal görüntüsü, "George Orwell ve Anthony Burgess gibi yazarları insanlığın karanlık geleceğiyle ilgili korkularını ifade etmeye itmiştir. Anthony Burgess bu tip bir toplumu, yok oluşun eşliğinde olarak betimler. Bu betimlemelerde, otoritenin merhametine bağımlı baş karakterin cesareti kırılmıştır. Özgür iradesinden ve tercihlerinden mahrum bırakılmış olan birey, çöküş ve yıkıma razı gelerek bu yaşam biçimiyle var olmak zorundadır. Distopik edebiyat genelde şiddet, cinsel ahlaksızlık ve uyuşturucu kullanımı gibi eylemlerle yansıtılan toplumsal çöküşten bahseder" (Dima-Laza, 2017: 257). 19. yüzyıl düşünce ve edebiyat kültüründen ödünç alınan dekadans olgusuyla birlikte, distopyacı apokalips anlatılarda 20. yüzyılda yaşanan hızlı dönüşüm ve değişimlerin belirsiz bir geleceği ortaya koymasıyla tüm toplumu yozlaşmış çöküntü bir yapıya ittiği görüşü hâkim olmuştur. Teknolojinin ve Pozitifizm'in zafer çağı aynı zamanda dekadans düşüncenin de zaferiydi. "Paul Verlaine, "Yorgunluk" adlı şiirinde kendi çağını tıpkı Roma ve Bizans'ın çöküşüne benzetiyordu: *Söylenebilecek her şey söylenmiş, tüm zevkler denenmiş, tortusuna kadar içilmişti ve hastalıklı bir medeniyetin durduramayacağı çevremizde saklanmış barbar kavim ufukta görünmüştü*" (Eco, 2009: 350). Modernite, teknolojik yeniliklerle insanlığa kaybedilmiş cennetimsi bir refah toplumu yaşantısını vaat etmiş olsa da toplumsal katmanlarda birikmiş olan dekadans buhran, ekonomik ve siyasal alt üst oluşlar iki büyük savaşı tetiklemiş, ulaşılmak istenen ütopyayı yıkmıştır. Böylelikle, distopik söylemlerle birlikte ütopyacı hayalin gerçekleşme ihtimali daha öncesinde sorgulanmaya başlanmıştır. "18. yüzyılın anti-ütopyalarında alaya alınan, ütopyacı ruhun ta kendisiydi; anti-ütopyaların tek amacı ütopyacı düş kurma ediminin yersizliğini, tutarsızlığını ve de bunların sonucunda toplumun sürüklenebileceği mahvoluşu ortaya çıkarmaktır" (Vieria, 2017: 21).

Modernlik öncesinde, taş ve ahşaplarla çevrelenmiş bir yeryüzünde, gelmekte olan felaket kısmen görünür ve bazı belirtiler gösterir; dünya yeryüzünden o kadar da ayrı tutulamaz. Açıklıklardan yeryüzü görünmeye devam eder. Aşınmalar, bozulmalar, çürümeler gibi belirtiler fark edilir. Oysa beton ve metal altında kaynaşan yeryüzünde saklı felaketlerle ilgili belirtiler hemen fark edilmez. Felaket, aniden ve aşırı biçimleriyle gelir. Yeryüzünün dünyayı yok edebileceği ölçüde muazzam bir felaket yüzünü gösterdiğinde, böyle bir dünyanın sakinleri hazırlıksız yakalanırlar. Modern felaketler,

yeryüzüne zırh gibi geçirilmiş metal ve beton sıvayı parçalayarak belirir ve bir distopya manzarası yüzeye çıkar (Taburoğlu, 2017: 47-48). Böylelikle beton ve çelik yapılarla örülü kent topografyaları cehennemvari yerlere dönüşür.

Modern kentlerin insan üzerinde yarattığı distopik ve kaotik duygu, edebiyat ve düşünce dünyası etkilendiği gibi avangart sanat akımları ve sanatçılar da etkilenmiştir. Dadaizm, Dışavurumculuk, [Yeni Nesnelcilik] ve Gerçeküstücülük gibi tarihsel avangart akımların apokaliptik yönelimlere sahip olduğu söylenebilir. Tarihsel avangart sanat akımları da tıpkı dinsel ve siyasal ayaklanmalar gibi, kıyamet ve kurtuluş imgelerini sahiplenmiştir (Oktay, 2004: 93). Ludwig Maidner, Otto Dix, Max Beckman, Dali ve Picasso gibi tarihsel avangart sanatçıların yapıtlarında bu düşüncelerin göstergeleri görülmektedir. Ludwig Maidner, 1910 ve 1916 yılları arasında Almanya'nın toplumsal, ekonomik ve siyasal kültürel dönüşümünden ve karmaşanın yarattığı ortamdaki etkilenerek apokaliptik kavramıyla bağlantılı resimler yapmıştır. Maidner'in "Kıyamet Manzarası" (Görsel 15) büyük bir savaşın kıta Avrupası'ndan başlayarak neredeyse tüm dünyadaki insanlığın ve uygarlığın büyük bir yıkımını vurgulayan bir kehanet görüntüsüdür. İlginç olan kısım ise Apokaliptik, Dışavurumcu sanatçılar arasında onarıcı bir faaliyet "restoratif yıkım" ve yeni bir çağın doğuşunun işareti olarak görülmekteydi. Dışavurumcu yapıtlardaki apokaliptik imgeler, her sanatçının iletmeye çalıştığı dönüştürücü mesajın türünü belirleyen bir dizi kisveye bürünmüştür. Maidner, apokaliptik olgusunu ele alış yaklaşımıyla dünyevi yeryüzüne nasıl odaklandığını göstermektedir. Maidner, Kıyamet Manzarası'nda şehrin yok olmaya başladığı andaki kıyameti betimleyerek apokaliptik kavramını resmin ana teması haline getirmektedir. Maidner'in Yeni Ahit'in sembolik anlatımlarından etkilendiği gibi, Nietzsche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ündeki kehanet önsezisiyle yok olacak yozlaşmış toplumdan doğacak olan yeni toplum söylemini ve üstinsan idealini de benimsediği söylenebilir. Kıyamet Manzarası'ndaki vurgulanan tema ile sanatçı, tanrısal müdahalenin gıyabında insanın yeryüzündeki yaşamını yeniden yorumlamıştır.

Görsel 15: Ludwig Maidner, "Kıyamet Manzarası", 1912, Tüval Üzerine Yağlıboya, 94 x 109 cm, Sotheby Müzayede Evi, New York.

(Kaynak: <https://www.sothebys.com/en/articles/german-expressionist-ludwig-meidners-prophetic-vision-of-a-world-at-war>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 18.09.2022)

Aynı zamanda, restoratif yıkım ve apokaliptik düşünce, erken nesil Dışavurumcu sanatçıların özlemini çektiği kültürün radikal dönüşümünü de sembolize etmekteydi (Cook, 2015). Bu radikal restoratif dönüşümü Giovanni Papini şu şekilde ifade etmekteydi: " [...]savaş tarım ve çağdaşlık için faydalıdır. Savaş alanları uzun yıllardır daha önceki yıllara göre daha çok kazanç getiriyor, üstelik de gübreye yatırım yapmaya gerek kalmadan. Alman askerlerinin düşüp öldükleri yerden Fransızlar ne şahane lahana yiyecek, gelecek yıl Galiçya'da ne olgun patatesler yetişecek! Keşif devriyelerinin açtıkları ateş ve havan toplarının yarattığı yıkım, eski evleri ve eski her şeyi yeryüzünden siliyor. Pis askerlerin aydınlattığı tüm bu pis köyler eskisinden daha temiz olarak yeniden yapılacak. [...] Barbarların zamanında yıkıntılar arasından yeni bir sanat doğdu; tamamen yıkımı getiren her savaş değişik bir sanat akımı yaratır. Eğer yaratma arzusu güçlüyse ve heyecan veriyorsa, ki bu her zaman böyledir, herkesin yıkımla bir şekilde yolları birleşecektir. Biz Savaşı seviyoruz. [...] Savaş korkunçtur – o kadar korkunç, o kadar yıkıcıdır, o kadar dehşetli, o kadar berbat, o kadar yıkıcıdır ki tüm eril kalplerimizle savaşı sevmeliyiz" (Eco, 2009: 372). Bu restoratif dönüşüm hayali, dışavurumcu sanatçılara Dünya Savaşının patlak vermesiyle acı ve kederin gerçek yüzünü göstererek, büyük bir hayal kırıklığına dönüşmüştür. Bu hayal kırıklığını yaşayan sanatçılardan

George Grosz'a göre Dünya Savaşı Berlin ve büyük kentleri cehennem yerine çevirmişti. Kentler cinayet, fuhuş ve hırsızlık gibi adi suçların, kargaşanın hüküm sürdüğü kıyamet yerini andırıyordu. Bu durum karşısında Grosz: "Gördüklerim, insanlığın düştüğü hal karşısında dehşet ve nefret duymama yol açtı" diyerek, savaş alanları gibi kent yaşantısının da insanlar arasında sonu gelmeyen kaotik bir çatışma mekanına dönüştüğünü resimlerine yansıtmıştır (<https://www.e-skop.com/skopbulten/kaleydoskop-kent-cehennemi/3859>, Erişim Tarihi:1.11.2022).

Yıkımın yenilenme sürecine tezat bir şekilde, bireyin psikolojik çöküntüsü yönünde nesnel bir gerçeklikte ele alan Otto Dix, büyük bir savaşın en korkunç anlarına tanıklık ederek, "Savaş" (Görsel 16) adlı triptik resminde Birinci Dünya Savaşı'nın birey ve toplum üzerinde yaratmış olduğu kıyametvari yıkımı betimlemiş ve artık Kıyamet mekânları olarak görülen savaş alanlarının gerçekliğini apaçık ortaya koymuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası Weimar Dönemi Almanya'sında aşırı milliyetçiliğin ve militarist toplum geleneğinin yükselmeye başlamasının yarattığı toplumsal ve siyasal koşulları gören Otto Dix, 1932 yılında "Savaş" triptiğini Siper "The Trench" adlı resminin sansürlenmesine yanıt olarak ve daha sonrasında Nazi döneminde kayıp olacak yapıtın kompozisyon şemasını yeniden yapılandırıp Kuzey Avrupa Rönesansı'nın önemli temsilcilerinden Matthias Grunewalds'ın Isenheimer Altar resmine de göndermede bulunarak eleştirel bir bakış açısıyla yapmıştır (Mullen, 2015: 1-23). Dix savaşın yarattığı acı ve yıkımı şu şekilde eleştirel bir dille ifade etmiştir: "Genç biri olarak korkmuştum. Ancak cephede ilerledikçe korkunuz azalır. Düşmanla tam karşılaşma anında ise artık korkmazsınız. Yanımdakilerin saplanan mermiler nedeniyle birden düştüklerini ve öldüklerini gördüm. Bu deneyimi bizzat ben istedim. Meraklı biriyim. Her şeyi kendi gözlerimle görmek istedim ki gerçeği teyit edeyim. Fareler, dikenli teller, bombalar, çukurlar, cesetler, kanlar, gazlar, mermiler, makineli tüfekler, yangınlar, işte savaş bu. Şeytan işinden başka bir şey değil" (Öndin, 2014: 43).

Görsel 16: Otto Dix, "Savaş", 1929-1931, Triptik Tuval Üzerine Yağlıboya, 204 x 468 cm, Albertinum Staatliche Kunstsammlungen, Dresden.

(Kaynak: <https://albertinum.skd.museum/en/exhibitions/archive/der-rieg/>, Ekran Görüntüsü, ErişimTarihi:18.02.2021)

Görsel 17: Glenn Brown, "Salvador Dali'nin Trajik Dönüşümü (John Martin'den sonra)", 1998, Tuval Üzerine Yağlıboya, 222 x 323 cm, Londra.

(Kaynak: Brown, 2022: <https://glenn-brown.co.uk/artworks/62/>, Ekran Görüntüsü, ErişimTarihi:18.08.2022)

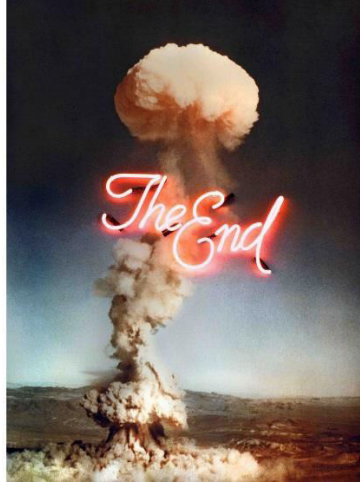
İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu yeni dünya düzeninde, soğuk savaşın psikolojik ve nükleer silahların yıkıcı potansiyeli altında tanımlanan apokalips / kıyamet olgusunun, postmodern dönemin sanat yapıtlarında ve distopik anlatılarda dünyanın büyük bir savaşla yıkılacağı üzerine kurgulandığı görülür. Bu yaklaşım Olivia Steele, Glenn Brown ve Gordon Cheung gibi sanatçıların yapıtlarında tema olarak ele alınmıştır. Glenn Brown, Rembrandt'tan John Martin'e, Howard Hodgkin'den ve Frank Auerbach'a kadar hem tarihi hem de hala yaşayan sanatçıların imgelerini temellük etmektedir. Brown ödünç aldığı sanatçıların imgelerini kendine has üslubuyla yeniden yorumlayarak hem tekinsiz katastrofik çöküşü betimlemekte hem de Aydınlanma Çağı'nın estetik anlayışı olan maddeselliğe bürünmüş yücelik duygusunu vurgulamaktadır. Bu duygunun, Brown'un anıtsal uzay manzaralarıyla beraber, John Martin'in yapıtının sahiplenilmesinde tam olarak ifade edildiği görülür. Brown'un "Salvador Dalí'nin Trajik Dönüşümü (John Martin'den sonra)" (Görsel 17) adlı yapıtı John Martin'in "Gazabın Büyük Günü" adlı resmini referans almaktadır. Salvador Dalí'nin Trajik Dönüşümü'nde orijinal imgesel resimdeki dünyanın sonu, garip bir şekilde düzeltilmiş bir versiyonu olarak sunulmuştur. Yapıtta acı çeken insanlar, çökmüş şehrin yıkıntıları silinmiş; onun yerini parlak, el değmemiş fütüristik mimari yapılar yer almıştır. Aynı şekilde, Gordon Cheung'un resimlerindeki kıyamet anlatısı, yeni Tanrı olarak küresel borsa ile bilgisayar tarafından üretilen teknolojik pop kültürü üzerine kurulmuştur. Glenn Brown'un çalışmalarına benzer şekilde Cheung'un çalışmalarında da bilim kurgu ve on dokuzuncu yüzyıl resimlerinden görüntüleri içeren destansı yapay manzaralar yer almaktadır. Cheung bir dizi görsel kaynaktan temin ettiği görüntüleri dijital ortamda yeniden düzenleyip kendine mal eder. Cheung'un "İmparatorluğun Seyri – Yıkım (Thomas Cole'dan sonra)" (Görsel 18) adlı eseri bu duruma örnek gösterilebilir. Onun sentetik ve parlak renklerle boyanmış çalışmaları, bir reklam görüntüsünün cüretkâr dolaysızlığı biçiminde, edebi ve metaforik dokusunun ötesinde bilgisayar tarafından üretilmiş geçmişken ve basit yücelik duygusunu içeren Romantik bir tavır sergiler (Milne, 2011: 53-59).

Görsel 18: Gordon Cheung, "İmparatorluğun Seyri – Yıkım (Thomas Cole'dan Sonra)", 2016, Tuval Üzerine Giclee Baskı,100,3 X 161,3 cm, Sanatçının Kendi Koleksiyonu, Londra.

(Kaynak: Cheung, 2022: <https://www.gordoncheung.com/exhibitions/23/works/artworks-612-gordon-cheung-the-course-of-empiredestruction-after-thomas-2016/>, Ekran Görüntüsü, ErişimTarihi:20.08.2022)

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında sosyalist ve milliyetçi-muhafazakâr ideolojik yapıdaki devletlerde baskı, şiddet ve totaliter anlayış, doğanın tahrip edilmesi ve teknolojideki baş döndürücü gelişmeler, nükleer silahların insanlığı ve uygarlığı yok etmeye yönelik şekilde kullanılması distopyacı anlatıların temel kaynakları olan kültürel ve siyasi durumlarıdır (Akkoyun,2016: 32). Sovyetler Birliğinin ekonomik ve siyasi açıdan çöküşünün sonucu olarak Berlin Duvarının yıkılmasıyla Soğuk Savaşın bitimine ve Amerika Birleşik Devletleri'yle Sovyetler Birliği arasında yapılan Nükleer Silahların Sınırlandırılması ile ilgili antlaşmalar yapıncaya kadar dünyadaki yok oluşun temel sebebinin nükleer bir savaşla olacağı düşüncesi yaygındı. Bu bağlamda Olivia Steele, ABD'nin Nevadave Bikini Adaları gibi yerlerde yapmış olduğu nükleer bomba denemelerinin fotoğraflarından yola çıkarak yapmış olduğu *Son "The End"* (Görsel 19) serisi çalışmaları nükleer kıyamet düşüncesine dayalıdır. Steele, Amerikan kültür endüstrisinin en önemli propaganda aracı olan Hollywood western ve aksiyon filmlerinin kapanış sahnelerine gönderme yapacak şekilde, bir çölün ortasında patlatılmış nükleer bombanın yarattığı muazzam korkutucu görüntüye sahip bir fotoğrafın üzerine neon harflerle *The End* yazarak kıyametle hayatın sonlanacağını vurgulamaktadır.

Görsel 19: Olivia Steele, "Son", 2012, Alüminyum Kompozit Üzerine Renkli Fotoğraf Baskı ve Neon Işık, 115x 90x12 cm, Sanatçının Kendi Koleksiyonu, Tennessee.

(Kaynak: Steele, 2017: http://www.oliviasteale.com/files/oliviasteale_book_monograph.pdf, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.11.2022)

1970'ler ve 20. Yüzyılın sonraki on yıllarında ekolojik kaygılar bilimkurgu edebiyatında ve fütüristik kurgusal anlatılarda önemli bir rol oynamıştır. 21. yüzyılın, uygarlığın geçici veya kalıcı bir biçimde çöküşüne sebebiyet verme ihtimali olan eşi benzeri görülmemiş ekolojik bir kriz çağı olacağı düşüncesi, toplumlar tarafından her ne kadar hafife alınmasına karşın tartışmalı bir biçimde *apokalips* kurguların değişmez bir konusu olmaya başlamıştır (Stableford, 2017: 380). Sanayi Devrimiyle başlayıp Küreselleşmenin yarattığı aşırı üretim ve tüketim ekonomisi dünya üzerinde biyo-çeşitliliğin azalmasına ve doğal kaynakları hızla tükenmesine neden olmuş, iklim üzerinde ve yerkürenin atmosferinde de onarılmaz hasarlar vermeye başlamıştır. Dini ve tarihsel metinlerde bir anda gerçekleşmesi düşünülen kıyamet, bilimsel açıdan kanıtlanan olgularla yıllarca süren bir gerçekliğe bürünmüştür.

SONUÇ

Paganik ve çok tanrılı inançların mitosların efsanelerinde, semavi dinlerin kutsal metinlerde; tanrısal varlık/ ların gücü, azameti ve yaratıcı potansiyelini vurgulamak için evrenin ve insanın yaratılışı ile ilgili söylemler bir başlangıç olarak anlatılır. Bu başlangıç öyküleriyle birlikte evrenin ve hayatın sonsuz bir döngüde fiziklen var olacağı tasavvur edilmekteydi. Kadim uygarlıkların inançlarında ve hatta Yahudilikte insanlığın topyekûn bir yok oluşuna dair anlatılar kısmen belirtilmiş olsa da dünyanın kesin bir yok oluşundan bahsedilmemektedir. Aynı şekilde bu metinlerde, dünyanın evrenin merkezinde olduğu anlayışı, tanrısal varlık/ lar ile insanların aynı mekân içinde yaşıyor oluşu, ölüm sonrası cennet ve cehennemle ilişkendirilmesi ile ilgili yargılardan dolayı kozmik bir kıyamet ile evrenin sonlanacağı fikri anlatılmamaktaydı. Sümer ve Babilonya mitoslarından başlayarak, eskatolojik literatürde tanrı veya tanrıların insanlarla ilgili hoşnutsuzluklarından kaynaklanan bir dizi felaketlerle uygarlıkların ve kavimlerin yok edildiği anlatılmıştır. Her ne kadar, dünyanın sonsuz bir döngüyle devam edip yok olmayacağı düşüncesi kadim uygarlıkların mitoslarında yerleşmiş bir kalıp olmasına karşın; özellikle Hıristiyanlık inancının yükselişe geçmesiyle, dünyanın bir kıyamet felaketiyle nihai bir sona ulaşip ölüm sonrası durumun gerçek olduğu fikrini kitleler üzerinde dinsel, toplumsal ve siyasi bir baskı oluşturma aracı olarak kullanılmıştır. Böylelikle hem Hıristiyanlık hem de İslam dininin kutsal kitaplarında metafor ve sembollerle iç içe geçmiş katastrofik metinler mutlak doğruluğu olan apokaliptik vizyonlar olarak sunulmaktadır. Bununla birlikte üç semavi dinin kutsal metinlerindeki apokaliptik vizyonlar bilim kurgusal eskatolojik literatürün temelini de oluşturmuştur.

Batı sanatında apokalips betimlemeleri milenyum döngülerinde, siyasal ve toplumsal kargaşaların yoğun olduğu dönemlerde tanrının cezalandırıcı kehanet işaretleri olarak görülmüştür. Bu dönemlerde sanatçılar tarafından Eski Ahit'teki metinlere ve Yeni Ahit'te azizlerin apokalips vizyonlarına gönderme yapılarak kıyamet anlatıları ele alınmıştır. Kıyamet ve Büyük Tufan tasvirlerinin ilk örnekleri 13. Yüzyıl kitap ve duvar resimlerinde görülmektedir. Rönesans ve Reform döneminde Kıta Avrupa'sında yaşanan siyasal, askeri ve dinsel çatışmalar

toplumlarda huzursuzluğu tetiklemiş, özellikle Kuzey Avrupalı sanatçılar arasında apokalips tasvirler resmedilmeye başlanmıştır. 18. ve 19. yüzyılda yaşanan toplumsal, siyasi ve ekonomik gelişmeler, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin yarattığı radikal dönüşümler Avrupa'da ve dünyada yerleşik ve geleneksel tüm yapıları sarsmış, ön görülemez gelecek karşısında toplumun güvenle sığınacağı kurumlar çökmeye başlamıştı. Bu güvensizlik ortamı içinde yıllarca süren büyük savaşlar, salgın hastalıklar ve açlık gibi felaketler apokalips kehanetlerindeki bir kıyametin yaşanmaya başladığı inancının yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Özellikle yaşanan gerçekliklerle paralellikler kurularak Kuzey Avrupalı ve Britanyalı sanatçılar arasında Apokalips betimlemeleri geçmişe göndermeler yapılarak ele alınmıştır. Her çağın savaş, doğal afet veya salgın deneyimlerinden elde edilen kendine özgü kıyamet yorumu olmuştur. Modernite ile birlikte sekülerizmin baskın bir yaşam biçimine dönüşmesinin sonucu olarak; dinsel apokalips anlatılarındaki kıyamet imgelemelerinin yerini bizatihi yaşanan dünyada ütopyik ve distopik bağlamda kıyamet ve kıyamet sonrası siyasal içerikli totaliter bir anlayış almıştır. 1. ve 2. Dünya Savaşı deneyimleri arasında ve teknolojinin yıkıcı gücü karşısında kıyamet olgusu, bir kısım avangart sanatçılar için restoratif yıkımın olumlu yönlerine odaklanırken, bir kısım sanatçılar için insanlığın cinnet haline gelişi olarak algılanmaktaydı. 19. yüzyıldan başlayarak, 20. yüzyılın ilk yarısında distopik söylemlerdeki apokalips olgusu, edebi metinlerde bireyin yabancılaşması, katı disiplinli otoriter siyasi yapı içinde karanlık ve nefes alınamaz cehennem gibi bir yaşama mahkûm edilmesi olarak tasvir edilmiş; militarist toplum içinde nihai son olarak nükleer bir savaşın yarattığı ortama adapte olma mücadelesi şeklinde betimlenmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru hızlı nüfus artışı, iklim krizi, doğal kaynakların yetersizliği ve canlı türlerinin hızla yok oluşu, geçmişteki apokalips vizyonlarının kurgusal ve metaforik anlatısının yerini bizatihi yaşanan ve hissedilen bir gerçeklik olarak görülmesine sebep olmuştur. Bu yok oluş sürecine dair savaşlar, salgın hastalıklar kadar doğal dengenin bozulmasının da önemli bir katkısı olacağı düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştır.

Sonuç olarak Batı sanatında kıyamet tasvirleri geçmişteki büyük felaketlere atıfta bulunan dini vizyonlara dayanmaktaydı. Bununla beraber, 13. yüzyıldan başlayarak resim sanatında Kilise doktrinlerine göre dinsel ikonografik simgelerle siyasi bir baskılama aracı olarak ele alınmıştı. Ancak günümüz toplumunda bu temsiller, modern dünyanın sosyolojik, politik, psikolojik ve ekolojik açıdan yıkımını sembolize eden distopik söylemlere dönüşmüştür. Bu dönüşüm, 19. ve 20. yüzyıl boyunca sürekli tanık olunan büyük ölçekli savaşlara ve sanayileşmenin doğa üzerindeki yıkıcı sonuçlarına bağlandığı söylenebilir. Bu yıkıcı süreçlerin yoğunlaşması, insanların arasında toplumların çöküşüne yol açacağına dair giderek artan korku duygusunun yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Apokalips kavramı din, felsefe, edebiyat, sosyoloji, sanat ve sinema gibi çeşitli mecralar aracılığıyla insanlığın yaklaşan çöküşü hakkında bir mesaj iletmek için kullanılmıştır. Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren doğal felaketlerin endişe verici bir hızla artması, Soğuk Savaş dönemiyle nükleer silahların her an bir savaş ortamında kullanılması ve küresel ısınmanın yarattığı ekolojik tahribat kıyamet korkusunu düşüncelerimize yerleştirmiştir. Sınır tanımayan insan eylemlerinin sonucu olarak gezegenin hızlı bir şekilde tükenmesiyle kıyametvari distopik bir geleceğin yaklaşmakta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda apokaliptik çöküş düşüncesi bir zamanlar dini inançlarla sınırlıyken, artık toplumsal korku ve endişelerimizin bir yansıması olarak geçmiş sanat yapıtlarında olduğu gibi çağdaş sanatta da yaygın bir tema haline gelmiştir. Dini sembolik anlatılardan toplumsal çöküşe yapılan distopik vurguya geçişle birlikte sanat yapıtlarında ele alınan apokalips kavramı, dünya üzerindeki eylemlerimizin sonuçları hakkında artan bir farkındalığı ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Adam, B. (2001). "Yuhanna'nın Vahyi ve Hıristiyan Tarihindeki Yansımaları", *Dinler Tarihi Araştırmaları III Sempozyumu*, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara.
- Akkoyun, T. (2016). *Ütopya / Distopya*, Kurgu Kültür Merkez Yayınları, Ankara.
- Biedermann, H. (2018) Der Krieg, Böcklin Arnold. <https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/240135> (18.02.2021)
- Batuk, C. (2003). *Tarihin Sonunu Beklemek: Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Batuk, C. (2008). "Kıyameti Beklerken: Hıristiyanlık'ta Kıyamet Beklentileri ve Rus Ortodoks Kilisesindeki Yansımaları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7. S. 14. 5-36. (29.10.2023)
- Boroda, K. (2008). "Plague and Changes in Medieval European Society And Economy in the 14th And 15th Centuries", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, http://www.fed.sakarya.edu.tr/arsiv/yayinlenmis_dergiler/2008_1/2008_1_3.pdf (05.11.2023)

- Boynudelik, Z. İ. (2018). *Bu resim neyi anlatıyor? İkonografi*, (2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Carey, F. (1999). *The Apocalypse and The Shape of Things to Come*. University of Toronto Press, Toronto.
- Chevalier, J. ve Gheerbrant, A. (1996). *Symbols*, Penguin Books, London.
- Claeys, G. (2017). "Distopyanın Kökenleri: Wells, Huxley ve Orwell. G. Claeys", *Ütopya Edebiyatı*, (Haz: G. Claeys), (Çev: Z. Demirsu), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Cook, C. (2015). *The Apocalyptic Landscapes of Ludwig Meidner*, A Thesis Submitted to The University Of Birmingham for the Degree of Master of Research, Art History, Birmingham.
- Coşan, L. (2012). *Kıyamet Alameti Türkler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Cömert, B. (1999). *Mitoloji ve İkonografi*, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Dima-Laza, S.R. (2017). "Ütopya Distopyaya Karşı-Mükemmel Bir Varoluş İçin Mükemmel Bir Çevre", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 80, 255-263.
- Eco, U. (2009). *Çirkinliğin Tarihi*, (Çev: A. U. Ergün, vd.), (1. Baskı), Doğan Kitap, İstanbul.
- Harari, Y.N. (2016). *Homo Deus*, (Çev: P. N. Taneli), (3. Baskı), Kolektif Kitap, İstanbul.
- Hooke, S. H. (2015). Ortadoğu Mitolojisi, (Çev: A. Şenel), (5. Baskı), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- İmamoğlu, A. (2019). "Apokaliptik Modernizm, Bilim-Kurgu ve Mekânın Sonu", *Molesto Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, (1), 11-34.
- Kitab-ı Mukaddes*. <https://www.kitabimukaddes.com>, (05. 11. 2023).
- Kutsal Kitap. <https://www.jw.org/tr/kutuphane/kutsal-kitap/bi12/kitaplar/vahiy/1/>, (05. 11. 2023).
- Milne, J. (2011). "The Abyss That Abides", *John Martin Apocalypse*, (Ed: M. Myrone), Tate Publishing, London.
- Mullen, A. (2015). Otto Dix's The Trench And Anti-War Art İn Post World War I Germany, *Bowdoin College Bowdoin Journal Of Art*, 16 Volume 1 S. 1-23. [https://bowdoin.academia.edu/BowdoinJournalofArt/Vol-I-\(2015-Essays\)](https://bowdoin.academia.edu/BowdoinJournalofArt/Vol-I-(2015-Essays)). (10.10.2022)
- Nişanyan, S. (2009). *Sözlerin Soyağacı*, (4. Baskı), Everest Yayınları, İstanbul.
- O'Hear, N. ve O'Hear, A. (2015). *Picturing The Apocalypse: The Book of Revelation in the Arts over Two Millenia*. Oxford University Press, Oxford.
- Oktay, A. (2004). *Sanat ve Siyaset*, (2. Baskı), Everest Yayınları, İstanbul.
- Öndin, N. (2014). "İdeolojinin Savaşı", *Sanat Dünyamız Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı 143, Kasım-Aralık, 40-48.
- Stableford, B. (2017). "Ekoloji ve Distopya". *Ütopya Edebiyatı*, (Haz: G. Claeys), (Çev: Z. Demirsu), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Stokstad, M. (1999). *Art History*, Volume 2. Harry N. Abrams Inc., New York.
- Şahin, K. (2010). "Constantinople and the End Time: The Ottoman Conquest as a Portent of the Last Hour", *Journal*
- Taburoğlu, Ö. (2017). "Felaketler: Yeryüzüne Teslim Olan Dünya", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 80, 39-54.
- Tohtahunova, R. (2010). *Dinlerde Kıyamet Fenomeni*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Turner, A. K. (2004). *Cehennem Tarihi*, (Çev: A. Sarıgüney), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Tükel, U. ve Yüzgüller, S. (2018). *Sözden İmgeye Batı Sanatında İkonografi*, Hayalperest Yayınevi, İstanbul.
- Vieria, F. (2017). "Ütopya Kavramı", *Ütopya Edebiyatı*, (Haz: G. Claeys), (Çev: Z. Demirsu), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Zaczek, I. (2012). "Mahşerin Dört Atlısı 1498", *Sanatın Tüm Öyküsü*, (Ed: S. Farthing), (Çev: G. Aldoğan ve F.C. Çulcu), Hayalperest Yayınevi, İstanbul.
- <https://www.etymonline.com/search?q=apocalypse> (Erişim Tarihi: 15.01.2021).
- <https://www.etymonline.com/word/catastrophe> (Erişim Tarihi:15.01.2021).
- <https://www.e-skop.com/skopbulten/kaleydoskop-kent-cehennemi/3859> (Erişim Tarihi:1.11.2022).

Görsel Kaynaklar

- Görsel 1:** <https://www.museodelprado.es/en/the-collection/art-work/deucalion-and-pyrrha/0851e122-93c1-44b4-9e94-23fd1c4edae9>, (09.02.2021)
- Görsel 2:** <https://art.thewalters.org/detail/8948/the-animals-enter-noahs-ark-genesis-613-716-2/> (28.10.2023)
- Görsel 3:** <https://www.wga.hu/index1.html>, (11.02.2021)
- Görsel 4:** <https://www.artbible.info/art/large/398.html>, (29.10.2023)
- Görsel 5:** Lintfert, C. (2003). *Hieronymus Bosch*, Harry N. Abrams, Inc., New York
- Görsel 6:** <https://www.uffizi.it/en/artworks/ezekiel-raphael>, (14.02.2021)
- Görsel 7:** Boynudelik, Z. İ. (2018). *Bu resim neyi anlatıyor? İkonografi*, (2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Görsel 8:** <https://www.boijmans.nl/collectie/kunstwerken/3593/landschap-met-de-brand-van-sodom-en-gomorra> (14.02.2021)
- Görsel 9:** <https://www.denverartmuseum.org/en/object/2019.17> (18.02.2021)
- Görsel10:** <https://www.tate.org.uk/art/artworks/martin-the-destruction-of-pompeii-and-herculaneum-n00793> (18.02.2021)
- Görsel11:** <https://www.finestresullarte.info/en/works-and-artists/the-triumph-of-death-bonamico-buffalmaccos-masterpiece-in-the-pisa-cemetery>, (08.11.2023)
- Görsel12:** <https://www.superstock.com/asset/turkish-siege-constantinople-gothic-art-miniature-painting-france-le-de/4435-9357>, (08.11.2023)
- Görsel 13:** Stokstad, M. (1999). *Art History*, Volume 2. Harry N. Abrams Inc., New York.
- Görsel 14:** Biedermann, H. (2018) Der Krieg, Böcklin Arnold. <https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/240135> (18.02.2021)
- Görsel 15:** <https://www.sothebys.com/en/articles/german-expressionist-ludwig-meidners-prophetic-vision-of-a-world-at-war> (18.09.2022)
- Görsel 16:** <https://albertinum.skd.museum/en/exhibitions/archive/der-krieg/> (18.02.2021)
- Görsel 17:** Brown, G. (2022). <https://glenn-brown.co.uk/artworks/62/> (18.08.2022)
- Görsel 18:** Cheung, G. (2022). <https://www.gordoncheung.com/exhibitions/23/works/artworks-612-gordon-cheung-the-course-of-empire-destruction-after-thomas-2016/> (20.08.2022)
- Görsel 19:** Steele, O. (2017). http://www.oliviasteele.com/files/oliviasteele_book_monograph.pdf (15.11.2022)

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:01.10.2023 Accepted/Kabul:10.11.2023

DOI:10.30794/pausbed.1369481

Research Article/Araştırma Makalesi

İçmen, M. (2024). "Bir Acil Durum Vergisi Önerisi Olarak Tek Seferlik Net Servet Vergisi Uygulaması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 193-203.

BİR ACIL DURUM VERGİSİ ÖNERİSİ OLARAK TEK SEFERLİK NET SERVET VERGİSİ UYGULAMASI*

Murat İÇMEN**

Öz

Bu çalışmanın amacı ülkelerin karşılaştıkları mali şoklar ve olağanüstü durumların (salgın, deprem vb.) getirdiği mali sorunların çözümünde bir acil durum vergisi olarak başvurulabilecek Tek Seferlik Net Servet Vergisi'nin günümüzde uygulanabilirliğini araştırmaktır. Net servet vergisi, artan sermaye ve mükellef hareketliliği ile birlikte bu vergiden kaçınma ve vergi kaçırma olanağının artması, servetin değerlendirme sorunları ve verginin uygulama maliyeti gibi nedenlerle az sayıda ülkenin vergi sisteminde yer almaktadır. Ancak günümüzde servet ve sermaye geliri hakkında üçüncü taraf raporlama ve özellikle OECD öncülüğünde uluslararası bilgi alışverişine ilişkin getirilen yeni uluslararası standartlar, gelişen teknoloji ile birlikte servet değerlemesine getirilen yöntemler ve büyük veri tabanlarının işlenmesinin azalan maliyetleri bu verginin uygulanabilirliğini arttırmaktadır. Çalışmamızın sonucu tek seferlik net servet vergisinin olağanüstü durumlarda bir finansman seçeneği olarak diğer seçeneklerle birlikte değerlendirilmesi yönündedir.

Anahtar kelimeler: *Tek Seferlik Net Servet Vergisi, Mali Şok, Servet Yoğunlaşması.*

ONE-OFF NET WEALTH TAX IMPLEMENTATION AS AN EMERGENCY TAX PROPOSAL

Abstract

The aim of this study is to investigate the applicability of the One-Off Net Wealth Tax, which can be applied as an emergency tax to solve the fiscal problems caused by fiscal shocks and extraordinary situations (epidemics, earthquakes, etc.) faced by countries. Net wealth tax is included in the tax systems of a small number of countries due to reasons such as increased capital and taxpayer mobility, increased opportunities for tax avoidance and evasion, wealth valuation problems and the cost of implementation of the tax. However, today, third party reporting on wealth and capital income and new international standards on international exchange of information, especially under the leadership of the OECD, together with the methods introduced to wealth valuation with the developing technology and the decreasing costs of processing large databases, increase the applicability of this tax. The conclusion of our study is that the one-off net wealth tax should be evaluated together with other options as a financing option in extraordinary situations.

Keywords: *One-Off Net Wealth Tax, Fiscal Shock, Wealth Concentration.*

*Bu çalışma, 23 Eylül 2023 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "2. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimlere Multidisipliner Yaklaşımlar" kongresinde sunulan özet bildirinin geliştirilmiş halidir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, BURDUR.
e-posta: micmen@mehmetakif.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3965-8742>)

1. GİRİŞ

Kişilerin yurtiçi ve yurtdışı sahip oldukları servetin toplam değeri üzerinden alınan Net Servet Vergisi'nin 1990'lı yıllara göre günümüzde az sayıda ülkenin vergi sisteminde yer aldığı görülmektedir. Net Servet Vergisi alan ülkelerin bu vergiyi uygulamadaki temel amaçları hem son yıllarda servetin milli gelir içindeki payının önemli ölçüde artması hem de artan bu payın servet yoğunlaşmasına (eşitsizliğine) neden olmasının önüne geçilme çabasıdır. Bu amaçların yanında ülkelerin acil gelire ihtiyaç duyduğu savaş, doğal afet, mali kriz, salgın (pandemi) gibi olağanüstü durumlarda diğer finansman seçeneklerinin yanında net servet vergisi uygulanabilirliğinin araştırılması bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Net servet vergisi gerçek kişiler üzerinden alınabileceği gibi tüzel kişilerden de alınabilmektedir. Çalışmada ele alınan net servet vergisi sadece gerçek kişilerin servetleri üzerinden alınan vergiyi kapsamaktadır. Çalışmada öncelikle tek seferlik servet vergisi kavramı ve verginin uygulama zorlukları ile günümüzde bu zorluklara getirilen çözüm önerileri ortaya konmaktadır. Daha sonra net servet vergisinin tekrar ülkelerin gündemine gelme nedenleri ele alınmaktadır. Çalışma Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) üyesi ülkelerde net servet vergisi uygulamaları analiz edilerek ortaya çıkan bulguların genel bir değerlendirilmesi ile sonuçlandırılmaktadır.

2. Bir Vergi Konusu Olarak Servet Unsuru

Kamu borcunun 'normal' seviyelerin hızla üzerine çıktığı dönemlerde, bu harcamaların finansmanının sağlanabilmesi için ulusal özel servet stokundan yararlanma fikri gündeme gelmektedir. 20. yüzyılda yaşanan Birinci ve İkinci Dünya Savaşının muazzam maliyetleri, 2008 Küresel Finansal Krizi ve ardından yaşanan COVID-19 Salgınının (Türkiye özelinde 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş depreminin¹) getirdiği maliyetlerin finansmanı için tek seferlik servet vergisi alınması tartışmaları günümüzde gittikçe yoğunlaşmaktadır (O'Donovan, 2021: 4).

Ülkelerin vergi sistemlerinde mevcut olmayan bir servet vergisi eklenmesi muhtemelen zaman alıcı olacak ve pratikte (örneğin yasama aşamasında) uygulama sorunlarına neden olacaktır. Ancak salgın, doğal afet, savaş gibi durumlarda yaşanan mali şoklar geçici olduğundan finansmanının da tek seferlik bir servet vergisi ile karşılanması iyi bir seçenek olarak değerlendirilebilecektir (Klemm vd., 2021: 4).

Ülkeler vergi sistemlerini temelde üç konu üzerine oluşturmaktadır. Bunlar gelir vergisi, kurumlar vergisi, bordro vergileri (payroll taxes), sermaye kazançları vergisi (capital gain taxes) gibi kişilerin kazançları üzerinden alınanlar; satış vergileri, katma değer vergileri, özel tüketim vergileri gibi kişilerin harcamaları üzerinden alınan vergiler ve emlak vergileri (property taxes), motorlu taşıtlar vergileri, veraset ve intikal vergileri, servet vergileri gibi kişilerin sahip olduğu servet ve servet transferi üzerinden alınan vergilerdir.

Servetin vergilendirilmesi diğer vergi konularına kıyasla uygulamada daha uzun bir geleneğe sahip olmasına ve halen siyasi söylemde tartışılmasına rağmen kamu maliyesi ve vergilendirme literatüründe şartıcı derecede daha az ilgi görmüştür (Cremer ve Pestieau, 2011).

Gelir ve tüketimin yanında servetin de vergilendirilmesinin gerekliliğini savunan vergi teorisyenlerine göre:

- Servet gelirin bir tamamlayıcısı olarak görülmektedir. Gelir vergisi uygulamada servete yapılan eklemeleri vergilendirirken başlı başına serveti vergileyememektedir. Hemen hemen tüm gelir vergisi sistemlerinde hediyeler ve vasiyetler alıcının geliri olarak vergilendirilmez. Bu dışlama gelir vergisinin yanında servet aktarım vergisini gerekli kılmaktadır (Rudnick ve Gordon, 1996: 5).
- Servetten vergi alınması devlete ek gelir kapasitesi yaratacağından yüksek gelir vergisi oranlarının düşmesine katkıda bulunabilecektir (Rudnick ve Gordon, 1996: 4).
- Servet vergileri göreceli olarak ekonomik büyüme dostudur. Verginin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ile ilgili ampirik çalışmalar vergi yükünün gelirden servetin üzerine kaymasının işgücü arzı ve sermaye yatırımları ile ilgili bireysel kararlar üzerindeki etkilerinin oldukça sınırlı olduğu ve bunun ekonomik büyümeye daha az zarar verdiği yönündedir (Krenek ve Schratzenstaller, 2018: 3).

1 Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın Mart 2023 tarihinde yayınladığı Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu'na göre depremin yol açtığı felaketin Türkiye ekonomisi üzerindeki toplam yükünün yaklaşık 2 trilyon TL (103,6 milyar Dolar) düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir. Bu büyüklüğün 2023 yılı milli gelirinin yaklaşık % 9'una ulaşabileceği öngörülmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023: 6-8).

- N. Kaldor² benzer geliri elde eden kişilerden daha fazla servete sahip olanların daha az servete sahip olanlara göre daha yüksek vergi ödeme kapasitesine sahip olduklarını savunarak gelişmekte olan ülkelere servet vergisi çıkarılmasını tavsiye etmektedir (Kaldor, 1956: 19-28 aktaran Rudnick ve Gordon, 1996: 3).
- Servet vergileri devletlerin karşılaştıkları mali şoklar ve olağanüstü durumların (deprem, salgın vb.) getirdiği mali sorunların çözümünde başvurulabilecek bir acil durum vergisi olarak önerilmektedir.
- Özellikle son 50 yıl içinde servetin milli gelir içindeki payı önemli ölçüde artış eğilimi göstermiştir³.
- Son yıllardaki servet dağılımı da bu verginin gerekli olduğunu savunanların ileri sürdüğü görüşlerdendir⁴.

Ortaya konulan tüm bu görüşler bir vergi konusu olarak servet unsuruna gelir ve tüketim kadar önem verilmesi gerektiğini göstermektedir.

3. TEK SEFERLİK SERVET VERGİSİ

Servetin vergilendirilmesi matrahının kapsamına ve farklı varlık türlerine uygulanan oranlara göre *kapsamlı* ya da *kısmi* nitelikli olabilir. Kapsamlı bir servet vergisi, her türlü serveti (ana konutları, emeklilik haklarını, ikinci konutları ve diğer arazileri, fikri mülkiyeti ve diğer maddi olmayan varlıkları) kapsayan ve onları tek bir oranda vergilendiren bir vergidir. Kısmi servet vergisi ise iki şekilde uygulanabilir. Birincisinde bazı varlık türleri vergi matrahından tamamen muaf tutulabilirken diğerinde vergiye tabi farklı varlık türlerinden farklı oranlarda vergi alınabilir (Summers, 2021: 486).

Servetin vergilendirilmesinde bir diğer ayırım ise kişinin serveti üzerinden ara sıra veya periyodik olarak alınan *Net Servet Vergileri* ve servet devri üzerinden alınan *Transfer Vergileri* şeklinde de yapılabilir (Rudnick ve Gordon, 1996:).

Net Servet Vergileri	Tekrarlanan Servet Vergisi Tek Seferlik Servet Vergisi
Transfer Vergileri	
Devreden Bazlı	Veraset Vergisi (Estate Tax), Hediye Vergisi (Gift Tax) Konsolide Vergi (Unified Tax)
Alıcı Bazlı	Veraset Vergisi (Inheritance Tax), Hediye Vergisi (Gift Tax) Katılım Vergisi (Accessions Tax)

Çalışmanın da konusunu oluşturan tek seferlik bir servet vergisinin en temel özelliği *servetin mülkiyetine* dayanmasıdır. Bu vergide kişinin ödediği vergi miktarı varlığı nasıl edindiğinden veya onunla ne yaptığından ziyade, yalnızca ne kadar varlığa sahip olduğuna bağlıdır (Summers, 2021: 486).

Tek seferlik bir servet vergisinin tekrarlanan servet vergisine göre en belirleyici özelliği, ortaya çıkan olağanüstü mali koşullara bir defaya mahsus istisnai bir yanıt olabilmesidir (Advani ve diğerleri, 2020: 6). Tablo 1'de tekrarlanan ve tek seferlik servet vergilerinin karşılaştırılması verilmektedir.

2 Nicholas Kaldor gelişmekte olan ülkelere vergi reformu alanında öncü çalışmalar yapmıştır. Bu kapsamda Hindistan, Sri Lanka, Meksika, Gana, Guyana, Türkiye, İran ve Venezuela gibi ülkelere mali danışmanlık görevlerinde bulunmuştur.

3 Piketty ve Zucman (2014) sekiz gelişmiş ekonominin (Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya, Kanada ve Avustralya) uluslararası karşılaştırılabilir verilerini analiz ettiği çalışmalarında, net hanehalkı servetinin milli gelire ortalama oranının 1970 ile 2010 arasında neredeyse % 80 arttığını göstermektedir (Uluslararası Para Fonu (IMF), (2014). "Fiscal Policy And Income Inequality". IMF Policy Paper. (<https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/012314.pdf>). Erişim Tarihi: 25 Nisan 2023.

4 Zucman (2019) Çin, Avrupa (Fransa, İspanya ve Birleşik Krallık) ve Amerika'daki servet eşitsizliğini incelediği çalışmasına göre bu ülkelerdeki en zengin % 1'lik kesimin servetinin payı 1980'de % 28 iken 2018'de % 33'e yükselmiştir. En alttaki % 75'lik kesimin payı ise ilgili dönemde % 10 civarında gezmektedir. Ayrıca finansal küreselleşme ile birlikte en zenginlerin servetlerinin ölçülmesi gittikçe zorlaşmaktadır (Zucman, 2019: 109). Sadece Amerika için Forbes verilerine göre 1982-2021 döneminde en zengin % 0,0001'lik Amerikalının toplam hanehalkı servetinin payı on kat artmıştır (Saez ve Zucman. 2022: 58).

Tablo 1: Tekrarlanan ve Tek Seferlik Servet Vergilerinin Karşılaştırılması

Tekrarlanan Servet Vergisi	Tek Seferlik Servet Vergisi
Mükelleflerinin servetinin (makul ölçüde kapsamlı) ölçüsüne dayalı vergi	Mükelleflerinin servetinin (makul ölçüde kapsamlı) ölçüsüne dayalı vergi
Servetin tekrarlanan (genellikle yıllık) değerlemesine dayanan vergi yükümlülüğü	Servetin tek seferlik değerlemesine dayalı vergi yükümlülüğü
Olağan harcamaların finansmanı için vergi sisteminde kalıcı yer alır	Genellikle olağanüstü mali koşullara yanıt olarak getirilen, vergi sisteminde geçici olarak yer alır
Normal vergi tasarım süreçleri ve kamuoyu tartışmaları	Potansiyel olarak geçmiş bir tarihte değerlendirilen servete dayalı olsa bile, kamuoyunda asgari düzeyde tartışma ve vergi mükelleflerine minimum bildirim ile hızlı bir şekilde uygulama
Mükellefler servet vergisinin tekrarlanacağına inanır	Mükellefler tek seferlik verginin tekrarlanacağına inanabilir veya inanmayabilir
Davranışsal tepkileri sınırlamak için daha düşük vergi oranları gerekli	Davranışsal tepki eksikliği nedeniyle daha yüksek vergi oranları mümkündür (eğer mükellefler bunun tekrarlanmayacağına inanıyorsa)
Yıllık ödeme	Likidite sorunlarını ve daha geniş piyasa etkilerini en aza indirmek için ödeme genellikle birden fazla yıl içinde aşamalı olarak yapılır

Kaynak: (O'Donovan, 2021: 570)

Tablo 1'e göre tekrarlanan servet vergisi mükelleflerin genellikle her yıl değerlemeye tabi tutulan servetleri üzerinden, olağan harcamaların finansmanı için vergi sistemlerinde sürekli yer alan, vergi tasarım süreci ve kamuoyu tepkisi diğer vergiler (gelir, kurumlar, katma değer vergisi vb.) ile aynı olan, her yıl düzenli alınacağı bilinen ve buna karşı oluşabilecek tepkinin sınırlandırılabilmesi için düşük vergi oranının uygulandığı, yıllık tahsil edilen vergidir. Buna karşılık tek seferlik servet vergisi mükelleflerin verginin uygulanacağı anda değerlemeye tabi tutulan serveti üzerinden, genellikle olağanüstü mali koşulların gerektirdiği finansman açığı için vergi sistemlerine geçici olarak konulan, mükelleflere sınırlı bir bildirim ile birlikte hızlı uygulamaya geçilmesi nedeniyle kamuoyunda asgari düzeyde tartışılma imkanı bulunan, tek seferlik uygulanacağına inanılması nedeniyle davranışsal tepkilerin az olduğu ve görece yüksek vergi oranının uygulanabildiği, vergi sonrası likidite sorunları ve geniş piyasa etkilerinin önlenmesi için ödeme ertelenmesi, taksitle ödeme gibi imkanların olduğu vergidir.

Tek seferlik servet vergisi uygulamada yerleşiklerin dünya çapındaki net varlıkları üzerinden alınırken, yerleşik olmayanlar yalnızca vergilendirme yetkisi dahilindeki varlıkları üzerinden vergilendirilir (Perret, 2020: 9). Vergiye tabi net servetin tabanının hesaplanmasında toplam servetten kesintiler yapılabilir. Örneğin, net servetin tabanı hesaplanırken vergi mükellefinin borcu⁵ mahsup edilebilir (Glogower, 2020: 745).

Servet vergisinin kapsamı ülkeler arasında değişiklik gösterebilir. Hem gelir getiren hem de gelir getirmeyen varlıklar servet vergisi kapsamında vergilendirilir. Vergi, arazi, gayrimenkul, banka hesapları, tahviller, hisse senetleri, yatırım fonları, hayat sigortası poliçeleri, taşıtlar, tekneler, uçaklar, mücevherler, sanat eserleri ve antikalar ile fikri veya sınai mülkiyet haklarını içerebilir (Perret, 2020: 15).

Bunun yanında verginin tabanı net servetin belirli bileşenlerine yönelik muafiyetler, kesintiler veya tercihli muamele (indirimli değerlendirme oranı gibi) yoluyla daraltılabilir. Vergi tabanı belirlenirken emeklilik veya hayat sigortası hesabında tutulan servet vergi dışında tutulabilirken, ikamet edilen gayrimenkul için muafiyet veya indirimli değerlendirme yapılabilir (Scheuer ve Slemrod, 2021: 209). Örneğin Norveç'te ikamet edilen evin rayiç değerinden %75 oranında değerlendirme indirimi yapılırken, İspanya'da emeklilik hakları gibi bazı ekonomik haklar ile yazarın mülkiyetindeki fikri mülkiyet hakları servet vergisinin tabanının belirlenmesinde muaf tutulmaktadır.

Yine vergi tabanını daraltıcı bir yöntem olarak belirli bir eşğin altındaki servet muaf tutulabilir (Scheuer ve Slemrod, 2021: 209). Örneğin Norveç'te 190.000 Dolar, İspanya'da 761.000 Dolar net servet vergisi tabanı olarak uygulanmaktadır.

⁵ Net servet değerine ulaşabilmek için mükellefin matrahtan indirebileceği uzun vadeli konut kredilerine ait borçlar, ticari kredilerden ve tüketici kredilerinden doğan (otomobil kredisi, kredi kartı borcu gibi) borçlardır (Durmuş, 2021: 125).

Sermaye ve mükellef hareketliliği, değerlendirme zorlukları ve uygulama maliyetleri net servet vergisine karşı temel argümanlar olarak kabul edilmektedir. Özellikle vergiden kaçınma ve vergi kaçırma fırsatları servet vergilerinin gelir yaratma kapasitelerini azaltmakta ve servet vergilerinin çok az net fayda sağladığı algısına katkıda bulunmaktadır (Iara, 2015: 155).

Net servet vergisine karşı en yaygın argümanlardan biri, açık ekonomilerde sermaye hareketliliğinin sermayeyi etkin bir şekilde vergilendirmeyi imkansız hale getirdiğidir. Net servet vergileriyle ilgili deneyimler hem varlıkların hem de vergi mükelleflerinin hareketlilik tepkilerinin bu vergilerin uygulanmasını zorlaştırdığına ve potansiyel olarak vergi gelirlerini aşındırdığına dair bazı göstergeler sunmaktadır (Krenek ve Schratzenstaller, 2022: 630). Örneğin, Fransa'da 1998 yılında uygulamaya konulan net servet vergisinin (Impôt de Solidarité sur la Fortune, ISF) 2007 yılına kadar 200 milyar Euro sermaye kaçışına neden olduğu hesaplanmaktadır (Pichet, 2008: 1-2). Ancak günümüzde servet ve sermaye geliri hakkında üçüncü taraf raporlama ve bilgi alışverişine ilişkin yeni uluslararası standartlar sayesinde net servet vergisinden kaçınmak daha zor hale gelmektedir (Iara, 2015: 155).

Diğer önemli nokta ise servet değerlemesinde ortaya çıkabilecek zorluklardır. Bir servet vergisinde temel değerlendirme, *'bir varlığın herkese açık bir pazarda istekli bir alıcı ile istekli bir satıcı arasında oluşacak fiyat'* olarak kabul edilen rayiç bedelidir (Sandford vd., 2021: 617). Piyasa işlemleri, gelir, maliyet gibi yaklaşımlarla belirlenen rayiç bedel mesken ve ticari mülkler, halka açık hisseler ile büyük şirketlerdeki hisseler, tarım arazileri ve sanat eserleri gibi bazı varlıklar açısından iyi işleyebilirken aktif bir piyasanın olmadığı, az sayıda işlemin olduğu ve/veya tarafların emsallere uygun olmadığı durumlarda, rayiç bedelin belirlenmesinde zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu durumda gelişen teknolojiye daha fazla faydalanılması ile birlikte sorunlu varlıklar için daha az sayıda değerlendirme yapılması, muafiyet eşliğinin yüksek tutulması, bazı varlıklar (antika ve değerli eşya) için sigorta değerinin kullanılması, varlıkların rayiç bedelinin "indirimli bir oranda⁶" işlem görmesi gibi yöntemlerin servet vergisinde değerlendirme sorunlarının çözümü için önerilmektedir (Daly vd.,2021: 619-621).

Servet vergisinin uygulama maliyetleri hem mükellefler için (uyum çabaları, beyanname verme, değerlendirme yaptırma, danışmanlık alma, dava açma gibi) hem de idare için (verginin uygulaması ve tahsili, formların işlenmesi, değerlemelerin üretilmesi, denetimin yürütülmesi, davalara gidilmesi gibi) ortaya çıkabilmektedir. Bu maliyetlerin azaltılabilmesinde muafiyet eşliğinin yüksek tutulması mükellef sayısını azaltabileceği için bir yöntem olarak uygulanabilir (Burgherr, 2021: 681-689). Bunun yanında teknolojiye gelişmeler ile birlikte büyük veri tabanlarının işlenmesinin azalan maliyetleri servetin değerlemesi dahil olmak üzere verginin uygulama maliyetlerini de düşürmesi beklenebilir (Iara, 2015: 155).

Tek seferlik bir servet vergisinin ekonomik olarak verimli olması ve hedeflenen geliri yaratabilmesi için dikkat edilmesi gereken noktalar mevcuttur. Öncelikle mükelleflerin yükümlülüklerini azaltma şeklindeki davranışlara yönelmemeleri gerekmektedir. Bu durum servetin değerlemeye tabi tutulduğu tarihin, verginin ilan edildiği tarihten daha önce yapılmasını gerektirir. Böylece kişiler vergi yüklerini azaltmak için servetlerini azaltma yoluna gidemeyeceklerdir (Adam ve Miller, 2021: 475).

Bir diğer önemli nokta ise alınacak servet vergisinin tek seferlik olduğu iddiasının güvenilirliğidir. Eğer kişiler gelecekte henüz biriktirmedikleri servet üzerinden daha fazla vergi ödeyecekleri beklentisine kapılırlarsa hem mevcut servetlerini harcamaya yönelebilirler hem de gelecekteki çalışma ve tasarruf etme kararları olumsuz etkilebilir. Bu durumda idare, verginin tek seferlik olduğuna açık ve net bir kamu taahhüdü verilebilir ve/veya verginin gerekçesi net olarak (savaş, mali şok gibi) ortaya konularak tekrarlamama taahhüdünü daha inandırıcı hale getirmeye çalışabilir (Adam ve Miller, 2021: 475).

4. NET SERVET VERGİSİNİN DÜNYADA TEKRAR GÜNDEME GELMESİ

T. Piketty (2014) *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital* kitabında 18. yüzyıldan itibaren Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki servet ve gelir eşitsizliğine odaklanmaktadır. Kitapta sermayenin getiri oranının büyüme

6 Varlıkların piyasa değerleri belirlenirken değerlendirme anlaşmazlıklarını önlemek ve ortaya çıkabilecek belirli maliyetleri hesaba katmak için bu piyasa değerinin sabit bir yüzdesiyle (örneğin %80-85) sınırlandırılabilir. OECD (2018), *"The Role and Design of Net Wealth Taxes in the OECD"*, s. 85. (https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/the-role-and-design-of-net-wealth-taxes-in-the-oecd/conclusions-and-policy-implications_9789264290303-8-en) Erişim Tarihi: 03 Mart 2023

oranından daha yüksek olduğunda ($r > g$)⁷ sermayenin milli gelir içindeki payının artacağı bu durumun sermayenin emek gelirinden daha eşit olmayan bir şekilde dağılıma eğilimi ile birlikte sermaye payındaki artışın zamanla servet yoğunlaşmasına (eşitsizliğine) yol açacağı belirtilmektedir. Piketty artan servet eşitsizliğine karşı en uygun araç olarak artan oranlı küresel bir net servet vergisi⁸ önermektedir (Piketty, 2014).

OECD (2018) yayınladığı raporda son yıllarda dünyada servet eşitsizliğinin gelir eşitsizliğinden çok daha hızlı arttığını değerlendirirken vergi sistemlerinin rolüne ve net servet vergisinin bunun çözümü için en uygun araç olup olmadığını ele almaktadır. Raporda vergi sisteminin servet eşitsizliğini gidermede birçok araca⁹ sahip olmakla birlikte iyi tasarlanmış bir Net Servet Vergisi'nin de bunlardan biri olabileceğini vurgulamaktadır (OECD, 2018: 85).

Senatör Elizabeth Warren Ocak 2019 ABD Başkanlık Seçimi kampanyasında yüksek net varlığa sahip ailelerden bir servet vergisi alınması gerektiğini savunmuştur. Warren bu görüşüne istinaden Mart 2021 tarihinde "Ultra Milyoner Vergisi" (The Ultra-Millionaire Tax Act)¹⁰ adıyla yasa tasarısı hazırlamıştır. Buna göre Tasarı 50 milyon Dolar'ın üzerindeki net değer için % 2 ve 1 milyar Dolar'ın üzerindeki net değer için % 3'lük artan oranlı bir Net Servet Vergisi öngörmektedir (Prisinzano vd., 2021).

Arjantin Aralık 2020 tarihinde Covid 19 salgınının finansmanı için kişisel serveti 200 milyon Peso (2.4 milyon Dolar) üzerinde olanlara - yaklaşık 12.000 kişiye - en az %2 oranında tek seferlik net servet vergisi (Extraordinary Solidarity Contribution to Help Mitigate the Effects of the Pandemic) getirmiştir. Toplamda 3.7 milyar Dolar gelir getirmesi beklenen vergi tıbbi ekipman ve malzeme satın almak, küçük ve orta ölçekli firmalara destek sağlamak ve yoksul mahallelere yardım etmek için kullanılması planlanmıştır (Meredith, 2020).

Saez ve diğerleri (2020) Avrupa Birliği'nde Covid-19'un maliyetlerini finanse etmek için tüm üye ülkelerde uygulanmak üzere toplumun en zengin %1'lik kesimine net servetleri üzerinden, artan oranlı ve tek seferlik bir Avrupa servet vergisi önermişlerdir. Serveti 2 milyon Euro'nun altındaki bireylerin muaf tutulduğu, 2 milyon Euro'nun üzerindeki kişilerden %1, 8 milyon Euro'nun üzerindeki kişilerden %2, 1 milyar Euro'nun üzerindeki kişilerden %3 oranında vergi alınması durumunda elde edilecek gelirin Covid-19 ile mücadelenin maliyetlerini karşılayabileceği hesaplanmaktadır.

Eisinger vd. (2021) Amerikan Gelir İdaresi (Internal Revenue Service (IRS)) dosyalarına dayanarak hazırladıkları ABD'deki milyarderlerin (Jeff Bezos, Elon Musk, Warren Buffett, Michael Bloomberg, George Soros gibi) devasa servetlerine kıyasla nasıl çok az gelir vergisi ödediklerini, hatta bazen hiç ödemediklerini gösteren haber ABD kamuoyunda tartışma yaratmıştır. Bu rapora göre Jeff Bezos 2007 ve 2011 yılında, Elon Musk 2018 yılında, George Soros üst üste üç yıl federal gelir vergisi ödememişlerdir.

IMF (2021) yayınladığı raporda Pandemi ile ilgili finansman ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olmak için yüksek gelir veya servet üzerinden alınan tek seferlik bir verginin değerlendirilebileceğini önermektedir.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri A. Guterres (2021) yaptığı açıklamada Covid-19 Pandemisi sürecinde milyarderlerin servetinde büyük sıçrama görüldüğünü, servet dağılımında eşitsizliklerin arttığını belirterek hükümetleri artan eşitsizlikleri azaltmak amacıyla salgın sırasında kâr elde edenlere bir dayanışma veya servet vergisi getirmeyi düşünmeye çağırmıştır.

Kapeller vd. (2021), Avrupa Birliği'nde yaşanan Covid-19 ve iklim krizi karşısında atılması gereken adımların finansmanı için önerdikleri bir Avrupa net servet vergisinin potansiyel gelir kapasitesini araştırmışlardır. Çalışma, Avrupa Birliği Merkez Bankası'nın yayınladığı ve 22 üye ülkeyi kapsayan Hanehalkı Finansmanı ve Tüketim Araştırması (Household Finance and Consumption Survey- HFCS) verilerine dayanmaktadır. Çalışmada net servet

7 $R > g$ ifadesinde "r" kar, kar payı, faiz, kira ve diğer sermaye gelirlerini içeren sermayenin yıllık ortalama getirisini yüzde olarak ifade ederken, gelir ve üretimdeki yıllık artışa karşılık gelen "g" ise ekonomideki büyüme hızını göstermektedir (Piketty, 2014: 28).

8 Önerilen net servet vergisi Avrupa için değeri 1 milyon Euro'nun altındaki servete %0, değeri 1 ila 1,5 milyon Euro arasındakilere %1 ve 5 milyon Euro üzerindekilere %2 oranındadır. Servetin kapsamı finansal varlıkları (mevduat, hisse senedi, tahvil ve borsaya kota olan ya da olmayan şirketlerdeki her türden ortaklık) ve finansal olmayan varlıkları (özellikle gayrimenkuller) kapsamaktadır.

9 Rapor net servet vergisine ek olarak servet transferi üzerindeki vergiler ile sermaye kazancı vergilerini de önermektedir.

10 Senator Elizabeth Warren, (2021), "Ultra-Millionaire Tax Act of 2021", <https://www.warren.senate.gov/imo/media/doc/Summary%20-%20Ultra%20Millionaire%20Tax%20Act%20of%2020211.pdf>, Erişim Tarihi: 07.11.2023

vergisi sabit oranlı-ılımlı artan oranlı-yüksek artan oranlı ve sermaye tavanı belirlenmesi şeklinde dört farklı modelde hesaplama yapılmaktadır. Buna göre uygulanacak bir Avrupa net servet vergisinden seçilen modele göre 164 milyar Euro ile 1.081 milyar Euro arasında gelir elde edileceği hesaplanmaktadır.

Krenek ve Schratzenstaller (2022) Avrupa Birliği'nde giderek artan servet eşitsizliğinin giderilebilmesi için Birlik çapında uyumlaştırılmış bir net servet vergisi önermişlerdir. Çalışmada ana kaynak olarak Avrupa Merkez Bankası'nın yayınladığı Hanehalkı Finansmanı ve Tüketim Araştırması (Household Finance and Consumption Survey- HFCS) verileri kullanılmıştır. Buna göre 1 ila 5 milyon Euro arasındaki net servet üzerinden %1 ve 5 milyon Euro üzerindeki net servet üzerinden %1,5 oranında vergi alınmasının, vergiden kaçınma ve kaçırma tepkilerinin de hesaba katılmasıyla, 165 ila 177 milyar Euro arasında bir gelir sağlayabileceği hesaplanmaktadır.

Dünyada son yıllarda yaşanan servet eşitsizliğinin ve Covid 19 Pandemisi ile artan finansman açığının çözümünde uluslararası kuruluşlar, politikacılar ve araştırmacılar tarafından bir seçenek olarak Net Servet Vergisi ülkelerin gündemlerine gelmektedir.

5. OECD ÜYESİ ÜLKELERDE NET SERVET VERGİSİ UYGULAMASI

OECD ülkeleri arasında tekrarlanan net servet vergisi günümüzde az sayıdaki ülkede uygulama alanı bulmaktadır. OECD (2018) yayınladığı raporda 1990 yılında 12 üye ülkede net servet vergisi uygulanmakta iken etkinlik, idari maliyetler, toplam vergi gelirleri içindeki sınırlı payları gibi nedenlerle Avusturya (1994), Danimarka (1997), Almanya (1997), Hollanda (2001), Finlandiya (2006), İzlanda (2006) ve Lüksemburg (2006) bu vergiyi uygulamadan kaldırmışlardır (OECD, 2018: 16).

Günümüzde OECD üyesi İsviçre, İspanya, Norveç, Fransa ve Kolombiya'da net servet vergisi uygulanmaya devam etmektedir. Tablo 2'de günümüzde net servet vergisi uygulayan OECD üyesi ülkelerin bu vergiden elde ettikleri gelirin gayrisafi yurtiçi hasıla payları verilmektedir. Tablo 2'ye göre ilgili yıllarda ülkelerde net servet vergisinden elde edilen gelirin gayrisafi yurtiçi hasıla payları oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir.

Tablo 2: OECD Üyesi Ülkelerde Net Servet Vergisinden Elde Edilen Gelirin GSYİH Payları (1990-2020 - (%))

Ülke	1990	2000	2010	2020
İspanya	0,2	0,2	0,1	0,2
Norveç	0,7	0,5	0,5	0,5
İsviçre	0,9	1,1	1,1	1,4
Fransa	0,2	0,2	0,2	0,1
Kolombiya	-	-	0,4	0,1

Kaynak: OECD (2022). "Revenue Statistics 2022 The Impact of COVID-19 on OECD Tax Revenues". (<https://www.oecd.org/tax/revenue-statistics-2522770x.htm>). Erişim Tarihi: 03 Mart 2023

Ülkeler arasında tekrarlanan net servet vergisi gelirlerindeki farklılıklar, verginin tasarımı (örneğin vergiye konu olan varlıklar, vergi tarifesi ve oranları, muafiyet eşikleri, borçların ele alınması gibi), vergi mükelleflerinin vergiden kaçınma olasılıkları ve eğilimleri dahil olmak üzere çeşitli faktörlerle bağlantılıdır (OECD, 2018: 18).

Norveç'te % 0,75'i belediyelere ve % 0,25'i merkezi hükümete olmak üzere bireylerin 1.7 milyon Kron'u (180.000 Euro veya 190.000 ABD Doları) aşan servet değeri üzerinden % 0,95 net servet vergisi alınmaktadır. Ayrıca, 20 milyon Kron'u (2.3 milyon Dolar) aşan net servet için vergi oranı % 1,1'dir (Enache, 2021). Norveç'te nispeten yüksek vergi oranlarına ve düşük muafiyet eşiğine rağmen elde edilen gelir düşük görünmektedir. Bunun nedeni birincil konutlara (ikamet edilen) uygulanan düşük değerlendirme oranı olduğu söylenebilir (OECD, 2018: 18).

İspanya'da net servet vergisi 700.000 Euro'nun (761.000 Dolar; bazı bölgelerde daha düşük) üzerindeki servet değeri için % 0,2'den % 3,75'e kadar artan oranlı olarak uygulanmaktadır. Ayrıca, İspanya'da ikamet edenler dünya çapında vergiye tabi iken, mukim olmayanlar ise yalnızca İspanya'da bulunan varlıkları için vergi ödemektedirler (Enache, 2021).

Kolombiya'nın 2018 yılı itibarıyla OECD'ye üye olmasıyla birlikte net servet vergisi uygulayan üye ülke sayısı 5'e çıkmıştır. 2023 yılı başında yürürlüğe giren vergi reformuna göre yerleşikler dünya çapındaki servetlerinden vergiye tabi iken yerleşik olmayanlar sadece yurtiçinde bulunan servetlerinden sorumludurlar. 72.000 UVT¹¹ (731 bin Dolar) vergi eşiği olarak belirlenirken tarife artan oranlı olarak %0,5- %1 ve 239.000 UVT (2.426 bin Dolar) servet değeri üzerine %1,5 oranında uygulanmaktadır (PricewaterhouseCoopers (PwC) 2023).

Fransa uyguladığı net servet vergisinin kapsamından 2018 yılında gayrimenkuller hariç diğer tüm varlıkları muaf tutarak tabanı büyük ölçüde daraltmıştır (Dupas, 2020: 6). Dünya çapındaki net gayrimenkul varlıkları 1.3 milyon Euro (1.4 milyon Dolar) veya üzerinde değere sahip olan Fransız vergi mukimleri ile Fransa'da bulunan net gayrimenkul varlıkları 1.3 milyon Euro veya üzerinde değere sahip Fransız olmayan vergi mukimleri vergiye tabidir. Gayrimenkullerin net değerine göre vergi oranı % 1,5'e kadar çıkabilmektedir (Enache, 2021).

Net servet vergisinden elde edilen gelirin GSYİH payı en fazla İsviçre'dedir. İsviçre'de net servet vergisi kantonlar ve belediyeler tarafından alınmaktadır. Dolayısıyla ikamet edilen yere bağlı olarak farklı vergi alt limitleri ve vergi oranları (%0,13 ile %1,1 arasında) uygulanmaktadır. *Mükelleflerin hem yurtiçi hem yurtdışı varlıkları vergiye tabidir* (Brulhart vd., 2019: 2-3). Oranın ilgili yıllarda İsviçre'de diğer ülkelere göre önemli ölçüde yüksek olmasının nedeni nispeten düşük muafiyet eşikleri sayesinde vergi tabanının geniş tutulması ve ülkedeki varlıklı bireylerin yüksek payı ile açıklanabilir (OECD, 2018: 18).

Bu ülkelerin yanında İtalya ve Belçika'da da belirli servet unsurlarından alınan net servet vergisi uygulaması bulunmaktadır. İtalya'da yurtdışında tutulan finansal varlıklardan % 0,2 ve yurtdışında bulunan gayrimenkuller üzerinden % 0,76 net servet vergisi alınmaktadır. Belçika'da, menkul kıymetler hesabında tutulan tüm finansal araçların (hisse senetleri, mevduat, bono, yatırım fonu vb.) değeri 1 milyon Euro'yu geçtiği takdirde % 0,15 oranında bir net servet vergisi (Tax on Securities Accounts (TSA)) alınmaktadır (Enache, 2021).

Net servet vergisi günümüzde az sayıdaki OECD üye ülkesinde uygulama alanı bulmaktadır. Vergi her yıl tekrarlanan servet vergisi olduğundan görece düşük vergi oranlarına ve GSYİH payına sahip ve belirli bir net servet değerinin üzerine uygulanmaktadır.

6. SONUÇ

Devletin gelir ihtiyacının bütçede planlanan seviyenin üzerine çıktığı savaş, küresel mali kriz, pandemi gibi olağanüstü dönemlerde acil finansman kaynağı olarak Tek Seferlik Servet Vergisi alınması gündeme gelmektedir. Son yaşanan COVID-19 salgını ile birlikte başta Birleşmiş Milletler, IMF ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar ve araştırmacılar bu verginin diğer seçenekler ile birlikte değerlendirilmesini önermektedirler.

Tek Seferlik Servet Vergisi mükellefin toplam servetinden borçlarının düşülerek hesaplanan net servet değeri üzerinden, olağanüstü mali koşulların gerektirdiği finansman açığı için vergi sistemine geçici olarak konulmaktadır. Bu yönüyle tekrarlanan servet vergisinden ayrılmaktadır.

Sermayenin ve mükelleflerin uluslararası hareketliliği ile artan vergiden kaçınma ve vergi kaçırma imkanları, servetin değerlendirme zorlukları ve verginin uygulama maliyetleri verginin etkinliği ve verimliliği ile ilgili eleştirilerinde başında gelmektedir. Ancak günümüzde gelişen teknolojinin de yardımıyla başta OECD gibi uluslararası kuruluşların öncülüğünde gerçekleştirilen finansal şeffaflık ve uluslararası bilgi paylaşımı uygulamaları ile birlikte özellikle finansal servet unsurlarının (mevduat, hisse senedi vb.) vergi kapsamı dışına çıkarılabilmesi olanağının zorlaşması, servetin değerlendirilmesinde rayiç bedelin belirlenmesinin yanında sigorta değeri ve indirimli değerlendirme yönteminin kullanılması, büyük veri tabanlarının işlenmesindeki azalan maliyetler tek seferlik servet vergisini geçmiş yıllara göre daha uygulanabilir kılmaktadır.

Tek seferlik servet vergisi ile istenilen hedeflere ulaşabilmesi için servetin değerlemeye tutulduğu tarihin verginin yasalacağı tarihten önce olması, verginin tek seferlik alınacağına olan güvenin sağlanmasının yanında vergi muafiyet eşiği (uygulanacak kişi sayısının sınırlı tutulması), hangi servet unsurlarının kapsama alınacağı ve vergi oranı gibi hususların dikkatli belirlenmesi gerekmektedir.

¹¹ UTV: Vergi Değer Birimi, Devlet gelirlerinin ödenmesinin yanı sıra hesaplamaları ve vergi yükümlülüklerini basitleştirmek için oluşturulan değer ölçüsüdür.

Kanaatimiz dünyanın ve Türkiye'nin teknolojiye ve ekonomide geldiği noktayı göz önüne alarak hem sermayenin gittikçe daha az kişide toplanması, hem de Şubat 2023 tarihinde yaşanan deprem felaketinin getirdiği finansman ihtiyacı ve bundan sonra ileride yaşanacak mali şoklar için tek seferlik bir net servet vergisi alınması gerektiği yönündedir. Ancak bu verginin hem gereken geliri sağlaması hem de sermaye hareketlerini olumsuz etkilememesi için tasarımına dikkat edilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adam, S. ve Miller, H. (2021). "The Economic Arguments For And Against A Wealth Tax". *Fiscal Studies*. Cilt 42: 457–483, (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1475-5890.12288>). Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2023
- Advani, A., Chamberlain, E. ve Summers, A. (2020). "A Wealth Tax For The UK", *Wealth Tax Commission Final Report*, (<https://www.lse.ac.uk/International-Inequalities/Assets/Documents/OLDWealthTaxCommission-Final-reportold.pdf>). Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2023
- Birleşmiş Milletler. (2021). "Our Common Agenda – Report of the Secretary-General". (https://www.un.org/en/content/common-agenda-report/assets/pdf/Common_Agenda_Report_English.pdf). Erişim Tarihi: 11 Nisan 2023
- Burgherr, D. (2021). "The Costs Of Administering A Wealth Tax". *Fiscal Studies*. Cilt 42. 677–697, (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1475-5890.12276#:~:text=On%20this%20basis%2C%20they%20conclude,per%20cent%20of%20estate%20value.>). Erişim Tarihi: 16 Haziran 2023
- Brulhart, M., Gruber, J., Krapf, M. ve Schmidheiny, K. (2019). "Behavioral Responses to Wealth Taxes: Evidence from Switzerland". *CESifo Working Paper*, No. 7908, (<https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/pol.20200258>). Erişim Tarihi: 19 Haziran 2023
- Cremer, H. ve Pestieau, P. (2011). *Wealth and Wealth Transfer Taxation: A Survey*, Chapters, in: Emilio Albi & Jorge Martinez-Vazquez (ed.), *The Elgar Guide to Tax Systems*, chapter 5, Edward Elgar Publishing.
- Daly, S., Hughson, H. ve Loutzenhiser, G. (2021). "Valuation For The Purposes Of A Wealth Tax". *Fiscal Studies*. Cilt 42: Sayı 3-4, 615–650, (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1475-5890.12287>). Erişim Tarihi: 5 Nisan 2023
- Dupas, M. (2020). "Wealth tax: France", *Wealth Tax Commission Background Paper No. 134*, (https://www.wealthandpolicy.com/wp/BP134_Countries_France1.pdf). Erişim Tarihi: 12 Mart 2023
- Durmuş, M. (2021). "Covid-19 Salgını ve Servet Vergisi İhtiyacı". *Politik Ekonomik Kuram*, Cilt 5, Sayı 1, 95-131.
- Eckert, J. B. ve Aebi, L. (2020). "Wealth Taxation in Switzerland". *Wealth Tax Commission Background Paper No. 133*, (https://www.wealthandpolicy.com/wp/BP133_Countries_Switzerland.pdf). Erişim Tarihi: 11 Nisan 2023
- Eisinger, J., Ernsthausen, J. ve Kiel, P. (2021). "The Secret IRS Files: Trove of Never-Before-Seen Records Reveal How the Wealthiest Avoid Income Tax", (<https://www.propublica.org/article/the-secret-irs-files-trove-of-never-before-seen-records-reveal-how-the-wealthiest-avoid-income-tax>). 24 Nisan 2023
- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD). (2018). "The Role and Design of Net Wealth Taxes in the OECD", (https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/the-role-and-design-of-net-wealth-taxes-in-the-oecd/conclusions-and-policy-implications_9789264290303-8-en) Erişim Tarihi: 03 Mart 2023
- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD). (2022). "Revenue Statistics 2022 The Impact of COVID-19 on OECD Tax Revenues". (<https://www.oecd.org/tax/revenue-statistics-2522770x.htm>). Erişim Tarihi: 03 Mart 2023
- Enache, C. (2022). "Wealth Taxes in Europe", (<https://taxfoundation.org/net-wealth-tax-europe-2022/>). Erişim Tarihi: 26 Nisan 2023
- Glogower, A. (2020). "A Constitutional Wealth Tax". *Michigan Law Review*. Cilt 118 Sayı 5, (<https://repository.law.umich.edu/mlr/vol118/iss5/2/>). Erişim Tarihi: 16 Haziran 2023
- Iara, A. (2015). "Wealth Distribution And Taxation In EU Members". *European Commission Working Paper N. 60–2015*. (https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2016-09/taxation_paper_60.pdf). Erişim Tarihi: 22 Nisan 2023

- Kapeller, J., Leitch, S. ve Wildauer, R. (2021). "A European Wealth Tax: For A Fair And Green Recovery". Greenwich Papers in Political Economy, (https://www.jku.at/fileadmin/gruppen/108/ICAE_Working_Papers/wp129.pdf). Erişim Tarihi 15 Nisan 2023
- Klemm, A., Hebous, S., Michielse, G. ve Nersesyan, N. (2021). "COVID-19 Recovery Contributions". IMF Fiscal Affairs. (<https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/covid19-special-notes/en-special-series-on-covid19-recovery-contributions.ashx>). Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2023
- Krenek, A. ve Schratzenstaller, M. (2022). "A Harmonized Net Wealth Tax in the European Union". Journal of Economics and Statistics. 242 (5–6). 629–668, (<https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=c1c003cd-92bd-4e3b-8085-c5de3a40512e%40redis>). Erişim Tarihi: 16 Haziran 2023
- Krenek, A. ve Schratzenstaller, M. (2018). "A European Net Wealth Tax". WIFO Working Papers, No. 561, (<https://ideas.repec.org/p/wfo/wpaper/y2018i561.html>). Erişim Tarihi: 6 Nisan 2023
- Meredith, S. (2020). "Millionaire's Tax': Argentina Passes Levy On The Super-Rich To Help Pay For Covid Response", CNBC, (<https://www.cnbc.com/2020/12/07/argentina-passes-tax-on-the-super-rich-to-help-pay-for-covid-response.html#:~:text=Lawmakers%20in%20the%20Senate%20passed,tax%20of%20at%20least%20%25>). Erişim Tarihi: 8 Nisan 2023
- O'Donovan, N. (2021). "One-Off Wealth Taxes: Theory And Evidence". Fiscal Studies. DOI: 10.1111/1475-5890.12277. (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1475-5890.12277>) Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2023
- PricewaterhouseCoopers (PwC), (2023) Worldwide Tax Summaries, <https://taxsummaries.pwc.com/colombia/individual/other-taxes>
- Perret, S. (2020). "Why Did Other Wealth Taxes Fail And Is This Time Different?". Wealth Tax Commission Evidence Paper 6 (1-31), (https://www.wealthandpolicy.com/wp/EP6_PoliticsAndDesign.pdf). Erişim Tarihi: 16 Nisan 2023
- Pichet, E. (2008). "The Economic Consequences Of The French Wealth Tax". La Revue de Droit Fiscal, Cilt 14. 1–25, (https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1268381) Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2023
- Piketty, T. (2014) *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, Çev: Hande Koçak. İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, 2014
- Piketty, T. ve Zucman, G. (2014). "Capital is Back: Wealth-Income Ratios in Rich Countries 1700-2010". Quarterly Journal of Economics 129 (3), 1255-1310, (https://econpapers.repec.org/article/oupqjecon/v_3a129_3ay_3a2014_3ai_3a3_3ap_3a1255-1310.htm). Erişim Tarihi: 16 Nisan 2023
- Prisinzano, R., Huntley, J. ve Ricco, J (2021). " Budgetary and Economic Effects of Senator Elizabeth Warren's Wealth Tax Legislation", (<https://budgetmodel.wharton.upenn.edu/issues/2021/3/15/budgetary-effects-of-senator-warren-wealth-tax>). Erişim Tarihi: 28 Nisan 2023
- Rudnik, S. R. ve Gordon, K., R. (1996). "Taxation of Wealth". Tax Law Design and Drafting, (<https://www.imf.org/external/pubs/nft/1998/tlaw/eng/ch10.pdf>). Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2023
- Saez, E., Zucman, G. ve Landais C. (2020). "A Progressive European Wealth Tax To Fund The European COVID Response". VOX EU. (<https://voxeu.org/article/progressiveeuropean-wealth-tax-fund-european-covid-response>). Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2023
- Saez, E. ve Zucman, G. (2022). "Wealth Taxation: Lessons from History and Recent Developments". AEA Papers and Proceedings Cilt 112. 58–62. (<https://gabriel-zucman.eu/files/SZ2022AEA.pdf>). Erişim Tarihi: 20 Nisan 2023
- Sandford, C., Willis, M., J. Robert, ve Ironside, D. (1975). *An Annual Wealth Tax*. London: Heinemann Educational Publishers.
- Scheuer, F. ve Slemrod, J. (2021). "Taxing Our Wealth". Journal of Economic Perspectives Cilt 35, Sayı 1, (<https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.35.1.207>) Erişim Tarihi: 16 Haziran 2023
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). (2023). "2023 Kahramanmaraş Ve Hatay Depremleri Raporu". (<https://www.sbb.gov.tr/2023-kahramanmaras-ve-hatay-depremleri-raporu/>). Erişim Tarihi: 16 Haziran 2023
- Summers, A. (2021). "Ways Of Taxing Wealth: Alternatives And Interactions", Fiscal Studies. Cilt 42, 485–507, (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1475-5890.12285>). Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2023

Uluslararası Para Fonu (IMF). (2021). "Fiscal Monitor: A Fair Shot", (<https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2021/03/29/fiscal-monitor-april-2021#Full%20Report>). Erişim Tarihi: 23 Nisan 2023

Uluslararası Para Fonu (IMF). (2014). "Fiscal Policy And Income Inequality". IMF Policy Paper. (<https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/012314.pdf>). Erişim Tarihi: 25 Nisan 2023

Zucman, G. (2019). "Global Wealth Inequality". Annual Review of Economics",(<https://gabriel-zucman.eu/files/Zucman2019.pdf>). Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2023.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:02.10.2023 Accepted/Kabul:08.01.2024

DOI:10.30794/pausbed.1369712

Research Article/Araştırma Makalesi

Doğan, M. ve Kızılboğa Özaslan R. (2024). "İtfaiyecilerin Hizmet Öncesi ve Hizmet İçi Eğitim Sürecinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 60, Denizli, ss. 205-228.

İTFAYECİLERİN HİZMET ÖNCESİ VE HİZMET İÇİ EĞİTİM SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA*

Mustafa DOĞAN**, Rüveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN***

Öz

Belediye ve büyükşehir belediyesi itfaiye teşkilatlarında hizmetlerin daha etkin ve verimli yürütülebilmesi için itfaiyecilerin hizmet öncesi ve hizmet içi mesleki eğitim süreçlerinin incelenmesi, aksayan ve geliştirilmesi gereken alanların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu araştırma nitel araştırma desenlerinden durum analizine göre tasarlanmıştır. Verilerin toplanmasında görüşme tekniği kullanılmıştır. 6 farklı büyükşehir itfaiye teşkilatından 6 yönetici ve 6 itfaiyeciden elde edilen veriler içerik analizi tekniğine göre incelenmiştir. Verilerin analizinde MAXQDA 22 paket programından yararlanılmıştır.

Eğitmenlerin liyakate göre istihdamı, araç-gereç ve uygulama alanlarının varlığı, itfaiye teşkilatı ile yapılan işbirliği ve staj eğitimlerinin hizmet öncesi eğitimin niteliğini olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Yetersiz olan mevzuatın ve standartların iyileştirilmesiyle birlikte nitelikli eğitmenlerin istihdam edildiği, güncel ve bilimsel eğitim materyallerinin sunulduğu ve araç-gereç-ekipman yönünden tam donanımlı eğitim merkezlerinin varlığı da hizmet içi eğitimi olumlu yönde etkilemektedir. Aday ve itfaiyeci personeline yönelik yetiştirme eğitimleri, teknik ve idari personelin eğitimleri, üst görev kadrolara hazırlama ve yönetici eğitimleri ile ulusal veya uluslararası değişim programlarının da; personelin mesleğe hızla uyum sağlaması, iş disiplininin gelişmesi ve kurum içi iletişiminin artması bağlamında pozitif etkileri bulunmaktadır. Bu çalışma ile, itfaiyeci eğitiminde mevcut durumun ve zayıf yönlerin ortaya çıkartılarak geliştirilmesi gereken hususlarda sunulan önerilerle, belediye itfaiye teşkilatlarında itfaiyeci eğitimi alanına katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Belediyeler, İtfaiye teşkilatı, Hizmet öncesi eğitim, Hizmet içi eğitim.*

A QUALITATIVE RESEARCH ON THE EVALUATION OF THE PRE-SERVICE AND IN-SERVICE TRAINING PROCESS OF FIREFIGHTERS

Abstract

It is aimed to examine the pre-service and in-service vocational training processes of firefighters in order to carry out services more effectively and efficiently in municipal and metropolitan municipality fire brigade organisations, and to determine the areas that fail and need to be improved. This research was designed according to case analysis from qualitative research designs. Interview technique was used to collect the data. The data obtained from 6 managers and 6 firefighters from 6 different metropolitan fire departments were analysed according to the content analysis technique. MAXQDA 22 package programme was used to analyse the data.

It is seen that the employment of instructors according to merit, the presence of equipment and practice areas, cooperation with the fire brigade and internship training positively affect the quality of pre-service training. Along with the improvement of inadequate legislation and standards, the existence of training centres where qualified trainers are employed, up-to-date and scientific training materials are provided and fully equipped in terms of tools, equipment and equipment also positively

*Bu çalışma Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yerel Yönetimler Anabilim Dalı'nda kabul edilmiş olan "İtfaiye Teşkilatlarında Hizmet İçi Eğitim ve Kariyer Yönetim Sisteminin Değerlendirilmesi ve Türkiye İçin Yeni Bir Model Önerisi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr., Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, Türkoğlu Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, KAHRAMANMARAŞ.

e-posta: mustafa.dogan@istiklal.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-5718-9612>)

***Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yerel Yönetimler Bölümü, İSTANBUL.

e-posta:ruveyda.kizilboga@marmara.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7468-0844>)

affects in-service training. Trainings for candidate and firefighter personnel, trainings for technical and administrative personnel, preparation for higher positions and executive trainings and national or international exchange programmes also have positive effects in terms of rapid adaptation of personnel to the profession, development of work discipline and increase in internal communication. It is considered that this study will contribute to the field of firefighter training in municipal fire brigades by revealing the current situation and weaknesses in firefighter training and making suggestions on the issues that need to be improved.

Keyword: *Municipality, Fire brigades, Pre-service training, In-service training.*

1. GİRİŞ

İtfaiye, can ve mal kaybı riski ile mücadelede etkin rol alan, hizmet alanı olarak her ülkede ister merkezi isterse yerel düzeyde örgütlenmiş olsun, önemli bir teşkilattır. Türkiye’de belediyeler tarafından sunulan bu hizmetin Osmanlı dönemine kadar uzanan kökleri bulunmaktadır. İlk dönemlerinde kurumsallıktan uzak bir yapıda hizmet sunulurken, yangına müdahalede yetersizlikler ortaya çıkmış ve bunun neticesinde kentler neredeyse yok olma tehlikesi ile baş başa kalmıştır. Dinamik dünyada değişen her ihtiyacın beraberinde getirdiği revizyon ihtiyacı, itfaiye alanında da gerekli düzenlemelerin yapılmasına vesile olmaktadır. Bu kapsamda itfaiye personeli hizmet içi eğitime tabi tutulmakta, hatta ülkeler arası değişim programları ile mesleki bilgi ve tecrübelerinin artırılmasına imkan sunulmaktadır. İtfaiye hizmetlerinin kalitesi, sunumda görev yapan personelin yetkinliği ile doğrudan ilişkili olduğu için Türkiye’de itfaiyecilerin hizmet öncesi mesleki eğitimi ve hizmet sırasındaki eğitimi konusundaki düzenlemeler ve uygulamalar bu çalışmaya konu edilmiştir. Literatür taramasında doğrudan hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimler ile ilgili olmamakla birlikte mesleki eğitim konusunda yapılmış çalışmalar bulunmaktadır.

Alagöz (2021) “*Hizmet içi eğitimler ve çalışanların iş motivasyonu: İBB itfaiye teşkilatı örnek olayı*” adlı çalışmasında; hizmet içi eğitimin, çalışanların ilk olarak becerilerini artırdığı daha sonra sırasıyla değişime ve yeniliklere ayak uydurmalarına, malzeme ve teçhizat kullanma bilgilerinin artmasına, olaylara bakış açılarını geliştirerek eksikliklerini tamamlamalarına katkı sağladığını ifade etmiştir. Ayrıca mesleki gelişimini, iş motivasyonunu ve özgüven artışı da desteklediğini belirtmiştir.

Can vd’leri, (2017) “*Yangın eğitim merkezi planlamasında dikkat edilmesi gereken hususlar*” adlı çalışmalarında itfaiyeci eğitiminin önemine vurgu yaparak eğitim merkezlerin uluslararası standartlar kapsamında inşa edilmesi, eğitim merkezlerinin planlama, tasarım ve işletilmesinde bu alanda uzman kişilerden destek alınması gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

Dağhan, (2021) “*İtfaiye teşkilatında çalışan personelin eğitim alma durumları ile iş performansları arasındaki farklılığın incelenmesi: İstanbul Büyükşehir Belediyesi(İBB) örneği*” adlı çalışmasında; İstanbul itfaiyesinde çalışan personelin almakla yükümlü olduğu eğitimler ile iş performansları arasındaki anlamlı farklılığı tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu araştırma sonuçları dikkate alındığında; inovasyon, sağlık, güvenlik, afetlerde etkin olma ve verimlilik konularında eğitim alan itfaiyecilerin, eğitim almayanlara göre iş performanslarının daha yüksek çıktığı görülmüştür. Bunun yanında eğitim seviyesi lise ve ön lisans olan itfaiyecilerin iş performansının, eğitim seviyesi lise ve ortaokul düzeyinde olanlardan daha yüksek çıktığı ifade edilmiştir.

Gökkaya ve Kaya (2021) “*Türkiye’de itfaiyecilik eğitimi ile hava kurtarma ve yangınla mücadele biriminin yapısal değerlendirilmesi*” adlı çalışmalarında; geçmişten günümüze itfaiye teşkilatında yaşanan gelişmeleri ortaya koyarak itfaiyecilik eğitimi veren okulları tanıtmışlardır. Bu çalışmada, itfaiyelerde istihdamda mesleki eğitimi almış kişilere öncelik verilmesi ve yasal düzenlemenin bu doğrultuda yapılması önerilmiştir.

Çalışmalarda vurgulandığı üzere eğitimin, liyakatli personelin yetişmesinde ve yetkinliğin geliştirilmesindeki etkisi son derece önemlidir. Bu bağlamda itfaiye teşkilatlarında hizmetlerin daha etkin ve verimli yürütülmesine doğrudan etki eden hizmet öncesi ve hizmet içi mesleki eğitim süreçlerinin değerlendirilmesini amaçlayan bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde itfaiyecilerin görev ve sorumluluklarına; ikinci bölümde ise itfaiye personeline uygulanan hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimin değerlendirilmesine yönelik yapılan saha araştırmasının sonuçlarına yer verilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Arapça bir kelime olan “*itfa*” kökünden türetilen itfaiye, yangın söndürme kuruluşlarına verilen isimdir (Pektaş, 2017:167). Ulusal literatürde itfaiye denildiğinde ilk akla gelen, belediye ve büyükşehir belediyesi bünyesindeki

İtfaiye teşkilatlarıdır. Ancak Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Orman Genel Müdürlüğü (OGM), Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü (KEGM), Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Devlet Hava Meydanları İşletmeleri (DHMİ) ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) de kendi mevzuatları kapsamında yangınla mücadele ve yangını önleme konusunda görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Kamu kurumlarının yanı sıra özellikle büyük şirketler de yangın riskine karşı güvenliklerini sağlama hususunda yoğun çaba harcamaktadırlar.

İtfaiye teşkilatları, ilgili kanunlar ile verilen görevleri teknik bilgiye sahip personel ve alana özgü araç, gereç ve ekipman ile yerel düzeyde sunmaktadır. Teknik bilgiye sahip personele karşılık gelen itfaiyeci ise: “...bir yönetici ya da üst amirin emir ve komutasında; iş sağlığı ve güvenliği kurallarına uygun bir şekilde yangını söndürmek, acil durum ve afetlerde arama ve kurtarma çalışmalarında görev almak; önleme, koruma ve mesleki gelişim faaliyetlerine katılmak gibi bilgi, beceri ve fiziki yeterliliğe sahip nitelikli kişi”dir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2016:3-4).

İtfaiyeciler, sürekli ve devamlı bir şekilde yerine getirilmesi gereken ve kamu güvenliğini esas alan kamusal hizmetleri¹ sunmaktadır (Akıllı, 2013:92-93). Bu kapsamda genel anlamda yangınla mücadele etmekle birlikte hayatın, mülkün veya çevrenin tehlike altında olduğu acil durumlara da müdahale etmektedirler. Her ne kadar oldukça önemli görevler ve sorumluluklar yüklense de, itfaiye hizmetleri açısından yetersizliklerin olduğu görülmektedir. Bu sebeptir ki itfaiye hizmetlerinin geliştirilmesi için Türk Standartları Enstitüsü (TSE) tarafından itfaiye hizmetlerinin geliştirilmesine yönelik standartlar belirlenmiştir. İtfaiyeci nitelikleri (er, şoför, amir, çavuş), itfaiyeci kıyafetleri (elbise, başlık, eldiven, ayakkabı), itfaiye ekipmanları (hortum, rekor, vana) ve itfaiye teşkilatı, itfaiyeci eğitimleri, itfaiye terimleri ve kavramları hakkında standartlar mevcuttur. Bu standartların büyük çoğunluğu Avrupa Normlarından (EN) alınmıştır (TSE, 2022).

Dünyanın her yerinde kurumsallaşmış en yaygın acil durum yönetim örgütleri olarak kabul edilen (Taşkın, 2012:15) itfaiyelerin görevleri Belediye İtfaiye Yönetmeliği²’nde düzenlenmiştir (madde-6):

- Yangınlara müdahale etmek ve söndürmek.
- Her türlü kaza, çökme, patlama, mahsur kalma ve benzeri durumlarda teknik kurtarma gerektiren olaylara müdahale etmek ve ilk yardım hizmetlerini yürütmek; arazide, su üstü ve su altında her türlü arama ve kurtarma çalışmalarını yapmak.
- Su baskınlarına müdahale etmek.
- Afet ve acil durumlarda arama ve kurtarma çalışmalarına katılmak.
- 27/11/2007 tarihli ve 2007/12937 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe konulan Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik ile verilen görevleri yapmak.
- 30/9/2020 tarihli ve 3033 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile yürürlüğe konulan Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik, Nükleer Tehdit ve Tehlikelere Dair Görev Yönetmeliği kapsamında kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer olaylara yangın durumunda ilk müdahalede bulunmak, keşif-tespit, arama/kurtarma faaliyetlerinde 3/1/2014 tarihli ve 28871 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) kapsamında ilgili çalışma grubuna destek vermek, dekontaminasyon görevlerini valilik ile iş birliği içerisinde yerine getirmek.
- Halkı, kurum ve kuruluşları itfaiye hizmetleri ile ilgili olarak bilgilendirmek, alınacak önlemler konusunda eğitmek ve bu konuda tatbikatlar yapmak.
- Kamu ve özel kuruluşlara ait itfaiye birimleri ile gönüllü itfaiye personelinin eğitim ve yetiştirilmesine yardım etmek; bunların bina, araç-gereç ve donanımlarının itfaiye standartlarına uygunluğunu denetlemek ve bu birimlere yangın yeterlilik belgesi vermek ve gerektiğinde bu birimlerle iş birliği yapmak.

¹ Anayasa Mahkemesi’nin itfaiye hizmetlerinin, hizmet almak koşuluyla yaptırılmayacağı yönünde kararı bulunmaktadır (11/09/2019 tarihli (Esas Sayı (E.S.):2019/27, Karar Sayı (K.S.):2019/56). Kararın gerekçesinde, itfaiye hizmetlerinin kendine özgü nitelikleri olması bakımından, belediye tarafından gerçekleştirilen diğer birçok hizmetten farklı olarak, genel idare esaslarına göre memurlar veya diğer kamu görevlileri tarafından yürütülmesi gereken sürekli ve asli bir görev olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, itfaiye hizmetlerinin toplumsal yaşamın zorunlu gereksinimlerinden olan düzenlilik ve süreklilik isteyen niteliği gereği, bir kamusal hizmet olduğu da kabul edilmektedir.

² 21 Ekim 2006 tarihli ve 26326 sayılı Resmi Gazete’de (RG) yayımlanmıştır.

- Belediye sınırları dışındaki olaylara müdahale etmek.
- Binaların Yangından Korunması Hakkındaki Yönetmelik hükümlerine göre belediye meclisince tespit edilecek ücret karşılığında baca temizliği yapmak ya da belediye tarafından yetkilendirilmiş kişi ve kuruluşlara yaptırmak ve bacaları yangına karşı önlemler yönünden denetlemek.
- Talep edilmesi halinde orman yangınlarının söndürülmesi çalışmalarına katılmak.
- İmar planlarına göre parlayıcı, patlayıcı ve yanıcı madde depolama yerlerinin tespiti için ilgili birimlere görüş bildirmek.
- İşyeri, eğlence yeri, fabrika ve sanayi kuruluşlarını yangına karşı önlemler yönünden denetlemek, bu konularda mevzuatın öngördüğü raporları vermek ve görüş bildirmek.
- Belediye başkanının verdiği diğer görevleri yapmak.

Mevzuattaki görevlendirmelerin dışında bayrak asma, yol yıkama, pazar yeri temizleme, kapı açma, merdivenli araçların inşaat işlerinde kullanılması ve bodrum katlarından su çekme gibi hizmetler de itfaiye personeline yürütülebilmektedir.

21. yy. Türkiye’inde belediyeler bünyesinde farklı düzey ve kalitede itfaiye hizmeti sunulmaktadır (Taşkın, 2012:15). Bunu önleyebilmek ve hizmet sunumunda standartlaşmayı sağlayabilmek için liyakatli ve yeterli sayıda insan kaynağı ile modern araç ve ekipman ihtiyacının karşılanması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, belediye itfaiye teşkilatlarında teknik bilgiye sahip personel sayısının yeterli olmadığı durumlarda, belediye itfaiye birimlerinde denetim ve ruhsat konusunda Yönetmelik hükümleri gerektiği gibi uygulanmamaktadır. Bu ve benzeri aksaklıkların yaşanmaması için hem işe alımda liyakat ilkesinden taviz verilmemesi hem de hizmet içi eğitim uygulamaları ile personelin yetkinliğinin artırılmasına odaklanılması gerekir. Bu sebeple çalışma kapsamında, hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim uygulamalarına odaklanılmakta, bizzat muhatapların eğitim süreçlerini değerlendirmesi yoluyla güçlü ve zayıf yönler ortaya konulmakta, zayıf noktaların geliştirilmesi için öneriler sunulmaktadır. Araştırmada iki temel soruya cevap aranmıştır. İlki itfaiye teşkilatlarında hizmet öncesi eğitim nasıl şekillenmektedir. İkinci olarak da itfaiye teşkilatlarında hizmet içi eğitim ne şekilde yürütülmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1 Araştırmanın Sorunsalı, Amacı ve Önemi

Toplum güvenliğini esas alan, kesintisiz ve daimi bir şekilde sunulması gereken bir kamusal hizmet olan itfaiye hizmetleri ancak nitelikli insan gücü ile mümkün olabilmektedir. Nitelikli insan kaynağının optimizasyonu ise hizmet öncesi eğitim ve hizmet içi eğitim ile sürdürülebilir bir hal almaktadır. Bu çalışmanın, itfaiye teşkilatlarında hizmet öncesi eğitim ve hizmet içi eğitim uygulamaları bağlamında mevcut durumu ve iyileştirilmesi gereken alanları ortaya çıkararak uygulayıcı taraf olan kamu kurumları için rehber olacağı düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda aşağıda sunulmuş olan alt hedeflere ulaşılmak istenmektedir.

a) İtfaiyecilerin hizmet öncesi eğitimi ile ilgili mesleki örgün eğitim kurumları, bu kurumlardaki araç-gereç ve uygulama alanlarının yeterliliği ve staj imkânlarının mevcut durumunu incelemek.

b) İtfaiye teşkilatlarında yürütülen hizmet içi eğitim bağlamında yasal düzenlemeler ve standartlar, aday itfaiyeci yetiştirme, itfaiyeci yetiştirme ile ilgili uygulama süreçlerini ortaya çıkarmak. Bunun yanında itfaiye eğitim merkezleri, bu merkezlerde görev yapan itfaiye eğitmenleri ile eğitim materyalleri ve konuları hakkında bilgiler sunmak.

Ulusal yazında belediye itfaiye teşkilatlarının hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimi ile ilgili yapılmış çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Derinlemesine ve detaylı bilgi edinmeyi amaçlayan bu çalışma ile araştırmacılara yeni çalışma alanları oluşturmada ve uygulayıcı birimlere de yeni bakış açısı sunulmaktadır.

3.2 Araştırmanın Deseni ve Örneklem

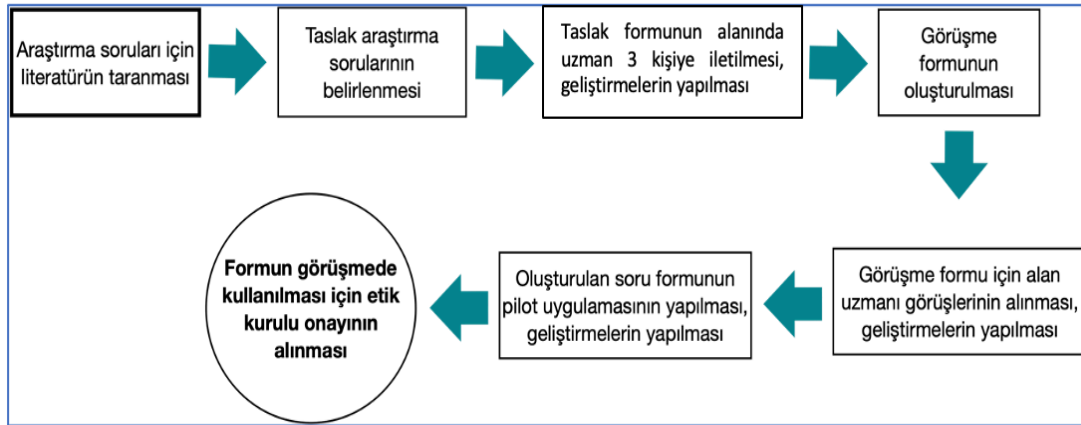
Çalışma, sonuçtan ziyade süreçle ilgilenen, belirli bir ortam ve durum ile ilgili olduğu için nitel yönelimli bir araştırma grubuna dahil olmaktadır. Kapsamında hedef olgu hakkında görüşmeler, literatür incelemesi ve

doküman analizi yoluyla derinlemesine bir araştırma yapıldığından durum araştırması³ olarak kabul edilmektedir. Burada özelden genele doğru bir mantık yürütme söz konusudur. Elde edilen veriler tümevarım mantığı ile yorumlamacı epistemolojiye dayanmaktadır.

Örnekleme, amaçlı ve kartopu yöntemi ile belirlenmiştir. 02/04/2022-22/06/2022 tarihleri arasında itfaiye eğitim merkezi bulunan 6 büyükşehir belediyesinin⁴ itfaiye teşkilatının eğitim ve önleme şube müdürlüğünde görevli 6 eğitim birim amiri ve son üç ay içinde hizmet içi eğitim almış ve aktif olarak operasyonel birimde en az 5 yıl görev yapan 6 itfaiyeci personelle yarı yapılandırılmış görüşme formları çerçevesinde görüşme yapılmıştır.

3.3 Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

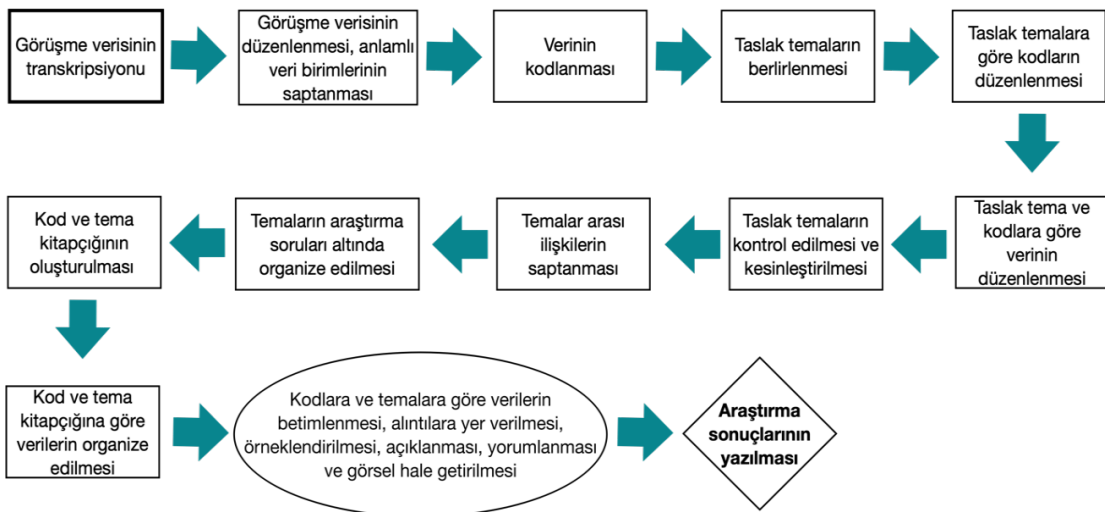
Araştırma verileri için yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. İki ana tema altında 13 kategori belirlenmiş ve bu alt kategorilerde itfaiye birim yöneticileri için 23, itfaiye personeline yönelik de 19 adet görüşme sorusu hazırlanmıştır. Şekil 1’de görüşme sorularının hazırlanma süreci verilmiştir.

Şekil 1: Görüşme Formu Hazırlama Süreci

Kaynak: Bu şekil yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Görüşmelerden 18.706 kelime içeren veri elde edilmiştir. Nitel araştırmalarda veri analiz programı olan MAXQDA 22 paket programı ile betimsel ve içerik analizi yöntemiyle verilerin analizi sağlanmıştır. Bu kapsamda kategoriler arasındaki ilişki analizine yer verilmiştir. Şekil 2’de araştırma verilerinin analizinde izlenen süreçler verilmiştir.

Şekil 2: Araştırma Verilerinin Analizinde İzlenen Süreçler

Kaynak: Bu şekil yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

3 Diğer araştırma türlerinden ayrı olarak durum çalışması, “ne, nasıl ve niçin” sorularını temel alarak araştırmacının kontrol edemediği bir olgu veya olayı derinlemesine inceleme imkânı sağlamaktadır (Yılmaz, 2014:263).

4 Ankara, Kocaeli, Bursa, Kahramanmaraş, Ordu ve Denizli Büyükşehir Belediyeleri

3.4 Araştırma Soruları, Varsayımlar ve Sınırlılıklar

Araştırmanın metodolojisine katkı sunmak ve çalışmanın genel çerçevesini oluşturmak amacıyla aşağıda maddeler halinde belirtilen sorular hazırlanmıştır:

- a) İtfaiye mesleğine yönelik hizmet öncesi eğitimin verildiği örgün eğitim kurumları, araç-gereç ve uygulama alanları ile staj eğitiminin mevcut durumu nedir ve iyileştirilmesi gereken alanlar nelerdir?
- b) İtfaiye teşkilatlarında hizmet içi eğitim bağlamında yasal düzenlemeler ve standartlar, aday itfaiyeci yetiştirme eğitimi, itfaiyeci yetiştirme eğitimi ve itfaiye eğitim merkezleri ile ilgili süreçler nasıl ve hangi yöntemlerle yapılmaktadır?
- c) Hizmet içi eğitimin yürütülmesi esnasında karşılaşılan sorunlar, eğitim konuları, eğitim materyalleri, itfaiye eğitim merkezlerinin etkinliği ve itfaiye eğitmenlerin mevcut durumu nedir ve süreçler nasıl işlenmektedir?

Mülakat formunda yer alan sorulara verilen cevapların, doğruluk ve dürüstlük ilkelerine bağlı kalınarak cevaplandırıldığı varsayılmıştır. İtfaiye eğitim merkezi olan itfaiye teşkilatlarında teorik ve uygulamalı eğitimler yürütüldüğünden bu birim yöneticilerinin, eğitimlerin iyileştirilmesi adına önerilerde bulunabileceği, itfaiyecilerin eğitimi konusundaki görüşlerini net bir şekilde açıklayabileceği varsayılmıştır. İtfaiyeci eğitimlerini ve kariyer gelişimini ele almak için de bu teşkilatlarda aktif olarak görev yapan bir itfaiyeci ile de görüşme yapılmıştır. Bu itfaiyecinin kurumda en az 5 yıl çalışmış olması kriteri ön kabul olarak benimsenmiştir. Mesleki deneyimi olan bir itfaiyecinin aday yetiştirme eğitimi, hizmet içi eğitim, teorik ve uygulamalı eğitimler ve bu eğitimlerin geliştirilmesi adına fikir sahibi olabileceği varsayılmıştır.

Tabi oldukları mevzuat aynı olmakla beraber personel, araç-gereç ve ekipman sayıları ve nitelikleri birbirinden farklı olduğundan il, ilçe ve belde belediyelerindeki itfaiye birimleri ve buralarda görev yapan itfaiye personeli kapsam dışında bırakılmıştır.

3.5 Araştırmanın Etik Boyutu

Bu araştırmada kullanılmak üzere oluşturulan görüşme formu Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'na sunulmuştur. Yapılan başvuru Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 2022-15 sayı ve 24/03/2022 tarihli toplantısında görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Etik kurul onayından sonra çalışmanın yapılacağı büyükşehir itfaiye teşkilatları ile görüşmeler yapılmış, sözlü ve resmi yazılı onaylar alınmıştır. Katılımcılara görüşme öncesinde araştırmanın amacını, araştırma sürecini ve hedeflerini açıkça belirten aydınlatılmış onam formu mail ortamında iletilmiştir. İhtiyaç duyulması halinde katılımcılara onam formu okunmuştur. Bu onam formu onaylandıktan sonra görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın tüm süreçlerinde katılımcıların ve kurumlarının gizliliği en temel öncelik olmuştur ve bu konuda azami çaba gösterilmiştir. Katılımcı bilgileri araştırmada kodlama sistemiyle saklanmış ve kişisel bilgiler içeren kısımlar paylaşılmamıştır.

3.6 Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Bu araştırmada uygulanan; görüşme öncesinde ve esnasında katılımcılar ile olan uzun süreli etkileşim (görüşme öncesinde beraber planlama yapılmış, görüşme esnasında görüşmeye yönelik bilgiler sunulmuş, uzun görüşmeler yapılmış), derinlik odaklı veri toplama (veri analizi süreçlerinde eleştirel yaklaşım, araştırma günlüğünün oluşturulması), çeşitleme (amaçlı ve kar topu örneklem ile örneklem çeşitlemesi, üç tema halinde konu çeşitlemesi, gözlem ve literatür taraması ile kaynak çeşitlemesi yapılmış), literatür ile karşılaştırma (araştırmanın bulguları her tema içinde "tartışma" yöntemi şeklinde literatür ile karşılaştırılmış) gibi süreçlerin işletilmesi ile araştırmanın inandırıcılığı artırılmıştır.

Araştırmanın aktarılabirliğini artırmak için ayrıntılı betimleme (tüm süreçler ayrıntılı ve şeffaf bir şekilde açıklanmış) yapılmış, örneklem grubu ve yapılan görüşmelerin süreleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Araştırmanın tutarlılığını artırmak için; verileri elde etme sürecinde görüşme formları kullanılarak görüşmelerin bir biri ile uyumlu olması sağlanmıştır. Bunun yanında araştırmanın amacı, araştırma soruları, temalar ve bulgular

arasında da tutarlılık sağlanmıştır. Amaca uygun yöntem ve örneklemin gerekçelendirilmesi ve bu gerekçelere uygun analiz tekniklerinin kullanılması da tutarlılığı desteklemiştir. Araştırmacının elde ettiği kodlar akran ve uzman görüşmeleri neticesinde kesinleşmiştir. Araştırmanın “Bulgular ve Tartışma” bölümünde katılımcıların görüşlerine doğrudan yer verilmiş ve bulgulara ilişkin sonuç ve değerlendirmeler ise “Sonuç ve Değerlendirme” bölümünde ele alınmıştır. Araştırmanın teyit edilebilirliği için araştırma ile ilgili resmi belgeler, izinler, onaylar ve transkripsiyonlar güvenli bir şekilde arşivlenmiştir. Bu araştırmada geçerliliği ve güvenilirliği artırmak amacıyla elde edilen sonuçlar ve raporlar ayrıntılı olarak sunulmuştur. Bununla beraber veri çeşitliliği ile bir olguya aynı kurumda çalışanların farklı bakış açılarını ortaya çıkarma adına hem itfaiye yöneticilerine hem de çalışan itfaiyeci personele sorular yöneltilmiştir. Ayrıca geçerliliği daha da artırmak için veri toplama kaynakları artırılarak (hem görüşme hem de doküman analizi teknikleri ile) veriler elde edilmiştir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bulgular tüm ayrıntılarıyla birlikte rapor haline getirilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ve görüşme ile ilgili bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri ve Görüşme Bilgileri

Katılımcı Kodu	Yaş	Cinsiyet	Çalışma Süresi/Yıl	Unvanı	Görevi	Görüşme Tarihi	Görüşme Süresi/Dk
1Ki	39	Erkek	15	İtfaiyecilik ve Yangın Güvenliği Teknikeri	İtfaiye Çavuşu	24.02.2022	58 Dk
2Ki	35	Erkek	13	İtfaiye Eri	Vardiya Amiri	07.04.2022	42 Dk
3Ki	35	Erkek	10	İtfaiye Eri	İtfaiye Eri	12.04.2022	28 Dk
4Ki	44	Erkek	7	İtfaiye Eri	İtfaiye Çavuşu	20.06.2022	33 Dk
5Ki	43	Erkek	23	İtfaiye Eri	İtfaiye Eri	22.06.2022	55 Dk
6Ki	47	Erkek	24	İtfaiye Çavuşu	Vardiya Amiri	12.04.2022	43 Dk
1Ky	34	Erkek	14	İtfaiye Eri	Eğitim Birim Amiri	12.04.2022	46 Dk
2Ky	37	Erkek	13	İtfaiye Eri	Eğitim Birim Amiri	2-3.04.2022	180 Dk
3Ky	37	Erkek	8	İtfaiye Çavuşu	Eğitim Birim Amiri	12.04.2022	83 Dk
4Ky	42	Erkek	17	İtfaiye Amiri	Eğitim Birim Amiri	24.05.2022	97 Dk
5Ky	35	Erkek	14	İtfaiye Çavuşu	Eğitim Birim Amiri	09.06.2022	63 Dk
6Ky	32	Erkek	11	İtfaiye Eri	Eğitim Birim Amiri	20.06.2022	48 Dk

Not: Belirtilen toplam görüşme süreleri katılımcıların sözel onayı alındıktan sonra başlatılan ve sadece çalışma konusunu kapsayan süredir. 1Ki-y: Soldan sağa doğru sıralandığında 1 rakamı katılımcı sırasını, K harfi katılımcıyı, i-y harfleri sırasıyla itfaiyeci-yöneticiyi ifade etmektedir.

Tablo 1’de yer alan katılımcıların itfaiyecilik mesleğindeki çalışma tecrübeleri dikkate alındığında 10 yıl ve altında çalışan kişi sayısı 3, 11-20 yıl arasında çalışan kişi sayısı 7, 21-30 yıl arasında çalışan kişi sayısı ise 2’dir. Katılımcıların farklı kurumlarda da çalıştıkları bilgisi edinilmiş, ancak itfaiyecilik mesleği dışındaki çalışma sürelerine tabloda yer verilmemiştir. Katılımcıların yeterli mesleki tecrübeye sahip olmaları dolayısıyla sorulara mesleki deneyimleri ışığında cevap verebilecekleri düşünülmüştür. Görüşmenin medyan (ortanca) değeri 51 dakika olarak hesaplanmıştır. Bunun yanında yönetici grup, itfaiyeci gruba göre daha fazla süre görüş bildirmiştir.

Görüşmeler “hizmet öncesi eğitim” ve “hizmet içi eğitim” olmak üzere iki ana tema kapsamında yürütülmüştür. Bulgular temalar altında yer alan kategoriler ve kod-alt kod başlıkları dikkate alınarak kronolojik sıraya göre verilmiştir.

Tablo 2: Hizmet Öncesi Teması İle İlgili Kod İlişkiler Matrisi

Kod Sistemi	Kod Sayısı
1. Hizmet Öncesi Eğitim	-
1.1 Mesleki eğitim kurumları	9
1.2 Eğitim ve öğretimin niteliği	11
1.3 Araç, ekipman ve uygulama alanları	11
1.4 İtfaiye ile işbirliği	13
1.5 Staj eğitimi	13
1.6 Olumlu Görüşler	19
1.7 Olumsuz Görüşler	20
2. Hizmet İçi Eğitim	-
2.1 Yasal düzenlemeler ve standartlar	8
2.2 Aday yetiştirme eğitimi	14
2.3 İtfaiyeci yetiştirme eğitimi	21
2.4 Eğitimci, eğitim merkezi ve eğitim materyalleri	41
2.5 Hizmet içi eğitimin iş niteliğine etkisi	48

Aşağıdaki başlıklarda, katılımcıların görüşlerinden elde edilen değerlendirmeler ve literatürde konuyu destekleyici çalışmalardan yapılan alıntılar derlenerek sunulmaktadır.

3.1 Hizmet Öncesi Eğitim

Hizmet öncesi eğitim temasında katılımcıların “*mesleki eğitim kurumları, bu kurumlardaki eğitim-öğretim, araç-ekipman ve uygulama alanları, itfaiye teşkilatları ile yapılan işbirliği ve staj eğitimi*” hakkındaki değerlendirmeleri sorgulanmıştır.

3.1.1 Mesleki eğitim kurumlarına ilişkin değerlendirmeler

Hizmet öncesi eğitim bağlamında katılımcıların, mesleki eğitim kurumlarına ilişkin görüşleri şu şekildedir:

“İtfaiyeci yaptığı tüm eylemlerini ve bilimsel tabanını doldurmalıdır yani neden nasıl hareket ettiğimizin mantıklı bir açıklaması olmalıdır. Bundan dolayı örgün düzeyde verilen mesleki eğitimleri çok önemsiyorum.” (2Ki)

“İşe ilk girdiğimizde itfaiyecilik mesleğinin okulda değil mesleği icra ederken öğrenebileceğimizi büyüklerimiz iddia etmişti, ancak zamanla okuldan gelenlerin sayısı arttıkça bu anlayış değişti ve mesleki okul okumanın önemi ortaya çıktı.” (5Ki)

“Geçmişe oranla şuanda meslek yüksek okulları çok daha iyi durumda denilebilir. Şuanda yeni alımlarda bu program mezunlarına büyük oranda yer verilmektedir.” (1Ky)

“İtfaiyecilik mesleğini öğretmek için ortaöğretim ve ön lisans düzeyinde eğitim programlarının olmasının mesleğin gelişmesi açısından son derece önemli buluyorum. Hatta bu programların devamı niteliğinde lisans düzeyinde eğitim veren bölümlerin olmaması bir eksiklik olarak görülmektedir. Örneğin yangın mühendisliği gibi lisans bölümleri açılabilir.” (2Ky)

“Staj amacıyla kurumumuza gelen öğrencilerden gördüğümüz kadarıyla bu okullarda belli bir düzeyde itfaiyecilik mesleği anlatılmakta ve hatta sevdirilmektedir.” (5Ky)

İtfaiyecilik alanında hizmet öncesi eğitimin örgün olarak lise ve ön lisans düzeyindeki mesleki eğitim kurumlarında verildiği görülmektedir. Eğitim kurumlarının zamanla gelişim gösterdiği ve buralardan mezunlara

son yıllarda istihdamda öncelik verildiği de ifade edilmiştir. Ancak Türkiye’de düzenli bir itfaiyeci alım programı yürütülmediğinden literatür ile araştırma bulgularında farklılıklar olabilmektedir. Eğitim süresinin yetersiz olduğunu, lise ve ön lisansın yanında lisans düzeyinde (mühendislik) mesleki eğitim programlarının açılması gerektiğini belirten katılımcılar da olmuştur. Buradan yola çıkarak itfaiyecilik mesleğine yönelik ön lisans programı mezunu öğrencilerin lisansa geçiş yapabileceği “*acil yardım ve afet yönetimi*” ile “*sosyal hizmetler*” bölümlerinin bu alanın lisans bölümleri olarak kabul görülmemesidir. Yentürk vd.’lerinin (2002:25) itfaiye teşkilatlarında eğitimlerin geliştirilmesine yönelik sundukları önerilerden bir tanesi “*...itfaiyeye belirli bir kademedeki doğrudan girişler için gerekli denklik ve uyum eğitimlerinin; rütbelendirme ve uzmanlık eğitimlerinin yapılabilmesi için Ulusal İtfaiye Akademisi’nin kurulması*” şeklindedir.

3.1.2 Eğitim ve öğretime ilişkin değerlendirmeler

Hizmet öncesi eğitim bağlamında katılımcıların, eğitim ve öğretime ilişkin katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

“Bu kurumlardaki eğitimin kalitesi aslında akademisyenlerin uzmanlığına göre değişmektedir. İtfaiye deneyimi olan akademisyenlerin olduğu programlarda eğitimler ve uygulamalar çok daha iyi yürütülebilmektedir.” (2Ky)

“Bu programlarda alanın içinden gelmiş akademisyenlerin daha fazla istihdam edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Mesleği anlatmak kadar mesleği benimsetmek ve sevdirmek de önemlidir. Mesleğin içinden yetişmemiş birisi bu hususta yetersiz kalır. Örneğin biz işe yeni alınan bir personele teorik bilgiden de önce meslek etiği, mesleğin kutsallığı ve önemi konusunda bilgi veriyoruz. Daha sonra teknik bilgiyi önemsiyor ve aktarıyoruz.” (5Ky)

“Bu kurumlarda verilen eğitimin kalitesi, eğitim kurumlarının itfaiye teşkilatları ile ortak yürüttükleri çalışmalara bağlı olarak değişmektedir. Yani bu kurumlar itfaiye ile ne kadar çok beraber hareket eder ve uyum içinde çalışırsa eğitimin kalitesi de o kadar artacaktır.” (6Ky)

“Okullar arasında bile ortak bir müfredat ve standart uygulaması görmüyoruz.” (4Ky)

“Bu programların daha çok açılması gerektiğini düşünmekle birlikte programlarda kullanılan ekipman ve araçların temin edilmesi de eğitimin niteliği açısından önemlidir diye düşünüyorum.” (3Ky)

“Bu programların işleyişlerinde de sorunları görüyoruz. Bu programlar açılırken eğitimin bütün yönleri dikkate alınmamış. Bazı illerde sadece program açmak mantığıyla böyle önemli alanlarda öğrenciler mezun edilmektedir.” (1Ky)

Etkin ve kaliteli itfaiye teşkilatlarının varlığı mesleki eğitim kurumlarının eğitim ve öğretim faaliyetlerinin niteliği ile ilişkilendirilmektedir. Eğitim ve öğretimin niteliği ise çok yoğun bir şekilde mesleki tecrübeye sahip akademisyen/eğitmen istihdam edilmesine bağlanmıştır. Mesleki tecrübeye sahip akademisyenler her şeyden önce planlamaları ve talepleri dikkate alarak kurgulayabilmekte, itfaiye teşkilatları ile entegre olabilmekte, terminoloji ve uygulamaları öğrenciye daha etkili aktarabilmektedir. Ancak birçok programda buna dikkat edilmediği, hatta mesleki eğitim kurumları arasında ortak bir eğitim müfredatının olmadığı da vurgulanmıştır. Örneğin, meslek yüksekokullarındaki sivil savunma ve itfaiyecilik programını konu alan bir raporda (Doğan vd., 2018:9) zorunlu alınması gereken temel derslerde de farklılıklar olduğu belirtilmiştir. Eğitimin niteliğine olumlu katkı sunan diğer unsurlar ise araç, ekipman ve uygulama alanlarının yeterliliği, programın açılış ve işleyiş sürecinde itfaiye teşkilatları ile yapılacak fikir alışverişleri ve ortak eğitim programları olarak belirtilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2018:92) çalışmasında, mesleki ve teknik okullarda eğitim ve öğretimin niteliğini artıran unsurların; eğitim kurumu yöneticilerinin sektör ile yakın işbirliği içinde olması, staj sürecinin planlanması, öğrencilerin staj sürecindeki gelişiminin izlenmesi, öğrenci ve öğretmen niteliği, okul yönetiminin gösterdiği liderlik, işbirliklerinin karşılıklı kazanç sağlayacak şekilde yapılandırılması ile motivasyon ve ödüllendirme çalışmaları olduğu belirtilmiştir. Reman (2012:122) çalışmasında, mesleki ve teknik eğitim kurumlarında eğitim yöntemleri ve materyallerindeki aksaklık ve eksikliklerden sonra yaşanan önemli bir diğer sorunun kaliteli ve nitelikli eğitmen/öğretmen yetersizliği olduğunu vurgulamıştır. Afonso vd.’leri (2012:3951) ise tecrübeli eğitmenin teorik bilgileri tamamlayıcı rolü olduğunu, bunun yanında işgücü piyasasında talep edilen bilgilerle eğitim ve

öğretime katkı sağladığını belirtmiştir. Şencan (2008:31) eğitimcilerin niteliklerinin artırılması gerektiğine vurgu yaparak öğretmenlerin; son teknolojileri kullanabilen, en son benimsenen yöntemleri ve uygulamaları bilen, uluslararası projelerde yer alan ve sahip oldukları bilgi ve deneyimi öğrenciye aktarabilen kişiler olması gerektiğini vurgulamıştır.

3.1.3 Araç, ekipman ve uygulama alanları ile ilgili değerlendirmeler

Hizmet öncesi eğitim bağlamında katılımcıların; araç, ekipman ve uygulama alanları ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

“...uygulama alanlarının olmaması veya araç ve ekipman konusundaki yetersizlikler doğrudan eğitimlerine yansımaktadır.” (1Ky)

“Aslında bu eğitim programları açıldığında itfaiye mesleğini öğretmek adına tüm ihtiyaçların karşılanması gerekiyor. Bir itfaiye biriminde hangi malzemeler varsa buralarda da bulunması gerekiyor. ...birçok eğitim kurumunda mesleki becerileri kazandırmaya yönelik uygulama alanı bulunmuyor.” (2Ky)

“...kurumlardaki öğretmenler ile yaptığım konuşmalarda anladığım, özellikle araç ve malzeme gibi ekipmanların temini konusunda yeterince maddi olarak destek görmemekteler.” (2Ky)

“...farklı imkânların olduğunu görüyoruz, bazı okullarda imkânlar üst düzeyde iken bazı okullarda maalesef kişisel koruyucu donanım dahi bulunmamaktadır.” (3Ky)

“İtfaiye meslek lisesi 2010 yılında ilk açıldığında mesleğe yönelik ekipmanları ve uygulama alanları yoktu. Bu konuda liseye yönelik bir sınıf oluşturduk ve mesleki derslerin itfaiye çatısı altında yürütülmesine olanak sağladık.” (4Ky)

“Şimdiye kadar bu okullara itfaiye teşkilatları sahip çıktı ve kendi imkânlarını eğitim hizmetlerinde kullandı ve kullanmaya devam ediyor. Bu imkânlar eğitmen desteği, eğitim alanı desteği, araç, malzeme ve kişisel koruyucu desteği şeklindedir.” (6Ky)

Hizmet öncesi eğitim kurumlarındaki uygulama eğitimlerinin önemine vurgu yapmış, birçok eğitim kurumunda araç, ekipman ve uygulama alanlarının yetersiz veya hiç olmadığı, hatta akademisyenlerin de bu konuda şikayetçi oldukları belirtilmiştir. Bu eksikliklerin giderilmesi için itfaiye teşkilatları ile yapılacak işbirliklerinin önemine vurgu yapılmış, itfaiye teşkilatlarının eğitim kurumlarına bu alanda destek verdikleri de ifade edilmiştir.

Kaya (2014:131) sivil savunma ve itfaiyecilik programı öğrencileri üzerinde yaptığı bir çalışmada, öğrencilerin önemli bir kısmının *“aldığı eğitimi yetersiz bulduğunu ve eğitimden memnun olmadığını”* tespit etmiştir. Memnuniyetsizliğin sebepleri arasında ise uygulama eğitimleri ile araç, gereç ve ekipmanın yeterli olmaması gösterilmiştir. Şencan (2008:32) ve Reman da (2012:120) çalışmalarında aynı soruna dikkat çekmiştir. Yazarlara göre; uygulamada kullanılan araç ve ekipman ile eğitim ve öğretim sürecinde kullanılanlar arasında önemli derecede farklılıklar bulunduğu işaret edilmektedir. Yeterli parasal bütçenin ayrılmaması ise araç-ekipman temin etme ve uygulama alanı oluşturmanın önündeki en önemli engel olarak görülmektedir.

Şahin ve Fındık (2008:84), mesleki ve teknik eğitim programlarında ulusal ve bölgesel ihtiyaçlar doğrultusunda planlama yapılması ve programlar açılmadan önce ön hazırlık çalışmaları yapılması gerektiğini belirtmiştir. Katılımcılar, mesleki eğitim kurumlarının açılması hususunda yeterli düzeyde ön hazırlık yapılmadığını ve gelişmemiş bölgelerde bu programların açıldığını oysa sadece büyükşehirlerde açılması gerektiğini vurgulamıştır. Büyükşehir vurgusu, büyükşehir itfaiye teşkilatlarının imkânlarının yeterli düzeyde olması, işbirlikleri ve staj imkanları ile öğrencinin gelişiminin destekleneceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

3.1.4 İtfaiye ile işbirliğine ilişkin değerlendirmeler

Hizmet öncesi eğitim bağlamında katılımcıların, itfaiye ile işbirliği konusundaki görüşleri şu şekildedir:

“Bu işbirliği protokollerini çok gerekli ve olumlu olarak görüyorum. Çünkü birçok eğitim kurumunda mesleki becerileri kazandırmaya yönelik uygulama alanı bulunmuyor.” (5Ky)

“...daha önce mesleki eğitim alan kişi fikren, zihnen daha hazır durumda oluyor. Staj ile veya itfaiye ile ortak yaptıkları eğitim programlarıyla mesleğe hazır hale geliyorlar.” (2Ki)

“...işbirlikleri hem itfaiye personelinin akademik olarak gelişmesine hem de okullardaki programların kendi imkânlarıyla göremeyecekleri uygulamalı eğitimleri görmelerini sağlamaktadır. Özellikle itfaiye teşkilatlarında kullanılan araç-gereç ve ekipmanlara bu şekilde çok daha rahat ulaşabilmekte çünkü bu ekipmanlar çok pahalı ve her üniversitede bulunmamaktadır.” (1Ky)

“...zaten bu eğitim kurumları itfaiye birimleri ile yapılan protokol kapsamında uygulamalı eğitimleri ve stajları burada yapmaktalar. Doğal olarak bu eğitim kurumlarında nitelikli bir eğitim verildiğini söyleyebiliriz.” (2Ky)

“Biz kurum olarak bu programlara destek oluyoruz. Yetiştirdiğimiz öğrenciler bugün bizim mesai arkadaşlarımız oldu.” (4Ky)

“Bu programlar ile yaptığımız protokoller eşliğinde öğrencilere eğitimleri esnasında yeme ve içme desteği, eğitim alanı, kılık ve kıyafet desteği sağladık. Bu şekilde öğrenci mesleği yerinde ve uzman kişilerden görerek benimsemeye ve sevmeye başladı. İtfaiyenin yemeğini yedi, kuruma aidiyet duygusu pekişti, itfaiye içinde haftada üç gün bulunarak uygulamalı eğitimleri doğru yöntem ve ekipmanla öğrendi.” (4Ky)

Mesleki eğitim kurumlarında eğitimin niteliğini kurumların itfaiye teşkilatları ile yaptıkları işbirliğine bağlanmış ve işbirliğinin her iki taraf için de kazanımlar ortaya çıkardığı ifade edilmiştir. Eğitim kurumları için araç, ekipman, uygulama alanı ve tecrübeli eğitmen yönünden kazanım olurken; itfaiye açısından eğitmen personel için uygun bir eğitim ortamı oluşmakta, mesleki yönden eğitilmiş ve donanımlı bir şekilde yetişmiş insan kaynağı sağlanmış olmaktadır. MEB (2018:92) tarafından yapılan bir araştırmada da mesleki ve eğitim kurumlarının sektör ile işbirliği yapmasının önemine vurgu yapılarak işbirliklerinin karşılıklı kazanç prensibi çerçevesinde yapılandırılması gerektiğine değinilmektedir. İşbirliği protokolleri kapsamında öğrencilere yeme, içme ve üniforma desteği veren itfaiye teşkilatları da bulunmaktadır.

Reman (2012:122) çalışmasında mesleki ve teknik okulların, sanayi ve kurumlar ile olan iletişimlerinin zayıf oluşunun, bu eğitim kurumlarının emek piyasasının ihtiyaçlarını tam anlamı ile karşılayacak nitelikte iş gücü yetiştirmelerine imkân vermediğini belirtmiştir. Bu sebeple de mezunlar, çalışma hayatının pratik bilgi ve tecrübelerinden yoksun yetişmektedir.

3.1.5 Staj eğitimine ilişkin değerlendirmeler

Hizmet öncesi eğitim bağlamında katılımcıların, staj eğitimine ilişkin görüşleri şu şekildedir:

“İtfaiye teşkilatları öğrencilere staj yapma olanaklarını da sunuyor.” (6Ky)

“Staj ile veya itfaiye ile ortak yaptıkları eğitim programlarıyla öğrenci mesleğe hazır hale geliyor.” (2Ki)

“...lise son sınıfta tam yıl staj zorunluluğu bulunmakta ve itfaiyenin ilgili birimlerinde dönüşümlü olarak öğrenciler staj yapmaktadır.” (2Ky)

“...kurumumuzda 1 aylık ve 3 aylık staj yapan öğrenciler var.” (3Ky)

“Öğrenciler hem yaz stajlarını hem de dönem içi uygulamalı eğitimlerini itfaiye eğitim merkezimizde yapmaktalar. Bu durum öğrencilerin doğru bilgi ve yöntemleri öğrenmelerine ve deneyimlemelerine katkı sağlamaktadır.” (3Ky)

“..öğrenci eğitimini burada gördü, stajını burada yaptı, araçları ve mekanı tanıyor. Bu durum işimizi çok kolaylaştırdı.” (4Ky)

“Bize gelen üniversite düzeyindeki stajyer öğrencilerden yüksekokulların eğitim düzeyini görebiliyoruz.” (4Ky)

Katılımcılar, staj eğitimini önemli bulduklarını, bu eğitim ile öğrencinin doğru teknikleri öğrenebildiğini ve gerçeğe uygun uygulamaları deneyimleyebildiğini, böylece mesleği uygulamaya hazır hale geldiğini vurgulamıştır.

Katılımcılar, stajyerlerin seviyesinden eğitim kurumunun niteliğinin de anlaşılabilirliğini ifade etmiştir. Bu veriden yola çıkılarak, itfaiye birimlerinde stajyerlerin gelişiminin gözlemlendiği ve takip edildiği değerlendirilmesinde bulunulabilir.

Şencan da (2008:38) öğrencilerin bilgi ve becerilerinin artırılması ve iş piyasasında kolay iş bulabilmelerinin sağlanmasının öncelikli hedefler olması gerektiğine ve öğrencilere staj yapma zorunluluğu getirilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Kaya (2014:119) sivil savunma ve itfaiyecilik programı öğrencileri için stajın hayati derecede önemli olduğunu ve büyük çoğunlukla bu okullarda staj zorunluluğu olduğunu da ifade etmiştir.

3.1.6 Olumlu Görüşlere İlişkin Değerlendirme

Katılımcıların olumlu görüşleri bağlamında hizmet öncesi eğitim; mesleğin gelişimine, kaynakların doğru kullanılmasına, eğitim ve öğretimin niteliğine, mesleki doyuma ve motivasyona, tecrübe aktarımına ve mesleki uyum sürecine etkisi gibi alt kategorilerinde ele alınmıştır. Şekil 3'te katılımcıların hizmet öncesi eğitime yönelik özet olarak olumlu görüşlerine yer verilmiştir.

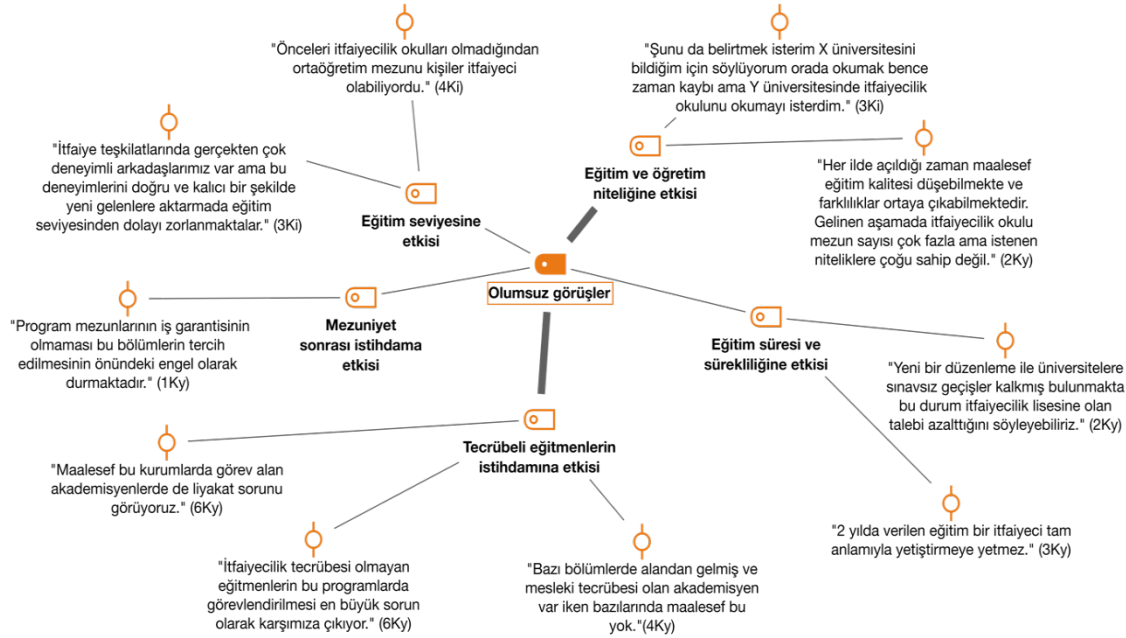

Şekil 3: Hizmet Öncesi Eğitime Yönelik Olumlu Görüşler

Katılımcılar yoğun bir şekilde, hizmet öncesi eğitim almanın, meslekteki uyum sürecine olumlu yönde etki ettiğini belirtmiş olup, eğitim almadan mesleğe başlayan akranları ile kendilerini kıyaslayarak bu durumun mesleğe uyum konusunda önemli bir etken olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanında örgün mesleki eğitim kurumlarının, itfaiyecilik mesleğinin gelişiminde önemli rol oynadığı da belirtilmiştir. Hizmet öncesi eğitim niteliğinin artması için eğitim kurumlarının itfaiye teşkilatları ile işbirliği yapmaları vurgulanmış, bu durumun da kaynakların verimli ve rasyonel kullanılmasını sağladığı belirtilmiştir. Karaçivi (2000:102) mesleki ve teknik eğitimin niteliğinin artmasını mevcut kaynakların daha rasyonel kullanılmasına, eğitim maliyetlerinin azaltılmasına ve en az kaynak ile en çok faydanın sağlanmasına bağlamıştır. İtfaiye araç ve ekipmanlarının yüksek maliyetli olduğu, eğitim kurumlarının bu araçları ve ekipmanları almak yerine itfaiye ile iyi ilişkiler çerçevesinde bu kaynakları kullanabilecekleri belirtilmiştir. İtfaiye teşkilatları ile yapılan işbirliği, mesleki eğitim kurumlarındaki eğitimin niteliğine olumlu yönde etki etmektedir. Bunun yanında tecrübeli öğretmenlerin/akademisyenlerin eğitim kurumlarında görev yapması da eğitimin niteliğine olumlu yönde etki eden diğer önemli bir faktör olarak vurgulanmıştır.

3.1.7 Olumsuz Görüşlere İlişkin Değerlendirme

Katılımcıların olumsuz görüşleri bağlamında hizmet öncesi eğitim; eğitimin süresi ve sürekliliğine, tecrübeli öğretmenlerin istihdamına, mezuniyet sonrası istihdamına, eğitim ve öğretimin niteliğine etkisi alt kategorilerinde ele alınmıştır. Şekil 4'te katılımcıların hizmet öncesi eğitime yönelik özet olarak olumsuz görüşleri verilmiştir.

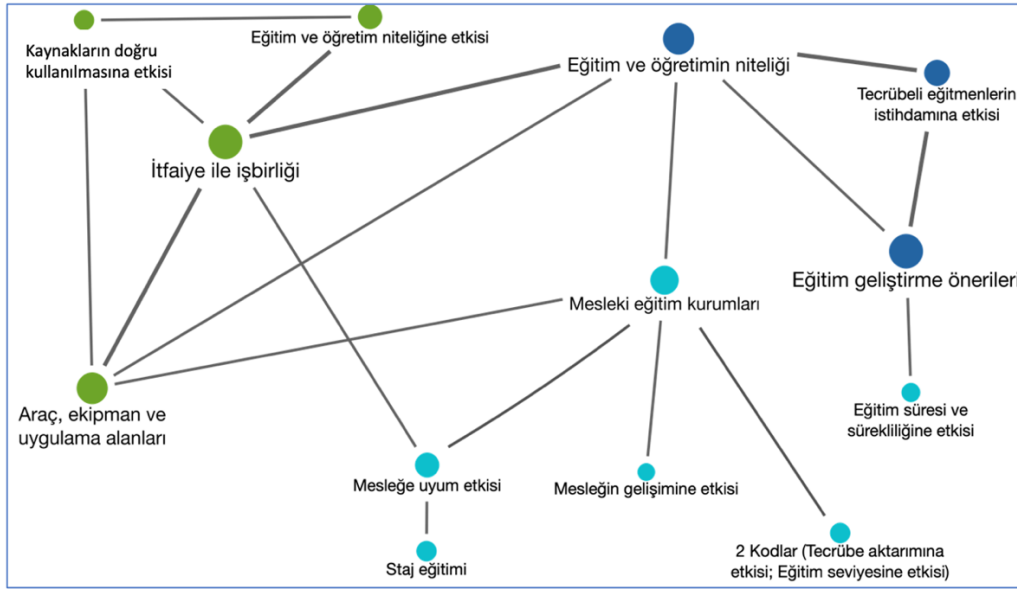
Şekil 4: Hizmet Öncesi Eğitime Yönelik Olumsuz Görüşler

Katılımcılar, örgün mesleki eğitim kurumlarında verilen eğitim süresinin yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanında özellikle meslek liselerinin yüksek öğretime sınavsız geçişlerinin⁵ engellenmesi, mesleki eğitimin sürekliliği bağlamında olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Hizmet öncesi eğitimde öğretmen niteliğinin önemine vurgu yapılarak burada liyakat esaslı görevlendirmelerin yapılmaması olumsuz bir durum olarak vurgulanmıştır. Örgün mesleki eğitim kurumlarında itfaiyecilik alanında mesleki tecrübeye sahip öğretmenlerin/akademisyenlerin istihdam edilmemesi, öğrencilerin donanımlı bir şekilde yetişememesinin önünde engel olarak görülmektedir. Özellikle üniversitelerde öğretim elemanı istihdamında mesleki tecrübenin dikkate alınması gerekirken, büyük çoğunluğunda bu mesleki tecrübenin dikkate alınmadığı belirtilmiştir. Mezuniyet sonrası kamu kurumu niteliğindeki itfaiye teşkilatlarında istihdam sayılarının az olması, bu bölümlerin tercih edilme oranlarını da azaltmakta ve bu durum hizmet öncesi eğitimin sürekliliği ve geleceği açısından olumsuz olarak değerlendirilmektedir. Hizmet öncesi eğitim almayan personelin eğitim seviyesinin düştüğünü, bununla birlikte edinmiş olduğu bilgi ve tecrübeyi yeni nesillere aktarmakta zorluk yaşayabildiği de vurgulanmıştır. Katılımcılar staj için kuruma gelen öğrencilerden eğitim kurumları hakkında genel bir görüş edinmiş, dolayısıyla bazı eğitim kurumlarında okumanın zaman kaybı olduğunu vurgulamıştır. Özellikle alt yapısı iyice düzenlenmeden ve ön hazırlık yapılmadan programların açıldığı belirtilmiş, nicelik olarak mezun sayısında bir artış yaşanırken program mezunlarının niteliğinde düşüş olduğu da vurgulanmıştır.

3.2 Hizmet öncesi eğitim temasındaki kategoriler arası ilişki

Hizmet öncesi eğitim temasında alt kategoriler bağlamında yoğun ilişkilerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu kategoriler altında birbiri ile ilişkisi olan kodlar Şekil 5'te görselleştirilmiştir.

⁵ 2016 yılında meslek liselerindeki bölümlere tanınan yükseköğretime sınavsız geçiş hakkı kaldırılmıştır.

Şekil 5: Hizmet Öncesi Teması İle İlgili Kod İlişkiler Matrisi

Şekil 5'te gösterilen hizmet öncesi eğitim teması, kod ilişkiler matrisi bağlamında incelenmiştir. Buna göre, mesleki eğitim kurumlarındaki eğitim ve öğretimin niteliği yoğun bir şekilde itfaiye teşkilatları ile yapılan işbirliği ile ilişkilendirilmiştir. İşbirliğinin, kaynakların doğru kullanılması, araç, ekipman ve uygulama alanları ile eğitim ve öğretimin niteliğine olumlu yöndeki etkisi arasında ilişki kurulmuştur. Eğitim geliştirme önerileri bağlamında tecrübeli öğretmenlerin istihdam edilmesi, eğitim ve öğretimin niteliği ile ilişkilendirilmiştir. İtfaiyecilik mesleğinin gelişimi ile mesleki eğitim kurumları arasında ilişki kurulmuş, mesleki eğitim kurumları ile tecrübe aktarımı, mesleğe uyum ve mesleğin gelişimi arasında bir ilişki ortaya çıkmıştır. Ayrıca mesleki eğitim kurumlarının araç, ekipman ve uygulama alanları ile eğitim ve öğretimin niteliği arasında bir bağlantı da kurulmuştur. Son olarak eğitim geliştirme önerileri ile eğitim seviyesi ve sürekliliği arasında da bir ilişki kurulmuştur.

3.3 Hizmet İçi Eğitime Yönelik Elde Edilen Bulgular

Hizmet içi eğitime yönelik bulgular “yasal düzenlemeler ve standartlar, aday ve itfaiyeci yetiştirme eğitimi, üst görev kadrolara hazırlama, yönetici, teknik ve idari/destek personele yönelik eğitimler, itfaiye eğitim merkezi, eğitmen ve eğitim materyalleri, ulusal ve uluslararası değişim programları ile hizmet içi eğitimin iş niteliğine etkisi” başlıklarında sınıflandırılarak aktarılmaktadır.

3.3.1 Yasal düzenlemeler ve standartlara ilişkin değerlendirmeler

Hizmet içi eğitim bağlamında katılımcıların, yasal düzenlemeler ve standartlara ilişkin görüşleri şu şekildedir:

“...Belediye İtfaiye Yönetmeliği'nde hizmet içi eğitimler ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Bu düzenlemeler Türkiye genelindeki tüm itfaiye teşkilatları için geçerlidir. Bu hususta yönetmelik dikkate alınarak kurumumuz tarafından iç hizmet yönergeleri de hazırlanmıştır.” (3Ky)

“Hizmet içi eğitimler ile ilgili mevcut yasal düzenleme var, ancak yeterli değil. Türkiye’de itfaiyeci eğitimi üzerine yeterli düzeyde yönetmelik veya kanun bulunmuyor, farklı işleyişlerin olduğunu söyleyebilirim. Bu konuda Belediye İtfaiye Yönetmeliği'ne bağlı kalarak hazırladığımız yıllık, aylık ve günlük eğitim programlarımız bulunmaktadır.” (6Ky)

“18 Aralık 2021 tarihinde eğitim ile ilgili konular ve alt başlıklar yeniden düzenlenmiş ve bu düzenleme ihtiyacı karşılayacak şekilde yapılmıştır. Eskiden eğitim konusu dar anlamda ele alınmıştı, ayrıntılara yer verilmemişti. Branşlar (K9 köpek eğitimi, su altı dalgıçlık eğitimi vb.) ile ilgili eğitimler ayrıntılı olarak ele alınmamıştı. Ancak yeni düzenleme ile bu konuları da kapsayan geniş anlamda eğitim konusu işlenmektedir.”(4Ky)

“Yapılan düzenlemelere rağmen hala yeterli değil. Burada itfaiye içindeki uzmanlık alanlarına göre ayrı ayrı eğitim planlaması yapılması daha uygun olacaktır. İtfaiye meslek standartlarında belirtilen alanlara göre bir eğitim planlaması daha doğru olur.” (4Ky)

“Yönetmelikte 142 saatlik eğitim var. Bu eğitimler yangın, kentsel arama ve kurtarma gibi teorik ve uygulamalı eğitimlerden oluşmaktadır. Ancak bu süreler yeterli değil. Müdahale ettiğimiz yangın çeşidi ve acil durumlar farklılaşmakta, bundan dolayı bu alanlara yönelmemiz ve bu alanlarda eğitim almamız gerekiyor.” (1Ky)

“Eğitim programlarının hazırlanmasında bir rehberin olması son derece önemli, ancak her itfaiye buna ek olarak kendi planlamasını da yapmaktadır. İhtiyaç duydukları alanlardaki konuları ve eksik buldukları eğitimleri de plana ekleyebilmektedir. Mevzuatta konular ve saatler belirlenmiş, ancak uygulamada bazı sorunlar ile karşılaşabilmekteyiz.” (2Ky)

“Bu konu herkes tarafından bilinmesine rağmen kalıcı çözümler üretme noktasında yetersiz kalıyoruz.” (5Ky)

Katılımcılar, itfaiye teşkilatlarında hizmet içi eğitime yönelik Belediye İtfaiye Yönetmeliği’ndeki düzenlemelerin, 18 Aralık 2021 tarihinde revize edildiğini ve geliştirildiğini vurgulamıştır. Eğitimlerin günlük, aylık ve yıllık programlar şeklinde düzenlendiği, ancak bunların bazı bölgelerde yetersiz kaldığı savunulmuştur. Bu nedenle itfaiye hizmetleri ve birimleri ile bölgesel riskler dikkate alınarak ayrı eğitim programları hazırlanmasının gerekliliğine vurgu yapılmış, ayrıca kuruma özgü iç hizmet yönergelerinin de oluşturulduğu belirtilmiştir. Bazı katılımcılar ise mevcut eğitim programlarının konu bazlı yeterli olduğunu, ancak uygulamada sorunların yaşandığını ifade etmiştir. Eğitim programlarının yürütülmesinde standartlaşmayı sağlamak adına uygulama rehberlerinin oluşturulması da önerilmiştir. Bir katılımcı hizmet içi eğitimde standartlaşmayı sağlamak adına ulusal meslek standartlarında itfaiyeciler için eğitim konusunun ele alınması gerektiğini, ancak fiiliyatta bunun yapılmadığını vurgulamıştır. Bir katılımcı bu sorunlar konusunda herkesin duyarlı olduğunu, fakat sorunlara kalıcı çözümler bulmakta zorlandıklarını ifade etmiştir.

3.3.2 Aday yetiştirme eğitimine ilişkin değerlendirmeler

Hizmet içi eğitim bağlamında katılımcıların, aday yetiştirme eğitimine ilişkin görüşleri şu şekildedir:

“İşe yeni alınan personelimizin eğitimi konusunda belirli bir standart maalesef yok. Örneğin; İstanbul’da 2007 yılında işe başladığımda yaklaşık 3 ay eğitim adım, burada ise işe yeni alınan personel 1 veya 1.5 ay eğitim aldıktan sonra vardiyada göreve başlıyor. Personel vardiyada yaklaşık bir ay staj gibi bir eğitim alarak toplamda 2 aylık bir eğitim sürecinden geçmektedir.” (1Ky)

“...1999 yılında işe başladım. O yıllarda genel anlamda bir adaylık veya oryantasyon süreci görmedim. İşe vardiyada çalışmaya başladık. Maalesef bir oryantasyon eğitimi almadık.” (5Ki)

“...işe ilk başladığım dönemde itfaiye ilçe belediyesine bağlıydı. İtfaiyecilik mesleğini bir hafta süresince saat 08:00-17:00 arasında işe gelerek öğrenmeye çalıştım. Oryantasyon süreci bir eğitim merkezi olmadığı için bu kadar kısa sürmüştü. Vardiya sorumluları gün içinde bana mesleki bilgi vermeye çalıştılar. Bu eğitim bir nevi tecrübe aktarımı şeklinde geçti. Ancak bir hafta gibi çok kısa bir süreliğine bu eğitim yapıldı.” (3Ki)

“Çalıştığım dönemde oryantasyon eğitimleri verilmiyordu. Bu oryantasyon eğitimleri son dönemlerde verilmeye başlandı. Biz mesleği, tecrübeli kişiler ile beraber çalışarak onlardan öğrendik. Biraz da olaylarda karşılaştığımız zorluklardan dersler çıkartarak mesleği öğrenmeye çalıştık.” (4Ki)

“...Bu meslek bir nevi usta-çırak ilişkisi üzerine geliyor ama en temel uygulamaların ve tekniklerin de eğitim ile verilmesi esastır.” (1Ki)

“İtfaiye eri eğitimine dönük olarak Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış olan 120 saatlik “İtfaiye Elemanı Yetiştirme Kursu” modülünü işleyerek bu eğitimlerimizi gerçekleştiriyoruz.” (2Ky)

“...itfaiye teşkilatına yeni katılacak olan daha önce itfaiyecilik mesleği ile ilgili eğitimi olmayan personele dönük hazırlanmış olduğumuz bir eğitim programımız bulunmaktadır. Bu eğitim programı yaklaşık 400 saat sürmekte yani ortalama 12 haftaya denk düşmektedir.” (4Ky)

“İtfaiyeye başladığımda üç ay süren aday/oryantasyon eğitimi aldım. Bu eğitimler daha çok memuriyet hizmetleri ile ilgiliydi. İtfaiye mesleğine dönük teorik ve uygulamalı eğitim almadım.” (1Ki)

“Ben memur statüsünde itfaiyeci olduğumdan öncelikle memur mevzuatı ile ilgili bilgilendirme eğitimleri aldım. Daha sonra itfaiye hizmetleri ile ilgili mesleki anlamda teorik ve uygulamalı eğitimler aldım. Bu eğitim süreci yaklaşık 3 ay sürdü.” (2Ki)

“Mesleğe ataması yeni yapılan itfaiyecilerin ilk etapta 6 ay ile 12 ay arasında merkezi kurumlarda (AFAD veya Türkiye Belediyeler Birliği) eğitim almalarını daha doğru bir uygulama olarak görüyorum.” (1Ki)

İtfaiyecilerin mesleğe uyum sürecinde önemli bir yer tutan aday/oryantasyon eğitimleri büyük oranda işe girişin ilk 1-3 aylık döneminde yapılmakla birlikte oryantasyon eğitim sürelerinin farklılaştığı görülmektedir. Merkezi yerleştirme ile atamaların yapıldığı geçmiş dönemlerde ve itfaiye teşkilatlarında memur dışında hizmet satın alımı yoluyla istihdam edilen sözleşmeli personelin oryantasyon eğitimlerinin ise yapılmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bazı katılımcıların aday eğitimine tabi tutulmadan göreve başlayıp, usta-çırak ilişkisi içinde yetiştikleri, adaylık eğitiminin son yıllarda yaygın olarak belli sürelerde yapıldığı bilgisi edinilmektedir. Bazı itfaiye teşkilatlarında ise aday yetiştirme eğitimlerinin düzenli olarak yapıldığı ve eğitim sonunda sertifika verildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda halk eğitim merkezleri ile ortak hareket edildiği görülmektedir. Bir katılımcı itfaiye teşkilatında 120 saat, bir diğeri ise 400 saat süren yani 12 haftalık aday yetiştirme eğitim programı hazırlandığını ve uygulandığını ifade etmiştir. Bir katılımcı ise eğitimin içeriğine dikkat çekerek, belediye mevzuatı, devlet memurlarının hak, sorumluluk ve disiplin cezaları, insan kaynakları ve yazışma kuralları gibi eğitimlerin verildiğini, ancak kurum bünyesinde itfaiye eğitim merkezi olmadığından itfaiyecilik alanında teorik ve uygulamalı eğitimler verilmediğini belirtmiştir. Eğitim merkezi olmayan itfaiyelerde ise adaylık eğitimleri, vardiyalarda (itfaiye istasyonlarında) vardiya çavuşları/amirleri tarafından belli programlar dahilinde yürütülmektedir. Müdahale edilen her olay bir eğitim platformu olarak değerlendirilmekte ve itfaiyeci bu olaylardan tecrübe kazanmaktadır.

Aday eğitiminin, AFAD veya Türkiye Belediyeler Birliği (TBB) gibi merkezi kurumlar tarafından 6 ya da 12 aylık sürelerde verilebileceği de önerilmiştir. Aslında AFAD ve TBB, itfaiyecilere yönelik eğitimler düzenlemektedir. Ancak itfaiyecilerin bu eğitimlerden düzenli olarak yararlanmadığı anlaşılmaktadır. Bulgularda, aday yetiştirme eğitimlerinde standartlaşmayı sağlamak adına bu kurumların daha fazla ön plana çıkması gerektiği, itfaiye teşkilatlarının bu eğitimlere katılım sağlamalarının gerekliliği ve önemi ortaya çıkmıştır. İtfaiyeci aday eğitiminde standart bir uygulama oluşturmak adına, “MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü” tarafından “itfaiye elemanı yetiştirme kurs programı (40 saat), orman ve kırsal alan yangınlarına müdahale (56 saat), yangın eğitimi (20 saat) ile yangın söndürme ve arama kurtarma (116 saat) kurs programları” hazırlanmıştır (MEB, 2022). Yapılan araştırma ile itfaiye teşkilatlarında bu kurs programlarının kısmi olarak yürütüldüğü görülmektedir.

3.3.3 İtfaiyeci yetiştirme eğitimine ilişkin değerlendirmeler

Hizmet içi eğitim bağlamında katılımcıların, itfaiyeci yetiştirme eğitimi ile ilgili görüşleri aşağıda sunulmuştur:

“İtfaiye hizmetleri kapsamına giren konularda örneğin yangınla mücadele, trafik kazalarına müdahale, yüksekte veya kuyularda kurtarma operasyonları, tehlikeli kimyasal madde kazalarına müdahale, yanma ve yangın bilgisi, araç ve ekipman kullanım gibi mevzuatta yer alan konular bir yıla dağıtılarak eğitim birimiz tarafından programlar hazırlanmakta ve bu programlar vardiyalarda (itfaiye istasyonlarında) günlük olarak uygulanmaktadır.” (1Ki)

“Belediye İtfaiye Yönetmeliği’nde bahsedilen eğitim konularına ek olarak bizim 160 saatlik eğitim planlamamız da var. Bu eğitimleri günlük olarak saat 14:00-16:00 arasında düzenliyoruz. Bütün istasyonlarımızda eğitim süreci bu şekilde işlenmektedir.” (1Ky)

“İtfaiye büyükşehir belediyesine aktarıldıktan sonra günlük olarak hizmet içi eğitimimiz önemsenmekte ve yapılmaktadır.” (3Ki)

“...bu eğitimler genellikle teorik olarak itfaiye istasyonlarında işlenmektedir. İtfaiye binalarında bu amaçla bilgisayarlar, sunum cihazları var. Sınıf olarak da dinlenme salonları kullanılmaktadır.” (6Ky)

“Günlük olarak vardiyadaki iş akışının yer aldığı bir planımız mevcut. Bu planda yapılacak işler, eğitimler ve spor aktiviteleri yer almaktadır.” (5Ki)

“Teorik olan eğitimlerimiz ağırlıklı olarak itfaiye gruplarında yapılmaktadır. İhtisas (ileri düzey eğitimler) veya özel amaçlı kurulan bir grupların (arama kurtarma ekibinin kurulması gibi) eğitimleri ise eğitim merkezinde yapılmaktadır.” (1Ki)

“...idare bir planlama yapar ve bu doğrultuda personele program tebliğ edilir. Personelin geçerli bir mazereti yoksa belirtilen gün ve saatteki eğitimde bulunmak zorundadır. Bu konuda belirlenmiş bir program olduğu için kişilere göre eğitim programında değişiklik yapılmamaktadır.” (1Ki)

“...müdahale birimi personelinin eğitim ile ilgili talepleri öncelikli olarak dikkate alınır. Bu konuda eğitimin zamanı, konuları ve yöntemi talebe bağlı olarak değiştirilir.” (6Ky)

“...eğitim planlaması yılbaşında yapılır ve kurumsal mail sistemi üzerinden bize aktarılır. Telefonda sözlü olarak bildirim yanında whatsapp uygulaması da bu amaç için sıklıkla kullanılmaktadır.” (2Ki)

“...eğitim programı ve materyalleri her itfaiye istasyonunda bulunan bilgisayarlara eğitim birimi tarafından eğitim öncesinden yüklenmektedir.” (1Ki)

“Bizler vardiya usulü (yani 24 saat çalışma 48 saat dinlenme şeklinde) çalıştığımızdan eğitimlerimiz vardiyada yapılmaktadır. Eğitim esnasında bir olay çıkarsa önceliğimiz olaya müdahale etmektir. Eğer eğitim yarıda kalırsa, dönüşümüzde eğitimimizi tamamlıyoruz.” (1Ki)

“...eğitim programında günlük olarak işlenecek eğitim konuları, bu konular ile ilgili görsel sunumlar bizlere ulaştırılmakta ve bu sunumlar eşliğinde vardiya amiri veya yardımcısı tarafından eğitimler yapılmaktadır.” (2Ki)

“...bu eğitimi veren itfaiye amiri ve çavuşları aynı zamanda eğitici eğitimi belgelerine de sahiptir.” (5Ky)

“Bunun yanında salgın (Covid-19) nedeniyle online eğitimlere ağırlık verdik ve bu konuda teknik alt yapıyı geliştirdik. Teorik eğitimler çevirim dışı olarak hem itfaiye istasyonlarında hem de vardiya dışında personelin şahsi bilgisayarında veya telefonunda yer almaktadır.” (4Ky)

İtfaiyecilik mesleğinde, kentsel nüfus ve sanayideki artıştan kaynaklanan tehlikelere göre araç-gereç, ekipman ve müdahale yöntemleri değişmektedir. Büyükşehir yönetim sistemi ile birlikte itfaiye teşkilatlarının yenilenmesi ve personelin eğitimi öncelikle ele alınan konular olmuştur. Bu kapsamda itfaiyecinin her türlü acil duruma hazır olması, kullandığı aracın ve ekipmanın teknik özelliklerine hakim olması önem arz etmektedir (Kılıç, 2017:15). Bu amaçla Belediye İtfaiye Yönetmeliği'nin ekinde (Ek-8) itfaiyecilerin yıllık takip etmeleri gereken asgari eğitim konuları ve süreleri yer almaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular, Yönetmelik'te belirtilen program referans alınarak eğitim programlarının günlük, aylık ve yıllık olacak şekilde düzenlendiğini göstermektedir. Hizmet içi eğitim ihtiyacı planlamasının, eğitimin verimliliği ve etkinliği açısından oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır (Ersel, 2019:90; Uğur ve Kutlu, 2010:11). Planlama yapılırken eğitmen niteliği, eğitim verilecek mekanın yeterliliği, ulaşım imkanlarının ve eğitim alacak personel niteliklerinin göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Temel eğitim programları hariç (Belediye İtfaiye Yönetmeliği'nde belirtilen konular ve süreler) eğitimlerin; itfaiyecilerin görüşleri, katkıları ve önerileri de dikkate alınarak planlandığına işaret edilmiştir. Arıkboğa (2020:67) eğitim konularının doğru tespitinin, katılımcıların gerçekten ihtiyaç duyulan alanlara yönlendirilmesini sağlayacağından, katılımcıların ve yöneticilerin eğitimlere bakış açısını ve motivasyonunu olumlu yönde etkileyeceğini vurgulamıştır. Eğiticilerin eğitimi üzerine Cemaloğlu vd.'leri (2018:415) tarafından yapılan araştırmanın sonucuna göre, eğitim konularında katılımcıların görüşlerinin dikkate alınarak günün gereklerine uygun yapılan eğitimlerde verimlilik artmaktadır. Başka bir çalışmada (Alagöz, 2021:93) hizmet içi eğitimin etkili olabilmesi için eğitimlerde gönüllülük esasına önem verilmesi gerektiği sonucu da ortaya çıkmıştır.

Eğitim bilgilerinin (gün-saat-mekan) belediyenin bilgi sistemleri, resmi yazışma kanalları, WhatsApp grupları, telefon ve e-mail yoluyla bildirilmektedir. İtfaiye Dairesi Eğitim Şube Müdürlüğü tarafından hazırlanan eğitim

materyalleri ve sunumları, itfaiye istasyonlarındaki bilgisayarlara eğitim öncesinde yüklenmekte, vardiya çavuşları veya amirleri tarafından (itfaiye eğitim birimi tarafından gönderilen planlar ve dokümanlar doğrultusunda) eğitimler gerçekleştirilmektedir. Cemaloğlu vd.'leri (2018:415) tarafından yapılan araştırmada, konusunda uzman ve iletişim becerilerinde başarılı, bilgileri sıkıcı olmayan bir şekilde aktaracak eğitimcilerin gerekliliğinin önemi vurgulanmıştır. Amir ve çavuşların eğitimci yeterliliğine sahip olduğunu savunulmuştur. İtfaiyeciler ulusal meslek standartlarında da amir ve çavuşların seviyelerine (itfaiyeciler seviye 5 ve 6) göre sahip olmaları gereken yeterlilikler belirtilmiştir.

İtfaiye istasyonlarında eğitim için sınıfların oluşturulması ve uygulama alanlarının ayrılması, eğitimin verimliliğine olumlu yönde etki etmektedir. Guyer vd.leri (2010:5) itfaiye istasyonlarında işlevsel alanların; ikamet ve yaşam, bakım ve cihaz ile yönetim ve eğitim alanları olarak üç ana kategoriye ayrıldığını belirtmiştir. Belediye İtfaiye Yönetmeliği'nin tesisler başlığı altında (madde 34) itfaiye istasyonlarında “...projelendirme sırasında itfaiye personelinin eğitim ve sportif çalışmaları için gerekli düzenlemeler öncelikle dikkate alınır” hükmü ile konunun önemine vurgu yapılmıştır.

Covid-19 döneminde çevirim içi öğrenme üzerine yapılan bir araştırmada (Telli ve Altun, 2021:103) “... uzaktan (online) öğrenmenin artık yan bir araç olmak yerine işlevsel ve etkin bir öğrenme metodu olduğuna ilişkin görüşün tüm paydaşlar tarafından kabul edilmesi” gerektiği savunulmuştur. Araştırmanın bulgularında itfaiye teşkilatlarının salgın (Covid-19) süreciyle birlikte uzaktan öğrenme sistemlerini geliştirmeye çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Belediyelerin yazılım sistemleri bu yönde geliştirilmiş ve uzaktan öğrenme yöntemleri sıklıkla kullanılmıştır. Katılımcılara göre bu sayede yöneticiler, personelin aldığı eğitimleri takip edebilmekte, online eğitimler ile ulaşılmak istenen fayda, binalardaki yapısal engellerin olumsuz etkilerini azaltmaktadır.

3.3.6 Eğitime, eğitim merkezine ve eğitim materyallerine ilişkin değerlendirmeler

Hizmet içi eğitim bağlamında katılımcıların; eğitmen, eğitim merkezi ve eğitim materyalleri ile ilgili görüşleri aşağıda sunulmuştur:

“İtfaiye eğitim merkezleri ile ilgili maalesef ulusal düzeyde bir standart yok. Bu sorun itfaiye eğitim merkezlerinin ortak sorunudur. ...İtfaiye eğitim merkezinin işleyişi tamamen itfaiyedeki personelin öngörüsü, inisiyatifli veya yöneticilerin talebine göre değişmektedir.” (1Ky)

“...tüm bu işlerin yapılması; bir ekibin uyum içinde çalışmasına, belediye üst yönetiminden tam destek alınmasına ve bu amaçlar için en önemlisi de yeterli bütçe ayrılmasına bağlıdır. Biz ekip olarak bu eğitim merkezini işleyen bir sistem haline getirdik.” (6Ky)

“...belediye başkanımız akademisyen kökenli ve eğitime çok önem verdiği için, bu dönem taleplerimizin büyük çoğunluğu karşılanmaktadır.” (2Ky)

“Benim hayalim Türkiye genelinde bölgesel düzeyde itfaiye eğitim merkezlerinin oluşturulması ve bölgenin özel ihtiyaçlarına yönelik olarak donatılmasıdır.” (3Ky)

“Kaynakların doğru kullanılması adına her itfaiye teşkilatında eğitim merkezine ihtiyaç yoktur. Ancak temel düzeyde eğitimlerin yapılabildiği küçük çapta da olsa bazı uygulama alanlarının yapılması gerektiğini düşünüyorum.” (5Ky)

“...ülkemiz için en mantıklı olanı, ulusal düzeyde bir İtfaiye Akademisi'nin kurulmasıdır. İşe yeni başlayan kişiler, bu akademi tarafından yetiştirilmeli ve belgelendirilmelidir. İtfaiye kurumunun paydaşı olan AFAD, bu şekilde eğitimlerini yürütmektedir.” (5Ky)

“...eğitimlerde dijital uygulamaları kullanmaya özen gösteriyoruz. Yangına müdahale konteynirlerinde kişinin nabzını, korku ve heyecan düzeyini, tepkilerini dijital uygulamalar ile takip edebiliyoruz. Örneğin daha önce sıvı yakıtlar ile kullanılan yangın tavaşı, şimdi dijital olarak kullanılmakta herhangi bir katı, sıvı veya gaz yakıt kullanılmamaktadır. Okul eğitimlerini bu uygulama ile yürütüyoruz, öğrencilere sıcak yangını göstermiyoruz.” (4Ky)

“İtfaiye eğitimliliği hakkında yasal düzenlemeler yeterli düzeyde değil. Belediye İtfaiye Yönetmeliği’nde bile bununla ilgili açık ve net bir kural yok. Maalesef burada da tamamen amirlerin veya yöneticilerin tercihlerine göre değişebilen kurallar bulunmaktadır.” (1Ky)

“...eğitmen olarak görevlendirmelerde kişinin talebi, yöneticinin onayı, kişinin nitelikleri etkili olmaktadır.” (4Ki)

“Eğitmenin itfaiye teşkilatının tüm birimlerinde görev yapmış olması özellikle müdahale biriminde tecrübesinin olması gerektiğini düşünüyorum.” (5Ki)

“...eğitmen adaylarında tecrübe, öğrenim durumu, yaş, ekip içerisindeki uyumu, ekip çalışmasına yatkınlığı, diksiyonu, bilgi ve becerisini aktarma yeteneği gibi yetkinlikler aranmaktadır.” (1Ky)

“Eğitmenler arasında hiyerarşik bir düzen olmamakla birlikte birimde eğitmen, eğitim çavuşu ve eğitim amiri olacak şekilde bir yapılanma mevcut.” (6Ky)

“İtfaiye eğitmenleri, gündüz vardiyasında 08:00-17:00 saatlerinde çalışmaktadır.” (4Ky)

“Eğitmen olarak aldığımız personeli önce yardımcı eğitmen olarak, daha sonra yeterli görülürse eğitmen olarak görevlendiriyoruz.” (4Ky)

“...eğitmenlerimizin bireysel çabaları sonucu talep ettikleri alanlardaki eğitimlerini tamamlamaya çalışıyoruz. Aslında eğitmen olmuş bir kişinin tüm alanlarda eğitimlerinin tam olması gerekirken, maalesef bazen süreç içinde eğitmen kendisini geliştirmek zorunda kalabiliyor.” (2Ky)

“Eğitim materyallerinin geliştirilmesinde, İstanbul başta olmak üzere diğer büyük itfaiye teşkilatlarının hazırlamış olduğu kaynakları örnek alıyoruz. Bunun yanında kendi kabiliyetimiz çerçevesinde uluslararası alanında yayımlanmış kaynakları çeviriyor ve kendimize uyarlıyoruz.” (6Ky)

“Kurum olarak hazırladığımız kitap veya kitapçıklar maalesef yok. Eğitim birimi olarak yıllardır hazırladığımız ve sürekli güncellediğimiz sunum slaytlarımız var. Eğitimin içeriğine göre sayıları değişmekle birlikte planda yer alan tüm konular ile ilgili slaytlarımız mevcut.” (5Ky)

“İtfaiyecinin eğitimi adına yeterli ve bilimsel düzeyde eğitim kaynağı maalesef bulamıyoruz. Ulusal düzeyde eğitim kaynaklarının olması beraberinde eğitimde standardizasyonu sağlamaya da yardımcı olacaktır.” (3Ky)

“Eğitim materyallerini biz eğitim merkezi olarak var olan yönetmelik ve standartları dikkate alarak hazırlıyor ve ekip amirlerimize bu dokümanları iletiyoruz.” (2Ky)

Belediye İtfaiye Yönetmeliği’nde itfaiye eğitmeni kadrosu bulunmamakta, itfaiye eri (halka, kamu/özel kurum ve kuruluşlara) ve itfaiye amiri (hizmet içi eğitimler) eğitim vermekle görevlendirilmektedir. İtfaiye eğitmenlerinin çalışma düzeni, eğitimleri, seçilme kriterleri ve özlük hakları gibi hususlara da açıklık getirilmemiştir. Kayadibi (2001:78-79) eğitim kalitesinin artırılmasında eğitmenin öncelikli ele alınması gereken etken olduğunu, eğitimcide alan ve meslek kültürü olması gerektiğini vurgulamıştır. Alan kültürü, bilgi ve tecrübe ile oluşurken; meslek kültürü, pedagojik formasyon, diksiyon, eğitim tarihi, psikoloji ve sosyolojisi, ölçme ve değerlendirme ile eğitim metotları, teknolojisi ve programları aracılığıyla gelişmektedir. Ersel (2019:89) hizmet içi eğitimin, konusunda uzman kişiler tarafından verilmesi gerektiğini ve eğitmenin tecrübesi ile personelin konuyu daha iyi anlamasını sağladığını belirtmiştir.

Eğitmenlerde tecrübenin yanında formasyon eğitimi, ekip uyumu, diksiyon gibi diğer nitelikler de aranmaktadır. Eğitmenlerin çalışma düzenleri vardiyalı veya gündüz çalışma saatleri şeklinde düzenlenmektedir. İtfaiye teşkilatlarında görevlendirme ile hiyerarşik düzen kurulmakta ve eğitmen/yardımcı eğitmen, eğitim çavuşu ve eğitim amiri gibi unvanlar kullanılmaktadır. Eğitmenlerin eğitimi konusunda gelen talepler dikkate alınarak eğitimler planlanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin (Amerika, Japonya) aksine Türkiye’de itfaiye teşkilatları bünyesinde oluşturulan eğitim merkezleri ile ilgili bir standart bulunmamaktadır. Bu durumda, itfaiye eğitim merkezlerinin tasarım ve işletim aşamalarında hatalı yer seçimi, yetersiz bütçe desteği, yöneticilerin itfaiyecilerin eğitimi konusuna uzak olmaları, bu iş için görevlendirilen personel sayısının yetersizliği gibi sorunların ortaya çıktığı katılımcılarca vurgulanmıştır. Negiz de (2007:213) tüm belediyelerde hizmet içi eğitimin sistematik olarak tek merkezli yürütülmemesinin istenen seviyede yarar sağlamadığını belirtmiştir. İtfaiye eğitim merkezleri ile ilgili kaynakların doğru ve verimli kullanılması adına yaygın olarak dile getirilen görüş, bölgesel düzeyde itfaiye eğitim merkezlerinin kurulması ve bu merkezlerin çevrelerindeki/bölgelerindeki itfaiye teşkilatlarının eğitimlerini de üstlenmesi gerektiğidir. Bunun yanında ulusal çapta itfaiye hizmetlerine yönelik eğitimlerin düzenlendiği akademi düzeyinde bir eğitim merkezinin oluşturulmasının da faydalı olacağı dile getirilmiştir. Ayrıca tüm itfaiye teşkilatlarında uygulama alanlarının oluşturulması gerektiği de vurgulanmıştır. Yentürk vd.’leri (2002:30-32) çalışmalarında sundukları kısa ve uzun dönem model önerisinde, İtfaiye Genel Müdürlüğü’nün kurulmasını ve bu idare altında itfaiye akademisinin oluşturulmasını önermiştir. Ay (2016:77) ise AFAD bünyesinde bir dairenin kurulması gerektiğini ifade etmiştir.

İtfaiye eğitim merkezlerinde kullanılan eğitim kaynakları, özellikle İstanbul ve Ankara gibi büyükşehir itfaiye teşkilatları tarafından hazırlanmış olan dokümanlar, standart ve yönetmelikler dikkate alınarak, eğitimcilerin tecrübeleri eşliğinde kendi kurumlarına özgü hazırladıkları belgelerden oluşmaktadır. Bu konuda bilimsel düzeyde yazılmış eğitim materyallerinin olmadığı ve ortak kaynak oluşturulması gerektiğini vurgulayan katılımcı da olmuştur. Bir katılımcı yurt dışındaki uzmanların ve itfaiye teşkilatlarının eğitim kaynaklarını Türkçe’ye çevirerek kullandıklarını belirtmiştir.

Eğitimlerde ortak terminolojinin kullanılması ve standart uygulamaların geliştirilmesi adına tek bir elden materyallerin hazırlanması ve geliştirilmesi önem arz etmektedir. Örneğin, gelişmiş ülkelerde (ABD, Japonya) itfaiyeci ve halk eğitimine yönelik eğitim materyallerinin hazırlanması ve sunulmasında merkezi yönetimler görevlendirilmiştir (Yentürk vd., 2002).

3.3.7 Hizmet içi eğitim etkisinin değerlendirilmesi

Hizmet içi eğitim bağlamında katılımcıların, hizmet içi eğitimin etkisi ile ilgili görüşleri aşağıda sunulmuştur:

“İtfaiyeci, mesleki eğitimlerden sonra vakalara giderse mesleğe adaptasyon sürecinin kısalcacağını düşünüyorum. “Bir itfaiyeci en az 6 yılda yetişir” diye eskiden kullanılan bir tabir vardır. Fakat hizmet içi eğitimler ile tecrübeli bir itfaiyecinin gözetiminde olaylara eşlik ederse ben bir itfaiyecinin 1 veya 2 yılda yetişebileceğini düşünüyorum.” (1Ki)

“Aslında meslekte eğitimler ile olayları, olaylar ile de eğitimlerin sağlamlasını yapıyoruz. Bu iki kısım birbirini tamamlamaktadır. Gerçek olayda eksikliklerimizi eğitimler ile tamamlıyor, eğitimlerdeki eksikliklerimizi de gerçek olaylarda tamamlıyoruz.” (6Ki)

“...örneğin termal kameralar araçlarda mevcut, ancak kullanımı ve faydaları hakkında eğitimimiz olmadığı için faal olarak kullanamıyorduk. En son katıldığımız hizmet içi eğitimde termal kamerayla ilgili teknik özellikleri ve faydalarını öğrenince yangınlarda aktif olarak kullanmaya başladık.” (5Ki)

“...diğer bir örnek, enkaz altı inceleme için kameralar mevcut. Eğitimde bu kameraların su geçirmez özellikte olduğunu fark ettik ve artık boğulma vakalarında da sualtı incelemesi için kamerayı kullanıyoruz. Sadece enkaz altı için kullanıldığını düşündüğümüz bir ekipmanı eğitimin katkısıyla sualtında da kullanabileceğimizi öğrendik.” (2Ki)

“...özellikle itfaiye eğitim merkezinde ve sahada yaptığımız eğitimler kurum bünyesindeki diğer personel de katılmaktadır. Normal şartlarda farklı istasyonlardaki personel bir araya gelmemekte, ancak büyük yangınlarda ve diğer afetlerde beraber çalışmaktadır. Eğitimler iletişim açısından bir nevi bu olaylar için ön hazırlık niteliğindedir.” (3Ki)

“Örneğin Türkiye Belediyeler Birliği’nin organize ettiği eğitimlerde bir arada olan bazı ekipler İzmir Depremi esnasında bir araya gelerek uyum içinde çalışmışlar. Burada aynı ortamda kalmış, aynı yemeği paylaşmış ve birbirlerine ekipman desteği sağlamışlar. Aslında ortak bir güç olarak hareket etmişler. Eğitimin iletişime etkisini bu açıdan olumlu olarak değerlendirebiliriz.” (4Ki)

“İtfaiyeci olarak kendimizi geliştirmek adına farklı kurumlardan, birbirimizden veya sosyal medya organlarından bilgiler toplayıp bu bilgileri sahada uyguladığımızda bir özgüven oluşmakta. Bu özgün veya geri dönüşler mesleğe daha çok sarılmamıza, işimizi yaparken haz duymamıza neden olmaktadır.” (2Ki)

“Bazen eğitimlerde yaptığımız değerlendirmeler (örneğin yolu kısaltmak için farklı güzergahları oluşturmak gibi) sahada uygulandığında kendi aramızda “bak bu yolu kullanalım demiştik” gibi konuşmalar geçebiliyor. Bu tür konuşmalar artıkça insanın hem kendisine hem de mesleğine olan saygısı artıyor.” (2Ki)

“Müdahale ettiğimiz bir vakada iş kazası geçirmeden veya yaralanmadan bir vatandaşı veya canlıyı kurtardığımızda, mesleği iyi yapmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu tür acil durumlarda işlerin yolunda gitmesi doğal olarak hizmet içi eğitimin önemini ortaya çıkarmaktadır.” (4Ki)

“Disiplin itfaiyecilik mesleğinin en temel prensiplerinden biridir. Eğitimlerin en temel amacı da bu disiplini ekibe aşılaktır. Eğitimlerde görevlendirmeler yapılarak her kesin acil durumlardaki sorumlulukları belirlenmektedir. Ekibin çalışması kolaylaştırılmaktadır.” (3Ki)

“İtfaiye teşkilatının kökeni askeri kurumlara da dayanmaktadır. Bunda ötürü disiplin ve hiyerarşi itfaiye teşkilatlarında son derece önemlidir. Hizmet içi eğitimler ile amir, çavuş ve itfaiye erinin görevleri sürekli hatırlatılmakta ve bu şekilde disipline vurgu yapılmaktadır. Sürekli eğitimlerde tekrarlanan rol ve sorumluluklar belli bir aşamadan sonra davranışa dönüşmektedir.” (5Ki)

“...daha da önemlisi temsil ettiğimiz kurumun imajını zedelemeyecek şekilde hareket etmek zorundayız. Eğitimlerimizde öncelikle olay özelinde herkesin görev dağılımı yapılarak görev ve sorumluluklar belirlenir ve bunların eksiz bir şekilde yürütülmesi istenir. Tüm bu işlemler beraberinde sıkı bir disiplini de getirmektedir.” (2Ki)

Hizmet içi eğitim, çalışanın kendisini, işini ve çevresini tanımasını, işine ve iş ortamına uyum sağlamasını amaçlayan bir eğitim türüdür (Uğur ve Kutlu, 2010:10). Hizmet içi eğitim personelin yeni beceriler kazanmasına, değişime ve yeniliklere ayak uydurmasına, malzeme ve ekipman kullanım bilgisinin artmasına, olaylara bakış açısını geliştirerek eksikliklerini tamamlamasına (Alagöz 2021:91; Erel, 2019:88) hem çalışan ve kurum arasında hem de çalışanların kendi aralarında sıkı bir bağ oluşmasına katkı sunmaktadır (Uğur ve Kutlu, 2010:10). Öztürk ve Sancak (2007:289) çalışmalarında, hizmet içi eğitimlerdeki yetersizliklerin, eğitimin verimliliği üzerinde olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir.

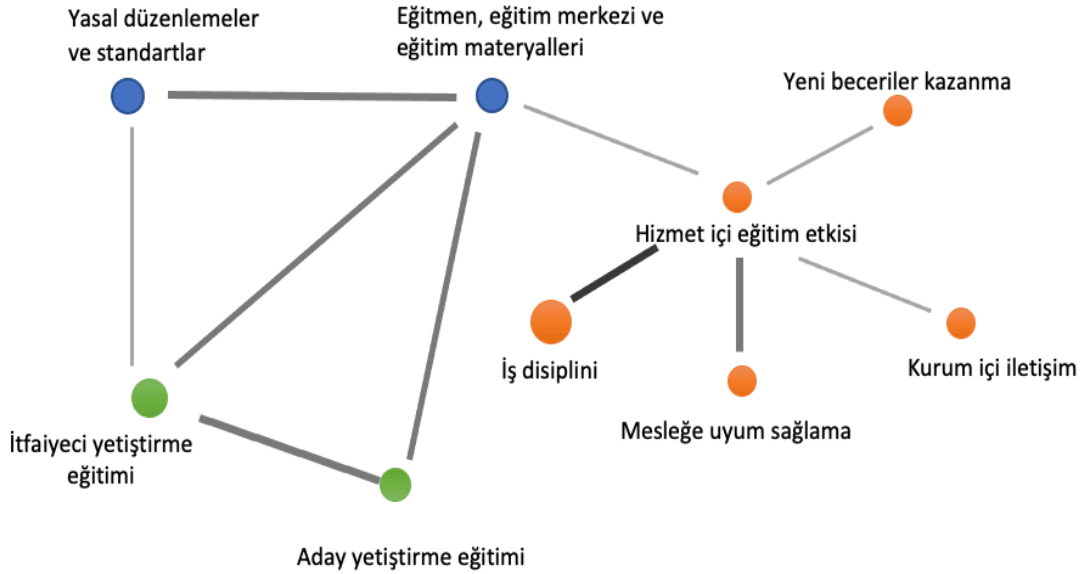
Deniz (2020:81) çalışmasında hizmet içi eğitim faaliyetleri ile iş doyumu ve motivasyon arasında istatistiksel olarak anlamlı ve doğrusal bir ilişki olduğunu ispatlamıştır. İstanbul’da 25 itfaiyeci ile yapılan bir çalışmada (Alagöz, 2021:91) hizmet içi eğitim ile çalışan personelin motivasyonu arasında anlamlı bir ilişki olduğu; bununla birlikte hizmet içi eğitimin özgüven ve mesleki gelişim konusunda da fayda sağladığı tespit edilmiştir. Öztürk ve Sancak (2007:89) ile Ersel de (2019:74) hizmet içi eğitim ile iş verimliliği arasında olumlu bir ilişki olduğunu belirterek bu sayede hizmet kalitesinin artabileceğine vurgu yapmıştır.

Katılımcılar da hizmet içi eğitimin, personelin mesleğe uyum sürecini olumlu desteklediğini ve hızlandırdığını belirtmektedir. Simülasyonlarda verilen uygulamalı eğitimler, itfaiyecinin her türlü duruma karşı hazırlıklı olmasını ve yeni beceriler kazanmasını sağlamaktadır. Katılımcılara göre özellikle büyük çaplı yangınlarda veya deprem gibi afetlerde itfaiyeciler müdahale organizasyonlarını birlikte yapmakta ve bu tür müdahalelerde çok sayıda itfaiyeci görev almaktadır. Bunun yanında aynı ilde çalışan itfaiyeciler farklı istasyonlarda ve gruplarda çalışabilmektedir. Hatta aynı kurumda çalışıp da birbirini görmeyen veya tanımayan itfaiyeciler de olabilmektedir. Eğitimler bu personelin bir araya gelmesine vesile olarak kurumsal ve kurumlar arası iletişimi de güçlendirmektedir. Gürel de (2009:32) hizmet içi eğitimlerin, kurumsal iletişim algısı yaratacak şekilde düzenlenmesinin önemine değinmektedir. Ayrıca bu durum, çok fazla itfaiyecinin müdahalesini gerektiren olaylarda ekip içi iletişimin ve koordinasyonun sağlıklı bir şekilde yürütülmesine destek olabilmektedir. İtfaiyecinin mesleki bilgi ve becerisi

olaylara müdahale aşamasındaki özgüvenini desteklemekte, bu durum beraberinde itfaiyecinin mesleki doyum ve motivasyonunda artışı, mahsur kalan kişilerin itfaiyeciye güvenmesini ve gereksiz yere panik ve yanlış davranışlar içine girmemesini de sağlamaktadır. Hizmet içi eğitimde üzerinden durulan diğer bir husus ise iş disiplindir. Hizmet içi eğitim ile personelin görev dağılımları yapılmakta ve uygulamalar ile bu görevler pekiştirilmektedir. Katılımcılar, hizmet içi eğitim ile kurum içi disiplinin de arttığını vurgulamıştır.

3.4 Hizmet içi eğitim temasındaki kategoriler arası ilişki

Hizmet içi eğitim temasında alt kategoriler bağlamında yoğun ilişkilerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu kategoriler altında birbiri ile ilişkisi olan kodlar Şekil 6'da görselleştirilmiştir.

Şekil 6: Hizmet içi Eğitim Teması ile İlgili Kod İlişkiler Matrisi

Şekil 6'da gösterilen hizmet içi eğitim teması, kod ilişkiler matrisi bağlamında incelenmiştir. Buna göre, yasal düzenlemeler ve standartlar yoğun bir şekilde eğitmen, eğitim merkezi ve eğitim materyallerinin yanında itfaiyeci yetiştirme eğitimi ile üst görev kadrolara hazırlama ve yönetici eğitimi ile de ilişkilendirilmiştir. İtfaiyeci yetiştirme eğitimi yoğun bir şekilde aday yetiştirme eğitimi ile ilişkilendirilmekle birlikte eğitmen, eğitim merkezi ve eğitim materyalleri, teknik ve idari/destek personelin eğitimi, ulusal ve uluslararası değişim programları ile de ilişkilendirilmiştir. Son olarak hizmet içi eğitimin iş disiplinin yanında yoğun bir şekilde yeni beceriler kazanma, kurum içi iletişim ve mesleğe uyum etkisi arasında bir ilişki kurulmuştur.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada hizmet öncesi eğitim bağlamında mesleki eğitim kurumları, bu kurumlardaki eğitim-öğretim, araç-gereç ve uygulama alanları, itfaiye ile yapılan işbirliği ve staj eğitimi değerlendirilmiştir. Hizmet içi eğitim bağlamında ise yasal düzenlemeler ve standartlar, aday ve profesyonel itfaiyeci yetiştirme eğitimi, eğitmen, eğitim merkezi ve eğitim materyali değerlendirilmiştir. Hizmet öncesi eğitim teması ile ilgili özellikle yönetici grup yoğun olarak olumsuz görüş bildirmiştir. İtfaiye teşkilatı personelinin hizmet öncesi eğitim konusunu yakından takip ederek ortaya çıkan sorunlara çözüm önerileri geliştirmeye istekli olması ve meslek eğitim kurumları ile diyalog içinde mesleğin gelişmesine katkı sunmak amacıyla çaba göstermesi mesleğin gelişimi ile ilgili önemli bir sonuçtur.

İtfaiye hizmetlerinin niteliği yetişmiş insan kaynağı ile çok daha ileri seviyelere ulaşabilmektedir. Mesleki nitelik öncelikle hizmet öncesi eğitim ile başlamaktadır. İtfaiyecilerin yetiştirilmesi için açılan örgün eğitim kurumları ve bu eğitim kurumlarının araç-gereç ve uygulama alanları önem kazanmaktadır. Bunun yanında örgün eğitim kurumlarında verilen ders müfredatlarının çağın şartlarına göre güncellenmesi, alanında uzman eğitmenler veya akademisyenler tarafından bu eğitimlerin verilmesi ve eğitimlerin staj eğitimi ile desteklenmesi gerektiği ortaya

çıkılmaktadır. Bunun yanında hizmet öncesi eğitimde sürekliliğin sağlanması ve bu programların teşvik edilmesi konuları ayrı bir öneme sahiptir. Hizmet öncesi eğitime gösterilen hassasiyet beraberinde hizmet içi eğitimin verimli olmasını da sağlayacaktır.

İtfaiye teşkilatlarında hizmet içi eğitim, belediye itfaiye yönetmeliğinde ele alınmıştır. Bu eğitimlerin teorik ve uygulamalı konuları itfaiye istasyonlarında veya itfaiye eğitim merkezlerinde verilmektedir. İtfaiye teşkilatlarında hizmet içi eğitimler uygun, her yerde ve her koşulda geçerliliği olan ve sürdürülebilirliği sağlanmış standartlarla gerçekleştirilememektedir. Bunun temel nedenleri; bu konudaki yetkin eğitim merkezlerinin yetersizliği, kurum yöneticilerinin bu konuya gerekli hassasiyeti gösterememesi ve eğitim için gerekli bütçenin ayrılmamasıdır. Burada üzerinde durulması gereken iki alan ortaya çıkmaktadır. İlki, itfaiye istasyonlarının tasarım ve inşaat aşamalarında hizmet içi eğitimlerin de dikkate alınması; ikincisi ise itfaiye teşkilatlarının ileri düzey eğitimlerinin yapılabildiği eğitim merkezlerinin kurulmasıdır. Ancak belediye bünyesinde hizmet veren itfaiye birimlerinin itfaiye eğitim merkezi kurmaları kaynakların verimli kullanılması adına doğru bir tercih olmayabilir. Bunun için itfaiye birimlerinin birlik oluşturmaları ve bu birlik altında eğitim merkezleri oluşturmalarının fayda maliyet açısından iyi bir örnek olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada, itfaiye teşkilatlarına yeni alınan personellerin oryantasyon eğitimlerinde standart bir uygulamanın olmadığı ortaya çıkmıştır. Oryantasyon eğitimleri, personelin mesleğe uyumunu kolaylaştırmakta, ortak mesleki dili kullanmalarını sağlamakta, kurum kültürünü aşlamakta ve ekip içi iletişimin sağlıklı yürütülmesine katkı sağlamaktadır. Oryantasyon eğitimlerinin yürütülebilmesi öncelikle personel alım yöntemlerinin düzenli ve belirli sayılarda yapılmasını da gerektirmektedir.

Bu çalışma genelde belediye itfaiye teşkilatları özelde ise itfaiyeciler eğitim alanlarında literatüre katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, belediye itfaiye teşkilatları kapsam dışında tutulmuştur. Konu bütünlüğünün sağlanması ve bu açığın kapanması için gelecekte bu belediyeler özelinde araştırma yapma ihtiyacı da doğmaktadır. Bunun yanında itfaiye eğitim merkezleri ve eğitim konularında standardizasyonu sağlamak adına da çalışmalara ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, itfaiye teşkilatlarında mesleki eğitim, hizmet öncesinden başlayarak hizmet içi eğitimler ile geliştirilmektedir. Gelişen sanayi toplumlarında yangın ve diğer acil durumlara karşı her daim hazırlıklı olmak için nitelikli itfaiye personeli istihdamına ve bu personelin güncel ve modern teknoloji kullanılarak eğitilmesine önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Afonso, A., Ramirez, J. J., & Diaz-Puente, J. M. (2012). "University-Industry Cooperation in the Education Domain to Foster Competitiveness and Employment". *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46(2012), 3947–3953.
- Alagöz, İ. (2021). "Hizmet İçi Eğitimler ve Çalışanların İş Motivasyonu: İBB İtfaiye Teşkilatı Örnek Olayı". Yüksek Lisans Tezi, İbn Haldun Üniversitesi, Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Ay, R. (2016). "İstanbul İtfaiyesi, İtfaiyenin Sorunları ve Çözüm Önerileri". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mahalli İdareler ve Yerinden Yönetim Bilim Dalı, İstanbul.
- Can, K., Coşkun, G., & Soyhan, H. S. (2017). "Yangın Eğitim Merkezi Planlamasında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar". *Uluslararası Yakıtlar, Yanma ve Yangın Dergisi*, 5(10), 13-18.
- Cemaloğlu, N., Kukul, V., Üstündağ, M. T., Güneş, E., & Arslangiray, A. S. (2018). "Eğiticilerin Hizmet İçi Eğitim İhtiyaçlarının Belirlenmesi: Bilecik İli Örneği". *Turkish Studies Educational Sciences*, 13(11), 399-420.
- Dağhan, A. (2021). "İtfaiye Teşkilatında Çalışan Personelin Eğitim Alma Durumları İle İş Performansları Arasındaki Farklılığın İncelenmesi: İBB Örneği". Yüksek Lisans Tezi, İbn Haldun Üniversitesi, Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Deniz, M. (2020). "Hizmet İçi Eğitim Faaliyetleri İle Çalışan İş Doymu ve Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Özel Hastane Örneği". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Doğan, M., Aktay, H., Karatutlu, C., Kuloğlu, M., Taylan, S., Torpuş, K., & Can, Ş. (2018). "Sivil Savunma ve İtfaiyecilik Programı Çalışma Komisyonu Raporu-1". <https://www.ayayder.org/Sivil-Savunma-İtfaiye-Rapor-1.pdf> (10/0/2023).

- Ersel, K. (2019). "Belediye Çalışanlarının Hizmet İçi Eğitimlere İlişkin Tutumları: Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi ve TESKi Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Tekirdağ.
- Gökkaya, E., & Kaya, A. (2021). "Türkiye'de İtfaiyecilik Eğitimi İle Hava Kurtarma ve Yangınla Mücadele Biriminin Yapısal Değerlendirilmesi". *Hastane Öncesi Dergisi*, 6(Nisan), 143-158.
- Guyer, J. P., Asce, F., & Aei, F. (2010). "Introduction to Architectural Design : Fire Station". [https://www.cedengineering.com/userfiles/An Introduction to Architectural Design - Fire Stations R1.pdf](https://www.cedengineering.com/userfiles/An%20Introduction%20to%20Architectural%20Design%20-%20Fire%20Stations%20R1.pdf) (08/06/2023).
- Kaya, E. (2014). "Sivil Savunma ve İtfaiyecilik Programı Öğrencilerinin Eğitimleri Hakkındaki Görüşleri İle Mezuniyet Sonrasında Afetlerde Çalışma İsteklilikleri" Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Afetlerde Sağlık Yönetimi, Ankara.
- Kayadibi, F. (2001). "Eğitim Kalitesine Etki Eden Faktörler ve Kaliteli Eğitimin Üretime Katkısı". *Journal of Istanbul University Faculty of Thecnology*, 0(3), 71-94.
- Kılıç, A. (2017). "Türkiye'de İtfaiye ve İtfaiyecilik". *Yangın ve Güvenlik Dergisi*, 24(188), 8-10.
- MEB. (2022). "Yaygın Eğitim Kurs Programları". *Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü*. <https://e-yaygin.meb.gov.tr/pagePrograms.aspx> (08/06/2023).
- Negiz, N. (2007). "Belediye Personelinin Hizmet İçi Eğitim Sorunu: Bir Araştırma ve Model Önerisi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 193-214.
- Öztürk, M., & Sancak, S. (2007). "Hizmet İçi Eğitim Uygulamalarının Çalışma Hayatına Etkileri". *Journal of Yasar University*, 2(7), 761-794.
- Pektaş, E. K. (2017). "Belediye Yönetimlerinde İtfaiye Hizmetleri ve İtfaiye Hizmetlerinde Yeniden Yapılanma". İçinde R. Aydın & Y. Unvanlı (Ed.), *Mediterranean International Congress on Social Sciences (MECAS)* (Sayı 3, ss. 167-180). Dobra Knjiga d.o.o. Sarajevo.
- Reman, N. (2012). "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Problemleri ve Gelişme Stratejileri Yönünden Yeni Bir Mesleki Teknik Eğitim Politikası İhtiyacı". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 31(1-4), 119-133.
- Şahin, İ., & Fındık, T. (2008). "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitim: Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(3), 65-86.
- Şencan, H. (2008). "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitim Sorunlar ve Öneriler", *MÜSİAD Araştırma ve Yayın Komisyonu Raporu, No:55*, https://www.musiad.org.tr/uploads/yayinlar/arastirma-raporlari/pdf/mesleki_teknik_egitim_raporu.pdf (08/06/2023).
- Taşkın, H. (2012). "Afet ve Acil Durumlarda İtfaiyenin Rolü ve Yeri". Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Telli, S. G., & Altun, D. (2021). "Coronavirus (Covid-19) Pandemisi Döneminde Çevrimiçi Öğrenme". *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 90-107.
- TSE. (2021). "Standart Arama". <https://intweb.tse.org.tr/Standard/Standard/StandardAra.aspx> (08/06/2023).
- Uğur, A., & Kutlu, Ö. (2010). "Hizmet İçi Eğitimde Verimliliğin Ölçülmesi". *Verimlilik Dergisi*, 1, 95-107.
- Yentürk, N., Ünlü, A., Tari, E., & İlki, A. (2002). "Türk İtfaiye Teşkilatının Yeniden Yapılandırılması İçin Bir Model Önerisi" (1. baskı). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, G. K. (2014). "Durum Çalışması". İçinde M. Metin (Ed.), *Kuramdan Uygulamaya: Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (1. baskı, ss. 262-285). Ankara: PAGEM Akademi.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.10.2023 ✓Accepted/Kabul:30.11.2023

DOI:10.30794/pausbed.1369491

Research Article/Araştırma Makalesi

Kurt, M. (2024). "Ekonomik Büyüme Bütçe Dengesi İlişkisinde Siyasi İstikrarın Rolü", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 60, Denizli, ss. 229-241.

EKONOMİK BÜYÜME BÜTÇE DENGESİ İLİŞKİSİNDE SİYASİ İSTİKRARIN ROLÜ

Mustafa KURT*

Öz

Çalışmada, ekonomik büyüme-bütçe dengesi ilişkisinde siyasi istikrarın rolü panel eşik regresyon analizi kullanılarak incelenmektedir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin 2002-2020 dönemine ait yıllık verileri analiz için kullanılmaktadır. Sabit etkiler modelinin sonuçları, ekonomik büyüme ile bütçe dengesi arasındaki ilişkinin pozitif ve doğrusal olmadığını göstermektedir. Panel eşik regresyon analizi sonuçları ise, bütçe dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisinde siyasi istikrarın önemli olduğunu vurgulamaktadır. Eşik değerinin altında ve üzerinde gerçekleşen bütçe dengesindeki iyileşmeler, iktisadi büyümeyi olumlu etkilemektedir. Bununla birlikte, ülkelerdeki siyasi istikrarın eşik değerinin altında olduğu durumda gerçekleşen bütçe dengesindeki iyileşmelerin iktisadi büyümedeki olumlu etkisinin daha güçlü olduğu gözlemlenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Bütçe dengesi, Ekonomik büyüme, Siyasi istikrar.*

THE ROLE OF POLITICAL STABILITY IN THE RELATIONSHIP OF ECONOMIC GROWTH AND BUDGET BALANCE

Abstract

In the study, the role of political stability in the economic growth-budget balance relationship is examined using panel threshold regression analysis. In this context, annual data of the European Union countries and Türkiye for the period 2002-2020 are used for analysis. The results of the fixed effects model show that the relationship between economic growth and budget balance is positive and non-linear. Panel threshold regression analysis results emphasize that political stability is important in the relationship between budget balance and economic growth. Improvements in the budget balance below and above the threshold value positively affect economic growth. However, it is observed that the positive effect of improvements in budget balance on economic growth is stronger when the political stability in the countries is below the threshold value.

Keywords: *Budget balance, Economic growth, Political stability.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Maliye Programı, AMASYA.
e-mail: mustafa.kurt@amasya.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-3130-6227>)

GİRİŞ

Ekonomik büyüme, her ülkenin hedeflediği ve sürdürmeye çalıştığı bir amaç olarak öne çıkmaktadır. Ancak, bütçe dengesinin büyümeye etkisi karmaşık bir yapıda olduğu için farklı değişkenlerin etkisi çeşitlilik gösterebilir. Modern ekonomik analizler, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasındaki ilişkinin anlaşılması ve çeşitli değişkenlerin etkisinin değerlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, araştırmaların büyüme ve bütçe dengesi dinamiklerini daha iyi anlamak amacıyla çeşitli analiz yöntemleriyle incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, ekonomik büyüme ile bütçe dengesi arasındaki ilişkiyi analiz etmek ve bu ilişkide siyasi istikrarın rolünü anlamak bu çalışmanın temel inceleme konusunu oluşturmaktadır.

Bütçe politikaları, siyasi istikrarın düzeyine bağlı olarak beklenmedik neticeler ortaya çıkarabilir. Bütçe politikalarının etkin ve verimli olmasında siyasi istikrarın rolünün belirlenmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın hipotezi, *“Ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasındaki ilişkide siyasi istikrarın etkisi bulunmaktadır”* şeklinde ifade edilebilir.

Hipotezin test edilmesi amacıyla, Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerine ait 2002-2020 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı ve literatüre önemli katkısı, ekonomik büyüme bütçe dengesi ilişkisinde Hansen (1999) panel eşik regresyon yöntemini kullanıp siyasi istikrar için eşik değer belirlemesidir. Bu yöntem, doğrusal olmayan ilişkilerin incelenmesine ve değişkenlerin gözlemlenmesine yardımcı olmaktadır. Elde edilen bulgular, ekonomi politikalarının belirlenmesinde ve büyüme stratejilerinin geliştirilmesinde önemli bir rehber olarak kullanılabilir. Bu bağlamda, çalışmanın bulguları, hem akademik alanda hem de politika oluşturma süreçlerinde önemli bir rol oynayabilir.

Çalışma, üç ana bölümden meydana gelmektedir. İlk kısımda, bütçe dengesi, iktisadi büyüme ve siyasi istikrar ilişkisi hakkında teoriler ve ampirik çalışmalar bulunmaktadır. Analiz bulguları ikinci bölümde sunulmaktadır. Üçüncü bölümünde ise; analiz bulguları değerlendirilmekte ve öneriler sunulmaktadır.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Önem arz eden ve üzerinde en çok çalışma yapılan konulardan biri iktisadi büyümedir. Uzun dönemde iktisadi büyümeyi Klasik ve Keynesyen büyüme teorileri açıklayamazken, Neo-klasik büyüme modellerinde ise uzun vadede iktisadi büyümeye etki eden tek değişkenin teknolojik ilerleme olduğu gözlemlenmiştir. Ancak Neo-klasik büyüme teorilerinde teknolojik gelişme/ilerleme dışsal değişken kabul edildiğinden iktisadi büyümenin tamamıyla açıklandığını söylemek pek mümkün değildir. İçsel büyüme teorisinde, iktisadi büyüme için gerekli olan belirleyiciler; bilimsel ve teknolojik ilerlemeler için devletin destekte bulunması, kaliteli beşeri sermayenin varlığı, yürütme organının güncel teknolojiyi çekebilme gücünün yanı sıra yatırımcılar için uygun ortamı sağlaması ve telif hakları, patentler gibi mülkiyet haklarının korunması amacıyla gerekli şartların sağlanması (Fine, 2004: 251-252) şeklinde sıralanabilir. Kurumsal iktisat teorisinde ise, kurumsal kalitenin görece yüksek olduğu ülkelerde sanayileşme, beşeri sermaye ve teknolojiye görece fazla yatırımın yapılması iktisadi büyümeyi olumlu etkilediği ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle, kurumsal iktisat teorisinde kurumsal kalite ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki üzerinde odaklanıldığını söylemek mümkündür. Ek olarak, özellikle iktisadi büyüme ve kurumsal kalite ilişkisi üzerine araştırmaları olan North (1999), etkin ve kaliteli kurumların ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğunu ifade etmektedir.

İktisadi büyümeye ilişkin teoriler farklı sonuçlara ulaşmıştır. Günümüzde de, büyüme ile kamu politikalarının etkilerini analiz eden pek çok çalışmanın sonuçları farklılık göstermektedir. Kurumsal kalite-ekonomik büyüme, bütçe dengesi-ekonomik büyüme ve kurumsal kalite-bütçe dengesi (açık/fazla) ilişkisini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte söz konusu ilişkiyi direkt veya dolaylı olarak inceleyen çalışmaların sonuçlarına da aşağıda yer verilmektedir. Bu çalışmada ise, ekonomik büyüme bütçe dengesi ilişkisinde siyasi istikrarın rolü detaylı bir şekilde incelenecektir.

İktisadi büyüme ile bütçe açıkları arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen çalışmalar mevcuttur. Murwirapachena vd. (2013), 1980-2010 dönemini Güney Afrika ülkeleri için vektör hata düzeltme modeliyle incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, bütçe açıklarıyla büyüme arasındaki ilişki negatiftir. Tujula ve Wolswijk (2004), 15 Avrupa Birliği

ve 22 OECD ülkesi için 1970-2002 dönemini havuzlanmış en küçük kareler yöntemiyle incelemiştir. Bulgular, bütçe açıklarının ekonomik büyümeyi negatif olarak etkilediği şeklindedir. Benzer şekilde, Mara (2012), 25 Avrupa Birliği ülkesinin 1996-2011 dönemini panel veri analiziyle incelemiştir. Bulgular; bütçe açıklarının iktisadi büyümeyi negatif etkilediğini göstermektedir.

İktisadi büyüme ile bütçe dengesi (açık/fazla) arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Özellikle 1990 yılından itibaren yapılan çalışmalara bakıldığında, kurumsal kalite ölçütleri-iktisadi büyüme veya kurumsal kalite ölçütleri-bütçe dengesi ilişkisini inceleyen araştırmalara rastlamak mümkündür. Freitag ve Sciarini (2001), 14 Avrupa Birliği ülkesinin 1978-1997 dönemini havuzlanmış zaman serisi regresyon analizi ile incelemesi neticesinde, bütçe açıkları ile siyasi istikrarın negatif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Roubini (1991), 1950-1988 dönemini 92 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin verileri ile regresyon analizi ile incelemiştir. Elde edilen sonuçlar, bütçe açıklarıyla siyasi istikrar arasında negatif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, Edwards ve Tabellini (1991), yatay kesit veri analiziyle 76 ülkenin 1971-1982 dönemini incelemiştir. Elde edilen sonuçlar, bütçe açıklarıyla siyasi istikrar ilişkisinin negatif olduğunu göstermektedir. Söz konusu çalışmaların bulguları birlikte değerlendirildiğinde, bütçe dengesinde ortaya çıkan olumsuzluklar ile siyasi istikrar arasındaki ilişkinin negatif olduğu söylenebilir. Ek olarak, Lavigne (2011), 48 gelişmekte 23 gelişmiş ülke için örtük sınıf analizini yöntem olarak kullandığı çalışmada, bütçe açıkları; mali kural ve kurumsal kalite değişkenleri ile negatif ilişkili olduğu tespit etmiştir. Dolayısıyla, bütçe dengesindeki olumsuzluklar ile kurumsal kalite ilişkisinin negatif yönlü olduğu söylenebilir.

Kurumsal kaliteyle iktisadi büyüme ilişkisini analiz eden araştırmalar da vardır. Gazdar ve Cherif (2015), kurumsal kalite ile ekonomik büyüme ilişkisini 1984-2007 dönemini panel veri analiziyle incelemiştir. Bulgular, kurumsal kalitenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği şeklindedir. Knack ve Keefer (1995) 1972-1982 dönemini incelediği çalışmada, yatırımlar ve ekonomik büyüme için ülkedeki kurumsal kalitenin artırılmasının önem arz eden bir ölçüt olduğunu tespit etmiştir. 1950-2009 dönemi içerisinde 181 ülkeye ait veriler, Valeriani ve Peluso (2011) tarafından panel veri analiziyle işlenmiş; kurumsal kalite ve sivil özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analizler neticesinde, kurumsal kalite ve sivil özgürlüklerin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Nawaz (2015), 56 ülkenin 1981-2010 dönemini panel veri analizi ile incelemiştir. Söz konusu çalışmada kurumsal kalitenin ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği tespit edilmiştir. Acemoğlu vd. (2001) yapmış oldukları çalışmada, ülkelerdeki kaliteli kurumların ekonomik krizlerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırarak ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediğini tespit etmiştir. Ek olarak, Acemoğlu vd. (2003), iktisadi büyüme kurumsal kalite ilişkisini 1970-1997 dönemi kapsamında incelemiştir. Bulgular, kurumsal kalitenin iktisadi büyümeyi dolaylı olarak olumlu etkilediği şeklindedir. Benzer şekilde, Dias ve Tebaldi (2012), panel veri analizini yöntem olarak kullanarak 1965-2005 dönemi için kurumsal kalite ile ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Yapılan analizler neticesinde, kurumsal kalitenin dolaylı olarak ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, bir ülkedeki kurumsal kalitenin ekonomik büyümeyi doğrudan veya dolaylı olarak pozitif etkilediğini söylemek mümkündür.

Kurumsal kalite ölçütleri arasında yer alan siyasi istikrarın, ekonomik büyüme ile ilişkisini inceleyen araştırmalar da vardır. Barro (1991); yöntem olarak panel veri analizini kullanmış, 1960-1985 dönemini 98 ülkenin iktisadi büyüme ile siyasi istikrarsızlık ilişkisini analiz etmiştir. Söz konusu çalışmada, siyasi istikrarsızlık ile büyüme ilişkisinin negatif olduğu gözlemlenmiştir. Asteriou ve Price (2000), İngiltere'nin 1961-1997 dönemini için zaman serisini yöntem olarak kullanmış ve siyasi istikrarsızlık ile iktisadi büyüme ilişkisini incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, siyasi istikrarsızlık büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Zeeshan vd. (2022), Pakistan'ın 1996-2018 dönemine ait yıllık verilerini analiz ederek, siyasi istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Maher ve Zhao (2022), Mısır'ın 1982-2018 dönemine ait yıllık verilerini kullanarak yaptığı analizde, siyasi istikrarsızlık ve askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) yöntemiyle değerlendirilmiştir. Analiz bulgularına göre, siyasi istikrarsızlık büyüme ilişkisi negatif yönlüdür. Alesina vd. (1996), 113 ülkenin 1952-1982 dönemine ait yıllık verilerini analiz ederek, politik istikrarsızlıkla iktisadi büyüme ilişkisini incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, siyasi istikrarsızlık büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Benzer şekilde, Devereux ve Wen (1998) 1960-1985 dönemini ele aldığı çalışmada, siyasi istikrarla iktisadi büyüme ilişkisinin pozitif olduğunu tespit etmiştir. Abdella vd. (2018), 60 ülkenin 2002-2016 dönemine ait verileri analiz ederek, siyasi istikrarın iktisadi büyümeyi pozitif etkilediğini tespit etmiştir.

Ülkedeki kurumsal kalite ölçütlerinden demokrasi, bireysel özgürlükler gibi değişkenlerin ekonomik büyüme ile ilişkisini inceleyen çalışmalar da literatürde bulunmaktadır. Abrams ve Lewis (1995), 90 ülkenin 1968-1987 dönemi için üç aşamalı en küçük kareler yöntemini kullanarak bireysel ve ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyümeye ilişkisini incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, bireysel ve ekonomik özgürlükler büyümeyi pozitif etkilemektedir. Feng (1997) tarafından ele alınan çalışmada, 96 ülkenin 1960-1980 dönem verileriyle demokrasi ile iktisadi büyüme ilişkisi üç aşamalı en küçük kareler yöntemiyle incelenmiş, ilgili ülkenin demokrasinin ekonomik büyümeyi dolaylı olarak pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Diğer yandan, Tavares ve Wacziarg (2001), iktisadi büyümenin demokrasiyle ilişkisini incelemiştir. Söz konusu çalışmada, gelişmekte olan 65 ülkenin 1970-1989 dönemi panel veri analizi ile incelenmiştir. Yapmış oldukları analizler neticesinde, ülke demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkide bulunduğunu tespit etmiştir. Kurumsal kalite ölçütlerinden biri olan yolsuzluk göstergesi ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Mauro (1995), 68 ülkenin 1980-1983 dönemini incelemiş, en küçük kareler-iki aşamalı en küçük kareler yöntemlerini kullanarak yolsuzlukla ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, yolsuzlukla iktisadi büyüme ilişkisi negatiftir. Benzer şekilde, Tanzi ve Davoodi (1997), OECD ülkelerinin 1980-1995 dönemini en küçük kareler yöntemini kullanarak yolsuzluk ile büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Söz konusu çalışmada elde edilen bulgular, yolsuzluğun ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği şeklindedir.

Benos (2005), 16 OECD ülkesinin 1990-2006 dönem verilerini kullanarak panel veri analizi ile yapmış olduğu analizde bütçe dengesindeki iyileşmelerin (bütçe fazlasının) ekonomik büyüme üzerindeki etkisini pozitif olduğunu tespit etmiştir. Easterly ve Rebelo (1993), 28 ülkeyi ele aldıkları çalışmada, bütçe dengesindeki iyileşmelerin (bütçe fazlasının) ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna varmıştır. Fisher (1993), seçilmiş bazı Latin Amerika, Avrupa ve Asya ülkelerini örneklem olarak belirlediği çalışmasında, benzer şekilde bütçe dengesindeki iyileşmelerle (bütçe fazlasıyla) iktisadi büyüme ilişkisinin pozitif olduğuna dair sonuca ulaşmaktadır. Öte yandan Ghali (1997), Suudi Arabistan'ın 1960-1996 dönemine ait verileri Vektör otoregresif (VAR) yöntemi ile analiz ettiği çalışmada, ekonomik büyüme ve bütçe açıkları arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşamamıştır. Benzer şekilde Nelson ve Singh (1994), gelişmekte olan 70 ülkenin 1980-1989 dönemini kapsayan verilerini kullanarak yatay kesit analizi ile yapmış olduğu çalışmada, ekonomik büyüme ve bütçe açıkları arasındaki ilişkinin anlamlı olduğuna dair sonuca ulaşamamıştır. Görüldüğü üzere, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi ilişkisini inceleyen çalışmalar farklı neticelere ulaşmıştır.

Kneller vd. (1999), 1970-1995 dönemini kapsayan 22 OECD ülkenin verilerini kullanarak panel veri analizi ile yaptığı çalışmada, kamu harcamaları üretken harcamalar için kullanıldığında ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini; kamu harcamaları üretken olmayan harcamalar için kullanıldığında ise ekonomik büyümeyi arttırmadığını gözlemlemiştir. Helms (1985), ABD'deki 48 eyaletin 1965-1979 dönemine ait verilerini kullandığı çalışmasında, kaynaklar; transfer harcamaları için kullanıldığında ekonomik büyüme negatif etkilenirken, kamu hizmetlerini geliştirmek için kullanıldığında ise ekonomik büyüme pozitif etkilenmektedir.

Landau (1983), 1961-1976 dönemini kapsayan 96 ülkenin verilerini kullanarak yapmış olduğu çalışmada, kamu tüketim harcamalarıyla kişi başı reel GSYH ilişkisini negatif tespit etmiştir. Easterly ve Wetzel (1989), 1965-1987 dönemini kapsayan gelişmekte olan 73 ülke verisi ile yapmış olduğu analizde, kamu tüketim harcamalarıyla iktisadi büyüme ilişkisinin negatif olduğunu tespit etmiştir. Gwartney vd. (1998), seçilmiş 60 ülkenin 1980-1995 dönemi ve gelişmiş OECD ülkesinin 1960-1996 dönemini kapsayan çalışmada, kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme ilişkisinin negatif olduğunu gözlemlemiştir. Benzer şekilde, Engen ve Skinner (1992), 1970-1985 dönemini kapsayan 107 ülkenin verisini kullanarak yaptığı çalışmada, kamu harcamaları ve vergilerin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği sonucuna varmıştır.

Görüldüğü üzere literatürde, bütçe dengesi-ekonomik büyüme, kamu harcamaları-büyüme veya siyasi istikrar-ekonomik büyüme ilişkisini analiz eden çalışmalar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bütçe dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisi analiz edilirken siyasi istikrarın rejim değişikliğine neden olabilecek rolünün göz ardı edildiği görülmektedir. Bu çalışma; bütçe dengesiyle iktisadi büyüme ilişkisini incelerken, önceki çalışmalardan farklı olarak siyasi istikrarın rolünü dikkate alarak siyasi istikrar için eşik değer belirleyecektir.

2. İKTİSADİ BÜYÜME İLE BÜTÇE DENGESİ İLİŞKİSİ

2.1. Veri ve Yöntem

Bütçe dengesinin ekonomik büyümeye etkisinde siyasi istikrarın rolünü panel veri yöntemi ile analiz etmek için Türkiye ve 27 Avrupa Birliği ülkesinden alınan veriler kullanılmaktadır. 2002-2020 yıllık zaman aralığı analiz dönemi olarak belirlenmiştir. Belirlenen zaman dilimi, dengeli panel veri analizini gerçekleştirebilmek için en kapsamlı veri setini sunması bakımından seçilmiştir. Çalışmadaki toplam gözlem sayısı ise 504'tür. Ek olarak, literatür temel alınarak [Caporale ve Skare, (2011); Nath, (2009)], iktisadi büyümeyi etkilediği düşünüldüğü için, fiziki sermaye ve istihdam değişken(ler)i kontrol değişken olarak modele eklenmiştir.

Bu çalışmada toplam 28 ülkenin yıllık verileri kullanılarak 2002-2020 dönemine ilişkin analiz yapılmaktadır. Analiz kapsamındaki ülkeler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Analize Konu Ülkeler

Almanya	Finlandiya	İtalya	Polonya
Avusturya	Fransa	Kıbrıs	Portekiz
Belçika	Hırvatistan	Letonya	Romanya
Bulgaristan	Hollanda	Litvanya	Slovakya
Çekya	İrlanda	Lüksemburg	Slovenya
Danimarka	İspanya	Macaristan	Türkiye
Estonya	İsveç	Malta	Yunanistan

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Analiz, biri bağımlı dördü açıklayıcı toplam beş değişken ile gerçekleşmiştir. 2002-2020 dönemine ait söz konusu değişkenlerin verileri, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankasına ait veri tabanından alınmıştır. Ekonomik büyüme verisi ise, bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Ek olarak siyasi istikrar değişkeni; 0 ile +100 aralığında değer almakta ve her yıl Dünya Bankası tarafından yıllık olarak yayımlanmaktadır. Siyasi istikrar göstergesinin +100'e yaklaşması o ülkede siyasi istikrarın görece güçlü olduğunu göstermektedir (World Bank, 2022c). Tablo 2, oluşturulan modeldeki tüm değişkenler hakkında bilgiler sunmaktadır.

Tablo 2: Model Kapsamındaki Değişkenler

Değişken	Tanımlar	Kaynaklar
(g)Ekonomik büyüme	"Yıllık gayrisafi yurtiçi hasılanın artış oranı (%)"	Dünya Bankası
(bden)Bütçe dengesi	"Kamunun safi borç alacak dengesi ile gayrisafi yurtiçi hâsıla arasındaki oransal ilişki (%)"	Uluslararası Para Fonu
(pol)Siyasi istikrar	"Sıfır ile yüz arasındaki yüzdelik bir değer"	Dünya Bankası
(fso)Fiziki sermaye	"Fiziki sermaye oluşumundaki yıllık artış (%)"	Dünya Bankası
(ist)İstihdam	"İşgücüne toplam katılım oranı (15+ yaşın toplam nüfusa oranı) (%)"	Dünya Bankası

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İstihdam ve fiziki sermaye ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğu düşünüldüğü için analize kontrol değişken olarak eklenmiştir. Literatürden hareketle; kontrol değişkenlerinden istihdam, fiziki sermaye ve büyüme ilişkisinin genellikle pozitif olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 3: Modeldeki Değişkenlerden Beklenen İşaretler

Değişken	Beklenen işaret
Bütçe dengesi (bden)	Pozitif / Negatif
Fiziki sermaye oluşumu (fso)	Pozitif
İstihdam (ist)	Pozitif

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bütçenin ekonomik büyümeye etkisi incelenirken siyasi istikrarın rolü için oluşturulan modeldeki açıklayıcı değişkenlerin katsayı işaretleri hakkında beklentiler Tablo 3’de sunulmaktadır.

Tablo 4: Değişkenlerin Genel İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama
g	2.14
bden	-2.59
pol	71.56
fso	2.97
ist	57.67

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4, modelde kullanılan değişkenlere ilişkin bilgileri göstermektedir. Ele alınan ülkelerde ortalama ekonomik büyüme oranı % 2,14 düzeyindedir. Bütçe dengesi değişkeninin ortalaması % -2,59 düzeyinde gerçekleşirken siyasi istikrarın ortalaması ise % 71,56 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ek olarak, örneklem çerçevesinde kontrol değişkenlere ilişkin bilgilere bakıldığında ele alınan dönemin ortalama istihdam ve fiziki sermaye oranları sırasıyla %57,67 ve % 2,97’dir.

Panel veri modellerinde meydana gelen hataların bir kısmının nedeni yatay kesit bağımlılığı olabilir. Yatay kesit bağımlılığı, bir zaman serisi boyunca farklı birimler veya gözlemler arasındaki ilişkinin ifadesidir. Bu bağımlılık, belirli bir zamandaki farklı birimlerin değerleri arasındaki korelasyonu ifade eder. Buradan hareketle, analize geçmeden önce kesitler arasında bağımlılığın olup olmadığı test edilmelidir. Bu kapsamda, yatay kesit bağımlılığını test etmek amacıyla Breush-Pagan (1980) Lagrange Çarpımı (LM) testi; Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) Yanlılığı Düzeltilmiş LM testi; Pesaran (2004) tarafından geliştirilen Kesitsel Bağımlılık (CD) testi olmak üzere farklı testler kullanılmıştır. Bu kapsamda elde edilen bulgularda, yatay kesit bağımsızlığını belirten sıfır hipotezi tüm testlerde %1 düzeyinde reddedilmiştir. Başka bir ifadeyle, paneldeki birimlerde yatay kesit bağımlılığı mevcuttur. Bulgular, Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5: Değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılık Test Bulguları

Test	İstatistik	p-değeri
LM	953.1	0.0000
LM adj.	38.12	0.0000
LM CD	20.67	0.0000

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu nedenle tüm değişkenlerin durağan olup olmadığı ikinci nesil birim kök testiyle (CIPS) incelenmektedir. Söz konusu test, Pesaran (2007) tarafından geliştirilmiştir. Durağanlık testine ilişkin bilgiler Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6: Değişkenlerin CIPS Birim Kök Test Bulguları

Değişkenler	CIPS istatistiği	Kritik Tablo Değeri		
		%1	%5	%10
g	-2.839***	-2.32	-2.15	-2.07
bden	-2.339***	-2.32	-2.15	-2.07
fso	-3.642***	-2.32	-2.15	-2.07
ist	-1.992	-2.32	-2.15	-2.07
dist	-3.737***	-2.32	-2.15	-2.07
pol	-2.453***	-2.32	-2.15	-2.07

Not: CIPS birim kök testi analizi, STATA komutu olan “xtcips” kullanılarak yapılmıştır. Maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmıştır. İstatistiksel olarak anlamlılık düzeyleri sırasıyla ***, **, * olarak belirtilmektedir, yani %1, %5 ve %10.

Analiz bulguları; g , pol , fso ve $bden$ değişkenlerinin düzey değerlerinde durağan olduğunu göstermektedir. Öte yandan "ist" değişkeni ise birinci dereceden durağandır. Bundan dolayı "ist" değişkeninin birinci farkı alınmak suretiyle ileriki analizlerde kullanılmak üzere "dist" adı ile analize eklenmiştir.

2.2. Araştırma Modeli

Bütçenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde siyasi istikrarın rolü toplam 28 ülkenin yıllık verileri kullanılarak analiz edilecektir. Bu bağlamda kullanılacak model (1) numaralı denklemde gösterilmektedir. Söz konusu denklemde Y ; istihdam, fiziki sermayeyi kapsayan kontrol değişkenleri temsil etmektedir.

$$g_{it} = \gamma_i + \pi Y_{it} + \rho + e_{it}, \quad e_{it} \approx iid(0, \sigma^2) \quad (1)$$

Siyasi istikrarın eşik değer düzeyini tespit etmek amacıyla Hansen (1999) panel eşik modelinden faydalanılmıştır. Bu çalışma kapsamında oluşturulan model; bütçenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde siyasi istikrarın rolünü göz önünde bulundurarak bir eşik değer belirlememize fırsat verecektir. Zaman etkileri (t) ile bireysel etkileri (i) kapsayan ve dengeli panel veri setiyle oluşturulan modelde;

g_{it} : Ekonomik büyümeyi,

pol_{it} : Siyasi istikrarı,

$bden_{it}$: Bütçe dengesini,

Y_{it} : Fiziki sermaye oluşumu ve istihdam kontrol değişkenlerinin vektörü olarak tanımlanmaktadır.

Bu kapsamda, tek eşik olan model aşağıda gösterildiği gibidir:

$$g_{it} = \gamma_i + \pi Y_{it} + \rho bden_{it} + e_{it}, \quad e_{it} \sim iid(0, \sigma^2)$$
$$g_{it} = \begin{cases} \gamma_i + \pi Y_{it} + \rho_1 bden_{it} + e_{it}, & pol_{it} \leq \kappa \\ \gamma_i + \pi Y_{it} + \rho_2 bden_{it} + e_{it}, & pol_{it} > \kappa \end{cases}$$
$$\pi = (\pi_1, \pi_2)' Y_{it} = (fso_{it}, dist_{it})' \quad (2)$$

(2) numaralı denklemde gösterilen modelde;

g_{it} : Bağımlı değişken,

$bden_{it}$: Bağımsız değişken,

pol_{it} : Eşik değişken,

κ : Eşik değer,

Y_{it} : Kontrol değişkenler vektörü,

γ_i : Siyasi istikrar bakımından farklı seviyesi olan ülke(lerin) heterojenliğini ifade eden sabit etkiler,

e_{it} : Özdeş ve bağımsız dağılmış hata terimi

ρ_1, ρ_2 : Eşik değer düzeyinin üzerinde ve altında farklılaşan büyüme etkisi olarak tanımlanmaktadır.

Gözlemler pol_{it} değişkeninin κ düzeyinden küçük ya da büyük olmasına bağlı olarak iki rejime ayırmaktadır. (2) numaradaki denklemde gösterilen modeli aşağıdaki gibi yeniden düzenlemek mümkündür:

$$g_{it} = \gamma_i + \pi Y_{it} + \rho_1 bden_{it} I(pol_{it} \leq \kappa) + \rho_2 bden_{it} I(pol_{it} > \kappa) + e_{it} \quad (3)$$

$I(\cdot)$, (3) numaralı denklemde gösterge fonksiyonudur. (3) numaralı denklemi aşağıda gösterildiği gibi yeniden düzenlemek mümkündür:

$$\begin{aligned}g_{it} &= Y_i + \pi' Y_{it} + \rho' bden_{it}(\kappa) + e_{it}, \rho = (\rho_1, \rho_2)' \\g_{it} &= Y_i + [\pi', \rho'] \begin{bmatrix} Y_{it} \\ bden_{it}(\kappa) \end{bmatrix} + e_{it} \\g_{it} &= Y_i + \theta' m_{it}(\kappa) + e_{it} \\bden_{it}(\gamma) &= \begin{bmatrix} bden_{it}I(pol_{it} \leq \kappa) \\ bden_{it}I(pol_{it} > \kappa) \end{bmatrix}\end{aligned}\quad (4)$$

(4) numaralı denklemde $\theta = [\pi', \rho']$ ve $m_{it} = (Y_{it}', bden_{it}(\kappa)')$ olarak ifade edilmiştir. Ek olarak (4) numaralı denklemdeki model, eşik değeri seviyesine bağlı olarak gözlemleri iki rejime ayırmaktadır.

2.3. Bulgular

Büyüme ve bütçe dengesi ilişkisi sabit etkiler modeliyle incelenmiştir. Sabit etkiler analiz sonuçlarına göre, oluşturulan model ile değişkenlerden beklenen işaretlerin uyumlu olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, bütçe dengesi, istihdam, fiziki sermaye oluşumu değişkenlerinin katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca bütçe dengesi, istihdam, fiziki sermaye değişkenleriyle iktisadi büyüme arasındaki katsayı işareti pozitifdir. Bir diğer ifadeyle, bütçe dengesi değişkeni %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısının işareti pozitif olduğu için bütçe dengesindeki iyileşmelerin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği savunulabilir. Tablo 7, sabit etkiler tahmin bulgularının sonuçlarını göstermektedir. Ek olarak söz konusu tabloda; R^2 değeri, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün % 52, F olasılık ve F istatistik değerleri ise modelin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 7'den hareketle, kontrol değişkenlerden fso ve $dist$ katsayıları beklenildiği üzere pozitif, %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla, fiziki sermaye ve istihdamın ekonomik büyümeye etkisi olduğu söylenebilir. Ek olarak, yapılan analizler, fiziki sermaye ve istihdam artışının büyümeyi pozitif yönde etkilediği hipotezi ile uyumludur.

Tablo 7: Sabit Etkiler Modelinin Sonuçları 1

g: Ekonomik büyüme			
Değişkenler	Katsayılar	Standart sapmalar	Olasılıklar
<i>bden</i>	0,347	0,043	(0,000)***
<i>fso</i>	0,177	0,011	(0,000)***
<i>dist</i>	0,492	0,159	(0,002)***
R^2	0,52	Gözlem sayısı	504
F istatistik	177,34	F olasılık değeri	(0,000)***

Not: İstatistiksel olarak anlamlılık düzeyleri sırasıyla ***, **, * olarak belirtilmektedir, yani %1, %5 ve %10.

Tablo 8, bütçe dengesi değişkeninin karesinin ($bden_sq$) de modele dâhil edilmesi neticesinde sabit etkiler modeli tahmin bulgularını göstermektedir. Bu sonuçlara göre, $bden_sq$ değişkeni ekonomik büyümeyi pozitif etkilemekte ve istatistiksel açıdan ise %1 seviyesinde anlamlıdır. Bu kapsamda, iktisadi büyüme bütçe dengesi ilişkisinin doğrusal olmadığı savunulabilir. Ek olarak, Tablo 8'de, R^2 değeri bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün % 54 olduğunu; F olasılık ve F istatistik değerleri ise modelin anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 8: Sabit Etkiler Modelinin Sonuçları 2

g: Ekonomik büyüme			
Değişkenler	Katsayılar	Standart sapmalar	Olasılıklar
<i>bden</i>	0,527	0,060	(0,000)***
<i>bden_sq</i>	0,014	0,003	(0,000)***
<i>fso</i>	0,174	0,011	(0,000)***
<i>dist</i>	0,469	0,157	(0,003)***
<i>R</i> ²	0,54	Gözlem sayısı	504
F istatistik	142,03	F olasılık değeri	(0,000)***

Not: İstatistiksel olarak anlamlılık düzeyleri sırasıyla ***, **, * olarak belirtilmektedir, yani %1, %5 ve %10.

Son aşamada siyasi istikrarın rolü, iktisadi büyüme bütçe dengesi arasında doğrusal olmayan ilişkide incelenmiştir. Bir diğer ifadeyle,

- Bütçe dengesi iktisadi büyüme ilişkisinde siyasi istikrar rol oynuyor mu?
- Siyasi istikrarın olduğu ülke(ler)de, bütçenin iktisadi büyüme üzerindeki etkisinde değişiklik oluyor mu?

sonularına son aşamada cevap aranmıştır. Bu amaç ile oluşturulan tek eşikli model şu şekilde gösterilmektedir:

$$g_{it} = \gamma_i + \pi Y_{it} + \rho_1 bden_{it} I(pol_{it} \leq \kappa) + \rho_2 bden_{it} I(pol_{it} > \kappa) + e_{it} \quad (5)$$

Bütçenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde siyasi istikrarın analiz edildiği bu çalışmadaki model, 28 ülkenin yıllık verileri kullanılarak tek panelde incelenmiştir. Ayrıca, siyasi istikrarı ifade eden “pol” değişkenine eşik konulmak suretiyle analiz yapılmaktadır. Bu kapsamda Tablo 9 analiz neticesinde ulaşılan bulguları göstermektedir. Ek olarak Tablo 9’da, R² değeri bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün % 54 olduğunu; F olasılık ve F istatistik değerleri ise modelin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 9: Siyasi İstikrar Değişkeni Eşik Değer Analiz Bulguları

g: Bağımlı değişken			
Değişkenler	Katsayı(lar)	Standart sapma(lar)	Olasılık(lar)
<i>fso</i>	0,170	0,011	(0,000)***
<i>dist</i>	0,488	0,156	(0,002)***
<i>bden (pol ≤ κ)</i>	0,537	0,059	(0,000)***
<i>bden (pol > κ)</i>	0,225	0,050	(0,000)***
<i>κ</i>	70,61	6,510 ^a	(0,006)***
Güven aralığı	69,761 - 70,754	F istatistiği	22,33
<i>R</i> ²	0,54	Gözlem sayısı	504
F istatistiği	143,96	F olasılık değeri	(0,000)***

^a Mean squared error (ortalama standart hata),

Not: İstatistiksel olarak anlamlılık düzeyleri sırasıyla ***, **, * olarak belirtilmektedir, yani %1, %5 ve %10.

Tablo 9’a göre, siyasi istikrarın eşik değeri 70,61’dir ve siyasi istikrarın eşik etki testi olasılık değeri istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Bunun yanı sıra bütçe dengesinin ekonomik büyümeye etkisi, siyasi istikrar (pol) değişkeninin; eşik değerinin altında ve üzerinde olduğu durumda pozitif ve istatistiksel olarak eşik değerinin altında ve üstünde % 1 seviyesinde anlamlıdır. Başka bir ifadeyle, siyasi istikrarın eşik değerinin altında veya eşit olduğu

durumda bütçe dengesinde %1 seviyesinde iyileşme iktisadi büyümeyi % 0,537 arttırırken, siyasi istikrarın eşik değer seviyesinin üzerinde olduğu durumda bütçe dengesinde %1 seviyesindeki iyileşme iktisadi büyümeyi % 0,225 oranında arttırmaktadır. Bu bağlamda, ülkenin siyasi istikrar seviyesi eşğin (%70,61) üzerinde ise, ekonomik büyüme için bütçe dengesindeki iyileşmelerin görece önemi azalmaktadır.

Fiziki sermaye oluşumu ve istihdam değişkenlerinin ekonomik büyümeye etkisi pozitif, istatistiki açıdan %1 seviyesinde anlamlıdır. Ek olarak, fiziki sermaye oluşumu ve istihdam değişiminde %1'lik iyileşme ekonomik büyümeyi sırasıyla % 0,170; % 0,488 arttırmaktadır.

2.4. Analiz Bulgularının Değerlendirilmesi

Oluşturulan modelde kullanılan kontrol değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri göz önüne alındığında; istihdam, fiziki sermaye oluşumu ve ekonomik büyüme ilişkisi pozitif yönlüdür. Tüm bu bulgular teorik beklentileri karşılamaktadır. Bu bakımdan politika yapıcılar; istihdam ve fiziki sermaye oluşumunu arttırmak suretiyle ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyebilir.

Kontrol değişkenlerden istihdam ve fiziki sermaye oluşumunun ekonomik büyümeye etkisi pozitif yönlüdür. Bu bağlamda, yatırımlar aracılığıyla fiziki sermaye oluşumu üretimi desteklerken, artan istihdam neticesinde bireylerin artan satın alma güçleri tüketimle birlikte üretimin de artmasına neden olmaktadır ve böylece ekonomik büyüme olumlu yönde etkilenmektedir. Dolayısıyla, istihdam ve fiziki sermaye oluşumunun arttırılması ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın temel değişkeni bütçe dengesidir. Ulaşılan bulgulara göre, bütçe dengesinin büyüme üzerindeki etkisi siyasi istikrarın seviyesine göre farklılık arz etmektedir. Siyasi istikrar; eşik değer üzerinde, altında veya eşik değere eşit ise, bütçe dengesindeki iyileşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir. Dolayısıyla, siyasi iktidarların ekonomi politikası üretirken siyasi istikrarın eşik seviyesini göz önünde bulundurmaları önem arz etmektedir.

3. SONUÇ

Bu çalışmada, 28 ülkenin yıllık verileri kullanılarak iktisadi büyüme-bütçe dengesi ilişkisi analiz edilmektedir. Analiz sonuçları, oluşturulan modelin değişkenler arasındaki ilişkileri doğru şekilde yansıttığını ve istatistiki açıdan anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda; ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu gözlemlenen faktörler arasında bütçe dengesi, istihdam ve fiziki sermaye oluşumu yer almaktadır. Ayrıca, bu çalışma, siyasi istikrarın eşik değer düzeyini tespit etmek amacıyla Hansen (1999) panel eşik modeli kullanarak siyasi istikrarın rolünü de incelemiştir. Elde edilen sonuçlar, siyasi istikrarın ekonomik büyüme ve bütçe dengesi ilişkisinde önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Siyasi istikrarın düzeyine bağlı olarak, bütçe dengesindeki iyileşmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi değişmektedir. Bu nedenle, siyasi istikrarın sağlanması ve sürdürülmesi, ekonomik büyüme politikalarının etkinliği açısından kritik öneme sahiptir.

Fiziki sermaye ve istihdam gibi faktörlerin iktisadi büyümeyi olumlu etkilediği görülmüştür. Bu bağlamda, politika yapıcılar istihdamı artırıcı ve fiziki sermaye yatırımlarını teşvik edici uygulamaların büyüme üzerindeki pozitif etkisini de dikkate alarak politikalar geliştirmelidir.

Ekonomik büyümeyi desteklemek isteyen ülkeler için politika önerileri şu şekilde sıralanabilir:

●**Siyasi İstikrarın Güçlendirilmesi:** İlgili ülkeler, siyasi istikrarın sağlanması için gerekli reformları gerçekleştirmelidir. Bu reformlar, yatırımcı güvenini artırarak ekonomik büyümeyi destekleyebilir. Siyasi istikrarın artırılmasıyla birlikte, özel sektörün yatırım yapma isteği ve yeteneği artabilir.

●**Bütçe Dengesinin İyileştirilmesi:** İlgili ülkeler, bütçe dengesini iyileştirmek için sürdürülebilir mali politikalar benimseyerek kamu harcamalarını ve borç yükünü kontrol altında tutmalıdır. Bu sayede, bütçe dengesindeki iyileşmelerin iktisadi büyümeyi olumlu bir şekilde etkileme potansiyeli artabilir.

●**Sektörel Odaklı Politikalar:** Analiz sonuçlarına dayanarak, özellikle fiziki sermaye oluşumu ve istihdam gibi faktörlerin ekonomik büyümeye olumlu etkileri olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, ülkeler sektörel odaklı politikalar geliştirebilirler. Örneğin, altyapı yatırımlarını artırarak fiziki sermaye oluşumunu teşvik edebilirler. Aynı zamanda istihdamı arttırmak amacıyla eğitim ve beceri geliştirme programlarına yatırım yapabilirler. Bu şekilde,

sektörel odaklı politikalarla ekonomik büyümeyi desteklemek mümkün olabilir.

●**Yatırım Ortamının İyileştirilmesi:** Özel kesimin yatırım yapma isteğinin siyasi istikrarla yakından ilişkili olduğu düşünülürse, ülkeler yatırım ortamını iyileştirmeye yönelik politikalar geliştirmelidirler. Bürokratik engellerin azaltılması, yatırımcı haklarının korunması, hukukun üstünlüğünün sağlanması gibi adımlar, özel sektör yatırımlarını teşvik edebilir ve ekonomik büyümeyi hızlandırabilir.

●**İnovasyon ve Teknoloji Yatırımları:** Teknolojik gelişmeler ve inovasyon, ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılmak için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, ülkeler Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerini destekleyen politikalar geliştirebilirler. Üniversite-sanayi işbirliği, teknoloji transferi ve girişimcilik ekosisteminin güçlendirilmesi gibi adımlar, ekonomik büyümeyi destekleyebilir ve rekabetçiliği artırabilir.

●**Eğitim ve İnsan Sermayesi Geliştirme:** İktisadi büyümenin temel dinamiklerinden biri insan sermayesidir. Ülkeler, eğitim ve insana yatırım yaparak insan sermayesini geliştirebilirler. Nitelikli işgücü yetiştirme, yaşam boyu öğrenme fırsatları sağlama ve mesleki eğitim programları gibi politikalar, istihdamı artırabilir ve ekonomik büyümeyi destekleyebilir.

●**Ticaret ve Dışa Açılma Politikaları:** İktisadi büyümenin önemli itici güçlerinden biri uluslararası ticarettir. Ülkeler, dışa açılmayı teşvik eden ticaret politikaları geliştirebilirler. Serbest ticaret anlaşmaları, ihracat teşvikleri ve yabancı yatırımları çekmeye yönelik politikalar, uluslararası ticaretin büyüme üzerindeki olumlu etkisini artırabilir.

●**Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Politikaları:** Ekonomik büyüme, çevresel sürdürülebilirlikle dengelenmelidir. Ülkeler, sürdürülebilir kalkınma ve çevre politikalarını önemsemelidir. Yeşil teknolojilere yatırım yapma, enerji verimliliği artırma ve çevre dostu üretim yöntemlerini teşvik etme gibi adımlar, hem ekonomik büyümeyi destekleyebilir hem de çevresel sürdürülebilirliği sağlayabilir.

●**Finansal Piyasaların Derinleştirilmesi:** Finansal piyasaların derinleştirilmesi, sermaye akışlarını artırabilir ve yatırım ortamını iyileştirebilir. Ülkeler, finansal piyasaları geliştirmek için düzenlemeler ve teşvikler sağlayabilirler. Girişim sermayesi fonları, finansal araç çeşitliliği ve yatırımcı korumasını güçlendiren adımlar, ekonomik büyümeyi destekleyebilir.

●**Bölgesel Kalkınma ve Eşitsizlik Azaltma:** Ekonomik büyümeyi eşit bir şekilde dağıtmak ve bölgesel kalkınmayı teşvik etmek önemlidir. Ülkeler, bölgesel kalkınma politikaları ve eşitsizlik azaltma önlemleri geliştirerek, farklı bölgeler arasındaki ekonomik farklılıkları azaltabilirler.

Sonuç olarak, bu çalışmanın analizleri ve sonuçları, çeşitli politika önerileri sunmaktadır. Ülkeler, siyasi istikrarı güçlendirmek, sektörel odaklı politikalar geliştirmek, yatırım ortamını iyileştirmek, inovasyon ve teknoloji yatırımlarını teşvik etmek, eğitim ve insan sermayesi geliştirmek gibi adımlarla ekonomik büyümeyi destekleyebilirler. Aynı zamanda, dışa açılma, sürdürülebilir kalkınma, finansal piyasaların derinleştirilmesi ve bölgesel kalkınma gibi alanlarda da politika adımları atarak daha sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyüme elde edebilirler. Bu politika önerileri, ekonomik büyümeyi desteklemek isteyen diğer ülkeler için de bir rehber niteliği taşıyabilir.

KAYNAKÇA

Abdella A. B., Naghavi, N. & Fah. B.C. (2018). The effects of corruption, trade openness and political stability on foreign direct investment: empirical evidence from BRIC countries. *International Journal of Advanced and Applied Sciences*, 5 (3), 32-38.

Abrams, B. A., Lewis, K. A. (1995). Culturel And Institutional Determinants Of Economic Growth: A Cross-Section Analysis. *Public Choice*, 83 (3-4), 273-289.

Acemoğlu, D., Johnson, S., Robinson, J. (2001). The Colonial Origins Of Comparative Development: An Empirical Investigation. *American Economic Review*, 91 (5), 1369-1401.

Acemoğlu, D., Johnson, S., Robinson, J., Thaicharoen, Y. (2003). Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises And Growth. *Journal Of Monetary Economics*, 50 (1), 49-123.

- Asteriou, D., Price, S. (2000). Political Uncertainty And Economic Growth: UK Time Series Evidence. *Scottish Journal Of Political Economy*, 48 (4), 383-399.
- Alesina, A., Özler, Ş., Roubini, N., Swagel, P. (1996). Political Instability And Economic Growth. *Journal Of Economic Growth*, 1 (2), 189-211.
- Barro, R. J. (1991). Economic Growth In A Cross Section Of Countries. *Quarterly Journal Of Economics*, 106 (2), 407-444.
- Benos, N. (2005). Fiscal Policy and Economic Growth: Empirical Evidence From OECD Countries. *Discussion Paper*.
- Caporale, G. M. & Skare, M. (2011). Employment Growth, Inflation and Output Growth: Was Phillips Right? Evidence from a Dynamic Panel. *Economics and Finance Working Paper Series.no:11-09*, London: Brunel University.
- Dias, J., Tebaldi, E. (2012). Institutions, Human Capital And Economic Growth: The Institutional Mechanism. *Structural Change And Economic Mechanism*, 23 (3), 300-312.
- Devereux, M. B., Wen, J. F. (1998). Political Instability, Capital Taxation And Growth. *European Economic Review*, 42 (9), 1635-1651.
- Easterly, W., Rebelo, S. (1993). Fiscal Policy and Economic Growth: An Empirical Investigation. *NBER Working Paper*, No. 4499.
- Easterly, W. R., Wetzel, D. L. (1989). Policy Determinants of Growth. *WB Working Papers*.
- Edwards, S., Tabellini, G. (1991). Political Instability, Political Weakness And Inflation: An Empirical Analysis.
- Engen, E.M., Skinner, J. (1992). Fiscal Policy and Economic Growth. *NBER Working Paper*, No. 4223.
- Feng, Y. (1997). Democracy, Political Stability And Economic Growth. *British Journal Of Political Science*, 27 (3), 391-418.
- Fine, B. (2004). Endogenous Growth Theory: A Critical Assesment. *Cambridge Journal Of Economics*, 24 (2), 245-265.
- Fisher, S. (1993). The Role of Macroeconomic Factors In Growth. *NBER Working Paper*, No 4565.
- Freitag, M., Sciarini, P. (2001). The Political Economy Of Budget Deficits In The European Union. *European Union Politics*, 2 (2), 163-189.
- Gazdar, K., Cherif, M. (2015). Institutions And The Finance-Growth Nexus: Empirical Evidence From MENA Countries. *Borsa İstanbul Review*, 15 (3), 137-160.
- Ghali, K. H. (1997). Government Spending and Economic Growth In Saudi Arabia. *Journal of Economic Development*, 22 (2), 165-172.
- Gwartney, J., Holcombe, R., Lawson, R. (1998). The Scope of Government and The Wealth of Nations. *The Cato of Nations*, 18 (2), 163-190.
- Hansen, B. E. (1999). Threshold Effects In Non-Dynamic Panels: Estimating, Testing and Inference. *Journal of Econometrics*, 93, 345-368.
- Helms, J. L. (1985). The Effect of State and Local Taxes On Economic Growth: A Time Series-Cross Section Approach. *The Review of Economics and Statistics*.
- International Monetary Fund. (2022a). *Tax Revenue*, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=60991462>, 20.09.2022.
- (2022b), *Budget Balance Data*, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=60991462>, 20.09.2022.
- (2022c), *Public Expenditure*, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=60991462>, 20.09.2022.
- Knack, S., Keefer, P. (1995). Institutions And Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures. *Economics And Politics*, 7 (3), 207-227.
- Kneller, R., Michael, B., Norman, G. (1999). Growth, Public Policy and The Government Budget Constraint: Evidence From OECD Countries. *Discussion Paper*, No 98 (14).
- Landau, D.L. (1983). Government Expenditure and Economic Growth: A Cross-Country Study. *Southern Economic Journal*, No 49, 783-792.

- Lavigne, R. (2011). The Political And Institutional Determinants Of Fiscal Adjustment: Entering And Exiting Fiscal Distress. *European Journal Of Political Economy*, 27 (1), 17-35.
- Maher, M., & Zhao, Y. (2022). Do political instability and military expenditure undermine economic growth in Egypt? Evidence from the ARDL approach. *Defence and Peace Economics*, 33(8), 956-979.
- Mara, E. R. (2012). Determinants Of Fiscal Budget Volatility In Old Versus New EU Member States. *Working Paper*, No:31.
- Mauro, P. (1995). Corruption And Growth. *The Quarterly Of Economics*, 110 (3), 681-712.
- Murwirapachena, G., Maredza, A., Choga, I. (2013). The Economic Determinants Of Budget Deficits In South Africa. *Mediterranean Journal Of Social Sciences*, 4 (13), 561-570.
- Nath, H. K. (2009). Trade, foreign direct investment, and growth: Evidence from transition economies. *Comparative Economic Studies*, 51, 20-50.
- Nawaz, S. (2015). Growth Effects Of Institutions: A Disaggregated Analysis. *Economic Modelling*, 45, 118-126.
- Nelson, M. A., Singh, R.D. (1994). The Deficit-Growth Connection: Some Recent Evidence From Developing Countries. *Economic Development and Cultural Change*, 43 (1), 167-191.
- North, D. C. (1999). Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans, (Çev. Gül Çağalı Güven), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Roubini, N. (1991). Economic And Political Determinants Of Budget Deficits In Developing Countries. *Journal Of International Money And Finance*, 10 (1), 49-72.
- Tanzi, V., Davoodi, H. (1997). Corruption, Public Investment And Growth. International Monetary Fund, IMF Working Paper No:139.
- Tavares, J., Wacziarg, R. (2001). How Democracy Affects Growth. *European Economic Review*, 45 (8), 1341-1378.
- Tujula, M., Wolswijk, G. (2004). What Determines Fiscal Balances? An Empirical Investigation In Determinants Of Changes In OECD Budget Balances. Working Paper Series, No: 422.
- Valeriani, E., Peluso, S. (2011). The Impact Of Institutional Quality On Economic Growth And Development: An Empirical Study. *Journal Of Knowledge Management, Economics And Information Technology*, 1 (6), 1-25.
- World Bank (2022a). *Gross Domestic Product Growth*, <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&country=#>, 09.09.2022.
- (2022b). *Gross Fixed Capital Formation*, <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&country=#>, 09.09.2022.
- (2022c). *Worldwide Governance Indicators*, <https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Reports>, 13.08.2022.
- (2022d). *Employment Data*, <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&country=#>, 09.09.2022.
- Zeeshan, M., Rehman, A., Ullah, I., Hussain, A., & Afridi, F. E. A. (2022). Exploring symmetric and asymmetric nexus between corruption, political instability, natural resources and economic growth in the context of Pakistan. *Resources Policy*, 78, 102785.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:30.09.2023 Accepted/Kabul:25.12.2023

DOI:10.30794/pausbed.1369219

Research Article/Araştırma Makalesi

Ünlü, M. (2024). "Borsa Endeksi ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki Zamanla Değişen Nedensellik İlişkisi: BİST X100 Endeksi Üzerinden Ampirik Kanıtlar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 243-256.

BORSA ENDEKSİ VE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ ZAMANLA DEĞİŞEN NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: BİST X100 ENDEKSİ ÜZERİNDEN AMPİRİK KANITLAR

Mustafa ÜNLÜ*

Öz

Bir ekonominin yapısal özelliklerini gösteren bir takım ekonomik göstergeler bulunmaktadır. Ekonomik göstergelerde meydana gelen değişimler, ekonominin performansı üzerinde etkilidir. Ulusal ve uluslararası düzeyde meydana gelen bir takım gelişmeler, ekonomik göstergeler üzerinde yapısal değişim yaratmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Borsa İstanbul X100 endeksi ile temel ekonomik göstergelerden olan tüketici fiyat endeksi (TÜFE), M2 para arzı, sanayi üretim endeksi ve işsizlik oranı arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmektir. Bu amaçla 2005 Ocak ve 2023 Mayıs dönemi aylık verileri incelenmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto nedensellik testi ve gecikmesi artırılmış vektör otoregresif testi ile incelenmiştir. Tüm örneği dikkate alan nedensellik testi sonuçlarına göre X100 endeksi ile TÜFE arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, X100'den üretim endeksine ve X100'den işsizliğe doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Buna karşın alternatif nedensellik testi ise yaşanan ekonomik krizlerin nedensellik ilişkisi üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ekonominin istikrarlı olduğu dönemlerde nedensellik ilişkilerinde de bir istikrar olduğu elde edilen ampirik sonuçlardan görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Zamanla değişen nedensellik, Toda-Yamamoto nedensellik testi, Borsa, BIST X100, Makroekonomik değişkenler.

TIME VARYING CAUSALITY BETWEEN STOCK MARKET INDEX AND MACROECONOMIC VARIABLES: EMPIRICAL EVIDENCES FROM BIST X100

Abstract

An economy's structural characteristics can be determined by a number of economic indicators. An economy's performance is affected by changes in economic indicators. Economic activity indicators are subject to structural changes due to a number of changes occurring at the national and international levels. This study investigates the causal relationship between the Borsa İstanbul X100 index and key economic indicators such as the consumer price index (CPI), M2 money supply, industrial production index (IP), and unemployment rate. The analysis is based on monthly data spanning the period from January 2005 to May 2023. The causality relationship between the variables is analysed using the Toda-Yamamoto causality test and the lag augmented vector autoregressive causality test. According to the results of the causality test considering the full sample period, a bidirectional causality relationship between the X100 index and the CPI, a unidirectional causality relationship from the X100 to IPP, and a unidirectional causality relationship from the X100 to unemployment rate were found. The time-varying causality test, however, indicates that national or international economic crises affect causality relationships. Causality relationships are also stable during periods of stable economic conditions.

Keywords: Time-varying causality, Toda-Yamamoto causality test, Stock market, BIST X100, Macroeconomic variables.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, BİNGÖL.
e-posta: munlu@bingol.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-6652-8535>)

1. GİRİŞ

Hisse senedi piyasalarındaki hareket ve dalgalanma genellikle herhangi bir ekonominin durumu hakkında bilgi verebilmektedir. Hisse senedi getirileri ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi kurmak için nakit akışları modeli, arbitraj fiyatlama modeli ve sermaye varlık fiyatlama modeli gibi çeşitli modeller bulunmaktadır. Ancak bu mevcut modellerin varsayımları gelişmekte olan ülkeler için çoğu zaman sağlamadığından, teorik olarak mevcut olan ilişkilerin ampirik kanıtları elde edilememektedir (Srivastava, 2010: 70).

Finansal piyasalar ile makroekonomi arasındaki ilişkinin tamamen tek yönlü olmadığı, hisse senedi fiyatlarının genellikle dış etkenlere tepki verdiği düşünülür. Sermaye piyasası teorisine göre, sadece genel ekonomik durum değişkenleri borsaların fiyatlandırılmasını etkilemektedir. Bunun yanı sıra ekonominin fiyatlama operatörünü etkileyen herhangi bir sistematik değişken de borsa getirileri üzerinde etkili olabilmektedir (Chen vd.,1986: 384).

Tüketici fiyat endeksi genel olarak belirli malların fiyatlarında meydana gelen değişimleri ölçmektedir. Burada ifade edilen "belirli mallar"ın hangileri olduğu büyük tartışma konusudur (Boskin vd. 1998: 4). Bu tartışmalara rağmen ortaya çıkan endeks değeri, enflasyonun bir ölçümü olarak kabul edilmektedir (Dougherty ve Van Order, 1982: 160). Fakat hane halkları açısından bu ölçümün ne kadar gerçeği yansıttığı tartışmalıdır. Hane halkının yaşam standardını belirli bir seviyede tutmanın maliyetini ifade eden yaşam maliyeti endeksinin kullanılmasının daha doğru olduğunu savunan görüşler de mevcuttur (Schultze, 2003; Triplett, 200: 3201). Bu çalışmada literatürün genelinde olduğu gibi tüketici fiyat endeksi, enflasyonun bir temsili olarak kabul edilmektedir.

Para arzı, bir ülkenin önemli para politikası araçlarından biridir. Bunun yanı sıra para arzı, finansal piyasalar (özellikle hisse senedi fiyatları) üzerinde de oldukça etkilidir. Para arzı ile varlık fiyatları arasındaki teorik ilişkinin varlığını ampirik olarak kanıtlayan birçok çalışma mevcuttur (Dhakal vd., 1993: 68; Alatiqi ve Fazel, 2008: 56; Rogalski ve Vinso, 1977: 1020). Türkiye’de para arzı ölçümü, çeşitli düzeylerde yapılmaktadır. Bu çalışmada ele alınan para arzı değişkeni M2 olarak belirlenmiştir. M2 para arzı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından dolaşıma sunulan fiziksel banknot ve paralara vadeli ve vadesiz mevduatların eklenmesiyle oluşmaktadır.

Sanayi üretim endeksi bir ülkede uygulanan ekonomik politikaların, o ülkedeki üretim üzerindeki etkilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Belirli bir yıl baz alınarak, o yıla göre üretimdeki artış ya da azalışların belirlenmesine olanak sağlamaktadır. Ülkelerin sanayileşme seviyeleri, gelir düzeylerini etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Sanayi sektörü içerisinde en önemli payı imalat sektörü oluşturmakta ve dolayısıyla imalat sanayisindeki artış, üretim ve istihdam artışına da yol açmaktadır. Buna bağlı olarak sanayi sektöründe meydana gelen artışlar, gayri safi milli hasılayı olumlu yönde etkileyerek bir öncü göstere niteliği taşımaktadır (Koç vd., 2016: 53; Petek ve Şanlı, 2019: 50-51). Ekonominin genel durumuyla ilgili olarak bir göstere niteliğinde olan üretim endeksi ile finansal piyasalar arasında bir etkileşim olduğunu düşünmek kaçınılmazdır (Leland, 1974: 127). Bu kapsamda hisse senedi fiyatları ile üretim endeksi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar mevcuttur (Tsagkanos ve Siriopoulos, 2015: 167; Choi vd. 1999: 1771; Bradley ve Jansen, 2004: 321). Literatürde ampirik olarak bu değişkenin hisse senetleri fiyatları/getirileri ile ilişkili olduğu kanıtlandığından, çalışma kapsamına alınmıştır.

İş gücü piyasası, reel ekonominin en önemli göstergelerinden birisidir. Genel olarak iş gücü piyasasında bulunup herhangi bir işte çalışmayanlar işsiz olarak tanımlansa da bu tanım ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir (Jones ve Riddell, 1999: 148). Bu çalışma kapsamında ele alınan işsizlik tanımı ise ilgilenilen dönemde istihdam halinde olmayan, son dört hafta içinde aktif olarak iş arayan ve hemen ya da iki hafta içinde çalışmaya başlamaya hazır olan 15 ila 74 yaş arasındaki tüm kişilerdir. İşsizlerin sayısının iş gücü piyasasındaki tüm kişilerin sayısına bölünmesiyle elde edilen orana ise işsizlik oranı adı verilmektedir. Bu oran, uygulanan ekonomi politikalarının ne derecede başarılı ya da başarısız olduklarına dair bir göstere niteliğindedir (Murphy & Topel, 1997: 297). İşsizlik oranlarındaki artış ya da azalışlar, finansal piyasalar ve özellikle borsa endeksleri üzerinde etkili olabilmektedir (Boyd, vd., 2005: 649; Farsio ve Fazel, 2013: 50). Bunun yanı sıra borsalarda meydana gelen yükselişler de işsizliğin azalması üzerinde etkilidir (Feldmann, 2011: 839). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde işsizliğin hisse senedi fiyatlarının Granger nedeni olduğunu kanıtlayan çalışmalar mevcuttur (Pan, 2018: 42). Bu bakış açısıyla işsizlik oranı, hisse senetleri üzerinde etkili olabilecek bir faktör olarak bu çalışma kapsamında ele alınmıştır.

Her ülkenin kendine has finansal piyasaları bulunmaktadır. Türkiye'deki finansal piyasaları temsil eden kurumlardan birisi de Borsa İstanbul'dur (Oktayer, 2009: 80; Tuna ve İsabetli, 2014: 22). Borsa İstanbul kapsamında çeşitli piyasalar mevcuttur. Bu piyasalardan biri de hisse senedi piyasası olup X100 endeksi ile temsil edilmektedir (Kantar, 2020: 122).

Tüm bu açıklamalar çerçevesinde yukarıda ifade edilen tüketici fiyat endeksi, M2 para arzı, sanayi üretim endeksi ve işsizlik oranı değişkenleri bir ekonominin istikrarına yönelik bilgi vermesi sebebiyle çalışma kapsamına alınmıştır. Bu değişkenlerin finansal piyasaları temsil eden BİST X100 endeksi ile aralarındaki nedensellik ilişkisi hem örneklem döneminin tamamını dikkate alan nedensellik testleri hem de zamanla değişen nedensellik testleri kullanılarak incelenmiştir. Böylelikle elde edilen bulguların karşılaştırılması ve geçerliliğinin (sağlamlığının) kontrol edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan makroekonomik değişkenlerin zamanla değişen nedensellik testleri ile araştırılmasının, güncel bir yöntemin kullanılması açısından mevcut literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir. Çalışmanın örnekleme her ne kadar 2005 ve 2023 yıllarını kapsasa da son yıllarda yaşanan gelişmelerin makroekonomik göstergeler üzerindeki etkileri çok daha fazla olmuştur. 2019 yılından başlayan ve çok geçmeden tüm dünyayı etkileyen pandemi süreci ve akabinde yaşanan yüksek enflasyon, makroekonomik göstergelerde olağan dışı hareketlere neden olmuştur. Bu nedenle özellikle Türkiye'de bu etkilerin sonucunun finansal piyasaların temel aktörü olan Borsa İstanbul üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi, bu çalışmanın ana motivasyonunu oluşturmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışma kapsamında ele alınan makroekonomik faktörler üretim endeksi, işsizlik oranı, tüketici fiyat endeksi ve M2 para arzı olarak belirlenmiştir. Literatürde yer alan birçok çalışmada benzer değişkenlerle borsa endeksleri arasındaki ilişkilerin incelendiği görülmektedir (Abdullah ve Hayworth, 1993; Misra, 2018; Jareño ve Negrut, 2016). Literatürde yer alan çalışmalardan bazıları tek bir ülkenin finansal piyasaları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelerken, bazıları ise birden çok ülkenin finansal piyasaları üzerinden analizlerini gerçekleştirmektedirler (Wongbangpo ve Sharma, 2002; Humpe ve Macmillan, 2009). Ülke ekonomilerinin gelişmişlik düzeyi ve çalışmanın kapsadığı dönemde (savaş, doğal afet, global ekonomik kriz gibi) herhangi bir dış faktörün olması, ilgilenilen makroekonomik faktörün borsa üzerindeki etkisine yön veren en önemli hususlardır. Sirucek (2012) çalışmasında S&P 500 ve Dow Jones Industrial Average endeksleri ile belirli makroekonomik değişkenlerin arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Sonuçlar her iki endeks için de enflasyon oranı ve işsizliğin negatif etkisinin olduğunu göstermektedir. Bhattacharya ve Mukherjee (2006) çalışmalarında Bombay Borsası Duyarlılık Endeksi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Sonuçlar hisse senedi getirileri ile para arzı ve hisse senedi getirileri ile üretim endeksi arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığını, enflasyon oranı ile çift yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğunu göstermektedir. Forson ve Janrattanagul (2014) çalışmalarında Tayland borsa endeksi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Uzun dönemde para arzı ile endeks değeri arasında pozitif bir ilişki, üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksi ile borsa endeksi arasında ise negatif bir ilişki tespit etmişlerdir.

Türkiye'de yer alan Borsa İstanbul ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişki akademik çevrelerce sıkça ele alınan konulardan birisidir (Güney & Saka İlgin, 2019; Koyuncu, 2018; İşler & Güven, 2021; Yıldız, 2014; Uzunel ve Güven, 2019; Yeşildağ, 2021). Bu çalışmaların bazılarında incelenen dönemdeki etkileri bir bütün olarak ele alan nedensellik ilişkileri (Sandal vd., 2017; Başarır, 2018; İltaş & Güzel, 2021) incelenmiş ve bazılarında ise ilgili değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkileri (Eren ve Başar, 2016; Özmerdivanlı, 2014; Demir, 2019; Kaya ve Coşkun, 2015; Okşak ve Sarıtaş, 2020) araştırılmıştır. Büyükşalvarcı & Abdioğlu (2010) çalışmalarında BİST 100 endeksinden makroekonomik faktörlere doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Rjoub vd. (2009) çalışmalarında Borsa İstanbul'da yer alan çeşitli endeksler ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki incelemiş ve özellikle enflasyon, para arzı ve işsizliğin birçok portföy üzerinde pozitif etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Demir (2019) çalışmasında BİST-100 endeksi ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi incelemiş ve ekonomik büyüme, yerli paranın nispi değeri, portföy yatırımları ve doğrudan yabancı yatırımların borsa endeksini yükselttiğini, faiz oranlarının ise endeksi negatif etkilediğini belirtmiştir. Erdem vd. (2005) çalışmalarında enflasyondan endeks değerine doğru negatif bir ilişki tespit etmişlerdir. Acikalın vd. (2008) çalışmalarına göre makroekonomik faktörlerden borsa endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Makroekonomik

değişkenlerin yanı sıra Borsa İstanbul endeksleri üzerine yapılan çalışmalarda korku endeksi (VIX)'nin de sıkça kullanılan bir değişken olduğu göze çarpmaktadır (Kuzu, 2019; Tunçel ve Gürsoy, 2020; Sakarya ve Akkuş, 2018; Kaya ve Coşkun, 2015). Korku endeksi daha ziyade yatırımcı algılarını ve beklentilerini temsil eden bir değişken olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle bu çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkileri -özellikle finansal değişkenlerle çalışılıyorsa- asimetric ya da zamanla değişen bir bakış açısıyla ele almak, diğer yöntemlerle tespit edilemeyen bazı ilişkileri ortaya çıkarma konusunda daha başarılı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Ekonomide beklenmedik olayların ortaya çıkması (kriz dönemleri gibi), değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkileri ve nedensellik ilişkilerini etkiler. Bu bağlamda BİST ile ilgili yapılmış çalışmaların kısıtlı olduğu, mevcut olanların ise tek bir faktörün borsa endeksi üzerindeki etkilerinin analiz edildiği görülmektedir (Bektur ve Malcıoğlu, 2017). Zeren ve Güngör (2021) çalışmalarında BRICS-T ülkeleri borsalarının altın ve petrol fiyatları arasındaki zamanla değişen nedensellik ilişkilerini incelemiştir. BİST 100 endeksi ile ilgili sonuçlar incelendiğinde, 1995-2019 dönemi için çift yönlü nedensellik ilişkisinin geçerli olduğu görülmektedir. Tiryaki vd. (2019) çalışmalarında doğrusal olmayan otoregresif dağıtılmış gecikme (non-linear autoregressive distributed lag) modelini kullanarak üretim endeksi, para arzı ve reel döviz kurunun BİST hisse senedi getirileri üzerindeki asimetric etkilerini incelemiştir. Bulgular üretim endeksindeki pozitif şokların BİST 100 endeksinde pozitif etkilediğini, para arzındaki negatif şokların bu endeksi negatif yönde etkilediğini, reel döviz kurundaki pozitif şokların ise endeksi negatif etkilediği yönündedir. Polat (2020) çalışmasında petrol fiyatlarındaki şoklar ile BİST getirileri arasındaki ilişkiyi zamanla değişen vektör otoregresif (time-varying parameter vector autoregression) model ile incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre BİST'in pozitif bir petrol fiyatı şokuna ilk tepkisi negatifken, uzun vadede bu ilişki tersine dönmekte ve düzleşmektedir. Kök ve Nazlıoğlu (2020) çalışmalarında BİST 100 endeksi, TL/Dolar kuru ve VIX korku endeksi arasındaki asimetric nedensellik ilişkilerini incelemiş ve günlük veriler kullanarak gerçekleştirdikleri analizlerde ilgili değişkenler arasındaki asimetric nedensellik ilişkilerini ampirik olarak kanıtlamışlardır.

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Çalışmanın örnekleme 2005 Ocak-2023 Mayıs dönemi aylık verilerinden oluşmaktadır. Türkiye'de işsizlik tanımında yapılan değişiklikler nedeniyle TÜİK üzerinde veriler 2014 yılı öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı şekilde temin edilebilmektedir. Dönemler arası tanım farklılığını ortadan kaldırmak için işsizlik verileri Avrupa Birliği resmi istatistik birimi olan Eurostat üzerinden alınmıştır. Belirtilen veri kaynağında Türkiye işsizlik verileri 2005 Ocak ayından itibaren mevcuttur. Bu nedenle çalışmanın örnekleme bu tarihten başlamaktadır. Veri seti ile ilgili diğer detaylar aşağıdaki alt bölümde verilmiştir.

3.1. Değişkenlerin Tanımları

Çalışma kapsamında ele alınan değişkenlerin tanımları ve veri kaynakları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenler ve veri kaynakları

Değişken	Kısaltma	Kaynak
BİST 100 Endeksi	X100	Matriks Veri Terminali* www.matriksdata.com
M2 Para Arzı	M2	TCMB evds2.tcmb.gov.tr
Tüketici Fiyat Endeksi (2005/Ocak = 100)	TÜFE	Federal Reserve Bank of St.Louis fred.stlouisfed.org
Sanayi Üretim Endeksi (2005/Ocak = 100)	Üretim	Federal Reserve Bank of St.Louis fred.stlouisfed.org
İşsizlik Oranı (Tüm yaş grupları)	İşsizlik	Eurostat ec.europa.eu/eurostat

*Veriler www.matriksdata.com üzerinden satın alınan matriks programından elde edilmiştir.

TÜFE ve Üretim endeksleri için veri setinin başlangıcı olan 2005 Ocak ayı verileri 100 olarak belirlenmiştir. İşsizlik verileri ise 15 ve 74 yaş aralığındaki bireyleri kapsamaktadır.

3.2. Nedensellik Testleri

Değişkenler arasındaki nedensellik analizi, örneklemin tümünü dikkate alan testler ve zamanla değişen yöntemler kullanılarak gerçekleştirilebilir.

3.2.1. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Toda ve Yamamoto (1995) çalışmalarında vektör otoregresif (VAR) modellere dayalı olarak geliştirdikleri nedensellik testinde, değişkenlerin durağanlık derecelerini ve değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisini dikkate almayan bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Bir k gecikmeli VAR modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^k \beta_i y_{t-i} + e_t$$

burada β_0 $k \times 1$ boyutlu sabitler vektörü, β_i $k \times k$ boyutlu matris ve e_t ise $k \times 1$ boyutlu hata terimidir. Toda-Yamamoto yaklaşımında VAR modelinin gecikme uzunluğu (k) ve değişkenlerin maksimum durağanlık düzeyi (d_{max}) dikkate alınarak ($k + d_{max}$) gecikmeli VAR modeli tahminlenir ve nedensellik analizi gerçekleştirilir (Dritsaki, 2017: 122). Uygun gecikme sayısı olan k' 'nin belirlenmesinde bilgi kriterlerinden yararlanılmaktadır.

3.2.2. Zamanla Değişen Nedensellik Testi

Değişkenlerde meydana gelen yapısal değişimler, ilgili değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi üzerinde etkili olabilmektedir. Bu nedenle zamanla değişen nedensellik testlerinin kullanılması bir avantaj sağlamaktadır. Shi vd (2018) çalışmalarında durağan bir VAR modeli için zamana bağlı değişen nedensellik testi geliştirmişlerdir. Yine Shi vd (2020) çalışmalarında VAR modelinde durağan olmayan değişkenlerin olmasına izin veren gecikmesi artırılmış (lag-augmented) VAR modeli (LA-VAR)'ni geliştirmişlerdir. Değişken sayısı n olan bir LA-VAR modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y_t = \delta_0 + \delta_1 t + \sum_{i=1}^k H_i y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d} H_j y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

burada $H_{k+1} = \dots = H_{k+d} = 0$ ve d ise y_t değişkeninin maksimum entegrasyon sayısıdır (Shi vd, 2020: 162). (1) nolu modelde nedensellik ilişkisi araştırılırken, katsayılar modifiye edilmiş Wald testi uygulanmaktadır (Emirmahmutoğlu vd., 2021: 2). Zamana bağlı test uygulanırken üç farklı algoritma uygulanmaktadır. Bunlar; ileri doğru genişleyen pencere (few), döner pencere (rw) ve özyinelemeli gelişen pencere (rew) olarak isimlendirilmektedirler. Zamanla değişen nedensellik testi, alt örneklemelerden elde edilen Wald istatistiklerine dayanmaktadır. f_1 ve f_2 alt örneklem için sırasıyla başlangıç ve bitiş noktaları, $f_w = f_2 - f_1$ olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle $\tau_1 = [f_1 T]$, $\tau_2 = [f_2 T]$ ve $\tau_w = [f_w T]$ olarak tanımlanabilir. Burada T toplam gözlem sayısı ve $\tau_0 = [f_0 T]$ ise VAR modelini tahminlemek için gerekli olan gözlem sayısını ifade etmektedir (Shi vd, 2020). Few algoritmasında regresyonun başlangıç noktası τ_1 sabittir (ilk gözlemdir) ve bitiş noktası ise τ_w 'dan T 'ye doğru hareket etmektedir. Rw yaklaşımında regresyonun bitiş noktası $\tau_2 = \{\tau_w, \dots, T\}$ 'dir ve pencere genişliği τ_w sabit olduğundan, regresyonun başlangıç noktası $\tau_1 = \tau_2 - \tau_w + 1$ 'dir. Rew algoritmasında ise rw'da olduğu gibi regresyonun bitiş noktası $\tau_2 = \{\tau_w, \dots, T\}$ iken başlangıç noktası bu kez sabit değil, 1 ile $\tau_2 - \tau_w + 1$ arasında değer almaktadır (Emirmahmutoğlu vd., 2021). Belirlenen aralıklardan elde edilen Wald istatistikleri $\{W_{f_1, f_2}\}$ ile gösterilmek üzere, tanımlanan test istatistiği bu değerlerin supremumu olarak ifade edilir:

$$SW_f = \sup \{W_{f_1, f_2}\}$$

Yukarıda ifade edilen istatistik, bootstrap yöntemine dayalı olarak elde edilen kritik değer ile kıyaslanarak karar verilmektedir. Burada test edilen sıfır hipotezi, değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığını belirtmektedir (Fromentin, 2022: 3).

4. BULGULAR

Finansal değişkenlerin normal dağılıma uymadıkları ve genelde kalın kuyruklu oldukları bilinmektedir. Bu nedenle her bir değişkenin logaritmaları alınarak analiz edilmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı istatistikler

	Log(X100)	Log(TÜFE)	Log(M2)	Log(Üretim)	Log(İşsizlik)
<i>Ortalama</i>	6.6323	5.4332	27.6052	5.0176	2.3485
<i>Medyan</i>	6.6254	5.3335	27.5512	5.0368	2.3223
<i>Maksimum</i>	8.6141	7.0352	29.8829	5.5141	2.6532
<i>Minimum</i>	5.4634	4.6051	25.3876	4.5505	2.0794
<i>St. Sapma</i>	0.6241	0.5911	1.0296	0.2785	0.1455
<i>JB İst.</i>	42.7278	26.4194	2.7398	12.9542	13.4134
<i>Olasılık</i>	0.0000	0.0000	0.2541	0.0015	0.0012

M2 değişkeni haricindeki tüm değişkenlerin Normal dağılıma uymadıkları görülmektedir. Nedensellik analizlerine geçmeden önce, değişkenlerin entegrasyon düzeylerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla artırılmış Dickey-Fuller ve Phillips-Perron birim kök testleri uygulanmıştır.

Tablo 3: Birim kök testi sonuçları

Değişken	ADF			
	Seviye		Birinci Fark	
	Kesme	Kesme ve Trend	Kesme	Kesme ve Trend
Log(X100)	0,7377	-0,8976	-13,9997*	-14,0701*
Log(TÜFE)	3,4984	1,8155	-4,5345*	-8,1459
Log(M2)	-0,0808	-1,2557	-14,5608*	-14,5286*
Log(Üretim)	-0,7969	-4,1921*	-16,4890*	-16,4509*
Log(İşsizlik)	-1,4716	-1,1819	-12,9498*	-12,9738*
	PP			
	Seviye		Birinci Fark	
	Kesme	Kesme ve Trend	Kesme	Kesme ve Trend
Log(X100)	0,7377	-1,1548	-13,9993*	-14,0701*
Log(TÜFE)	4,6041	2,9560	-7,3639*	-8,1136*
Log(M2)	-0,1337	-1,5553	-14,6615*	-14,6320*
Log(Üretim)	-0,3901	-4,0705*	-18,3034*	-18,2536*
Log(İşsizlik)	-2,0197	-1,9398	-13,6140*	-13,6195*

*0,05 önem düzeyinde serinin birim köklü olduğunu ifade eden sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade etmektedir.

Tablo 3'teki sonuçlara göre Üretim değişkeninin düzeyde durağan, diğer değişkenler ise birinci farklarında durağandır. Değişkenlerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesinin ardından, X100 değişkeni ile diğer makroekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılabilir. Bu amaçla, örneklemin tamamını dikkate alan Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. VAR modelinde $k = 3$ ve $d_{max} = 1$ olarak belirlenmiştir.

Tablo 4: Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları

Nedensellik Yönü	Test İstatistiği	Olasılık
Log(TÜFE)→Log(X100)	7,9022**	0,0146
Log(X100) → Log(TÜFE)	7,2666*	0,0639
Log(M2)→Log(X100)	3,3621	0,3855
Log(X100) → Log(M2)	2,4654	0,4816
Log(Üretim)→Log(X100)	2,3784	0,5103
Log(X100) → Log(Üretim)	22,4016**	0,0001
Log(İşsizlik)→Log(X100)	3,2110	0,1883
Log(X100) → Log(İşsizlik)	23,1213**	0,0000

*0,10 ve ** 0,05 önem düzeyinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığını belirten sıfır hipotezi reddedilir.

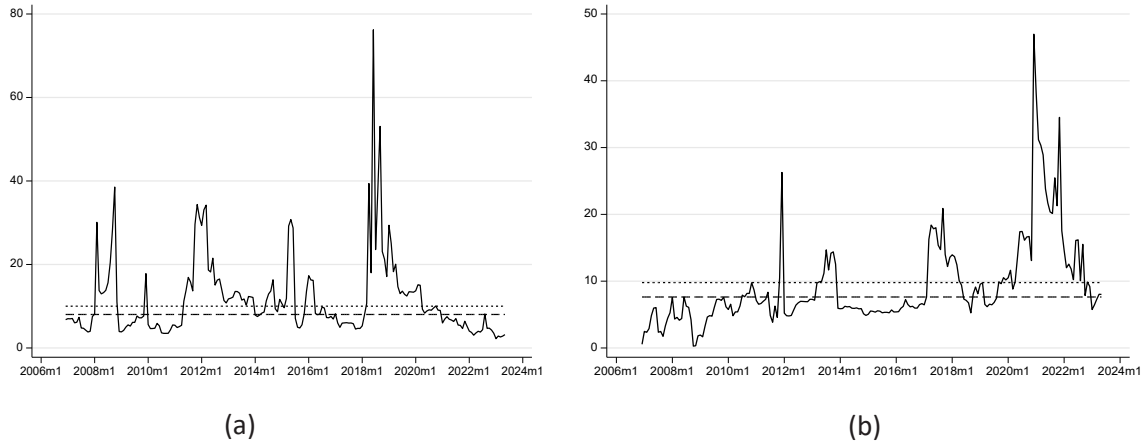
Tablo 4'teki sonuçlar incelendiğinde, 2005 Ocak-2023 Mayıs döneminde TÜFE ile X100 endeksi arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi, X100 endeksinden üretim endeksi ve işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Aynı değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi daha sonra zamanla değişen nedensellik testi ile incelenmiştir. Bu test Stata 17 programı ile Baum vd. (2022)'nin oluşturmuş oldukları tvgc programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlgili program kodu çalıştırılırken VAR modeli uygun gecikme sayısı (3), değişkenlerin durağanlık düzeyleri (1) ve bootstrap (10000) sayıları girilmelidir. Belirtilen program Shi vd (2020)'nin kullanmış olduğu üç algoritmayı da kullansa da few ve row algoritmaları örneklem döneminin sonlarındaki değişikliklere duyarlı olmaması nedeniyle güvenilir olmayan sonuçlar verebilmektedir (Baum vd., 2022; Emirmahmutoglu vd., 2021). Bu nedenle sadece rew algoritması dikkate alınmıştır. Pencere genişliği rew algoritması için Shi vd. (2020)'nin belirttiği gibi 24 olarak belirlenmiştir. Çalıştırılan bu program aynı zamanda tüm örneklemi dikkate alarak da Granger nedensellik ilişkisini test etmektedir.

Tablo 5: Tüm Örneklemi Dikkate Alan Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	Maks. Wald		Maks. Wald
LogX100→ Log(TÜFE)	76,216 (8,024) [10,006]	Log(TÜFE)→ Log(X100)	46,974 (7,631) [9,791]
Log(X100)→Log(M2)	57,028 (8,306) [10,452]	LM2→ Log(X100)	48,460 (8,043) [10,245]
Log(X100)→L(Üretim)	44,353 (9,456) [12,013]	L(Üretim)→ Log(X100)	61,604 (8,304) [10,473]
Log(X100)→Log(İşsizlik)	463,139 (8,240) [10,242]	Log(İşsizlik)→ Log(X100)	129,015 (6,916) [8,607]

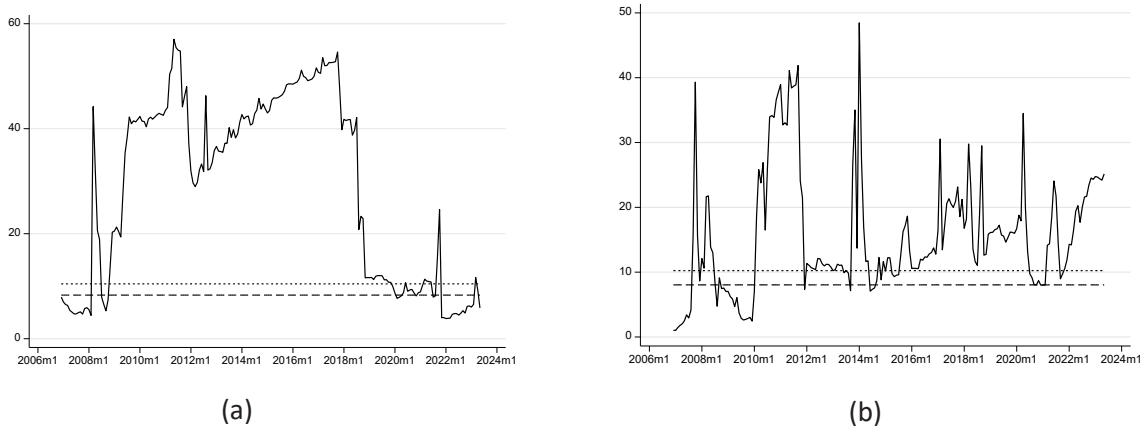
Köşeli parantez içerisindeki değerler 0,05 önem düzeyi ve parantez içerisindekiler ise 0,10 önem düzeyindeki kritik değerleri ifade etmektedir.

Toda-Yamamoto nedensellik testinin aksine Granger testi sonuçlarına göre tüm değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Şekil 1,2,3 ve 4'te değişkenler arasındaki zamanla değişen nedensellik ilişkisi testi sonuçları verilmiştir.

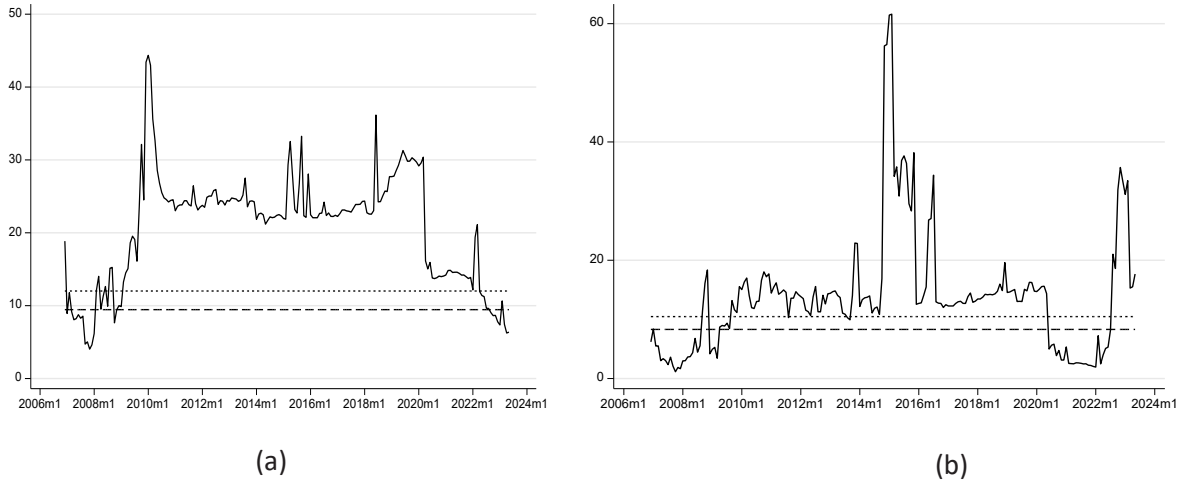
Şekil 1: a) X100→TÜFE, b) TÜFE→X100, Üst kesikli çizgi 0,05 önem düzeyindeki, alt kesikli çizgi ise 0,10 önem düzeyindeki kritik değeri belirtmektedir.

Zamana bağlı nedensellik testi sonuçlarının bazı önemli noktaları şu şekilde özetlenebilir: X100 endeksinden TÜFE'ye doğru olan nedensellik ilişkisi incelendiğinde, 2008/01 ile 2008/11, 2011/05 ile 2013/12, 2014/04 ile 2015/06, 2015/11 ile 2016/04, 2016/06 ile 2016/08, 2018/03 ile 2020/12 tarihleri arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. TÜFE'den X100 endeksine doğru olan nedensellik ilişkisine bakıldığında 2010/07 ile 2011/06, 2013/03 ile 2013/11, 2017/03 ile 2018/05, 2018/10 ile 2019/02, 2019/09 ile 2022/02 tarihleri arasında bir nedensellik ilişkisi var olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra 2013/03 ile 2013/11, 2018/10 ile 2019/02, 2019/09 ile 2020/12 tarihleri arasında bu değişkenler arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

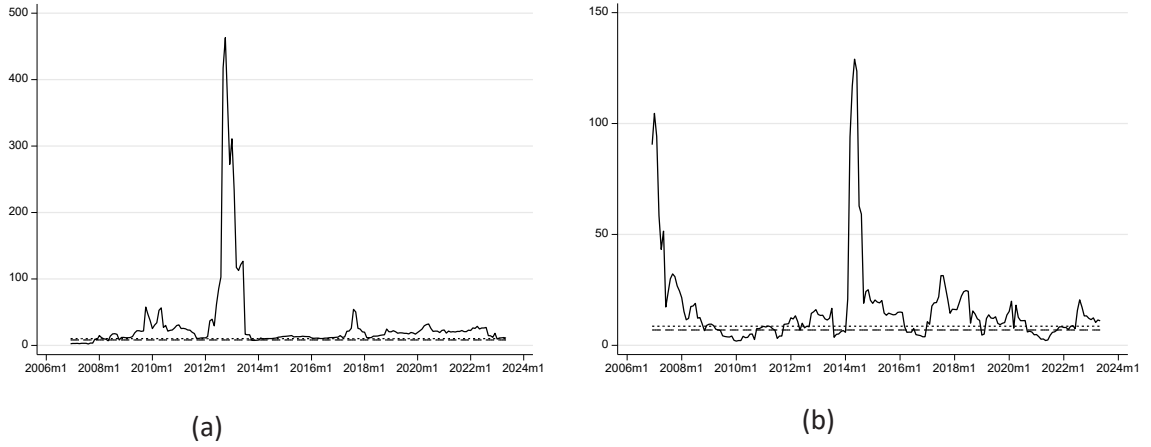
Şekil 2: a) X100→M2, b) M2→X100, Üst kesikli çizgi 0,05 önem düzeyindeki, alt kesikli çizgi ise 0,10 önem düzeyindeki kritik değeri belirtmektedir.

X100'den M2'ye olan nedensellik ilişkisi incelendiğinde, 2008/11 ile 2020/01 tarihleri arasında kesintisiz bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. M2'den X100'e nedensellik ilişkisine bakıldığında 2007/09 ile 2008/07, 2010/02 ile 2014/05, 2014/09 ile 2020/09, 2021/03 ile 2023/05 tarihleri arasında bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu görülmektedir. Ayrıca 2008/03 ile 2008/06, 2010/02 ile 2021/06 tarihleri arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Şekil 3: a) $X100 \rightarrow \text{Üretim}$, b) $\text{Üretim} \rightarrow X100$, Üst kesikli çizgi 0,05 önem düzeyindeki, alt kesikli çizgi ise 0,10 önem düzeyindeki kritik değeri belirtmektedir.

$X100$ 'den üretim endeksine olan nedensellik ilişkisi incelendiğinde 2008/02 ile 2008/09 tarihleri arasında, 2008/12 ile 2022/08 tarihleri arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Üretim endeksinden $X100$ endeksine doğru olan nedensellik ilişkisi incelendiğinde 2008/09 ile 2008/11, 2009/04 ile 2020/05, 2022/08 ile 2023/05 tarihleri arasında nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra 2009/04 ile 2020/04 tarihleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Şekil 4: a) $X100 \rightarrow \text{İşsizlik}$, b) $\text{İşsizlik} \rightarrow X100$, Üst kesikli çizgi 0,05 önem düzeyindeki, alt kesikli çizgi ise 0,10 önem düzeyindeki kritik değeri belirtmektedir.

$X100$ 'den işsizliğe doğru olan nedensellik ilişkisi incelendiğinde 2013/10 ile 2014/11 ve 2006/12 ile 2007/10 tarihleri arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı ve bu tarihlerin dışında nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu görülmektedir. İşsizlikten $X100$ 'e doğru olan nedensellik ilişkisi 2006/12 ile 2009/05, 2010/10 ile 2011/05, 2011/10 ile 2013/07, 2014/03 ile 2016/03, 2017/01 ile 2020/08, 2021/11 ile 2023/05 tarihleri arasında bir nedensellik ilişkisinin var olduğu görülmektedir. Ayrıca 2007/11 ile 2009/05, 2010/10 ile 2011/05, 2011/10 ile 2013/07, 2014/02 ile 2016/03, 2017/01 ile 2020/08 ve son olarak 2021/11 ile 2023/05 tarihleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında 2005 Ocak ile 2023 Mayıs dönemi verileri incelenmiştir. Belirtilen periyotta incelenen değişkenler üzerinde ulusal ve uluslararası çeşitli ekonomik gelişmelerin etkili olması muhtemeldir. Uluslararası faktörler olarak öncelikle 2008 yılında ABD’de mortgage olarak adlandırılan emlak krizi, akabinde tüm dünyayı etkileyen finansal krizlere sebebiyet vermiştir. Daha sonra 2020 yılı başlarında ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını, tüm dünya ekonomilerini etkileyen bir diğer uluslararası faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal ölçekteki faktörler incelendiğinde, 2013 yılı Aralık ayında yaşanan yolsuzluk operasyonları ve sonrasında 2016 yılı Temmuz ayında yaşanan darbe girişimi ülke ekonomisini etkileyen olaylar arasındadır. Bunun yanı sıra 2018 yılından itibaren değişen yönetim sistemi de ülke ekonomisi üzerinde etki yaratan önemli bir diğer faktördür. Tüm bu açıklamalar çerçevesinde ilgilenilen dönemde değişkenler arasındaki ilişkilerde yapısal bir değişimin olması olasıdır. Zira değişkenler arasındaki zamanla değişen nedenselliğin ifade edildiği grafikler incelendiğinde, grafikler üzerindeki aşırı değerlerin yukarıda belirtilen ulusal veya uluslararası ekonomiye etkileyen faktörler ile aynı tarihleri belirtmesi yapısal değişimi desteklemektedir.

X100 endeksinden ile TÜFE’ye doğru bir zamanla değişen bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu nedensellik ilişkisinde dalgalanmalar görülmektedir. Özellikle 2008 mortgage krizi, 2013 yılı yolsuzluk operasyonları ve 2016 darbe girişimi dönemlerinde bu nedensellik ilişkisinin derecesinin yüksek olduğu görülmekle birlikte 2018 yılında yaşanan yönetim değişikliği ile birlikte bu nedensellik ilişkisi en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Daha sonra sonraki dönemlerde ise bu nedensellik ilişkisinin giderek azaldığı görülmektedir. Covid-19 döneminin ardından ise bu nedensellik ilişkisi sönümlenmiştir. TÜFE’den X100 endeksine olan nedensellik ilişkisi 2017-2018 yılları ve 2019-2022 yılları arasında dikkat çekici düzeydedir. Okşak ve Sarıtaş (2020), 2010-2020 yılları çeyreklik verileri ile gerçekleştirdikleri analiz sonuçlarında TÜFE’nin uzun dönemde BİST 100 endeksini pozitif yönde etkilediğini belirtmektedirler. Benzer şekilde Akyol ve Baltacı (2018) çalışmalarında TÜFE’nin BİST 100 endeksi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir. Elde edilen bulgular bu çalışma ile uyumludur. Enflasyonist bir ortamda fiyatlar genel düzeyinin sürekli yükselmesi nedeniyle X100 endeksinde işlem gören şirketlerin değerinin artması beklenir. Fakat grafikler incelendiğinde 2022 yılında Türkiye’de enflasyon oranının çok yüksek olmasına rağmen X100 ve TÜFE arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Buradan yola çıkarak genel anlamda X100 ile TÜFE arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisinin ulusal ve uluslararası düzeydeki ekonomik faktörlere göre şekillendiği düşünülmektedir.

X100 endeksi ile M2 para arzı arasındaki genel anlamda çift yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. M2 para arzındaki artışın istikrarlı olduğu (2008-2018 yılları) dönemde X100’den M2 para arzına doğru bir nedensellik ilişkisi görülmektedir. Uzunel ve Güven (2019) çalışmalarında ele aldıkları 2009-2018 dönemi için M2 para arzının BİST 100 endeksi üzerinde uzun dönemde anlamlı bir etkisinin bulunduğunu ifade etmektedirler. Benzer şekilde Yeşildağ (2021) çalışmasında para arzı ile BİST 100 endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin mevcut olduğunu belirtmektedir. Elde ettikleri bulgu, bu çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir. Fakat 2018 yılından itibaren M2 para arzından meydana gelen dramatik artış, X100’den M2’ye doğru olan nedensellik ilişkisinin ortadan kaybolmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu nedensellik ilişkisi, para arzındaki artış hızına göre şekillenmektedir. 2008-2010 dönemi haricinde M2’den X100’e doğru bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, Eren ve Başar (2016) çalışmasıyla da uyumludur. 2008 yılında ABD’de yaşanan emlak krizi sonrası yabancı sermayenin Türkiye’ye gelmiş olması, bu nedensellik ilişkisinin kaybolmasının nedeni olabilir.

Ekonomide istikrarın yaşandığı dönemlerde X100 endeksinden üretim endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Eren ve Başar (2016) çalışmalarında üretim endeksinin uzun ve kısa vadelerde BİST 100 endeksi üzerinde etkili olduğunu, bu çalışmayla uyumlu olarak, belirtmektedirler. Benzer sonuç, Okşak ve Sarıtaş (2020) çalışmasında da görülebilmektedir. 2022 yılında gerçekleşen yüksek enflasyon ekonomideki istikrarın bozulması neden olmuş, bu da nedensellik ilişkisinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. TÜFE’den X100’e doğru genel olarak bir nedensellik ilişkisi mevcut olup bu ilişki 2020-2022 yılları arasında ortadan kalkmıştır. Bunun temel nedeni ise 2020 yılında yaşanan Covid-19 sürecine bağlı olarak üretimde yaşanan düşüş olarak ele alınabilir. 2022 sonrasında Covid sürecinin etkisinin ortadan kalkmasıyla birlikte, bu nedensellik ilişkisi tekrar ortaya çıkmıştır.

X100'den işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisi incelenen dönemler boyunca mevcuttur. Fakat Yeşildağ (2021) çalışmasında ele aldığı 2009-2019 dönemi için BİST 100 endeksi ile işsizlik oranı arasında bir ilişki mevcut olmadığını belirtmektedir. Çalışma bu sonuç ile literatürden ayrılmaktadır. Bu farklılaşmanın nedeni, kullanılan veri seti ve yöntemin farklılığından kaynaklanıyor olabilir. Özellikle 2012-2014 yılları arasında işsizlik oranının en düşük olduğu dönemler olup bu dönemlerde nedensellik ilişkisinin pik yaptığı görülmektedir. İşsizlikten X100 endeksine doğru olan nedensellik ilişkisi de neredeyse incelenen tüm dönem boyunca mevcuttur. 2014 yılında işsizlik oranı önceki dönemlere göre artış olması nedeniyle, X100'e doğru olan nedensellik ilişkisi bu dönemde zirve noktasına ulaşmıştır. 2014 sonrası dönemlerde işsizlik oranında yükselme olmasına rağmen, nedensellik ilişkisi üzerinde bu denli etkili olmamıştır.

Temel olarak bir ekonomide istikrar esastır. Politika yapıcıların almış oldukları ekonomik kararlar, genel olarak istikrarı korumaya yöneliktir. Çalışma kapsamında X100 endeksi ile ilişkileri araştırılan değişkenlerden TÜFE, M2, üretim endeksi ve işsizlik oranının istikrarlı bir davranış sergiledikleri dönemlerde bu değişkenlerle X100 endeksi arasındaki nedenselliklerin de anlamlı oldukları görülmektedir. Temel ekonomik göstergelerde meydana gelen ani ve aşırı değişimler, bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir. Buradan hareketle bir ekonominin temel göstergesinin istikrar olduğu sonucuna ulaşılabilir. Çalışma kapsamında ele alınana makroekonomik faktörlerin etkilerinin zamanla değiştiği görülmektedir. Dolayısıyla politika yapıcılar açısından bu zamanla değişen etkilerin dikkate alınması ve istikrarın sağlanmasına yönelik karar almaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, D. A., & Hayworth, S. C. (1993). Macroeconometrics of Stock Price Fluctuations. *Quarterly Journal of Business and Economics*, 32(1), 50-67.
- Acikalin, S., Aktas, R., & Unal, S. (2008). Relationships Between Stock Markets and Macroeconomic Variables: An Empirical Analysis of the Istanbul Stock Exchange. *Investment Management and Financial Innovations*, 5(1), 8-16.
- Akyol, H., & Baltacı, N. (2018). Ülke Kredi Risk Düzeyi, Petrol Fiyatları ve Temel Makroekonomik Göstergelerin Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: BİST 100 Örneği. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 459-476. DOI:10.9775/kausbed.2018.030
- Alatiqi, S., & Fazel, S. (2008). Can Money Supply Predict Stock Prices?. *Journal for Economic Educators*, 8(2), 54-59.
- Başarır, Ç. (2018). Korku Endeksi (VIX) ile BİST 100 Arasındaki İlişki: Frekans Alanı Nedensellik Analizi. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), 177-191. doi: 10.24889/ifede.468802
- Baum, C. F., Hurn, S., & Otero, J. (2022). Testing for Time-Varying Granger Causality. *The Stata Journal*, 22(2), 355-378. DOI: 10.1177/1536867X221106403
- Bektur, Ç., & Malcioğlu, G. (2017). Kredi Temerrüt Takasları ile BİST 100 Endeksi Arasındaki İlişki: Asimetrik Nedensellik Analizi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(17), 73-83.
- Bhattacharya, B., & Mukherjee, J. (2006). Indian Stock Price Movement and the Macroeconomic Context-A Time Series Analysis. *Journal of International Business and Economics*, 5(1), 167-181.
- Boskin, M. J., Dulberger, E. R., Gordon, R. J., Griliches, Z., & Jorgenson, D. W. (1998). Consumer Prices, the Consumer Price Index, and the Cost of Living. *Journal of Economic Perspectives*, 12(1), 3-26.
- Boyd, J. H., Hu, J., & Jagannathan, R. (2005). The Stock Market's Reaction to Unemployment News: Why Bad News is Usually Good For Stocks. *The Journal of Finance*, 60(2), 649-672. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2005.00742.x>
- Bradley, M. D., & Jansen, D. W. (2004). Forecasting with a Nonlinear Dynamic Model of Stock Returns and Industrial Production. *International Journal of Forecasting*, 20(2), 321-342. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2003.09.007>
- Büyüksalvarcı, A., & Abdioğlu, H. (2010). The causal Relationship Between Stock Prices and Macroeconomic Variables: A Case Study For Turkey. *Journal of Economic & Management Perspectives*, 4(4), 601.
- Chen, N. F., Roll, R., & Ross, S. A. (1986). Economic Forces and the Stock Market. *The Journal of Business*, 59(3), 383-403.

- Choi, J. J., Hauser, S., & Kopecky, K. J. (1999). Does the Stock Market Predict Real Activity? Time Series Evidence from the G-7 Countries. *Journal of Banking & Finance*, 23(12), 1771-1792. [https://doi.org/10.1016/S0378-4266\(99\)00020-5](https://doi.org/10.1016/S0378-4266(99)00020-5)
- Demir, C. (2019). Macroeconomic Determinants of Stock Market Fluctuations: The Case of BIST-100. *Economies*, 7(1), 8. <https://doi.org/10.3390/economies7010008>
- Dhakal, D., Kandil, M., & Sharma, S. C. (1993). Causality Between the Money Supply and Share Prices: a VAR Investigation. *Quarterly Journal of Business and Economics*, 52-74.
- Dougherty, A., & Van Order, R. (1982). Inflation, Housing Costs, and the Consumer Price Index. *The American Economic Review*, 72(1), 154-164.
- Dritsaki, C. (2017). Toda-Yamamoto Causality Test Between Inflation and Nominal Interest Rates: Evidence from Three Countries of Europe. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(6), 120-129.
- Emirmahmutoglu, F., Denaux, Z., & Topcu, M. (2021). Time-Varying Causality Between Renewable and Non-Renewable Energy Consumption and Real Output: Sectoral Evidence From The United States. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 149, 111326. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.111326>
- Erdem, C., Arslan, C. K., & Sema Erdem, M. (2005). Effects of Macroeconomic Variables on Istanbul Stock Exchange Indexes. *Applied Financial Economics*, 15(14), 987-994. <https://doi.org/10.1080/09603100500120365>
- Eren, M., & Başar, S. (2016). Makroekonomik Faktörler ve Kredi Temerrüt Takaslarının BİST-100 Endeksi Üzerindeki Etkisi: ARDL Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(3), 567-589.
- Farsio, F., & Fazel, S. (2013). The stock market/unemployment relationship in USA, China and Japan. *International Journal of Economics and Finance*, 5(3), 24-29. <http://dx.doi.org/10.5539/ijef.v5n3p24>
- Feldmann, H. (2011). Stock Markets and Unemployment in Industrial Countries. *Applied Economics Letters*, 18(9), 845-849. <https://doi.org/10.1080/13504851.2010.503929>
- Forson, J. A., & Janrattanagul, J. (2014). Selected Macroeconomic Variables and Stock Market Movements: Empirical Evidence From Thailand. *Contemporary Economics*, 8(2), 154-174. DOI:10.5709/ce.1897-9254.138
- Fromentin, V. (2022). Time-Varying Causality Between Stock Prices and Macroeconomic Fundamentals: Connection or Disconnection?. *Finance Research Letters*, 49, 103073, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103073>
- Güney, S., & Saka Ilgın, K. (2019). Yatırım Araçlarının BİST-100 Endeksi Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 226-245. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.449164>
- Humpe, A., & Macmillan, P. (2009). Can Macroeconomic Variables Explain Long-Term Stock Market Movements? A Comparison of the US and Japan. *Applied Financial Economics*, 19:2, 111-119, DOI: 10.1080/09603100701748956
- İltaş, Y., & Güzel, F. (2021). Borsa Endeksi ve Belirsizlik Göstergeleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(3), 411-424. DOI: 10.17065/huniibf.821072
- İşler, İ.İ., & Güven, A. (2021). Covid 19 Küresel Salgınının BİST 100 Endeksi Üzerindeki Etkileri. *Politik Ekonomik Kuram*, 5(1), 63-77. Doi: 10.30586/pek.946719
- Jareño, F., & Negrut, L. (2016). US Stock Market and Macroeconomic Factors. *Journal of Applied Business Research*, 32(1), 325-340. <https://doi.org/10.19030/jabr.v32i1.9541>
- Jones, S. R., & Riddell, W. C. (1999). The Measurement of Unemployment: An Empirical Approach. *Econometrica*, 67(1), 147-161.
- Kantar, L. (2020). BİST 100 Endeksinin Yapay Sinir Ağları ve ARMA Modeli ile Tahmini. *Bulletin of Accounting and Finance Reviews*, 3(2), 121-131. <https://doi.org/10.32951/mufider.725722>
- Kaya, A., & Coşkun, A. (2015). VIX Endeksi Menkul Kıymet Piyasalarının Bir Nedeni midir? Borsa İstanbul Örneği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 175-186.
- Koç, E., Kaya, K., & Şenel, M.C. (2016). Türkiye'de Sanayi Sektörü ve Temel Sanayi Göstergeleri-Sanayi Üretim Endeksi. *Mühendis ve Makine*, 57(682), 42-53.

- Koyuncu, T. (2018). BİST-100 Endeksinin Makroekonomik Değişkenler ile İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 615-624. DOI : 10.29106/fesa.423051
- Kök, D., & Nazloğlu, E.H. (2020). Finansal Piyasalarda Asimetrik Nedensellik: BİST 100, VIX ve Döviz Kuru Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 55, 245-262. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.659871>
- Kuzu, S. (2019). Volatilite Endeksi (VIX) ile BİST 100 Arasındaki Johansen Eş-bütünleşme ve Frekans Alanı Nedensellik Analizi. *Turkish Studies*, 14(1), 479-493. DOI: 10.7827/TurkishStudies.14943
- Leland, H. E. (1974). Production Theory and the Stock Market. *The Bell Journal of Economics and Management Science*, 125-144. <https://doi.org/10.2307/3003095>
- Misra, P. (2018). An Investigation of the Macroeconomic Factors Affecting the Indian Stock Market. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 12(2), 71-86. <http://dx.doi.org/10.14453/aabfj.v12i2.5>
- Murphy, K. M., & Topel, R. (1997). Unemployment and Nonemployment. *The American Economic Review*, 87(2), 295-300.
- Okşak, Y., & Sarıtış, T. (2020). Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerin BİST-100 Endeksine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Nedensellik Analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 12(23), 535-549. DOI: 10.14784/marufacd.785241
- Okyayer, A. (2009). Türkiye’de Finansal Serbestleşme ve Derinleşme Süreci Üzerine Nitel Bir İnceleme. *Journal of Academic Inquiries*, 4(1), 73-100.
- Özmerdivanlı, A. (2014). Petrol Fiyatları ile BİST 100 Endeksi Kapanış Fiyatları Arasındaki İlişki. *Akademik Bakış Dergisi*, 43
- Pan, W. F. (2018). Does the Stock Market Really Cause Unemployment? A Cross-Country Analysis. *The North American Journal of Economics and Finance*, 44, 34-43. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2017.11.002>
- Petek, A., & Şanlı, O. (2019). Türkiye’de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Döviz Kurları ve Sanayi Üretim Endeksinin Kapasite Kullanım Oranları Üzerine Etkileri: Zaman Serileri Analizi. *International Review of Economics and Management*, 7(1), 49-73.
- Polat, O. (2020). Time-Varying Propagations Between Oil Market Shocks and a Stock Market: Evidence from Turkey. *Borsa Istanbul Review*, 20(3), 236-243. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2020.01.001>
- Rjoub, H., Türsoy, T., & Günsel, N. (2009). The Effects of Macroeconomic Factors on Stock Returns: Istanbul Stock Market. *Studies in Economics and Finance*, 26(1), 36-45. <https://doi.org/10.1108/10867370910946315>
- Rogalski, R. J., & Vinso, J. D. (1977). Stock Returns, Money Supply and the Direction of Causality. *The Journal of Finance*, 32(4), 1017-1030. <https://doi.org/10.2307/2326509>
- Sakarya, Ş., & Akkuş, H.T. (2018). BİST-100 ve BİST Sektör Endeksleri ile VIX Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40), 351-373. Doi: 10.31795/baunsobed.492470
- Sandal, M., Çemrek, F., & Yıldız, Z. (2017). BİST 100 Endeksi ile Altın ve Petrol Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 155-170.
- Schultze, C. L. (2003). The Consumer Price Index: Conceptual Issues and Practical Suggestions. *Journal of Economic Perspectives*, 17(1), 3-22. DOI: 10.1257/089533003321164921
- Shi, S., Hurn, S., & Phillips, P. C. (2020). Causal Change Detection in Possibly Integrated Systems: Revisiting the Money–Income Relationship. *Journal of Financial Econometrics*, 18(1), 158-180. doi: 10.1093/jjfinec/nbz004
- Shi, S., Phillips, P. C., & Hurn, S. (2018). Change Detection and the Causal Impact of the Yield Curve. *Journal of Time Series Analysis*, 39(6), 966-987. <https://doi.org/10.1111/jtsa.12427>
- Sirucek, M. (2012). Macroeconomic variables and stock market: US review. *International Journal of Computer Science & Management Studies*, 12(3), 1-9.
- Srivastava, A. (2010). Relevance of Macro Economic Factors for the Indian Stock Market. *Decision*, 37(3), 69-89.
- Tiryaki, A., Ceylan, R., & Erdoğan, L. (2019). Asymmetric Effects of Industrial Production, Money Supply and Exchange Rate Changes on Stock Returns in Turkey. *Applied Economics*, 51(20), 2143-2154. <https://doi.org/10.1080/00036846.2018.1540850>

- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- Triplett, J. E. (2001). Should the Cost-of-living Index Provide the Conceptual Framework for a Consumer Price Index?. *The Economic Journal*, 111(472), 311-334. <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00633>
- Tsagkanos, A., & Siriopoulos, C. (2015). Stock Markets and Industrial Production in North and South of Euro-Zone: Asymmetric Effects via Threshold Cointegration Approach. *The Journal of Economic Asymmetries*, 12(2), 162-172. <https://doi.org/10.1016/j.jeca.2015.07.001>
- Tuna, K., & İsaetli, İ. (2014). Finansal Piyasalarda Volatilite ve Bist-100 Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 21-31.
- Tunçel, M.B., & Gürsoy, S. (2020). Korku Endeksi (VIX), Bitcoin Fiyatları ve BİST100 Endeksi Arasındaki Nedensellik İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 1999-2011. <https://doi.org/10.17755/esosder.712702>
- Uzunel, E. C., & Güven, E. T. (2019). BİST-100 Endeksi ile Çeşitli Makroekonomik Değişkenler Arasındaki Uzun Dönemli İlişkinin ARDL Yaklaşımı ile Analizi. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 6(1), 19-36. <https://doi.org/10.34232/pjess.519942>
- Wongbangpo, P., & Sharma, S. C. (2002). Stock Market and Macroeconomic Fundamental Dynamic Interactions: ASEAN-5 Countries. *Journal of Asian Economics*, 13(1), 27-51. [https://doi.org/10.1016/S1049-0078\(01\)00111-7](https://doi.org/10.1016/S1049-0078(01)00111-7)
- Yeşildağ, E. (2021). Altın, Faiz, İşsizlik, Para Arzı ile Borsa Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisinin Araştırılması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 130-148. <http://dx.doi.org/10.11611/yead.886825>
- Yıldız, A. (2014). BİST 100 Endeksi ile Alternatif Yatırım Araçlarının İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 39-56.
- Zeren, F., & Güngör, S. (2021). BRICS-T Borsaları ile Altın ve Brent Petrol Fiyatları Arasındaki İlişkinin Zamanla Değişen Nedensellik Testi ile İncelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1543-1467.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Informations sur l'article/Makale Bilgisi

✓Arrivée/Geliş:02.10.2023 ✓Acceptation/Kabul:22.11.2023

DOI:10.30794/pausbed.1369177

Document de recherche/Araştırma Makalesi

Sav, B. ve Özbek, Ö. (2024). "Analyse du langage scénique d'Eugène Ionesco et exemple des pièces de théâtre dans la classe de FLE", *Journal de l'Institut des sciences sociales de l'Université de Pamukkale*, Numéro 60, Denizli, pp. 257-267.

ANALYSE DU LANGAGE SCÉNIQUE D'EUGÈNE IONESCO ET EXEMPLE DES PIÈCES DE THÉÂTRE DANS LA CLASSE DE FLE

Bahattin SAV*, Özge ÖZBEK**

Résumé

Le théâtre ne trouve sa véritable expression que dans la représentation. Pour communiquer avec les spectateurs, les acteurs font appel non seulement à la parole, mais aussi ils lui rejoignent les gestes, les mimiques, les signes paralinguistiques et même le langage scénique. Nous pouvons considérer donc le fait théâtral comme un lieu de rencontre de deux ensembles de signe : verbaux et non-verbaux. Les pièces d'Ionesco sont marquées par une réflexion permanente sur le langage. La rhétorique verbale d'Ionesco ne porte pas seulement sur la langue, mais encore sur les moyens sémiotiques. Elle dépend aussi des gestes, des moyens paralinguistiques et surtout l'espace scénique dans lequel nous comptons le décor, les objets signifiants, les costumes, l'éclairage et les jeux sonores dans la mesure où ceux-ci participent à l'élaboration du sens. Dans ce travail, il est visé de souligner le langage scénique d'Ionesco et de démontrer comment se servir de son théâtre en classe du FLE.

Mots-clés: Sémiologie, Langage scénique, Théâtre de l'absurde, Enseignement/apprentissage du FLE.

EUGÈNE IONESCO'NUN SAHNE DİLİNİN ÇÖZÜMLEMESİ VE FRANSIZCANIN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİLDİĞİ SINIFLARDA TİYATRO ÖRNEKLERİ

Öz

Tiyatro, gerçek ifadesini yalnızca sahnede oynadığında bulur. Oyuncular, seyircilere ulaşmak için sadece söze değil, aynı zamanda jestlere, mimiklere, paralinguistik imlere ve hatta sahne diline başvururlar. Bu nedenle tiyatro olayını, sözel ve sözsüz iki im topluluğunun buluşma noktası olarak düşünebiliriz. Ionesco'nun oyunları dil üzerine sürekli bir düşünmeyle kendini belli eder. Ionesco'nun sözel retoriği sadece dile değil, aynı zamanda semiotik araçlara da dayanır. Bu retorik, jestlerle, paralinguistik araçlarla ve özellikle sahne alanı olarak kabul edilen dekorasyonla, anlamlı nesnelere, kostümlerle, aydınlatmayla ve ses oyunlarıyla çok yakından ilgilidir, tüm bu parametreler anlamın oluşturulmasına katkıda bulunur. Bu çalışmada, Ionesco'nun sahne dili vurgulanarak ve Fransızcanın yabancı dil olarak öğretildiği sınıflarda tiyatrodan nasıl yararlanılacağı gösterilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Göstergibilim, Sahne dili, Absürt (uyumsuz), Tiyatro ve Fransızcanın yabancı dil olarak öğretimi/öğrenimi.

*Maître de Conférences Adjoint, Université Gazi, Faculté de Pédagogie Gazi, Département de Didactique des langues étrangères, Programme de Didactique du FLE.

e- posta: bahsav@gazi.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-6500-2619>)

**Özge Özbek

Dr. Assistante de recherche, Université Gazi, Faculté de Pédagogie Gazi, Département de Didactique des langues étrangères, Programme de Didactique du FLE.

e-posta:ozgekaracadal@gazi.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6386-2191>)

1. Introduction

Le fait théâtral peut être considéré comme rapport entre deux ensembles de signe : verbaux et non verbaux. Cependant le rôle de l'élément verbal diffère considérablement selon qu'il s'agit du théâtre traditionnel ou du nouveau théâtre. Le théâtre traditionnel transmet des thèmes, commente des situations, communique des idées. Le contact s'y établit au niveau d'une langue codée et se situe sur le plan conceptuel. Alors que dans le nouveau théâtre le langage change de code s'il faut utiliser le terme de Roman Jakobson : « Il y a prééminence du sensoriel sur le conceptuel. On ne s'adresse à l'intellect que par l'intermédiaire des sens » (Jacquart, 1974: 274). Comme on le voit, le nouveau théâtre s'engage dans une direction suivie, il y a un siècle, par la poésie symboliste et le courant surréaliste. Le poète assemble des mots qui sont des images et le dramaturge accorde leur autonomie à ces images et en fait des objets de son spectacle.

Ionesco est l'un des plus importants pionniers du Nouveau Théâtre dit aussi le Théâtre de l'Absurde. Avec lui, tout ce qui caractérisait la dramaturgie antérieure disparaît. Dans le but de concrétiser l'absurdité du monde, il utilise le pouvoir magique du langage dramatique, il bouleverse à la fois le système traditionnel des répliques et l'utilisation de l'espace scénique. Il crée un langage dramatique original destiné aux sens. « Une nouvelle vision, [dit-il dans ses Notes], ne s'exprime que par les moyens d'expression qui lui conviennent » (Ionesco, 1966: 159).

Ionesco homme, qui traîne « sous le ciel bas et lourd », se sent encerclé et étouffé par la matière. Comment s'en débarrasser ? « En déchirant le voile de l'absurde ou l'insolite cachés dans chacun de nous » (ibid.: 130). Et Ionesco écrivain tente de faire éclater ce monde pour respirer. Il commence par faire un petit trou dans chacune des murailles du théâtre conventionnel : le mur du temps, les remparts de la personnalité, la forteresse de la logique et enfin la tour en ivoire du langage. Il fonde un nouveau présent plein de contradictions, et écrit un anti-théâtre auquel il donne son autonomie et le libère de la dictature de la parole.

La représentation théâtrale chez Ionesco devient ainsi une opération merveilleuse où les signes sont substitués aux mots, où le langage ne passe pas forcément par la parole. La scène cesse d'être alors le lieu où il n'y a rien, mais, comme le souhaitait Artaud : « elle devient un lieu où les rêves, les idées se sont mis en images, où les images sont vivifiées » (ibid.: 197). Ionesco met l'accent sur le pouvoir magique de ce théâtre : « Mais tout est langage au théâtre : les mots, les gestes, les objets, l'action elle-même, car tout sert à exprimer, à signifier » (ibid.).

Au lieu de traiter d'une manière traditionnelle les thèmes majeurs de l'homme, Ionesco, héritier des surréalistes, passionné de la peinture moderne, les matérialise dans un espace miroir qui traduit symboliquement la vision intérieure du personnage, déjà exprimée dans le dialogue. Pour ce faire, l'écrivain utilise toutes les formes, toutes les possibilités de la dramaturgie, des gestes de l'acteur au décor en passant par les moyens audio-visuels. La conjonction simultanée de tout ce matériel pictural ou musical, vocal ou verbal ne s'adresse pas exclusivement à l'intellect, mais aussi et surtout aux sens. Il ne s'agit plus de dire mais de faire sentir, il ne s'agit non plus de parler mais de communiquer. Son univers dramatique postule une vaste gamme de sujets. Son œuvre est un commentaire sur la condition misérable de l'homme et le dramaturge l'observe à travers une puissante loupe.

Ionesco utilise toutes les formes du théâtre pour illustrer le passage du réel à l'irréel. Il met en forme ses sentiments, ses vertiges dans une histoire, s'en délivre en les confiant au langage, en les transformant en images. « Son théâtre n'est pas symboliste, mais symbolique ; non pas allégorique, mais mythique ayant sa source dans nos angoisses éternelles » (Hubert, 1987: 163). C'est un théâtre où l'invisible devient visible, où l'idée se fait l'image concrète, où le problème prend chair. Tout ce qui est visible sur scène, les différents décors qui entourent les personnages et les objets avec lesquels les protagonistes entrent en contact, l'espace sonore qui crée sur scène un nouveau cosmos dans le cosmos, jouent le plus souvent un rôle symbolique. C'est une représentation totale qui « essaie d'amplifier le langage théâtral, d'extérioriser l'angoisse des personnages dans les objets, qui fait parler le décor » (Ionesco, 1966: 87). Comme on le verra, le décor chez Ionesco n'est jamais représentation d'un lieu mais vision du personnage, miroir d'une âme.

Dans le présent travail, nous observons tout d'abord le symbolisme des objets et des lieux dans les pièces de théâtre d'Ionesco et ensuite nous proposons des activités à faire dans la classe du FLE à partir des pièces de théâtre d'Ionesco. Le présent travail se base sur la *recherche documentaire*, qui est l'une des méthodes qualitatives:

«La recherche documentaire est inévitable pour bien comprendre le sujet à l'étude, pour en formuler toute la problématique et les hypothèses, pour analyser et discuter les résultats obtenus. Elle permet de rédiger adéquatement la revue de la littérature qui fait le point critique des écrits, des théories et débats sur un sujet dans un domaine de spécialité » (N'da, 2015: 91).

Il est utile de travailler sur le théâtre car c'est là où se croisent les domaines de la linguistique, de la didactique et –même si ce n'est pas le centre d'intérêt de ce travail- de la littérature. C'est la raison pour laquelle nous remarquons l'analyse des pièces de théâtre dans les curriculums des Départements de littérature française et certains des Départements de la Didactique du FLE en Turquie.

2. Le symbolisme des objets et des lieux

Une complémentarité ou leur contradiction texte de théâtre ne peut révéler sa signification profonde qu'avec sa représentation sur la scène. La complexité et la nouveauté de ce code entraînent la difficulté du décodage du message. Décors, costumes, bruitages, accessoires, éclairages et dialogues n'ont plus d'existence propre ; c'est par leur convergence qu'ils créent le sens. L'espace devient donc un mode de représentation du monde intérieur si bien que le personnage est à rechercher en deux lieux, dans un corps, mais aussi sur l'espace scénique.

Dans le théâtre d'Ionesco, le texte se charge de plusieurs suggestions, idées et images, c'est-à-dire des connotations, selon le mouvement que décrit Bachelard : « Le langage porte en soi la dialectique de l'ouvert et du fermé. Par le sens, il enferme, par l'expression poétique, il s'ouvre » (Bachelard, 1967: 199). Pour favoriser la signification du texte, Ionesco privilégie certains objets et lieux dans ses pièces. Dans son ensemble, ce sont des instruments de liaison entre l'espace scénique et l'espace dramatique. Dans la mise en scène, « Ils deviennent des espèces de mots, et constituent un langage » (Lamont, 1966: 27). Ionesco face au malaise de l'existence retrouve un vocabulaire sartrien.

Les murs, les fenêtres, les portes, les escaliers, le phare, des appartements de petit-bourgeois, des chambres de célibataires, un logement misérable au sous-sol et tant d'autres constituent un élément clef de l'architecture dramatique d'Ionesco.

Le thème de mur, presque inexistant dans les premières pièces, s'identifie à l'obstacle à surmonter ou à l'objet à briser dans les pièces postérieures. C'est pourquoi, il s'écroule sous nos yeux. Dans *Le Roi se meurt*, l'histoire et le destin du Royaume s'inscrit véritablement dans les fissures du palais royal : « la fissure s'élargit au mur, d'autres apparaissent » (Audry, 1972: 63). Cette indication scénique signale déjà le destin inévitable de Bérenger. La chute du royaume est symbolisée dans la pièce par l'effondrement des montagnes dans les précipices sans fond. Cette métaphore annonce la fin du Roi ainsi que son royaume. La précision des indications scéniques montre également l'importance du décor sur le plan de l'imaginaire : « On aura vu, pendant cette dernière scène, disparaître progressivement les portes, les fenêtres, les murs de la salle du trône. Le jeu du décor est très important » (ibid.: 74).

Le même thème se charge d'une signification dans le premier épisode de *La Soif et la faim* où Jean traduit ses propres fantasmes ainsi que ceux de l'auteur. L'obsession du haut et du bas symbolisée par les murs d'un sous-sol commande tout autant cette pièce. Il veut franchir les murs pour conjurer l'une des malédictions de la condition humaine : insatisfaction permanente. Tout espoir, tout rêve est en haut parce que le ciel console de vivre et de mourir. Jean s'écrie : « Je n'aime que les maisons avec des murs et des toits transparents ou même sans murs et sans toits, où le soleil entre par vagues de soleil » (Ionesco, 1966: 80).

Le mur de l'appartement disparaît finalement pour laisser place « à un jardin avec des arbres en fleurs souriantes, des herbes hautes et un ciel très bleu » (ibid.: 103). Les murs se sont écroulés mais Jean doit franchir les herbes hautes qui se dressent comme une montagne insurmontable. Admettons qu'il les ait surmontées, il entrera dans le feu insupportable de la vie. Il tombera du haut de ses illusions comme Bérenger du *Roi se meurt* ou comme les Vieux des *Chaises*. Le rendez-vous manqué détruira d'un coup le charme du paradis terrestre. L'image du mur évoque la séparation et les pleurs. Le rêveur cherche ardemment fenêtres, portes ou trous dans l'attente d'une évasion ou de libération.

Dans les pièces d'Ionesco, la fenêtre a une valeur significative. Dans *La Leçon*, c'est le lieu d'une vaine tentative de fuite par l'élève car toutes sont clouées sur le mur. Dans le décor des *Chaises*, il y a deux fenêtres situées à

droite et à gauche de la porte principale. L'espace scénique angoissé concorde avec l'espace dramatique noir du vieux couple. C'est en ouvrant la fenêtre que les Vieux essayeront de s'évader mais leur espoir se terminera dans la boue, dans un gouffre.

À partir du *Nouveau locataire*, la valeur de cet élément du décor prend un relief inattendu. Le Monsieur se construit un nid, un cocon qui le défendra contre les attaques de l'espace dramatique. Il ordonne au concierge de fermer la fenêtre par où pourraient s'infiltrer les bruits de la ville. Il ferme la fenêtre d'abord par un buffet puis par une toile. Dès qu'il voit un paysage d'hiver –image d'une nature inhumaine- il retourne la toile. « Comme ça on ne verra plus rien. [...] les voisins ne gêneront plus », remarque le Monsieur (Ionesco, 1958: 194).

Dans *Rhinocéros*, Ionesco fait installer une fenêtre du côté du public afin d'élargir la scène close jusqu'à la dimension des spectateurs. Par là, il brise le mur qui sépare l'acteur du spectateur. Moyen d'évasion au moment de l'intervention des pompiers, la fenêtre soigneusement fermée repoussera l'assaut ennemi. L'ouvrir, c'est capituler dans l'anonymat. Et Mme Bœuf se jette par la fenêtre pour accompagner son mari ; M. Papillon est entraîné dans la ronde, toute la compagnie de Bérenger suit leur chef pour participer à la marche à quatre pattes.

La fenêtre devient le centre d'intrigue ou l'objet de la dispute comme dans *Délire à deux*. L'air qui entre par la fenêtre est trop chaud ou trop froid aux jugements de chacun. Les événements se succèdent, les acteurs veulent échapper par la fenêtre, mais la Révolution se déchaîne et les personnages essaient de se barricader comme Bérenger de *Rhinocéros* et Le Monsieur du *Nouveau locataire*. C'est une précaution vaine, car les projectiles de toutes sortes trouent les murs, détruisent le plafond. La guerre repoussée au dehors continuera au-dedans. Comme le dit l'un des protagonistes de *Jeux de massacre* : « La danse macabre continue. Nous sommes pris au piège comme des rats » (Ionesco, 1970: 69).

Le mur, la fenêtre et par extension le ravin ou l'île, les éléments de décor répondent généralement à un sentiment de claustration. D'autre part, l'envahissement de la scène par des choses souligne chez Ionesco un autre sentiment : sentiment d'encerclement. Les tasses s'accumulent sur une table dans *Victimes du devoir*, les sièges vides encombrant la salle des Vieux dans les *Chaises*, les meubles emprisonnent un locataire dans le *Nouveau locataire*. Nous assistons à un encerclement symbolique dans la *Cantatrice Chauve*, la *Leçon*, le *Piéton de l'air*. Des champions vénéreux qui envahissent toutes les pièces de *Comment s'en débarrasser* symbolisent sans aucun doute l'encerclement dû au sentiment de culpabilité. L'encerclement idéologique est à son comble dans *Rhinocéros*. La peste brune menace toute la ville, l'idéologie sectaire cherche ses proies. L'objet devient héros de la pièce, de même le cadavre d'Amédée fait la pièce.

Le phare dans *Les Chaises* permet de joindre le thème de l'îlot. Il devient ainsi le symbole de l'isolement et du repliement sur soi. Ionesco n'exploite pas ouvertement ce symbolisme, mais il essaie de suggérer indirectement le malaise provoqué par le phare : « La Vieille : Ah ! Cette maison, cette île ! Je ne peux m'y habituer. Tout entourée d'eau ... de l'eau sous les fenêtres, jusqu'à l'horizon » (Ionesco, 1954c: 132). Le phare, symbole de paix et de rayonnement, devient ainsi le lieu de l'angoisse, le refuge provisoire contre la mort et le néant dans *Les Chaises*.

L'escalier, l'échelle, l'arche ou la passerelle facilitent l'escalade dans les pièces d'Ionesco. Ils évoquent d'autre part l'idée d'une évasion. L'échelle lumineuse de la Soif et la faim semble conduire au ciel ; la terrasse resplendissante de lumière constitue le lieu idéal qui se situe hors de l'espace-temps dans la même pièce. L'échelle du *Piéton de l'air* mène le héros vers l'enfance. Au-dessus du ravin scintille un pont de lumière. Bérenger sur sa bicyclette tente d'y grimper : « Il est comme un vaisseau en forme d'arche aérien, suspendu très haut, au-dessus de la rivière, chevauchant les cimes lumineuses » (Ionesco, 1963: 158).

L'échelle, dressée dans le jardin de *Comment s'en débarrasser*, gratte le ciel à la manière de celle de Jacob. A l'acte III, Amédée s'envole « en entraînant dans son départ toute la maison et les entrailles des personnages » (Ionesco, 1954a: 310). La renaissance d'Amédée se réalise avec la démolition de sa maison. L'envol semble clamer sa liberté retrouvée mais la suite de la pièce nous suggère que ces ascensions ne mènent nulle part. L'espace scénique de la pièce et l'espace dramatique du héros se superposent à la fin de la pièce. L'escalier ou l'échelle sont les images de la verticalité qui expriment le désir d'accéder à un autre monde représenté par le ciel qui est lumière.

Dans les contes de fées, les haricots grimpants s'élèvent vers le ciel, conduisent le petit enfant dans le pays de l'ogre qui va le happer. La passerelle lumineuse du *Piéton de l'air* amène Bérenger, parti à la recherche des anges, dans le pays des oies qui ont des têtes d'hommes.

Ionesco qui cherche à ritualiser l'ensemble du spectacle met en scène un espace virtuel qui a plus d'importance que l'espace visible. Pour cette présence naturelle, Ionesco utilise certains objets de la vie quotidienne « L'emploi spatial de la littéralité permet alors de transformer l'abstrait en concret » (Corvin, 1976: 71). On le voit lors de la descente de Choubert dans son enfance mystérieuse pour revivre son passé douloureux dans *Victimes du devoir*. La mimique qu'il accomplit alors en glissant sous la table est le substitut spatialisé d'une évocation par le langage. Le canapé, meuble passe-partout du théâtre, devient une singulière machine à couvrir dans *L'Avenir est dans les œufs*. L'indication scénique, au début d'*Amédée* ou comment s'en débarrasser, souligne la présence d'une pendule, bien visible, dont on verra tourner les aiguilles.

Le téléphone, moyen de communication de la vie moderne, devient l'instrument et l'image d'une incommunicabilité étant donné que le canal entre l'émetteur et son récepteur est plein d'obstacles matériels ou psychologiques qui empêchent à toute occasion la communication dans *Amédée* ou comment s'en débarrasser. Le poste de radio, normalement voix de la sagesse et de la raison, seul moyen d'expression pour les autorités, tombe finalement au pouvoir des pachydermes déchaînés dans *Rhinocéros*. Dès lors, tout espoir s'envole. « S'il y a un fusil en scène, [dit Anton Çehov, représentant le plus important du théâtre classique], attendez qu'il va exploser à n'importe quel moment de la pièce ». Mais le téléphone dans *Rhinocéros* ne sonne pas, les machines à écrire sur une table boiteuse ne marchent pas bien, la pendule rebelle de *La Cantatrice chauve* ne montre jamais l'heure exacte. *Amédée* dans *Comment s'en débarrasser* ne communique avec l'extérieur que par un panier descendu chaque matin d'une fenêtre. C'est la forme moderne et familière de l'enfer. Ionesco coïncide les structures dramatiques, esthétiques et scéniques avec celles de la communication. Le décor s'harmonise au mythe de la pièce.

Au théâtre, la parole est liée à la construction de l'espace scénique. Les signifiants se projettent dans un espace à trois dimensions. Mais la représentation nécessite l'utilisation des moyens supplémentaires et dans cette situation, c'est encore le théâtre qui vient au secours de l'auteur. L'espace sur scène ne se crée pas seulement avec le lieu scénique, « il se fabrique aussi par la simultanéité des émissions de signes visuels et gestuels et enfin sonores » (Ubersfeld, 1977: 181). Ionesco, par les moyens paralinguistiques, établit la communication à un niveau que le discours ne peut atteindre. Parmi les signes paralinguistiques, le timbre de la voix, le cri ou le bruit jouent un rôle essentiel. Ces jeux phoniques apportent sur la scène le désordre de l'espace scénique ainsi que de l'espace dramatique.

Dans *les Chaises*, le dramaturge associe les signes linguistiques à ceux paralinguistiques. Les bruits qui démontrent l'arrivée des invités sont perçus au moyen du décor sonore. Les bruits des vagues, ceux d'un bateau qui s'approche du phare créent une impression de malaise. L'espace auditif, le glissement des barques sur l'eau, le tapotement régulier des rames, les coups de sonnettes rendent sensible l'invisible. Après le suicide des Vieux, on entend même les bruits humains de la foule invisible : éclats de rire, murmures, « chut », tousotements ironiques. Les bruits jouent seuls. Alors que le plateau est désert, la présence vivante de la foule est matérialisée par le bruitage. C'est ainsi que tout devient présence, tout devient personnage.

L'image scénique et les signes paralinguistiques se croisent dans *Délire à deux*. Dans l'espace scénique qui figure la chambre de Lui et d'Elle, on assiste à un conflit conjugal qui se prolonge. Cette espace est menacée par l'espace dramatique. Celui-ci est représenté par une rue où sévit la guerre annoncée par des bruits, d'abord lointains puis de plus en plus rapprochés. Lui et Elle ne peuvent plus sortir parce qu'ils sont cernés. Les coups de tonnerre, les bombardements, les explosions des grenades se font entendre sans arrêt. La guerre finie, les nouveaux bruits de l'espace dramatique introduisent cette fois dans l'espace scénique, la chambre de Lui et d'Elle. Ils se mettent à réparer les dégâts, à boucher les trous, à s'enfermer de nouveau. Ils ont peur cette fois des courants d'air, gripes, microbes de l'extérieur. L'espace scénique témoigne un délire à deux, l'espace dramatique un délire à plusieurs.

Ionesco musicalise le barrissement des pachydermes dans *Rhinocéros*, assurant ainsi une pénétration insidieuse de l'ennemi au sein des immeubles les mieux gardés de la ville. Dans *le Roi se meurt*, le palais craque

accompagnant l'agonie royale. La Soif et la faim culmine avec l'hallucinant tintamarre final. Le son assourdissant fait naître un malaise qu'il propage partout. Il efface la distance entre le plateau et les spectateurs.

Pour le théâtre traditionnel, l'éclairage tenait un rôle décoratif et utilitaire et cherchait à reproduire une atmosphère réelle. Mais Ionesco accorde une plus grande importance à la lumière à laquelle il attribue un sens psychologique. Il l'utilise non seulement pour céder aux facilités de la technique moderne, mais aussi pour répondre à une exigence différente proprement théâtrale. L'extra-texte ou les indications scéniques de la pièce ici sont précises. L'éclairage n'indique pas seulement l'alternance entre les temps faibles et les temps forts ou celle des profondeurs voilées du moi, bien plus elle sert de moyen de communication. « L'éclairage appartient donc au texte au même titre que le dialogue. On assiste alors au passage du mot au signe, du langage verbal au langage lumineux » (Vernois, 1972: 18).

La lumière, dans toutes ces images scéniques, est l'élément dominant. Elle est présente chez Ionesco dans les jardins et les cités, et d'une façon générale dans tout le décor, qui constitue le monde merveilleux que découvrent ces personnages lors de certains moments privilégiés. Dans *le Piéton de l'air*, les Bérenger, au cours de leur promenade, découvrent « le pont d'argent, éblouissant de lumière, reliant les deux bords de l'abîme, qui est apparu sur la toile de fond comme un pont qui relie l'enfer et le paradis » (Ionesco, 1963: 157). L'indication scénique souligne le caractère cosmique que doit prendre la lumière dans ce tableau. « L'arche d'argent doit refléter et renvoyer, en l'augmentant, la lumière du soleil, l'éclat du ciel quand Bérenger s'est envolé » (ibid.: 159). En même temps qu'elle acquiert cette dimension spirituelle, il faut en faire une réalité concrète afin d'aboutir la synthèse recherchée, qui est celle du ciel et de la terre. Grâce à la réalisation scénique, la lumière n'est plus seulement un élément abstrait, elle devient une chose décomposable et palpable. « De petites voitures se mettent à franchir le pont à toute vitesse. Elles reçoivent la lumière dans leurs vitres de portières pour la renvoyer en mille morceaux multicolores » (ibid.: 159). L'utilisation de ces vitres afin de renvoyer la lumière montre bien que le but recherché dans la réalisation scénique est d'établir « une correspondance entre le ciel et la terre » (Le Marinell, 1978: 302).

Chez Ionesco, la lumière revêt des caractères symboliques importants, aussi l'auteur lui accorde-t-il une place primordiale dans les indications scéniques. Relevons ces remarques puisées à Jacques ou la soumission : « Le décor sombre du début devra, dans la scène de la séduction, se transformer, par l'éclairage, puis deviendra verdâtre, aquatique, vers la fin de la même scène, puis s'obscurcira davantage tout à la fois » (Ionesco, 1954b: 97). Lorsque Jacques refuse de manger les pommes de terre au lard, la scène est dans la pénombre. Mais quand il accepte la soumission, la lumière change et les fantasmes d'un refoulement psychanalytique commencent à se dessiner. On retrouve une remarque pareille dans *les Chaises* à la fin de la pièce : « la lumière venant des fenêtres et de la grande porte a disparu : il ne reste pas la faible lumière du début » (Ionesco, 1954c: 178).

La lumière prend toute sa portée sur la scène. Elle exprime le sentiment de légèreté de cœur et même d'euphorie qu'on éprouve dans les moments privilégiés. La vision d'Amédée II, dans *Comment s'en débarrasser*, nous introduit déjà dans « l'univers uniquement fait de clartés et de couleurs » (Ionesco, 1954a: 231). L'indication scénique souligne le caractère concret de la vision obtenu grâce aux jeux de lumière :

« Regarde Madeleine ... Tous les acacias brillent. Leurs fleurs explosent. Elles montent. La lune s'est épanouie au milieu du ciel, elle est devenue un astre vivant. La voie lactée, du lait épais, incandescent. Du miel, des nébuleuses à profusion, des chevelures, des routes dans le ciel, des ruisseaux d'argent, liquide des rivières, des étangs, des fleuves, des lacs, des océans, de la lumière palpable ; [...] je n'y avais jamais touché [...] » (ibid.: 298).

C'est la lumière remplissant l'espace scénique qui donne au spectacle son véritable caractère. Il en résulte qu'il correspond à l'univers intérieur d'Amédée II. L'éclairage change pour venir souligner que la modification de l'espace scénique représentera le changement intérieur du héros.

Dans *Le Piéton de l'air*, les décors lumineux viennent l'un après l'autre, baigné d'obscurité, lorsque la gaieté du héros se détruit et son désespoir se voit. Sur la toile de fond disparaît un pont d'argent. Bérenger, pressé, essaie de franchir tous les obstacles. Lorsque l'ascension commence dans la lumière, la joie de Bérenger se trouve au plus haut. L'indication scénique souligne le caractère cosmique que doit prendre la lumière dans ce tableau :

«L'arche d'argent doit refléter et renvoyer, en l'augmentant, la lumière du soleil, l'éclat du ciel quand Bérenger s'est envolé, on voit une sorte de boule lumineuse ou de fusée d'artifice, qui réapparaît, disparaît, va de plus en plus vite, droite à gauche, gauche à droite » (Ionesco, 1963: 142).

Le personnage et le décor ne font qu'un. Après Antonin Artaud, Ionesco rappelle que « au moment où la parole devient insuffisante, les éléments scéniques matériels peuvent l'amplifier » (Ionesco, 1966b: 64). Mais la délivrance de courte durée est toujours suivie, chez Ionesco, d'une amère retombée. Lorsque Bérenger redescend, il est accablé. Le plateau s'obscurcit et offre une vision de fin du monde :

« Des lueurs rouges et sanglantes illuminent le ciel, on entend des bruits de tonnerre et de bombardement. Lorsque la lumière réapparaît, c'est une lumière qui donne au passage une ambiance grise, triste, crépusculaire ; peut-être, pourrait-on voir dans le fond du décor quelques ruines fumantes, une cathédrale, un volcan qui fume » (Ionesco, 1963: 163).

L'espace scénique révèle le désarroi de Bérenger avant qu'il ne raconte sa déchirante odyssée. Les indices concernant les sentiments et les pensées du personnage, apportés par la scénographie, devancent ceux que fournit le dialogue. L'espace est tellement personnalisé qu'il porte les marques de la souffrance du héros avant même que celui-ci n'ait exhalé ses plaintes.

Grâce à la réalisation scénique utilisant toutes les ressources de la luminotechnie, la lumière, élément non verbal de la dramaturgie, devient palpable. Jean, au début du deuxième épisode de *La Soif et la faim*, arrive au pays de lumière, but de sa quête. Mais il est ici « sans ombre sans soleil » (Ionesco, 1966a: 105). Cette lumière vide qui néantise les ombres, nous situe dans un lieu idéal, mais illusoire comme un mirage dans le désert puisque séparé de la vie. La plénitude et le vide se rejoignent à la fin de la pièce.

La lumière, liée pour Ionesco à des expériences vécues, représente dans son œuvre la vie, la joie, l'extase et la transfiguration. C'est ainsi qu'il passe « de l'étonnement à l'angoisse, de l'ennui à l'éblouissement, de lumières en lumières dans un monde ruisselant de lumière » (Ionesco, 1969: 60). La lumière qui « submerge le monde quotidien, qui symbolise la hiérogamie du ciel et de la terre seront vite occultés par la grisaille des jours » (Ionesco, 1968: 36). « Tout s'est fatigué depuis ; toutes les couleurs se sont estompées, l'habitude a mis de l'ombre sur tout cela. Nos yeux se sont fatigués de tant de lumière. Nous avons perdu le paradis » (Audry, 1972: 18).

Ionesco voudrait « raconter une histoire simple, une idylle avec beaucoup de printemps, un vert paradis de l'enfance inondé d'une lumière quasi surnaturelle » (Ionesco, 1968: 235). Mais le grand malheur vient du pas maléfique, le fait sortir du cercle enchanté. Le printemps se transforme en novembre dans l'espace de deux heures, les toiles d'araignée foisonnent dans la chambre à coucher du Roi. Le sol est lézardé par une « fissure qui s'élargit et se propage » (Audry, 1972: 63). La terre s'effondre. Le ciel bleu perd sa couleur. Le soleil se couche, le jardin enchanté sombre dans la nuit. Le vent souffle, éteint le feu. Le trône descend lentement et disparaît dans une lumière grise.

3. Utilisation des pièces de théâtre d'Ionesco dans la classe de FLE

Depuis longtemps, les enseignants se servent des pièces de théâtre dans l'enseignement/apprentissage des langues étrangères sous différentes formes : les textes peuvent être étudiés dans les classes de FLE pour contribuer au développement des quatre compétences langagières des apprenants (la compréhension orale, la compréhension écrite, la production orale, la production écrite). Ils peuvent également recourir aux pièces de théâtre en vue de créer un environnement où ils trouveront la chance de jouer (sous forme de jeu de rôle) au moins une partie de la pièce en apprenant des répliques par cœur, comme on le fait en général dans les classes préparatoires du Français langue étrangère (FLE) en Turquie.

Le recourt aux pièces de théâtre au sein de l'enseignement/apprentissage du FLE serait utile à la fois pour l'apprenant et l'enseignant, ce qui a été également mentionné dans d'autres recherches (Daher, Fabris Junior & Pereira, 2019: 338 ; Rollinat-Levasseur, 2015: 12). Tout d'abord, comme les pièces de théâtre font partie des documents authentiques français, elles offrent un large éventail du vocabulaire en contexte pour les apprenants.

Une fois entendu dans un dialogue, il serait plus facile, pour l'apprenant, de se rappeler de nouveaux mots en français; et une fois joué une pièce de théâtre dans un scène, il serait encore plus facile pour lui d'utiliser ce nouveau vocabulaire parce qu'il a déjà vécu cette scène, ce que l'on appelle l'apprentissage par la pratique. En écoutant, en parlant, en lisant et en écrivant des dialogues des pièces de théâtre, il serait plus immergé dans la langue française. Puis, les pièces de théâtre attirent en général l'attention des apprenants et les motivent pour l'apprentissage du FLE, ce qui va aider l'enseignant pour créer un environnement ludique en classe. De plus, le théâtre privilégie la communication orale des apprenants. En jouant des scènes, ils améliorent leur capacité de s'exprimer en langue étrangère. Ils peuvent également apprendre à utiliser des expressions idiomatiques et des phrases courantes passées dans la vie quotidienne française. En outre, les apprenants trouveront l'occasion de travailler leur prononciation et leur intonation en jouant des rôles et en répétant plusieurs fois des dialogues. L'apprenant peut imiter les locuteurs natifs et corriger ses fautes grâce aux conseils de son enseignant. Dernièrement, les pièces de théâtre permettent aux apprenants de découvrir la culture du pays dont ils apprennent la langue, ici la France et les français. Ils peuvent apprendre les traditions, les coutumes, les valeurs et les perspectives culturelles à travers les personnages et les scénarios de la pièce. Cela favorise une compréhension plus profonde de la langue et de la culture française. Pour résumer tous les avantages de la pratique théâtrale de l'apprenant dans l'enseignement/apprentissage du FLE, citons Cuq :

« Le théâtre dans la classe de FLE offre les avantages classiques du théâtre en langue maternelle : apprentissage et mémorisation d'un texte, travail de l'élocution, de la diction, de la prononciation, expression de sentiments ou d'états par le corps et par le jeu de la relation, expérience de la scène et du public, expérience du groupe et écoute des partenaires, approche de la problématique acteur/personnage, être/ paraître, masque/rôle » (Cuq, 2003: 237).

On remarque souvent les pièces de théâtre d'Ionesco jouées par ou pour les apprenants de FLE. À titre d'exemple, on peut reprendre ici *Délire à deux* qui a été joué dans l'Institut français de Turquie en 2021 (<https://www.ifturquie.org/fr/etkinlik/theatre-delire-a-deux/>).

Après avoir analysé les pièces de théâtre d'Ionesco d'un point de vue linguistique et sémiologique, nous avons trouvé intéressant d'illustrer ici l'utilisation de ces pièces comme support dans l'enseignement du FLE. Notre but n'est pas directement enseigner la langue littéraire, mais l'utiliser afin de faciliter et enrichir celle-ci au cours de l'enseignement/apprentissage du FLE, comme indiqué dans le Cadre Européen Commun de Référence pour les langues (CECRL). Nous pouvons nous servir des pièces de théâtre comme moyen d'enseignement en classe parce qu'elles transmettent la culture cible et qu'elles englobent le vocabulaire fondamental de la vie quotidienne dans les dialogues.

Ionesco est un dramaturge renommé du théâtre de l'absurde, et son style unique offre de nombreuses possibilités pour explorer la langue, la communication et les aspects culturels en classe de FLE. Voici quelques idées générales pour utiliser le langage scénique d'Ionesco en classe de FLE :

- Analyse linguistique : Après la lecture des extraits de *Rhinocéros*, l'enseignant peut mener des discussions sur le langage absurde d'Ionesco. Les apprenants peuvent explorer les néologismes, les jeux de mots et les phrases illogiques qui sont caractéristiques de son style et le langage scénique souligné par le dramaturge. L'enseignant peut demander aux apprenants d'identifier des exemples de l'absurde dans les textes et de discuter de leur signification.
- Mises en scène : L'enseignant peut organiser des mini-mises en scène où les apprenants jouent des scènes d'Ionesco et il peut les encourager à se concentrer sur la prononciation, l'intonation et la gestuelle pour capturer l'essence du langage scénique d'Ionesco. Après chaque représentation, une discussion des choix de mise en scène et l'interprétation des personnages peuvent se faire en classe.
- Création de dialogues absurdes : L'enseignant peut demander aux apprenants de travailler en groupes pour rédiger leurs propres dialogues absurdes à la manière d'Ionesco en utilisant son "espace scénique". Cela peut être un excellent exercice pour renforcer leur créativité et leur compréhension de la langue française.

À partir des pièces de théâtre d'Ionesco, nous pourrions offrir aux apprenants les activités suivantes qui peuvent être choisies par l'enseignant selon les niveaux, l'âge et les besoins des apprenants. Ces activités sont conseillées pour les apprenants de niveau fin B2-début C1. Notre but est de donner des idées aux enseignants concernant l'utilisation des pièces de théâtre dans le domaine de FLE. Dans les lignes suivantes, nous abordons des activités de la compréhension orale, de la compréhension écrite, de la production orale et de la production écrite sous forme d'un tableau (tableau 1). Les activités de compréhension (ou de réception selon le CECRL) sont primordiales et elles doivent précéder les activités de production. En d'autres termes, l'apprenant doit d'abord écouter et lire avant de parler et écrire en langue étrangère. C'est la raison pour laquelle nous suivons le même ordre dans les activités du tableau 1. Dans chaque ligne du tableau, nous proposons des activités basées sur une pièce de théâtre d'Ionesco: *Rhinocéros*, *La Leçon* et *la Cantatrice Chauve*.

Tableau 1: Activités qui peuvent être réalisées en utilisant des pièces de théâtre en classe de FLE

Activités	Pièces de théâtre d'Ionesco	Description de l'activité
1. Activité de la compréhension orale	<i>Rhinocéros</i> <i>La Leçon</i> <i>La Cantatrice Chauve</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Thèmes et Symbolisme : Attirez l'attention des apprenants afin d'explorer les thèmes et le symbolisme de la pièce à travers d'un extrait sonore de <i>Rhinocéros</i>. Demandez aux apprenants d'identifier les thèmes importants tels que la conformité, l'individualité et la société. Quels symboles ou métaphores peuvent-ils repérer dans la pièce et quelles significations attribuent-ils à ces symboles ? - Dialogue : Sélectionnez un dialogue crucial de la pièce et demandez aux élèves de l'analyser en profondeur. Quels enjeux ou conflits sont mis en avant dans ce dialogue ? Comment les personnages se comportent-ils ? Que révèle ce dialogue sur les thèmes de la pièce ? - Jeu de Questions et Réponses : Élaborez des questions liées à l'intrigue de la pièce et demandez aux apprenants d'y répondre après avoir écouté un extrait. Ils peuvent travailler en groupes pour discuter de leurs réponses avant de les partager avec la classe.
2. Activité de la compréhension écrite	<i>Rhinocéros</i> <i>La Leçon</i> <i>La Cantatrice Chauve</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Analyse des Personnages : Demandez aux apprenants de faire une liste des personnages principaux de la pièce, comme Bérenger et Jean, et de décrire les caractéristiques de chaque personnage, leurs motivations et leur évolution tout au long de la pièce. - Comparaison avec le Contexte Historique : Encouragez les apprenants à rechercher le contexte historique dans lequel "La Leçon" a été écrite et à examiner comment cela pourrait avoir influencé l'œuvre. - Narration à l'aveugle : Lisez un passage de la pièce à haute voix sans montrer le texte. Demandez aux apprenants de créer leur propre narration ou dialogue basé sur ce qu'ils ont entendu.
3. Activité de la production orale	<i>Rhinocéros</i> <i>La Leçon</i> <i>La Cantatrice Chauve</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Débat : Organisez un débat en classe sur les thèmes de la conformité, de l'individualité et de la société dans "Rhinocéros". Les apprenants peuvent prendre des positions différentes et argumenter en faveur ou en défaveur des idées présentées dans la pièce. - Reconstitution des Dialogues : Divisez la classe en petits groupes et attribuez à chaque groupe une scène ou un dialogue de la pièce. Demandez aux apprenants de répéter et de présenter la scène devant la classe et les encouragez à ajouter leur propre interprétation et expression aux personnages. - Interviews des Personnages : Les apprenants peuvent jouer le rôle de journalistes et interviewer les personnages de la pièce. Ils doivent poser des questions aux personnages sur leurs actions, leurs motivations et leurs croyances, et répondre en utilisant la perspective des personnages.

4. Activité de la production écrite	<i>Rhinocéros</i> <i>La Leçon</i> <i>La Cantatrice Chauve</i>	<p>-Demandez aux apprenants : « imaginez que vous êtes Ionesco, et que vous changeriez l'animal au lieu de <i>Rhinocéros</i>. Comment pourrait changer la fin de la pièce ? Rédigez un paragraphe de 300 mots et partagez sur Padlet ».</p> <p>- Écriture Créative : Demandez aux apprenants de rédiger une lettre d'un personnage à un autre personnage de la pièce, exprimant leurs pensées, leurs préoccupations ou leurs sentiments par rapport aux événements de l'histoire.</p> <p>- Résumé des Actes : Demandez aux apprenants de rédiger un résumé de chaque acte de la pièce avec les événements clés et le développement des personnages.</p>
-------------------------------------	---	---

Selon les exemples ci-dessus, notre objectif était d'illustrer comment peut-on utiliser les pièces d'Ionesco lors de l'enseignement/apprentissage d'une langue étrangère à travers les quatre compétences langagières.

L'utilisation du langage scénique d'Ionesco en classe de FLE peut être une expérience éducative riche, stimulante et culturellement enrichissante. Cela permettra aux apprenants de perfectionner leurs compétences linguistiques tout en explorant des aspects importants de la littérature et de la culture françaises.

4. Conclusion

Le théâtre d'Ionesco, dépourvu de toute description, fait dire aux mots des choses qu'ils ne veulent jamais dire. Ce détracteur acharné du langage fait une œuvre originale dans le fond comme dans la forme. Il crée un espace scénique qui se prolonge. C'est grâce à la conjonction de tous les moyens propres au théâtre, tels que l'utilisation de la magie de la couleur, de la musique, du décor dans l'espace, celle de la lumière en particulier que la réalisation théâtrale constitue chez le dramaturge une véritable nouvelle approche pour apprivoiser l'inconnu. C'est en retrouvant l'essence du théâtre qu'il redonne au texte son efficacité et en fait un moyen d'action au même titre que les autres éléments du langage dramatique.

Dans la plupart de ses pièces, décors et personnages, objets et éclairage, intrigue et langage obéissent au rythme de la pièce. La mobilité des signes au cours de la représentation favorise la naissance de formes significatives qui élargissent l'acte de communication. Le dramaturge détourne l'objet de son usage habituel. Il cesse alors d'être simple accessoire pour devenir matière à jeu. Ce que Ionesco voudra et pourra réaliser, c'est la reconstruction d'une atmosphère bouleversante concrètement matérialisée par la mise en scène. Dès ses débuts, deux procédés lui ont paru essentiels : l'un, l'outrance délibérée dans les pièces ; l'autre, l'importance accordée à la vue et à l'ouïe. Ionesco par les moyens non linguistiques établit la communication à un niveau que le discours ne peut atteindre.

Le théâtre d'Ionesco, où les formes dramatiques, esthétiques et scéniques coïncident avec les structures de la communication, possède peut-être la dramaturgie la plus complexe, la plus riche, la plus perfectionnée. C'est sans doute une des raisons pour lesquelles il a connu un retentissement mondial.

Les œuvres d'Ionesco font partie intégrante de la littérature et de la culture française. Les étudier permet aux apprenants de FLE d'explorer le patrimoine culturel de la France. Les pièces d'Ionesco sont également riches en dialogues. Étudier ses œuvres et son "langage scénique" permet aux apprenants de se familiariser avec le langage théâtral, les répliques de personnages et les nuances de la langue française parlée. L'écoute d'une représentation théâtrale ou d'extraits de pièces d'Ionesco peut améliorer la compréhension orale des apprenants et les aider à s'habituer à différents accents et intonations. En outre, les œuvres d'Ionesco sont souvent empreintes d'absurdité et de surréalisme, encourageant les apprenants à explorer leur créativité et à développer leur capacité de s'exprimer de manière non conventionnelle.

BIBLIOGRAPHIE

- Audry, C. (1972). *Le Roi se meurt*, Larousse, Paris.
- Bachelard, G. (1967). *La Poétique de l'espace*, P.U.F, Paris.
- Corvin, M. (1976). « Contribution à l'analyse de l'espace scénique dans le théâtre contemporain », in *Travail théâtral*, 22, Janvier-Mars, Paris.
- Cuq, J.-P. (2003). *Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde*. Paris : CLÉ International.
- Daher, C. H., Fabris Junior, E., Pereira, V. A. A. C. (2019). La leçon d'Eugene Ionesco : un projet d'intervention didactique en classe de français langue étrangère. In: CONGRES BRESILIEN DES PROFESSEURS DE FRANÇAIS, 22., Brasília. Actes duXXIIème Congrès Brésilien des Professeurs de Français. Édition spéciale de la Revue Letras Raras: CampinaGrande. EDUFCG. 332-347 https://www.researchgate.net/publication/348831459_La_lecon_d'Eugene_Ionesco_un_projet_d'intervention_didactique_en_classe_de_francais_langue_etrangere
- Hubert, M.-C. (1987). *Langage et le corps fantasmé dans le théâtre des années cinquante*, Librairie José-Corti, Paris.
- Ionesco, E. (1954a). *Amédée ou comment s'en débarrasser*, in Théâtre I, Gallimard, Paris.
- Ionesco, E. (1954b). *Jacques ou la soumission*, in Théâtre I, Gallimard, Paris.
- Ionesco, E. (1954c). *Les Chaises*, in Théâtre I, Gallimard, Paris.
- Ionesco, E. (1958). *Le Nouveau locataire*, in Théâtre II, Gallimard, Paris.
- Ionesco, E. (1963). *Le Piéton de l'air*, in Théâtre III, Gallimard, Paris.
- Ionesco, E. (1966a). *La Soif et la faim*, in Théâtre IV, Gallimard, Paris.
- Ionesco, E. (1966b). *Notes et contre-notes*, Gallimard, Paris.
- Ionesco, E. (1968). *Présent passé passé présent*, Mercure de France, Paris.
- Ionesco, E. (1969). *Découvertes*, Gallimard, Paris.
- Ionesco, E. (1970). *Jeux de massacre*, Gallimard, Paris.
- Jacquart, E. (1974). *Le Théâtre de Dérision*, Gallimard, Paris.
- Lamont, R. (1966). « Entretiens avec Eugène Ionesco », *Cahier de la Compagnie Renault-Barrault*, 53, Février, Paris.
- Le Marinel, J. (1978). *La Mise en question du langage dans le nouveau théâtre*, Thèse présentée dans l'Université de Nice, Le 23 juin 1978.
- N'da, P. (2015). *Recherche et méthodologie en sciences sociales et humaines*, L'Harmattan, Paris .
- Rollinat-Levasseur, E.-M. (2015). Les répertoires de théâtre dans l'enseignement-apprentissage du français langue étrangère. *LIDIL - Revue de linguistique et de didactique des langues*, 52, 64-81. <https://shs.hal.science/halshs-01263961/document>
- Ubersfeld, A. (1977). *Lire le théâtre*, Éditions Sociales, Paris.
- Vernois, P. (1972). *La Dynamique théâtrale d'Eugène Ionesco*, Éditions Klincksieck, Paris.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.08.2023 ✓Accepted/Kabul:22.12.2023

DOI:10.30794/pausbed.1335778

Research Article/Araştırma Makalesi

Erkan, R. ve Ertürk, E. (2024). "(A)Simetrik Dolarizasyon Olgusu: VAR Analizi ve Hatemi-J Nedensellik Testi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 269-280.

(A)SİMETRİK DOLARİZASYON OLGUSU: VAR ANALİZİ VE HATEMİ-J NEDENSELLİK TESTİ

Rümeysa ERKAN*, Emin ERTÜRK**

Öz

Çalışmanın amacı, öncelikle enflasyon oranı (beklenen ve gerçekleşen), döviz kuru (beklenen ve gerçekleşen), CDS primi ve TL cinsinden mevduata uygulanan faiz oranı açısından dolarizasyon oranının kaynağını tespit etmek ve sonrasında ise dolarizasyon oranının asimetrik yapısını incelemektir. Bu amaçla 2013:01 ile 2023:04 dönemine ait aylık veriler kullanılarak VAR Analizi ve Hatemi-J Asimetrik Nedensellik testi uygulanmıştır. Dolarizasyonun kaynaklarının incelendiği Varyans Ayrıştırması'na göre, Türkiye ekonomisinde dolarizasyon oranı üzerinde en etkili olan değişkenin döviz kuru (%19.8) olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan, değişkenler arası nedensellik ilişkisinin incelendiği asimetrik nedensellik analizine göre, dolarizasyon oranı ile döviz kuru, enflasyon oranı ve risk primi arasında simetrik bir nedensellik ilişkisi var iken, dolarizasyon oranı ile faiz oranı arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi söz konusu değildir. Dolayısıyla döviz kuru (beklenen ve gerçekleşen), enflasyon oranı (beklenen ve gerçekleşen) ve risk primindeki bir düşüş dolarizasyon oranının azalmasını veya tersine dolarizasyonun bir nedenidir. Buradan hareketle, beklenen ve gerçekleşen değerlerin benzer sonucu verdiği görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Dolarizasyon Oranı, VAR Analizi, Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi.

(A)SYMMETRIC DOLARIZATION CASE: VAR ANALYSIS AND HATEMI-J ASYMMETRIC TEST

Abstract

The purpose of this study is to first determine the source of the dollarization rate in terms of the inflation rate (expected and actual), exchange rate (expected and actual), CDS premium and the interest rate applied to TL deposits, and then to examine the asymmetric structure of the dollarization rate. For this purpose, Var Analysis and Hatemi-J Asymmetric Causality analysis were applied by using monthly data from 2013:01 to 2023:04. According to the Decomposition of Variance, which examines the sources of dollarization, it was concluded that the most effective variable on the dollarization rate in the Turkish economy was the exchange rate (19.8%). On the other hand, according to the asymmetric causality analysis, in which the causality relationship between variables is examined, there is a symmetrical causality relationship between dollarization rate and exchange rate, inflation rate and risk premium, while there is no causality relationship between dollarization rate and interest rate. Thus, a decrease in the exchange rate (expected and actual), inflation rate (expected and actual) and the risk premium are a cause of a decrease in the dollarization rate or reverse dollarization. Based on this, it is seen that the expected and actual values give similar results.

Keywords: Dollarization Rate, VAR Analysis, Hatemi-J Asymmetric Causality Analysis.

*Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Teorisi, BURSA.

e-posta: rumeysacelik@uludag.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6163-6852>)

**Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat, BURSA.

e-posta: eerturk@uludag.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2469-4417>)

1.GİRİŞ

Temel amacı daha etkin bir kaynak dağılımının sağlanması ve ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi olan finansal liberalizasyon, 1970'lerin başında uluslararası para sisteminin oluşturulmasına yönelik olan Bretton-Woods sisteminin sona ermesi karşısında devletlerin ekonomiye müdahale etmesine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. McKinnon (1973) ve Shaw (1973)'in önderliğinde gelişen ve finansal piyasalar üzerinde bulunan kısıtlamaların kaldırılarak ekonominin uluslararası sermaye hareketlerine açılması şeklinde ifade edilen finansal liberalizasyon politikalarının Türkiye ekonomisinde 24 Ocak 1980 Kararları ile başladığı bilinmektedir. Faiz oranları üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ile başlayan liberalizasyon sürecini, 1984 yılında döviz alım-satım işlemlerinin serbestleştirilmesi takip etmiş ve 1989 yılında Türk Parasının Kıymetinin Korunmasına (TPKK) ilişkin 32 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar tamamen kaldırılarak finansal liberalizasyon süreci tamamlanmıştır.

Daha liberal bir döviz sistemi oluşturarak diğer mali piyasalarla entegrasyon oluşturmak, menkul kıymetlerin yurtdışı ve yurtiçinde alım-satımına yönelik engellerin kaldırılması ile sermaye piyasalarının gelişmesine destek olmak ve sermaye hareketlerini serbestleştirerek bankaların yurtdışından kredi bulmasına imkan sağlamak gibi amaçlarla (Binay ve Kunter, 1998: 21) 11.08.1989 gün, 20249 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan TPKK hakkında 32 sayılı kararın 19. Maddesine göre;

« Merkez Bankası ve bankalar, Türkiye'de ve yurt dışında yerleşik kişiler adına döviz tevdiat hesapları veya dövize dönüştürülebilir, Türk Lirası mevduat hesapları açabilirler. Bu hesaplar üzerinde, sahipleri serbestçe tasarrufla bulunabilirler... »

hükmü ile yurtiçi ve yurtdışında gerçek ve tüzel kişiler vadeli ya da vadesiz olarak döviz tevdiat hesabı açtırabilirler. Söz konusu yeniliklerle Türk Lirasının (TL) konvertibl bir para olmasının yolu açılmış ve hükümetin başvurusu ile Uluslararası Para Fonu (IMF) 1990 yılının Nisan ayında TL'yi konvertibl bir para olarak ilan etmiştir. Bunların yanı sıra 1994 ve 2001 yılında gerçekleşen ekonomik krizler sonucu meydana gelen enflasyonist süreç ve kamunun hem iç hem de dışa yönelik artan borçları, ulusal paranın temel fonksiyonlarını yerine getirememesini ve yabancı paraya yönelik talep artışını beraberinde getirmiştir. Böylece ilk olarak liberalizasyon süreci ile ortaya çıkan dolarizasyon olgusu literatürde genişçe yer bulmaya başlamıştır (bkz. Selçuk (1994), Civcir (2003), Freitas (2003) ve Serdengeçti (2005), Erbaykal vd. (2008), Hekim (2008)).

Türkiye ekonomisinde dolarizasyonun asimetrik yapısının araştırıldığı bu çalışma, döviz kuru ve enflasyon oranının sadece gerçekleşen değerleri değil aynı zamanda bunlara yönelik beklentilerin de dikkate alınmış olması ile önem arz etmektedir. Söz konusu çalışma dolarizasyonun oluşum sürecini içeren giriş bölümüyle başlamış ve sonrasında sırasıyla, dolarizasyon olgusunun teorik yapısını içeren ikinci bölüm, dolarizasyon olgusuna yönelik uygulamalı literatürü içeren üçüncü bölüm ve ampirik analizi içeren dördüncü bölüm ile devam etmiş. Son olarak ise sonuç bölümü ile sona ermiştir.

2. DOLARİZASYON OLGUSU

Dolarizasyon, dar anlamda ulusal para yerine yabancı bir paranın kullanılmasıdır. Calvo (1999)'ya göre, yabancı para biriminin, ulusal paranın üç klasik fonksiyonundan bir ya da birkaçını üstlenmesine kısmi; bir ülkenin ulusal parasının dolaşımdan kalkması ve ulusal paranın tüm fonksiyonlarını yabancı paranın üstlenmesi ise tam ya da resmi dolarizasyondur. Dolayısıyla, yerli paranın yabancı para ile yer değiştirmesi aşamalı olarak gerçekleşmektedir. Ulusal para yabancı paraya karşı öncelikle değer saklama, sonrasında ise değişim aracı olma işlevini kaybetmektedir (Calvo ve Vegh, 1992: 2-3). Feige (2003) ve Savastano (1996)'ya göre, yüksek enflasyon oranı ve devalüasyonlardan kaynaklanan, ulusal para birimine güven kaybına karşı rasyonel bir tepki olan kısmi dolarizasyona Arjantin, Bolivya, Peru ve Türkiye örnek gösterilirken, tam dolarizasyona ise Ekvador (ABD doları), Panama (ABD Doları), KKTC (TL) ve Lihtenştayn (İsviçre Frangı) örnek gösterilebilir.

Dolarizasyon olgusuna karşılık ekonomik birimlerin dövizlerini bozdurmak suretiyle yabancı para yerine ulusal paraya yönelik tercihte bulunmaları ise ters dolarizasyondur (de-dolarizasyon veya döviz tevdiat hesaplarının çözülmesi). Serdengeçti (2005)'e göre ters dolarizasyon süreci fiyat istikrarının sağlanması ve dalgalı kur

uygulaması ile mümkündür. Diğer taraftan, kamunun yurt içi borçlanmalarını büyük ölçüde TL cinsinden yapması, ekonomiyle ilgili çeşitli göstergelerde (başta enflasyon) gerçekleştirilebilir hedefler konulması ve bu hedeflere bağlı kalınması, ithal girdiye bağımlılığının azaltılarak ihracatın artırılması ve cari açığın azaltılması gibi unsurlarla ters dolarizasyon süreci desteklenebilir. Mueller (1994)'e göre, finans sektörünün gelişme durumu, ulusal para mevduatları için cazip faiz oranlarını teşvik etme ya da yabancı para mevduatlarını yerel bankacılık sistemi içinde tutmaya yönelik kısıtlamalar veya zorla dönüştürülme gibi bazı idari önlemlere başvurarak ekonomi de-dolarize edilebilir. Diğer taraftan, Chávez (2012)'e göre, ülke ekonomileri için kötü sonuçlar doğuran zorunlu dolarsızlaştırma politikalarına karşılık de-dolarizasyonu sağlamak, enflasyonun düşük ve yatırım oranlarının yüksek seviyede tutulması ve bunların sonucunda ekonomik istikrarın gerçekleştirilmesiyle mümkün olmaktadır. Guidotti ve Rodriguez (1992)'e göre ise yabancı paradan ulusal paraya geçilmesi işlem maliyetlerine bağlıdır ve söz konusu maliyetlerin etrafında bir enflasyon şeridi bulunmaktadır. Değişen enflasyon, şeridin üzerine çıkması durumunda ekonomi tamamen dolarize olurken, şeridin altında kalması durumunda ise ters dolarizasyon meydana gelmektedir. Ancak Clements ve Schwartz (1993)'a göre, dolarizasyon sürecinin tersine çevrilmesinde gerek mali gerekse de parasal müdahaleler yeterli olmayabilir. Benzer şekilde, Dornbusch vd. (1990)'a göre, finansal adaptasyon sürecinin maliyetli olması (batık maliyet ve yaparak öğrenme) dolarizasyonu geri döndürülemez hale getirmektedir. Diğer bir ifadeyle, enflasyon oranlarındaki düşüşü takiben ekonomik istikrar sağlansa da uzun yıllar devam eden ve insanlar üzerinde atalet yaratan yüksek enflasyon, ters dolarizasyon sürecini yavaşlatabilir. Bu durum literatürde dolarizasyon histerisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolarizasyon histerisi veya raket etkisi, enflasyon oranlarının düşmesi ve bununla birlikte yurtiçi varlıkların reel getiri oranlarının artmasına karşın dolarizasyon oranı yüksekliğinin devam etmesi durumudur (Dornbush ve Reynoso, 1989: 26-27; Kamin ve Ericson, 1993: 1). Dolayısıyla söz konusu histeri etkisinden hareketle dolarizasyon asimetrik bir yapıda olabilir.

3.DOLARİZASYON OLGUSUNA YÖNELİK UYGULAMALI LİTERATÜR

Dolarizasyon ile ilgili ilk araştırmalar finansal liberalizasyon ile birlikte 1980'li yıllara kadar dayanmaktadır. Bu çalışmalar çoğunlukla farklı ülke ve farklı zaman dilimleri çerçevesinde ulusal para yerine yabancı paranın kullanılmasının arkasındaki nedenlerin incelenmesine yöneliktir. Ancak her ne kadar dolarizasyona neden olan faktörlerde ters yönlü bir hareketin zımni olarak dolarizasyonun azalmasına neden olabileceği yani dolarizasyonun simetrik bir yapı gösterdiği varsayılsa da gerçek dünyada durum her zaman böyle olmayabilir ve dolarizasyon asimetrik bir yapı gösterebilir. Bundan dolayı, literatür incelemesinde sadece dolarizasyonun nedenlerini inceleyen çalışmalardan ziyade esas olarak de-dolarizasyonun nedenlerini inceleyen çalışmalara odaklanılmıştır.

Geleneksel para ikamesi modelleri, makroekonomik ve siyasi istikrar yeniden sağlandığında, döviz kullanımının azaldığını ileri sürmektedir. İlgili literatür incelendiğinde söz konusu durum çok sayıda çalışma tarafından desteklenmiştir. 1970-1988 dönemine ilişkin çalışma yapan Piterman (1988)'a göre, 1970'lerde ve sonrasında enflasyon oranının zirveye ulaştığı ülkelerde (Arjantin, Şili, Uruguay ve İsrail) ulusal para talebi enflasyona asimetrik bir tepki gösterirken, 1960'larda nispeten düşük gözlenen enflasyon oranları olan ülkelere, para talebinin enflasyona tepkisi simetriktir. 1986-1991 döneminde Bolivya için çalışma yapan Clements ve Schwartz (1993)'a göre, enflasyonun düşmesi veya yurt içi mevduatlar üzerindeki faiz oranlarının artırılması dolarizasyonu tersine döndürmeyecektir. 1971-1993 döneminde Lübnan, Arjantin, Bolivya, Meksika, Şili, Peru, Uruguay, Mısır ve Yemen'e yönelik çalışma yapan Mueller (1994)'e göre, Lübnan, Mısır ve Yemen'de ekonomik ve siyasi koşulların istikrar kazanması ile simetrik bir yapı gösterdiği düşünülen dolarizasyon tersine dönerken, diğer Latin Amerika ülkelerinde ise böyle bir tersine dolarizasyon durumu geçerli değildir. Sahay ve Végh (1995)'in 1990-1994 döneminde 15 geçiş ekonomisi için yaptığı çalışmaya göre, başarılı istikrar planları sonucu Polonya, Litvanya, Moğolistan ve Estonya'daki dolarizasyon oranlarında azalış söz konusudur. 1993-1998 döneminde Kırgız Cumhuriyeti için analiz yapan Mongardini ve Mueller (2000)'e göre, ulusal para lehine faiz oranı farkı ve döviz kuru değer kaybı sonucu ortaya çıkan dolarizasyon henüz tersine çevrilebilecek bir seviyeye ulaşmadığı için de-dolarizasyondan söz etmek mümkün değildir. 1990-2001 döneminde 62 OECD ülkesi için çalışma yapan Rennhack ve Nozaki (2006)'ye göre, yüksek enflasyon ve mali piyasa aksaklıkları nedeniyle dolarizasyonu yüksek olan ekonomilerde, dolarizasyonu düşürmenin yüksek maliyetlerine yönelik bir önyargı nedeniyle de-dolarizasyon mümkün olmayabilir. 1993-2005 döneminde Bulgaristan için çalışma yapan Valev (2010)'e göre, yüksek enflasyon dönemlerinde dolarizasyon artarken, enflasyon oranının düştüğü dönemlerde ise döviz kuru riskinden dolayı dolarizasyon tam olarak tersine dönmemektedir. 2001:01-2010:08 arası için Bolivya, Paraguay, Peru ve

Uruguay olmak üzere dört Latin Amerika ülkesine yönelik çalışma yapan Garcia-Escribano ve Sosa (2011)'ya göre, Paraguay dışındaki ülkelerde nominal döviz kurlarındaki değişim dolarizasyon oranını doğru yönlü etkilemektedir. Dolayısıyla döviz kurundaki olası düşüşler bu ülkelerde de-deolarizasyonu beraberinde getirmektedir. 2000-2019 döneminde Filipinler, Arjantin, Nijerya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Peru'yu inceleyen Ju (2020)'ya göre, döviz kuru oynaklığının yüksekliği Çek Cumhuriyeti ve Peru'da dolarizasyonu azaltırken, diğer ülkelerde ise artırmaktadır.

Dolarizasyonun asimetrik yapısına ilişkin Türkiye'de de bir takım çalışmalar mevcuttur. Örneğin, 1984-1992 dönemi için çalışma yapan Selçuk (1994)'a göre, reel döviz kurundaki değer kaybı nedeniyle ortaya çıkan dolarizasyona karşılık, tutarlı ve güvenilir bir istikrar programının uygulanması ve bunun sonucunda ulusal para biriminin reel olarak değer kazanmasıyla desteklenen nominal faiz oranlarındaki bir artış, ulusal para biriminin çekiciliğini artırmaktadır. 1981-1995 döneminde Bolivya, Türkiye ve Endonezya için çalışma yapan Freitas (2003)'a göre, dolarizasyonun tersine dönmemesi sadece yüksek oranda dolarize olmuş veya uzun süreli yüksek enflasyon oranlarına sahip ülkelerle sınırlı değildir. Söz konusu üç ülkeden de görüldüğü üzere dolarizasyon asimetrik bir yapı göstermektedir. 1990:03-2002:03 dönemi için çalışma yapan Serel ve Darıcı (2006)'ya göre, reel döviz kuru ve enflasyon oranındaki artış dolarizasyon oranını artırırken, reel faiz oranı ise neredeyse hiç etkilememektedir. 1990:01-2007:01 arası dönem için çalışma yapan Sarı (2007)'ya göre, döviz kuru ve enflasyondaki yükseliş dolarizasyonun nedeni iken, bunların ters yönlü hareketleri ise de-dolarizasyonun nedenidir. Hekim (2008)'in 1992-2007 yılları arası Türkiye için yaptığı çalışmasında, ekonomik birimlerin geçmişteki yüksek enflasyon ve istikrarsızlığın gelecekte de devam edeceği beklentisini aşmaları ile dolarizasyon süreci tersine dönmüştür. Türkiye'de 2001:05-2006:12 dönemi için analiz yapan Erbaykal vd. (2008)'ne göre, ilgili dönemde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile ulusal paraya olan güven artışı, ters para ikamesinin gelişmesine neden olmuştur. 2003:03-2018:03 dönemi için çalışma yapan Ağaslan ve Gayaker (2019)'e göre, ulusal paraya olan güven kaybı ve ulusal paranın satın alma gücündeki istikrarsızlık dolarizasyonu artırırken, bunların ters yönlü değişimleri ise dolarizasyonu azaltmaktadır. 2006: 01-2020:12 dönemi için çalışma yapan Özer (2022)'e göre, Türkiye'de dolarizasyonun tek nedeni enflasyon oranıdır. Döviz kuru ve reel faiz oranı ise dolaylı yoldan etkilemektedir. 2011:12-2021:01 dönemi için çalışma yapan Erkan (2022)'a göre, döviz kuru ve enflasyon oranındaki artış dolarizasyonun nedeni iken, döviz kuru ve enflasyon oranlarında azalış ile TL mevduatlarına uygulanan faiz oranındaki bir artış ise de-dolarizasyonun bir nedenidir. Dolayısıyla, ilgili dönem zarfında Türkiye ekonomisinde dolarizasyon histerisi geçerli değildir. 2012:12-2021:01 dönemi için çalışma yapan Kolcu ve Yamak (2022)'a göre, yabancı para cinsinden tutulan mevduatlar döviz kuru ile aynı yönlü hareket etmektedir. Dolayısıyla döviz kuru artışı dolarizasyonu artırırken, azalışı da dolarizasyonu azaltmaktadır.

Literatür genel olarak değerlendirildiğinde dolarizasyon olgusunun ortaya çıkış nedeni olarak; yüksek enflasyon, reel faizin negatif olması ve ulusal paradaki değer kaybı gibi faktörler gösterilmektedir. Buna karşılık, ılımlı enflasyon oranları, döviz kuru istikrarı, ulusal para lehine faiz oranı farkı ve yabancı para mevduatları üzerine getirilen kısıtlamalarla makroekonomik istikrarın yeniden sağlanarak dolarizasyonun tersine dönmesi mümkün olmaktadır. Ancak bu çalışmalarda döviz kuru ve enflasyon oranının gerçekleşen değerleri dikkate alınmıştır. Buna karşın, beklenen döviz kuru ve beklenen enflasyon oranının da dolarizasyonu açıklamada önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca beklentilerin yanı sıra CDS primleri ve TL cinsinden mevduatlara uygulanan faiz oranları da çalışmaya dahil edilmiştir.

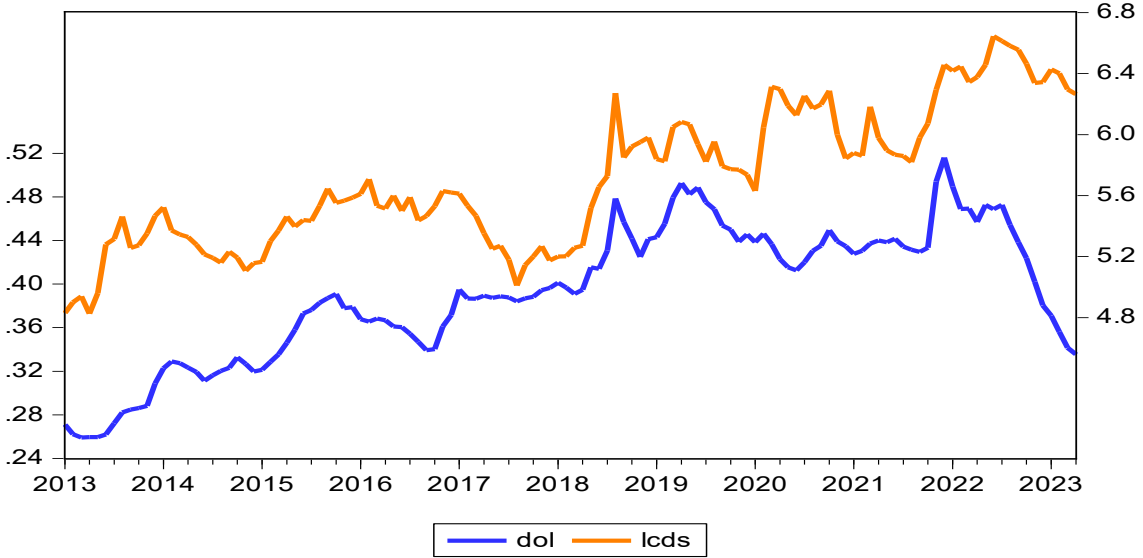
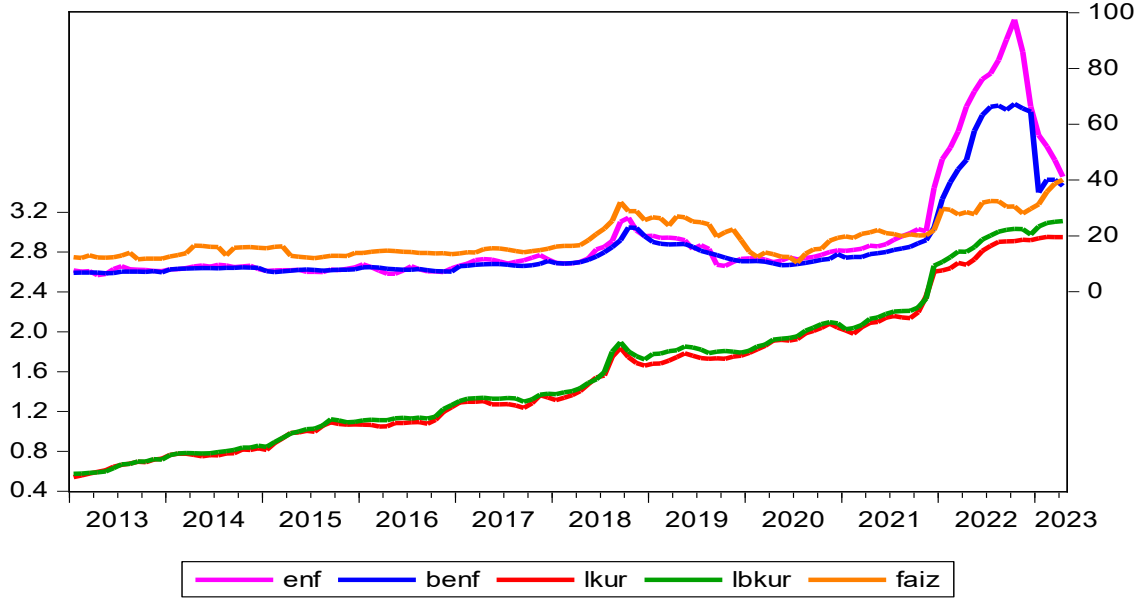
4. AMPİRİK ANALİZ

Dolarizasyonun kaynaklarının ve asimetrik yapısının araştırıldığı bu çalışmada 2013:01 ile 2023:04 dönemi arasında aylık verilerden oluşan 124 gözlemden yararlanılmıştır. Model dolarizasyon oranı (dol)¹¹, beklenen ve gerçekleşen enflasyon oranı ($benf^2$ ve enf), beklenen ve gerçekleşen döviz kuru ($bkur^3$ ve kur), bir yıl veya daha uzun vadeli TL cinsinden mevduata uygulanan mevduat faiz oranı ($faiz$) ve CDS primi (cds) değişkenleri ile oluşturulmuştur. CDS primine yönelik verilere investing.com adresinden, diğer değişkenlere ait verilere ise TCMB veri dağıtım sisteminden ulaşılmıştır. Modelde dolarizasyon oranı, faiz oranı ve enflasyon oranı haricindeki diğer değişkenlerin logaritmik düzeyleri kullanılmış olup değişkenlerin tamamı Census 13 yöntemi ile mevsimsel etkilerden arındırılmıştır.

1 $dol = \text{döviz tevdiat hesapları} / M2 \text{ para arzı}$

2 Beklenen enflasyon oranı olarak, cari yılsonu yıllık TÜFE beklentisi alınmıştır.

3 Beklenen döviz kuru olarak, cari yılsonu ABD dolar kuru beklentisi alınmıştır.

Şekil 1: Çalışmada Kullanılan Verilerin Seyri

Kaynak: www.tcmb.gov.tr ve tr.investing.com (Erişim tarihi: 13.07.2023)

Dolarizasyon oranına etki ettiği düşünülen döviz kuru, enflasyon oranı, risk primi ve faiz oranı değişkenlerinin gelişimi Şekil 1’de gösterilmiştir. Şekilde özellikle 2021 yılının sonuna kadar döviz kuru, enflasyon oranı ve CDS primi ile dolarizasyon oranının aynı yönlü hareket ettiği görülmektedir. Burada en dikkat çekici hareket, 2018 yılı itibariyle azalan döviz rezervleri ve döviz açık pozisyonuna bağlı olarak döviz kuru ve enflasyon oranındaki artış sonucu dolarizasyon oranında yaşanan artıştır. Bunun yanı sıra söz konusu dönem zarfında para arzı (M2) fazla artırılmadığı gibi faiz oranı da genel olarak enflasyonla yakın düzeyde tutulmuştur. Ancak bu yaklaşım 2020 yılının başında ortaya çıkan Covid 19 salgınına bir önlem olarak 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren uygulanan ve 2021 Eylül ayından sonra giderek ivme kazanan genişlemeci politikalar doğrultusunda değişiklik göstermiş ve para arzındaki yükseliş hızı giderek artmıştır. Bu dönem itibariyle TL cinsinden mevduata verilen faiz oranı enflasyon oranının altında (negatif reel faiz) kaldığı için ulusal paradan kaçma eğilimi artış göstermiş ve döviz kuru yeni bir yükseliş trendine girmiştir. Para arzı ve kurlardaki artışın yanı sıra Covid 19 salgınına karşı korunma amaçlı getirilen kısıtlamaların yarattığı ertelenmiş talebe karşın 2021 yılının üçüncü yarısından itibaren söz konusu kısıtlamaların kaldırılması ve ücret artışlarının gerçekleşmesi ile öne çekilmiş bir talep yaratılmış ve sonrasında enflasyon oranı ciddi anlamda yükselmiştir. Bu durum zaten yüksek olan dolarizasyon oranını daha da

yükseltmiş ve dolarizasyon oranı yaklaşık %52'ye çıkmıştır. Dolarizasyon oranındaki bu artışa karşılık 2021 Aralık ayında Kur Korumalı Mevduat hesabı uygulamasına geçilmiştir. Bu dönemden itibaren döviz kuru ve enflasyon oranındaki yükselişe rağmen para arzındaki artışın döviz tevdiat hesaplarındaki artışın üzerinde kalması nedeniyle dolarizasyon oranı düşüş göstermeye başlamış ve nihai olarak %32.5 seviyesine ulaşmıştır.

4.1. Durağanlık Sınaması

Enflasyon oranı (beklenen ve gerçekleşen), döviz kuru (beklenen ve gerçekleşen), CDS primi ve TL cinsinden mevduatlara uygulanan faiz oranı açısından dolarizasyon oranının kaynağının tespit edilmesi ve sonrasında ise dolarizasyon oranının asimetrik yapısının incelenmesini amaçlayan çalışmada, kullanılan değişkenlere yönelik zaman serilerinin birim kök içerip içermedikleri Lee-Strazicich (LS-2003) testi ile incelenecektir.

Yapısal kırılmayı dikkate alan iki kırılmalı LS (2003) testi, sadece sabitte kırılmalara yönelik olan Model AA ve hem sabit hem trendde kırılmalara yönelik olan Model CC olmak üzere iki adet test istatistiği hesaplanmaktadır. Bu teste göre, boş hipotez durağan dışılığı ima ederken alternatif hipotez ise serilerin durağan olduğunu ileri sürmektedir. LS testinde, hesaplanan test istatistiği kritik değerin üzerinde olması durumunda boş hipotez kabul edilmekte ve yapısal kırılmaların varlığına bağlı olarak serinin birim kök içerdiğine dair karar verilmektedir (Lee ve Chang, 2008: 316 ve Lee ve Strazicich, 2003: 1082). Bu bilgiler doğrultusunda, LS (2003) testi sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: İki Kırılmalı LS Birim Kök Testi

Değ.	Model	Düzye değerleri için			Birinci farkları için		
		Kırılma Dönemi	LM-ist.	Krit. değ.	Kırılma Dönemi	LM-ist.	Krit. değ.
dol	Model AA	2018:07 & 2022:01	-2.570	-4.545	2022:02 & 2022:04	-8.671	-4.545
	Model CC	2019:10 & 2022:02	-4.860	-6.32	2021:10 & 2022:02	-9.773	-6.32
lkur	Model AA	2021:02 & 2021:11	-3.070	-4.545	2021:12 & 2022:04	-9.206	-4.545
	Model CC	2018:04 & 2021:09	-7.500	-6.32	2021:10 & 2022:03	-9.207	-6.32
enf	Model AA	2021:07 & 2022:01	-4.018	-4.545	2022:01 & 2022:03	-5.264	-4.545
	Model CC	2019:06 & 2021:10	-6.184	-6.32	2021:10 & 2022:03	-11.185	-6.32
lbcu	Model AA	2021:03 & 2021:11	-3.064	-4.545	2021:11 & 2022:04	-9.037	-4.545
	Model CC	2018:06 & 2021:10	-7.643	-6.32	2021:09 & 2021:12	-10.708	-6.32
benf	Model AA	2018:11 & 2019:01	-3.874	-4.545	2021:01 & 2022:01	-5.620	-4.545
	Model CC	2019:04 & 2021:11	-5.032	-6.32	2021:09 & 2022:01	-12.122	-6.32
faiz	Model AA	2019:08 & 2021:12	-2.210	-4.545	2019:05 & 2020:05	-10.667	-4.545
	Model CC	2018:04 & 2019:12	-5.594	-6.32	2018:04 & 2020:02	-11.157	-6.32
lcds	Model AA	2018:12 & 2020:02	-3.841	-4.545	2018:01 & 2021:06	-11.677	-4.545
	Model CC	2017:02 & 2019:01	-5.878	-6.45	2020:01 & 2020:05	-12.157	-6.32

Tablodaki kritik değerler, Lee-Strazicich (2003) çalışmasında yer alan Tablo 2'deki 0.01 anlamlılık düzeyine aittir.

Tablo 1'deki Lee-Strazicich testine göre, tüm değişkenler düzey değerlerinde birim kök içerdiğinden fark alma işlemi uygulanmış ve tablonun sağında gösterilen sonuçlara göre, bu değişkenlerin birinci dereceden durağan olduğu sonucuna varılmıştır.

4.2. VAR Analizi

Her bir değişkenin hem kendi hem de diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin doğrusal bir fonksiyonu olduğu VAR (Vektör Otoregresif Model) (Sims, 1980: 15) modelinde amaç, katsayıları yorumlamak yerine değişkenler arasındaki karşılıklı etkiyi ortaya çıkarmaktır (Enders, 2004: 270). Dolayısıyla bu durum etki-tepki fonksiyonu ve ön tahmin varyans ayrıştırmasını ön plana çıkarmaktadır. Buna göre, modelde kullanılan değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelebilecek şokların, modeldeki diğer değişkenler üzerindeki etkisi, etki-tepki fonksiyonları

ile ölçülürken, değişkenlerden herhangi birinde ortaya çıkabilecek bir değişimin ne kadarının kendisinden ne kadarının diğer değişkenlerden kaynaklandığı ise ön tahmin varyans ayrıştırması ile ölçülmektedir (Amisano ve Giannini, 1992: 60).

VAR modelinde ilk aşama farklı kriterler çerçevesinde (Olabilirlik Oranını-LR, Son Tahmin Hatası-FPE, Akaike-AIC, Schwarz-SC ve Hannan-Quinn-HQ bilgi kriteri) optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Çalışmada aylık veriler kullanıldığı için maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak alınmış olup, olabilirlik oranını en büyük ve kritik değerleri en küçük yapan gecikme uzunluğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

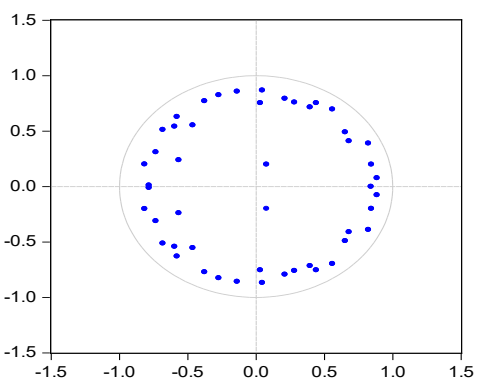
Tablo 2: VAR Modeli Gecikme Uzunluğunun Seçimi

Gecikme sayısı	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	2.43e-10	-2.271850	-2.104768	-2.204032
1	92.7389	3.70e-11	-4.155554	-2.818891*	-3.613009*
2	96.3822	2.74e-11	-4.467202	-1.960960	-3.449931
3	74.28798	2.95e-11	-4.413824	-0.738002	-2.921826
4	84.98168	2.69e-11	-4.549809	0.295593	-2.583084
5	67.32028	2.90e-11	-4.549790	1.465191	-2.108339
6	79.46264	2.53e-11	-4.801264	2.383297	-1.885087
7	98.86987*	1.85e-11*	-5.517279*	3.551410	-1.411827
8	55.48665	2.99e-11	-5.202731	4.006442	-1.651648
9	73.14485	2.68e-11	-5.072784	4.862978	-1.636468
10	77.65736	2.83e-12	-4.731335	5.000526	-2.209798
11	79.91609	3.37e-12	-4.670152	4.657808	-2.263392
12	57.64116	3.26e-12	-4.604241	4.519822	-3.112255

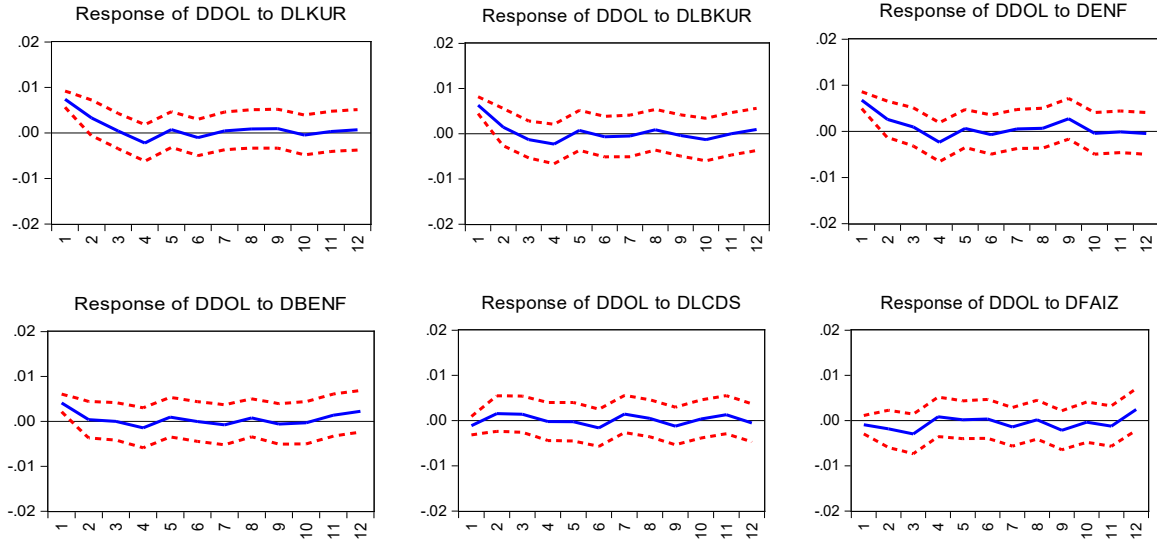
* , her bir kriter için en uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 2’den hareketle, AIC bilgi kriteri, FPE ve LR testine göre uygun gecikme uzunluğu 7 iken; SC ve HQ bilgi kriterine göre ise 1’dir. Bu sonuçlardan hareketle, söz konusu modelin gecikme uzunluğu 7 olarak belirlenmiştir. Bu seçimin ardından söz konusu VAR(7) modelinin uygun bir model olabilmesi için bir takım istikrar koşullarını yerine getirmesi gerekmektedir.

Tablo 3: VAR(7) Modeli İstikrar Koşulları

AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri		Serisel Korelasyon LM Testi	
Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial		Gecikme sayısı	LM-ist. prob.
		1	43.96598 0.6769
		2	45.31936 0.6231
		3	58.80202 0.1593
		4	55.32475 0.2482
		5	58.12704 0.1745
		6	49.30226 0.4610
		7	52.43349 0.3423
		8	49.37371 0.4582
		9	61.51282 0.1082
		10	60.49602 0.1256
		11	47.62309 0.5290
		12	32.31053 0.9684
White Değişen Varyans Testi			
Chi-sq	df	prob.	
2708.180	2744	0.6832	

Tablo 3'te görüldüğü üzere, karakteristik köklerin birim çemberin içinde olması, serisel korelasyonun varlığını test etmek için oluşturulan LM testinde 12 gecikmeye kadar kalıntılar arasında herhangi bir serisel korelasyonun görülmemesi ve değişen varyansın varlığını test etmek için oluşturulan White testinde herhangi bir değişen varyans sorununun bulunmaması üzerine VAR(7) modelinin istikrar koşullarını sağladığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla uygun modelin VAR (7) olduğuna karar verildikten sonra etki-tepki fonksiyonları ve ön tahmin varyans ayrıştırmasına geçilebilir.

Şekil 2: Etki-Tepki Fonksiyonları

Şekil 2'de yer alan etki-tepki fonksiyonlarına göre, ilk dört şekilden hareketle gerçekleşen ve beklenen döviz kuru ile gerçekleşen ve beklenen enflasyon oranına verilen bir şoka dolarizasyon oranının verdiği tepkinin ilk dönem pozitif ve anlamlı olmasına karşın sonraki dönemler anlamlı olmadığı görülmektedir. Beşinci şekil olan CDS primine verilen bir şoka dolarizasyon oranının tepkisi ilk dönem negatif olsa da sonraki dönemler değişmektedir. Ancak bu etki tüm dönemler boyunca anlamlı değildir. Son şekilde ise TL cinsinden mevduata uygulanan faiz oranına verilen bir şoka dolarizasyon oranının verdiği tepkinin ilk üç ay boyunca negatif olup sonrasında değiştiği görülmektedir. Ancak bu etki de CDS primine verilen bir şoka dolarizasyon oranının verdiği tepkiye benzer bir şekilde tüm dönemler boyunca anlamsızdır.

Tablo 4: Dolarizasyon Oranı Değişkenine Yönelik Varyans Ayrıştırması

Dön.	S.E.	ddol	dlkur	denf	dlbkur	dbenf	dlcds	dfaiz
1	0.0106	100.00	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
2	0.0118	88.023	8.3292	0.1542	0.1616	0.9365	1.9127	0.4828
3	0.0127	76.323	13.780	1.8495	1.4507	1.2091	2.9911	2.3959
4	0.0131	76.511	13.113	2.0663	1.7686	1.1553	2.8921	2.4935
5	0.0133	74.140	13.200	2.5486	2.8925	1.4324	3.3803	2.4065
6	0.0135	72.559	13.002	2.5671	2.8095	1.7967	4.9295	2.3361
7	0.0138	69.702	13.911	2.4701	3.1081	2.1990	6.1314	2.4781
8	0.0140	69.597	13.725	2.4719	3.1163	2.1314	6.4987	2.4603
9	0.0146	64.349	14.986	6.1220	3.5351	1.9914	6.5879	2.4282
10	0.0149	63.195	16.247	6.4062	3.6286	2.1189	6.0447	2.3594
11	0.0151	61.270	16.104	6.8273	3.5237	3.2459	5.9911	3.0378
12	0.0156	57.875	15.249	7.1699	4.5666	5.4355	5.6390	4.0649

Dolarizasyon oranı değişkeninin varyans ayrıştırmasını gösteren Tablo 4, on ikinci döneme doğru yaklaştıkça diğer değişkenlerin dolarizasyon oranı üzerindeki etkisinin giderek arttığını göstermektedir. On ikinci döneme gelindiğinde ise dolarizasyon oranındaki değişimlerin yaklaşık %57.9'nun kendisinden, %19.8'nin döviz kurundan (beklenen ve gerçekleşen), %12.6'nın enflasyon oranından (beklenen ve gerçekleşen), %5.6'nın risk priminden ve %4.06'nın ise TL cinsinden mevduata uygulanan faiz oranlarından kaynaklı olduğu görülmektedir. Ayrıca beklentiler açısından bakıldığında, dolarizasyon oranı üzerindeki değişimlerin %10'nun döviz kuru ve enflasyona yönelik cari yılsonu beklentilerinden kaynaklı olduğu görülmektedir. Nihai olarak, Türkiye ekonomisinde dolarizasyon oranı üzerinde en etkili olan değişkenin döviz kuru olduğu sonucuna varılmıştır.

4.3. Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi

Klasik nedensellik testlerine göre, bir değişkenin gecikmeli değerleri diğer değişkenin açıklanmasına katkı sağlıyorsa değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinden bahsedilmektedir (Granger, 1969: 424). Ancak Hatemi-J (2012)'ye göre, insanlar gerçek dünyada karşılaşılan şoklara karşı farklı tepki göstermektedir. Dolayısıyla, piyasa üzerinde pozitif bir şokun etkisi ile negatif bir şokun etkisi aynı olmayabilir. Bu durum, asimetrik bilginin varlığı ve ekonomik birimlerin negatif bir şoka aynı büyüklükteki pozitif bir şoktan daha fazla tepki gösterme eğiliminde olmaları üzere iki nedene dayandırılmaktadır. Bu açıklamalardan hareketle, nedensellik testinde asimetrik davranışların dikkate alınması gerektiğinden, bu çalışmada değişkenler arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi Hatemi-J testi ile incelenecektir. Yılancı ve Bozoklu (2014)'ya göre, bu testi gerçekleştirebilmek için öncelikle VAR modeli optimal gecikme uzunluğu belirlenmeli ve sonrasında modele eklenecek ilave gecikme uzunlukları bulunmalıdır. En sonunda ise Wald test istatistiği kritik değerleri tespit edilmelidir. Bunların neticesinde, hesaplanan test istatistiği değeri, geçerli anlamlılık seviyesindeki kritik değerin üzerinde ise H_0 hipotezi⁴ reddedilmektedir (Hatemi-J: 2012: 451).

Enflasyon, döviz kuru, risk primi ve faiz oranı değişkenlerinin dolarizasyonun nedenleri olarak görüldüğü literatürden hareketle yüksek enflasyon, yüksek kur, yüksek risk primi ve ulusal paraya yönelik düşük faiz oranlarının dolarizasyon oranını artırması; bunların tersinin ise dolarizasyon oranını azaltması beklenmektedir. Bu beklentiler doğrultusunda gerçekleştirilen nedensellik analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi

H_0 hipotezi	MWALD Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri			Optimal gecikme uzunlukları
		0.01	0.05	0.10	
$l_{kur}^+ \Rightarrow dol^+$	9.814***	7.957	4.261	2.947	1
$enf^+ \Rightarrow dol^+$	13.762***	12.589	8.726	6.821	3
$lbkur^+ \Rightarrow dol^+$	17.577***	12.353	7.586	6.111	3
$benf^+ \Rightarrow dol^+$	6.882**	11.124	6.356	4.782	2
$l_{cds}^+ \Rightarrow dol^+$	5.334*	11.318	6.207	4.584	2
$faiz^- \Rightarrow dol^+$	1.004	10.176	4.073	2.824	1
$l_{kur}^- \Rightarrow dol^-$	11.467***	10.403	5.395	3.384	1
$enf^- \Rightarrow dol^-$	3.047*	11.122	4.192	2.823	1
$lbkur^- \Rightarrow dol^-$	6.009*	10.716	6.755	4.622	2
$benf^- \Rightarrow dol^-$	6.184**	15.289	4.768	2.246	1
$l_{cds}^- \Rightarrow dol^-$	6.018**	14.562	5.690	4.260	2
$faiz^+ \Rightarrow dol^-$	1.153	10.091	4.251	2.841	1

Bootstrap kritik değerlerine 10.000 adet döngüyle ulaşılmıştır. HJC Bilgi kriterine göre belirlenen uygun gecikme uzunluklarına karşılık optimal gecikme uzunlukları Dolado ve Lütkepohl (1996: 383)'ün önerisi olan VAR (p+1) olarak belirlenmiştir.

⁴ H_0 : Granger nedenselliği yoktur.

Tablo 5'e göre enflasyon oranı ve döviz kurunun beklenen ve gerçekleşen değerlerinin pozitif şoklarından dolarizasyon oranının pozitif şoklarına doğru bir nedenselliğin olduğu görülmektedir. Tersi durumda ise aynı değişkenlerin beklenen ve gerçekleşen değerlerinin negatif şoklarından dolarizasyon oranının negatif şoklarına doğru bir nedensellik söz konusudur. Bu değişkenler arasındaki simetrik nedenselliğe benzer bir şekilde CDS priminin pozitif ve negatif şoklarından da dolarizasyon oranının pozitif ve negatif şoklarına doğru bir nedensellik bulunmaktadır. Buna karşın, TL cinsinden mevduata uygulanan faiz oranındaki negatif bir şok dolarizasyondaki pozitif bir şokun, faiz oranındaki pozitif bir şok da dolarizasyondaki negatif bir şokun nedeni değildir. Elde edilen sonuçlar Türkiye için analiz yapan Selçuk (1994), Serel ve Darıcı (2006), Sarı (2007), Hekim (2008), Ağaslan ve Gayaker (2019) ve Kolcu ve Yamak (2022) çalışmalarını destekler niteliktedir.

SONUÇ

Enflasyon oranı (beklenen ve gerçekleşen), döviz kuru (beklenen ve gerçekleşen), CDS primi ve TL cinsinden mevduata uygulanan faiz oranı değişkenleri çerçevesinde, dolarizasyonun kaynaklarının ve asimetrik yapısının araştırıldığı çalışmada, 2013:01 ile 2023:04 dönemi arasında 124 gözlemden oluşan aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmaya yönelik analiz kısmı, birinci bölümde yapısal kırılmanın dikkate alındığı LS birim kök testi ile modelde kullanılan değişkenlerin durağanlığının tespit edilmesi, ikinci bölümde modeldeki bağımsız değişkenlerdeki bir şok karşısında dolarizasyon oranının tepkisi ve dolarizasyonun kaynaklarının belirlenmesi amacıyla VAR analizi etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması ve son olarak da söz konusu değişkenlerden dolarizasyona yönelik nedenselliğin asimetrik yapısını inceleyen Hatemi J nedensellik testinin yapılması olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Etki-tepki fonksiyonlarına göre, gerçekleşen ve beklenen döviz kuru ile gerçekleşen ve beklenen enflasyon oranına verilen bir şoka dolarizasyon oranının verdiği tepki ilk dönem pozitif ve anlamlı olmasına karşın sonraki dönemler anlamlı değildir. TL cinsinden mevduata uygulanan faiz oranı ve CDS primine verilen bir şoka dolarizasyon oranının verdiği tepki ise tüm dönemler boyunca anlamsızdır. Dolarizasyonun kaynaklarının incelendiği Varyans Ayrıştırması'na göre, Türkiye ekonomisinde dolarizasyon oranı üzerinde en etkili olan değişkenin döviz kuru (%19.8) olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan, değişkenler arası nedensellik ilişkisinin incelendiği Hatemi-J asimetrik nedensellik analizine göre, döviz tevdiat hesaplarının M2 para arzına oranı olan dolarizasyon oranı ile beklenen ve gerçekleşen enflasyon oranı, beklenen ve gerçekleşen döviz kuru ve CDS primi arasında simetrik bir nedensel ilişki söz konusu iken faiz oranı arasında ise herhangi bir nedensellik söz konusu değildir. Dolayısıyla, beklenen ve gerçekleşen döviz kuru, beklenen ve gerçekleşen enflasyon oranı ve risk primindeki negatif bir şok dolarizasyon oranındaki negatif bir şokun nedenidir. Buradan hareketle, beklenen ve gerçekleşen değerlerin benzer sonuç verdiği Türkiye ekonomisinde, dolarizasyonun tersine dönebilmesi için döviz kuru, enflasyon oranı ve CDS priminde negatif bir şok olması gereklidir.

Nihai olarak, beklenen ve gerçekleşen döviz kuru, beklenen ve gerçekleşen enflasyon oranı ve risk primi teorik beklentilere uygun olarak gerçekleşirken, TL mevduatına uygulanan faiz oranları ise teorik beklentilere uygun gerçekleşmemiştir. Diğer bir ifadeyle, faiz oranındaki negatif bir şok dolarizasyondaki pozitif bir şokun, faiz oranındaki pozitif bir şok da dolarizasyondaki negatif bir şokun nedeni olarak görülmemektedir. Bunun arkasında, yabancı para cinsinden mevduatlara uygulanan faiz oranlarının görece yüksekliği, çeşitlenen finansal enstrümanların varlığı, TL'deki olası değer kayıpları veya yabancı paradaki olası değer kazançları, enflasyonun yükselen bir seyir göstermesi, artan faiz oranlarının enflasyon oranlarının altında kalması ve yüksek risk primi gibi çeşitli faktörlerin olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla burada alternatif maliyet ön plana çıkmaktadır. Buradan hareketle, TL cinsinden mevduata uygulanan faiz oranları yükselse de söz konusu faiz getirisi eğer bu faktörlerin neden olduğu olası getirilerin altında kalacağı düşünülüyorsa, faiz oranlarındaki bir yükseliş dolarizasyonu tersine döndürmeyecektir.

KAYNAKÇA

- Ağaslan, E. ve Gayaker, S. (2019). "Türkiye'de Para İkamésinin Belirleyicileri: Doğrusal Olmayan Bir Yaklaşım", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21/2, 362-387.
- Amisano, G. ve Giannini, C. (1992). *Topics in Structural VAR Econometrics*, 2. Baskı, Springer-Verlag Berlin.
- Binay, Ş. ve Kunter, K. (1998). "Mali Liberalleşmede Merkez Bankasının Rolü 1980-1997", *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliği*, 9803, 1-31.
- Calvo, G.A. ve Vegh, C.A. (1992). "Currency Substitution in Developing Countries: An Introduction", *IMF Working Paper*, 92/40, 1-31.
- Calvo, G.A. (1999). "On Dollarization", *Economics of Transition*, 10/2, 393-403.
- Chávez, R.M.L. (2012). "De-Dollarizing Bolivian Economy: An Empirical Model Approach", *Quinto Encuentro De Economistas De Bolivia*, 5eb, 1-19.
- Civcir, İ. (2003). "Dollarization and its Long-Run Determinants in Turkey", *Research in Middle East Economics*, 6, 201-232.
- Clements, B. ve Schwartz, G. (1993). "Currency Substitution: The Recent Experience of Bolivia", *World Development*, 21/11, 1883-1893.
- Dolado, J.J. ve Lutkepohl, H. (1996). "Making Wald Tests Work for Cointegrated VAR Systems", *Econometric Theory*, 15/4, 369-386.
- Dornbusch, R. ve Reynoso, A. (1989). "Financial Factors in Economic Development", *NBER Working Paper*, 2889, 1-35.
- Dornbusch, R., Sturzenegger, F. ve Wolf, H. (1990). "Extreme Inflation: Dynamics and Stabilization", *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, 1-84.
- Enders, W., (2004). *Applied Econometric Time Series*, New York: John Wiley and Sons. Inc.
- Erbaykal, E., Darıcı, B. ve Kadioğlu, Ö. (2008). "Reverse Money Substitution Process: Turkey Case", *International Research Journal of Finance and Economics*, 15, 240-248.
- Erkan, R. (2022). "Dolarizasyon Histerisi: Türkiye Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 397-407.
- Feige, E.L. (2003). "Dynamics of Currency Substitution, Asset Substitution and De Facto Dollarization and Euroization in Transition Countries", *Comparative Economic Studies*, 45(3), 358-383.
- Freitas, M.L. (2003). "Revisiting Dollarisation Hysteresis: Evidence from Bolivia, Turkey and Indonesia", *NIPE Working Papers*, 12, 1-24.
- Garcia-Escribano, M. ve Sosa, S. (2011). What is Driving Financial De-dollarization in Latin America?. *IMF Working Paper*, WP/11/10.
- Granger, C. W. J. (1969). "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods", *Econometrica*, 37/3. 424-438.
- Guidotti, P. ve Rodriguez, C.A. (1992). "The Dollarization in Latin America: Gresham Law in Reverse", *International Monetary Fund Staff Papers*, 39/3, 518-544.
- Hatemi-J, A. (2012). "Asymmetric Causality Tests with an Application", *Empirical Economics*, 43/1, 447-456.
- Hekim, D. (2008). "Para İkamésini Histerisi: Türkiye Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3/1, 27-43.
- Ju, J. (2020). "The Relationship Between Currency Substitution and Exchange Rate Volatility", *Economics*.
- Kamin, S. ve Ericsson, N. (1993). "Dollarization in Argentina", *Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance Discussion Paper*, 460, 1-54.
- Kolcu, F. ve Yamak, R. (2022). "Döviz Kurunun Mevduat Dolarizasyonu Üzerindeki Asimetrik Etkisi", *İzmir İktisat Dergisi*. 37/2. 481-500.
- Lee, J. ve Strazicich, C.M. (2003). "Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks", *The Review of Economics and Statistics*, 85/4, 1082-1089.

- Mckinnon, R.I. (1973). *Money and Capital in Economic Development*, The Brookings Institution, Washington.
- Melnick, R. (1990). "The Demand for Money in Argentina 1978-1987: Before and After the Austral Program", *Journal of Business and Economic Statistics*, 8/4, 427-434.
- Mongardini, J. ve Mueller, J. (2000). "Ratchet Effects in Currency Substitution: An Application to the Kyrgyz Republic", *IMF Staff Papers*, 47/2, 218-237.
- Mueller, J. (1994). "Dollarization in Lebanon", *IMF Working Paper*, 94/129, 1-31.
- Özer, M. O. (2022). "Türkiye'de Dolarizasyonun Belirleyicileri", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/26, 105-117.
- Piterman, S. (1988). "The Irreversibility of the Relationship between Inflation and Real Balances", *Bank of Israel Economic Review*, 60/1, 72-83.
- Rennhack, R. ve Nozaki M. (2006). "Financial Dollarization in Latin America", *IMF Working Paper*, WP/06/7, International Monetary Fund, Washington.
- Sahay, R. ve Vegh, C.A. (1995). "Dollarization in Transition Economies: Evidence and Policy Implications", *International Monetary Fund Working Paper*, 20490, 1-28.
- Sarı, İ. (2007). "Makro Ekonomik Değişkenlerin Dolarizasyon Sürecine Etkisi: Ampirik Bir Yaklaşım", (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Savastano, M.A. (1996). "Dollarization in Latin America: Recent Evidence and Policy Issue", *IMF Working Paper*, 45/4-5, 1-21.
- Selçuk, F. (1994). "Currency Substitution in Turkey", *Applied Economics*, 26/5, 509-518.
- Serdengeçti, S. (2005). *Dolarizasyon/Ters Dolarizasyon*, TCMB. Eskişehir.
- Serel, A. ve Darıcı, B. (2006). "Para İkamelerini Etkileyen Faktörler: Türkiye Uygulaması", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/1, 150-167.
- Shaw, E.S. (1973). *Financial Deepening in Economic Development*, Oxford University Press
- Sims, A.C. (1980). *Macroeconomics and Reality*, *Econometrica*, 48/1, 1-48.
- Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar. (1989). T.C. Resmi Gazete (20249, 11 Ağustos 1989).
- Valev, N.T. (2010). "The Hysteresis of Currency Substitution: Currency Risk vs. Network Externalities", *Journal of International Money and Finance*, 29, 224-235.
- Yılcı, V. ve Bozoklu, Ş. (2014). "Türk Sermaye Piyasasında Fiyat ve İşlem Hacmi İlişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi", *Ege Akademik Bakış*, 14/2, 211-220.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.09.2023 ✓Accepted/Kabul:08.01.2021

DOI:10.30794/pausbed.1354608

Research Article/Araştırma Makalesi

Çankaya Kurnaz, S. (2024). "Bir Politika Transferi Örneği Olarak Dünyada Süt Bankası Politikasının İnşası", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 281-294.

BİR POLİTİKA TRANSFERİ ÖRNEĞİ OLARAK DÜNYADA SÜT BANKASI POLİTİKASININ İNŞAASI

Seda ÇANKAYA KURNAZ*

Öz

Dünyada meydana gelen gelişmelere kayıtsız kalamayan yönetimlerin diğer ülkelerdeki uygulamaları inceleme imkânı bulmaları ve tecrübeleri geliştirerek kendi ülkelerine aktarmaları kamu yönetimi karşılaştırmalarının çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu incelemelerin ve tecrübelerin yönetime sağladığı faydalar karşılaştırmalı analizlerin gün geçtikçe daha fazla ilgi duyulan alanlardan biri olmasına neden olmuştur.

Bu kapsamda çalışmanın amacı; "süt bankası" politika transferinin küresel uygulama çerçevesini ortaya koymak ve bu örnek üzerinden kültürel faktörlerin kamu politikalarının üretilmesinde etkisine dikkat çekmektir. Bu kapsamda öncelikle politika transferinin kavramsal çerçevesi ele alınacak, ardından bir politika transferi örneği olarak ilk kez 1909 yılında Viyana'da uygulanan süt bankası politikasının küresel ölçekte gelişim sürecine, başarılı olmasında etkili olan faktörlere ve bazı ülkelerde uygulama alanı bulamamasının nedenlerine yer verilecektir. Bu sayede bu çalışma ile süt bankası politikasının transfer edilmesi için gerekli olan kritik bileşenlere dikkat çekilecek ve konu ile ilgili sosyal bilimler alan yazınına mütevazı bir katkı yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Kamu politikası, Kültürel faktörler, Politika transferi, Süt bankası.*

THE CONSTRUCTION OF MILK BANK POLICY IN THE WORLD AS AN EXAMPLE OF POLICY TRANSFER

Abstract

The starting point of public administration comparisons is that administrations, which cannot remain indifferent to the developments in the world, have the opportunity to examine the practices in other countries and transfer their experiences to their own countries. The benefits of these examinations and experiences to the administration have caused comparative analysis to be one of the areas of interest more and more day by day.

In this context, the aim of this study is to reveal the global framework of the "milk bank" policy transfer and to draw attention to the impact of the cultural factors on the development of public policies through this example. In this context, firstly, the conceptual framework of policy transfer will be discussed, then the global development process of the Milk Bank policy, which was first implemented in Vienna in 1909 as an example of policy transfer, the factors that were effective in its success and the reasons why it could not find an application area in some countries will be given. In this way, this study will draw attention to the critical components necessary for the transfer of the milk bank policy and try to make a modest contribution to the social sciences literature on the subject.

Keywords: *Public policy, Cultural factors, Policy transfer, Milk bank.*

*Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, KONYA.
e-posta: sedacankaya@selcuk.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6163-6852>)

GİRİŞ

Bir yerde üretilen fikirlerin, bilgilerin ve kurumların başka bir yerde politikaların, programların ve kurumların geliştirilmesinde kullanılması süreci olan politika transferi (Dolowitz, Hulme, Nellis ve O'Neill, 2000; Nikos, 2000) son yıllarda ülkelerin ve örgütlerin sıkça başvurdukları bir alan olmuştur. Dahası politika transferi, kamu politikası üretmenin en önemli nesnesi haline gelmiş ve az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkeler tarafından siyasi ve idari alanda gönüllü olarak şekillendirilmesine olanak sağlamıştır. Literatürde oldukça yer tutan politika transferinde dikkate alınması gereken pek çok farklı husus vardır. Özellikle politikaların hangi şartlar altında transfer edildiği, ne zaman transfer edilmesi gerektiği, politikanın başarısına ve başarısızlığına sebep olan hususların neler olduğu gibi soruların analiz edilmesi için politika transferinin (Sezgin, 2015) çok boyutlu yapısının iyi bilinmesi gerekmektedir.

Yönetimlerin politika transfer ederken pek çok faktörü bir arada değerlendirerek bir yol haritası belirlemeleri sürecin başarılı bir şekilde yürütülmesinde oldukça fayda sağlamaktadır. Bu faktörlerden en önemlilerinden biri olan psiko-sosyal boyutun dikkate alınması, transfer edilecek politikaların başarılı olmasında kayda değer bir etkiye ve öneme sahiptir. Psiko-sosyal boyutla ifade edilmek istenen politika transfer edilecek ülkelerin kültürel yapılarının ve siyasi sistemlerinin araştırılması, toplumda psikolojik ortamın uygun hale getirilmesi ve toplumun başından itibaren bilgilendirilmesidir. Politika transferi örnekleri açıkça göstermektedir ki kültürel faktörlerin politikaların başarı ya da başarısızlığını etkilemede önemli bir faktör olarak kendini göstermektedir. Dil, din, kültür ve toplumsal yapı ile detaylandırılabilir olan bu faktörler, bir taraftan politikayı başarıya götürebilirken diğer taraftan da başarısız olmasında doğrudan etkili olabilmektedir. Bu kapsamda politikalar transfer edilirken farklılıkların dikkate alındığı bir süreç yönetimi ile transfer edilecek ülkeye uygun yaklaşımlar geliştirildiğinde başarılı uygulamaların hayata geçirildiği görülmektedir.

Bu çalışmada, öncelikle politika transferinin kavramsal çerçevesi ele alınacak ardından süt bankasının küresel uygulama çerçevesi üzerinden kültürel faktörlerin kamu politikalarının transfer edilmesindeki etkisi değerlendirilecek ve politika transferi örneği olarak süt bankası uygulamasına değinilecek ve son olarak dünyada süt bankası politikasının gelişim sürecine yer verilecektir.

1. POLİTİKA TRANSFERİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dünyanın dört bir yanındaki birçok hükümet ve kamu kurumu birbirine benzer politika zorluklarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Yönetimler bu zorluklara karşı en uygun çözümü bulma amacı doğrultusunda diğer ülkelerdeki uygulamalardan giderek daha fazla ilham almaktadırlar. Politika analizi literatüründe oldukça fazla ilgi gören bu yaklaşım farklı tanımlamalarla kendine bir alan yaratmıştır (Bertram vd., 2020, 258). Literatürde, ders çıkarma (Rose, 1991), politika yayma (Simmons ve Elkins, 2004), kurumsal nakil (De Jong, Lalenis ve Mamadouh, 2002), politika hareketliliği (McCann, 2011), politika çevirisi (Stone, 2012) gibi farklı şekillerde ifade edilen bu yaklaşımların ortak yönleri Dolowitz ve Marsh (1996, 344), tarafından "politika transferi" olarak kavramsallaştırılmıştır. Politika transferi Dolowitz ve Marsh (1996, 344) tarafından bir zaman ve/veya yerdeki politika, idari düzenlemeler, kurumlar vb. hakkındaki bilgilerin, başka bir zaman ve/veya yerdeki politikaların, idari düzenlemelerin ve kurumların geliştirilmesinde kullanılması şeklinde ifade edilmektedir.

Devlet ve toplum arasındaki ilişkinin niteliği hangi politikaların transfer edileceğine yön verebilmektedir. Özellikle demokratik ülkelerde, insanların devletten beklentileri daha üst düzeyde olduğu için kendi ihtiyaç ve beklentilerini gerçekleştirilmesi noktasında yönetim üzerinde baskı kurabilmektedirler (Çevik, 2012: 125). Bu çerçevede devletin topluma hizmet etmesi gerektiği anlayışının benimsendiği ülkelerde, toplumun talepleri ve bu talepler doğrultusunda yöneltilen baskılar transfer edilecek politikaların belirlenmesinde etkili olabilmektedir. Tabandan gelen bir talep üzerine yönetimlerin harekete geçmesi transfer edilen politikaların başarılı olma şansını arttırabilmektedir (Çankaya, 2020: 133).

Politikalar, Gönüllü Reform Transferi, Direkt Zorlayıcı Reform Transferi ve Dolaylı Zorlayıcı Reform Transferi olmak üzere 3 şekilde transfer edilebilmektedir. Gönüllü reform transferi, politika yapıcılarının diğer ülkelerdeki politikaları kendi ülkelerine bilinçli bir kararla aktarmaları şeklinde gerçekleşmektedir. Gönüllü reform transferinde, mevcut sorunların çözümünde benzer sorunlarla karşılaşan ülkelerin buldukları çözüm yollarının araştırılıp transfer edilmesi söz konusudur. Gönüllü reform transferi kapsamında devletler ve uluslararası

kuruluşlar; öykünme, ders alma ve uyum sağlama gibi seçenekleri değerlendirmektedirler (Stone, 1999, 52; Bennett, 1991, 200). Direkt zorlayıcı reform transferinde bir devletin veya uluslararası örgütün diğerini belirli bir politikayı uygulaması için zorlaması söz konusudur. Bu transfer türü yaygın olarak devletler, Dünya Bankası, IMF ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların ülkeleri bazı politikaları benimsemeye zorlaması şeklinde görülmektedir (Sezgin, 2015). Benzer şekilde Japon anayasasının taslak metninin İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD tarafından imzalanması direk zorlayıcı transfere örnek olarak verilebilir (Sobacı, 2009: 76). Dolaylı zorlayıcı reform transferinde politikaların diğer ülkelere kısmen ya da tamamen uyarlanabilmesi söz konusudur. Dolaylı zorlayıcı reform transferine örnek olarak uluslararası kuruluşların ülkelere sağladıkları yardımlar verilebilir.

Seçilen bir politikanın bütünüyle transfer edilmesi ile ilgili bir zorunluluk söz konusu değildir. Yaygın kullanılan yöntem politikanın transfer edilen ülkeden transfer eden ülkeye uyarlanması yoluyla aktarılması olsa da kopyalama, taklit, esinlenme ve karma şeklinde de politikaların transfer edilmesi söz konusudur (Dolowitz ve Marsh, 2000: 14). Kopyalama yöntemi, Rose tarafından (1991: 21) bir yerdeki politikaların herhangi bir değişiklik yapılmadan başka bir ülkeye aktarılması şeklinde tanımlanmıştır. Transfer edilen bir politikanın kopyalama olup olmadığı, yetkilendirme aşamasında uygulanan yasal mevzuatının yazılış biçimi ve ifade şekliyle anlaşılabilir (Keser, 2012: 31). Taklit derecesi kopyalamadan farklı olarak transfer edilecek olan politikanın birebir alınmaması durumudur Politika yapımcıların transfer edilecek politikaların bazı yönlerinden esinlenerek kendi ülkelerine uygulamaları söz konusudur. Politikaların esinlenmesinde ise transfere konu olan politikanın değerlendirilmesi sonucunda ders çıkarma, yapma ya da yapmama şeklinde bazı sonuçlara ulaşılmaktadır Son olarak karma politika derecesinde ise birden fazla ülkelerdeki politika uygulamalarının taklit ederek karma bir politika modeli oluşturulmaya çalışılmaktadır (Kutlu, 2012: 44-45). Politika, hangi derece ile transfer edilecek olursa olsun belirlenen politikalar, politika araçları vasıtasıyla uygulanacağından ve tek bir evrensel politika aracından söz etmek mümkün olmadığından politika araçlarının hangi faktörlerden etkilendiğinin tespiti politika yapımcıların üzerinde durması gereken önemli bir husustur (Çankaya Kurnaz, 2023: 411).

2.KÜLTÜRÜN KAMU POLİTİKALARININ TRANSFERİNDE ETKİSİ

Transfer edilecek politikaların başarı ya da başarısızlığının temelinde ideolojik tercihler, kültürel altyapı, ekonomik kaynaklar, teknolojik unsurlar ve yönetsel yapı farklılıkları gibi pek çok faktörün varlığından söz edilebilir (Sobacı, 2009: 103-104). Bu faktörlerin her biri tek başına transfer edilecek politikaların toplum tarafından benimsenip benimsenmeyeceği, başarılı ya da başarısız olacağı ile ilgili net bir sonuç vermese de ortaya bir fikir sunulabilmektedir

Kültür, bir bireyin veya bir grubun değerlere, inançlara, normlara, kalıplara ve uygulamalara dayalı yaşam biçimleri olarak tanımlanır (Leininger, 1996). Kültür, grup üyelerinin nesiller arası birbirlerine aktardığı mirastır. Kamu politikasının kendi kültüründen, tarihinden ve diğer kültürel özelliklerinden doğduğu ve politikaların aynı özelliklere sahip olan ülkeler tarafından transfer edilmesi gerektiği fikri yeni değildir. Nitekim Montesquieu 1788'de yazdığı "Kanunların Ruhunu" kitabında bir ülkenin yönetiminin ve yasalarının o ülkenin coğrafyasını ve iklimini olduğu kadar din, tarih ve kültürünü de yansıttığını savunmuştur (Berkowitz, 2003). Bugün gelinen noktada da kültürel faktörler, politika yapımcıların dikkate almaları gereken önemli bir faktördür. Dolowitz (2004), politika transfer edilecek ülke ile politika transfer eden ülke arasında kültürel benzerliğin, politika transferinin başarısı için yaygın olarak öngörülen bir gereklilik olduğunu ifade etmektedir (Dolowitz, 2004). Benzer şekilde Stone (2012), çalışmasında iki ülkenin kültürleri, özellikle politikanın işlevsel ve davranışsal dayanakları açısından, transfer edilecek politikayı destekleyecek kadar benzer değilse, transferin başarılı olma olasılığının azalacağını vurgulamıştır (Stone, 2012: 483-499). Bertram ve diğerleri (2020: 267) politika transferi sürecinde düşük kültürel uyumluluğun bulunduğu ülkelerin diğer ülkelere oranla daha fazla zorlukla karşılaşacağını ifade etmektedir. Çalışmada kültürel uyumun politika transferinde salt bir kriter olarak gözeterek politika transfer etmekten vazgeçmenin sağlıklı bir bakış açısını yansıtmadığını ancak bu farklılık gözetilerek bir yaklaşım geliştirmenin politika transferinin başarısına olumlu bir şekilde katkıda bulunabileceğini vurgulamıştır.

Son tahlilde politika transferinin süreçlerini ve sonuçlarını şekillendirmede toplumsal kültürü bağımsız bir değişken olarak kullanma, politika oluşturmanın dinamiklerinin ve nihai başarısının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır (Geva-May, 2002). Nitekim örnek olarak İngiltere'nin yapacağı politika transfer etme

sürecinde coğrafi olarak en yakınındaki Fransa'ya değil de özellikle İngilizce konuşulan ülkeler arasında yer alan ABD, Kanada ve Avusturalya'ya eğilim göstermesi kültürel faktörlerin etkisi ile açıklanabilir (Kutlu, 2012: 68). Bu ülkeler arasındaki kültürel ve politik benzerlikler, transferin uygunluğunu önemli ölçüde etkilemektedir. Aynı dil, kültür ve benzer siyasi sistemlere sahip olma, ülkeler arasında politika transferinin başarılı olma şansını arttırabilmektedir (Fawcett ve Marsh, 2012: 162-185). Benzer şekilde din, çalışmanın ana konusunu oluşturan süt bankası politikasının ülkelerde uygulanmasını/uygulanamamasını etkileyen önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim ilk olarak Viyana'da ortaya çıkan ve dünyanın birçok yerinde başarılı bir şekilde transfer edilen süt bankası politikası Müslüman ülkelerde süt kardeşliği olgusu nedeni ile dirençle karşılaşmıştır. Her ne kadar İran ve Malezya gibi Müslüman ülkelerde süt bankasının potansiyel faydalarına odaklanılarak politikanın uyumlaştırılması yoluyla başarılı uygulamalar hayata geçirilirse de tam anlamı ile yaygınlaşmamıştır. Özellikle Türkiye'de birtakım girişimlerde bulunulsa da benzer kaygılardan ötürü henüz süt bankası açılmamıştır.

3. BİR POLİTİKA TRANSFERİ ÖRNEĞİ OLARAK SÜT BANKASI UYGULAMASI

Anne sütünün bebekler ve anneler için yararları yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle erken doğmuş bebekler için anne sütü hayati önem taşımaktadır. Anne sütünün yetersizliğinden ya da farklı sebeplerden dolayı kullanılamaması dünyanın birçok yerinde anne sütü bankalarının kurulması girişimlerini de beraberinde getirmiştir (Ramli, Ibrahim ve Hans, 2010: 165). Anne sütü bankası olarak faaliyet gösteren kurum, sağlık bakımında uzman kişiler tarafından yürütülen anne sütünün alınmasının reçete edildiği bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bağışlanmış anne sütünü toplama, işleme, izleme, depolama ve dağıtma amacı doğrultusunda faaliyet göstermektedir (Arslanoğlu ve diğerleri, 2010; Human Milk Banking Association of North America, 2011). Bu kapsamda anne sütünün yararları konusunda toplumun daha fazla bilinçlenmesi ve dünyadaki gelişmelerden daha hızlı haberdar olunması, anne sütünün paylaşılması konusunun giderek yaygınlaşmasına ve farklı ülke uygulamalarının yönetimler tarafından takip edilmesinde etkili olmuştur. Bu ihtiyaca binaen formüle edilen süt bankası uygulaması dünyanın pek çok yerinde faaliyete geçerek uygulama alanı bulmuştur.

Anne sütü bankacılığının küresel ölçekte çok farklı uygulamalara sahip olmasına rağmen, pek çok ülkede süt bankacılığı hala politik irade eksikliği, dini kaygılar ya da yüksek bulaşıcı hastalık oranına sahip nüfuslu ülkelerde annelerin sağlık sistemine tam olarak güvenmemesi nedeni ile sınırlı olduğu görülmektedir (Petherick, 2015). Süt bankası ile ilgili din ve kültürlerin farklı bakış açılarına sahip oldukları söylenebilir. Anne sütünün bağışı, dünyadaki dinler açısından önemli bir sorun teşkil etmezken süt bankası ile ilgili ülkelerin çekimser davrandıkları görülmektedir. Hristiyanlıkta, Budizm'de ya da Hinduizm'de insan sütü paylaşımı ile ilgili herhangi bir resmi sorun görünmemekte ve teşvik edilmektedir. Müslümanlıkta ise süt paylaşımı bir erdem olarak kabul edilmekte; ancak sütün uygunsuz bir şekilde satılması uygun görülmemektedir (Ramli ve diğerleri, 2010:165). Yapılan araştırmalar süt bankasının dini inançların yanında, ekonomik nedenler, tarama testleri ve kayıt sistemine olan güvensizlik, bağış yapan kişinin bilinmemesi, toplanan sütlerin karıştırılması, sütlerin pastörize edilmesi, bağışçı ve alıcının bebeklerinin yaşlarının uyumlu olmaması, anne sütü bankacılığı hakkında yeterince bilgi sahibi olunmaması, sağlık personeli tarafından desteklenmemesi gibi nedenlerden dolayı tercih edilmediğini göstermektedir (Kaplan, 2023). Sayılan her bir neden süt bankası politikasının başarılı bir şekilde transfer edilmesine ve toplum tarafından kabul görmesine engel olabilmektedir. Bu nedenle politika yapımcıların toplumdaki önyargıların silinmesi üzerine bir yaklaşım geliştirmelerinin politikanın başarısına önemli katkısı olabilecektir. Diğer taraftan iyi uygulama örneklerinin incelenmesi ve akabinde bazı çalışmaların yapılması politika transferini başarıya ulaştırabilecek önemli bir husustur.

Bu çerçevede PATH'in (Program for Appropriate Technology in Health) araştırmaları göstermektedir ki güvenli ve kaliteli bağışçı sütü sağlamak için anne sütü bankasının sağlam bir temele sahip olması gerekmektedir. Tüm süt bankaları, yerel bölgelerinin kısıtlamalarına ve ihtiyaçlarına uyum sağlar; ancak Grafik 1'de gösterildiği gibi temel sütunlar ve faaliyetler üzerine inşa edilmiş bir takım ortak uygulamalara sahiptir. Bu kapsamda Süt Bankası politikasının inşası; Güvenlik, Kalite, İletişim ve Bilgi Paylaşımı, Farkındalık, Savunma ve Tanıtım ve son olarak da Sürdürülebilirlik olmak üzere beş temel faaliyet alanlarına dayanmaktadır. İlk olarak tedarikten teslimata ürün güvenliğini sağlamak amacı doğrultusunda düzenli denetimlerin yapılması ve sürekli personel eğitimlerinin verilmesi faaliyetinin başarılı bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Bu sürecin başarılı bir şekilde yönetilmesi için net ve şeffaf veri yönetiminin oluşması ve yerel ve ulusal politikalara uyulması gerekmektedir. İkinci

olarak donör sütünün biyolojik ve besleyici özelliklerinin korunması için gereken tedbirlerin alınması ve kalite güvencesinin sağlanması gerekmektedir. Üçüncü olarak, her bir faaliyetin ve sonuçlarının dokümantasyonunda şeffaflığın sağlanması gerekmektedir. Bu faaliyet kapsamında iletişim kanalları açık tutulmalı ve güven oluşumu sağlanmalıdır. Dördüncü olarak süt verme ve emzirme desteği ve danışmanlığının verilmesi ile ilgili farkındalık oluşturulmalıdır. Süt bankasına ve bağışçılara duyulan ihtiyaca dikkat çekilmeli ve gerekli tanıtım faaliyetleri yapılmalıdır. Aynı zamanda süt bankası konusunda yerel, ulusal ve uluslararası politikaları takip etmek sureti ile bilgilendirme faaliyetleri düzenlenmelidir. Son olarak ise her politika transferinde olduğu gibi politikanın sürdürülebilirliğinin sağlanması için faaliyetler yürütülmelidir. Bu çerçevede süt bankası uygulamasının inşası için arz ve talebin oluşturulması ve yeterli süt tedarikini sürdürmek için annelerin desteklenmesi gerekmektedir. Bu konuda yerel paydaşların katılımı ve desteğinin alınması oldukça önemlidir.

Şekil 1: Süt Bankası Politikasının Ana Sütunları

(Kaynak: Program for Appropriate Technology in Health (PATH), 2013: <https://www.path.org/>)

PATH tarafından süt bankası uygulamasının başarılı bir şekilde transfer edilebilmesi için Kurumsal Bir Temelin Oluşturulması, Farkındalığı Artırma ve Savunuculuk Yapma, Bir Ağ Oluşturma ve Anahtar Protokollerin Geliştirilmesi (yerel ulusal kuralların belirlenmesi) olmak üzere 4 anahtar adımın takip edilmesi gerektiği tespit edilmiştir: (PATH, 2013: <https://www.path.org/>).

Kurumsal Bir Temel Oluşturulması

Etkin işleyen bir sistem kurabilmek için öncelikle tüm ihtiyaçlara cevap verebilecek sağlam bir zeminin oluşturulması gerekmektedir. Bu temeli oluşturmak için, personel eğitimi için sürekli yatırım yapılması, tesis ve ekipman için kaynak ayrılmasını gerektirmektedir. Klinik olarak uzmanlık sahibi, süt bankası politikasının savunuculuğunu yapacak ve teşvik edecek yeterlilikte personele ihtiyaç vardır. Özellikle süt bankasını teşvik edecek personel, kalite güvence yöntemlerinin yürürlükte olmasını sağlar, öğrenilen dersleri diğer süt bankaları ile paylaşır ve bağışçı sütünün kullanımı için klinik rehberlik sağlar (Fugate, Hernandez, Ashmeade, Miladinovic ve Spatz, 2015: Human Milk Banking Association of North America, 2015, PATH, 2013: <https://www.path.org/>). Süt bankasının konumu; potansiyel bağışçıların tesise nasıl ulaşacağı ve sütlerini alıcılara nasıl taşınacağı da dahil olmak üzere bir laktasyon destek merkezi olarak oldukça önemlidir. Süt bankasının kurulacağı konum dikkate alınırken tesisin bir hastaneye bağlı olup olmayacağına da dikkate alınması gerekir (Vázquez-Román ve diğerleri, 2014). Bu noktada tesislerin kalitesi, süt bankalarının operasyonel prosedürlerini yürütme ve bağışçılara rahatlık ve destek sağlama becerilerini etkiler (Hurst, Myatt ve Schanler, 1998). Kurumsal bir temelin kapsamı içerisine giren bir diğer husus ise sütün temin etme süreci ve saklanması ile ilgili ekipmanlara karar verilmesi, sütün taranması, işlenmesi ve depolanması süreçleri ve son olarak idari sorumluluklarla ilgili standartların belirlenmesidir (PATH, 2013: <https://www.path.org/>).

Farkındalığı Artırma ve Savunuculuk Yapma

Entegre bir süt bankası sisteminin birincil amacı, tüm anneler ve bebekleri için emzirmeyi korumak, teşvik etmek ve desteklemektir. Bu nedenle en temel önceliklerden biri emzirmenin önemi konusunda farkındalık yaratmak ve bir annenin hiç veya yeterli anne sütü sağlayamadığında donör süt seçenekleri sunarak güçlü bir döngü yaratmaktır. Emzirmeye teşvik etme konusunun bir devlet politikası olarak desteklendiğinde bütünleşmiş bir süt paylaşım sisteminin toplum tarafından kabul görmesi ve başarılı bir şekilde faaliyet göstermesi kolaylaşmaktadır. Bu kapsamda bir bütün olarak emzirmeyi teşvik etmek, bebek besleme desteği ve anne ve bebek sağlığını geliştirmeye yönelik eğitim ve rehberlik sağlanması sürecin gelişimi açısından önemlidir. Nitekim anne sütünün önemi hakkında toplumda daha fazla bilincin oluşması, anne sütünün paylaşımı konusunda da sağlam bir temel oluşturur (PATH, 2013: <https://www.path.org/>). Süt bankası uygulamasının başarılı olabilmesi için aynı zamanda yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde politika desteğine de ihtiyaç vardır. Her bir düzeyde başarılı olabilmek için süt bankası uygulama sürecinin yönergeler ve uygulamalarda desteklenmesi gerekmektedir (Gutierrez, 1998; PATH, 2013: <https://www.path.org/>).

Bir Ağ Oluşturma

Etkili ve bütünleşmiş bir süt bankası uygulaması için, bağışlanan sütün yeterli miktarda tedarik edilmesini sağlamak amacıyla etkili bir ağ sisteminin kurulması ve bu ağın bağışçılar tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Bağışçılarla güçlü ilişkiler kurmak, bir güven duygusu yaratır ve bağışı teşvik eder (PATH, 2013: <https://www.path.org/>). Ayrıca, kurulan güçlü ilişkiler, sürekli, destekleyici bir topluluk oluşturma konusunda etkili olmaktadır (Stevens ve Keim, 2015).

Süt bankası politikası, aynı zamanda ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması için de bir ağ kurulmasını gerektirmektedir. Yeterli finansmanın sağlanması, fonlar ve hükümet kaynakları veya hayır kurumları gibi çeşitli yollarla desteklenmesi ile mümkün olabilmektedir. Finansal açıdan destek bulunması maliyetlerin yükünü hafifletir ve yatırımlara ve teknoloji iyileştirmelerine destek sağlamaktadır (PATH, 2013: <https://www.path.org/>; Rosenbaum 2012). Süt bankaları ulusal düzenlemelere ve yönergelere aşina olmalıdır. Süt bankası ile ilgili gerekli düzenleme ve yönergelerin olmadığı durumlarda bununla ilişkili girişimlerde bulunulmalıdır (PATH, 2013: <https://www.path.org/>).

Bilgi paylaşımı, süt bankası sisteminin kurulmasında anahtar sütunlardan biridir. Süt bankaları arasında bir topluluk duygusu yaratmak ve ayrıca sorunlar veya zorluklar ortaya çıktığında bir kaynak olarak hizmet etmek için danışmanlardan ve alandaki diğer uzmanlardan oluşan bir ağ oluşturmalıdır. Birçok bölge, bilgi paylaşımı için işbirlikçi ağlar kurmuştur (Arnold, 2006: PATH, 2013: <https://www.path.org/>). Örnek olarak Avrupa Süt Bankaları Birliği (European Milk Banking Association), Kuzey Amerika İnsan Sütü Bankaları Birliği (The Human Milk Banking Association of North America), Güney Afrika İnsan Sütü Bankaları Birliği (The Human Milk Banking Association of South Africa) verilebilir (PATH, 2013: <https://www.path.org/>). Bu ağlar süt bankası uygulamasının yaygınlaşmasında, iyi uygulama örneklerinden ders çıkararak yeni süt bankası uygulamaları için destek verebilmektedir.

Anahtar Protokollerin Geliştirilmesi (Yerel Ulusal Kuralların Belirlenmesi)

Bağış yapacak anne sütünün uygun şekilde elde edilmesi ve kullanılmasına ilişkin ülkeye özgü mevzuata rehberlik edecek bir etik çerçeve geliştirilmesi gerekmektedir (Tyebally Fang ve diğerleri. 2021: 897). Aynı zamanda bağış yapacak kişilerin seçiminden süt dağıtımına kadar olan süreci içeren protokollerin geliştirilmesi hem süreçleri standartlaştırmak hem de titiz kalite kontrol yöntemlerine bağlılığı sağlamak için gereklidir. Yerel ve ulusal yönergeler, mümkün olan en yüksek standartlarda hazırlanmalıdır (PATH, 2013: <https://www.path.org/>; DeMARCHIS, et.al., 2017: 472). Bu protokoller aynı zamanda küresel anlamda süt bankasına yönelik bir farkındalığın oluşmasına, süreç yönetiminin başarılı bir şekilde yürütülmesine ve politika transferi uygulamalarının yaygınlaşmasına olanak sağlayabilmektedir.

Süt bankasında çalışacak personelin, optimum kalite ve güvenliği sağlamak için yeterli donanımına sahip olması ve kendi özel ortamları için benzersiz bir tehlike analizi ve kritik kontrol noktaları oluşturmaları gerekmektedir (PATH, 2013: <https://www.path.org/>).

Süt Bankası politika transferine ilişki belirtilen bu dört husus, politika yapıcılar için önemli bir yol haritası olabilecektir. Nitekim etkin işleyen bir mekanizmanın bileşenlerine ilişkin fikir sahibi olunması, politika yapıcıları ne yapacağını bilememe endişesinden uzaklaştırabilecektir. Nitekim çalışmanın başında da belirtildiği gibi politika yapıcılar politika transfer ederken öykünme, ders alma ve uyum sağlama gibi farklı dereceleri sentezleyerek kendilerine en uygun yaklaşımı geliştirebilmektedirler. Aksi takdirde dünyanın herhangi bir yerinde uygulanan bir politikanın başka bir ülkeye doğrudan transfer edilmesi süreci başarısız politika örneklerini beraberinde getirebilmektedir. Bu nedenle başarılı uygulamaları yakından takip etmek sureti ile ülkenin kendi dinamiklerine uygun bir yol haritasının belirlenmesi, başarılı politika transfer etme sürecinin temel zeminini oluşturmaktadır.

4.SÜT BANKASI POLİTİKASININ DÜNYADA GELİŞİMİ

Küresel ölçekte giderek daha fazla transfer edilen süt bankası uygulaması, yönetimler tarafından farklı şekilde formüle edilmektedir. Ülkelerin kendi dinamiklerine, kültürel yapılarına göre farklı uygulama alanı bulan süt bankası politikası, dünyada ilk olarak 1909 yılında Viyana’da kurulmuştur. Akabinde ise 1910’da Boston’da ve Almanya’da kurulmuş ve ardından dünyanın farklı bölgelerine yayılmıştır (Jones, 2003). Süt bankası politikasının en iyi uygulama örneklerinin Brezilya’da olduğu bilinmektedir. 217 milyonu aşkın nüfusu ile dünyanın en büyük ülkelerinden biri olan Brezilya çok çeşitli kültürlere ev sahipliği yapmaktadır (<https://worldometers.info/world-population/brazil-population/>). Brezilya ırkı; Pardo Brezilya, siyah ve beyaz ırklarından oluşmakta ve Brezilya kültürüne de bu ırkların sentezi yansımaktadır. 2012 yılında beyazlar, nüfusun yüzde 46’sını oluşturan en büyük grup olarak tanımlamaktayken, 2022 yılında Brezilya’da yaşayan insanların yaklaşık yüzde 45’i kendisini Pardo Brezilyalı olarak tanımlamakta ve bu da onu ülkedeki en büyük etnik grup haline getirmektedir (www.statistica.com). Sahip olduğu bu kültürel çeşitliliğe rağmen süt bankası merkezleri konusunda adete bir marka haline gelmesi Brezilya’nın önemli bir başarısıdır.

İlk süt bankası uygulamaları 1930’lara dayanan Brezilya’da, ülkedeki en saygın araştırma kuruluşu olan FIOCRUZ’daki (The Oswaldo Cruz Foundation) araştırmacıların önerilerine dayanarak, bir bankayı işletmek için ihtiyaç duyulan tüm adımların yer aldığı on yıllık bir halk sağlığı yasası hazırlanmıştır (Petherick, 2015). Brezilya’da aynı zamanda hükümet tarafından desteklenen anne sütü bankalarının, bebek ölümlerini yüzde 50 oranında azalttığı ve sağlık harcamalarında da neredeyse 540 milyon dolarlık tasarruf ettirdiği tespit edilmiştir (Grosvlihen ve Gronn, 2009). Brezilya’da süt bankası sisteminin merkezi olarak organize edilmesi, çevrimiçi portal sayesinde geniş bir veri toplama işleminin yürütülmesi ve böylece hem halkın hem de hükümetin bilgi sahibi olması, FIOCRUZ’un Fernandes Figueira Enstitüsü’nün haber bülteni aracılığıyla bilgi yayması, araştırmalar yürütmesi ve süt bankacılığına yönelik politika ve uygulamalı metodolojiler üzerine lisans ve yüksek lisans programları yürütmesi başarısını pozitif yönde etkilemiştir (De Nisi et al., 2015; Gutierrez et al.,1998).

Süt Bankası Merkezlerine olan katılımın ülke içerisinde bölgesel olarak farklılıklar arz ettiği de görülebilmektedir. Bu kapsamda Carrijo vd.(2022), Brezilya Süt Bankaları Merkezinden 2010-2019 yılları arasındaki aldıkları veriye dayanarak yaptıkları çalışmada, Brezilya’nın diğer bölgelerine oranla Orta Batısında süt bankası merkezlerine grup ve bireysel desteğin verilmesinde katılımın düşük olduğunu ortaya koymuşlardır. Çalışmada Brezilya’nın Orta Batısındaki bu sonucun kültürel farklılıklarla açıklanabileceği belirtilmiştir. Bu noktada kültürel farklılıklar, ülkelerde süt bankası politikasının geliştirilmesinde önemli bir faktör olduğu kadar; Brezilya örneğinde görüldüğü gibi ülke içerisinde de süt bankası merkezlerine katılımı etkileyen önemli bir faktör olabilmektedir.

Brezilya’nın başarılı süt bankası uygulamaları uluslararası tanınırlık kazandıkça, diğer ülkeler de benzer programları kendi ülkelerine transfer etmek için Brezilya ile çalışmışlardır. Son tahlilde Brezilya’nın tecrübesini Güney Amerika’daki çoğu ülke ile Küba, Dominik Cumhuriyeti, Cape Verde, Mozambik ve Angola (Subramanian, 2023) kopyalama”, “taklit”, “esinlenme” gibi farklı transfer dereceleri ile ülkelerine uygulamıştır (Dolowitz ve Marsh, 2000: 14). Dahası küresel bir sağlık kuruluşu olan PATH, Brezilya’ya dayalı programları uygulamak için Hindistan, Güney Afrika, Vietnam ve Kenya gibi ülkelerle de çalışmaktadır. Örneğin Kenya, Brezilya’nın yaklaşımını yerel bağlama uyarlayarak, emzirmeyle bağlantılı kapsamlı bir modeli Doğu Afrika’daki ilk anne sütü bankası olarak kurmuştur (Subramanian, 2023). Tabloda görüldüğü üzere dünya çapında en az 66 ülkede faaliyet gösteren 750’nin üzerinde süt bankası bulunmaktadır. Dünya genelindeki bu süt bankaları her yıl 800.000’den fazla bebeğe 1 milyon litreden fazla süt sağlamaktadır (International Days, 2023: <https://www.internationaldays.com>).

co/). Sadece Avrupa’da 282 aktif, 18’i planlanan olmak üzere toplamda 300 süt bankası bulunmaktadır (Human Milk Banking Association of North America, 2017). Brezilya 246 aktif süt bankası, 228 süt toplama noktası ile dünya lideri konumundadır. Diğer ülkelerin Brezilya’nın başarı düzeyine yaklaşması oldukça zor görünmektedir; ancak Avrupa ülkeleri bu konuda önemli düzeyde ilerleme kaydetmiştir. Avrupa’da en çok süt bankası bulunan ülke 39 süt bankası merkezi ile İtalya’dır. Ardından 36 süt bankası ile Fransa gelmektedir. Slovenya da ise hiç süt bankası merkezi bulunmamakta bir süt bankasının açılması çalışmaları devam etmektedir. Tablo 1’de görüldüğü üzere Hindistan, 116 süt bankası ile dünyada hızla artış gösteren ülkelerden biri konumundadır. Nitekim ilk süt bankası 1989 yılında kurulan Hindistan’da 2021 yılı itibarı ile 90’dan fazla süt bankası kurulmuş, 2023 yılında ise bu sayı 116’ya ulaşmıştır. Son yıllarda Hindistan’daki anne sütü banka merkezlerindeki bu hızlı büyümenin temel nedeni, devlet desteği almasından kaynaklanmaktadır. Dünyadaki en yüksek yeni doğan ölümlerinin olduğu ülkelerden biri olan Hindistan’da hükümet, süt bankalarına önemli ölçüde destek vermekte ve böylece yeni doğan ölümlerinin azaltılmasına yönelik strateji geliştirmektedir (Tyebally Fang ve diğerleri, 2021: 896).

Tablo 1: Dünya Geneline Süt Bankası Politikasının Gelişimi

Ülkeler	Mevcut Süt Bankası	Planlanan Süt Bankası
Avrupa (25 ülke)	282	6
Türkiye	-	2
Hindistan	116	Sayısı tam olarak bilinmemektedir
Çin	19	
Filipin	16	
Malezya	1	
Singapur	1	
Vietnam	2	
Tayvan	2	
Tayland	3	
İran	11	
Avustralya	5	
Yeni Zelanda	3	
Cape Verde	1	
Güney Afrika	60	
Kamerun	3	
Kuzey Amerika	27	
Kanada	4	
Meksika	17	
Brezilya	228	
Japonya	1	

(Kaynak:Daili, Kunkun ve Guangjun, 2020; FIOCRUZ, 2023: <https://rbhl.fiocruz.br/rblh-em-numeros>; SABR, 2023:<https://www.sabr.org.za/news.htm>; Human Milk Banking, 2023: <https://www.hmbana.org/welcome2.html>, 2023, Tableau Public, 2023: <https://public.tableau.com/app/discover>).

Türkiye, Müslüman ülkeler arasında süt bankasının bir politika önerisi olarak sunulduğu ilk ülkedir. 2012 yılında İzmir İl Sağlık Müdürlüğü tarafından Dr. Behçet Uz Çocuk Sağlığı ve Cerrahisi Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nde anne sütü bankacılığının kurulmasına ilişkin bir girişimde bulunulmuştur. Ancak bu girişim tartışmaların ötesine geçememiştir. Sağlık Bakanlığı 2013 yılında bu uygulamayı öncelikle pilot politika önerisi olarak “Süt Bankası” yerine “Süt Anne Merkezleri” ismi ile gündeme getirmiş ancak dini kaygılar nedeni ile çıkan tartışmalar sonucunda durdurulmuştur.

Dünyanın pek çok yerinde başarılı bir şekilde transfer edilen süt bankası politikasının uygulanmasının bazı ülkelerde başarılı olamamasının en önemli nedeni, anne sütüne farklı kültürlerde değişik anlamlar yüklenmesi ile

doğrudan ilintidir. Bu anlamlardan en yaygın olanı şüphesiz İlam İslam dininde aynı annenin emzirdiği bebekler arasında süt kardeşliği ve emziren ile emzirilen arasında süt akrabalığı oluşturması ve bu durumun evlilikler açısından problem teşkil etmesidir. Tıbbi açıdan hayati olabilecek bu durum Müslüman ailelerin hassasiyetlerin dolayı uygulanmamaktadır. (İlkkılıç, 2016: 145). Süt bankasının hedefleri ve işlevleri hakkında güvenilir bilgi sağlanması, ülkelerin kültürel farklılıklara göre emzirme politikalarının geliştirilmesi ve süt bağışına ilişkin, özellikle dini kaygılardan kaynaklanan belirsizliklerin giderilmesi gerekmektedir (Doshmangir, 2019).

Politikanın sürdürülememesinin bir diğer nedeni ise çalışmanın üçüncü kısmında detaylı bir şekilde yer verilen hususlar ile ilgili dönemin koşullarında bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Bu kapsamda, dini nedenler, kayıt sistemine olan güvensizlik, toplanan sütlerin karıştırılması, bağış yapan kişinin bilinmemesi, bağışçı ve alıcının bebeklerinin yaşlarının uyumsuzluğu anne sütü bankacılığı hakkında bilgi yetersizliği gibi nedenler politikanın başarılı olmasına engel olmuştur (Haberturk Hayat, 2023). Bu çerçevede özellikle transfer edilecek politika ile ilgili toplumun hazır hale getirilmesinin önemi bir kez daha dikkat çekmektedir. Türkiye’de yapılan çeşitli ampirik çalışmalar da toplumda süt bankası ile ilgili bilgilendirme düzeyinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Nitekim Erzurum’da, 2009 yılında 350 kişi ile yapılan bir araştırmada katılımcıların %90,6’sının süt bankası ile ilgili hiçbir bilgiye sahip olmadıkları görülmüştür. Katılımcıların %64’ü sütünü bağışlayabileceğini, %36,3’ü dini nedenlerle; %28,9’u ise sosyal ve moral nedenlerle süt bağışlamanın uygun olamayacağını ifade etmiştir (Gürol, Özkan ve Çelebioğlu, 2014). Kaya Şenol ve Aslan’ın 2015 yılında 231 evli kadınla yaptıkları çalışmada kadınların, anne sütünün bağışlanması ve süt bankacılığına karşı olumlu görüş belirtmelerine rağmen, hastalık riski ve dini kaygıların bu süreçte önemli bir zorluk olduğunu vurgulamışlardır. Çalışmada süt bankası girişimlerine yönelik kültürel faktörlerin etkisine dikkat çekilmiş ve bilgilendirme ve farkındalık oluşturma girişimlerinin yapılması tavsiye edilmiştir (Kaya Şenol ve Aslan, 2017). Yıldız, Gölbaşı ve Şentürk Erenel (2021: 183) yaptıkları çalışmada 18-49 Yaş Grubu Evli Kadınların anne sütü bankasına ilişkin görüşlerini araştırmıştır. Kadınların %67,4’ü anne sütü bankasını hiç duymadığını %90,5’i, ile %90,5’i Türkiye’de anne sütü bankası olup olmadığı ile ilgili hiç bilgisi olmadığını, %32,6’sı ise anne sütü bankasının kurulmasını istemediğini ifade etmiştir. Ancak kadınların %35,3’ü ihtiyaç duyduğunda bebeği için süt bankasından süt talep edebileceğini, %46,8’i sütünü bankaya verebileceğini, %61,1’i anne sütü bankasından alınan sütlerin bebekler için mamadan çok daha iyi bir alternatif olacağını ifade etmişlerdir. Çalışma sonucunda kadınların anne sütü bankalarına yönelik tutumların olumlu olduğu ancak yeteri kadar bilgi sahibi olmadığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda katılımcıların dini, sosyal, sağlık nedenlerinden dolayı anne sütü bankasına sıcak bakmadıkları görülmüştür (Yıldız ve diğerleri, 2021: 183). Farklı yıllarda yapılan üç ampirik çalışma bize göstermektedir ki; süt bankasına ilişkin toplumdaki kaygıların temeli konu ile ilgili bilgisizlik ve dini nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de süt bankasına ilişkin tartışmalar 2023 yılında meydana gelen ve 10 ili etkileyen deprem felaketi sonrasında enkazdan çıkarılan ve ailesini kaybeden bebekler için gönüllü annelerin süt bağışçı yapmak istemesi ile yeniden gündeme gelmiştir. Ancak anne sütü bankacılığı uygulamasının olmaması nedeni ile yine yalnızca tartışma konusu olarak kalmıştır (Haber Türk Hayat, 2023: <https://hthayat.haberturk.com/>). Yaşanan bu deprem felaketi, süt bankası politikasının önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Türkiye örneğinde en önemli sorunun dini kaygılar olduğu yapılan araştırmalarda da açık bir şekilde görülmektedir. Türkiye’de başarılı bir uygulamanın hayata geçirilmesi zor olabilir ancak imkânsız değildir. Brezilya’da uygulanan sistemin doğrudan alınıp ülkeye transfer edilmesi elbette ki beklenmemektedir. Bu yaklaşım, teoride politika transferi uygulamasının doğasına da terstir. Ancak Türkiye’nin kültürel yapısına uyarlanabilecek alt uygulamalar ile transfer mümkün olabilir. Her şeyden önce bağışçı ve alıcıların inanç sisteminin göz önünde bulundurulduğu, annelerin sağlıklı beslenme süt sağma ve saklama konusunda yeteri kadar bilinçlendirildiği, veri tabanlarının kurulduğu, kontrol ve otomasyon sistemlerinin aktif edildiği ve en önemlisi denetim mekanizmalarının sıkı bir şekilde çalışıldığı bir sistem hayata geçirilebilir (Kabasakal ve Bozkurt, 2019: 417). Bu çerçevede İran’ın uygulamaları önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim İran’ın, 11 süt bankası ile Müslüman ülkelerdeki süt bankası uygulamalarına öncülük ettiği söylenebilir. Müslüman ülkelerin çoğunda süt kardeşliği bağı oluşturduğu gerekçesiyle reddedilen süt bankası uygulaması İran çok etnikli bir yapıya sahip olan İran’da önemli bir başarıya ulaşmıştır. İslam dininin süt bağışına ve diğer hayat kurtaran müdahalelere karşı olmadığı savunulmaktadır. Katar’daki Hamad Bin Khalifa Üniversitesi’nde İslami biyo etik profesörü olan Mohammed Ghaly, acil bir durum varsa ve tek seçeneğin bir süt bankası kullanmaksa, o zaman dini açıdan hiçbir sorun olmadığını söylemektedir. Ancak Süt bankası uygulamasının

İran’da başarılı olmasının en önemli nedeni ülkenin dini liderleri Ayetullah Ali Hamaney’in önemli ölçüde desteğini alması ile ilgilidir. Dahası İran’da yapılan retrospektif bir araştırmaya göre, süt bankası uygulamaya geçtikten sonra erken doğmuş bebeklerde enfeksiyon hastalıklarının yüzde 90 oranında düştüğü tespit edilmiştir (Ong, 2021: <https://undark.org/>).

Anne sütü bankası konusunda insanların kültürel yapılarına saygı duymak suretiyle farklı şekilde çözüm üretilebilir ve kabullenmeleri sağlanabilir. Örnek olarak Malezya ve Kuveyt’te yapılan uygulama verilebilir. Kuveyt’te de süt bankasının batıdaki uygulamaların birebir kopyalanarak değil, özel bir bağış programı şeklinde formüle edilmiştir. Bağışları bir havuzda toplayan süt bankalarının aksine, her bebek için yalnızca tek bir bağışçıdan alınan sütü içermekte, bu da süt ilişkilerinin izini sürmeyi kolaylaştırmaktadır. Ek olarak, sütü bağışlayan ile alıcı ailelerin kimliklerini bilmenin son derece önemli olduğu düşünülmektedir. Bağıştan sonra her iki aileye adlarını, iletişim bilgilerini, ne kadar süt alındığını, nasıl dağıtıldığını gösteren bir sertifika verilmektedir. Tam olarak uygulandığında çoğu ebeveyn için kabul edilebilir bir uygulama olduğu tespit edilmiştir. Böylece süt ile ilgili gerekli test ve taramalar yapıldıktan sonra bağışçı ve alıcının tanıştırıldığı şeffaf bir sistem kurulmuş ve süt paylaşımına etkili bir çözüm sunulmuştur (Ong, 2021). Benzer şekilde Avrupa’da yaşayan Müslümanların süt bağışı yapabilmelerine olanak sağlamak amacıyla da bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bu sorunlara çözüm bulmak amacıyla 1997 yılında İrlanda’da artan farkındalık üzerine Avrupa Fetva ve Araştırma Konseyi kurulmuştur. Konsey 2004 yılında erken doğmuş bir bebeğe kendi annesinin sütü olmadığından bağışçının süt kullanımına ilişkin toplanmış ve yoğun bakım ünitesindeki erken doğan bebeğe verilen sütün akrabalık oluşturmadığına karar verilmiştir (Kadioğlu ve Şahin, 2014).

Bu kapsamda bakıldığında politikanın başarı ya da başarısızlığını etkileyen pek çok faktör olduğu görülmektedir. Brezilya’nın, dünyadaki diğer ülkelere örnek olacak kadar başarılı bir politika transfer örneği sergilemesi, yalnızca sistemli bir alt yapının kurulması ve koordineli bir çalışma ile ilgili olduğu söylenemez. Aynı zamanda kültürel yapının dikkate alındığı, potansiyel adayların en başından sonuna kadar bilgilendirildiği, eğitimlerin verildiği ve sisteme dahil edildiği başarılı bir süreç yönetimi gerçekleştirmesi ile yakından ilgilidir. Dahası politika transfer uygulamasının hükümet tarafından da önemli ölçüde desteklenmesi başarı şansını da arttırmaktadır. Örnek uygulamalar geliştirilen politika transferleri her zaman Batılı süt bankalarına benzemese de Müslüman ülkeler için politikanın uyarlanarak transfer edilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Bunun da ancak kültürel faktörlerin dikkate alındığı bir yaklaşımla mümkün olabileceği açıkça görülmektedir.

5. SONUÇ

Yönetimlerin giderek daha fazla ilgisini çeken bir alan olan politika transferi ile ülkeler; karşılaştıkları zorluklara çözüm bulmakta, yeni uygulamaları takip etmekte ve farklı yaklaşımlar geliştirmek üzere ilham almaktadır. Politika yapıcılarının, bir politikanın ne zaman, neden, nasıl ve ne ölçüde transfer edileceğini ve benimseneceğini etkileyen çok çeşitli dış ve iç faktörlerin varlığından söz etmek mümkündür. Çalışmada da detaylı bir şekilde incelenen kültürel faktörler transfer edilecek politikanın başarılı olmasını etkileme potansiyeline sahiptir. Politikaların aynı özelliklere sahip olan ülkeler tarafından transfer edilmesinin olumlu etkide bulunabileceği fikri Montesquieu’ya kadar dayanmaktadır. Bu çerçevede politika transferinin süreçlerini ve sonuçlarını şekillendirmede aynı, dil, din ve kültüre sahip ülke uygulamaların yakından takip edilmesi, politika oluşturmanın dinamiklerinin de daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilmektedir. Ancak ülkelerin bu farklılıklar nedeniyle politika transfer etmekten kaçınmaları da doğru bir yaklaşımı yansıtmamaktadır. Burada asıl önemli olan, bu farklılıkların göz önünde bulundurulduğu bir yaklaşım geliştirerek politikaların uyumlaştırılmasının başarıyı getirebileceğinin farkında olmaktır. Bu çerçevede süt bankası politikasının küresel ölçekte uygulamaları, kültürel faktörlerin politika transferinde etkisinin anlaşılabilmesi önemli bir uygulama örneğidir. Süt bankasının başarılı ya da başarısız olmasında etkili olan pek çok faktör bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar süt bankasının dini inançların yanında, ekonomik nedenler, tarama testleri ve kayıt sistemine olan güvensizlik, bağış yapan kişinin tanınmaması, toplanan sütlerin karıştırılması, sütlerin pastörize edilmesi, bağışçı ve alıcının bebeklerinin yaşlarının uyumsuzluğu, anne sütü bankacılığı hakkında bilgi yetersizliği, sağlık personeli tarafından yeterince desteklenmemesi gibi farklı nedenlerden dolayı tercih edilmediğini göstermektedir (Kaplan, 2023). Sayılan her bir faktör, süt bankası politikasının başarılı bir şekilde transfer edilmesinde ve toplum tarafından kabul görmesinde önemli bir değişken olabilmektedir. Süt bankası politikasını inşaa eden ve küresel ölçekte bir marka haline gelen Brezilya’nın

başarısı ise yalnızca sistemli bir alt yapının kurulması ile ilgili değildir. Nitekim detaylı bir alt yapının kurulması bağış yapacak kişiler olmadan hiçbir şey ifade etmemektedir. Aktif olarak faaliyet gösteren 228 süt bankası ile Brezilya'nın bu konuda dünya lideri olmasının en önemli nedenleri, ülkenin en küçük mahallelerine bile ulaşmayı başararak sürecin topluma anlatılması, annelerin desteğini almak için eğitimlerin yapılması ve süreci detaylı bir şekilde takip eden danışmanların koordine edilmesidir. Dahası bu detaylı süreç, ülkenin halk sağlığı sistemine tam olarak entegre olmuş durumdadır. Brezilya'nın başarılı olmasındaki bir diğer neden, hükümet desteğinin alınması ile doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda yerel düzeyde ülkelerin kendi süt bankalarını geliştirmek ve desteklemek için politika yapıcıların detaylı bir şekilde bilgilendirilmesi, potansiyel faydalarının net bir şekilde anlatılması ve kültürel kaygıların dikkate alındığı bir anlayışla sürece yaklaşılmasının etkisi oldukça fazladır.

Dünya'da süt bankası politikasının inşasının detaylı bir şekilde incelendiği bu çalışma göstermektedir ki; ülkelerin sosyo-kültürel kodları politika transferinde tek başına bağımsız bir değişken olabilmektedir. Dahası politika transferinin süreçlerine ve politika oluşturma dinamiklerine ve nihai başarısına giden yolun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilmektedir. Kültürel faktörler, ülkelerin politika transfer ederken önemli bir değişken olsa da farklılıkları dikkate alarak çeşitli transfer uygulamaları geliştirmenin mümkün olduğunu farklı örneklerde görmek mümkündür. Nitekim İran'ın süt bankası uygulaması buna verilebilecek önemli bir örnektir. Müslüman bir ülke olan İran'da toplamda 11 tane süt bankası mevcuttur. İran'da süt bankası uygulamasının başarılı olmasının en önemli nedeni dini liderin desteğini almış olmasıdır. Dahası süt bankası uygulamasının olumlu etkilerinin tespit edilmesi ve topluma anlatılması başarılı olmasını da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu kapsamda transfer edilecek politika ile ilgili toplumun hazır hale getirilmesinin önemi bir kez daha dikkat çekmektedir. Türkiye'de yapılan çeşitli ampirik çalışmalar da toplumun süt bankasına ilişkin yeterince bilgi sahibi olmadığını göstermektedir. İran örneğinde olduğu gibi yönetimler, süt bankası politikasının küresel uygulama örnekleri üzerinden iyi uygulamaları referans alarak bir yaklaşım geliştirebilir. Bu çerçevede, dini kaygıların dikkate alındığı, toplumun detaylı bir şekilde bilgilendirildiği şeffaf bir süreç yönetimi ile yerel düzeyde süt bankalarının başarılı bir şekilde transfer edilmesi mümkün olabilmektedir. Nihayetinde küresel ölçekte hayat kurtaran bir uygulamanın dünyanın herhangi bir yerinde başarılı bir şekilde uygulanması politika yapıcılara önemli bir referanstır. PATH tarafından süt bankası uygulamasının başarılı bir şekilde transfer edilebilmesi için; Kurumsal Bir Temelin Oluşturulması, Farkındalığı Artırma ve Savunuculuk Yapma, Bir Ağ Oluşturma ve Anahtar Protokollerin Geliştirilmesi (yerel ulusal kuralların belirlenmesi) olmak üzere 4 anahtar adımın takip edilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Bu adımlar, süt bankası politikasının hem toplumun hazırlanması hem de yasal mevzuatın geliştirilmesi açısından önemli bir yol haritası sunmaktadır. Etkin işleyen bir sistemin süreç yönetimine ilişkin fikir sahibi olunması, politika yapıcıları ne yapacağını bilememe endişesinden de uzaklaştırabilecektir. Başarılı uygulamaları yakından takip etmek sureti ile ülkenin kendi dinamiklerine uygun bir yol haritasının belirlenmesi, başarılı politika transfer etme sürecinin temel zeminini oluşturmaktadır. Bu nedenle yönetimlerin politika transferi konusunda kaçınılmaz olarak etkilendikleri günümüzde politika yapıcılar kültürü önemli bir değişken olarak kabul etmeli, bu konuda yapılacak çalışmalar artırılmalı ve toplum daha fazla bilinçlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Arnold, LD. (2006). "Global Health Policies That Support The Use Of Banked Donor Human Milk: A Human Rights Issue". *International Breastfeeding Journal*, 1: 26.
- Arslanoglu S, Bertino E, Tonetto P, De Nisi G, Ambruzzi AM, Biasini A ve diğerleri (2010). "Guidelines For The Establishment And Operation Of A Donor Human Milk Bank: Italian Association Of Human Milk Banks", *J Matern Fetal Neonatal Med*, 23 (S2): 1–20.
- Bennett, C. J. (1991). "What Is Policy Convergence And What Causes It?". *British Journal of Political Science*, 21 (2), 215-233.
- Berkowitz, D., Pistor, K., ve Richard, J-K. (2003). "The Transplant Effect", *American Journal of Comparative Law*, 51(1): 163-203.
- Bertram, D., Maleki, A. ve Karsten, N. (2020). "Factoring In Societal Culture In Policy Transfer Design: The Proliferation Of Private Sponsorship Of Refugees", *Journal of International Migration and Integration*, 21, 253–271.
- Carrizo, D. N., et al. The trend of services provided by human milk banks between 2010 and 2019 in Brazil. *Jornal de Pediatria*, 98 (2022): 572-578.

- Daili, C. , Kunkun Z. ve Guangjun, Y (2020). "Cost Analysis Of Operating A Human Milk Bank In China". *Journal of Human Lactation*, 36(2):264-272.
- De Jong M, Lalenis K. ve Mamadouh VD (2002). *The Theory And Practice Of Institutional Transplantation: Experiences With The Transfer Of Policy Institutions*, Dordrecht: Springer.
- DeMarchis, A., Israel-Ballard, K., Mansen, K. ve diğerleri (2017). "Establishing An Integrated Human Milk Banking Approach To Strengthen Newborn Care", *J Perinatol*, 37, 469–474.
- De Nisi et al (2015.. " Survey of Italian Human Milk Banks". *Journal of Human Lactation*. Vol. 31(2) 294–300
- Diyanet İşleri Bakanlığı (2023). Kur'an-ı Kerim. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/516/23-ayet-tefsiri>
- Dolowitz, D., Hulme, R., Nellis, M. ve O'Neill, F. (2000). "Policy Transfer And British Social Policy", Buckingham, UK: Open University Press.
- Dolowitz, D.P ve Marsh, D. (1996). "Who Learns What From Whom? A Review Of The Policy Transfer Literature", *Political Studies*, 44 (2), 343-357.
- Dolowitz, D. ve Marsh, D. (2000). "Learning From Abroad, The Role Of Policy Transfer In Contemporary Policy-Making", *Governance: An International Journal of Policy & Administration*, 13(1), 5-24.
- Doshmangir, L., Naghshi M., and Khabiri R. (2019). "Factors influencing donations to human milk bank: A systematic review of facilitators and barriers." *Breastfeeding Medicine* 14.5: 298-306.
- Fawcett, P. ve Marsh D. (2012). "Policy Transfer And Policy Success: The Case Of The Gateway Review Process (2001–10)", *Government and Opposition*, 47(2), 162–185.
- FIOCRUZ (2023). Brasil Human Milk Bank, Elde Edilme Tarihi: 10.07.2023 <https://rbhl.fiocruz.br/rbhl-em-numericos>.
- Fugate K, Hernandez I, Ashmeade T, Miladinovic B ve Spatz DL. (2015). "Improving Human Milk and Breastfeeding Practices in the NICU", *J Obstet Gynecol Neonatal Nurs*, 44(3): 426–438.
- Geva-May, I. (2002). "Cultural Theory: The Neglected Variable In The Craft Of Policy Analysis", *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 4:3, 243-265.
- Gribble K. (2013). "Peer-To-Peer Milk Donors' And Recipients' Experiences And Perceptions Of Donor Milk Banks", *Journal of Obstetric, Gynecologic And Neonatal Nursing*, 42(4):451-61.
- Grosvlihen AH ve Gronn M. (2009). "Donor Milk Banking and Breastfeeding in Norway", *J Hum Lac*, 5(2):206-10.
- Gutierrez D. et al. (1998). "Human Milk Banks in Brazi". *Journal of Human Lactation*. Vol.14(4), 333-335.
- Gürol, A, Ozkan, H. ve Celebioğlu, A. (2014). "Turkish Women's Knowledge And Views Regarding Mother's Milk Banking", *Collegian*, 21(3):239-44.
- Gutiérrez D. ve de Almeida, JA. (1998). "Human Milk Banks In Brazil", *J Hum Lact*. 14(4):333-5.
- Habertürkhat (9 Şubat 2023). Anne Sütü Bankacılığı Nedir?, Elde Edilme Tarihi: 10.07.2023 <https://hthayat.haberturk.com/anne-sutu-bankaciligi-nedir-1080838>
- Human Milk Banking (2023). Find A Milk Bank, Elde Edilme Tarihi: 4.06.2023 <https://www.hmbana.org/find-a-milk-bank/overview.html>
- Human Milk Banking Association of North America (2011). *Best Practice For Expressing, Storing And Handling Human Milk*, 3rd edition, Fort Worth: TX, USA.
- Human Milk Banking Association of North America (2015). *Guidelines For The Establishment And Operation Of A Donor Human Milk Bank*, Fort Worth: TX, USA.
- Human Milk Banking Association of North America (2017). World Human Milk Donation Day, Elde Edilme Tarihi: 4.06.2023, <https://europeanmilkbanking.com/world-human-milk-donation-day-2/>
- Hurst NM, Myatt A ve Schanler RJ. (1998). "Growth And Development Of A Hospital-Based Lactation Program And Mother's Own Milk Bank, *J Obstet Gynecol Neonatal Nurs*; 27(5): 503–51
- İlkılıç, İ. (2016): Anne Sütüne Antropolojik ve Etik Yaklaşımlar. İlkılıç, İ.; Uçar, A. (Ed.): Süt Akrabalığı ve Süt Bankası, İstanbul.

- International Days (9 Mayıs 2023). World Breast Milk Donation Day, Elde Edilme Tarihi: 4.06.2023 <https://www.internationaldays.co/event-kids/world-breastmilk-donation-day/r/recQ4B7iLFD4SWtOX#:~:text=May%2019%2C%202023%20%2D%20Friday&text=More%20than%20750%20milk%20banks,for%20premature%20and%20vulnerable%20babies>.
- Jones F. (2003). "History Of North American Donor Milk Banking: One Hundred Years Of Progress", *J Hum Lact.*, 19(3): 313–318.
- Kabasakal E. ve Bozkurt Ö. (2019). "Türkiye’de Anne Sütü Merkezi Girişimlerinin Değerlendirilmesi ve Sistem Önerisi", *Journal of Contemporary Medicine*, 9(4):417-423.
- Kadioğlu M. ve Şahin N. H. (2014). "Anne Sütü Bağışı: Türkiye’deki Durum", *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 1(2):102-14.
- Kaya, Şenol, Derya ve Aslan, E. (2017). "Kadınların Anne Sütü Bağışı ve Anne Sütü Bankacılığına İlişkin Görüşleri", *Biyomedikal Araştırma*, Cilt 28, Sayı 15.
- Keskindemirci, Gonca (2020). "Anne Sütü Bankacılığı." *Osmangazi Tıp Dergisi* : 30-34.
- Kutlu, Ö. (2012). Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi, Teorik Çerçeve ve Ülke Uygulamaları, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Leininger M. Culture care theory, research, and practice. *Nursing Science Quarterly*. 1996; 9(2):71-8
- McCann, E. (2011). "Urban Policy Mobilities And Global Circuits Of Knowledge: Toward A Research Agenda", *Annals of the Association of American Geographers*, 101.1, 107–30.
- Nikos, M. (2000). "Trends Of Administrative Reform In Europe: Towards Administrative Convergence?", *International Public Management Review*, 2(2), 39-53.
- AL-Naqeeb NA, Azab A, Eliwa MS ve Mohammed BY. (2000). "The Introduction Of Breast Milk Donation In A Muslim Country", *Journal of Human Lactation*, 16(4):346-350.
- Ong, S. (2021). In Muslim Countries, A Push For Donor Breast Milk, Elde Edilme Tarihi: 8.06.2023, <https://undark.org/2021/08/18/in-muslim-countries-a-push-for-donor-breast-milk>.
- PATH (2013). Strengthening Human Milk Banking: A Global Implementation Framework, Version 1.1. Seattle, Washington, USA: Bill ve Melinda Gates Foundation Grand Challenges initiative. Elde Edilme Tarihi: 4.06.2023, <https://www.path.org/resources/strengthening-human-milk-banking-a-global-implementation-framework-version-11/>.
- Petherick, A. (2015). Milk Banks Around The World, Elde Edilme Tarihi: 10.06.2023 <https://milkgenomics.org/article/milk-banks-around-the-world/>
- Ramli, N., Ibrahim N. R. ve Hans V. R. (2010). "Human Milk Banks-The Benefits And Issues In An Islamic Setting", *Eastern J Med.*, 15(4): 163-167.
- Rosenbaum, K (2012). "Implementing The Use Of Donor Milk In The Hospital Setting", *Nurs Womens Health*, 16(3): 202–208.
- Rose, R. (1991). "What Is Lesson-Drawing?", *Journal of Public Policy*, 11(1), 3-30.
- SABR (2023). South African Breast Milk, Elde Edilme Tarihi: 4.08.2023, <https://www.sabr.org.za/news.html>
- Sezgin: (2015). "Politika Transferi ve Türkiye’de Özelleştirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 27, 67- 76.
- Simmons, B., Elkins, Z. (2004). "The Globalization Of Liberalization: Policy Diffusion In The International Political Economy", *American Political Science Review*, 98(1), 171-189.
- Sobacı, M. Z. (2009). İdari Reform ve Politika Transferi, Ankara.
- Statistica (2024), Distribution of population in Brazil in 2012 and 2022, by ethnic group. <https://www.statista.com/statistics/1001058/share-population-brazil-ethnicity/#:~:text=In%202022%2C%20according%20to%20the,ethnic%20group%20in%20the%20country>.
- Stevens. J., Keim, SA, (2015). "How Research On Charitable Giving Can Inform Strategies To Promote Human Milk Donations To Milk Banks", *J Hum Lact*, 31(3): 344–347.
- Stone, D. (1999). "Learning Lessons And Transferring Policy Across Time, Space And Disciplines", *Politics*, 19 (1), 51-59.

- Stone, D. (2012). "Transfer And Translation Of Policy", *Policy Studies*, 33(6): 483-499.
- Subramanian, S. (2023). How Breast Milk Banks Could Avert The Next Formula Crisis, Elde Edilme Tarihi: 25.08.2023, <https://www.nationalgeographic.com/science/article/brazil-breast-milk-banking-program-formula-crisis>
- Tableau Public (2023). Human Milk Bank Global Map, Elde Edilme Tarihi: 01.08.2023 https://public.tableau.com/app/profile/human.milk.bank.global.map/viz/HumanMilkBankGlobalMap_0/HumanMilkBankGlobalMap.
- Tyebally Fang M, Chatzixiros E, Grummer-Strawn L, Engmann C, Israel-Ballard K, Mansen K ve diğerleri (2021). "Developing Global Guidance On Human Milk Banking", *Bull World Health Organ.* 1, 99(12).
- Vázquez-Román S, Bustos-Lozano G, López-Maestro M, Rodríguez-López J, Orbea- Gallardo C, Samaniego-Fernández M ve diğerleri (2014). "Clinical Impact Of Opening A Human Milk Bank In A Neonatal Unit", *An Pediatr*, 81(3): 155–160.
- Worldometers (2024). Brazil Population. <https://worldometers.info/world-population/brazil-population/>
- Yıldız, İ., Gölbaşı, Z. ve Şentürk Erenel, A. (2021). "18-49 Yaş Grubu Evli Kadınların Anne Sütü Bankalarına İlişkin Bilgi ve Görüşlerinin Belirlenmesi", *Çocuk Dergisi*, 21 (2), 183-190.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:04.06.2023 ✓Accepted/Kabul:28.12.2023

DOI:10.30794/pausbed.1309501

Research Article/Araştırma Makalesi

Ünal, S. (2024). "Yabancıya Yönelik Merakın Niyetlenilmemiş Sonuçları: Afrika Kökenli Siyahi Öğrenciler ve Irksal Temelli Mikro Saldırganlıklar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 295-319.

YABANCIYA YÖNELİK MERAKIN NİYETLENİLMEMİŞ SONUÇLARI: AFRIKA KÖKENLİ SİYAHİ ÖĞRENCİLER VE IRKSAL TEMELLİ MİKRO SALDIRGANLIKLAR

Serdar ÜNAL*

Öz

Türkiye’de yükseköğretim düzeyinde yabancı uyruklu öğrenciler geldikleri ülkeler bakımından çeşitlilik göstermektedir. Çalışmada yabancıyla karşılaşmalar anlamında daha az tecrübesi olan orta ölçekli bir kent olarak kabul edilen Aydın ilinde lisans eğitimi görmekte olan Afrika kökenli siyah tenli yabancı öğrenciler hedef alınmıştır. Mikro saldırganlık(lar) genellikle bilinçsizce, niyetlenilmemiş ve örtük bir şekilde yapılan ama bazen bilinçli ya da niyetlenilmiş olarak da yapılabilen küçümseyici, aşağılayıcı, kaba sözler ya da önemsemez bakışlar, jestler ve tonlar biçiminde açığa çıkar. Bu nedenle, çalışmada Afrika kökenli siyah tenli yabancı öğrencilerin yerel halkın kasıtlı, niyetlenilmemiş ya da niyetlenilmemiş eylemlerinin sonucunda açığa çıkabilen irksal temelli mikro saldırgan ayrımcı davranışlara maruz kalma durumları mikro yorumlayıcı anlayışa uygun olarak nitel araştırma deseni temelinde anlaşılmasına ve keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, Afrika kökenli öğrencilerin maruz kalabildikleri mikro saldırganlıklar belirli alt temalar veya kategoriler etrafında tanımlanmaya çalışılmıştır. Araştırmada, Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin içinde yaşadıkları kentteki yaşam deneyimleri açısından aleni, kaba veya niyetlenilmiş ayrımcılık biçimleriyle daha az karşılaşmalar da örtük, bilinçsiz veya niyetlenilmemiş türden mikro saldırgan davranışlara daha fazla maruz kalabildikleri tespit edilmiştir. Bu anlamda, yabancıyla olan ilişkide aleni ya da kasti bir ayrımcı amaç taşısa da taşımaya da bu tür bir yaklaşım, yaşamın içine sızarak gündelik dili ve eylemleri işgal eder hale gelmektedir. Böylelikle de mikro saldırgan ayrımcı davranışlar egzotikleştirme, nesneleştirme, aynılaştırma, deneysel gerçekliklerin yadsınması, zeka düzeyi atfetme, şakalar, lakaplar, nezaketsiz tavırlar vasıtasıyla sürekli olarak kendini yeniden üretmeye devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: *Irksal Temelli Mikro Saldırganlıklar, Afrika Kökenli Siyahi Öğrenciler, Merak, Ayrımcılık, Dışlama.*

UNINTENDED CONSEQUENCES OF CURIOSITY TOWARDS STRANGER: BLACK AFRICAN DESCENT STUDENTS AND UNINTENTIONAL RACIAL MICROAGGRESSIONS

Abstract

Foreign students at the higher education level in Turkey vary in terms of the countries they come from. In the study, black African descent students who are studying in the province of Aydın, which is considered a medium-sized city with less experience in terms of meeting with foreigners, were targeted. Micro-aggression(s) often manifests as condescending, derogatory, vulgar words or trivial glances, gestures, and tones that are unconscious, unintentional, and implicit, but sometimes consciously or intentionally made. For this reason, in this study, the exposure of black African descent students to racial micro-aggressions, which can be revealed as a result of the conscious, intended or unintended actions of the local people, has been tried to be understood and explored on the basis of a qualitative research design in accordance with micro-interpretive understanding. For this purpose, micro-aggressions that black African descent students may be exposed to were tried to be defined around certain sub-themes or categories. In the study, it was determined that although black African descent students are less exposed to overt, vulgar or intentional forms of discrimination in terms of their life experiences in the city they live in, they are more likely to be exposed to implicit, unconscious or unintended micro-aggressive behaviors. In this sense, whether it has an overt or deliberate discriminatory purpose in the relationship with the stranger, such an

*Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, AYDIN.
e-posta: serdarunal@adu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2755-9456>)

approach infiltrates into life and invades everyday language and actions. Thus, micro-aggressive discriminatory behaviors continue to reproduce themselves continuously through exoticization, objectification, homogenization, denial of experiential realities, attribution of intelligence, jokes, nicknames, and impolite attitudes.

Keywords: *Racial microaggressions, Black African descent students, Curiosity, Discrimination, Exclusion.*

GİRİŞ

Dünya’da yükseköğretimin uluslararasılaşmasının bir sonucu olarak eğitim amaçlı ülkelerini terk edip başka ülkelere giden öğrenci sayısı her yıl artmaktadır. Nitekim, dünyada meydana gelen hızlı değişimler temelinde yükseköğretim alanında da her geçen yıl daha fazla öğrenci ülkesini terk etmekte veya eğitim amaçlı göç hareketi içinde yer almaktadır (OECD, 2022; YÖK, 2023). Aslında, sebebi veya niyeti ne olursa olsun vuku bulan her yer değiştirme hareketinin ya da göçün aynı zamanda bir kültürler arası karşılaşma ve etkileşim alanı yarattığını söyleyebiliriz. Bu anlamda, eğitim amaçlı gerçekleşen öğrenci göçlerinin de bir kültürel karşılaşma imkânı yaratması dolayısıyla gerek göç edenler gerekse göç edilen toplumlar ve onun üyeleri açısından önemli sonuçlarının olduğunu belirtmek mümkündür. Tarihsel olarak uluslararası ya da yabancı öğrencilere ev sahipliği yapma konusunda fazla deneyimi olmayan Türkiye’nin özellikle son yıllarda yurt dışına öğrenci gönderen ülke olmasının yanı sıra yabancı öğrenci çekmeye başlayan ülke konumuna geldiğini söylemek mümkündür (bkz. OECD, 2022; YÖK, 2023). Ağırlıklı olarak tarihsel, kültürel ve dinsel ortak bağı olan ülkelerden gelen yabancı öğrenci sayısı Türkiye’de daha fazla olsa da bu ülkeler dışında da kültürel, dinsel ve fiziksel anlamda farklılık gösteren ülkelerden gelenlerin sayıları da her geçen yıl artmaktadır. Bu anlamda, Türkiye’ye eğitim amaçlı gelen yabancı öğrenci nüfusunun artışı, birçok üniversitede ve kentte kozmopolit bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada, hem üniversite kampüslerinin öğrenci profillerinin çeşitlenmesi hem de bazı kentlerde yabancı öğrencilerin daha görünür hale gelmesi kültürel bir karşılaşmayı beraberinde getirmektedir. Türkiye’ye yükseköğrenim görmek üzere gelen yabancılar arasında özellikle Afrika ülkelerinden gelen siyah tenli öğrenciler daha fazla dikkat çekmektedir. Zira, Türkiye’nin daha yakın coğrafyalardan ve özellikle Türki Cumhuriyetlerden gelen öğrencilerle olan teması tarihsel olarak daha fazla olsa da Afrika kökenli siyah ten rengine sahip öğrencilerle olan karşılaşmalar daha yeni bir deneyim olarak kabul edilebilir. Bu anlamda, “yabancılık bir karşılaşmadır, kişinin ev sahibi ile bir eşik üzerinde karşılaşmasıdır. Bu karşılaşmada dışarıdan gelen, sırtında geldiği yere ait kültürel bagajlarla birlikte vardır. Yabancıya ait bu bagajlar, ev sahibinin bilemeyeceği ve deneyimleyemeyeceği başkalarına aitliğini ortaya koymaktadır” (Waldenfels, 2008:121). Ancak, bu kültürel karşılaşmalar sırasında zaman zaman olumsuz olarak değerlendirilebilecek durumların da yaşanabilmesi muhtemeldir. Bu anlamda eğitim amaçlı olarak başka bir ülkeye giden öğrenciler yaşadıkları ülkelerde veya kentlerde bazen aleni, açık, niyetlenilmiş bazen de örtük, gizil, niyetlenilmemiş türden farklı derecelerde ayrımcı, ırkçı veya ötekileştirici söylem ve davranışlarla karşı karşıya kalabilmektedirler.

Bazı araştırmacılar, renkli insanların gündelik yaşamlarında meydana gelen yeni ayrımcılık biçimini tanımlamak için ırksal temelli mikro-saldırganlık terimini kullanmayı tercih etmektedir. Mikro saldırganlık(lar), ekseriyetle bilinçdışı ama bazen bilinçli ya da kasıtlı olarak da gerçekleşebilen örtük, üstü kapalı, sinsî, ince, çoğunlukla otomatik gelişen sözel ve sözel olmayan küçümseyici ve aşağılayıcı ifadeler, bakışlar, jestler, tonlar ve davranışlar şeklinde tezahür eder (Pierce vd., 1978:66; Sue vd., 2007b:273). Buna ek olarak, Davis (1989:1576), ırksal mikro-saldırganlıkları “beyaz ırkın üstünlüğüne dair bilinçsiz tutumdan kaynaklanan ve siyah ırkın aşağılığını doğrulayan çarpıcı, otomatik gelişen saygısızlık” olarak tanımlamıştır. Neredeyse tüm ırklararası karşılaşmalarda, ırksal temelli mikro saldırgan söylem ve eylemler açığa çıkabilmektedir (Sue vd., 2007b:284). Aslında, hiyerarşik olarak konumlanmış olan hemen hemen tüm kültürler arası veya birbirine benzemeyenler arasındaki etkileşimlerde veya karşılaşmalarda potansiyel olarak mikro saldırgan ayrımcı söylem ve eylemlerin ortaya çıkma olasılığı yüksektir (Ünal, 2018:3301). Nitekim, ırksal temelli ayrımcılıkların çağdaş ya da modern biçimleri veya görünümleri genellikle örtük, ince ve kasıtsız ya da niyetlenilmemiştir (Clark vd. 2014:113). Bu yeni ayrımcılık tarzı gündelik etkileşimler esnasında o kadar yaygın ve masum bir formda ya da görünümde ki ekseriyetle gözden kaçırılır, fark edilmez ve kabul edilmez (Sue vd., 2007a:72). Ayrıca, bu eylemler o kadar çok normalleştirilmiştir ki ya da kanıksanmıştır ki onları ele almak ve telafi etmeye çalışmak çok zordur (Harris, 2017:429). İşte, bu noktada, ırksal mikro saldırganlık kavramı ayrımcılık, ırkçılık ve renkli insanların gündelik deneyimleri üzerine araştırmalarda kullanılabilecek yararlı

bir araç veya model olarak düşünülebilir. Wong vd.'lerinin (2014:182) belirttikleri üzere, mikro saldırganlıklar gündelik etkileşimlerde veya karşılaşmalarda gizlenirler ve ırksal gerçekliklere dair saptanamayan veya görünmesi zor varsayımlara dayanır. Dolayısıyla, bu kavram farklı kültür ya da ırk grubuna mensup bireyler arası gündelik konuşmalarda ve etkileşimlerde ortaya çıkabilen, bazen bilinçli bazen de bilinç dışı olarak gerçekleşen, insanlar üzerinde olumsuz etkiler yaratan kaba, ince, örtük ayrımcı eylemlerin tespit edilmesinde işlevseldir.

Mikro saldırganlıklar, sosyal etkileşimlerin bir rutini ve tüm sosyal aktörler bunun bir parçası olabilir (Sue 2010). En temelde, mikro saldırganlıklar açık ve üstü kapalı ırksal temelli ayrımcı küçümsemeler, aşağılamalar veya bir saygısızlık örüntüsüyle tezahür eder (Sue et al., 2009:183). Bu anlamda, Huber ve Solorzano'ya (2015:302) göre, mikro saldırganlıkların incelenmesi, gündelik etkileşimler veya karşılaşmalar sırasında açığa çıkan somut ırk temelli veya başka türden ayrımcılıkları görmemize veya farkına varmamıza imkân tanır. Mikro saldırganlıklar, çoğunluk grubunun dışında yer alan kırılğan gruplara mensup bireyleri hedef alan bazen bilinçli ve kasıtlı ancak genellikle örtük, bilinçdışı ya da niyetlenilmemiş türden ayrımcı davranış biçimleridir. Bu saldırganlıklar, bireylerin gündelik yaşamlarını etkileyen görünür olan veya olmayan ayrımcı eğilimlerin ve ideolojik inançların gündelik yansımaları biçiminde de değerlendirilebilir. Bilinçli, niyetlenilmiş ya da bilinçsiz, niyetlenilmemiş bu tür mikro saldırganlıklar, daha büyük bir ayrımcılık sisteminin devam etmesine ya da yeniden üretilmesine neden olur. Bu yönde, çalışmada nitel araştırma bağlamında orta ölçekli bir kent örneği üzerinden Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin yerellerle olan gündelik karşılaşmaları ve etkileşimleri esnasında maruz kalabildikleri aleni, kaba, niyetlenilmiş ya da örtük, üstü kapalı, niyetlenilmemiş ırksal temelli mikro saldırgan ayrımcı söylem ve davranışların nasıl ve hangi görünümde ortaya çıkabildiğini keşfetmeye ve anlamaya odaklanılmıştır. Yani, Afrika kökenli siyah yabancı öğrenciler özelinde mikro saldırganlıkların nasıl işlediği, tezahür etme biçimleri, maruz kalanlar üzerindeki etkileri ve fail ile hedef arasındaki dinamik etkileşim merkezi önemdedir.

ÇALIŞMANIN KAPSAMI, AMACI VE SORULARI

Orta ölçekli bir kent olarak kabul edilen Aydın ilinde Aydın Adnan Menderes Üniversitesinde lisans eğitimi görmekte olan Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin yerel bireylerle gündelik karşılaşmaları sırasında deneyimleyebilecekleri veya maruz kalabilecekleri ırksal temelli mikro saldırgan ayrımcı davranışların veya söylemlerin türlerini ve dinamiklerini nitel olarak keşfetmek ve anlamlandırabilmek çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu yönde, araştırmada yabancıyla daha az tecrübesi olan bir kente eğitim amaçlı olarak gelen Afrika kökenli siyah öğrencilerin yerellerle olan toplumsal etkileşimleri sonucunda açığa çıkabilen önyargı, dışlanma, ayrımcılık, ötekileştirme ve ırkçılık temelindeki yabancılaşma deneyimlerine odaklanılmıştır. Çalışmanın metropol kentler dışındaki daha küçük veya orta ölçekli bir kent örneğinden hareketle gerçekleştirilmesinin temel gerekçesi yabancıyla karşılaşma deneyiminin bu ölçekteki kentlerde daha yeni ve daha az olmasıdır. Yabancıyla yerlinin karşılaşması olarak tarif edilen bu karşılaşmaların veya etkileşim sürecinin doğal bağlamından ortaya çıkan anlamların keşfi çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır.

Afrika kökenli siyah öğrencilerin yerellerle ne türden bir toplumsal etkileşim içinde oldukları ve yerel halkın onlara yönelik yaklaşım ve tutumlarını nasıl algıladıkları veya anlamlandırdıkları önem taşımaktadır. Zira, yabancılaşma deneyimi bağlamında Afrika kökenli siyah tenli öğrenciler içinde yaşadıkları kentte gündelik yaşantıları sırasında aleni, kasıtlı, niyetlenilmiş ya da örtük, gizil, üstü kapalı, niyetlenilmemiş mikro saldırgan ayrımcı söylem ve davranışlarla karşılaşabilmektedirler. Bu çerçevede, çalışmada Afrika kökenli siyah tenli yabancı öğrencilerin yerel halkın kasıtlı, niyetlenilmiş ya da niyetlenilmemiş eylemlerinin sonucunda açığa çıkabilen ırksal temelli mikro-saldırgan ayrımcı davranışlara maruz kalma durumları niteliksel olarak anlaşılmalı ve keşfedilmeye çalışılmaktadır. Nitekim, çalışmanın temel amacı, orta ölçekli bir kent olarak tanımlanabilecek Aydın'da üniversite eğitimi gören Afrika kökenli siyah tenli yabancı öğrencilerin gündelik hayatta yerellerle gerçekleşen kültürel karşılaşmaları sonucunda maruz kalabildikleri mikro saldırgan ayrımcı davranışların ve söylemlerin tespit edilmesidir. Bu amaçla, Afrika kökenli öğrencilerin maruz kalabildikleri mikro saldırganlıklar belirli alt temalar veya kategoriler etrafında tanımlanmaya çalışılmıştır. Zira, Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin içinde yaşadıkları kentte maruz kalabilecekleri ırksal temelli mikro saldırganlıkları keşfetmek ve kategorilendirmek, yerel halk tarafından onlara yönelik, bazen aleni/açık ancak çoğu zaman niyetlenilmeden veya bilinçsizce yapılan örtük/üstü kapalı (sözlü, sözsüz ve/veya görsel) ayrımcı söylem ve eylemlerin dinamiklerini anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Söz konusu belirlenen temalar ve kategoriler çerçevesinde cevaplanmaya çalışılan dört temel soru bulunmaktadır: (i) Afrika kökenli siyah tenli öğrenciler kampüs içinde ve dışındaki yerel halkla olan gündelik karşılaşmaları veya etkileşimleri sırasında ırksal temelli mikro saldırganlık olarak tarif edilebilecek ayrımcı söylem ve davranışlarla ne derece ve ne ölçüde karşılaşmaktadırlar? (ii) Yerel halk ve Afrika kökenli siyah tenli öğrenciler arasında gündelik etkileşimler sırasında açığa çıkabilen mikro saldırgan eylemler ve bunların büründüğü çeşitli biçimler nasıl tanımlanabilir ve kategorilendirilebilir? (iii) Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin içinde yaşadıkları kentte maruz kalabildikleri ırksal temelli mikro saldırgan ayrımcı davranışlar ya da söylemler yerel halkın bilinçsiz ya da niyetlenilmemiş eylemlerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir mi? (iv) Mikro saldırgan eylem ve söylemlere maruz kalmak Afrika kökenli öğrenciler üzerinde nasıl bir etki yaratmaktadır?

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmada, Türkiye’de orta ölçekli bir kent olarak tanımlanabilecek Aydın’da bulunan Aydın Adnan Menderes Üniversitesi’nde dört yıllık lisans programlarında üniversite eğitimi gören Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin maruz kalabildikleri ırksal temelli mikro saldırganlıkları tanımlayabilmek ve sınıflayabilmek amacıyla sosyolojideki mikro kuramsal yaklaşımlar temelinde yorumlayıcı anlayışa uygun olarak nitel yöntem benimsenmiştir. Araştırma tasarımı, Afrika kökenli siyah tenli yabancı öğrencilerle yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla gerçekleştirilen görüşmeler, araştırmanın anlama yönelik keşfedici olma kaygısına uygun olarak olabildiğince esnek bir yapıda yürütülmeye çalışılmıştır. Görüşülen öğrencilerin Türkçe ve yabancı dil seviyelerine göre kimi zaman yabancı dilde konuşulurken kimi zaman Türkçe ve yabancı dil birlikte kullanılmıştır. Görüşme çözümlenmesinde anlaşılabilirliği artırabilmek adına az da olsa bazı ifadeler özüne dokunulmadan araştırmacı tarafından revize edilmiştir. Araştırmanın veri toplama süreci 2022 yılının Mart ve Nisan aylarında gerçekleştirilmiştir. Elde edilen nitel veriler betimsel düzeyde çözümlenmiş ve belirli kategorileştirmelerin oluşturulması hedeflenmiştir. Teori ve pratiğin karşılıklı işleyen bir süreç olduğu kabulünden hareketle, yabancıların deneyimi bağlamında ampirik düzeyde keşfedilen bulgular hem mevcut literatürün kavramları vasıtasıyla hem de yeni kavramsallaştırmalar yoluyla anlamlandırılmaya ve sunulmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de 2021-22 dönemi itibariyle devlet ve özel üniversitelere kayıtlı toplam 260.289 yabancı uyruklu öğrenci bulunmaktadır. Bu sayının 18,9%’unu (49.269) Afrika kökenli öğrenciler oluşturmaktadır. Afrikalı öğrenciler toplam 51 farklı Afrika ülkesinden gelmektedir (YÖK, 2023). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi’nde 2021-22 dönemi itibariyle toplam 492 yabancı uyruklu öğrenci bulunmaktadır. 492 yabancı öğrencinin %13,6’sını (67) (76.1%’i -51- erkek ve 23.9%’u -16- kız) Afrika kökenli öğrenciler oluşturmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın evrenini 67 Afrika kökenli öğrenci oluşturmaktadır. Afrikalı kökenli öğrenciler 15 farklı Afrika ülkesinden gelmektedirler (YÖK, 2023). Araştırmanın **örneklemi** belirtilen evrenden amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen toplam 38 Afrika kökenli siyah tenli öğrenci oluşturmaktadır. Bu yönde, katılımcı çeşitliliğini artırmak adına 14 farklı ülkeden en az bir kişi örnekleme dahil edilmiştir. Ayrıca, örnekleme cinsiyet dağılımı bakımından kız ve erkek öğrenci temsiliyetinin sağlanması amaçlanmıştır. Katılımcıların 25’i erkek ve 13’i kadındır. Erkek öğrencilerin yoğunlukta olmasının sebebi erkeklerin toplam öğrenciler arasındaki yoğunluğundan dolayıdır. Örnekleme katılımcıların yaş aralığı 18-25’dir. Araştırmaya katılan öğrenciler kentte en az bir yıl geçirmiştir. Araştırmaya dahil olan öğrencilerin geldikleri ülkelere göre dağılımı şöyle sıralanmaktadır: Burundi (1 erkek); Etiyopya (2 erkek – 1 kadın); Fas (1 Erkek); Gambiya (1 erkek); Libya (1 erkek); Gine-Bissau (1 erkek - 2 kadın); Kenya (3 erkek – 2 kadın); Nijerya (3 erkek – 3 kadın); Somali (5 erkek – 1 kadın); Sudan (1 erkek); Zambiya (1 erkek – 1 kadın); Zimbabve (1 kadın); Gana Cumhuriyeti (4 erkek – 1 kadın); Fildişi Sahili (1 erkek – 1 kadın).

TEORİK ÇERÇEVE: GÜNDELİK ETKİLEŞİMLER VE IRKSAL TEMELLİ MİKRO SALDIRGANLIK(LAR)

Durmuş’un (2019:53) ifade ettiği üzere, “farklı kültürel tercihlerin karşılaşma alanlarında bireyler, belirli yerleşik düşüncelerin etkisinde, ‘öteki kültür’le yetişmiş olanlarla veya onu temsil edenlerle belirli çatışmalar yaşayabilmektedir. Bu yerleşik düşünceler, çoğunlukla stereotip olarak nitelendirilebilecek klişelerin etkisindedir”. Bu anlamda, gündelik etkileşimler ya da karşılaşmalar esnasında aleni, bilinçli, niyetlenilmiş ya da bilinçsiz, niyetlenilmemiş türden ırksal temelli ayrımcı davranışlar her daim her toplumda açığa çıkabilmekte ve etkisi hissedilebilmektedir. Gündelik karşılaşmalar veya etkileşimler düzeyinde ele alındığında, eski moda ayrımcılıklar,

baskın olmayan ya da dezavantajlı grupların daha aşağı bir nitelikte olduğuna dair net bir kabulü içeren davranışlar sergilemeye yönelik eğilimlere işaret eder (Blanton ve Jaccard, 2008:278). Lakin, günümüzde birçok akademisyen ve düşünür, açık/aleni ayrımcılığın veya baskın ırkçılık ve cahil/bağnaz ırkçılığı olarak da bilinen eski moda eğilimlerin büyük bir düşüş içinde olduğunu kabul etmektedir (Blanton & Jaccard, 2008:278).

Nitekim, şu ifade edilebilir ki modern dünyada her türden ayrımcılığın çehresinin değişmekte olduğuna dair göstergeler bulunmaktadır. Bugün ırksal ya da başka türden ayrımcı eğilimlerin veya davranışların ortadan kalkmadığını, belki de yalnızca bireylerin gündelik etkileşimleri esnasında tezahür eden ayrımcı davranışların doğasının önemli ölçüde değişime uğradığını gözlemliyoruz. Dolayısıyla, ırksal, dinsel, kültürel, sınıfsal, mezhepsel, cinsiyet vb. temelli ayrımcılıkların tezahür etme şeklinin zaman içinde aleni, cahil ve kaba bir tarzdan örtük, gizli, üstü kapalı ya da sinsî bir şekle evrildiğine (Harris, 2017:429) dair giderek yaygınlaşan bir tutum gelişmektedir. Dolayısıyla, ırksal temelli ayrımcılığının çağdaş biçimleri çoğu zaman ince ve kasıtsızdır (Clark vd., 2014:113). Lakin, her türden ayrımcılığın açık, aleni, bilinçli, kasti, niyetlenilmiş ve ince, örtük, üstü kapalı, kasıtsız, niyetlenilmemiş biçimlerine ilişkin alan yazına bakıldığında, ırksal ve diğer türden başka ayrımcılıkların modern gündelik biçimlerini ya da tarzlarını belki de en sistematik şekilde izah eden modellerden veya araçlardan biri *mikro saldırganlık* kavramıdır. Aslında, “genellemeler ve önyargılar, mikro saldırganlıkların görünen yüzlerinden biridir. İster tek bir kişiye ister bir gruba karşı yapılsın, genellemelerin çoğu ötekileştirici ve aşağılayıcı unsurlar barındırır” (Er, 2021:125)

İrksal temelli mikro saldırganlık kavramı birçok ülkedeki renkli bireylerin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları bilinçli ya da bilinçsiz her şekilde tezahür eden gündelik ırkçılık ya da ayrımcılık biçimlerini anlamak ve bunlara dikkat çekmek için elverişli bir model sunmaktadır. İlk defa 1970’lerde Chester Pierce’in sözünü ettiği bu kavrama göre, ırksal mikro saldırılar, ırkçı ya da ayrımcı niyetlerin gizli olduğu yerlerde daha incelikli veya itici bir ırksal temelli ayrımcılığı temsil eder (DeAngelis, 2009). Pierce vd.’lerinin (1978) tanımına göre, mikro saldırganlıklar, bir kişinin algılanan marjinalleştirilmiş durumuyla ilgili, kişiler arası iletilen, ötekileştirici mesajlardır. Sue ve arkadaşlarına (2007b:273) göre de, ırksal mikro saldırganlıklar “ırksal bir azınlık grubuna ait oldukları için renkli insanlara bilinçli ya da bilinçsiz aşağılayıcı mesajlar gönderen kısa, günlük paylaşımlardır”. Bir başka deyişle, ırksal temelli mikro saldırganlıklar, ince küçümsemeler veya küçümseyen bakışlar, jestler, tonlar ve sözler olarak da tanımlanabilir. Sue vd.’leri (2007b), mikro saldırıları, düşmanca ırkçılık gibi algılanan diğer ayrımcılık biçimlerinden daha incelikli veya belirsiz olarak tanımlamışlardır. Ayrıca, mikro saldırganlık deneyimlerini, failin niyetini ayırt etmenin zor olabileceği durumlar olarak tanımlamışlardır. Bilinçli ya da niyetlenilmiş olsun ya da olmasın, ırksal mikro saldırılar, tarihsel olarak yeterince temsil edilmeyen ve marjinalleştirilmiş gruplara (Franklin, 2016:45), gündelik etkileşimlerde birtakım rencide edici mesajlar sunar. Nihayetinde, mikro saldırganlıklar, failin önyargılı inançlarının, beyaz olmayan bir kişiye karşı iletişim tarzlarında veya davranışlarında bilinçli veya bilinçsiz olarak ortaya çıktığı kişilerarası veya çevresel durumlar (Harding ve Turner, 2015:466) ya da deneyimlerdir. Bu deneyimler aynı zamanda bazı araştırmacılar tarafından (bkz. Stucky vd., 2011) gündelik ayrımcılık olarak adlandırılmıştır. Bu kavram ayrımcılıkla ilgili kronik, gündelik ve rutin küçük deneyimlere atıfta bulunur (Harding ve Turner, 2015:466).

Gündelik ayrımcılık ve mikro saldırganlıklar arasında önemli ölçüde örtüşme olmasına rağmen, Sue ve meslektaşları (2007b) mikro saldırganlık terimini özellikle düşmanca lakap takma ve ırkçı hakaretleri içeren mikro fiili saldırılar; kaba, saldırgan veya aşağılayıcı olarak algılanan iletişimler olan mikro aşağılamalar ve renkli insanların düşüncelerini, fikirlerini, değerlerini, deneyimlerini veya bakış açılarını marjinalleştiren, dışlayan veya geçersiz kılan iletişimleri içeren mikro yok saymalar biçiminde sınıflandırmışlardır (Harding ve Turner, 2015:466). Buna göre, (i) *mikro fiili saldırılar (microassaults)* (ii) *mikro aşağılamalar (microinsults)* (c) *mikro yok saymalar (microinvalidations)* olmak üç farklı mikro-saldırganlık türü ya da biçimi bulunmaktadır (bkz. Sue vd., 2007a; Sue vd., 2009). Bunlar, gündelik hayatta etkileşimler sırasında açığa çıkabilen hem bilinçli, niyetlenilmiş hem de biliçdışı ya da niyetlenilmemiş eylemleri veya hakaretleri içermektedir. Ayrıca, bunlar sözlü, sözsüz, çevreseldir ve yüz ifadelerinde, beden dilinde, terminolojide, ifadede veya yorumda ortaya çıkabilirler.

Söz konusu mikro saldırganlıkların her bir türü, marjinalleştirilmiş veya çoğunluk içinde yer almayan grupların üyeleri için sıklıkla deneyimlenen gündelik rutinleşmiş bir deneyim olarak (McTernan, 2018:268) değerlendirilebilir. Bunlar arasında, *mikro fiili saldırılar*, ırkçı ya da başka türden ayrımcı içeriğe sahip lakap

takma, alay etme, hakaret etme, kaçınmacı davranış sergileme gibi birini incitmeyi veya gücendirmeyi amaçlayan doğrudan ve açık sözlü veya sözsüz değersizleştirme ya da küçük düşürme olarak tarif edilebilecek saldırılardır. Açıkça ırkçı ya da ayrımcı oldukları için mikro fiili saldırılar geleneksel nefret söylemi ve simgeleri bağlamında değerlendirilir (DeCuir-Gunby vd., 2016:393). Bu mikro fiili saldırılar bilinçli, kasti, amaçlı ya da niyetlenilmiş mikro saldırganlık türü olarak ifade edilmektedir (bkz. Jones ve Galliher, 2015; Sue vd., 2007b). Örneğin, birine zenci demek, beyaz olmayan insanların aşağı olduğunu savunmak veya sınıf ödevlerinde onlarla çalışmayı reddederek beyaz olmayan öğrencilerden kaçınmak en iyi örneklerdir (Sue ve Constantine, 2007:137). Mikro fiili saldırıların failleri, yorumlarının zararlı olduğunun farkında olabilir veya olmayabilir, ancak bu yorumların büyük olasılıkla alıcı için açıkça zararlı olarak algılanması muhtemeldir (Yancura vd., 2016: 112).

Çoğunlukla kasıtsız ya da niyetlenilmemiş olarak tezahür eden *mikro aşağılama ve mikro yok sayma davranışı* ise ekseriyetle eylemde bulunan kişinin bilinçli farkındalık seviyesinin dışında gerçekleşir. Genellikle bilinçsiz ve kasıtlı olmayan bu mikro saldırganlıklar, çoğunlukla bir iletişim akışına gömülü olan kısa, düşünülmeden yapılan küçümsemeler, hakaretler veya diğer aşağılamalar olarak ortaya çıkar (Sue 2010). *Mikro aşağılama(lar)*, kaba ve duyarsız bir davranışsal eylem veya sözel bir ifadeye bulunma ya da bir kişinin ırksal, kültürel mirasının aşağılanması, değersizleştirilmesi olarak tarif edilebilir (Ford vd., 2013:206; bkz. Sue vd., 2007b; Sue vd., 2007a). DeCuir-Gunby vd.'lerine (2016:393) göre de mikro aşağılamalar, olumsuz bir iltifat sunarak bir kişinin ırksal mirasına veya ırksal kimliğine dolaylı olarak hakaret etmek için kullanılır. Yani başka bir ifadeyle, mikro aşağılama hedef kişinin kültürel ve bireysel özelliklerine iltifat edilmek suretiyle dolaylı yoldan aşağı bir konumda olduğunun hatırlatılması ve inciltilmesidir. Benzer şekilde, Jones ve Galliher'in (2015:5) tanımına göre, mikro aşağılama, "dış grubu aşağılayan örtük veya üstü kapalı ima yolu genellikle sözel olmayan jestleri ya da vücut hareketlerini ve sözel mesajları" içerir. Genel olarak, bu saldırılar failerin bilinç düzeyi dışında meydana gelirler, ancak alıcılarına gizli bir aşağılayıcı mesaj iletirler (Sue ve Constantine, 2007:138). İrksal temelli ayrımcılık temelinde düşünüldüğünde mikro aşağılamalar beyaz ırkın üstünlüğüne dair inançlara dayanır. Mikro aşağılamalar mikro fiili saldırılardan daha ince ve örtüktür, ancak yine de oldukça zarar vericidir.

Mikro yok sayma(lar) ise beyaz olmayan insanların psikolojik düşüncelerinin, duygularının veya deneyimsel gerçekliklerinin yadsınması, olumsuzlanması veya hiçe sayılmasını içerdiği için mikro saldırganlıkların belki de en sinsi biçimidir. (Sue ve Constantine, 2007:137; bkz. Sue vd., 2007a). Diğer bir deyişle, mikro yok saymalar, renkli insanların gündelik yaşam deneyimlerini ve kültürel mirasını küçümseyen, sorgulayan veya olumsuzlayan (DeCuir-Gunby vd., 2016:393; bkz. Ford vd., 2013:206) söylem ve eylemler olarak kabul edilebilir. Bu noktada, çoğunluk grubunun dışında kalan toplulukların üyelerinin sahip oldukları özgünlüklerin ve farklılıkların önemsiz veya değersiz olduğu mesajı üstü kapalı, örtük bir biçimde verilir. Bir bakıma, bu tür mikro saldırılar en zararlısı olabilir, çünkü esasen hem fail hem de alıcı için gizlidirler veya fark edilmezdirler. Derinden sahiplenilen ve sorgulanmayan toplumsal görüşleri ifade ederler (Yancura vd., 2016: 112).

En nihayetinde, Wong vd.'lerinin (2014:182) vurguladıkları üzere, bugün insanların çoğu, kendilerini eşitliğe inanan, iyi, hoşgörülü makul kimseler olarak tanımladıkları için önyargılı, ırkçı tutumlara sahip olabileceklerine ve ayrımcı davranışlar sergileyebileceklerine inanmaları çok zordur. Ancak, onlara göre kişilerin masum görünen ifadelerinin ve davranışlarının kümülatif doğası, baskın olmayan ya da dezavantajlı konumda olanlara zarar verir, çünkü çok çeşitli gündelik etkileşimler sırasında açığa çıkan veya karşılaşılan saldırganlıklar kişilerin başka yerlere harcayabilecekleri enerjilerini boşa tüketmelerine yol açar.

BULGULAR

Türkiye'de yabancı uyruklu öğrenciler açısından en dikkat çekici fark siyah ten rengine sahip Afrikalı kökenli öğrencilerin deneyimleridir. Deneyimlerine bağlı olarak insanların bir durumu nasıl gördükleri, betimledikleri ve bir durumun tanımını müştereken nasıl geliştirdiklerini anlamak değerlidir (Zimmerman ve Weider, 1970). Esasında, farklı kültürler hakkındaki eksik ve yanlış bilgiler sebebiyle zaman içerisinde birçok önyargı türemiş ve bunlar o toplumların fertlerine yansıtılır olmuştur (Güleç ve Özden, 2019:157).Bu doğrultuda, Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin bakış açılarından gündelik hayata ilişkin deneyimleri sırasında zaman zaman maruz kalabildikleri ırksal temelli ayrımcı davranışları ya da mikro saldırgan eylemleri nasıl anlamlandırdıkları belirli *kategorileştirmeler çerçevesinde keşfedilmeye çalışılmıştır*. Araştırma kapsamında görüşülen kişilerden toplanan

anlatılar aşağıda ifade edilen hedefler doğrultusunda yorumlayıcı anlayışa uygun olarak kategorilendirme yoluyla betimsel düzeyde analiz edilmiştir. Bu çerçevede, (a) Katılımcıların bakış açısından maruz kalınan ırksal temelli ayrımcılıkların ya da mikro saldırganlıkları açığa çıkarmak, (b) Örnekleyci durum ve vakaları tespit etmek, (c) Niyetlenilmiş/Kasıtlı ve niyetlenilmemiş/kasıtsız ayrımcı eylem ve söylemleri keşfetmek, (d) Bu eylem ve söylemlerin maruz kalanlar üzerindeki etkisini anlamak temel öneme sahiptir. Bu yönde, Afrikalı kökenli siyah tenli öğrencilerin maruz kalabildikleri ırksal temelli ayrımcılık ya da mikro saldırganlık örneği olarak kabul edilebilecek 7 tema veya kategori ve bunların alt kategorileri tanımlanmıştır. Bu tema veya kategoriler şunlardır:

- (1) Ötekiliğin İnşası Olarak Egzotikleştirme ve Tuhaflaştırma. Bu kategori iki alt temadan oluşmaktadır: a) Dikkatli ve rahatsız edici bakışlara maruz kalmak b) Birlikte fotoğraf çekilmeye zorlanmak
- (2) Mülkiyet ve Tanımlama Aracı Olarak Nesneleştirme. Bu kategori iki alt temadan oluşmaktadır: a) Egzotik Bir Nesne Gibi Sorgulanmak: Araştıran-Araştırılan İlişkisi b) Cinsel Nesneleştirme
- (3) Genelleştirilmiş Ötekilik Olarak Aynılık Varsayımı ve Tektürleştirme. Bu kategori iki alt temadan oluşmaktadır: a) Tikelliğin Yadsınması ve Aynılaştırma b) Yoksul, Çaresiz ve Yardıma Muhtaç Olarak Görülme
- (4) Farklılaştırma Çabası Olarak Doğal Özelliklere Aşırı Vurgu ve Deneyimsel Gerçekliklerin Yadsınması
- (5) Aşağı Görme Biçimi Olarak Zeka Düzeyi Atfetme
- (6) Eğlenme Aracı Olarak Ötekine Yönelik Hitap Şekli/Lakaplar ve Şakalar. Bu kategori iki alt temadan oluşmaktadır: a) İsmiyle Hitap Edilmemesi ve Lakaplara Maruz Kalmak b) Mizah ve Şaka Yapılması Gereken Varlıklar Olarak Görülmek
- (7) Kaba Sözcükler, Jestler ve Nezaketsiz Tavırlara Maruz Kalmak

Kategori 1: Ötekiliğin İnşası Olarak Egzotikleştirme ve Tuhaflaştırma¹

Yabancılıkla ilgili önemli bir husus yabancıya aşına olunana zıt bir şekilde alışılmadık, garip, farklı, tuhaf, başka olarak konumlandırılmasıdır (Waldenfels, 2008:112-113). Egzotizm de başka bir yerin anormalliğini buranın normalliğiyle karşılaştırdığı için, ötekiliğin en doğrudan coğrafi biçimini oluşturur. Egzotizm, elbette egzotik yerin, nesnenin veya kişinin bir özelliği değildir. Bu, sembolik ve maddi mesafenin üst üste bindirilmesinden, yabancı ile yabancıya karıştırılmasından oluşan söylemsel bir sürecin sonucudur ve yalnızca bir dış bakış açısından anlam ifade eder. Ötekiliğin inşası olarak egzotizm, güç ilişkilerinin asimetrisiyle karakterize edilir (Staszak, 2009:46). Johnston ve Nadal'a (2010) göre, *egzotikleştirme ve nesneleştirme*, bir kişinin insanlıktan çıkarılmış gibi hissettirilmesi veya kişiye bir nesneymiş gibi davranılması olarak anlaşılabilir. Egzotizmi, somut gerçeklerden ziyade dilsel gerçeklerle ele almak daha faydalı olacaktır. Egzotizm, belirli yerlere, insanlara veya nesnelere özgü değildir, daha ziyade bunların üçüne de bakmanın ve onlar hakkında konuşmanın bir yolunu ifade eder. Batı'nın coğrafi bir öteki ve dolayısıyla kimliğini inşa ettiği söylemsel bir oluşumdur. Ötekiliğin tüm yapılarında özne (ya da benlik) bir farklılığı (bu durumda coğrafi) damgalar, onu özelleştirir ve bu özelleştirme temelinde ötekinin kimliğini olumsuzlar. Bu süreç genellikle ayrımcılığı meşrulaştırır. Egzotiklik doğası gereği asimetriktir: Ben (buradaki) öteki'ni (dışarıdakini) adlandırma ve yerleştirme gücüne sahiptir, ancak bunun tersi mümkün değildir (Staszak, 2008:129). Başka bir deyişle, egzotikleştirme ve nesneleştirme, siyah veya renkli tenli bir insanın ırkı nedeniyle dışlanmış veya izole edilmiş hissetmesi şeklinde tezahür eder. Nitekim, gündelik hayatta karşılaşılan mikro-saldırımlar egzotikleştirme aracılığıyla ortaya çıkabilmektedir. Bu mikro-saldırımlık örneğinin Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin gündelik hayatlarında iki farklı alt kategoride açığa çıktığı tespit edilmiştir.

Alt kategori 1.1: Dikkatli ve rahatsız edici bakışlara maruz kalmak

Segalen'e (2001) göre egzotizm, alışkanlıkla yıpranan, yenilikle heyecanlanan bir duyumun zevkidir. Egzotiklik aynı zamanda indirgeyici ve deterministtir, çünkü farklılığı özelleştirir ve ötekiliği öteki'nin temel özelliklerini aldığı daha aşağı bir konuma indirir. Bu nedenle egzotik, uzak veya daha doğrusu bizden çok uzakta olan, tipik olarak sıcak, tropik ülkelerdir (Staszak, 2009:46). Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin ifadelerine göre, gündelik hayatta yerellerle olan karşılaşmalarında en sık yaşadıkları deneyimlerden biri; sokakta yürürken, otobüste giderken veya alışveriş yaparken çoğu zaman iletişime geçilmeden kendilerine şaşkınlıkla, hayranlıkla, tuhaf varlıkları gibi dikkatlice bakılmasıdır. Bu deneyimin Afrika kökenli öğrencilerin söylemlerine yansıma biçimi ve onu nasıl anlamlandırdıklarına ilişkin örnekler şöyledir:

¹ Not: Görüşülen kişilerin anlatılarının sunumunda () parantez içerisinde görüşülen numarası, gelinen ülke, cinsiyet ve yaş şeklinde sıralama yapılmıştır.

“...nerdeyse 3 yıldır Aydın'dayım ama sokakta insanların sürekli bize garip, tuhaf, egzotik ürünler veya meyvelerimiz gibi gözlerini dikerek bakmaları beni o kadar çok rahatsız ediyor ve üzüyor ki çoğu zaman sokağa bile çıkmak istemiyorum. Bazen kendimden şüphe ediyorum, yanlış bir şey mi yaptım, üzerimde olmayacak bir şey mi gördüler de bakıyorlar diye telaşlanıyorum. Yani, yabancı veya bilmediğiniz bir şey gördüğünüzde bakabilirsiniz ama sonuçta karşınızdaki kişi insan, onu rahatsız edecek bir şekilde ya da küçük düşürecek şekilde bakarsanız bu insancıl bir şey değil. Kişi belki bunu kötü bir niyetle yapmıyor ama sonuçta bakılan kişinin kendisini kötü ve dışlanmış hissetmesine neden oluyor...” (G.35, Gine-Bissau, K., 21).

“...yaklaşık bir yıldır buradayım ve gerçekten bazı insanlar iyi ama bir kişi kaba ve nezaketsiz olmayı hobi olarak görüyor sanki...gezerken, otobüste, lokantada aptalca bakıp durmaları burada çok yaygın, film yıldızıymışım gibi...bu belki güzel bir şey gibi gözüküyor ama bazıları rahatsız ediyor ve kendinizden şüphelenmeye başlıyorsunuz, acaba bir tuhaflık mı var bende diye...” (G.20, Burundi, E., 20).

“...ilk zamanlarda buradaki insanlar ilk defa Afrikalı insan gördükleri için öyle dikkatlice baktıklarını düşünüyordum...durakta beklerken, alış-veriş yaparken görüp garipsiyorlar, şaşırıyorlar...bir şeyler diyorlar ama televizyonlarda, gazetelerde, dizilerde, futbol takımlarında her yerde siyah insan görüyorlar...yani şaşırarak bir durum olmaması lazım...ama Türkiye'deki ilk ve tek siyah sızmışınız gibi bakıyorlar...egzotik bir meyve muamelesi bu...kötü hissettiriyor...” (G.30, Zambiya, K., 23).

Görüşmelerden açığa çıkan anlamlara göre, yerellerle olan karşılaşmalarında Afrika kökenli öğrencilerin en çok rahatsız oldukları konuların başında *egzotik birer ürünlermiş* gibi kendilerine farklı olduklarının sürekli olarak *hatırlatılması* veya *hissettirilmesi* gelmektedir. Egzotiklik, garip, tuhaf veya gizemli anlamına da gelebilir (Staszak, 2008:130). Afrika kökenli öğrenciler sokakta yürürken, otobüste giderken, durakta beklerken veya alışveriş yaparken kendilerine dikkatlice bakılmasından, yani egzotik bir ürün muamelesi yapılmasından rahatsızlık duymaktadırlar. Bu durum insana kendisinin farklı, tuhaf, gizemli olduğunu hissettirmekte ve dışlanmışlık duygusu yaratmaktadır. Minikel-Lacocque'un (2013:446) belirttiği gibi, sokakta birisine başka/öteki görüldüğü için dikkatlice bakmak kesinlikle ırksal temelli mikro saldırganlığın orijinal tanımıyla örtüşmektedir; aslında bu [şaşkın] bakışlar *otomatik* ve *bilinçsizce* yapılan ırksal temelli ayrımcı eylemler olarak kabul edilebilir. Mikro aşağılama(lar), beyaz olmayan insanların ırksal veya etnik mirasına veya kimliğine karşı kabalık, duyarsızlık veya aşağılayıcı tutumlar aktaran değersizleştirici sözler, eylemler, jestler ve bakışlar (Sue ve Constantine, 2007:138) olarak tarif edilmekteydi. Sue vd'lerinin (2007a; 2007b) geliştirdikleri mikro saldırganlıklar sınıflaması temelinde gündelik etkileşimler sırasında açığa çıkabilen mikro aşağılamalar bu örneklerde Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin karşılaşmalar sırasında bilinçsiz ya da niyetlenilmeden de olsa kendilerine sürekli şaşkınlıkla veya hayranlıkla dikkatlice bakılması ve tuhaf olduklarının sürekli olarak hatırlatılması veya hissettirilmesi yoluyla egzotikleştirilmeleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Alt kategori 1.2: Birlikte fotoğraf çekilmeye zorlanmak

Afrika kökenli öğrencilerin ifadelerine göre, gündelik hayatta yerellerle olan karşılaşmalarında en sık yaşadıkları deneyimlerden bir diğeri de çoğu zaman tesadüfen karşılaştıkları ve tanımadıkları kişilerle *fotoğraf çekirmek* zorunda kalmalarıdır. Aslında, egzotiklik, etnosentrik önyargının aksine, diğerine değer vermekle de karakterize edilir (Staszak, 2009:46). Bir film yıldızıymış veya nadir bulunan bir şey olarak sürekli fotoğraf çekirmek zorunda kalmak -veya insanların bu yöndeki taleplerine maruz kalmak- Afrika kökenli öğrencilerin kendilerini diğerlerinden dışlanmış olarak hissetmelerine neden olabilmektedir. Bu çerçevede, Afrika kökenli bazı öğrencilerin ifadeleri bu durumdan duydukları rahatsızlığa işaret etmektedir:

“...ilk geldiğimde bir keresinde otobüste bir kız bir erkek habersiz bir şekilde selfie çekmeye çalışıyordu bizle... çok kızdım sanki biz çok farklı bir insanmışız diye...arkadaşım tuttu beni bir şey yapma diye..hala fotoğraf çekirmek isteyenler oluyor...bu benim hoşuma gitmiyor....siyah tenli insan çok görmedikleri için şaşırıyorlar ama hoşuma gitmiyor...” (G.10, Gana, E., 21).

“...bu türden aptalca şeylere deli oluyorum...okuldan Afrikalı arkadaşlarımla dışarıda ders çalışırken, bir grup geliyor...bir selam dahi vermeden fotoğraf çekebilir miyim diyor...bu onur kırıcı bir şey...bıkkınlık geliyor. Farkında değiller ama hayvanat bahçesinde egzotik bir hayvan görmüş gibi davranıyorlar...” (G.23, Nijerya, E, 23).

“...bir arkadaşım otobüsteyken bir kız karşımızda duruyordu ve telefonla bizi kayda alıyordu...bunu bizim onu görmeden yaptığını sanıyordu. Belki merak ediyor bilmiyorum ama bu çok utanç verici bir şey. Bize ne hissettirdiğinin farkında bile değil...” (G.18, Etiyopya, E., 22).

Afrika kökenli öğrencilerin aktardıkları deneyimlerde dışlandıkları ve egzotikleştirildikleri hissi yaratan yerellerin yabancıyla karşılaştığında fotoğraf çekme talepleri veya istekleri dikkat çekmektedir. Etkileşimler veya karşılaşmalar sırasında yerellerin sürekli *kayıt altına alma* arzusunun veya birlikte fotoğraf çekme girişimlerinin karşı tarafta (yabancıda) *egzotikleştirme yoluyla dışlanmışlık duygusunun* doğmasına neden olduğu söylenebilir. Afrika kökenli öğrencilerin birçoğu kendilerine yönelik bu tavrın çoğunlukla meraklı kaynaklandığını düşünse de bundan oldukça rahatsızlık duydukları söylemlerine yansımaktadır. Dolayısıyla, bu *egzotikleştirme* veya farklı olduklarının sürekli kendilerine hatırlatılması (fotoğraf çekme talebinin talepte bulunan açısından olumlu bir anlamı olabilse dahi veya bu bir hayranlık göstergesi olsa bile) Afrika kökenli öğrencilerin ayrımcılığa uğradıkları duygusuna yol açmaktadır. Aslında, Todorov'a (1989) göre, egzotizm ötekini tanımayı reddetmenin biçimlerinden biridir. Ama bunun da ötesinde egzotizm, romantik bir farkçı düşünce akımıdır. Aslında, bu farklılık paradoksal olarak Avrupalılığın, başka bir ifadeyle "farklılığın oluşturulması yoluyla kimliğin sağlamaştırılması(na) ve ötekiliğin inşa edilmesi yoluyla kimliğe özgüvenin kazandırılması(na)" (Connolly, 1995:24) hizmet eder. Yeğenoğlu'nun (2002:125) dikkat çekmiş olduğu gibi "(ö)tekinin tikelliğine duyulan saygı aslında kendinin üstünlüğünü, hükümlerliğini ve otoritesini kurmanın yoludur".

Todorov (1994), bilinmeyen bir şeye değer vermenin veya onu arzulamanın paradoksal olduğunu ileri sürmektedir. Egzotiklik daha çok, daha önce görülmüş veya resmedilmiş, başka yerlerde ilginç olarak işaretlenmiş ve bu şekilde yeniden üretilmiş şeylere karşı coşku göstermekten ibarettir. Egzotik olanın ötekiliği, ilk karşılaşmanın kaba ve vahşi başkalığı değildir; oryantalist tablolarda, insan hayvanat bahçelerinde ve egzotik dansa olduğu gibi bir gösteri olarak sunulan kolonyal dünyanın sahnelenen ve ticari mala dönüştürülen yumuşak ötekiliğidir. Egzotiklik, ötekiyle yüzleşmenin hazzından çok, bu yüzleşmenin güven verici, fantezilerimize uygun, bizi kimliğimiz ve üstünlüğümüz konusunda rahatlatan bir versiyonunu görmeyen doyumunu yaşamamanın hazzıdır (Staszak, 2009:46). Böylesi bir yaklaşım, "aslında baskın kültürdeki bireyin farklı olanı egzotikleştirme yoluyla *evet sen farklısın ve olduğun gibi değişmeden kalmalsın* yaklaşımıyla dışlamasıdır. Bu anlayış, ötekinin bizim ilgisimize, korumamıza ve desteğimize muhtaç bir varlık olduğu anlamına gelir ki, bizim karşı tarafın kültürüne duyarlılığımızdan daha çok, farklı kültürel kökenlere sahip bireylere karşı ayrıcalıklı ve üstün bir konumda bulunduğumuzu gösterir" (Koç, 2003:14-15). Bu çerçevede, yerellerin sürekli *kayıt altına alma* arzusu veya gördüklerinde Afrika kökenli öğrencilerle birlikte fotoğraf çekme girişimleri kasıtsız, niyetlenilmemiş veya bilinçsizce yapılan bir ırksal temelli ayrımcı davranış veya öteki'nin reddi olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda, Sue vd.lerinin (2007a; 2007b) mikro saldırganlığa dair yaptıkları sınıflamaya göre değerlendirilecek olursa, gündelik etkileşimler sırasında çoğu zaman farkında olmadan ya da bilinçsiz, kasıtsız ya da niyetlenilmeden açığa çıkabilen mikro aşağılamalar bu örneklerde Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin karşılaşmalar sırasında birlikte fotoğraf çekilmeye maruz bırakılmaları yoluyla egzotikleştirilmeleri, dolayısıyla aşağılık ve dışlanmışlık duygusuna kapılmaları şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kategori 2: Mülkiyet ve Tanımlama Aracı Olarak Nesneleştirme

Ayrımcı türden nesneleştirme bir gruba ait insana, başkalarının amaçlarının nesnesi rolü, söylemsel olarak biçildiğinde ortaya çıkar (Boreus, 2009). Baskın bir toplumsal grubun üyeleri başkalarını nesneleştirme gücüne sahiptir ve bu da onların nesneleştirilmiş olanı ezmelerine ve hükmetmelerine izin verir (Uchida, 1998). Collins'e (1999) göre, baskı her zaman alt grubu nesneleştirme girişimlerini gerektirir. Nesneleştirme, insanların temel insani özelliklerinin paranteze alındığı ve öteki statüsünün verildiği bir süreçtir. Başka bir deyişle, nesneleştirme özünde bir kişiyi bir nesne olarak görmek ve muamele etmek, böylece onu başkaları tarafından kullanım, mülkiyet ve tanımlama aracına indirgemektir (Nussbaum, 1995). Nitekim, gündelik hayatta karşılaşılan mikro-saldırımlar karşındakini nesneleştirme yoluyla ortaya çıkabilmektedir. Bu mikro saldırganlık örneğinin Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin gündelik hayatlarında iki farklı alt kategoride açığa çıktığı tespit edilmiştir.

Alt kategori 2.1: Egzotik Bir Nesne Gibi Sorgulanmak: Araştıran-Araştırılan İlişkisi

Afrika kökenli öğrencilerin gündelik hayatta deneyimledikleri mikro saldırganlık örneklerinden bir tanesi yerli ve yabancı arasındaki *araştıran – araştırılan* ilişkisinde açığa çıkmaktadır. Aslında, yabancıyı fark edip ona ilgi göstermek, onu sorularla deşmek yabancılığı derinleştirmenin bir başka şekline bürünebilir (Güngör, 2018:30). Bu husus incelendiğinde, Afrika kökenli öğrencilerin yerellerle olan karşılaşmalarında veya etkileşimlerinde

kendilerine yöneltilen sorulardan oldukça bunaldıkları ve kendilerini sürekli *araştırılan* veya *sorgulanan* konumunda hissettikleri anlaşılmaktadır. *Bize kendinden bahset, ülkeni anlat* şeklindeki sürekli yöneltilen sorular başka bir tecrit şekline yol açabilir. Sorulardaki yüzeysel bir şefkatle yabancıyı egzotik bir nesne gibi sorgulamak ve duydukları karşısında hayret tepkileri vermek, yabancı ile mesafeyi kapanmaz bir şekilde açmaya neden olabilmektedir (Güngör, 2018:30). Bu yönde, yerellerle etkileşimleri sırasında Afrika kökenli siyahi öğrencilerin sürekli sorgulanan konumda olmalarının onlara ne hissettirdiği ve bunu nasıl anlamlandırdıkları bazı söylemlerde açığa çıkmaktadır:

"...2-3 senedir buradayım ama kendimi hala yeni gelmiş gibi hissediyorum. Hala okula ve şehir merkezine yalnız gidemiyorum. İnsanların davranışları ve bize sordukları sorular gerçekten çok tuhaf. Bana mesela senin avuç için neden beyaz üstü neden siyah diye soruyor. Bence bu yapılan saçmalıklar meraklı olmakla üstü örtülecek bir şey değil. Saçma sapan rahatsız edici sorular soruyorlar. Bunlar onur kırıcı olabiliyor. Bazıları için söylüyorum biraz empati yapılmalı bence..." (G.28, Fildişi, K., 21).

"...Türklerle çok konuşmak istemiyorum, sınırlarım bozuluyor. Saçma sapan sorular soruyorlar. Mesela, Afrika'da su var mı diye soruyorlar. Onlarla birlikte olduğumda arkadaşım gibi hissetmiyorum onları, çünkü sadece soru soruyorlar. Okulda grup çalışmalarında mesela geliyor, sen neden buraya geldin, nasıl geldin diye soruyorlar. Sizin orada apartmanlar var mı gibi saçma sorular soruyorlar. O yüzden ben grup çalışmalarına katılmak istemiyorum. Ben onlara böyle sorular hiç sormam, çünkü bu tür sorular çok aşağılayıcı veya küçük düşürücü. Ailen fakir mi? Baban ne iş yapıyor? Ne kadar para gönderiyorlar? Sen hiç Türklerle yattın mı?. Böyle sorular çok kırıcı oluyor ve kötü hissettiriyor, sanki beni laboratuvarında inceliyor gibi. Artık soru sorduklarında cevap vermiyorum kim olursa olsun. Çünkü herkes yaşad bunları, konuşup can sıkıyaya gerek yok..." (G.13, Kenya, E.,24).

"...insanlar acayip sorular soruyorlar. İnsanlar biraz meraklı olduğu için çok soru soruyorlar. Sizin orada domates, su var mı gibi garip garip sorular soruyorlar. Biri yanıma geliyor ve Türk kızlarını seviyor musun diye soruyor. Sizin orada okul yok mu diyorlar. Ben cevap vermiyorum böyle sorulara. Sürekli soru sormaları canımı sıkıyor. Bu durum çok rahatsız edici. Biz onların oyuncağı değiliz..." (G.3, Gine-Bissau, 21, Erkek).

Görüşme verilerinden çıkan anlamlara göre, Afrika kökenli öğrencilerin yerellerle olan ilişkileri veya etkileşimleri sırasında yaşadıkları önemli deneyimlerden biri kendilerine yönelik *sürekli (anlam veremedikleri) bazı soruların* yöneltilmesidir. Etkileşimler sırasında, Afrika kökenli siyahi öğrencilere sürekli bazı sorular sorulmakta, onlardan kendilerini, kültürlerini anlatmaları istenmekte veya ne kadar farklı olduklarını göstermeleri talep edilmektedir. Bu türden soruların arka planında ev sahibinin, her zaman bilinçli [veya kasıtlı] bir şekilde olmasa da kendi tecrübe alanını genişletmek, egzotik bir deneyim yaşamak ve kendi niteliklerinin ve sahip olduklarının sağlamasını yapabilmesi gibi amaçları bulunmaktadır (Güngör, 2018:30). Öyle anlaşılmaktadır ki Afrika kökenli öğrencilerin yerellerle kurulan ilişkiler sırasında merak nedeniyle ya da herhangi bir sebeple sürekli olarak birtakım sorulara cevap vermek ve kendilerini anlatmak zorunda kalmaları son derece rahatsızlık vermektedir. Yerellerin bu yaklaşımı, ilişkide Afrika kökenli öğrencilerin kendilerini daha aşağı konumda ya da *araştırma nesnesi olarak* hissetmelerine neden olmaktadır. Karşınızdaki kişiye sürekli sorular sormak ve ondan kendisini anlatmasını beklemek, aslında örtük olarak ilişkide kimin üstün olduğunu göstermek anlamına gelmektedir. Afrika kökenli öğrencilerin yerellerle olan ilişkilerinde kendilerini daha aşağı konumda olduklarını veya *nesneleştiriklerini* hissetmeleri onları rahatsız etmekte ve ayrımcılığa uğradıklarını düşünmelerine yol açmaktadır.

Söz konusu bu *araştırılan ve araştırılan ilişkisinde* yerellerin referans çerçeveleri de çoğunlukla tek referans çerçevesi olarak kabul edilmektedir. Normal olarak kabul edilen referans çerçevesi yerellerin kendisi olunca farklı ya da öteki sürekli olarak kendisini anlatmak zorunda olan daha aşağı konumdaki kişi olarak görülür. Bu hususta Todorov (1989), öteki'nden söz etmenin kendinden söz etmek olduğu, öteki'nin yadsınmasının kendinin olumlanması anlamına geldiğine tanık olduğu için karamsardır. Karamsarlığını ise şöyle dile getirir: Bir yandan kendi referans çerçevemizin tek referans çerçevesi olduğunu ya da en azından normal olduğunu düşünürüz; öte yandansa bu çerçeveye gönderme yaparak ötekinin bizden daha aşağı olduğunu saptarız; dolayısıyla, ötekinin portresini, ona kendi zayıflıklarımızı yansıtarak resmederiz; öteki hem bizim benzerimizdir hem de bizden aşağıdır. Aslında ötekine her şeyden önce tanımadığımız şey, farklı olmaktadır. Ayrıca, yabancıyı anlattıkları karşısında hayret, yüce gönüllülük, acıma ve merhamet gösterileri sergilemek, yabancıyı eşğini aşmanın sahipsiz yollarından değildir. Yabancıyı, eşğin bu tarafına geçemeyecek kadar farklı ve uzak bagajları, bu soru ve cevaplarla tescillenmektedir (Kristeva, 1991:29).

Nitekim, yerellerin Afrika kökenli siyahi öğrencilerle kurdukları ilişki aslında *eşitler arasında gerçekleşen bir ilişkiden çok araştıran ve araştırılan ilişkisi* temelinde *eşit olmayan bir konumda* sürdürülmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla, farklı olarak kabul edilen Afrika kökenli öğrencilerin eşit haklara sahip bir arkadaş veya dost olarak değil de daha çok araştırılacak egzotik bir nesne olarak görüldüğü anlamı çıkmaktadır. Güngör'ün (2018:30-31) ifade ettiği üzere, evinde olanın yabancıya karşı meraklı olması, onu ve yaşamını yolculuklarla dolu maceralı bir yaşam olarak görmesi yabancıyı fantastik kılmaktadır. Yabancı, hayatta kalmaya çabalarken karşıdaki için bu deneyim egzotik bir serüvendir. Afrika kökenli öğrencilerin kendilerini sürekli araştırılan konumunda hissetmeleri onları yerellerle karşılaşmaktan kaçınmaya ittiğini veya zorunlu kalmadıkça onlarla ilişkilerini sınırlı tutma eğilimine soktuğunu ifade etmek mümkündür. Bu anlamda, yerellerle gerçekleşen ilişkiler veya etkileşimler, ırksal temelli mikro saldırgan sözel veya söz olmayan davranış kalıplarını açığa çıkarmaktadır. Sue vd.lerinin (2007a; 2007b) mikro saldırganlığa dair yaptıkları sınıflamaya göre değerlendirilecek olursa, çoğunluk grubu ile çoğunluk olmayan grubun bireyleri arasındaki gündelik etkileşimler esnasında kasıtsız, niyetlenilmemiş veya bilinçsiz olarak açığa çıkabilen *mikro yok sayma* davranışı bu örnekte Afrika kökenli siyahi öğrencilerin yerellerle kurulan ilişkiler sırasında sürekli sorgulanan kişi konumunda kalarak kendilerini daha aşağı konumda ya da araştırma nesnesi olarak hissetmeleri şeklinde tezahür etmektedir.

Alt kategori 2.2: Cinsel Nesneleştirme

Hiç şüphesiz cinsel temelli nesneleştirme hem erkekler hem de kadınlar için geçerlidir. Ancak, cinsel nesneleştirme elbette kadın bedeni üzerinden daha yoğun olarak gündeme gelmektedir. Kadın veya erkeğin yaşam deneyimlerinin rutin olarak fiziksel bir varlık olarak muamele görmesi ve vücudun veya vücut parçaları koleksiyonunun öncelikle başkaları tarafından kullanılması için değer verilmesi durumu nesnelleştirmeye karşılık gelir (Kim, 2014:14). Özellikle kadın açısından cinsel nesneleştirme, kadın bedeninin bir cinsel zevk nesnesi olarak görülmesi ve kadınların fiziksel görünümüne göre değerlendirilmesi ile ortaya çıkar (Kim, 2014:14). Aslında Afrika kökenli siyahi kadınların ve erkeklerin baskın bir imajı, cinsel açıdan egzotikleştirilmiş ve nesneleştirilmiş bir imajdır. Bu nesneleştirilmiş ve egzotikleştirilmiş imajlar özellikle Afrika kökenli kadınların aşağılanmasına katkıda bulunur ve ırksal kızgınlık, ayrımcılık ve mikro saldırganlıkları besler (Lin, 2010). Buna göre, ırksal mikro saldırıların cinsiyetçi bir teması, her iki cinsiyete yönelik olsa da özellikle Afrika kökenli kadınların nesneleştirilmesi ve egzotikleştirilmesidir. Nitekim, rahatsız edici bakışlar, cinsel içerikli konuşmalar, şakalar Afrika kökenli siyahi öğrencilerin gündelik hayatta yerellerle olan etkileşimleri veya karşılaşmaları sırasında cinsel nesneleştirme ve egzotikleştirme temelli deneyimledikleri mikro saldırganlıklar olarak kabul edilmektedir.

"...yaklaşık üç yıldır Türkiye'deyim, buradaki yaşadığım bazı durumlar çok kötü...dokunmaya çalışıyorlar... yüzüme karşı çok gülüyorlar...bazıları sapık gibi gerçekten bana sıcak çikolata seni yiyebilir miyim diyor... rahatsız edici bir biçimde sürekli bakılması kötü hissettiriyor..." (G.31, Nijerya, K., 24).

"...gözünü dikip birine bakmak masum bir şey değil...ayrıca çok laf atan oluyor gezerken herhangi bir yerde... burada biz kızlar her an böyle bir şeyle karşılaşırız...bu sokakta da oluyor okulda da oluyor...bizi seks objesi gibi gördüklerini hissediyorum...bu çok onur kırıcı, nefret ediyorum..." (G.36, Gine Bissau, K., 22).

"...buradaki insanlar aşırı derecede ilkel siyahılara karşı...bize dikkatlice bakmalarından, gülmelerinden ve sanki özel insanlarmış gibi davranmalarından nefret ediyorum... sadece saçlara dokunmakla kalmıyor bazıları cildinize dokunuyor bir resim inceler... sürekli bizim birileriyle burada yatıp yatmadığımız soruluyor...sanki bizle konuşacak başka bir şeyleri yokmuş gibi...çok kötü...cinsel içerikli konuşmalarından, şakalardan nefret ediyorum...bu ırkçılık değil mi?..." (G.11, Gana, K., 22).

Söylemlere göre, Afrika kökenli kadın öğrenciler gündelik hayatta zaman zaman kişilerarası cinsel nesneleştirmeye maruz kalabilmektedirler. Fredrickson ve Roberts (1997), kişilerarası cinsel nesneleştirmenin cinsel şiddetten cinselleştirilmiş değerlendirmeye kadar çeşitli şekillerde uygulanabileceğini ileri sürmektedir. Bu nesneleştirmenin en gizli ve her yerde bulunan biçimi, bakmak veya vücudun görsel olarak incelenmesidir. Erkek bakışı, erkeklerin kadınları fiziksel olarak değerlendirme hakkını ileri sürdükleri bir güç göstergisi olarak düşünülebilir (Quinn, 2002). Nitekim, Afrika kökenli kız öğrenciler gündelik hayatta kendilerinin dikkatlice bakılmaya veya birtakım cinsel içerikli söylemlere ve şakalara maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. *Cinsel şakalara, dikkatli bakışlara, kaba sözlere ve jestlere* maruz kalmak özellikle Afrika kökenli kız öğrenciler için gündelik deneyimler olarak bildirilen toplumsal cinsiyet temelli nesneleştirmeye dayalı mikro saldırı örnekleridir. Potansiyel inceliği ve

daha açık cinsiyetçilik biçimlerine göre daha sık görülmesi nedeniyle, cinsel nesneleştirme aynı zamanda, incelik ve kasıtlılık arasında değişen ancak yine de zararlı olan sözlü, sözlü olmayan ve çevresel hakaretlerin günlük karşılaşması olan toplumsal cinsiyete dayalı mikro saldırganlık biçimi olarak kabul edilir (Capodilupo vd., 2010). Erkeklerin, taciz etme niyeti olmaksızın bilinçsizce kadınlara ve vücut bölgelerine bakabileceği veya görsel olarak oyalanabileceği doğrudur. Ancak bu olaylar, cinsel saldırıdan daha az açık olsa da daha olağandır ve nispeten küçük düşürücü gelebilir (Henley, 1977). Nesneleştirici bakışlar, kadınlar tarafından günlük etkileşimlerde sıklıkla deneyimlenir ve yüzlerine daha az vücutlarına ve cinsel bölgelerine daha fazla dikkat edilir (Kozee vd., 2007). Irksal ve cinsiyetli varlıklar olarak beyaz olmayan kadınlar, gerçek ve bütün benlikleri için takdir edilmekten ziyade, baskın grup tarafından yaratılan imgelerle nesneleştirilir (Uchida, 1998). Bu görüntüler kalıpyargılar tarafından yönlendirilir ve o kadar yaygın olan aşağılayıcı ırkçı aşağılamalar yoluyla gizlice sürdürülür ve genellikle reddedilir veya zararsız kabul edilir (Kim, 2014:42). Bu şekilde Afrika kökenli kadınlar hem cinsiyetleri hem de ırkları nedeniyle nesneleştirilmekte ve bu deneyimler iç içe geçebilmektedir. Sue vd.lerinin (2007a; 2007b) mikro saldırganlığa dair yaptıkları sınıflamaya göre değerlendirilecek olursa, yerellerin bu davranışları çoğu zaman kasıtlı ya da niyetlenilmiş olarak yapılan *mikro-fiili saldırılar* kategorisine karşılık gelmektedir. Mikro-fiili saldırılar bu örneklerde Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin karşılaşmalar sırasında bilinçli ve aleni olarak bazen sözlü bazen sözlü olmayan cinsel temelde nesneleştirilmeye maruz kalmaları nedeniyle rencide olmaları şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kategori 3: Genelleştirilmiş Ötekilik Olarak Aynılık Varsayımı ve Tektürleştirme

Esasında, her daim biz ve onların arasına az veya çok mesafe koymanın yanı sıra bir topluluğu nitelemenin farklı yollarına da kendini ifade etmek için sığınabilir. Bir topluluk, bir isimle veya isim benzeri bir sıfatla nitelendiğinde ötekileştirme etkisi galebe çalar. Bu da topluluğun düşünce ve dilde kurulduğunu gösterir ki, kalıcı bir genellenmenin temeli de o toplulukta yer alan insanların özelliklerinin nitelemeyi oluşturacak önemde olduğunu gösterir. Topluluğu bizden farklı kılan bu özellikler hakkında kesin kanaate varılmış olduğundan dolayı, bu tür nitelermeler oldukça güçlü bir ötekileştirme olduğunu gösterir ve gücünü devamlı kılmasına yardımcı olur (Boreus, 2009:2). Aslında, tüm kategoriler zihnimizde eşit yaratılmaz. Bazı kategoriler özelleştirilmiştir: Zihnimizde, üyelerini oldukları şey yapan derin, gizli ve değişmez özelliklere sahip olarak temsil edilirler (Prentice ve Miller, 2007:202). Irksal temelli aynılaştırma, tektürleştirme ya da özelleştirme birbirinden farklı öğrencilerin bir ırk grubuna veya kategoriye indirildiği durumları ifade eder (Museus vd., 2016:688). Bu örneklerde, farklı Afrika ülkelerinden gelen öğrencilerin kimlikleri tekil bir kategoriye (Afrikalıya) indirgenmektedir. Bu çerçevede, Türkiye’deki pek çok kişi Afrika bölgesinden veya kıtasından gelen tüm öğrencilerin aynı olduğunu veya aynı deneyime sahip olduğunu varsayabilmektedir. Örneğin, tüm Afrika kökenli öğrencilerin aynı olduklarına dair varsayım ve bunun yanı sıra yoksul ve çaresiz olduklarına dair kalıpyargı, bir mikro saldırganlık örneği olarak düşünülebilir. Nitekim, gündelik hayatta karşılaşılan mikro saldırılar aynılaştırma ve tektürleştirme yoluyla ortaya çıkabilmektedir. Bu mikro saldırganlık örneğinin Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin gündelik hayatlarında iki farklı alt kategoride açığa çıktığı tespit edilmiştir.

Alt kategori 3.1: Tikelliğin Yadsınması ve Aynılaştırma

Afrika’nın farklı ülkelerinden gelen öğrencilerin hepsinin aynı olduğuna ve birbirlerinden farklılık göstermediklerine dair varsayım veya kalıpyargı, Afrika kökenli öğrencilerin yerellerle etkileşimleri sırasında karşılaştıkları önemli bir mikro-saldırganlık örneğidir. Bazı Afrika kökenli öğrencilerin ifade ettiklerine göre, yerellerin çoğu Afrika’nın farklı ülkelerinden gelmiş olan ve kendilerinde özgü tikellikleri olan öğrencileri çoğunlukla tek bir topluluk olarak düşünmekte ve farklı kimliklere ve kültürlere sahip olduklarını görmezden gelerek onları homojenleştirmektedirler. Aşağıdaki örnekler Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin farklı kimlik ve kültürlerinin yani tikelliklerinin yereller tarafından yadsındığına ve aynılaştırıldıklarına dair ifade ettikleri mikro saldırganlıklara işaret etmektedir:

“...bu çağ bir bilgi çağı olmasına rağmen Türkiye’de özellikle gençler bizim kültürümüze ve kimliğimize dair çok az bilgiye sahipler...birçok kişi Afrika kıtasından gelen bütün kişileri genelleştiriyorlar. Buradaki insanların birçoğu Afrika’nın tek bir ülke olduğunu zannediyor. Irkçılığın nedeni tamamen gerçek bilgi eksikliği ve cahilliktir...” (G.26, Etiyopya, K., 19).

"...her Afrika'dan geleni aynı zannediyorlar, ama ait olduğum bir ülke var. Bu cahillik. İnternette gir bir bak Afrika'yla ilgili bilgilen. Birçok Türk kendisini siyah insanlardan üstün görüyor. Küçük görme, aşağılama, yok sayma bence burada çok yaygın hem de sadece siyahlara karşı değil..." (G.17., Gambiya, E., 21).

"...siz siyah Afrikalılar hepiniz birbirinize benziyorsunuz. Siz birbirinizi nasıl ayırt ediyorsunuz diye soruyorlar. Elbette hepimiz Afrika'dan geliyoruz ama bizim de kendi tarihimiz ve kendimize özgü farklı kimliklerimiz var... çoğu insan burada yok sayıyor benim ırkımı, kültürü mü...bu aslında incitici bir şey..." (G.9, Somali, E., 20).

Bazı Afrika kökenli öğrencilerin söylemlerine göre, yerellerin çoğu Afrika'nın farklı ülkelerinden gelen öğrencileri homojen bir topluluk olarak düşünmekte ve onların kendilerine özgü farklılıklarını yadsımaktadır. Dolayısıyla, içerideki heterojenlik göz ardı edilmektedir. Yereller farklı ülkelerden gelen Afrika kökenli öğrencileri aynı çatı altında etiketlemektedir. Bu noktada, Afrika'nın farklı ülkelerinden gelmiş öğrencilerin *kendi tikel kimliklerinin homojenleştirilmesinden* kaynaklı bir rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Aslında, bir grubun nasıl nitelendiği (genellendiği) ve onların nasıl tasvir edildiği ötekileştirme süreciyle bağlantılıdır (Boreus, 2009:2). Dolayısıyla, yerellerin farklı ülkelerden gelen Afrika kökenli öğrencileri homojen bir grup olarak nitelendirmeleri ve aynılaştırmaları etkileşimler sırasında Afrika kökenli öğrencilerin deneyimsel gerçekliklerinin hesaba katılmadığı, yadsındığı veya hiçe sayıldığı duygusuna kapılmalarına yol açmakta ve dışlanmışlık hissiyatı uyandırmaktadır. Bu durum, Sue vd.lerinin (2007a; 2007b) mikro saldırganlığa dair yaptıkları sınıflamaya göre, gündelik etkileşimler sırasında niyetlenilmemiş veya bilinçsiz olarak açığa çıkabilen mikro yok sayma davranışına karşılık gelmektedir. Nitekim, bu saldırganlıklar *genelleştirilmiş bir öteki* yaratarak, yalnızca olumsuz imajları güçlendirmeye hizmet etmeyen, aynı zamanda farkı görünmez kılan klişeler şeklinde tezahür etmektedir. Benzer şekilde, Shapiro'nun (2014:393) İngilizce öğrenen öğrenciler ile yaptığı çalışmada da belirtildiği gibi özelleştirme veya tektürleştirme yaygın bir konuydu. Shapiro'nun (2014) araştırma verilerine göre, birçok öğrenci farklı ülkelerden gelen Afrika kökenli öğrenci topluluklarını sık sık *Afrikalı* çatı etiketi altında gruplandırmaktaydı. Siyahi öğrenciler *Afrikalı* kelimesini veya tanımlamasını sorunlu olarak görmekteydiler. Çünkü *Afrikalı* tanımlaması öğrencileri çok gevşek bir coğrafi ilişkiye (Afrika kıtası) ve zımnî bir ırk kimliğine (Siyah) dayalı olarak temellendirmektedir. Aslında, *Afrikalı* tanımlaması çeşitli ulusal, dilsel ve etnik kökenlerden gelen öğrenciler arasında yanlış bir homojenleşme duygusu da yaratmaktadır.

Alt kategori 3.2: Yoksul, Çaresiz ve Yardıma Muhtaç Olarak Görülme

Aslında, Levinas'ın (1998:9) belirttiği üzere ötekini bizim anlayışımızı bekleyen, bizim şefkatimize ihtiyacı olan, bize bilgi veren, bize yanıtlar aramak zorunda olan, sürekli çoğunluğun iktidarı karşısında bir korku ve tedirginlik yaşayan ve bizim nesnemiz olan şekilde algıladığımızda bu problemlî bir yaklaşım olmaktadır. Bu anlamda, tüm Afrika kökenlilerin yoksul, çaresiz ve yardıma muhtaç olduklarına dair varsayım veya kalıpyargı Afrika kökenli öğrencilerin yerellerle etkileşimleri sırasında karşılaştıkları bir başka mikro-saldırganlık örneğidir. Bazı Afrika kökenli öğrencilerin ifade ettiklerine göre, yerellerin çoğu Afrika kökenlileri homojenleştirerek daha yoksul ülkelerden ve bölgelerden geldiklerini düşünmekte ve dolayısıyla bütün Afrika kökenli öğrencileri yoksul, çaresiz ve yardıma muhtaç olarak görmektedirler. Dolayısıyla, bu inanın çoğu zaman lütfetme şeklinde tezahür eden acıma, küçümseme, aşağı görme ve hor görme gibi örtük ayrımcı davranışlara yol açtığını belirtmek mümkündür. Aşağıdaki örnekler Afrika kökenli öğrencilerin ifade ettikleri kendileriyle ilgili var olan kalıpyargılara işaret etmektedir:

"...Türkler Afrika'dan gelen herkesin fakir olduğunu düşünüyor. Bütün Afrika ülkeleri fakir değil ama herkese küçümseyerek bakıyorlar. Birine yardım etmek güzeldir, ancak bir kişiye başka insanların olduğu bir ortamda bir şeye ihtiyacı olup olmadığını sormak utanç vericidir. Acıyarak bakıyorlar ve yardım etmeye çalışıyorlar bize, bunu anlayabiliyorum. Ancak, bazı kişiler göstere göstere yardım etmeye çalışıyor. Bu, birisine dalga geçerek yardım etmek anlamına geliyor. Birisinin bana bu şekilde yardım etmeye çalışması beni rencide ediyor. Bu çok incitici ve onur kırıcı oluyor..." (G.15, Somali, E., 19)

"...tanıştığım bazı insanların davranışları ve acıyan bakışları gerçekten korkunç. Onların merhametine ihtiyacım yok. Sizin orada su ve elektrik var mı, doktor var mı? Domates yetişiyor mu? diye soruyorlar. Sen Afrika'dan geldin buradaki modern yaşam senin için mükemmel olsa gerek diyorlar. Türkiye'de medyada Afrika'nın hep fakir tarafları gösteriliyor. İnsanlar da Afrika'nın her yerinde insanların açlıktan öldüğünü düşünüyorlar. Afrika'nın birçok yeri Türkiye'nin birçok yerinden güzeldir...ama acıyarak bakıyorlar çoğu zaman ve yardım etmeye meraklılar..." (G.27, Nijerya, K., 20).

“belki bilmeden çok cahilce soruyorlar...hiç aslan öldürdün mü?, koşucu musun ya da futbolcu musun?, Afrika’da yiyecek-içecek var mı?, çatal-bıçak kullanıyor musun?, çadırda herkes bir yerde nasıl yaşıyor?, anne ve baban çiftçi mi? diye soruyorlar. Anne ve babamın doktor, işveren ya da mühendis olup olmadığı aklına bile gelmiyor?...bizim iyi bir iş yapacağımızı düşünmüyorlar...bu aşağılayıcı bir şey...” (G.12 Nijerya, E., 23).

Afrika kökenli öğrencilerin ifadelerinden, yerellerin kendileriyle ve geldikleri coğrafyayla ilgili çok fazla bilgi sahibi olmadıkları ve çoğunlukla doğru olmayan bazı kalıpyargılara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim, görüşülen öğrencilerin birçoğu yerellerin Afrika ile ilgili çok sınırlı bilgiye sahip olduklarını ve kendilerine çok anlamsız gelen ve çoğu zaman küçümseyici sorular yönelttiklerini ifade etmektedirler. Bu yönde, Afrika kökenli öğrencilerin karşılaştıkları *aslan öldürdünüz mü, koşucu musun, sizin orada yiyecek-içecek var mı, çatal ve bıçak kullanıyor musunuz, ebeveynleriniz çiftçi mi, doktor veya hastane var mı, orada elektrik var mı, çadırda yaşam nasıl, buraya nasıl geldin, bizim paralarımızla mı okuyorsunuz* gibi sorular Afrika’ya ve oradan gelenlere ilişkin genelleştirici kalıpyargıları yansıtmaktadır. Bu yorumlar, egzotikleştirmenin yanı sıra kültürel aşağılamayı da içermektedir. Tüm Afrika kökenlilerin benzer bir yaşam deneyimine sahip olduğu varsayılmakla kalmaz, aynı zamanda bu deneyimin de açıkça öteki olduğu düşünülür. Bu yaklaşımlarda Afrika topyekün savaş, yoksulluk ve hastalıkla ilişkilendirilmektedir (Shapiro, 2014:394). Yerellerin bu yargıları bir süre sonra ayrımcı ve ötekileştirici bir söyleme veya davranışa yol açabilmektedir. Bu durumun yereller ve yabancılar arasındaki ilişkinin de çoğu zaman sağlıklı bir şekilde yürümemesine neden olduğu söylenebilir. Afrika kökenli öğrencileri ayırt etmeksizin aciz ve yoksul olarak gören söylemler, söz konusu kültürden bireylere yaklaşırken yardımsever ve hoşgörülü olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Burada yatan anlayış, aslında, bireyin ‘ötekini’ egzotikleştirerek ve aciz görerek dışlama düşüncesini dışa vurmasıdır. Bu anlayış ötekini ilgiye, korunmaya ve desteğe muhtaç acizane bir varlık olarak gösterir (Russon, 1995:524). Burada çoğunlukla yardım ederken lütfetme eylemi söz konusudur. Lütfetme eylemi, küçümsemeyi, hor görmeyi, tepeden bakmayı, aşağılayarak konuşmayı ve genellikle aşağı bir konumda görmeyi içermektedir. Her durumda, mesaj şudur: *Sen benden daha azsın veya aşağısın; yeterli değilsin*. Bu nedenle, ötekinin (azınlık) bizim üstün sadakatimize, yardımımıza ve hoşgörümüze tâbi olmasını gerektiren ciddi bir iktidar ilişkisi ortaya çıkar. Bu yaklaşım, söz konusu iktidar ilişkisi içerisinde, çoğunluğu, azınlık karşısında ayrıcalıklı ve üstün bir konuma yerleştirir (Russon, 1995:524).

Genel olarak değerlendirildiğinde, yerellerin Afrika kökenli öğrencilerle ilişki kurma biçimlerinde onlara yönelik var olan bazı *kültürel kalıpyargılarla, önyargılarla* donanımlı oldukları ve çoğu zaman farkında olmadan birtakım genellemeler yaptıkları anlaşılmaktadır. Afrika kökenli öğrenciler, yerellerin kendilerine yönelik birtakım önyargılı ve ayrımcı davranışlarını kendileriyle ilgili yeterince bilgi sahip olunmamasına ve kültürel bazı kalıpyargıların varlığına dayandırdıkları görülmektedir. Ayrıca, ev sahibi ve yabancılığın söz konusu olduğu bir sınır deneyiminde, acıma ve acınmaya dayalı bir ilişki türü, yabancının yabancılığını ve ev sahibinin hükümranlığını belirginleştirdiği bir ilişki tarzı yaratmaktadır (Kristeva, 1991:32). Sue vd.lerinin (2007a; 2007b) mikro saldırganlığa dair yaptıkları sınıflamaya göre, gündelik etkileşimler sırasında niyetlenilmemiş veya bilinçsiz olarak açığa çıkabilen mikro yok sayma davranışı bu örnekte yerellerin farklı ülkelerden gelen Afrika kökenli öğrencileri homojen bir grup olarak nitelendirmeleri, yardıma muhtaç olarak görerek aynılaştırmaları, onların deneyimsel gerçekliklerinin hesaba katılmadığı, yadsındığı veya hiçe sayıldığı duygusuna kapılmaları ve dışlanmışlık hissetmeleri şeklinde açığa çıkmaktadır.

Kategori 4: Farklılaştırma Çabası Olarak Doğal Özelliklere Aşırı Vurgu ve Deneyimsel Gerçekliklerin Yadsınması

Bilinçsiz, niyetlenilmemiş veya kasıtsız mikro-saldırgan bir ayrımcı davranış örneği olarak yerellerin Afrika kökenli öğrencilerin fiziksel birtakım doğal özelliklerine ilişkin sahip oldukları yargılar veya varsayımlar gösterilebilir. Afrika kökenli öğrencilerin doğallıklarına yönelik vurgularda veya övgülerde ön plana çıkan husus, sahip oldukları fiziksel atletik yapıları, tenin/derinin ve saç yapılarının farklılığıdır. İlişkiler sırasında fiziksel doğal birtakım özelliklere aşırı vurgu veya övgü ilk bakışta olumlu yaklaşım gibi görünse de bu durum karşıdaki kişiyi kendini fiziksel bir nesneden ibaret olarak algılandığı ve diğer deneyimsel gerçekliklerinin ehemmiyetli görülmediği düşüncesine kapılmasına yol açabilir. Örneğin, atletik yapılarına, derilerine ve çoğunlukla saçlarına dokunulmak istenmesi ve buna yönelik yapılan yerli yersiz övgüler bazı öğrencilerin söylemlerine yansımaktadır:

"...saçımı nasıl ördüğümü, nasıl yıkadığımı vb. şeyler soruyorlar yerli yersiz herkesin içinde...sizin sesiniz de zenci sesi çok güçlü değil mi, bize şarkı söylesene diyorlar...övgülerde bulunuyorlar, saçımı ellemeye kalkıyorlar, herkesin içinde şarkı söyle diyorlar...bunu merakla veya sevgiyle açıklayamayız, ben fiziksel bir obje değilim... bunlardan ibaret de değilim..." (G.34, Kenya, K., 20).

"...sizin saçınız hiç dökülüyor...ne kadar iyi filan diyorlar...nasıl bakıyorsunuz soruyorlar...dokunmaya çalışıyorlar...çoğu zaman otobüste giderken bazıları derimize dokunmaya çalışıyor...bir keresinde bir kadın herkesin içinde otobüste benim derimin ne kadar canlı olduğunu söyledi...kendisinin de böyle bir tene sahip olmasını arzuladığını böylelikle daha az kırısacağına söylüyordu...beni denek gibi görüyordu...." (G.29, Gana, K., 22).

"...bana soruyorlar mesela senin kemiklerin bizden farklı mı diye...siz doğuştan böyle sporcu gibi mi doğuyorsunuz diye...cahilce şeyler söylüyorlar...herkeste fiziksel şeyler var...bunu sürekli söylemenin anlamı nedir...bence bu bizi sadece rengimize, kasımıza göre filan algıladıklarını gösteriyor...bu iyi bir şey değil...iyi de hissettirmiyor...kırıcı bence..." (G.24, Fildişi Sahili, E., 21)

Bu örneklerde görüleceği üzere, Afrika kökenli öğrencilerin çoğunlukla atletik yapıları ve sportif etkinliklere yatkınlıkları, sahip oldukları ten/deri ve saç özellikleri daha çok vurgulanmakta ve olumlu bir özellik atfedilmektedir. Örneğin, yerli yersiz özellikle siyahi kadın öğrencilerin saçlarının nasıl örüldüğü, yıkandığı, derilerinin canlılığı gibi konuların sorgulandığı ve övüldüğüne dair ifadeler elde edilmiştir. Bu durumda, Afrika kökenli siyahi kadın öğrenciler diğer kadınlardan farklı ve yabancı olarak egzotik öteki şeklinde görülmektedir. Benzer şekilde, Afrika kökenli erkek öğrencilerin atletik yapılarına yönelik övgüler de siyah olmayan öğrencilerin siyah erkekleri egzotikleştirmesinin bir yolu olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Çoğu zaman, yerellerin Afrika kökenli öğrencilerin bu özelliklerini onurlandırdıkları veya yücelttikleri söylenebilir. Ancak, Afrika kökenli öğrenciler yerellerin kendilerine bu şekilde yaklaşılmasından rahatsızlık duymaktadırlar. Çünkü bu türden fiziksel doğal özelliklere vurgunun kendilerinin fiziksel bir nesneden ibaret olarak algılandıkları, kendi diğer deneyimsel gerçekliklerinin görmezden gelindiği düşüncesine kapılmalarına neden olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla, Afrika kökenli öğrencilerin çoğu zaman bu ifadeler veya övgüler karşısında kötü hissettikleri ve dışlandıkları duygusuna kapıldıkları anlaşılmaktadır.

Veriler şuna işaret etmektedir ki yabancıyı onurlandırmaya kilitlenmek ancak önyargısızlığın yitimine işaret etmektedir. İlişkiler her ne kadar içten olsa da aynı zamanda pozitif söylemin gölgesinde yabancıların tabulaştırılması biçimde bir başka negatifliğin oluşmasına katkıda bulunmaktadır (İnce, 2011:178-179). Bu durum, yerellerin aslında onların olumlu özelliklerini ön plana çıkartıyormuş izlenimi verse de kasıtsız mikro-saldırgan ayrımcı davranışa yol açtığı şeklinde yorumlanabilir. Zira, damgalamaya karşı yaşanan iç çatışma, özellikle olumsuz çağrışımları olumlu olanlarla birlikte anma çabalarında kendini açığa çıkartmaktadır. Bu davranış, yabancılar hakkında değerlendirme yaparken, örneğin siyah tenli insanlara atfedilen doğallıklardan ve müziğe veya spora daha yatkın olmalarından söz ederek, onlar hakkında olumlu vurgu yaparak kendini göstermektedir (İnce, 2011:178; ayrıca bkz. Bhattacharyya, 2002). İnce'ye (2011:178) göre, bireysel yeteneklerin genelleştirilmesinden türetilen bu ırksal yetenek tanımı, ilk bakışta yabancıya yönelik bir övgü gibi gözükse de onun yabancı kimliğini pekiştiren, farklılığına vurgu yapan ve kişiyi o yapan diğer deneyimsel gerçekliklerini dışarıda bırakan bir anlayışın ürünü olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla, kişilerin bedensel veya fiziksel özelliklerine yönelik bu aşırı vurgular Afrika kökenli öğrencilerin kendilerinin fiziksel bir nesne gibi algılamalarına neden olabilmekte ve diğer deneyimsel gerçekliklerinin yadsınması nedeniyle olumsuz duygular hissettirmektedir. Sue vd.lerinin (2007a; 2007b) mikro saldırganlığa dair yaptıkları sınıflamaya göre, gündelik etkileşimler esnasında ortaya çıkabilen *mikro-yok saymalar* bu örnekte yerellerin fiziksel doğal özelliklere aşırı vurguları nedeniyle Afrika kökenli öğrencilerin kendilerinin farklılaştırıldıkları, fiziksel bir nesneden ibaret olarak algılandıkları ve diğer deneyimsel gerçekliklerinin yadsındığı duygusuna kapılmaları biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Kategori 5: Aşağı Görme Biçimi Olarak Zeka Düzeyi Atfetme

Mikro saldırganlığın biri türü olan mikro aşağılamaların karşılık geldiği temalardan biri de zeka düzeyi atfetmedir. Bir kişinin üyesi olduğu ırka ya da kültüre göre zekasının ve yeteneğinin değerlendirildiği yorumlar veya sözler yani zeka düzeyi atfetme mikro aşağılama kategorisine denk gelir. Misal, Afrika kökenli bir öğrenciye *sen bu okula veya bölüme nasıl geldin ya da kazandın?* diye sormak, *ders grup çalışmalarında başarısız olacağını*

düşünerek kaçınmacı davranış sergilemek, daha çok ders dışı etkinliklerde muhatap olmak gibi eğilimler bu kapsamda düşünülebilir. Hatta kimi yorumlar bazen iltifat olarak bile çerçevelenebilir, ancak siyah bireylerin beyazlar kadar zeki veya başarılı olmadığını varsaydıkları için aşağılayıcıdır (Mercer vd., 2011:458). Bu eylemler yabancıların üyesi olduğu ırksal veya kültürel grubun daha aşağı nitelikte olduğu imasını içermektedir. Bu anlamda, mikro aşağılama davranışı beyaz ırkın üstün olduğuna dair farkında olunmayan güçlü bir inanca dayanmaktadır (DeCuir-Gunby ve Gunby, 2016:393; Sue vd., 2007b). Burada altta yatan gizli, örtük anlam ya da mesaj, Afrika kökenli siyahi öğrencilerin beyazlar kadar zeki ve yetenekli olmadıkları ya da olamayacaklarıdır. Bu hususta görüşülen Afrika kökenli öğrencilerin ifadeleri zeka düzeyi atfetme üzerinden önemli mikro-saldırgan eğilimleri yansıtmaktadır:

"...bizim zor anlayan kişiler olduğumuzu düşünüyorlar...bunlar Afrikalı ne anlarlar diyorlar galiba...mesela ders için bir grup çalışması olacağında benimle aynı grupta yer almak istemiyor bazıları...benim grubun başarısını düşürecekleri düşünüyorlar...bana ne hissettirdiğinin farkında olmuyor bazen..." (G.8, Gana, E., 21).

"...benim bir Gana'lı arkadaşım var o çok yakın...Türklerle daha çok halı saha maçı yapıyoruz...bizim hepimizin çok iyi oynadığını düşünüyorlar...onlarla biraz İngilizce biraz Türkçe konuşuyoruz...ders çalışmak için bizi çok tercih etmiyorlar, bizim yeterince iyi ve akıllı olmadığımızı düşünüyorlar...bu bir aşağılama aslında bilinçli olsun olmasın..." (G.20, Nijerya, E., 22).

"...ilk geldiğimde pek iyi davranmadılar...niye bilmiyorum...bazıları kötü davranıyordu tıpta...sanki haklarını yiyormuşuz gibi mi düşünüyorlardı...Afrikalardan gelip bizim sıramızı alıyorsunuz...nasıl geldin sınavsız mı geldin diyorlar...siz okusanız ne olacak ki boşuna yer işgal ediyorsunuz diyor bazıları...bizim onlar kadar akıllı olduğumuzu düşünmüyorlar..." (G.32, Kenya, K., 23).

Söylemlerden açığa çıkan şu ki Afrika kökenli öğrenciler yerellerle olan gündelik etkileşimleri sırasında kendi zeka ve becerilerinin daha aşağı seviyede olduğunu ima eden çok sayıda mikro-saldırganlıkla karşılaşmaktadırlar. Görüşülen Afrika kökenli erkek öğrencilerin önemli bir kısmı yerellerle olan ilişkilerinin çoğunlukla sportif etkinliklerle sınırlı olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer şekilde, bazı öğrencilerin ders grubu çalışmalarında başarı oranını düşürecekleri kaygısıyla Afrika kökenli öğrencileri gruplarında istemeyerek kaçınmacı davranışlar sergiledikleri belirtilmiştir. Ayrıca, bazı Afrika kökenli öğrenciler yerli bazı öğrencilerin kendilerinin yetersiz ve zeki olmayan insanlar olduklarının düşünülmesinden dolayı zaman zaman kendilerinin onların haklarını yediklerini ve Türkiye'de hak etmeden eğitim gördükleri suçlamasıyla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle erkek Afrika kökenli siyahi öğrencilerin ırkları ve cinsiyetleri nedeniyle genellikle atletik ve sporcu olduklarına dair bir kalıpyargının baskın olduğu anlaşılmaktadır. Yerellerle olan ilişkinin daha çok sportif etkinliklerle sınırlanıyor olmasının ve ders çalışmalarını içermemesinin literatürde bir karşılığı bulunmaktadır. Morales'e (2014:55-56) göre bu atletizm algısı siyah olmayan öğrencilerin siyah erkekleri egzotikleştirmesinin bir yoludur. Bu atletizm algısının kökleri, siyah erkeklerin hiper erkeksi olduğu fikrinden kaynaklanmaktadır. Burada, güçlü ve agresif atlet imajı, düşük gelirli ve yoksul sınıftan siyah erkeklerle ilişkilendirilmiştir (bkz. Collins, 2005). Siyah erkeklerin sporcular olarak egzotikleştirilmesi, daha genel olarak sporla ilgili bilgi ve ilgiye sahip oldukları fikrine kadar uzanır. İnsanlar genellikle siyahi öğrencilerin basketbol ve futbol gibi siyah erkeklerin egemen olduğu sporlarla ilgilenmelerini bekler. Nitekim, ayrımcılığa ilişkin literatürde, toplumsal olarak belirli ırklarla özdeşleştirilen mesleklerin, ilgi alanlarının veya etkinliklerin varlığı dikkat çekmektedir. Buna göre, siyahlar spor, müzik, eğlence vb. etkinliklerle özdeşleştirilen ırklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, akıl, zeka ve bilgi gerektiren işlerin beyazlara ait olduğu fikri yerleşik bir tarihsel-kültürel sürekliliğe dayanan önyargıya işaret etmektedir. Bu durum, ırk ilişkileri tarihinin yadsınamaz bir parçası olan Beyazların entelektüel ve kültürel üstünlüğüne dair usta anlatıların izlerini de taşımaktadır (Shapiro, 2014:399).

Daha önce de belirtildiği gibi, mikro aşağılama ya da değersizleştirme, failin veya ayrımcı davranışı sergileyenin farkında olmadığı, ancak alıcıya gizli bir hakaret içerikli mesajın iletilmesi anlamına gelmektedir (Sue vd., 2007b:274). Nitekim, gündelik etkileşimler sırasında açığa çıkabilen *mikro aşağılamalar* bu örneklerde Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin karşılaşmalar sırasında entelektüel ve kültürel zeka ve beceri düzeylerinin daha aşağı olduğu varsayımına maruz kalmaları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Araştırmalar, bu tür anlatıların birçok renkli öğrencinin eğitim hayatını şekillendirmeye devam ettiğini göstermiştir: Kendi ırksal/etnik gruplarının akademik performansı hakkında olumsuz klişelerin farkında olan öğrenciler, *kalıpyargı tehdidi* olarak adlandırılan bu yargılara ya da klişelere uyma konusunda daha yüksek risk altında olabilir (Shapiro, 2014:399).

Kategori 6: Eğlenme Aracı Olarak Ötekine Yönelik Hitap Şekli/Lakaplar ve Şakalar

İrksal alay, 1) kişinin ırkını klişeleştirecek şekilde lakap takmak, 2) ırk nedeniyle giyim tarzı, aksan veya fiziksel görünümle dalga geçmek ve 3) ırkı nedeniyle kişiyi faaliyetlerden dışlamak (Iyer ve Haslam, 2003) şeklinde çoğu zaman tezahür etmektedir. Mikro aşağılamalar, beyaz olmayan insanların ırksal veya etnik mirasına veya kimliğine karşı kabalık, duyarsızlık veya aşağılayıcı tutumlar aktaran değersizleştirici sözler ve eylemlerdir (Sue ve Constantine, 2007:138). Mikro fiili saldırganlıklar ise, lakap/isim takma, alay etme, kaçınma davranışı veya amaçlı ayrımcı eylemler yoluyla hedeflenen kurbanları incitmeyi amaçlayan açık ırksal temelli ayrımcı saldırılardır (Sue ve Constantine, 2007:137). Bu anlamda, Afrika kökenli siyahi öğrencilerin gündelik hayatta etkileşimler veya karşılaşmalar sırasında maruz kalabildikleri birtakım hitap şekilleri, lakaplar ve şakalar mikro saldırganlık sınıflamasına göre mikro-fiili saldırılar ve mikro-aşağılamalar üzerinden incelenebilir. Bu mikro saldırganlık örneklerinin Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin gündelik hayatlarında iki farklı alt kategoride açığa çıktığı tespit edilmiştir.

Alt kategori 6.1: İsmiyle Hitap Edilmemesi ve Lakaplara Maruz Kalmak

Görüşülen bazı Afrika kökenli öğrenciler gündelik hayatta kendileri için kullanılan bazı hitap şekillerinden rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. Bu hitap şekillerinin başında *zenci*, *Arap*, *çikolata*, *sevimli şey*, *şeker şey* gelmektedir. Bazı öğrencilerin kendileri için kullanılan hitap şekillerini ayrımcı veya ırkçı bir söylem olarak algıladıkları söylenebilir.

"...zenci diyorlar...Arap diyorlar...ilk zamanlarda kızmıyordum ama sonra kızmaya başladım, çünkü sana zenci diyor ve sonra küçümsemeye başlıyor...o yüzden hoşuma gitmiyor...siyah normal ama sokakta yürürken renkle hitap etmesi normal değil...bir insanı niye rengiyle tanımlıyorsunuz ki?...tamam belki onlar zenciyle siyah arasındaki farkı bilmeden zenci diyorlar ama...eğer bir insanı gördüğünde ona ten rengiyle hitap ettiğinde bu tam da ırkçılık oluyor...bu hoş değil, güzel değil...bu tam da ayrımcılık..." (G.4, Sudan, E., 22).

"...bana sürekli çikolata diye hitap ediyorlar...ne şekersin sen öyle diyorlar...galaksi diyorlar...belki şaka yapıyorlar ama ben onlara durup dururken öyle sözler söylemiyorum...herkesin bir ismi olduğu gibi bizim de bir isimimiz var...ama sanki bizim isimlerimiz hiç önemli değilmiş gibi..." (G.25, Nijerya, K., 21).

"...bence burada yaşamış her siyahinin anlatacak bir hikayesi vardır...daha zayıf olanlar dışarda karşılaştıklarından sonra eve gelip ağlayabiliyor...size isminizle hitap etmiyor kimse...bu çok nezaketsiz bir şey...sanki cehennemden gelmişiz ya da yaratılmışız gibi gözlerini dikip bakabiliyor...çok kızıyorum buna...beni en çok kızdıran şey de biz çok misafirperveriz ve ırkçı değiliz demeleri...bir keresinde bir kadın kızına yalan söylemeye devam ederse benim gibi kara olacağını söylüyordu..." (G.14, E. Zambiya, E., 23).

Afrika kökenli bazı öğrencilerin deneyimleri kendilerine yönelik sarf edilen şakayla karışık kullanılan bazı hitap şekillerinin de aslında kendilerine yönelik bir aşağılama veya küçümseme içerdiğine işaret etmektedir. Özellikle kendilerine *zenci* diye hitap edilmesini yerellerin bu sözcüğün gerçekte ne anlama geldiğini bilip bilmedikleri veya ırkçı bir hitap şekli olup olmadığı konusunda tereddüt yaşasalar da bundan rahatsızlık duymaktadırlar. Yine kendilerine yönelik kullanılan *çikolata*, *sevimli şey* vb. hitap şekillerinin de çoğunlukla şaka içerikli kullanımlar olabileceğini de düşünmektedirler. *Zenci*, *Arap*, *çikolata*, *sevimli şey* gibi yerellerin kullandıkları hitap şekilleri kasıtlı, niyetlenilmiş olsa da olmasa da yabancıyla yerel arasındaki ilişkide yabancıya ikincil konumunu pekiştiren ve yeniden üreten bir etkiye sahip olduğu gibi aynı zamanda incitici bir niteliğe de sahip olabilmektedir. Bu anlamda, bazen kasıtlı, niyetlenilmiş bazen de niyetlenilmemiş olarak açığa çıkabilen *mikro-fiili saldırılar* ve *mikro aşağılamalar* bu örneklerde Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin gündelik karşılaşmalar sırasında kendi isimleriyle çoğunlukla hitap edilmemeleri ve belirli lakaplar takılması suretiyle bireysel kimliklerinin değersizleştirilmesi biçiminde açığa çıkmaktadır.

Alt kategori 6.2: Mizah ve Şaka Yapılması Gereken Varlıklar Olarak Görülmek

Afrika kökenli yabancı öğrencileri gündelik hayatta en çok rahatsız eden konulardan biri, gündelik karşılaşmalarda kendilerine yönelik çoğunlukla ten renklerini hedef alan şakalara maruz kalmalarıdır. Bu anlamda, Afrika kökenli siyahi öğrenciler gündelik yaşamın kalıcı bir parçası gibi görünen rahatsız edici şakalara maruz kalabilmektedirler. Mikro saldırılar olarak kabul edilebilecek bu şakalar içinde buldukları sosyal bağlamlarda Afrika kökenli öğrencilere yönelik dolaylı veya doğrudan ifade edilen belirsiz mizahi niyetlerle saldırgan sözlü

açıklamalar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki örnekler, *görülüşünde mutlaka şaka yapılması gereken varlıklar* olarak Afrika kökenli yabancı öğrencilerin olumsuz bazı deneyimlerine işaret etmektedir:

"...Türkiye'de biraz böyle bir şey var, bir siyah birini gördüklerinde seni biraz aptal bir insan sanıyorlar, hemen dalga geçmeyi düşünüyorlar...birisi seni gördüğü zaman şaka yapmak zorunda hissediyorsa bu dalga geçmek küçümsemek oluyor...bunun ne hissettirdiğini çoğu kimse hiç anlamıyor bile...tepki gösterince de sen hiç espiriden, şakadan anlamıyorsun diyorlar..." (G.5, Etiyopya, E., 23).

"...dalga geçen çok oluyor...mesela birisi bana her gün yıkanmana rağmen niye hala siyahsın diyor...meraktan ya da başka bir şeyden önemli değil bazı soruları duymaya dayanamıyorsunuz...bazı şeyler korkunç...mesela bana tatlı-güzel bir çikolata diyor, bir fotoğraf çekebilir miyiz diye soruyor...böyle şeylerle karşılaşmaktansa hiç kimseyle konuşmayayım diyorum...ben kızınca siz hiç şaka bilmez misiniz diyorlar...ne kadar alıngan diye bir de eleştiriyorlar bazen...nasıl tepki vereceğimi bazen bilemiyorum..." (G.33, Zimbabve, K., 20).

"...bizim Afrika'da kıyafet giymediğimizi çıplak dolaştığımızı sanıyorlar...siz burada mı giyiniyorsunuz diye soruyorlar...hiç aslan öldürdünüz mü diyorlar...sen gece görünmüyorsun da diyorlar...dalga geçiyorlar...her gün gördüğüm arkadaşlar bile bazen böyle saçma şakalar yapıyorlar...buna niye ihtiyaç duyuyorlar bilmiyorum... bazen bu şeylerle karşılaşmamak için yolumu bile değiştirdiğim oluyor..." (G.19, Gana, E., 21).

Söylemlere göre Afrika kökenli öğrenciler, yerellerin çoğunlukla eğlence amaçlı şakalarının aşağılayıcı ırkçı mesajlar yansıttığını belirterek *incinmişlik duygularını* ifade etmektedirler. *Sürekli olarak şaka yapılan ve eğlendiren konumda olmaları, isimleriyle hitap edilmemeleri* Afrika kökenli öğrencilerin hoşuna gitmeyen bir ilişki biçimi olarak değerlendirilmektedir. Yerli öğrenciler, komedi veya şaka girişimleriyle birini inciteceklerini fark etseler de etmeseler de şaka eylemi başlı başına kasıtlı bir durumdur ve başkalarını güldürmeyi hedefler. Dolayısıyla, görüşülen bazı Afrika kökenli öğrenciler sırf bu türden şakalara maruz kalmama adına çoğu zaman kendilerini sosyal bağlamlardan izole ettiklerini de ifade etmektedirler. Afrika kökenli öğrenciler yerellerin diyaloglar sırasındaki şakalarının saldırgan veya incitici olduğunun farkında olmadıklarını düşünmektedirler. Çoğu zaman, Afrika kökenli öğrenciler maruz kaldıkları şakalara tepki gösterdiklerinde kendilerinin çok hassas ve şaka kaldıramayan kişiler olarak suçlandıkları yönünde veriler tespit edilmiştir. Bilinçli, niyetlenilmiş veya bilinçsiz, niyetlenilmemiş olsun incitici türden şakalar Afrika kökenli öğrencilerin düzenli olarak iletişim kurdukları kişiler tarafından ve tanımadık birileri tarafından da yapılabilmektedir. Ancak, şüphesiz iletişim kurdukları kişiler tarafından şakalara maruz kalmak onlar üzerinde daha fazla etki bırakmaktadır. Afrika kökenli öğrencilerin bu deneyimleri onların yerellerle olan karşılaşmalarındaki konumlarına dair önemli bir fikir vermektedir. Bu anlamda, aslında yerellerin şaka yapma eğilimleri art niyetli bir düşünce taşısa da taşımaya da sonuçları itibarıyla benzer etkiler yaratmaktadır. Nitekim, gündelik etkileşimler sırasında açığa çıkabilen *mikro-fili saldırılar* ve *mikro aşağılamalar* bu örneklerde Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin karşılaşmalar sırasında kendilerinin görüldüğünde mutlaka mizah ya da şaka yapılması gereken varlıklar olarak hissettirilmesi yoluyla değersizleştirilmeleri veya küçümsemeleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle yabancı öğrencilerin yerellerin bazı şaka ya da mizah temelli söylemlerinin bilinçli, niyetlenilmiş olsa da olmasa da sonuçlarından son derece etkilendikleri dikkat çekmektedir.

Neticede, gündelik etkileşimlerde açığa çıkan hitap şekli/lakaplar, mizah ve şakaların yabancıyla yerel arasındaki ilişkide yabancıya ikincil konumunu pekiştiren ve yeniden üreten bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Aslında, bu örneklerde kasıtlı ya da kasıtsız şaka yollu mikro saldırıda bulunan kişilerin bu durumda bilinçaltı düzeyde mizah olarak kodlanmış ayrımcı inançlara sahip oldukları iddia edilebilir. Ayrıca, ayrımcılık içeren lakaplar, mizah ya da şakalar bunu yapan kişilere öncelikle sosyal ağlarda kabul, statü ve sosyal sermaye kazanmaları için hızlı ve kolay bir yöntem sunar (Yosso vd., 2009:671). Afrika kökenli siyah öğrencilerin karşılaştıkları ırkçı şakaların, klişelerin ve ırksal lakapların tarihsel olarak Afrika kökenli siyahilere yönelik inşa edilmiş ve süregelen kalıpyargılarla örtüşen rahatsız edici bir toplumsal kabulü yansıttığı söylenebilir. Şüphesiz, yerellerin niyetleri ne olursa olsun, kullanılan hitap şekilleri ve yapılan şakalar aidiyet duygularını azalttığı ve gündelik yaşama katılımı sınırlandırdığı için yabancı öğrencilerde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Gündelik bir alışkanlık ve dil olarak ayrımcılık içeren türden hitaplar ve şakaların yarattığı olumsuz sonuçlar göz ardı edilemez.

Kategori 7: Kaba Sözler, Jestler ve Nezaketsiz Tavırlara Maruz Kalmak

Ötekine nasıl davrandığımız kendimizi nasıl gördüğümüzle, nerede konumlandığımızla ilgili olabilir (Helbling, 2008:4). Kaba sözler ve jestler, nezaketsiz tavırlar ve izinsiz fiziksel temaslar Afrika kökenli siyah

öğrencilerin gündelik hayatta yerellerle olan etkileşimleri veya karşılaşmaları sırasında deneyimledikleri mikro-saldırganlıklar olarak kabul edilmektedir. Güven ve nezaketin sürmesinin toplumsal etkileşim açısından önemini düşündüğümüzde Afrika kökenli siyah tenli yabancı öğrencilerde yerele karşı güven kaybının ve nezaket probleminin (çoğu zaman özel alana düşüncesizce ve nezaketsizce giriş yapılmasının, kaba davranışlar sergilenmesinin) yerellerle olan ilişkilerinin ve toplumsal etkileşimlerinin düzeyinin belirlenmesinde önemli rol oynadığını söylemek mümkündür. Bu anlamda, Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin yerellerle olan temaslarında bilinçli ya da bilinçsiz türden mikro saldırılara maruz kalmaları onların zaruri olarak gündelik etkileşimlerden uzak durmalarına yol açtığı söylenebilir. Bu durumda, yabancıyla olan ilişkide bilinçli ya da bilinçsiz biçimde nezaketin ihmal edilmesi ve kaba davranışlar sergilenmesi yoluyla mikro-saldırgan ayrımcı davranışlara ilişkin bazı Afrika kökenli öğrencilerin aktardıkları gündelik hayat deneyimleri dikkat çekmektedir:

"...otobüste birinin yanında oturursam bazen kalkıyorlar hemen...yanımda oturmak istemiyor bazıları...birkaç kez başıma geldi hem erkek hem kadın bunlar genç yaştaydı....evde benim kullandığım tabağı hiç kullanmak istemezlerdi...bu hoş değil...sokakta insanlar bazen laf atıyor...mesela seni gördüğünde bağıyor gel diye bağıyor...daha çok dalga geçiyorlar...sürekli neden geldin diye soruyorlar...genelleme yapmak istemiyorum burada çok iyi insanlar da var...ama renginden dolayı birçok yabancı burada kaba davranışlarla karşılaşılıyor...kendime güvenim kayboluyor...bu yüzden hep Afrika'dan gelenlerle birlikte olmak zorunda kalıyorum..." (G.20, Nijerya, E., 22).

"...otobüse bindiğimde garip garip bakıyorlar...selam vermeden birine hemen nereden geldin diye sormak, hayatında daha önce hiç görmediğin birinin saçına dokunması çok kaba bir davranış...insanların görünüşlerinden dolayı yüzlerine karşı gülmek ve alay etmek tamamen cahillik, bilgisizlik ve saygısızca bir şey...ama bence buradaki bazı insanlar Afrika'ya dair gerçeği tam yansıtmayan bilgiler nedeniyle önyargılarla dolular...işte bazıları çok yargılayıcı, cahil ve çok sinir bozucu...bana ilk geldiğim zamanlarda sorsan ırkçılık var dedim, ama şimdi bunun çok geçerli olmadığını söyleyebilirim...dalga filan geçiyor bazıları...ama çok meraktan dolayı bazen ölçü kaçıyor her...ama ırkçı değiller aslında ben Türklerin çoğunu meraklı insanlar olduklarını ve siyahlara karşı önyargılarının olduğunu düşünüyorum...ama tabi sonuçta beni etkiliyor birçok yaşadığım şey, öfkeleniyorum, ağladığım dahi oluyor veya evden çıkmadığım zamanlar...psikolojim bozuluyor..." (G.37, Kenya, K., 23).

"...Türkiye'deki cahillik bence...ama tam ırkçılık değil...mesela zenci diyor...ne olduğunu bilmiyorlar ama kullanıyorlar...kötü bir şey olduğunu bilmiyorlar, arasındaki farkın ne olduğunu...bizim ona kızcağımızı, alıncağımızı bilmiyor...bunu öğrenmek de istemiyor...önceden kızıyordum şimdi çok kızmıyorum ...ama bunlar yine de incitici oluyor ve zarar veriyor bana...çünkü üzülüyorum, kırılıyorum bazı yaşadıklarımın dolayısıyla...sırf bu yüzden vaktimi sadece Afrikalı arkadaşlarla geçiriyorum...onlarla her şeyi hallediyoruz...buradaki insanlarla iletişim kuramıyorum çünkü uzaydan gelmiş gibi davranıyorlar..." (G.24, Fildişi Dahili, E., 21).

Afrika kökenli siyahi öğrencilerin söylemlerinden gündelik hayattaki yerellerle olan karşılaşmaları sırasında birtakım nezaketsiz ve kaba davranışlara maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Toplu taşıma araçlarında yanlarına oturmaktan kaçınma, izinsiz ve sebepsiz yere fiziksel temasta bulunma, selam vermeden veya tanışmadan soru sorma, laf atma, anonim bir şekilde hitap etme, yüksek sesle konuşma, gülmek, yedikleri ve içtikleri nesnelere kaçınma gibi davranışlar Afrika kökenli siyahi öğrencilerin karşılaştıkları mikro saldırı davranışları olarak açığa çıkmaktadır. Söylemlerden çıkartılabilecek önemli bir nokta, Afrika kökenli öğrencilerin yerellerle yaşadıkları ilişkilerde ideal bir ilişkide veya iletişimde olması gereken davranış ve nezaket kurallarının çok kolay ihlal ediliyor olması ve bunun çok sıradan bir hale dönüşmesidir. Bu durum Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerde, yerellerin kendileriyle kurdukları ilişkilerde bir ast-üst ilişkisini benimsedikleri fikrini doğrulamaktadır. Sue vd.lerinin (2007a; 2007b) mikro saldırıya dair yaptıkları sınıflamaya göre değerlendirilecek olursa, mikro fiili saldırılar ve mikro aşığılamalar bu örneklerde Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin karşılaşmaları sırasında çoğu zaman kasıtlı biçimde ama bazen de bilinçsizce yapılabilen sözlü ve sözlü olmayan birtakım nezaketsiz ve kaba davranışlara maruz kalmaları yoluyla ayrımcılığa uğramaları ve dışlanmış hissetmeleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bazı söylemlere göre de Afrika kökenli öğrencilerin birçok davranışın kasıtlı saldırılar mı yoksa kasıtsız ya da niyetlenilmemiş eylemler mi olduğu konusunda son derece kararsız oldukları ve anlamlandırmaya çalıştıkları söylenebilir. Afrika kökenli siyahi öğrenciler gündelik hayatta karşılaşabildikleri hadiseleri tamamen genelleme eğilimi içerisinde olduklarını da söylemek mümkün değildir. Yapılan derinlemesine görüşmelerde yerellerin kendilerine karşı hitap şekilleri, dikkatli bakışları, mizah anlayışları, merakları, özel alan ihlalleri son derece rahatsızlık veren durumlar olarak ifade edilse de aslında bunların ırkçılıkla veya nefretle çoğu zaman ilgili olmadığı, daha çok bilinçsiz olarak yabancıya dair enformasyonun eksik oluşu ve yabancıyla karşılaşmaların

yeni deneyimleniyor oluşuna bağlandığı da söylenebilir. Dolayısıyla, görüşülen Afrika kökenli öğrenciler gündelik hayatlarında yerellerle olan karşılaşmalarında olumsuz sayılabilecek kasıtlı ya da kasıtsız türden bazı davranışlardan çoğu zaman rahatsızlık duyduklarını ifade etseler de bir süre sonra yaşananlara alıştıklarını veya karşılaştıkları saldırganlıkların en azından ırkçı bir temelde gerçekleşmediğini ifade etmektedirler. Aslında, gündelik etkileşimleri veya karşılaşmaları sırasında çok sayıda mikro saldırganlık olayına maruz kalan kişiler saldırganlıkta bulunan iyi niyetli kişilerin birçoğunun ayrımcı davranışlarda bulunduğu farkında olmadığını düşünmektedir (Sue vd., 2009:183; bkz. Dovidio vd., 2002; Sue vd. 2008b).

Ancak, buna rağmen yerellerin belki de mikro saldırganlık temelinde niyetlenilmiş ya da niyetlenilmemiş olsun bu davranışların maruz kalanlar üzerinde ruhsal ve fiziksel birçok olumsuz sonuca yol açtığı aşikardır. Bu yönde, artan çok sayıdaki araştırma, mikro saldırganlıkların hedefi olmanın psikolojik ve fiziksel sağlık, iyilik ve özgüven üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini göstermektedir (Yancura vd., 2016: 107; bkz. Harding ve Turner, 2015; Nadal, Griffin, Wong, Hamit & Rasmus, 2014; Ong vd., 2013). Er ve Durmuş'un (2021:1881) çalışmalarında da ifade ettikleri üzere, mikro saldırganlık mağduru olan birey, kendini yalnızlaştırılmış hissedebilir, güvensizlik, yaftalanma korkusu, içe kapanma, derslerden ve öğretim ortamından uzaklaşma gibi birçok olumsuz sonucun öznesi olabilir ve kaygı düzeyinde artış gözlenebilir. Görüşme verileri de Afrika kökenli öğrencilerin maruz kaldıkları her türden mikro-saldırgan ayrımcı davranışlardan dolayı öfkelenmeleri, üzüldükleri, kırıldıkları ve dolayısıyla psikolojik ve fiziksel sağlık, iyilik ve özgüven anlamında etkilendikleri yönündedir. Harding ve Turner'ın (2015:467) vurguladıkları üzere, gündelik hayatta karşılaşılan mikro saldırganlıklar özellikle stres yaratıcı olabilir, çünkü maruz kalanlar mikro saldırganlıklara nasıl tepki vereceklerini ya da tepki gösterip göstermeyeceklerini bilemezler. Hatta, bazı mikro saldırılar hafif veya küçük şeyler gibi görünse de gündelik hayatta ortaya çıkma sıklıkları düşünüldüğünde olumsuz anlamdaki kümülatif etkisi zarar verici boyutlara ulaşabilmektedir (Pierce, 1995:281). Diğer taraftan, Afrika kökenli öğrencilerin bazı söylemleri gündelik hayatta karşılaştıkları niyetlenilmiş ve niyetlenilmemiş mikro saldırgan ayrımcı davranışlar nedeniyle kampüs içinde ve dışındaki gündelik yaşantılarında daha çok kendileri gibi olanlarla etkileşim kurmak durumunda olduklarını göstermektedir. Söylemlere göre siyahi öğrenciler kendi ülkelerinden ve bölgelerinden gelen diğer yabancı öğrencilerle daha çok zaman geçirmekte ve yerli öğrencilerle etkileşimleri daha az düzeydedir. Çünkü, yerellerle olan gündelik etkileşimler sırasında maruz kalınan mikro-saldırgan türden ayrımcılıklar Afrika kökenli öğrencileri yerellerle olan ilişkilerinden uzaklaştırmaktadır. Bu yönde, siyahi yabancı öğrencilerin söylemleri ırksal temelli destek grupları veya güçlü karşı alanların varlığına ilişkin kanıtlar sunmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hiyerarşik olarak konumlanmış olan birbirine benzemeyenler arasındaki etkileşimlerde mikro saldırgan ayrımcı davranışların ortaya çıkma potansiyeli yüksektir. Mikro saldırganlıklar, sosyal olarak marjinalize edilmiş grupları hedef alan önyargıların dışavurumlarıdır (Yancura vd., 2016:107). Bu anlamda, mikro saldırganlığa ilişkin vakalar gündelik yaşamın farklı alanlarında tezahür eden bireylerarası çok sayıdaki iletişim ve etkileşimde ortaya çıkar. Kimi araştırmacılar, mikro saldırganlığın, çoğunluk grupların mensuplarının kendileri dışındaki baskın olmayan grupların üyelerine yönelik üstünlük/aşağılık, normallik/anormallik, istenen/istenmeyen ve dahil etme/dışlama pratikleri çerçevesinde bilinçsizce sahip oldukları üstünlük anlayışlarının bir yansıması veya aktif dışavurumu olduğunu savunmaktadır (Sue vd., 2009:183; bkz. Sue vd., 2008). Gerçek olan şu ki, açık, aleni, kaba ayrımcılık biçimleri dünyada giderek azalış gösterirken örtük, gizil, ince veya niyetlenilmemiş mikro saldırgan ayrımcı davranışlar giderek daha fazla artmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'deki Afrika kökenli siyah tenli öğrenciler içinde yaşadıkları kentteki yaşam deneyimleri açısından aleni, bilinçli veya niyetlenilmiş ayrımcılık biçimleriyle daha az karşılaşsalar da örtük, bilinçsiz veya niyetlenilmemiş türden mikro saldırgan davranışlara daha fazla maruz kalabilmektedirler. Görüşleri incelenen Afrika kökenli siyahi öğrencilerin kentte yaşadıkları müddetçe deneyimledikleri birtakım olumsuz söylemleri ve eylemleri zaman zaman bilinçli veya niyetlenilmiş saldırganlıklar olarak tanımlasalar da çoğu zaman örtük, bilinçsiz veya niyetlenilmemiş türden mikro saldırgan ayrımcı davranışlar olarak değerlendirdikleri söylenebilir. Afrika kökenli yabancı öğrencilerin en nihayetinde karşılaştıkları mikro saldırgan ayrımcı davranışları yerellerin kendileri hakkında yeterli bilgi sahibi olmamalarına, aşırı merak ve çoğunlukla kültürel bazı kalıpyargı ve önyargıların varlığına dayandırdıkları gözlemlenmektedir. Onlara göre, *Türkler ırkçı değil, ama çok meraklı, özel alanı çok kolay ihlal edebilmekte ve çoğu zaman farkında olmadan incitebilmektedir.*

Zira, Sue vd.'lerinin (2007a:73) belirttikleri üzere mikro saldırgan ifadeler ya da eylemler genellikle bilinçli farkındalık seviyesinin dışında meydana geldiğinden, iyi niyetli kişiler de bu önyargılı eylemleri suçluluk hissetmeden veya ayrımcı davranışlarına dair bilgi sahibi olamadan yapabilirler. Ancak, yerellerin yabancıya yönelik ırkçı ve ayrımcı bir amaç taşımayan çoğunlukla merakı gidermeye yönelik davranışları ve söylemleri aslında karşı tarafta niyetlenilmeyen veya beklenmeyen olumsuz birçok etkiye neden olduğu söylenebilir. Yabancıyla kurulmaya çalışılan iletişimin genellikle, mizaha, şakaya, anlamlı veya anlamsız sorulara, araştırılan ilişkisine, meraklı ve şaşkın bakışlara indirgenmesi sağlıklı veya ideal bir iletişimin veya doğru bir anlam iletiminin gerçekleşmemesine neden olmaktadır. En nihayetinde, Afrika kökenli siyahi öğrencilerin gündelik hayatta yerellerle olan ilişkilerinde yaşadıklarını ifade ettikleri negatif deneyimlerin, yerellerin nefret içermeyen ve çoğu zaman aleni ya da niyetlenilmiş bir ayrımcılık hedeflemeyen eylemlerinin sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Lakin, bilinçli ya da niyetlenilmiş olsa da olmasa da farklı olana veya yabancıya karşı aşırı merakın, önyargının, kalıpyargının ve enformasyon eksikliğinin mikro fiili saldırılar, mikro aşağılamalar, mikro yok saymalar biçiminde tezahür eden mikro saldırgan davranışlara nasıl dönüştüğüne dair deneyimler hemen hemen bütün Afrika kökenli siyahi öğrenciler tarafından aktarılmıştır. Aslında, bu noktada genellikle tarihsel ve kültürel bir deneyimin mirası olarak bireylerin bilinçaltlarına gizlenmiş veya habituslarında var olan belirli ırklar ya da kültürle dair olumsuz önyargı ve kalıpyargılar açığa çıkmaktadır. Bu anlamda, yabancıyla olan ilişkide bilinçli veya aleni bir ayrımcı amaç taşısa da taşımasa da bu tür bir yaklaşım, yaşamın içine sızarak gündelik dili ve eylemleri işgal eder hale gelmekte, böylelikle mikro saldırgan ayrımcı davranışlar egzotikleştirme, nesneleştirme, tektürleştirme, deneyimsel gerçekliklerin yadsınması, zeka düzeyi atfetme, şakalar, lakaplar, nezaketsiz tavırlar vasıtasıyla sürekli olarak kendini yeniden üretmeye devam etmektedir. Dolayısıyla, gündelik etkileşimlerde ortaya çıkabilecek genellikle bilinçsiz ya da niyetlenilmemiş ama bazen de bilinçli bir şekilde tezahür eden aşağılayıcı, küçük düşürücü, değersizleştirici açık veya gizli mesajlar içeren mikro saldırgan ifade ve davranışlar daha belirgin hale gelmektedir.

Araştırma verileri mikro saldırganlıklara maruz kalmanın bireye ruhsal ve fiziksel temelde zarar verdiğini zira bu türden eylemlerin bireye toplumda daha düşük ya da değersiz bir konuma sahip olduğu mesajını küçümseyici bir tarzda verdiğini ve onu içinde yaşadığı ortama yabancılaştırdığını göstermektedir. Ayrıca, mikro saldırganlıklar, çoğunluk olmayan grubun üyelerinin gündelik yaşamlarında karşılaşabilecekleri genellikle örtük, ince, görünmez aşağılamalar ve hakaretlerdir. Bu mikro saldırganlıkların inceliği nedeniyle, mağdurlar saldırının kasıtlı olup olmadığını belirlemekte güçlük çektikleri için genellikle nasıl tepki verecekleri konusunda kararsızdırlar (Mercer vd., 2011:457). Dolayısıyla, maruz kalanlar açısından bu durum çok daha fazla rahatsızlık yaratabilmektedir. Ayrıca, bazı mikro saldırganlıklar gündelik konuşmalarda ve etkileşimlerde o kadar yaygın ve otomatiktir ki, genellikle masum ve zararsız olarak görmezden gelinir ve geçiştirilir. Bununla birlikte, beyaz olmayan kişilere son derece zarar verir çünkü mikro saldırganlıklar, duygusal kargaşa yaratarak ve psikolojik kaynakları tüketerek bireyin enerjisini ve üretkenliğini bozar (Sue ve Constantine, 2007:137). Bu anlamda, Afrika kökenli öğrencilerin maruz kaldıkları mikro saldırgan ayrımcı davranışlardan dolayı sağlık, iyilik ve özgüven anlamında olumsuz yönde etkilendikleri görülmektedir. Bu durum genellikle kişilerarası ideal iletişim ve etkileşim imkanını ortadan kaldırmakta ve doğal olarak ayrımcı, ötekileştirici ve dışlayıcı davranışların devam etmesine yol açmaktadır. Mikro saldırganlıkların birey üzerindeki ruhsal ve fiziksel anlamdaki sonuçlarının yanı sıra bir diğer olumsuz etkisi yerli ile yabancı arasındaki sosyal mesafenin açılmasıyla ilgilidir. Afrika kökenli siyah tenli öğrencilerin yerellerle olan temaslarında, niyetlenilmiş ya da niyetlenilmemiş türden mikro saldırılara maruz kalmaları onların zaruri olarak gündelik etkileşimlerden uzak durmalarına yol açabilmektedir. Zira, gündelik toplumsal etkileşimler sırasında genellikle fark edilmekte dahi zorluk çekilen mikro saldırgan eylemler açığa çıktığında, yabancı öğrencilerde incinme ve öfke duyguları ortaya çıkabilmekte ve onların yerellerle aynı fiziksel mekanı paylaşmaya yönelik istekleri tükenmektedir. Nitekim, siyahi yabancı öğrencilerin içinde yaşadıkları toplumda niyetlenilmiş ya da niyetlenilmemiş mikro saldırgan ayrımcı söylemlere ve davranışlara maruz kalmaları onları kapalı sosyal ağlar şeklinde kümelenmelerine ya da sosyal karşı alanlar oluşturmalarına ve bu sınırların dışına çok fazla çıkmamalarına neden olmaktadır. Neticede, kümelenme ya da sosyal karşı alanlar bireyin içinde yaşadığı toplumdan soyutlanmasına neden olabilir. Afrika kökenli siyahi öğrencilerin zorunlu olmadıkça kendileri gibi siyah olan diğer yabancı öğrencilerle kurdukları grupların dışına çok fazla çıkmamaları, yaşadıkları toplumla iletişim ve etkileşimlerinin sınırlı veya zayıf kalmasına yol açabilmektedir.

En nihayetinde toplumda hangi grubun bireylerine yönelik olursa olsun insanların mikro saldırganlığa dair farkındalıklarının yükseltilmesi ve mikro saldırganlığa karşı geliştirilen politik ve sosyal çalışmalara destek vermek gibi yollara mutlaka başvurulması gerekmektedir (Ross-Sheriff, 2012). Özellikle mikro saldırganlıkların yapıları hakkında bilgi edinmek, yapılan mikro saldırganlıkları daha kolay bir şekilde fark edilmesini ve onlara etkili şekilde müdahale edilmesini kolaylaştırmaktadır (Uygur vd., 2018:170). Bu yönde, her ne olursa olsun toplumu oluşturan bireylerin farklı toplumlar ya da kültürler hakkında bilinçlilik seviyelerinin artırılması ve kültürel duyarlık veya insanlara empatik yaklaşma konusundaki bilgi eksiklerinin giderilmesi elzemdir. Ancak, bu sayede toplumda farklı gruplara yönelik bilinçli ya da bilinçsiz, niyetlenilmiş ya da niyetlenilmemiş türden mikro saldırgan davranışların sayısında azalma gözlemlenebilir ve farklı gruplar arasında daha sağlıklı bir etkileşim süreci tesis edilebilir.

KAYNAKÇA

- Allen, Q. (2012). They Think Minority Means Lesser Than: Black Middle-Class Sons and Fathers Resisting Microaggressions in the School. *Urban Education*, 48(2), 171-197.
- Bhattacharyya, G. (2002). *Race and Power: Global Racism in the Twenty-First Century*. London and New York: Routledge.
- Blanton, H. ve Jaccard, J. (2008). Unconscious Racism: A Concept in Pursuit of a Measure. *Annu. Rev. Sociol*, 34, 277-297.
- Boréus, K. (2009). Söylemsel Ayrımcılık ve Dışavurumları. Çev. E. C. Dağlıoğlu, Nefretsoylemi.org.
- Capodilupo, C. M., Nadal, K. L., Corman, L., Hamit, S., Lyons, O., ve Weinberg, A. (2010). The Manifestation of Gender Microaggressions. In D. W. Sue (Ed.), *Microaggressions and Marginality: Manifestation, Dynamics, and Impact*, 193-216. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Clark, D. A., Kleiman, S., Spanierman, L. B., Isaac, P. ve Poolokasingham, G. (2014). "Do You Live in a Teepee?" Aboriginal Students' Experiences with Racial Microaggressions in Canada. *Journal of Diversity in Higher Education*, 7(2), 112-125.
- Collins, P.H. (1999). *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. New York, NY: Routledge.
- Collins, P.H. (2005). *Black Sexual Politics: African Americans, Gender and the New Racism*. New York: Routledge.
- Connolly, W. E., (1995) *Kimlik ve Farklılık*. Çev. Ferma Lekesizalin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Davis, P. (1989). Law as Microaggression. *Yale Law Journal*, (98), 1559-1577.
- DeAngelis, T. (2009). Unmasking "Racial Micro-aggressions." *Monitor on Psychology*, 40, (42-46).
- DeCuir-Gunby, J. T. ve Gunby Jr, N. W. (2016). Racial Microaggressions in The Workplace: A Critical Race Analysis of The Experiences of African American Educators. *Urban Education*, 51(4), 390-414.
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., Kawakami, K. ve Hodson, G. (2002). Why Can't We All Just Get Along? Interpersonal Biases and Interracial Distrust. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 8(2), 88–102.
- Durmuş, M. (2019). Kültürlerin Temas Alanı Olarak Dil Öğretimi Süreçleri ve Mikro Saldırganlıklar. *Milli Folklor*, 16(122), 50-63.
- Er, M. (2021). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kültürlerarası İletişim ve Mikro Saldırganlık. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara
- Er, M. ve Durmuş, M. (2021). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Öğreticilerin Sınıf İçi İletişim Yaklaşımları ve Mikro Saldırganlık. *Turkish Studies-Language and Literature*, (16), 1873-1884.
- Ford, D. Y., Scott, M. T., Moore III, J. L. ve Amos, S. O. (2013). Gifted Education and Culturally Different Students: Examining Prejudice and Discrimination Via Microaggressions. *Gifted Child Today*, 36(3), 205-208.
- Franklin, J. (2016). Racial Microaggressions, Racial Battle Fatigue, and Racism-Related Stress in Higher Education. *Journal of Student Affairs at New York University*, 12(44), 44-55.
- Fredrickson, B. L., ve Roberts, T. A. (1997). Objectification Theory: Toward Understanding Women's Lived Experiences and Mental Health Risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 173-206.
- Güngör, F. Ş. (2018). *Zenefobi – Yabancı Düşmanlığına Felsefi Bir Yaklaşım*. Maarif Mektepleri, İkinci Basım, Ankara.

- Güleç, İ. ve Özden, E. (2019). Kasıtsız Hakaret (Microaggressions) ve Türkiye’de Sık Görülen Örnekleri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14(2), 121-162.
- Harding, S. T. ve Turner, T. (2015). Assessing Racial Microaggression Distress in A Diverse Sample. *Evaluation & The Health Professions*, 38(4), 464-490.
- Harris, J. C. (2017). Multiracial College Students’ Experiences with Multiracial Microaggressions. *Race Ethnicity and Education*, 20(4), 429-445.
- Helbling, M. (2008). Islamophobia in Switzerland: A New Phenomenon or a New Name for Xenophobia. Annual Conference of the Midwest Political Science Association (MPSA) Chicago.
- Henley, N. M. (1977). *Body Politics: Power, Sex and Nonverbal Communication*. Englewood C., NJ:Prentice-Hall.
- Huber, L. P. ve Solorzano, D. G. (2015). Racial Microaggressions as A Tool for Critical Race Research. *Race Ethnicity and Education*, 18(3), 297-320.
- Iyer, D. S. ve Haslam, N. (2003). Body Image and Eating Disturbance Among South Asian American Women: The Role of Racial Teasing. *International Journal of Eating Disorders*, 34(1), 142-147.
- İnce, H. O. (2011). Almanya’da Farklı Olmak: Entegrasyon ve Hoşgörü Kavramına Eleştirel Bir Bakış. *Bilig Dergisi*, 58, 173-202.
- Jones, M. L. ve Galliher, R. V. (2015). Daily Racial Microaggressions and Ethnic Identification Among Native American Young Adults. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 21(1), 1-9.
- Johnston, M. P. ve Nadal, K. L. (2010). Multiracial Microaggressions: Exposing Monoracism in Everyday Life and Clinical Practice. In D. W. Sue (Ed.), *Microaggressions and Marginality: Manifestation, Dynamics, and Impact* (pp. 123-144). Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc.
- Kim, S. (2014). *An Extension of Objectification Theory: Examining the Roles of Racial and Cultural Factors on Self-Objectification and Depression Among Asian American Women* (Doctoral dissertation, Columbia University).
- Koç, Z. (2003). Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma Yaklaşımı: Kuramsal Bir Açıklama. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, (11), 1-17.
- Kozee, H. B., Tylka, T. L., Augustus-Horvath, C. L. ve Denchik, A. (2007). Development and Psychometric Evaluation of the Interpersonal Sexual Objectification Scale. *Psychology of Women Quarterly*, 31, 176-189.
- Kristeva, J. (1991). *Strangers to Ourselves*. Columbia University Press, New York.
- Levinas, E. (1998). *On Thinking of the Other: Between Us*. London: Athlone Press.
- Lin, A. (2010). Racial Microaggressions Directed at Asian Americans. In D. W. Sue (Ed.) *Microaggressions and Marginality: Manifestation, Dynamics, and Impact*, (pp. 85-102). New Jersey: John Wiley & Sons.
- McTernan, E. (2018). Microaggressions, Equality, and Social Practices. *Journal of Political Philosophy*, 26(3), 261-281.
- Mercer, S. H., Zeigler-Hill, V., Wallace, M. ve Hayes, D. M. (2011). Development and Initial Validation of the Inventory of Microaggressions Against Black Individuals. *Journal of Counseling Psychology*, 58(4), 457-469.
- Minikel-Lacocque, J. (2013). Racism, College, and the Power of Words: Racial Microaggressions Reconsidered. *American Educational Research Journal*, 50(3), 432-465.
- Morales, E. M. (2014). Intersectional Impact: Black Students and Race, Gender and Class Microaggressions in Higher Education. *Race, Gender & Class*, 21(3/4), 48-66.
- Museus, S. D., Sariñana, S. A. L., Yee, A. L. ve Robinson, T. E. (2016). A Qualitative Analysis of Multiracial Students’ Experiences with Prejudice and Discrimination in College. *Journal of College Student Development*, 57(6), 680-697.
- Nadal, K. L., Griffin, K. E., Wong, Y., Hamit, S. ve Rasmus, M. (2014). The Impact of Racial Micro-Aggressions on Mental Health: Counseling Implications for Clients of Color. *Journal of Counseling & Development*, 92(1), 57-66.
- Nussbaum, M. C. (1995). Objectification. *Philosophy & Public Affairs*, 24(4), 249-291.
- OECD (2022). Organisation for Economic Co-operation and Development Staff. *Education at A Glance: OECD Indicators 2022*. Paris: OECD.

- Ong, A. D., Burrow, A. L., Fuller-Rowell, T. E., Ja, N. M. ve Sue, D. W. (2013). Racial Micro-Aggressions and Daily Well-Being Among Asian Americans. *Journal of Counseling Psychology, 60*(2), 188–199.
- Pierce, C., Carew, J., Pierce-Gonzalez, D. ve Willis, D. (1978). An Experiment in Racism: TV Commercials. In C. Pierce (Ed.), *Television and Education* (pp. 62–88). Beverly Hills, CA: Sage.
- Pierce, C. M. (1995). Stress Analogs of Racism and Sexism: Terrorism, Torture, and Disaster. In C. V. Willie, P. P. Rieker, B. M. Kramer, & B. S. Brown (Eds.), *Mental Health, Racism, and Sexism* (pp. 277–293). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Prentice, D. A., & Miller, D. T. (2007). Psychological Essentialism of Human Categories. *Current Directions in Psychological Science, 16*(4), 202-206.
- Quinn, B. A. (2002). Sexual Harassment and Masculinity: The Power and Meaning of “Girl Watching.” *Gender & Society, 16*, 386-402.
- Ross-Sheriff, F. (2012). Microaggression, Women, and Social Work. *Affilia: Journal of Women and Social Work, 27*(3), 233-236.
- Russon, J. (1995). Heidegger, Hegel, and Ethnicity: The Ritual Basis of Self-Identity. *The Southern Journal of Philosophy, 33*(4), 509-532.
- Segalen, V. (2001). *Essay on Exoticism: An Aesthetics of Diversity*. Durham: Duke University Press .
- Shapiro, S. (2014). “Words That You Said Got Bigger”: English Language Learners’ Lived Experiences of Deficit Discourse. *Research in the Teaching of English, 386*-406.
- Solorzano, D., Ceja, M. ve Yosso, T. (2000). Critical Race Theory, Racial Microaggressions, and Campus Racial Climate: The Experiences of African American College Students. *The Journal of Negro Education, 69* (1), 60–73.
- Stucky, B. D., Gottfredson, N. C., Panter, A. T., Daye, C. E., Allen, W. R. ve Weightman, L. F. (2011). An Item Factor Analysis and Item Response Theorybased Revision of the Everyday Discrimination Scale. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 17*, 175–185.
- Staszak, J. F. (2008). Exotic Dance, Erotic Dance: Displaying the Other’s Body from the 18th to the 20th Century. In *Annales de Geographie* (Vol. 660661, No. 2, pp. 129-158). Armand Colin.
- Staszak, J. F. (2009). *Other/Otherness*. In N. Thrift and R. Kitchin (eds.), *International Encyclopedia of Human Geography*, 43-7. Oxford: Elsevier.
- Sue, D. W., Bucceri, J., Lin, A. I., Nadal, K. L. ve Torino, G. C. (2007a). Racial Microaggressions and The Asian American Experience. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology, 13*(1), 72–81.
- Sue, D. W., Capodilupo, C. M., Torino, G. C., Bucceri, J. M., Holder, A. M. B., Nadal, K. L., ve Esquilin, M. (2007b). Racial Microaggressions in Everyday Life: Implications for Clinical Practice. *American Psychologist, 62*(4), 271–286.
- Sue, D. W., Nadal, K. L., Capodilupo, C. M., Lin, A. I., Torino, G. C., ve Rivera, D. P. (2008). Racial Microaggressions Against Black Americans: Implications for Counseling. *Journal of Counseling & Development, 86*(3), 330-338.
- Sue, D. W., Lin, A. I., Torino, G. C., Capodilupo, C. M., ve Rivera, D. P. (2009). Racial Microaggression and Difficult Dialogues on Race in The Classroom. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology, 15*(2), 183–190.
- Sue, D. W. (2010). *Microaggressions and Marginality: Manifestation, Dynamics, and Impact*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Sue, D. W. ve Constantine, M. G. (2007). Racial Microaggressions as Instigators of Difficult Dialogues on Race: Implications for Student Affairs Educators and Students. *College Student Affairs Journal, 26*(2), 136-142.
- Todorov, T. (1989). *Nous et les Autres*, Seuil, Paris.
- Todorov, T. (1994). *On Human Diversity: Nationalism, Racism, and Exoticism in French Thought*. Harvard: Harvard University Press.
- Uchida, A. (1998). The Orientalization of Asian Women in America. *Women’s Studies International Forum, 21*(2), 161-174.
- Uygur, S. S., Sarı, D. ve Aslı, U. Z. (2018). Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma Bağlamında Mikrosaldırıcılık: Ayrımcılığın Örtük Hali. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 8*(51), 143-189.

- Ünal, S. (2018). Irksal Temelli Ayrımcılığın Yeni Görünmez Yüzü: Kültürel Karşılaşmalar ve Mikro-Saldırganlıklar. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(28):3288-3308, ISSN: 2459-1149.
- Waldenfels, B. (2008). *Yabancı Fenomolojisi*. Çev. M. Keskin, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Wong, G., Derthick, A. O., David, E. J. R., Saw, A. ve Okazaki, S. (2014). The What, The Why, and the How: A Review of Racial Microaggressions Research in Psychology. *Race and Social Problems*, 6(2), 181-200.
- Yancura, L., Fruhauf, C. A., ve Greenwood-Junkermeier, H. (2016). Recognizing microaggressions: A framework for helping grandfamilies. *GrandFamilies: The Contemporary Journal of Research, Practice and Policy*, 3(1), 106-121.
- Yeğenoğlu, M. (2002). Küreselleşen Dünyada Çokkültürcülük ve Konukseverlik. *Toplum ve Bilim*, Birikim Yayınları, (92), 120-137.
- Yosso, T., Smith, W., Ceja, M. ve Solórzano, D. (2009). Critical Race Theory, Racial Microaggressions, and Campus Racial Climate for Latina/O Undergraduates. *Harvard Educational Review*, 79(4), 659-691.
- YÖK (2023). Yükseköğretim Öğrenci İstatistikleri, <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Zimmerman, D. H. ve Wieder, D. L. (1970). *Ethnomethodology and the Problem of Order*. J. D. Douglas (ed.), *Understanding Everyday Life*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:31.08.2023 Accepted/Kabul:22.12.2023

DOI:10.30794/pausbed.1353518

Research Article/Araştırma Makalesi

Demirel, S. (2024). "Yatırım İşlemlerinin Dijitalleşmesinin Portföy Yönetim Şirketleri Performansına Etkisi Varmıdır?", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 321-347.

YATIRIM İŞLEMLERİNİN DİJİTALLEŞMESİNİN PORTFÖY YÖNETİM ŞİRKETLERİ PERFORMANSINA ETKİSİ VARMIDIR?

Serkan DEMİREL*

Öz

Bu çalışmanın amacı, dijital yatırım işlemlerinin bankaların portföy yönetim şirketleri işlem hacmine ve kârlarına etkisini araştırmaktır. Çalışmadaki değişkenlere ait gözlemler 9 adet banka için 2015 1.çeyrek dönemi ile 2023 1.çeyrek dönemi arasında eksiksiz olarak derlenerek 297 adet gözlem içeren dengeli bir panel veri seti oluşturulmuştur. Çalışmada Panel ARDL modeli, eş bütünleşme anali ve korelasyon analizlerinden faydalanılmıştır. Çalışmada betimsel istatistikler ve normal dağılım istatistiklerine göre, Toplam İşlem Hacmi değişkeninin normal dağılım gösterdiği, Portföy Yönetim Şirketi Kâr Tutarı, Tahvil İşlem Hacmi, Hisse Senedi İşlem Hacmi ve VIOP İşlem Hacmi değişkenlerinin normal değil fakat normale yakın dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. CD Yatay Kesit Bağımlılık Testi bulgularına göre; Toplam İşlem Hacmi ve Portföy Yönetim Şirketi Kâr Tutarı değişkenleri için yatay kesit bağımlılığın olduğu ve diğer değişkenlerin birimlere göre değişmediği tespit edilmiş. Yatay kesit bağımlılık özelliği gösteren Toplam İşlem Hacmi ve Portföy Yönetim Şirketi Kâr Tutarı değişkenleri için yapılan IPS (2003), LLC (2002) ve CADF (2007) 2.nesil panel birim kök testi bulgularına göre, araştırmanın bağımlı değişkenlerinin düzeyde durağan olmayan ve birinci devresel farkında durağanlaşan değişkenler oldukları tespit edilmiştir (Toplam İşlem Hacmi, Portföy Yönetim Şirketi Kâr Tutarı). Birim sabiti ve zaman değişkeni olan değişkenler için 1.nesil panel birim kök testlerinden Breitung (1991) ve Harris-Tzavalis (1999) birim kök testi bulgularına göre, modellerdeki birim sabiti ve zaman değişkeni olan Tahvil İşlem Hacmi, Hisse Senedi İşlem Hacmi, VIOP İşlem Hacmi ve Yatırım Fonu İşlem Hacmi değişkenlerinin düzeyde durağan olmayan fakat birinci devresel farkında durağanlaşan değişkenler oldukları tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki korelasyon analizi bulgularına göre, Toplam İşlem Hacmi ile Tahvil İşlem Hacmi, VIOP İşlem Hacmi ve Yatırım Fonu İşlem Hacmi arasında %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı, orta düzeyde ilişki tespit edilmiştir. Toplam İşlem Hacmi ile Hisse Senedi İşlem Hacmi arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Portföy Yönetim Şirketi Kâr Tutarı değişkeni ile ise Tahvil İşlem Hacmi, Yatırım Fonu İşlem Hacmi ve Yatırım Fonu İşlem Hacmi arasında %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düşük ve orta düzey arasında değişen pozitif ilişkileri söz konusu iken, Portföy Yönetim Şirketi Kâr Tutarı ile Hisse Senedi İşlem Hacmi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bağımsız değişkenler arası ilişkiler incelendiğinde ise, Tahvil İşlem Hacmi ile VIOP İşlem Hacmi ve Yatırım Fonu İşlem Hacmi arasında %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve oldukça yüksek bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Dijitalleşme, Portföy Yönetimi, Bankacılık, Yatırım ürünleri, Ekonometri.*

DOES THE DIGITALIZATION OF INVESTMENT TRANSACTIONS HAVE AN EFFECT ON THE PERFORMANCE OF PORTFOLIO MANAGEMENT COMPANIES?

Abstract

The purpose of this study is to investigate the impact of digital investment transactions on the trading volume and profitability of banks' asset management companies. The observations of the variables in the study are compiled for 9 banks between the 1st quarter of 2015 and the 1st quarter of 2023, and a balanced panel data set containing 297 observations is formed. Panel ARDL model, cointegration analysis and correlation analysis are utilized in the study. According to descriptive statistics and normal distribution statistics, Total Trading Volume variable is normally distributed, while Asset Management Company Profit Amount, Bond Trading Volume, Equity Trading Volume and VIOP Trading Volume variables are not normally distributed but close to normal. According to the findings of the CD Horizontal Cross-Section Dependence Test, it is determined that there is horizontal cross-section dependence for Total Trading Volume and Asset Management Company Profit Amount variables and other variables do not vary across units. According to the findings of the IPS (2003), LLC (2002) and CADF (2007) 2nd generation panel unit root tests for the variables Total Trading Volume and Portfolio Management Company Profit Amount, the dependent variables of the study were found to be non-stationary at the level and stationary at the first cyclical difference (Total Trading Volume, Portfolio Management Company Profit Amount). According to the findings of Breitung (1991) and Harris-Tzavalis (1999) unit root tests, which are among the first generation panel unit root tests for variables with unit constant and time variables, the variables with unit constant and time variables in the models, namely Bond Trading Volume, Equity Trading Volume, VIOP Trading Volume and Mutual Fund Trading Volume, are found to be non-stationary in level but stationary in first-cycle difference. According to the findings of the correlation analysis between variables, there is a statistically significant, moderate relationship between Total Trading Volume and Bond Trading Volume, VIOP Trading Volume and Mutual Fund Trading Volume at the 1% significance level. There is no statistically significant relationship between Total Trading Volume and Equity Trading Volume. While there are statistically significant low to medium positive relationships between Asset Management Company Profit Amount variable and Bond Trading Volume, Mutual Fund Trading Volume and Mutual Fund Trading Volume at 1% significance level, there is no statistically significant relationship between Asset Management Company Profit Amount and Equity Trading Volume. When the relationships between independent variables are analyzed, there is a statistically significant and quite high relationship between Bond Trading Volume and VIOP Trading Volume and Mutual Fund Trading Volume at the 1% significance level.

Keywords: *Digitalization, Portfolio Management, Banking, Investment products, Econometrics.*

1. GİRİŞ

Yirmi birinci yüzyılda, finansal piyasalar ve ekonomiler, finansal hizmetleri ve ürünleri, özellikle de bankacılık hizmetlerini değiştiren bir inovasyon ve teknoloji gelişimi yaşamaktadır. Finansal teknoloji (fintech) otomatikleştirilmiş ve geliştirilmiş finansal hizmetler sunmayı amaçlamaktadır. Başlangıçta bankaların veya ticaret firmalarının belirli alanlarında uygulanan bilgisayar teknolojilerini kapsamaktayken, günümüzde blok zinciri, yapay zeka, büyük veri ve nesnelerin İnterneti gibi yeni verimli bilgi teknolojilerine dayandırmaktadır (Song vd., 2021: 1). Sektörde yeni inovatörlerin ortaya çıkması ve çevrimiçi ticaret platformlarındaki büyümenin hızlanmasının yanı sıra, teknoloji devleri, yeni gelirler yaratmak ve müşteriler ile bankalar arasındaki etkileşim sürecini iyileştirmek amacıyla bu yeni teknolojileri kullanarak bankaları dijitalleştirme sürecine itmişlerdir. Nitekim dijital bankacılık, finansal yenilikçi teknolojilerin bankacılığın geleceğini nasıl etkileyebileceğinin mükemmel bir örneğidir. Günümüzde hemen hemen her banka ve finans kuruluşunun faaliyetleri, çevrimiçi bankacılık hizmetleri (Asongu, 2018: 82), yüksek düzeyde otomasyon ve karar vermenin kolaylaştırılmasını (yapay zeka) sağlayan finansal teknolojilere dayanmaktadır. Fintech, bilgi aktarımını basitleştirebilir, işlem hızını artırabilir, maliyetleri azaltabilir ve işlemsel kredilendirmede sürekli bir iyileşmeyi teşvik edebilir (Cenni vd., 2015: 2251; Liberti ve Peterson, 2019: 12).

Dijitalleşme, şirketlerin yeni teknolojileri kullanarak müşterilerle etkileşime geçme ve iş yapma biçimlerini dönüştürme anlamına gelmektedir. Aslında dijitalleşme, yeni gelirler ve fırsatlar yaratmak için yeni teknolojilerin kullanımını teşvik etmektedir. Bu bağlamda, büyük veri, yapay zeka ve blok zinciri gibi yeni yenilikçi modelleri benimsemek için kuruluşlar tarafından dijital dönüşüm olarak bilinen bir dizi eylem uygulanmalıdır (Sadigh vd., 2021: 8). Dolayısıyla, dijitalleşme veya dijital dönüşüm karmaşık ve maliyetlidir ve özelliklere ve işlevselliğe odaklanmayı gerektirir. Bu nedenle dijitalleşme, teknoloji projeleri olarak tanımlanan dijital yatırımlar olarak bilinen ve yeni teknolojiyi uygulamak veya kullanmak için gerekli harcamaları sağlayan yatırımları gerektirmektedir. Bu nedenle, şirketlerin dijital dönüşüm hedefine ulaşabilmeleri ve bunun getirisini değerlendirebilmeleri için dijital yatırımlarını aktif bir şekilde planlamaları ve izlemeleri çok önemlidir.

Yukarıda bahsedildiği üzere dijitalleşme finans sektörünü derinden etkilemiştir. Bu dönüşümün en belirgin yansımalarından biri de yatırım işlemlerinin dijitalleşmesidir. Geleneksel yöntemlerin yerini alan çevrimiçi platformlar ve dijital araçlar, yatırımcıların finansal hedeflerine daha hızlı ve etkili bir şekilde ulaşmalarını sağlarken, bu dönüşümün bankaların portföy yönetim şirketleri üzerindeki etkileri de kaçınılmaz bir biçimde gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, dijitalleşen yatırım işlemlerinin bankaların portföy yönetim şirketleri kârlarına ve işlem hacmi üzerindeki etkileri dikkat çekici bir konudur. Teknolojinin sunduğu olanaklar sayesinde yatırımcılar artık daha kolay ve hızlı bir şekilde yatırım yapabilmekte, portföylerini yönetebilmekte ve piyasa trendlerini takip edebilmektedir. Bu da doğal olarak bankaların portföy yönetim şirketlerinin işlem hacmini artırabileceği gibi, müşteri memnuniyetini ve sadakatini artırma potansiyeli taşımaktadır. Yatırımcıların çevrimiçi platformlar üzerinden anında işlem yapabilme yeteneğine sahip olmaları, portföy yönetim şirketlerinin de işlem hacmini artırma potansiyeline sahiptir. Hızlı ve kolay erişim, yatırımcıların fırsatları kaçırma riskini azaltabilirken, aynı zamanda portföy yönetim şirketlerinin işlem komisyonlarından gelir elde etmesini sağlamaktadır. Ancak bu dönüşüm sadece hız ve erişimle sınırlı değil. Dijitalleşme aynı zamanda yatırımcılara daha fazla bilgi ve analiz sunarak daha bilinçli kararlar almalarına yardımcı olur. Yatırımcılara kişiselleştirilmiş öneriler sunmak için veri analitiği ve yapay zeka kullanımı, portföy yönetim şirketlerinin müşteri memnuniyetini artırmasına ve dolayısıyla uzun vadeli ilişkiler kurmasına yardımcı olabilmektedir. Diğer yandan dijitalleşen yatırım işlemlerinin kârlarına ve işlem hacmine etkisi sadece mevcut müşterilere daha iyi hizmet sunmayı içermemekte; aynı zamanda yeni yatırımcıları çekme ve pazar payını artırma fırsatlarını da içermektedir. Dijitalleşme sürecinin hızı ve kapsamı, güvenlik risklerini de beraberinde getirmektedir. Siber saldırılar, veri ihlalleri ve kimlik hırsızlığı gibi tehditler, finansal varlıkların ve kişisel bilgilerin güvenliğini tehlikeye atabilir. Bu da bankaların güvenlik önlemlerini güçlendirmesi ve yatırımcıların güvenini kazanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bankalar, geleneksel iş modellerini gözden geçirerek ve dijitalleşme stratejileri geliştirerek rekabet avantajını sürdürmeye çalışmalıdır.

Sonuç olarak, dijitalleşen yatırım işlemlerinin bankaların portföy yönetim şirketleri üzerindeki etkisi, finansal sektördeki büyük dönüşümün bir yansımasıdır. Bu etkileri anlamak ve yönetmek, bankaların rekabetçi kalmasını ve yatırımcıların değişen taleplerine cevap vermesini sağlamak için kritik öneme sahiptir. Dijitalleşmeye uyum sağlayan ve müşteri odaklı çözümler sunan bankaların, gelecekteki başarılarını sürdürme olasılığı daha yüksek olacaktır. Bu anlamda çalışmanın literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ayrıca dijitalleşmenin bankaların portföy yönetim şirketleri üzerindeki etkisine ilişkin literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanmadığından dolayı, bu çalışmanın bu boşluğu dolduracağı ve bu şirketlere yol gösterici nitelikte olacağı düşüncesindedir.

Çalışmada ele alınan araştırma soruları ise aşağıda verilmiştir.

- Dijital dönüşüm ile birlikte Tahvil İşlem Hacmi, VİOP İşlem Hacmi, Yatırım Fonu İşlem Hacmi ve Hisse Senedi İşlem Hacmi ile Portföy Yönetim Şirketi Toplam İşlem Hacmi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Dijital dönüşüm ile birlikte Tahvil İşlem Hacmi, VİOP İşlem Hacmi, Yatırım Fonu İşlem Hacmi ve Hisse Senedi İşlem Hacmi ile Portföy Yönetim Şirketi Kâr Tutarı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. DİJİTALLEŞEN YATIRIM İŞLEMLERİ

Dijital yatırımlar, yeni teknolojilerin kullanılarak bireylerin ve kurumların yatırımlarını yeni yöntemler ile yapabilmesine olarak tanıyan teknolojilerdir. Örnek olarak mobil cihazlar yardımı ile finansal araçların alınıp satılmasını verilebilir (Gomber vd., 2017: 541).

Dijitalleşme sürecinde yeni gelişen Blockchain teknolojileri finans, demiryolları, enerji sektörü gibi çeşitli alanlarda yaygın olarak benimsenmiştir. Blockchain teknolojisinin finans (Treleaven vd., 2017: 15) sektöründeki yararlı uygulamalarından birisi de borsalardır. Blok zinciri teknolojisinin borsa işlemlerinde kullanılmasının en avantajlı yolu, bu işlemlerin çözümünü hızlandırmaktır. Blockchain teknolojisi, otomasyon ve merkezîyetçilik yoluyla borsa işlemlerini önemli ölçüde daha yetkin hale getirmektedir. Bu teknoloji kaynak yaratma ve varlık yönetiminin yanı sıra marj finansmanı, işlem sonrası uzlaşmalar, menkul kıymet kredilerinin izlenmesi ve sistemik riskin izlenmesine de yardımcı olmaktadır (Mire, 2018: 29). Ayrıca müşterilere yüklenen masrafları azaltmaya da yardımcı olmakta ve bazı durumlarda ise bir aracıya olan ihtiyacı tamamen ortadan kaldırmaktadır. Özellikle sınır ötesi ödemeler ve ticaret finansmanındaki mevcut başlıca sorunlu noktalar, gerekli araçların sayısını azaltan ve coğrafi olarak agnostik olan blok zinciri tabanlı çözümlerle giderilebilmektedir.

Blockchain, önde gelen güvenlik borsaları tarafından olası bir çözüm olarak kabul edilmektedir. NASDAQ, hisse senedi alım satımları için blok zincirinin benimsenmesine yönelik öncülük etmiştir. Avustralya Menkul Kıymetler Borsası, Avustralya hisse senetleri için takas, mutabakat ve diğer akla gelebilecek değişim yönetimleri için 2021 yılında Blockchain teknolojisini destekleme kararı almıştır. Londra Borsası'nda blok zincirini kullanma yönünde ilerlemektedir. Bu anlamda 2018 yılında konu ile ilgili açık kaynaklı blok zinciri çözümleri sunma konusunda dünya çapında öncülerden biri olarak kabul edilen IBM ile bir araya gelmiştir. Bu borsalar, yatırımcıları ve aracı kurumları daha aktif bir şekilde ticaret yapmaya teşvik etmek için kullanım kolaylığı, şeffaflık ve düşük maliyet sağlamayı amaçlamaktadır. Bu borsalar ayrıca, coğrafi olarak bağlı olan ve diğer ülkelere ve borsalara ait hisse senetlerine yatırım yapmaları ve ticaret yapmaları yasaklanan diğer ülkelerde bulunan yatırımcıları teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Bhandarkar vd., 2019: 47).

Günümüzde yatırımların dijitalleşmesi ile ilgili diğer bir gelişme ise finansal teknolojilerdir (Fintech). Lee ve Shin'e (2018: 41) göre fintech, finans sektöründeki birçok önemli yenilikten biridir ve bilgi, teknoloji ve düzenleme ile ekonomiyi yönlendirerek hızla gelişmeye devam etmektedir. Fintech, finansal çözümlerin sunulmasında teknolojinin kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Deloitte Finansal Hizmetler Merkezi (2017) fintech'i, pazara finansal hizmetler sunan ya da öncelikli olarak finansal hizmetler sektörüne hizmet eden küçük teknoloji tabanlı startup şirketler olarak tanımlamıştır. Fintech finansal hizmetler ve bilgi teknolojileri arasında bağ kuran bir süreçtir (Buckley vd., 2015: 1274). Fintech, dijital teknolojinin ilerlemesinden kaynaklanan finansal hizmetler için mevcut yeni süreçleri ve ürünleri ifade eder (Navaretti vd., 2017: 47), Lee ve Shin (2018: 42) ödeme, varlık yönetimi, kitle fonlaması, kredi verme, sermaye piyasaları ve sigorta hizmetleri olmak üzere altı tür fintech tanımlamıştır. Fintech, dijitalleşme ve dijital dönüşüm, teknoloji devrimiyle birlikte geliştirilen terimlerdir. Darolles (2016: 85) finansal teknolojiyi veya fintech'i finans sektöründe farklı türde ileri teknolojilerin uygulanması olarak tanımlamaktadır.

Ernst and Young (EY) Küresel Bankacılık Görünümü 2018'de, dünyadaki portföy yönetim bankalarının yaklaşık %82'sinin dijital bankacılık için teknolojinin benimsenmesi yoluyla verimlilik arayışında olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak, dünyadaki portföy yönetim bankalarının %85'inin 2018'de dijital dönüşümü en önemli öncelik olarak uygulamaya çalıştığı ve %89'unun siber ve veri güvenliğini sağlamaya çalıştığı belirtilmiştir. PricewaterhouseCoopers (PwC) (2018) tarafından Endonezya'daki bankalar arasında yapılan bir ankete göre, bankaların %66'sı dijital stratejiyi kurumsal bir strateji haline getirmiştir. Bu bankaların %12'si dijital bankacılığı bir BT stratejisi haline getirirken, %16'sı dijital stratejiyi bir ürün stratejisi ve müşteri stratejisi, %4'ü dijital stratejiyi bütünsel bir dijital strateji ve %2'si de bir işletme stratejisi haline getirmiştir. EY'ye göre, dünyadaki portföy yönetim banka müşterilerinin %40'ı, fintech şirketlerinin ortaya çıkması nedeniyle portföy yönetim bankalara olan bağımlılıklarını azaltmıştır. Fintech şirketlerinin gelişimi, portföy yönetim bankalarının finans sektöründeki konumlarını korumanın yollarını aramasına neden olmuş ve dünyadaki çoğu portföy yönetim bankası fintech şirketleriyle ortaklık kurmayı seçmiştir.

3. DİJİTALLEŞEN YATIRIM İŞLEMLERİNİN BANKALARIN PORTFÖY YÖNETİM ŞİRKETLERİ KÂRLARINA VE İŞLEM HACMİNE ETKİSİ

Özel bankacılık hizmeti sunan bankalar, bireysel tüketicilere ve küçük işletmelere çeşitli finansal hizmetler sunan bankalardır (Omarini, 2015: 74). Bankaların portföy yönetim şirketleri ise müşterilerine yatırım, sigorta ve diğer finansal konular hakkında bilgi sağlama kabiliyetine de sahiptir (Navaretti vd., 2017: 43).

Bir şirketin gelişebilmesi ve maksimum kar elde edebilmesi için yapması gereken pek çok şey vardır, bunlardan biri de yenilikleri takip etmek ve öncülük etmektir. Genel olarak, şirketler finansal performanslarını ölçmekle ilgilenirler. Finansal performansın tanımı, bir şirketin kâr elde etmedeki başarısını ölçebilecek belirli ölçütlerin belirlenmesidir (Sucipto, 2018: 26). Şirketin kâr elde etme kabiliyeti, şirketin finansal performansının değerlendirilmesinde ana odak noktasıdır. Kâr, yalnızca şirketin fon sağlayanların yükümlülüklerini yerine getirme kabiliyetinin bir göstergesi değil, aynı zamanda şirketin gelecekteki beklentilerini gösteren bir şirket değeri yaratma unsurudur. Şirketin hedefine ulaşması, finansal performansın artmasını sağlar ve böylece şirketin değerinin artmasında etkili olur (Ningsi vd., 2022: 2189). Şirketin performansını iyileştirmek ve kârlarını arttırmanın yollarından birisi ise dijitalleşmedir.

Geleneksel olarak insanlar tarafından sağlanan hizmetlerin yerini yazılım ve bilgisayarlar tarafından sağlanan hizmetlere bırakmasına olanak tanıyan teknoloji, aracılık sektörü ve borsalardaki geleneksel uygulamaları dönüştürmüştür. Geleneksel bir aracı kurumunda tek bir hisse senedi alım satımı, tipik olarak müşteri ile bir broker

arasında birden fazla telefon görüşmesini içermektedir. Ancak çevrimiçi aracı kurumlar, insanların ve telefonların yerine bilgisayarları ve kodları koymaktadır. Bir on-line aracı kurumun çok daha az sayıda çalışana ihtiyacı vardır ve bunların çoğu tek merkezden kontrol edilir. Aracı kurumlar emir verme maliyetini ve borsalar da işlemlerini gerçekleştirme maliyetini düşürmek için teknolojiyi kullanmaktadır. Elektronik iletişim ağları, elektronik limitli emir eşleştirme sistemleri aracılığıyla düşük maliyetli ticaret ve likidite sağlayarak geleneksel piyasalara göre daha avantajlıdır (Barber ve Odean, 2001: 48).

Finansal teknolojinin gelişmesiyle birlikte bankalar ve bankaların portföy yönetim şirketleri müşterilere ürün ve hizmet sunmak için dijital bankacılığı aktif bir şekilde kullanmaktadırlar (Capgemini ve Efma, 2016). Romanova ve Kudinska'ya (2016: 27) göre, fintech, düşük operasyonel maliyetler, daha geniş müşteri erişimi ve coğrafi olarak yoğunlaşmamış iş birliği yoluyla portföy yönetim bankaları üzerinde olumlu bir etkiye veya tamamlayıcı bir etkiye sahiptir. Deloitte Center for Financial Industry (2017) tarafından da fintech şirketlerine yapılan yatırımın miktarı ve zamanlamasının girişimlerin yaşayabilirliği açısından önemli bir gösterge olabileceği belirtilmektedir. Fintech şirketlerindeki küresel dış finansman faaliyetlerine bakıldığında, fintech şirketlerinin ve gelişmelerinin artacağı görülmektedir. KPMG (2018) tarafından bildirildiği üzere, küresel fintech yatırımı 2018'in ilk altı ayında rekor bir hızla ilerlemiş, 875 işlemlerde 57,9 milyar dolar değerinde yatırım yapılmış ve 2017'de gerçekleşen 38,1 milyar dolara göre önemli bir artış göstermiştir. Sorrentino(2015) çalışmasında fintechin ortaya çıkışı, blockchain, yapay zekâ gibi yeni teknolojilerin artan popülaritesi ve Y kuşağının hakimiyeti ile bankacılık sektörünün değişim geçireceğini belirtmiştir. Fintech dijital teknolojiye dayalı finansal hizmet sağlayıcıları olarak, artan konfor ve daha düşük işletme maliyetleri ile finansal hizmetlerin yürütülme biçiminde devrim yaratmıştır (Buckley vd., 2016: 1286; Chuen vd., 2015: 25).

4. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürdeki kaynaklar incelendiğinde belirlenen çalışma konusu ile ilgili herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. İncelenen araştırmalar genel olarak dijitalleşme ve bankacılık sektörüne etkileri, finansal teknolojiler ve etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu anlamda çalışma alanında ilk olma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir. Literatür taraması sonucu incelenen çalışmalar aşağıda verilmiştir.

Miller ve Liu (2014: 17308),Sood ve Tellis (2009: 441) tarafından ortaya atılan ve gelecekte hisse senedi fiyatını baskılayabileceği teorisine dayanarak, fintech'in Amerika Birleşik Devletleri'nde bankalar üzerindeki etkisi üzerine çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmalarda Amerika Birleşik Devletleri'nde 2010-2016 dönemleri incelenmiş ve finansal teknolojilerin bankaların getirileri üzerinde etkisi olduğu ortaya koyulmuştur. Sahi (2017) çalışmasında şirketlerin halka açıldıktan sonra düşük fiyatlandırılmasını ve fintech satın alma duyurusunun satın alan şirketin hisselerinin fiyatında yarattığı kısa vadeli şokları inceleyerek fintech'e yönelik piyasa tepkisini açıklamaya çalışmıştır. Sonuçlar fintech satın alımının duyurulmasından sonra şirketlerin gelirlerinde pozitif getiri olduğunu göstermiştir. Omarini'ye (2015: 71) göre, bankalar ödeme hizmetlerini kolaylaştırarak müşterilere hizmet vermede önemli bir rol oynamaktadır. Zaman içinde, banka hizmetleri çeklerden havalelere, banka kartlarından kredi kartlarına ve dijital cüzdanlara kadar daha da çeşitlenmiştir. Buna ek olarak, finans sektöründeki kuruluşlarda veriye ve verinin nasıl analiz edileceğine ilişkin derinlemesine bilgiye giderek daha fazla öncelik verilmektedir. Teknolojinin gelişmesi, web analizinden dijital analize kadar veri analiz yöntemlerinin gelişmesini de beraberinde getirmekte ve böylece dijital bankacılığın ortaya çıkmasını teşvik etmektedir.

Jun ve Yeo (2016: 160) tarafından yapılan çalışmada, fintech'in tamamlayıcı etkiler sağlayarak bankaları olumlu yönde etkileyeceği ifade edilmiştir. Birçok banka fintech'in önemini fark ettiğinden ve işbirliği, dış kaynak hizmetleri, finansman veya satın alma yoluyla teknolojiyi işlerine dahil ettiğinde verimliliklerinin artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Juengerkes'a (2016: 179-182) göre Fintech şirketleri bankalarla işbirliği yaparak küresel ödeme sistemine ve banka müşterilerine erişim sağlayabilir. Navaretti vd., (2017: 48) çalışmalarına göre fintech, edindikleri teknoloji sayesinde daha verimli olma olasılığıyla birlikte bankalara benzer hizmetler sunmaktadır. Dolayısıyla bankalar gibi kitle fonlama platformları da tasarrufları krediye ve yatırıma dönüştürmelidir. Livd., (2017: 20), Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 47 portföy yönetim bankasında fintech finansmanının sıklığına, değerine ve hisse senedi getirileri üzerindeki etkisine bakarak fintech'in portföy yönetim bankacılık üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Li vd., (2017) göre fintech'in gelişimi, bankalar üzerindeki etkisini sürdürmektedir. Bu

teknolojiler hizmet verimliliğini ve kalitesini artırmaktadır. Bilişsel bulut bilişim ve blok zinciri gibi yeni teknolojiler de bankaların ve portföy yönetim şirketlerinin verimliliği artırmaktadır (Peters ve Panayi, 2015: 241; Wood ve Buchanan, 2015: 48).

Literatürde yapılan diğer çalışmalar (Kou vd., 2021: 39; Cho ve Chen, 2021; Wang vd., 2021; Tunay vd., 2019: 363; Zhang ve Yang, 2019; Saidi, 2018: 43; Scott vd., 2017: 984) finansal teknolojiye yatırım yapmanın kârlılık üzerinde olumlu bir etkisi olduğuna işaret etmektedir. Le ve Ngo (2020: 65) yenilikçi teknolojilerin dahil edilmesinin finansal performansın artırılmasına önemli ölçüde katkıda bulunduğunu kanıtlamaktadır. Bu olumlu etki, yeni yazılımların ve çevrimiçi bankacılığın benimsenmesinin kredi riskinin yönetimini iyileştirmesi ve bilgiye erişim maliyetini ve işletme maliyetini azaltması ile açıklanabilir. Zhang ve Yang (2019) çalışmalarında fintech sisteminin şirketlerin maliyetlerini azaltmalarına ve dolayısıyla kârlılıklarını artırmalarına önemli bir katkısı olduğunu ortaya koyuşlardır. Ayrıca Wang vd., (2021), fintech'in bankaların risk kontrolünü ve kârlılığını iyileştirdiğini ve finansal aracılık maliyetini düşürdüğünü belirtmişlerdir. Cho ve Chen (2021) de fintech inovasyonunun Çin bankalarının performansını iyileştirdiğini belirtmektedir. Benzer şekilde, Çin bankalarına odaklanan Sheng (2021), fintech'in özellikle büyük ölçekli bankalar için bankacılık kredi hizmetlerini kolaylaştırdığını belirtmektedir. Wang ve diğerleri (2021) fintech'in ticari bankaların verimlilik faktörlerini artırabileceğini belirtmektedir. Bunun nedeni, fintech'in daha cazip iş modellerinin benimsenmesini, işletme maliyetlerinin azaltılmasını ve hizmet verimliliğinin artırılmasını teşvik etmesi ve böylece rekabet gücünü artırması olabilir.

Ulusoy ve Demirel (2021: 184) çalışmalarında dijital dönüşümün Türk bankacılık kârlılığına etkisini 2008-2020 dönemi çeyrek veriler kullanılarak analiz etmişlerdir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar dijitalleşme ve kârlılık arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Medyawati vd. (2021) çalışmalarında 2014-2020 döneminde Endonezya Menkul Kıymetler Borsasında (IDX) işlem gören bankaların finansal performansı üzerinde finansal teknolojin etkisini analiz etmişlerdir. Finansal teknoloji, Otomatik Vezne Makinesi (ATM) işlemlerinin sayısı ve internet ve mobil bankacılık ile ölçülürken, banka Aktif kârlılığı (ROA) ile ölçülmüştür. Ayrıca, bu çalışmada panel veri regresyon analizi kullanılmış olup, Otomatik Vezne Makinesi (ATM) işlemleri ile internet ve mobil bankacılık bağımsız değişkenler, ROA ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Sonuçlar, banka kârlılığı üzerinde internet ve mobil bankacılığın pozitif yönde etkisi olduğu, ATM teknolojisinin ise herhangi bir etkisinin olmadığı yönündedir.

Ertuğrul vd., (2021: 41) çalışmalarında blokzincir teknolojilerinin Türkiye'deki halka açık bankaların maddi özsermaye kârlılığı üzerindeki etkilerini incelenmişlerdir. Bu amaçla, aktif büyüklüğü, diğer faaliyet giderleri, risk ağırlıklı varlıkları, akreditif hacimleri, internet ve mobil bankacılık kullanıcı sayıları ile 2008/1Ç-2020/3Ç arasındaki üç aylık veriler kullanılmıştır. Aktif büyüklüğü haricindeki tüm değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Chhaidar vd. (2022: 1) çalışmalarında fintech yatırımları ile finansal performans arasındaki dinamik ilişkiyi incelemişler ve dijital dönüşüm bağlamında banka büyüklüğünün performansı etkileyip etkilemeyeceğini araştırmışlardır. Çalışmada 23 Avrupa bankası için 2010-2019 verileri en küçük kareler (FMOLS) modeli ile analiz edilmiştir. Ekonometrik sonuçlar, fintech'in banka kârlılığı ile pozitif ve anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunu ve bankaların dijital katılımı arttıkça kârlılığında arttığını ortaya koymaktadır. Bulgular banka büyüklüğünün dijital yatırımlar ile kârlılık arasındaki ilişkiyi etkileyen bir moderatör faktör olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Dolayısıyla, daha büyük bankalar performanslarını artırmak için finansal teknolojiye yapılan yatırımlardan daha fazla faydalanmaktadır. Çalışmada fintech'e artan yatırımın, özellikle banka büyüklüğü dikkate alındığında, bankaların performanslarını artırmaları için olası bir kanal olduğu ifade edilmiştir.

Bildik (2022: 71) çalışmasında finansal yeniliklerin ticari bankalar üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada 2013-2021 dönemi verileri çoklu regresyon analiz yöntemi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, finansal yeniliklerin bankaların aktif ve özsermaye kârlılığı üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Cankat ve Taşseven (2023: 21) çalışmalarında Türkiye'de ki Fintech'lerin bankalar üzerindeki etkisini hisse senedi getirileri üzerinden ölçmeye çalışarak yeni bir bakış açısı sunmuştur. Çalışmanın veri seti, 2014-2019 yılları arasında aylık Fintech yatırım tutarları ve bankaların hisse senedi getirilerinden oluşmaktadır. Veriler Fama Üç Faktör Modeli temelinde üretilen bir model yardımı ile panel veri analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada Fintech'ler tarafından alınan yatırımların bankaların hisse senedi getirileri üzerinde çok düşük bir negatif etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun nedeni ise yatırımcıların daha az risk alma isteği olabilir.

5. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Araştırmanın bu kısmında araştırma modelleri, araştırmada kullanılan değişkenler ve ekonometrik metodoloji ile ilgili açıklamalar yer almaktadır. Araştırma kapsamında dijital yatırım işlemlerinin bankaların portföy yönetim şirketleri işlem hacmine ve kârlarına etkisinin araştırılması amacıyla eşitlik 1-4'te yer alan 4 adet ekonometrik modelin tahmin edilmesi amaçlanmaktadır.¹

$$\text{LNVOLUME}_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \text{LNBOND}_{i,t} + \beta_2 \text{LNSHARE}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

$$\text{LNVOLUME}_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \text{LNVIOP}_{i,t} + \beta_2 \text{LNFUND}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

$$\text{LNPROFIT}_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \text{LNBOND}_{i,t} + \beta_2 \text{LNSHARE}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

$$\text{LNPROFIT}_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \text{LNVIOP}_{i,t} + \beta_2 \text{LNFUND}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

Denklemlerde yer alan i alt imi panel verinin birim (banka), t alt imi ise zaman (çeyrek dönem) boyutunu ifade etmektedir. Denklemlerde yer alan α denklemler sabit terimlerini, ε ise pür rastsal yürüyüş sürecine sahip olduğu varsayılan denklemler hata terimlerini ifade etmektedir. ($\varepsilon \sim N(\mu, \sigma^2)$) β_1 ve β_2 bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki tahmin edilmek istenen etkisini göstermektedir. Değişkenlerin önünde yer alan LN ön ekleri ise değişkenlerin modellerde logaritmik formları ile yer aldığını ifade etmektedir. Modellerde yer alan değişkenlere dair tanımlar Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1: Değişken Tanımları

Simge	Değişken	Kaynak
VOLUME	Çeyrek Dönem Toplam İşlem Hacmi	SPK
PROFIT	Çeyrek Dönem Portföy Yönetim Şirketi Kâr Tutarı	KAP
BOND	Dijital Ortamda Gerçekleştirilen Çeyrek Dönem Tahvil İşlem Hacmi	TBB
SHARE	Dijital Ortamda Gerçekleştirilen Çeyrek Dönem Hisse Senedi İşlem Hacmi	TBB
VIOP	Dijital Ortamda Gerçekleştirilen Çeyrek Dönem VIOP İşlem Hacmi	TBB
FUND	Dijital Ortamda Gerçekleştirilen Çeyrek Dönem Yatırım Fonu İşlem Hacmi	TBB

Tablo 1'de yer alan tüm değişkenlere ait gözlemler 9 adet banka için 2015 1.çeyrek dönemi ile 2023 1.çeyrek dönemi arasında eksiksiz olarak derlenerek 297 adet gözlem içeren dengeli bir panel veri seti oluşturulmuştur. Seçilen bankalar faaliyeti uzun zamandır devam eden bankalardır. Panel dahilindeki portföy yönetim şirketlerinin isimleri ve Panel dahilindeki bankalar ise Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2: Bankalar Listesi

No	Banka	No	Banka
1	AK PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	6	TEB PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
2	DENİZ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	7	YAPI KREDİ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
3	FİNANS PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	8	ZİRAAT PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
4	GARANTİ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	9	İŞ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.

Örneklemin bir sonucu olarak araştırma modelleri birimler ile birlikte zaman boyutlarını içermesi sebebiyle panel veri ekonometrisi özelliğini taşımaktadır. Panel veri modellerine ait tahmin metotları birim ve zaman boyutundaki gözlem sayılarına göre farklılaşabilmektedir. Özellikle zaman boyutunun fazla gözlem içermesi durumunda zaman serilerinde olduğu gibi durağanlık varsayımı ve söz konusu varsayımının ihlali durumunda durağan dışılıktan kaynaklanabilecek sahte regresyon kuşkusunun ortaya çıkabileceği bilinmektedir. (Baltagi, 2005: 237) Çalışmada zaman boyutundaki gözlem sayısının 33 adet çeyreklik dönem içermesi model tahmin yöntemlerine karar vermek amacıyla ilk aşamada değişkenlerin durağanlık düzeylerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır.

¹ Araştırmada yer alan açıklayıcı değişkenlerin bir kısmı yüksek derecede korelasyonlu değişkenlerdir. Söz konusu yüksek korelasyonların yol açacağı tama yakın çoklu doğrusal bağıntı sorununu gidermek amacıyla kendi aralarındaki korelasyon düşük olan LNBOND ile LNSHARE ve LNVIOP ile LNFUN farklı modellerde tahmin edilmiştir.

Çalışmada değişkenlere ait durağanlık süreçleri panel birim kök testleri aracılığıyla incelenmiştir. Panel birim kök testleri yatay kesit bağımlılığa karşı dirençli olan 2.nesil ve yatay kesit bağımsızlık varsayımı olan 1.nesil panel birim kök testleri olarak ayrılmaktadır. Diğer bir ifade ile yatay kesit bağımlılık durumunda 1.nesil panel birim kök testleri sapmalı sonuç vermektedir. (Tatoğlu, 2018, s. 68) Yapılacak birim kök testinin türünün seçilmesi için değişkenlerin yatay kesit bağımlılık durumlarının bilinmesi gereklidir. Değişkenler incelendiğinde bağımlı değişken LNVOLUME ve LNPROFIT dışındaki değişkenlerin birim değişmezi, başka bir ifade ile zamanın tüm gözlemlerinde birimler için aynı fakat zamana göre değişen değişkenler olduğu görülmektedir. Söz konusu değişkenlerin zaman serisi özelliği gösterdiği ve yatay kesit bağımlılığın söz konusu olmadığı görülmektedir. Bu gibi değişkenler için panel veri literatüründe sadece zaman serileri üzerinde istatistik hesapladıkları için Breitung–Meyer (1991) ve Harris–Tzavalis (1999) panel birim kök testlerinin birinci nesil uygulamaları tavsiye edilmektedir. (Madsen, 2008, s. 71-77) Birimlere göre ve zaman göre değişen LNVOLUME ve LNPROFIT değişkeni için panel birim kök testi seçimi amacıyla Pesaran (2004) Yatay Kesit Bağımlılık testi uygulanmıştır (Pesaran, 2004). Pesaran CD yatay kesit bağımlılık testi bulguları doğrultusunda her iki değişkenin de yatay kesit bağımlılık özelliği gösterdiği tespit edildiğinden yatay kesit bağımlılığa karşı dirençli 2.nesil Levin, Lin ve Chu (LLC, 2002) ve Im, Pesaran ve Shin (IPS,2003) ve Yatay Kesit Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin Panel (CADF,2007) Birim Kök Testleri uygulanmıştır (Im ve Pesaran, 2003: 22; Levin vd., 2002: 22; Pesaran, 2007: 267)

Birinci ve ikinci nesil panel birim kök testi bulgular doğrultusunda tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmayan fakat birinci devresel farklarında durağanlaşan değişkenler oldukları görülmüştür (LNVOLUME, LNPROFIT, LNBOND, LNSHARE, LNVIOP, LNFUND~I(1)).

Durağan olmayan değişkenler ile yapılacak regresyon analizlerinin sahte regresyon kuşkusu barındırması sebebiyle literatürde bu soruna çözüm bulmak amacıyla geliştirilen yöntemlerden ilki olan değişkenlerin durağan oldukları mertebedeki farkının alınması yöntemine karşı söz konusu yöntemin değişkenlerdeki özellikle trend detayını kaybettiği gerekçesiyle getirilen eleştiriler sonucunda eş bütünleşme analizleri önerilmiştir (Granger ve Newbold, 1977: 32).Durağan olmayan serilerin doğrusal bir bileşimi durağan olabilir, bu tür değişkenler eş bütünleşik değişkenler olarak adlandırılır. Doğrusal bileşim genellikle iktisat teorisi ile ilgilidir. Eş bütünleşmenin iktisadi yorumuna göre, iki veya daha fazla seri, uzun döneme yayılan bir denge eşitliği oluşturacak bir biçimde birbirleriyle ilişkili iseler, seriler skolastik trend içerseler (durağan olmasalar) dahi, zaman içinde birbirleriyle yakın hareket ederler ve aralarındaki fark istikrarlı yani durağandır. Bu durumda eş bütünleşme kavramı, ekonomik sistemin zaman içinde yakınsadığı ve uzun dönem denge ilişkisinin varlığı anlamına gelmektedir (Harris ve Sollis, 2003: 28).

Bu çalışmada küçük örneklem özelliklerinin iyi olduğu bilindiği ve kısa ve uzun dönem katsayı tahminleri ile birlikte hata düzeltme modeli bulgularını da içerdiği ve dinamik bir tahminleme yöntemi ile içsellik sorununu ortadan kaldırdığı için Panel ARDL Eş Bütünleşme analizinden faydalanılmıştır.

Panel ARDL yaklaşımı iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada denklem 3'teki otoregresif model tahmin edilir. İkinci aşamada serilerin kısa ve uzun dönem katsayıları hesaplanır. Anlaşılabilirlik amacıyla iki değişkenli bir araştırma modeli için Panel ARDL yaklaşımında otoregresif model denklem 3'teki gibi gösterilebilir (Loayza ve Ranciere, 2006: 1052).

$$Y_{i,t} = \beta_{0,i,t} + \sum_{l=1}^p \delta_l Y_{i,t-l} + \sum_{r=1}^q \lambda_r X_{i,t-r} + \mu_{i,t} \quad (3)$$

Burada p ve q sırasıyla bağımlı ve bağımsız değişkenler için seçilen optimal gecikmeleri ifade etmekte olup optimal modeli belirlemek için çeşitli bilgi kriterleri doğrultusunda seçilmektedir. Bağımlı değişken gecikmeleri değerleri λ ise bağımsız değişken düzey ve gecikmeli değerleri için hesaplanan katsayıları göstermektedir

ARDL(p,q) modelinde bağımsız değişken için uzun dönem katsayıları aşağıdaki gibi tahmin edilir.

$$\frac{\lambda_0 + \lambda_p + \dots + \lambda_p}{1 - \delta_1 + \delta_2 + \dots + \delta_q} \quad (4)$$

Uzun dönem katsayıların tahmin edilmesinden sonra hata düzeltme modeli kurularak kısa dönem katsayıları ve Hata Düzeltme Mekanizması (Uyarlama Katsayısı) hakkındaki bilgiler elde edilir.

$$\Delta Y_{i,t} = \beta_{0,i,t} + \beta_{1,i} EC_{i,t-1} + \sum_{l=1}^p \delta_l \Delta Y_{i,t-l} + \sum_{r=1}^q \lambda_r \Delta X_{i,t-r} + \mu_{i,t} \quad (5)$$

Denklemdaki EC hata düzeltme terimini ifade eder, bağımsız değişkenlerden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisinin varlığını test etmek için hata düzeltme mekanizmasının işlevsel olması başka bir ifade ile hata düzeltme teriminin anlamlı ve 0 ile -2 aralığında yer alması gerekir (Çil, 2018: 256-264).

Panel ARDL modeli için Havuzlanmış Ortalama (Pooled MeanGroup (PMG)), Ortalama Grup (Mean Group (MG)) ve Dinamik Sabit Etkiler (Dynamic FixedEffects (DFE)) olmak üzere 3 ayrı tahminci ile tahmin yapmak mümkündür. Söz konusu tahminciler arasında etkinlik bakımından farklar olabilmekte söz konusu farklar üzerinden Hausman testine dayalı etkinlik karşılaştırmaları yapılabilmektedir. Hausman testi ile ilk aşamada PMG ve MG tahmincilerinin etkinlik karşılaştırmaları yapılmakta, PMG tahmincisinin daha etkin olması durumunda ise PMG ile DFE tahmincilerinin etkinlik karşılaştırmalarının yapılması gerekmektedir (Samargand vd., 2014: 63).

6. AMPİRİK BULGULAR

Araştırmanın bu kısmında veri analizi sonucu elde edilen bulgular paylaşılmıştır. Araştırmada yer alan değişkenlere ait betimsel istatistikler ve normal dağılım istatistikleri Tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3: Değişken Betimsel İstatistikleri

Değişken	LNOLUME	LNPROFIT	LNBOND	LNSHARE	LNVIOP	LNLFUND
Ortalama	23.480	16.413	2.588	4.539	3.745	4.513
Medyan	23.518	16.381	2.639	4.804	3.714	4.317
Std. Sapma	1.243	1.476	1.180	1.630	0.920	0.885
Minimum	20.782	0.693	0.693	0.350	2.197	3.434
Maksimum	26.715	19.744	4.625	6.663	5.425	6.718
Çarpıklık	-0.059	-0.852	0.067	-0.944	-0.028	0.678
Basıklık	2.579	3.851	1.633	3.674	2.132	2.639
Normallik Testi $\chi^2(02)$	3.31	216.60***	504.43***	30.67***	24.16***	8.27***
	[0.209]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
Gözlem Sayısı	297	297	297	297	297	297

*** (%1), ** (%5), * (%1) anlamlılık düzeyinde anlamlılıkları simgeler, χ^2 (: Ki-Kare test istatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecelerini içerir.)) [köşeli parantez içi test anlamlılık değerini içerir.]

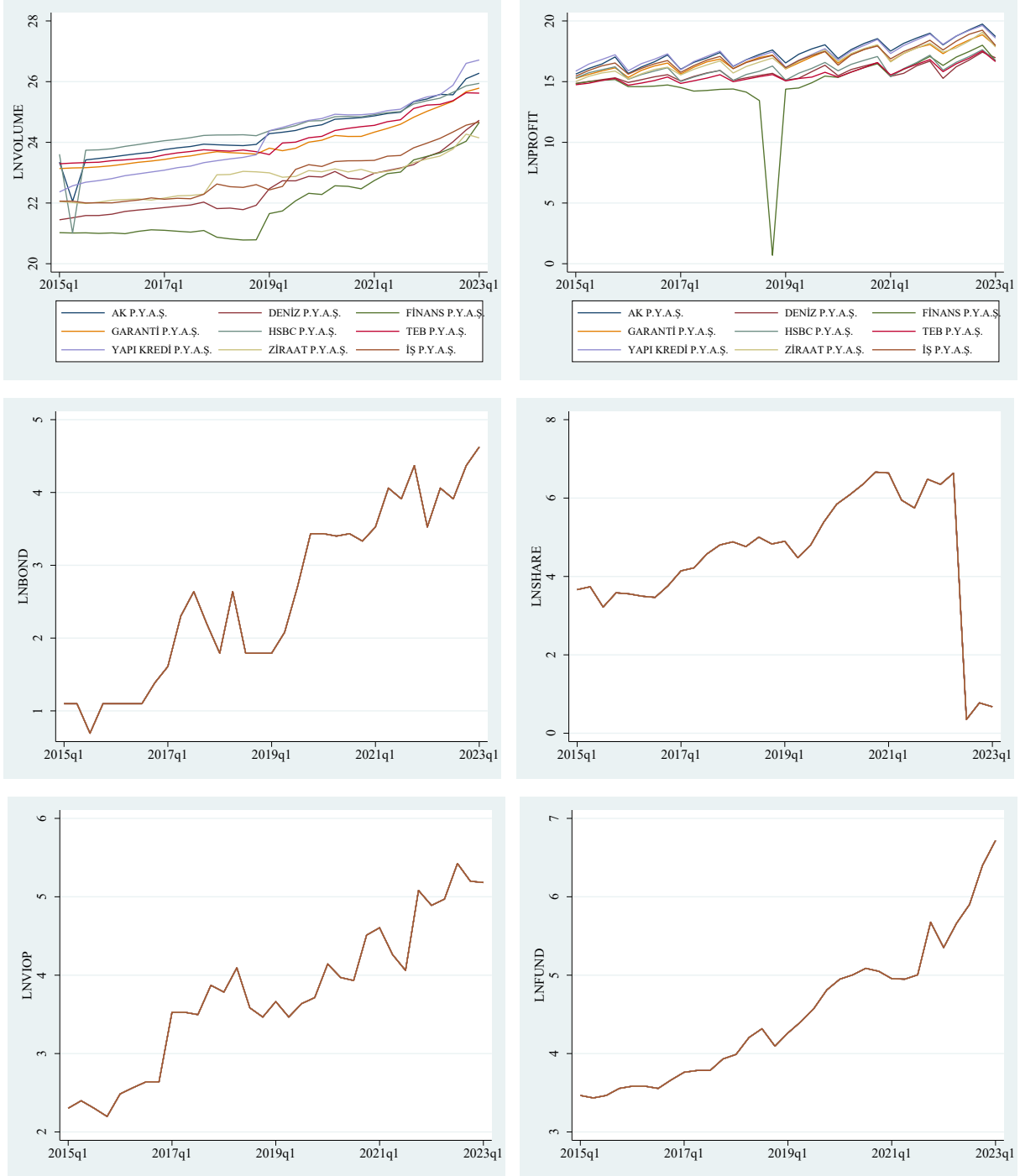
LNOLUME değişkeni minimum 20.782 ile maksimum 26.715 değerleri arasında 23.480 ortalama etrafında 1.234 standart sapma değeri ile normal dağılmaktadır ($\chi^2(02)=3.31$, $p>0.10$). LNPROFIT değişkeni minimum 0.693 ile maksimum 19.744 değerleri arasında 16.413 ortalama etrafında 1.476 standart sapma değeri ile normal değil fakat normale yakın dağılmaktadır ($\chi^2(02)=216.60$, $p<0.10$, $|S|<1.5$)^{2,3}. LNBOND değişkeni minimum 0.693 ile maksimum 4.625 değerleri arasında 2.588 ortalama etrafında 1.180 standart sapma değeri ile normal değil fakat normale yakın dağılmaktadır ($\chi^2(02)=504.43$, $p<0.10$, $|S|<1.5$). LNSHARE değişkeni minimum 0.350 ile maksimum 6.663 değerleri arasında 4.539 ortalama etrafında 0.350 standart sapma değeri ile normal değil fakat normale yakın dağılmaktadır ($\chi^2(02)=30.67$, $p<0.10$, $|S|<1.5$). LNVIOP değişkeni minimum 2.197 ile maksimum 5.425 değerleri arasında 3.745 ortalama etrafında 0.920 standart sapma değeri ile normal değil fakat normale yakın dağılmaktadır ($\chi^2(02)=24.16$, $p<0.10$, $|S|<1.5$). LNLFUND değişkeni minimum 3.434 ile maksimum 6.718

2 Sosyal bilimlerde veriler yapılan normal dağılım testleri ile normal dağılım görülmesinin ender görülen ideal bir durum olduğu bilinmektedir. Literatürde bu tarz veriler için çarpıklık katsayılarının incelenmesini ve manidar bir çarpıklık olmaması durumunda normal dağılım varsayımının sağlandığını düşünmenin doğru olacağını önerilmektedir ($|S|<1.5$) (Hair, 2013).

3 Değişken Box-Plot ve Histogram dağılım grafikleri eklerde sunulmuştur (EK1-EK2).

değerleri arasında 4.513 ortalama etrafında 0.885 standart sapma değeri ile normal değil fakat normale yakın dağılmaktadır($\chi^2(02)=8.27, p<0.10, |S|<1.5$).

Değişken zaman seyir grafikleri Grafik 1'deki gibidir.

Grafik 1: Değişken Zaman Seyir Grafikleri

Grafik 1 incelendiğinde LNVOLUME ve LNPROFIT değişkenlerinin birimler ve zaman bakımından değişken olduğu, diğer değişkenlerin ise yalnızca zaman bakımından değişen birim sabiti değişkenler oldukları görülmektedir. Birim ve zaman değişkeni olan LNVOLUME değişkeni incelendiğinde değişkenin birimler açısından benzer bir yukarı yönlü trende sahip olduğu ve ortalama bakımından farklılıklar gözlemlense de trend yapısı bakımından

herhangi bir birimin belirgin bir ayrışma göstermediği söylenebilir. LNPROFIT değişkeni için de durum benzer olmakla beraber bir adet birimin 2018 4.çeyrekte diğer birimlerden ayrışan bir şok sonrasında benzer ortalama ve trende geri döndüğü görülmektedir. Birim sabiti ve zaman değişkeni değişkenler için genel olarak yukarı yönlü trend yapısı dikkat çekmektedir. LNSHARE değişkeni ise 2022 4.çeyrek itibari ile kendi ortalamasının çok altında ve trendine ters yönde bir seyir izlemektedir.

Değişkenlerin durağanlık durumlarının belirlenmesi amacıyla yapılacak birim kök testleri öncesi değişkenlerin yatay kesit bağımlılıklarının belirlenmesi amacıyla yapılan Pesaran (2004) CD Yatay Kesit Bağımlılık Testi bulguları Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4: Pesaran (2004) CD Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Değişken	CD-test	p	R	R
LN VOLUME	$\chi^2(09)=31.920^{***}$	[0.000]	0.926	0.926
LN PROFIT	$\chi^2(09)=27.730^{***}$	[0.000]	0.805	0.805
LN BOND	$\chi^2(09)=34.470^{***}$	[0.000]	1.000	1.000
LN SHARE	$\chi^2(09)=34.470^{***}$	[0.000]	1.000	1.000
LN VIOP	$\chi^2(09)=34.470^{***}$	[0.000]	1.000	1.000
LN FUND	$\chi^2(09)=34.470^{***}$	[0.000]	1.000	1.000

*** (%1), ** (%5), * (%1) anlamlılık düzeyinde anlamlılıkları simgeler, [köşeli parantez içi test anlamlılık değerini içerir] (parantez içi test serbestlik derecesini içerir), R: Korelasyon, |R|: Mutlak Korelasyon, χ^2 -Kare Test İstatistiği

Tablo 4 incelendiğinde zaman ve birim değişkeni olan LN**VOLUME** değişkeni için %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılık olmadığı yönündeki sıfır hipotezinin reddedildiği görülmektedir ($\chi^2(09)=31.920$, $p<0.01$). Başka bir ifade ile değişken için yatay kesit bağımlılığın olduğu söylenebilir. Söz konusu bulgu yatay kesit korelasyonu ($R=0.926$ ve birimlere göre zaman seyir grafikleri ile uyumludur. Benzer şekilde LN**PROFIT** değişkeni için de %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılıktan söz edilebilir ($\chi^2(09)=27.730$, $p<0.01$).

Araştırma modellerindeki diğer değişkenlerin birimlere göre değişmediği bilinmektedir. Bu bakımdan değişkenler için yatay kesit varyansının söz konusu olmaması dolayısıyla yatay kesit bağımlılık veya bağımsızlık söz konusu değildir. Söz konusu durum yatay kesit korelasyonlarının tam olmasından da anlaşılabilir ($R=1.000$).

Yatay kesit bağımlılık özelliği gösteren LN**VOLUME** ve LN**PROFIT** değişkenleri için yapılan IPS (2003), LLC (2002) ve CADF (2007) 2.nesil panel birim kök testi bulguları Tablo 5'teki gibidir.

Tablo 5: IPS (2003), LLC (2002) ve CADF (2007) 2.Nesil Panel Birim Kök Testleri

Değişken	IPS (2003)		LLC (2002)		CADF (2007)	
	Sabit	Sabit Ve Trend	Sabit	Sabit Ve Trend	Sabit	Sabit Ve Trend
LN VOLUME	-4.545 ^(0.44) *** [0.000]	-11.184 ^(0.33) *** [0.000]	-3.165 ^(0.44) *** [0.000]	-17.899 ^(0.33) *** [0.000]	-1.994 ⁽³⁾ [0.247]	-2.297 ⁽³⁾ [0.558]
Δ LN VOLUME	-27.306 ^(0.11) *** [0.000]	-28.618 ^(0.11) *** [0.000]	-27.533 ^(0.11) *** [0.000]	-27.197 ^(0.11) *** [0.000]	-3.483 ⁽²⁾ *** [0.000]	-3.437 ⁽²⁾ *** [0.000]
LN PROFIT	-7.747 ^(0.22) *** [0.000]	-8.587 ^(0.00) *** [0.000]	-8.627 ^(0.22) *** [0.000]	-9.767 ^(0.00) *** [0.000]	-1.424 ⁽³⁾ [0.872]	-1.746 ⁽⁴⁾ [0.979]
Δ LN PROFIT	-15.697 ^(0.89) *** [0.000]	-14.189 ^(0.89) *** [0.000]	-14.863 ^(0.89) *** [0.000]	-12.441 ^(0.89) *** [0.000]	-2.390 ⁽⁴⁾ ** [0.026]	-2.860 ⁽⁴⁾ ** [0.038]

*** (%1), ** (%5), * (%1) anlamlılık düzeyinde anlamlılıkları simgeler, [köşeli parantez içi test anlamlılık değerini içerir] (parantez içi IPS ve LLC için birim kök regresyonu optimal gecikme uzunluğu birim ortalamasını, CADF için birim kök regresyonu optimal gecikme uzunluğunu içermekte olup en fazla 4 gecikmeye kadar olan gecikmeler içinden Akaike Bilgi Kriteri doğrultusunda seçilmiştir), Δ : Değişken birinci mertebe farkını ifade eder.

Tablo 5’te LNVOLUME değişkeni için hesaplanan birim kök testi istatistikleri incelendiğinde düzey değerler için IPS (2003) ve LLC(2002) birim kök testlerine göre değişkenin düzeyde durağan olduğu fakat CADF (20047) testi doğrultusunda ise değişkenin düzeyde durağan olmadığı fakat birinci devresel farkında durağanlaştığı görülmektedir. Birim kök kararının her üç teste de bakılarak verilmesi istendiğinde değişkenin düzeyde durağan olmayan fakat birinci devresel farkında durağanlaşan 1.mertebeden tümlşik bir seri olduğuna karar verilmiştir. Benzer durum LNPROFIT değişkeni için de geçerlidir. Söz konusu bulgular doğrultusunda araştırmmanın bağımlı değişkenlerinin düzeyde durağan olmayan ve birinci devresel farkında durağanlaşan değişkenler olduklarına karar verilmiştir. (LNVOLUME, LNPROFIT $\sim I(1)$)

Birim sabiti ve zaman değişkeni olan değişkenler için ise önerilen birim boyutunu dikkate almayıp birim kök süreçlerini zaman boyutu üzerinden inceleyen Breitung (1991) ve Harris-Tzavalis (1999) 1.Nesil panel birim kök testlerinin uygulanması önerilmektedir (Madsen, 2008).1.nesil panel birim kök testlerinden Breitung (1991) ve Harris-Tzavalis (1999) birim kök testi bulguları Tablo 6’daki gibidir.

Tablo 6: Birinci Nesil Birim Kök Testleri

Değişken	Breitung (1991)		Harris-Tzavalis (1999)	
	Sabit	Sabit Ve Trend	Sabit	Sabit Ve Trend
LNBOND	2.274 ^(0.00)	-5.723 ^{(0.00)***}	0.959	0.416 ^{***}
	[0.989]	[0.000]	[0.941]	[0.000]
Δ LNBOND	-12.613 ^{(0.00)***}	-12.618 ^{(0.00)***}	-0.266 ^{***}	-0.266 ^{***}
	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
LNSHARE	-4.251 ^{(0.00)***}	3.355 ^(0.00)	0.806 ^{***}	0.846
	[0.000]	[0.999]	[0.000]	[0.905]
Δ LNSHARE	-12.084 ^{(0.00)***}	-9.742 ^{(0.00)***}	-0.105 ^{***}	-0.105 ^{***}
	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
LNVIOP	2.193 ^(0.00)	-7.536 ^{(0.00)***}	0.935	0.453 ^{***}
	[0.986]	[0.000]	[0.771]	[0.000]
Δ LNVIOP	-13.173 ^{(0.00)***}	-12.379 ^{(0.00)***}	-0.287 ^{***}	-0.287 ^{***}
	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
LNFUND	9.016 ^(0.00)	5.348 ^(0.00)	1.067	1.848
	[1.000]	[1.000]	[1.000]	[1.000]
Δ LNFUND	-9.585 ^{(0.00)***}	-11.337 ^{(0.00)***}	-0.109 ^{***}	-0.109 ^{***}
	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]

*** (%1), ** (%5), * (%1) anlamlılık düzeyinde anlamlılıkları simgeler, [köşeli parantez içi test anlamlılık değerini içerir] (parantez içi Breitung (1991) için birim kök regresyonu optimal gecikme uzunluğunu içermekte olup en fazla 4 gecikmeye kadar olan gecikmeler içinden Akaike Bilgi Kriteri doğrultusunda seçilmiştir, Harris-Tzavalis (1999) gecikme içermeyen bir birim kök testidir.), Δ : Değişken birinci meritebe farkını ifade eder.

Tablo 6’da yer alan tüm değişkenlere ait düzey değerlerde yapılan birim kök testleri incelendiğinde her iki birim kök testi sabitli ile sabitli ve trendli modellerinin aynı anda değişkenin birim köklü yani durağan dışı olduğu yönündeki sıfır hipotezlerinin reddedilemediği görülmektedir. Değişkenler düzey değerlerde bir kısmı için sabit bir kısmı için sabit ve trend modellerinde durağan iken, modeller arasında uyum söz konusu değildir. Söz konusu durum değişkenlerin düzeyde durağan olmayan değişkenler olduğu şeklinde yorumlanmış ve değişkenlerin birinci devresel farkları için birim kök süreçlerinin incelenmesine geçmiştir. Değişkenlerin birinci devresel farkları için ise her iki birim kök testi sabitli ile sabitli ve trendli modellerinin aynı anda durağan dışılık hipotezlerini reddettiği ve değişkenlerin durağan olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifade ile modellerdeki birim sabiti ve zaman değişkeni olan LNBOND, LNSHARE, LNVIOP ve LNFUND değişkenlerinin düzeyde durağan olmayan fakat birinci devresel farkında durağanlaşan değişkenler olduklarına karar verilmiştir (LNBOND, LNSHARE, LNVIOP, LNFUND $\sim I(1)$).

Değişkenler arasındaki korelasyon matrisi Tablo 7'deki gibidir.

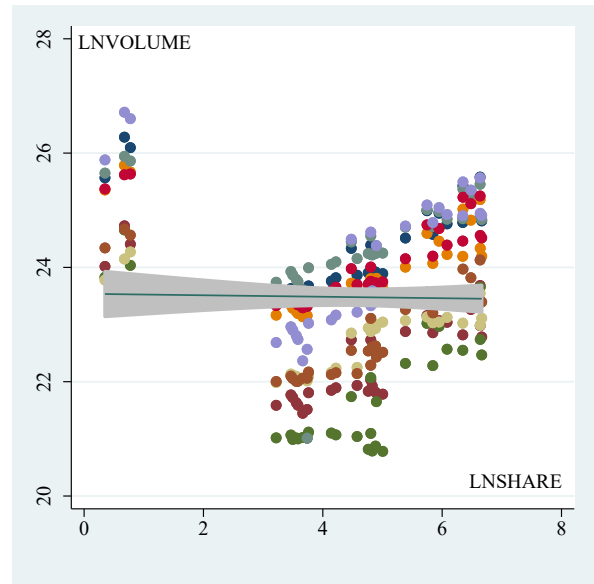
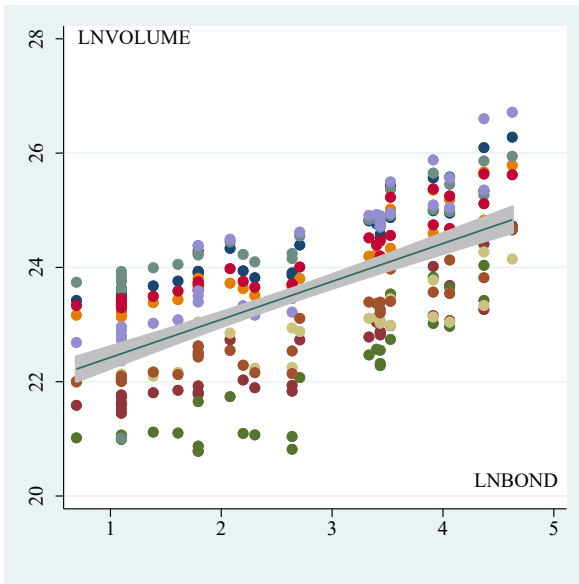
Tablo 7: Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi

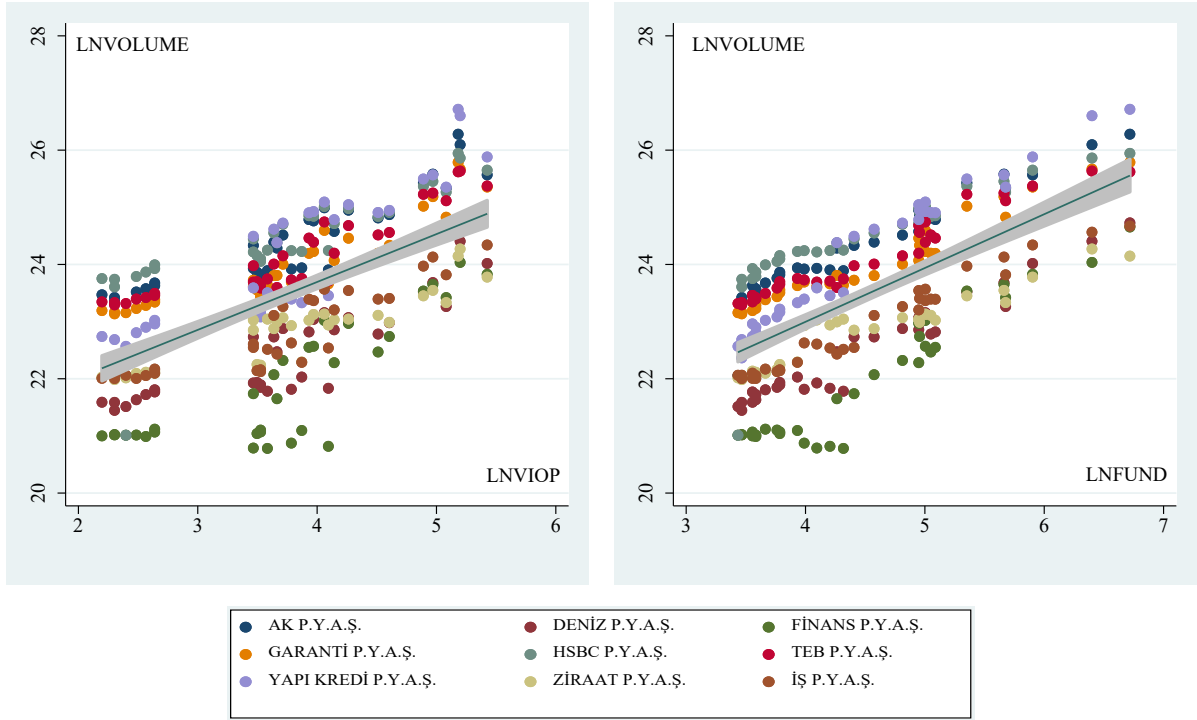
	LN VOLUME	LN PROFIT	LN BOND	LN SHARE	LN VIOP	LN FUND
LN VOLUME	1.000					
LN PROFIT	0.582*** [0.000]	1.000				
LN BOND	0.631*** [0.000]	0.514*** [0.000]	1.000			
LN SHARE	-0.017 [0.771]	-0.034 [0.564]	0.177*** [0.002]	1.000		
LN VIOP	0.620*** [0.000]	0.470*** [0.000]	0.917*** [0.000]	0.106* [0.069]	1.000	
LN FUND	0.670*** [0.000]	0.528*** [0.000]	0.930*** [0.000]	-0.040 [0.496]	0.913*** [0.000]	1.000

*** (%1), ** (%5), * (%1) anlamlılık düzeyinde anlamlılıkları simgeler, [köşeli parantez içi test anlamlılık değerini içerir]

Tablo incelendiğinde LN**VOLUME** ile LN**BOND**, LN**VIOP** ve LN**FUND** arasında %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı, orta düzeyde korelasyon ilişkileri görülmektedir. ($0.5 < R_{xy} < 0.7$, $p < 0.01$). LN**VOLUME** ile LN**SHARE** arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon ilişkisi saptanamamıştır. ($p > 0.10$) LN**PROFIT** değişkeni ile ise LN**BOND**, LN**VIOP** ve LN**FUND** arasında %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı düşük ve orta düzey arasında değişen pozitif korelasyon ilişkileri söz konusu iken, LN**PROFIT** ile LN**SHARE** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon ilişkisi bulunmamaktadır. Bağımsız değişkenler arası korelasyon ilişkileri incelendiğinde ise LN**BOND** ile LN**VIOP** ve LN**FUND** arasında %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve oldukça yüksek korelasyon katsayıları dikkat çekmektedir.

LN**VOLUME** değişkeni ile bağımsız değişkenler arasındaki saçılım grafikleri Grafik 2'deki gibidir

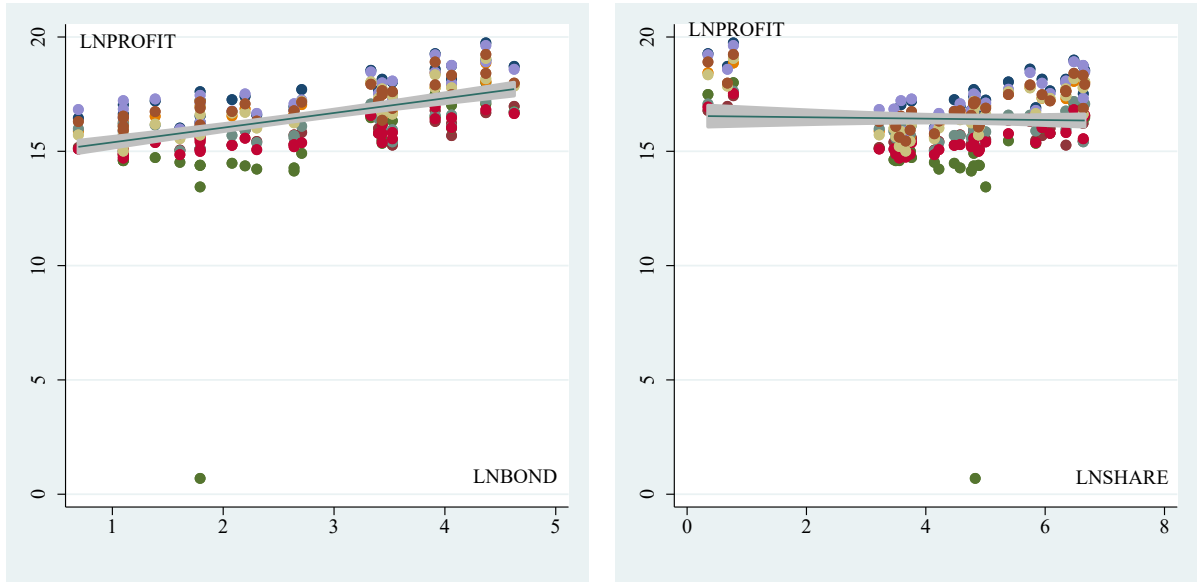

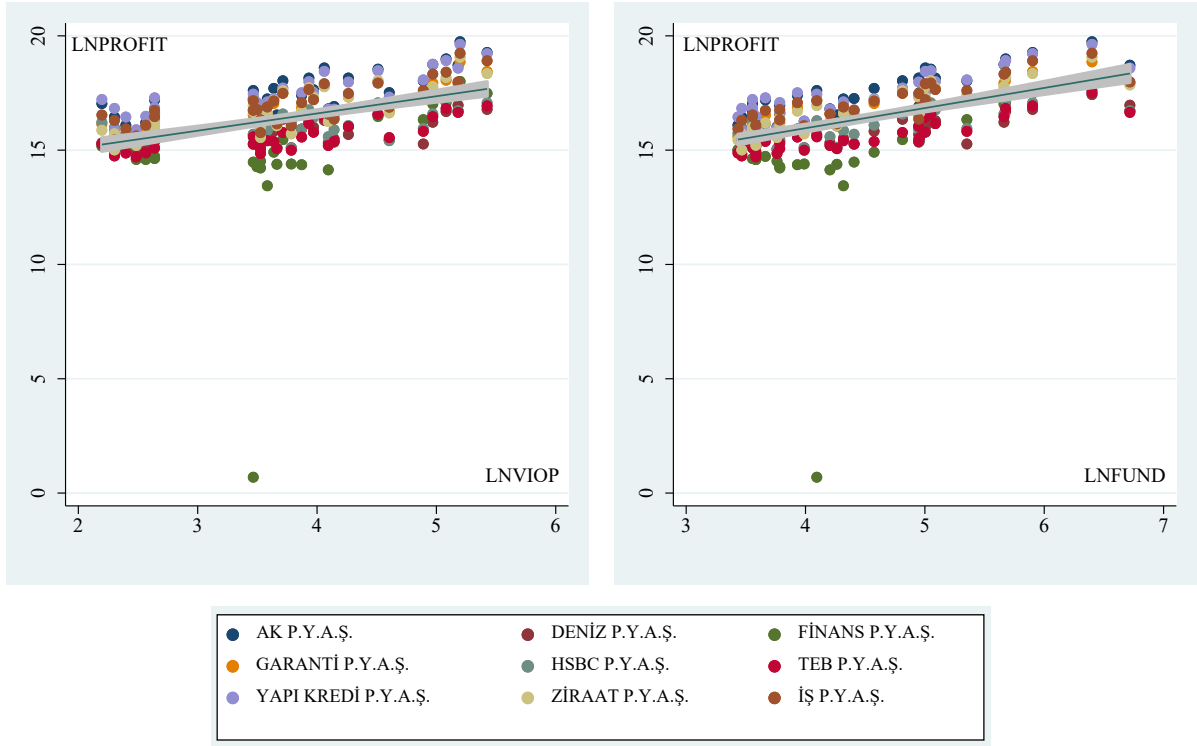

Grafik 2: LNVOLUME ve Bağımsız Değişkenler Arası Saçılım Grafikleri

LNVOLUME ile LNBOND, LNVIOPI ve LNFUND arasında orta üzeri şiddetteki doğrusal ilişkiler korelasyon katsayılarında olduğu gibi saçılım grafiklerinde lineer regresyon doğrusu yardımıyla da gözlemlenebilmektedir. LNVOLUME ile LNSHARE arasında ise oldukça küçük negatif eğimli bir lineer regresyon doğrusu gözlemlenmektedir.

LNPROFIT değişkeni ile bağımsız değişkenler arasındaki saçılım grafikleri Grafik 3'teki gibidir.

Grafik 3: LNPROFIT ve Bağımsız Değişkenler Arası Saçılım Grafikleri

LNPROFIT ile LNBOND, LNVOP ve LNFUND arasında orta üzeri şiddetteki doğrusal ilişkiler korelasyon katsayılarında olduğu gibi saçılım grafiklerinde lineer regresyon doğrusu yardımıyla da gözlemlenebilmektedir. LNPROFIT ile LNSHARE arasında ise oldukça küçük negatif eğimli bir lineer regresyon doğrusu gözlemlenmektedir. Bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasındaki korelasyonel ilişkiler karşılaştırıldığında LNVOLUME değişkeni ile bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonel ilişkilerin daha yüksek derecede olduğu söylenebilir.

Araştırma modellerinde yer alan bağımsız değişkenlerin seçimi konusunda bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarından yola çıkarak tama yakın çoklu bağıntı sorunu oluşturmayacak şekilde LNBOND ile LNSHARE aynı modelde, LNVOP ile LNFUND ise aynı modelde açıklayıcı değişkenler olarak tanımlanmıştır. Araştırma modellerinde yer alan değişkenlerin durağan olmamalı ve en fazla 1.derecede tümlleşik olmaları sebebiyle araştırma modellerinin tahmininde Panel ARDL modelinden faydalanılmasına karar verilmiştir.

Bağımlı değişkeni LNVOLUME olan model 1 ve model 2 için kısa ve uzun dönem model tahmin bulguları ile birlikte spesifikasyon test bulguları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8: Model Tahminleri 1

Değişken	Model 1			Model 2		
	Uzun Dönem Katsayıları					
	PMG	MG	DFE	PMG	MG	DFE
LNBOND	0.850	0.186	0.844	-	-	-
	0.068	1.187	0.07			
	12.49***	0.16	12.60***			
	[0.875]	[0.875]	[0.000]			
LNSHARE	-0.162	0.150	0.184	-	-	-
	0.041	0.394	0.05			
	-3.97***	0.38	3.74***			
	[0.000]	[0.703]	[0.000]			
LNVIOP	-	-	-	0.198	0.011	0.104
			0.087	0.133	0.115	
			2.28**	0.09	0.90	
			[0.023]	[0.932]	[0.369]	
LNFUND	-	-	-	0.809	0.913	0.921
			0.091	0.251	0.125	
			8.85***	3.63***	7.36***	
			[0.000]	[0.000]	[0.000]	
Değişken	Model 1			Model 2		
	Kısa Dönem Katsayıları					
	PMG	MG	DFE	PMG	MG	DFE
ECM	-0.203	-0.202	-0.255	-0.343	-0.410	-0.397
	0.082	0.112	0.05	0.122	0.126	0.051
	-2.47**	-1.80*	-5.47***	-2.81***	-3.25***	-7.72***
	[0.013]	[0.072]	[0.000]	[0.005]	[0.001]	[0.000]
ΔLNBOND	0.100	0.101	0.108	-	-	-
	0.024	0.038	0.040			
	4.11***	2.62***	2.45**			
	[0.000]	[0.009]	[0.014]			
ΔLNSHARE	-0.028	0.027	0.038	-	-	-
	0.005	0.007	0.020			
	-5.50***	-4.01***	2.54**			
	[0.000]	[0.000]	[0.011]			
ΔLNVIOP	-	-	-	0.004	0.014	-0.028
			0.022	0.027	0.055	
			0.16	0.51	-0.51	
			[0.870]	[0.611]	[0.611]	

ΔLNFUND	-	-	-	0.377	0.395	0.444
			0.047	0.061	0.098	
			7.99***	6.53***	4.55***	
			[0.000]	[0.000]	[0.000]	
Sabit Terim	4.676	4.696	5.733	6.756	7.994	7.561
	1.894	2.578	1.031	2.452	2.654	0.994
	2.47**	1.82*	5.56***	2.76***	3.01***	7.61***
	[0.014]	[0.069]	[0.000]	[0.000]	[0.003]	[0.000]
Tanısal Testler						
Hausman (PMG, MG) Testi⁴	$\chi^2(02)=0.79$	[0.674]		$\chi^2(02)=3.77$	[0.152]	
Hausman (PMG, DFE) Testi⁵	$\chi^2(02)=0.01$	[0.995]		$\chi^2(02)=1.72$	[0.424]	
Swamy S Homojenlik Testi	$\chi^2(24)=1808.28***$	[0.000]		$\chi^2(24)=4061.14***$	[0.000]	
Westerlund Eş Bütünleşme Testi	$z=-1.793**$	[0.037]		$z=-2.145$	[0.000]	
Wooldridge Otokorelasyon Testi	$F(1, 8)=2.420$	[0.158]		$F(1, 8)=1.782$	[0.219]	
White Değişen Varyans Testi	$\chi^2(05)=4.74$	[0.448]		$\chi^2(05)=4.19$	[0.522]	
Frees (2004) Yatay Kesit Bağımlılık Testi	$\chi^2(09)=2.980***$	[0.000]		$\chi^2(09)=1.580***$	[0.000]	

*** (%1), ** (%5), * (%1) anlamlılık düzeyinde anlamlılıkları simgeler, [köşeli parantez içi test anlamlılık değerini içerir] (parantez içi test serbestlik derecelerini içerir.) χ^2 :Ki-Kare Test İstatistiği, F: F Test İstatistiği

Tabloda 8’de model 1 için etkin ve tutarlı tahmincinin seçilmesi amacıyla ilk aşamada PMG ve MG tahmincileri arasında yapılan Hausman Testi bulguları incelendiğinde %10 anlamlılık düzeyinde PMG tahmincisinin etkin ve tutarlı olduğu yönündeki sıfır hipotezinin reddedilemediği ve PMG tahmincisinin MG tahmincisinden etkin ve tutarlı olduğu yönünde karar alındığı görülmektedir. ($\chi^2(02)=0.79$, $p>0.10$) PMG ve DFE tahmincileri arasında yapılan Hausman Testi bulguları incelendiğinde %10 anlamlılık düzeyinde PMG tahmincisinin etkin ve tutarlı olduğu yönündeki sıfır hipotezinin reddedilemediği ve PMG tahmincisinin DFE tahmincisinden etkin ve tutarlı olduğu yönünde karar alındığı görülmektedir ($\chi^2(02)=0.01$, $p>0.10$).

Model 1’deki model için Panel ARDL modelleri öncesinde önerilen eş bütünleşme durumunu kontrol etmek amacıyla modelin homojenliğinin kontrol edilmesi ($\chi^2(30)=1808.28$, $p<0.01$) ve %1 anlamlılık düzeyinde heterojen bir yapının tespit edilmesi üzerine heterojenlik durumunda dirençli olan Westerlund (2007) Eş Bütünleşme analizinin yapılmasına karar verilmiştir. Westerlund (2007) eş bütünleşme analizi bulguları doğrultusunda modeldeki değişkenlerin %5 anlamlılık düzeyinde eş bütünleşik oldukları görülmüştür. ($z=-1.793$, $p<0.05$) Bu durumda modeldeki değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı bir uzun dönem denge ilişkisi içerisinde oldukları söylenebilir.

Model 1’de otokorelasyon ($F(1, 8)=2.420$, $p>0.10$) ve değişen varyans sorununa rastlanmamıştır ($\chi^2(05)=4.74$, $p>0.10$) fakat %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılık sorunu görülmüştür. ($\chi^2(09)=2.980$, $p<0.01$).Diğer yandan kullanılan Panel ARDL tahmin yönteminin heterojenliğe ve yatay kesit bağımlılığa karşı dirençli olduğu bilinmektedir (Blackburne ve Frank, 2007).

Model 1’de uzun dönem katsayıları incelendiğinde;

LNbond değişkeninin LNVOLUME değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir ($\beta=0.850$, $p<0.01$). Ele alınan dönemde panel dahilindeki firmalar için uzun dönemde dijital tahvil işlem hacmindeki %1’lik bir artış bankaların toplam işlem hacminde %0.850’lik bir artışa sebep olmaktadır. LNSHARE değişkeninin LNVOLUME değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir ($\beta=-0.162$, $p<0.01$).

4 H_0 : PMG tahmincisi MG tahmincisinden daha etkin bir tahmincidir.

5 H_0 : PMG tahmincisi DFE tahmincisinden daha etkin bir tahmincidir.

Ele alınan dönemde panel dahilindeki firmalar için uzun dönemde hisse senedi dijital işlem hacmindeki %1'lik bir artış bankaların portföy yönetim şirketlerinin işlem hacminde hacminde %0.162'lik bir azalışa sebep olmaktadır. Uzun dönem dengesinden sapmaların hata düzeltme terimi tarafından tekrar dengelenmesini ifade eden hata düzeltme mekanizması bulguları incelendiğinde hata düzeltme teriminin %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı, beklendiği gibi negatif ve mutlak değerce 1'den küçük olduğu görülmektedir⁶(ECM=-0.203, p<0.05). Bu durumda uzun dönem denge sapmalarının hata düzeltme mekanizması tarafından dönemler boyunca periyodik olarak tekrar dengeye getirildiği söylenebilir. Hata düzeltme terimi katsayı büyüklüğü incelendiğinde ise denge sapmalarının yaklaşık 5 çeyrek dönemde tekrar dengeye uyarladığı söylenebilir (1/0.203=4.9).

Kısa dönem katsayıları incelendiğinde;

LNbond değişkeninin LNVOLUME değişkeni üzerindeki kısa dönem etkisinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir ($\beta=0.100$, p<0.01.) Ele alınan dönem boyunca panel dahilindeki firmalar için cari dönemde dijital tahvil işlem hacmindeki %1'lik bir artış bankaların toplam işlem hacmi cari değerinde %0.100'lük bir artışa sebep olmaktadır. LNSHARE değişkeninin LNVOLUME değişkeni üzerindeki kısa dönem etkisinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir ($\beta=-0.028$, p<0.01). Ele alınan dönem boyunca panel dahilindeki firmalar için cari dönemde hisse senedi dijital işlem hacmindeki %1'lik bir artış bankaların toplam işlem hacmi cari değerinde %0.028'lik bir azalışa sebep olmaktadır.

Tabloda 8'de model 2 için etkin ve tutarlı tahmincinin seçilmesi amacıyla PMG ve MG tahmincileri arasında yapılan Hausman Testi bulguları incelendiğinde %10 anlamlılık düzeyinde PMG tahmincisinin etkin ve tutarlı olduğu yönündeki sıfır hipotezinin reddedilemediği ve PMG tahmincisinin MG tahmincisinden etkin ve tutarlı olduğu yönünde karar alındığı görülmektedir. ($\chi^2(02)=3.77$, p>0.10) PMG ve DFE tahmincileri arasında yapılan Hausman Testi bulguları incelendiğinde %10 anlamlılık düzeyinde PMG tahmincisinin etkin ve tutarlı olduğu yönündeki sıfır hipotezinin reddedilemediği ve PMG tahmincisinin DFE tahmincisinden etkin ve tutarlı olduğu yönünde karar alındığı görülmektedir ($\chi^2(02)=1.72$, p>0.10).

Model 2'deki model için Panel ARDL modelleri öncesinde önerilen eş bütünleşme durumunu kontrol etmek amacıyla modelin homojenliğinin kontrol edilmesi ($\chi^2(24)=4061.14$, p<0.01) ve %1 anlamlılık düzeyinde heterojen bir yapının tespit edilmesi üzerine heterojenlik durumunda dirençli olan Westerlund (2007) Eş Bütünleşme analizinin yapılmasına karar verilmiştir. Westerlund (2007) eş bütünleşme analizi bulguları doğrultusunda modeldeki değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde eş bütünleşik oldukları görülmüştür (z=-2.145, p<0.01). Bu durumda modeldeki değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı bir uzun dönem denge ilişkisi içerisinde oldukları söylenebilir.

Model 2'de otokorelasyon (F(1, 8)=1.782, p>0.10) ve değişen varyans sorununa rastlanmamıştır ($\chi^2(05)=4.18$, p>0.10) fakat %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılık görülmüştür. ($\chi^2(09)=1.580$, p<0.01). Diğer yandan kullanılan Panel ARDL tahmin yönteminin heterojenliğe ve yatay kesit bağımlılığa karşı dirençli olduğu bilinmektedir (Blackburne ve Frank, 2007).

Model 2'de uzun dönem katsayıları incelendiğinde;

LNVIOP değişkeninin LNVOLUME değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir ($\beta=0.198$, p<0.01). Ele alınan dönemde panel dahilindeki firmalar için uzun dönemde tahvil dijital işlem hacmindeki %1'lik bir artış bankaların toplam işlem hacminde %0.198'lik bir artışa sebep olmaktadır. LNFUND değişkeninin LNVOLUME değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir ($\beta=0.809$, p<0.01). Ele alınan dönemde panel dahilindeki firmalar için uzun dönemde yatırım fonu işlem hacmindeki %1'lik bir artış bankaların toplam işlem hacminde %0.809'lük bir artışa sebep olmaktadır. Uzun dönem dengesinden sapmaların hata düzeltme terimi tarafından tekrar dengelenmesini ifade eden hata düzeltme mekanizması bulguları incelendiğinde hata düzeltme teriminin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı, beklendiği gibi negatif ve mutlak değerce 1'den küçük olduğu görülmektedir (ECM=-0.343, p<0.01). Bu durumda uzun dönem

⁶ Genel Hata Düzeltme Modellerinde -1 ile 0 aralığında olması beklenen Hata düzeltme terimi için ARDL modelde 0 ile -2 aralığı kabul görmektedir. 0 ile -1 arasındaki hata düzeltme terimi denge sapmalarının periyodik olarak, ile -2 arasındaki hata düzeltme terimi ise denge sapmalarının dalgali bir şekilde düzeltildiğini göstermektedir (Alam ve Quazi, 2003).

denge sapmalarının hata düzeltme mekanizması tarafından dönemler boyunca periyodik olarak tekrar dengeye getirildiği söylenebilir. Hata düzeltme terimi katsayı büyüklüğü incelendiğinde ise denge sapmalarının yaklaşık 3 çeyrek dönemde tekrar dengeye uyarladığı söylenebilir ($1/0.343=2.9$).

Kısa dönem katsayıları incelendiğinde;

LNVIOP değişkeninin LNVOLUME değişkeni üzerindeki kısa dönem etkisinin %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($\beta=0.004$, $p>0.01$).LNFUND değişkeninin LNVOLUME değişkeni üzerindeki kısa dönem etkisinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir ($\beta=0.377$, $p<0.01$). Ele alınan dönem boyunca panel dahilindeki firmalar için cari dönemde yatırım fonu dijital işlem hacmindeki %1'lik bir artış bankaların toplam işlem hacmi cari değerinde %0.377'lik bir artışa sebep olmaktadır.

Bağımlı değişkeni LNPROFIT olan model 1 ve model 2 için kısa ve uzun dönem model tahmin bulguları ile birlikte spesifikasyon test bulguları Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: Model Tahminleri 2

Değişken	Model 3			Model 4		
	Uzun Dönem Katsayıları					
	PMG	MG	DFE	PMG	MG	DFE
LNBOND	0.593	0.676	0.673	-	-	-
	0.031	0.069	0.063			
	19.00***	9.84***	10.69***			
	[0.000]	[0.000]	[0.000]			
LNSHARE	-0.104	-0.120	-0.116	-	-	-
	0.023	0.022	0.049			
	-4.49***	-5.57***	-2.38**			
	[0.000]	[0.000]	[0.017]			
LNVIOP	-	-	-	-0.033	-0.083	-0.076
			0.087	0.104	0.203	
			-0.38	-0.80	-0.38	
			[0.701]	[0.425]	[0.706]	
LNFUND	-	-	-	0.713	0.855	0.811
			0.095	0.084	0.221	
			7.49***	10.21***	3.67***	
			[0.000]	[0.000]	[0.000]	
Değişken	Model 1			Model 2		
	Kısa Dönem Katsayıları					
	PMG	MG	DFE	PMG	MG	DFE
ECM	-0.841	-0.950	-0.857	-0.872	-1.037	-0.838
	0.021	0.025	0.060	0.035	0.038	0.060
	-40.03***	-38.11***	-14.27***	-25.04***	-27.07***	-13.91***
	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]

ΔLNBOND	0.470	0.474	0.481	-	-	-
	0.039	0.050	0.143			
	12.00***	9.49***	3.36***			
	[0.000]	[0.000]	[0.001]			
ΔLNSHARE	-0.121	-0.115	-0.112	-	-	-
	0.017	0.011	0.052			
	-7.36***	-10.62***	-2.17**			
	[0.000]	[0.000]	[0.03]			
ΔLNVIOP	-	-	-	-0.207	-0.124	-0.220
			0.076	0.031	0.206	
			-2.74***	-4.03***	-1.07	
			[0.006]	[0.000]	[0.286]	
ΔLNFUND	-	-	-	1.794	1.724	1.758
			0.489	0.504	0.355	
			3.67***	3.42***	4.95***	
			[0.000]	[0.001]	[0.000]	
Sabit Terim	12.915	14.487	13.053	11.497	13.312	10.851
	0.332	0.471	0.947	0.436	0.699	0.794
	38.86***	30.73***	13.79***	26.38***	19.05	13.67***
	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.000]
Tanısal Testler						
Hausman (PMG, MG) Testi⁷	$\chi^2(02)=1.82$		[0.403]	$\chi^2(02)=9.91***$		[0.007]
Hausman (PMG, DFE) Testi⁸	$\chi^2(02)=2.19$		[0.335]	$\chi^2(02)=0.37$		[0.833]
Swamy S Homojenlik Testi	$\chi^2(24)=685.48***$		[0.000]	$\chi^2(24)=719.32***$		[0.000]
Westerlund Eş Bütünleşme Testi	$z=-2.931***$		[0.002]	$z=-3.093***$		[0.000]
Wooldridge Otokorelasyon Testi	$F(1, 8)=2.075$		[0.188]	$F(1, 8)=6.607**$		[0.033]
White Değişen Varyans Testi	$\chi^2(05)=3.50$		[0.624]	$\chi^2(05)=2.31$		[0.806]
Frees (2004) Yatay Kesit Bağımlılık Testi	$\chi^2(09)=3.886**$		[0.000]	$\chi^2(09)=3.698***$		[0.000]

*** (%1), ** (%5), * (%1) anlamlılık düzeyinde anlamlılıkları simgeler, [köşeli parantez içi test anlamlılık değerini içerir] (parantez içi test serbestlik derecelerini içerir.) χ^2 :Ki-Kare Test İstatistiği, F: F Test İstatistiği

Tabloda 9'da model 3 için etkin ve tutarlı tahmincinin seçilmesi amacıyla ilk aşamada PMG ve MG tahmincileri arasında yapılan Hausman Testi bulguları incelendiğinde %10 anlamlılık düzeyinde PMG tahmincisinin etkin ve tutarlı olduğu yönündeki sıfır hipotezinin reddedilemediği ve PMG tahmincisinin MG tahmincisinden etkin ve tutarlı olduğu yönünde karar alındığı görülmektedir ($\chi^2(02)=1.82$, $p>0.10$). PMG ve DFE tahmincileri arasında yapılan Hausman Testi bulguları incelendiğinde %10 anlamlılık düzeyinde PMG tahmincisinin etkin ve tutarlı olduğu yönündeki sıfır hipotezinin reddedilemediği ve PMG tahmincisinin DFE tahmincisinden etkin ve tutarlı olduğu yönünde karar alındığı görülmektedir ($\chi^2(02)=2.19$, $p>0.10$).

Model 3'teki model için Panel ARDL modelleri öncesinde önerilen eş bütünleşme durumunu kontrol etmek amacıyla modelin homojenliğinin kontrol edilmesi ($\chi^2(30)=685.48$, $p<0.01$) ve %1 anlamlılık düzeyinde heterojen bir yapının tespit edilmesi üzerine heterojenlik durumunda dirençli olan Westerlund (2007) Eş Bütünleşme

7 H_0 : PMG tahmincisi MG tahmincisinden daha etkin bir tahmincidir

8 H_0 : PMG tahmincisi DFE tahmincisinden daha etkin bir tahmincidir.

analizinin yapılmasına karar verilmiştir. Westerlund (2007) eş bütünleşme analizi bulguları doğrultusunda modeldeki değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde eş bütünleşik oldukları görülmüştür ($z=-2.931$, $p<0.01$). Bu durumda modeldeki değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı bir uzun dönem denge ilişkisi içerisinde oldukları söylenebilir.

Model 3'te otokorelasyon ($F(1, 8)=2.075$, $p>0.10$) ve değişen varyans sorununa rastlanmamıştır ($\chi^2(05)=3.50$, $p>0.10$), %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılık görülmüştür. ($\chi^2(09)=3.886$, $p<0.01$). Diğer yandan kullanılan Panel ARDL tahmin yönteminin heterojenliğe ve yatay kesit bağımlılığa karşı dirençli olduğu bilinmektedir (Blackburne ve Frank, 2007).

Kullanılan Panel ARDL tahmin yönteminin heterojenliğe karşı dirençli olduğu bilinmektedir.

Model 3'te uzun dönem katsayıları incelendiğinde;

LNBOND değişkeninin LNPROFIT değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir ($\beta=0.593$, $p<0.01$). Ele alınan dönemde panel dahilindeki firmalar için uzun dönemde dijital tahvil işlem hacmindeki %1'lik bir artış bankaların kârlarında %0.593'lük bir artışa sebep olmaktadır. LNSHARE değişkeninin LNPROFIT değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. ($\beta=-0.104$, $p<0.01$) Ele alınan dönemde panel dahilindeki firmalar için uzun dönemde hisse senedi dijital işlem hacmindeki %1'lik bir artış bankaların kârlarında %0.104'lük bir azalışa sebep olmaktadır. Uzun dönem dengesinden sapmaların hata düzeltme terimi tarafından tekrar dengelenmesini ifade eden hata düzeltme mekanizması bulguları incelendiğinde hata düzeltme teriminin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı, negatif ve mutlak değerce 1'den küçük olduğu görülmektedir ($ECM=-0.841$, $p<0.01$). Bu durumda uzun dönem denge sapmalarının hata düzeltme mekanizması tarafından dönemler boyunca periyodik olarak tekrar dengeye getirildiği söylenebilir. Hata düzeltme terimi katsayı büyüklüğü incelendiğinde ise denge sapmalarının yaklaşık 1 çeyrek dönemde tekrar dengeye uyarladığı söylenebilir ($1/0.841=1.2$).

Kısa dönem katsayıları incelendiğinde;

LNBOND değişkeninin LNPFIT değişkeni üzerindeki kısa dönem etkisinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir ($\beta=0.470$, $p<0.01$). Ele alınan dönem boyunca panel dahilindeki firmalar için cari dönemde dijital tahvil işlem hacmindeki %1'lik bir artış bankaların cari dönem kârında %0.470'lik bir artışa sebep olmaktadır. LNSHARE değişkeninin LNPROFIT değişkeni üzerindeki kısa dönem etkisinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir ($\beta=-0.121$, $p<0.01$). Ele alınan dönem boyunca panel dahilindeki firmalar için cari dönemde hisse senedi dijital işlem hacmindeki %1'lik bir artış bankaların cari dönem karlarında %0.121'lik bir azalışa sebep olmaktadır.

Tabloda 9'da model 4 için etkin ve tutarlı tahmincinin seçilmesi amacıyla ilk aşamada PMG ve MG tahmincileri arasında yapılan Hausman Testi bulguları incelendiğinde %1 anlamlılık düzeyinde PMG tahmincisinin etkin ve tutarlı olduğu yönündeki sıfır hipotezinin reddedildiği ve MG tahmincisinin PMG tahmincisinden etkin ve tutarlı olduğu yönünde karar alındığı görülmektedir ($\chi^2(02)=9.91$, $p<0.01$). MG tahmincisinin daha tutarlı ve etkin bulunması üzerinde PMG ve DFE tahmincileri arasında karar verilmesi amacıyla Hausman testi yapılması gereksizdir.

Model 4'teki model için Panel ARDL modelleri öncesinde önerilen eş bütünleşme durumunu kontrol etmek amacıyla modelin homojenliğinin kontrol edilmesi ($\chi^2(30)=719.32$, $p<0.01$) ve %1 anlamlılık düzeyinde heterojen bir yapının tespit edilmesi üzerine heterojenlik durumunda dirençli olan Westerlund (2007) Eş Bütünleşme analizinin yapılmasına karar verilmiştir. Westerlund (2007) eş bütünleşme analizi bulguları doğrultusunda modeldeki değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde eş bütünleşik oldukları görülmüştür ($z=-3.093$, $p<0.01$). Bu durumda modeldeki değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı bir uzun dönem denge ilişkisi içerisinde oldukları söylenebilir.

Model 4'te %5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyon ($F(1, 8)=6.607$, $p<0.05$) sorunu saptandığı fakat değişen varyans sorunu olmadığı ($\chi^2(05)=2.31$, $p>0.10$). %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılık tespit edilmiştir.

($\chi^2(09)=3.698$, $p<0.01$). Kullanılan Panel ARDL tahmin yönteminin heterojenliğe ve yatay kesit bağımlılığa karşı dirençli olduğu bilinmektedir (Blackburne ve Frank, 2007). Otokorelasyon sorunundan kaynaklanabilecek etkinlik kayıplarının önlenmesi amacıyla ise model dirençli (robust) standart hatalar ile tahmin edilmiştir.

Model 4'te uzun dönem katsayıları incelendiğinde;

LNVIOP değişkeninin LNPROFIT değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi saptanamamıştır ($\beta=-0.083$, $p>0.10$).LNFUND değişkeninin LNPROFIT değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir ($\beta=0.855$, $p<0.01$). Ele alınan dönemde panel dahilindeki firmalar için uzun dönemde yatırım fonu dijital işlem hacmindeki %1'lik bir artış bankaların kârlarında %0.855'lik bir artışa sebep olmaktadır. Uzun dönem dengesinden sapmaların hata düzeltme terimi tarafından tekrar dengelenmesini ifade eden hata düzeltme mekanizması bulguları incelendiğinde hata düzeltme teriminin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı, negatif ve mutlak değerce 2'den küçük olduğu görülmektedir ($ECM=-1.037$, $p<0.01$). Bu durumda uzun dönem denge sapmalarının hata düzeltme mekanizması tarafından dalgalı bir şekilde tekrar dengeye getirildiği söylenebilir.

Kısa dönem katsayıları incelendiğinde;

LNVIOP değişkeninin LNPROFIT değişkeni üzerindeki kısa dönem etkisinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. ($\beta=-0.124$, $p<0.01$) Ele alınan dönem boyunca panel dahilindeki firmalar için cari dönemde dijital VIOP işlem hacmindeki %1'lik bir artış bankaların portföy yönetim şirketlerinin cari dönem kârında %0.124'lük bir azalışa sebep olmaktadır. LNFUND değişkeninin LNPROFIT değişkeni üzerindeki kısa dönem etkisinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir ($\beta=1.724$, $p<0.01$). Ele alınan dönem boyunca panel dahilindeki firmalar için cari dönemde yatırım fonu dijital işlem hacmindeki %1'lik bir artış bankaların cari dönem karlarında %1.4271'lük bir artışa sebep olmaktadır.

7. SONUÇ

Çalışmada toplam işlem hacmi ile tahvil işlem hacmi, VIOP işlem hacmi ve yatırım fonu işlem hacmi arasında anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Banka kârları ile ise tahvil işlem hacmi, VIOP işlem hacmi ve yatırım fonu işlem hacmi arasında anlamlı, düşük ve orta düzey ilişki tespit edilmiştir. Tahvil işlem hacmi ile VIOP işlem hacmi ve yatırım fonu işlem hacmi arasında anlamlı ve oldukça yüksek ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dijitalleşen yatırım işlemlerinin bankaların portföy yönetim şirketleri üzerindeki etkileri, yapılan analizler ve bulgular çerçevesinde çeşitli boyutlarda özetlenebilir. Çalışmada elde edilen bulgular, dijitalleşen yatırım işlemlerinin bankaların portföy yönetim şirketleri kârları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Teknolojik ilerlemeler ve erişim kolaylığı ile finansal piyasalara erişimin kolaylaşması, yatırımcıların daha çeşitli yatırım araçlarına yönelmesi ve bu araçlarla daha fazla işlem yapması şeklinde yorumlanabilir. Dijitalleşme sayesinde yatırımcılar, farklı finansal enstrümanlara (tahviller, VIOP, yatırım fonları vb.) daha kolay ulaşabilirler. Bu da işlem hacimlerinde artışa neden olabilir. Dijital yatırım platformlarının yaygınlaşması ve kullanımının artması, yatırımcıların işlem yapma konusundaki aktivitelerini artırabilir. Bu platformlar sayesinde yatırımcılar, farklı yatırım araçlarına anında erişebilir ve işlem yapabilirler. Dijitalleşme ile yatırımcılar, çevrimiçi eğitim kaynakları ve analiz araçlarına daha kolay erişebilirler. Daha fazla bilgi ve eğitimle yatırımcılar, daha çeşitli yatırım araçlarını anlayabilir ve bu araçlara yatırım yapabilirler. Yatırımcılar, dijitalleşmenin sağladığı avantajları göz önünde bulundurarak, geleneksel yatırım yöntemlerine kıyasla dijital yatırım araçlarına daha fazla ilgi gösterebilirler. Bu da işlem hacimlerinde artışa yol açabilir. Dijitalleşme, manuel işlemlerin otomasyonu ve veri analitiği gibi faktörlerle birlikte operasyonel verimliliği artırabilir. Bu da operasyonel maliyetleri düşürebilir ve şirket kârlarını olumlu yönde etkileyebilir. Dijitalleşme, müşterilere daha fazla erişim ve kişiselleştirilmiş hizmetler sunma fırsatı sağlar. Bu da müşteri memnuniyetini artırabilir ve uzun vadeli müşteri ilişkilerini güçlendirebilir.

Toplam işlem hacmi ve banka kârları ile hisse senedi işlem hacmi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bunun nedeni, yatırımcılar hisse senedi işlemlerine kıyasla tahvil, VIOP ve yatırım fonu işlemlerine yönelmiş olabilir. Hisse senedi işlemleri genellikle yatırımcıların riskli varlıklara olan ilgisini yansıtmaktadır. Bu anlamda yatırımcılar bu riski üstlenmek istemeyebilirler. Dolayısıyla yatırımcılar risk ve getiri tercihlerini farklı yatırım araçlarına yönlendirmiş (tahvil, VIOP ve yatırım fonu) olabilirler.

Bu çalışmanın sonuçlarına dayanarak, bankaların portföy yönetim şirketlerinin dijitalleşme süreçlerine ilişkin öneriler şu şekilde ifade edilebilir;

- **Dijital Altyapının Güçlendirilmesi:** Bankalar, portföy yönetim şirketlerinin dijital altyapısını güçlendirmeli ve modern teknolojilere yatırım yapmalıdır. Dijital platformlar, yatırımcıların kolayca işlem yapabilmelerini ve portföylerini izleyebilmelerini sağlamalıdır.
- **Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri:** Bankalar, yatırımcılara dijital platformların nasıl kullanılacağı konusunda eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunabilir. Bu, yatırımcıların dijital araçları daha etkin bir şekilde kullanmalarına yardımcı olabilir.
- **Kişiselleştirilmiş Hizmetler:** Dijitalleşme, kişiselleştirilmiş hizmetler sunma yeteneğini artırır. Bankalar, yatırımcıların risk toleransı, finansal hedefleri ve tercihleri gibi faktörlere dayalı olarak özelleştirilmiş yatırım önerileri sunabilir.
- **Veri Güvenliği ve Mahremiyet:** Dijitalleşme ile birlikte veri güvenliği ve mahremiyeti büyük önem taşır. Bankalar, müşteri verilerini korumak için gerekli güvenlik önlemlerini almalı ve uygun veri koruma protokolleri oluşturmalıdır.
- **Sürdürülebilirlik ve İnovasyon:** Dijitalleşme sürecinde sürdürülebilirlik ve inovasyon önemlidir. Bankalar, çevresel ve toplumsal faktörleri dikkate alarak sürdürülebilir dijitalleşme stratejileri geliştirebilir ve sürekli olarak yenilikçi çözümler arayabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, dijitalleşen yatırım işlemlerinin bankaların portföy yönetim şirketleri kârlarına ve işlem hacmine olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. Bankalar, bu sonuçları dikkate alarak stratejilerini ve hizmet modellerini gözden geçirebilir, dijitalleşme konusunda daha aktif rol alabilir ve yatırımcıların ihtiyaçlarını daha etkin bir şekilde karşılayabilir.

KAYNAKÇA

- Asongu, S. A. (2018). Conditional determinants of mobile phones penetration and mobile banking in sub-Saharan Africa. *The Journal of the Knowledge Economy*, 9(1) 81–135.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. New Delhi: John WileyveSons Ltd.
- Barber, B. M., ve Odean, T. (2001). "The internet and the investor". *Journal of Economic Perspectives*, 15(1), 41-54.
- Bhandarkar, V. V., Bhandarkar, A. A., ve Shiva, A. (2019). "Digital stocks using blockchain technology the possible future of stocks?". *International Journal of Management (IJM)*, 10(3), 44-49
- Bildik, D. (2022). *Finansal yenilikler ve Türkiye'deki ticari bankaların performansına etkileri* (Yüksek Lisan Tezi), Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Çorum.
- Blackburne, E. F., ve Frank, M. W. (2007). "Estimation of Nonstationary Heterogeneous Panels". *Stata Journal*, 197-208.
- Buckley, R., Arner, D., ve Barberis, J. (2016). "The Evolution of Fintech: A New Post-Crisis Paradigm?", *Georgetown Journal of International Law*, 47(4), 1271-1319.
- Cankat, F., & Taşseven, Ö. (2023). Fintech'lere Yapılan Yatırımların Bankaların Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 45(1), 21-46.
- Capgemini., ve Efma. (2016). *World retail banking report*. Retrieved October 2018, <https://www.febelfin.be/sites/default/files/InDepth/worldretailbankingreport2015.pdf> (09.08.2023).
- Cenni, S., Monferrà, S., Salottic, V., Sangiorgid, M., & Torluccio, G. (2015). Credit rationing and relationship lending. Does frm size matter? *Journal of Banking & Finance*, 53, 249–265.
- Chhaidar, A., Abdelhedi, M., & Abdelkafi, I. (2022). The effect of financial technology investment level on european banks' profitability. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-23.

- Cho, T. Y., & Chen, Y. S. (2021). The impact of financial technology on China's banking industry: An application of the metafrontier cost Malmquist productivity index. *The North American Journal of Economics and Finance*, 57.
- Chuen, K., Lee, D., ve Teo, E.G.S., (2015). "Emergence of FinTech and the LASIC Principles". *Journal of Financial Perspectives*. EY Global FS Institute, 3(3), 24-36.
- Çil, N. (2018). *Finansal Ekonometri*. İstanbul: DER yayınları.
- Darolles, S. (2016). The rise of fntechs and their regulation. *Financial Stability Review*, Banque De France, 20, 85–92
- Deloitte Center for Financial Industry. (2017). Fintech by the numbers. Retrieved November 2018, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/financial-services/dcfs-fintech-by-the-numbers.pdf> (05.08.2023).
- Ertuğrul, H. M., Özün, A., & Kartal, M. T. (2021). Blokzincir Teknolojisinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri: Halka Açık Mevduat Bankalarının Maddi Özsermaye Karlılığı Üzerine Bir İnceleme. *İktisadî Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi Yayınları, İstanbul*.
- EY. (2018). *Global Banking Outlook 2018*. Retrieved November 2018, [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-global-banking-outlook-2018/\\$File/ey-global-bankingoutlook-2018.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-global-banking-outlook-2018/$File/ey-global-bankingoutlook-2018.pdf) (06.08.2023).
- Gomber, P., Koch, J. A., ve Siering, M. (2017). "Digital Finance and FinTech: current research and future research directions". *Journal of Business Economics*, 87, 537-580.
- Granger, C., ve P.Newbold. (1977). *Forecasting Ekonomik Time Series*. London: Akademik Press.
- Harris, R., ve Sollis, R. (2003). *Applied Time Series*. John Wiley ve Sons.
- Im, K., ve Pesaran, M. (2003). *On the Panel Unit Roots Testin Using Nonlinear Instrumental Variables*.
- Juengerkes, B. E. (2016). FinTechs and Banks – Collaboration is Key. In S. Chishti, ve J. Barberis, *The FinTech Book: The Financial Technology Handbook for Investors, Entrepreneurs and Visionaries* (p. 179-182). London: Wiley.
- Jun, J., ve Yeo, E. (2016). "Entry of FinTech Firms and Competition in the Retail Payments Market". *Asia-Pacific Journal of Financial Studies*, 45(2), 159-184.
- Kou, G., Olgu Akdeniz, Ö., & Dinçer, H. (2021). Fintech investments in European banks: A hybrid IT2 fuzzy multidimensional decision-making approach. *Financial Innovation*, 7, 39.
- KPMG. (2018). *The Pulse of Fintech: Biannual global analysis of investment in fintech*. Retrieved February 2019, <https://home.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2018/07/h1-2018-pulse-of-fintech.pdf> (08.08.2023).
- Le, T., & Ngo, T. (2020). The determinants of bank profitability: A cross-country analysis. *Central Bank Review*, 20, 65–73.
- Lee, I., ve Shin, Y. J. (2018). "Fintech: Ecosystem, business models, investment decisions, and challenges". *Business horizons*, 61(1), 35-46.
- Levin, A., Lin, C., ve Chu. (2002). "Unit Root Test in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties". *Journal of Econometrics*, s. 1-24.
- Li, Y., Spigt, R., ve Swinkels, L. (2017). "The impact of Fintech startups on incumbent retail banks' share prices. Rotterdam: Erasmus University Rotterdam. Springer Link". *Journal of Financial Innovation*. 26(3), 1-16.
- Liberti, J. M., & Peterson, M. (2019). Information: Hard and soft. *The Review of Corporate Finance Studies*, 8(1), 1–41
- Loayza, N., ve Ranciere, R. (2006). "Financial Development, Financial Fragility, and Growth". *Journal of Money, Credit and Banking*, s. 1051-1076.
- Madsen, E. (2008). "Unit root inference in panel data models where the time-series dimension is fixed: a comparison of different tests". *The Econometrics Journal*, 63-94.
- Medyawati, H., Yunanto, M., & Hegarini, E. (2021). Financial Technology as Determinants of Bank Profitability. *Journal of Economics, Finance and Accounting Studies*, 3(2), 91-100.
- Miller, D., ve Liu, K. (2014). Creative Destruction: Evidence From Initial Public Offerings. In *Academy of Management Proceedings* (Vol. 2014, No. 1, p. 17308). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.

- Mire, S. (2018). Blockchain for stock markets: 11 possible use cases.
- Naimi-Sadigh, A., Asgari, T., & Rabiei, M. (2021). Digital transformation in the value chain disruption of banking services. *Journal of the Knowledge Economy*, 13, 1-31.
- Navaretti, G. B., Calzolari, G., Mansilla-Fernandez, J. M., ve Pozzolo, A. F. (2017). Fintech and banking. Friends or foes?. *Friends or Foes*.
- Ningsi, E. H., Manurung, L., Ardillah, Y., ve Ramadhani, S. (2022). "Good Corporate Governance Model on Corporate Financial Performance in the Era of the Digital Revolution on the Indonesia Stock Exchange". *Journal of Economics, Finance And Management Studies*, 5(08), 2182-2190.
- Omarini, A. (2015). *Retail banking: business transformation and competitive strategies for the future*. New York: Palgrave Macmillan.
- Pesaran, M. (2007). "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence". *Journal of Applied Econometrics*, 265-312.
- Pesaran, M. H. (2004). *General Diagnostic Test for Cross Section Dependence in Panels*. Cambridge: Cambridge Working Paper.
- Peters, G. W., & Panayi, E. (2015). Understanding Modern Banking Ledgers through Blockchain Technologies: Future of Transaction Processing and Smart Contracts on the Internet of Money. *Social Science Research*. 239-279.
- PwC. (2018). *Digital Banking Survey 2018*. Retrieved December 2018, <https://www.pwc.com/id/en/publications/assets/financialservices/digital-banking-survey-2018-pwcid.pdf> (04.08.2023).
- Romānova, I., and Kudinska, M. (2016). "Banking and Fintech: A Challenge or Opportunity?". In: *Contemporary Issues in Finance: Current Challenges from Across Europe*, 98, 21-35.
- Sahi, H. (2017). *Studying market reactions to Fintech companies-Acquisitions and initial public offerings in OECD Countries*. Master's Thesis, Lappeenranta University Of Technology
- Saidi, A. M. (2018). E-Payment technology effect on bank performance in emerging economies—evidence from Nigeria. *Journal of Open Innovation: Technology, Market and Complexity*, 4(4), 43.
- Samargand, N., Fidrmuc, J., ve Ghosh, S. (2014). *Is the Relationship between Financial Development and Economic Growth Monotonic? Evidence from a Sample of Middle Income Countries*. Munich: Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich.
- Scott, S. V., Reenen, J. V., & Zachariadis, M. (2017). The long-term effect of digital innovation on bank performance: An empirical study of SWIFT adoption in financial services. *Research Policy*, 46, 984– 1004
- Sheng, T. (2021). The effect of fintech on banks' credit provision to SMEs: Evidence from China. *Finance Research Letters*, 39(C)
- Song, T., Cai J., & Le, L. (2021). Towards smart cities by Internet of Things (IoT)-A silent revolution in China. *The Journal of the Knowledge Economy*, 12(2), 1–17.
- Sood, A., ve Tellis, G. J. (2009). "Do innovations really pay off? Total stock market returns to innovation". *Marketing Science*, 28(3), 442-456.
- Sorrentino, F. (2015). Millennials ve FinTech are top of mind for traditional banks. *Forbes*. Retrieved September 2018, <https://www.forbes.com/sites/franksorrentino/2015/11/20/heard-at-the-2015-aba-national-convention/#34e0886465cb> (09.08.2023).
- Sucipto. 2018. *Financial Performance Assessment*. Medan: Usu Digital Library
- Tatoğlu, F. Y. (2018). *Panel Zaman Serileri Analizi*. İstanbul: Beta.
- Treleaven, P., Brown, R. G., ve Yang, D. (2017). "Blockchain technology in finance". *Computer*, 50(9), 14-17.
- Tunay, K. B., Tunay, N., & Akhisar, İ. (2015). Interaction between Internet banking and bank performance: The case of Europe. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 195, 363–368
- Ulusoy, A. (2022). Türk Bankacılık Sisteminde Dijitalleşme-Kârlılık Etkileşimi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(1), 184-200.

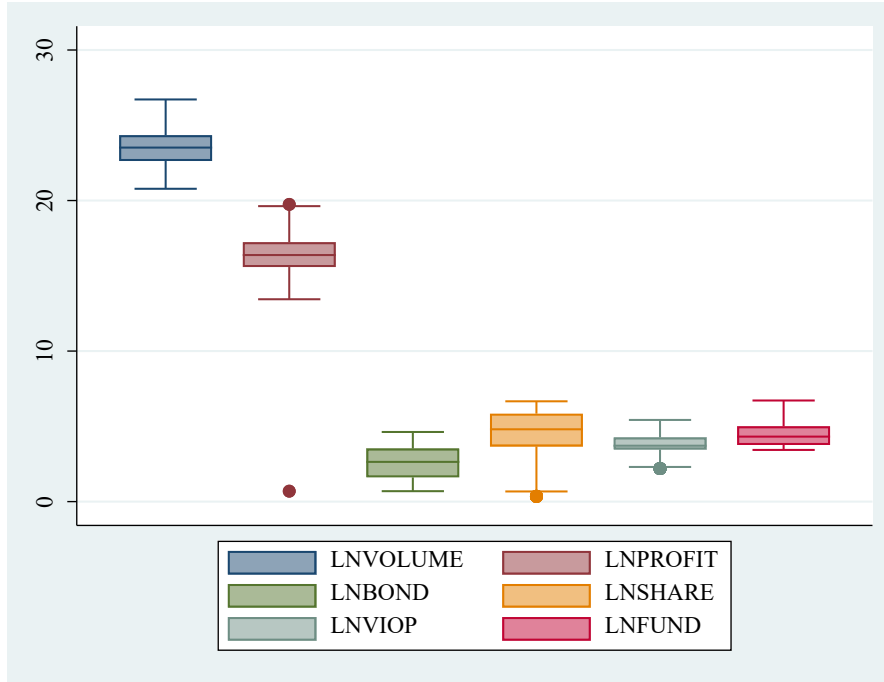
Wang, Y., Xiuping, S., & Zhang, Q. (2021). Can fintech improve the efficiency of commercial banks?—An analysis based on big data. *Research in international business and finance*, 55.

Wood, G., & Buchanan, A. (2015). Advancing Egalitarianism. In: D.L.K. Chuen (ed.), *Handbook of Digital Currency: Bitcoin, Innovation, Financial Instruments, and Big Data*. London: Elsevier.

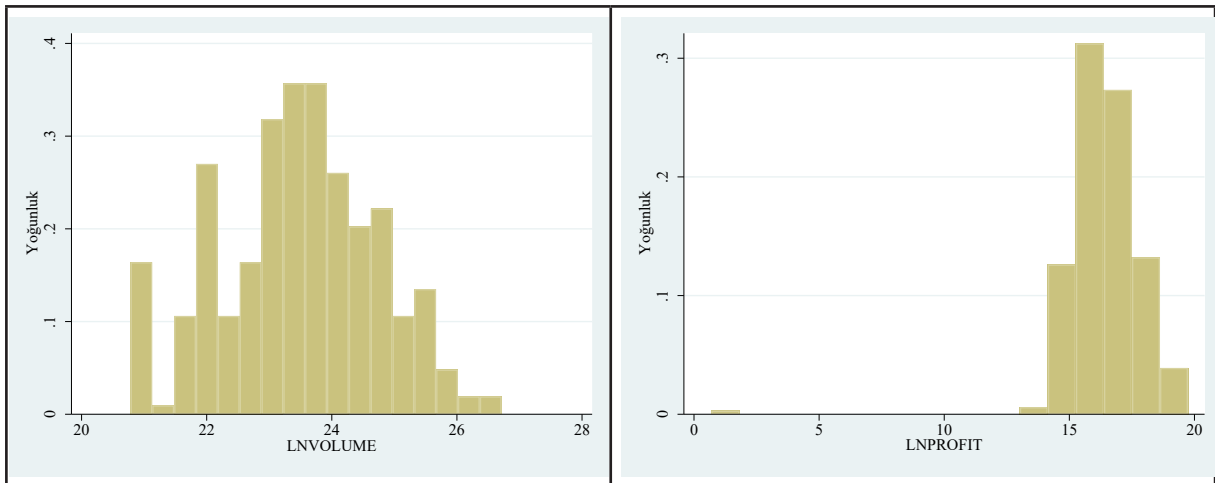
Zhang, M., & Yang, J. (2019). Research on financial technology and inclusive finance development. In 2018 6th international conference on economics, social science, arts, education and management engineering. Atlantis Press

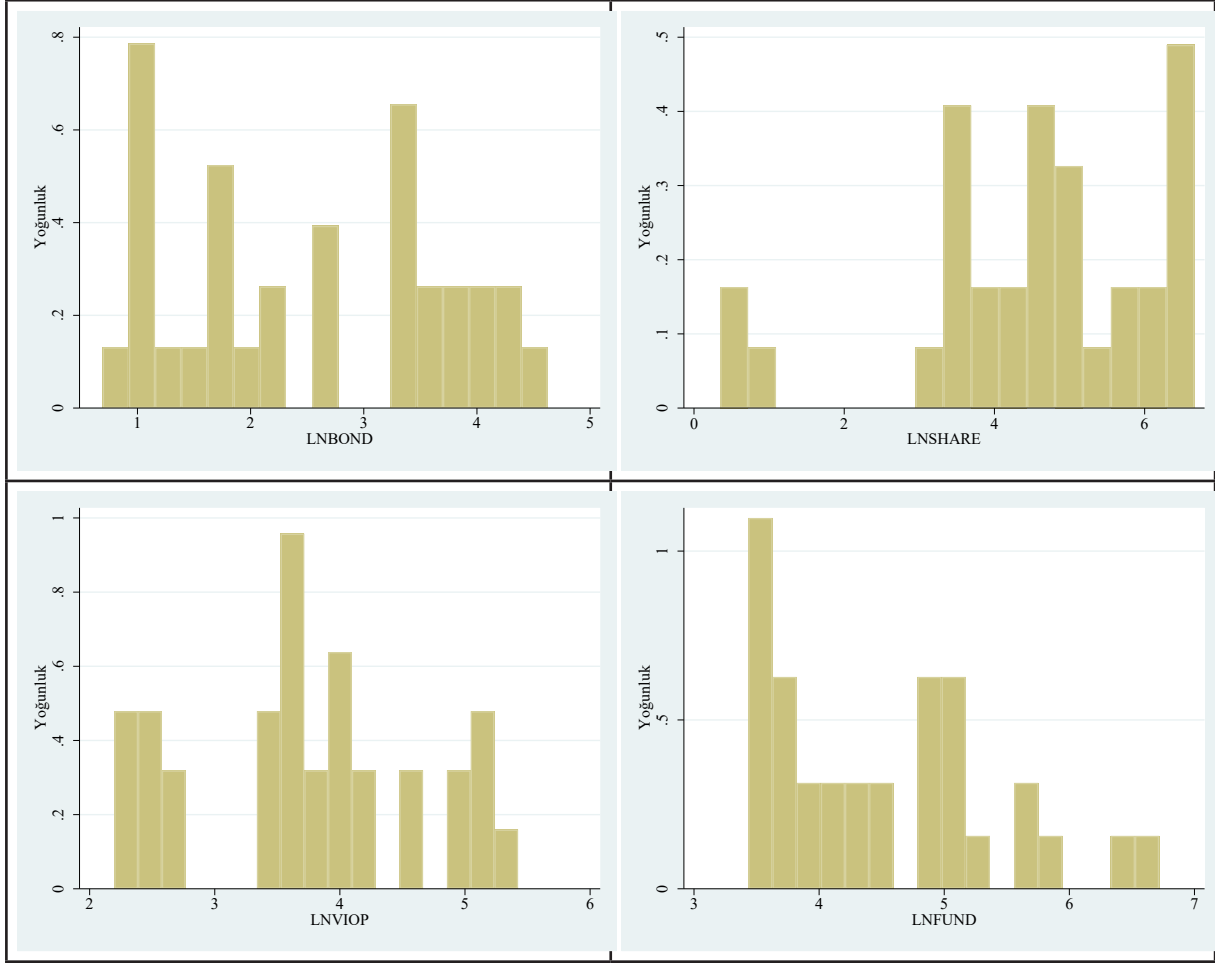
EKLER

EK 1: Değişken Box-Plot Grafikleri

EK 2: Değişken Histogram Grafikleri

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.01.2023 ✓Accepted/Kabul:10.11.2023

DOI:10.30794/pausbed.1228273

Research Article/Araştırma Makalesi

Dönmez, S. (2024). "Can Irregular Migration Provide Safety and Security to Migrants?", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 60, Denizli, pp. 349-360.

CAN IRREGULAR MIGRATION PROVIDE SAFETY AND SECURITY TO MIGRANTS?

Suat DÖNMEZ*

Abstract

Migration with different types is a phenomenon and part of daily life worldwide. Irregular migration is an effective form of migration, usually due to security reasons. Interstate and internal armed conflicts are among the leading causes of irregular migration activities. The main characteristics of irregular migration are that it is conducted in masses and in an abrupt manner to neighboring countries. States usually do not favor this type of migration, which puts a heavy burden on the shoulders of receiving country. States reinforce their borders with new procedures and physical barriers to prevent irregular migration. On the other hand, irregular migrants try to find refuge and a safe and secure neighborhood to survive. The security of humans is a significant concern in this endeavor. This paper intends to explore irregular migration and human security and examine whether irregular migration can protect what the migrants seek both during and after the completion of the migration.

Keywords: *Migration, Irregular Migration, Human Security, International Security, Security concepts.*

DÜZENSİZ GÖÇ GÖÇMENLERE EMNİYET VE GÜVENLİK SAĞLAYABİLİR Mİ?

Öz

Farklı türlerde göç, tüm dünyada bir olgu ve günlük yaşamın bir parçasıdır. Düzensiz göç, genellikle güvenlik nedenleriyle yapılan önemli bir göç şeklidir. Devletler arası ve iç silahlı çatışmalar, düzensiz göç faaliyetlerinin temel nedenleridir. Düzensiz göçün temel özellikleri, kitleler halinde ve özellikle komşu ülkelere doğru ani bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Devletler genellikle göç alan ülkeye ağır bir yük getiren bu tür göç türüne pek olumlu bakmamaktadırlar. Kontrolsüz gerçekleşen bu düzensiz göçleri önlemek için devletler sınırlarını yeni prosedürler ve fiziki engellerle güçlendirmektedirler. Diğer yandan zorunlu göçe maruz kalmış düzensiz göçmenler ise hayatta kalabilmek için sığınacak güvenli ve emniyetli bir yer bulmaya çalışmaktadırlar. İnsan güvenliği bu göçler esnasında büyük bir endişe kaynağı haline gelmektedir. Bu makale, düzensiz göçü ve insan güvenliğini araştırmayı ve düzensiz göçün hem göç esnasında hem de göçün tamamlanmasından sonra göçmenlerin aradığı güvenliği sağlayıp sağlayamayacağını incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Göç, Düzensiz Göç, İnsan Güvenliği, Uluslararası Güvenlik, Güvenlik kavramları.*

*İstanbul Topkapı University, Department of Political Sciences and International Relations, ISTANBUL.
e-mail: suatdonmez@topkapi.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-9621-389X>)

1. INTRODUCTION

Migration is not a new phenomenon. Nonetheless, it has begun attracting the international community's attention since the beginning of the 20th century. The exposure to mass migration movements during the First World War has led humanity to understand this phenomenon and take measures to handle this problem. World Economic Forum's Global Risks Report identified large-scale involuntary migration as the most likely global risk. The definition of this risk includes forced migration caused by violence, conflicts, and environmental and economic reasons. This risk is strongly interconnected with other risks considered highly worrisome in the longer term: interstate conflict, state collapse, climate change, and water crisis (World Economic Forum, 2016).

Human security is a vital part of human rights, and this concept cannot be separated from the general framework of these rights. The term "human security" is not new. However, it has become common after the 1975 Helsinki Conference on Security and Cooperation in Europe. The signing of the so-called Helsinki Accords in early August 1975 was a remarkable feat of multilateral diplomacy: thirty-five European countries, the United States, and the Soviet Union agreed on a document establishing such fundamental rules as the inviolability of post-1945 borders in Europe. In the twenty-first century, "human security" has entered into common usage as shorthand for the concerns and practices managing the many faces of, and close relations between, freedom from fear and freedom from want (Hanhimmaki, 2015: 125).

The article examines whether mass irregular migration, which has become an increasing problem in recent years and is expected to continue in the future due to various factors, provides people with the security they desire. The question of whether all dimensions of human security are met both during and after the migration is the main problem. Whether migration always provides security to individuals is a matter of debate. States' view of irregular migration further complicates issues in this area. Because when states are faced with mass and sudden migration activities, they take a negative attitude towards these migration movements due to the difficulties of equipping them with the problems that arise. This attitude leads them to take stricter measures on border security issues and reorganize their immigration policies. In this sense, on the one hand, states are acting contrary to the human rights issues established over many years and their international obligations in the field. One of the leading causes of these migratory movements is armed conflicts. Since inter-state and internal armed conflicts will continue, it is possible to foresee that such migration movements will continue. In this case, due to the current conditions and the states' attitudes, the migration movements made to provide security are not enough to ensure the safety of people.

The article draws attention to this issue and aims to invite the international community to think about the issue and to produce solutions examining the notion of human security and migration nexus. In this paper, migration as a whole is concerned. Nevertheless, the focus will be on irregular migration, particularly those forced to migrate, flee persecution, and seek asylum or protection. The first section discusses the human security concept and its development as human security becomes the central concept within security studies in general. The second section describes irregular migration trends in recent decades, explores the consequences of irregular migration on human security, and concludes with possible mitigation measures. As several motives exist for migration and types of migrants, this paper focuses more on irregular migration by focusing on several conditions in migration routes and situations in the refugee camps; it then tries to give striking examples of what the migrants are facing.

2. HUMAN SECURITY WITHIN THE CONTEXT OF THE SECURITY CONCEPT AND ITS DEVELOPMENT

Human security has been an issue coming to the agenda for discussion with the age of enlightenment. The concept of security has been constantly discussed and changed concerning the content and the referent object of security. This change usually occurs among the individual, the group, and the state. The referent object of security, surpassing the narrow and broad scope of security studies, varied over time. The traditional concept of security has developed by considering state security as the primary point and emphasizing the protection of state sovereignty. Over time, especially with the influence of liberal thought, in the 18th century, understanding security as an individual benefit has become widely influential in the currents of political ideas. The Latin word "securitas" mainly means the individual's inner state in its classical usage. It is a calm mood expressing a state of

being away from anxiety (Rothschild, 1995: 61). The concept of security changed over time and remained under the influence of the understanding that the state's security emerged in the following periods.

This effect, felt at the highest level with the survival concern of the state, especially in the Cold War period in the 20th century, lost its impact with the end of the Cold War. Individual security, a forgotten aspect of security, has reemerged with the comprehensive evaluation of the concept of security. Therefore, one can say that the understanding of individual/human security has regained its previous status as in the old periods with the influence of liberal interpretation. The horizontal expansion of the concept of security and inclusion of many issues within the idea of security (food security, energy security, environmental security, economic security, etc.) and vertical expansion (individual-group/collective-state-international security, etc.) have been issues and started new discussions about the situation of the concept of security. In this case, a difference has emerged between those thinking that the concept of security should not be considered narrowly and that the fundamental principle should not be missed. Some believe that security includes many issues and that developing security approaches disregarding these issues will be insufficient to explain the concept.

The human rights approach accentuated the safety of humans/individuals and assumed a material dimension in the 1948 United Nations Universal Declaration of Human Rights (Universal Declaration of Human Rights). The Declaration is based on a simple principle: the "inherent dignity" of all human beings. The document links human rights to international security, arguing that respect for human rights is "the foundation of freedom, justice, and peace in our world" (Hanhimaki, 2015:112). Even though the Declaration is a non-binding document in international law, many international treaties have addressed the issues. The 1949 Geneva Conventions and their commentaries (Geneva Conventions) guaranteeing the rights of civilians in armed conflicts are the most prominent example. With this treaty, humanitarian law has become essential at the international level. Similarly, the Council of Europe was established by the Statute of the Council of Europe (Statute of Council of Europe) in 1949. It formed an institutional structure promoting democracy, human rights, and the rule of law. The European Court of Human Rights, one of its institutions, has also been among the attempts to legally guarantee many sub-issues evaluated within human rights and human security in this context.

Despite these initiatives, which gained momentum in the international law with the establishment of the United Nations after the 2nd World War, state security has overridden individual security in the security environment created by the tight bipolar structure of the Cold War period. This period witnessed security studies focusing more on state and military security issues (Baldwin, 1997). With the understanding of security built in the period, the realist international relation approaches being effective, the survival of states has become a priority security issue due to the threats arising from the opposing camps. This period's security activities have also become a structure, placing the "state" at the center of the understanding of security. One of the basic approaches here is the idea that states can be evaluated as individuals within the structure of the international system. In this context, the understanding of state security is not contrary to the philosophy of individual security. According to Kant (Reiss, 1991), states, like individuals, want to be safe and quiet. All wars arise (not because of people but because of the state of nature) to establish a new order between states, leading to the emergence of new units. However, these new units will not be able to survive spontaneously or together with others. Eventually, they will be subject to new revolutions until a constitutionally proper internal order and partly through external agreements. A self-sustaining order is established, such as a legal, civilized collection of states in which state relations are conducted.

According to traditional realist approaches, border security is crucial to establishing state security. The prevention of human trafficking and the strict control of the passage of people across borders for various reasons are directly related to state security (Adelman, 2001). When the bipolar order disappeared and the Cold War began to end, thanks to the normative approaches, the human object reappeared as the element to be protected. It has already started taking the top place on the security agenda. Especially with the inclusion of the concept of human security in the 1994 Human Development Report of the United Nations Development Program, this area has received substantial attention, and the issue has become increasingly discussed and critical. The report accentuated that security was frequently seen in the past axis of disagreements and conflicts between states. However, this situation is changing, and UNDP Human Development Report (Human Development Report,

UNDP, 1994) expressed many risks to security for humans/individuals. With the increase in globalization and the internationalization of political, economic, and social life in this context, the issue of individual security has become an essential and frequently discussed issue, reminiscent of the debates of the enlightenment period (Rothschild, 1995:67). Liberal political thought has substantially impacted it. According to Shklar, based on the political notion of liberalism, all adults should make effective decisions away from fear and benefit from many areas of life without fear. Each individual should have freedom equivalent to others'. The highest aim of liberalism is to guarantee the political conditions under which one can exercise individual freedom (Shklar, 1989: 21). Human security manifests Kant's approach to internationalism and cosmopolitanism, not satisfied with traditional understandings of international politics (Bajpai, 2000: 52).

At the end of the Cold War, the sudden and large-scale humanitarian crises created by civil wars and armed conflicts in many parts of the world effectively made human security a prominent issue. In this period, the concept of state sovereignty, which we call the Westphalian model posing that states cannot interfere in their internal affairs, has become questionable. Moreover, international intervention concepts have been developed if states cannot protect citizens and other people living on their territory against various internal threats and attacks or when the state persecutes its citizens.

Despite all these historical developments and recent academic debates, the answer to the question of what human security is and what it encompasses is unclear because no standard definition exists in this regard. The handling of migration movements arising from humanitarian crises within the scope of humanitarian aid has also been a factor contributing to the development of human security understanding (Truong & Gasper, 2011).

As individuals, how secure and free are we? What factors are challenging and pose risks and threats to our security as individuals? Broadly accepted, human security starts with well-being in physical terms and safety; that is, not having threats to us that may harm our bodies and lives.

It is possible to say that these primary conditions are not accepted as sufficient and that many opinions are expressed. In this case, according to Hampson, it is possible to discuss three approaches to human security, generally based on fundamental human rights, bringing international law to the forefront, and a more expanded version of all these. The first approach covers values for fundamental rights and freedoms and puts their guarantee at the center of human security. Accordingly, it includes the "right to life, the right to liberty, and the right to be happy," comprising the fundamental human rights that exist at birth. It underlies liberal assumptions and their protection and development by the state. The second approach sees human security more from developing international efforts and law, especially on issues such as genocide, war crimes, and the prohibition of weapons harming civilians and non-combatants. This approach involves an understanding that global perspective and international cooperation are essential, especially in guaranteeing human security in all countries. It also includes options focusing directly on humanitarian interventions and special attention to improving the primary living conditions of refugees and displaced people.

Furthermore, it stipulates that humanitarian interventions using military force should be justified against acts of genocide and ethnic cleansing with the protection of fundamental human rights and human dignity (Hampson, 2012). International interest in human security, typically under the protection of states, has begun to increase. Especially in the post-Cold War period, governments' inability to fulfill this mission within the failed or collapsing state structures has been an issue. In some cases, one could see that state organs threaten the security of human beings/individuals.

The third encompasses all these approaches but looks at them from a more extended perspective. Accordingly, it does not limit human security to the issues described in the first two approaches. It should be examined as a broad concept encompassing economic, environmental, social, and all other threats (actual and potential) to a healthy and dignified human life. Hence, issues such as the global economy, the forces of globalization, and the healthy state of the environment, including the earth's atmosphere and oceans, affect individual security (Hampson, 2012). However, although criticisms suggest that approaching human security as such a broad concept will harm the concept of human security, it is a fact that many factors directly or indirectly affect human security today. Approaches not considering all of these will be far from inclusive and may adversely

affect studies. The relationship between migration and human security, the main subject of this article, is one of the central issues of these approaches. According to the UNDP Human Development Report, the list of threats to human security is lengthy. Still, most fall under seven main categories: economic security, food security, health security, environmental security, personal security, community security, and political security (Human Development Report, 1994).

The element of migration is always at the center of human tragedy, visible in regions where state authority is weakened and driven to internal conflicts. Thus, security-related concerns have become one of the most common problems of all humanity. These problems usually have global and cross-border implications. As with all other global and cross-border difficulties, it is not an issue solvable by states alone and with unilateral policies. In this context, it is not far from the truth that security has expanded vertically from the state to the individual and the international system. Since the object to be secured (individual, society, or state) will experience security problems and concerns in different situations, we can accept that security expands horizontally from political-military issues to economic, social, and environmental issues. The problem is determining the subject's framework and where these boundaries will be drawn. Despite all these discussions, the concept of security has become an essentially accepted approach to human security by eradicating the security understanding centering on state security as an object to be ensured by the realist policies of the Cold War period. Buzan defines the concept of security as an underdeveloped area needing further studies (Buzan, 2008: 4).

Arnold Wolfers, one of the well-known authors of the field, also accentuated the dominant guidance of national security in his studies. Still, he defined security as an ambiguous concept by attracting the multidimensional and complex structure of the security concept (Wolfers, 1962). It appears to be a different approach, not having to choose between state security and individual security stating that both can coexist and be suggested as objects to be secured. Accordingly, by finding common points between the state-centered and human-centered approaches, the two concepts can be harmonized with each other instead of being the opponent of the other (Kerr, 2013). Human security is a multidimensional concept where many factors interact with each other. This term results from an influential political, economic, social, cultural, and natural environment, not from executing administrative procedures (Alkire, 2003).

3. MIGRATION AND ITS IMPACT ON HUMAN SECURITY

Migration, especially irregular migration, discussed in this study, is a current increasing reality and issue that has become the focus of attention by policymakers and academic circles. In addition, many segments of society remain sensitive to this issue. No universally accepted definition for "migrant" exist. According to the International Organization for Migration (IOM), a migrant is a person who moves away from their usual residence, whether within a country or across an international border, temporarily or permanently, and for various reasons (Key Migration Terms, IOM).

Irregular migration is a phenomenon examined in many ways regarding its effects. Policymakers are interested in the issue, as irregular migration can include many economic, social, and security impacts. Irregular migration can occur in several ways. Irregular migrants are those entering a country secretly, those with fake documents, and those who enter legally but do not leave the country even though their visa/residence period has expired. These people can also be those who have been granted protection status and have fled armed conflict or bullying in their country. According to the United Nations International Organization for Migration (IOM) 2022 report, as of 2020, the number of international migrants in the world is about 218 million, corresponding to 3.6% of the world's population (World Migration Report, 2022). This number excludes internally displaced people. In general, the causes of irregular migration can have economic, security, and criminal drivers as follows:

- The striking difference in development between countries,
- Increasing economic difficulties in certain regions, especially in the global South,
- Wars and Armed Conflicts,
- Political pressures,

- Increasing migration pressure not to be affected by the tightening migration and asylum seeker policies of developed countries under increasing migration pressure,
- Human trafficking.

The IOM Migration Data Portal addresses the factors driving people to migrate at macro, meso, and micro levels. Accordingly, the main factors were identified as economic, environmental, human development, security, political, socio-cultural, and individual issues. However, the impact of security issues in large mass migrations cannot be ignored. Here, the issue of security is divided into two categories. The first category includes wars, armed conflicts, and violence, while the second contains topics such as the political situation, repression, and regime change. While some migration drivers, such as economic or environmental factors, are often studied in isolation, a growing acknowledgment suggests that migration is not the outcome of a single factor or a “root cause” but of complex configurations of multiple interdependent and interacting factors. Analyzing such migration driver complexes in detail is essential for understandings why people migrate and why most people never migrate (Migration Data Portal, 2021).

At the end of 2021, 89.3 million individuals worldwide were forcibly displaced due to persecution, conflict, violence, human rights violations, or events alarming public order. This number was slightly more than 40 million in 1991 and has increased in the last decade since 2011. Consequently, 1 in 88 people worldwide was forcibly displaced by the end of 2021. Over two-thirds (69 percent) of all refugees and displaced people abroad came from only five countries. These countries were Syria, Venezuela, Afghanistan, South Sudan, and Myanmar. Children account for 30% of the world’s population but 41% of all forcibly displaced people (UNHCR, 2021).

When we look at the relationship between migration and security, it is possible to draw attention to the problems of state security because states have seen these waves as extremely objectionable concerning national security occasionally in the past. In particular, irregular migration is often described as a threat to state sovereignty (Waever et al., 1993). This belief suggests that irregular migration undermines state authority and violates border control, entry procedures, and immigration regulations. States, as sovereign entities, have dominion over the territory of their countries. They determine who will enter these lands from outside and how. However, the primary method sovereign states use in this regard is to take additional measures by increasing border security recently.

States have used various methods to consolidate their sovereignty and dominate their lands. In recent years, many states have invested heavily in border security measures, such as increasing border security personnel and building new facilities and barriers (Vietti & Scribner, 2013: 23). According to Torpey, the emergence of the passport and its increasing popularity in the last three centuries can be considered within this context (Torpey, 2018). However, states do not see all migration as a security matter. Accepting immigrants competent in specific areas of a country through legal means creates many economic advantages for the receiving country. States’ approach to irregular migration from the security perspective and linking with terrorism causes them to ignore many sub-issues of migration important for states, societies, and migrants (Dannreuther, 2013).

However, when the relationship between migration and security is considered, the issue of human security, an exceedingly hot discussion point, especially in recent decades, comes to the top of the agenda. Considering the masses forced to migrate due to wars, armed conflicts, and bullying, these people have been experiencing security problems from the beginning. Moreover, other states see migration as a security problem for their sovereignty and have resorted to stricter measures on border security. Strict immigration procedures in this context cause these people to encounter insecure environments more frequently during migration. Therefore, people exposed to forced migration are channeled into more dangerous routes of entry into target countries, and often migrant smugglers capture them (Wohlfeld, 2014). The admission of persons subjected to various pressures in their countries and whose lives are in danger of becoming asylum seekers is a generally accepted issue within the framework of the 1951 Refugee Treaty. Instead of being within a specific capacity, this migration usually occurs suddenly and in enormous masses. Incoming asylum seekers stay in the countries they go to for many years. The United Nations High Commissioner for the Protection of Refugees (UNHCR) was initially an organization focused on the needs of people seeking asylum from east to west during the Cold War. Over time,

it has become an organization focusing on the temporary protection of people displaced by civil wars and armed conflicts that have become more intense in the post-Cold War period (Adelman, 2001).

We discussed human security's physical and emotional dimensions in the previous section. Although human security first includes physical security, we have revealed that many factors are necessary to establish security beyond this. Accordingly, when we mention security, in addition to the situation where no threat exists to human life and human dignity, it is necessary to establish the necessary political, economic, and social conditions for people to feel good.

Regarding human security, for example, in the case of migration due to the possibility of being attacked or political pressures, the question of whether it is possible to eradicate them in the newly settled place is critical. Because people resort to migration to eliminate these worries and fears, if this anxiety situation continues in the newly settled area, migration to another place may reoccur. This situation can last until security concerns disappear. The path to migration caused by political pressures is usually a slower act. It is seen as a situation in slow motion rather than a sudden decision and a quick action compared with a life-threatening case. The conditions that migrating people face during the relocation process are also challenging regarding security. Especially, people illegally migrating have to cross large seas, mountainous terrains, and deserts with prudent vehicles and in highly unfavorable conditions because they cannot do it as usual due to the strict border control policies mentioned.

Geographical conditions are critical obstacles causing them to endanger their lives. These difficulties in the execution of forced migration cause the issue of human security to enter a troubled situation. According to IOM Data, between 2014 and 2020, more than 40,000 migrants died during displacement, and the loss in 2020 alone is 4,200 people (IOM, 2021). Paradoxically, facing a problem such as losing one life while seeking protection is possible. According to the Amnesty International report, approximately 120 thousand asylum seekers arrived in Europe from irregular migration from the routes coming through the Mediterranean in 2019. Especially in the passages through Libya, severe problems occur due to the internal turmoil in Libya. Because of the inadequate shelter conditions in detention centers, arbitrary practices, and human rights violations, asylum seekers experience crucial security problems. In addition, these people, often remaining between the conflicting parties in the country, try to continue their life-threatening migration journeys, and dozens of people lose their lives during this journey. Many European countries are making every effort not to take these people. Occasionally, members of non-governmental organizations in trying to alleviate the vital difficulties of these asylum seekers in their migration journey by providing humanitarian aid are also subjected to harsh treatment by states (Amnesty International, 2019).

Every year, tens of thousands of people try to enter the U.S. illegally from the Mexican border region. For all immigrants, this journey is exceedingly challenging, but the situation of women is much more difficult. According to Amnesty International, in 2010, six out of every ten women trying to enter the United States were sexually assaulted during their migration journey (Amnesty International, 2010). Colombia and Peru are the two countries in the American region receiving the most Venezuelan asylum seekers. Around 3 million Venezuelan asylum seekers are present in these two countries as of 2022. Venezuelan refugee women in these regions are forced to continue facing violence in their houses and at work. In Colombia, for example, sexual violence against Venezuelan women increased 25-fold between 2017 and 2020 (Amnesty International, 2022). Women, a substantial part of the irregular migrant population, are often discriminated against in many places and forced to do lower jobs. Some observers explain it as a violation of human rights by comparing human trafficking with the slave trade (Koser, 2009: 587). Today, especially within the scope of irregular migration, most asylum seekers, 83% according to UNHCR data, are in low- and middle-income developing countries (UNHCR, 2021). In addition to economic problems in a major part of these countries, the issue of guaranteeing fundamental human rights is also troublesome. This factor raises concerns for the individual safety of migrants, especially asylum seekers, within the scope of irregular migration.

These countries' refugee policies are also critical. For example, Kenya is one of the countries hosting the most refugees in Africa. Kenya currently hosts 555,000 refugees and asylum seekers, mostly from Somalia and South

Sudan. These refugees and asylum seekers are mainly housed in camps in Kenya (UNHCR, Kenya overview). The current legal regulations regarding asylum seekers in Kenya stipulate that these people should live in camps. However, UNHCR has prepared a socio-economic development program with the Kenyan government to enable these asylum seekers to work in some sectors according to their abilities and thus contribute to the Kenyan economy and integrate into society in this way (UNHCR, KISED, 2022). In this context, the state may loosen the compulsory residence policy in the camps with the new regulations. One of these camps, Kakuma camp, houses nearly 200 thousand refugees. A camp of this size presents many challenges for asylum seekers and the host country. These and similar camps are in remote areas, and not enough data on the centers complicate the issue further. Turkana region, where the Kakuma camp is located, is one of the poorest regions in northeast Kenya. The area's people live on minimal agriculture due to the drought. In addition to providing advantages such as job opportunities to the region's people, the camp has adverse effects on people without sufficient education and having difficulty finding a job due to the price increases in the area (Garcia et al., 2018).

Nonetheless, investigating the problems in the camps in-depth and collecting healthy data about these places is a separate issue. Research conducted in refugee camps in Kenya using data gathered from 209 women depicted that refugee women experiencing past-year partner or conflict-related violence may have an increased risk of depression, anxiety, or post-traumatic stress disorder (PTSD). Service providers should be aware that compared to the general refugee population, women experiencing violence may require additional psychological support and treatment services (Hossein et al., 2021).

Lebanon has an increasing number of Syrian refugees, and their presence affects political, economic, and social stability there. The population of Lebanon is 6.7 million (The World Bank, 2022), and Lebanon hosts 1.5 million Syrian refugees. Lebanon has the highest concentration of refugees per capita worldwide, and refugees represent almost one-quarter of the Lebanese population. Due to economic hardships, nine out of ten Syrian refugees live in extreme poverty. They can hardly get a valid legal residency, hampering their access to essential services and civil documentation and increasing the risk of deportation (UNHCR Fact Sheet, 2022). The other main problem with the refugee situation is that Lebanon is not a party to the 1951 Refugee Convention and its 1967 Protocol. Lebanon's current policies aim to decrease the number of Syrians and argue that Lebanon is not a country of asylum. This condition puts a considerable burden and massive impact on the UNHCR's ability to perform its international protection mandate (Janmyr, 2018).

These examples indicate that migration and moving from original habitation to flee from armed conflicts and oppression do not always wholly guarantee human security needs. However, one might argue that receiving protection even at the primary level is far better than being attacked and harmed; nevertheless, we need to approach the problem from a holistic human security perspective. When irregular migration results in economic hardships in receiving countries, it can generate xenophobic sentiments within host populations. In cases when migration results in competition for jobs it can cause xenophobia directed at migrants. More importantly, these sentiments are often directed not only at migrants with irregular status but also at established migrants, refugees, and ethnic minorities (GCIM, 2005). When such sentiments receive substantial media attention, irregular migration can also undermine public confidence in the integrity and effectiveness of a state's migration and asylum policies. If irregular migration leads to competition in the already inadequate business areas in the target country, it can also cause xenophobia. In this case, these negativities begin to affect not only irregular migrants in that country but also settled ones. If this situation reaches further dimensions, it may mean that the state will tighten its immigration policies (GCIM, 2005). Another challenge is that migrants, in some cases, are denied many public rights, such as emergency medical services, let alone seek their rights for fear of being sent back in many instances (Koser, 2009). "Go back home!", "Go back to Mexico!", "Deport! Deport!" These were the words used by anti-migration demonstrators in southern California town of Murrieta when Mexican migrants were taken to a detention center in their town (Martinez and Yan, 2014). Almost one year after this incident Syrian refugees experienced similar reaction from the local people in Sweden and there were even several attacks to 17 immigration centers in 2015 (Anderson, 2015). These incidents in the U.S.A and Sweden are not isolated or exceptional: They are the reaction of local people indicating xenophobia against immigrants (Arrocha, 2019 :249). The rise in populism and manifestation of populism: 'enemy politics' as a populist alternative to democratic representation is also a cause of this tendency in xenophobia (Ruzza, 2018). In some cases, the ruling political

parties used the migration crisis to stir up fear towards migrants and Muslims among voters and getting the initiative from the radicals. In 2026 the Poles and Hungarians depicted the highest fear and hatred of migrants and Muslims in Europe (Engel, 2018).

When states face massive migrations, they will be stuck between two options. The first one is opening borders within humanitarian, universal, and legal values. In contrast, the second includes worries that the economic, social, political, and cultural systems they have created over long centuries will come under tremendous pressure. For this reason, the international community may resort to more international intervention to prevent humanitarian crises and mass migration in conflict zones. In this case, the UN could expand the scope of foreign interventions under its responsibility to protect (R2P), alleviating further erosion of the already problematic concept of state sovereignty. All these developments can bring new paradigms to the functioning of international relations because the phenomenon of migration (regular/irregular) is rapidly advancing toward becoming a factor that can shake the structure of the global system.

In many cases, to ensure their national security, states will make stricter adjustments to migration legislation and take measures to improve border control and security, thus seeking to guarantee sovereignty over the country's territory. However, all these efforts will ultimately lead to consequences complicating the security conditions of people forced to migrate. Here, the issue of state security of the receiving states and the human security of the people migrating conflict. This situation is similar to a zero-sum game, where one wins and the other loses. Bringing it to a circumstance where it will be profitable for both sides is one of the most critical global issues that have recently stood before the international community. Currently, the solutions that states mostly resort to always offering interim results and postponing the problem. Mass migration is a rapidly growing phenomenon. A day will come when the issue will be much more extensive and cannot be delayed further. In that case, the solutions will become more complex. Therefore, the international community should stop refusing to consider unpleasant consequences and look for ways to find an appropriate, reasonable, and humane solution to this global problem. Just as concrete steps have recently been initiated on the threat of climate change, similar approaches will be the most appropriate course of action to reach a solution.

4. CONCLUSION

With the help of the normative approach and value system, people in danger of vital issues and lacking human security have been granted rights, such as asylum/protection internationally. However, this system, operating without a severe problem under usual conditions, has begun to be disrupted by the increase in mass migrations, as often experienced in recent years. The solution to the problem becomes more complicated with the economic, social, and security issues in the countries where the refugees go. It is a fact that severe differences exist in the economic and development levels of countries, political structure, and social and political rights granted to individuals. The issue becomes even more challenging if people living in disadvantaged geographies exploit this value system and want to migrate to developed countries for reasons other than war and life dangers. In that case, they can lead to xenophobia, and radical ideas can become more robust and dominate the administration in host countries. Indeed, the distinction between those displaced by war, armed conflict, or political repression in their country and those displaced by pleasure is becoming increasingly blurred. Accordingly, the liberal values system established over the centuries, which is the value of providing shelter and protection to people in difficulty, may disappear.

If the reasons causing migration are not eliminated, migration will remain an inevitable reality. Trying to establish state security without ensuring human security cannot make an adequate contribution to the solution of the issue in this case. The difference in development between the global South and the North will continue to cause problems in all areas. In this case, all the unilateral measures states take to protect their national security against mass migration waves will be insufficient. The most permanent and sustainable approach is to solve the problems at their source and to prevent people from being forced to relocate for security, economic, political, cultural, and social reasons. It is one of the primary challenges that will seriously affect the global stability of the international community in the coming decades. However, despite all this, the phenomenon of migration will not be ultimately zero.

The differences in development and welfare levels between countries exist, and people desire to live in other places. Moreover, the need for a young and dynamic labor force is present in many developed countries, and the economic advantages of a cheap and trained force are apparent. Therefore, the phenomenon of migration through legal or illegal means will continue.

States should conduct new studies on migration and migration policies within the framework of internationally recognized human rights. In addition to guaranteeing the fundamental rights and freedoms of migrants, they should develop procedures for their integration into society. These include the social and political fields as well as economic issues. Additional studies will be appropriate for more disadvantaged groups, such as women and children.

In this regard, civil society is becoming an increasingly influential actor in the international community and has essential duties. Global civil society, managing to influence states and international organizations on many issues, can affect states' migration policies at local and international levels. It enables them to approach the problem from the human rights and security perspective because many dimensions of the relationship between migration and human security exist. What is discussed here is that forced migration is usually resorted to when a threat to fundamental vital values is faced in the country of migration. If the migration action was successfully brought to a safe end, human safety would be ensured to a considerable extent. However, other social, economic, and political issues need to be resolved, which are essential dimensions of human security.

REFERENCES

- Adelman, H. (2001). "From refugees to forced migration: The UNHCR and human security." *International Migration Review* 35.1: 7–32.
- Alix-Garcia, J., Walker, S., Bartlett, A., Onder, H., Sanghi, A., (2018). "Do refugee camps help or hurt hosts? The case of Kakuma, Kenya." *Journal of Development Economics* 130: 66–83.
- Alkire, S. (2003). "A Conceptual Framework for Human Security." Working Papers. CRISE (Department of International Development, University of Oxford), (accessed: 15.9.2022), https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:d2907237-2a9f-4ce5-a403-a6254020052d/download_file?file_format=pdf&safe_filename=workingpaper2.pdf&type_of_work=Working+paper
- Amnesty International. (2022). Gender-Based Violence against Venezuelan Refugee Women in Colombia and Peru, (accessed: 15.8.2022), <https://www.amnesty.org/en/documents/amr01/5675/2022/en/>
- Amnesty International. (2019). Human Rights in Europe, Review of 2019, (accessed: 25.8.2022), <https://www.amnesty.org/en/documents/eur01/2098/2020/en/>
- Amnesty International. (2010). Mexico: Invisible victims, Migrants on the move in Mexico, facts, and figures, (accessed: 15.8.2022), <https://www.amnesty.org/en/documents/amr41/032/2010/en/>
- Anderson, U. (reporter) (2015). BThugs hurling stones, cars set on fire and refugee children aged five escorted to school by police: Inside the once tranquil Swedish Village at war with migrants housed in emergency Centre, Daily Mail.com (accessed: 22.10.2023) <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3315739/The-tranquil-Swedish-village-living-hell-refugee-invasion-locals-migrants-throw-stones-children-aged-five-need-POLICE-ESCORT-school.html>
- Arrocha, W. (2019). Combating xenophobia and hate through compassionate migration: the present struggle of irregular migrants escaping fear and extreme poverty. *Crime, Law and Social Change*, 71, 245-260.
- Bajpai, K. P. (2000). Human security: concept and measurement. Notre Dame: Joan B. Kroc Institute for International Peace Studies, University of Notre Dame.
- Baldwin, D. A. (1997). "The concept of security." *Review of international studies* 23.1 : 5-26.
- Buzan, B. (2008). *People, states & fear: an agenda for international security studies in the post-cold war era*. ECPR Press.
- Dannreuther, R. (2013). *International Security: The Contemporary Agenda*. Polity: Cambridge.
- Engel, V. (2018). Europe is caught in a wheel of xenophobia. *Tracking the Rise of the Radical Right Globally*, 139-149.

- Global Commission on International Migration (GCIM). (2005). *Migration in an Interconnected World: New Directions for Action*, GCIM: Geneva. (accessed: 9.9.2022), [https://www.refworld.org/publisher,GCIM,,,435f81814,0.html](https://www.refworld.org/publisher/GCIM,,,435f81814,0.html)
- Hampson, F. O. (2012). "Human security," in *Security Studies*, ed. Williams, Paul D. Routledge, 279–293.
- Hanhimäki, J. M. (2015). *The United Nations: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Hossain, M. et al. (2021). "Gender-based violence and its association with mental health among Somali women in a Kenyan refugee camp: a latent class analysis." *J Epidemiol Community Health* 75.4: 327–334.
- ICRC, "Geneva Conventions," (accessed: 9.9.2022), <https://www.icrc.org/en/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions>
- IOM Global Migration Indicators. (2021). (accessed: 26.8.2022), <https://publications.iom.int/books/global-migration-indicators-2021>
- IOM, Key Migration Terms, (accessed: 1.9.2022), <https://www.iom.int/key-migration-terms>
- IOM UN Migration, World Migration Report, 2022. (accessed: 3.9.2022), <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>
- Janmyr, M. (2018). "UNHCR and the Syrian refugee response: negotiating status and registration in Lebanon." *The International Journal of Human Rights* 22.3: 393–419. (accessed: 6.9.2022), <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13642987.2017.1371140?needAccess=true>
- Kenya Country overview, UNHCR, (accessed: 5.9.2022), <https://data.unhcr.org/en/country/ken>
- Kerr, P. (2013). "Human Security," in *Contemporary Security Studies*, ed. Alan Collins, Oxford University Press, 104–116.
- KISEDIP (Kalobeyei Integrated Socio-Economic Development Plan in Turkana West.), UNHCR (accessed: 4.9.2022), Kenya, (accessed: 4.9.2022), <https://www.unhcr.org/ke/kisedip-2>
- Koser, K. (2009). "Dimensions and dynamics of irregular migration", *Population, Space Place*, 16: 181-193., (accessed: 3.9.2022), <https://doi.org/10.1002/psp.587>
- Martinez, M. & Yan, H. (reporters) (2014) *Showdown: California Town Turns Away Buses of Detained Immigrants*. CNN. (accessed: 22.10.2023) <http://www.cnn.com/2014/07/02/us/california-immigrant-transfers>
- Migration Data Portal, Migration Drivers, 2021, (accessed: 4.9.2022), <https://www.migrationdataportal.org/themes/migration-drivers>
- Rothschild, E. (1995). "What is security?" *Daedalus* 124.3: 53–98. (accessed:15.8.2022), <https://www.jstor.org/stable/20027310>
- Ruzza, C. (2018). *Populism, migration, and xenophobia in Europe*. Routledge handbook of global populism, 201-216.
- Siegbert H. R. (1991). *Kant: Political writings*. Cambridge University Press: 47–49.
- Shklar, J. (1989). "The liberalism of fear." in *Liberalism and Moral Life* ed. Nancy L. Rosenblum Harvard University Press: 21-38.
- Statute of the Council of Europe, Council of Europe, (accessed: 2.9.2022). <https://rm.coe.int/1680306052>
- The Geneva Conventions and their commentaries, ICRC, (accessed: 9.9.2022), <https://www.icrc.org/en/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions>
- The World Bank Microdata Library, (accessed: 7.9.2022), <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=LB>
- Torpey, J. C. (2018). *The invention of the passport: Surveillance, citizenship and the state*. Cambridge University Press.
- Truong, T-D. and Des Gasper, eds. (2011). *Transnational migration and human security: The migration-development-security Nexus*. Vol. 6. Springer.
- UNDP Human Development Report, 1994. (accessed: 10.9.2022) <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr1994encompletenostatpdf.pdf>

- UNHCR Fact Sheet Lebanon, January 2022. (accessed: 2.9.2022), <https://www.unhcr.org/lb/wp-content/uploads/sites/16/2022/03/UNHCR-Lebanon-Operational-Fact-Sheet-Jan.-2022.pdf>
- UNHCR Global Trends Report. (2021) (accessed: 5.9.2022), <https://www.unhcr.org/publications/brochures/62a9d1494/global-trends-report-2021.html?query=forced%20migration%202021>
- Universal Declaration of Human Rights, United Nations, (accessed: 1.9.2022), <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2021/03/udhr.pdf>
- Vietti, F. and Todd, S. (2013). "Human Insecurity: Understanding International Migration from a Human Security Perspective." *Journal on Migration and Human Security* 1, no. 1: 17–31. (accessed: 28.08.2022), <https://doi.org/10.1177/233150241300100102>.
- Waever, O., Buzan, B., Kelstrup, M., Lemaitre, P. (1993). *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. Pinter: London.
- Wohlfeld, M. (2014). "Is migration a security issue?", in O. Grech, & M. Wohlfeld (Eds.), *Migration in the Mediterranean: human rights, security, and development perspectives* (Msida: Mediterranean Academy of Diplomatic Studies,): 61-77. (accessed: 25.08.2022), https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/123456789/21715/1/Chapter_6.pdf
- Wolfers, A. (1962). *Discord and collaboration: essays on international politics*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- World Economic Forum (2016). *The Global Risks Report, 11th edition*. Geneva: World Economic Forum. (accessed: 2.9.2022), https://www3.weforum.org/docs/GRR/WEF_GRR16.pdf
- Yousaf, F. N. (2018). "Forced migration, human trafficking, and human security." *Current sociology* 66.2: 209–225.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.11.2023 ✓Accepted/Kabul:04.12.2023

DOI:10.30794/pausbed.1384311

Research Article/Araştırma Makalesi

Nayır, F., Sarı, T. ve Sandaş, G. (2024). "Karma Yöntem Araştırma Sorularının Doğasını Keşfetmek", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 60, Denizli, ss. 361-372.

KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMA SORULARININ DOĞASINI KEŞFETMEK

Funda NAYIR*, Tamer SARI**, Gürkan SARIDAŞ***

Öz

Araştırma soruları, araştırmanın yöntemini, desenini ve uygulanacak analizleri belirlediği için bilimsel bir çalışmaya yön veren temel unsurlardan biridir. Bu nedenle araştırma soruları ve araştırma paradigmasının paralel olması beklenir. Nicel ve nitel yöntemlerde araştırma sorusu hazırlama konusunda karşılaşılan sorunlar her iki yöntemi birlikte kullanmayı gerektiren karma yöntemlerde daha belirgin hale gelmektedir. Bu çalışmanın amacı sosyal bilimler araştırmalarında geçerlik ve güvenilirlik sağlamak amacıyla tercih edilen karma yöntem araştırmasının araştırma sorularının temellerini sunmaktır. Literatür taraması yöntemi ile hazırlanan çalışmada, derinlemesine bir inceleme yoluyla karma yöntem araştırma sorularının temel özellikleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu noktada çalışma, karma yöntem araştırma sorularının ana bileşenlerini tanımlanmış, örnekler sunulmuş ve karma yöntem araştırmasının nasıl yürütüleceği açıklanmıştır. Bu çalışmanın, gelecekteki araştırma uygulamalarında daha ileri düzey yaklaşımların etkin kullanılması için karma yöntem araştırma sorularının rolünü ortaya koyarak rehberlik etmesi beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Karma yöntem, Nicel yöntem, Nitel yöntem, Araştırma sorusu.*

COMPREHENDING THE CONCEPT OF MIXED METHODS RESEARCH QUESTIONS

Abstract

Research questions are one of the basic elements that guide a scientific study as they determine the method, design, and analyses to be applied. Therefore, research questions and research paradigm are expected to be parallel. The problems encountered in preparing research questions in quantitative and qualitative methods become more apparent in mixed methods that require using both methods together. The aim of this study is to present the basics of the research questions of mixed method research, which is preferred to ensure validity and reliability in social sciences research. In the study, which was prepared with the literature review method, it was tried to reveal the basic features of mixed method research questions through an in-depth examination. At this point, the study defines the main components of mixed method research questions, presents examples, and explains how to conduct mixed method research. It is expected that this study will provide guidance for the effective use of more advanced approaches in future research applications by revealing the role of mixed methods research questions.

Keywords: *Mixed method, Quantitative method, Qualitative method, Research question.*

*Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, DENİZLİ.
e-posta:fnayir@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9313-4942>)
**Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, DENİZLİ.
e-posta: tamersari@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3752-9277>)
*** Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Hacı Serpil Kabaklıoğlu Ortaokulu, DENİZLİ.
e-posta: theapeiron@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-7989-2130>)

1.Giriş

Bilimsel araştırmaların tarihi incelendiğinde ilk olarak pozitivist bakış açısının dünyayı anlama ve açıklama noktasında oldukça etkili olduğu görülmektedir. Pozitivist bakış açısı, bilimsel araştırmaların nicel olarak yapılandırılmasına neden olmuştur. Bu nedenle bu dönemde nicel çalışmaların daha güvenilir olduğu söylenebilir. Daha sonraları ise pozitivist hegemonyaya karşı çıkan ve özsel niteliklere vurgu yapan bakış açısının etkili olmaya başladığı gözlenmektedir. Günümüzde ise bilimsel araştırmaların, nicel ve nitel tasarımların sentezi ile ortaya çıkan, nitel ve nicel boyutların güçlü yönlerini kullanarak bütünsel ve geniş bir araştırma olan karma yöntemle gerçekleşmesinin giderek yaygınlaştığını görülmektedir. Bu noktada karma yöntem, nitel ve nicel araştırma unsurlarının tek bir düzlemde birleştirilerek incelenmesi ile belirlenen olgunun kapsamlı bir açıklamasına ulaşmayı hedefleyen araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Başka bir deyişle karma yöntem nicel ve nitel araştırma yaklaşımlarının birlikte kullanıldığı, nicel ve nitel tasarımların güçlü yönlerinin alınarak bütüncül sonuçların çıkarıldığı yöntem olarak ifade edilebilir.

Karma yöntem araştırmalarının günümüzde daha fazla ön plana çıkması ve bir olguyu farklı yönleriyle ele alması araştırmacıların bu yöntemi tercih etmesine neden olmaktadır. Ancak, araştırmalarda her ne kadar olguyu çok boyutlu ele alıp nitel ve nicel boyutları incelemek gerekir diye düşünülse de bilimsel bir araştırmada ontolojik, epistemolojik süreçlerden sonra yöntem kısmına karar vermenin daha doğru olduğu söylenebilir. Burada belirtmek istenen her bilimsel araştırmada karma yöntem kullanılmayacağı gibi araştırmaların kendi doğasına uygun olarak bir yöntem seçilmesi gerektiğidir. Ontolojik olarak neyi incelediğimizi, neyi bilmemiz gerektiği belirlenmelidir (Craib ve Benton, 2008). Epistemolojik olarak ise olguların nasıl bilindiği izah edilmelidir (Grünberg, 2019). Yani ontolojinin sorduğu sorulara, olguyu daha anlaşılır kılmak için kuramla ilişkili yanıtlar verilmelidir. Bir araştırma konusunun belirlenmesi ve bu konunun kuramlarla ilişkisi incelenerek açıklanması ile yöntem kısmı belirlenebilir. Burada da yöntem, araştırmanın konusu, araştırma sorusu ve araştırılacak örneklem ile tutarlı olmalıdır. Bu kapsamda gerçekleştirilecek çalışmanın ontolojik ve epistemolojik süreci sonrası yöntem olarak karma yöntem seçilmişse çeşitli bakış açıları kullanılarak olgular bir çerçeve içerisinde nitel ve nicel yöntemlerin güçlü yanları kullanılarak analiz gerçekleştirilip sunum yapılabilir. Creswell (2007) nitel ve nicel yaklaşımları birlikte kullanmanın her iki yaklaşımı tek başına kullanmaya göre araştırma problemini daha iyi anlamamızı sağladığını ifade etmektedir.

Karma yöntem araştırmalarda nitel ve nicel yaklaşımın bir arada kullanılmasının getirdiği zorluklar ortaya çıkmaktadır. Bunların başında da karma yöntem araştırmalarda araştırma sorularının nasıl yazılacağı sorunsalı gelmektedir. Karma yöntem ile gerçekleştirilen araştırmalar genel olarak incelendiğinde ilgili literatüre göre eksiklerinin olması dikkat çekmektedir. Araştırma soruları araştırmanın yönteminin temelini oluşturan, veri toplama, veri analizi, örneklem seçimi gibi tüm aşamalara rehberlik eden temel bir basamaktır. Karma yöntem araştırmalarında nitel ve nicel yaklaşımların bir arada kullanılması nedeniyle araştırma sorularının oluşturulması noktasında araştırmacıların zorluklar yaşadığı söylenebilir. Bu çalışmanın amacı, karma yöntem araştırmaları üzerine bilgi vermek, karma yöntemle yapılan bir araştırmada karma yöntem sorusunun nasıl yazılabileceğini ortaya koymak ve araştırmacılara bir rehber oluşturmaktır. Çalışmada öncelikle karma yöntem araştırmalarına ilişkin genel bilgiler verilmiş, daha sonra ise karma yöntem vurgu yapan ve karma yöntem sonucu elde edilecek sonucu açıklamaya yardımcı olacak soruların nasıl yazılacağı üzerine örneklerle açıklamalar getirilmiştir.

2.Karma yöntem

Nicel ve nitel yöntemlerin eğitim, sağlık, spor ve sosyal bilimlerde kullanılması oldukça eskiye dayanmasına rağmen üçüncü bir paradigma olarak kabul edilen (Johnson vd. 2007) karma yöntem çalışmaları son yirmi yılda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Creswell, 2015). Oldukça kısa bir geçmiş olarak tanımlanabilecek bu yirmi yıl, araştırmacıların karma yöntemi doğru tanımlama ve uygulama konusunda karşılaştıkları sorunları henüz açık bir şekilde çözümleyememiş olmalarının nedenlerinden biri olabilir. Araştırmacılara karmaşık sosyal araştırma sorularını yanıtlamak için fırsat sunan (Greene 2015) karma yöntem (*mixed method*) uygulamalarındaki sorunlardan biri çoklu yöntem (*multiple method*) ile karıştırılıyor olmasıdır. Araştırılan konuyla alakalı, ancak farklı yöntemler kullanılarak iki ayrı çalışma yapılırsa, bu çoklu yöntem kullanılmış bir araştırma olarak değerlendirilmelidir (Aydın-Çakır ve Türkes-Kılıç, 2021). Örneğin, yalnızca birden çok nitel veri formunun

(görüşmeler ve gözlemler gibi) toplanması veya birden çok türde nicel verinin (anket verileri, deneysel veriler gibi) toplanması çoklu yöntem (Creswell, 2015) olarak değerlendirilir. Diğer taraftan karma yöntem hem nicel hem de nitel verilerin toplanmasını, analiz edilmesini ve birleştirilmesini ifade etmek için kullanılır (Mark, 2015). Özetle, bir çalışmada birden fazla yöntem kullanılması karma yöntem olarak değerlendirilmemeli, veriler çalışmanın ilk, ikinci veya son aşamasında uygun yöntemle birleştiriliyor ve analiz ediliyorsa karma yöntemden söz edilmesi düşünülmelidir.

Karma yöntemin araştırmalarda bir ihtiyaç olarak görülmesinin arkasında yatan nedenin geçerlik ve güvenilirlik sağlama çabası olduğu söylenebilir (Creswell ve Plano Clark, 2018; Nair & Prem, 2020). Diğer bir ifadeyle, araştırma sürecinde elde edilen nicel verilerin nitel verilerle doğrulanması, tamamlanması veya geliştirilmesi gereksinimi ya da nitel verilerin nicel verilerle doğrulanması, tamamlanması veya geliştirilmesi ihtiyacı sonucu bu iki yöntemin birlikte kullanılmasıyla karma yöntem yaklaşımının oluştuğu değerlendirilebilir. Literatürde karma yöntem araştırması, karma araştırma yaklaşımları veya çoklu strateji araştırmaları olarak karşılaşılan karma yöntem araştırmaları pozitivist yönelimli araştırma savunucuları ile yapısalcı araştırma savunucuları arasında yaşanan eleştirilerin bir sonucu olarak 1990' lı yıllarda üçüncü bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Teddlie ve Johnson, 2009). Ancak literatürde karma yöntem araştırmaları için farklı yaklaşımlar ve tartışmalar devam etmektedir. Karma yöntemi tercih eden araştırmacılar, bunu büyük ölçüde, bir yöntemin sınırlamalarını diğerinin avantajlarını kullanarak hafifletmenin mümkün olduğuna inandıkları için tercih ederler. Bu nedenle pragmatik ve dönüştürücü paradigmanın karma yöntemin temelini oluşturduğu söylenebilir (Aydın-Çakır ve Türkes-Kılıç, 2021). Bu paradigmanın ortaya çıkardığı bu üçüncü yaklaşım için matematiksel olarak $1+1=1$, $1+1=2$ ve $1+1=3$ şeklinde farklı yaklaşımlar görülmektedir. Karma yöntem araştırmalarında araştırma sorusu hazırlayabilmek için bu farklı yaklaşımların yönelimlerini ve amaçlarını doğru anlamak gerekir. Fetters, (2018) bu yaklaşımları matematiksel olarak özetle şöyle açıklar; $1+1=1$ denklemin arkasındaki fikir, bir yöntemin diğer bir yöntemle birlikte kullanılmasının yeni bir yöntem olarak değerlendirilmesidir (s.262). Diğer taraftan, $1+1=2$ bir artı bir eşittir iki denklemi, araştırmacılar nitel yöntem ve nicel yöntemi ayrı ayrı kullandıklarında iki farklı araştırma yapmış olurlar. Bu araştırmalardan elde ettikleri iki farklı sonuç bir araya getirilip birlikte değerlendirildiğinde bütünü oluşturan parçaların toplamına eşit olur. Başka bir deyişle, iki farklı yöntem birbirleriyle bütünleşmeden iki bağımsız çalışma elde edilmiştir. Bunun anlamı, araştırmacılarının çalışmada kullandıkları yaklaşımları birleştirme gayretine girmemiş olmalarıdır (s.263). $1+1=3$ denkleminde ima edilen, bir yöntemin diğer bir yöntemle birlikte üçe eşitlendiği, yani tek tek parçaların toplamından daha büyük bir bütün olmasıdır (s.263). Benzer şekilde Creswell ve Plano Clark (2018)'de karma yöntem araştırmalarının sağladığı avantajların nicel ve nitel yöntemlerin toplamından daha fazla olduğunu savunurlar.

Karma yöntem kullanımında tercih edilen yaklaşım bu yöntemin kullanılma gerekçesini de belirlemiş olur. Karma yöntemin hangi durumlarda kullanılması gerektiğine yönelik Greene, Carcalli ve Graham (1989) beş amaç belirlemişlerdir. Bunlar tamamlayıcılık (*complementarity*), geliştirme (*development*), başlatma (*initiation*), genişletme (*expansion*) ve çeşitleme (*triangulation*) dir (Doyle, Brady ve Byrne, 2009).

Tamamlayıcılık (*complementarity*): Karma yöntemin temel amaçlarından biri olan tamamlayıcılık araştırılan konunun nitel ve nicel yöntemlerle daha ayrıntılı ve derinlemesine incelenmesini sağlar. Çeşitlemeden temel farkı, çeşitleme aynı kavramın nicel ve nitel yöntemleri kullanarak ölçülmesini sağlarken, tamamlayıcılık incelenen kavramın farklı boyutlarını tıpkı bir soğanın katlarını açmak gibi alt boyutlarıyla incelenmesine olanak verir. Örneğin, bir eğitim programına katılanların programdan beklentileri nitel yöntemlerle belirlenmeye çalışılırken, aynı katılımcıların tamamı veya bir bölümünün bu beklentilerdeki öncelik sırası veya beklenti düzeyi nicel yöntemlerle incelenebilir (Greene, Carcalli ve Graham 1989).

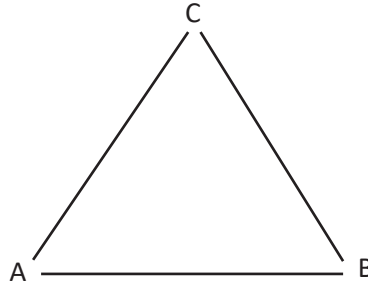
Geliştirme (*development*): Bir yöntemin sonuçlarını diğer yöntemi geliştirmeye veya veri sağlamaya yardımcı olmak için kullanmayı amaçlar; burada "geliştirme" geniş anlamda örnekleme ve uygulama ile ölçüm kararlarını içerecek şekilde yorumlanır (Greene, Carcalli ve Graham 1989). Örneğin nitel yöntemlerle elde edilen sonuçlardan yararlanarak nicel bir ölçek geliştirebilir.

Başlatma (*initiation*): Yeni yorumlara yol açan, daha fazla araştırma için alanlar öneren veya tüm araştırma sorusunu yeniden şekillendiren başlatma, beraberinde yeni içgörü ve yaratıcı bir yeniden araştırma hissi getirir.

Araştırmanın başlangıcında fark edilmeyen bakış açılarının keşfedilmesini ve buna bağlı olarak yeni araştırmaya başlanmasını sağlar (Greene, Carcalli ve Graham 1989). Örneğin nicel bulgularla fark edilen etkenlerin nitel bulgularla tutarlılığının test edilmesini sağlar.

Genişletme (expansion): Genişletme amaçlı bir çalışma, araştırmaya birden çok bileşeni dahil ederek kapsam ve genişlik kazandırmayı sağlar. Bir araştırmanın bazı araştırma soruları nicel yöntemlerle incelenirken bazı sorular nitel yöntemlerle incelenebilir. Genellikle program değerlendirme bağlamında tercih edilen genişletme bir programın süreçlerini değerlendirmek için nitel yöntemlerin kullanılmasını ve program sonuçlarını değerlendirmek için nicel yöntemlerin kullanılmasını sağlamak için tercih edilebilir (Greene, Carcalli ve Graham 1989).

Çeşitleme (triangulation): Türkçe alan yazın bakımından katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışmada, Türkçe alan yazına farklı kavramlarla aktarılan triangulation konusuna değinmekte yararlı olacaktır. Türkçe çalışmalarda “üçleme”, “üçgenleme” kullanımının yöntemin anlaşılması ve uygulanması bakımından hatalara neden olduğuna değinen Toraman, (2021) kavram birliği sağlamanın ve yöntemin doğru anlaşılmasının önemine dikkat çekmiştir. Alan yazında ayrıca özellikle lisansüstü tezlerde “zenginleştirme” olarak karşılaşılan triangulation kavramı Dünya’nın ölçümü ile uğraşan bir bilim olan jeodezinin uygulamalarından ortaya çıkmıştır (Wald, 2014). Şekil 1’de genel olarak verilen triangulation uygulama esasının amacı konum belirlemektir.

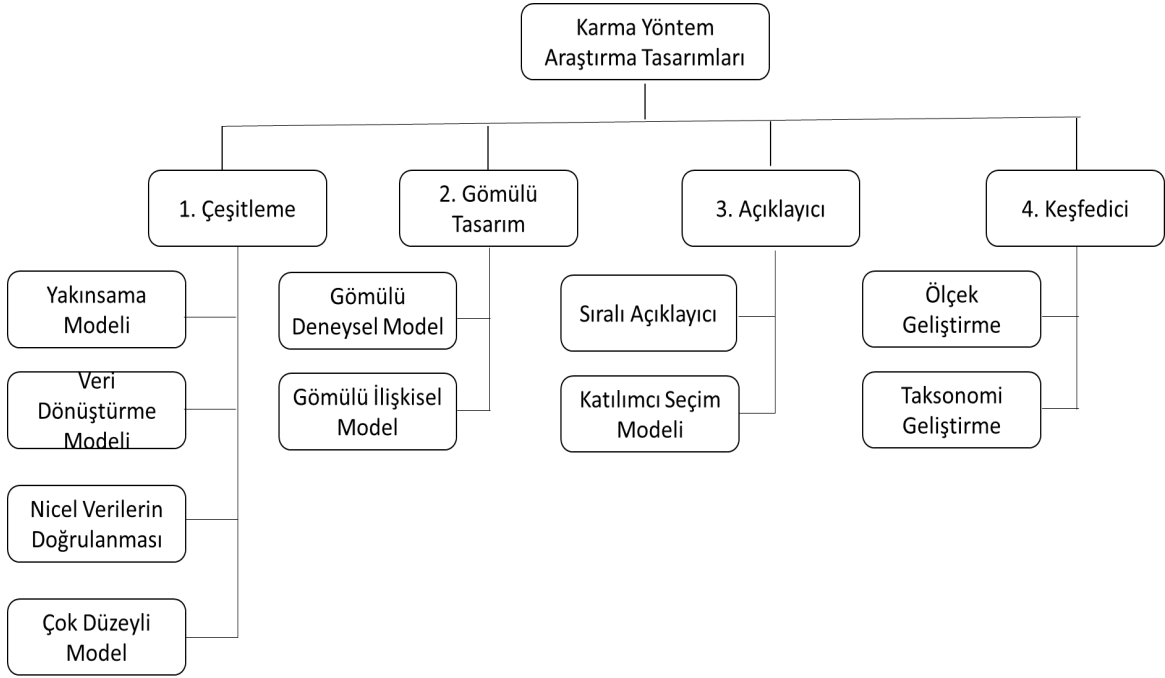

Şekil 1. Jeodezi bakımından triangulation

Şekil 1’de verilen triangulation uygulamanın amacı C noktasının konumunu daha belirgin hale getirmektir. Eğer A noktası ile B noktası arasındaki mesafe biliniyorsa ve A ile C arasındaki açı ile B ile C arasındaki açı verilirse C noktasının konumu trigonometri ile belirlenebilir. Türkçe alan yazında A ve B kullanılan yöntemleri temsil ederken C noktasının bulgu/sonuç olduğu dikkatten kaçmış olabilir, sadece kelime anlamı ve şeklen yorumlamanın bu karışıklığa neden olduğu düşünülebilir. C noktasının bulgu/sonuç olduğunu dikkate almak tanımların daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Triangulation kavramı jeodezide, tıbbi tedavi uygulamalarında (Heath, 2001) ve suç mahallerinde (DuPre, 2013) farklı amaçlar için kullanılır ve her alanın özgün yöntemlerine göre değerlendirilir. Ancak sosyal bilim araştırmalarında triangulation, tek bir yöntemin ve/veya veri kaynağının kullanılmasına kıyasla daha kesin ve daha geniş içgörüler elde etmek amacıyla veri toplama, veri analizi ve verilerin yorumlanmasında farklı yöntemlerin birleştirilmesi anlamına gelir (Creswell 2009). “Üçgenleme” veya “üçleme” olarak Türkçe alanyazında kullanılması araştırmacıların uygulamayı üç yöntem kullanılması şeklinde anlamalarına neden olmuştur (Toraman, 2021). Bu karışıklığı gidermek amacıyla bu çalışmada triangulation ifadesinin iki veya daha fazla yöntemin ve/veya veri kaynağının birlikte kullanılması yoluyla, her bir yöntemin ilgili zayıflıkları ile diğer bir yöntemin belirli güçlü yönlerinin birleştirilmesi ile çoklu doğrulamayı sağlayan çeşitli veri kaynaklarını veya araştırma yöntemlerini birlikte kullanmak anlamında (triangulation) *çeşitleme* kullanılmıştır.

2.1.Karma Yöntem Araştırma Tasarımları

Karma yöntem araştırmalarında kullanılan tasarımları incelemek karma yöntem araştırma sorularını yorumlama bakımından yararlı olacaktır. Creswell ve Plano Clark (2007) tarafından oluşturulan dört temel karma yöntem araştırma tasarımı Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Karma yöntem araştırma tasarımları

Kaynak: (Creswell ve Plano Clark 2007).

Şekil 2’de verilen karma yöntem tasarımlarından en yaygın kullanılanı daha önceleri eş zamanlı çeşitleme olarak adlandırılan *çeşitleme* tasarımıdır (Creswell, vd., 2003). Nicel ve nitel aşamalar, eşit ağırlıkla aynı anda gerçekleşir. Çeşitleme karma yöntem tasarımı, yorumlama sırasında bütünleşen yakınsama modelini kullanır. Veri dönüştürme paradigması, nicel ve nitel verileri aynı anda toplar, ardından nitel verileri nicelleştirir veya nicel sonuçları nitelendirir.

Gömülü tasarım ilk olarak Greene ve Caracelli (1997) tarafından tanımlanmıştır ve geleneksel çeşitleme tasarımından farklı olarak, araştırmaya rehberlik eden baskın bir yönetime sahiptir. Diğer bir ifadeyle, veri setlerinden biri baskın iken diğer veri setinin ikincil veya destekleyici bir işlev sunmasıyla karakterize edilir. Gömülü deneysel model, gömülü tasarımın en yaygın varyasyonudur. Bu modelde nicel teknik ön planda tutulmakta ve nitel veri ikincil olarak kabul edilmektedir (Creswell ve Plano Clark, 2007). Daha önce eşzamanlı iç içe karma yöntem tasarımı olarak bilinen gömülü deneysel model, artık genellikle gömülü tasarım adıyla anılmaktadır (Creswell, vd., 2003).

Başlangıçta Creswell ve diğerleri (2003) tarafından sıralı açıklayıcı tasarım olarak nitelendirilen *açıklayıcı* tasarım, nicel sonuçları açıklamaya veya iyileştirmeye çalışan nicel aşamayı takip eden nitel aşama olmak üzere iki bölümden oluşur. Araştırmacı, takip eden açıklayıcı modelde nitel teknik kullanarak ek araştırma gerektiren beklenmedik sonuçlar, aykırı değerler veya gruplar arasındaki eşitsizlikler gibi belirli nicel keşifleri seçer. Katılımcı seçimi yaklaşımında nitel aşama önceliklidir, niceliksel aşamanın amacı ise katılımcıları belirlemek ve etkin olarak seçmektir (Doyle, vd., 2009). Açıklayıcı tasarımın sıralı yapısı, daha uzun bir uygulama süresi gerektirmekle birlikte, uygulanması dört yoldan en kolayı olarak kabul edilmektedir.

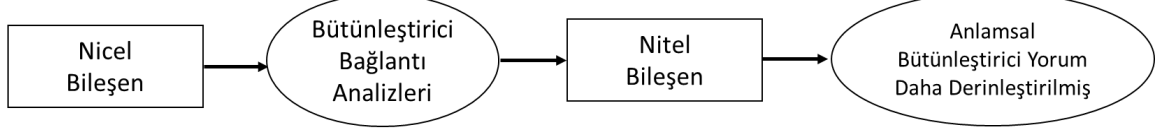
Keşfedici tasarım, nitel olan birinci aşamanın nicel olan ikinci aşamanın oluşturulmasına katkıda bulunduğu sıralı bir tasarımıdır. Creswell vd., (2003) tarafından sıralı keşif tasarımı adı verilen model, ölçeklerin oluşturulması ve doğrulanması sürecinde (Ölçek Geliştirme Modeli) ve ayrıca bir taksonominin oluşturulmasında (Taksonomi Geliştirme Modeli) kullanılabilir.

Karma yöntem tasarımlarını kısaca hatırladıktan sonra, karma yöntem araştırma sorularının hazırlanırken göz önünde bulundurulması gereken nicel ve nitel yöntemleri birleştirmek için kullanılan üç temel mantığı da doğru yorumlamak gerekir. Bu yorumlamaya rehberlik etmek için Creswell ve Plano Clark (2018) tarafından oluşturulan nicel ve nitel yöntemlerin birleştirilme prototipi Şekil 3’te verilmiştir.

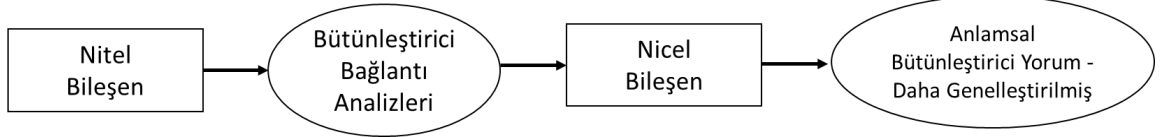
a) Yakınsak karma yöntem tasarımı (Nitel + Nitel)

b) Açıklayıcı sıralı karma yöntem tasarımı (Nitel + Nitel)

c) Keşfedici sıralı karma yöntem tasarımı (Nitel + Nitel)

Şekil 3. Nitel ve nitel araştırma tasarımlarını birleştirme süreçleri Kaynak: (Plano Clark, 2019)

Şekil 3'te verilen karma yöntem tasarımlarından hangisinin kullanılması gerektiğine karar verirken araştırmada kullanılan araştırma sorusu ve araştırma sorusuna bağlı olarak araştırmanın amacı belirleyicidir (Aydın-Çakır ve Türkeş-Kılıç, 2021). Buna göre, *yakınsak karma yöntem stratejisi*, nitel ve nitel verilerin ayrı ayrı toplanıp analiz edildiği ve daha sonra bir araştırma probleminin daha iyi anlaşılması için iki veri tabanının karşılaştırıldığı stratejidir (Creswell, 2014). *Açıklayıcı sıralı karma yöntem* ilk nitel bileşenin uygulandığı, ardından orijinal nitel sonuçlara bağlı olan ve bunlardan etkilenen ikinci bir nitel bileşenin uygulandığı tasarımdır. Bu tasarım, araştırmacıların niceliksel sonuçların ardındaki karmaşıklıkları ve mekanizmaları daha derinlemesine incelemelerini sağlar (Plano Clark, 2019). *Keşfedici sıralı karma yöntem tasarımı*, öncelikle nitel bileşenin uygulandığı, ardından elde edilen nitel sonuçlara bağlı olan ve bunlardan etkilenen ikinci bir nitel bileşenin uygulandığı bir tasarımdır. Bu tasarım, araştırmacıların niceliksel sonuçların ardındaki karmaşıklıkları ve işleyişleri daha derinlemesine incelemelerini sağlar. Keşfedici sıralı karma tasarımların bazı türlerinde, nitel yöntemle toplanan ve işlenen veriler sonucunda geliştirilen hipotez, nitel yöntem kullanılarak değerlendirilebilir. Nitel yöntem kullanılarak elde edilen bulguların bu sayede geniş bir örneklem üzerinde değerlendirilmesi yapılarak evrene genellenebilirliği artırılmaktadır (Aydın-Çakır ve Türkeş-Kılıç, 2021).

2.2. Araştırma sorularının önemi

Araştırma soruları, araştırmalara belirgin ve odaklanmış bir yön sağladıkları için bir araştırmanın genel tasarımını belirleme bakımından oldukça önemlidir. İyi oluşturulmuş araştırma soruları, araştırma için uygun yöntemin, veri toplama tekniklerinin ve araştırmanın genel yaklaşımının seçimine rehberlik ederler. Bu bağlamda araştırma soruları, bir çalışmanın temeli ve odak noktasıdır denilebilir. Creswell (2009), araştırma sorusunun, araştırmacılar bakımından, araştırmanın tamamını için yön ve odak sağlayan çalışmanın temeli olduğunu, okuyucular bakımından ise araştırma sorularının araştırmanın amaç ifadesini daraltarak içeriğin anlaşılabilirliği için birer yol işareti olduğunu belirtir. Benzer şekilde Denzin ve Lincoln (2011), araştırma sorusunun, tüm araştırma girişiminin ön aşaması olduğunu ve araştırmanın geliştirildiği temel olduğunu vurgulamışlardır. Hesse-Biber (2010) araştırma tasarımının belirlenmesinde kullanılması gereken üç temel ölçütlerden birisi olarak araştırma sorusunu göstermiştir.

Etkili araştırma sorularını geliştirmeye çalışmadan önce araştırma konusunu, bağlamını ve araştırmanın amacını göz önünde bulundurmak gerekir. Etkili araştırma sorusu oluşturmak, ilgili alanyazını incelemeyi ve çalışmanın doldurması beklenen mevcut bilgilerdeki boşlukların neler olduğunu belirlemeyi gerektirir. Ayrıca,

etkili bir araştırma sorusunun belirgin, açık ve çalışmanın parametreleri içinde cevaplanabilir olması önemlidir.

Araştırma sorusu oluşturulduktan sonra, uygun araştırma yöntemlerinin ve veri toplama tekniklerinin seçimine rehberlik etmek için kullanılır. Farklı metodolojik yaklaşımlar, gerçekliğin farklı yönlerini detaylandırır ve bu nedenle araştırma yöntem veya yöntemlerin belirlenmesi araştırma sorusuna bağlıdır (Bryman 2007). Ancak bazı durumlarda araştırmacılar geliştirdikleri araştırma sorusuna tek bir yöntemden yararlanarak cevap alamayabilirler. Böyle durumlarda araştırmacılar farklı bir yöntem veya yöntemler kullanmaya yönelirler (Aydın-Çakır ve Türkeş-Kılıç, 2021). Etkili bir şekilde hazırlanmış bazı sorular sadece nicel veya nitel araştırmaya dayanmayan daha farklı bir yöntem gerektirebilir. Bu durumda araştırmacılar karma yöntem tasarımı kullanmaya yönelebilirler. Etkili bir karma yöntem çalışması, araştırmanın genel tasarımını şekillendirmek için güçlü bir karma yöntem araştırma sorusuyla başlamalıdır Creswell (2009). Karma yöntem araştırma sorusu hazırlanırken karma yöntem çalışmasının ne nicel ne de nitel araştırmaya tek başına dayanmadığını dikkate almak gerekir.

2.3.Karma yöntemde araştırma soruları

Karma yöntem uygulamasının son dönemlerde araştırmacılar tarafından daha çok tercih edilmesine karşın özellikle karma yöntem soruları hazırlanmasına kılavuzluk edebilecek çalışma sayısı hem İngilizce hem de Türkçe alan yazında oldukça kısıtlıdır. Diğer taraftan, karma yöntem araştırmalarında araştırma sorularının oluşturulması, aynı araştırma içinde hem nicel hem de nitel araştırma sorularının oluşturulmasını içerdiğinden, tek yöntemli (yani nicel veya nitel) araştırmalara göre çok daha zordur (Onwuegbuzie ve Leech 2006). Bu nedenle, karma yöntem araştırma sorularını hazırlamak için belli bir mantıksal süreç takip edilmesi gerekir.

Karma yöntem araştırma sorularını formüle etmenin ilk adımı, araştırma problemini ve çalışmanın amacını belirlemektir. Bu, ilgili alan yazının gözden geçirilmesini ve çalışmanın ele almayı amaçladığı bilgi eksikliklerinin belirlenmesini içerir. Araştırma problemi belirlendikten sonra, bir sonraki adım araştırma sorularının formüle edilmesidir. Bu sorular çalışma kapsamında belirgin, açık ve cevaplanabilir olmalıdır.

Araştırma sorusu belirlerken ve dolayısıyla araştırma tasarımını seçerken farklı yöntemlerin güçlü yanlarını ve sınırlamalarını göz önünde bulundurmak gerekir. Araştırma için karma yöntem araştırma soruları kullanılması gerekiyorsa, hazırlanacak soruların farklı yöntemlerin güçlü yönlerini kullanacak kapsamda formüle edilmesi beklenir. Örneğin, nitel yöntemler karmaşık fenomenleri keşfetmek için çok uygunken, nicel yöntemler hipotezleri test etmek ve değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için daha uygundur. Araştırmaya yönelik nicel ve nitel yöntem soruları hazırlanırken her bir yöntemin araştırma sorusunu yapılandırmak için karakteristik özellikleri olduğu unutulmamalıdır.

Gubrium ve Holstein (1997), nitel araştırmacıların *ne* ve *nasıl* sorularına odaklandıklarını belirtmişlerdir. Nitel araştırmalarda keşfedilmek istenen, neler olduğu, insanların ne yaptığı ve olanlar ve yapılanların insanlar için ne anlama geldiğidir. Örneğin, öğretmenlerin Öğretmenlik Kariyer Sınavı hakkındaki algıları nelerdir? Nitel araştırmacılar *ne* ve *nasıl* sorularını sorarak günlük hayatın belirli dinamiklerini veya süreçlerini keşfederler. Bu sorular belirli bir sosyal bağlama odaklanır ve bu süreçleri ve dinamikleri ölçmek genellikle zordur ve çoğu zaman gizli kalır (Akt., Hesse-Biber, 2010). Nicel araştırma soruları ise, doğası ne olursa olsun (tanımlayıcı, karşılaştırmalı veya ilişkisel), her durumda bir evreni ve bağımlı değişken(ler)i belirtmelidir. Nicel sorular karşılaştırma veya ilişki inceliyorsa bağımsız değişken(ler)i belirtmelidir (Onwuegbuzie ve Leech 2006). Genellikle nicel sorular *X, Y'de ne ölçüde bir değişikliğe neden olur? / X, Y ile ne ölçüde ilişkilidir? / X varken ise Y nedir?*, gibi ifadelerden oluşur. Bu ifadelerden uygun olan bir ya da birkaçı kullanılır ve kapsamlı değişimlerdir (Hesse-Biber, 2010). Nicel ve nitel yöntemlerin bu sınırlılıklarından kurtulmak için yöntemlerin çeşitlendirilmesi (triangulation) bir çözüm olabilir. Bu amaçla hazırlanan karma yöntem araştırma soruları, verileri çeşitlendirebilecek şekilde formüle edilmelidir. Uygun formda hazırlanan karma yöntem araştırma soruları, araştırma problemini daha kapsamlı bir şekilde anlamak için birden fazla veri kaynağının toplanması ve analiz edilmesini sağlar. En etkili karma yöntem araştırma sorularının temel özelliği nicel ve nitel verilerin kullanımını dengeleyecek şekilde formüle edilmiş olmalarıdır. Karma yöntem araştırma soruları, karma yöntem araştırması yürütmenin gerekçesini yansıtmalı ve çalışmanın nitel ve nicel boyutlarını açıkça göstermelidir (Lavelle vd., 2013). Plano Clark (2019), karma yöntem araştırma tasarımının karakteristik özelliğinin nicel yöntemler, nitel yöntemler ve bütünleştirici karma yöntemler gerektiren araştırma sorularının kullanılması olduğunu vurgulamıştır.

Karma yöntem araştırma sorularının oluşturulmasında, araştırmanın amacına uygun olarak: yöntem odaklı, içerik odaklı veya birleştirilmiş yaklaşım kullanılabilir. Yöntem odaklı karma yöntem araştırma sorularında nitel ve nicel verileri karıştırmak amacı ön plana çıkar. Örneğin; *“Nitel sonuçlar nicel sonuçları ne derece doğrulamaktadır”*. İçerik odaklı karma yöntem araştırma sorularında nitel ve nicel veriyi karıştırmakla birlikte araştırmanın konusunu belirtilir. Örneğin; *“Yetişkin erkeklerin görüşleri özsayıgılarının ortaokul yıllarında değiştiğini nasıl desteklemektedir?”*. Son olarak birleştirilmiş karma yöntem araştırma soruları araştırmanın hem amacını hem de konusunu birleştirir. Örneğin; *“Erkeklerin özsayıgısı hakkındaki keşfedici nitel veri ile özsayıgı ölçeğinden elde edilen nicel veri sonuçları karşılaştırıldığında hangi sonuçlar ortaya çıkmaktadır”* (Creswell ve Plano Clark 2018). Karma yöntem tasarımları ve bu tasarımlara uygun olarak hazırlanan karma yöntem araştırma sorularının sınıflandırılması Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Karma Yöntem Tasarımları (Halcomb & Hickman, 2015’ten uyarlanmıştır.)

Araştırma Tasarımı	Süreç	Amaç	Etkileşim Düzeyi	Öncelik	Literatürden örnekler
Yakınsak paralel (Eşzamanlı)	Nitel-Nicel	Tek bir araştırma sorusunu cevaplamak için farklı ama tamamlayıcı veriler elde etmek	Bağımsız olarak toplanan ve analiz edilen veriler	Eşit	Peters ve Cotton (2013), meme ve rahim ağzı kanseri tarama hizmetlerine erişim ve deneyimlemeyle ilgili engeller ve kolaylaştırıcı faktörler hakkında geniş bir anlayış kazanmak için hem postayla gönderilen anketleri topladı hem de fiziksel engelli kadınlarla yapılandırılmamış görüşmeler yaptı.
Sıralı açıklayıcı	NİCEL-Nitel	Nicel bulguları açıklamak için nitel veriler toplanır	Nicel veri çerçeveleri niteliksel veri toplama	Nicel baskın	Pfaff ve ark. (2014), yeni mezun hemşireler arasında meslektaşlar arası iş birliğine yönelik algılanan güveni ölçmek için postayla gönderilen bir anket kullandı. Anket verilerinin analizini takiben, nicel bulguları açıklamak ve genişletmek için 16 yeni mezun hemşire ile görüşmeler gerçekleştirdiler.
Sıralı keşif	NİTEL-Nicel	Nicel veriler, genellenebilirlik sağlamak için nitel bulgular üzerine kurulur	Nitel veri çerçeveleri nicel veri toplama	Nitel baskın	Hamshire, Willgoss ve Wibberley (2013), hemşirelik öğrencileriyle hemşirelik kursu deneyimlerini ve beklentilerini keşfetmek için bir dizi görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşme bulguları, Birleşik Krallık’taki dokuz üniversiteden 1080 öğrenciye uygulanan çevrimiçi bir anketin geliştirilmesine veri sağladı.
Gömülü / İç içe	Nitel (nicel) veya Nicel (nitel)	Tamamlayıcı bir araştırma sorusunu cevaplamak için farklı veriler elde etmek	Gömülü veri seti, tamamlayıcı bir araştırma sorusuna yanıtlar sağlar.	Nitel veya Nicel baskın olabilir	Kinser ve ark. (2013), majör depresyonu olan kadınlar için 8 haftalık bir yoga müdahalesinin randomize kontrollü bir denemesini gerçekleştirdi. Sonuçlar arasında depresyon şiddeti, stres, kaygı ve ruminasyon vardı. Müdahalenin fizibilitesini ve kabul edilebilirliğini araştırmak için nitel görüşmeler denemeye dahil edildi.

Tablo1’de karma yöntem araştırma tasarımlarına ilişkin süreçler özetlenmiştir. Buna göre, araştırmacı tarafından tercih edilen tasarım nicel veya nitel ağırlıkları da belirlemiş olur. Karma yöntem araştırma sorularının nicel araştırma soruları ve nitel araştırma sorularından farklı olduğunu ve aynı soru içinde nicel ve nitel ifadelerin birlikte kullanıldığını vurgulamak amacıyla George, (2022) tarafından hazırlanan örnek karma yöntem araştırma sorularının yapısını anlamak yararlı olacaktır.

Amsterdam’daki trafik kazalarının sıklığı (nicel) bisikletçilerin yol güvenliğine ilişkin algılarını (nitel) ne ölçüde yansıtır?

Öğrencilerin okul ortamına ilişkin algılarının (nitel) sınav başarılarıyla (nicel) ilişkisi nasıldır?

X Şirketinde iş tatmini ile ilgili yapılan görüşmeler (nitel), yıllara göre satış performansını (nicel) nasıl açıklar?

Seçmen ve seçmen olmayanların demokrasi hakkındaki inançları (nitel), X şehrindeki seçim katılım modellerini (nicel) nasıl açıklar?

Belirli bir dönemde yapılan ortalama hastane maaşı ölçümleri (nicel), hemşirelerin iş tatmini (nitel) hakkındaki görüşlerini açıklamaya nasıl yardımcı olur?

Karma yöntem sorularının bütünlük yapısını inceledikten sonra benzer soruları üretmek daha anlaşılır ve kolay olabilir. Üreteceğimiz örnek soruları ve karma yöntem araştırma ilişkisini aşağıdaki gibi sağlayabiliriz.

Örnek karma yöntem araştırma sorusu 1.

Farklı ebeveynlik tarzları çocukların bilişsel gelişimini nasıl etkiler?

Bu soru hem nicel hem de nitel yöntemleri birleştiren karma yöntemli araştırma sorusuna bir örnektir. Araştırmacılar, çocukların bilişsel gelişimi hakkında *nicel* veriler toplamak için anketler ve standartlaştırılmış testler kullanabilir ve ebeveynlik tarzları hakkında *nitel* veriler toplamak için görüşmeler veya gözlemler yürütebilir.

Örnek karma yöntem araştırma sorusu 2.

Sosyal medya kullanımı gençlerin politik tutumlarını nasıl etkiler?

Bu soru kapsamında araştırmacılar, sosyal medya kullanımına ilişkin *nitel* veriler toplamak için odak grupları veya derinlemesine görüşmeler yürütebilir, siyasi tutumlar hakkında *nicel* veriler toplamak için ise anketler ya da ölçekler kullanabilir.

Örnek karma yöntem araştırma sorusu 3.

Sağlık sektöründe çalışanların iş doyumunu etkileyen faktörler nelerdir?

Araştırmacılar, iş doyumunu hakkında *nicel* veriler toplamak için anket ya da ölçek kullanabilir ve sağlık sektöründe iş doyumunu etkileyen faktörler hakkında *nitel* veriler toplamak için görüşmeler veya odak grupları yürütebilir.

Karma yöntem araştırma deseni, araştırma sorularının oluşturulması noktasında bir ipucu görevi görebilir (bkz. Şekil 3.). Yakınsak karma yöntem tasarımında birleştirme analizi yapıldığı için nitel sonuçlar nicel sonuçları ne ölçüde doğruladığı yönünde bir soru yazılabilir.

Örnek karma yöntem araştırma sorusu 4.

Öğretmenlerin liderlik algıları (nitel) yöneticilerin liderlik davranışlarını (nicel) nasıl doğrulamaktadır?

Araştırma eğer açıklayıcı sıralı karma yöntem tasarımında ise araştırma bütünlleştirici analiz ile yapılacağı için nitel verilerin nicel verileri nasıl açıkladığı yönünde bir soru yazılabilir.

Örnek karma yöntem sorusu 5.

Öğrencilerin matematik dersine yönelik algıları (*nitel*) matematik dersi tutumlarını (*nicel*) nasıl açıklamaktadır?

Araştırma eğer keşfedici sıralı karma yöntem tasarımı ise analiz bütünleştirme yoluyla yapılacağı için nitel verilerin nicel veriler aracılığıyla nasıl genellenebileceği yönünde bir soru yazılabilir.

Örnek karma yöntem sorusu 6.

Okul yöneticilerinin etkili öğretmen algıları (*nitel/nicel*) nasıl genellenebilir?

Araştırmanın çok adımlı olması durumunda ise örnek verilen sorular birlikte kullanılabilir.

Örnek karma yöntem sorusu 7.

Biyoloji öğretmenlerinin ekolojik okuryazarlık hakkındaki görüşleri (*nitel*), görüşler kapsamında geliştirilen ölçek aracılığı ile ölçülen ekolojik okuryazarlık düzeylerini (*nicel*) nasıl desteklemektedir?

3.Sonuç

Bu çalışmada karma yöntem araştırma sorularının doğası incelenmiş ve araştırmacılar için bir rehber oluşturulmaya çalışılmıştır. Araştırma soruları, araştırmanın odak noktasını oluşturmakta ve tüm araştırma sürecini şekillendirmektedir. Bu durum karma yöntem araştırma soruları açısından daha önemli hale gelmektedir. Çünkü karma yöntem nitel ve nicel yaklaşımları birleştirmekte ve ortaya yeni bir yaklaşım çıkmaktadır. Bu noktada, karma yöntem araştırmanın hangi durumlarda tercih edilmesi gerektiği de tartışma konusu olmaktadır. Bir araştırma esnasında eğer geçmiş araştırmalarda yöntemsel olarak bir boşluk hissedilmiş ve hissedilen bu boşluğun nitel ve nicel yöntemlerin güçlü yönleri kullanılarak doldurulabileceği düşünülmüşse karma yöntem tercih edilebilir. Karma yöntem, çalışmanın amacına uygun olarak bir desen oluşturulmasını sağlar. Oluşturulan desen aracılığı ile çeşitli veri toplama teknikleri veya araçları kullanılarak veriler elde edilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta nitel ve nicel yaklaşımın karma yöntemde hangi aşamada ve nasıl birleştirildiğinin belirtilmesidir. Başka bir deyişle, her iki yaklaşıma uygun yürütülen araştırma sürecinin tek çalışmada raporlanması karma yöntem araştırma olarak tanımlanmamalıdır. Araştırmanın amacına uygun olarak nitel ve nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma süreci birleştirilmeli ve bu birleştirilme süreci raporlanmalıdır. Bu noktada tercih edilen karma yöntem araştırma desenine göre araştırma sorusu da mutlaka yazılmalıdır. Çünkü karma yöntem araştırma sorusu bir bakıma nitel ve nicel yaklaşımların nasıl birleştirildiği ve ne amaçla kullanıldığına ilişkin yol haritası sunmaktadır.

Karma yöntem araştırma soruları yazılırken kullanılan araştırma desenine göre önce nitel yöntem için sorular veya nicel yöntem için sorular yazılmalı ve sonrasında karma yöntem için ayrı soru ya da sorular yazılmalıdır. Dolayısıyla oluşturulan karma yöntem sorusu nitel ve nicel soruları da içermelidir. Karma yöntem araştırma soruları, sosyal bilimlerde karma yöntem araştırma tasarımının önemli bir yönüdür. Bu nedenle araştırma tasarımı, karma yöntem sorusu oluşturmada yön gösterdiği gibi araştırma tasarımına bağlı olarak da sorular yazılmalıdır. Örneğin keşfedici tasarımda nitel sorunun ilk yazılması gerektiği gibi. Karma yöntem sorusunun yazılması çalışma için net ve odaklanmış bir yön sağladığı için uygun yöntemlerin seçilmesi, araştırma programının kapsamlı bir şekilde anlaşılması ve veri çeşitliliğinin sağlanmasına da rehberlik eder.

Karma yöntem sorularının oluşturulması öncesinde araştırmanın başlangıcında belirlenen yöntemsel eksikliklerin vurgulanması, seçilen yöntemlerin güçlü yanlarının ve sınırlılıklarının belirlenmesi gerekir. Sorunun formüle edilmesinde ise verilerin çeşitlendirilmesine veri toplama yöntemlerinin belirlenmesine dikkat edilmesi önemlidir. Karma yöntem sorularının analizinde ise nitel ve nicel verileri dengeli bir şekilde analiz etmek gerekir.

Sonuç olarak, alanyazın incelendiğinde karma yöntem araştırma sorularının yazımında bir zorluk olduğu hissedilmiş ve bu zorluğun giderilmesine katkı sağlamak amacıyla karma yöntem soru yazımı noktasında bilgilendirme yapılmıştır. Her ne kadar odak noktası soruların oluşturulması olsa da soruların oluşturulmasında araştırma probleminin hissedilmesi, problemin ilgili literatür ile ilişkisinin ortaya konulması ve problemin giderilmesi için uygun metodolojinin seçilmesi de önemlidir. Araştırma problemine en uygun metodun karma yöntem olduğuna karar verilmesi ile karma yöntem sorusu nitel ve nicel sorulara bağlı olarak yazılabilir. Sorunun formüle edilmesi ve oluşturulmasında ise karma yöntem analizi rehber olarak seçilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aydın-Çakır, A. ve Türkeş-Kılıç, S. (2021). Bilimsel Çalışmalarda Karma Yöntem Nasıl Kullanılır?, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42 (1).
- Bryman, A. (2007). The Research Question in Social Research: What is its Role?, *International Journal of Social Research Methodology*, 10:1, 5-20, DOI: 10.1080/13645570600655282
- Craib, I. & Benton, T. (2008). *Sosyal bilim felsefesi: toplumsal düşüncenin temelleri*. Ü. Tatlıcan, & B. Binay, (Çev.), Bursa: Sentez Yayınları.
- Creswell, J. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage.
- Creswell, J. W. (2015). *A concise introduction to mixed methods research*. SAGE publications.
- Creswell, J., & Plano Clark, V. L. (2007). Understanding mixed methods research. In J. Creswell (Ed.), *Designing and conducting mixed methods research* (pp. 1-19). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and Conducting Mixed Methods Research (3rd ed.)*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Creswell, J., W. (2014). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed). SAGE Publications
- Creswell, J., W. Plano Clark, V. L, Gutman, ML, Hanson, WE (2003) Advanced mixed methods research designs. In: Tashakkori, A, Teddlie, C (eds), *Handbook of Mixed Methods in Social & Behavioral Research*. Thousand Oaks, CA: Sage. 209–240
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2011). *The SAGE handbook of qualitative research (4th ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Doyle, L., Brady, A.-M., & Byrne, G. (2009). An overview of mixed methods research, *Journal of Research in Nursing*. 14(2). <https://doi.org/10.1177/1744987108093962>
- DuPre, D., P. (2013). Searching, Sketching, Plotting, Editor(s): D’Michelle P. DuPre, *Homicide Investigation Field Guide*, Academic Press, Pages 121-136, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-410403-7.00006-6>.
- Fetters, M. D. (2018). Six Equations to Help Conceptualize the Field of Mixed Methods. *Journal of Mixed Methods Research*, 12(3), 262–267. <https://doi.org/10.1177/1558689818779433>
- George, T. (2022, December 02). *Mixed Methods Research | Definition, Guide & Examples*. Scribbr. Retrieved February 5, 2023, from <https://www.scribbr.com/methodology/mixed-methods-research/>
- Greene, J. C. (2015). Preserving distinctions within the multimethod and mixed methods research merger. In: Hesse-Biber, S.N., Johnson, R.B. (eds.) *The Oxford Handbook of Multimethod and Mixed Methods Research Inquiry*, pp. 606–615. Oxford University Press, Oxford
- Greene, J.C., & Caracelli, V.J. (1997). Defining and describing the paradigm issue in mixed-method evaluation. *New Directions for Evaluation*, 74, 5–17. <https://doi.org/10.1002/ev.1068>
- Greene, J. C., Caracelli, V. J., & Graham, W. F. (1989). Toward a conceptual framework for mixedmethod evaluation designs. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11(3): 255–274
- Grünberg, T. (2019). *Epistemik mantık üzerine*, Ş. Öztürk, (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Heath, L. (2001). Triangulation: Methodology, Editor(s): Neil J. Smelser, Paul B. Baltes, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Pergamon, Pages 15901-15906, <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/00711-7>.
- Hesse-Biber, S. N. (2010). *Mixed methods research: Merging theory with practice*. Guilford Press.
- Holstein, J.A. and Gubrium, J.F. (1997) Active Interviewing. In: Silverman, D., Ed., *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, Sage, London, 113-129.
- Johnson, R. B., Onwuegbuzie, A. J., & Turner, L. A. (2007). Toward a Definition of Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(2), 112–133. <https://doi.org/10.1177/1558689806298224>
- Lavelle, E., Vuk, J. & Barber, C. (2013) Twelve tips for getting started using mixed methods in medical education research. *Medical Teacher*, 35, 272-276.

- Mark, M. M. (2015) Mixed and multimethods in predominantly quantitative studies, especially experiments and quasi-experiments. In: Hesse-Biber, S.N., Johnson, R.B. (eds.) *The Oxford Handbook of Multimethod and Mixed Methods Research Inquiry*, pp. 21–41. Oxford University Press, Oxford
- Nair, S. S., & Prem, S. S. (2020). A Framework for Mixed-method Research. *International Journal of Management*, 8(2), 45–53. <https://doi.org/10.34293/management.v8i2.3220>
- Plano Clark, V., L. (2019). Meaningful integration within mixed methods studies: Identifying why, what, when, and how, *Contemporary Educational Psychology*, 57. 106-111, <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2019.01.007>.
- Teddlie, C., & Johnson, R. B. (2009). Methodological thought before the 20th century. In C. Teddlie & A. Tashakkori (Eds.), *Foundations of mixed methods research: Integrating quantitative and qualitative approaches in the social and behavioral sciences*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Toraman, S. (2021). Karma yöntemler araştırması: Kısa tarihi, tanımı, bakış açıları ve temel kavramlar. *Nitel Sosyal Bilimler*, 3(1), 1-29. <https://doi.org/10.47105/nsb.847688>
- Wald, A. (2014). Triangulation and validity of network data. In S. Dominguez & B. Hollstein (Eds.), *Mixed methods social networks research* (1st ed., pp. 65–83). Cambridge University Press.
- Yıldırım., A., Şimşek., H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (2. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

RUSÇA DEYİM SÖZLÜKLERİNİN KURAMSAL VE UYGULAMA SORUNLARI

Ümmügülsüm DOHMAN*

Öz

Bu çalışmanın konusunu Rusça deyim sözlüklerinin kuramsal ve uygulama sorunları oluşturmaktadır. Deyim sözlüklerinin hazırlanmasında ne tür kuramsal ve uygulama sorunlarının bulunduğu sorusu bu araştırmanın çıkış noktasıdır. Bu sorudan hareketle çalışmanın amacı deyim sözlüklerinin hazırlanmasında karşılaşılan kuramsal ve uygulama sorunlarını inceleyerek seçilen örnek deyim madde başlarını değerlendirmektir. Araştırma kaynakları olarak Rus dilbilim çalışmalarında öne çıkan Rusça sözlükbilim ve deyimbilim kaynakları ile Rusça deyim sözlükleri incelenmiştir. Çalışmada deyim sözlüklerinin kuramsal sorunları arasında yer alan, deyimlerin seçimi, açıklama kriterleri, deyimler hakkında verilen bilginin hacmi, sözlükteki yerleşim düzeni, deyim madde başının yapısı, madde başıyla ilgili örneklerin gösterilmesi gibi hususlar üzerinde durularak bu sorunların çözümüne yönelik yaklaşımlar betimleme ve karşılaştırma yöntemleriyle incelenmiştir. Bulgular bölümünde biri açıklamalı sözlük, üçü deyim sözlüğü olmak üzere farklı Rusça sözlüklerden seçilen aynı deyim madde başları yapı ve içerik açısından değerlendirilmiştir. Söz konusu sözlüklerin incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucunda deyim sözlüklerinin hacminin ve sınırının belirlenmesi, bu noktada deyimlerin tespiti ve sözlükte nasıl yer alacağına planlanması, deyim madde başının seçimi gibi hususların dikkate alınması gerektiği gibi sonuçlar elde edilmiş ve önerilerde bulunulmuştur. Çalışmanın sadece Rusça değil diğer dillerde hazırlanan deyim sözlüklerinin kuramsal ve uygulama sorunlarına farklı bir bakış açısı getireceği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: *Deyim, Deyimsözlükbilim, Deyim Sözlüğü, Deyim Sözlüklerinde Madde Başı, Sözlükbilim, Rusça.*

THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF RUSSIAN IDIOM DICTIONARIES

Abstract

The focus of this study is on the theoretical and practical problems related to Russian idiom dictionaries. The question of what kinds of theoretical and practical problems exist in the preparation of idiom dictionaries forms the basis of this research. The aim of this study is to examine the theoretical and practical problems encountered in the preparation of idiom dictionaries, and to evaluate selected idiom entries. The sources for this research include prominent Russian lexicography and phraseology studies, as well as Russian idiom dictionaries. In the study, the theoretical problems of idiom dictionaries, such as the selection of idioms, explanation criteria, the volume of information about idioms, the layout of the dictionary, the structure of the idiom item headings, and the presentation of examples related to the item headings are emphasized, and the approaches to solving these problems are examined by descriptive and comparative methods. In the findings section, the study examines the same idiom entries taken from various Russian dictionaries, including one explanatory dictionary and three idiom dictionaries, assessing their structure and content. After examining and assessing the dictionaries, recommendations were made regarding the limits and volume of the idiom dictionaries, as well as how idioms should be identified and included in the dictionary, and how to choose the idiom entry. It is considered that this study will offer a different perspective on the theoretical and practical problems of idiom dictionaries prepared not only in Russian but also in other languages.

Keywords: *Idiom, Phraseography, Idiom Dictionary, Article Headings in Idiom Dictionaries, Lexicography, Russian.*

*Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, EDİRNE.
e-posta: ugulsumdohman@trakya.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3713-7521>)

1. GİRİŞ

Sözlük, bir dilin rehberidir. Toplumun maddi ve manevi kültürünü yansıtan bir hazinedir. “Sözlük, bir ya da birden fazla toplumun dilini, geçmişten günümüze yaşayışını, geleneklerini, inançlarını, dil dünya görüşünü, tarihini, siyasî gelişmelerini, bilim, teknik ve sanattaki ilerlemelerini sözcükler aracılığıyla, alfabetik, tematik vb. belirli bir yerleşim düzenine göre kaydeden ve yansıtan bir eserdir.” (Dohman, 2021: 34-35). 1940’lı yıllarda L. V. Şçerba’nın (2004) “Genel Sözlükbilim Kuramı Denemesi” (*Опыт общей теории лексикографии*) adlı çalışmasıyla sözlükbilimin bilimsel bir statüye kavuşması ve sözlükbilimin kuramlarını oluşturma yönünde ilk adımın atılmasıyla, sözlükbilim bir dilbilim dalı olarak kabul edilmiş ve kuramsal çalışmalar hız kazanmıştır. Sözlükbilimin kuramsal açıdan gelişimi farklı türdeki sözlüklerin kuramsal temeller çerçevesinde hazırlanması yolunu açmıştır. Dolayısıyla genel sözlükbilim kendi içerisinde alt dallara ayrılmıştır. Neredeyse her sözlük türü kendi adıyla anılan sözlükbilim dalı içerisinde incelenmeye başlanmıştır. Söz gelimi etimolojik sözlükler genel sözlükbilimin bir dalı olan etimolojik sözlükbilim, eğitici sözlükler ise eğitici sözlükbilim alanı içerisinde incelenmektedir. Deyim sözlüklerinin kuramsal ve uygulama sorunlarıyla ise Rusçada *фразаография – frazeografiya* terimiyle anılan “deyim sözlükbilim” alanı ilgilenmektedir. “Deyim sözlükbilim”¹ alanı İngilizcede de “*phraseography*” ya da “*phraseological lexicography*” terimleriyle bilinmektedir (Hartmann ve Gregory, 2002: 109).

1.1. Problem Durumu

Bir sözlük hazırlamak zor ve çaba gerektiren kuramsal ve uygulamalı bir çalışmadır. Sözlüğün oluşum planı yapılırken kuramsal ilkeleri düşünülmesi ve uygulamaya dönüştürürken kuramsal plan doğrultusunda hareket edilmelidir. Alanyazın taraması yapıldığında Türkçede, Rusça deyim sözlüklerinin kuramsal ve uygulama sorunlarıyla ilgili araştırmaların yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda Rusça deyim sözlüklerinin hazırlanmasında ne tür kuramsal ve uygulama sorunlarının bulunduğu sorusu araştırmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Rusça deyim sözlüklerinin hazırlanmasında karşılaşılan kuramsal ve uygulama sorunlarını incelemek ve seçilen deyim sözlüklerindeki madde başlarının yapısını ve içeriğini değerlendirmektir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Rusça deyim sözlüklerinin kuramsal ve uygulama sorunlarıyla ilgili verilen yaklaşımlar, bulgular, tespitler ve sonuçlar yalnızca Rusça deyim sözlüklerinin hazırlanmasında değil diğer dillerin deyim sözlüklerinin hazırlanmasına da kaynak sağlayacaktır. Bununla birlikte yaklaşımlar, bulgular, tespitler ve sonuçlar diğer sözlük türlerinin kuramsal ve uygulama sorunlarının çözümüne de ışık tutabilir.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma kuramsal bir çalışmadır. Araştırma kaynakları olarak Rus dilbilim çalışmalarında öne çıkan Rusça sözlükbilim ve deyimbilim kaynakları ile Rusça deyim sözlükleri incelenmiştir. Deyim sözlüklerinin kuramsal ve uygulama sorunlarını tespit edebilmek için ilk önce deyim sözlüğünün çeşitli tanımları verilmiş ve deyim sözlüklerinin tarihî gelişimi açıklanmıştır. Çalışmada deyim sözlüklerinin kuramsal sorunları arasında yer alan, deyimlerin seçimi, açıklama kriterleri, deyimler hakkında verilen bilginin hacmi, sözlükteki yerleşim düzeni, deyim madde başının yapısı, madde başıyla ilgili örneklerin gösterilmesi gibi kuramsal ve uygulama sorunları üzerinde durularak bu sorunların çözümüne yönelik yaklaşımlar sunulmuştur. Bu noktada A. İ. Molotkov, E. F. Arsenteva, A. M. Babkin, S. İ. Ojegov gibi bilim insanlarının ilgili konuya dair görüşleri betimleme ve karşılaştırma yöntemiyle verilmiş ve değerlendirilmiştir. Bulgular bölümünde biri açıklamalı sözlük, üçü deyim sözlüğü olmak üzere farklı Rusça sözlüklerden seçilen aynı deyim madde başlarına yer verilerek karşılaştırma imkânı sunulmuştur.

2. DEYİM SÖZLÜĞÜNÜN TANIMI

Deyimlerin incelenip bir araya getirilerek listeler şeklinde oluşturulduğu deyim sözlüklerinin bilim insanları tarafından çeşitli tanımları yapılmaktadır. Rus dilbilimci, deyimbilimci, etimolog N. M. Şanskiy (1985: 10), “*Deyim sözlüğünde, deyimlerin anlamları, sözcüksel birleşimleri, dilbilgisel biçimlerinin özellikleri, anlatımsal ve*

¹ Türkçede rastlanmayan bu terim tarafımızca önerilmekte olup tartışmaya ve geliştirilmeye açıktır.

üslup etiketleri gösterilmelidir.” ifadesiyle deyim sözlüğünün özelliklerini tanımlamaktadır. Dilbilimci L. P. Krisin (2007: 221), deyim sözlüğünü, “Bağımlı söz öbeklerinin anlamlarının tanımlandığı, deyimlerin üslup özelliklerinin belirtildiği ve bazı deyimlerin kökeninin gösterildiği açıklamalı bir sözlüktür.” şeklinde açıklamaktadır. Sözlükbilimci V. V. Dubičinskiy (2009: 298-299) deyim sözlüğünü, “Anlamsal içeriğiyle ve belirli sözcüksel-dilbilgisel oluşumuyla sabit bir oranda belirlenmiş olan sözde yeniden üretilen anlamsal açıdan bağımlı söz öbeklerini toplayan ve açıklayan bir sözlük türüdür.” cümleleriyle tanımlamaktadır. Bize göre en genel ve açık tanımıyla deyim sözlüğü, “Amacına bağlı olarak deyimlerin anlamının, dilbilgisel özelliklerinin, kökeninin ve üslup özelliklerinin belirtilerek bir araya getirildiği açıklamalı bir sözlük türüdür.”

3. DEYİM SÖZLÜKLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

Sözlükbilim geleneğinde deyimler² her zaman sözlüklere kaynak sağlayan dil birimleri olmuşlardır. Deyim sözlükleri bir tür olarak oluşmadan önce Orta Çağ’ın ansiklopedik sözlük türü olup “alfabe” anlamına gelen azbukovniklerde³ (азбуковник) ve açıklamalı sözlüklerde yer almışlardır. Bu çerçevede XVI. yüzyılın konuşma diline ait birkaç bağımlı sözcük grubunun “Moskovalıların Paris Sözlüğü 1586 Yılı” (Парижский словарь москвитов 1586 г.) adlı çalışmada açıklandığı bilinmektedir. XVIII. yüzyılın başında çevirmen, filolog ve bir matbaacı olan Fyodor Polikarpov’un “Üç Dilli Sözlük, Slav, Helen-Yunan ve Latince Sözler Hazinesi” (Лексикон трехязычный, сиречь речений славенских, еллиногреческих и латинских сокровище) (1704) adlı çalışmasında da Petro dönemindeki eğitilmiş halkın diline ait birkaç düzine bağımlı sözcük grubunun tasvir edildiği bilinmektedir (Larin, 1977: 129-130). Anlaşıldığı üzere XVI. yüzyılın son yıllarından itibaren sözlüklerde deyimlere yer verilmiştir.

Atasözleri ve deyimleri içeren ilk basılı derleme ise ünlü Moskova Üniversitesi Profesörü A. A. Barsov tarafından 1770 yılında Moskova’da hazırlanan “4291 Kadim Rusça Atasözü Derlemesi”dir (Собрание 4291 древних российских пословиц). Ardından İ. M. Snegirev 18 listeden oluşan “Rusça Halk Atasözleri ve Kıssaları” (Русские народные пословицы и притчи) (1848), V. İ. Dal “Rus Halkının Atasözleri” (Пословицы русского народа) (1862) adlı çalışmaları yayımlamışlardır. S. V. Maksimov “Özlü Sözler” (Крылатые слова) (1890), M. İ. Mihelson “Yağın ve İsbetli (Yerinde) Sözler” (Ходячие и меткие слова) (1896) ve iki ciltlik “Rus Düşüncesi ve Sözü. Kendi ve Diğeri. Rusça Deyimlerin İncelenmesi. Mecazi Sözcükler ve Alegoriler Derlemesi” (Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний) (I. Cilt: 1902, II. Cilt: 1902), S. Zaımovskiy “Özlü Sözler” (Крылатое слово) (1930), V. Z. Ovsyannikov “Edebî Söz. Çağdaş Açıklamalı Genel Edebiyat Dilinin Deyim Sözlüğü” (Литературная речь. Толковый словарь современной общелитературной фразеологии) (1933), N. S. Aşukin ve M. G. Aşukin “Özlü Sözler” (Крылатые слова) (1955), M. A. Bulatov, “Özlü Sözler” (Крылатые слова) (1958) adlı sözlük çalışmalarını hazırlamışlardır. S. İ. Ojevov’un (1974) “Deyimbilimin Yapısı Üzerine (Rusça Deyim Sözlüğü Projesi Çerçevesinde)” (О структуре фразеологии (в связи с проектом фразеологического словаря русского языка) adlı makalesinde belirttiği üzere deyimleri konu alan açıklamalı sözlüklerde D. N. Uşakov editörlüğünde 4 cilt şeklinde hazırlanan “Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü” (Толковый словарь русского языка) (1935-1940) ele alış tarzıyla deyimleri sözlüğün bağımsız bir bölümü olarak sunmuştur. Uşakov’un sözlüğü ve deyimbilimin kurucusu sayılan V. V. Vinogradov’un deyimler üzerine gerçekleştirdiği araştırmalar uygulamalı sözlükbilim çalışmalarının gelişimine katkı sağlamış ve deyimler sözlüğünün bir tür olarak hazırlanmasının yolunu açmıştır. Rusça deyimleri tasvir eden ilk bilimsel çalışma, A. İ. Molotkov editörlüğünde L. A. Voynova, V. P. Jukov, Molotkov ve A. İ. Fedorov’un yazarlığında 1967 yılında tamamlanan “Rusça Deyimler Sözlüğü” (Фразеологический словарь русского языка) adlı eserdir (Kozirev ve Çernyak, 2015: 155). Ardından 1995 yılında Fedorov tarafından 2 cilt şeklinde “Rus Yazı Dilinin Deyimler Sözlüğü” (Фразеологический словарь русского литературного языка) yayımlanmıştır. Deyimbilimci V. N. Teliya’nın editörlüğünde hazırlanan “Rusça Deyimler Sözlüğü” (Словарь образных выражений русского языка) (1995) tematik ilkelere göre oluşturulan önemli deyim sözlükleri arasındadır. “Büyük Rusça Deyimler Sözlüğü” (Большой фразеологический словарь русского языка) (2006) ise İ. S. Brilyova, D. B. Gudkov, İ. V. Zaharenko, İ. V. Zıkova, S. B. Kabakova, M. L. Kovşova, V. V. Krasniñ ve V. N. Teliya tarafından tamamlanmıştır.

² Rus deyimbilimi ve Rusçadaki deyimlerle ilgili geniş bilgi için bk. Uluoğlu, M. (2002). “Rusçadaki Deyimlerin Genel Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 331-338; Ataklı-Saçak, F. (2020). *Rusçada Zıt Anlamlı Deyimler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi.

³ Azbukovnik, XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılda alfabetik düzende hazırlanmış ansiklopedik sözlük türüdür (Dohman, 2021: 477).

1980’li yıllardan itibaren deyim sözlüklerinin kuramsal açıdan yetkinleşmesiyle birlikte dilbilimsel ve sözlükbilimsel çalışmaların gelişmesi neticesinde eğitim amaçlı okul deyim sözlükleri, etimolojik deyim sözlükleri, eş anlamlı deyim sözlükleri, iki dilli deyim sözlükleri gibi farklı türde deyim sözlükleri de oluşturulmuştur. Bu çerçevede R. İ. Yarantsev “Rusça Deyimler Sözlüğü-Kılavuzu” (*Словарь-справочник по русской фразеологии*) (1981), E. A. Bistrova, A. P. Okuneva ve N. M. Şanskiy “Eğitim Amaçlı Rusça Deyim Sözlüğü: Ulusal Okullarda Okuyan Öğrenciler İçin Yardımcı Ders Kitabı” (*Учебный фразеологический словарь русского языка: пособие для учащихся национальных школ*) (1984), V. P. Jukov, M. İ. Sidorenko, V. T. Şklyarova “Rusça Eş Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических синонимов русского языка*) (1987), V. P. Felitsina ve V. M. Mokienko “Rusça Deyimler: Ülkedilbilimsel Sözlük” (*Русские фразеологизмы: лингвострановедческий словарь*) (1990) adlı çalışmaları hazırlamışlardır. V. P. Jukov, ilk iki baskısını kendisinin tamamladığı “Okul İçin Rusça Deyimler Sözlüğü”nün (*Школьный фразеологический словарь русского языка*) (1980) üçüncü baskısını A. V. Jukov ile 1994 yılında yayımlamıştır. A. K. Biriş, V. M. Mokienko ve L. İ. Stepanova tarafından “Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Словарь русской фразеологии*) (1999), yine Biriş, Mokienko ve Stepanova tarafından “Rusça Eş Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических синонимов русского языка*) (2001), N. M. Şanskiy, V. İ. Zimin ve A. V. Filipov tarafından “Rusça Deyimler Okul Sözlüğü: Sözcük Öbeklerinin Anlamı ve Kökeni” (*Школьный фразеологический словарь русского языка: Значение и происхождение словосочетаний*) (2001), N. V. Basko tarafından “Rus Sözünde Deyimler: Kılavuz Sözlük” (*Фразеологизмы в русской речи: словарь справочник*) (2002) hazırlanmıştır. İki dilli deyim sözlükleri çerçevesinde A. V. Kunin “Fransızca-Rusça Deyim Sözlüğü” (*Французско-русский фразеологический словарь*) (1963), M. T. Sadikova “Rusça-Özbekçe Deyim Sözlüğü” (*Русско-узбекский фразеологический словарь*) (1972), T. Z. Çerdantseva, Ya. İ. Retsker ve G. F. Zorko “İtalyanca-Rusça Deyim Sözlüğü” (*Итальянско-русский фразеологический словарь*) (1982), Z. G. Uraksin “Rusça-Başkurtça Deyim Sözlüğü” (*Русско-башкирский фразеологический словарь*) (1989) adlı iki dilli deyim sözlüklerini tamamlamışlardır. Burada adı geçmeyen daha birçok farklı türde deyim sözlüğü bulunmaktadır. Rus sözlükbilim geleneğinin zenginliği deyim sözlüklerine de yansımıştır.

4. DEYİM SÖZLÜKLERİNİN KURAMSAL SORUNLARI

Deyim sözlüklerinin hacminin belirlenmesi, deyim madde başlarının seçimi, yapısı, özellikleri, kaynakları ve yerleşim düzeni gibi hususlar deyim sözlüklerinin kuramsal sorunları arasında yer almaktadır. Deyimlere yalnızca deyim sözlüklerinde değil açıklamalı sözlükler gibi diğer sözlük türlerinde de rastlanmaktadır. Dolayısıyla farklı türdeki sözlükler için deyimlerin seçimi, açıklama kriterleri, deyimler hakkında verilen bilginin hacmi, sözlükteki yerleşim düzeni, deyim madde başının yapısı, madde başıyla ilgili örneklerin gösterilmesi gibi hususlar sözlüğün planında çizilmelidir. Bu çerçevede açıklamalı sözlüklerde, sözlüğün hacmine bağlı olarak deyimler genellikle gösterilmektedir. Açıklamalı sözlüklerde tanımlanan sözcüğün temel ve yan anlamları belirtildikten sonra sıklıkla “*, ♦” gibi simgelerle ilgili sözcüğün birleşimiyle oluşan deyimler gösterilmekte ve açıklanmaktadır. Bu çalışmada ise bir tür olarak deyim sözlükleri üzerinde durulduğundan deyim sözlüklerinde yer alan madde başlarının kriterleri hakkında bilgi verilmektedir. Bununla birlikte söz konusu kriterler açıklamalı sözlüklerdeki deyimlerin kuramsal ve uygulama sorunlarına da ışık tutmaktadır.

Deyim sözlüklerinin hazırlanması sırasında karşılaşılan sorunlara deyimbilimci A. İ. Molotkov (1977) “Rus Dilinde Deyimbilimin Temelleri” (*Основы фразеологии русского языка*) adlı kitabında değinmiştir. Bu kitapta araştırmacı deyim sözlükleri başta olmak üzere her türlü sözlük için deyimlerin sözlükbilimsel açıdan incelenmesinde üç ana sorunun ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Bu sorunları aşağıdaki gibi sıralamıştır:

1. Sözlükte yer alacak deyimlerin seçimi,
2. Sözlüğe dâhil olacak deyimlerin incelenmesi ya da açıklanması,
3. Deyimlerin sözlükte düzenlenişi (Molotkov, 1977: 256).

Deyimler en az iki sözcük ögesinden meydana geldiği için deyim sözlükte hangi ögeye göre sıralanacağı bir diğer sorundur. Bu bakımdan Molotkov deyimlerin sözlüğe yerleştirilmesi hususuna bazı yöntem önerilerinde bulunmuştur. Bu öneriler şu şekilde belirtilmiştir:

1. Anlamsal açıdan öne çıkan ana ögeye göre,
2. Dilbilgisel açıdan öne çıkan ana ögeye (isim, fiil, edat vb.) göre,
3. İlk ögeye göre,
4. Alfabetik düzene göre (Molotkov, 1977: 256).

Araştırmacı E. F. Arsenteva 2010'da hazırladığı “Çok Dilli Deyim Sözlüğü Oluşturulmasının Temel Sorunları” (*The Main Problems of Multilingual Phraseological Dictionary Compilation*) adlı makalesinde Molotkov gibi deyim sözlüklerinde deyimlerin madde başı olarak düzenlenmesi konusu üzerinde durmaktadır. Bu kapsamda Rusça deyim sözlüklerinin çoğunluğunda deyimlerin ana dilbilgisel (sözdizimsel) ögeye göre madde başı olarak düzenlendiğini ve bu ilkenin benimsendiğini belirtmektedir. Deyimin hangi ögesine göre madde başının belirleneceğini örnekler vererek açıklamaktadır:

1. Sözcük grubundan oluşan deyimler, isim, fiil, sıfat gibi ana öge altında sunulurlar. Örnek vermek gerekirse “başına buyruk, özgür kişi” (*вольный казак – volny kazak*) deyiminde ana öge “Kazak” (*казак – kazak*) sözcüğüdür. Dolayısıyla deyim sözlüğünde bu deyim, isim türündeki “Kazak” sözcüğü altında verilmelidir.

2. Deyim cümle yapısında özne-yüklem uyumuna göre madde başı seçilmektedir. Deyim özne-yüklem cümlesiye özne, madde başı olarak belirlenmektedir. Söz gelişi, “hali duman olmak” (*карта бума – karta bita*) deyiminde özne olan “kart, oyun kartı” (*карта – karta*) sözcüğü madde başıdır. Cümlenin öznesi yoksa madde başı olarak yüklem belirlenmektedir. Bir başka örnek olarak, “her zaman yarın demek, sürekli ertelemek” (*кормить завтраками – kormit zafrakami*)⁴ anlamlarına gelen deyimde özne olmadığı için “yedirmek, beslemek” (*кормить – kormit*) fiili madde başı olarak seçilmektedir.

3. Deyim iki ya da daha fazla homojen yapıya sahipse ilk öge madde başı olmaktadır. Bu bağlamda “mantar gibi üremek” (*расти как грибы – rasti kak griby*) deyiminde olduğu gibi karşılaştırma içeriyorsa “büyüme, yetişme” (*расти – rasti*) fiili madde başı olarak seçilmektedir.

Deyim sözlüklerinde madde başlarının özelliklerini kapsamlı bir şekilde açıklayan çalışmalardan biri de deyimbilimci, sözlükbilimci A. M. Babkin'e aittir. Bilim insanı, “Deyimbilim ve Sözlükbilim” (*Фразеология и лексикография*) adlı makalesinde deyim sözlüklerindeki madde başlarının niteliği, hacmi ve içeriği hakkında bilgi vermiştir. Deyim sözlüklerinin bir deyimini açıklamak, eş anlamını vermek ve üslup özelliklerini sunmak gibi amaçlarının olabileceğini belirtmiştir. Açıklama amacı taşıyan bir deyim sözlüğünde madde başlarının özelliğini ve içeriğini sekiz maddede sunmuştur. Söz konusu maddeleri aşağıda yer aldığı gibi açıklamıştır:

1. Madde başı,
2. Deyimin yalın halde verilmesi,
3. Deyimin anlamının açıklanmalı bir şekilde sunulması,
4. Deyimin üslup özelliklerinin gösterilmesi,
5. Deyimle ilgili doğrulanmış alıntı ve örneklerin seçimi,
6. Deyimin tarihi-etimolojik niteliği hakkında bilgi,
7. Deyimin alındığı kaynağın belirtilmesi,
8. Açıklanan deyimün üslup özelliklerini tanımlamada yardımcı olması amacıyla deyimün en yakın eş anlamlısına işaret edilmesi (Babkin, 1964: 22).

Sözlükbilimci Babkin, yukarıda geçen son üç maddenin isteğe bağlı olabileceğini, sözlük yazarının ve sözlüğün amacına bağlı olarak dikkate alınabileceğini sözlerine eklemektedir.

⁴ Bu deyimün diğer anlamları: bugün git yarın gel diye atlatmak (oyalamak), vaatlerle beslemek.

Sözlükbilimci, üslupbilimci S. İ. Ojegov da ilk olarak 1957 yılında yayımlanan "Deyimbilimin Yapısı Üzerine (Rusça Deyim Sözlüğü Projesi Çerçevesinde)" adlı makalesinde deyim sözlüklerinin hazırlanmasına dair aşağıdaki önerilerde bulunmuştur:

1. Ana sözcük belirlenmeli ve ilgili deyim o ana sözcüğün altında verilmelidir.
2. Deyimin dilbilgisel özellikleri, yönetme⁵ ve sözdizimsel işlevleri gösterilmelidir.
3. Söz konusu deyimle ilgili başka deyimler varsa o deyimlere atıf yapılmalıdır.
4. İlgili deyimın anlamı kısaca açıklanmalı, bağlantılı tüm sözlükbirimsel varyantları ve işlevsel çeşitlilikleri gösterilmelidir.
5. Deyimin kullanım alanı üslup etiketleriyle vurgulanmalıdır.
6. Deyimlerin tarihî koşullarını açığa çıkarabilmek için kökeni gösterilebilir.
7. Deyimlerin kullanımı edebî, sanatsal ve bilimsel eserlerden seçilen örneklerle tanıklanmalıdır (Ojegov, 1974: 217-219).

Yukarıda sunulan bilgiler çerçevesinde araştırmacı Molotkov deyim sözlüklerinin üç ana sorununu tespit ederek en az iki sözcük ögesinden oluşan deyimın hangi ögeye göre madde başı olacağı hususuna yönelik çözümler sunmuştur. Arsenteva deyim sözlüklerinde deyimlerin madde başı olarak belirlenmesi sorununu örneklerle açıklamıştır. Babkin, sekiz ilkede deyim madde başıyla ilgili verilmesi gereken özellikleri sıralamıştır. Ojegov ise deyim madde başının ana ögesinin belirlenmesi ve Babkin gibi madde başı deyimın ne tür özelliklerinin sunulması gerektiğine dair önerilerde bulunmuştur. Özetle adı geçen bilim insanları deyim sözlüklerinin kuramsal ve uygulamalı sorunlarına ışık tutmuştur.

5. BULGULAR

5.1. Örneklerle Deyim Sözlüklerinin İncelenmesi

Çalışmamızda konumuz gereği deyim sözlüklerinde yer alan deyim madde başlarından örneklere odaklanılmıştır. Bununla birlikte deyimlerin açıklamalı sözlüklerde de yer aldığını göstermek amacıyla deyimlerin bir tür olarak incelenmesi yolunu açan Uşakov editörlüğündeki *Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü* (1935-1940) adlı eserden de bir örnek verme gereği duyulmuştur. Bu bağlamda sonraki örnek deyim madde başlarında da (*баш на баш – baş na baş*) deyimine yer verildiğinden, bu deyimın gösterildiği Türk kökenli bir sözcük olan “baş” (*баш – baş*) madde başı seçilmiştir:

БАШ [тюрк. baş—голова]. Только в выражении: баш на баш (арго торговцев)— 1) ровно столько же. Взять баш на баш. 2) вещь за вещь, без придачи. Менять баш на баш.
[баш] (нов.). Сокращение, употр. в новых сложных словах в знач. башкирский, напр. Башреспублика (Башкирская республика).

Resim 1: Sözlükten örnek görüntü

(Kaynak: Uşakov I, 1935: 97)

Sovyet döneminin ilk açıklamalı sözlüğü olarak 4 cilt şeklinde hazırlanan D. N. Uşakov editörlüğündeki bu sözlükte “baş” (*баш – baş*) madde başına bakıldığında hem “baş” sözcüğünün hem de “başa baş, değiş tokuş” (*баш на баш – baş na baş*)⁶ deyiminin Rusçaya geçtiği anlaşılmaktadır. Uşakov’un çalışması sözcükleri açıklayan bir sözlük olduğu için söz konusu deyim “baş” madde başının içinde verilmiştir. Bu sözlük, sözcüklerin kökenini gösterme amacı taşıması sebebiyle “baş” sözcüğünün Türk dillerine ait olduğu ve “baş, kafa” anlamına geldiği “baş” madde başının hemen yanında parantez içinde belirtilmiştir. “Baş” sözcüğünün bir tacir/satıcı jargonu olduğu ve

⁵ Yönetme: “Bir birimin belli bir tümleş alması bakımından yerine getirdiği işlev” (Vardar, 2002: 226).

⁶ Bu deyimın diğer anlamları: “ne kar ne zarar”.

yalnızca “başa baş” deyiminde kullanıldığı gösterilmiştir. İki anlamı belirtilmiştir; birincisi, “aynı ölçüde, denk” anlamında olduğu “başa baş almak” (*взять баш на баш – vzyat baş na baş*) örneğiyle tanıklanmıştır. İkincisinin ise “üstüne bir şey vermeden başa baş değiştirmek, değiş tokuş etmek” (*менять баш на баш – menyat baş na baş*)⁷ anlamını taşıdığı açıklanmıştır. “Baş” sözcüğünün yeni bir kullanımının olduğu ve yeni kısaltma sözcüklerde bundan faydalandığı belirtilmiştir. Bilindiği üzere Sovyet döneminde Rus diline çok sayıda kısaltma sözcük dâhil edilmiş âdeta kısaltma yoluyla yeni bir sözcük yapım yöntemi oluşmuştur (bk. Dohman, 2021: 241-245). Uşakov da bu kısaltma yöntemine “Başkurt Cumhuriyeti” (*Башкирская республика – Başkirsкая respublika*) için kullanılan “Baş Cumhuriyet” (*Башреспублика – Başrespublika*) örneğini göstermiştir.

Yukarıda Uşakov’un açıklamalı genel sözlüğünde deyimlerin nasıl yer aldığı gösterilmiştir. İncelemeye dâhil olan ikinci sözlük, deyim sözlüğü türünde hazırlanarak Molotkov editörlüğünde ve yazarlığında; Voynova, Jukov ve Fedorov’un katılımıyla 1967 yılında yayımlanan *Rusça Deyimler Sözlüğü* adlı çalışmadır. Bu sözlüğün amaçları arasında deyimlerin özelliklerini, doğru ve farklı kullanımalarını, eş anlamı ile zıt anlamını, kökenini ve kaynağını göstermek bulunmaktadır. Alfabetik yerleşim düzenine göre hazırlanan sözlükte ana sözcük alfabetik düzende verilmekte ve ana sözcüğün geçtiği deyim gösterilmektedir. Deyimlerde ana sözcük dışında geçen sözcüklere referans yapılmaktadır. Sözlüğün temel kaynakları arasında 1948-1965 yılları arasında 17 cilt olarak yayımlanan “Çağdaş Rus Yazı Dilinin Sözlüğü” (*Словарь современного русского литературного языка*) bulunmakla birlikte çağdaş Rus dilinin tüm açıklamalı sözlükleri, deyimbilim alanında hazırlanan kitaplar, makaleler ve derlemeler taranmıştır. Sözlüğün yazarları tarafından XIX. ve XX. yüzyıla ait sanatsal ve halk edebiyatının deyimleri uzun süren çalışmalar sonucunda özel olarak seçilmiştir. Aşağıda 4000’den fazla deyimden oluşan *Rusça Deyimler Sözlüğü*’nde madde başının nasıl tanımlandığı yine “başa baş” deyimini üzerinden gösterilmiştir.

БАШ ● БАШ НА БАШ. 1. Прост. Вещь на вещь, без придачи, без доплаты (менять, обменивать).— Я тут в одном колхозе видел „кубанку“, она у них на муку идет, съездишь туда, приглядишься, может, выменяешь баш на баш. Е. Мальцев. От всего сердца. Синоним: т а к н а т а к.
2. Устар. Ровно столько же, равное на равное, рубль на рубль (брать, получать прибыли). Марко Данилович.. ловкий оборот затевал.. Баш на баш, пожалуй, возьмет. Мельников-Печерский. На горах.
— Из аргю прасолов: „голову на голову“ (менять скот). От тюрк. баş — голова. Лит.: Толковый словарь русского языка, под ред. проф. Д. Н. Ушакова, т. 1, М., 1935, с. 97.

Resim 2: Sözlükten örnek görüntü

(Kaynak: Molotkov, 1968: 33)

“Başa baş” madde başı için ana öge “baş” (*баш*) olarak seçilmiş, bu nedenle “baş” sözcüğü altında ilgili deyim verilmiştir. “Başa baş” anlamına gelen deyim iki anlamı olduğu belirtilmiştir. İlk anlamının basit konuşma dilinde kullanılan “başa baş” anlamını taşıdığı ve “bir eşyayı ek bir ücret ödmeden bir diğeriyle değiştirmek” anlamında kullanıldığı açıklanmış ve E. Maltsev’den bir örnek verilmiştir. “Başa baş” deyiminin eş anlamlısının *tak na tak – tak na tak* olduğu gösterilmiştir. İkinci anlamının ise eskimiş, arkaik olduğu “bir şeyi denk, aynı ölçüde almak” anlamını taşıdığı açıklanmıştır. İlk anlamıyla neredeyse aynı olan ikinci anlamda sadece kullanım farkı vardır. İlk maddede “başa baş değiştirmek” anlamına gelirken ikinci maddede “almak” fiiliyle “başa baş almak, aynı almak” anlamlarında kullanılmaktadır. Deyimin iki anlamı da açıklandıktan sonra sözlüğün bir diğer özelliği olan varsa kökenini ve kaynağını göstermek amaçlandığından daha küçük yazı boyutuyla bu hedef gerçekleştirilmektedir. Jargon olarak deyim “başa baş” (*голову на голову – golovu na golovu*) anlamında kullanılarak “büyük baş hayvanları değiştirmek” anlamını taşıdığı belirtilmekte ve Türk dillerinde bulunan “baş” sözcüğünün Rusçaya geçtiği gösterilmektedir. Bu bilginin kaynağının ise Uşakov’un sözlüğünün birinci cildinin 97. sayfası olduğu belirtilmektedir.

⁷ Bu deyim diğer anlamları: “başa baş değişmek (değiştirmek), trampa etmek”.

Bu incelemeye dâhil edilen üçüncü sözlük yukarıda bahsedilen deyimler sözlüğünün de yazarları arasında bulunan A. İ. Fedorov'a aittir. Fedorov, 1995 yılında 2 cilt şeklinde *Rus Yazı Dilinin Deyimler Sözlüğü*'nü yayımlamıştır. Bu deyim sözlüğünde yaklaşık 13.000 madde başı bulunmaktadır. Sözlüğün önsözünde de belirtildiği gibi Rusça deyimler ve idiomların yanında kalıp ifadelere ve kısmen atasözleri ile özdeyişlere yer verilmiştir. Yazar sözlerinden ise farklı metinlerde tekrar eden kalıp ifadeler seçilmiştir. Yan anlama sahip yazar sözleri ise dâhil edilmemiştir. Deyim madde başı, belirlenen ana sözcüğün ardından verilmiştir. Deyimlerin anlamı tam ve ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılmış ve üslup/kullanım etiketleri belirtilmiştir. Açıklamalı bir deyim sözlüğü olarak bu sözlükte de yer alan “başa baş” deyimini aşağıdaki gibi incelenmiştir:

БАШ ◊ БАШ НА БАШ. Устар. Прост. 1. Вещь на вещь, без убытков и прибыли (менять, обменивать). — *А я на Пугача, поистине скажу, сердит. Он, супостат, в великие убытки меня ввёл, ей-бо, право. Ведь я, господа хорошие, товаров сюда понавёз, с бухарцами да с ордой на Меновом дворе менку ладил устроить, баш на баш, как говорится. А... что вышло?.. Тьфу! Сиденью здешнему конца-краю не предвидится* (Шишков. Емельян Пугачёв). *Моим ломтём хлеба сразу заинтересовались: — Эй, пацан, сколь просишь? Давай баш на баш — твой хлеб, моя литра молока* (Л. Гар-тунг. Нельзя забывать).

2. Перен. Равное на равное, ровно столько же (брать, получать). — *Потом я подумал, что теперь, если мне, не ровён час, и не повезёт, если пусть даже не в бою, а на марше осколком или пулей зацепит, — это будет уже не бессмысленно: ведь что-то и я сделал. Это будет баш на баш* (В. Шефнер. Дальняя точка). *Бросок на вершину скалы был ужасен. В жестоких воплях и лязге затворов Латышев довёл-таки людей до гребня скалы. Грудь в грудь, пуля в пулю, баш на баш сошлись! Началась резня* (В. Пиккуль. Баязет).

— От тюрк. baş — голова. *Иду тропой по камню голому, Где встарь казак и делибаш Меняли голову на голову Или по-тюркски баш на баш* (Я. Козловский. Баш на баш).

Resim 3: Sözlükten örnek görüntü

(Kaynak: Fedorov, 2008: 18)

Fedorov'un açıklamalı deyim sözlüğünde deyim madde başı, belirlenen ana sözcüğün ardından gösterilmiştir. Başka bir ifadeyle madde başı için ana öge “baş” seçilmiş bu nedenle “baş” sözcüğünün ardından “başa baş” deyimini verilmiştir. Fedorov'un sözlüğünde ve yukarıda incelenen Molotkov'un editörlüğündeki sözlükte de yer alan “başa baş” deyiminin açıklamaları karşılaştırıldığında birbirinden çok az farkı bulunduğu anlaşılmaktadır. Her iki sözlükte de deyim açıklamaları aynı yapılmıştır. Fedorov'un açıklamasında yalnızca üslup etiketleri değişmiştir. Molotkov ilk anlamının basit konuşma diline ait olduğunu belirtirken Fedorov hem eskiyerek arkaik sözcük olduğunu hem de basit konuşma dilinde kullanıldığını göstermektedir. İkinci anlamı için ise Molotkov eskimiş, arkaik olduğunu belirtirken Fedorov yan anlam olduğunu ifade etmektedir. Bu durum üslup etiketlerinin zamana göre değişiklik göstermesinden kaynaklanabilir. Fedorov da Molotkov gibi sözcüğün kökenine işaret etmiş ve söz konusu deyim Türk dillerinde bulunan “baş” sözcüğünün alıntılanmasıyla oluştuğu bilgisini sunmuştur. Böylece Fedorov'un sözlüğü, üslup etiketleriyle ve geniş bir şekilde yer verdiği örneklerle Molotkov'un editörlüğünde hazırlanan sözlükten ayrılmaktadır.

Tarafımızca değerlendirilen dördüncü sözlük N. M. Şanskiy, V. İ. Zimin ve A. V. Filipov tarafından eğitici sözlükbilim alanında hazırlanan “Rusça Deyimler Okul Sözlüğü: Sözcük Öbeklerinin Anlamı ve Kökeni” adlı çalışmadır. Okul öğrencileri, üniversite öğrencileri, filologlar, okul ve üniversite öğretmenleri için hazırlanan sözlükte yaklaşık 1500 deyim bulunmaktadır. Böylece okul sözlükleri için hacim açısından en alt sınırdaki hazırlanmıştır. Çalışmada deyimlerin anlamı kısaca açıklanmış ve kökenine yer verilmiştir. Bu sözlükte de bulunan “başa baş” deyimini aşağıdaki gibi incelenmiştir:

БАШ ҺА БАШ. Устар. и прост. Одно на другое (при обмене); услуга за услугу. Вероятно, полукалька с соответствующего татарск. оборота. Тюрк. б а ш — голова. Первонач. — в речи прасолов (оптовых торговцев скотом).

Resim 4: Sözlükten örnek görüntü

(Kaynak: Şanskiy, Zimin ve Filipov, 2001: 17)

“Başa baş” madde başının hemen yanında eski ve arkaik bir sözcük olduğu, aynı zamanda basit konuşma dilinde kullanıldığı bilgisi verilmektedir. Ardından anlamı “başa baş, değiş tokuşta denk” şeklinde tanımlanmaktadır. Deyimin kökeninin Tatar Türkçesine dayandığı, “kısmen öyküntü/taklit” (*полукалька – polukalka*) olduğu gösterilmektedir. Böylece “baş” (*баш*) sözcüğünün Türk dillerinden, “-e, -a” yönelme anlamı katan (*на – на*) edatının ise Rusçadan alıntılanmasıyla “başa baş” (*баш на баш*) anlamındaki deyim oluşmuştur. Son olarak bu deyim ilk başta tüccarların (sığır toptancılarının) konuşmalarında ortaya çıktığı açıklanmaktadır. Eğitici bir sözlük olduğu için söz konusu madde başının kullanım özellikleri, tanımı, etimolojisi ve nasıl ortaya çıktığı kısaca tasvir edilmektedir.

Yukarıdaki verilen örnekler deyim sözlüklerinde sunulan madde başlarının içeriğini ve özelliklerini göstermesi bakımından sözlükbilimcilere ışık tutmaktadır. İncelenen sözlükler gösterilen madde başları üzerinden değerlendirildiğinde açıklamalı bir sözlük olan Uşakov’un çalışmasının sözcüklerin anlamını ve kullanımını gösterme eğiliminde bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla “baş” madde başının anlamı açıklandıktan sonra bu ögeyle oluşan “başa baş” deyimine yer verilmiştir. 4000’i aşan deyim madde başıyla Molotkov’un sözlüğü “başa baş” deyimini için verdiği tanımlar, örnekler, üslup etiketleri ve köken bilgisiyle detaylı bilgiler sunmaktadır. Fedorov’un 2 ciltlik yaklaşık 13.000 deyimden oluşan sözlüğü hacim olarak Molotkov’un sözlüğünü aşmaktadır. Dolayısıyla “başa baş” deyimini için verilen örnekler daha fazladır. Fedorov’un sözlüğü Molotkov’un sözlüğüne kıyasla daha güncel bir çalışma olması sebebiyle üslup etiketleriyle de ayrılmaktadır. Köken bilgisi ise hem Fedorov’un hem Molotkov’un sözlüğünde verilmiştir. Şanskiy, Zimin ve Filipov tarafından hazırlanan deyim sözlüğü ise aynı zamanda eğitici sözlük kategorisinde bulunduğu için “başa baş” deyimini kısa ve öz bir şekilde açıklamıştır. Üslup etiketleri bakımından ise Fedorov’la aynıdır. Köken bilgisi ise yine verilmiştir. İncelenen bu dört sözlük farklı yıllarda hazırlanmış olması nedeniyle üslup etiketlerinde birtakım farklılıklar gösterse de açıklamalar ve köken bilgisi bakımından benzerdir. Madde başıyla ilgili yapılan açıklamalar ve örnekler ise sözlük yazarına ve sözlüğün hacmine bağlıdır. Nitekim bir sözlüğün hazırlanmasındaki başat sorunlardan biri olan sözlüğün hacminin ve amacının belirlenmesi deyim sözlükleri için de öne çıkmaktadır. Bununla birlikte hedef kitlenin tespiti sözlüğün amaçlarının ve kapsamının çizilmesi bakımından önemlidir. Değerlendirilen dört sözlük de farklı hacimlerde ancak madde başlarının özellikleri hemen hemen aynıdır. Örnek verilen madde başları çerçevesinde söz konusu dört sözlüğün nitelik ve değer bakımından eşit olduğunu söylemek yanlış olmaz.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bir dilin en parlak unsurları niteliğindeki deyimler, özel bir tür olan deyim sözlüklerinde ele alınmakla birlikte açıklamalı sözlük türlerinde de genellikle bulunmaktadır. Rus sözlükbilim geleneğinde eski dönemlerden itibaren deyimlere yer verilmiştir. 1950’li yıllarda V. V. Vinogradov’un çalışmaları sayesinde deyimbilimin bir bilim alanı olarak kabul edilmesiyle deyim sözlüklerinin bir tür olarak hazırlanması sağlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi deyim sözlükbilim alanındaki ilk bilimsel çalışma A. İ. Molotkov editörlüğünde oluşturulan *Rusça Deyimler Sözlüğü* (1967) adlı eserdir. Molotkov bu sözlük üzerinde çalışırken deyim sözlüklerinin kuramsal ve uygulama sorunlarını da saptamıştır.

Deyimlerin tespiti ve sözlüklerde yer almasının planlanması son derece önemlidir. Bu incelemede deyim sözlüklerinin hazırlanması sırasında dikkate alınması gereken kuramsal ilkeler Molotkov, Arsenteva, Babkin ve Ojegov adlı bilim insanlarının yaklaşımları aracılığıyla tespit edilmiştir. Bu çerçevede en önemli hususun, deyim madde başlarının seçimi olduğu anlaşılmıştır. Sözlükte yer alacak deyimler, kullanım alanları göz önünde bulundurularak fişlenmelidir. Sözlüğe yazı dilinin deyimleri, ağızlardaki deyimler, jargon deyimleri ya da tamamının dâhil olup olmayacağına karar verilmelidir. Başka bir ifadeyle sözlükte yer alacak deyimlerin türü

belirlenmelidir. Burada sözlüğün büyük, orta ya da küçük bir sözlük olarak hacminin planlanması da önemli rol oynamaktadır. Deyim madde başları seçildikten sonra hangi ana sözcük (isim, fiil, sıfat vb.) altında verileceği tespit edilmelidir. Söz gelişi, incelemeye konu olan “başa baş” (*баш на баш*) deyim madde başının ana sözcüğü Molotkov’un ve Fedorov’un deyim sözlüğünde “baş” (*баш*) olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda yukarıda da anlatıldığı üzere Molotkov, Arsenteva, Babkin ve Ojegov gibi bilim insanlarının ana sözcüğün tespiti sorununun çözümüne yönelik ayrıntılı önerilerde bulunduğu anlaşılmıştır. Ana sözcük altında sunulan deyim madde başlarının anlamı kısa ve öz şekilde açıklanmalı, üslup, kullanım özellikleri belirtilmeli, doğru örneklerle anlamı pekiştirilmeli ve sözlük ile yazarının amacına bağlı olarak alıntılanan deyim kökeni ve kaynağı sunulmalıdır. Birbirleriyle anlam, biçim ve kullanım açılarından bağlantılı olan deyimlere atıf yapılmalıdır; eş anlamlı ya da ilgili deyimlere yönlendirilerek aralarında karşılaştırma imkânı tanınmalıdır. Bu husus sözlüğün tutarlılığı açısından da son derece önemlidir. Sözlükte deyimlerin yerleşim düzeni (alfabetik, tematik) ve özellikleri konusu planlanması gereken bir diğer husustur. Sözlük okuyucusunun aradığı deyim hızlı ve kolay bir şekilde bulabilmesi için sözlüğün tematik bir yerleşim düzeni varsa alfabetik dizininin de sözlük sonunda verilmesi kullanım açısından faydalı ve işlevsel olacaktır. Tarafımızca tespit edilen sorunlar, sonuçlar ve öneriler Rusçanın dışında Türkçe ve diğer dillerde oluşturulması planlanan deyim sözlüklerinde ana ögenin belirlenmesi, deyim madde başının açıklanması ve özellikleri gibi kuramsal ve uygulama sorunlara farklı bir bakış açısı getireceği düşünülmektedir. Bununla birlikte elde edilen sonuçlar ve sunulan öneriler diğer sözlük türlerinin kuramsal ve uygulama sorunlarının çözümüne de ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

- Arsenteva, E. F. (2010). The Main Problems of Multilingual Phraseological Dictionary Compilation. *New Trends in Lexicography: Ways of Registering and Describing Lexis*. Elde edilme tarihi: 25.05.2021, https://kpfu.ru//staff_files/F1162143776/2009Ivanovostatja.pdf
- Ataklı-Saçak, F. (2020). *Rusçada Zıt Anımlı Deyimler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Babkin, A. M. (1964). “Frazеologiya i leksikografiya”, *Problemi Frazеologii*, (Ed. A. M. Babkin), Nauka, Moskva, Leningrad.
- Dohman, Ü. (2021). *Rus Sözlükbilimi*, Paradigma Akademi, Çanakkale.
- Dubiçinskiy, V. V. (2008). *Leksikografiya Russkogo yazıka*, Nauka, Flinta, Moskva.
- Fedorov, A. İ. (2008). *Frazеologičeskiy slovar Russkogo literaturnogo yazıka*, 3. Baskı, Astrel: AST, Moskva.
- Hartmann, R. R. K. ve Gregory, J. (2002). *Dictionary of Lexicography*, 2. Baskı, Routledge, London, Newyork.
- Kozırev, V. A. ve Çernyak, V. D. (2015). *Leksikografiya Russkogo yazıka. Vek nıneşniy i vek minuvşiy*, 2. Baskı, İzdatelstvo RPGU im. A. İ. Gertsena, St. Peterburg.
- Krisin, L. P. (2007). *Sovremenniy Russkiy yazık, Leksiçeskaya semantika, Leksikologiya, Frazеologiya, Leksikografiya*, Akademiya, Moskva.
- Larin, B. A. (1977). “Oçerki po frazeologii (o sistematizatsii i metodah issledovaniya frazeologičeskih materialov)”. *İstoriya russkogo yazıka i obsçeye yazıkoznaniye (izbranniye raboti)*, (Derleyenler: B. L. Bogorodski ve N. A. Meşçerski), Prosveşeniye, Moskva.
- Molotkov, A. İ. (1977). *Osnovi frazeologii russkogo yazıka*, Nauka, Leningrad.
- Ojegov, S. İ. (1974). *Leksikologiya, Leksikografiya, Kultura reçi, Vışşaya şkola*, Moskva.
- Şanskiy, N. M., Zimin, V. İ. ve Filipov, A. V. (2001). *Şkolniy frazeologičeskiy slovar Russkogo yazıka: znaçeniye i proishojdeniye slovosocetaniy*, 4. Baskı, Drofa, Moskva.
- Şçerba, L. V. (2004). *Yazıkovaya sistema i reçevaya deyatelnost*, 2. Baskı, Editorial URSS, Moskva.
- Uluoğlu, M. (2002). “Rusçadaki Deyimlerin Genel Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 331-338.
- Uşakov, D. N. (1935). *Tolkoviyy slovar russkogo yazıka*, Cilt I, Ogiz, Moskva.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul.
- Voynova, L. A., Jukov, V. P., Molotkov ve A. İ., Fedorov, A. İ. (1968). *Frazеologičeskiy slovar Russkogo yazıka*, (Ed. A. İ. Molotkov), 2. Baskı, İzdatelstvo “Sovetskaya entsiklopediya”, Moskva.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.08.2023 ✓Accepted/Kabul:20.11.2023

DOI:10.30794/pausbed.1335757

Research Article/Araştırma Makalesi

Meydan, V. (2024). "Right Wing Populism vs. Left Wing Populism: Clash of Alliances in Turkish Political System", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 60, Denizli, pp. 385-399.

RIGHT WING POPULISM VS. LEFT WING POPULISM: CLASH OF ALLIANCES IN TURKISH POLITICAL SYSTEM

Vildan MEYDAN*

Abstract

This study aims to investigate the effects of right and left-wing populism before the 2023 elections on the Turkish Political System. In this direction, the study argues that the People's Alliance, formed with the AKP-MHP alliance, has adopted right-wing populism and the Nation Alliance, which was established in partnership with four opposition parties (CHP-IYIP-SP-DP) and currently expanding to six opposition parties (CHP-IYIP-SP-DP-DEVA-GP), adopted left-wing populism. In line with the findings obtained in the study, it is argued that the 2019 elections are actually a "clash of alliances" and thus right-left populism. Accordingly, the study describes the 2019 elections as a "limited" success for left-wing populism. Considering that the alliances have increased their discourse and strategies in the last period, the article describes the 2023 elections as the "real clash of alliances", and argues that the election result revealed that although a significant rise in left populism is observed, right-wing populism is dominant in Turkish politics. For now, right axis of populism is the winner in Turkish Political System.

Keywords: *Populism, Left-right wing populism, Alliances, Turkish Political System, 2023 General Elections.*

SAĞ POPÜLİZM VE SOL POPÜLİZM: TÜRK SİYASAL SİSTEMİNDE İTTİFAKLARIN ÇATIŞMASI

Öz

Bu çalışma, 2023 seçimleri öncesi sağ ve sol popülizmin Türk Siyasal Sistemi üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, AKP-MHP ittifakıyla oluşan Cumhur İttifakı'nın sağ popülizmi, ve dört muhalefet partisi (CHP-IYIP-SP-DP) ile ortaklaşa kurulan ve DEVA ve Gelecek Partisi (GP) katılımıyla genişleyen Millet İttifakı'nın ise sol popülizmi benimsediğini öne sürmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda 2019 seçimlerinin aslında bir "ittifaklar ve dolayısıyla sağ-sol popülizmin bir çatışması" olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre çalışma, 2019 seçimlerini sol popülizm için "sınırlı" bir başarı olarak tanımlamaktadır. İttifakların 2023 seçiminde söylemlerini ve stratejilerini artırdığı göz önünde bulundurularak, 2023 seçimlerini "gerçek ittifak çatışması" olarak nitelendiren yazıda, seçim sonucunun sol popülizmde ciddi bir yükseliş gözlemlense de Türk Siyasal Sisteminde kazananın sağ popülizm olduğu, Türk siyasetinde şimdilik sağ popülizmin hâkim olduğunu gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Popülizm, Sağ-sol popülizm, İttifaklar, Türk Siyasal Sistemi, 2023 Genel Seçimleri.*

*Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ÇORUM.
e-mail: vildanercan1@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-8835-3465>)

Introduction

This study aims to contribute to the literature in terms of investigating the effects of right and left populism on the formation of alliances in the Turkish Political System. In this direction, the discourses of the alliance leaders in the election studies were used in this study, and it was aimed to draw attention to the extent to which the right and left populism differ in terms of inclusiveness and exclusivity in their discourses to the electorate. It was analyzed in the study, before the 2023 election, on what basis the alliance leaders, who were in two different populism axes, built the us and them dichotomy. In this context, it has been observed that as the election approaches, the harshness and polarization of the rhetoric of the People's Alliance (Cumhur İttifakı) increases. On the other hand, the Nation Alliance (Millet İttifakı) has built the us and them dichotomy on a socio-economic basis in the form of economically privileged and disadvantaged segments. One of the most important points obtained in the study is that both alliance member parties are not natural alliances in terms of either the party strategy they implement or the ideologies they adopt. So much so that the MHP (Milliyetçi Hareket Partisi-Nationalist Movement Party) and the AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi-Justice and Development Party) clashed with the Kurdish opening (democratic opening) policy of the AKP in the past, and the leaders of both parties criticized each other. Similarly, the parties that are members of the Nation Alliance do not form a natural alliance with each other, and the fact that DEVA (Demokrasi ve Atılım Partisi-Democracy and Progress Party) and Future Party (Gelecek Partisi-GP), two parties founded by former AKP members, also join the alliance. This political conjuncture emphasizes the unusualness of the formation conditions of both the Nation Alliance and the People's Alliance. Another noteworthy point regarding alliances is that HDP (Halkların Demokratik Partisi-People's Democratic Party), one of the minority parties with the highest vote base in the Turkish Political System, is not included in both alliances.

In line with these points, in the following part of the study, firstly the theoretical framework was established, the definition and scope of populism are included in the views and discussions in the literature. After the characteristics and strategies of populism and populist leaders, the study focused on the distinction between right and left populism, and this distinction was examined under three categories as which ideology two types of populism are close to, its inclusiveness towards grassroots and its attitude towards democracy. In the implementation phase of the study, the characteristics of AKP as a right-wing populist party were emphasized, and Erdoğan's charismatic authority as a right-wing populist leader and his discourses were analyzed to reveal how he has built the us and them dichotomy since 2002 when he came to power. However, the successful mass mobilization that he has implemented for years was not sufficient for Erdoğan's rule alone; important breaking points in Turkish politics made Erdoğan need alliance support. Therefore, the following part of the study is on the AKP-MHP alliance and the right-wing populist analysis of this alliance, and it has been pointed out how the two leaders reinforced the polarization in their discourse and built their bases on a nationalist-religious basis. Accordingly, in the last part of the study, the expansion process of the Nation Alliance towards the table of six was discussed, and attention was drawn to how the alliance's discourses overlapped with left populism, and the "palace and people"-themed discourses of the alliance leaders were emphasized. Working in line with this whole pattern, attention was drawn to the 2019 elections, the first clash of the two alliances or the two opposites of populism, and their results, and in this context, the strategies of the alliances before the second and main clash, the 2023 elections, were analyzed.

In the light of all these points, the study examines the discourses of party leaders in analyzing the position of right and left populism in the Turkish political system. In the relevant discourse analysis, the discourses during the election campaigns held before the 2023 election were examined. In this way, it was questioned which populist axis was dominant in which alliance, through the discourses of the party leaders who formed the alliances during the election campaigns before the 2023 general elections.

1.Theoretical Framework: Populism

Although there are many definitions and interpretations of populism in the literature, Ostiguy has made one of the clearest definitions, describing populism as "the flouting of the low", which he stated has two subjects as the political relationship between political leaders and the social base (Ostiguy, 2017:73). In line with this

definition, Ostiguy considers populism not in a top-down fixed form, but rather as a two-pronged phenomenon that takes place between the leader and his supporters, based on a common socio-cultural or politico-cultural basis (Ostiguy, 2017:73). Mudde and Kaltwasser(2017:4), on the other hand, describe populism as the emergence of a strong and charismatic leader, gathering power and communicating with the masses. For Laclau, on the other hand, populism encompasses “a social scene that divides society into enemy and underdog”, into two opposing and irreconcilable camps (Laclau, 2005:87). Although it has many different definitions like above, common to populism is the existence of two opposing camps built on an antagonistic relationship. Populist leaders present themselves as the only savior and defender to the lower strata of this oppressed and ignored society, and derive their strength from this point. Enemy construction is essential for a populist leader, as the existence of an antagonistic and irreconcilable opposition camp allows populist leaders to consolidate their mass.

As Mudde underlines, the polarization of “us” and “them” in populism means the dichotomic division of society under the name of “the people” and “the elite” (Mudde, 2007:23). Here, it should be underlined that although the dichotomy of us and them in populism, the opposing camps are expressed by different names such as the lower class/upper class, the dominant group/silent majority, the oligarchy/the people, the underdog/system, (Laclau,2005:87; Ostiguy,2017:76) lies the relationship of the people against the elite. Based on all these points, Mudde makes one of the most general definitions of populism, and defines it as “a thin-centered ideology that considers society to be “ultimately separated into two homogeneous and antagonistic camps, “the pure people” versus “the corrupt elite,” and which argues that politics should be an expression of the *volonté générale* (general will)¹ of the people.”(Mudde,2004:543)

Shils underlined a very important point about populism; stated that the will of the people in populism is superior to all other institutions and standards (Shils,1996:98), and stated that in a sense, there is no intermediary institution between the leader and the people in populism. Concerning the same point, Weyland made a similar determination, stating that “the leader reaches the followers in a direct, quasi-personal manner that bypasses established intermediary organizations, especially parties.” (Weyland,1999:381) Moffitt states at this point that the leaders tended to portray themselves as “having extreme intimacy with the people” and with the aim of “embodying the expression of the popular will” (2016:96).

In populism, there is an environment in which the demands and rights of the silent majority have been systematically ignored by the elite for a long time and they feel anger towards the ruling-elite class because of this marginalization. As Mudde emphasizes, populist leaders who are aware of the sense of belonging that this silent majority, whose demands are ignored, and the anger they feel against the elite class, aim to create an “imaginary community” rather than an all-encompassing and real community (Mudde,2004:546) Considering that Laclau’s definition of populism as the result of unfulfilled demands of the silent majority,(2005:86) the most important skill/strategy of populist leaders is to manipulate this demand by forming an imaginary unity. (Dinçsahin,2012:625) Using this victimization of the silent majority whose demands are not met, systematically ignored and filled with anger against the ruling elite, communicating directly with this mass and portraying itself as the defender and savior of this mass requires charismatic authority and the ability to mobilize the masses for a populist leader.

1.1. Left-Right Wing Populism: Scopes and Differences

The comparison of right and left populism is so important that, according to Mouffe, the mindsets of these two types of populism will form the basis of political conflicts in the next few years. (Mouffe,2018:6) Comparing left-right populism from different perspectives such as which ideology they are close to in terms of their arguments, inclusiveness towards the grassroots (exclusive-inclusive), attitude towards democracy will provide a wider framework.

¹ The concept of general will, which was first used in political philosophy by Rousseau and means the will of the people as a whole, is also defended by populists. According to populists, who argue that politics should reflect the general will of the people, people are homogeneous and have the same interests and preferences. In addition, according to populists, the elites are out of touch with the public and create problems. On the other hand, populists argue that they base their policies on the general will and thus can find solutions to complex problems (Mudde, 2017:33).

Left populism, as March (2007:66) stressed, is to the left of the populist axis in that they create the dichotomy of “decisive elites versus moral people”, their emphasis on egalitarianism, and their portrayal of economic inequality as the root of current political and social problems in societies. However, considering the arguments of left and right-wing populism, there are also views that associate left populism with socialism and right populism with nationalism (Mudde,2017:21). The ideology that right- and left-wing populism are close to is actually directly related to which class the elite pole they built in their populist arguments represents. In this context, while left-wing populism defines the elite class as a class with economic privilege, right-wing populism considers the elite class as not “us”, on the basis of identity and nationalism. As Rummens (2017:559) points out, given that populism is largely identity-based, right-wing populism deals with this identity on an ethnic-cultural basis, while left-wing populism deals with it within the framework of economic categories (such as working class, middle class, peasant). In addition, as Mouffe (2018:45) emphasizes, left populism does not aim at a break from the democratic liberalist framework and the construction of a completely new order, but rather a struggle against the common enemy, the economic elite, in which the working class and the insecure middle class are at the center of this struggle, within the framework of seeking to deepen democracy. Although there are some reservations about the approach of the right populist leaders to democracy due to their exclusionary attitude towards the opposite pole, it is generally thought that the right populist leaders will not pose a threat to democracy as long as the system they belong to is democratic (Splitter,2018:115). However, it is against the nature of participatory democracy that right-wing populist leaders, who claim to bring democracy back, make this claim while excluding those they see as a threat to society (Şener vd. ,2022:131). Therefore, the approaches of right and left populism to democracy are closely related to inclusiveness towards the opposite pole, and left populism seems closer to democracy.

Considering the attitude of two types of populism in their polarization of “them”, Mudde and Kaltwasser state that left populism tends to be inclusive and right populism tends to be exclusive (2012). As underlined by Verbeek and Zaslove (2017:392), left-wing populism, unlike right-wing populism, does not confine people within nationalist borders, but rather treats it as a social category. Roberts (2017:299) cites Europe, which has a highly exclusionary attitude towards cultural minorities, as an example of the inclusiveness of left and right-wing populism. On the other hand, he states that left-wing populism has a more inclusive nature as it draws the other pole not within nationalist borders but rather within the framework of the political and economic elite. Based on all these determinations, Filc (2015:265) states that the main aim of inclusive (left) populism is the integration of the marginalized groups and in this context, it functions to expand democracy. On the other hand, he underlines that exclusionary populism embraces the “national people” ethnically and culturally and sees the other people as a threat. In line with all these points, the next sections of the study will reveal the reflection of the strategies and ideologies of these populist axes on Erdogan’s administration and the electoral strategies of the Nation and the People’s Alliance.

It will be useful to draw attention to an important point here; Discourse is a key tool for right-wing populist parties and leaders to deepen the us and them dichotomy by building fear. So much so that right-wing populist parties and their leaders can legitimize their policies by successfully creating fear in society (Wodak, 2015: 1-5). According to Wodak (2013: 26-27), the policies of right-wing populist parties are based on declaring the minority forming the them pole as responsible for all problems and a threat to the us pole, in other words, building “discourses of fear”. In this way, right-wing populist leaders ignite discontent in society through such discourses and portray themselves and their party as the key to getting out of this dissatisfied situation. In short, discourse is a very important tool that provides legitimacy to right-wing populist party policies and reinforces the leader’s charismatic authority. In short, this study questions which of the right and left populist axis it is closer to, through the discourses of the two alliances in Turkish Politics during the 2023 general elections.

2.The Establishment and Consolidation of the AKP: Right-Wing Populism in Türkiye

AKP government and Erdogan leadership are typical examples of populism in Türkiye² (Erdem and Öniş, 2014:44). As Çelik and Balta pointed out, AKP government is a typical example of populist parties and Erdoğan is a typical example of a charismatic leader (2018:3). In order to seize the charismatic leadership and consolidate the masses, and to portray himself as the defender / savior of the people in this direction, Erdoğan implements a populist strategy of rebelling against the existing order. His charismatic leadership has consolidated his audience for many years, allowing him to hold and centralize his power. As Selçuk stated, Erdoğan, who is nicknamed as “tall man” or “chief” by the people, portrays him as the defender of the marginalized segment in the old Türkiye and the savior of the new Türkiye (2016:576)

The old-new Türkiye distinction, which constitutes an important part of Erdogan’s populist policies, is actually associated with the distinction between White Turks and Black Turks. In this regard, while White Turks are members of the military class, Western-looking, and have a secular lifestyle, which was influential during the founding and reform periods of the Republic of Türkiye; Black Turks are the conservative and Islamic part of the society, and are in the lower class in terms of education and income, corresponds to the segment that has been in an advantageous position for years (Gürsoy,2021:169; Yilmaz,2017:483; Ferguson,2014:78; Yilmaz and Shipoli,2022:325). Within the framework of this polarization, Erdoğan argued that the Kemalist group, which he described as the elite, applied discriminatory and oppressive policies towards the conservative part of the society during the reformation and Westernization of Türkiye; accused this elite group of being ‘out of touch from the real values of society’ (Çapan and Zarakol, 2019:276).

As Selcuk (2016:577) underlines, Erdogan associates the old Türkiye and the CHP (Cumhuriyet Halk Partisi-Republican People’s Party) government with military coups, coalition governments, instability and economic crises, while associating the new Türkiye under AKP rule with prosperity, stability and single-party rule, draws a sharp contrast between the two periods. In this regard, Erdogan reminds his audience that he is also one of the victims of the old Türkiye, referring to the prison decision in 1998 for the accusation of “inciting the public to enmity”(Milliyet, 1998). In the framework of all these grievances, Erdoğan emphasizes at every opportunity that a new and stronger Türkiye needs his leadership as a defender of the conservative part of the society that has been ignored for years and not to experience the old traumas again (Çelik and Balta,2018:8). As Dinçşahin (2012:621) underlined, the prohibition of entering the university and public places, which was implemented within the framework of the principle of secularism in the process of reforming the old Türkiye, the difficulties experienced by the graduates of Imam-Hatip schools in university entrance were harshly criticized by Erdoğan.

These unjust and exclusionary policies of the old Türkiye against a certain segment of the society played a major role in making the CHP and Kemalist-secular segments, which AKP and Erdoğan call the elite segment, the subject of enemy construction. Considering that the political life of the Turkish Republic, including the reform process from its establishment, has experienced the single-party rule of the CHP established by Atatürk for a significant period of time, Erdoğan identifies all the problems and negativities of the old Türkiye and this period with the CHP. Associating all the problems of the old Türkiye with the CHP, Erdoğan held the CHP responsible for the military coups of Turkish political life, and continued to place the CHP as an enemy in the opposite pole in his discourses:

“Frankly, it is imperative that the CHP give this nation a comprehensive and sincere self-criticism about its own history. From the execution of Iskilipli Atif Hodja to the Dersim events, from the persecution of the Turkish adhan to its role in the May 27 coup, the CHP did not have the courage to face its own history” (AA,2019)

² Although it is argued that it has shifted towards left-wing populism in terms of some of its policies and discourses, the literature mainly argues that the AKP’s policies are right-wing populist. According to Karataşlı and Kumral (2023:25), AKP, which is actually a right-wing populist party, started to exhibit heterodox structure characteristics after the MHP alliance and does not fully comply with precise definitions. For example, considering that right-wing populist parties have an anti-immigrant and racist tendency, it seems that the AKP’s attitude towards immigration and racism contradicts this situation. However, due to the views that the main reason underlying the AKP’s approach towards immigrants and racism is to gain advantage in relations with European countries rather than hospitality (Karataşlı and Kumral, 2023: 25), and because most of the party’s active policies and discourses still predominantly display right-wing populism characteristics, the AKP is still described as a right-wing populist party in the literature.

In this context, Erdogan tries to make the current CHP leader Kılıçdaroğlu paint a negative image in front of the society by addressing him as “Mr. Kemal”. In this context, in a speech he made about the Gezi Park protests, Erdoğan accused the opposition party of the protest of being terrorists, claimed that they had deliberately polluted a mosque during the protests, and did not neglect to associate this event with the CHP and Kılıçdaroğlu.

In this whole “old Türkiye-new Türkiye” dichotomy, Erdoğan’s enemy construction pole does not only form the CHP in the context of domestic politics, but also many other groups and opposition groups take their place in the construction of the other. In this context, Erdogan places opposition groups such as “Fetö supporters” (Fethullah Gülen Terrorist Organisation Fetöcü), “Gezi Supporters (Gezici)”, PKK members in the “us and them” dichotomy, and labels this group with othering discourses such as traitors, terrorists, and marauders, pro-coups. In response to this polarizing political rhetoric, Erdogan tries to keep his audience consolidated by calling his audience under the name of my brothers, my sisters with turbans, heroes (Selçuk,2016:578). Following a typical populist policy, Erdogan aims to consolidate his own audience and place him in a superior position against the other, with antagonistic denominations to the opposition. Thus, Erdoğan describes all the people and groups in the opposition as traitors, underlines that this is the biggest obstacle in front of Türkiye, and associates all these groups with the “old Türkiye”. In this context, Erdogan, who presents the elections as the only way out for the people and the country, directs the “patriotic people” to vote for the new Türkiye, namely the AKP:

This parallel structure, this parallel organization is the last obstacle in front of Türkiye, the last gang in Türkiye. We will liquidate him, and we will expel these traitors. Then there will be no obstacles in front of Türkiye. You will make a choice on March 30, you will say either the old Türkiye or the new Türkiye (Trthaber,2014).

Against all this exclusionary attitude towards the Islamic-conservative segment, Erdoğan stands out as a charismatic leader, portraying himself as the hope of the Muslim people, namely the Ummah, not only in Türkiye but around the world, thus aiming to consolidate the conservative segment in society (Özpek and Yaşar,2018:210). Within the framework of the purpose of addressing the Ummah, Erdogan frequently refers to the glorious days of the Ottoman period, thus trying to place Türkiye and the Muslim people in a superior position vis-à-vis the West (Erçetin and Boyraz,2023 :83).

At this point, it should be noted that within the scope of Erdogan’s populist policies, the construction of enemies is very important not only in domestic but also in foreign policy. Such that, for the AKP and Erdogan, the construction of an external enemy is as necessary as the construction of an internal enemy. At this point, for Erdoğan, external enemies are called external forces (dış güçler) or external outbreaks (dış mihraklar), and units such as Western countries or international organizations can also be included in this classification. As Erçetin and Erdoğan underline, in this direction, in the us and them dichotomy of AKP and Erdoğan, “us” are fixed and represent the mass of supporters of the party. On the other hand, “them” can be considered in two separate categories as internal and external them. They can be pointed out as any organization that is called elite, such as parties, think tanks, and the media, which is opposed to the AKP. In the framework of all this enemy construction, Erdogan does not neglect to emphasize that internal and external enemies cooperate with each other in order to fuel negativity and hostility towards the “them” pole (Erçetin and Erdoğan, 2018:395). Criticizing the Gezi Park protests at the rally in Samsun, Erdoğan attributed the following economic crisis and Gezi Park protests to internal and external forces:

“Who won from these three weeks of demonstrations? The interest lobby won, Turkey’s enemies won, the rent lobby won. Even a little, Türkiye’s economy lost, tourists lost” (NTV,2013).

The populist policies implemented within the framework of all this charismatic authority have enabled Erdoğan to mobilize his audience since 2002, when he came to power, and not to be criticized by his audience and his party, even during the negative processes of the AKP. Çelik and Balta relate Erdogan’s ability to mobilize these masses with “blame attributions”, thus, when the masses identify themselves with the leader, it becomes easier to connect with the masses in situations of social crisis, and when the feeling of anxiety gives way to anger, populist leader gathers more support from the masses (2018:7). The most concrete example of this situation was that when Erdoğan called for the people to take to the streets during the July 15 coup attempt, Fethullah Gülen Terrorist Organisation (Fetö) was held responsible for the attempt, increasing the anger of the people and giving

stronger support to the failure of the coup attempt. All this mobilization and centralization of power enabled Erdoğan to present himself to his masses as the only way out for a strong Türkiye against internal and external enemies, which is evident in his discourse at the party meeting in Erzincan:

“We must explain very well to our nation that the issue is not the AK Party issue, the issue is not Tayyip Erdoğan’s issue, but a Türkiye-Turkish nation issue. If the opposite happens, we will all be losers. If the AK Party wins, Türkiye wins, let’s know it like this. If the AK Party loses, Türkiye loses. We did not touch, we did not shake our hearts, we will not leave a hand.” (Cumhuriyet,2017)

Turkish political life witnessed various populist strategies throughout the AKP rule, which started in Türkiye with its seizure of power in 2002. However, after the 2010 referendum and 2013 Gezi Park protests, within the framework of centralized power, Erdoğan’s populism began to gain an exclusionary character, and this exclusion became more acute with the AKP-MHP alliance (Gürsoy, 2021:171; Erçetin and Boyraz, 2023). With this alliance, Turkish political life began to witness various strategies and discourses of exclusive right-wing populism.

2.1. Expansion of Right-Wing Populism: People’s Alliance

As underlined by Ersoy and Karakoç, the main reason why the AKP needs an alliance with a party in the Turkish parliament after 2015 is that it lost its majority in the parliament to seize power as a single party (2020:208). The AKP’s loss of power did not emerge out of nowhere, it took place gradually over time, and the policies that hardened after the 2010 presidential referendum and the attitude of the government during the 2013 Gazi Park Protests are just a few of these factors. One of the striking points regarding the AKP-MHP alliance is that the two parties are not natural allies in terms of both their ideologies and party policies. In fact, as Yılmaz and Demir underline, although there are examples where the two parties have criticized each other harshly in the past, the main factor in this matter is the HDP (2021:7).

Considering that the MHP is on the far-right wing of Turkish political life, it is not surprising that it is in sharp opposition to the HDP, which is fighting for the rights of Kurdish minorities in Türkiye. So much so that between 2012 and 2014, AKP’s democratic initiative or Kurdish opening policies were described as ‘treason’ by MHP leader Bahçeli (Celep,2010:136). However, AKP-MHP relations, which had a very tense nature between this period, evolved over time into a positive direction and resulted in an alliance in 2018.

The AKP-MHP alliance, which was established in 2018 under the name of the “People’s Alliance” (Cumhur İttifakı), in a sense means a serious loss in Kurdish votes for the AKP, and Demirtaş, one of the HDP leaders, who was sentenced to prison for terrorism-related crimes in 2016, was also effective in this loss. In this direction, Demirtaş criticized the AKP-MHP alliance:

“The goal is to make the AKP-MHP rule permanent by liquidating the HDP. They are trying to keep the HDP out of possible alliances by criminalizing its legitimacy and making it a debate” (Tiraj,2022).

The alliance established after all this political background and conflicts between the two parties has been an important turning point in Turkish political life in this respect. For Erdoğan and Bahçeli, who need to consolidate their party members after all these conflicts and criticisms between the two parties that have been witnessed in the past, the most important tool in this regard will undoubtedly be the construction of an enemy. Erdoğan and Bahçeli first implemented this enemy construction before the referendum in 2017, and during this period, party members and public supporters were described as patriots, while the opposition was labeled as traitors and pro-coup, and the society was divided into these two poles (Yılmaz and Shipoli,2022:322).

The opposition between us and them, established by the leaders during the AKP-MHP alliance period, has become so sharp that Turkish political life has witnessed very harsh and polarizing discourses throughout this period. The clearest example of this is seen in Erdoğan’s speech before the 2019 local elections, and in his discourse, Erdoğan associated the candidate of the Nation Alliance, Ekrem İmamoğlu, with the Egyptian pro-coup Sisi, thus consolidating his mass and aiming to fuel the feeling of hostility towards the opposite pole:

“This CHP mentality, what did its peers say about me? When Morsi is imprisoned, ‘Erdogan’s fate will be like him.’ they were saying. Shall we say Sisi or Binali Yildirim on Sunday? The issue is that important. Those who liken Erdogan’s fate to Morsi’s is the Sisi mentality. That’s why we have to work hard for it. We are not afraid of them. We have already set out on this road wearing our shroud” (Cumhuriyet,2019).

At this point, it should be noted that Erdogan and Bahçeli often tended to use flag, nation, state-themed discourses to keep their masses consolidated during the construction of the enemy. In this context, the harshness of the two leaders’ rhetoric and their exclusionary attitude towards the opposition in the AKP-MHP alliance have increased. The AKP government, which has been subjected to harsh criticism especially due to the economic crisis and high inflation, resorts to the aforementioned flag and nation-themed discourses, and the statement of the Minister of Treasury and Finance Nurettin Nebati is an example of this:

“Currently, Türkiye has ceased to be the power of our region with the measures it has taken and has become one of the most powerful countries in the world, one of the countries at the table. Don’t be upset, don’t be sad. We are all after an ideal. The flag will not go down, the prayer will not be silent. Let them bang their heads against the wall” (T24,2022).

As can be clearly seen in Bahçeli’s statement above, the Nation Alliance is associated with terrorist organizations, and it is claimed that both political opposition parties and terrorist organizations are in cooperation with global foreign powers.

“We have neither an inch of land nor a single person to be given to the dishonest people whose value is 1 dollar. The conflict and betrayal bloc, consisting of CHP, İYİP, HDP, PKK, FETÖ, PYD, YPG, DAESH, DHKP-C and the global murder network, will scatter against the people and will have no choice but to lose. Our candidate in the presidential election is Mr. Recep Tayyip Erdoğan, after no adverse and accidental developments” (Politikyo1,2018).

The main subject of the internal enemy construction of the AKP-MHP alliance before the 2023 elections is the Nation Alliance and the table of six, and the two leaders call the alliance the “alliance of disgrace” (zillet ittifakı), thereby increasing polarization and hostility. MHP leader Bahçeli made one of the clearest examples of this exclusionary right-wing populist discourse at the party general assembly, while addressing the national alliance in cooperation with terrorist organizations, he also glorified the people’s alliance.

“Indeed, CHP, İYİP and other spare tires are in disgrace, in loss, in the grip of frustration. The People’s Alliance is essentially an alliance of morality and devotion. The People’s Alliance is an alliance that is the power of the future and the assurance of independence. Our past is clear, our present is known, the goals we want to achieve in the future are in our nation’s knowledge in detail..... This alliance (Nation Alliance) is common with terrorism and separatism. This alliance is in a red cap and hat with the Turks and the enemies of Türkiye” (AA,2022).

Again, Bahçeli criticized the Nation Alliance, which has not yet announced its presidential candidate when there is a short time left for the 2023 elections, and claimed that foreign powers, internal enemies and terrorist organizations had an effect on this uncertainty:

“Entrusting our Türkiye to political parties whose common purpose is to serve the aspirations of foreign powers, and which have not yet agreed on a common candidate, and which have been captured by the lobbies, is to disregard our future” (dokuz8haber:2022).

Based on the above statements of the People’s Alliance in partnership with Bahçeli and Erdoğan, in the politics of Türkiye, polarization and hardness are increasing, and in the next section of the study, the Nation Alliance and the rise of left-wing populism in response to this political atmosphere will be revealed.

3.The Rise of Left-Wing Populism in Türkiye: Nation Alliance

The alliance, which was established under the name of the nation alliance in the partnership of Good Party (İyi Parti-IYIP), İslamist Felicity Party (Saadet Partisi-SP), Democrat Party (DP) in 2018, has determined the basis of its policies and discourses against the government as the economy, and the inflation that the country has been in for the last two years is the main reason for this situation. Looking at the data of the Turkish Statistical Institute (TÜİK), while the monthly inflation was 11.10 and 48.69 percent on an annual basis in January 2022, it was determined as 84.39 percent on an annual basis and 2.88 percent on a monthly basis in November 2022 (TUIK,2022).

Therefore, in such a period when the people's livelihood is quite high, the opposition leaders, who thought that the government's flag and nation-themed discourses would not have a counterpart in the public, determined the basis of their political discourse. In this direction, the leaders of the nation alliance aim to consolidate the people in this regard by emphasizing the conditions experienced by the government and the privileged segments close to the government in almost every speech they make. CHP leader Kılıçdaroğlu did not neglect to draw attention to this privilege of the government in his speech in a village in Edirne:

"We want to rule our country from the humble Çankaya. Our goal is this, I also told Erdogan. Wasting is forbidden, don't waste it. At least, a waste circular is issued. Isn't an airplane enough for you? You have more palaces than any Ottoman sultan has ever had. What will you do?" these palaces?

"Gentlemen, whiskey glasses in their hands, they will earn from tax-free interest. Farmers, tradesmen, industrialists, what is their sin? The other has no risk. I will give all that money to the nation" (T24:2022).

In fact, the first important test of these left populist policies of the Nation Alliance was given in the 2019 local elections, and the alliance achieved a remarkable success by winning a significant part of the metropolitan cities in Türkiye. If Ekrem İmamoğlu's performance in the Istanbul elections is considered in this context, it can be said that it received a positive response from the public. As underlined by Demiralp and Balta, İmamoğlu did not target Erdoğan's personality, authority, religious or ideological values during the election campaign, and displayed an embracing attitude among the people (Demiralp and Balta, 2021:11). In this context, İmamoğlu did not deal with any ideological or religious identity of the people, but, like the party leader of which he was a member, based on the economic problems of the people with a left-wing populist approach. Considering that Istanbul has been under AKP rule for 25 years, İmamoğlu emphasized how the money of the people was wasted by the privileged segment with his discourses.

"80 million lira was spent on the website of the Istanbul Metropolitan Municipality (IMM) in 3 years. We can handle the websites of all municipalities in Türkiye with this money. A single directorate in IMM has given 226 million liras to unrealized idea projects. How important are these projects now... What a waste! Isn't it a pity for all this tossed money? Isn't it a pity for the taxes of Istanbul residents? We will change this waste system together. IMM is not the property of a handful of people. IMM will now work for the benefit of all Istanbul residents. Together, we will change the wasteful plundering system they have set up" (Birgün,2019).

In addition to all these economic-themed discourses, İmamoğlu has adopted an inclusive discourse and language, contrary to the AKP and Erdoğan's rhetoric and policies, which have become increasingly harsh and exclusionary after 2010, and won the elections with the slogan "Everything will be fine". Additionally, İmamoğlu made the political atmosphere polarized by AKP and Erdoğan for many years inclusive with the slogan "We are working for 16 million". Therefore, as emphasized by Şener vd., İmamoğlu's election campaign includes "a new construction of the people" and, unlike right-wing populism, treats the people as an inclusive whole, regardless of religion, language or race (Şener vd.,2022:135).

Although the People's Alliance won 51,6 percent of the votes in the 2019 local elections, the loss of metropolitan cities to the opposition and the loss of the AKP, which has ruled Istanbul and Ankara since the beginning of its rule, is also described as a Pyrrhic victory (Brookings,2019). In other words, the 2019 elections and the winning of the metropolitan cities other than Bursa and Gaziantep can be described as an important success for the Nation Alliance, as it was the first election in which the Nation Alliance implemented its left-wing populist strategy.

Adopting a left-wing populist strategy against the right-wing populist policies of the government and its partner MHP, the success of the Nation Alliance in the 2019 local elections is an important indicator, but it is not enough to overthrow the long-consolidated AKP government. Being aware of this reality, the Nation Alliance leaders sought to expand the alliance before the 2023 elections, and agreed with the Gelecek Party, which was founded under the leadership of former Prime Minister Davutoğlu, who left the AKP, and the DEVA party, which was founded under the leadership of former Finance Minister Babacan, and expanded with the name of the "table of six". The common goal of the table of six is to prepare a common manifesto for the transition to the parliamentary system planned to be established after the 2023 elections. In line with this goal, six leaders come together regularly and try to put forward a work for a strengthened parliamentary system (Esen,2022:3).

One of the most important points of the enlargement of the Nation Alliance in line with the goal of transition to the parliamentary system is that this enlargement includes not only the participation of the current opposition parties, but also the former AK Party members. In this regard, one of the most important figures of the left-wing populist discourse of the six-table is undoubtedly Babacan, the former Minister of Finance:

"We did good things between 2002-2015. I was at the head of the economy at that time. At that time, young people could go on short-term European tours with their pocket money. Retirees were able to save up their salaries and go on vacation abroad. A car could be bought with 12 months' salary of a civil servant. Buying a house and a car has become a dream for most of our citizens right now. Young people say, 'If I work for the rest of my life, I can neither have a house nor a car'"(Gazeteduvar:2023).

In addition to all these, Babacan also emphasizes the steps that need to be taken by targeting Erdogan and the AKP:

"We hope that we will come to power in the first election and solve this crisis. But every day they are in power, our job gets harder. Because the damage is growing, the hole in the economy is getting bigger. This is my call to Erdogan; If you want the country not to go bankrupt, if you want the country not to fall down from that pit, put an honest and qualified team at the head of the Central Bank and TUIK, then step away" (T24:2022).

In addition to all these left-wing populist strategies, one of the most important trump cards of the Nation Alliance, IYIP leader Meral Akşener, is "Meral Mother" as the people call her. So much so that Akşener, who draws a very impressive image on the opposition voters, establishes a close bond with the people and draws a clear distinction between the people and the elite. This distinction between the people and the elite, drawn by Akşener, is built on a purely economic basis and opposes the elite to the worker, farmer, retired, unemployed, in short; the economically disadvantaged segment of the society. Akşener, who portrays herself and the alliance she belongs to as the defender of this disadvantaged group, harshly criticizes Erdoğan and the AKP elites in her rhetorics.

It is clear that the Nation Alliance has a left-wing populist stance, considering the common goal of the Nation Alliance is the transition to a strengthened parliamentary system, it portrays an inclusive rather than exclusionary portrait of the electorate, and the opposition it draws between the economically disadvantaged majority and the privileged elite. The Nation Alliance, which started with the cooperation of four parties and expanded to include former AKP members before the 2023 elections, continues its left-wing populist policies, which achieved significant success in the 2019 local elections, without slowing down, in this context, unlike right-wing populism, without addressing the people on the basis of religion, ideology or identity, adopts economic-based discourses in an inclusive, not exclusionary, direction.

4.The Election: The Campaign Process And The Victory Of The People’s Alliance

After a long meeting on March 6, 2023, Kemal Kılıçdaroğlu was announced as the candidate of the Nation Alliance. However, this announcement created some dissatisfaction within the National Alliance and among the electorate, and even during the pre-announcement negotiations, İYİP leader Akşener left the table, claiming that there was an “imposition” in the nomination process (NTV,2023). Arguing that the voter base wanted Yavaş and İmamoğlu, Akşener was called back to the table by the same two names, emphasizing that “the nation called him to duty”. Thereupon, a common formula was found and it was decided that İmamoğlu and Yavaş would be vice presidents (NTV,2023).

The election campaign, which officially started after the candidate announcements, took place in a highly polarizing atmosphere. While left populism and economic agenda gained weight in the rallies of the Nation Alliance, the main tool of the People’s Alliance was nationalism. So much so that, in one of the rallies he held, Recep Tayyip Erdoğan played an edited video recording depicting Kılıçdaroğlu with the PKK and conveyed to his voters that they should not support the terrorist organization (Euronews, 2023). The fact that İmamoğlu was attacked at the Erzurum rally shows that all this polarization policy has been met by the society.

At the end of this whole process, the election was not concluded in the first round held on May 14, and Recep Tayyip Erdoğan received 49.54% of the votes and Kılıçdaroğlu received 44.89% of the votes. In the second round elections held on 28 May, Recep Tayyip Erdoğan was elected as the 13th president with 52.16% of the votes (Euronews,2023).

With the election results creating a great shock for the Nation Alliance, various opinions have been put forward about how the people’s alliance won the election. According to Esen and Gumuscu, the most important element of victory is the charismatic authority of Recep Tayyip Erdoğan. Accordingly, instead of blaming their leaders for the economic conditions, the voters fully believe that the only person who will get them out of this situation is their leader, and this belief has won the election (Esen and Gümüşçü, 2023: 25). According to another analysis, another important reason that lost the election to the nation alliance is the unfairness of the election process and the competing conditions (Foreign Policy, 2023). Another important reason for the defeat is that, in line with the polls conducted in the voter base, no candidate selection was made and Kılıçdaroğlu’s election as the presidential candidate instead of İmamoğlu and Yavaş, the two favorite candidates of the voters.

5.Conclusion

The study aimed to investigate the extent to which left and right populism affect the Turkish political system on the basis of parties. In line with this aim, the findings reached in the study show that the AKP government’s rhetoric, domestic and foreign policies, and the nature of the us and them dichotomy adopted by the AKP government, albeit with ups and downs, is close to the right-wing populist line for 20 years since it seized power in 2002. Especially Erdoğan’s charismatic authority and success in mass mobilization enabled him to effectively incorporate right-wing populism into Turkish political life for many years. The 2019 local elections, on the other hand, are the period when the Turkish political system encounters some changes, and it appears as a period when left populism is on the rise in Türkiye. The 2019 local election has been an election in which the People’s Alliance proceeded with a right-wing populist ideology in terms of handling the us and them dichotomy in an ethno-religious-nationalist line and excluding all opposition parties, organizations and popular base. In the same election, the Nation Alliance adopted a left-wing populist ideology, and the economic crisis and high inflation environment that Türkiye has been in for a while were effective in this choice of ideology. The 2019 local elections held in this political conjuncture witnessed a “clash of alliances”, so to speak; The People’s Alliance with the Nation Alliance has come face to face for the first time. Although mathematically speaking, the winner of the 2019 local elections seems to be the People’s Alliance with 51.6 percent of votes, the loss of 7 metropolitan cities under the rule of the Nation Alliance, especially the loss of the capital Ankara and metropolitan Istanbul, can be described as a great loss for the People’s Alliance. From this point of view, the positive reaction of the people, especially in metropolitan areas, to the economic policies in the 2019 local elections, which was the first election built by the Nation Alliance on left populist politics and discourse, can be defined as a “limited” success of left-wing populism.

As a result, it can be seen that the two important alliances that emerged in the last period of Turkish Politics adopted different discourses during the election campaign before the 2023 General Elections. When the discourses of the party leaders and politicians throughout the process are examined, it is seen that the discourses of the People's Alliance led by Erdoğan and Bahçeli show a predominantly right-wing populist tendency, while left-wing populist discourses are dominant, as seen in the discourses of Kılıçdaroğlu, Akşener, Babacan and Davutoğlu.

The results of the 2023 presidential elections show that, despite the weight of the current economic conditions, the feelings of nationalism still predominate in Turkish politics. The campaign of the ruling alliance, which brought nationalism to the fore, received more response from the electorate. In this election, in which the charismatic authority's place for the Turkish voters is indisputably revealed, the biggest shortcoming of the opposition is that the wishes of the electorate base are ignored in the candidate selection. Although İmamoğlu and Yavaş, who have high credits in the eyes of the public, took an active role in the campaign process, the fact that Kılıçdaroğlu was the candidate pushed the voters to choose Erdoğan, who is more accepted as a charismatic leader. This election shows that right-wing populism has triumphed in Turkish politics for the time being and has defeated the opposition's left-wing populist arguments. However, the fact that the election result was determined by a small margin shows that the two axis of populism are still significantly polarized in Turkish politics.

BIBLIOGRAPHY

- Aytaç, S. E. and Öniş, Z. (2014) "Varieties of Populism in a Changing Global Context: The Divergent Paths of Erdoğan and Kirchnerismo", *Comparative Politics*, 47(1), 41-59
- Celep, Ö. (2010), "Turkey's Radical Right and the Kurdish Issue: The MHP's Reaction to the "Democratic Opening"", *Insight Turkey*, 12(2), 125-142
- Çapan Z. G. and Zarakol, A. (2019) "Turkey's Ambivalent Self: Ontological Insecurity in 'Kemalism' versus 'Erdoğanism'", *Cambridge Review of International Affairs*, 1-20.
- Çelik, A. B. and Balta, E., (2018) "Explaining the micro dynamics of the populist cleavage in the 'new Turkey', *Mediterranean Politics*, 1-22
- Demiralp, S., and Evren B. (2020) "Defeating Populists: The Case of the 2019 Istanbul Elections." *South European Society and Politics* 26(1), 1–26.
- Dinçşahin, Ş. (2012) "A Symptomatic Analysis of the Justice and Development Party's Populism in Turkey, 2007–2010." *Government and Opposition* 47(4), 618–640.
- Ersoy, D., and Karakoç J. (2021) "Political Science in the Age of Populism: Perspectives from Turkey." *European Political Science* 24, 204–217
- Erçetin, T., and Erdoğan E. (2018), "How Turkey's Repetitive Elections Affected the Populist Tone in the Discourses of the Justice and Development Party Leaders." *Philosophy and Social Criticism* 44(4) 382–398.
- Erçetin T. and Boyraz C. (2023), "How to Struggle With Exclusionary Right-Wing Populism: Evidence from Turkey", *Democratization*, 30(1), 78-100
- Esen, B. (2022), "The Opposition Alliance in Turkey: A Viable Alternative to Erdoğan?", *SWP Comment*, 52, 1-7
- Esen, B. and Gümüşçü Ş., (2023) "How Erdoğan's Populism Won Again", *Journal of Democracy*, 34(3), 21-32
- Ferguson, M. (2014) "White Turks, Black Turks and Negroes: The Politics of Polarization", in *The Making of Protest Movement in Turkey: #occupygezi*, Ed. Özkırımlı, (Basingstoke: Palgrave Macmillan)
- Filc, D. (2015) "Latin American Inclusive and European Exclusionary Populism: Colonialism as an Explanation." *Journal of Political Ideologies*, 20(3), 263–283.
- Gürsoy, Y. (2019) "Moving Beyond European and Latin American Typologies: The Peculiarities of the AKP's Populism in Turkey." *Journal of Contemporary Asia* 51(1), 157–178.
- Karataşlı, Ş.S. and Kumral Ş. (2023), "Crisis of Capitalism and Cycles of Right-Wing Populism in Contemporary Turkey: The Making and Unmaking of Erdoğanist Hegemony", *Journal of Agrarian Change*, 23, 22-46
- Laclau, E. (2005) *On Populist Reason*. (London/New York: Verso)

- March, L. (2007), "From Vanguard of the Proletariat to Vox Populi", *The SAIS Review of International Affairs*, 27(1) 63-77
- Moffitt, B.. (2016), *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. (Stanford, CA: Stanford University Press),
- Mouffe, C. (2018), *For a Left Populism*. (London/New York: Verso)
- Mudde, C. (2004), "The Populist Zeitgeist." *Government and Opposition* 39(4), 541–563
- Mudde, C. and Kaltwasser C. R. (2013) "Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America." *Government and Opposition* 48(2), 147–174
- Mudde, C., and Kaltwasser C. (2017), *Populism: A Very Short Introduction*. (Oxford: Oxford University Press)
- Mudde, C. (2017), "Populism: An Ideational Approach", *In The Oxford Handbook of Populism*, Ed. Kaltwasser, Taggart, Espejo, and Ostiguy, (Oxford: Oxford University Press)
- Ostiguy, P. "(2017), "Populism: A Social-Cultural Approach." *In The Oxford Handbook of Populism*, Ed. Kaltwasser, Taggart, Espejo, and Ostiguy, (Oxford: Oxford University Press)
- Özpek, B. B., and Tanrıverdi, N.Y. (2018) "Populism and Foreign Policy in Turkey Under the AKP Rule." *Turkish Studies* 19(2) 198–216.
- Roberts, K. M. (2017), "Populism and Political Parties" *In The Oxford Handbook of Populism*, Ed. Kaltwasser, Taggart, Espejo and Ostiguy, 287-304, ,(Oxford: Oxford University Press)
- Rummens, S. (2017), "Populism as a Threat to Liberal Democracy", *The Oxford Handbook of Populism*, Ed. Kaltwasser, Taggart, Espejo and Ostiguy,(Oxford: Oxford University Press)
- Selçuk, O. (2016) "Strong Presidents and Weak Institutions: Populism in Turkey, Venezuela and Ecuador." *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4), 571–589.
- Shils, E. (1996), *The Torment of Secrecy: The Background and Consequences of American Security*, (Chicago: Ivan R. Dee)
- Spittler, M., (2018): "Are Right-Wing Populist Parties threat to Democracy?" *Democracy and Crisis*, 97-121
- Şener, G., Hakan Y. and Umur Y., 2022 "Towards a New Left-Populist Rhetoric in Turkey", *Hate Speech and Polarization in Participatory Society*, Ed. Pérez-Escobar and Noguera-Vivo, (London: Routledge)
- Verbeek B. and Andrej Z., (2017), "Populism and Foreign Policy, *The Oxford Handbook of Populism*, Ed. Kaltwasser, Taggart, Espejo and Ostiguy, (Oxford: Oxford University Press)
- Weyland, K. (1999): "Neoliberal Populism in Latin America and Eastern Europe." *Comparative Politics* 31(4)
- Wodak, R. (2013), "'Anything Goes!': The Haiderization of Europe", *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, Ed. Wodak, KhosraviNik and Mral, (London/New York: Bloomsbury)
- Wodak, R. and Krzyżanowski, M. (2017), "Right-Wing Populism in Europe & USA: Contesting Politics & Discourse Beyond 'Orbanism' and 'Trumpism'", *Journal of Language and Politics*, 16(4), 1-14
- Wodak, R. (2015), *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*, (London/Los Angeles: Sage Publications)
- Yılmaz Z., (2017) "The AKP and the Spirit of the 'New' Turkey: Imagined Victim, Reactionary Mood, and Resentful Sovereign", *Turkish Studies*, 18(3), 482-513
- Yılmaz İ., Erdoan S. & Mustafa D., (2021) "Authoritarian Resilience Through Securitization: An Islamist Populist Party's Co-Optation of a Secularist Far-Right Party", *Democratization*, 1-18
- Yılmaz, İ. and Erdoan S. (2022) "Use of Past Collective Traumas, Fear and Conspiracy Theories for Securitization of the Opposition and Authoritarianization: The Turkish Case." *Democratization* 29(2), 320–336
- AA (2019), "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Tek Parti CHP Döneminde Araştırılması Gereken Karanlık Noktalar Var" <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-tek-parti-chp-doneminde-arastirilmasi-gereken-karanlik-noktalar-var/1680419> (Accessed:October 2, 2022)
- AA(2022), "Bahçeli: Zillet İttifakı Dağıniktır, Uyumsuzdur" <https://www.aa.com.tr/tr/politika/bahceli-zillet-ittifaki-dagıniktır-uyumsuzdur/2477002> , (Accessed:November 30, 2022)

T24(2022), “CHP Soldan Yükleniyor: Traktör Yata, Çankaya Saraya, Üreten Faizciye Üstündür Diyor Bay Kemal”, <https://t24.com.tr/yazarlar/murat-sabuncu/chp-soldan-yukleniyor-traktor-yata-cankaya-saray-a-ureten-faizciye-ustundur-diyor-bay-kemal,36272> , (Accessed:December 25, 2022)

T24 (2022), “Babacan: Beştepe Aklını Başına Almazsa Bu İşin Sonu Kötü Olacak” <https://t24.com.tr/haber/babacan-bestepe-aklini-basina-almazsa-bu-isin-sonu-kotu-olacak-ulke-batiyor,1041338> , (Accessed: January 5, 2023)

T24 (2022), “Enflasyonla İlgili Sıkıntımız Var Merak Etmeyin Aşıyoruz Aşacağız”<https://t24.com.tr/haber/bakan-nebati-enflasyonla-iligili-sikintimiz-var-merak-etmeyin-asiyoruz-asacagiz,1022390> , (Accessed: October 16, 2022)

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Tanrikulu, Y. S. ve Partigöç, N. S. (2024). "Güneş Enerjisi Santrallerinin (GES) Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) Tabanlı Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) Yöntemi İle Yer Seçimi: Denizli İli Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 60, Denizli, ss. 401-418.

GÜNEŞ ENERJİSİ SANTRALLERİNİN (GES) COĞRAFI BİLGİ SİSTEMLERİ (CBS) TABANLI ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ (AHS) YÖNTEMİ İLE YER SEÇİMİ: DENİZLİ İLİ ÖRNEĞİ

Yusuf Samet TANRIKULU*, Nur Sinem PARTİGÖÇ**

Öz

Günümüzde enerji talebi hızla artarken, enerji üretimi ve tüketimi süreçlerindeki çevresel etkiler ve fosil yakıtların sınırlı kaynaklar olması konuları giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu durum, yenilenebilir enerji ve sürdürülebilirlik kavramlarının önemini vurgulamaktadır. Güneş, rüzgâr, hidroelektrik, biyokütle ve jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynakları, enerji talebini karşılamada büyük bir potansiyele sahiptir. Bu kaynakların kullanımı, enerji güvenliğini artırırken aynı zamanda çevresel etkileri azaltma potansiyeline sahiptir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına olan talebin artmasıyla birlikte, doğru yer seçimi kararları büyük önem taşımaktadır. Doğru yer seçimi, yenilenebilir enerji projelerinin başarısını etkileyen önemli bir faktördür. Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden olan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) bu süreçte yaygın olarak tercih edilen araçtır. Bu çalışmada, güneş enerji santrallerinin (GES) yer seçimi için uygunluk analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve AHS araçları kullanılarak Denizli iline ilişkin mekânsal analizler yapılmıştır. Uzman görüşleri ve ilgili literatür araştırmasından yola çıkılarak, güneş enerji santralleri için uygun yer seçimi kriterleri ortaya konulmuştur. Ayrıca, çalışma alanına ait mekânsal ve mekânsal olmayan veriler CBS ortamına aktarılarak alana ilişkin analiz çalışmaları yapılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında, Denizli ilinde toplam 44,579 hektar alanın GES kurulumu için çok uygun, toplam 619,595 hektar alanın orta uygun ve toplam 530,922 hektar alanın ise uygun olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Güneş Enerjisi Yatırımları, Sürdürülebilirlik, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV), Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS), Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS).*

THE SITE SELECTION FOR RENEWABLE ENERGY INVESTMENTS USING GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEMS (GIS)-BASED ANALYTIC HIERARCHY PROCESS (AHP) METHOD: A CASE STUDY OF DENİZLİ

Abstract

The environmental impacts of energy production and consumption processes are becoming increasingly important as well as the limited resources of fossil fuels, as the demand for energy rapidly increases today. This situation emphasizes the importance of renewable energy and sustainability issues. Renewable energy sources such as solar, wind, hydroelectric, biomass and geothermal have a significant potential in meeting the energy demand. The utilization of these sources can enhance the energy security while they are reducing environmental impacts. The appropriate site selection decisions become crucial with the increasing demand for renewable energy sources. The Analytic Hierarchy Process (AHP) which is a Multi-Criteria Decision-Making (MCDM) method is preferred often as the effective tool in this process. The main aim of the study is to make a suitability analysis for the site selection of solar power plants (SPP). In this context, the spatial analyses for Denizli city is made using Geographic Information Systems (GIS) and AHP tools. Based on the expert opinions and related literature research, appropriate site selection criteria for solar power plants are determined. In addition, spatial and non-spatial data belonging to the study area are transferred to the GIS environment and analysis studies related to the study area are carried

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, DENİZLİ.
e-posta: sametanrikulu@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-0734-7296>)

**Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, DENİZLİ.
e-posta: npartigoc@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9905-2761>)

out. According to the findings, it is concluded that totally 44.579 hectares of land are highly suitable for SPP installation, totally 619.595 hectares are moderately suitable and totally 530.922 hectares are not suitable in Denizli Province.

Keywords: *Renewable Energy Sources, Solar Energy Investments, Sustainability, Multi-Criteria Decision Making (MCDM), Analytic Hierarchy Process (AHP), Geographic Information System (GIS).*

1. GİRİŞ

İnsanoğlu tarih boyunca enerjiye olan ihtiyacını karşılamak için sürekli çaba sarf etmiştir. Enerji, toplumların gelişmesi, teknolojik ilerlemenin sağlanması, endüstriyel faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve günlük yaşamın sürdürülmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Enerji, hayatı kolaylaştırmak, hareket etmek, ısınmak, aydınlanmak, ulaşım sağlamak ve iletişim kurmak gibi temel ihtiyaçlarını karşılamada çok büyük bir role sahiptir. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen dönemde insanlar enerji ihtiyaçlarını doğal kaynaklardan sağlamaktaydı. Bu ihtiyaçların giderilmesi için odun, kömür ve su gücü başlıca kaynaklar olmuşlardır (Erdoğan 2020:301).

Sanayi Devrimi ile birlikte enerji talebi büyük ölçüde artmış olup; yenilenebilir enerji kaynakları bu talebi karşılamada yetersiz kalmıştır. Bu sebeple, 20. yüzyılın başlangıcından itibaren fosil yakıtların kullanımı enerji sektöründe devrim niteliği taşımaktadır. Petrol, doğalgaz ve kömür gibi fosil yakıtlar, yüksek enerji yoğunluğu ve kolay erişilebilirlikleri nedeniyle büyük talep görmüşlerdir. Fosil yakıtlar sanayileşme sürecini hızlandırmış ve modern toplumların enerji ihtiyaçlarını karşılamada büyük bir rol oynamıştır (Önal, 2020:92). Ancak, fosil yakıtların yoğun biçimde kullanılması önemli çevresel sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fosil yakıtların yanması sonucu atmosfere salınan sera gazları, küresel iklim değişikliği gibi ciddi etkilere neden olmaktadır. Ayrıca, fosil yakıtların sınırlı kaynaklar olması ve jeopolitik sorunlara yol açması da enerji arayışında alternatif çözümleri gündeme getirmiştir. Bu noktada, yenilenebilir enerji kaynakları önemli bir çözüm sunmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları doğal süreçlerle sürekli olarak yenilenebilir kaynaklardır. Bu kaynaklar, temiz, sınırsız ve çevre dostu enerji üretme potansiyeline sahiptir. Yenilenebilir enerji teknolojileri gelişimi, maliyet düşüşleri ve verimlilik artışlarıyla birlikte dünya çapında giderek daha da ilgi çekici hale gelmiştir. Bu teknolojiler, enerji sektöründeki dönüşüm için önemli bir potansiyele sahiptir ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımlar, enerji güvenliği sağlamada, ekonomik kalkınmada ve çevresel sürdürülebilirlikte önemli bir role sahiptir (Öymen, 2020:1085)

Yenilenebilir enerji kaynakları arasında yer alan güneş enerjisi, yaygın kullanılan ve genelde yüksek potansiyele sahip yenilenebilir enerji kaynaklarından biridir. Ayrıca, bilinmektedir ki, bu enerji türü elektrik ve ısı gibi farklı formlarda kullanılabilir. Güneş enerjisi, çevre dostu, sınırsız ve temiz bir enerji kaynağı olarak büyük önem taşımaktadır. Her gün dünyaya ulaşan güneş ışığı, potansiyel olarak büyük miktarda enerji içermektedir. Güneş enerjisi çeşitli avantajlara sahiptir. Bu avantajlardan en önemlisi, güneş enerjisi kaynağının sınırsız olmasıdır. Başka bir deyişle, güneş var olduğu sürece güneş enerjisi kaynağı kullanılmaya devam edebilecektir. Ayrıca, güneş enerjisi temiz bir enerji kaynağıdır. Bu gibi fırsatlar ülkeler için enerji güvenliği sağlamak ve enerji talebinin karşılanmasını sürdürülebilir hale getirmek için büyük bir potansiyeli işaret etmektedir. Güneş panelleri tarafından üretilen elektrik enerjisi, fosil yakıtlardan elde edilen enerjiye göre çok daha az çevresel etkiye sahiptir. Bu da iklim değişikliğiyle mücadele ve çevre sağlığının korunması açısından önemli bir avantajdır (Güney, 2019:389).

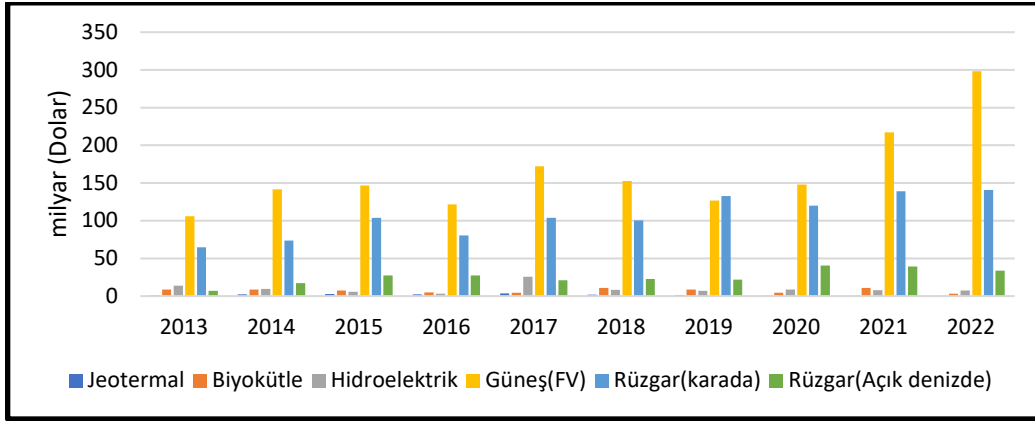
Bu bilgiler ışığında, çalışmanın amacı Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) araçlarını birlikte kullanarak Denizli ilinde güneş enerji santrallerinin (GES) yer seçimi için uygunluk analizinin yapılması olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, Denizli iline ilişkin mekânsal ve mekânsal olmayan veriler CBS ortamına aktararak alana ilişkin analizler yapılmış, uzman görüşleri ve ilgili literatür araştırmasından yola çıkılarak, güneş enerji santralleri için uygun yer seçimi kriterleri ortaya konulmuştur. Mekânsal ve mekânsal olmayan analizler sonucunda yapılan değerlendirmeler, yenilenebilir enerji yatırımları için kentsel nitelik taşıyan alanlarda hangi bölgelerin uygun olduğunu belirlemek adına karar vericiler için önemli bir politika rehberi niteliği taşımaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yeryüzünde var olan ve 'yenilenemez kaynak' niteliği taşıyan petrol, doğalgaz, kömür gibi fosil kaynakların kontrolsüz nüfus artışı ve buna paralel olarak artan kentleşme ve endüstrileşme faaliyetleri nedeniyle hızlı bir şekilde azalması beklenmektedir. Bu öngöründen yola çıkılarak denilebilir ki, yenilenebilir kaynak varlığına sahip ülkelerde önceliklendirilen yenilenebilir enerji yatırımları mevcut nüfusun enerji ihtiyacının karşılanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında uluslararası ve ulusal düzeyde gündem oluşturan yenilenebilir enerji yatırımlarına ilişkin kavramsal çerçeve incelenmiş ve uygulama örnekleri ortaya konulmuştur.

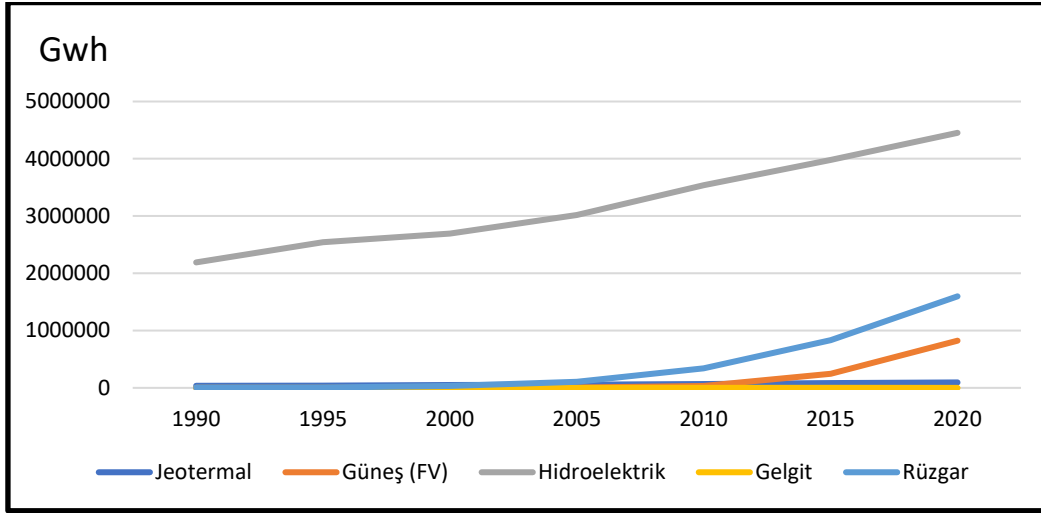
2.1. Dünyada Yenilenebilir Enerji Yatırımları

Dünya çapında enerji sektöründe büyük bir dönüşüm yaşanmaktadır. Fosil yakıtlara olan bağımlılığın azaltılmaya çalışılması ve sürdürülebilir bir enerji geleceği için artan bir ilgi, yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaşmasına yol açmıştır. 20. yüzyılın ortalarından itibaren, dünya genelinde yenilenebilir enerji kaynaklarına olan ilgi ve yatırımlar artmıştır. Uluslararası Enerji Ajansının verilerine göre, 2021 – 2023 yılları arasında enerji yatırımlarında yenilenebilir enerji kaynakları %24 oranında, fosil yakıtlar ise %15 oranında bir artış göstermiştir. Tahminlere göre, 2023 yılında enerjiye olan yatırımların 2,8 trilyon Amerikan dolarını bulması beklenmektedir. Bu tutarın 1,7 trilyonu yenilenebilir enerji kaynaklarına, enerji depolama sistemlerine, nükleer enerjiye ve düşük emisyonlu yakıtlara harcanacaktır (World Energy Investments, 2023, <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2023>). Yenilenebilir enerji kaynaklarına olan yatırımların artmasının belli başlı sebepleri bulunmaktadır: (a) Fosil yakıtların fiyatlarının farklı sebeplerden dolayı çok değişken durumda olması ve bu kaynakların artık tükeneyeceğinin bilinmesi (Yıldırım ve Nuri, 2018), (b) ABD, Çin, Avrupa Birliği ve Japonya'nın artan politika destekleri ve girişimcilere sağladığı fırsatlar ve (c) ithalata bağımlı ülkelerin enerji güvenliğini sağlama çabası ve iklim değişikliği hedeflerini yakalama çabası. Güneş ve rüzgâr enerjileri 2013 - 2022 yılları arasında, yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırımların büyük bir çoğunluğunda pay sahibidir (Şekil 1). Güneş ve rüzgâr enerjisinin diğer yenilenebilir enerji teknolojilerine göre daha cazip olmasının nedenleri arasında verimlilik artışı, teknolojik gelişmeler ve maliyetlerinde sürekli düşüşler sayılabilir. Bunun kısmen nedeni, bu teknolojilere, diğer teknolojilere olduğundan kıyasla daha fazla politika desteği verilmesidir (World Energy Investments, 2023, <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2023>).

Şekil 1: Yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırımlar

(Kaynak: IRENA, 2023)

Şekil 2: Kaynaklara göre yenilenebilir enerjiden elektrik üretimi

(Kaynak: IEA Data Services, 2023)

Dünya genelinde, yenilenebilir enerjiden elde edilen enerjinin en büyük payı hidroelektrik enerjiden gelmektedir. Bunun yanı sıra, rüzgâr enerjisi de önemli bir yenilenebilir enerji kaynağıdır ve küresel enerji üretiminde giderek daha fazla paya sahiptir. Diğer önemli yenilenebilir enerji kaynakları arasında güneş enerjisi, biyokütle enerjisi ve jeotermal enerji yer almaktadır (Şekil 2). Ancak, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranları ülkelere ve bölgelere göre farklılık gösterir. Örneğin, bazı ülkeler hidroelektrik enerjiye daha fazla yatırım yaparken, diğerleri rüzgâr enerjisine veya güneş enerjisine odaklanmaktadır. Bu nedenle, dünyadaki yenilenebilir enerji dağılımı bölgesel ve ülkesel faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterebilir (World Energy Investments, 2023, <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2023>).

Jeotermal enerji, yer altındaki sıcak su ve buharın enerji üretimi için kullanılmasıdır. Jeotermal kaynaklar, volkanik bölgelerde ve tektonik plaka sınırlarında yoğunlaşmıştır. Bu kaynaklar, elektrik enerjisi üretimi, ısıtma ve soğutma sistemleri için kullanılabilir (Barbier, 2002: 55). Dünya çapında bu enerji kaynağına olan ilgi büyüktür ve bu enerji kaynağına olan yatırımlar artmaktadır. Özellikle, bazı ülkeler jeotermal enerjiyi enerji portföylerinin önemli bir parçası haline getirmiştir. Bu ülkeler arasında öncü olanlar ABD, Endonezya, Filipinler, Türkiye ve Yeni Zelanda'dır. Bu ülkelerdeki jeotermal enerji yatırımları, elektrik üretimi ve ısıtma / soğutma sistemlerinde önemli bir paya sahiptir. Biyokütle enerjisi, biyolojik kaynaklardan (bitkiler, tarımsal atıklar, ahşap, organik atıklar vb.) elde edilen enerjidir. Bu enerji kaynağı, biyokütle yakıtlarının yanması veya biyokimyasal süreçlerle elde etmektedir. Biyokütle enerjisi, elektrik üretimi, ısıtma ve soğutma, yakıt ve biyokimyasal üretim gibi çeşitli uygulamalarda kullanılmaktadır (Koç ve Kaya, 2015:40). Biyokütle enerjisine önemli yatırımlar yapan ülkelere Çin, dünyanın önde gelen sıvı biyoyakıt, katı biyoyakıt ve biyogaz üreticilerinden biridir. Çin'den sonra diğer ülkeler arasında ABD, Brezilya, Almanya ve Birleşik Krallık önde gelmektedir.

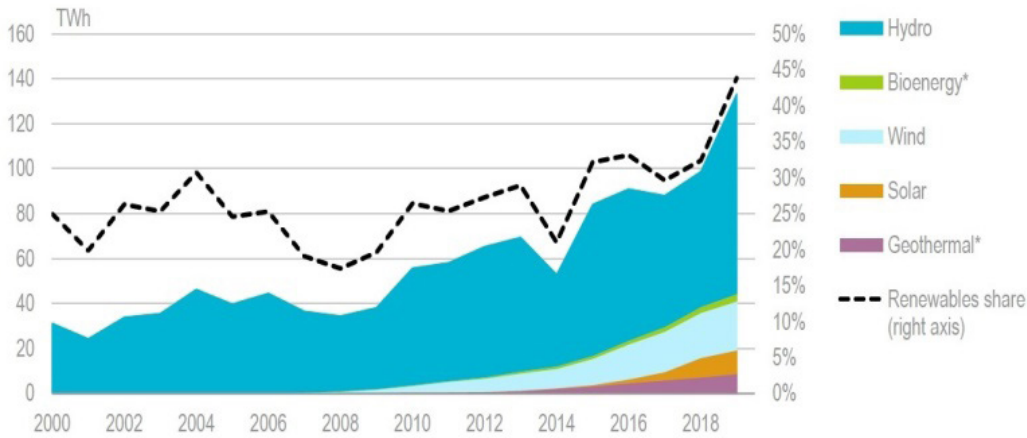
Dünya genelinde en yaygın kullanılan ve en büyük yenilenebilir enerji kaynaklarından birisi de hidroelektrik enerjidir. Bu enerji kaynağı, suyun potansiyel enerjisini kinetik enerjiye dönüştürür ve elektrik enerjisi üretimi sağlar (Koç ve Kaya, 2015:45). Hidroelektrik ve biyokütle rüzgâr ve güneş enerjisinden sonra en çok payı alan enerji türüdür. Özellikle yoğun nüfus ve ekonomik büyüme bakımından öne çıkan ülkelerin hidroelektrik enerji kullanımına öncelik verdiği görülmektedir. Bu ülkeler arasında Çin, Brezilya, Kanada, ABD ve Rusya sayılabilir. Ayrıca, bu ülkeler, hidroelektrik santralleri aracılığıyla büyük miktarlarda elektrik enerjisi üretmektedirler. Dünya çapında rüzgâr enerjisi yatırımları oldukça artmıştır. Birçok ülke, rüzgâr enerjisine odaklanarak enerji üretimini çeşitlendirmek, fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltmak ve çevreye daha dost bir enerji kaynağı kullanmak için büyük yatırımlar yapmaktadır (Moriarty ve Honnery, 2022:51). 2020 yılında rüzgâr enerjisine yapılan yatırımların toplamı 161 milyar dolar olarak gerçekleşti ve bu, 2019'a göre %4'lük bir artışı temsil etmektedir. Çin, dünyanın en büyük rüzgâr enerjisi üreticisi ve yatırımcısı konumundadır. Çin'deki rüzgâr enerjisi kapasitesi sürekli olarak artmaktadır ve ülke, hedeflerine ulaşmak için büyük bir rüzgâr enerjisi programı yürütmektedir. Ayrıca, ABD,

Almanya, Birleşik Krallık ve Hindistan gibi ülkeler de önemli rüzgâr enerjisi yatırımlarına sahiptir (IRENA, 2023, <https://www.irena.org/Publications/2023/Feb/Global-landscape-of-renewable-energy-finance-2023>). Güneş enerjisi, güneşten elde edilen ışık ve ısı enerjisini kullanarak elektrik ve ısı üretimi sağlayan bir yenilenebilir enerji kaynağıdır. Güneş, sonsuz bir kaynak olduğundan ve temiz bir enerji formu olduğundan, dünya genelinde giderek daha fazla ilgi görmektedir. Birçok ülke, güneş enerjisine yatırım yaparak sürdürülebilir enerji dönüşümüne yönelik adımlar atmaktadır. Güneş enerjisine olan yatırımlar 2019 yılında %11'lik bir artış göstererek 2020 yılında 162 milyar dolarlık bir değere ulaşmıştır. En çok yatırımın yapıldığı güneş enerjisi 2021 yılında 226 milyar dolar ve 2022 yılında 308 milyar dolarlık yatırım olarak 2020 yılından beri liderliğini sürdürmektedir (IRENA, 2023, <https://www.irena.org/Publications/2023/Feb/Global-landscape-of-renewable-energy-finance-2023>). Güneş enerjisinden elektrik üretiminde lider ülkeler Çin, ABD, Japonya, Hindistan ve Almanya'dır.

2.2. Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Yatırımları

Türkiye de yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırımlarda önemli bir artış görülmektedir. Enerji politikaları, enerji arzının çeşitlendirilmesi ve sürdürülebilir enerji kullanımının teşvik edilmesi amacıyla yenilenebilir enerjiye yönelik ciddi adımlar atılmaktadır. Bu da enerji üreticileri ve yatırımcılar için cazip bir ortam oluşturmuş ve yenilenebilir enerji sektörüne olan ilgiyi artırmıştır. Türkiye'nin yenilenebilir enerji potansiyeli yüksek ve çeşitlilik geniştir. Rüzgâr, güneş, hidroelektrik, jeotermal ve biyokütle enerjisi gibi çeşitli yenilenebilir enerji kaynakları ülkenin enerji ihtiyaçlarını karşılamak için büyük bir potansiyele sahiptir. Bu kaynaklar, temiz ve sürdürülebilir enerji üretimine katkı sağlarken aynı zamanda çevresel etkileri azaltmaya da yardımcı olmaktadır.

Son on yıllarda Türkiye'de yenilenebilir enerji tüketimi önemli ölçüde artmıştır ve bu artışta özellikle hidroelektrik, rüzgâr ve güneş enerjisi kaynakları etkili olmuştur. 2018 yılında, yenilenebilir elektrik toplam nihai enerji tüketiminin % 60'ını oluşturmuştur (IEA Energy policy review, 2021, <https://www.iea.org/events/turkiye-2021-energy-policy-review>). Türkiye'de hidroelektrik enerjisi, yenilenebilir enerjiden elektrik üretiminde önde gelmektedir. Hidroelektrik enerji üretimi, hidrolojik koşullara bağlı olarak yüksek oranda yıllık değişimler gösterebilir. Hali hazırda inşa halinde olan projelere dayanarak, 2023 yılına kadar hidroelektrik kapasitesinin 32.000 MW'ye ulaşması beklenmektedir. Son yıllarda diğer kaynaklar, özellikle rüzgâr ve güneş enerjisi kapasiteleri, hızla artmıştır (Şekil 3). Türkiye de son yıllarda öne çıkan rüzgâr enerjisi santralleri (RES), hidroelektrikten sonra ikinci büyük enerji türüdür. 2009 yılında 1,5 Twh enerji üretimi kapasitesine sahip olan rüzgâr, 2019 yılında bu oranı 21,8 Twh'ye yükseltmiştir. Rüzgâr enerjisi 2019 yılında toplam enerji üretiminin % 7,2'sini oluşturmuştur. Güneş enerjisi 2019 yılında toplam elektrik üretiminin % 3,5'ini, jeotermal enerji % 2,9'unu ve biyoenerji ise toplam üretimin %1.1'ini oluşturmuştur. Biyoenerji ve jeotermal 2016 ve 2019 yılları arasında toplam üretimini yaklaşık 3 katına çıkartmıştır. Güneş enerjisi ise 2017 yılında 3,7 Twh enerji üretirken bu değeri 2018 yılında 10,6 Twh'ye yükseltmiş ve % 182 oranında bir büyüme elde etmiştir.

Şekil 3: Kaynağına göre yenilenebilir enerjiden elektrik üretimi

(Kaynak: IEA Data Services, 2023)

Türkiye'nin yenilenebilir enerji yatırımları ve politikaları, enerji güvenliğini artırma, çevreyi koruma, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini destekleme ve ekonomik büyümeyi teşvik etme gibi önemli faydalar sağlamaktadır. Aynı zamanda, yenilenebilir enerji sektörü, yeni iş imkânları yaratmakta, teknolojik gelişmeleri desteklemekte ve yerli enerji kaynaklarının kullanımını artırmaktadır. Gelecekte, Türkiye'nin yenilenebilir enerji yatırımlarının daha da artması ve enerji dönüşümünün hızlanması beklenmektedir. Yatırımların devam etmesiyle birlikte, Türkiye'nin enerji alanında bağımsızlığını sağlayabilmesi, çevresel sürdürülebilirliği sağlayabilmesi ve ekonomik kalkınmayı destekleyecek nitelikte yenilenebilir enerji sektörüne sahip olması öngörülmektedir.

2.3. Denizli İlinde Yenilenebilir Enerji Yatırımları

Denizli ili, Türkiye'nin yenilenebilir enerji potansiyeli yüksek illerinden biridir. İlin coğrafi konumu ve iklim özellikleri farklı yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına uygun bir ortam sağlamaktadır. Lisanslı Elektrik Üretim Dağılımı verileri, il genelinde enerji üretimi konusunda farklı kaynakların kullanıldığını ortaya koymaktadır. Mevcut üretim miktarları göz önünde bulundurulduğunda, hidroelektrik santralleri % 11'lik paya sahipken, jeotermal enerji üretim tesisleri % 18'lik paya sahip olduğu görülmektedir. Termik santraller, üretilen enerjinin büyük bir kısmını (% 70 oranında) oluşturmaktadır. Güneş ve rüzgâr enerjisi üretimi ise oldukça düşük seviyelerdedir, toplam enerji üretim miktarında ise payları çok küçüktür.

Tesis Türü	Tesis Sayısı	İşletmedeki Kapasite (MW)	İnşa Halindeki Kapasite (MW)	Toplam Kurulu Güç (MW)	İşletme Kapasitesinin Toplam içindeki oranı
Biyokütle	1	0,635	0	0,635	%0
Güneş	1	10	0	10	%1
Rüzgâr	1	0	66	66	%0
Jeotermal	8	296,257	5,52	301,777	%18
Termik	10	1.133,244	3,25	1.136,494	%70
Hidroelektrik	15	180,664	7,068	187,732	%11
Toplam	36	1.620,8	81,838	1.702,638	%100

Şekil 4: Denizli ilindeki lisanslı elektrik üretim dağılımı

(Kaynak: Denizli Büyükşehir Belediyesi, 2019)

Denizli ili, Türkiye'de güneş enerjisi potansiyeli yüksek olan illerden biridir. Coğrafi konumu ve iklim şartları, güneş enerjisi projeleri için elverişli bir ortam sunmaktadır. GEPA verilerine göre Denizli ili, ortalama olarak yılda 1.550-1.650 kWh/m² civarında güneş radyasyonu almaktadır. Güneşlenme süresi yaz aylarında yaklaşık olarak 12 saat olurken, kış aylarında 2 saatin üzerindedir. İl, coğrafi koşulları sebebiyle rüzgâr enerjisi potansiyeli bakımından düşük verimliliğe sahiptir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü'nün yapmış olduğu çalışmaya göre, Denizli ili genelinde 50 metrede en fazla rüzgâr hızı 6,5 m/s'yi bulmaktadır. Rüzgâr enerjisi kurulabilecek alanların düşük potansiyelde olması ili farklı yenilenebilir enerji kaynaklarına yönlendirmiştir. İlde kurulabilecek rüzgâr enerjisi potansiyeli 238,56 MW olarak tespit edilmiştir. Ancak ilde kurulu herhangi bir rüzgâr enerji santrali yoktur.

Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan biyokütle enerjisi potansiyeli atlasına göre, il bütününde tarımsal atıkların toplam miktarı 2 milyon ton ve hayvansal atıkların toplam miktarı ise 2,9 milyon ton olarak belirlenmiştir. Bu atıkların tamamı enerji veya elektrik üretimi için kullanıldığında, bitkisel atıkların enerjiye dönüştürülebilir potansiyeli 1.12 MW ve hayvansal atıkların enerjiye dönüştürülebilir potansiyeli ise 29 MW olarak hesaplanmaktadır. Mevcut durumda ilde lisanslı olarak faaliyet gösteren bir adet biyogaz elektrik üretim tesisi bulunmaktadır. Bu tesisin kapasitesi 0,65 MW'dir. Jeotermal kaynakları açısından enerji ve elektrik üretimi bakımından oldukça değerli bir bölgede bulunan Denizli ilinde, özellikle Büyük Menderes Grabeni (Aydın-Ortaklar ile Denizli-Sarayköy arasındaki alan), MTA tarafından yüksek jeotermal kaynak potansiyeline sahip olarak belirlenmiştir. Denizli'de bulunan 8 adet jeotermal elektrik santrali, tamamıyla Sarayköy ilçesinde yer almaktadır ve ildeki toplam elektrik üretiminin %18'ini sağlamaktadır.

Çalışma alanı olarak seçilen il, yıl boyunca yoğun güneşlenme süresine sahip bir bölge niteliği taşımaktadır. Bu nedenle, güneş enerjisi potansiyeli oldukça yüksektir. Ortalama olarak, yılda ortalama 1.550-1.650 kWh/m² civarında güneş radyasyonu alır. İlde bulunan güneş enerji santralleri, büyük ölçekli elektrik üretimi için kullanılan tesislerdir. İldeki güneş enerji santralleri toplamda megavat (MW) ölçeğindedir. Bu santraller, yüksek güneşlenme potansiyeli nedeniyle önemli miktarda elektrik üretmektedir. Şekil 5 (a) – 5 (h)'de ilde bulunan bazı güneş enerji santrali örnekleri sunulmuştur.

(a) Çivril İlçesi

(b) Çivril İlçesi

(c) Merkezefendi İlçesi

(d) Merkezefendi İlçesi

(e) Pamukkale İlçesi

(f) Pamukkale İlçesi

(g) Serinhisar İlçesi

(h) Serinhisar İlçesi

Şekil 5: Denizli ilinde yer alan bulunan güneş enerji santrali örnekleri (Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

2.4. Uygulama Örnekleri

Çalışma kapsamında, güneş enerjisi santrallerinin yer seçimine ilişkin ulusal ve uluslararası düzeyde akademik literatüre katkı sağlayan, ağırlıklı olarak Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) araçlarının tercih edildiği, mekânsal ve mekânsal olmayan analiz süreçlerinin yürütüldüğü uygulamalı çalışmalar incelenmiştir. İncelenen çalışmalar, çalışma yılı baz alınarak sıralanmış ve detaylı biçimde aktarılmıştır.

Carrion vd. (2008), çalışmalarında İspanya'nın Granada ilinin Huéscar bölgesinde fotovoltaik güneş enerji santrallerinin yer seçimini yapmak için CBS ve AHS metodu tabanlı bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada çevre, iklim, orografi ve konum kriterleri dikkate alınmıştır. Güneş enerji tesisinin performansı açısından en önemli kriterin iklim kriteri olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca katmanlandırma yöntemi kullanılarak GES kurulumuna uygun alanlar sonuç haritasında en uygundan, uygun olmayan alana göre sınıflandırılmıştır (Carrion vd., 2008:2370).

Şener vd. (2010), çalışmalarında Konya ve Isparta illerini kapsayan Beyşehir Gölü havzası alanında katı atık bertarafı için depolama sahası seçmeyi amaçlamışlardır. Bu kapsamda tatlı su ve içme suyu olan bu alan korunması hedeflenmiştir. Belirlenecek alan sosyal, çevresel, teknik parametrelere bağlı olduğu için Çok Kriterli Karar Verme metodlarından Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) birleştirilerek uygun alanlar sınıflara ayrılmış ve haritalanmıştır (Şener vd., 2010:2038).

Vandevyvere vd. (2012) çalışmalarında yenilenebilir enerji geleceğinin planlanmasına tasarımcı gözünden bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Planlama sorunlarının analizi için teknik çevre yönü ve sürdürülebilir kalkınma kavramları araştırılmıştır. Kentsel gelişim sorunlarının üstesinden gelmek için disiplinler arası bir çalışma yapılması gerektiği ayrıca sürdürülebilir planların sosyal, kültürel, ekonomik, hukuki, politik ve etik alanlarda bağlantısının bulunması gerektiğine değinilmiştir (Vandevyvere vd., 2012:1310).

Keirstead vd. (2012) tarafından çalışmalarında aktardıkları üzere, günümüz nüfusunun %50'sinin kentlerde yaşaması ve bu oranın ilerleyen yıllarda giderek artması beklenmektedir. Bu durum enerji tüketiminde de bir artışa sebep olacaktır. Bu makalede kentsel enerji sistemi modeline tanım önerisi yapılmış ve güncel uygulamanın durumu değerlendirilmiştir. Teknolojik tasarım, bina tasarımı, kentsel iklim, sistem tasarımı, politika değerlendirilmesi, arazi kullanımı ve ulaşım modellemesi gibi alanlar bu çalışmada incelenmiştir (Keirstead vd., 2012:3850).

Aydın vd. (2013), çalışmalarında Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) metodlarını kullanarak Türkiye'nin güney batısında (Aydın, Denizli, Uşak, Burdur, Muğla illerini kapsayan) hibrit güneş ve rüzgâr enerjilerinin yer seçimini CBS ortamında yapmayı amaçlamıştır. Ekolojik alanlar, Havaalanları, Şehir merkezleri, kuş göç yolları, gürültü, sulak alanlar, kıyı şeritleri, doğal rezervler, tarımsal alanlar gibi kriterler için kısıtlayıcı mesafeler oluşturulmuştur. Yer seçimi için Eğim, iletim hatlarına yakınlık, ana yollara yakınlık, güneş radyasyonu, rüzgâr hızı, şehre mesafe gibi kriterler analizde kullanılmıştır. Çalışma sonunda sonuç haritası oluşturulmuş ve güneş-rüzgâr hibrit santrali için uygun alanlar haritada belirtilmiştir (Aydın vd., 2013:95).

Uyan (2013), Karapınar bölgesindeki (Konya/Türkiye) güneş enerji santralleri için yer seçimi yapmak amacıyla AHS yöntemi kullanılarak yapılan bir çalışmayı ele almıştır. Bölgedeki uygun alanları belirlemek ve potansiyel güneş enerjisi üretimi için en uygun bölgeleri tespit etmek için CBS yöntemlerini kullanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, en uygun alanlar, bölgedeki en yüksek güneş ışınımı alan bölgeler ve yerleşim yerlerinden uzak bölgeler olarak belirlenmiştir (Uyan, 2013:15).

Owusu vd. (2016), yenilenebilir enerji kaynaklarının sürdürülebilir olup olmadığını incelemiş ve fosil yakıtlardan yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişin iklim değişikliği üzerinde nasıl bir etkisinin olacağını araştırmayı hedeflemişlerdir. Enerjinin sürdürülebilir olması için ve yenilenebilir enerji sektörünün teknolojik açıdan gelişmesi için gerekli politikaların üretilmesi gerektiği ayrıca iklim değişikliğine karşı eğitimsel ve bilinçlendirici yayınların oluşturulması önerileri verilmiştir (Owusu vd., 2016:3).

Uyan (2016), çalışmasında enerjinin sürdürülebilir kalkınma bakımından önemli bir unsur olduğundan, fosil yakıt ve yenilenebilir enerji türlerinden, fosil yakıtların çevreye olan etkilerinden, yenilenebilir enerji kaynaklarının çevreye olan etkilerinden bahsetmektedir. Çalışma amacı Konya İli Çumra İlçesinde güneş enerjisi santrali

kurulabilecek alanların CBS ve AHP yöntemleri kullanılarak belirlenmesidir. Bu çalışmada kullanılan ölçütler; yerleşim alanlarından uzaklık, arazi kullanımı, eğim, trafo merkezine uzaklık, iletim hatlarından uzaklık, yol ve demiryolundan uzaklıktır. Daha sonra bu veriler analiz edilerek Çumra İlçesi uygunluk haritası oluşturulmuştur (Uyan, 2016:15).

Garni ve Awasthi (2017) tarafından Suudi Arabistan'da yapılan bu çalışmanın amacı CBS ve ÇKKV teknikleri kullanarak fotovoltaik güneş panelleri için yer seçimi yapmaktır. Tesis kurulumunda düşük maliyeti yakalamak ve maksimum verimliliğe ulaşmak için yer seçim kriterleri belirlenmiştir. Yer seçim kriterlerinin kendi aralarında karşılaştırılması AHS metodu ile yapılmıştır. Sonuç ürünü 5 adet sınıfa ayrılarak en az uygundan en uyguna doğru sıralanmıştır. Çalışma alanının %16'sının panel kurulumu için uygun olduğu sonucuna varılmıştır (Garni ve Awasthi, 2017:1235).

Sindhu vd. (2017), Hindistan'ın Haryana eyaletine ilişkin yaptıkları çalışmada ÇKKV tekniklerinden AHP ve TOPSIS metotları kullanılarak GES kurulumuna en uygun alanın seçilmesini hedeflemişlerdir. Ayrıca uygun GES alanlarının seçiminde, karar vericilere kolaylık sağlanması amaçlanmıştır. Çalışma sonunda GES kurulumuna en uygun yerin Sonapat şehri olduğu sonucuna varılmıştır (Sindhu vd., 2017:500).

Merrouni vd. (2017), çalışmalarında Doğu Fas'a kurulacak olan büyük ölçekli güneş santralleri için yer seçimi yapmayı amaçlamışlardır. Çalışmada belirlenen önemli hedeflerden biri yenilenebilir enerji kullanımı ile sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamaktır. CBS ve AHS araçlarından çalışmada yararlanılmıştır. İklim, konum, su kaynağı ve orografi kriterleri çalışmada kullanılmak üzere seçilmiştir. Analiz sonucunda iklim kriterinin diğer seçeneklere göre daha önemli olduğu anlaşılmıştır. Seçilen kriterlere ve kısıtlara göre uygunluk haritası sonuç ürünü olarak sunulmuştur (Merrouni vd., 2017:870).

Gielen vd. (2019), küresel ölçekte sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi amacıyla geçmiş dönemlerden günümüze kadar geçen süreçte tercih edilen enerji türlerine ilişkin kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Bu kapsamda, ülkelerin günümüz tarihinden 2050 yılına kadar olan hedeflerini incelemiş olup, iklim değişikliğinin yarattığı olumsuz etkilerin yenilenebilir enerji ile azaltılabileceği yorumu yapılmıştır. Dünya ülkelerinin politikalarını oluştururken enerji geçişini hızlandırmaya yönelik kararlar alması ve enerji altyapılarını bu geçişe uyumlu hale getirmeleri gerektiğinden söz edilmiştir (Gielen vd., 2019:40).

Güney (2019), çalışmasında yenilenebilir enerji, yenilenemez enerji ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının, yenilenemez enerji kaynaklarına kıyasla daha sürdürülebilir bir enerji üretim sistemi oluşturduğunu vurgulanmıştır. Ancak yenilenebilir enerji kaynaklarının yoğunluğunun düşük olması, yüksek kapasiteli enerji depolama sistemlerine ihtiyaç duyması, verimliliğinin zaman zaman düşmesi gibi dezavantajlarının bulunduğu söz edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma için yenilenebilir enerji kaynaklarının yanı sıra yenilenemez enerji kaynaklarından da yararlanılması gerektiği sonucuna varılmıştır (Güney, 2019:389).

Colak vd. (2020), Türkiye'nin Malatya ilinde yapılan bu çalışmada güneş enerjisi santrali kurulacak optimum alanın belirlenmesi hedeflenmiştir. Yöntem olarak AHS ve CBS kullanılmıştır. Analiz sonucunda uygun alanları gösteren harita üretilmiş ve uygun yerler mevcutta kurulu olan güneş enerji santralleri ile karşılaştırılmıştır (Colak vd., 2020:565).

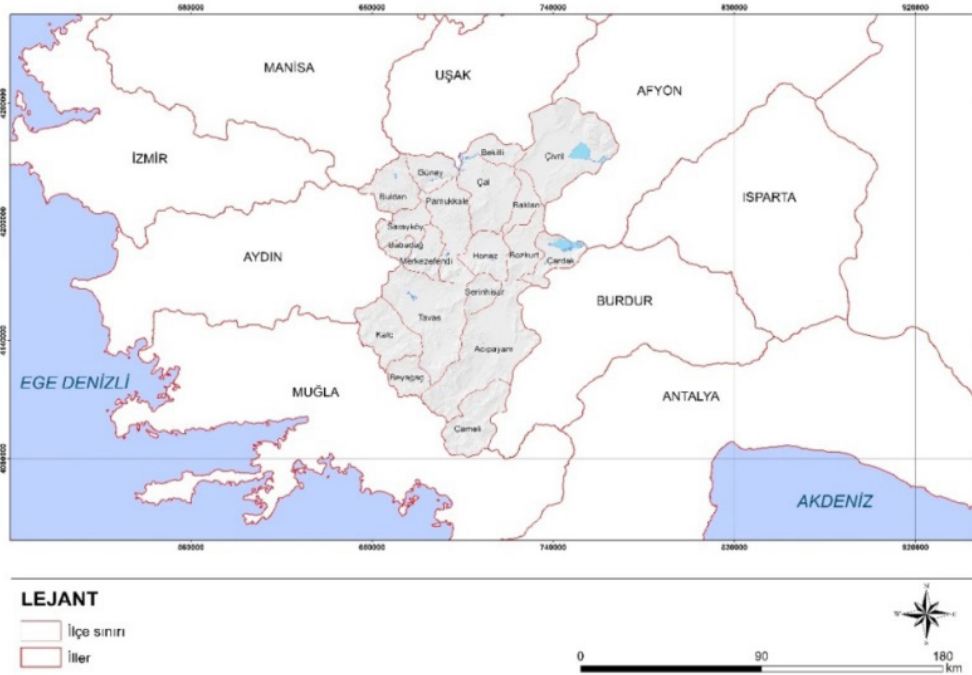
Sarsıcı (2020), bu çalışmanın amacı Karabük iline kurulacak güneş enerji santrallerinin yer tespitini yapmak, GES alanlarının çevresel etkileri ve GES teknolojileri hakkında bilgi vermek, Türkiye'nin sahip olduğu güneş enerji potansiyeli hakkında bilgi vermek ve ülkemizi küresel pazarda iyi bir konuma getirmektir. Güneş enerji santrallerinin kurulabileceği uygun yerleri belirlemek için AHS yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan ölçütler; güneşlenme potansiyeli, bakı, eğim, toprak sınıfları, arazi kullanım durumu, deprem fay hattı, heyelan risk durumu, trafo merkezleri, karayolu ve demiryolu ağı, akarsular, göletler, su kapanları, yerleşim alanlarıdır. Bu veriler CBS ortamında analiz edilerek Karabük İli uygunluk haritası oluşturulmuştur (Sarsıcı, 2020:100).

Wirth (2021), Bu çalışmada fosil kaynaklı enerji üretiminden ayrılacak olan ve sürdürülebilir bir gelecek yoluna giren Almanya'nın güneş enerjisi büyümesinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Fotovoltaik panellerin finansal yönleri, enerji verimliliği, çevresel faydaları, enerji talebine yeterliliği, afet riskleri, politika ve yasaları, kurulum alanları ve ülkenin yenilenebilir enerji kapasitesi hakkında bilgiler verilmiştir (Wirth, 2021:92).

Rahman vd. (2022), çalışmalarında GZFT analizi kullanılarak yenilenebilir enerji kaynaklarının çevreye olan etkisini araştırmak istemişlerdir. Çalışma sonunda yenilenebilir enerji kaynaklarının yer seçiminin son derece önemli olduğuna değinilmiş yanlış yer seçimlerinin iklimsel afetlere, doğal yaşamın zarar görmesine sebep olacağı belirtilmiştir. Ayrıca diğer yenilenebilir enerji kaynağı türlerine göre çevreyi en çok etkileyen enerji türünün hidroelektrik enerji olduğu tespit edilmiştir (Rahman vd., 2022:161).

3. ÇALIŞMA ALANI, VERİ VE YÖNTEM

Çalışmanın yapıldığı Denizli ili $28^{\circ} 30' - 29^{\circ} 30'$ doğu meridyenleri ile $37^{\circ} 12' - 38^{\circ} 12'$ kuzey paralelleri arasında yer alır. Türkiye'nin batısında bulunan Denizli ili, coğrafi olarak, Ege Bölgesi'nin iç kesimlerinde yer almaktadır. Denizli'nin kuzeyinde Uşak ve Afyonkarahisar, doğusunda Burdur, güneyinde Muğla ve batısında Aydın illeri bulunmaktadır. Denizli ilinin yüzölçümü 12,134 kilometrekaredir, Türkiye'nin yaklaşık %1,5'ini ve Ege Bölgesinin %18,5'ini oluşturmaktadır ve oldukça dağlık bir yapıya sahiptir. Honaz Dağı, Karacı, Akdağ, Bozdağ, Eşeler, Bulkaz, Elmadağ, Büyük Çökelez ve Beşparmak Dağları ilde bulunan yüksek dağlardandır. İlin en yüksek dağı 2.571 metre yüksekliği ile Honaz Dağı'dır. İlin güneyinde yer alan bölgelerde Akdeniz iklimi hâkimdir. Diğer bölgelerde ise ılıman karasal iklim görülmektedir. Denizli'nin önemli akarsuları arasında Büyük Menderes, Acıpayam Çayı, Çivril Çayı ve Yuvarlak Çay yer almaktadır. İlde bulunan 44,32 km² ile en büyük göl Acıgöl'dür. Beylerli (Çaltı) Gölü, Karagöl, Süleymaniye Gölü, Kartal Gölü ve Işıklı Baraj Gölü ilde bulunan diğer önemli göller arasındadır. Yıllık ortalama yüksek sıcaklık 34°C ve ortalama düşük sıcaklık ise 2°C civarındadır. Ortalama güneşlenme süresi bakımından, Denizli ili (2934 saat/yıl) Türkiye ortalamasının (2640 saat/yıl) üstünde bir değere sahiptir. Ayrıca, il turizm açısından da oldukça önemli avantajlara sahiptir. İlin en ünlü turistik yerleri arasında Pamukkale Travertenleri, Hierapolis ve Laodikya antik kentleri, Denizli Kalesi ve Çamlık Milli Parkı yer almaktadır. Bunların yanı sıra tekstil ve pamuk üretimi açısından da Türkiye ekonomisine katkıda bulunmaktadır (Denizli Valiliği, 2022).

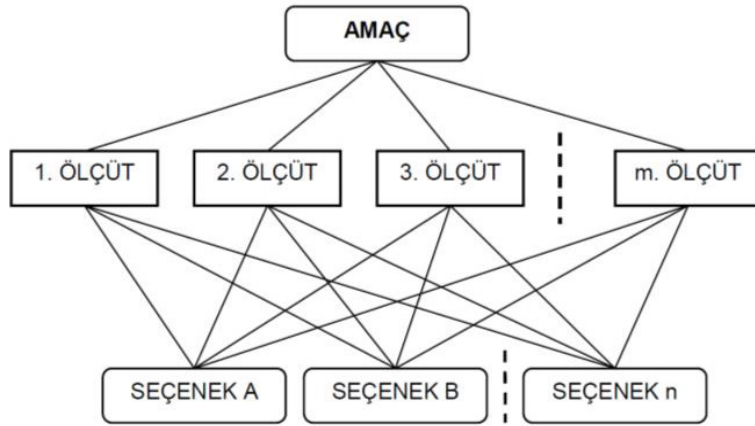
Şekil 6: Denizli ili ve çalışma alanı konumu

(Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Çalışmanın yöntemine bakıldığında, Denizli iline kurulacak olan güneş enerji santralleri (GES) alanları için uygun yer seçimini yapmayı hedefleyen bu çalışmada Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) analizi yöntemlerinden biri olan ve karar verme problemlerinde etkin bir araç olarak kullanılan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS)'nden yararlanılmıştır. AHS yöntemi, Saaty tarafından 1980'li yıllarda ortaya konulan, temel olarak birden fazla kriter

sahip karar süreçlerinde kullanıcıya belirlenen kriterlerin önceliklerini belirlemede ve karar alma süreçlerinde yönlendirici bir uygulamadır. Bir başka deyişle, karmaşık boyutlu karar alma süreçlerinde kriterler arasında ikili karşılaştırmalar yaparak, hem öznel yargılara hem de nesnel gerçeklere göre sonuçların incelenmesine olanak tanıyan bir yöntemdir. Yöntemin çok ölçütlü bir sıralamaya dönüştürülebilmesi bakımından son derece esnek ve pek çok disiplinde kolaylıkla uygulanabilir bir model olduğu bilinmektedir (Saaty, 1987: 161).

AHS yöntemi, yapılan araştırmaların konusu gereği belirlenen her bir kriterin önemi hakkında hüküm verilmesini sağlamaktadır. Araştırmayı yürüten karar vericinin / vericilerin uzman görüşüne göre kriterler de karar alternatiflerine göre yapacağı tercihler de farklılık gösterebilir (Dağdeviren ve Eren, 2001:49; Özşahin, 2014:870). Şekil 7’de AHS yöntemine ilişkin şemaya, Tablo 1’de ise ikili karşılaştırmalarda sıklıkla kullanılan önem dereceleri skalasına yer verilmiştir. Buna ek olarak, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yazılımlarından biri olan ArcGIS programından yararlanarak, GES alanları için uygun yer seçimi kriterlerinin ağırlıklarına göre analiz haritaları oluşturulmuş ve verileri birleştirme işlemleri yapılmıştır. Güneş enerji santrali yer seçiminde kullanılan kriterler literatür taramasına göre incelenmiş, farklı meslek dallarında faaliyet yürüten ve santral kurulumunda görev almış 8 adet uzman ile yüz yüze olacak biçimde sözlü görüşmeler yapılarak 9 adet yer seçimi kriterleri belirlenmiştir. Bu kriterler eğitim, baki, yükselti, sıcaklık, güneş radyasyonu, yerleşim yerlerine olan mesafe, yollara olan mesafe, enerji nakil hatlarına olan mesafe ve arazi kullanımı olarak belirlenmiştir (Bkz. Tablo 2). Kendi aralarında eşit biçimde ağırlıklandırılan yer seçim kriterlerinden yararlanılarak yapılan mekânsal ve mekânsal olmayan analizler sonucunda GES alanları için uygunluk haritası üretilmiştir.

Şekil 7: Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemi şeması

(Kaynak: Wang vd., 2008:520)

Tablo 1: Önem derecelerine ilişkin skala

Derecelendirme	Açıklamalar
1	I. ve II. kriter eşit derecede önemli
3	I. kriter II. kritere göre fazla önemli
5	I. kriter II. kritere göre daha fazla önemli
7	I. kriter II. kritere göre çok fazla önemli
2, 4, 6, 8	Ara (ortalama) değerler

(Kaynak: Saaty, 1987:170)

Karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılması amacıyla faktör matrisinin oluşturulması ve önem derecelerinin belirlenmesinin ardından seçilen faktörlerin tutarlılık oranları hesaplanmıştır. AHP Template programından yararlanılan yöntemde tutarlılık oranı (CR), tutarlılık indeksi (CI) ve rastgele indeks (RI) hesaplanmıştır. Tutarlılık değerinin (CR) hesaplanması için kullanılan formüller şu şekildedir (Wind ve Saaty, 1980:650).

$$\text{Tutarlılık İndeksi (CI)} = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1} = 0,103 \rightarrow \text{Çalışmada elde edilen CI Değeri} = \mathbf{0,103} \quad (1)$$

$$\text{Rassallık Oranı (RI)} = 1,45 \rightarrow n=4 \text{ için RI Değeri} = \mathbf{1,45} \quad (2)$$

$$\text{Tutarlılık Oranı (CR)} = \frac{\text{Tutarlılık İndeksi (CI)}}{\text{Rassallık Oranı (RI)}} = 0,071 \rightarrow \text{Çalışmada elde edilen CR Değeri} = \mathbf{0,071} \quad (3)$$

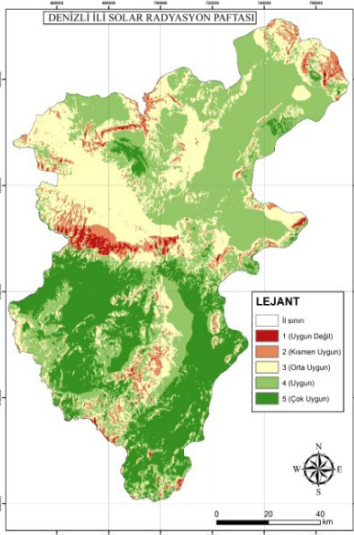
Tutarlılık oranı (CR), değerlendirmelerde tutarlılığın tespiti için belirlenen 0,10 değerine eşit veya daha küçükse ($0 < CR \text{ değeri} < 0,10$) oluşturulan matrisin tutarlı olduğu kabul edilir ve yapılan değerlendirmeleri yeniden gözden geçirmeye gerek yoktur. Elde edilen CR değeri belirlenen 0,10 değerinden büyükse ($CR \text{ değeri} > 0,10$) oluşturulan matrisin tutarlı olmadığı söylenebilir ve yapılan değerlendirmelerin yeniden gözden geçirilmesi gereklidir (Wind ve Saaty, 1987:651). Çalışma kapsamına elde edilen tutarlılık oranı ($CR = 0,071$), değerlendirmelerde tutarlılığın tespiti için belirlenen 0,10 değerinden daha küçük olduğu için karşılaştırma matrisinin tutarlı olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Çalışmada kullanılan kriterler, alternatiflerin ağırlık değerleri

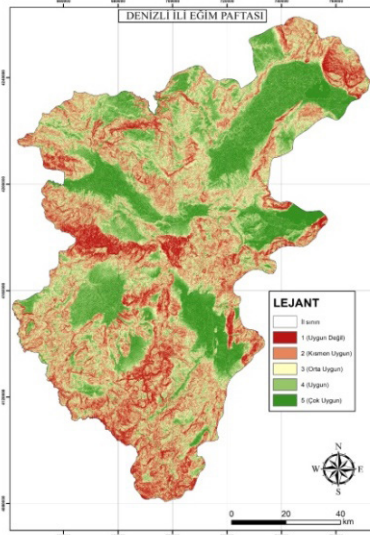
Kriterler	Değerler	Dereceler
Güneş Radyasyonu (k-Wh/m ² -yıl)	900 - 1629	Uygun değil
	1629 - 1778	Kısmen uygun
	1778-1865	Orta uygun
	1865-1937	Uygun
	1937-2130	Çok uygun
Yıllık Ortalama Sıcaklık (°C)	0-12	Uygun değil
	12-19	Orta uygun
	19-25	Çok uygun
İletim Hatlarına Uzaklık (m)	>4000	Uygun değil
	3000-4000	Kısmen uygun
	2000-3000	Orta uygun
	1000-2000	Uygun
	0-1000	Çok uygun
Yerleşim Alanlarına Uzaklık (m)	0-500	Uygun değil
	500-1000	Kısmen uygun
	1000-1500	Orta uygun
	1500-2000	Uygun
	>2000	Çok uygun
Yollara Olan Uzaklık (m)	0-100	Uygun değil
	100-500	Kısmen uygun
	500-1000	Orta uygun
	1000-2500	Uygun
	>2500	Çok uygun
Eğim (%)	>24	Uygun değil
	12-24	Kısmen uygun
	6-12	Orta uygun
	2-6	Uygun
	0-2	Çok uygun

Bakı	Kuzey, kuzeybatı, kuzeydoğu	Uygun değil
	Batı	Kısmen uygun
	Doğu	Uygun
	Güney, güneybatı, güneydoğu, düz alanlar	Çok uygun
Yükselti (m)	126-607	Uygun değil
	608-968	Kısmen uygun
	969-1260	Orta uygun
	1261-1610	Uygun
	1611-2520	Çok uygun
Arazi Kullanımı	Tarımsal alanlar	Uygun değil
	Çorak alanlar	Çok uygun

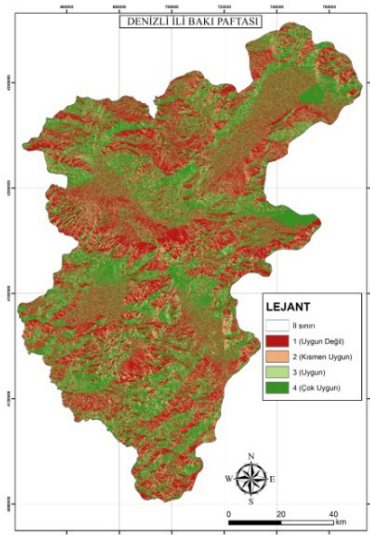
(Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

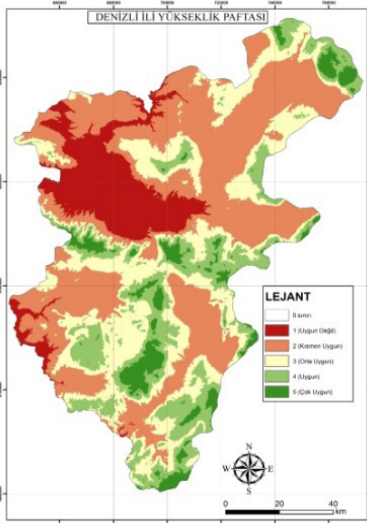
(a) Güneş Radyasyonu

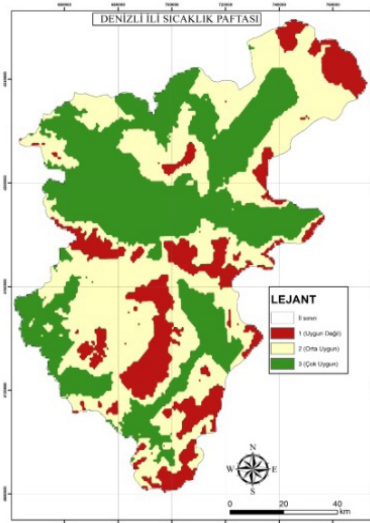
(b) Eğim

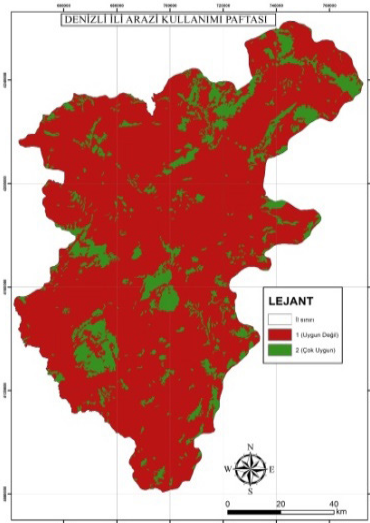
(c) Bakı

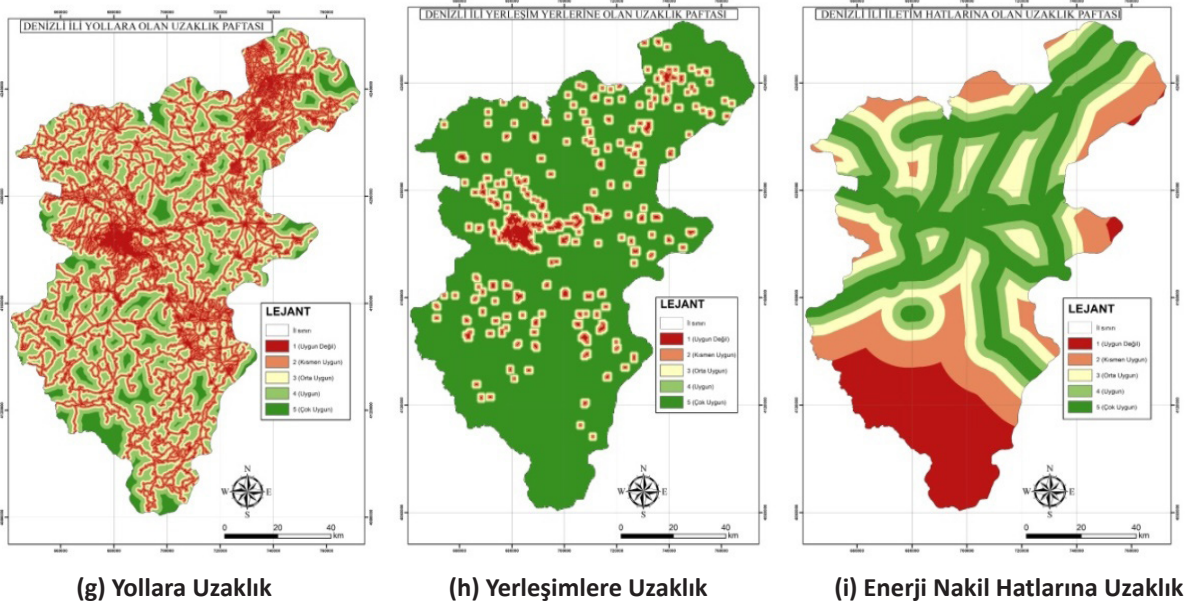
(d) Yükselti

(e) Sıcaklık

(f) Arazi Kullanım

Şekil 8: Çalışma kapsamında belirlenen kriterlere yönelik mekânsal analizler
(Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Denizli ilinin güneş radyasyonu haritası incelendiğinde (Bkz. Şekil 8a), ilin güneyinde bulunan ilçelerin (Tavas, Kale, Çameli, Acıpayam, Serinhisar) güneş potansiyeli için çok uygun olduğu görülmektedir. İlin kuzey doğusunun da güneş radyasyonu açısından uygun değerini aldığı görülmektedir. İlin merkez ilçeleri (Pamukkale ve Merkezefendi) analize göre orta uygunlukta yer almaktadır.

Eğim haritası incelendiğinde (Bkz. Şekil 8b), yapılan analizde uygun eğim açısına sahip alanları 5 puan aldığını ve haritada çok uygun olarak gösterildiği görülmektedir. Analizde eğimin yüzdesel olarak arttığı bölgelerin dereceleri de düşmektedir. İlin Tavas, Acıpayam, Merkezefendi, Pamukkale, Çivril ve Baklan ilçelerinin genel olarak çoğu bölgesinin santral kurulumu için uygun aralıkta olduğu görülmektedir.

Arazi bakışı, güneş panellerinin performansı açısından önemli bir faktördür. Arazi bakışı, panellerin ne kadar güneş ışığına doğrudan maruz kalacağını etkiler ve bu da panelin ürettiği elektrik enerjisi miktarını belirlemede etkili olur. Çalışmada bakı 4 sınıfa ayrılmıştır. Haritada 4 değeri çok uygun alanları, 1 değeri ise uygun olmayan alanları ifade etmektedir. Kuzey, kuzeybatı, kuzeydoğu yönleri uygun değil derecesini alırken, düz alanlar, güney, güneybatı ve güneydoğu yönleri ise 4 değerini alıp çok uygun olarak gösterilmiştir (Bkz. Şekil 8c).

Yükselti, güneş panelleri için önemli bir faktördür çünkü santral konumunun yüksekliği, güneşe olan yakınlık ve güneş ışığının panel üzerine düşme açısı üzerinde doğrudan etkilidir. Yükseklik kriteri 5 adet sınıfa ayrılmıştır. 5 değeri çok uygun değerini alırken 1 değeri ise uygun değil değerini almıştır. Denizli ilinin dağlık bir yapıya sahip olmasından dolayı yükselti kriteri bu çalışmada önemli bir yere sahiptir (Bkz. Şekil 8d).

Çok düşük ve çok yüksek sıcaklıklar güneş panellerinin verimliliğini olumsuz yönde etkiler. Sıcaklık kriteri 3 sınıfa ayrılmıştır. 0-12 °C aralığı 1 değerini alıp uygun değil olarak gösterilmiş, 12-19 °C arası 2 değerini alıp orta uygun olarak gösterilmiş ve 19-25 °C aralığı ise 3 değerini alarak çok uygun olarak derecelendirilmiştir. Yüksek rakıma sahip bölgeler analiz haritasında 1 değerini almış, daha düşük rakımlı yerler (genellikle yerleşim bölgeleri) ise orta uygun ve çok uygun olarak gösterilmiştir.

Arazi kullanımı kriteri çalışmadaki en önemli kriterlerden birisidir (Bkz. Şekil 8e). Arazi kullanımı güneş enerji santrali kurulumu ve işletmesi aşamasında bakılması gereken ilk kriterlerdendir. Bu analiz haritasında tarım alanları, orman alanları, milli parklar, yerleşim alanları, maden sahaları gibi alanlar güneş enerji santrali kurulumu için uygun değildir olarak belirlenmiş ve 1 değeri ile ifade edilmiştir. Marjinal tarım arazileri ve mera arazileri ise çok uygun olarak belirlenmiş ve 2 değerini almıştır (Bkz. Şekil 8f).

Güneş enerji santrallerinin kurulumu ve bakımı için erişilebilirlik önemlidir. Yollara olan yakınlık, ekipman, malzeme ve personel taşımacılığını kolaylaştırır. Bu analizde yola yakınlık kriteri 5 sınıfa ayrılmış ve yola çok yakın alanlar uygun değil olarak belirtilirken yollardan biraz uzak mesafeye sahip alanlar çok uygun olarak derecelendirilmiştir (Bkz. Şekil 8g).

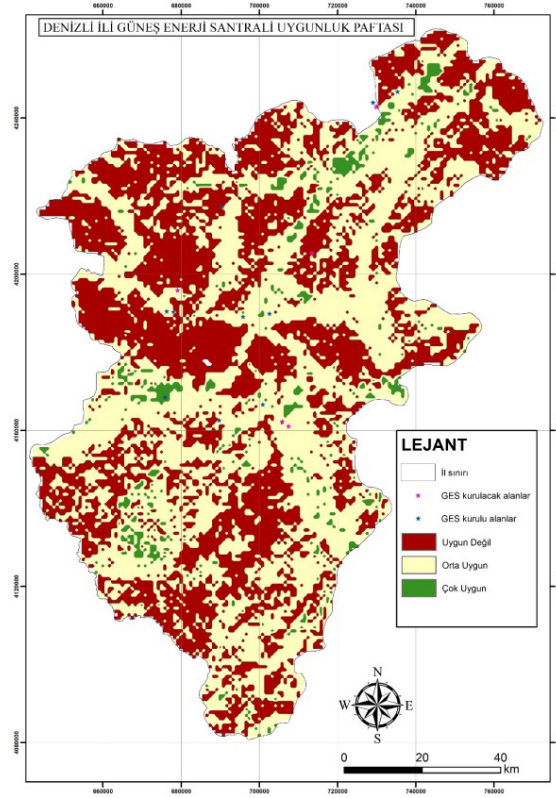
Güneş enerji santralleri genellikle büyük ölçekli yapılar olup, çevredeki manzaranın estetiğini etkileyebilirler. Bu analiz haritasında yerleşim alanlarına uzaklık 5 sınıfa ayrılmıştır. Yerleşim yerlerine çok yakın olan alanlar haritada 1 değerini almış ve uygun değil olarak gösterilmiştir. Yerleşim yerlerinden uzak olan alanlar ise 5 değerini alarak çok uygun olarak belirtilmiştir (Bkz. Şekil 8h).

Güneş enerji santralleri, ürettikleri elektriği enerji nakil hatları üzerinden iletmek için bağlantıya ihtiyaç duyarlar. Enerji nakil hatlarına yakın konumda bulunan santraller, elektrik bağlantısını daha kolay ve ekonomik bir şekilde sağlayabilirler. Analizde iletim hatlarına olan mesafeler 5 sınıfa ayrılmıştır. İletim hatlarına daha yakında bulunan güneş enerji santralleri 5 değerini alarak çok uygun olarak belirtilmiştir. İletim hatlarından daha uzakta bulunan güneş enerji santralleri ise 1 değerini almış ve uygun değildir olarak belirtilmiştir (Bkz. Şekil 8i).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Güneş enerji santrallerinin uygun yer seçimini yapmak için AHS ve CBS araçları kullanılmış ve Denizli ilinde güneş enerji santrali projeleri için arazi uygunluk haritası oluşturulmuştur (Şekil 9) Çalışma alanına, literatür taramalarına ve Denizli ilinde güneş enerji santrali (GES) projelerinde görev almış uzmanların tecrübelerine göre 9 adet yer seçim kriteri belirlenmiştir (bakı, eğim, yükselti, sıcaklık, güneş radyasyonu, arazi kullanımı, yollara olan uzaklık, yerleşim yerlerine olan uzaklık, iletim hatlarına olan uzaklık). Uzmanlar tarafından ağırlıkları belirlenen kriterler geçmiş çalışmalar ile karşılaştırılmıştır. Kriterler Ağırlıklı Çakıştırma Analizi yöntemi ile kombine edilerek arazi uygunluk haritası, yapılan literatür araştırması sonucunda ağırlık olarak ortaya konulan sınıflama türü baz alınarak, 'uygun değil', 'orta uygun' ve 'çok uygun' olmak üzere üçlü bir sınıflamaya göre hazırlanmıştır. Mevcutta kurulu ve kurulması planlanan güneş enerji santrali projeleri de uygunluk haritasında gösterilmiştir. Mevcutta kurulu 7 adet tesisin orta uygunluktaki alanda 2 adet tesisin uygun olmayan alanda ve 1 adet tesisinde çok uygun olan alanda kaldığı görülmektedir. Henüz daha kurulum işlemleri yapılmayan 5 santralden 4'ünün orta uygunluklu bölgede, 1'inin ise uygun olmayan bölgede kaldığı görülmüştür (Şekil 9).

Denizli ilinin solar radyasyon verileri incelendiğinde, güneş enerjisi potansiyeli yüksek bir bölge olduğu görülmektedir. CBS ortamında yapılan analizler de buna benzer sonuçlar vermiştir. Güneş enerji santralleri kurulumu için, kurulum maliyetlerinin düşük tutulması amacıyla, tarımsal üretim yapılmaya uygun olmayan, düz veya düşük eğim yüzdesinde yerler tercih edilmektedir. Çalışmada, Denizli ilinin farklı bölgelerinde uydu görüntüleri kullanılarak arazi eğimi analizi yapılmış ve düşük eğime sahip alanlar uygunluk haritasında sunulmuştur. Ayrıca, arazi kullanımı ve yapısal faktörler göz önünde bulundurularak, santral kurulumuna uygun olmayan alanlar kısıtlanmıştır. Güneş enerjisi santrallerinin elektrik şebekesine erişimi önemlidir. Güneş enerjisi alanında uzman kişiler ve ilgili literatürden elde edilen bilgilere göre Denizli ilindeki elektrik şebekesi hatları analiz edilerek, santrallerin en uygun yerlerde konumlanması için elektrik şebekesine yakın alanların tercih edilmesine önem gösterilmiş ve iletim hatlarına yakınlık haritası oluşturulmuştur. Yapılan analizlerden elde edilen bulgular ışığında, Denizli ilinin Tavas, Bekilli, Çal, Baklan, Çivril, Kale ve Beyağaç ilçelerinde güneş enerji santrali kurulumu için uygun alanların olduğu görülmüştür (Şekil 9). Elde edilen sonuçlara göre, Denizli ilinde 44,579 hektar alanın güneş enerji santrali kurulumu için çok uygun, 619,595 hektar alanın orta uygun ve 530,922 hektar alanın ise uygun olmadığı sonucuna varılmıştır.

Şekil 9: Denizli İli güneş enerji santrali uygunluk haritası

(Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Fosil yakıtlar, küresel enerji tüketiminin büyük bir kısmını oluştururken, sınırlı kaynaklara sahip olmaları ve çevresel etkileri nedeniyle artık sürdürülemez bir enerji kaynağı olarak kabul edilmektedir. Dünya genelinde, fosil yakıtların yerini alabilecek ve çevreye daha az zarar veren enerji kaynaklarına bir geçiş zorunludur. Güneş, rüzgâr ve hidroelektrik gibi yenilenebilir enerji kaynakları ise enerji üretimi için sürdürülebilir ve temiz bir seçenek sunmaktadır. Bu kaynaklar, sürekli olarak yenilenebilir olduklarından dolayı sınırsız bir potansiyele sahiptir ve aynı zamanda sera gazı emisyonlarını azaltarak iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir rol oynamaktadır (Yıldırım ve Nuri, 2018:106; Erdoğan, 2022:278).

Güneş enerjisi, gelecekte enerji üretiminde önemli bir rol oynamaya devam edecek temiz ve sürdürülebilir bir kaynaktır. Güneş enerjisi teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler, maliyetlerin düşmesi ve çevresel faydalarının daha da anlaşılması sonucunda güneş enerjisi sektörü büyük bir ivme kazanmıştır. Bu ivme, güneş enerjisinin dünya genelinde giderek daha yaygın hale gelmesine yönelik bir işaret olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, enerji güvenliği ve sürdürülebilir kalkınma gibi konular giderek daha fazla önem kazandıkça, güneş enerjisi daha da cazip bir seçenek haline gelmektedir. Güneş enerjisinin, temiz bir enerji kaynağı olması ve sınırsız bir potansiyele sahip olması nedeniyle enerji dönüşümünde önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Ancak, güneş enerjisinin yaygınlaşmasının önünde bazı engellerde mevcuttur. Örneğin altyapıyı uyumlu hale getirmek, düzenleyici kararlara uyum sağlamak ve finansman sağlamak gibi konularda bazı zorluklar yaşanabilir. Bu zorlukların üstesinden gelmek için, politika yapıcılar, enerji şirketleri ve toplumun diğer paydaşları iş birliği yapmalı ve uygun teşvikler, düzenlemeler ve finansal destek sağlamalıdır.

KAYNAKÇA

- Aydın, N. Y., Kentel, E., Düzgün, H. S. 2013. GIS-based site selection methodology for hybrid renewable energy systems: A case study from western Turkey. *Energy conversion and management*, 70, 90-106.
- Barbier, E. 2002. Geothermal energy technology and current status: an overview. *Renewable and sustainable energy reviews*, 6, 3-65.
- Carrión, J. A., Estrella, A. E., Dols, F. A., Toro, M. Z., Rodríguez, M., Ridaio, A. R. 2008. Environmental decision-support systems for evaluating the carrying capacity of land areas: Optimal site selection for grid-connected photovoltaic power plants. *Renewable and sustainable energy reviews*, 12(9), 2358-2380.
- Colak, H. E., Memisoglu, T., Gercek, Y. 2020. Optimal site selection for solar photovoltaic (PV) power plants using GIS and AHP: A case study of Malatya Province, Turkey. *Renewable energy*, 149, 565-576.
- Dağdeviren, M., Eren, T. 2001. Tedarikçi firma seçiminde Analitik Hiyerarşi Prosesi ve 0-1 hedef programlama yöntemlerinin kullanılması, *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16 (2), s. 41-52.
- Denizli Büyükşehir Belediyesi (DBB), 2019. Denizli İklim Değişikliği Eylem Planı (2016-2030), https://www2.denizli.bel.tr/userfiles/file/iklimdegisikligi/DİDEP%20yönetici%20özet/DENİZLİ_ÖZET_WEB.pdf, Erişim Tarihi: 10.09.2023.
- Denizli Valiliği, 2022. <http://www.denizli.gov.tr/cografi-konum>, Erişim Tarihi: 04.09.2023.
- Erdoğan, S. 2022. Enerji, çevre ve sera gazları. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10, (1), 277-303.
- Garni, H. Z., Awasthi, A. 2017. Solar PV power plant site selection using a GIS-AHP based approach with application in Saudi Arabia. *Applied energy*, 206, 1225-1240.
- GEPA, 2023. <https://gepa.enerji.gov.tr/MyCalculator/>, Erişim Tarihi: 15.09.2023.
- Gielen, D., Boshell, F., Saygin, D., Bazilian, M. D., Wagner, N., Gorini, R. 2019. The role of renewable energy in the global energy transformation. *Energy strategy reviews*, 24, 38-50.
- Güney, T. 2019. Renewable energy, non-renewable energy and sustainable development. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 26, (5), 389-39.
- International Energy Agency (IEA), 2021. Energy Policy Review Turkey, <https://www.iea.org/events/turkiye-2021-energy-policy-review>, Erişim Tarihi: 20.09.2023.
- International Energy Agency (IEA), 2023. Data Services, Erişim Tarihi: 20.09.2023.
- International Energy Agency (IEA), 2023. World Energy Investment, <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2023>, Erişim Tarihi: 20.09.2023.
- IRENA, 2023. Global Landscape of Renewable Energy Finance, <https://www.irena.org/Publications/2023/Feb/Global-landscape-of-renewable-energy-finance-2023>, Erişim Tarihi: 04.09.2023.
- Keirstead, J., Jennings, M., Sivakumar, A. 2012. A review of urban energy system models: Approaches, challenges and opportunities. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16, (6), 3847-3866.
- Koç, E. ve Kaya, K. 2015. Enerji Kaynakları–Yenilenebilir Enerji Durumu. *Mühendis ve Makina*, 56, (668), 36-47.
- Merrouni, A. A., Elalaoui, F. E., Mezrhab, A., Mezrhab, A., Ghennioui, A. 2017. Large scale PV sites selection by combining GIS and Analytical Hierarchy Process. Case study: Eastern Morocco. *Renewable energy*, 119, 863-873.
- Moriarty, P., Honnery, D. 2022. The limits of renewable energy, In *Switching Off: Meeting Our Energy Needs in A Constrained Future*, 35-54.
- Owusu, P. A., Asumadu-Sarkodie, S. 2016. A review of renewable energy sources, sustainability issues and climate change mitigation." *Cogent Engineering*, 3.
- Önal, M. 2020. Sürdürülebilir Kalkınmada Yenilenebilir Enerjinin Önemi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Business Journal*, 1, (1), 78-97.
- Öymen, G. 2020. Yenilenebilir enerjinin sürdürülebilirlik üzerindeki rolü. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, (39), 1069-1087.

- Özşahin, E. 2014. Earthquake damage risk analysis in Tekirdağ province using Geographic Information Systems (GIS) and Analytic Hierarchy Process (AHP) Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) kullanılarak Tekirdağ ilinde deprem hasar riski analizi, *International Journal of Human Sciences*, 11 (1), 861-879.
- Rahman, A., Farrok, O., Haque, M. M. 2022. Environmental impact of renewable energy source based electrical power plants: Solar, wind, hydroelectric, biomass, geothermal, tidal, ocean, and osmotic. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 161.
- Saaty, R.W. (1987). The Analytical Hierarchy Process What It Is and How It Is Used, *Mathi Modelling*, Vol.9 (3-5), 161 – 176.
- Sarsıcı, N. 2020. Karabük ilinde Güneş Enerjisi Santrali (GES) Kurulabilecek Alanların Çok Ölçütlü Karar Analizi ile Tespiti, (Yüksek Lisans), Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Sindhu, S., Nehra, V., Luthra, S. 2017. Investigation of feasibility study of solar farms deployment using hybrid AHP-TOPSIS analysis: Case study of India. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 73, 496-511.
- Şener, Ş., Şener, E., Nas, B., Karagüzel, R. 2010. Combining AHP with GIS for landfill site selection: a case study in the Lake Beyşehir catchment area (Konya, Turkey). *Waste management*, 30, (11), 2037-2046.
- Uyan M. 2016. Güneş enerjisi santrali kurulabilecek alanların AHP yöntemi kullanılarak CBS destekli haritalanması. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 23, (4), 343-351.
- Uyan, M. 2013. GIS-based solar farms site selection using analytic hierarchy process (AHP) in Karapınar region, Konya/Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 28, 11-17.
- Vandevyvere, H., Stremke, S. 2012. Urban planning for a renewable energy future: Methodological challenges and opportunities from a design perspective. *Sustainability*, 4, (6), 1309-1328.
- Varınca, K., B., Gönüllü, M., T. 2006. Türkiye’de Güneş Enerjisi Potansiyeli ve Bu Potansiyelin Kullanım Derecesi, Yöntemi ve Yaygınlığı Üzerine Bir Araştırma, I. Ulusal Güneş ve Hidrojen Enerjisi Kongresi, Eskişehir.
- Wang Y., Liu J., Elhag T. 2008. An Integrated AHP-DEA Methodology For Bridge Risk Assessment, *Computers & Industrial Engineering*, 54(3): 513-525.
- Wind, Y., Saaty, T. L. 1980. Marketing Applications of the Analytic Hierarchy Process, *Management Science*, Volume: 26 (7), 641- 658.
- Wirth, H. 2021. Recent facts about photovoltaics in Germany. *Fraunhofer Ise*, 92.
- Yıldırım, O., Nuri, F. İ. 2018. Yenilenebilir enerji ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1, (1), 105-143.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).